

పుట   పజ్జి   అశుద్ధం	శుద్ధం   పుట   పజ్జి   అశుద్ధం	శుద్ధం	
౨   ౨౧   నైనిం	నైవనిం	౧౩౦   ౯   రమాణా	రమాణాః
౫   ౨౨   భావిత	భావం	౧౩౩   ౫   సముదీ	సముద్గీ
౨౩   భవతి	భజతి	౧౩౪   ౫   సముదీ	సముద్గీ
౨   ౨౪   వాసథ	వాంత్సతు	౧౩౫   ౨౨   నిర్జితా	వర్జితా
౨౦   ౨౫   ణామి	} ణానిమిత్తం	౨౫   మకుటం	ముకుటం
౨౦   ౨౬   యం		౧౪౪   ౩   గుల్తా	గుల్తా
౨౧   ౫   వృద్ధాచ్ఛి	{ పుత్రా	౧౫౯   ౨   వనసా	వనా
౨౩   ౧   బోధే		౧౬౫   ౨౫   కరవ్యః	కర్తవ్యః
౨౩   ౨   బోధేః	భోధేః	౧౬౬   ౨౫   తస్మిన్	తస్మిన్
౩౯   ౪   వైతానా	వైతానికా	౧౯౮   ౧   యంతియ	యంతియ
౪౩   ౧౧   ధాన్యేవ	ధాన్యేన	౨౩౬   ౧   కూహంత	హంత
౫౪   ౨౪   నిధిధ్యా	నిధిధ్యా	౨౩౬   ౨   తాపమి	} భూరితా
౫౮   ౧   త్పురమా	త్పురుమా	౨౪౩   ౨   గణైత్పుత్తరం	
౬౨   ౧౨   రాగేన	రాగేణ	౨౪౮   ౨౧   శమితః	ప్రశమితః
౮౦   ౧౩   క్యజితి	క్యజితి	౨౬౪   ౨   నాంక	నాంకనాంక
౯౩   ౧౪   నిశాలాం	విశాలాం	౨౬౫   ౧   జృభత	జృంభత
౧౦౨   ౨౫   శేవ	శేభ	౨౮౫   ౨౧   నివృత్తం	నికృత్తం
౧౦౩   ౧౫   చేత్యక	చేత్యక్త	౨౯౯   ౨   లానిన్య	లానిన్య
౧౦౬   ౨   ప్రవధా	ప్రవధ్య	౩౦౦   ౨   దర్శినా	దర్శితా
౧౧౪   ౧౫   భావకి	భావః	౩౦౫   ౨   ప్రపట	ప్రకట
౧౧౫   ౧౯   స్యాద్దిశి	స్యాద్దిశి	౧౪   కమాయ	కమాయ
౧౧౮   ౧   సంవృత్త	సంవత్సర	౩౧౨   ౪   త్యాస్యథా	త్యాస్యార్థ
౧౨౦   ౨౫   సంసార	సంస్కార	౧౧   వైదుహి	వైదేహి
౧౨౦   ౬   పలకో	పరకో	౩౧౩   ౧   తాటకహ	} హటకతా
౧౨౪   ౯   దారా	దారకా	౩౧౩   ౧   టకేయ	
౧౨౬   ౧   భుజబ	భుజాబ	౩౨౨   ౨   దనంత	దనంతర



పుట   పక్షి   అశుద్ధం		శుద్ధం   పుట   పక్షి	
33౬	౨ వాణివి	పాళిర్వి	౫౦౬ ౨౫ సహ సహన
3౪౭	౧ బులామ	బులాయ	౫౧౬ ౧౯ ఆభీక్ష్య ఆభీక్ష్య
3౫౦	౧ పాదాంగే-పాదాంగు		౫౧౮ ౨౧ ఘటిద ఘటిత
3౫౬	౪ ప్రితమే	ప్రియతమే	౨౨ నరాణాణా నరాణా
3౬౨	౨౩ మంభ	మంభమంభ	౫౧౯ ౨౫ ఋక్పూరి ఋక్పూర్వి
3౭౯	౩ మనుపహ్లా	మనుహ్లా	౫౨౫ ౨౫ దుర్మయా దిత్త్యుత్తరం
3౮౪	౨౫ కిరణా	కరణా	తదు క్రమహానాటక రరేరావణ
3౯౫	౫ శోణిక	శోణిత	రావణాఃఃతిబహూనేతాన్వయంశు
	౨౨ ధృత	యోషిత	శృమహ్మగేఃకిల కా ద్రపిర్వస్వ
౪౦౧	౧౯ గాయం	కాయం	తే దోక్షర్ద్రష్టపిండికృతః   ఏకోన
౪౦౬	౨ మితిరె	తిమిరె	తనహాపితాన్నకబళోదైన్యంద్ర
	౨౩ విహంగా	విహంగా	దాసీజనై రస్యంవక్రమపితృపామ
౪౧౦	౧౩ సేనా	ససేనా	హ ఇహత్వం తెమహ్నోధవాఇతి
౪౩౦	౪ సమయన	సమన	౫౨౧ ౭ ఇతథాః ఇత్యథాః
౪౪౩	౧౬ రామామ	రామాయ	౨౫ హ్రాప హ్రాప
౪౪౯	౧౭ పునస్త్రాస్	పులస్త్రాస్	౫౩౬ ౨౧ అన్యత్ర అన్యత్ర
	౧౮ షకేన	షకెణ	౫౩౯ ౭ సుపణా సుపణా
౪౫౮	౮ యన్యస	యన్యత	౫౪౦ ౩ ధల ధల
౪౫౯	౫ వాలమే	వాలవ	౫౪౩ ౧౧ బహ్వ బాహ్వ
౪౬౧	౧౪ శీతలః	శీతః	౧౨ బహ్వ బాహ్వ
౪౭౪	౨౦ మారకో	మారకో	౫౫౧ ౧౪ నిశ్చన్య నిశ్చన్య
౪౮౧	౬ రావణ	రావణ	౫౬౯ ౨౧ చంద చంద్ర
	౧౦ హసది	హృది	౫౭౩ ౧౦ ధీయలై ధీయలై
౪౮౩	౮ కుముదా	కుముద	౫౭౬ ౨౦ మాయోః మాయోః
౪౮౮	౨౪ క్రిము	క్రిమ్యే	౫౮౩ ౩ మసూన మసూన
౪౯౩	౬ కైరుహః	కైరుహః	౧౭ మలినజ మలిన
౪౯౯	౨౫ భాభచ	భాషిచ	

పుట	పజ్జి   అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పజ్జి   అశుద్ధం	శుద్ధం
౧౮౮	౧౨వవస్ప } వనస్పతిర్వ్య	౧౯౨	౨భూతపు	భూతభ	
	త్వీ }		౨భరో	పురో	
	౨౩స్యాంతఇ	స్యాంతరి	౧౯౫	౨౦విదే	విదేహ
౧౮౯	౧౨వజేవ	వజైన			

సంస్కృతం	కన్నడ	తెలుగు	అరవ
నాగః—	సురహాన్మెమర	పోన్నమాను—	పున్నే
పున్నాగః—	సురగీమర	సురపోన్నమాను—	సురపున్నే
తాళః—	తాళెమర	తాటిచెట్టు—	వనెమరం
హింతాలః—	కిరుతాళెమర	గిరుకతాటిచెట్టు—	కూండల్పనై
తమాలః—	కత్తెమర	వీకటిచెట్టు	వచ్చిలైమరం ఇరుళ్ళట్టి
కృతమాలః—	కక్కేమర	రెలచెట్టు—	కోనై
సరళః—	సరళదేవదారు	సరళపుదేవదారిచెట్టు—	సరళైమరం
వమలః—	పగడెగిడ	పోగడమాను—	మహిళైమరం
వంజలః—	అహోకదమర	అహోకచెట్టు	అహోకమరం
తిలకః—	తిలకదమర	తిలకపుచెట్టు—	మంజాడిచ్చడి
ఆమలకః—	బేట్టనెల్లమర	ఉళిరికచెట్టు—	నేల్లమరం
కుటజః—	కొడళిగిడి	కోడళపాలుచెట్టు—	వళిపాలై
లీమచః—	గజనింబేగిడి	గజనింబచెట్టు—	రసమలిమిచ్చె
కతకః—	చిల్లదమర	చిల్లమాను—	లైతాంమరం
తక్కిలం—	తక్కిలైమర	తక్కిలపుమాను—	తక్కిలశడి
అంకొలః—	అంకొలదగిడి	ఉడుంగచెట్టు—	అళింజల్ శడి
లవంగం—	లవంగదమర	లవంగపుమాను—	లవంగమరం
వికంకతః—	హల్లుమాణికదమర	పుల్లవెలగచెట్టునర్మురంగైమరం	
కెతకీ—	కెదిగెమర	మోగలిచెట్టు—	తాళైమరం
కదంబః—	కడపదమర	కడపచెట్టు—	కడప్పమరం
ఉదుంబరః—	అత్తిమర	మేడిమాను—	అత్తిమరం
కసిత్థః—	బేలదమర	వెలగమాను—	విళైమరం

అశ్వత్థః —	అరళిమర	రావిమాను—	అరళమరం
కురవకః —	కెంపుగొరంటిగిడ	పొరగొరంటచెట్టు—	కురంజిమరం
మరువకః—	మంగారేగిడ	మంగచెట్టు—	మంగారేశడి
మాకందః—	మావినమర	మామడిమాను—	మామరం
కుందం —	మొల్లమర	మొల్లమాను—	కుందమరం
తిందుకః —	తూబరెగిడ	తుముకిచేట్టు—	తుంబ్రే
చందనః —	త్రిగంధమర	గంధపుమాను—	శందనమరం
స్వందనః—	హలైగెమర	నేమ్మిచేట్టు—	తినిశిమరం
చంపకః —	సుపిగెమర	సంపంగిమాను—	శంబహై
చాంపెయః—	నాగసంపిగెమర	నాగకేసరపుచేట్టు—	నాగకెసరం
పనసః —	హలశిసమర	పనసమాను—	పలామరం
వేతనః —	హబ్బెగిడ	ప్రబ్బలిచేట్టు—	వంజేశడి
పలాశః —	ముత్తకదగిడ	మోదుగిమాను—	పలాశమరం
పాటలః —	పాదరీమర	పాదరీమాను—	పాదరీమరం
ముష్కకః—	మోక్కెమర	మోక్కిమాను—	కాట్టువతిశడి
ప్రియాళుః—	మోరటెగిడ	ప్రింఖణపుచేట్టు—	మరళంశడి
సల్లకీ —	తడుకినగిడ	అందుగమాను—	ఆనెవణంగిమరం
స్నుహీ —	కోలుకల్మీ	జమడు—	శదిర్కల్మీ
బంధూకః—	బందుగేగిడ	మంకెనచట్టు—	ఉచ్చితిలహ్మ
సాలః —	తొరమత్తీమర	మద్దిమాను—	మరుభమరం
కణికారః—	చండుమల్లిగెగిడ చండుమల్లిగె	గురుగుచేటు	చండుమల్లిహై చండుమల్లిహై
కింకిరాతః—		చండుమల్లిచేట్టు	
శింశుపా—		విరుగడచేట్టు—	
శిలీంధ్ర—	హణబె	పుట్టుగోక—	నాయికోడె
శ్వేన—	గిడగ	డ్యోగ—	పరుదుపక్షి
చకోరః—	బేళతింగళహకి	వెన్నలశిట్ట—	నిలామోక్కి
చక్రవాకః—	జక్రవక్కి	జక్రూవ—	చక్రవాకపక్షి
గృధ్రః—	హద్దు	గద్దబొరవ—	కళువి
కంకః —	రణహద్దు	రాంపులుగు—	పేరుంపరండు



త్రిహయ గ్రీ వాయనమః

సాహిత్యమంజూషికాఖ్యవ్యాఖ్యా సహిత

చంపురామాయణ ప్రారంభః

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవరోగిణామ్ ।

నిధయేనర్వవిద్యానాందక్షిణామూర్తయే నమః ॥

శివానందాశ్రమగురోశ్చరణస్తరణంమమ । ఉత్సాహశక్తిజంతేజస్త  
నొతుముఖపంకజే ॥ ౧ ॥ సీతాకల్పలతాన్వితం దశరథాంభోరాశిజంసో  
దరోదారసంధమభీష్టదంసుమనసాం శ్రేణీభిరామోదితం । నిత్యంసాన్వ  
శ్చితనందనం కిసలయశ్శివంచశాఖాజ్జ్వలం శ్రీరామామరభూబహుంహృ  
దిసదాసేవేధేనంసిద్ధయే ॥ ౩ ॥ సుధాకరసుధాకరాచ్ఛరదభాస్వరాభా  
స్వరాంచితక్రమవిపంచికాక్వణనసాదరాసాదరా । విరంచినవమోహనా  
శమవిశారదాశారదా మదీయరసనాంగణై నటతుసర్వదాసర్వదా ॥ ౪ ॥  
య్యుదాంభోజరెణుం విబుధకవివరాః ప్రాప్యసిద్ధాంజనంవా ప్రజ్ఞా  
దృష్టైః ప్రమీలాం పటుతరతమసాప్రాప్తవత్సానిజాయాః । ఆసాద్యోన్మై  
షమారాన్నిధిమివకవితాం ప్రాపురుద్యద్గుణాథాం నిష్ప్రత్యూహం  
ముదాస్తాన్ ససురవరసుతఃపాతుషేరంబదేవః ॥ ౫ ॥ శ్రీమాన్త్రైలింగ  
దేశేనయతివిబుధశ్రేణికొటిరకోటికొటిమాణిక్యధూతాగణితగుణగణో  
ఖండపాండిత్యశౌండః । ధీరశ్శృండిల్యగోత్రస్సకలకవికులాస్థాదిసూక్తిప్ర  
వీణోపీణోదాహర్యవిద్యావివరణనిపుణోరామచంద్రోబుధేంద్రః ॥ ౬ ॥  
నీర్యంసంభ్రమబృంభితానటతియజ్ఞహంసంగణభారతీజాయం లెకవిపుంగవా  
స్తనుభృతాయద్వక్త్రనిర్వణానాత్ । భోజక్షోణిఘజ్జామునావిరచితశ్చ  
ఘోషప్రబంధోధునా వ్యాఖ్యాంతస్య కరోమి మంజుళతరాం సాహిత్య

లక్ష్మీంతనోతునితరామితరాన పెక్షమంఘ్రిదవ్యయనిగమశాఖిఖిపా  
 మంజూషికాం || ౭ || వ్యాకుర్వంతినిబంధగౌరవభయానైవస్సుట్యంయు  
 క్తిభిర్యేతైః ధ్యేతృజనప్రతారణపరాఃకానైపుణీవాతతః | వైఖర్యావచసాం  
 కవీశహృదయంప్రఖ్యాపయన్నస్వయద్వా రైవాహమిహాఖిలంప్రవిష్టుణో  
 మ్యుక్తివ్రజోజ్జంభితం || ౮ || — || అథఖలుతత్రభవాత్ విచిత్రసరశే  
 కవితాకల్పలతామంజర్యామోదితాశేషవిబుధసమాజః త్తనవద్యనిభల వి  
 ద్యాభిజ్ఞసర్వజ్ఞసార్వభౌమోభోజనామా మహారాజః సమస్తసద్గుణమణి  
 గణాధిరామస్య తారకబ్రహ్మరూపిణస్తత్రభవతో భగవత్శ్రీరామస్య  
 చరితానువణానం నిశ్రేయసనినానంనిజాంతరంగే నిర్వణ్యం || \* || ప || కా  
 వ్యంయశసేనకృతేవ్యవహారవిదేశీవేతరక్షతయోనద్యఃఽరనిర్వృతయేకాం  
 తాసమ్మితతయోపదేశయజై | ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యా  
 త్కావ్యసాన్యనేకేశేయస్సాధనతాం కావ్యాలాపాంశ్చవజయేదితి నిషేధ  
 సాన్యసత్కావ్యవిషయతాంచవశ్యే సకలకల్యాణపరాయణం శ్రీరామా  
 యణం చంపూప్రబంధాత్తనా చికిషుః చికిషితానంతరాయ పరిసమా  
 ప్తిప్రచయగమనలక్షణఫలసాధనతావత్ || \* || అశీర్వమస్మియావస్తునిశ్చే  
 ణోవాపితస్తుఖం ఇత్యాచార్యదగివాక్యాదాశీరాద్యన్యత్తమస్య వ్రజం  
 భముఖలక్షణత్వాచ్చతత్రాదౌలక్ష్మీపదప్రయోగపూర్వకమూశిషం ప్రయు  
 జ్జే (లక్ష్మీమితి || ఆదౌ లక్ష్మీశబ్దప్రయోగః ద్వణగణాదిభుద్ధైభ్యుచ్చ  
 యః | తదుక్తం\* దేవతావాచకాశ్శబ్దాయైవభద్రాదివాచకాః | లైసర్వ  
 నైసింద్యాస్సులిఃపితాగణాఃపివా ఇతి || నిగమవేదాః తపనశాఖ  
 నావృక్షాః || ని || వృక్షోమహిరుహశ్శాఖత్వమగుః || + వ్రహ్మదిత్వాదినిః ||  
 లైమంశిఖా ఉపనిషదః తాపవశిఖాః అగ్రాణితిన్లిప్తరూపకం (పూత్రయ  
 శ్చప్రతీయంతే) తాసాం ప్రవాళం నవపల్లవం | వేదాంతజేద్యమిత్యర్థః ||  
 ని || శిఖాజ్వాలాకేమీశ్వర్యాశాఖాగ్రమాశిష్యితివైజయంతి || ప ||

వాళం । హైరంబమంబురుహాడంబరచోన్మిఘ్నం విఘ్నాదిభేదశతధా  
వాళోవల్లకిదండే విద్యుమేనవవల్లవేగతినిఘంటుః ॥ అంబునిరోహతిత్వం  
బురుహం వద్దం తస్య యోడంబరః సౌభాగ్యాతిశయసంరంభః తస్యచా  
ర్యే అపహరణే + ద్వాష్టాదిత్వాన్వృత్తౌ । నిఘ్నమాయత్ర అంబు  
రుహసౌభాగ్యాసహరిత్యథః ॥ ౧ ॥ అఘ్నోనిఘ్నత్యత్తత్వమరః ॥  
అతఏవ సాదృశ్యవర్ధననాడుపమా ॥ డంబరెవ్యత్ర దమ్యంతే భీరవా  
నేనైతిడంబరః + దమడపరమేదేణాదకత్వాద్వ్యవప్రత్యయః । వృషాద  
తాదిత్వాద్వణఃప్రత్యయః । సుబోధినీకారసుడంబవిషేషేషితి బాంతా  
ధాతుస స్తీత్యాహ । తన్వతే డంబంవిక్షేపం రాతి అదత్తకతిడంబరః ॥ ౧ ॥  
అడంబరోస్త్రసంరంభఇత్యమరశేషశ్చ । విహస్యంతేవీభిరితివిఘ్నాప్ర  
త్యాహః ॥ ౧ ॥ విఘ్నాంతరాయప్రభూహిత్యమరః ॥ + ఘృణాభేద  
విధానమితికప్రత్యయః ॥ తవీవాద్యయః పరవృతాః లేషాంభేదేవిదారణ  
శతధారసురింధరం మూయథ సమానసారం అశేషంఘ్నవినాశకమిత్య  
థః । ధూరెవసురా + అపంచైవహలంతానామితివదనాదాపి । తాంధా  
దువతీతిధురంధరం + సంజ్ఞాయాంఘృష్టావృజిధారీత్వాదినాఖచ్చప్రత్యయః  
+ వ్యవస్థయస్యేతి పూర్వస్యహాస్యః । అరుష్విషదిత్వాదినా ముమాగ  
మః । ఖవిహ్రిప్రకృతిభారేర్హస్యేష పౌరంబస్యేదంహైరంబం వైనా  
యకం + తస్యేదమిత్యన్తః । అంభోద్వయం చరణయగ్ధం ఇతరేమనవి  
ద్యతే పిష్యాయస్తికర్తృణితద్యభావనతథాఇతరానపెక్షం భజనీయా  
స్తంసిరపెక్షమిత్యన్తః । ఇదం క్రియావిశేషణం । యద్యంస్యేన్ద్రయవిశే  
షణం । తవా నహాకృత్యంతరమపెక్ష్య స్యాతంత్రేన్ద్రైవ నకలసేవక  
జనాభీష్పితదానసమథ-మిత్యన్తః । నితరాం అశయేన + కిషేత్రిజ  
వ్యయేత్వాదినాఅమప్రత్యయః । సః అస్తాకం । లక్ష్మీం అశేషాభిలషితా  
థఃసంపత్తిం తనోతు కరోతు సంపాదయతిత్వథః । తనోలైః + ఆ  
శిషి లిట్లోటాదిత్వాభిరథేలోట్ ॥ ౧ ॥ శౌభానంపత్రిపద్మాసు లక్ష్మీ

రఘురంధరంసః || ౧ || ఉచ్చైర్గతిజగతిసిద్ధ్యతిధర్మతశ్చేత్తస్యప్రమా  
 శ్చీగ్రితికథ్యతేఇతిశాశ్వతః || అత్రశీరలంకారః \* ఆశీర్వామాభిలషి  
 తవస్తునశ్చాననంవతమితిలక్షణాత్ | అయంచోక్తోపమా రూపకవిశేషా  
 భ్యాం తిలతండులవత్పరస్పరనేరపేక్ష్యాత్సంసృజ్యతే | తథానితరామిత  
 తరెత్వాదివ్యంజనయగ్తానాం బకారాదీనాంచ కెవలానామనకృదావృ  
 త్త్యావృత్త్యనుపాసశృద్ధాలంకారః || తదుక్తంవిద్యానాజ్ఞేన\*ఏకద్విప్ర  
 భృతీనాంతు వ్యంజనానాంయదాభవేత్ | పునరుక్తిరసానామవృత్త్య  
 మపాసిత్యవ్యతేజ్ఞతి || అయమేవాలంకారః ప్రియశోభోజరాజోక్తివ్య  
 మసంధేయః | విశేషంతువత్సామః | ఆదామ్యదేవతాకన్యాంత్యలఘూ  
 స్తగణస్యప్రయోగాచ్చుభలాభసూచ్యతే | తదుక్తం \* తోద్యారంత్య  
 లఘుశ్శుభఇతి లకారస్య భూదేవతాకన్యాద్విజప్రదయగమనసిద్ధిః | ప్రి  
 యేణాత్ర ద్రాక్షాపాకః \* ద్రాక్షాపాకస్సకథితోబహిరంతస్సురదగ్గ  
 ఇతిలక్షణాత్ | ఏతదాదిష్టాకపంచకం వసంతతిలకావృత్తం \* ఉక్తావస  
 తతిలకాతభజాజగోగఃఇతికదారోక్తలక్షణాత్ || \*\*\* || ౧ ||

ఇదానీం తావన్మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతానిచతా  
 ప్రాణి ప్రథంతఇత్యాది భగవద్భాష్యకారవచనం ప్రమాణయే శిష్టా  
 చారపరిప్రాప్తం విశిష్టదేవతాబ్రాహ్మణనమస్కారరూపం మంగళం నిబ  
 ధాతి || ఉచ్చైరితి || జగతి జగత్ప్రవృత్త్యథః | ఉచ్చైరున్నతా గతిర్గం  
 తివ్యదేశః స్వర్గాదున్మత్స్థానమిత్యథః || ౧ || దేశేప్ర్యాప్యగతిరితి  
 వైజయంతీ || ధర్మతః జ్యోతిష్తోమాదిభర్తాత్ పంచమ్యాస్త్రసీల్ | సిద్ధ్య  
 తిచేత్ నిష్పన్నాభవతియది | సిద్ధ్యతితివదం సర్వత్రసంబధ్యతే | తస్య  
 ధర్మఃస్య ప్రమా యథాధానుభవశ్చ స్వర్గాదిఫలసాధనత్వజ్ఞానమితి  
 యావత్ | ప్రమాకరణం ప్రమాణమిత్యేత్ర యథాధానుభవః ప్రమే  
 తిప్రమాశబ్దార్థస్య తార్కికైరుపవణితత్వాత్ | కృతకతరైకకృత్త్రి  
 మైః వచనైః జ్యోతిష్తోమేన స్వగణామాయజేతేత్వాదివేదవాక్యైఃపి

చవచనైకృతకతరైశ్చైత్ | తేషాం ప్రకాశనదశాచమహీసురైశ్చైతానం  
తరణ నివలెత్స్వనుమత్ప్రణామః || ౧ || గద్యానుబంధః సమిశ్రితపద్య  
ద్వ్యతిచెత్ \* నను అన్యమహతాభూతస్యనిశ్చయసితమేతద్వద్యద్వద్వద్ యజ్ఞ  
రేషదస్సామవేదఇత్యాదివాక్యాద్యైదానాముత్పత్తిశ్రవణాత్కథమకృతక  
త్వమితిచేత్ \* అనాదినిధనానిత్యావాగుత్స్వప్తాస్వయంభువా | అచో వె  
చమయావిద్యా యతస్సర్వః ప్రవతీతః ఇతిస్త్యైకకృత్రిమత్వావగమా  
త్ | ఋచస్సామానిజజ్ఞైరైత్యాదిమ హిరణ్యగర్భే వేదావిర్భావనీవ జ  
నేదధః + తత్ శాస్త్రయోనిత్వాదితి వేదాంతసూత్రవ్యాఖ్యానావస  
రే తత్ప్రభవద్భిర్భాష్యకృద్భిస్సమ్యగివేదీతం తత్రైవాను సంధేయమి  
త్యలమత్యశాస్త్రవిచారణ | తేషామకృత్రిమవచనానాం ప్రకాశనదశా  
పాతతాథకతిశ్చస్ఫుటికరణ ప్రకారశ్చ మహీసురైర్భాగ్మతైరిత్యర్థః  
|| ౧ || ఆశ్రమోస్త్రీద్విజాత్యగ్రజన్తభూదేవబాడబాఇత్యమరః | తానం  
తరణ తాన్తోహీసురాన్వినా + అంతరాంతరణ యక్తైఇతిద్విజీయా ||  
మత్ప్రణామః మత్కృతనమస్కారః క్వను కుత్రవా | నివతేత్ప్రవరైతి  
ఉక్తక్రమేణ పరమశ్రేయోపాతూనాం వేదవిదామేవ బ్రాహ్మణానాం  
సమస్కార్యత్వాత్తేషామేవాయంసమస్కారోవిధీయలైఇత్యర్థః | తథా  
చశ్రుతిః \* తస్మాద్బ్రాహ్మణభ్యోవేదవిద్భ్యేదీదీవేదివేదసమస్కర్యాది  
తి | తతో బ్రాహ్మణాసేవ సమస్కార్యాఇష్టదేవతాశ్చ | తదుక్తం భగవ  
తాశీర్కవ్యైస మ = భారతే \* దైవాధీనంజగత్సర్వం మంత్రాధీనంతుదే  
వతం | తస్మంత్రైబ్రాహ్మణాధీనం బ్రాహ్మణోమమదేవతమితి || అత్య  
త్రోత్తరస్య పూర్వసూక్తిం ప్రతివిశేషణత్వాదేకావశ్యలంకారః | తదు  
క్తమేకావశ్యం \* యత్రవిశేషణభావితుపూర్వంపూర్వం ప్రతికృమైజ్ఞేన  
భవతిపరంపరమే మాలంకృతిరేకావళిః ధితేతి || ❀❀❀❀❀❀ || ౧ ||  
ఇదానీం స్వచికిషీతనిబంధస్య స్వరూపనిరూపణద్వారా సహృదయా  
నాం ప్రరోచన్తాముత్పాదయన్ తద్రచనాయాం నిజరహితాయాః వ్రష్ట



సూక్తిహృదాద్యహివాద్యకలయాకలితైవగీతిః । తస్మాద్దధాతు కవిహృద్ధా  
 (విదాం)జమం) సుఖాయచంపూప్రబంధరచనాం రసనామదీయా ॥ ౩॥  
 వాల్మీకితగఘ్నువుంగవకీ రిలేళ్లే స్తప్రింకరొమి కథమప్యధునా బుధా  
 త్రిమాశాస్తే ॥ గద్యేతి ॥ గద్యాన్యపాదబద్ధాని ॥ తదుక్తం \* అపాదః  
 పదసంఘాతౌ గద్యంపద్యంచతుష్పదమితి ॥ గద్యానామనుబంధేనాను  
 షం గేణ యోరసఅస్వాదః తేనమిశ్రితా మిళితా పద్యముక్తిః పద్యానారి  
 సమ్యగ్గచనా ॥ ౧ ॥ అస్వాదేబ్రహ్మణిరసఇతిశబ్దార్థవే ॥ వాద్యకలయా-  
 వీణావేణుమృదంగాదివాద్యశిల్పేన ॥ ౧ ॥ కలాశిల్పేవివృద్ధాచేతివైజయి-  
 నీ ॥ కలితా మిశ్రితాగీతిః గానవిద్యేన హృద్యా మనోజ్ఞాహి । సహృద-  
 యహృదయాహ్లాదసిఖివివృద్ధః । తస్మాద్గద్యపద్యమిశ్రితప్రబంధస్య స-  
 ర్వానందకరత్వాద్ధేతూః । కవయః శేషసోల్లసితశబ్దార్థానంఘటనజగయా  
 తచనయా వణయంతీతికవయః । తన్నాగజమం తద్వత్తానునర్తినాం  
 కవితారసాభిజ్ఞానామిత్యర్థః । సుఖాయ హృదయానురంజనార్థం ।  
 మమేయంమదీయా + వృద్ధాచ్ఛిఇతిధప్రత్యయః । రసనా జిహ్వ । చ-  
 మ్పూప్రబంధరచనాం \* గద్యపద్యాత్తకంకావ్యం చంపూరీతిభిజ్ఞయి-  
 తే ఇత్యుక్తలక్షణంకావ్యం చంపూప్రబంధః । తస్యరచనాం నిర్మాణే ద-  
 ధాతు । విశిష్టప్రబంధరచనాయామదీయారసనాప్రవతతామిత్యర్థః ॥  
 చమత్కారకారితయా గద్యపద్యాత్తకంకావ్యం కరోమితితాత్పర్యం ॥ అ-  
 త్ర పూర్వవాక్యే ఉపమానాపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకా-  
 నాం చతుర్థాం ప్రయోగాత్ శ్రౌరీపూర్వోపమాలంకారః \* స్వతస్సద్వై-  
 నభిన్నేన సమైతనచర్మతః । స్యాదౌపమ్యేనవణ్యేన వాచ్యంచేదే-  
 కదౌపమేతిలక్షణాత్ ॥ సచ శబ్దానుప్రాసేనచసంస్పృజ్యతే ॥ ౩ ॥ \*  
 నను వాల్మీకిరచితేన శ్రీరామాయణేనైవ సకలజనసంతృప్తైజాయమా-  
 నతాత్మత్రవపునః క్లోయం నూతనప్రబంధనిర్మాణప్రయానఇత్యాశంక్య సో-  
 షపత్తికం తత్ప్రణయనై స్వస్యాధికారుదర్శయతి ॥ వాల్మీకీతి ॥ వల్మీ-

నాం । గంగాజలైర్బువిభగీరథయత్న(కృష్ణైః)లభ్యేః) కింతర్పణంనవిదధాతి  
జనఃపితృణాం ॥ ౪ ॥ వాచంనిశమ్యభగవానధనారదస్య ప్రాచేతసఃప్ర  
కస్యావత్సంవాల్మీకిః \* తదుక్తం బ్రహ్మకైవరై ॥ అథాబ్రవీన్నహం  
తేజాబ్రహ్మలోకపితామహః । వల్మీకప్రభవో యస్మాత్తస్మాద్వాల్మీకిరి  
త్యోరౌత్థతి + అతఃకథితీర్షత్ । తేనగీతాః ఉపవణితాః యే రఘుపుంగవశ్చ  
రితశాః । పుమాన్ శౌరివేతివిగ్రహమాత్రం । పుంగవః శ్రేష్ఠః ॥ ౫ ॥  
శ్రేష్ఠోక్షాణాతుపుంగవానితివైజయంతీ + గోరతద్ధితలుకీతి సమాసాంత  
ష్టమ్ ॥ రఘుపుంగవస్య రఘుశ్రేష్ఠస్య కీరైః దానక్షాత్రాదిగుణసము  
ద్భవాయాస్సమాఖ్యాయాః తశాః లవాఃలైః । బ్రహ్మలోకప్రసిద్ధస్య శ  
తకోటివిస్తృతస్య శ్రీరామదరితస్య చతుర్వంశతిసహస్రసంఖ్యాపరిమితే  
న శ్రీరామాయణేన కియతపవ వణితత్వాత్క్రిర్తితశ్చైరిత్యుక్తమిత్యవగం  
తవ్యం ॥ అథునా ఇదానీం కథమపి మహతాయిత్యేన చంపూప్రబంధస  
ర్కారూపేణోత్సర్జితః ॥ ౬ ॥ జ్ఞాతపాతువివక్షాయామప్యాదికథమవ్య  
యం । కథమాదితథావ్యంతం యత్నగౌరవవాఙ్మోరిత్యుత్పలమాలాయాం  
బుజ్జానాం తజ్జ్ఞానాం ॥ ౭ ॥ జ్ఞాతృచాంద్రిసురాబుధాఇతిక్షీరసావమీ ॥  
తృప్తి సంతృప్తిం కరోమి । అత్రదృష్టాంతమాహ ॥ భువి భూలోకే భ  
గీరథేన రాజ్ఞాయత్సకృష్ణైఃప్రయత్నేనానీలైః అశ్వమేధీయాశ్వాన్సేష  
ణసమయే కపిలకోపానలదద్ధానాం సగరాత్కౌజానాం నవ్విలోకస్యప్ర  
పణాయ దుశ్చరతపశ్చర్యోదిబహుతరప్రయత్నేన వియన్తార్ద్రాద్భువప్ర  
పితైరిత్యర్థః । భగీరథప్రయత్నఉత్తరత్రవక్ష్యతే । గంగాజలైర్బుదా  
నీనీసలైః సర్పః పుమాన్ పితృణాం తర్పణం నివాపాంజలిదానెనసం  
తృప్తిం సవిదధాతి సకరోతికిం ॥ కరోత్యేవేత్యర్థః । అతోహమప్యేవం  
కరోమితిభావః ॥ అత్ర వైధర్మ్యేణ దృష్టాంతాలంకారః \* యత్రవాక్య  
వ్యయేబింబప్రతిబింబకయోచ్యతే ॥ సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞేస్సద్దృష్టాం  
తోనిగద్యతేఇతిలక్షణాత్ ॥ ౮ ॥ — ఇత్థం స్వస్య గ్రంథకరణయోగ్య

వచసాం ప్రథమశిషినాం । మాధ్యందినాయ నియమాయ మహాపీసే

తాం ప్రసాద్య సంప్రతి కథాం ప్రస్తాతి ॥ వాచమితి ॥ ప్రవచసాం ప్ర  
గల్భవచసాం కవినాం వ్యాసాదీనాం ప్రథమఆద్యః సకలకవికులగురురి  
త్యుతః । సః ప్రసిద్ధః ॥ అత్రసయచ్చద్దాపితా ॥ తదుక్తంకావ్యప్రకా  
శే \* ప్రకృతప్రసిద్ధానుభూతార్థవిషయస్తచ్చట్టః యమపాదా  
నంనాపేక్షతేఇతి । తుత్తబ్ధఉత్తమాధికః అవ్యయాన్తామనేకార్థత్యా  
త్ ॥ భగవాన్ \* ఉత్పత్తినిధనంచైవ భూతానామాగతింగతిం । వేత్తి  
విద్యామవిద్యాచనవాచ్యాభగవానితీత్యుక్తలక్షణః ॥ ప్రచేతసోమరు  
ణస్సాసత్వంస్రాచేతసోవాలీకః + తస్యపత్యమిత్యేత్ ॥ ని ॥ ప్రాచేత  
సస్తాపికవిస్సాన్యైత్తావరుణిశ్చనః । వాల్మీకిశ్చేతినిఘంటుః ॥ నగమం  
తేశరీరేంద్రియవిషయోపనీతయా వివిధవేదనయేతి నరాః జీవాః లోహం  
సంబంధినారంబజ్ఞానం దన్యతి ఖండయేతి శ్రీరామదివ్యనామసంకీర్తనేనే  
తినారదః ॥ తదుక్తంనారదీయే \* గాయన్నారాయణకథాం సర్వలోక  
భయావహాం । నారదోనాశయన్నైతి నృణామజ్ఞానజంతమఃఇతి॥ అథవా  
\* సరతీతనరః ప్రోక్తః పరమాత్మాసనాతనః ఇతి నారదీయవచనాన్తరః  
పరమాత్మా । తస్యసంబంధినారం పరమాత్మవిషయకజ్ఞానం ! తద్దదాత్ ఉ  
పదిశతి పరమకారుణికతయా ముముక్షుభ్యైతి నారదః । తేనాస్య శ్రద్ధ  
యవచనత్వముక్తమిత్యవధేయం । తస్యనారదస్యబ్రహ్మనియోగేన సమాగ  
తస్య దేవమే ప్రవరస్య వాచంనిశమ్య కొన్వస్త్రితాం ప్రతంలొకే ఇ  
త్యాదినిజప్రశ్నానురూపాత్తరతయో\* మునెనత్యావ్యహంబుద్ధ్యా త్రై  
ద్యక్తశ్శూక్రియతాంసరః ఇత్యాదిసంక్షిప్తబీలరామాయణోక్తాం వాచం  
కథాంనిశమ్య శ్రుత్వా । గురుముఖాచ్ఛ్రీతవ్యమితిన్యాయేన సకల  
లోకగురోర్నారదస్య ముఖాచ్ఛ్రీవణవిధేర్విహితత్వాదితిథావః \* నిశా  
మృతీతిశ్రవణే తథానిశమయత్యపి ఇతిభట్టమల్లః ॥ తత్ర నిశామ్యతేరీదం  
రూపం । అన్యథానిశమయ్యేతిస్యాత్ ॥ అతపవాహువామనః ॥ నిశమ్య

వ్యాం పుణ్యామవాతమసాంతమసాంనిహంతీ॥౫॥ X ॥ తత్రకంచన  
క్రాంచమిధునాదేకం పంచశరవిద్ధమపి వ్యాధేనానువిద్ధం నిధ్యాంయ  
నిశమయ్యశబ్దా ప్రకృతిభదాత్ ॥ నను \* ఉత్సంగాన్నారహజ్జే ద  
క్షోంగుష్ఠాత్సవ్యంభువ ఇతిభాగవతప్రసిద్ధహి నారదస్య బ్రహ్మపుత్ర  
త్వరి ॥ తథాచ \* వాల్మీకిరథవద్భ్రహ్మవాణీవాక్రస్యరూపిణీ । చకార  
రామచరితం పాతనంచరితవ్రతఇతిస్కాందే పార్వతీం ప్రతి పరమేశ్వ  
రేణోక్తత్వాద్భ్రహ్మలోక ప్రసిద్ధ శతకోటివిస్తృతం రామచరితం భూ  
లోతవర్తిచాతుర్వణ్యతావత్రయవిమోచనార్థం సంక్షిప్త రచయితు  
ముక్తవతిపరమకాయణికస్య బ్రహ్మణవీవ భూషా స్వాంతేన వాల్మీకిరూ  
పేణావతీణతావదస్య ప్రప్తృత్వం నారదస్యోపదేష్టృత్వంచ కథముప  
యజ్యతఇతిచేత్ న ॥ మానుషలోకరూపాంతరేణావతీణస్యతస్యసంప్ర  
దాయప్రవర్తనార్థం ఇత్థముపయక్తత్వాదిత్యలమతిప్రపంచేన॥మధ్యే  
భవోమాధ్యందినః మధ్యశబ్దస్య మధ్యందినాదేశః భవాధాపృత్యయశ్చ  
స్యాదితివ్యాసకారః । మధ్యాహ్నవాచీ మధ్యందినశబ్దవీవ ఉత్సాదిమప  
రితఇత్యనే ॥ తథాచ+ఉత్సాదిభ్యోశిత్యర్థమాధ్యందినాయ నియమాయ  
మాధ్యోహ్నికక్రియాం కర్తుమిత్యధః । మహర్షిభిఃఋషిప్రవరైః  
సేవ్యాం స్నానసంధ్యావందనాద్యనుష్ఠానార్థమాశ్రయితుంయోగ్యాం  
మహర్షిలక్షణంతు \* తపశ్శౌచపరాదాంతాన్సత్యవాచా బహుశ్చ  
తాః । వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞాఋషయఃపరికీర్తితాఇతి ॥ కుతః పుణ్యాం  
పావనీం అతవన తమసామజ్ఞానానాం నిహంతీం వినాశినీం స్వసేవాత  
త్పురాణాం అశేషపాపనివర్తనేన జ్ఞానప్రదాత్రీమిత్యధః । తమసాంత  
న్నామకనదీంప్రాప లక్షణయా తత్తీరం ప్రాప్త్యధః । అత్రతమసాం  
తమసామితి వ్యంజనత్రితయస్యావృత్త్యావృత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః ॥  
లక్షణంతుక్తం \* వాచంనిశమ్యభగవానథేతీనారాయణాదివ్యాఖ్యాకృద  
భిమతః పాఠః ॥ ౫ ॥ — ॥ తత్రైతి ॥ తత్ర తమసాతీరే పంచశరాయ

తాబద్ధానుకంపస్య భగవతో వాల్మీకేర్వదనారవిగాదాచ్ఛందోమయీకా

స్యతేన పంచశరణ స్తరేణ విద్ధం-ప్రహృతం, కామమోహితమితియా  
వత్ || ౧ || కామశపంచశరస్త్వరణత్వమరః || పంచభిశ్చైర్విద్ధమితిగమ్య  
తే || పంచశరశరవిద్ధమితిపాతేనకాప్యనుపవత్తి || ౧ || అర్చవిందమ్  
శొకంచ చూతంచనవమల్లికా | నీలోత్పలంచపంచేతే పంచబాణస్యసా  
యకాశ్చత్వమరః || తథాభూతమపి వ్యాధేన-బుద్ధకేన, నిపాదేనేతియావ  
త్ || ౧ || వ్యాధోమృగవధాజీవోమృగయులుబృకశ్చసశ్చత్వమరః || ఆ  
నుపశ్చాత్, విద్ధం-సంప్రహృతం, శొచ్యతరమిత్యధః + వ్యధితాడ  
నేతితిథాతాఃకర్తృతః సంప్రసారణంచ || క్రొంచమిథునాత్-క్రాంచీ  
చక్రాంచశ్చ క్రొంచా బకవిశేషా || ౧ || కుక్షక్రాంచాథబకశకహ్వా  
శ్చత్వమరః + పుమాంస్త్రీయేత్యేకశేషః | తయోర్మిథునాత్-ద్వంద్వ  
త్, తద్యుగళాదిత్యధః | నిధారణైవంచమి || ౧ || స్త్రీపుంసామిథు  
నంద్వంద్వమిత్యమరః || కంచన ఏకపుమాంసం నిధాయేతః పశ్యతః ||  
నిర్వణానంతునిధానం దర్శనాలోకనైక్షణమిత్యమరః || అతపవ బద్ధా  
నుకంపస్య-ఉత్పన్నకరుణస్య, మైత్రి-కరుణాముదితా ఉపేక్షాచేతిచిత  
సృణాం మహచ్ఛిత్తవృత్తితేన విద్ధపేదనాదర్శనస్య కరుణోత్పాదకత్వా  
దితిభావః || ౧ || కృపాదయానుకంపాస్యాదిత్యమరః || భగవతోవాల్మీకః  
పదద్వయం వ్యాఖ్యాతం | పదనమరవిందమివేతుప్రమితిసమాసః | నతు ప  
దనమేవారవిందమితి రూపకసమాసః || తథాసత్యరవిందస్య ప్రాధాన్య  
న తస్మాత్సరస్వతీనిస్సరణాయాగాత్ || ఛందోమయీ అనుష్టుప్ ఛందో  
నిబద్ధా దావ్రింశదక్షరానుష్టుబితిఛాందసాః + ఛందశ్శబ్దాత్తాద్రూప్య  
మయీత్ | టిడ్ధాణభిత్వాదినాజీప్ || కాచిదపూర్వా ఏవంవక్ష్యమాణ  
ప్రకారా సర్వస్వతీవాక్ నిస్ససార-నిజప్రయత్నంవివైవనిజగామ,ని||  
గీర్వాణాదీసర్వస్వతీత్యమరః || నిస్సూర్యకాత్-స్మగతావితిధాణ్రి

చిదేవనిస్ససారసరస్వతీ || ౬ || ప || మానిషాద ప్రతిష్ఠాంత్యమగమశ్శా  
శ్వతీస్సమాః | యత్క్రొంచమిధునాదేకమవధీః కామమోహితం || ౭ ||

|| ౬ || తామేవ సరస్వతీమాహ || మానిషాదేతి || మోహితం, త్వం శా  
శ్వతీః సమాః-అనంతసంవత్సరాన్ || ౬ || సంవత్సరోవత్సరోద్వోహాయ  
నాస్త్రీశరత్సమాశ్శత్యమరః || అత్యంతసంయోగేద్వితీయా || ప్రతిష్ఠాం  
స్థితిం మాగమః-మాప్యాప్నుహి, క్షిప్రమేవమరత్యధః + గమేరుః  
జిఘ్రాషాద్యాత్ చేరజాదేశః సమాజ్యోగశ్శత్యదాగమప్రతిషేధే వక్త  
వ్యేషి ఆషఃత్వాత్తత్ప్రతిషేధాభావః || యద్యస్తాత్క్రొంచమిధునాదేకం  
కామమోహితం-క్రీడాతత్పరం, అవధీః-హతవానసి, + హంతేరుజీహ  
నోవధాదేశః ఆయంశాపత్యేన ప్రవృత్తశ్లోకావాల్మీకి మహాషేరిశ్వరా  
నుగ్రహేణకృత్స్నకావ్యాధః సంగ్రహరూపేణనిష్పన్నః సంగ్రహశ్చ  
యంమానిషాద మా లక్ష్మీః నిషేదతి తిష్ఠతి అస్తిన్నీతి మానిషాద లక్ష్మీనివా  
సశ్రీరామత్వం శాశ్వతీఃసమాః-చిరకాలం, ప్రతిష్ఠామగమః అఖండితై  
శ్వర్యానందసంపన్నోవిజయాభవేత్యధః | యద్యతః కాశణాత్ క్రొంచ  
భిక్షునాత్ గ్రుంచగతికాటిల్యాల్పభావయోరిధితోరవిక్రంచారాక్ష  
సీకైక్ష్మే, తస్యాఅవత్యంక్రొంచారాక్షసః రావణః + తస్యావత్యమిత్యణ్  
తస్యపత్నీ క్రొంచీ మంహోదరీ అత్రాపి పూర్వవదేకశేషః | తయోర్ని  
ధునాదేకం కామమోహితం లోకవిద్విష్టకర్తానం రావణమవధీః | ఏతే  
స మహాషేణా వాల్మీకినా సంప్రదాయ ప్రవర్తకైవ లక్ష్మీపతిరూపశ్రీ  
రామస్తరణరూపంమంగళంకావ్యాదావవశ్యకతవ్యమాశ్చేదనరూపం  
కృతమిత్యవగంతవ్యః | ఇత్యేవం సరస్వతీనిస్ససారేతిస్మార్యేణసంబంధః ||  
క్లౌకాభ్యమేతదానుష్ఠానంవృత్తం \* పంచమంలఘుస ర్వేహస ప్రమం ద్వి  
చతుర్థయోః | గురువస్త్రంచసర్వేషామేతన్లోచకస్యలక్షణమితివచనాల్  
\* మానిషాద ప్రతిష్ఠాంత్యమగమశ్శత్యత్ర ప్రతిష్ఠాంతుఅమ-గమశ్శత్యే  
చ | నవిద్యతేమాయస్యేతివిగ్రహః తస్యస్థబుద్ధిః సౌమ్య నిర్భాగ్య

గ ॥ తదను సమయోచితకృత్యం నిర్వృత్య సావశ్రమమువగతవతి భగవతి  
వాల్మీకా ॥ ౪ ॥ ప ॥ వాణీవిలాసమవరత్రకృతాపలంభమమ్భజభూరస  
హమానభవావిరాసీత్ । ఆభాతీయత్రుతిగనెకవిధప్రపంచవ్యాజేంద్ర

తినారాయణీయే ॥ ౨ ॥ — ॥ తదన్విత ॥ తదను మానిషాదేత్వాది ఛం  
దోనిబద్ధవాప్తిస్సరణానంతరం భగవతి-పూజ్యే, వాల్మీకా సమయోచితం  
-మధ్యాహ్నకాలోచితం, ని ॥ సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవి  
దఇత్యమరః ॥ కృత్యం-సానసంధ్యావందనాదికర్త, నిర్వృత్య-కృత్యా,  
సావశ్రమం-స్వనికేతనం, పణశాలాంప్రతి, గతవతి-ప్రవిష్టవత్సతి,  
౪ ॥ — ॥ తతఃక్రిప్రవృత్తమిత్యతః ॥ వాణీతి ॥ అమ్భజం-నా  
రాయణనాభీకమలం, తత్ర భవతీత్యంభోజభూః-బ్రహ్మ, \* తమక్తంభా  
గవతే \* యన్నాభిజాతాదరవిండకొశాద్బ్రహ్మవిరాసీద్యతపషలోకఇతి  
అన్యేభ్యోపి దృశ్యతఇతికిన్సిప్ । అవరత్ర పురుషాంతరే వాల్మీకా కృతా  
పలంభం-విహితానుషంగం, తత్రోపలభ్యమానమిత్యథః \* వాణ్యాఃమా  
నిషాదేత్వాదివాచః సరస్వతీదేవ్యాశ్చైతిగమ్యతే । విలాసం-లీలా, అసహ  
మానః, అమృష్యమాణఇవావిరాసీత్-పాదురహాత్, నిజపరిగ్రహస్య  
పురుషాంతరాసక్తిం కోవాసహేతేతిభావః । వస్తుతస్తు పరమకాశ్చక్రిత  
యా మహాషేరావృత్తికే వ్యాధవిధక్రొంచదర్శనానంతరజనితకాకాప  
నోదనాథం నిజాజ్ఞయా ప్రథమతానారవోక్తమేవాథం పునః స్వ  
యమపుపదెష్టుం తత్సమక్షం వ్రత్యత్రోభూచితాత్పర్యం ॥ యక్రం  
చైతదిత్యాహ ॥ ఆభాతీతి ॥ యత్రుతి-యస్య అమ్భజభువంకృతిః క్రి  
యా శక్తిః కత్రి అనెకవిధోదేవతిర్వజ్జనుష్యాదిభేదేన బహుప్రకా  
రో యః ప్రపంచః సగః సఇతివ్యాజోపదేశోయస్యసతథోక్తః ॥ యః  
ఇద్రజాలవిధిః \* అదేశకాలాపరోక్ష్యం పరోక్షస్యేవవస్తునః । మంత్రా  
షధాదిభిస్సోయమైంద్రజాలవిధిస్త్యుతఇత్యుక్తలక్షణః ॥ తస్య సాధక  
పింభికేవ-నిష్పాదకపింభవిశేషఇవ, ఆభాతి-ప్రకాశతే, అతపవ తద్య

జాలవిధిసాధకపింఛికైవ ॥ ౯ ॥ ౧ ॥ తతఃపరమహామేధామహామేధా  
విధివదభ్యర్చితః పరమేష్ఠీ మధ్యమలోకేపి సప్తవృత్తం ప్రకాశయితుం  
కిల భవంతమేవోపత్తిప్రమానయానయా భారత్యా రామచరితం యథాశ్చ

క్రం క్రొంచఘాతినం తద్దృష్ట నేన మహామేధరసి శాకోత్పాదనంతదపనా  
దాథం సప్తసావిర్యావశ్యేతిభావఃపింఛికైత్యత్రపింఛైవపింఛికా+సాప్త  
థేకపప్రత్యయః॥కాత్పూర్వస్యకారాదేశఃయద్యపి॥ నిపింఛబద్ధైస  
పుంసకైత్యమీరః॥తథాపిఆబన్ధాయంపింఛాశబ్దోనిఘంట్యంతరేమదృశ్యః  
అథవామహాకవిప్రయోగదర్శనాత్సమాధేయం \* యగ్నోక్తకృష్ణకణాక  
మృతస్తవేమంగళైఃనవశిఃపింఛాలాంఛితమితి॥ తథాజ్ఞానవాసిష్ఠేశాంబరీ  
కొపాఖ్యానైః ఇత్యుక్తావపింఛికాతేనభ్యామితాప్రసభంతదా నానా  
విరచనాబీజంమాయేవపరమాత్మనెతిరత్నావశ్యంపింఛికాహస్తేనైంద్రజా  
లికేనేతిజ్ఞేనగ్రంథేచఉత్సాహ్యపింఛయాశీవానివస్యసేచ్ఛరణంవ్రతీతినిరం  
కుశాఃఖిలుకవయః సాన్వయధీనాఇత్యిలమతిప్రసంగేన ॥ అత్ర పూర్వవా  
క్యేవాణ్యోర్వాచ్యప్రతీయమానయోఃశ్లేషభిత్రికాభేవాధ్యనసాయమూ  
లాతిశయోక్తిర్నిరూప్యథా । అనహమానఇతి జాతినస్వరూపాప్యేక్షా ఉ  
త్తరవాక్యేతు ప్రపంచే వ్యాజశబ్దేన తత్త్వమపహ్నుత్యఇంద్రజాలత్వా  
రోపణాదపహ్నవాలంకారః\*ఫలాదిశబ్దైరనత్యత్త్వప్రతిపాదనమపహ్ను  
తిరితిస్సర్వస్వసూత్రం ॥ తదుజ్జీవితాచేయం పింఛికేతేత్వపమానాచోక్తౌ  
శ్చేక్షయా పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంస్పృజ్యతే ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ల  
క్షణంతూక్తం ॥ ౯ ॥ తతః ॥ తతః పార్శ్వర్భావానంతరం పరమహర్ష  
ణ పితామహోయమేవంభూతే మయిదయయాఅవిరభూదహాకృతాథా  
తేతి పరమానందభరితేనైత్యర్థః ॥ మహామేధా \* ఊర్ధ్వరేతాస్తవ  
స్యగోనియతాశీచసంయమి । శాపానుగ్రహయోశ్చక్రస్సత్వసంధోభ  
వేద్యపిఃఇత్యుక్తలక్షణలక్షితేన ఋషిప్రవరేణ వాల్మీకినా విధివల్ -  
విధ్యర్థం, యథాశాస్త్రమిత్యర్థః ॥ అభ్యర్చితః-ఆఘ్రుపాద్యాసనా  
దిభిః పూజితః పరమేష్ఠానేతిసోపరమేష్ఠీ బ్రహ్మలాకకరా+ పరమే



తం వ్యాక్రియతామితివ్యాఖ్యాతాంతరధాత్ || ౧౦ —|| 'వ' || అథసరసీజ  
యోనెరాజ్జయా రామవృత్తంకరబదరసమానంప్రక్ష్యదృష్ట్యాప్రతిచ్యా |  
ఘోమతనుతకావ్యం సావీదురామాయణాఖ్యం మధుమయఘణితినాం మా  
కిదితిజనిప్రత్యయః కిల్ బేణాదికః || తత్పురుషే కృతిబహుళమితి సప్ర  
మ్యుఅల్ అంబాంబెత్యాదినాషత్వంమధ్యమలూకేభూలోకేపి, లోకేత్ర  
యపక్షేపిఅస్యమధ్యమశ్వాదితిభావఃఅపిశబ్దోలోకాంతరవృక్షాంతింద్య  
తయతిస్వవృత్తం-నిజచరిత్రం, ప్రకాశయితుంప్రఖ్యాపయితుంకితత్యభీకే  
వస్తుతస్తుమచ్చందాదేవేతిభావః | భవంతం-శావేవ, అన్యన్యవచ్చేదాథ  
మేవకారితవైవయోగ్యత్యాదితిభావః || ఏవకారోయంభారత్యావాసంబధ్య  
తేఽడువతిష్ఠమానయోఅనువర్తమానయోఅనయాభవన్తఖాన్నిగతయాభార  
త్యామానిషాదెత్యాదిసరస్వత్యాఈదృశేరేవజ్ఞానేరిత్యథః || రామచరితం  
౧౧ రామచరిత్రం, శుభ్రమనతికృష్ణయథాశుభ్రం నారదముఖతఃశుభ్రక  
మానతికృష్ణమనైవేత్యథః || ౧౧ || యథాసాదృశ్యయోగ్యత్వపిస్సాసాన్వ  
ధానతిక్రమఇతిశబ్దాణవే || వ్యాక్రియతాం-వ్యాఖ్యానయతామిన్యేవం  
వ్యాఖ్యాత్యాక్వా ఉపదిశ్య || ౧౨ || వ్యాహరణక్షిప్తపితంమిత్యవః || అ  
ంతరధాత్-అద్యుక్తాధాత్, అత్రైదంరామాయణబాలకాండవచనం \*  
చ్చందాదేవ లెబ్రిహ్మప్రస్ఫురైయంసంస్వతి || రామస్యచరితంకృష్ణం  
కురు తవీమృషీసత్రమేత్యాదిభ్య ఇర్హ్యైర్వా భగవాన్ బ్రహ్మతత్రైవాం  
తరణీయతేత్యంతం || ౧౩ || — || అథేతి || అథ బ్రహ్మత్రైవాంశానంత  
రం || ౧౪ || మంగళానంతరారంభప్రశ్నకాశ్చేన్యక్షప్రహేత్యవ  
ః || మధుమయ్యః-అమృతస్రావిద్యః, తానాంఘఃఠినాం సాంలకారో  
ల్లసితశబ్దాధనఃఘటనావిశేషాణాం, మధుమయేత్యత్ర + స్త్రియఃపుం  
వదిత్యాదినాపునద్యాసః || మాగ్గం పద్ధతించర్గయతితితాచ్ఛిల్యేనకపి  
నామితిమాగ్గదర్శి సకలకవిచలగురుర్యథః + దృశ్యేణ్యంతాత్వాచ్ఛి  
ల్యేణిని మహాత్మాసౌమ్యసిశ్చమహామిః \* తస్మాన్మహాతపాస్తానా

గణదర్శిమహాషిః ॥ ౧౧ ॥ X ॥ వనంప్రబంధంప్రయోక్తుంకన్సమర్థ  
ఇతి చింతాముపగతవతిభగవతివాల్మీకే ॥౧౨॥ ప ॥ ఉపాగతామిళితపర

యాథాతథ్యాభిధాయినః | వేదవేదాంగతత్వజ్ఞా ఋషయఃపరికీర్తితా ఇ  
త్యుక్తలక్షణఋషిశ్రేష్ఠోవాల్మీకిః ॥ సుసంజయోనిః కారణాయస్య తస్య  
బ్రహ్మణః ఆజ్ఞయా శ్రురామచరితం వ్యాక్రియతామిత్యేవ రూపనియో  
గేన హేతునా రామవృత్తం-శ్రురామచరితం, ప్రతీచ్యా-దృష్ట్యా,యో  
గదృష్ట్యా, బదరాక్షిఃఫలం బదరం + ఫలేలుక్ కర-హస్తే, యద్బదరం  
తేనసమానం తత్తుల్యమిత్యాధీ ఉపమా క్రియావిశేషణంవా నిశ్శేషమి  
త్యనః | ప్రేక్ష్య-దృష్ట్యా, శుభం-వక్త్రాణాం-శౌత్రాణాంచ,కల్యా  
ణకరం సాంద్రపాతతోగానతశ్చమధురం ॥ ౧౨ ॥ త్రిషిన్వప్తమధురం సాన్ద్ర  
మాఇత్యమరః ॥ రామస్య అయనం-స్థానం, వణకశ్చనేత్యన్వప్తమనం  
జ్ఞా రామాయణమిత్యాభ్యాసయస్య తత్తదోక్తం + పూర్వపదాత్సంజ్ఞా  
యామగతితత్వం ఉత్తరాయణవత్ కావ్యం-ప్రబంధమతమత-అకరో  
త్, కవయతేవణయతఇతికవిః తస్య కర్త కావ్యం+బ్రాహ్మణాదిత్వాత్  
వ్యేజ్య ॥ తస్య పంకజాదివమూఢత్వాత్ రసోల్లసితశబ్దార్థానంఘటనా  
త్తక్మేవ నేతుకర్తమాత్మం తతాగ్రన్యం రచితవాన్ \* తథాచ శ్రురా  
మాయణ \* తతఃపశ్యతిధర్మాత్త తత్సర్వయోగమాస్థితః | పురాయత్త  
త్రనిష్పత్తం పాణావామలకంయథేశ్వరభ్య రఘువంశస్యచరితం చకా  
గ భగవాన్మపిరిత్యంతం ॥ మాల్నీన్వత్తం ॥ \*ననమయయయలైయంమా  
ల్నీహోగిలోకైరితిలక్షణాత్ ॥ ౧౩ ॥ — ॥ తదనంతరవృత్తాంతమాహ||  
ఏనమితి ॥ వాల్మీకావేనంప్రబంధం శ్రురామాయణాభ్యమేతతాగ్రన్యం  
ప్రయోక్తుమధ్యాపయితుం పరితుంవాకఃపుమాన్సమర్థాధికారిత్వేనం  
రూపాం చింతాం పర్యాలోచనముపగతవతినతి ॥౧౨॥ —|| తతఃకింజా  
తమిత్యతతహ ॥ ఉపాగతావతి ॥ మిళితా-సంగతా, పరస్పరౌపమా-అ  
నౌనృసాదృశ్యం యేయోస్తా యమశతాత్పరస్పరతుల్యరూపావిశ్వర్థః॥

సప్తహవమాబహుశ్రుతాశ్రుతిమధురస్వరాన్నితౌ । విచక్షణావివిధనరే  
 స్త్రీలక్షణాకుశీలవౌకుశలవనామధారిణౌ ॥ ౮౩ ॥ X ॥ ఏతౌ మునిపరి  
 బహుశ్రుతౌ-వేదవేదాంగాదిసకలవిద్యావిశారదౌ, ని ॥ శాస్త్రశ్రవణ  
 యోగ్యతమితివిశ్వః ॥ శ్రుతిమధురేణ-శ్రవణానందకరేణ, స్వరేణ-శ్రు  
 త్యారభానురణనలక్షణేనాన్నితౌ, శాన్యకతస్వరసంపన్నావిత్సృథః ॥  
 స్వరలక్షణముక్తం సంశీతరత్నాకరే \* శ్రుత్యనంతరథావీయశ్శబ్దౌ నురణ  
 నాత్మకః । రసాద్రంజయతికౌత్సచిత్తంసస్వరఉచ్యతేతి ॥ విచక్షాతేతి  
 విచక్షణా-విద్యాంసౌ, X కర్తరిల్లుపితిన్యాసకారః ॥ అనయోః ప్రతి  
 షేధోవక్రవ్యతిచక్షిజః ఖ్యాతాదేశాభావః ॥ వివిధాని-బహుప్రకారా  
 ణి, నరేంద్రలక్షణాని-ఆజానుచాహుత్వాదిరాజదీప్తనియయోస్తా మహా  
 రాజకుమారత్వాత్ మహాభాగ్యసూచకరాజలక్షణలక్షితావిత్సృథః ॥ కు  
 శోలవశ్చేతినామనీధారయతేతి కుశలవనామధారిణౌ, కుశేలవైశ్చ X  
 ర్భక్తేదమాజనాత్కుశలవావిత్సృత్వసంజ్ఞావిత్సృథః ॥ ఉక్తంచ కాళి  
 దాసేన \* సతౌ కుశలవాన్తుష్టగర్భకృదౌ తదాఖ్యయా । కవికుశల  
 వావేవ చకారకిలనామతేతి ॥ కుశీలవౌ గాయకౌ ॥ కత్తితంశీలమస్యే  
 తిబహువీహః । కత్తితంశీలంకుశీలంతదస్తీతిమతుద్వా\*పృథోజరాచత్వా  
 త్సాధుః ॥ ఉపాగతౌ-చింతాసమకాలమేవవిశిష్టగుణసంపన్నౌ, ప్రైథిలే  
 యౌ కుశలవౌ సమీపంప్రాప్తావిత్సృథః \* అవ్యాజేపౌభవిష్యంత్యాః  
 కాద్యసిద్ధేహేలక్షణమితిభావః ॥ అల్పదాత్రతానామగుణః ॥ తదుక్తం  
 విద్యానాథేన \* శ్లామైర్విరిశేషణైర్వోగో యత్రసాస్యాదుదాత్రతేతి  
 \* రుచిరావృత్తం ॥ చతుగ్రామైరిహరుచిరాజభస్టగాః ఇతిలక్షణాత్ ॥  
 ౮౩ ॥ —ఏతావితి ॥ మునిర్కననశీలోవాల్మీకిః ॥ మునిలక్షణంతు \* నిర్వి  
 త్తస్సర్వతత్వజ్ఞఃకామరోధవివడితః । ధ్యానస్తౌ నిష్క్రియోదాంతస్తు  
 లభ్యమృత్కాంచనౌమునితి ॥ ఏతౌకుశలవౌ పరిగృహ్య-శిష్యతేన పరి  
 గృహ్య, సావం-స్వకీయాం, ని ॥ సోజ్ఞాతావాత్తేనిష్పత్తిస్సాత్త్వియే

గృహ్య సాంప్రదాయమపారయత్ ॥ ౧౪ ॥ తౌపునరితస్తతాగాయమాశా  
 దృష్టావ రామః ప్రహృష్టమనాః స్వభవసమాసీయ భ్రాతృభిఃపరివృతో  
 నిజంచరితం గాతుమన్వయ్యుక్తుః ॥ \* ॥ తతశ్చ ॥ ౧౫ ॥ ప॥ ఛండోమ  
 యానాం నిలయస్యవాచామంత్రేవసంతామునిపుంగవస్యః | ఏతౌకుమారౌ ,

స్వోష్ఠ్రియాంధనఇత్యమరః ॥ కృతిం శ్రురామాయణాఖ్యం ప్రబంధం  
 తిపాతయదధ్యాపయామాన ॥ \* పఠేణ్యంతాల్లజ్జీ గతిబుద్ధిత్యాదినా  
 అణికత్తుఃకర్తవ్యం ॥ ౧౪ ॥ — తావతి ॥ ఇతస్తతస్తత్రతప్రప్రదేశఇత్య  
 థణః ॥ గాయమావా-గానెనైవ శ్రురామాయణంపఠంతౌ, కుశలపాకర్తుః  
 పునశ్శబ్దౌవాక్యాలంకారే ॥ దృష్టావ రామః, ప్రహృష్టమనాః-రూప  
 గానసంపత్తిభ్యాం సంతృప్తాంతఃకరణస్సన్, స్వభవసం-నిజమందిరమాసీ  
 య-భృత్యైఃప్రొపయ్య, భ్రాతృభిః-లక్ష్మణాదిభిః, పరివృతః-పరివేష్టితః,  
 నిజంచరితం-స్వచరిత్రం, గాతుం-గానేనపఠనంకర్తుం, అన్వయ్యుక్తుః-అ  
 పృచ్ఛత్, ప్రబంధమేనంపఠతమితి నియోజితవానిత్యథణః ॥ ౧౫ ॥ ప్ర  
 క్షొనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః ॥ తత ఇతి ॥ \* తతః అనుయోగానంత  
 ర్మ, చశబ్దోవక్ష్యమాణక్రియాయాం సంబధ్యతే ॥ ౧౫ ॥ — ఛండో  
 మాయానామితి ॥ ఛండోమయినామనుష్టుబాదిఛండోనిబద్ధానాం, వా  
 చాం నిలయస్య పద్యప్రపంచనిర్మాణచాతుర్యైకనికతనస్యేత్యథణః ॥ ౧౬ ॥  
 ఛందఃపద్యేచవెదెచెతివిశ్నః + ఛందశ్శబ్దాన్తయతిజీప్ ॥ మునిపుంగవ  
 స్య-మునిశ్రేష్ఠస్య, వాల్మీకేః అంత్రేవసంతామంత్రేవాసినౌ శిష్యా ॥ ఏతే  
 న అనయోరఖండితవచనత్వంసూచ్యతే ॥ ౧౬ ॥ ఛాత్రాంత్రేవాసిశాశిష్య  
 ఇత్యమరః ॥ ఏతౌకుమారౌ మైథిలయా-కుశలజ్ఞౌ, రఘువీరవృత్తం-శ్రు  
 రామచరితం, యథాకృమం రూపదేశానుసారేణైవేత్యథణః | గాతుం-  
 గానేనపఠతుం, ఉపాక్రమేతాముపకాంతవంతౌ, చశబ్దోయమనుయో  
 గంసముచ్చినోతి | ఏతేన ప్రశ్నానంతరమేవ అవిలంబేన ప్రార్థగాన  
 యోరనయోష్ఠ్రిరామస్యచాన్యోన్యం దైవవశాత్ప్రవీయమేవోత్పన్నాన్

రఘువీరవృత్తం యథాక్రమంగాతుముపాక్రమేతాం ॥ ౧౬ ॥ అస్త్రీప్రశస్తాః  
 జనలోచనానామానందసందాయిషుకోసలెషు । అజ్ఞానముత్సారితదాన  
 వానాం రాజ్ఞామయోధ్యేతి పురీరఘూణాం ॥ ౧౭ ॥ తామావనద్దశరథస్సు  
 రవందితేన సక్రందనేన విహితాసనసంవిభాగః । బృందారకారివిజయేసు  
 పీతిరితిసూచ్యతే । ఇంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రా మిశ్రణాదుపజాతివృత్తం ॥  
 \* స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌజగః ॥ ఉపేంద్రవజ్రాజితజ్ఞాస్తతాగౌ ॥  
 అనంతరీదీరతలక్షణజా పాదాయదీయాపుపజాతయస్తాః ॥ ఇతికేదా  
 రేణోక్తత్యాత్ ॥ ౧౬ ॥ — ॥ ఉపక్రమప్రకారమేవాహ ॥ అస్త్రీత్తి ॥  
 జనలోచనానామానందసందాయిషు-సమస్తవస్తుసమృద్ధతయా సకలజన  
 నయశానందకరేష్విత్యర్థః, కోసలమాత్తరకోసలమజనపదేషు బహు  
 వచనాంతైవదేశవిశేషస్యసంజ్ఞా । ప్రశస్తా-ప్రఖ్యాతా, అజ్ఞయైవసము  
 త్సారితా నిరస్తా దానవాయేషాంతేషాం చండశాసనానామిత్యర్థః । గ  
 ఘూణాం-రఘువంశౌద్భవానాం, రాజ్ఞాం-ప్రజానురంజకానాం, సృపా  
 కాం-రఘుశబ్దే యదుశబ్దవత్తదవత్సేవలక్షణా । రఘుశబ్దస్య జనపదవాచి  
 త్యాభావేన అతద్రాజత్వాద్భవములుగ సంభవాత్ (కేచిత్తు ఉత్తరకాండ  
 లానాం రఘుసంజ్ఞామంగీకృత్య తద్రాజత్వాదిక్షాంకుశబ్దవద్భవములు అగి  
 త్యాహుః) రఘువంశ్యరాజసంబంధినీత్యర్థః । యోద్ధమశక్యా అయో  
 ధ్యేతి అన్వయః సంజ్ఞా పురీ-రాజధానీలస్తి । ఇంద్రవజ్రావృత్తం ॥ లక్షణం  
 తూక్తం ॥ \* సంధాయీష్విత్యపిపాఠః ॥ ఉదాత్తాలంకారః ॥ ౧౭ ॥ —  
 తామితి ॥ సురవందితేన-సురసేవ్యేన, సంక్రందనేన-ఇంద్రేణ, ని ॥ సం  
 క్రందనౌదుశ్చ సపస్తురాపాణ్యైః ఫువాహ సశత్యమరః ॥ విహితః ఆసనసం  
 విభాగః యస్యసః-చత్తార్దాసనః, ఇంద్రస్యాపి మానసీయఇత్యర్థః । త  
 థా బృందారకారిణాం-దానవానాం, విజయేన-దానవేషు విజయేషు  
 త్స్విత్యర్థః । స్థురలోకే-స్వగౌ, లబ్ధాని పరితోమాత్సరైరదీయమాన  
 తయా ప్రాప్తాని ముదారాణాం మాలావనమాభ్యాని పారిజాతఫలము

రలూకలబ్ధమందారమాల్యమధువాసితివాసధూమిః || ౧౪ || X || అథా  
 స్తిన్నవత్సతయా దూయమానమానసే పుత్రాధం క్రతుమశ్వమేధం  
 విధాతుం మంత్రిభిస్సహమంత్రయమాణే దశరథే సుమంత్రః ప్రహృష్ట  
 మనా మహాక్షేరంగదేశసంగతావగ్రహనిగ్రహశౌండస్య విభండకనూ  
 నారవశ్యమృశ్యశృంగస్య ప్రసాదాత్ప్రభవోభవితాకుమారాణామితిస  
 స్రజః తెషాంశుభునా-పుష్యరసేన, వాసితా-సురభితా, వాసధూమి  
 త్నివాసస్థానంయస్యసతథోక్తిః॥ ధూలోకేపి న్వగ్-సుఖానుభావకశ్చ  
 థః॥ని॥మధుమద్యేపుష్యరస ఇత్యమరః ॥దశరథోనామరాజాతామయో  
 ధ్యామావసత్-అధివసతిన్ + ఉపాన్వధ్యాజ్వస్వఇతికర్తవ్యం తత్ర వర్త  
 మానోనిజకార్యనిర్వాహకతయా సురైఃపూజ్యమానః చిరకాలం సామ్రా  
 జ్యశ్రియమనుబధూవేత్యథః | అనుష్ఠాసోలంకారః || వసంతతిలకావృ  
 త్తం || ౧౫ || — || అథేతి || అథానంతరమస్తిన్నశరథే అనవత్సతయా-  
 అపుత్రకతయో, దూయమానం-పరితప్సమానం, మానసం యస్యతస్త్వి-  
 \* నాపుత్రస్యహిలోకౌస్థితంసర్వేవశమావిదురితి || అపుత్రస్యగతిర్నా  
 స్తీతిశ్చిత్స్మృతిభ్యామితిభావః + దూక్షేపరితాపఇతిధాతౌః కతరశ్చా-  
 నన్ || అతఏవ పున్నామ్నోనరకాత్త్రాయంతఇతిపుత్రాస్తదధంపుత్ర  
 లాధాధమిత్యథః+అథేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచవక్తవ్యా॥  
 అశ్వమేధం క్రతుం-అశ్వమేధయాగంవిధాతుంకర్తుం, మంత్రిభిస్సహ-  
 సచివైస్సాకం, మంత్రయమాణే-విచారయమాణేసతి, తదా సుమంత్రః  
 కులక్రమాగతౌమంత్రిప్రవరః కర్తా అంగదేశే-అంగరాష్ట్రే, సంగతః  
 స్త్రాప్తయోఽవగ్రహః-వృష్టిప్రతిబంధః, +అవగ్రహోవషప్రతిబంధఇ  
 త్యపేప్రత్యయః॥ని॥ వృష్టిర్వషణంతద్విధూతేవగ్రహవగ్రహాసమావృత్య  
 మరః॥తస్యనిగ్రహే-నివర్తనై, శౌండస్య-దక్షస్య,నిగ్రహేనుగ్రహసమర్థ  
 స్వేత్యథః Xసప్రమీశౌండైరితిసమాసః॥విభండకనూనాః-విభండకాఖ్య  
 మునిపుత్రస్య,ఋశ్యశృంగస్య మహాషేఃమహాషీలక్షణముక్తం॥ ప్రస్తా

సత్కుమారోదీరితం పురావృత్తమముష్టేదశరథాయకధయామాస ॥ ౧౯

సోపి సుమంత్రవచనాచ్ఛాంతాధిశ్శాంతాకుటుంబినం సంబంధినమేనం  
మునిమానీయ వసిష్ఠాదిష్టమశ్వమేధాభ్యరం సరయూరోధసి విధాయ త

దాదనుగ్రహాత్, \*ప్రభావాదిపాతేసామధ్యాత్ అవశ్యం నిశ్చితం కు

మారాణాం-పుత్రాణాం, ప్రభవత్ప్రసాదితప్రభవః కారణం x. ఋ

దోర్వ భవితా-భవిష్యతి, అనద్యతనెలుట్ దశరథఇతి శిష్యః ॥ ఇత్యేవం

ససత్కుమారేణ పరాపరవిదా బ్రహ్మమానసపుత్రైఃకోదీరితం-బ్రహ్మస

భాయాంకథితం, పురావృత్తం-పూర్వవృత్తాంతమముష్టేదశరథాయకధయా

మాస పూర్వమిక్ష్వాకుసారభ్యేన బ్రహ్మసభాంగతస్సుమంత్రస్తత్యభూలాః

కరాజప్రస్తానతత్పరైర్దేవైః పృష్టేన ససత్కుమారేణ త్రైకాల్యవి

దా కథితవ్య దశరథవృత్తాంతస్య మనసిస్థితత్వాత్తదానీమేతత్సర్వంనివేద

యామాసేత్యధః ॥ ౧౯ ॥ — సఇతి : సః-దశరథోపి, సుమంత్రస్య

వచనాత్తథ్యవాక్యాద్దేవైః శాంతః-శమంగతః, ఆధిః-పుత్రాభావజాత

మనోవ్యధాయస్యసతతోక్తస్య ॥ ౨౦ ॥ పుంసాధిర్దానసీవ్యధేత్యవరః

శాంతానామ అంగదేశాధిశ్వరస్య రోమపాదనామ్నస్తనయా తయాకు

టుంబినం-కుటుంబవంతం, శాంతాజానిమిత్యధః ॥ అవగ్రహానివాణాన

స్తదం పారితోషికతయా నిజపుత్రికాయా దత్తత్వాదితిభావః ॥ అతవచ

సంబంధినం బంధుం రోమపాదస్య దశరథస్యచ స్సోహర్షసంబంధరూపసో

దరభావస్య విద్యమానత్వాదితిభావః ॥ ముని-సుననశీలం, మునిలక్షణము

క్రం ॥ ఋశ్యశృంగమానీయ స్వయమెవైశిష్యః ॥ వసిష్ఠేన-నిజకులగురు

ణా, ఆదిష్టముపదిష్టం, వసిష్ఠాధిష్ఠితమితిపాతే వసిష్ఠాధిష్ఠితం నియమి

తమశ్వమేధాభ్యరం సరయూరోధసి-సరయ్యాభ్యసదీతిరే, ని ॥ కులం

రోధశ్చరీరంచేత్యవరః ॥ విధాయ-విధిబోధితక్రమేణకృత్వా, తత్ర సర

యూరోధస్యవశాన్వితమేధేనహికర్తృకర్తాంతరారంభఇతిశాస్త్రనిషేధా

త్ ॥ పుత్రాణామిమంపుత్రియాతాంపుత్రాన్విదనమేతుమిత్యధః ॥

తృపుత్రీయామిష్టిం విధివత్క్రతుమారభత॥౨౦॥ తదనుహవిరాహరణా  
య ధరణ్యాం కృతావతరణాస్సర్వే గీర్వాణగణాశ్శతమఖప్రముఖాశ్చతః  
భుఖాయ దశమఖప్రతాపగ్రీష్టోష్ణసంప్లోషణమావేద్య తేనసహ శరణా  
మితి శౌజ్ఞాధనాన్వనం మనాన్వనాః నానావిధప్రస్తుతస్తుతయః క్షీరాం

✽ వృద్ధాచ్ఛిగతిభవత్ప్రయః ఇష్టిం-యాగం, పుత్రీకామెష్టిం విధివత్  
విధిహాం, యథాశాస్త్రమిత్యర్థః ✽ తదహామితివతిప్రయః ॥  
కర్తూమారభత-ఉపాకృయత ॥ ౨౦ ॥ — తదన్నితి ॥ తదను-ఆరంభానంత  
రం, హవిరాహరణాయ-హవిర్భాగానాహుత్యం, ధరణ్యాం కృతావతర  
ణాః-భువంప్రత్యాగతాః, శతమఖప్రముఖా-అంద్రాద్యాన్సర్వే, గీర్వా  
ణగణాః-దేవగణాః, చతుర్ముఖాయ-బ్రహ్మణే, దశమఖస్య-రావణస్య,  
ప్రతాపః-కోశదండజులైజః, ని ॥ సప్రభావః ప్రతాపశ్చ యత్రైజగః  
శదండజమిత్యమరః ॥ నవగ్రీష్టోష్ణ-గ్రీష్ణరుజనితసంతాపసేన యత్సం  
ప్లోషణందాహః ✽ స్తోషదాహాగతిధాతోల్కుట ॥ తదావేక్ష్య-విజ్ఞా  
ప్య, తేనసహ-చతుర్ముఖసాకం, శృంగస్యవికారః శౌజ్ఞం ధనుర్వనశ్చతం  
శౌజ్ఞాధనాన్వనం శ్రీమహావిష్ణుం, ✽ ధనుషశ్చైత్యనజాదేశః బహువ్రీహీ  
త్వాల్ శరణాం-రక్షితారం, ని ॥ శరణాగృహరక్షితౌగ్రిత్యమరః ॥ ఇతి  
మనాన్వనాః-అవబుధ్యమానాః, శరణవదస్య కర్తృత్వేపి నిపాలేనెతిశబ్దేనా  
భిహితత్వాన్నద్వితీయా ॥ తిజామ్యవసంఖ్యానస్యావలక్షణత్వాల్ ॥ యథా  
హవామనః-నిపాలేనాప్యభిహితేకర్తృణినకర్తృవిభక్తిః పరిగణనస్యప్రాయః,  
కత్వాదితి నానావిధాభిహుప్రకారాః ప్రస్తుతాః తత్కలోచితాః స్తుత  
యః-స్తూత్రాణియేషాం తేతథోక్తాః ॥ యదాప్య నానావిధం యథాతథా  
ప్రస్తుతా ఉపకాంతాః స్తుతయోయైః తే తథోక్తాస్సంతః క్షీరాంబురా  
శిం-క్షీరాణావమాసేదుః క్రిమహావిష్టోః క్షీరాద్భిశాయితాన్తత్తీరంప్రా  
పురిత్యర్థః ॥ అంబురాశిశబ్దస్య యథ్యాణావపరత్వాన్నివాణాంతశః  
యోగాపేక్షయా రూఢిర్బలీయసీతిమిమాంస కాః ॥ ఏవంబుత్తర్జిత్రాపిత్థ్య



ఋరాశిమాసేడుః || తత్ర || ౨౧ || — ప || సంతాపఘ్నంసకలజగతాం  
 శాఙ్గచాపాభిరామం లక్ష్మీవిద్యుల్లసితమతసీగుచ్ఛసచ్చాయకాయం ।  
 వైకుంఠాభ్యంమునిజనమనశ్చాతకానాంశరణ్యం కామణ్యాపంత్రిదశఫరి  
 ప్తవ్యం x పద్మవిశరణగత్యవసాదనెష్వితిధాతౌలిట్ || ౨౧ || — అ ||  
 అథ త్రిభిఃశ్లోకైశ్చైవహావిష్ణుంవణయతి || సంతాపఘ్నమిత్యాది || స  
 కలజగతాం-సమస్తలోకానాం, సంతాపం తాపత్రయజితం గ్రీష్మాదిజన  
 తంచ సంజ్వరంహంతినాశయతీతిసంతాపఘ్నస్తం x హాహంలెరితికుత్వం  
 శాఙ్గమేవచాపం ఇంద్రధనుస్తేనాభిరామం మనోజ్ఞం లక్ష్మీరెవ విద్యు  
 త్ సాదామసీ తయానితం-లసంతం x కర్తరిక్తః మతిబుద్ధిత్యాదినూ  
 త్రై చకారణ వర్తమానార్థత్వాత్ || అతసీనామ క్షుమావరపర్యాయో  
 వృక్షవిశేషః || ౨ || అతసీస్యాదుమాక్షుమెత్యమరః || అంధ్రభాషాయాం  
 నల్లపువ్వులుగలఅగ్ని || తస్యాః గుచ్ఛస్య-పుష్పస్తబకస్య, సమానాఛా  
 యా కాంతిర్యస్య తాదృశఃకాయోదేహోయస్య తమిత్యవమా || ౨ || ఛా  
 యాత్వనాతపేకాంతావితివైజయంతీ x సమానస్య ఛందసీత్యాదినూత్రే  
 సమానస్యేతి యోగవిభాగాచ్చాయాదిమపరేషు సమానశబ్దస్యసభోవః  
 మునయో మననశీలాః తపీవజనాస్తేషాం మనాంస్యేవ చాతకాః పక్షివిశే  
 షాః తేషాంశరణ-రక్షణ, సాధు శరణ్యం \*సర్వంసహావతితమృబునచా  
 తకానామిత్యాదినా లేషాం తదేకశరణత్వాదితిభావః x తత్ర సాధురితి  
 యత్ప్రత్యయః || అపాంసహమాహఃఆపం x తస్యసమూహాఇత్యేణ || కా  
 మణ్యం-దయైవ, ఆపంయస్యతం, అథవా కారుణ్యమేవఆపోయస్యతంకా  
 మణ్యాపం x ఋకృష్ణిత్వాదినాసమాసాంతః వికుంతపవైకుంఠోద్భవః  
 x స్వాభేణప్రత్యయః || సగ్రత్యాఖ్యాయస్యతంకాలమేఘం-నీలాంబు  
 దం,త్రిదశపరిషత్-బ్రహ్మాందాదిదేవసమాజోదదగ్ధ|| త్రిదశేత్యత్రైవిక్ర  
 డశావస్తా బాహ్యయావనకౌమారాణిజన్త సత్తావృద్ధయోవాయేషాంలయ  
 ద్వా త్రిదశపరిమాణమేషామితి x బహువ్రీహాసంఖ్యాయేగ్రత్యాదినాడన్

షణ్మూలమేఘుండదర్శ ॥ ౨౨ ॥ క్షీరాంబోధేజఃతరమభితోదహభా  
సాం ప్రరోహైఃకాలోన్మీలత్కువలయదళౌద్వైతమాపాదయంతం । ఆ  
తనాన్వనంభుజగళయనేకామపితౌమగౌరే నిద్రాముద్రానినిఖిలజగతిగత్తు  
అత్రౌపమాయాపకయోరనుప్రాసస్యచ పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః ॥  
ఏతదాదిక్లౌకత్రయం మందాకాంతాన్వృత్తం ॥ మందాకాంతాజలధిషు  
ఉగైర్మూఢనతేఢితాద్గురూచేదితిలక్షణాత్ ॥ ౨౩ ॥ — క్షీరేతి ॥ పునః  
దేహభాసాం-నిజశరీరకాంతీనాం, ప్రరోహైరంకురైః, క్షీరాంబోధే-  
క్షీరతరముద్రాసస్య, రూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయేన యోగాదుగ్రాహ్యేర్పత్తి  
యస్తాద్విదితిభావః ॥ జరతరమభితః-మధ్యప్రదేశస్యసమంతాదిత్యధః ॥ స  
చిలమభితఇత్యపిపాఠః x అభితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయా ॥ కాలే-చిత  
హోదయకాలే, ఉన్మీలంతి-వికసంతి, యాని కువలయదళౌని-నీలోత్పల  
పత్రాణి తైరద్వైతమధేదం తత్సాదృశ్యమిత్యధః । అపాదయంతం-స  
మాప్నదయంతీం, కాలగ్రహణం దళౌనామమ్లనతవద్యోతనాథం-నిజదే  
హకాంతిచ్ఛటాభిః క్షీరాణావస్య నీలవణతాం జనయంతమిత్యధః ॥  
ఏతేన త్రిమహావిష్ణుదివ్యశరీరస్సేంద్రనీలసాదృశ్యంసూచ్యతే ॥ తదుక్తం  
\*క్షీరమధ్యేక్షిపెన్మీలంక్షీరం చెన్మీలతాంవ్రజెత్ ॥ స ఇంద్రనీలోవిష్ణ్వయస్స  
ర్వసౌఖ్యకరశ్శుభఇతి రత్నశాస్త్రవచనాత్ ॥ అతఏవ క్షీరస్య నవధవళిమ  
పరిత్యాగేనాన్యనీలిమసీన్వికరణోక్తైస్తద్గుణాలంకారః ॥ \* తద్గుణస్సవిగుణ  
త్యాగాదనోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ ॥ తథా తౌమవద్దుకులవ  
ద్గౌరే సితఇత్యుపమా ॥ ౨౪ ॥ ధౌరోదుణ్ణసిలేపీతఇతివిశ్వామరా ॥ భూ  
జగళయనె-శేషవర్ణంకే, నిఖిలజగతీనాం-శకలలోకానాం, రక్షణే-పాల  
నె, ౨ ॥ జగతీవిష్టపెభూమ్యామితివిశ్వః x జాగరూకాం-జాగ్రతీం, సావ  
ధానామిత్యధః + జాగురూకఇత్యుక్తప్రత్యయః ॥ అతఏవ కామధ్యేని  
రావచ్చాం-లోకవిలక్షణత్వాదితిభావః, నిద్రాముద్రా-యోగవిద్రావ  
స్థాంతనాన్వనమగురుర్వాణం, x తనోలేశ్యాన్వ ॥ ౨౫ ॥ — అత్ర

శ్లోకాదయాకాం || ౨౩ || ప్రహ్లాదస్యస్యసనముమితందైత్యవగ్గస్య దం  
భంస్తంభం వక్షస్థలమపిరిహార్యాగవద్యేనభేత్తుం । బద్ధశ్రద్ధంపురుషవపు  
షామిశ్రితేవిశ్వదృష్టే చంద్రారోచిర్విశదభువనేరంహసాసింహవేషః || ౨౪ ||  
నారాయణాయనమోనాయతలోచనాయ నామావశేషిత మహాబలివైభవా

అథ నృసింహచతారంవణాయతి || ప్రహ్లాదస్యేతి || అమితమపారం, హ్ర  
హ్లాదస్య-హిరణ్యకశిపుతనయస్య, నిజభక్తాగ్రసరస్య, వ్యూహం-సర్పదంశ  
సనముద్రపాతనాదితత్త్వకృతవిషదం, ని || వ్యసనంవిషదిభ్రంశఇత్యమః  
తథా దైత్యవగ్గస్య హిరణ్యకశిపుముఖాసురనికరస్య దంభం-మాయాడ  
మ్మరం, స్తంభమయోమయస్తంభంచ రిహాహిరణ్యకశిహార్యక్షస్థలమ  
పురుషస్థలమపి అపిశబ్దస్సముచ్చయే యాగవద్యేనైకవారణైవ సతుకా  
లక్రమేణైత్యధః || భేత్తుం-విదారయితుం, పురుషవపుషా-నరశరీరేణ,  
మిశ్రితే-మిశ్రితే, అతవస విశ్వదృష్టే-అత్యాశ్చర్యతయా విశ్వజనాలాకితే  
చంద్రారాం-చంద్రవిశేషాణాం, రోచిర్భిః-కాంతిభిః, విశదోని-శుభ్రాః  
భువనాని కుక్షిస్థలోకాయస్యతస్మిన్ సింహవేష-సింహాకారే, రంహసా-  
వగేన, బద్ధశ్రద్ధం-విహితాదరం, సరసింహయాపేణావతీణామిత్యధః ||  
దదర్శేతిపూర్వేణసంబంధః || ఉక్తంచక్రభాగవతే || భక్తిప్రతిజ్ఞాపరపా  
లనాయ సర్వాత్మతావ్యాప్తినిదేశనాయ । దైత్యేంద్రవత్నోదల్లనాయవి  
ష్ణుస్తంభాన్మృసింహాకృతిరావిరాసీత్ || అత్ర క్రమికస్య-స్తంభాదివి  
దారణస్య, యాగవద్యాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిభేదః ||  
౨౪ || — నారాయణాయతి || నారాయణాయ-పరమాత్మనై, తదుక్తం  
\* నారాయణావరోవ్యక్తాదండమవ్యక్తసంభవం ఇతి || యద్వా సరస్య  
సంబంధీనినారాణి తత్వాని తాని అయనంస్థానంయస్యనారాయణః త  
దుక్తం \* సరాజ్జాతానితత్వానినారాణీతివిదుర్బుధాః || తస్య తాన్యయ  
నంపూర్వం తేననారాయణః స్మృతఇతి || అథవా నారాటపఃఅయనంయ  
స్మృతథా \* ఆపవనాణాపేతస్థి యోత్రకస్యాయనంగతాః । నారాస్తా

యః । నానాచరాచరవిధాయకజన్త దేశనాభీపుటాయపురుషాయనమఃపర  
స్థే ॥ ౨౫ ॥ ౫ ॥ ఇతి ప్రణమ్యోత్థితానేతాన్ స్తుతిరవముఖరితహరిన్తు

ఖాన్ హరిహయ ప్రముఖానఖిలానమరానరుణాదుణతామరసవిలాసచో

స్ఫుష్టికరణాః తేననారాయణస్త్యుతఇతి॥ ఆపోనారాఇతిప్రోక్తాఆపోజై  
నరీశూనవః । తాయదస్యాయనంపూర్వం తేననారాయణస్త్యుతఇత్యాది  
సా + నారాఇత్యజాదితావ్సద్ధం ॥ ఆపోవాజీబభావః । తస్మై నారా

యణాయ సలిసాయతలోచనాయ పుండరీకవిశాలాక్షాయ నామ్నా-నా

మమాత్రేణఅవశేషితమవశేషవత్క్రతం మహద్భూయిష్టంబలివైభవంజై  
రోచనిసంపద్యేనతస్మై వామనావతారే బలిం పాదేనాకృష్య పాతాళే ని

క్షిప్తవతఇత్యధః ॥ నానా-బహు ప్రకారం, చరాచరం-స్థావరజంగమా  
త్తకం, జగత్ ॥ ని ॥ చరాచరంస్యాజ్జగతీతివిశ్వః ॥ తస్య విధాయకో-ని

ర్మాతా, బహు తస్య జన్తదేశో-జన్తస్థానం, నాభీపుటం-నాభీపద్మకొశం  
యస్యతస్మై పరస్మైపురుషాయ-పరమపురుషాయ,నమః x నమస్సప్తస్తీత్యా

దినాచతుర్థీ ॥ తథాచక్రిభాగవతే ॥ సత్యోస్త్యహంత్యాఽఖిలపేతుభూ

తంసారాయణంపూరుషమాద్యమన్యయం । యన్నాభిజాతాదరవిండకోశా  
ద్భ్రష్టావిరాసీద్యతపిషలోకః ॥ ఇత్యుక్తత్వాత్ వసంతతిలకావృత్తం ॥

౨౫ ॥ — ఇతితి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రణమ్య-సాష్టాంగప్రణామం

కృత్వా ఉత్థితాన్-ఉత్థానంప్రాప్తాన్, స్తుతిరవైస్తారతస్తాత్రధ్వనిభిః,  
ముఖరితాని-ప్రతిధ్వనివశాన్తుఖరికృతాని, హరిశాం దిశాంముఖాని ప్ర

దేశాపివ పదనానియోషాంతాన్ హరిహయ ప్రముఖానింద్రాదీన్, ని ॥

జంభభేదీహరిహయఇత్యమరః ॥ ఏతాన్పురోవీక్తానఖిలానమరావశేషసు  
రాన్ అరుణాదుణమరుణ ప్రకారం, అత్యంతలోహితమిత్యధః + ప్ర

కారే గుణవచనస్యేతిద్విర్భావః ॥ కర్తృధారయవద్భావాత్సుపోల్క ॥ తా

ద్యుగ్యతామరసం-పద్మం, తస్య విలాసచోరైః తత్తుల్యైరిత్యేథః । మహా  
భాగ్యలక్షణసంపన్నస్యాస్య రక్షాంతనయనత్వాదితిభావః ॥ తమ క్తం ప్ర

రైలోచనమరిచిసంతానైరానందయస్సగవానరవిందలోచనః స్ఫుటమ  
 దమభాషత ॥ ౨౬ ॥ ప ॥ అపికుశలమమర్త్యాస్సాన్వితంసాంప్రతంవశ్య  
 మితదనుజదంభాకింనుదంభోళికళిః । అపిధిషణమసీమానిర్మితానీతిమార్గా  
 స్త్రిదశనగరయోగక్షేమకృత్యైక్షమంతే ॥ ౨౭ ॥ గ ॥ ఏవం భగవత్కళ  
 లానుయోగపురస్సరీమన్మతాసారసరసాం సరస్వతీం సమాకన్యే సంచా  
 ముద్గ్రీకశాస్తే ॥ పాణిపాదతలేరక్తనేత్రాంతౌచనఖాస్తథా । తాబీ  
 జిహ్వభ్రౌష్ఠంచ సవరక్తస్సుఖభవేదితి ॥ లోచనమరిచిసంతానైర్దృష్టి  
 ప్రభావరంపరాభిః, మరిచిపీచీచయ సంచారైర్మృషిపాతః ॥ అనంద  
 య-సంతోషయ, అరవిందలోచనః-విష్ణుః, అరవిందగ్రహణం దృష్టి  
 నాంసుఖాన్తిలనత్వవ్యోతనభం స్ఫుటం-వ్యక్తం, ఇదం-వక్ష్యమాణం,  
 అభాషత-అవోచత్ ॥ ౨౬ ॥ — అపీతి ॥ హేఅమర్త్యాః-ఇంద్రాదిదే  
 వతాః, వః-యచ్ఛాకం, కుశలమపి-క్షేమం, కిం ॥ ని ॥ కుశలంక్షేమమస్త్రి  
 యామిత్యమరః ॥ అపిశబ్దః ప్రశ్నై ॥ ని ॥ గహ-సముచ్చయప్రశ్న శం  
 కాసంభావనాస్పీత్యమరః ॥ తథా వః సాంప్రతమిదానీం శోభనమాగ  
 తంసాన్వితం-సుఖాగమనంకిం, భావక్తః ॥ దంభోళికళిర్వజ్రాయుధవిలా  
 సః, శమితౌ నివారితౌ దనుజానాం-దానవానాం, దంభః-కపటోపా  
 యోయయాసా తథోక్తా కింను విభవస్తదానవాకిమిత్యధః ॥ తథాధిష  
 ణస్య బృహస్పతేర్మనీషయా-బుద్ధ్యా, నిర్మితా-రచితాః, ని ॥ బృహస్ప  
 తిస్సురాచార్యోగీష్యతిధిషణగురుత్వమరః ॥ నీతిమాగాః-నీతిశా  
 స్త్రవద్ధతయః, త్రిదశనగరస్యామరావత్యాః, యోగక్షేమకృత్యై-సంరక్ష  
 ణకర్తృణి, క్షమంతేపి-సమధాభవంతికిం, పూర్వపదపిః ప్రశ్నై ॥ అలబ్ధ  
 లాభోయోగః లబ్ధస్య పరిపాలనం క్షేమమితి వివేకః ॥ ని ॥ యోగోఽలబ్ధ  
 స్యలాభస్సాన్వితో క్షేమంలబ్ధస్యపాలనమితి కౌశాల్ \* కృత్యైర్విత్యపిపా  
 తః ॥ కృత్యైనిష్కాపదనాయ ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౨౭ ॥ — ॥ ఏవమితి ॥ ఏ  
 వముక్తప్రకారేణ కుశలానుయోగన పురస్సరీర-కుశలప్రశ్నపూర్వకామి

ర్థమనారథా సుమనసాం సంసత్పుంసే పరస్తేవిజ్ఞాపయామాస ॥ ౨౫ ॥  
 దేవ కథమమశలమావిర్భవేద్భవతాకృతావలంబానామస్తాకం ॥ ౨౬ ॥ కింతు ॥  
 ప ॥ అస్త్రప్రశస్తవిభవైర్విబుధైరలంఘ్యైలంకెతినామరజనీచరరాజధాన్ ॥  
 మాణిక్యమందిరభువాం మహసాం ప్రరొషైస్తేజస్త్రయాయదినదీపద ॥  
 త్రియోవత్ + పురోగ్రతాగ్రేమసతైఃరతిటచ్చ్రత్యయః టితావత్ జీవ ॥  
 (కుశలానుయోగపురస్సరామితిపాతే బహువీహాపురస్సరశ్చస్సోపసర్జ  
 నతావన్నజీవ) ॥ ౨౭ ॥ ప్రశ్నానుయోగః పృచ్ఛాచెత్సమరః ॥ అమృతాసారో  
 మృతధారాసంపాతస్తదవత్సరసాం రుచిరాం ॥ ౨౮ ॥ ధారాసంపాతఆసా  
 రఇత్సమరః ॥ భగవతః \* విశ్వద్యస్య సమగ్రస్య వీద్యస్య యశసశ్చ  
 యః | జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చాపి వణ్ణాంభగఇతిరణేత్సు కలక్షణవద్గుణైశ్చ  
 ర్యసంపన్నస్య విష్ణోఃసరస్వతీంవాణీంసమాకణ్య-శృత్యా, సంపూర్ణమ  
 నారథా యదథః వయమాగతాస్తదేవభగవాంపి పృష్టవాః ॥ అతస్త్  
 త్కార్యం జాతప్రాయమేవేతి పరిపూర్ణవాంఛితానతి సుమనసాం సం  
 సత్ దేవసమితిః ॥ ౨౯ ॥ సుమనాఃపుష్పమాలత్యైః స్త్రీదేవబుధయోఃపు  
 మానితివైజయంతీః సభాసమితిసంసదఇత్సమరః ॥ పరస్తేపుంసే-పరమ  
 పురుషాయ, విష్ణవే, విజ్ఞాపయామాస-విజ్ఞాపితవతి ॥ ౩౦ ॥ — అ ॥  
 కిమితి విజ్ఞాపయామాసేత్యతః ॥ దేవేతి ॥ సాదేవ-ర్యోతమానస్యా  
 మి, భవతా-మహత్తనాసాతునా, కృతావలంబానా-యష్టదధీనా  
 నామిత్యథః | అస్తాకమమశలమశుభం, కథమావిర్భవేదుత్పద్యేత నావి  
 ర్భవేదేవేత్యథః ॥ తథాపి కించిన్విజ్ఞాపనీయమస్తీత్యాహ ॥ కింతితి ॥  
 యచ్చి \* ప్రభావేపరాశయజ్ఞస్య దాతుర్దాక్షిణ్యశాలినః, కేమథామ  
 ధి-నావాక్యమలమేవాగ్రతః స్థితిరిత్యాదేన తావం శరణంగత్వా పుర  
 తావస్థానమేవాస్తత్కార్యసాధకం తథాప్రాప్త్యేతిశయేన కించిదుచ్చ  
 తఇతిభావః ॥ ౩౧ ॥ — అస్తీతి ॥ ప్రశస్తవిభవైః-ప్రఖ్యాతవస్తునంప  
 ప్పిరుపలక్షితా, విబుధైరలంఘ్య-లంఘితుమశక్యా, దేహాశామప్యసాధ్యే

శాందివంతి || 30 || ఏనాంపురాణనగరింనగరితినాలాం సాలాభిరామభూ  
జనిజితయక్షరాజః || హేలాభిభూతజగతాంరజనీచరాణాం రాజాచిరా

త్యధః || మాణిక్యమందిరభూమాం-మణిమయగృహప్రభవానాం, x త్య  
తీయాదిమ, భాషితపుంస్కమితి పుంవద్భావాదువజాదేశః | మహాసాం  
తేజసాం, ని || తేజోధామమహావిభేత్యమరః || ప్రరోహేరకురైస్తేజ  
సాం భానుశీతభానుకృశానురూపాణాం ధామ్నాం త్రయ్యాయ దినే - అ  
హ్ని, యోదీపస్తస్య దశామవస్థాం, నిస్తేజస్కతామిత్యర్థః || ని || దశామ  
రావస్థాయామితివిశ్వః || దిశంతీ-దదానా, అత్రానంబంధేపిసంబద్ధరూపా  
తిశయోక్తిః || లంకేతినామ-లంకేతిప్రసిద్ధా లంకానామ్నాప్రసిద్ధేత్యర్థః  
రజనీచరాణాం-రాక్షసానాం, రాజధానీనగరి-ప్రధాననగరి, అస్తి x రా  
జానాధీయంతేచస్యామితిరాజధానీకరణాధికరణయోశ్చేత్యధికరణార్థే  
ల్యుట్ || ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయం వసంతతిలకావృత్తమ్ \* ప్రశస్తఃవి  
భవః యేషాంతైరితి విబుధవిశేషణల్యేష మాణిక్యమందిరభూమితి స్వ  
తంత్రతేవచ వ్యాఖ్యాంతరం || 30 || — || ఏనామితి || సాలాస్సర్జవృ  
క్షాస్తదవధిభిరామైరాయతంతావదిగుణసంపన్నతావత్తత్తుల్యః, భుజైర్విం  
శతసంఖ్యాకనిజవాహుభిః నిజితో యక్షరాజః కుబేరో యేన వత్సా  
క్తః || నిజితరాజరాజభ్యసీపాతః || ని || సాలతనుజకార్యశస్య  
కణకాభివ్రమరః || విశ్రవసోపత్యంరావణః x తస్యాపత్యమిత్యేత్ ||  
విశ్రవసోవిశ్రవణరవణావతి ప్రకృతైరవణాదేశః || పౌరాణికాస్తు రావ  
యతీతిరావణఇతివృత్తాదయంతి || తదుక్తముత్తరశ్శీరామాయణమ్ \* యస్తా  
ల్లోకత్రయంచైతద్రావితంభయమాగతం | తస్మాత్తవంరావణోనామ నా  
మ్నావీరభవిష్యసీతి x రాణ్యేంతాత్కలంకరిల్యుట్ || రావణఇతి  
నామధేయంయస్యనతథోక్తః || హేలయా-విలాసేన, అవశ్యయావా, అభి  
భూతాని-తిరస్కృతాని, జగంతియైస్తేషాం || ని || హేలావజ్జావిలాసయో  
గితివిశ్వః || రజనీచరాణాంరాజా-చక్రవర్తి, నగస్య-పర్వతస్సేవ రీతిరా

జనతిరావణనామధేయః ॥ ౩౧ ॥ యద్బాహురాహురసనాయితశస్త్ర  
ధారాదికృపలకీతిః మయచంద్రమసంగ్రహం తే । తద్వై వ్రణాం రణముఖే  
రణ ప్రహరాయా నైవాస్తి కశ్చిదముమంతక మంతరణ ॥ ౩౨ ॥ అంభోజః

శ్శతతథాఘాతస్సలః ప్రాకారోయస్యాస్త్రాం గిరిదుర్గప్రాయః  
ప్రాకారావృతత్వాఽతిమగ్ధమామిత్యథః ॥ ౩౧ ॥ ప్రాకారోవరణస్స  
• లభ్యత్యమరః ॥ ఏనాం పూర్వోక్తాం లంకానామ్నాప్రసిద్ధాం, పురాణనగ  
రీం-పురాతనపురిం, చిరాచ్ఛిరకాలమారభ్య, విభక్తిప్రతిరూపక మవ్యయం  
అవతి-రక్షతి, అనుపాగ్నః ॥ ౩౧ ॥ అథ ద్వాభ్యాం తన్న హి మానవణ  
యతి ॥ యదిత్యాది ॥ యస్య రావణస్య బాహువిడితినఽభ్యాకాభజాన్త  
ఏవ రాహువిభుంతుదాస్తేషాం రసనాయితాః-రసనావదాచరితాః, శా  
స్త్రధారా-ఆయుధానాం శ్రేణయః తీక్షణ్యాగావా, రసనాయితేత్యత్ర  
ఆదారకృజంతాత్మతః క్రీ ॥ దికృలానామింద్రాదిదిగీశ్వరాణాం, కీ  
తిః మయోయిహిరూపః, x తామ్రాప్యవయత్ ॥ యశ్చంద్రమాశ్చ  
స్త్ర ॥ ౩౧ ॥ హిమాంశుశ్చంద్రమాశ్చంద్రభ్రత్యమరః ॥ తంగ్రహం-గ్రహ  
స్త్రి, రణకొవిదోయంరావణః నిఃబాహుబలన దికృలాన్నిజిత్య త  
త్క్రిర్తిం లుంఘతీత్యథః ॥ ఏకస్య చంద్రమసః అనేకరాహుసమదేకః  
మవస్థాంతరం వక్తవ్యమితిభావః ॥ తథా తస్య వైరణాం-శత్రూణాం, ర  
ణముఖే-రణాగ్రే, అముమేనమితి మాస్తేననిదేశః ॥ అంతక మంతరణ-య  
మంవినా, x అంతరాంతరణ య క్త ఇతి ద్వివీతీయా ॥ కశ్చిత్కాపి దేవః  
శరణప్రదాయా-రక్షణతత్పరఇత్యథః ॥ నాస్త్యేవ అస్యవ్యవచ్ఛేదాద్ధ  
మేవకారః ॥ రణపరాయణాస్తేవరిణోవిజిత్య యమక్షయంనయతీత్యర్థః ॥  
రసనాయితేత్యత్ర ఇవశబ్దలూపాల్లుప్తోపమా ॥ సాహక్తరూపకణనంకీ  
ర్యతే ॥ ౩౨ ॥ — అ ॥ ఏతాదృశసామధ్యం రావణస్య కుతః ఆయాత  
మిత్యేతతహ ॥ అంభోజేతి ॥ ఉపకాంతత్వాదు త్తరత్ర తచ్చబ్దస్య విద్య  
మానత్వాచ్చాత్ర యచ్చబ్దోధానాతఃవ్యః । యః రణశతతపకృషతి-



సంభవమముంబహుభిస్తప్తోభిరారాధయన్వరమవాప పరైమకరావం ॥  
 తస్మాత్సమస్తభువనంనిజశాసనస్య లక్ష్మీకరోతిరజనీచరచక్రవర్తి ॥ 33 ॥  
 గ ॥ తేన వయం పరాధీనా ఇవభవామః ॥ 34 ॥ తథాహి ॥ సోయం క  
 'చాచనక్రీడాధరాధరమధిరుహ్య సావరోధవభూజనశ్చరణాభ్యాం సంఘ  
 'రాక్షససార్వభౌమోరావణః, బహుభిరనేకైస్తప్తోభిః పంచాగ్నిమధ్యేష్ట  
 కపాదావస్థానాదయాపోగ్రతవశ్చర్యాభిః అముమితి. పురోవర్తినిదే.  
 శః ॥ అమౌజనసంభవం-బ్రహ్మణం ఆరాధయక-సంభావయక, పరైమక  
 రావం-దులభమనస్యసాధారణమిత్యర్థః + ఈషడ్గుసుష్మివ్త్వాద్దినా  
 ఖల్పిత్యయః ॥ వరం సురాసురావధ్యత్వయాపమవాప-ప్రాప్త, పూర్వ  
 మితిశేషః ॥ తస్మాత్కారణాదశేషభువనమశేషలూకానిత్యర్థః ॥ నిజశా  
 సనస్య-నిజాజ్ఞాయాః, లక్ష్మీకరోతి-విషయీకరోతి, చండశాసనాయం ని  
 జశాసనేనైవాశేషభువనాని శాస్తీత్యర్థః + అభూతతత్వావేచ్ఛిః ॥ అ  
 న్యవావితిదీక్షుః ॥ 33 ॥ — తతఃకిమిత్యతఃపా ॥ శేనెతి ॥ తేనరా  
 వణేన వయం పరాధీనాః-పరతంత్రాః, తత్సాన్విమికాఇవేత్యర్థః ॥ భ  
 వామః ఇదానిమిలిశేషః ॥ వస్తుతస్తు భవత్పరతంత్రావేతీవసహ్మధః ॥  
 ని ॥ పరతంత్రాపరాధీనఃపరవాన్నాధవానపీత్యమరః ॥ పరాజితాః పరాధీ  
 నావేతివాతాంతరం ॥ 34 ॥ — అ ॥ పరాధీనత్వమేవప్రతిపాదయతి ॥ త  
 థాహిత్యాదినా ॥ సోయమితి ॥ సోయంరావణాకచాచన-కస్తిరశ్చిత్సమ  
 యే, అవరోధవధ్యత్వవ జనస్సేన సహసాపరోధవభూజనః-అంతఃపురస్త్రిజ  
 నసహచరస్సన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ శుద్ధాంతశ్చానరోధశ్చేత్యమరః + తేన  
 సహేతి-శుభ్యమోగితిబహువ్రీహః ॥ వాపసంజనస్సేతి సహశబ్దస్య  
 సత్వః ॥ క్రీడాధరాధరం-క్రీడాశేలం, దివావిహారదేమిత్యర్థః ॥ త  
 ముక్తంభావప్రకారే \* సరితఃపులిసంచలకాంతారారామభూధరాః ॥  
 లతాగృహాణిచిత్రాణి శయ్యాకిసలయాంచితా ॥ దివావిహారదేశాస్సురి  
 తి ॥ అరుహ్యధిష్ఠాయ, చరణాభ్యాం యానంవిహయ, పాతాభ్యామేవశ

రెతచేదాగమిష్యత్యాగఇత్యనావిష్కృతాతపోభయేన భగవాంశ్చహస్య  
భానురపి సంకుచితభానురేవ తత్సామాని నూనం సమాశ్రయతే || ౩౫ ||

చరెతచేత్, విహారేతయది + సమస్తతీయాయక్రాచితితేజ్ ఆగశ్చరణత,  
అసంతాపాత్పాదనరూపోపరాధః || ౩౬ || ఆగోపరాగోమంతుశ్చైత్యమ  
రః || ఆగమిష్యతి సమాపతేత్ || తథాసతి దండనంకుర్యాదితిభావః ఇ  
తిమత్సేతిశేషః || ఇతి నైవగమ్యనూనాథతాద్వంద్వయోగః ప్రయోగ  
పౌనరుక్త్యమిత్యాలుంకారికాః || అనావిష్కృతాతపః-అప్రకటికృతవ్యా  
తః || ౩౭ || ప్రకాశోద్యాతతపఇత్యమరః || భగవాన్-పూజ్యః, అథ  
వా విశ్వరూపిషడ్గుణసంపన్నః మూర్తిత్రయమయత్వాదితిభావః || స  
హస్రంభానవోమరిచయోన్యసహస్రభానుస్సూర్యోపి సంకుచితభాను  
రుపసంహృతమరిచిరేవసత్ || ౩౮ || భానుఃకరోమరిచిస్త్రీపుంసయోద్ధే  
ధితిస్త్రీయామిత్యమరః || తస్య కీడాధరాధరస్య సామాని-ప్రస్థాన్,  
అథః ప్రదేశానిత్యధః || ౩౯ || స్నుఃప్రస్థసానురస్త్రీయామిత్యమరః ||  
సమాశ్రయతే-సాధ్వసవశాత్తత్రనిలీయ వసతిత్యధః | లోకత్రయప్రకా  
శకస్యాపి భగవతః కిరణమావిసః ఈదృశ్యవస్థేతిమహత్కష్టమాయాతమి  
తిభావః || నూనమితినిశ్చయే నతూత్ప్రేక్షాయాం || అతపన్వసహస్రభా  
నోస్సానుసమాశ్రయగాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిభానాత్ ఆనంబంధేపి  
సంబంధరూపాతిశయోక్తిః || ఏవముత్తరత్రగద్యత్రయేవ్యతిశయోక్త్యను  
ప్రాసాపూహ్యా (చరణైరితిబహువచనాంతపాఠస్సాధుః | నారదీయసం  
హితాయాం జేమినిరామాయణ ద్వాదశేధ్యాయే ఇత్యక్రామునినా తే  
న దుఃఖహర్షసమన్వితా | అచిరేణైవకాలేనసుషుప్తే పుత్రమద్భుతం | ద  
శాస్యం వింశతిభుజం భిన్నాంజనచయోవమం | పాదైశ్చతుర్భురత్యగ్రం  
తామోష్ఠంతామ్రమూర్ధజం ఇతి || రఘువంశే ద్వాదశేసర్గ-౮౮భుజ  
మూర్ధోరుదాహుశ్యాదేకోపి ధనదానుజః ఇత్యాదిభిః పాదచతుష్టయ  
ప్రతిపాదనాత్ || జశాస్యోవింశతిభుజశ్చతుష్పాన్తానమందిరం ఇత్యభి

విషమ్యగాంకోపి మృగయాయాసపరిశ్రాంతివిశ్రాంత్యై ససంభ్రమం న  
 మజ్జనపరివృతే మజ్జనగృహాభిముఖే దశముఖే తత్రత్యవిచిత్రతరశాతకుంభ  
 స్తంభాగ్రప్రత్యగ్రప్రత్యప్తస్ఫటికశిలాసాలభంజికాపుంజ కరతలకలితని  
 జోపలమయకలశముఖాదచ్ఛాచ్ఛామవిచ్ఛిన్నధారామంబుధారాన్విజక  
 ధానరత్నమాలాకైశ్చ) || 3౫ || — అ || ఏవం సూర్యావస్థాముక్తావస్థా  
 మృతి చంద్రావస్థానివేదయతి || ఏషఇతి || ఏషమృగారికశ్చంద్రోపి,  
 నకలలోకాశాస్యాదయతయా శ్లాఘ్యోపీతిభావః || మృగయా-ఆఖటః,  
 ని || ఆఖటోమృగయాస్త్రియామిత్యమరః || తత్రతయావా ఆయాసఃఖే  
 దస్తేనయాపరిశ్రాంతిః-స్వేదాతిరెకానుభవరూపః పరిశ్రమః x స్త్రియాం  
 క్తికా || తస్యాః విశ్రాంత్యై-విశ్రమాధం, తదవనోదాధామిత్యర్థః ||  
 • శ్రమఃఖేదాధ్వరత్యాదౌజాతస్వేదాతిభూమిక్పదితిలక్షణాత్ | ససం  
 భ్రమం-ససాధ్వసం, సత్వరంయథాభవతితథా నమద్భిర్నమస్కురావ్తే  
 జనైః పరివృతే-పరివేష్టితే, దశముఖే-రావణే, మజ్జనగృహాభిముఖే -  
 స్నానగృహమండపాస్త్రుఖసతి, తత్ర మజ్జనగృహేభవాస్తత్రత్యాః + అ  
 వ్యయాత్త్యప్ విచిత్రతరా-అత్యంతాశ్చట్యకరాశ్చ, యే శాతకుంభస్తం  
 భాః-హిరణ్మయగృహాధారధారువిశేషాః, ని || హిరణ్యంపేమసాటకం ||  
 తపనీయశాతకుంభమిత్యమరః || తేషామశ్రేష-ఉపరిప్రదేశేషు, ప్ర  
 త్యగ్రామూతనయంథాతథా అత్ర ప్రత్యగ్రాగ్రహణం అవిలంబేన నిష్య  
 వ్యవ్యోతనాధం | ప్రత్యుప్తః-కీలితః, యః స్ఫటికశిలాసాలభంజికాపుం  
 జః-స్ఫటికాశ్చ కృతప్రతిమా శ్రేణిః తస్య కరతలము కలితాస్సఘటితాః  
 నిజోపలమయాః-చంద్రకాంతమణినికారాశ్చ యే కలశ-పంభాః, తే  
 షాంముఖాత్-ముఖాకారవివరేభ్యఃత్యధః || ని || ఉపలః-ప్రస్తరమ  
 ణావితివిశ్వః + వికారాథేషయత్ || అచ్ఛాచ్ఛామచ్ఛాప్రకారామ  
 త్యంతనిర్మలామిత్యధః + ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః || కర్మ  
 ధారయపద్యావాత్సుపోలుక్ || అవిచ్ఛిన్నధారామంబుజితసంపాతాం,

రాభిమర్శాదాపాదయత్ తస్యప్రసాదపిశునానాంశునాసీరచితకాంక్షితా  
నాంవింశతివిధపీక్షణానాం క్షణమాత్రంపాత్రంభవతి॥౩౬॥ తేనపులస్త్యనం  
దనేన సంక్రందననందనవనాత్స్వమందిరోద్యానవనమాసీతస్య మందార  
ప్రముఖబృందారక తరుబృందస్య బందీకృతసురసుందరీనయనేందీవరదన్వం

ని ॥ ధారాసంపాతతసారఇత్యమరః ॥ అంబుధారాం-సచిలధారాం, నిజ  
కరాభిమర్శాత్-స్వకీయకిరణసంపర్కాత్, కరనికరేత్యపిపాతఃఅపాద  
యన్నతాపిదయత్-తస్య రావణస్యప్రసాదపిశునానామనుగ్రహసూచకా  
నాం॥ ని ॥ కణైఃజవన్సుచకస్సన్వితపిశునోదుజ్జనఃకఖలఇత్యమరః+శుః  
పూజాయామితిగణవ్యాఖ్యానే॥అతపీవ శుఃపూజాయామితిశ్వశురఇతి శా  
భనాఃనాసీరాఃఅగ్రేసరాఃయస్యతేనశునాసీరేణ-పురందరేణ, చిరకాంక్షి  
తానాం-చిరకాలమారభ్య అభిలషితానాం నతు ప్రాప్తానామితిభావః॥౬  
తేనాత్యంతదుర్భతన్వంసూచ్యతే॥ని॥వృద్ధశ్రవాశ్శునాసీరఇత్యమరః॥ విం  
శతివిధపీక్షణానాం-వింశతి సంఖ్యాకకరుణాకటాక్షపీక్షణానాం, నతు కి  
యతామెవెతిభావః ॥ తథాపి క్షణమాత్రంఅల్పకాలమేవ, పాత్రం-యో  
గ్యోభవతి, ని ॥ మాత్రంకారైస్సైవధారణై యోగ్యభాజనయోఃపా  
త్రమితిచామరః॥ (త్రిమపాత్రీత్యాద్యమరవచనాత్పాత్రశబ్దస్య త్రిలింగ  
త్వేపి దుశ్చైవనాదివన్నపుంసకాతిరిక్తలింగే ప్రయోగో నాస్తీత్యభి  
యుక్తవాదః) శునాసీరచిరకాంక్షితానామిత్యనేన పాకశా  
సనస్యకారాగృహప్రవేశనదుఃఖం బ్రహ్మవాక్యేనతద్విమో  
చనంచ సూచితంభవతి ॥౩౬॥ — ॥ అథ మాదుతావస్థాం విజ్ఞాపయతి॥  
తేనేతి ॥ పులస్త్యనందనేన-విశ్రవసఃపుత్రేణ, తేన రావణేన సంక్రంద  
ననందనవనాదింద్రోద్యానాల్ ఉద్భృత్యైతిశేషః॥స్వమందిరోద్యానవనం  
నిజగృహారామమాసీతస్య-ప్రాపితస్య నిజాశోకవనికాయాం ప్రత్యారో  
పితస్యేత్యర్థః ॥ తథా బందీకృతాః-ఉపగ్రహీకృతాః, కారాగృహాన్ని  
ప్రాఇత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రగ్రహాపగ్రహౌబంద్యామిత్యమరః ॥ తాసాం

దావత్కరారవిందకలితకనకకలశాచ్చ మందోష్ఠం స్వందమానేరంబుభి  
జంబాలితాలవాలతలస్య పచేళిమానామపికుసుమానాం పతనభయమా  
శంకమానాఃపవమానాస్సంతతం పరిస్పందితుమపి ప్రభవోనభవంతి॥౩౭॥  
ఏతేపిపావకారూఢిశంకావహం హుతహాఘ్నిం వహంత స్తద్భ్రమౌ గా  
సురసుందరీతాం-దెవతాస్త్రితాం, నయనేదీవరదవందావన్నెల్లొత్పరి  
యుగళాల్ కరారవిందెమ-తాసామేషహస్తపద్మేషు, కలితోయః కనక  
కలశా-హిరణ్మయవారికుంభః, తస్మాచ్చ ఉభయత్రాపి జాతావేకవచనం  
నయనారవిందదవందేభ్యః కనకకలశేభ్యశ్చైత్యథః॥ తాసామారామ  
తరుమూలసేకవ్యాపారే నియోజితత్వాదితిభావః॥ మందోష్ఠమిషదుష్టం  
యథాతథా స్వందమానైః-ప్రసన్నవర్భరంబుభిర్పాషోదకైః కలశాదకై  
శ్చైత్యథః॥ కలశోదకానాం శీతలత్వేపి శాశ్వతసంపత్తవాషోదక  
మిశ్రణాన్తందోష్ఠమిత్తుక్తమిత్యవగంతవ్యం॥జంబాలవలతికృతానిజంబాలి  
తాని పంకినీకృతానీత్యథః + చత్కరోతీతిణిది ఇష్టవద్భాషాట్టిలోపే  
ణ్యంతాలోమణిక్రమ్తాదృశాన్యాలవాలతలనిజలాధారమూలవలయప్ర  
దేశాయస్యతస్య॥ని॥ నివద్వరస్తుజంబాలఇతి । స్యాదాలవాలమావాలమి  
తిచామరః । మందారప్రముఖబృందారకతరుబృందస్య-పార్థిజాతాదిసుర  
తరునికరస్య, సంబంధినాంస్వయమేవ పద్యంతఇతిపచేళిమాని-పతనాన్తు  
భానీత్యథః + కర్తృకలకరికేళిమరడవసంఖ్యానమితి కేళిమర్పిత్యయః॥  
తాదృశానామపి కుసుమానాం పతనభయమాశంకమానాఅభిపాతముత్పే  
క్షమాణాః,తథాసతి కుసుమానాం పంకలపే మహాపరాధేననిగృహ్నియా  
దితిభావః॥ పవమానాః-మరుతః- పరిస్పందితుం-చలితుమపి, కిముత య  
దాచ్చం విహర్తుమితిభావః॥ ప్రభవః-సమధానభవంతి॥ ౩౭॥ —॥  
అథ అగ్నినస్థానివేదయతి॥ఏత ఇతి॥ గాహాపత్యః-పురోగోక్రేసరో  
యేషాంతే తథోక్తాః । ఏతే పరిదృశ్యమానాః పావకాః గాహాపత్యా  
హవనీయదక్షిణాన్వాహార్యానసధ్యాదిరూపాలగ్నయోపి రూఢిరశ్వకర్ణా

హాపత్యపురోగాః పోరోగవధురాందధతే || కింబహునా || 32 || స  
 ఏషమానవాదనమానసమాగమిష్యతీత్యమనావినస్తదితరైరవధ్యత్సం చతు  
 రాననవరాలబ్ధాన్ సముద్ధతస్సంప్రతీసంప్రహారసమాకృంతదిగంతటం  
 దవదన్తయవాథాభావేన సముదాయప్రసిద్ధిః | తదుక్తమాచారైః \*  
 తీసత్సవయతాథేహ యోగ్యత్రాథేప్రయుజ్యతే | తత్రానన్యగ  
 తీత్యేన సముదాయఃప్రసిద్ధ్యతీతి || తద్భంకావహంత్యోచరబుద్ధిజననీం,  
 హతవహభ్యాంహతవహభిధానం, వహంతస్సంతః పూర్వంహుతంయ  
 జమానైహూయమానం హవిర్వహంతీతి హుతవహఇతి || యోగసిద్ధి  
 దాప్యభ్యాతామెవదానీంకవిద్విష్టకమణా-రావణేన అధ్యరాణం  
 విధ్వంసితత్వాద్విధ్వనిమామలాభేన తాదృక్భంకావహంతదధానాశ్శోభణః | త  
 ద్భృశా-రావణమందిరే, పోరోగవధురాం-మహాసాధ్యతాధికారం, ద  
 ధతే-ధారయంతే || 31 || సమానానసవత్ప్రాంతపాకస్థానమహాససే | పో  
 రోగవస్తదధ్యక్షఇత్యమరః || అ || సగ్వజ్ఞస్య భగవతః పురిస్తాత్క్రిమవ  
 స్థాంతరం విజ్ఞాపనీయమితినిగమయతి || కింబహునెత్వాదినా || బహు  
 భిః-కాలయాపనకరైరాన్వితైర్వరమిన్ద్రధణః || 32 || — అ || కింతువ  
 క్తవ్యాంశమేవ విజ్ఞాపయామఇత్యాహ || సఇతి || సవీషరావణః మా  
 నవాన్తనుష్యేభ్యఇన్ద్రధణః || జాతావేకవదనం | అవమానసమవజ్ఞాపరి  
 భవఇతియావత్ || 31 || రిడావమాననావజ్ఞావపేశనమిత్యమరః || ఆగమి  
 ష్యతి-సమాపతేదిత్యేవమనావినోనవబుద్ధమానః తేషాం తృణప్రాయ  
 తావదితిభావః || తదితరైస్సురాసురాదిభిరవధ్యత్వమహింస్యత్వం చతు  
 రాననవరాలబ్ధాన్-ప్రాప్య, తేతవీన సముద్ధతోదరోపేదిక్తస్సా సంప్ర  
 తీదానీం, సంప్రప్రాయతేనెనెతిసంప్రహారోయుద్ధం || 31 || సంప్రహా  
 రాభిసంపాతకలిసంస్ఫుటసంయుగాఇతి యుద్ధపర్యాయేష్యమరః || త  
 త్ర సమాకృంతాస్సమవరుద్ధా యేదిగంతదంతావశా-విరావతాది దిగ  
 జ్ఞాంతేషాం దుత్తారదనావీనకుంతాః ప్రాసాస్తేర్యానిన్రణాని-క్షతాని, త్రై

తావళదంతకుంతవృణకిణస్థపుటితవక్షస్థలః స్థలకమలిసీం వనవారణఇవరా  
వణ(స్త్రి)లోకిమభిభవన్ భవదీయాఇత్యస్తాన్నజాతుకించిదపిజానాతితి॥౩౯  
అథ భగవానాకణ్యో గీర్వాణగణవాణీం ॥ ౪౦ ॥ ప ॥ ఇంద్రసీలాచలాః  
'దంచచ్చందికాధవశస్త్రితః । వాచమూచేసుధాధారామధురాంమధుసూ

రాతాయేకిణాశ్శుష్కవృణగృంధయః x తృతీయాతత్కృతైత్యాదినాసమా  
సః ॥ తైః స్థపుటితం-నిమోన్నతికృతం, వక్షస్థలమురస్థం, యస్యసతః  
థోక్తస్య అతపవ వనవారణో-వనగజః, వనగ్రహణం నిరగళత్వ  
వ్యోతనాథం స్థలకమలిసీం-స్థలప్రరూఢపద్మినీమివ, త్రయాణాంతాకా  
నాంసమాహర(స్త్రి)లోకి x తద్ధితార్థో త్తరసమాహరేచేతిసమాసః ॥ సం  
ఖ్యాపూర్వోద్విగురితిద్విగుణంజ్ఞా॥ అకారాంతో త్తరపదోద్విగు(స్త్రి)యా  
మిష్యతఇతి(స్త్రి)త్వం॥ద్విగురితిజీప్ ద్విగురేకవచనమితిఏకవచనం తాం  
జగత్త్రయీమభిభవన్ ఆకామన్న్విడయన్నిత్యథః॥ అస్తాభవదీయాః  
తావకీనాః, నిగ్రహానుగ్రహసమథాస్య భవతః సంబంధినైత్యేథఃఇతి॥  
అత్ర నిపాతేనాభిధానాన్నద్వితీయా ॥ జాతు-కదాచిదపి, కించిదీషదపి  
నజానాతి । సకలలోకకంటకేన దర్పాంధేన రావణేన త్వన్తహిమైవ న  
జ్ఞాయతే అస్తాకంతు కాకథేతిభావః । ఇతివిజ్ఞాపయామానేతిపూర్వేణస  
మ్పంధః ॥ ౩౯ ॥ — తతఃకిమతతహ ॥ అథేతి ॥ అథ-విజ్ఞాపనానంత  
రం, భగవాన్విష్టుః, భగవచ్చబ్దో వ్యాఖ్యాతః గీర్వాణగణా సేంద్రాదిన  
రసంఘస్య వాణీం-వాచమాకణ్యో-శ్రుత్వా ॥ ౪౦ ॥ — కిమకరోదిత్య  
తతహ ॥ ఇంద్రసీలేతి ॥ మధుంసూదీయతీతిమధుసూదనోవిష్టుః + క  
తరల్యుః । అత్ర మధుగ్రహణం మధావదీమహాదేత్యసంహతురస్య కి  
యాన్ రావణవధఇతివ్యోతయిచేమిత్యవగంతవ్యం ॥ ఇంద్రసీలాచలః-ఇ  
ంద్రసీలపర్వతః, ఇంద్రసీలలక్షణము క్తం ॥ తత్రాదంచలీ-ఉల్లసంతీ, యా  
చందికా-కౌముద్వీ, తద్వద్ధవళం-శుభ్రం, స్థితంయస్య స్థితపూర్వాభిభా  
షితావత్ కృతమందహాసస్సృక్ యదాప్యదుమేదాంధోయారాక్షసభా

జనః ॥ ౪౦ ॥ ౫ ॥ భవతామపరాధవిధాయినస్తస్య యాతుధానస్య నిధు  
నమధునేవ విధాతుంశక్యం ॥ కింతు ॥ ౪౧ ॥ సరసిజాసనశాసనమప్య  
మోఘీకుర్వన్సుర్వీతలే పుత్రీయతస్సుత్రామమిత్రస్య దశదశస్యమనా

వాద్దుప్రనిగ్రహశిష్టపరిపాలనదక్షం, మాం జ్ఞాతుంనశక్నోతీతి సావశే  
శేనమందహాసస్సన్నిత్యధః ॥ అత్ర మధుసూదనస్య ఇంద్రనీలనదృశాం  
గుత్వాద్ధానస్యచ శుభ్రలైవిన కవినమయసి ధృత్వాదియముపమా । సుధాధా  
రా-అమృతస్యందః, తద్వన్నధురాం-మాధుర్యగుణయంతాం, \* మధురం  
రసవదాప్చిసాప్చివస్యపిమధుస్సృతి ॥ యేనమాద్యంతివిబుధాః మధునైవము  
ధున్వృతాఇతివచనాత్ ॥ వాచసూదే-ఉక్తవాక్, శ్లోకాభ్యమేతదానుష్టు  
భున్వృత్తం ॥ లక్షణంతాక్తం ॥ ఇత్తముత్తరత్రాపిదృష్టస్యం ॥ ౪౦ ॥—  
అ ॥ వాచమేవవివృణోతి ॥ భవతామితి ॥ హేదేవాఇత్యధ్యాహతఃవ్యం  
భవతాం-యుష్మదం, అపరాధవిధాయినః-ఉక్తరీత్యా అపకర్తుస్య పూ  
ర్వోక్తస్య యాతుధానస్య రాక్షసస్య-రావణస్య, ని ॥ యాతుధానఃపుణ్య  
జనఇతిరక్షపర్యాయేష వ్యమరః ॥ నిధనం-వినాశః, అధునైవ-ఇదానీమేవ,  
విధాతుం-కర్తుం, శక్యం-యత్తం (నిధనమితిద్వితీయాంతం విధానేక మే  
తయాన్వేతిసలోకేత్యాదినానవప్రీ-విధాతుమితితుమభావః । అవ్యయకృ  
తాభావేఇత్యుక్తైః విధాతుం విధానశక్యంసాధ్యమిత్యర్థః) ॥ ౪౧ ॥—అ ॥  
తహేదానీమేవ క్రియతామిత్యాశంక్య త్రామపవత్తిమాహ ॥ సరసి  
జేతి ॥ కింతు సరసిజాసనస్య-బ్రహ్మాణః, శాసనం-సురాసురావధ్యత్వదూ  
షాజ్ఞావచనమపి, ॥ ని ॥ శాసనంరాజదత్తార్చీలేఖాజ్ఞా శాస్త్రశాస్త్రి  
షివ్తివిశ్వః ॥ అమోఘీకుర్వన్-బ్రహ్మవరస్యాస్యభాకరణానాచిత్యాదితిభా  
వః x అఘాతతద్భావేద్విః ॥ అన్యచ్ఛాపితిదీక్షుః ॥ తథా ఉర్వీతల-  
భూమండలే, పుత్రానాత్మనఇచ్చతీతిపుత్రీయన్ x సుపలత్తనఃకృజితి  
కర్చ ॥ సుపాధాత్విత్వాదినానుబ్లుకి । కృచిచేతిదీక్షుః తస్య పుత్రా  
ధిఫలభ్యధః ॥ సుత్రామమిత్రస్యేంద్రనఖస్య, దైత్యవినాశశాఖండి



తథాపి పూరయతుమాద్యతమానుషవేషస్సన్నహమేవ తంచానిష్యామీతి,  
వ్యాహృత్యాంతరథాత్ || ౪౩ || తతస్సాపరిషదనిమిషాణామున్తిపితహ  
మా హృషీకశాదేశాత్ప్రశమితదుర్దశాని నిదశాననాని చతుర్దశ  
భువనానిబుద్ధావ దుగ్ధసాగరాన్నిరగాత్ || ౪౪ || తతస్తానమరాన్ప్రా  
హస్తపితామహః || ౪౫ || భవంతస్తావదవతరిష్యతోలక్ష్మీసహాయస్య సా

తచైభవాభ్యాం తత్సుహృదఇతిధృక్ || ౫ || మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్క  
ఇతివైజయంతీ || ౬ || తథాపి న్యరాజ్ఞః మనోరథం వాంఛితమపి పూరయిషుం  
స్థానీకరుమాత్మశమానుషవేషోగృహీతమానవాకారస్య, అహమేవతం  
హనిష్యామి-వినాశయిష్యామి, మచన్యస్యయస్య కస్యచిత్తద్ధననె అసా  
మధ్యాదితిభావః || ఇత్యేషు ప్రకారేణ వ్యాహృత్యాంతరథాత్  
అత్యశోభాత్ || ౫ || వ్యాహరక్షక్తిలకపితమిత్యమరః || ౪౩ || — తే  
తథాపి || తతః-అంతర్ధానానంతరం, సా-పూర్వోక్తా, ననిమిషంతీర్థని  
మిషాః పచాద్యచ్ | అనిమిషాణామితిపా శేన విద్యంతే నిమిషాః పక్ష  
పాతాః యేషాంలేషాం పరిషత్ దేవతాసంఘః హృషీకాణాం-విషదేంద్రి  
యాణాం, ఈశః-హృషీకేశఇతిసాప్తమి || తస్య భగవతః ఆదేశాదహమేవ  
తం హనిష్యామిత్యాజ్ఞానచనాదేవ | ఉన్తిపితహమానముత్పన్నానర  
తాసతి చతుర్దశభువనాని-భూరాదిచతుర్దశసుఖ్యాకలాకా నిదశ  
శాననాన్యరావణాని లెవ్వపి సంచారసంభవాదితిభావః || అతఏవ ప్రశ  
మితా-ప్రశాంతా, దుర్దశా-దుర్లభస్థాదేషాంతాని తథోక్తాని బుద్ధావ-  
సత్యప్రతిజ్ఞస్య భగవతోన్యంతరిష్యసనీయచనన త్యాత్తథాపగమ్యేత్యర్థః ||  
దుగ్ధసాగరాత్-క్షీరాంభోధేన్యకాశాత్, నిరగాన్నిజగ్రామ || ౪౪ || —  
తతఇతి || తతః-నిగమనానంతరం, పితామహో-బ్రహ్మ, తానమరానిం  
చావీక్ష, ప్రాహస్త-జూతెస్త, ఉవాచేత్యర్థః + లక్ష్మీస్త ఇతి భూ  
తాదేవ || బుగ్ధసంపంచానామాదితలహోబుగ్ధవతిణలాదేశః బుగ్ధ  
హదేశ || ౪౫ || — తత్తవవిష్ణుణోతి || భవంతఇతి || హేదేవా

హయగ్రీవః ప్రభృతిమ యవతిమ వానరాచ్ఛభల్లగోపుచ్ఛపే  
 షభృతః ప్రథితప్రభావాః ప్రజాః ప్రజనయేయరితి ॥ ౪౬ ॥ పురైవకి  
 లమమ జృంభారంభే సంఘాతవాణ్జాంబవానితి ॥ ౪౭ ॥ తతస్తే గీర్వా  
 ణౌ స్తథాపర్వక ॥ ౪౮ ॥ అథ వైతానాదేవశాసనరాన్నరః ప్రాజాపత్య  
 ధ్యాహరః ॥ భవంతః-యూయం, తావదిదానీం, అవతరిష్యతః-దాశగభి  
 యాపెతోత్పత్త్యతః, లక్ష్మీసహాయస్య-శ్రీమహావిష్ణోః, సాహాయ్యార్థం  
 సహాయక మణకర్తుం, x గుణవచనైత్యాదినాప్యర్థో అథేనసహనిత్యస  
 మ్మానస్సర్వలింగతాచ వక్రవ్యా 1 అప్పరసః-సోప్రైశ్యాః, ॥ స్త్రియాం  
 వహుష్వీప్సరసస్సవ్రేశ్యాఇత్యమరః ॥ తత్ప్రభృతిమ-తదాద్యాసుః,  
 యవతిమ, గంధర్వయక్షాదిస్త్రీమ, యూనస్తిరితిప్రత్యయః ॥ వానరా  
 మర్కటాః, అచ్ఛభల్లాః-భల్లూకాః, గోపుచ్ఛ-గోలాగూలాః, నీలము  
 ఖా, దీఘపుచ్ఛాశ్చమర్కటభేదాః తద్వేషభృతః-తద్భూమికాధారిణః  
 ॥ ౫౦ ॥ మర్కిటావానగఃకీకా వనౌకాఅథభల్లుకా ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూ  
 కాఇత్యమరః ॥ ప్రథితప్రభావా-జగద్విఖ్యాతప్రతాపాః, ప్రజాయంతఇ  
 తిప్రజాః సంతతః-పుత్రానిత్యథః ॥ ౫౧ ॥ ప్రజాసాత్సంతతాజనఇత్య  
 మరః x ఉష్ణనగే-దసంజ్ఞాయామితిఉప్రత్యయః ॥ ప్రజనయేయశ్చత్వాద  
 యేయరితి x శేషప్రభమఇతిప్రథమపురుషః 1 భవచ్ఛబ్దస్య యష్టదస్త  
 ద్వ్యతిరిక్తతేవశేషత్వాదితి ॥ ౫౨ ॥ — పురైతి ॥ కించ పురా-పూర్వ  
 కాలే, సృష్ట్యాదావిత్యథః ॥ మమజృంభారంభే-జృంభణసమయే, ౫౩ ॥  
 జృంభసాన్వృత్తిమజృంభణమిత్యమరః ॥ జాంబవాన్నామ భటు  
 తః సంఘాతవాన్కిల-ఉత్పన్నకిలు, సోయమిదానీం వర్తతేన-వర్త  
 మణకరిష్యతీతిభావః ॥ ఇతి ఏవమాహస్తేతిపూర్వేణాసంబంధః ॥ ౫౪ ॥  
 తతఃఇతి ॥ తతః-బ్రహ్మనిదేశానంతరం, తే-పూర్వోక్తాగీర్వాణా ఇంద్రా  
 దేవాస్తథాపర్వక అప్పరఃప్రభృతిమయవతిమ పుత్రాజనయా  
 సురిత్యథః ॥ ౫౫ ॥ — అథేతి ॥ తే-వానకర్తరు, వితానకర్తరుః పు

స్సహేమపాత్రః కశ్చిదుత్తాయ పుత్రీయతే దశరథాయ పాయసమమృత  
 ప్రియం ప్రియచ్ఛత్ ॥ ౪౯ ॥ తతః ॥ ప ॥ కౌసల్యాయై ప్రథమమదిశ  
 ద్భూపతిః పాయసార్థం ప్రాదాదనం ప్రణయమధురం కేకయోదగ్రస్య  
 • పుత్రైః ॥ ఏతే దేవ్యా తరళమనసః పత్యురాలౌ ద్యభావం సావధాన్ శాభాన్ ॥  
 కామెష్టిరితియావత్ ॥ తత్ప్రయోజనమస్య వైతానికః ॥ ౧ ॥ కృతువిస్తా  
 యోరప్రీతితానమిత్యమరః × ప్రయోజనమితరత్ ॥ తస్మాద్దేవ్యావసరా  
 దగ్నేస్స కాశాత్ ॥ ౧ ॥ అగ్నిరైవనరోవహ్నిరిత్యమరః ॥ సహేమపా  
 త్రః-హిరణ్మయపాత్రపాణిరిత్యథః ॥ కశ్చిదదృష్టపూర్వః ప్రజావతేన  
 బంధీప్రజాపత్యః ప్రజాపతినాప్రేషితఇతియావత్ × దిత్యదిత్యాదిత్యవ  
 త్యుత్తరపదాన్వయితిత్యుత్తర్యయః ॥ నరః పురుషవిశేషః ॥ ఉత్థాయ నిగ  
 త్య, పుత్రీయతే పుత్రానాత్మనఇచ్చతే × సుపతత్తనః కన్యచ్ ॥ దశరథా  
 య రాజ్ఞే యజమానాయ అమృతప్రియమమృతకల్పం (స్వరుత్తరపదే  
 తస్మి ॥ నిభసంకాశనీ కాశప్రతీకారోపమాదయఇత్యత్రాదివదేన కల్ప  
 రూపాదిశబ్దవత్ప్రియశబ్దస్యాపి గృహణాదన్వపదవిగృహః ఇత్యమర  
 వ్యాఖ్యానైస్పష్టం) పయసానంస్కృతంపాయసం పరమాన్నం ॥ ౧ ॥ ప  
 రమాన్నంతుపాయసమిత్యమరః + సంస్కృతంభక్షాఇత్యణ్ ప్రీయచ్ఛ  
 త్ పుత్రీయమేతదితిద త్తవాత్ × ప్రాఘృధైత్యాదినాదాణోయచ్ఛా  
 దేశః ॥ ౪౯ ॥—తతఃపాయసలాభాన తరం ॥ అ ॥ పాయసంతక్తిమకరోదిత్య  
 తతః ॥ కౌసల్యయావతి ॥ భూపతిర్దశరథఃకోసలస్యరాజ్ఞోపత్యం (ప్రీ)కౌస  
 ల్య తస్యేకౌసల్యాయై అగ్రమహిష్టే + వృద్ధేత్కోసలాజాదాత్ ఇన్ద్ర  
 తిన్ద్రాజ్ఞే ప్రశస్యయః ॥ యజశ్చాపితిచాపకర్తృణామభిప్రేతితి సంప్రదాన  
 తాస్వచ్ఛతుర్ధీ ॥ ప్రథమమాద్యంపాయసస్యార్థం-సమవిధానం ॥ ౧ ॥ పుంస్య  
 ర్ద్వార్థంసమంశక ఇత్యమరః × (బాహులకాత్పూర్వనిపాతాభావః) అదిశత్-  
 దత్తవాత్, కేకయోదగ్రస్య-కేకయదేశాధీశ్వరస్య, పుత్రైః కైకయైః,  
 ప్రణయైః-ప్రేమా, మధురం-మాధుర్యగుణయ క్తం, తస్మాదిత్యన్తప్రే

న్వయమకురుతాం పూణకామాంసుమిత్రమ్ ॥౧౮॥ అవభృథేవసిథే  
 మాస్పదత్వాదితిభావః ॥ అర్థమవశిష్టభాగం, ప్రాదాత్-దత్తవాక్, ప  
 శ్చాదర్థమితిపాఠాన్తరం॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ ॥ ఏతేదేవ్యా-కౌసల్యాకృతే  
 య్యాతరళమనసః-సుమిత్రాయై పాయసాంశాప్రదానాత్పుర్యాకులచిత్త  
 శ్చ, పత్యుర్భర్తుర్దశరథస్య x పతిస్సమానపవేతిఃసంజ్ఞాభావః\* భ్యత్యా  
 త్పరస్యేతిజన్తోకారస్యఉకారః భావం కథంవా సుమిత్రాల్పబాహు  
 సభాగాభవిష్యతీత్యభిప్రాయమాలోచ్యపరబుద్ధేరప్రత్యక్షత్వాన్మఖచి  
 వైరనుమీయేత్యర్థః । న్వయం సేవీఉభేఇత్యర్థః ॥ సావధాంశాభ్యాం-  
 న్వయోః-స్వకీయయోః, రాజ్ఞాదత్తయోరథాంతరాంశాభ్యాం-అర్థభా  
 గాభ్యాం, సుమిత్రాం పూణకామాం-సఫలమనోరథామకురుతాం-కృ  
 తవత్సే, సావధాంశాగా ప్రత్యేకం సామ్యేన ద్వేధావిభజ్య ఏకమేకం  
 భాగమాత్తాథాంనిక్షిప్య అవశిష్టభాగం సుమిత్రాయైదదతురిత్యర్థః ॥  
 అయంచవిభాగో నరామాయణసమ్మతః తత్రచరీరథాం కౌసల్యాయై అ  
 వశిష్టార్థాథాం సుమిత్రాయై శిష్టార్థాంకే కయ్యై శిష్టంపునస్సుమిత్రా  
 యాఇత్యభిధానాత్ ॥ కింతు పురాణాంతరసంవాదోద్రిష్టవ్యః ॥ ఉక్తంచ  
 నరసింహసంఘితాయాం \* లెపిండప్రాశనేకాలే సుమిత్రాయైమహీ  
 పతిః । పిండాభ్యామల్పమల్పంతు స్వసపత్యైస్స ప్రియచ్ఛత్యతి \* ఉ  
 క్తంచకాలిదాసేన \* అర్చితాలేనకౌసల్యపిరియాకెకయవంశజా । అత  
 స్సంభావితాంతాభ్యాం సుమిత్రాయైచ్ఛదీశ్వరః ॥ లెబహుజ్ఞస్యచిత్తజ్ఞే  
 పత్యైపత్యుర్వహీక్షితః । చరోర్ర్థార్థభాగాభ్యాం తామయోజయతా  
 ముభేఇతి ॥ ఏవమన్యత్రాపిసీతివిరోధే పురాణాంతరాత్సమాధాతవ్యం॥  
 మందాకాంతావృత్తం ॥ లక్షణంతూక్తం ॥ ౧౦ ॥ — ॥ అనంతరకృత్య  
 మాహ ॥ అవభృథఇతి ॥ అవభృథే-దీక్షాంతస్నానాదికృత్యే, ని ॥ దీక్షాం  
 తావభృథోయజ్ఞఇత్యమరః ॥ అవసితే-పరిసమాపితేనతి x యోంతకర్తవ్యేతి  
 భాతోః కర్మాణిక్తః॥ అథానంతరం, జనే-యజ్ఞార్థమాగతేజనసమాజే

సరయూతటాదధయథాయథముచ్చలితేజనే । దశరథఃపరిపూణామనోర  
థఃపురమగాత్పురుహూతపురోపమామ్ ॥ తతః ॥ ౫౦ ॥ అపాటవాక్ష్మై-  
వలమంగకానాం మనోజ్ఞకాంతైర్హిషీజనస్య । శనైశ్చనైఃప్రోక్ష్యైత

సరయూతటాత్ యథాయథం-యథా స్వం- స్వకీయదేశమనతిక్రమ్యేత్య  
థః ॥ ౫౧ ॥ యథాస్వంతుయథాయథమిత్యవ్యయేష్వమరః x యథా-  
స్వే యథాయథమితినిపాతనాద్దివ్భావోనపుంసకత్వంచx హ్యసోష్వన-  
పుంసకేప్రాతిపదికస్యేతి హ్యస్వత్వం ॥ ఉచ్చలితే-పర్జితేనతి, స్వస్వ  
నియతదేశా వృత్తిగతవతిసత్తిత్యథః ॥ తతో దశరథోరాజా పరిపూ-  
ణామనోరథః పుత్రప్రాప్త్యుపాయలాభాత్సఫలాభిలాషస్స ఉపమీ-  
యతఇత్యపమా + ఆతశ్చౌపసగఃఇత్యక్ష ॥ పురుహూతపురం ఉపమా-  
ఉపమానంయస్యాస్తాం పురుహూతపురోపమాం-ఇంద్రనగరీతుల్యాం, (ఆ-  
భ్యాప్రఖ్యోపమాభిఖ్యాప్రకారస్సన్నిభోనిభః । నీకాశాద్యాశ్చసామ్యా-  
థాన్యమెస్సుశ్చబ్దతఃపరేఇతి మెదినీకోశాల్ పురుహూతపురేణసదృ-  
శీపురుహూతపురోపమేత్యస్వపదవిగ్రహోవా)పురమయోధ్యామగాత్ప్ర-  
వివేశ ॥ పురుషూయిష్టంశూయతేయజ్ఞైషివీతి పురుహూతఇతివిగ్రహః ॥  
దుర్రతవిలంబితవృత్తం ॥ దుర్రతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాల్ ॥  
౫౦ ॥ — అథ తానాం గర్భోత్పత్తింప్రస్తాతి ॥ అపాటవాదితి ॥ మనో-  
జ్ఞ-గర్భావిర్భావాత్పూర్వాపేక్షయావ్యత్యంతమనోహరా, కాంతిర్లా-  
వణ్యం యస్యతస్య కృతాభిషేకా రాజపత్నీవ్యమహిష్యః తావజనస్త-  
స్య కౌసల్యాక్తేకేయాసుమిత్రాణామిత్యథః ॥ ౫౧ ॥ కృతాభిషేకామ-  
హిషీత్యమరః ॥ అల్పస్వంగాన్యంగకాని తేషాం హస్తాద్యవయవానాం  
x అల్పథేకకప్రత్యయః ॥ అల్పత్వమత్రకార్యం గర్భిణీనారీణాం  
తత్సంభవాదితిభావః ॥ కేవలమత్యంతంఅపాటవాల్ - పటుత్వాభావాద్దై-  
తాః, ప్రోక్ష్యంతాని-పరిత్యక్తాని, భూషణాని-కంకణాద్యాభరణాని యేషు  
తాని ॥ తేషాం స్వస్థానస్థిత్యసంభవాద్భూతాయమాణత్వాచ్చేతిభావః ॥

భూషణాని చ కాశిరే దౌహృదలక్షణాని ॥ ౫౨ ॥ మందమందమపయద్వి  
 శీత్రయా గాధతావిషయనాభిగహ్వరా ! కోసలేంద్రదుహితుశ్శతైరభూ  
 పోమితభూషణానీతిపారాంతరం॥ దౌహృదలక్షణాని-శరీరసాదముఖపాం  
 డిమకృష్టచూచుకత్వాదీనిగర్భచిహ్నని॥ శనైశ్చ నేదినకృమణైత్యర్థః॥ వీ  
 స్సాయాంద్విర్భావః । చ కాశిరే-సువ్యక్తానిబభూవురిత్యర్థః । స్వహృద  
 యేన-గర్భహృదయేనచ ద్విహృదయా-గర్భిణీ, యథాహబాహటః ॥ \* ॥  
 మాతృజన్యస్యహృదయం మాతుశ్చహృదయేనతు । సంబద్ధం తేనగర్భిణ్యా  
 నేష్టంశృద్ధావమాననమితి ॥ తత్సంబంధితాద్విద్ధర్భౌదౌహృదమితుచ్యతే॥  
 సాచ తవ్యాగాద్దౌహృదినీ ॥ తదుక్తంసంగ్రహే \* ద్విహృదయాం నా  
 రీందౌహృదినీ మాచక్షతఇతి ॥ ఉపేంద్రవజ్రావృత్తుం ॥ ౫౨ ॥ — ॥ అ  
 థాగ్రమహిష్యాః కాసల్యాయాః ప్రాధాన్యేన మధ్యగౌరవరూపం దౌ  
 హృదలక్షణంవణయతి ॥ మందమందమిత్యాదిభిః త్రిభిఃవద్యైః ॥ మ  
 న్దమందం-మందప్రకారం + ప్రకారేగుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః ॥ క  
 మేధారయవదుత్తరేష్వితికమేధారయవద్భవాత్సుపోటుక్ ॥ అపయ  
 దపగచ్ఛత్వళీనాం మధ్యరేఖాణాంత్రయం యస్యాస్యాతథాక్తా ॥ ౫౩ ॥ వ  
 శిమేధ్యమభేఖామిజ్జేణత్వగృహదాదుష్వితివిశ్వః ॥ గాధతాయాఉ  
 త్రానత్వస్య, విషయం-గోచరం, నాభిగహ్వరం-నాభీకుహరంయస్యాస్యా  
 ॥ ౫౩ ॥ అథనాభిస్తుజన్యత్వం గెయస్యసంజ్ఞా ప్రసారికత్వమరశేషః ॥ అత్ర  
 పూర్వం విద్యమానయోః మహాభాగ్యలక్షణత్వేన సాముద్రికశాస్త్రాక్త  
 యోః వశిత్రయనాభిగహ్వరయోః ఇదానీం గర్భగౌరవాదపగమఇత్యవగ  
 న్తవ్యం ॥ అతఃప కోసలేంద్రస్యదుహితుః-కాసల్యాయాః సంబంధినీ మ  
 ధ్యయష్టికల్పమధ్యమపి, శనైః-కాలక్రమేణ, దృష్టిగోచరా-చక్షు  
 ర్విషయాఅధూత్ ॥ అపిశబ్దాత్క్రైకేయాసుమిత్రయోరపి మధ్యయష్టిగ  
 ముచ్చీయతే । అంగకార్యాదిగర్భలక్షణబాహటః \* శ్చౌమతా గఽహ  
 కుత్తౌ మూర్ఖాభదిరరోచనం । జృంభఃప్రసేకస్థలనంరోమరాజ్యైఃప్ర

స్తవ్యయష్టిరపిదృష్టిగోచరా || ౫౩ || స్యగ్రోధపత్రసమతాం క్రమశః ప్ర  
యాతామంగీచకారపునరపునదరంకృశాంగాః | జీవాతవేదశముఖారగ  
కాశనమితి || రధోద్ధతానృతం || రాస్నరావిహరణోద్ధతాలగావితి లక్ష  
ణాల్ || ౫౩ || — స్యగ్రోధేతి || కృశాని-కార్యనివస్థామాపన్నాని,  
అంగాస్యవయవాయస్యాస్తస్యాః కాసల్యయాః + అంగగత్రకలభ్యో  
పక్రవ్యఇతిజేష్ || ఉదరం-కుక్షిః, ని || పిచఉకుక్షీజతరొదరతుండమిత్య  
మరః || క్రమశః-దినక్రమేణ, ప్రయాతామపగతాం, స్యగ్రోధపత్రసమ  
తాం-చటపత్రసాదృశ్యం, \* వటపత్రసమంస్త్రీణాముదరం పుత్రదామక  
మితిసాముద్రికే || స్యగ్రోధోబహుపాదృటఇత్యమరః || దశముఖా-రా  
వణవీన, ఉరగః-సర్పః, దశముఖవాక్ సర్పశ్చప్రతీయతే | తేన పీడితా  
నాం-దుఃఖితానాం, లోకానామితిశేషః || జీవాతవే-జీవనోషధాధణం,  
రావణంనిహత్య తత్పీడితాన్ జీవయితుమిత్యధః || ని || జీవాతుజీవ  
నోషధమిత్యమరః || గర్భచ్ఛలన-కుక్షిస్థాగ్భకవ్యాజన, ని || గర్భోపవర  
కెంతస్థాగ్నోకుక్షిస్థాగ్భకమతః | ఛలంతుస్థలితేవ్యాజఇతిశబ్దాణానవిశ్వ  
ప్రకాశౌ || వసతా-తివ్రతా, ప్రథమేనపుంసా-అదిపురుషేణ, విష్ణునా  
హేతునా, పునర్భూయోప్యంగీచకార|| పూర్వం మహాభాగ్యలక్షణతయా  
విద్యమానే వటపత్రసామ్యే నిర్భగగర్భభారనశాదిదాసీమపగలైష్ఠి వటప  
త్రశాయినః శ్రుమహావిష్ణోనివాసత్వేన పునస్తత్సామ్యంబభారేత్యధః  
ని || ఊరికృతమురరీకృతమంగీకృతమాప్రేతంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః + ఊ  
ర్యాదివ్విదాచశ్చైతి అంగీకర్తవ్యగతిసంజ్ఞాయాం ధాతోః పాకృప్రయో  
గః విష్ణోర్వటపత్రశాయిత్వంచోక్తం || శ్రుమహాభాగవతే తృతీయస్కం  
ధే త్రయస్త్రీంశేభ్యాయై కపిలదేవహూతిసంవాదే \* సత్వంధృతామే  
జతరణనాథకథంనుయస్యోదరవీతదాసీల్ | విశ్వంయుగాంతేవటపత్రవీక  
శ్చేతేస్తమాయాశ్శిశురంఘ్రిపానఇతి || అస్యత్రచ || అంభోధిశాయీ వటప  
త్రశాయీశ్రుంగశాయీరమతాంనునోమఇతి || అత్ర దశముఖారగతి

పీడితానాం గర్భచ్ఛతనవనతా ప్రథమేనపుంసా॥ అపిచ ॥ ౫౪ ॥ మధ్యం  
 తనుతావదవిభావ్యమానమాకాశమాసీదసితాయతాత్మ్యాః । గర్భోదయే వి  
 ఘ్నపదాపదేశాత్కర్మ్యవిహాయాపివిహాయవ ॥ ౫౫ ॥ తతః ॥ ఉచ్ఛ  
 రూపకం ॥ గర్భచ్ఛతనైత్యత్ర ఛలశబ్దేన నాయంగర్భః కింతుసాత్మావ్వట  
 వత్త్రాణామితిగర్భస్యాసత్యత్వప్రతిపాదనాచ్ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపా  
 దనలక్షణోపహ్నునభేదః ॥ తదుజ్జీవితాచేయం పునఃవీటవత్ప్రసావ్యభిరణో  
 త్స్పృశ్మ ॥ సాచ వ్యంజకాప్రయోగాద్రమ్య ॥ సాచాక్రూపకణసంస్క  
 ర్యతే ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౫౪ ॥ — ॥ మధ్యమితి ॥ అసితే-అయతే  
 చాక్షిణీయస్యాసాన్ ఉత్పలపత్రాయతాత్మ్యాః, కోసల్యయాః సంబంధి  
 + బహువ్రీహా సర్వత్త్వోస్సాన్వంగాల్ షచ్ । పిత్తరాదిభ్యశ్చైతిజీ  
 వే మధ్యమవలగ్నంకత్వ ॥ ౫ ॥ మధ్యమంచావలగ్నంచవధిశ్చేత్ప్రీత్య  
 మరః॥తనుతావత్సక్తత్వాద్భేదాః అవిభావ్యమానమజ్ఞాయమానమపరిచ్ఛ  
 శ్యమానంసీదితి యావత్ । ఆకాశమాసీదాకాశకల్పమథూల్ ॥ పూర్వ  
 మితిశేషః ॥ తథా కవిసమయసిద్ధత్వాదితిభావః । గర్భోదయే-గర్భశ్చ  
 త్రాసత్యం, ఇదానీమితిశేషః । కార్మ్యమాకాశభావనమితి త్రంసాత్మ్యం  
 విహాయ-త్యక్తావపి, విష్టోగేర్భరూపేణ విద్యమానస్యవదం విష్ణువదమా  
 కాశంఘ్రీప్రతియతే ॥ తదపదేశాత్తదావ్యజాతదవ్యవదేశాద్వావిహా  
 య ఆకాశమేవాసీదితిసంబంధః ॥ ౫ ॥ వియద్విష్ణువద్భవం వుంస్యా  
 కాశవిహాయసీత్యనురః ॥ అత్రపూర్వాదేవ మధ్యాకాశయో ర్భదేపిత  
 దేవాసీదిత్యభేదాక్తే ర్భదే అభేదరూపాతిశయోక్తిః॥ తయాచరత్సామ్యం  
 గమ్యత ఇత్యలంకారణాలంకారభవనిః ॥ ఉత్తరాధేతు ఆకాశభవనమి  
 త్రకార్మ్యంవిహాయాపి తదేవాసీదితివిరోధః ॥ సచ విద్భువదైత్యేషభిత్తి  
 కాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితాపదేశ శబ్దాత్పాప  
 హ్నునోజ్జీవితఇతిసంకరః ॥ ౫౫ ॥ — అథక్రిష్ణురావిరధూదిత్యాహ  
 ॥ తత ఇత్యాదినా ॥ తతః-దౌహృదలక్షణప్రకాశనానంతరం, గృహణాల్



స్థేగ్రహశంచకసురగురౌ సేంచౌనవమ్యాంతిథౌ లగ్నేకర్కటకపునర్వ  
సుయుతేమేషంగతేపూషణి । నిదాగ్ధుంనిఖిలాశపలాశసమిధౌ మేధ్యాద  
యోధ్యారణేరావిర్భూతమధూతపూర్వ (మహం) విభవం) యత్క్రించదె

సూర్యాదీనాం పంచక ఉచ్చేమ స్థానేమతిష్ఠతిత్వచ్చస్థే + సుఖిస్థశతి  
కః ॥ సూర్యాంగారకగురుశుక్రశనిమ పంచసుగ్రహేషు, మేషాదిన్వతుం  
గ్రహానసంగతేమసత్స్విత్యధః ॥ సురగురౌ-బృహస్పతౌ, సేందావిరి  
మయుకైసతి, పూషణి-సూర్య, + విభాషాశ్శ్యోరితివికల్పాదల్లాపాభా  
షః । మేషంగతే-మేషరాశిం ప్రవిష్టేసతి, పునర్వసుయుతే-పునర్వసున  
క్షత్రయైకై, నవానాం పూరణేనవమి తస్యాం తత్సంజ్ఞకైత్యధః x త  
స్యపూరణేడట । నాంతాదసంఖ్యాదేమడితిడటౌమడాగమః ॥ టికావ్వి  
త్ జీవ ॥ తిథౌ-దినే, అత్ర తిథిశబ్దఃపుల్లింగోగ్రాహ్యః యథాహమరసిం  
హః ॥ ని ॥ తదాద్యాస్తిభయోద్వయోరితి ॥ కర్కటకై-కర్కటక  
నామ్నిలగ్నై, రాశ్యదయకాలై ॥ ని ॥ రాశీనాముదయోల్గ్నమిత్వమ  
తః ॥ నిఖిలాః-సమస్తాః, పలంమాంసమశ్నంతీతిపలాశారాక్షసాః, తవీవ  
సమిధః-కింశుకసమిధశ్చ, అరణిజన్యస్యాగ్నైరైయత్సేన పలాశసమి  
ధ్తాహకత్వాదితిభావః ॥ నిదాగ్ధుం, వినాశయతుం-భస్మీకర్తృంచ, మేధ్యా  
త్పవిత్రాత్ అథవా మేధఃకృతుఃతదర్థాద్యాగయోగావశ్యత్వద్వయో  
ధ్యారణిరగ్నిమంథనదారువిశేషస్తస్తాత్ \* మధ్యాదితిపారే అయో  
ధ్యారణేమేధ్యాత్ మధ్యదేశాదిత్యధః ॥ ని ॥ యూపాగ్రం తమేని  
మంథ్యదారుణిత్యరణిదవ్యయోరిత్యమరః ॥ అభూతపూర్వమవిద్యమాన  
స్వసదృశం సజాతీయభేదరహితమిశ్యధః । నవిద్యతేపరంయస్తాత్తదపరం  
అద్వితీయం, విజాతీయభేదరహితమిశ్యధః ॥ అనుతపూర్వవిభవమితిపా  
రాతరం ॥ ఏకం స్వగతభేదరహితం, అతవీవ యత్క్రించత్ త్రివిధభేద  
రహితతయా అనిర్వాచ్యం । మహస్తేజః పరంజ్యోతిరితియావత్ బ్రహ్మై  
త్యధః \* ఏక మేవాద్వితీయంబ్రహ్మైతిశ్రుతైః ॥ తదేనమహాగ్నిరితిశ్చ

కంమహః ॥ ౫౬ ॥ అపిచ ॥ అధరామాభిధానైన కవేస్సురభయస్థిరః ।

ప్రరూపకం ॥ ఆవిర్భూతం స్యయమేవాభివ్యక్తమభూదితిశేషః ॥ ఏతేనా  
 స్యమాతృసంబంధతాహిత్యంఘాత్యతే ॥ గర్భవాసాదీకమన్యత్సర్వంపా  
 తితకమేవ సపారమాధికమితిభావః ॥ ఉక్తగుణయైశ్శుభదినే శ్రుతిరా  
 మయాపేణాయోధ్యాయాం పరమాత్మా శ్రువిష్ణురౌవిరభూదితిఫలితార్థః ॥  
 అత్ర సమస్తవస్తువర్తికశ్లేషసంకీర్ణసావయవరూపకాలంకారః \* అత్రై  
 దమనుసంధేయం ॥ అజవృషభమృగాంగనాకుళీరార్కుషవణిజౌచదివాక  
 రాధితుంగాః । దశశిఖమనుయక్తిధీంద్రియాంతైస్త్రినవకవింశతిభిశ్చత  
 స్తనీచాః ॥ సూర్యాదీనాంనస్తానాం గ్రహణాం మేషాదయో రాశయః  
 క్లోకోక్తాః క్రమవిశిష్టాదచ్చస్తానాని స్వస్వతుంగాపేక్షయా సప్తమస్థా  
 నాని నీచాని అత్ర ఉక్తేష్వపి దశాదయో రాశిత్రింశాంశాః, యథాశ్ర  
 మముచ్చేమపరమోచ్చాసీచేమ పరమనీచాఇతి జాతకక్లౌకార్థః । అ  
 త్రాంశస్త్రింశాభాగః ॥ యథామానారదః \* త్రింశద్భాగాత్తకంలగ్న  
 మితి ॥ తేపి సోవచ్చష్టాః ఫలంతి నాస్తగాణాపి నీచగాః ॥ తదుక్తంరా  
 జమృగాంశే ॥ సోవచ్చేపూణంసప్తక్షణేభ్యంసుహృద్భిఃపాదంద్విద్భి  
 ర్వాశుభంఖచ్చరేంద్రాః । నీచస్థాయీనాస్తగోవా నకించిత్పదాన్నూ  
 నం స్వత్రికొణేదదాతీతి ॥ తదిత్థమాహకవిరుచ్చస్థఇతి ॥ యస్య జన్మకా  
 లే పంచప్రభృతయోగ్రహసోస్సవచ్చష్టాః సదేవతుల్యాభవతీతి ॥ తదుక్తం  
 కృష్ణీయే \* సుఖినః ప్రకృష్టకార్యరాజప్రతిహంపకాశ్చరాజానః । ఏ  
 కద్విత్రిశతుర్బిజాయం తేశేతతఃపరందివ్యాఇతి ॥ తదిదమాహగ్రహపంచ  
 కఇతి ॥ యద్యప్యచ్చష్టగ్రహపంచకఇత్యనైవేవ సూర్యస్య సోవచ్చష్టా  
 నగతత్వోక్తేః పునర్దేషంగతే పూషణీతి పౌనరుక్త్యమాషణంప్రసజ్య  
 తే ॥ తథాపి గౌరీవదన్యాయేన సమాధేయమిత్యలమతిప్రసంశన ।  
 శారూణలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ సూర్యాక్షేప్రమణజాస్తన్తాస్సగురవశ్శా  
 దూణలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥ ౫౬ ॥ — ఏవం తావత్తారకబ్రహ్మణో  
 నన్యత్సేనావిర్భూవముక్త్యా గుప్రతి లౌకికకీర్త్యా ప్రాకృతప్రాధున్య

అలంచకారకారుణ్యద్రఘూణామనన్వయంహరిః ॥ ౫౭ ॥ తమేనమన్వజా  
 యంతత్రయస్తే ॥ తాగ్నితేజసః ॥ అగ్రిజస్యానశుర్వంతః ॥ లైస్టేలోకోత్త  
 వతారమాహ ॥ అపిచేతి ॥ కించేత్వథః ॥ అథేతి ॥ అథ మహః ప్రా  
 మర్భావానంతరం హరతిభక్తజనదురితానీతిహరిర్విష్ణుః, రమంతే యోగి  
 నోత్రైతిరామః \* రమంతేయోగినానం తేనత్యానందేచిదాత్మని ॥ ఇతిరా  
 మపదేనాసా పరబ్రహ్మభిధీయతఇతిశ్రుతేః \* కరణాధికరణాయోశ్చేత్యధిక  
 రణాథేఽభ్యుత్థా ॥ సజత్యభిధానం తేనరామనామ్నా కవేరాస్త్రికేగిరః  
 వాచః, సురభీః-మనోజ్ఞాఃకుర్వత, సురభయత-సురభీకరిష్యన్నిత్యర్థః  
 ॥ ౧ ॥ సుగంధౌచమనోజ్ఞేచ సురభిరావప్యలింగవదితివిశ్వః \* తత్క  
 రోతీతిన్యంతాల్లటశ్చత్రాదేశః ॥ వతమానసామీప్యే వతమానప్ర  
 త్యయః ॥ సమనంతరమేవ మహాకవినా వాల్మీకినా శ్రురామచరిత్రాన్యని  
 యమేన వణయిష్యమాణత్వాదితిభావః ॥ కారుణ్యత్రురణాయాహే  
 తాః ॥ ౧ ॥ కారుణ్యంకరుణాఘృణేత్వమరః \* కరుణైవకారుణ్యమితివి  
 గ్రహః ॥ స్వాథేఽష్యుత్థా, రఘూణామనన్వయం-రఘువంశం, అలంచకే  
 అలంకృతవాత్, భూషితవాత్, ప్రకాశితవానిత్యథః ॥ పరమకారుణి  
 కాయంహరిః శ్రురామరూపేణావతీర్య రఘువంశమనుజగ్ద్రాహేత్వర్థః ॥  
 జ్యేష్ఠస్త్రిరామః కాసల్యామామజనీతిభలితాథః ॥ పరమకారుణికాః  
 కింనకుర్వంతితిభావః ॥ ౧ ॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్య  
 మరః ॥ ఎతదాదిన్లోఽదతుస్తయమానుష్టుభంవృత్తం ॥ ౫౮ ॥ — అథ భ  
 రతాదికుమారత్రయోదయమాహ ॥ తమితి ॥ త్రైతాగ్నితేజసః-అహవనీ  
 యగార్హపత్యదక్షిణాగ్నిత్రయంత్రైతాగ్నిః, తస్య తేజఇవలెజాయేమాంతే  
 తథోక్తాః తేజస్వినఇత్యథః ॥ వర్షసజ్జిపాలేష్యయమేవాథః ఉపమా  
 లంకారః ॥ ౧ ॥ అగ్నిత్రయమిదంత్రైతేత్యమరః ॥ త్రైతాశబ్దేనైవఅగ్ని  
 ప్రతితేః పునరగ్నిశబ్దః కిరకలభకణావతంసవంశకరీరాదిపదపదవగంత  
 స్యః ॥ ఏకావ్యాగ్నిః త్రైతాగ్నిహవనీయాదిరూపాణి ఇతఃప్రాప్తః త్రైతా

రైగుణైః ॥ ౫౮ ॥ భరతస్తేమకై కేయన్తనయోవిసయోజ్జ్వలః । అ  
 న్యోలక్ష్మణశత్రుఘ్నా సుమిత్రాయాంకృతోదయా ॥ ౫౯ ॥ ఏతేవప్య  
 ధిరెపిరాఃబ్రహ్మక్షేమాయదీక్షితాః । లోకానందముకుందస్య చత్వారిషవ  
 తదుక్తం \* ఏకఏవావసథ్యాగ్నిర్గ్నాన్యధేయేనకమణా । సంస్కృత  
 స్త్రీణియాపాణి తతస్తే తైతిశబ్దస్తథతి ॥ ఆవసథ్యాగ్నిరౌపాసశాగ్నిః  
 స్త్రీత్వం లోకాత్ x లింగమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాన్లింగస్యేతి ॥ పృషో  
 తరాదిత్వాద్వర్ణవ్యత్యయేనఈకారస్థానెపికారసతి త్రైలెతిరూపసిద్ధిః ॥  
 తథా తైస్తేః పీష్పాయాంద్విర్భావః । లోకొత్తరైలోకోత్కృష్టేః, లో  
 కేష్వసాధారణైరితియావత్ ॥ గుణైర్విద్యావినయాదిభిశ్చైర్వార్యగా  
 మ్భిర్యాదిభిర్వా అగ్రజస్యాగ్రజం రామమిత్యర్థః x కర్తుకమణాః  
 కృతీతికమణిషష్ఠీ । అథవా సంబంధసామాన్యేషష్ఠీ । భగవతో  
 నారాయణస్యానుకరోతీతివత్ ॥ అనుకుర్వంతః-అనువర్తమానాః, తత్స  
 దృశాఇత్యర్థః ॥ (తదుక్తందండాచార్యైః ॥ \* తదనేస్త్యనుబధ్నా  
 తి తచ్ఛీలంతన్ని షేధతి ॥ తస్యవానుకరోతీతిశబ్దాస్సాదృశ్యవాచకాఇతి )  
 త్రయీకుమారాః తమేనమనుతస్యాముష్య త్రిరామస్యపశ్చాదిత్యర్థః  
 \* అనులక్షణఇతికమప్రవచనీయత్వాద్దివ్యతీయా ॥ అజాయంత-జాతాః  
 ॥ ౫౮ ॥ — భరతఇతి ॥ లెమ-త్రిమకుమారేషు, కేకయస్య రాజ్ఞౌప  
 త్యం(స్త్రీ)కైయూ x తస్యాపత్యమిత్యణ్ ॥ కేకయమిత్రయ్యప్రశయా  
 నాం యాదేరియఇతియశబ్దస్య ఇయాదేశః ॥ తస్యాః వినయేన-ప్రశ్ర  
 యేణ- విశిష్టనీతిసంపత్త్వావాఙ్మజ్జ్వలః-వినయభూషణఇత్యర్థః భరతో  
 నామతనయః జాతఇతికేషః । తథా లక్ష్మణశత్రుఘ్ననామానా అన్యోభర  
 తాపెక్షయా ఇతరౌకుమారౌ సుమిత్రాయాంకృతోదయా సముత్ప  
 న్నౌ ॥ ౫౯ ॥ — ఏతఇతి ॥ బ్రహ్మక్షేమాయ-బ్రాహ్మణపరిపాలనంకర్తం  
 ॥ ౬౦ ॥ బ్రహ్మవిప్రః ప్రజాపతిరిత్యమరః ॥ దీక్షితాః-సంజాతదీక్షాః, కృత  
 సంకల్పాఇత్యర్థః ॥ ప్రజాక్షేమాయేతిపాలాంతరం \* తదస్యసంజాతాః

బాహువః || ౬౦ || X || అథ కదాచిదపరిమేయమాయాభయానకయద్ధన  
ముద్ధతదైత్యబలావసగ్ందకాచిశికబృందారకానీకపరివార్యమాణగధః ప  
క్షీరధః తపశ్చర్యాజాతానామాశ్చర్యాణామాయతనం నిశ్శంకం త్రిశం

తారకాదిభ్యః ఇతచ్ || తారకాదిరాగృతిగణః చత్వారిః ఏతైః పూ  
ర్వోక్తైః పిరాః-దానదయాయుద్ధేమశూరాః, త్రిరామలక్ష్మణభరతశ్చ  
శ్రుఘ్నాః, లోకానందః-లోకానాం-భువనానాం, ఆనందకర్తా-కార్య  
కారణయోరభేదోపచారాత్ సచాసాముకుందశ్చ (కమనీయతావత్సవభ  
క్తముఖండనత్తి ఆనందబాష్పేణాదీకరోతీతిముకుందః) | పృషోదోరాచి  
త్వాత్సాధుః | తస్య చత్వారిబాహువః ఉక్తవిశేషణవిశిష్టాశ్చతుర్భుజాఇ  
న వవృసైరె-వృద్ధింగతాః, పూర్ణోపమాలంకారః || ౬౦ || — అథరా  
క్షసవిశాశనాటకస్య పూర్వరంగభూతం విశ్వామిత్రాగమనంతావదా  
హ || అథేతి || అథానంతరం కదాచిత్కస్త్రిప్పిల్ దినే అపరిమేయాః, అ  
పరిమితాః, యాఃమాయాః శాంబరీవిద్యాః, విచిత్రకవటవృత్తయశ్చిత్రయా  
వత్ || ని || స్యాన్తాయాశాంబరీత్యమరః || తాభిర్భయానకాని-భయంక  
రాణి, ని || ఘోరంభీమంభయానకమిత్యమరః || యద్ధనముద్ధతాని-య  
ద్ధోద్ధతానిచ యానిదైత్యబలాని-దైత్యసేనాః, తేషామవస్కందాదాక్ర  
మణాతాగ్ందిశికైః భయద్యుతైః బృందారకానీకైరదేవసేనైః, పరి  
వార్యమాణః-నిరీక్ష్యపరివెష్ట్యమాణోరథోయస్యసతథోక్తః || దేవానా  
మపిశరణ్యైత్యథః | అథవాపరిపాల్యమానః సంరక్ష్యమాణోరథోయ  
స్యసతథోక్తః | ఏతదాయత్తమస్తజ్జీవనమితిమత్వా తైః పరిరక్షితస్యంద  
నశ్చిత్యథః || (ప్రతిపాల్యమానైతిపారే కదాచియాస్యతీతిప్రతీక్ష్యమా  
ణైత్యథః) || ని || కాందిశికౌభయద్యుతః | అనీకినీబలంసేనస్యంచక్రంచా  
నీకమస్త్రీయామితిచామరః || పక్షీరథో-దశరథః, (ని || పక్షీరదశశాక్షర  
చ్ఛంబోదశసంఖ్యాశిషుస్త్రీయామితినిఘంటుః || పక్షౌదశసు దిక్షుఅ  
ప్రతిహతారథోయస్యేతివిగ్రహః) || తపశ్చర్యాజాతానాం పసిష్ఠసపద్ధ

కుయాజనం భగవంతం వద్యప్రబంధమివదర్శితస్సగభేదం ప్రాకృతవ్యాక  
రణమివ ప్రకటితవణ్యవ్యత్యాసం బుధమివసోమసుతం కుశికసుతమద్రా  
క్షీత్ ॥ ౬౦ ॥ తదను యథావిధికృతసపర్యణ మర్యాదాతీతమహిమ్నా  
యా బ్రాహ్మణ్యసంపాదనార్థం విరచితవ్రతౌపవాసాదితపోనుష్ఠానాజ్ఞాని  
తానాం, ఆశ్చర్యాణామద్భుతానాం ఆయతనమాస్పదంకాగణమిత్యథాంధ  
ర్యేత్యత్ర+గదమీదదరత్యాదినాయత్ (శంకుశబ్దస్సంఖ్యావిశేషవాచకః|త  
త్త్రితయపరిమితవత్సరేషురాజ్యకరణాత్త్రివంకురితి)త్రిశంకుర్నామరాజా  
హరిశ్చంద్రపితా తంయాజయతి సదేహస్వర్గగమనార్థమితి త్రిశంకుయా  
జనంx యజ్ఞతేజ్యైఃతాత్రాచ్ఛిత్త్యణినిఃపద్యప్రబంధమివశ్లోకనిబద్ధకా  
వ్యమివ దర్శితస్సగభేదః కథావిచ్ఛేదరూపః సృష్ట్యంతరంచయోనతం |  
ప్రాకృతవ్యాకరణమివ ప్రకటితః-ప్రకాశితః వణ్యవ్యత్యాసః అక్షర  
వ్యత్యయః క్షత్రియత్వపరిత్యాగేన బ్రాహ్మణవణ్యస్వీకారరూపవ్యత్యాస  
శ్చయోనతం యథా ఆజ్యోత ఇతిసంస్కృతపదస్య అజేర్విడప్వఇతికర్త  
ణి విడపాదైశే విడప్వఇతివణ్యవ్యత్యాసాభిధాయినీప్రాకృతవ్యాకర  
ణరీతిః ॥ ౬౧ ॥ వజ్రోద్విజాదాశుక్లాదాస్తుతౌవణంతువాక్షరఇత్యమ  
రః ॥ బుధమివ-సౌమ్యమివ, సోమసుతం-చంద్రసుతం, సోమయాజనంచ  
సామం ఘోమలతాంసునాతి పీడయతీతిసోమసుత్ క్విప్ ॥ భగవంతంపూ  
జ్యం, కుశికసుతం-విశ్వామిత్రమద్రాక్షీత్-దదర్శ + దృశేలుఁజ్జరితౌ  
వేతివికల్పదజభావవక్షేసిచివృద్ధిః \*నదృశఇతినిషేధాల్కాదేహానశ్లేష  
సంకీర్ణముపమాత్రయమవ్యవస్థనైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టం ॥ ౬౦ ॥ త్రిశం  
కుయాజనకథాముత్తరత్రవక్ష్యతి ॥ తదన్వీతి ॥ తదను దర్శనానంతరం వి  
ధిమనతికృమ్యయథావిధి-యథాశాస్త్రం, \* అవ్యయంవిభక్తిత్వాదిసావ్య  
యీభావసమాసకృతా-దశరథేనవిరచితా,సపర్యా-అర్హప్రపాద్యార్పణా  
దిరూపాపూజాయస్యతేన ॥ ౬౧ ॥ పూజాసమస్యాపదితిస్సవేర్యార్పణా  
తాసమాఇత్యమరః ॥ మర్యాదాతీతమహిమ్నా-అపరిమెయమాహత్యైన్

మహిమేన గాధేతరహృదయేన గాధినంనేన సత్రపరిత్రాణాథమి  
 ధ్మమభ్యధీతాభూత్ || ౫౨ || రాజస్యవతస్తనయేన విసయాభిలాషే  
 న రామేణశతాననమాత్రమిత్రేణసామిత్రీమాత్రపరిజనెన క్రియమాణకృ  
 తురక్షోరక్షోదురితము త్తీర్థ్య కృతావభృథోభవితుమభిలషామితి || ౫౩ ||

న, మహితః-పూజితః, తేన-గాధేతరహృదయేన, గంభీరచేతసా గాధినం  
 దనెన-గాధిరాజనందనేన, విశ్వామిత్రేణ, సత్రపరిత్రాణాథం-యజ్ఞ  
 సంరక్షణాథం || ౫౨ || సత్రీమాచ్ఛాదనయజ్ఞఇత్యమరః || ఇత్థం-వక్ష్య  
 మాణప్రకారేణ, x ఇదమస్థమరితిథము ప్రత్యయః || అభ్యధీతః-యా  
 చితాథూత్ దశరథఇతిశేషః || ౫౩ || యాచ్ఛాయామభియానేచ పౌర్ణ  
 శాకథ్యతేమధైరితికేశవః || అభ్యర్థితః-అపదుద్ధతివాఅర్థయతేఇత్యభియా  
 చ్ఛావరోధయోరితివచనాత్ || ౫౪ || — ప్రాథమాప్రకారమాహ ||  
 రాజన్నితి || మేరాజన్నితిసంబంధనం యతారంజనాద్రాజాత్వంఅహో  
 స్తద్భవయరంజనమసికరిష్యసీతిదిష్టాపయితుమిత్యవగంతవ్యం | భవతస్త  
 నయేన, పుత్రరూపేణావశేనానైశ్యధః || వినయః-ప్రశ్రయః, తేనాభి  
 రామేణ-రమణీయేన, ఏతేనయథోక్తకారిత్వంసూచ్యతే || శరాననమాత్రం  
 భనారెనమిత్రం సుహృద్యస్యతేన భనర్తాత్రనహాయేనేత్వర్థః || సామిత్రీ  
 మాత్రం-లక్ష్మణవీర, పరిజనా-భృగ్యవగోయస్యతేన, అత్రీమాత్రశబ్దేన  
 పరిజనాంతరస్యవచ్చేదకేనాస్యానరాయణగత్యంసూచ్యతే | ఎవంభూతే  
 న రామేణ రక్షస్సంహారాథం శ్రీరామరూపేణావశేనానైశ్యధః విష్ణునా  
 క్రియమాణా-విధియమానా, కృతురక్షా-యాగపరిపాలనంయస్యతథోక్త  
 స్సక, అహమితిశేషః | రక్షోదరితం-సుబాహుమారీచాదిరాక్షసరూప  
 శిఘ్నం, తత్కృతంవిఘ్నంవా, అథవా తద్విరనితయాగదూషణలక్షణ  
 దుష్కృతం || ౫౫ || అంహోదురితమష్కృతమిత్యమరః || ఉత్తీర్థ్య-తీర్త్యా  
 కృతావభృథో-నిర్వృతి-లబ్ధిక్షాంతఃభవితుమభిలషామి వాంఛామి ఇత్యే  
 నప్రకారేణ పౌర్ణిణాభూదితిపూర్వేణసంబంధః || ౫౬ || దీక్షాంతా

ఏతదాకర్ణ్యకణకపరుషం మహాషిఖాభాషితమతిమాత్రపుత్రవత్సల్య  
తౌనల్యజానిస్సశల్యంతకరణోభూత్ ॥ ౬౪ ॥ తతస్తస్మిన్పహుష్య  
కారైరప్యపరిహర్యనిశ్చయే భగవతివిశ్వామిత్రే దశరథస్తపనకులహితైః  
పురోహితైఃనైవమభిహితోభూత్ ॥ ౬౫ ॥ ప ॥ పర్యాప్తభాగ్యాయ భ  
వానముష్టేకుర్యాత్సపర్యాంకుశికాత్తజాయ । నిర్యాతుధానాఃపసుధాః

సభృభోయజ్ఞత్వమరః ॥ ౬౩ ॥ — ఏతదితి ॥ కణకపరుషం-కణకరౌ  
రమేతత్పూర్వోక్తం, మహామేః \* డోభ్యేరేతాస్తపస్యగ్రానియతా  
శీచసంయమి । శాపానుగ్రహయోశ్చక్తస్సత్వసంధోభవేదృషిరిత్యక్తుల  
క్షణఋషిశ్రేష్ఠస్య-విశ్వామిత్రస్య, భాషితం శ్రీరామః ప్రేషణీయఇ  
త్యేవంరూపం వచనమాకర్ణ్య-శ్రుత్వా, మహాషిఖాభాణం-ఆనతిక్రమ  
ణీయవచనత్వవ్యతనాథం ॥ ౬౪ ॥ భాషితంవచనంవచఇత్యమరః ॥ అతి  
మాత్రపుత్రవత్సల్యదతివేలపుత్రస్నేహద్వేతాః ॥ ౬౫ ॥ అతివేలభృశాశ్వ  
థాతిమాత్రోద్ధాధనిర్భగమిత్యమరః ॥ సశల్యంతకరణం-విదీణహృ  
దయోభవత్ ॥ తద్వచనస్య శస్త్రప్రాయత్వాదితిభావః ॥ అత్ర మునివచ  
నే శల్యత్వనిరూపణాద్రూపకాలంకారః ॥ ౬౪ ॥ — తత ఇతి ॥ తతస్త  
దనంతరం తస్మిన్భగవతి-విశ్వామిత్రే, బహుప్రకారైః \* అహమేవాగ  
మిష్యామి యోధుంతైఃకూటయోధిభిః । రామస్యాస్యసపశ్యామి మునే  
హంయద్ధయోగ్యతాం ॥ షష్టిగవ్వపసహసాగ్నిజాతస్యమమకౌశిక । య  
త్సైనోత్పాదితశ్చాయం నరామంనేతుమహాసీత్యాద్యక్తానేకౌపాయై  
రిత్యథః ॥ అవార్యః-నివారయితుమశక్యః, నిశ్చయః శ్రీరామప్రేష  
ణరూపాయస్యతస్మిన్సతి, తదా దశరథః తపనకులస్య-సూర్యవంశస్య,  
హితైః-హితకారిణా, యోగక్షేమానుసంధానతత్పరైఃత్యథః ॥ అతౌ  
స్య వచనమవశ్యమగీకరణీయమితిభావః । పురోహితైః-వసిష్ఠేనేవం ప  
క్షమాణప్రకారేణాభిహితానుశాసితోభూత్ ॥ ౬౫ ॥ — తత్ప్రకా  
రమేవాహ ॥ పర్యాప్తైతి ॥ హేరాజన్నిత్యధ్యాసరః, భవాః పర్యా



విధాతుం నిర్యాతు రామస్సహలక్ష్మణేన || ౬౬ || X || ఏవం వసిష్ఠేన ప్ర  
తిష్ఠాపితధృతిదశరథస్సుత శ్రదానెన కుశికసుతమనోరథమేవ పూర  
యామాస || ౬౭ || ప || యోగేనలభ్యోయఃపుంసాం సంసారాపితచేత  
సాం | నియోగేనపితస్సాయం రామఃకౌశికమన్వగాత్ || ౬౮ || —||

ప్రం-పరిపూర్ణాంభాగ్యం బ్రహ్మవర్చసప్రాప్తిరూపం భాగధేయంయస్య  
తస్మై ఏతేన దుస్సాధబ్రహ్మవర్చససాధకస్య మహాత్మనో నీకిమప్యసాధ్య  
మస్తీతిసూచ్యతే | అతఃపూజ్యాయేతిభావః | ఆముష్మే కుశికాత్మజాయ స  
వర్యాం-శ్రీరామ ప్రదానరూపాం పూజాంకుర్యాత్, కురుష్వ భవద్భ  
బ్దయోగే ప్రథమపురుషవన నమధ్యమపురుషఇతి భాష్యేస్థితత్వాత్ +  
విధినిమంత్రణామంత్రణాధీష్టనం ప్రశ్నప్రార్థనేమలిక్ | అతా వసు  
ధాంధువం నిగతాయాతుధానాః యస్యాస్తాం నిర్యాతుధానామరాక్ష  
సాం || ౬౬ || యాతుధానఃపుణ్యజనో నైర్వృతాయాతురక్షసీ ఇత్యేమరః ||  
ఏవం విధాతుం-కర్తుం, లక్ష్మణేనసహ రామో నిర్యాతు-నిగచ్ఛతు X  
ప్రాప్తకాలేలోట్ || శ్రీరామస్య రాక్షససంహారార్థం నిగంతుం  
కాలః ప్రాప్తఇత్యర్థః || ఇంద్రవజ్రావృతం | లాటానుప్రాసః || ౬౬ ||  
ఏవమితి || ఏవముక్తరీత్యా వసిష్ఠేన పృతిష్ఠాపితా-పురస్కంధోపితా, ధృ  
తిర్దైర్యం యస్యనతథోక్తః || ౬౭ || ధృతిర్యోగాంతరేదైర్యేధారణాభ్యగ  
తుష్టిషిన్ధివిశ్వః || దశరథః సుతప్రదానెన-శ్రీరామసహర్పణేన, కు  
శికసుతమనోరథం-విశ్వమిత్రాభిలాషమేవ, పూరయామాస-సఫలీచ  
కార, నత్వప్రదానరూపం నిజమనోరథమిత్యేవకారార్థః || ౬౮ || —  
యోగేనెతి || యఃరామః సంసారాత్పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధురూపా  
దపితం నివృత్తంచేతఃచిత్తం యేషాంతేషాంపుంసాం పితరాగాణాం-యో  
గీశ్వరాణామిత్యర్థః | యోగేనలభ్యః-ధ్యానేనగమ్యః, \* క్రొతవ్యమం  
ంతవ్యనిధిధ్యాసితవ్యఇతిశ్రుతిః || ౬౯ || యోగస్సన్నహనోపాయధ్యా  
సగతియ్యక్తిషిన్ధిమరః || సోయం శ్రీరామఃపితుర్నియోగేన-నిదేశేన,

తత్రసత్రంపరిత్రాతుంవిశ్వామిత్రామహామునిః । సామిత్రీసహితంరా  
మంనయన్నయమవోచత ॥ ౬౯ ॥ బలెనతపసాంలబ్ధేబలత్యతిబలతచ । వి  
ద్యతేమయికాకుత్స్థవిద్యతేవితరామితే ॥ ౭౦ ॥

నితరాం యోగేనచేతిగమ్యతే, కాశికమన్వగాదనుజగామ ॥ లోకా  
నుగ్రహదయాశవః కింపవిడంబయంతీతిభావః x ఇతోగాలుజీతిలుజీగా  
దేశః ॥ ఏతదాదిశ్లోకత్రయమానుష్టుభంభందః ॥ ౬౯ ॥ — తత్రైతి ॥  
తత్ర-తస్మిన్ సమయే, అయంమహామునిః-మునిశ్రేష్ఠః- విశ్వస్యమిత్రం వి  
శ్వామిత్రః + మిత్రేచమోవితివిశ్వశబ్దస్యదీర్ఘశ్చాండసః లోకే పిశి  
ష్టప్రయోగాత్సాధుః। సత్రంపరిత్రాతుం-యజ్ఞంపరిపాలయితుం, సామిత్రీస  
హితం-లక్ష్మణానుగతం, రామ, నయన్-ప్రాపయన్నవోచత-ఉక్తవాన్  
॥ ౬౯ ॥ — తదేవాహ ॥ బలెనైతి ॥ కరుది వృషాంగేతిస్థితికకుత్స్థః  
అత్రైతం పౌరాణికీకథా ॥ పురాకిల పురంజనోనామ సాక్షాద్భగవతో  
విష్ణోరంశావతారః, కశ్చిదేత్వాకోరాజా దైత్యైస్సహ సమయబంధేనదే  
వాసురయద్ధే దేవసహాయార్థం మహాక్షరూపధారిణో మహేంద్ర  
స్య కరుది స్థిత్యా పినాకిలీలయా అసురకులంనిహత్య కకుత్స్థసంజ్ఞామలభ  
తేతి। తస్యగోత్రావత్యం కాకుత్స్థః తస్యసంబుద్ధిః పౌకాకుత్స్థ-ఊరా  
మ, తస్మానాంబలేన-తపశ్శక్త్యా, తపసామితిబహువచనం విద్యయోరసుల  
భత్వద్యోతనార్థం లబ్ధే-ప్రాప్తేబలేతి అతిబలాచెతినామ్నా ప్రసిద్ధవిద్యే  
మంత్రామయి విద్యేతే-వ్రతే, తెవిద్య, తే-తుభ్యం వితరామ్యపదిశా  
మిత్యవోచ తెతినంబంధః। ఉపదిదేశచేతివాక్యశేషః । అత్ర బలాతిబలే-ప్ర  
కృమ్యబ్రహ్మయామశైలభిహితం \* ఉత్సాహబలయోర్వృద్ధిః పరశఃక్రౌఢసహ  
స్థతా । నబాధాక్షుత్పిపాసాభ్యాం యతస్సాకధితాబలా॥యతః పరస్యస్థా  
లిత్యం దృఙ్మనఃకాయకమణాం । సోపాయేచాప్యమోఘత్వంభవైత్సాతి  
బలామతా ॥ ఇదం విద్యాద్యయం జ్ఞాతమాత్రంసిద్ధికరంనృణాం । విష్ణుర  
తద్వయంస్తృత్వా జితవాన్దధుకైటభావితీ ॥ తథా రామాయణాంత్య

X||తతఃప్రతిగృహీతవిద్యస్య దాశరథేఃప్రదేశమేకంప్రదర్శ్య భగవానిత్థమ  
కథయత్ || ౭౦ || ప || అస్మిన్పురాపురభిదఃపరమేశ్వరస్య ఫాలాంతరాశనయన  
జ్వలవేమనోభూః | సద్యఃప్రపద్యశలభత్సమముంచదంగం తస్మాదముం  
జనపదంవిదురంగసంజ్ఞం || ౭౧ || X || తదనుమానససరః ప్రసృతాంసర్థయా

తూత్పిపాసేనతెరామ భవిష్యేతేనరోత్తమ | బలామతిబలాంచేవ పరతః  
పథిరాఘవేతి || ౭౦ || — అ || అథ మునిః రామమనోవికాసాథంక  
థాః కథయితుముపచక్రమఇత్యాహ || తతః || తతః-విద్యావదేశానం  
తరం, భగవాన్విశ్వామిత్రః ప్రతిగృహీతే-స్వీకృతే, విద్యే-బలాతిబలా  
భ్యామేన, తస్య దాశరథేదేశశరధనందనస్య-క్రిరామస్య, x అతఃఇతి  
ప్రసృతయః || ఏకం-కమపి, ప్రదేశం-జనపదం, ప్రదర్శ్య-దర్శయిత్వా  
ఇత్థమకథయత్కథయామాస || ౭౦ || — అ || తదేవవివృణోతి || అస్మి  
న్నితి || పురా-పూర్వకాలేస్థి ప్రదేశే, మనోభూమి-స్థానం, పురభి  
దః-ప్రపురాంతకస్య, అస్యాన్యాంతకత్వం కిమువక్తవ్యమితిభావః || పర  
మేశ్వరస్య-త్వ-బకస్య, ఫాలాంతరాశే-నిటిలతటే, యన్నయనం-తృతి  
యంనెత్రి, రదేవ జ్వలనోగ్నిః తజ్జనితజ్వలనోవా || తత్ర సద్యః అ  
విలంబేన శలభత్వం-పతంగభావం || ని || సమాపతంగశలభావిద్యమః ||  
ప్రపద్య-ప్రొప్య, భస్మీభూయేత్సథః || అంగం-శరీరమముంచత్-త్వ  
క్రవాత్, x శేముచాదీనామితిముమాగమః | తస్మాత్కారణాదముంజన  
పదం వేశం (జనానాంపదంజనపదఇతివిగ్రహః | నాద్యపజనోపపదాని  
ప్రణాంగపదానీతి లింగానుశాసనాత్పుంస్తవ్యం) లింగాఇతిసంజ్ఞానామధే  
యంయస్యతంతిధోక్తం విదుర్జానంతి, పురావిదఇతిశేషః || అంగమోచ  
నమేవాంగశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం కృత్వా తథాకథయంతీత్యథః || ని || నీ  
వృజ్ఞనపదాదేశవిషయాతూపవతనమిద్యమః || ౭౧ || — తదన్వీతి ||  
తదను-తదనంతరు, మానససరః ప్రసృతామనసాభ్య కాసారాదుత్ప  
న్నాం, సర్థయాంనామనదీమితీకృమ్య-తీర్త్వా వృత్రివధేన- వృత్తాసు

మతిక్రమ్య వృత్రవధ ప్రవృద్ధవృద్ధశృవః పంకతౌశనలబ్ధమలయోమలద  
కరూశనామ్నోజనపదయోస్సీమ్ని కృతపదయోదాశరథోః పునర  
ప్యేవమబ్రవీత్ ॥ ౭౩ ॥ ప॥ యక్షస్సుకేతుద్రుహిణప్రసాదాల్లాభేసు  
తాంకామపితాటకాఖ్యాం । సుందరికితైనాంపరిణీయతస్యాం మారీచసి  
చంజనయాంబధూవ ॥ ౭౪ ॥ ౫ ॥ ఏకదా సుందేవినిహతే మారీచఃకుంభ

ర్భహత్యయా ప్రవృద్ధోవృద్ధింగతో యః వృద్ధశృవసంబ్రసృ, పంకః-పా  
ప్తాసవవ పంకః కర్దమఇతిశిష్టరూపకం ॥ ౭౫ ॥ పంకౌ స్త్రీకర్దమైసోరితి  
నిఘంటుః ॥ తస్య తౌశనేన లబ్ధమలయోః-ప్రాప్తకింబిషయోః, సంక్రా  
న్తమాలిన్యయోరితియావత్ । అతఏవమలదకరూశనామ్నోఃమలదఃకరూ  
శశ్చేతినామయయోస్తయోజనపదయోః దేశవిశేషయోస్సీమ్ని-పర్యంత  
భువి, దాశరథోః-రామలక్ష్మణయోః కృతపదయోః-విన్యస్తపాదయోః,  
ప్రవేశితపాదయోస్సతోరిత్యధః ॥ పునః-భూయోఃప్యేవమబ్రవీదువాచ  
మాలిన్యయోగాన్తలదః కరూశః తుల్ కార్మ్యంవా తద్యోగాత్కరూశఇ  
తిసంజ్ఞానిణాయః ॥ ౭౬ ॥ —యక్షఇతి ॥ సుకేతుర్నామయక్షో దేవ  
యోనివిశేషః ॥ ౭౭ ॥ విద్యాధరోష్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకిన్నరాఇత్యమ  
రః ॥ ద్రుహిణస్యతపసా సమారాధితస్యబ్రహ్మణః ప్రసాదాదనుగ్రహః  
త్ ॥ ౭౮ ॥ ధాతాబ్జయోనిద్రుహిణఇత్యమరః ॥ తాటకేత్యాఖ్యానామ  
యస్యాస్తోం కామపి కాంచిత్సుతాంపుత్రికాం లేభే-ప్రాప్త, జనయామా  
నేత్యధః ॥ అథ సుందోనామ కశ్చిద్యక్షః వీనాంతాటకాం పరిణీయో,  
పయమ్య భార్యత్వేన పరిగృహ్యేత్యేత్యధః కిలేతివార్తాయాం ॥ ౭౯ ॥ వా  
ర్తాసంభావ్యయోఃకిలత్యమరః ॥ తస్యాం భార్యాయాం-తాటకాయాం,  
మారీచఇతిసీచం-క్షుద్రంమారీచనామానం కంచనతనయమిత్యధః ॥ జన  
యాంబధూవ-ఉత్పాదయామాస ॥ ౮౦ ॥ — ॥ అ ॥ తదనంతరవృత్తాన్త  
మాహ ॥ ఏక దేతి ॥ ఏకదా-ఏకస్మిన్సమయే, సుందే-వినిహతేనతిఅగస్త్యే  
నేతిశేషః ॥ మారీచః కుంభసంభవమగస్త్యం ॥ ౮౧ ॥ అగస్త్యఃకుంభసంభవ

సంభవమభిధూయ తస్య శాపాదవాపకాణపతాం తాటకాప్యభూతుపురు  
షాదినీ ॥ ౭౫ ॥ సేయమహ్వాసనవరసిద్ధసంధురసహస్రప్రాణా అత్తజేస  
హ జనపదవిపదంవిదధానా వ్యాపాదనీయాత్వయేతి ॥ ౭౬ ॥ కించ ॥ వై  
రోచనీం మంథరాంవసుంధరాపరాధధురంధరాంపురా పురందరేణ విని

భవఇత్యమరః ॥ అభిధూయ-పితృవధజనితరోషా త్తిరస్కృత్య తస్యకుంభ  
సంభవస్య శాపాత్కాణపతాం-రాక్షసత్వమవాప-ప్రాప్తవాత్, ॥ ౭౫ ॥  
రాక్షసకోణపకృవాదిత్యమరః॥తథా తాటకాపిపురుషాదినీ-సరమాం  
సభోజినీ, రాక్షసీ అభూత్ ॥ అలౌకికంరామాయణపచనం \* అగ్రస్యః  
వరమమృద్ధస్తాటకామభిశప్తవాత్ । పురుషాదీమహాయక్షీ వికృతావికృతా  
సనా ॥ ఇదంరూపంవిహాయత్వం దారుణంరూపమాపుహీతి ॥ ౭౬ ॥—  
అ ॥ తతఃకీమిత్యాశంక్యావశ్యం త్వయేయం హంతవ్యేత్యాహ ॥ సేతి॥అ  
జ్ఞానసస్య-తపఃపరితాపితస్య, బ్రహ్మణోవరాత్సిద్ధోనిష్పన్నః సింధు  
రాః-గజాః, తేషాం సహస్రస్యప్రాణః పరాక్రమోయస్యాస్సా బ్రహ్మవ  
రప్రాప్తమహాబలసంపన్నైత్యథః ॥ ౭౭ ॥ సింధురస్సామజకుంభీతిగజప  
ర్యామౌష్యమరశేషః॥అతపితాత్మ జేససహజనపదవిపదం-నిజాశ్రమదేహా  
పష్టవం విదధానా-కుర్వాణా సేయంతాటకా, త్వయావ్యాపాదనీయాని  
హంతవ్యేత్యేవమబ్రవీదతిపూర్వేణనుబంధః ॥ ౭౮ ॥ — అ ! శ్రీహ  
త్యాయాః శాస్త్రనిషిద్ధకావ్యతాటకావధసంశయం త్విరామమససివిద్య  
మానం పూర్వదృష్టాంతకథనేన నిరస్యతి ॥ కించేత్యాదినా ॥ వసూనిధార  
యతీతివసుంధరా-భూమిః x సంజ్ఞాయాంభృత్రూవుజీత్యాదినాఖచ్ \*  
అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః॥ తస్యాఅపరాధే-ఉపద్రవాచరణరూ  
పే ధురంధరాంసమథాం తదుపద్రవాచరణతత్పరామిత్యథః ॥ ధూ  
రేవధురా తాంధారయతీతిధురంధరేతివిగ్రహః ప్రక్రియాతుపూర్వవత్ ।  
అతపిత పురందరేణ-పురః శత్రుపురాణిదారయతీతిపురందరేణందరిః, +  
పూర్వస్వయోదాకరిసహారితిఖచ్ \* ఖదిహృన్వజిత్యపధాహృన్వః ॥

హతాం జనార్దనకృతార్దనాం భాగవజననీంద్రప్రదగ్ధ్య దాశరథీరమం  
దాంసుందవభూవధవిచిత్సాముత్సారయామాస ॥ ౭౭ ॥ ప ॥ ఆశ్వుతశ్య్య  
తవృత్తైన తైనసుందప్రియావధః । తమేవాన్వవదత్తన్య చావశ్శింజారవ  
చ్ఛలాత్ ॥ ౭౮ ॥ తత్కాలేపిశితాశనాశపిశునాసంధ్యేవకాచిన్తునెరథాన్

\* వాచం యమపురందరౌచేతినిపాతనాన్తుమాగమః ॥ తైన పురా పూ  
ర్వీంవినిహతాంశ్వాపాదితాం, వైరోచినీం-విరోచనానామరాక్షసస్తస్యా  
పత్యం(స్త్రీ)వైరోచనీ తాంవిరోచనపుత్రీం + తస్యాపత్యమిత్యర్థః ॥ టిఠా  
ణభిశ్చాదినాజీప్ విశేషః మేతల్లైకేయాదాసీసందేహానివృత్త్యథాం  
మంథరాంచ తథాజనార్దనేన జామదగ్న్యరూపేణ విష్ణునా కృతం విశ  
చితమర్దనం విదారణంయస్యాస్తాం చిన్నశీమామిత్యర్థః ॥ భాగవజ  
ననీ-పరశురామమాతరం, రేణుకాంచ ప్రదగ్ధ్య-దృష్టాంతతయానిదిశా  
శ్య, దాశరథేః-త్రిరామస్యామందామనల్పం, సుప్తవభూవధవిచిత్సాం  
తాటకావధగోచరసంశయం ఉత్సారయామాసనిరసితవా ॥ ౭౯ ॥ సూ  
ధాల్పపటునిర్భాగ్యామందాస్సన్యః|విచిత్సాతుసంశయఇతిచామరః ౭౯  
ఆశ్వుతఇతి ॥ శ్వుతవృత్తైన-ప్రఖ్యాతచరిత్రేణ, అథవా శ్వుతం విశ్వామి  
త్రముఖాదాకశి-తంవృత్తం మంథరావధాదిపూర్వవృత్తాంతోదేన తైన  
తథోక్తేన ॥ ౮౦ ॥ వృత్తంపద్యేచరిత్రేతిప్రవృత్తితేదృఢవర్తులఇత్యమరః ॥  
తైన-త్రిరామేణ, సుందప్రియాయాః-తాటకాయాః, వధః ఆశ్వుతోగీ  
కృతః ॥ ౮౧ ॥ ఊరికృతమురరికృతమగీకృతమాశ్వుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమ  
రః ॥ అథ తస్య త్రిరామస్య చాపౌధనుగపి శింజారవౌగుణధ్వనిః సఇ  
తిధ్వం కపటం తస్మాత్తం తాటకావధమేవ అన్వవదత్ - అనుస్మృత్యక్త  
వా ॥ తాటకావధాంగీకారసమనంతరమేవ జ్వలంకారంచకారేత్యర్థః  
॥ ౮౨ ॥ మార్వీభ్యాశింజినీగుణ ఇత్యమరః ॥ అత్ర ఛలశబ్దేన నాయంశింజా  
రవః కింత్వనువాదఇత్యారవస్యాసత్యత్వప్రతిపాదనాదపహ్నుపభేదః ॥\*  
ఛలాదిశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నువఇతిసంవృత్త్యసూత్రం ॥ ౮౩ ॥  
॥ తదా తాటకావధభృజ్జగామేత్యాహ ॥ తత్కాలే ॥ తత్కాలే-

సంతరసాదురోధదుధిరక్షోదాదుణాదాదుణా । సావధీనేహననేపురిందిదధ  
 తిమృత్యాస్సవృత్తత్యాత్యయ క్రిడత్క్రింకరసంఘసంకటమహా శృంగాట  
 శింజారవనమయె, పిశితం మాంసమశ్నంతీతిపిశితాశాః-రాక్షసాః, లైషాం  
 నాశస్యపిశునానూచికా॥త్రిరామవధ్యానాం రాక్షసానాంమధ్యేనస్వస్య  
 ప్రథమత్వాదితిభావః ॥ అన్యత్రి పిశితాశనానాం అశస్య-భోజనస్య, పి  
 శునా, సంధ్యాయాఅసురభోజనకాలత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదితిభావః ॥ ౧ ॥  
 కణ్డజపన్నాచకస్సాన్యత్పిశునోదుజనఃఖలఇత్యమరః ॥ అత్ర జతుకా  
 వ్రవచ్చబయోరెవ శ్లిష్టత్వావచ్చబల్లేషః ॥ దుధిరక్షోదేన-అస్మకంకెన, అ  
 న్యత్రి దుధిరక్షోదవత్కుంకుమరజఇవ అరుణారక్తవణాః, ఏకత్ర హింస  
 తయా బీభత్సితత్వాదన్యత్రసావధివాప్యేతిభావః ॥ ౧ ॥ దుధిరం కుంకు  
 మాన్యజోరిత్యభయత్రాపివిశ్వః ॥ క్షోదోరజసిపేషణఇతి నానార్థరత్న  
 మాలా॥ దారుణా-భయంకరి, ఏకత్ర తథాభీషణాకారత్వాదన్యత్ర పిశా  
 చాదిసంచారాచ్యైతిభావః ॥ ౧ ॥ దారుణంభీషణంభీష్టంఘోరంభీషం  
 భయానకమిత్యమరః । తథా హననే-హింసాకమణః, సావధీనే-స్వామి  
 లైసతి, మృత్యావేపురిం-యమపురిం, సంయమిసీమితియావత్ ॥ స్వేషాం  
 యత్యైత్యం పాణిపీడనవ్యాపారః తస్యాత్యయేన-వివర్ణయేణ, క్రిడద్భి  
 ర్యథేచ్ఛంవిహరద్భిః క్రింకరసంఘైర్యమదూతనివవైః సంకటంశంకులం  
 + సంప్రోదశ్చకటజితకటచ్ ॥ మహద్విపులం శృంగాటకం చతుషష్ఠం  
 యస్యాస్తాం తథోక్తా విదఫరీ-విదధానా, x దధాతెశ్వతర్యగితశ్చైవిజీ  
 ష ॥ నాభ్యస్తాదృశతురితి నమభావః ॥ ౧ ॥ శృంగాటకచతుషష్ఠే ఇత్య  
 మరః ॥ కాచిత్రాటకానామరాక్షసీ తరసా-బలెన, రంహసావా, ౧ ॥ త  
 రసీబలరంహసీ ఇత్యమరః ॥ సంధ్యేవ-సాయంసంధ్యేన, మునే-విశ్వామి  
 త్రస్య, అధ్వనం-మాగఁ, దురోధ-నిరుద్ధవతీ, సంధ్యాయాఽపి నైష్ఠికా  
 నాంతాదాత్మికోనుష్ఠాననియమనేననిరోధకత్యైత్యసంభవాదియముఃమా  
 శ్లేషసంక్షిప్తా॥ అన్యథా అహరహస్సంధ్యాముపాసీలైతి విధిబలాదకరణై

కాంతాటకా ॥ ౭౯ ॥ యదాదాశరథేకకణ్డమవిశత్తాటకాగుణః । తదా  
ధనుగుణస్తూణ్డం ప్రావిశ త్తజ్జిహ్వాంసయా ॥ ౮౦ ॥ తతోభావిని న  
గ్రామే బద్ధశృద్ధస్యతాటకా । స్వప్రాణానామబాణస్య వీరపాణమకల్ప  
యత్ ॥ ౮౧ ॥ మునిర్భృశాశ్వాపజ్ఞానితాటకామాధినెదదా ! అస్త్రాణి

స్వథాకరణవాప్యత్యవాయాపతైరితిభావః ॥ శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తకాం  
యదెతి ॥ యదా-యస్మిన్కాలే, తాటకాయాగుణః శబ్దః సింహనాదఇ  
తియావత్ ॥ దాశరథేస్థిర్రామస్య, కణ్డం-శ్రోత్రం అవిశత్ ॥ ౮౧ ॥  
కణ్డశబ్దగ్రహణాత్పరిమిత్యవరః ॥ తదా-తస్మిన్నేవకాలే, తస్యాస్తాట  
కాయాః జహ్నుంసయా-హంతుమిచ్ఛయా, x హంలేస్సప్తంతాల్ ప్రే  
యామప్యత్యయేటాప్ ॥ ధనుషశ్చాపస్య, గుణో-జ్యేష్ఠాద్వియావత్ ॥  
తూణ్డం-క్షిప్రం, దాశరథేకకణ్డంప్రావిశత్ తాటకానిహ్నాదశ్రవణస  
మకాలమేన త్రిరామోమోహార్హిమాకణ్డమాచక పేత్యధః ॥ అతఏవా  
నంబంధే నంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౮౨ ॥ గుణస్తాపవృత్తిబాధిజ్యేంద్రి  
యాముఖ్యతంతుస్వీతివైజయంతీ ॥ ఏతదాదిపద్యత్రయమానవృథంభవః  
౮౩ ॥ — తతఇతి ॥ తతస్తాటకాభావినిభవిష్యతి సంగ్రామే సుబాహ్వ  
దిరాక్షససంప్రహారే బద్ధశృద్ధస్య-విహితాదరస్య, రామబాణస్య స్వప్రా  
ణాం-ఘోషీయప్రాణవాయాం, వీరపాణమకల్పయత్-కల్పితవత్, వీర  
పాణంనామయుద్ధోపకరణమే ఉత్సాహవధానాథం వీరైః క్రియమాణం  
పానం త్రిరామామోఘబాణవిధ్వానతీ ప్రాణాం తత్యాజేత్యధః ॥ ౮౪ ॥  
వీరపాణంతుయత్పానంవృత్తే భావినివారణఇత్యవరః x వాభావకరణ  
యోరితివికల్పాన్వృత్త్యం ॥ వీరాణాంపానంవీరపాణమితివిగ్రహః ॥ సాంతో  
వ్యయంశబ్దోవతకాలే ॥ పూర్వవదతిశయోక్తిః ॥ ౮౫ ॥ — మునిరితి ॥  
మునిర్విశ్వామిత్రః, జంభనామానం రాక్షసశాస్త్రీజంభశాసనఇంద్రః  
కతారిల్యుః ॥ తస్యశాసనాల్ మహాత్మనై-త్రిరామాయ, అస్త్రకలాపం  
వేహినియోగాద్భయః శృశాశ్వానామకల్పిష్యమిః ఉపజ్ఞాయంతాత్మనః



జృంభకాదీనిజంభశాసనశాసనాత్ || ౮౨ || గ || తత్రకంచనవిరించిలో  
కప్రత్యాదేశం ప్రదేశం ప్రదర్శయ(న్మ)భగవాన) వాచత || ౮౩ ||  
ప || ప్రతిదినమవదాతైర్బ్రహ్మభిర్బ్రహ్మనిష్ఠైః ప్రశమితభవభద్రైస్సా  
వరుసేవ్యమానైః | బలినియమనపేతోర్వామనః కాసనేస్త్రిస్పలినియమప

పజ్ఞాః x ఆతశ్చౌపసగౌతమిక్మణ్యజ్ఞప్రిత్యయః || భృశాశ్వసోపజ్ఞాః  
భృశాశ్వోపజ్ఞాని భృశాశ్వేనాదౌజ్ఞాతాసీత్యథః + ఉపజ్ఞోపక్రమమ్  
త్యాదినాసపుంసకత్వం || ని || ఉపజ్ఞోపక్రమాంతాశ్చ తవాదిత్వప్రకాశ  
నేఇత్యమరశ్చ || జృంభకమాదిర్యేషాంతానిజృంభకాదీని అస్మాగ్ని-తీవ్ర  
మంత్రానిత్యథః || తాటకామథ్నాతి-హంతీ తాటకామాథీ తస్మై  
శ్రురామాయ దదౌ-అదాత్, ఉపదిదేశేత్యథః x కమణాయమభి  
ప్రేతిససంప్రదానమితిసంప్రదానత్వాద్భుతుర్థి || తద్గుణసంజ్ఞానబ  
హువీహిః || ౮౩ || — తత్రైతి || తత్రవనై విరించిలోకస్య-బ్రహ్మలో  
కస్య, ప్రత్యాదేశం-ప్రత్యాదేశ్యతఇతి ప్రత్యాదేశ్యతివిగ్రహః || తం  
బ్రహ్మలోకకల్పమిత్యథః || కంచన-కమపి ప్రదేశం, విషయం ప్రదర్శ  
య-నిదర్శయ అవోచత-ఉక్తవా, భగవానితినారాభావే మునిరి  
తిశేషః || ౮౪ || — అ || తదేవాహ || ప్రతిదినమితి||అవదౌతైః-ప్రస  
న్నేర్విషయవైరాగ్యసంపన్నతయా నిమలాంతఃకరతైరిత్యథః || ఆత  
వీవ బ్రహ్మైవ నిష్ఠా విశ్రాంతివదయేషాంతైః అఘవా బ్రహ్మణి నిష్ఠానియ  
మాయేషాంతైః నిదిధ్యాసనతప్తరైరిత్యథః || అతవసమితాః-శాంతిం  
గమితాః, భవభద్రదాస్సాంసారిః క్లేశాయేషాంతైః తాపత్రయవినిర్మలైరిత్య  
థః || బ్రహ్మభిః-బ్రహ్మషీభిః, బ్రహ్మనిష్ఠైఃమహద్భిరితిపాతే మహ  
ద్భిమహానుభావైః ఋషీభిరిత్యథః || వ్రలిదినం-నిరంతరమితియావత్  
x అవ్యయంవిభక్తిత్యాదినావీస్సాయామవ్యయాభావసమానః || సాదరం  
సన్నేహం, సేవ్యమానే-అధిష్ఠీయమానై, అస్మిన్నాగ్రసే-పుణ్యారణ్య,వా  
మనో-బ్రహ్మచారి, ఉపేంద్రతయాపటిగ్మామాయావముర్విచ్ఛం బలైర్వై

రస్సస్పృహచారీచచార ॥ ౮౪ ॥ అపహృతవిబుధారైర్వామనస్యాజమా  
తేరఖిలభువనభిక్షోరాశ్రమానాకహానాం । తతిరియమతిసీలావ్యాప్తది  
గ్వాప్రసీమా స్వయమపిపరిమాతుంలోకమభ్యుద్యతే ॥ ౮౫ ॥

రోచనెర్నియమనశౌతాః బలిబంధనార్థమిత్యర్థః × వస్త్రేషాతుప్ర  
యోగఇతివస్త్రే, ఇష్టదేవతాపూజాపహారాబలయః శౌచసంతోషతపస్సాన్వ  
భ్యాయేశ్వరప్రీణనాని నియమాః తత్పరస్తథాసక్తస్స చచార బహిష్కృత  
భృనిష్ఠాపారతంత్ర్యేణ ప్రావర్తతేత్యర్థః ॥ ౮౪ ॥ బలిఃపూజోపహారేచ  
కరేద్దైత్యాంతరెపినఇతి నానార్థరత్నమాలా ॥ ఏతదాదిశ్లోకత్రయం  
మాలినీవృత్తం ॥ ౮౫ ॥ — అపహృతేతి ॥ అపహృతా-నిరస్తా, విబుధా  
నామింద్రాదిబృందారకాణామూర్తిః పీడాయేనతస్య ॥ ౮౪ ॥ ఆర్తిపీడా  
ధనుష్కోట్యౌరిత్యమరః ॥ సజాయితఇత్యజోవిష్ణుః × అస్యేభ్యోపి దృ  
శ్యతఇతిడప్రత్యయః ॥ తన్మూలైః-ఐవిష్ణవ్వతారస్యేత్యర్థః ॥ (వా  
మనస్యాజమూలైరితిపాఠే వామనఇతివ్యాజః కపటో యస్యాస్తాదృశీ  
మూర్తిర్యస్యేతిబహువ్రీహి గర్భితబహువ్రీహిఃస్థాంరిత్యర్థః । విశేషణ  
మాత్రిప్రయోగో విశేష్యప్రతిపత్తావితవామనః) అఖిలభువనభిక్షోః-  
పాదత్రయపరిమితభూతలయాచ్ఛాపదేశేన త్రిభువనభిక్షాతత్పరస్యేత్యర్థః  
+ సనాశంసభిక్షుః । వామనస్యాశ్రమే-తపోవనె, యే అనాకహా-వృ  
క్షాః, అనసః శకటస్యాకంగతింఘ్నతీత్యనాకహాఇతివిగ్రహః ॥ ౮౪ ॥ అ  
నాకహాశకుటస్సలఇత్యమరః ॥ తేషామియంపరిదృశ్యమానా అతిసీలాఅ  
త్యంతశ్శామలాకారా, తథావ్యాప్తా-అవృతాః దిగోవ్యవసీమాః-దిశాం  
వ్యాప్తశ్చసీమాః, పర్యంతభువాయయాసా ॥ ఆకాంతదిక్షుభోంతరా  
శత్యేనాతిసమున్నతేత్యర్థః ॥ ౮౫ ॥ సీమసీమే స్త్రియాముభే ఇత్యమ  
రః ॥ నాంతపారేపి × మనఇతినిష్ఠాన్నజీవ ॥ ఇదంచవిశేషణద్వయం  
విభక్తిపరిణామేన వామనేపియోజ్యం ॥ తతిః-శ్రేణిః, స్వయమపిలాకం  
-త్రిభువనమిత్యర్థః ॥ జాతావేకవచనం పరిమాతుమియత్రావధారణాన

ఇతి వివిధతసాభిఃకౌశిక వ్యాహృతాభిశ్చ త్రివధమధురాభిఃపావనీభిఃక  
థాభిఃగళితగహనకృచ్ఛం గచ్ఛతోదాశరథ్యోస్సమకుచదివసద్యస్తా  
ద్యశంమాగఽద్రేఘ్యం ॥ ౮౬ ॥ X తత్స్సిద్ధాశ్రమం ప్రవిశ్య విశ్వామిత్ర  
స్సత్రమారభత ॥ ౮౭ ॥ తదనంతరమంతరిక్షాంతరాళాదాపతంతమంతకా  
సీకభయానకం పలాశగణమవలోక్యపలాయమానాఃకరతలగళితసమీక్ష్య

రిచ్ఛేత్తుం అభ్యుద్యతా-సముద్యుక్తైవప్రతిభాతి పశ్యేతిశేషః \* సంచగఽ  
జా దోషగుణభవంతీతి న్యాయేన త్రిభువనపరిమాతు స్తత్రభవతోవామన  
స్యసహవాసవశాత్ తద్యత్స్వయమపి తథా కర్తుముద్యుక్తైవ ప్రత్యయత  
ఇత్యథః అత్రోన్నత్యగుణనిమిత్తా అభ్యుద్యతత్వజాతిస్వరూపాత్ప్రే  
క్షాన్యంజకసద్భావాదాప్యచ్య ॥ ౮౬ ॥ — ఇతీతి ॥ ఇత్యనెన ప్రకారే  
ణ వివిధాః-బహు ప్రకారాః, రసాఆస్వాదాయాసాంతా స్తథోక్తాస్తాభిః  
శ్రుతీనాంపంథాఃశ్రుతిపథః + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః తస్య మ  
ధురాభిః శ్రవణానందకరీభిరిత్యథః ॥ పావనీభిః-పవిత్రాభిః, కౌశిక  
వ్యాహృతాభిః-విశ్వామిత్రకథితాభిః, కథాభిరుపాఖ్యానైశ్చేతాభిః ॥  
+ చింతిపూజకథికుంభిచర్చశ్చైత్యజుప్రత్యయః ॥ గళితమవగతంగహన  
కృచ్ఛం కాననసంచారజనితకష్టయస్తికమణితద్యథాభవతితథా ॥ ౮౭ ॥  
సాస్కృష్టకృచ్ఛమాభీలమిత్యమరః ॥ గచ్ఛతోః దాశరథ్యోః రామ  
లక్ష్మణయోః, తాదృశం-తథావిధం, అత్యధికమిత్యథః ॥ X త్యదాదిషు  
దృశానాలోచనేకజ్ఞచేతికజ్ఞప్రత్యయః ॥ అసర్వనామ్న ఇత్యాత్వంమా  
గఽద్రేఘ్యం-మాగాయామః, సద్యస్సమకుచదివసంకోచమగమదివె  
త్యుత్ప్రేక్షా ॥ విశ్వామిత్రకథితమధురతరకథాశ్రేణుకౌతూహలపారవ  
శ్యాద్భవీయానపి మగ్నానెదీయానివప్రత్యధాదిత్యథః ॥ ౮౭ ॥ —  
తతః ॥ తత స్తదనంతరం విశ్వామిత్రః సిద్ధాశ్రమం-నిజతపోవనం-ప్ర  
విశ్య, సత్రమారభత-కృతుదీక్షితాభూదిత్యథః ॥ ౮౮ ॥ — తదనంత  
రమితి ॥ తదనంతరం-సత్రప్రారంభానంతరం, అంతరిక్షాంతరాళాన్నభో

శాశుశికనందనాంతేవాసినస్ససంభ్రమమభిలషితాహవాయరాఘవాయ  
 న్యవేదయత్ ॥౨౯॥ ప ॥ హృత్వా ద్రేష్ణిఖరాణితానిపరితేక్షిప్తాహసితాన్వి  
 క్రుధా కృత్వాహస్తవిఘట్టనంతత ఇతస్థితాన్వి నటిత్వా ముహుః । సిక్తాన్వి  
 త్తామస్సజాస్రజాంశ్రకృతయాబద్ధాన్వికచా ॥ ఖచరాన్దద్ధాన్విగేషసదృశా

---

వివరాదాపతంతముపనర్పంతం అంతకానీకభయానకం యమకింకరసేనా  
 శయంకరం, పలాశానాం-సుహృదామరీచాదిరాక్షసానాం, గణం - స  
 మూఘామవలోక్య-దృష్టాన్వి, పలాయమానాః-ప్రద్రవమాణాః, అతవీవక  
 రతల్లేఃస్యోగళితం-స్పృశం, సమిత్కుశం-సమిధః కుశాద, రాభిశ్చ యజ్ఞే  
 యా యేషాంతేతథోక్తాః ॥ ౨ ॥ అస్త్రైశ్చశంఖభోదర్భఇత్సవరః + జా  
 తిరప్రాణినామితి ద్వంద్వకవద్భావేఽహువీహిః । కుశినందనాంతేవాసి  
 నో విశ్వామిత్రశిష్యాః ॥ అంతేనమివసంతీత్యంతేవాసినః ॥ ౨ ॥ ఛా  
 త్రాంతేవాసినాశిష్యఇత్సవరః + శయవాసవాసిష్యకాలాదిత్సలుక్  
 అభిలషితాహవాయ-సమరోత్సుకాయేత్యధః ॥ రాఘవాయ-శ్రురా  
 మాయ, ససంభ్రమం-సోద్యేగం, న్యవేదయత్-వ్యజ్ఞపత్ ॥ ౨౯॥—  
 అ ॥ నివేదనప్రకారమేవాహ ॥ హృత్వేతి ॥ అద్రేష్ణిఖరాణి-గిరిశృంగా  
 ణి, హృత్వా-ఆనీయ, తానిశిఖరాణి పరితేక్షిప్తాన్వి-సమంతాద్వికీర్ణ, త  
 థా హసితాన్వి-అట్టహాసకృత్వా, క్రుధా-కోపేన, ని ॥ కోపకోధాహ  
 వరోషప్రతిఘాతుర్యుగ్రాధాస్త్రీయామిత్సవరః ॥ హస్తవిఘట్టనం-క  
 రతలాస్ఫానంకృత్వా, తత ఇతఃస్థితాన్వి సమంతాదాన్వీపేత్యధః, ము  
 హుః నటిత్వా పునఃపునరుత్సాహనాన్వంకృత్వా త్తాం-మేదినీమస్సజార  
 కైన, సిక్తాన్వి-ఆస్లావ్య, ని ॥ త్తావనిమేదినీమహి । రుధిరెస్పగ్లాహితా  
 స్సగిరక్తక్షతజకొణితమితిచామరః ॥ తథా అంత్రకృతయాస్రజా-అంత్రని  
 మేతయామాలయా, కచా-శిరోరుహం, బద్ధాన్వి-సంగ్రధ్య, తథాగేష  
 సదృశా-అగ్నిజాన్విలాకల్పయా దృశా నిజదృష్ట్యా, ఖచరంతీతిఖేచరాః-  
 అంతరిక్షచారిణశ్చరణాధయః + తత్పురుషేకృతిబహుళమిత్సలుక్ తాత్

దృశానిశిచరాదుంధంతిరంధ్రంబివః ॥ ౯౦ ॥ ఇతి ॥ సంక్రాంతవర్ణాంతర  
గాధిసూనోస్సంవర్కపుణ్యాదివరామభద్రః । త్వాత్రక్రమాత్పిప్పలదం

దద్ధావ-సంతాప్య, నిశిచరా-రాక్షసాః, దివారంధ్రం-నభౌంతరాళం, రు  
ద్ధంతావృ వృణ్వంతి-ఆచ్ఛాదయంతీత్యర్థః ॥ ఇతి ఏవం న్యవేదయన్నితి  
పూర్వేణసంబంధః ॥ శాదూలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౯౦ ॥ — అ ॥ త  
తః కింజాతమిత్యతఃపహ ॥ సంక్రాంతేతి ॥ x క్షణహింసాయామితిభా  
తాః సంపదాదితావత్క్రిష్ణ ॥ గమ్యాదీనామితివక్తవ్యాత్ అనునాసిక  
లోపే తుగాగమేచక్షుదితిరూపసిద్ధం క్షతాశాశాస్త్రాయతఃఇతిక్షత్రం  
క్షత్రసర్వణః + సుపీతియోగవిభాగాత్కృష్ణత్వయః ॥ తస్యసంబంధీత్వా  
త్రః తస్మాత్కృమాత్ క్షత్రియకులాచారకర్మాదిత్యర్థః ॥ పిప్పలదండ  
యోగ్యః-అశ్వత్థదండధారణార్హః, ఉపనయనసమయేతథావిధివిహితత్వా  
దితిభావః ॥ ౯౧ ॥ పిప్పలఃకుంజరాశనః । అశ్వత్థఇత్యమరః ॥ రామభ  
ద్రః-శ్రురామః, అన్యోవర్ణాంతరాంతరం, ౯౧ ॥ అంతరమేవకాశావధి  
పరిధానాంతధిభేదతాదధ్యుత్తమరః ॥ x సుపుష్పేతిసమానః ॥ స  
జ్జాంతం తపోబలాత్సంప్రాప్తం వర్ణాంతరం బ్రాహ్మణ్యంయస్యసత  
తోక్తః ॥ తస్య గాధిసూనోగాధిరాజనందనస్య, విశావమిత్రస్య, సం  
వర్కేణ-సహవాసేన, యత్పుణ్యం-సుకృతం తస్మాదివేతి హేతూల్పై  
త్వా ॥ పలాశదండే-కింశుకదండధారణై, ఆదృతః-ఆదరవాక్, పాణిర్భస్య  
సతతోక్తః । బ్రాహ్మణస్య పలాశదండధారణవిధానాత్ \* తస్యచ సంస  
గజా దోషగుణాభవంతీత్యామేన సంభావితత్వాచ్ఛేతిభావః ॥ తథా  
పలం మాంసమశ్మంతీతిపలాశాః-మారీచాదిరాక్షసాః, తేషాం దండే-శిక్ష  
ణై, ఆదృతపాణిర్భస్యగ్రహస్త్రాసీత్ ॥ విశావమిత్రీశ్వవాక్యాకణానా  
సంతరమేవ రాక్షసశిక్షణవ్యగ్రాధూదిత్యర్థః ॥ ఆదృతపాణిర్భస్యత్రయ  
ద్యపి పాణైశ్చతనస్య ఆదృతత్వం చేతనధర్మనయజ్యతే ॥ తథాపితద్వ  
తా శ్రురామేణ నహభేదాధ్యవసాయాత్ పపారికఇత్యవగంతవ్యం ॥

డయోగ్యః పలాశదండాదృతపాణిరాసీత్ ॥ ౯౦ ॥ మారీచనీచమతిరాహ  
 వమారచయ్య క్షిప్తః క్షణేనరఘునాయక సాయకేన | మధ్యేపయోనినిభయేన  
 నను తేషాందండాః పాలాశాబ్రాహ్మణస్యాదుంబరః క్షత్రియస్యజేల్వా  
 పి వైశ్యసేతి గృహ్యప్రకారేణ క్షత్రియస్యాదుంబరదండవిధానాత్ ॥  
 అత్ర పిష్పలదండయోగ్యఇతివక్తుం కథముపయుక్తమితిచేత్ | సత్యం పా  
 లీశబిల్వయోడండౌ బ్రాహ్మణస్య స్యగ్రోధచలదళయోః క్షత్రియస్య  
 పీఠాదుంబరయోర్విశిష్టత్వాద్విత్పత్త్యనుసారాత్ పిష్పలదండయోగ్యత్వ  
 కథనం నవిరుధ్యతఇత్యలమతిప్రసంగేన ॥ అత్ర పిష్పలదండయోగ్యోపి  
 పలాశదండాదృతపాణిత్యాపాతతావిరోధస్య రాక్షసశిక్షణఫలతయా  
 పరిహృతత్వాద్విరోధాధానాలంకారః \* ఆభాస త్వేవిరోధస్య విరోధా  
 భాస ఇష్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ సచాక్రొత్ప్రేక్షానుప్రాణితఇతిసంకరః ॥ ఉ  
 వజాతివృత్తం ॥ ౯౧ ॥ — మారీచేతి ॥ మారీచఇతినీచమతిరపశదబుద్ధిః  
 రాక్షసం, మహాత్మనా-జగదేకపీఠేణ, త్రిరామేణసహ యోద్ధులనశక్య  
 తఇతిసమ్యగ్బుద్ధ్యభావాన్నీచమతిత్వమవగంతవ్యం | ఆహూయం తైశత్ర  
 వాన్తిన్నిత్యాహవం యుద్ధం + ఆజీయుద్ధఇతిహ్వయతేరాజ్ పూర్వాద  
 వృత్తయే సంప్రసారణం ॥ ౯౨ ॥ ఆహవస్సంగరేయాగఇతివిశ్వః ॥ తం  
 ఆరచయ్య-కృత్వా, x ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః ॥ రఘునాయక  
 స్యసాయకేన-వాయవ్యాస్త్రేణ, క్షణేన-క్షణమాత్రేణ, x విభక్తివ్రతి  
 రూపకమవ్యయమేతత్ (వస్తుతః కార్యమాత్రింప్రతి కాలస్యపేతుత్వా  
 ద్దేతాత్మతీయా) క్షిప్తః-స్ఫిరితస్సక్, శుష్క-పణ-వదిత్యర్థః | మధ్యేపయో  
 నిని - పయోనిధేమధ్యే + పారేమధ్యే షష్ఠ్యావేత్యవ్యయాభావః ॥ త  
 త్సన్నియోగాదేకారాంతత్వం మధ్యశబ్దస్య | భయేన ప్రకాశనంచారేఖ  
 వః ప్రహరేదితిభీత్యా నిమగ్నమూర్తిజలాంతర్నితశరీరస్సక్ జలమా  
 నుషాజ్జలజనితమానుషవేషాన్నిర్విశేషమవిశేషం తత్కల్పమితిర్థః | ఘో  
 షం భూమికాం పుషాష-పాషితవాక్, తదవ్యజ్జలధిమధ్యే నిమజ్జ్యతిష్ఠతి

విహగ్నమూర్తిర్వేషం పుష్పజలమానుషనిర్విశేషం || ౯౨ || సుబాహు  
రాహువొన్న త్తక్పత్తకాకుత్స్థపత్రిణా | మునీనామనభిప్రేతః ప్రేతనా  
థాతిథిఃకృతః || ౯౩ || వంశస్పృశాహృదయహరిఫలాన్విలైనరామేరిలైనస  
హసాసహసాయకెన | స్నేహద్రికలైఘనిరగాఽమరాగిణీవ ప్రాణావళి

త్యథః || వసంతతిలకావృతం || ౯౨ || — సుబాహురితి || మునీనా  
మనభిప్రేతః-అసమృతః, ఆహువొన్న త్తా-యద్ధోస్తత్తః, సుబాహురామ్నే  
మరాక్షసః కాకుత్స్థపత్రిణా శ్రురామదాణెన, ని || పత్రిణాశరపక్షిణా  
విత్తమరః || కాకుత్స్థశబ్దో వ్యాఖ్యాతః || కృతః-భిన్నస్సక, x కృతీఛే  
దనఇతి ధాతౌఃక మణి కః || ప్రేతనాథాతిథిరంతకస్యాగస్తకబంధుః కృతః  
మారితఇత్యర్థః || ప్రేతనాథాతిథీకృతఇతి చ్వ్యంతపాఠేవ్యయమేవాధః ||  
౯౩ || — వంశేతి || వంశస్పృశా-వెణుసంభవేన, సత్కులప్రసూతే  
నచ || ని || వంశఃపృష్ఠాద్విదేహోధ్వక్ కాప్రేవేణాకులగుణఇతివిశ్వః +  
స్పృశోనుదకేక్ష్విక్ || హృదయహరిఫలాన్విలైన-ఉరోఽదళేనకారిబాణా  
గ్రయలైన, మనోహరలాభసమృద్ధేనచ || ని || హృదయఃమానసోరసాః  
ఫలంబాణాగ్రలాభయోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వప్రకాశః || స్నేహద్రికే  
న-తైలాదిస్నేహద్రవ్యపరిలేపిలైన, సాహదఃపరిపూర్ణాణానచ || ని || స్నే  
హోస్త్రీద్రవహర్దమౌరితివైజయంతీ || రామేరితేన-శ్రురామప్రయ  
క్తేన, రామాభిరితేన రత్యథః-పెరితేనచ, సుందరీణాన్వయమభిల  
షణీయేనేత్యథః || ని || సుందరీరమణీరామైత్యమరః || సాయకెనసహ  
బాణేనసాకం, ప్రాణనాయకనెతిచగమ్యతే || పితౌతాశనానాం-రాక్షసా  
నాం, ప్రాణావళిః-పంచప్రాణశ్రేణిః, హృదయతః-హృత్ప్రదేశాత్ x  
పంచమ్యాస్తసి || అనురాగిణీ-అనురాగవతీయవతిరితి, సహసా-శిఖుం  
x స్వరాదిపాదాదవ్యయమితిశాకటాయనః || నిరగాన్నిజగామ, శ్రు  
రామశరతాడితారాక్షసాస్తత్క్షణం ప్రాణోస్తత్యజరిత్యథః x ఇణో  
గాలుజీలిజిగాదేశః || అత్య ప్రాణావళినిగమనసాయకనిగమన

హృదయతఃపిశితోశనానాం ॥ ౯౪ ॥ అథ నిశిదరమాధాదీప్తవైతాశవి  
 ఘ్నో మునిరవభృథకృత్యంవిశ్వహృద్యంసమాప్య ॥ అమనుతజయలక్ష్మ్య  
 యోః కార్యకారణయోరసహభావినోస్సహభావోక్తేః కార్యకారణ  
 పౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తుప్రవజీవిసీసహోక్తిరలంకారః \* శ  
 హాథేనాన్వయోయత్ర భవేదతిశయోక్తిః ॥ కల్పితౌపమ్యపర్యంతాశా  
 సహోక్తిరిహృద్యతరతిలక్షణాత్ ॥ సాయకవన్నిజగమేత్యోపమ్యక  
 ల్పనయా కారణగతా శుభావప్రతీతేశ్చమత్కారిరహస్యం ॥ తథా ప్ర  
 సుతసాయకవిశేషణసామ్యద్వప్రస్తుతప్రాణనాయకప్రతీలెస్సమాసో  
 క్తిః ॥ \* విశేషణానాంతోల్లేన యత్ర ప్రస్తుతవర్తినాం ॥ అప్రస్తుతస్య  
 గమ్యత్వే సాసమాసోక్తిరివ్యరతిలక్షణాత్ ॥ ఇదంచాలంకారద్వయమ  
 న్యోన్యనైరపిశ్యత్సంస్కృష్టంఅనురాగిణీవేద్యపమాసాపెక్షితత్వాత్తయా  
 సంకీర్తతఇతిసంక్షేపః ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ స్నేహాన్వితేనతిపాథాంత  
 రం ॥ ౯౪ ॥ — అథేతి ॥ అథానుతరం, మునిర్విశ్వామిత్రః, మధ్యతఇ  
 తిమాధః మధనం x భావేఘ్న ॥ నిశిచరాణాం-రాక్షసానాం, మాధా  
 త్సంహతాణాద్ధేతోః, వీతవైతానవిఘ్నోనిరస్తయాగీయాంతరాయస్సన్,  
 విశ్వహృద్యం-విశ్వజనమనోహరం, లోకద్రోహిరాక్షససంహరణపూర్వ  
 కత్వాన్మోకౌపకారకత్వాచ్చ సకలసమృతమిత్యర్థః ॥ అవభృథకృత్యం-  
 దీక్షాంతస్నానాదికర్మ, ని ॥ దీక్షాంతో-వభృథోయజ్ఞఇత్యమరః ॥ స  
 మాప్య-కృత్వా, అజౌ-యద్ధే ॥ ని ॥ సమిత్యాజసమిద్యుధఇత్యమరః ॥  
 జయలక్ష్మ్య-విజయశ్రియా, సమేతం-సహితం, రామం-శ్రీరామభద్రం,  
 యజనే-జనకయజ్ఞే, జనితామూర్త్యసాస్తయతత్రావతీణాయెత్సర్థః  
 అవ్యాజలక్ష్మ్య-సీతారూపిత్యా, నిజయా శ్రీమదేవ్యా, యోక్తుం సంఘట  
 యితుంఅమనుత-అబుద్ధ్యత, యాగాధంజనకేనాహూతోభగవాన్విశ్వా  
 మిత్రః తత్ర భనుర్భంగపూర్వకం విష్ణుమూర్తేః-శ్రీరామస్య, సీతారూ  
 పలక్ష్మీవివాహోభవిష్యతీతి మహానిశ్చిత్త్య లక్షణానుగతం శ్రీరామం నే



రామమాజౌనమేతం యజనజనితమూర్త్యామోక్షమవ్యాజలక్ష్మ్యే || ౯౫ ||

గ || అథ మిథిలాం ప్రతి వృద్ధితఃకాశికః కాకుత్స్థమిత్థమకథయత్ || ౯౬ ||  
పురాఖలు కుశేశయాసనజన్తా కుశాభిభానోరాజషీఃకుశాంబప్రముఖై  
శ్చతుర్భిః కాశాంబీమహాదయధర్మారణ్య గిరివృజాఖ్యానాం పురీణాంక  
ర్మభిఃపుత్రీబధూవ || ౯౭ || కుశనాభస్తుఘ్నతాచ్యంకన్యాశతమజనయా

తుమైచ్చదిత్యధః || అత్రేదం విష్ణుపురాణవచనం || \* రాఘవత్యైభవ  
త్సితారుక్తి జీకృష్టజన్తని | అన్యేమచావతారేషు విష్ణోరేషానపాయినీతి ||  
మాల్వినీవృత్తం || ౯౫ || — అ || తదను మునిః త్రిరామం ప్రతీనిజ  
వంశకథాం కథయితుం ప్రారభతేత్యాహ || అథేతి || అథానంతరం, మి  
థిలాం-జనకఃపగరిం ప్రతి, వృద్ధితః-వృద్ధతః, కాశికా-విశ్వామిత్రః,  
కాకుత్స్థం-త్రిరామం ప్రతీత్థం-వక్ష్యమాణరీత్యా, అకథయదితి || ౯౬ ||  
అ || తమేవవివృణోతి || పురతి || పురాఖలు-పూర్వకాలే, ఖలుశబ్దః కి  
లాధఃకః వాక్యాలంకారేవా | కుశేశయాసనాత్మమలాసనాద్బ్రహ్మ  
ణోజన్మయస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిః \* అవజ్ఞాంబహువ్రీహిఃవ్యధి  
కరణో జన్మాదుస్తరపదఇతివామనః || ౯౭ || శతపత్రంకుశేశయమిత్యమ  
రః || కుశాభిభానః-కుశనామా, రాజషీః-రాజాత్తమః, కాశాంబీమ  
హాదయఃధర్మారణ్యంగిరివృజశ్చేత్యాఖ్యానానాం తానాం పురీణాం-ప  
త్తనానాం, కర్మభిః ఉద్దేశక్రమేణైవ నిర్దాత్మభిః కుశాంబః ప్రము  
ఖాద్యాయేషాంలైః కుశాంబకుశనాభాధూతారజనవసునామభిశ్చతు  
ర్భిః కుమారైః పుత్రీ-పుత్రీవాన్యభూవ || కుశాచూదీ చతురఃపుత్రా  
న్మహాపౌరుషశాలినోజనయామాసేత్యధః || తత్ర కుశాంబేన నిష్ప్రితా  
కాశాంబీత్యన్వధానంజ్ఞా x తేననిష్ప్రితమిత్యేవ \* టిడ్డాణిశ్చేత్యాది  
జీవే || అన్యతుప్రత్యయమైచ్చికనామాంకితమిత్యవగంతన్యం || ౯౮ || —  
తత్ర స్వపితామహాస్య కుశనాభస్య వృత్తాంతమాహ || కుశనాభఇతి ||  
కుశనాభస్తు అవధారణాధాకస్తుశబ్దః || ఘృతాచ్యామప్పరసి కన్యాశతం

త్ ॥ ౯౮ ॥ కన్యాస్తాస్సన్నద్ధయావనాః కామయమానః పవమానః ప్ర  
త్యాఖ్యానాత్ప్రత్యాపన్నమన్యరాసామవయవేషన్వినాద్భవమతనుతర్క  
అథ విదితవృత్తాంతేన కుశనాభేన క్షమామేవ ప్రతిక్రియాం మన్యమానె  
న చూళిసూనవే సామదేయాయ రాజ్ఞేభ్రహ్మదత్తాయపదత్తాస్తాఃపృక్ప  
త్తిస్తాఃబహువుః ॥ ౧౦౦ ॥ పునరపి కుశనాభస్తుపుత్రీయన్ పితుఃప్రసాదాద్ధ

శతసంఖ్యాకాఃకన్యకాః- అజనయల్-ఉత్పాదయామాస ॥ ౯౯ ॥ కన్యా  
జ్ఞైఃసన్నద్ధయావనాస్సంపూర్ణతారణ్యాః, తాఃకన్యాఃకన్యకాః, కామ  
యమానః-అభిలషమాణః, ఉద్యానవిహారసమయశ్చతిభావః॥ పవమానా-  
వాయుః, ప్రత్యాఖ్యానాల్-వయం పితృధీనాఃతథాభ్యర్థయేతి పరిహా  
రాద్ధేతోః ప్రత్యాపన్నమన్యరత్నపన్నకొధస్య, ని ॥ మన్యర్థేఃస్యై  
క్రతౌకుగ్రధీత్యమరః ॥ ఆసాం-కుశనాభకన్యకానాం, అవయవేష అనార్జ  
వం-కొటిల్యమతనుత ॥ వక్రపాణిపాదాస్తాశ్చ కారేత్యధః ॥ తథా శ్రు  
రామాయణే ॥ \* తాసాంతద్వచనంశ్చత్వా వాయుఃపరమకొపనః । ప్ర  
విశ్వసర్వగాత్రాణి బభంజభగవాన్ప్రభురితి ॥ ౯౯ ॥ — అథతి ॥ అ  
థానంతరం విదితా-విజ్ఞాతా, వృత్తాంతః - కన్యకాంగవైకల్యాపాదన  
రూపో యేనతేన, తథా క్షమాం-క్షాంతిమేవ, నతుకొగ్రధిత్వేవకారా  
ధః ॥ ని ॥ క్షితిక్షాంత్యాఃక్షమేత్యమరః ॥ ప్రతిక్రియాం మన్యమానె  
న క్షమేవాత్రాదితా నతు కొగ్రధతితూష్టింభూతేనేత్యధః ॥ తేన కు  
శనాభేన చూళిసూనవే-చూళినామకమునిపుత్రాయ, సామదేయాయ-  
సోమదాఖ్యగంధర్వాంగనాసంభూతాయ, చూళినాసోమదాయాముత్వా  
దితాయేత్యధః x స్త్రీభ్యాఃకసితిథక్ ॥ బ్రహ్మదత్తాయ-బ్రహ్మదత్తనా  
మ్నై, రాజ్ఞేప్రదత్తాః-భార్యలైన ప్రతిపాదితాస్సత్యః, తాః కన్యాః ప్ర  
కృత్తిస్థాః-తత్ప్రభావాద్యథాపూర్వరూపాబహువుః ॥ ౧౦౦ ॥ — పునరి  
తి ॥ కుశనాభస్తు పునర్భూయోపి పుత్రీయన్-పుత్రీమాత్తనశ్చభ్యన్, ఆ  
నృత్యాధఃమితిభావః + సుపలత్తనఃకన్యచ ॥ పితుః-కుశస్త్వరాజ్ఞః, ప్ర

గాధసర్వాత్ గాధిసంజ్ఞానస్త తాతపాదానుదపాదయత్ || ౧౦౦ || ఇత్థం  
దాశరథిః కౌశికోత్పత్తికథానిశమననిరాయామయామిసీ యామానుబం  
ధోబంధూక స్తబకబంధురణ సంధ్యారాగణ ప్రాచీముఖశాణీకృతే శో  
శాభిధానం దధానెన దే వ్యవతితప్రత్యూషకృత్యః కృతనియమేనముని  
నాసహ గంగాముపతిష్ఠమానెన వథాప్రాప్తిష్ఠత || ౧౦౧ ||

సాదాదనుగ్రహత్, అగాధసర్వాత్సర్వకల్యాణ, గాధిసంజ్ఞాతన్నామ  
కాత్, అస్తత్తాతపాదాత్ అస్తత్త్వితరమిత్యధః || ఉదపాదయదుత్ప  
తితవాత్ || ౧ || తాతస్తుజనకః పితృత్వమరః || తాతపాదానితి బహువచ  
నం పూజార్థం గౌడపాదానితివత్ || ౧౦౦ || — || ఇత్థమితి || ఇత్థమ  
నెన ప్రకారణ, దాశరథిః-శ్రీరామః, కౌశికోత్పత్తికథాయాః-విశ్వా  
మిత్రోదయోపాఖ్యానస్య, నిశమనెనాకణానెన, నిరాయామః-ఆయా  
మరహితః, అదీక్షుః ఇతియావత్ || యామిన్యాః-నిశాయాః, యామాను  
బంధః-ప్రహరప్రతిద్యస్యసతథోక్తః || కథాశ్రవణజనితకౌతూహలపా  
రవశ్యాత్సంకుచితవత్ప్రతీయమానత్రియామ ఇత్యధః || ౧ || ద్వాయామ  
ప్రహరసమావిత్యమరః || తథా బంధూక స్తబకపత్-బంధూకపుష్ప  
గుచ్ఛవత్, బంధురం-మనోజ్ఞం || ౧ || బంధూకౌబంధుజీవక ఇత్యమరః ||  
తెనసంధ్యారాగెన ప్రాతస్సంధ్యారణిమ్నా, ప్రాచీముఖ-పూర్వదిగ్భా  
గే, శాణీకృత-అనురంజితే, న్వసావణ్యమాపాదితైసత్యధః || అ  
ధూతతద్భావేద్విః \* అస్య చావతిశ్చకారః కౌణ్యభిధానంనామ ద  
ధానే-ధారయతి \* దధాతేకత-రిశానచ్ || నదే-ప్రత్యక్సౌగ్రతసి, శా  
ణాఖ్యపుణ్యప్రవాహజలే ఇత్యధః || ప్రాక్సౌగ్రతసానద్యః ప్రత్యక్సౌగ్ర  
శసోనదాః సమదాంవినేత్యాహుః || ౧ || శౌణస్తరళపాదపే । న  
ష్టోరక్తతురగెరాగ ఇత్యభిధానాత్ || స్రవతితప్రత్యూషకృత్యః-  
శ-విరప్రసన్నానసంధ్యావందనాదినిత్యకమతంత్రస్సక్, కృతనియమే  
నానుష్ఠానేన, మునినాసహ-విశ్వామిత్రేణసాకం, ౧ || సాకంస

ప || ఆజానపావనక్షీరాంవృషానందవిధాయినీమ్ | శృతి ప్రణయినీం  
 త్రాసమంస హేత్యమరః || గంగాంభాగీరధీంఉపతిష్ఠమానెనలనుసరతా  
 పహా గంగాప్రాప్తకమాగౌణేత్యర్థః x ఉపాద్వైవపూజేత్యాదిసాశా  
 నమ్ || ప్రాతిష్ఠత-ప్రావర్తత,\* సమవప్రవిభ్యస్థనిజత్యాత్మ నేప  
 దం|| పథేత్యత్ర తృతీయావిధానె ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానాత్ప్రతీ  
 యోవపత్తిః || సమేనధావతీతివత్ తత్రాపిపథఃకరణత్వస్య ప్రతీయ  
 మాశత్యాత్కర్తృకరణయోరెవత్ప్రతీయెతిభాష్యకారః || యథాహాకాళి  
 దాసః || దక్షిణేన ప్రవృత్తా ఇతి|| బంధూక స్తబక బంధురేణేత్యత్ర ఉప  
 మా|| శోశీకృతే ఇత్యత్ర నడస్య స్వనైమల్యం విహాయ సంధ్యా రాగ  
 గృహణోక్తై స్తద్గుణాలంకారః|| తద్గుణస్స విగుణత్యాగాదన్యోత్పన్నైగు  
 ణాహృతిరితిలక్షణాత్ || ౧౦౨ || — ఆజానెతి || సోయంక్రిరామః ఆ  
 జానపావనం-స్వభావశుద్ధ్యక్షీరం-నీరంయస్యాస్తాం శుద్ధంభాగవతస్యా  
 న్నం శుద్ధంభాగీరధీజలమితివచనాదితిభావః || ఆజానశబ్దః స్వభావే  
 రూఢః || ని || సహజంనిజమాజానమితికోశాత్ || అథవా జనానాంస  
 మ్మాహోజానం + తస్యసమూహా ఇత్యేణ|| ఆసమంతాద్భూతభ్యంతరే  
 చేత్యర్థః || జానం-జనసమూహం, పావయతి స్నానపానాభ్యాంపవిత్రీ  
 కరోతితి ఆజానపావనం, క్షీరంయస్యాస్తాంతథోక్తాం || ని|| క్షీరంస్యా  
 స్నీరమగ్ధయోరితిరత్నమాలా|| వృషైర్యమనియమాదిభిధౌమైర్యఆసం  
 దః తం విదధాతీతివృషానందవిధాయినీం|| తీర్థవిశేషస్నాననియమాది  
 కమణాంనిశ్రేయసహేతుత్వేనశాస్త్రప్రసిద్ధః|| బ్రహ్మనష్టకరీమిత్యర్థః  
 యద్వా వృషాణాం ధర్మాణాం ఆనందముల్లాసంవిదధాతీతితథోక్తాంధ  
 ర్మాభివృద్ధికరీమిత్యర్థః || అథవా వృషాణాం ఆనందంచ విదధాతీతి త  
 థోక్తాం|| సమస్తధర్మనిర్వహణద్వారా నిరతిశయానందానుసంధాయినీ  
 మిత్యర్థః || ని|| వృషస్సన్విద్వాసవేధరై సారభయేచేశుక్లజై|| పుంరా  
 శిభేదయోశ్శృంగాయోమూషికశ్రేష్ఠయోరపీతి విశ్వః || సుకృతే వృష

సాయమాపగామాపగామివ || ౧౦౩ ||

భేష్యష్యత్సమరశ్చ || శ్రుతిప్రణయినీ-శ్రుతిపరిచితాం, వేదప్రతిపా  
హ్యమిత్యథః \* సితాసితే సరితౌ యత్ర సంగతే ఇత్యాదిశ్రుతిప్ర  
సిద్ధత్వాదితిభావః || ౧ || ప్రణయస్సాన్యత్పరిచయే యాజ్ఞాయాం సౌ  
హృదేపిచేతియాదవః || అథవా తరంగసంగతః సుమధస్వనిభేః  
శ్రోత్రానందకరీమిత్యథః || ౧ || శ్రుతిః శ్రోత్రే తథామ్నాయే  
వార్తాయాం శ్రోతృకర్తృణీతి విశ్వః || అపాంసమూహః అపం + సమూ  
హః థే = ౭౯ || తేన గచ్ఛతీత్యాపగా + అన్యేష్యపి దృశ్యత ఇతి ఉప్ర  
త్యయః ఉపపదసమాసః || తాం భాగీరథీం లక్షణయా తత్కూలమి  
త్యథః || ఆప-ప్రాప, కథమివస్థితాం గాం ధేనుమివస్థితాం ధేనుం  
కీదృగ్విధాం ఆజానపావనమాజన్త శుద్ధం క్షీరం దుద్ధం యస్యాస్తాం వృ  
షస్య-వృషభస్య ఆనందం విదధాతి రతిప్రదత్వాదితి తథోక్తాం || శ్రుతి  
ప్రణయినీ-శ్రుతిసఖీం, తత్కూలమిత్యథః \* చత్వారిశ్యుగా ఇతి  
శ్రుత్యా వేదవాచా ధేనుత్వేన నిరూపితత్వాదితిభావః || తథా గాం  
కామధేనుమివస్థితాం కీదృశీం కామధేనుం ఆజానపావనక్షీరామితి స  
మానం || వృష్ట్యశ్చక్రస్య || ౧ || వాసవో వృత్రహః వృషేత్సమరః || ఆ  
నందం విదధాతి వాంఛితార్థదౌగ్ధత్వాదితి తథోక్తాం || శ్రుతిప్రణయి  
నీః \* సప్తగేలో కే కామధుగ్భవత్యాదిశ్రుతిభిరుదాహరణీయామిత్య  
థః || తథా గాం ధువమివస్థితాం కీదృశీం ధువం ఆజానపావనక్షీ  
రాం సకలపుణ్యతీర్థాధారధూతామిత్యథః | యదాప్య ఆజానపా  
వనాని స్వతః పవిత్రాణి క్షీరాణి క్షీరత్వేన పరిణతాని రత్నమహా  
షణిప్రభృతివస్తూని యస్యాస్తాం \* తాః క్షీరపరిణామినీరితివిష్ణుపురా  
ణాత్ || పూర్వం గోరూపధారిణ్యాస్తస్యాస్తథా దుద్ధత్వాదితిభావః  
అత్రాథే ప్రమాణం శూరయతే \* దుద్ధాపునర్దివ్యైరప్సంధరా  
మహాషణీశ్చ భాస్వంతి రత్నానివివిధానిచ | వత్సశ్చ హేనువానా

X || అథ భాగీరథీకథాం శ్రోతుకామాయరామాయ భగవాన్మహా  
 స్థోధా మేదుర్మహాగిరితి రత్నోషధిప్రభృతీనామజానపావనత్వం  
 స్మృతసిద్ధం దృష్టవ్యం । కామవర్షితావద్యవృషోవిష్ణుః \* లెజోవృషా  
 ద్యుతిధరస్సర్వశస్త్రభృతాంవరఇతిసహస్రనామస్త్రైః || తస్యానందం  
 విదధాతిపత్ని త్వేనేతి తథోక్తామ్ \* విష్ణుపత్నిం మహీం దేవీమితిశ్శుచైః  
 శ్శుతిప్రణయినీం \* మేదినిదేవీవసుంధరేత్యాది శ్శుతిప్రతిపాద్యామి  
 త్యేథః || తథా గాం భారతీమివస్థితాం కీదృశీం భారతీం అజన్తశుద్ధ  
 త్వాదాజానపావనా క్షీరసవణత్యాత్ క్షీరా అగ్నిర్దాణవశఇత్యాది  
 వదాణాయం ప్రయోగః || అథవా క్షీరం క్షీరసావణ్యమస్యాత్తస్మి  
 తక్షితా + అర్థాద్యచప్రత్యయః || ఆజానపావనాచ సాక్షీరాచతాం  
 + స్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినా ఆజానపావనశబ్దస్య పుంవద్భావః సు  
 రశ్రేష్ఠత్వాద్ధర్మస్వరూపత్వాదావృషోబ్రహ్మ తస్యానందం విదధాతి  
 పత్ని త్వేనేతితథోక్తాం \* విరించిపత్నికమలాసనస్థితా సరస్వతీనృత్య  
 తువాదిమేనదేత్యాదివచనాదితిభావః || శ్శుతిప్రణయినీం శ్శుతిత్వ  
 పలక్షామ్ । శ్శుతిస్మృతితిహాసపురాణాగమాదిరూపేణ పరిణతామి  
 త్యేథః ॥ ౧ || గౌర్నాదిల్యేబలీవదేకకృతుభేదవీకభేదయోః || స్త్రీ  
 తుస్యాద్విభాగత్యాం భూమాచసురభావపీతికేశవః || తదేనముపమా  
 నేమాపమేయేచ అథావంచకవాచనాత్ || అథావంచకవాచ్యవిష  
 యశ్చిత్రభేవః అత్ర శ్లేషస్య శుద్ధవిషయతాయాఅనంభవేన సర్వాణం  
 కారబాధకత్వాదపమాప్రతిఘాతాపితః ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషోయమి  
 త్యలుకారసర్వస్వకారః || ఏవంచ పూర్వోపమాయానిర్విషయత్వ  
 ప్రసంగాత్ శ్లేషప్రతిభోధాపి తేయముపమైవేత్యన్వే || ౧౦౨ || —  
 అథేతి || అథాంతరం భాగీరథీకథాం మందాకిన్యపాఖ్యానం శ్రో  
 తుమాకణికతుం కామోభిలాషోయన్యతస్తే + తుంకామమనసోరపీతి  
 తుమునామకారభావః || క్రిరామాయ భగవాన్ \* ఉత్పత్తిండవి

పతః ॥ ౧౦౪ ॥ ప॥ పురామనారమానామ సుమేరొగభవత్సుతా । గృహమేధీతయైవాసీచ్చక్రవతీఢరాభృతామ్ ॥ ౧౦౫ ॥ కన్యాద్వయమముష్యాసీదెకామందాకినీతయోః । అన్యా భగవతీ సాక్షాద్బుంద్రః

నాశంచ భూతానామాగతింగతిమ్ । వేత్తివిద్యామవిద్యాంచ సనాచ్యోభగవానిత్యుక్తలక్షణో విశ్వామిత్రః ॥ ఇదం వక్ష్యమాణంగంగావతరణవణానపరం వచనమిత్యథః ॥ అభాషత-ఉక్తవాః ॥ ౧౦౪ ॥ అథ చతుస్త్రింశతాక్షాక్షే రానుష్టుభేన ఛందసా మందాకిన్యత్పత్తిప్రకారం వణాయితుమారభతే ॥ పురెత్సాదినా ॥ పురా-పూర్వం, మనారమానామ-మనారమేతి ప్రసిద్ధత్యథః, సుమేరొస్తుతా-మేరుకన్యకాభవత్ ॥ ౧౧ ॥ మేరుస్సుమేరుర్హైమాద్రీ రత్నసానుస్సురాళయశత్రమరః ॥ తయా మనారమయైవ పరిగ్రహంతరవ్యవచ్ఛేదార్థమేవకారః ॥ ధరాభృతాంచక్రవతీ, పర్వతసార్వభౌమో హిమవాః శృహమేధీ-గృహస్థః, ఆసీత్ ॥ తాముపయోమశత్రుభేదః+మేధునంగమశతిధాతాః+తాచ్ఛిత్యణినిః ॥ గృహేషు సంగః+గృహస్థశత్రుభేదః అథవా \* ప్రజాపతిరశ్వమేధమన్యజత యోమేధాయాలభ్యతే ఆశాసానామేధపతిభ్యాంమేధమిత్యాదిశ్చుతౌ దర్శనాన్తేధశబ్దౌ యాగవచనః ॥ యథాత్వమేవ పితృమేధశతివత్ ॥ ౧౧ ॥ దారెష్వపి గృహాశ్రమరః ॥ గృహేః పత్నీసహితామేధోఽస్యేతి గృహమేధీ సర్వధనీత్యాదివత్కర్తృ భారయాదపి మత్స్యధీయప్రత్యయః ॥ ౧౦౫ ॥ కన్యేతి ॥ అముష్యమనారమాజానేః హిమవతః కన్యాద్వయమాసీత్, ద్వేకన్యే సముత్పన్నేశత్రుభేదః తయోః కన్యయోర్తద్వయేకా-ఆద్యాకన్యా, మందాకినీతినామ్నా ప్రసిద్ధాభూదిత్యథః ॥ అన్యా ద్వితియాకన్యా సాక్షాద్భగవతీ-ప్రత్యక్షపరమేశ్వరీ, అతః చంద్రచూడకుటుంబినీ-చంద్రశేఖరభార్యాయాసీదిత్యథః ॥ భవిష్యదీశ్వరపరిగ్రహాభిప్రాయేణైతత్తం సిద్ధపదాభిధానోక్తమిత్యవగంతవ్యం ॥ ౧౧ ॥

చూడకుటుబినీ ॥ ౧౦౬ ॥ తాంసదీంబిబుధాలభ్యా నాకలోకమనీన  
యన్ ॥ తపస్యంతింగిరిగౌరీం దెవాయమహతేదదౌ ॥ ౧౦౭ ॥ శివ  
యోద్యంజతోర్వీర్యం వృష్టాద్ధాత్రాన్యంసమర్పితమ్ ॥ పావశఃపృ  
తిజగ్రాహదైవతైరనునాధితః ॥ ౧౦౮ ॥ అనపత్యానభామర్యాన్వ  
భార్యాజాయాథ పుంభూమ్ని దారాసాన్యత్తుకుటుంబినీత్యమరః ॥  
౧౦౯ ॥ — తామితి ॥ విబుధా-దేవాస్తాం నదీం మందాకినీం లభ్యా  
యాధాపూర్వకం హిమవన్నియోగాత్పూర్వ నాకలోకం-స్వర్గాలో  
కం ॥ ౧ ॥ ఆకాశేతిదివేనాక ఇత్యమరః ॥ అనీనయన్-పాప్రయామా  
సుః, అతపవ స్వర్ణదీప్తివ్రసిద్ధిః+నయతేః తౌచజీఉపధాహ్రోష్వాభ్య  
నదీర్ఘశ్చ ॥ నీవహోర్వారతేశ్చ ద్వికర్తకతా ॥ తథా గిరిర్నిమవాన్  
తపస్యంతిం-తపశ్చరంతిం, ఈశ్వరపరిగ్రహలాభార్థమేవేతిభావః ॥  
+ కర్తణోరోమస్తంపాధ్యంవర్తించరోరితికృజ్జప్త్యయః ॥ తపసఃపర  
సేపదచిగౌరీ-పార్వతీం, మహతేదేవాయ మహదేవాయ, దదౌభా  
ర్యాత్యైవన దత్తవాన్ + కర్తణాయమభిప్రేతిసంప్రదానమితిసం  
ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ ॥ ౧౦౭ ॥ అ ॥ ఏవంకన్యయోర్వృత్తాంతం సం  
క్షేపణోక్తావ తత్ర బహుపేక్షితత్వాన్తందాకినీవృత్తాంతస్యఆచౌ త  
ముపేక్ష్య సూచికటాహవ్యాయేన గౌరీపృథ్వాంతం తావదాహ ॥ శి  
వయోరిత్యాదిభిఃపంచభిః ॥ శివాచశివశ్చశివౌ తయోఃశివయోః శౌ  
ర్వతిపరమేశ్వరయోః + పుమాన్ప్రియైకశేషః ॥ యంజతోర్ని  
ధునకర్తతత్పరయోస్సహాః ధాత్రాన్యధుని, సమర్పితం-నిక్షిప్తం,  
శివనైవేతి శేషః ॥ పార్వతీగర్భసముత్పత్త్యమాసమహాభూతప్రభీతై  
దేవైః వీర్యం భువి సముత్పన్నజేతి పాఞ్ధితత్వాదిభావః ॥ వీర్యం  
రేణోదృష్టా దైవతైరింద్రాదిభిదేవైరనునాధితః త్వమేవతద్గ్రహ  
ణతియాచితస్యన్ + నాథ్యయాచాయామితిధాన్కికర్తణికః ॥ పా  
వశోగ్నిః పృతిజగ్రాహ-సీకృతవాన్ ॥ ౧౦౮ ॥ — అనపత్యానితి



ధోక్తంహవ్యమశ్నంత్యాదెవతాయాఇవాధ్వరే || ౧౦౩ || పురీమయో  
 ధ్యామధ్యాస్తసావిత్రిస్సగరోన్మపః | కేశినీసుమతిభ్యాంచ లంఘితప్ర  
 ధమాశ్రమః || ౧౦౪ || సపుత్రీయంత్యపత్నికస్తపస్తేపెసమాశ్శతమ్ |  
 భృగుఃప్రీతమనాస్తస్తే దదౌదాయాదసంపదమ్ || ౧౦౫ || అసమం  
 జంసుత లేభేవైదర్భి కేశినీతయోః | షష్ఠింపుత్రసహసాగ్రాణంసుమతిశ్చ  
పేణ తస్యాపి త్రైవిధ్యసంభవాదితిభావః ఉపమాంకారః || ఏతేనా  
 త్యంతప్రాప్తనత్వాదిగుణయ క్తాఘృతాస్యాస్మాద్యతే || ౧౦౩ || —  
 అ || తదేవవివృణోతి || పురీమతి || సావిత్రిస్సవిత్పవంశౌద్భవః త  
 థా కేశినీసుమతిభ్యాం పత్నిభ్యాం లంఘితప్రధమాశ్రమః-అతిక్రాం  
 తబ్రహ్మచర్యః గృహీతగృహస్థాశ్రమఇత్యథః | సగరోనామనృపారా  
 జా అయోధ్యాంపురిం-అయోధ్యాఖ్యాం సగరిం, అధ్యాస్త-అధిష్ఠిత  
 వాక్, + అధిశిచ్ఛాసాంకరైతికర్తవ్యమ్ || ౧౦౪ || — సఇతి || సః  
 సగః పుత్రానాత్మస ఇద్భృ పుత్రీయక్ + సువలత్తనః కృజనితికన్యచ  
 సహపత్నిభ్యాం-సపత్నికస్సక్ + తేనసహేతి తుల్యయోగఇతిబహు  
 వ్రీహిః + సదవ్యుతశ్చేతికప్ || శతంసమాః శతసంఖ్యాకాన్వప్సరాని  
 త్యథః || ౧ || సంచత్సరోవత్సరోబ్ధోహయనో (స్త్రీ) శరత్సమా ఇత్య  
 యః + కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగే ఇతిద్వితీయా || తపస్తేపె-తప  
 శ్చరణతత్పరోభూదిత్యథః + తపస్తపఃకర్తవ్యేవేత్వాత్తనెపదమ్ ||  
 భృగుర్దహషిః ప్రీతమనాః-తపసా సంతృప్తాంతఃకరణస్సక్, తస్తేన  
 గరాయ దాయాదసంపదం-సుతసంపత్తిం, దదౌ-దత్తవాక్ || దా  
 యం విభక్తంద్రవ్యం | విభక్తవ్యం పితృద్రవ్యం దాయమాహుర్నసి  
 ణః || ఇతికొశః || తదత్తితిదాయాదఇతివిగ్రహః || ౧ || దాయాదౌ  
 సుతదాంధవావిశ్వమరః || ౧౦౫ || — అ || పుత్రసమ్మతిమేవాహ ||  
 అసమంజమితి || తయోః రాజపుక్తిర్నధ్యే విదగ్ధస్యరాజ్ఞాపత్య  
 (స్త్రీ)వైదర్భి + తస్యాపత్యమిత్యన్ || టిడ్డాణభిత్వాదినాజీవ కేశినీ  
 శ్వేష్టపత్నీ అసమంజంనామసుతం లేభే-ప్రాప్త, స్వమనోరథానుసా-

యపీయసీ ॥ ౧౧౬ ॥ అసమంజసచారిత్రమసమంజసపౌహ్యసః ।  
 ఆరబ్ధహయమేధస్సన్నముంచతతురంగమమ్ ॥ ౧౧౭ ॥ క్రవ్యాదవ  
 పుషాసోయమహరిహరిణౌహయః । తతస్తం నష్టమన్వేష్టుం సౌమతే  
 రేణైతిభావః ॥ తథా యపీయసీ-కనిష్ఠా + యవశబ్దాదీయసుని స్థూల  
 దూరేత్యాదినా పూర్వగుణయణాదివరలోపా ఉగిత శ్చైతిజీవో ॥ సు  
 మతిశ్చ పుత్రసహస్రాణాం షష్టిం షష్టినహస్రసంఖ్యాకాః పుత్రా  
 భిర్యథః లేభే పూర్వవద్భావః ॥ తతః పరిటాపితేన మునినా ఏక  
 పుత్రపక్షం షష్టినహస్రసంఖ్యాకపుత్రపక్షంచ నిదిశ్యానయోః క  
 స్యాః కోవా పక్షోభిమతఇతి పృష్టే బహుపుత్రపోషణానమథాన్కే  
 శినీ ఏకపుత్రమంగీచకార ॥ అన్యతవ్యమితి శ్రురామాయణకథా  
 త్రానుసంధేయా ॥ ౧౧౮ ॥ —అసమంజసేతి॥ సఃసగరః అసమం  
 జనచారిత్రం-పౌరజనోపద్రవకారిత్వాదసాధుచరిత్రం, అసమంజం కే  
 శినీ తనయో అపోహ్య-త్యక్తావ, గుణగుహ్యవీచ మహాత్మానోనపక్ష  
 పాతినఇతిభావః వక్ష్యతిచ \* సిద్ధాథకోమహామాత్యస్తత్పరిత్యా  
 గమబ్రహ్మీ ॥ సరయూపాతితానేకప్రజామరణకారణాదితి ॥ ఆరబ్ధ  
 హయమేధః-ఉపక్రాంతాశ్వమేధస్సక్, తురంగమమశ్వమేధీయాశ్వ  
 మముంచత-త్యక్తవాక్, ॥ ౧౧౭ ॥ —క్రవ్యాదేతి ॥ సోయంహయః  
 అశ్వమేధీయాశ్వః, క్రవ్యాదవపుషా-రాక్షసవెషధారిణా, ని ॥ రా  
 క్షసకోణవశక్రవ్యాదిత్యమరః ॥ హరిణౌ-ఇంద్రేణ, ని ॥ హరిర్వా  
 తారూచంద్రేంద్రయమోపేంద్రమరీచిషివ్వితితాత్పరః ॥ అహరి-అప  
 హృతః, న్వపదభ్రంశభయాదితిభావః + హరలైకర్తణిలుక్ ॥ భావ  
 కర్తణారితిచిత్ ॥ చిణ్లోలుగితిలుక్ ॥ తతస్తదనంతరం నష్టమశ్చపృ  
 తం తం అశ్వమన్వేష్టుం పరిమార్గితుం, సుమత్యాః అవత్యాని పు  
 మాంసః సౌమలెయాః షష్టినహస్రసంఖ్యాకాః సుమతిపుత్రాః \*  
 సుమతీతి సమస్తస్యాక్తిన్నంతత్వాత్తస్మాత్కృదికారాదక్తినిఇతిజీవీ ॥

యాః ప్రతస్థిరైః ॥ ౧౦౮ ॥ సర్వైః సవర్షతామర్షిం ఖనంతస్సగరా  
త్తజాః । చక్రజర్జ్వరితధావంతం నాగలోకంనఖాంశుభిః ॥ ౧౦౯  
తపితేతవసాదీప్తైః తమస్తామప్రమాధిని । కాపిలజ్వలనేపీరాలేభిరే  
శలభోపమామ్ ॥ ౧౧౦ ॥ అసమంజసుతంపౌత్రమంశుమంతమ్మథా  
బ్రహ్మతే । సప్తిహృత్వానమాధత్తాం సప్తతంతంభవానితి ॥ ౧౧౧ ॥

ప్రతస్థిరైః-ప్రతస్థితాః, పితృజ్ఞయైతిభావః + స  
మవప్రవిభ్యఃస్థిత్యాత్మనైవదమ్ ॥ ౧౦౮ ॥ —సర్వైః-ష  
ష్టిసహస్రసంఖ్యాకాః సగరాత్తజాన్సగరపుత్రాః, సవర్షతాం సశై  
లామర్షింభువం ఖనంతఃఅవదారయంతస్సంతః, నఖాంశుభిః-నఖకాం  
తిభిః, నాగలోకం-పాతాళం, జర్జ్వరితధావంతం-విధ్వంసితాంధకారం  
చక్రః సర్వామవృర్షిం విచిత్రతత్రాశ్చాలాభాన్నప్తేరేవ పాతా  
ళవర్షంతం భువమవదారయామాసురిత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ అధోభువనపా  
తాళబలసద్గుణసాతలమ్ । నాగలోకఇత్యమరః ॥ ౧౦౯ ॥ —తేభిః ॥  
ఏతే తేపీరాః-సర్వైఃసగరకుమారాః, తవసా-వృతనియమోపవాసాదిక  
ర్తణా దీప్తైః-జ్వలితైః, అతపిత తమ స్తామమంధకారపటలం, గాఢాజ్ఞా  
నంచ ప్రకర్షేణ మథ్నాతి నాశయతీతి తథోక్తే + తాప్తిత్యణినిః  
కాపిల-కపిలకుహరీయాపెనావతీణస్య విష్ణోస్సంబంధిని జ్వల  
నే కొపాగ్నై శలభోపమాం-శలభసాదృశ్యం, లేభిరే-పాపైః, కవ  
టనాటకపటునా మహేంద్రేణ పాతాళైః కపిలనికటనిబద్ధమశ్వం దృ  
ష్ట్యా అశ్వాపహర్తాయం లబ్ధితి తం భాధయంతస్సర్వైః సగరకుమా  
రాః కొపానలైః భస్మీకృతాఇత్యర్థః ॥ ౧౧౦ ॥ —అసమంజేతి ॥  
అధానంతరం సగరః అసమంజస్య-కెళినితనయస్య, సుతమంశుమంత  
మంశుమన్నామానం పౌత్రంప్రతి అబ్రహ్మపిమవాచ, కిమితి భవాన్ స  
ప్తిమశ్వమేధీయహయం హృత్వా-ఆనీయ, ని ॥ వాజివాహార్వగంధ  
ర్వహయస్తేంద్రవనప్రయఇత్యమరః ॥ సప్తభిర్గాయత్రాద్విభిశ్చం

సోపిగతావబిలంతత్ర దృష్టావభస్తికృతాపితౄణాః । సాశ్రుస్తేభ్యోఽ  
జ్జలిందితుశ్చరణా లభేతురంగమమ్ ॥ ౧౨౨ ॥ మాతులోగరుడస్తేషా  
మనం తత్రైవమబ్రవీత్ । గంగామిహసయాం యష్టన్నైషామేషాగ  
తిఃపరా ॥ ౧౨౩ ॥ తతస్తనయవృత్తాంతం శ్రుతావలబ్ధతురంగమః

దాభిః తస్యత ఇతి సప్తతంతుః సప్తతంతవస్సంస్థాయస్యేతివా సప్త  
తంతురశ్వమేధకృతుః, ని ॥ సప్తతంతుర్భుక్తికృతురిత్యమరః + సితని  
గమిత్యాదినాబాణాదికస్తున్నత్యయః ॥ తం సమాధత్తాం-సమావయ  
త్విత్యధః ॥ అన్యథా మహాననధోభవేదితిభావః+శేషేవృధమితి  
వృధమః ॥ ౧౨౦ ॥ —స ఇతి ॥ సోపి అంశమానపి - బిలం-పాతాళ  
కుహరం, గతావ తత్రబిలె భస్తికృతా-నిదగ్ధాః, + అభూతత  
ద్భావేఽపిః అన్యచావవిల్లిద్భిః ॥ పితౄణా-పితృస్థానీయా, సామ  
తేయా దృష్టా సాశ్రుః కృతరోదనః తథా తేభ్యః పితృభ్యోఽంజ  
లిం-తర్షణాంజలిం, దిత్సుదాతుమిచ్ఛన్ ॥ + దదాతేస్సన్నస్తా  
దుప్రత్యయః ॥ సనిమిమేత్యాదినాఇసాదేశః ॥ అత్ర లోపాభ్యాస  
స్యేత్యభ్యాసలాపః ॥ చరణ-పర్యటణ, తురంగమమశ్వమేధీయాశ్వం  
లభే-ప్రాప్, సాశ్రుతేభ్యో జలం దిత్సురితిపారే సాశ్రుఇతిక్రియాఽశే  
షాం । జలం నినాపోదకం ॥ ౧౨౧ ॥ —మాతుల ఇతి ॥ లేషాంసౌ  
మతేయానాం మాతులో-మాతృభ్యాతా ॥ ని ॥ మాతృభ్యాతాత మా  
తుల ఇత్యమరః ॥ గరుడా-గరుత్మా, తత్ర పాతాళేవినమంశమంతం  
ప్రతివీచమనేనప్రకారేణాబ్రవీత్ ॥ పరమకారుణికత్వాత్ సంబంధవ  
శాచ్ఛ భాగినేయానాం తరణోపాయముపదిదేశేత్యధః ॥ తదేవవి  
వృణోతి ॥ శౌర్యాయష్టన్నిత్యాదరాదామంత్రణమ్ ॥ గంగాం-  
మందాకినీమ్, ఇహ పాతాళ ఇత్యధః ॥ ఆనయ-  
ప్రాపయ, ఏషాగంగా ఏషాం భస్తికృతానాం సామతేయానాం ప  
రాగతిః-పరలాకప్రాప్తికేత్యధః ॥ తద్వ్యతిరేకేణ సకశ్చిత్తరణో  
పాయోస్తీతిభావః ॥ ౧౨౩ ॥ —తత ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం, సగర్భ

సమాప్యసగరస్సత్త్రం పుత్రకోకాద్దివంగతః || ౧౨౪ || అథాఽశమో  
 నయంరాజ్యం చిరాయపరిపాలయన్ | దిలీపేన్యస్తథూభారస్తపస్తే  
 పెహిమాలయే || ౧౨౫ || దిలీపేపిదివంయాలే శ్శుతావృత్తం భగీర  
 థః | అమత్యేనరితంకర్తుం మేనేమత్యేతరంగిణీమ్ || ౧౨౬ || త  
 తాగోకణణమాసాద్య తపస్యతిభగీరథే | దేవోదేవావగాంక్షాఢు  
 లబ్ధతురంగమః-ప్రాప్తాశ్వమేధీయాశ్వస్సక్, అంశుమతా ఆనీతత్వా,  
 ద్దితిభావః || తనయానాం వృత్తాంతం-చినాశవారా, శ్శుతావృ అంశు  
 మన్తుఖాదితిశేషః || ౧ || వారాప్రవృత్తిర్యృత్తాంతఇత్యమరః || సత్రా  
 మశ్వమేధయాగం సమాప్య-నిర్వత్య, పుత్రకోకాత్పుత్రనాశజనిత  
 కోకాద్భ్రాతృః దివ-స్వగం, గతః || ౧౨౭ || — అథేతి || అథా  
 సంతరమయమంశుమాన్ రాజ్ఞఃకర్తృరాజ్యం + పురోహితాదిత్వాద్య  
 క్ప్రత్యయః || చిరాయ-చిరకాలమిత్యథః || ౧ || చిరాయచిరరాత్రా  
 యచిరస్యాద్యాశ్చిరాథకాఇత్యమరః || విభక్తిప్రతిరూపకీమవ్యయ  
 మేతత్ || పరిపాలయన్-సంరక్షయన్, తతః దిలీపే-దిలీపనామ్ని,  
 వ్యపుత్రే న్యస్తథూభారో-నిష్క్రిష్టథూపాలనకృత్యస్సక్, హిమస్యాల  
 యఃస్థానమితి హిమాలయః తస్మిన్ హిమవత్పర్వతే తపస్తేపే గంగా  
 యాభూలోకావతరణాథం తపశ్చర్యాతత్పురోభూదిత్యథః || నభ  
 వతి కులధుర్యే నూర్యవంశోగృహయేతి || స్వకులాచారవిషవర్యవ  
 సితమస్య తపోనగంగానయనఇతి తాత్పర్యం+తపస్తపఃకర్తృకస్త్యేవే  
 తితిత్ || ౧౨౮ || — దిలీపఇతి || దిలీపేపి దివంయాలే-స్వగం గ  
 లెనతి, భగీరథో-దిలీపపుత్రః, వృత్తం-పితృతర్పణాథం సంఘటత  
 మంశుమంతంప్రతి గడుడేనొక్కంవృత్తాంతమిత్యథః || శ్శుతావృ అ  
 మత్యేనరితం-సురనదీం, మత్యేతరంగిణీ-మానుషనదీం కర్తుంమే  
 నే పితృతర్పణాథం స్వణదీం భువనవతారయితముద్యుక్తవానిత్య  
 థః || ౧౨౯ || — తతఇతి || తతస్తదన-తరంగిణీర్థే గంగా-

మన్వమస్తదయానిధిః || ౧౨౭ || అథవీచయచ్చన్నదిగంతగగనాంతరా । శశాంకశంఖసంభిన్నతారామా క్షికదంతరా || ౧౨౮ || తరంగాకృష్టమారండతురుగాయాసితారుణా । ఘనచ్ఛన్నస్వమాతంగమాగణవ్యగ్రవాసవా || ౧౨౯ || ఆవిశ్వాఖాశిఖాన్నేయనంజన

---

నోకణాభ్యసిద్ధక్షేత్రమాసాద్య, తపస్వతి-తపశ్చరతిసతి, దేవప్రసాదాధామితిభావః + కర్తవ్యోరొమంథతపోభావం వర్తితతోరితి కన్యకైః || దయానిరుపధిపరమశిఖప్రహణేచ్ఛా, తస్యానిధిదయాసముద్ర ఇత్యర్థః || దేవోగోకణేశ్వరి, దేవావగాం-సురనదీం, వాఙ్మంశిరసాధారయతుమన్వమస్త-అంగీకృతవాక్ + అనుదాత్తత్వాదిటప్రితిషేధః || ౧౨౭ || — అథ గంగావతరణం చతుర్భిః క్షౌకైః కాత్వావకేనాహ || అధేతి || అథాసంతరం, వీచితమైస్తరంగపరంపరాభిః, ఛన్నం - ఆచ్ఛాదితః, దిగంతగగనాంతరం, దిగంతం నభోంతరాళంచ యస్యాస్యా శశాంకశ్చంద్రవవ శంఖః తేన సంభిన్నాని సంగతాని, తారానక్షత్రాణ్యేవ మాక్షికాని ముక్తామణయః త్రైర్దంతరా-వ్యాప్తా, + దంతఉన్నతఉరజిత్పురః || ని || నక్షత్రమృక్షంభంతారత్యేషురః || రూపకాలంకారః || ౧౨౮ || — తిరంకేతి || పునస్తరంగేరాకృష్టాః అమాగణప్రసరితా యేమాతండతురంగాః-నూగ్య, రథాశ్వాః, తైరాయాసితః పునర్విజమాగణప్రసర్తనశ్లేశవాక్ కృతః అరుణచూగ్యసారధిర్యస్యాస్యా || ని || సూరసూతోమహోనూరుర్య్మిమరః || తథా ఘ్నైః ండిరమేండలైః ఛన్నః-ఆచ్ఛాదితః, యఃస్వమాతంగవిరావతః తస్య మాగణశ్చ అన్వేషణే వ్యగ్రసంభ్రాతోవాసనోయస్యాస్యా || ని || డిండిరోద్భిః ఫగ ఫనకత్వమరః || విరావతస్య శుభ్రైవ వివిచ్య గృహీతుమశ్యత్వాదితిభావః || ఆతపీవసామాన్యాలంకారః \* సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్తవంతరైకతేతిలక్షణాత్ || ౧౨౯ || — ఆదిరితి || పురః ఆవిర్భూతాభిః-ప్రత్యక్షాభిః

దుగ్రమకషణా । ఏకోదకనభోమాగౌదిజ్ఞూఢదివసేశ్వరో ॥ ౧౩౦ ॥  
అవతఃగతాసంభ్రాంతవిమానప్లవవిప్లవా । నీలజీమూతశ్చేవాలకృత

శ్యాఖాశిఖాభిః, పల్లవపుష్పాదిభిరభివ్యంజితైరున్నేయమనుమేయం  
సందనదుగ్రమాణాం-మందారాదిపురందరోద్యానతరూణాం, కర్షణం-  
విలెఖనం సమానయనంయస్యాంసా ॥ అనుమానప్రకారస్తు॥ ఇయం మం  
దాకినీ ఆకృష్టసందనదుగ్రమాభవితుమర్హతి తత్పుష్పపల్లవకీలితత్వాత్  
యానైవంసానైవం యథా గౌదావరీతి కెవలవ్యతిరేకి అథవా ఆవి  
ర్భూతాభిశ్యాఖాశిఖాభిశ్యాఖాగ్రైరున్నేయం అభ్యాహనీయం సం  
దనదుగ్రమాణాం కర్షణమాకర్షణంయస్యాంసా ప్రకాండానాం జలనిమ  
గ్నత్వాత్ సంలక్ష్యమాణశిఖామాశ్రాప్తైర్మణీయ సందనదుగ్రమా  
త్సాదికత్యథః ॥ తథా ఏకోదకః కెవలజలాప్లుతానభోమాగౌయ  
స్యాంసా ॥ అతఏవ దిజ్ఞూఢో దిగ్భ్రాంతిమా దివసేశ్వరస్సూర్యో  
యస్యాంసా తథోక్తై కృతబహువీర్యోర్విశేషణయోర్భిరోవిశేషణ  
విశేష్యభావవివక్షాయాం + విశేషణంవిశేష్యేణబహుళమితిసమా  
సః ॥ యద్వా ఏకోదకః-కెవలజలప్రాయః, యోనభోమాగౌస్తస్త్వి  
దిజ్ఞూఢోదివసేశ్వరోయస్యాంసా అథవా ఏకోదకాః జలప్రచురాఃన  
భోమాగౌదిశశ్చయస్యాంసా ఏకోదకనభోమాగౌదిక్ ॥ అతఏవమూ  
ఢో మందరశ్చిర్దివసేశ్వరోయస్యాంసా తథోక్తై వ్యస్తసమాసావా ॥  
౧౩౦ ॥ —ఆవర్తై ॥ పురః ఆవర్తాః అంభసాం భ్రమాః, తఏవ గ  
ర్తాః ప్రదరాః తేషు సంభ్రాంతాః పరిభ్రమంతః యే విమానా -  
వ్యోమయానాని, తేషాం ప్లవవిప్లవా-ఉన్మజ్జననిమజ్జనే యస్యాంసా  
తథోక్తా ॥ ని ॥ స్యాదావర్తోభసాంభ్రమః । వ్యోమయానం విమా  
నోస్త్రీతిచామరః ॥ అథవా విమానాపివప్లవాః ఉడుపాని తేషాంవి  
ప్లవోవిశిష్టప్లవన్దయస్యాంసా ॥ ని ॥ ఉడుపంతుప్లవకోలఇత్యమరః  
తథా నీలజీమూతా, నీలమేఘాః, తఏవశ్చేవాలాని తైః కృతాః విరచి

రేఖహరిత్తటా ॥ ౧౩౧ ॥ అవలేపభరాక్రాంతాసురలోకతరంగిణీ । ప  
పాతపార్వతీకాంతజటాకాంతారగహ్వరే ॥ ౧౩౨ ॥ అలబ్ధనిగమాశ  
మోభిఃకవర్దాదమరాపగా । దధౌదూర్వాశిఖాలగ్నతుషారకణికాప  
మాం ॥ ౧౩౩ ॥ అదృష్టావతానదీంతత్ర తుష్టావపరమేశ్వరమ్ । భగీ  
తారేఖాః శ్రేణయోయేషాంతానితథోక్తాని హరిత్తటాని-దిక్కులాని  
యయాసాతథోక్తా ॥ నిజవేగానహిష్టుతయా మేఘానాం దిక్కులని  
లయనాచ్చేక్రీణీభూతమేఘవత్క్రుతదిగంతైత్యధః ॥ ౧ ॥ జలనీలీతు  
శ్చేవాలశ్చేష్టలఇత్యమరః ॥ జీవనస్యమూతః పుటబుధోజీమతఇతివి  
గ్రహః + పృథోదరాదిత్వాత్సాధుః ॥ రూపకాలంకారః ॥ శైవాల  
శ్యామీకృతైతిపారాంతరమ్ ॥ ౧౩౧ ॥ —అవలేపేతి ॥ అవలేపోగర్వః  
సవపభరౌభారస్తేనాక్రాంతాఅధిష్ఠితామదీయవేగస్య కోవాసాధేతి న  
ముత్పన్నమహాగర్వైత్యధః ॥ ౧ ॥ అవలపస్తుగర్వేస్సాల్లపనేదూ  
షణైపిచేతివిశ్వః ॥ సురలోకతరంగిణీ-మందాకినీ, పార్వతీకాంతస్య  
భూజః-టేః, జటాకాంతారం-జటాగహనం, తస్యగహ్వరే-మహాకుహ  
రే, పపాత-ప్రాపతదిత్యర్థః ॥ భారాక్రాంతస్యపతనం యక్తమైవేతిభా  
వః ॥ ౧౩౨ ॥ —అలబ్ధేతి ॥ అమరాపగా-మందాకినీ, శంభోః కప  
ర్దూత్-జటాజూటాత్, ని ॥ కవదోన్యజటాజూటఇత్యమరః ॥ అల  
బ్ధనిగమా-అప్రాప్తబహిఃప్రసారాసతి తద్గర్వనిర్వాపణకృత్యనందం  
భేణ శమ్భునా తథాకృతత్వాదితిభావః ॥ దూర్వాశిఖాయాం - దూ  
ర్వాగ్రే, లగ్న-సంస్థితా, యా తుషార కణికా-హిమబిందుస్తడు  
పమాం తత్సాదృశ్యం దధౌ-ధృతవత్తి, తథాత్వల్పతయాఅలక్ష్యతేత్య  
ధః ॥ కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం భవంధాన్య భగవత్శమ్భోః  
కిందుష్కరమితిభావః ॥ ౧ ॥ తుషారస్తుహినంహిమమిత్యమరః ॥ ఉ  
పమాలంకారః ॥ ౧౩౩ ॥ —అదృష్టేతి ॥ భగీరథః-తత్ర భూజః-టి  
జటాగహ్వరే తాం నదీం మందాకినీమదృష్టా-అనవలూక్య, విధేః



రథోభిధాఃక్యార్యాత్పరిక్షీణమనారథః || ౧౩౪ || గంగాసప్తాకృతిర్హ  
 తాన్యపతద్ధరమూర్ధని | తెనస్తుత్యాప్రసన్నైనక్షిప్తాబిందుసరస్వపి ||  
 తాసుప్రాచీంగతాస్త్రిస్రస్త్రిస్రాచేతసీందిశమ్ | అన్యాపిత్మక్రియో  
 క్కార్యాల్-దైవస్యప్రాతికూల్యాత్పరిక్షీణః, ప్రణప్తోమనారథో గం  
 గావతరణరూపాయస్యసతథో క్తస్సక్ పరమేశ్వరం మహాదేవం తు  
 ఘ్నాప-స్తుతవాక్, గంగాయాః పునర్నిగ్దామనాథామితిభావః || ౧౩౪  
 గంగతి || స్తుత్యా-భగీరథకృతస్తాత్రేణ, హేతునా, ప్రసన్నైన-ప్రసా  
 దమధిగతేనతేన, పరమేశ్వరేణ, క్షిప్తా-ప్రేరితా గంగా సప్తాకృత  
 యస్సాన్యతాంసియస్యాస్సా తథోక్తా జాతానతీ ఏకధారాసంపాదేన  
 హిమవాన్మనహేతిమత్వా న ప్రభిఃప్రవాహైః ప్రవృత్తానతీత్యర్థః ||  
 భరణితిభరః పర్యతః హిమవానిత్యర్థః + పచాద్యచ్ || ౧ || అహస్య  
 భరవృత్తాఇత్యేమరః || తస్య మూర్ధాని-శిఖరే న్యపతత్ ప్రథమం ప  
 పాత || అథ బిందుసరసి-బిందుసరో నామకకాసారవిశేషేపి న్యపతత్  
 తిత్త్రేదంరామాయణవిరుద్ధం తత్ర గగనాచ్ఛంకరశిరస్తతాధరణిమాశ్రి  
 తేత్యేతావన్తాత్ప్రస్తేనకథనాద్ధిమవన్మాధ్ని హతస్యాకథనాల్తథా  
 చ న్యపతత్ హరమూర్ధానీతి పదవిభాగం కృత్వా వ్యాఖ్యానే అసా  
 క్షత్యపానరుక్త్యదోషావలైః అతః యథాశ్రితమేవయ క్రమిత్సుత్స  
 శ్యామః విరోధపరిహారస్తు \* శిరశ్శార్వంస్వగాత్మశుపతిశిరస్తః క్షి  
 తిధరమితి భర్తృహరివచనాల్ పురాణాంతరాచ్ఛావసేయ ఇత్య  
 లమతిప్రసంగేన \* గంగాసప్తాకృతిజాతా సపరంహరమూర్ధానీతి  
 పాతే గంగా హరమూర్ధానిపరం సప్తాకృతిర్నిజాతా || అపితు || స్తు  
 త్యా ప్రసన్నైన పరమేశ్వరేణ బిందుసరస్వపి క్షిప్తాసతీ సప్తాకృతి  
 జాతా | సప్తా జటాయక్రాంతకృత్విశ్వాస్యాస్స ఇత్యేకత్వే, అన్యత్ర  
 తు"సప్తప్రకారాకృతయః సర్వరూపాణి యస్యాస్తథోక్తేత్యర్థః ||  
 సప్తాఽదంకొటాయక్తేనాంతస్సంఖ్యాంతరెస్తృతః || కృతినారస్వ  
 తః || ౨ || ప్రతినఃప్రాసక్తాఽచ్యుతమరః || ౧౩౫ || —తాస్త్రితి || తా

ద్యుక్తభగీరథపథానుగా ॥౧౩౬॥ సైమాభాగీరథజహ్నోస్సత్రక్షేత్రం  
 సమావృణోత్ । తాంసపీతావతతశ్శాంతాజహ్నోహ్రోత్రైణవత్త్వేనా ॥  
 తయాతటిన్యాజాహ్నవాప్రాపయ్యత్రిదివంపిత్వా । భగీరథః పు  
 రీంప్రావపరిపూణమనారథః ॥ ౧౩౭ ॥ X ॥ అథ దాశరథిరాకర్ణి  
 తభాగీరథీకథస్తాంసరితంవిలంఘ్య విశాలాంపురింవిలోక్య కస్యేయమి  
 ను-నప్తసుగంగాసు, తిస్యః-హ్లాదినీప్రభృతయో గంగాః ప్రాచీం-  
 పూర్వదిశంప్రతి గతాః తిస్యః సుచక్షుఃపృభృతయః ప్రాచైతసీం-వా  
 కుణిం, దిశం ప్రతీచీమిత్యథః గతాః ॥ అన్యా అవశిష్టా సప్తమీగం  
 గా పితృక్రియాయాం-పితృతర్పణే, ఉద్యుక్తస్య తత్పరస్య భగీరథ  
 స్య పంథాః భగీరథపథః + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః ॥ తమ  
 నుగచ్ఛత్యనుసృత్య యాతీతి తథోక్తాజాలైతి శేషః భగీరథరథానుగతి  
 పాతాంతరం ॥ ౧౩౬ ॥ — సేతి ॥ సైమా భగీరథస్యాపత్యం(స్త్రీ) భా  
 గీరథీ-గంగా, జహ్నోమునేః సత్రక్షేత్రం యజ్ఞవాటం సమావృణో  
 త్-నమంతాదావృతవతీ, తతః ఆవరణానంతరం, సజహ్నుః తాం గం  
 గాం పీతావ నిజసత్రక్షేత్రావరణజనితకోపాన్నిపీయ తతశ్శాంతః భ  
 గీరథకృతస్తత్యా ప్రసన్నస్సౌ హ్రోత్రైణవత్త్వేనా-హ్రోత్రయాపేణ  
 మాగ్నైః, జహ్న-తత్యాజ ॥ ౧౩౭ ॥ — తయేతి ॥ భగీరథః తయాజ  
 హ్నోరపత్యేనజాహ్నవా ఉక్తరీత్యా తస్యాపి జనకత్వాదిత్థం నిదేశ  
 శః॥తటిన్యా-గంగాయా, పితృ-కాపిలకోపానలభస్తీకృతా, సామ  
 లైయా త్రిదివం-స్వగం, ప్రాపయ్య నీతావ గంగాం పాతాశం  
 నయత్-భస్తీకృతా పితృ తయా ఆప్లావ్య తత్సంస్కారజనితపు  
 ణ్యాత్సవగలోకనివాసినశ్చ కృత్వేత్యథః + అహ్నితైశ్చింతా  
 త్కొవ్యపి అయాదేశః ॥ గతిబుద్ధిత్యాదినా అణికర్తుః కర్తవ్యం ॥ త  
 తః పరిపూణమనారథస్స పురిమయోధ్యాంప్రాపస్త్రోష్టః ॥౧౩౮॥  
 అథేతి ॥ అథానంతరం ఆకణితా-విశ్వామిత్రముఖాచ్ఛ్రితా, భాగీ

తి గాధినందనమృచ్చత్ ॥ సోఽప్యేవమవాచత్ ॥ ౧౩౯ ॥ పురాఖ  
లు సురాసురాణాం సుధానిమిత్తం మిథోవిరోధప్రవృత్తైరమాయాం  
విశ్వమోహినీం విశ్వరూపః ప్రదర్శ్య దైతేయనిధనం శతధారపాణి

రథ్యాః కథా ఉపాఖ్యానం యేనసతధోక్తౌదాశరథిః-ఊరామః, తాం  
సరితం-భాగీరథీం, విలంఘ్య-తీర్తావ, తతః విశాలాం-విశాలాఖ్యాంపు  
రిం, విలోక్య ఇయం పరిదృశ్యమానా పురీ కస్య రాజ్ఞః సంబంధినీ  
త్యైవం గాధినందనం విశామిత్రమృచ్చత్-పృష్టవా, సగాధితన  
యోఽప్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారణావాచత్-అకథయత్ ॥ ౧౩౯ ॥

అ ॥ తదేవవివృణోతి ॥ పురతి ॥ పురాఖలు-పూర్వకాత్ర, ఖలుశబ్దో  
వాక్యాలంకారే ॥ ని ॥ నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయేఖ్యవివృణోత  
రః ॥ సురాశ్చాసురాశ్చసురాసురాః +యేషాంచ విరోధః శాశ్వతి  
కఇతినైకవద్భావః ॥ ఏషాం కార్యతవీవవిరోధః । గోవ్యాఘ్రాదివ  
న్నశాశ్వతికః సజాతికృతఇత్యావయః ॥ ఏతేన సురైస్సగతాసురా  
ఇతి మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః ॥ ఉత్తరపదలూపశ్చ ॥ నతు  
సురాశ్చాసురాశ్చైతిద్వంద్వః॥అత్రహి యేషాంచ విరోధశ్శాశ్వతికఇ  
త్యైకవద్భావస్సాన్నిధిత్యపాస్తం॥అయేషాంసురాసురాణాం-దేవదానవా  
నాం, సుధానిమిత్తం-సుధాలాభాధామిత్యర్థః ॥ మిథోవిరోధే-అ  
న్యోన్యవైరే, ప్రవృత్తై-ప్రసక్తైనతి, విశ్వరూపః-ప్రపంచస్వరూపః,  
అథవా విశావని-విశ్వరక్షణతత్పురాణి, రూపాణి మత్స్య-కూర్తాద్యవ  
తారాయస్యసవిశ్వరూపః ఊమాస్తహవిష్టుః, విశ్వమోహినీం-జగ  
న్తోహనజననీమ్, మాయాం యోషిదాకృతిమిత్యర్థః ॥ ప్రదర్శ్య-ద  
ర్శయిత్వా, అన్యోన్యవైరదాధ్యాపాదనేన దైతేయానిద్రేణ ఘా  
తయితుం మాయాయోషిదూపేణ స్వయమావిర్భూయేత్యర్థః ॥ శ  
తధారపాణినా-ఇంద్రేణ, దైతేయవిదళనసమథా సాధనసంపన్నత్వ  
త్యోతనాథం శతధారపాణినేత్యుక్తం । శతధారం పాణాయస్యేతి

నాకారయామాన ॥ ౧౪౩ ॥ తేషాం జననీదితిరవ్యతివేలమన్యశ్శత  
మన్యశాననా కమపిపుత్రం లబ్ధుకామా పత్యుర్తారీచస్య వచనా  
త్కుశలవే సుచిరం తపశ్చచార ॥ ౧౪౪ ॥ తాం కైతవేన శుశ్రూషే  
మౌణశ్శతధారపాణిఃపాదకలితకచకలాపామావన్నినిద్రామపవిత్రైశ్చ

విగ్రహాః + ప్రహరణాథేభ్యః పరేనిష్ఠాన ప్రమాభవత ఇతి న ప్రమాభ్యః  
పరనిపాతః దిశ్యాః అవత్యానిపుమాంసాదైతేయాః + కృదికారాద క్తి  
సేషతీజీషి (ప్రీ)భ్యధగితిథక్ ॥ తేషాం నిధనం-నాశం, కారయామా  
న ॥ నచైతత్ప్రహుణికహ సేనసర్పమారణం కింతు కపటనాటకసూ  
త్రధారోయ నిజమాయావైదిత్యప్రకటనాథమిత్థంకృతవానిత్యవగ  
ప్రవ్యం + హ్యకొరన్యతరస్యామిత్యణికర్తుః శతధారపాణైః కర్తవ్య  
వికల్పత్ప్రయోజ్యకర్తృత్వం ॥ ౧౪౫ ॥ — అ ॥ తతః కింజాతమిత్య  
త్రాహ ॥ తేషామితి ॥ తేషాం-దైతేయానాం, జననీ-మాతా, దితిరపి  
అతివేలమన్యః-పుత్రవినాశనాత్సముత్పన్నోత్కటకోపా, అతపీవ శ  
తంమన్యః కృతవాయస్యసశతమన్యః తం శాస్తి శిక్షతీతి శతమన్య  
శాసనమింద్రిహస్తారమిత్యథః + కర్తరిల్యుట్ ॥ ౧౪౬ ॥ మన్యఃకో  
దేకృతాదైవ్యఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ కమవ్యనిరావచ్యబలుపుత్రం  
లబ్ధుకామా-పాప్రకామాసతి + తుంకామమనసోరపీతితుమునామకా  
రలోపః ॥ పత్యుర్భర్తుః + పతిస్సమాసవివేతిఘనంజ్ఞాభావః ॥ మారి  
చస్య-మరిచిబ్రహ్మపుత్రస్య కశ్యపస్య, వచనాదాజ్ఞావచనాత్కుశల  
వే విశాలాయాః పూర్వస్థానేతపోవనె ॥ సుచిరం-బహుకాలం, తప  
శ్చచార-వ్రతనియమోపవాసాదిరూపకర్తాచరణతత్పరాబధూవేత్సర్థః ॥  
౧౪౭ ॥ — అ ॥ తదను ఇంద్రోపి తత్ప్రతిక్రియాం చకారేత్యాహ ॥  
తాంకైతవేనేతి ॥ శతధారపాణిర్వజ్రహస్తః, ఏతచ్ఛ విశేషణం భూవి  
కారోపయోగాథమిత్యవగంతవ్యమ్ ॥ శతధారపాణిరీద్ర్యః, కై  
తవేన సతిరంద్రో గర్భం నిర్భృతస్యమితి కపటేన తాం దితిం శుశ్రూ

౯౨ సవాఖ్యానై-చమ్పురామాయణ

ర్వణ్యావగాహితతదీయజతరః సప్తధా గర్భం నిర్భద్య నిజగామః  
 దితిరపివిదితతనయవృత్తాంతా తాన్యపిసప్తఖండాన్యాఖండలెనసప్తమ  
 షమాణస్తత్తతాగ్రాలాచితైరుపచారైస్సేవమానస్సృష్టాదయోః-పాద  
 స్థానై, కలితా-నిక్షిప్తః, కచకలాపః-కేశసమూహోయయాతాం ॥ ౧॥  
 కలాపోఘాషణబహోతుణీరెపిచసంహతావిత్వమరః ॥ తథైవాప  
 న్నునిద్రాం-ప్రాప్తస్వాపం, కచానిష్ఠసృస్య శయ్యాయాంనిద్రాణామి  
 త్యథః ॥ ఏతచ్ఛాస్త్రనిషిద్ధమితిభావః ॥ అతపవ తామపవిత్రా-అ  
 శుచిరితి శిర్విణ్య, అవలోక్య ॥ ౧ ॥ నిర్విణనంతునిధ్యానందర్శనా  
 లోకనేక్షణమిత్యమరః॥అలోచ్యేతియావత్॥అవగాహితతదీయజతరః-  
 వ్యవిష్టదితిజతరకుమారస్య, గర్భం-పిండం, సప్తధా-సప్తభిఃప్రకారైః  
 + సంఖ్యాయావిధాద్ధేధావిధాప్రకారః॥నిర్భద్య-విదాన్య, నిర్జగామ-ని  
 ర్గతః, జతరాదితి శేషః॥అపవిత్రైత్యత్రఅపవిత్రామితిద్వితీయానై ప్రయో  
 క్యేపి + నివాతేనేతిశబ్దేన కర్తవ్యోభిహితత్వాన్నద్వితీయా కేంతు  
 ప్రాతిపదికాథమాత్రై పృథమేత్యక్తం ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం॥  
 ౧౪౨ ॥—దితిరపీతి ॥ ఇంద్రనిగమనానంతర్యాథకోయమపిశబ్దః  
 విదితో విజ్ఞాత స్తనయస్య గర్భస్థస్యవృత్తాంతావిచ్ఛేదనరూపవార్తా  
 యయాసా తథాక్తాసతీ తాని సప్తసప్తసంఖ్యాకాన్యప్రీఖండాని గ  
 ర్భశకలాని ॥ ఆఖండలెనెంద్రేణ, సప్తమరుతః-వాతాభిమానిసేదేవ  
 తాః, అవహాదీనాం సప్తానాం మరుతాం స్థానపాలానిత్యథః ॥ కార  
 యితావ తృతీయం విష్టవం స్వగం ఖ్యవిష్టా ఆవహాదీనాంనామాని \*  
 ఆవహాప్రవహశ్చైవ సంవహాచ్ఛ్చద్యహస్తథా । వివహాఖ్యః పరివ  
 హాపరావహాఇతికర్మాత్ ॥ సప్తే తెమారుతస్కంధా మహామీభిరు  
 దాహృతాః । ఆవహోవతయేదావ్యయఃమేఘాలావృష్టివిద్యుతః॥  
 వర్తయేత్ప్రవహాశ్చాపి తథామార్తండమండలం । సంవహో మారుత  
 స్కంధస్తథాశీతాంశుమండలమ్ ॥ వర్తయేదుద్యహాశ్చాపి తథానక్షత్ర

దుతః కారయిత్వా త్రివిష్టపం వ్రవిష్టా ॥ ౧౪౩ ॥ తతః ॥ ౪ ॥ అలంబు  
 సాయామిత్వాకౌజాతఃకశ్చిన్త హీపతిః । విశాలేతిన్వనామ్నాత్రివి  
 శాలావిదధేపురీమ్ ॥ ౧౪౪ ॥ ౫ ॥ తదను తద్వాస్తవ్యేన సుమతినా  
 మ్నా నృపతినా కృతాతిథ్యస్సరాజపుత్రాభగవన్స్విశ్వామిత్రస్తత్రని  
 శీఢినీఃనీత్యామిథిలాం ప్రతి పృస్థితఃపృతపసాము త్రమస్య గౌతమస్య  
 మండలమ్ । పంచమోవివహాఖ్యస్తు తత్రైవగ్రహమండలమ్ ॥ సప్తర్షిచ  
 క్రంస్సగ్గంగాంషప్తఃపరివహ స్తథా । పరావహ స్తథావాయుర్వత్  
 యెద్ధృవమండలమితి ॥ ౧౪౩ ॥ — అ॥ అస్తు తర్హితతఃకిమిత్యాశం  
 కాయాం పృశ్నస్యోత్తరమాహ॥ తత ఇతి॥ తతః దితేనగ్గప్రవేశానం  
 తరం ॥ అలంబుసాయామితి ॥ ఇత్వాకౌః యష్టద్యుతకూటస్థాద్వా  
 జ్ఞః అలంబుసాయా-అలంబుసాఖ్యాయాం, నిజభార్యాయాం జాతః-  
 ఉత్పన్నః, కశ్చిన్త హీపతిః విశాలానామరాజా అత్రకుశప్లవే స్వస్య  
 యనామ విశాలఇత్యభిధానం తెనైవ అకితామితి శేషః॥ అతవవి  
 శాలేతినామ్నా పృసిద్ధాం విశాలా-విస్తృతాంపురిం, విదధే-నిర్తమే  
 + వేశ్మలచ్చంకటచావిశాలచప్రత్యయః ॥ విశాలనిర్మితప్రజావ వి  
 శాలాపదప్రవృత్తినిమిత్తమిథిభావః ॥ ౧౪౪ ॥ — తదన్వీతి ॥ తదను  
 విశాలానగరీవృత్తాంతకథనానంతరం, భగవాన్పుజ్యోష్విశ్వామిత్రః త  
 స్యాం విశాలాయాం వసతీతితద్వాస్తవ్యః తత్రవన్ + వసేస్తవ్య  
 త్కర్తరిణిచ్ఛేతికర్తరితవ్యప్రత్యయోవృద్ధిశ్చ ॥ తెన సుమతిరితి నామ  
 యస్యతేన సుమతినామ్నా నృపతినా రాజ్ఞా కృతాతిథ్యః విహితాతి  
 థిసత్కారః, రాజపుత్రాభ్యాం-రామలక్ష్మణాభ్యాం, సహసరాజపు  
 త్రస్సగ్ తత్రవిశాలాయాం నిశీఢినీ-రాత్రిం, ॥ ౫ ॥ నిశానిశీఢినీరా  
 త్రిరిత్యమరః ॥ నీత్యా-గమయిత్వా, మిథిలాం-విదేహసగరింప్రతిప్ర  
 స్థితస్య పృతపసాము త్రమస్య మహాతపస్విప్రవరస్య, గౌతమస్యము  
 నేరాశ్రమం-తపోవనం, ప్రద్యుత్ తస్య గౌతమస్య దారా భా

శ్రమం ప్రదర్శ్య తద్దారానుషక్తాం కథామిత్థమకథయత్ || ౧౪౧ ||  
 ప || అత్రాగమద్దాతమధర్మదారాసనార్యజుష్టైనపథామహేంద్రః |  
 సచక్రధానిర్వృషణం వృషాణం భార్యామదృశ్యాంచ మునిశ్చకార ||  
 వనమెతద్గతే రామే శాపాన్తుక్తాభవిష్యసి | ఇత్యుక్త్వాగౌతమఃపత్నిం  
 హిమాద్రింతపసేయయా || ౧౪౨ || ఇత్థంవిదితవృత్తాంతే దేవతానాం

---

ర్యా అహల్యా తస్యామనుషాక్తాం-తదనుబద్ధాం, కథాముపాఖ్యాన  
 మిత్థమనేనప్రకారేణాకథయత్-కథయామాస || ౧౪౧ || — అ || త  
 దేవ వివృణోతి || అత్రైతి || అత్రాశ్రమే మహేంద్రః అనార్యజు  
 ష్టైన-అసాధుజనాచరితేన, వధాఃతపమాగే-తేత్యధః || గౌతమస్య  
 ధర్మస్యదార్యా-ధర్మసాధికాంపత్నిమహాల్యాం ప్రకృతివికృతిత్వాభా  
 వేన తాదర్శ్యచతుర్థీసమాసాప్రాప్త్యావృత్తీనయాసః || ౧ || దారాఃపుంసంచ  
 భూమ్యేవేత్యభిధానాత్పుంబహుత్వం || అగమత్-గ్రామ్యధర్మైశం  
 గతవాక్ + గమెబుజి పుషాదిత్వాచ్ఛైరజాదేశః || సమునీగౌత  
 మశ్చ క్రధా-అహల్యాజారత్వజనితకౌఠేన, వృషాణం-మహేంద్రం,  
 ౧ || వాసవోవృత్రహవృషేత్యమరః || నిర్వృషణం-విగతాండకోశం,  
 ౧ || ముష్కోండకోశోవృషణఇత్యమరః || తథా భార్యామహాల్యాం  
 చ అదృశ్యాం పూర్వరూపపరిత్యాగేన పాషాణభావమాపన్నామిత్వ  
 ధః || చకార-తథాశశాప || ఉపజాతివృత్తమ్ || ౧౪౨ || — అ || శా  
 పాంతంకథయతి || వనమితి || రామే-శ్రీరామచంద్ర, ఏతద్వనమే  
 తదరణ్యంగతే ప్రాప్తైసతి, శాపాత్పాషాణభావనిర్బంధరూపాల్ము  
 క్తాభవిష్యసి | శ్రీరామచంద్రవదారబండరజఃకిణస్పర్శాదేవ మ  
 బ్ధాపవరిప్రాప్తాం పాషాణభావావస్థాం విశయ నిజశరీరం ప్రా  
 ప్త్యసీత్యధః || ఇత్యనేన ప్రకారేణ గౌతమః పత్నిమహాల్యాం ప్ర  
 త్యుక్త్వా తపసే-తపశ్చర్యాధః, హిమాద్రిం యయా-ప్రావ || ౧౪౩  
 ఇత్థమితి || ఇత్థమనేన ప్రకారేణ, దేవతానాంగణై-అగ్నాద్విదితేవసం  
 ఘ్నై, విదితవృత్తాంతే-గౌతమశాపాదిహ్యో నిర్వృషణోభూదితి విజ్ఞా

గణతదా ! పితౄణాం పౌత్రభవంత్యే మేషస్య వృషణస్యచే ॥ ౧౪౦ ॥  
 తదేనామేనసాముక్తాం ప్రతిగృహ్ణాతుగౌతమః । ఇతితస్యాశ్రమం భే  
 జే సాకంరామేణకాశికః ॥ ౧౪౧ ॥ దుఃఖశుఖచరజవవబహువహౌ  
 తుస్తాద్యగ్విధేమహతిగౌతమధర్మపత్నాన్యః । యస్తాద్గుణైసరజసా వికృ  
 తవృత్తాంలెశతి, తదా-తస్మిన్తమయే, వృషా-ఇంద్రః, పితౄణాం-పి  
 తృణైవతానాం, ప్రాభవాన్తాహత్యాత్, మేషస్య హవిష్టైవనకల్పి  
 తస్య, వీడకాఖ్యపశువిశేషస్య, వృషణం లెభే-ప్రాప, మేషవృషణంభి  
 తావ్ ఏతద్వృషణస్థానై యోజయీమానురిత్యధః ॥ అతఏవ మేష  
 వృషణఇంద్రఇతి లొకవేదయోః ప్రసిద్ధిః ॥ ౧౪౨ ॥ మేఘోరభ్రోర  
 ణోణాంయమేషవృష్టయవీడక ఇత్యమరః ॥ ౧౪౩ ॥ — తదితి ॥ త  
 త్తస్మాత్కూరణాద్గౌతమః ఎనసః-మహేంద్రసంభోగజనితపాపాల్,  
 ముక్తాం-యష్టత్పాదరజామహిమ్నీతి శేషః ॥ ఏనామహల్యాం ప్రతి  
 గృహ్ణాతు-పునఃస్వీకరోతు ఇత్యక్తే వీతి శేషః ॥ ఇతి నైవగమ్యమానార్థ  
 తావదప్రయోగః ॥ ప్రయోగేవా పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః ॥  
 కాశికో విశ్వామిత్రః రామేణసాకం తస్య గౌతమస్యాశ్రమం భేజే-  
 ప్రాప ॥ ౧౪౪ ॥ — దుఃఖఇతి ॥ తాద్యగ్విధే-తాద్యశప్రకారే, అ  
 నిర్వాచ్యఇత్యధః ॥ మహత్యనల్పచ గౌతమధర్మపత్నాన్యః-అహ  
 ల్యాయాః, దుఃఖ-పాషాణావస్థాజనితక్లేశే, శుఖ-పూర్వరూపప్రా  
 ప్తిజనితానందేచవిషయే, రజవవ రజాగుణోరేణుశ్చ ॥ ఏవకారోవధా  
 రణాధఃకః ॥ సౌతుః కారణంబహువ ॥ కుతఃయస్తాత్కూరణాత్సాగౌ  
 తమధర్మపత్నీ గుణైస-గుణరూపేణ రజసా-రజాగుణైసేత్యధః । వి  
 కృతింగతా-పాషాణావస్థావికారం ప్రాప్తా, తథా రామస్య త్రి  
 రామచంద్రస్య పాదరజసా-చరణరేణునా, ప్రకృతిం-పూర్వరూపం  
 వ్రపేదే త్రిరామచంద్రచరణారవిందరజస్సంపర్కాల్ పాషాణ  
 త్వం విహాయ నిజాకృతిం ప్రాపేత్యధః ॥ ౧౪౫ ॥ అథోరజాగుణై



తిగతానా రామస్యపాదరజసా ప్రకృతింప్రపేదే || ౧౫౦ || X || త  
 స్తిన్నహల్యయా గౌతమేనచ కృతమాతిధ్యం విశ్వామిత్రస్సరాజపు  
 త్ర్యః ప్రతిగృహ్య మిథిలోపకంరథువిజనకయజనభవనమభజత||౧౫౧||  
 తదను జనకేన విధిపదభ్యర్చితే తస్మిన్నిమికులపురోధాశ్చతానందోర

---

ణావార్తవచెతి నానాధ౯రత్నమాలా || రజఇతి కేవలప్రకృతగౌచ  
 భః శ్లేషాలంకారః || 'యద్యపి పూర్వమదృశ్యాంచకారత్వక్తం || న  
 తు పాషాణావస్థాంతథాపి వికృతింగతా ప్రకృతింప్రపేదె ఇత్యనే  
 న పద్మపురాణా క్తపాషాణావస్థాసూచ్యతే || తథాచపాద్యే \* సాతత  
 స్తస్యరామస్య పాదస్పర్శాన్తహత్తనః | అభూత్సుయాపావనితో శా  
 పాక్రాంతామహాశిలేతి \* గుహానాప్యక్తమ్ \* త్పాలయామితవపాద  
 పంకజే నాథదారుదృషదోకిమంతరమ్ | మానుషీకరణచూణామస్తి  
 తేపాదయోరితికథాప్రధీయసీతి \* మహానాటకేప్యక్తమ్ \* శిలాకం  
 పంథత్తై శివశివవియజ్జే కతినతామహానారీచ్ఛాయామయతీవనితా  
 రూపమయతే | వదత్యేవంరామేవికసితముఖివలలమురఃస్థలేభృత్వా  
 బద్ధాప్తకదభరముదస్థాద్భవీవధూః || \* అన్యత్రగౌతమేనచ \* పదక  
 మలరజొభిర్తుక్తపాషాణదేహమలభత యదహల్యాం గౌతమోధర్మప  
 త్నిమ్ | త్వయిచరతివిశిణాగ్రావవింధ్యాద్విపాదె కతికతిభవితారస్తాప  
 సాదారవంతఇతి || వసంతతిలకావృత్తమ్ || ౧౫౦ || —తస్మిన్నితి ||త  
 స్తిన్నాశ్రమే విశ్వామిత్రః అహల్యయా గౌతమేనచ కృతమాతిధ్యం  
 విహితమతిథిసత్కారం, స రాజపుత్రశ్చై రామలక్ష్మణసహితస్సప్ర  
 తిగృహ్య-సీవృత్స, మిథిలోపకంరథువి విదేహనగరాంతికప్రదేశే,  
 జనకస్య యజనభవనం-యజ్ఞశాలామభజత-ప్రావిశత్ || ౧౫౧ || విదే  
 హోమిథిలాపురి! ఉపకంతాంతికాభ్యణాభ్యగ్రావ్యభితౌవ్యయమి  
 తిచామరః || ౧౫౧ || తదన్వీతి || తదను యజ్ఞశాలాప్రవేశానంతరం,  
 తస్మిన్-విశ్వామిత్రే,జనకేన రాజ్ఞా విధిపతీవిధ్యర్హంయథాశాస్త్రమి

ఘనందనమేవమభాషత || ౧౫౨ || ప || తిష్ఠక్షత్రార్హవృత్తైః  
నిరగమదసావాశ్యమంబృష్టానూనోరాతిధ్యంతత్రలద్భావనిరవధిసురభేః  
ప్రాభవాదిత్యవేత్య | సాతేనప్రాధితాభూత్తదనుమునివరేనాభ్యుపే  
తేచక్షర్వక్రశంఖీం తాంతయైవప్రచురబలన్మజా కాందిశీకోబభూవ ||

త్యథః + తదర్హమితి వతిప్రత్యయః || అభ్యర్చితే-పూజితేనతి, ని  
మిర్మామ రాజా విదేశానాం కూటస్థః, తతులపురోధాః-తద్వంశ  
పారంపర్యాగతపురోహితః||పురఃపురస్తాదేవ రాజ్ఞోహితంధత్తై పురో  
ధాఇతివిగ్రహః || ౧౨ || పురోధాస్తుపురోహితఇత్యమరః || శతానందో-  
గౌతమపుత్రః, మునిః రఘునందనం-శ్రీరామం, ప్రత్యేవం వక్ష్య  
మాణప్రకారేణాభాషత-అవచత్, విశ్వామిత్రమహాత్మ్యం వక్తు  
మువచక్రమిత్వత్యథః || ౧౫౨ || —అ|| తదేవవివృణోతి || తిష్ఠన్ని  
తి || అసావయమితి హస్తనిదేశః || మునిర్నననశీలో విశ్వామిత్రః,  
క్షత్రార్హవృత్తై-క్షత్రవణయోగ్యవ్యాపారే, క్షత్రార్హైతిపాతే  
క్షత్రధర్మయోగ్యవ్యాపారే తిష్ఠ, వతఃమానస్సక్తురతిశేషః బృ  
హ్మనూనోర్వసిష్ఠస్య, ఆశ్రమం-తపోవనమగమత్-ప్రావ, ఆఖటక  
యాత్రాయామితిశేషః || అథ తత్రఆశ్రమే నిరవధినిర్వర్త్యాదం ష  
డ్రసాపేతచతుర్విధమృష్టాన్నపానాదినమృద్ధతయా నిర్వక్తు మశక్యమి  
త్యథః || ఆతిధ్యమతిథినత్కారం, + అతిథయే ఇదమితి తాదర్శ్యే అతి  
థేష్యే ఇతి ష్యప్రత్యయః || లద్భావ - ప్రాప్య, వసిష్ఠకృతమితి శే  
షః తతస్సురభేః-కామధేనోః || ౧౩ || సురభిగఃవిచక్రీయామిత్య  
మరః || ప్రాభవాత్సామధ్యేదిత్యేవమవేత్య-జ్ఞాత్వా, సాసురభి  
స్తేన విశ్వామిత్రేణ, ప్రాధితా-మహ్యమియందీయతామితివసిష్ఠము  
ద్దిశ్య యాచితాభూత్ || తదను యాచ్ఛానంతరం మునివరే-మునిశ్రే  
ష్ఠే, వసిష్ఠే, నాభ్యుపేతే ధేనుం దాతుమనంగీకృతవత్సతీత్యథః ||  
నఇథాన్యనశ్చిన్య సుప్నుపేతిసమాసః || క్రోశంతిమాతఃస్వరం

గ || బహుశస్తద్బలచకితస్య తపోబలాధిగతవివిధాయుధనిగమస్యభూ  
యోపి సురభినిమిత్తం సమారబ్ధసమరస్యాస్యదివ్యాస్త్రపరంపరాం  
ర్వశీం, తాం ధేనుం చకర్ష-బలాత్క్రూరేణనీతవాక్, తతః ప్రచుర  
బలజుషా-అత్యంతబలిష్ఠయా ప్రచురబలస్సజేతి పాఠే ప్రకృష్టబలశ  
కయవనాద్యుత్పాదకయేత్యర్థః; తయాధేనేవ కాందిశీకో-భయద్రుతా  
బధూవ || మహాబలసంపన్నకామధేనువిదళితచతురంగబలస్సక్ పలా  
యితాభూదిత్యర్థః || ని || కాందిశీకోభయద్రుతత్యమరః || తయై  
వేత్సత్ర ఏవకారోవసిష్ఠవ్యవచ్ఛదాధాకః || రాజా తపోబలస సవ  
ధ్యఇతి తేనాపెక్షితత్వాదితిధావః\*తదుక్తం శ్రీరామాయణాకిష్కిం  
ధాకాండే \* దులభస్యచధర్మస్య జీవితస్యశుభస్యచ | రాజానావా  
సరశ్రేష్ఠప్రదాతారోనసంశయః || తాన్నహింసాన్మచాక్రోశేన్నా  
క్షిపేన్నాప్రియంవదేత్ | దేవామానుషరూపేణ చరంత్యేతేషామీత  
లఇతి || \* సృగ్ధరావృత్తమ్ || తదుక్తంకేదారేణ \* మృచ్చైర్వర్యా  
నాం త్రయేణతిమినియతియతాసృగ్ధరాకీర్తిలయమితి || ౧౫౩ ||—  
అ || ఏవంభూతాపి పునర్యుద్ధాధామేవ ప్రవృత్తత్యాహ || బహు  
శఇతి || బహుశః-బహువారం, + బహుల్పథాఃచ్ఛస్కారకాదస్య  
తరస్యామితి శస్పృత్యయః || తస్యాః కామధేనార్బలాత్ శక్తైశ్చక్రిత  
స్య భయసంభ్రాంతస్య ||ని|| చకితాభయసంభ్రాంతత్యభిధానాత్ ||  
తపోబలేన అధిగతాః ప్రాప్తా వివిధా బహుప్రకారాశ్చ ఆయుధని  
గమా ధనుర్వేదాద్యస్త్రవిద్యా యేనతస్య అతివ సురభినిమిత్తం-  
కామధేనుప్రాప్త్యర్థం, +తాదభ్యఃచతుర్థీస్థానే నిమిత్తపర్యాయ  
ప్రయోగే సర్వాసాం ప్రాయదర్శనమితి ప్రథమా || భూయః-పునర  
పి, సమారబ్ధసమరస్య-ఉపక్రాంతయద్ధస్య, అస్య విశావ్రిమిత్రస్యది  
వ్యాస్త్రపరంపరమమానుషాస్త్రశ్రేణిం, బ్రహ్మాదండేన-బ్రహ్మలైజా  
హయేన దండేన, నిరుంధక్-నివారయక్, మోక్షీకుర్వన్నిత్యర్థః ||

బ్రహ్మదండేన నిరుంధన్నరుంధతీజానిరవతస్థే || ౧౫౪ || తతోయం జా  
తవ్యభీకః త్రాత్రాత్రైజసః పరం బ్రాహ్మమేవమహోమహీయఇతి ని  
శ్చిత్వ తత్సిద్ధయే దక్షిణస్యాందిశి తీవ్రతరంతపశ్చచార || ౧౫౫ || అ  
థ సావిత్రిః క్షత్రియస్త్రీశంకుస్సశరీరః స్వగ౯సిద్ధిమభ్యర్థయమా  
నో వసిష్ఠేన ప్రత్యాఖ్యాతస్తస్య పుత్రైర్గ్రహోదయాదిభిర్నిర్బంధ

అరుంధత్యేవ జాయాయస్య అరుంధతీజానిర్వసిష్ఠః + జాయాయానిశ్చితి  
విజాదేశః || అవతస్థే-బ్రాహ్మభ్యేనస్థితవాః, + నమవప్రవిభ్యస్త్యిత్వా  
త్తనేపదమ్ || ౧౫౪ || —తత ఇతి || తతస్తదనంతరం, అయంవిశ్వామి  
త్రః జాతవ్యభీకః-క్షత్రియబలె సముత్పన్నాప్రీతిస్సృక్, ని || అభీకం  
త్వప్రీయేన్మత ఇత్యమరః || అథవా ఉత్పన్నదుఃఖః || ని || వ్యభీకమ  
న్మతేదుఃఖ ఇతివైజయంతి || అతఏవ త్రాత్రాల్-క్షత్రసంబంధనః తె  
జసఃబలాల్ || ని || తెజఃప్రభావేదీప్రోదబల ఇత్యమరః || పరమత్వం  
తం బ్రాహ్మం-బ్రహ్మసంబంధ్యేన మహస్తేనో, మహీయో-మహత్తరం  
ప్రశస్తమితియాదల్ | ఇతి నిశ్చిత్వ-నిధార్య \* తథాశ్రురామాయ  
ణ \* ధిగ్బలంక్షత్రియబలం బ్రహ్మతేజోబలంబలమ్ | ఏకేన బ్రహ్మ  
దుండేన స్వర్వాస్రాగ్నిహతానిమేఇతి || తత్సిద్ధయే బ్రహ్మతేజః ప్రాప్త్య  
ర్థం దక్షిణస్యాందిశి తీవ్రతరంతస్యగ్రిం తపశ్చచార ఘోరతరతపో  
నిష్ఠోహుదిత్యర్థః || ౧౫౫ || —అథేతి || అథానంతరం, సావిత్రిః-  
సవిత్ప్రమణోద్భవః, క్షత్రియః-క్షత్రకులప్రసూతః + క్షత్రాద్భవ ఇతిఘ  
ప్రత్యయః || విశేషణద్యమేనాపిగృహీతా పరిత్యాగిత్వంసూచ్యతే ||  
త్రిశంకూరాజా సశరీరః-శరీరసహితస్సన్నైవ, స్వగ౯సిద్ధిం-స్వలోక  
కప్రాప్తిం, అభ్యర్థయమానః సశరీరవీవాహం స్వగ౯ం యాస్యామి  
తి యాచమానస్సన్నిత్యర్థః || వసిష్ఠేనగురుణౌ ప్రత్యాఖ్యాతః సశ  
రీరస్వగ౯మనమశక్యమితినిరాకృతః || తథానిర్బంధకుపితైః||యష్ట  
భిరపివా గురుపుత్రైర్గ్రహం సశరీరవీవ స్వగ౯ం ప్రాప్సేయితి పు

కుపితైద౯ త్రచండాలభావస్తమేనం శరణమభజత ॥ ౧౫౬ ॥ అసౌ  
 'పపి తన్న నొరథవరిపూత౯యే' కృతుమేకం ప్రాకృమత ॥ ౧౫౭ ॥  
 తత్ర సమాగతేషు బ్రాహ్మణేషు జగుప్సయా త్రిశంకౌరణాగతాన్వసే  
 వ్యవ్రాత్రానయంశాపేష శ్వభక్షకానకరోత్ ॥ ౧౫౮ ॥ తతఃకృత్తఘ్న  
 జాం వగ౯పి స్వగ౯దనవతీణ౯ ॥ ౧౫౯ ॥ ప ॥ అయంమహాత్మా

హాపునర్యాజ్ఞానిర్బంధజనితౌపద్యవసంజాతకోపైఃమహాదయవపఱదా  
 ర్యేషాంతైస్తస్యవసిష్టస్య పుత్రైః డతః చండాలభావాయస్యసత  
 థాక్తః చండాలోభవేతిశప్తస్సన్నిత్యథః ॥ తమేనం విశ్వామిత్రం  
 తపస్యంతం శరణమభజత తత్ప్రతిపక్షతయా అయం మాం శష్టగ౯ం  
 ప్రావయిష్యతీతి శరణాగతోభూదిత్యథః ॥ ౧౬౦ ॥ —అ ॥ త  
 తఃకిమతతహ ॥ అసావితి ॥ అసౌ విశ్వామిత్రోపి తస్య త్రిశంకౌర్తనౌ  
 రథవరిపూర్తయే-సశరీరస్వర్గప్రాప్తిరూపమనొరథం పరిపూరయితుమి  
 త్యథః ॥ ఏకంకృతుం ప్రాకృమత-కంచిద్యాగం ప్రార్థ్యవానిత్యర్థః ॥  
 ౧౫౭ ॥ —తత్రైతి ॥ తత్ర త్రిశంకోస్సంబంధిని తస్మిక్కృతౌ, బ్రా  
 హ్మణేషు-బ్రహ్మషిఁషు, సమాగతేషు విశ్వామిత్రభయాయపాగతేషు  
 సత్సు, త్రిశంకోర్నృపాత్ + జగుప్సవిరామేత్యాదిదాపంచమి ॥  
 జగుప్సయా శాఖాంతరంప్రవిష్టః, జాతిభృష్టోస్తత్పరిపంథినం శరణం  
 గతశ్చండాలాయం యజమానః, క్షత్రియశ్చ యాజకస్తస్మాత్తత్ర గ  
 మనమనుచితమిచ్ఛుశ్చన్నమనస్సంకోచేనైత్యేవ ॥ అనాగతానసం  
 ప్రాప్తౌ, వసిష్టస్య పుత్రౌ అయం విశ్వామిత్రః శాపేన శ్వ  
 భక్షకానకరోత్ యతోస్తదుపకారంతయోగం పృతిష్ఠ్య యానసమా  
 గతాస్త ఇమే వసిష్టస్యపుత్రాఃఅతః శ్వమౌసభక్షకాభవంతితి శశాపే  
 త్యథః ॥ ౧౫౮ ॥ —తతఃకృత్తఘ్న ॥ తతస్తదనంతరం, కృతుంభంజతఇ  
 త్కృసుధుజః తేషామింద్రాదిదేవానాం, వగ౯-సంఘేపి, స్వగ౯ద  
 నవతీణ౯ జగుప్సయైవ అనవతరతిసలిహవిర్భాగా గృహీతుమితిశే  
 షః ॥ ౧౫౯ ॥ —అయమితి ॥ మహాత్మా-మహానుభావోయం విశ్వా

తపసాంప్రభావాదారోపయామాస దివం త్రిశంకుమ్ । నీలాంబరం ని  
హ్నాతరాజవేషం వషానిశీధాదవిశేషవేషమ్ ॥ ౧౬౦ ॥ అపాతయ  
త్స్వగ్గముపాశ్రయంతం సంజాతమన్యస్థతమన్యరెనమ్ । తనోవల  
మృప్యస్యనియోగశంకుం లెభేత్రిశంకుగ్గగనేప్రతిష్ఠామ్ ॥ ౧౬౧ ॥

మిత్రః, తపసాంప్రభావాత్తపస్సామధ్యాయాత్, త్రిశంకుం దివం-స్వ  
గ్గం, ఆరోపయామాస-ఆరోపితవాన్, + రుసౌభ్యైంతాల్లిట్ ॥  
కుమః పోస్యతరస్యామితివకారః ॥ గతిబద్ధీత్యాదిసాఅణికర్తుః కౌశ  
ర్మత్వం ॥ కీదృశం త్రిశంకుం నీలమంబరం వాసోవ్యోమచయస్యతం  
ఏకత్ర చండాలాకృతిధారితాద్వదస్యత్ర మేఘావరణజనితాంధకారా  
వృతత్వాచ్ఛేతిభావః ॥ ౧ ॥ అంబరంవాససేవ్యామ్నీతివిశ్వః ॥ తథా  
నిహ్నతః-ఆచ్ఛాదితః, రాజవేషోస్థపనైపథ్యం, చంద్రప్రకాశశ్చయ  
స్తికతం ॥ ౧ ॥ రాజాప్రభాన్యపేదంచద్రే యత్క్షేత్రత్రయశక్రయారితి  
విశ్వః ॥ అతపవ వషానిశీధాల్-ప్రావృటాలాధరాత్రా దవిశే  
షో విశేషరహితావేషోయస్యతం అధరాత్రశుభ్యాకారమిత్యధః ॥  
౧ ॥ స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాంఘ్నామ్నీవషాణ్యతి ॥ అధరా  
త్రనిశీధాన్వావితచామరః ॥ క్లేషాలంకారః ॥ ఇంద్రవజ్రావృత్తం ॥  
౧౬౦ ॥ —అపాతయదితి ॥ తతస్తదనంతరం శతం మన్యవః క్రతవా  
యస్య శతమన్యరింద్రః ॥ సంజాతమన్యః చండాలంకమితి స్వగ్గ  
మారోపితవానితి సముత్పన్నకోధస్స ॥ ౧ ॥ మన్యదైన్యేక్రతౌ  
కుశీత్యమరః ॥ స్వగ్గముపాశ్రయంతం-ప్రవిశంతమనం త్రిశంకుమ  
పాతయల్-పాతయామాస, తతోనంతరం త్రిశంకుః పతమానఇతి శే  
షః ॥ అస్య మహాత్తనో విశ్వామిత్రస్య, నియోగశంకుం త్వమత్రై  
వ తిష్ఠేత్వాజ్ఞారూపాలంబనయప్తివిశేషం అవలంబ్యవష్టభ్యః గగనై  
ప్రతిష్ఠాం స్థితిం, లెభే-ప్రాప్, ఏతన్నియోగావలంబేన అంతర్విక్షేప్తతో

౫ || తత్రాగీర్వాణగణప్రాధానయా 'పరిత్యక్తభువనాంతరనిర్మాణకర్తాణాం తత్ర తపఃప్రత్యూహః ప్రత్యుద్భూతఇతి పశ్చిమాయాం దిశి పుష్కరే పుష్కలం తపశ్చరంతమముమంబరీషయజ్ఞపశునాశ ప్రియశ్చిత్రాధాం బహ్వీభిగోభిః కీర్తవా నరపశుతాం నీయమానస్తావ దృచీకస్య మధ్యమపుత్రశ్శునశ్శేఫశ్శరణమయాచత ౧౬౨

భూదిత్యధాః || మహాత్మానః కింవాకర్తుంనశక్నువంతీతిభావః || ఊపజాతివృత్తమ్ || ౧౬౧ || — తతఇతి || తతః-త్రిశంకోగ్-గనప్రతిష్ఠాపనానంతరం, గీర్వాణగణప్రాధానయా పురందరాదిబృందారకబృందయాద్యయా, పరిత్యక్తం-విసృష్టం, భువనాంతరనిర్మాణకర్త-స్వర్గాంతరవనైవ కర్త యేనతథా తత్ర దక్షిణస్యాందిశి తపఃప్రత్యూహస్తపావిఘ్నః || ౧ || విఘ్నాంతరాయఃప్రత్యూహఇత్యమరః || ప్రత్యుద్భూతస్సంజాతఇతిపశ్చిమాయాందిశి, పుష్కర-తీర్థవిశేషే, పుష్కలం-సమగ్రం, తపశ్చరంతమముం విశావమిత్రం అంబరీషస్య మహారాజస్య యజ్ఞపశునాశేనిమితైః ప్రాయశ్చిత్రాధాం-ప్రాయశ్చిత్తంనామ ప్రార్థకర్తలూపజనితమరితనిరాకరణాధాం, అవశ్యకర్తవ్యకర్తవిశేషః || తదథాంబహ్వీభిరనేకాభిశ్శతసంఖ్యాకాభిరత్యధాః + మోతాగుణవచనాదితిజీవ || గోభిరమూల్యసూతాభిః, కీర్తవా-క్రయద్రవ్యదానేనస్వీకృత్య, నరపశుతా-నీయమానః తత్ప్రియశ్చిత్తస్య సఃపశునాంతరనిర్మాణకర్తాణాం విధిబాధితత్వాదితిభావః || తావత్తదానీం ఋచీకస్య ఋచీకనామ్నః కస్యదిద్దరిబ్రాహ్మణస్య, శునశ్శేఫః-శునశ్శేఫనామా శునఇనశేఫోయస్వేతివిగ్రహః + శేవపుద్భలాంగూలమ శునఇత్యుక్తమ్ మధ్యమపుత్రః శునఃపుచ్ఛః శునోలాంగూలః ఇత్యాద్యతృతీయపుత్రాః పక్షియా మధ్యమాయాపుత్రః మధ్యసమోమధ్యమః + మధ్యాన్త ఇతి మధ్యమః \* సీతా జ్యేష్ఠమవిశ్రయం మాతాచాహకనీయసమ్ || విక్రితంమధ్యమంమనస్య రాజపుత్రనయస్వమామితిక్రిరామాయణ తెనై

అయంభగవాన్ని జతనయవినిమయేనరక్షతు మేనముస్తుభిఃపరాజ్ఞుభిః  
 స్తేభ్యోహవిష్యందాదిభ్యశ్చాపెనవసిష్ఠతనయదశాం దత్వాగౌఢాద్వ  
 యప్రీతాభ్యామింద్రోపంద్రాభ్యామంబరీషం శునశ్శేఖరం పరిపూ  
 వ్నాక్తత్వాత్ ॥ శరణమయాచత ఆపన్నోహం మత్ప్రీణసంరక్షణంతు  
 ర్వితి ప్రాధితవానిత్యథః ॥ నను ఋషీకోయం బ్రాహ్మణః తత్క  
 థం స్వదగ్ధోదరపూరణాయ పశ్యథం స్వపుత్రదానరూపంపాపంకృ  
 త్వా, కించ ఆత్మవైపుత్రనామాసీతిశ్రుతే ॥ పుత్రస్యాత్మరూప  
 త్వాత్ ఆత్మహంతృత్వదోషవ్యసంగాచ్చుతిచెత్ ॥ సత్యం బుభుక్షిత  
 స్యాస్య తాదృగ్వివేకశూన్యత్వాత్, తమక్రమః \* త్యజేత్త్వాధార్తా మ  
 హిశాపి పుత్రం భుక్తేక్షుధార్తాభుజగీన్యమండమ్ । బుభుక్షితశికిం  
 నకరోతిపాపం క్షీణానరాక్లిష్టగుణభవంతి ॥ అన్యచ్చ \* అస్యదగ్ధో  
 దరస్యాథే కింనకుగ్వంత్యసాంప్రతమితి ॥ అతస్తథాకృతవానిత్యలమ  
 తిప్రసూగేన ॥ ౧౬౨ ॥ — అ ॥ తతఃకింకృతవాన్తునిరిత్యతాహ ॥ అ  
 యమితి ॥ అయమితి పురోవర్తినోనిదేశః ॥ భగవానుత్పత్తించ వి  
 నాశంచేత్యుక్తలక్షణః విశావమిత్రః ॥ నిజతనయవినిమయేన-స్వపుత్ర  
 ప్రత్యర్పణేన, ఏనం శునశ్శేఖరం రక్షతుం-పాలయితుముస్తుభిః \* సర్వ  
 కామసమృద్ధస్యహ్యశ్వమేధస్యయత్ఫలమ్ । తత్ఫలంలభతేత్రస్తే రక్షతే  
 శరణాగత ఇతి ॥ శరణాగతరక్షణే మహాఫలశ్రవణాత్ నిజతనయాప్నవే  
 నాప్యేనం పశుభావనిర్బంధాన్తాచయతుం కృతనిశ్చయస్సన్నిత్యర్థః ॥  
 పరాజ్ఞుభిః వినిమయానంగీకారేణ ప్రతిహలేభ్యః హవిష్యందః  
 ఆదిగ్రాహంలెభ్యోహేవిష్యందప్రముఖేభ్యః ॥ లెభ్యఃనిజతనయేభ్యః  
 శాపేన వసిష్ఠతనయదశాం శ్వభక్షకావస్థాం దత్వా వసిష్ఠతనయాఇవ  
 శ్వహంసభోజనాభవంతితిశప్సేత్యథః ॥ ౧౬౩ ॥ దశావరావస్థాయా  
 మితివిశ్వః ॥ గాధాద్వయప్రీతాభ్యాం-గాధయోరింద్రోపంద్రప్రసా  
 దకనూక్తివిశేషయోద్వేదయేన శునశ్శేఖరేన ప్రీతాభ్యాం-శుంతుస్తా



ణమనారథా కారయామాస ॥ ౧౬౩ ॥ తతస్తపస్యంతమేనం మేన  
 కానంగత్తస్తపాభంగశ్చిరమంగీచకార ॥ ౧౬౪ ॥ పశ్చాత్పశ్చాత్తాపా  
 భిఘాతాయముత్తరే ధూభ్యశికాశిశీరే ఘోరం తపశ్చచార ॥ ౧౬౫  
 తత్ర జంభారివహితాం రంభాం శైలిభవేతిశప్త్యా పూర్వస్యాందిశి ని  
 భ్యామింద్రోపంద్రాధ్యాం, యాగాధిష్ఠాత్పదేవతాధ్యాం అంబరీషం  
 శునశ్శేఫంచేత్యుభౌ పరిపూణణమనారథౌ-సంపూర్ణాభిలాషాకార  
 యామాస ॥ ఇంద్రోపంద్రసంతాపోతాద్దనపూర్వకం యజ్ఞస్య  
 సాంగత్వాపాదనేన అంబరీషమనారథం ప్రాణపరిత్రాజైవ శునశ్శే  
 ఫమనారథంచ పూరయామాసేత్యధః ॥ ౧౬౩ ॥ —తత ఇతి ॥ తత  
 స్తదనంతరం, తపస్యంత-తపఃకుర్వాణం, తపోనిష్ఠమిత్యధః ॥ ఏ  
 నం విశ్వామిత్రం మేనకాయాః మేనకాఖ్యాయా అప్పరనస్సంగ  
 తః-సంగాల్, + పంచమ్యస్తసిః ॥ తపోభంగస్తపోవిఘ్నః కర్తా,  
 చిరం-బహుకాలం, అంగీచకార-అనుససార, మేనకానంభోగతాత్పర్య  
 ణ చిరకాలమయంపరిత్యక్తనియమోధూదితిభావః ॥ తపోభంగస్యప్రా  
 బల్యం బోధయితుం కర్తుంకర్తవ్యత్వాసః ॥ ౧౬౪ ॥ —పశ్చాదితి ॥  
 పశ్చాత్తదనంతరమయం విశ్వామిత్రః పశ్చాత్తాపేనకిషేతదనదాచరి  
 తమంగీకృతమిత్యనుతాపేనాభిఘాతః ఆకాంతస్సన్నుత్తరే-ఉత్తర  
 స్త్రిధూభ్యతి-హిమవత్పర్వతే + పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవెతివికల్ప  
 త్ స్త్రిన్నాదేశాభావః ॥ కాశిక్యాస్తత్రిత్రాయాః స్వభగిన్యా న  
 ద్యాస్తీరే ఘోరమప్యగ్రం తపశ్చచార ॥ తథాచత్విరామాయణకా  
 శిశీవరమోదారాపవృత్తాచమహానదీ । దివ్యపుశ్యోదకారమ్యాహిమ  
 వంతముపాశ్రితా ॥ లోకస్యహితకారమ్యాధంప్రవృత్తాభగినీమమేతిశ్శి  
 రామంప్రతి సేవనైవోక్తమ్ ॥ ౧౬౫ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్ర హిమవ  
 త్పర్వతే, జంభారిణ-జంభాఖ్యదైత్యదేవీశేనంద్రేణ, ప్రహితాం-త  
 పోవిఘ్నాధంపైషితాం, రంభామప్పరసం ॥ ని ॥ స్త్రియాంబహు

రస్తనిశ్వాసంతపశ్చరత్యముష్టిన్నూష్ణణ తపోగ్నేరుద్విగ్నామరసఖ  
స్తామరసాసనస్సన్నిధాయ జితేంద్రియత్వాద్బ్రహ్మహ్మరసి వసిష్ఠో  
ప్యేవం వ్యాహరతుభవంతమిత్యభాషత ॥ ౧౬౬ ॥ ప ॥ అసౌ వసిష్ఠ  
నిర్దేశశాద్బ్రహ్మహ్మత్వమవిందత । యథోపనయసంసారాద్ద్విజ

షవ్యపురసన్నవైర్యశ్యాఢోర్వశిముఖాః ॥ ఊర్వశిమేనకారంభావృతా  
చీదతిలోత్రమేత్యమరః ॥ శైలీ-శిలామయీ, మయడధేఅణ్ ॥ శిలా  
రూపాభవేతి శస్త్రా శాపః పాషాణావస్థాం దత్సేత్యథః ॥ పూర్వ  
స్యాందిశి-పాచ్యం, నిరస్తనిశ్వాసం-నిరుద్ధపాణసంచారం యథాత  
థా రేచకపూరకకుంభకలక్షణప్రాణాయామసహితమిత్యథః ॥ అము  
ష్టిన్విశ్వామిత్రే తపశ్చరతి మహాగ్రతపానిష్ఠావరతంత్రైసతి తపో  
గ్నేస్తపోరూపవశ్చేరూష్ణణ సంతాపజనకజ్వాలయా, ఉద్విగ్నా  
విహ్వలాః యేతమరా దేవాస్తేషాంసఖాతత్సఖః భయసంభ్రాంతాః  
లగీరావేసహితస్సన్నిత్యథః + రాజాహస్సఖభ్యష్టజితిటన్ ॥ తా  
మరసాసనో-బ్రహ్మ, సన్నిధాయ-సన్నిహితాభూత్వా, జితేంద్రియ  
త్వాద్విషయప్రవృత్తివ్రతిరోధేన శక్తితేంద్రియగ్రామత్వాద్ధైర్యః బ్ర  
హ్మహ్మరసి జాతః వసిష్ఠోపిత్యత్ప్రతివత్సోపి భవంతమేవం బ్రహ్మర్షి  
రసీతి వ్యాహరతు-వదతు, మదనుగ్రహణైతిశేషః ॥ తత్రైవ తప మ  
నసివిద్యతఇతిభావః ॥ ఇతీత్యమభాషత ॥ ౧౬౬ ॥ —అ ॥ తతఃకింత  
త్రాహ్ ॥ అసావితి ॥ అసౌవిశ్వామిత్రః వసిష్ఠస్సనిర్దేశశాన్నిరూపణా  
దబ్రహ్మరిత్వం-బ్రాహ్మణఋషిత్వం, దేవజన్తనీఉత్పత్తికర్తృభ్యాం యస్య  
సద్విజన్తా-బ్రాహ్మణః, ఉపనయసంసారాదుపనయసరూపసంసారా  
రాద్బ్రహ్మవర్చసంయథా బ్రహ్మతేజఃవలవిందత-అలభత + బ్రహ్మహ  
స్తిభావో వర్చసఇతిఅచ్చిత్యయః ॥ అత్ర యథాశబ్దః ఇవాధికః ॥  
ఇనన ద్వాన్వియథాశబ్దాఇతి దండ్యాచార్యానుశాసనాత్ ॥ అతవవౌష

స్తాబ్రహ్మవర్చసమ్ || ౧౬౭ || ఇతిజనకపురోధన్లఘ్నితాగాధినూన  
స్సహస్రపతనయాభ్యాం శర్వరీంతత్రసీత్వా | విధివక్షదశదఘ్నంపు  
షష్ఠదర్భాగ్రగర్భం సరసిజదయితాయజ్యోతిషేఛాందసాయ || ౧౬౮ ||  
X || తదను రామలక్ష్మణనిరీక్షణకౌతుకాదనవరతపతితేన వికచకువల

మా || ౧౬౭ || — ఇతీతి ! ఇత్యుక్తప్రకారేణ జనకస్య పురోధనా-  
పురోహితేన, శతానందేన, శ్లాఘితః-ప్రశంసితః, గాధినూనర్విశ్వా  
మిత్రః, సృపతనయాభ్యాంసహ-శ్రురామలక్ష్మణాభ్యాంసాకం, తత్ర  
యజ్ఞశాలాయాంశర్వరీం-రాత్రిం, నీశ్వా-గమయితావ్, సరసిజదయితా-  
య-పద్మబాంధవాయ, ఛాందసాయ-ధందోమయాయ, సంధ్యాత్రయేఽపి  
క్రమేణ ఋగాదివేదత్రయమయత్వాదితిభావః || తథాచశ్రుతిః || ఋ-  
గ్భిష్టాపూర్వాణ్యే దివిదేవతానాం || యజుర్వేదేతిష్ఠతిమధ్యే అహోః  
సామవేదేనాస్తమయేమహీయత ఇతి జ్యోతిషే-నూరాయ, పుష-  
పదర్భాగ్రగర్భం-పుషపదర్భాంకురమిశ్రం, తథాభూతస్త్వేన శాస్త్ర-  
చాదితత్వాదితిభావః || ఉక్తంచ జ్ఞానవాసిష్ఠే \* దత్వాఘ్నంకీణ-  
కుసుమం ప్రణమాశుపదక్షిణైః | విష్ణుమాహద్విజౌవాక్తేరంభో  
దమివచాతక ఇతి || అర్హాధం పూజాధం ద్రవ్యమఘ్నం జలాం  
జలిః + పాదాఘ్నాభ్యాంచేతియత్ప్రత్యయః || ని || మూల్యపూజా  
విధావర్తః || షట్పత్రిష్ఠ్విఘ్నమర్హాధ ఇతిచామరః || విధివత్-విధ్య-  
ర్వంయథాశాస్త్రమిత్యథః + తదర్హమితిపత్యత్యయః || అదిశత్  
దత్తవా, అత్రశ్రుతిః || \* తమహహేవైతేబ్రహ్మవాదినః పూర్వాభి-  
ముఖాస్సంధ్యాయాం గాయత్ర్యాభిమంత్రితాఃపఞ్చాంగ్యం విక్షిపం-  
తి తావతావోవజ్ఞానాత్వా తానిరక్ష్యాంసిమందేహరుణేద్విపెవృక్షి-  
పంతీతి || మాలినీవృత్తమ్ || ౧౬౮ || — తదన్వీతి || తదనుఅఘ్నంప్ర-  
దానానంతరం, విశ్వామిత్రః రామలక్ష్మణయోః కర్తృణాః నిరీక్షణ  
కౌతుకాద్విలోకనకౌతూహలాద్దైతాః || ని || కౌతూహలంకౌతుకం

యనిచయోపచీయమానమేచకమరీచిమలిష్టుఁడైన పౌరసారీజసలూచ  
 నరొచిషా కవచితనరపతిపథాం జనకరాజధానీం విశ్వామిత్రః ప్రవి  
 శ్య దశరథతనయావిదమభాషత ॥ ౧౬౯ ॥ అస్యాంఖలునగర్యామా  
 రబ్ధయజ్ఞస్య రాజ్ఞోజనకస్య భాగధేయాత్సితానామధేయభాజనమజీ  
 చ కుతుకంచకుతూహలమిత్యమరః ॥ అనవరతపతితైన-నిరంతరప్రస్ఫ  
 తైన, వికచకుపలయానామత్ఫుల్లనీలాత్పలానాం, సంచయేన-సమూ  
 హౌన, ఉపచీయమానా-ప్రవర్ధమానా, యా మేచకమరీచిశ్చాన్యమల  
 కాంతిః ॥ ౧ ॥ కృష్ణైరీలాసితశ్యామకాలశ్యామలమేచకాశ్చత్యమరః ॥  
 తస్యాః మలిమైచేన-పాటద్భరేణ, తిరస్కారకృత్యాతియావత్ ॥ త  
 ద్వన్నీలవణైః నైత్యధః ॥ అతఏవోపమా॥ ౧ ॥ ప్రతిరోధిపరాగ్లాం  
 దిపాటచ్చరమలిష్టుచాశ్చత్యమరః ॥ పౌరసారీణాం-పురసుందరీణాం,  
 లోచనరొచిషా-నయనకాంత్యా, కవచితః-సంచలితః, నరపతిః పం  
 థా నరపతిపథః రాజమాగ్నోయస్యాస్తాం + ఋక్పూరిత్యాదినాన  
 మాసాంతః ॥ రాజానోధీయంతేస్యామితిరాజధానీ ॥ జనకస్య రాజ  
 థానీ జనకరాజధానీ మిథిలానగరీ తాం + కరణాధికరణయోశ్చేత్య  
 ధికరణాధేయ్యుత్పత్తయః ॥ ప్రవిశ్య దశరథతనయా-త్రిరామలక్ష్మ  
 ణౌ, ప్రవీడం వదనమభాషత ॥ ౧౬౯ ॥ — అ ॥ తదేవాహ ॥ అ  
 స్యామితి ॥ అస్యాం నగర్యాం-మిథిలాయాం, ఖలుశబ్దః ప్రసిద్ధార్థకః  
 భగవతి-సూర్యా, రత్నానిమణయోగరేభ్యేయస్యాస్య రత్నగర్భాభాః  
 ॥ ౧ ॥ జగతిరత్నగర్భాచేత్యమరః ॥ ఆరబ్ధయజ్ఞస్యోపకారతనవన  
 స్య, రాజ్ఞః హలముఖకషణేన-యజ్ఞసూమిం శోభయతఇత్యధః ॥  
 భాగధేయాద్భాగాన్ దైత్యాః ॥ ౧ ॥ దైవందిష్టాంభాగధేయం భాగ్యం  
 ప్రీనియతివిధిరిత్యమరః ॥ సీతాలాంగలపద్ధతిస్తజ్జ్యతాన్యసీతైత్యనవర్ధ  
 సంజ్ఞా ॥ ౧ ॥ సీతాలాంగలపద్ధతిరిత్యమరః ॥ సీతేతి నామధేయస్యనా  
 మ్నోభాజనం-పాత్యం + నామరూపభాగభ్యః స్యాథేః ధేయోవక్తస్య

జనత్కన్యారత్నం రత్నగర్భభగవతీ || ౧౭౦ || అస్యాఃపురః కిమవ  
 రం మాహాత్మ్యం || కుతః || ౧౭౧ || ప || దేవ్యాయస్యావసనముదధిః  
 పీఠికాహాటకాద్విర్ధారస్సింఘస్సగరతనయస్వగ్గమాగ్నేకబంధుః |  
 క్రిడాశ్చైలఃపరమపురుష క్రోడదంష్ట్రాచతస్యాస్సీతామాతుజగతిమి  
 ఇత్యుభయత్రాపి ధేయప్రత్యయః || కన్యారత్నం-శ్రేష్ఠాంకన్యకామి  
 త్యథః || అజీజనల్-జనయామాన, రత్నగర్భాయాస్తస్యాః రత్నజ  
 ననం యుక్తమేవేతిభావః + జనేనౌచఙ్ఘ్యపథాయాహ్వానావభ్యా  
 సదీర్ఘశ్చ || ౧ || రత్నంశ్రేష్ఠేమణావపీతివిశ్వః \* జాతౌజాతౌదయ  
 ఛేద్యం తదృత్నమభిధీయతఇత్యభిధానాల్ || ౧౭౦ || — అస్యా  
 ఇతి || అస్యాః పురోమిథిలానగర్యాః, అవరం-ఇతాన్యన్తాహాత్మ్యం,  
 మహాసుభావత్వం కిం వణానీయమస్తి నకించిత్తీత్యథః || కుతఃయ  
 తః యస్తాత్కారణాల్ || ౧౭౧ || — దేవ్యాఇతి || యస్యాదేవ్యా  
 భూదేవ్యాః, ఉదకానిధీయంతెస్మిన్నిత్యదధిః - సముద్రః + ఉదక  
 సోదసంజ్ఞాయామిత్యుదకశబ్దస్య ఉదాదేశః || వసనం-వస్త్రం, త  
 థా హాటకాద్విస్సవ్ణాణాచలః || ౧ || స్వణం సువణాంకనకంహీ  
 రణ్యంహేమహాటకమిత్యమరః || అల్పంపీతం పీఠేనైవపీఠికా ఉపవేశ  
 నపీతం + శౌరాదిత్వాల్ జీమ్ || తతః సావధేకక కణఇతిహ్రస్వః  
 తథాసగరతనయానాంకపిలకోపానలదగ్ధానాంస్వగ్గమాగ్నేకబం  
 ధుః-ముఖ్యసుహృత్ - స్వలోకప్రాపిత్యథః || సింఘస్సరిల్-  
 మందాకినీతియావల్ || హరోముక్తకలాపః || ౧ || దేశేనదవిశేషే  
 భౌ సింధుర్నాసరిత్ప్రియామిత్యమరః || తథా పరమపురుషః-పు  
 రుషోత్తమో విష్ణుః, సచాసా క్రోడోవరాహశ్చ తస్యదంష్ట్రా దంత  
 విశేషశ్చ క్రిడాశ్చైలా-విహారాచలః, సర్వత్రాభూదితిశేషః || త  
 స్యాస్సీతామాతుస్సీతాజనన్యాః-భూదేవ్యాః, జగతి-జగత్స్విత్యథః  
 మిథిలాం పరిచ్ఛిన్నతయో వతమానాం మిథిలానగరిం నూతికాగ్

ధీలాంసూతికాగృహమాహుః ॥ ౧౭౨ ॥ ప ॥ అత్రసీతాదీవాహాధామ  
మరైరపిదుష్కరమ్ । జనకశకల్పయామాస ధనురారోపణంపణమ్ ॥  
౧౭౩ ॥ ఇతి ॥ తతోమహాషిఃజనకస్యరాజ్ఞస్సభాంసుధర్తాసదృశీం  
హం-సూతికాగృహమాహుః-బుగ్గివంతి, యతఏవమపరిమేయానుభా  
వాయా భూదేవ్యా మిథిళాం సూతికాగృహం కథయంత్యేనాస్యామా  
హాత్మ్యం కిమన్యప్తక్తవ్యమస్తీత్యథః + బుగ్గివః పంచానామిత్యా  
దినాణలాదేశః ॥ బుగ్గివఆహాదేశశ్చ అత్రోదధ్యాదిమాపరంజకత్వేన  
వసనత్వాదిరూపణాత్సమస్తవస్తునర్తిరూపకాలంకారః ॥ \* ఆరోపవి  
షయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః । ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్యా  
వకంమతమితిలక్షణాత్ ॥ అత్ర తథాల్పీయస్యాం మిథిలాయాంసాగ  
రాంబరాదిమత్తయా మహియస్యా భూదేవ్యా ఆధేయత్వకథనాదధి  
కప్రభేదోలంకారః ॥ తదుక్తమ్ ॥ \* ॥ ఆధారాధేయయోరాసురూ  
ప్యాధావాధికోమతఇతి ॥ అయంచాక్తరూపకానుప్రాణితఇతిసంకరః॥  
మందాకాంతావృత్తం ॥ ౧౭౨ ॥ అత్రేతి ॥ అత్రమిథిలాయాం -  
సీతాత్పత్తినిమయే జనకోరాజాపితాచ ॥ ౧ ॥ శాతస్తుజనకఃపితే  
త్యమరః - సీతాయావివాహాధామమరైరింద్రాదిభిరపికిముతాన్వేరి  
తిభావః - దుష్కరంకఠమశక్యం + ఈషడ్గుస్సుష్పిత్యాదినాఖిల్  
ప్రత్యయః - ధనుషఃహరణోదండస్య - ఆరోపణంఅవసమనం - పణం  
మూల్యంకల్పయామాసయోవాకోవాఇదృ ధనురారోపయతి తస్మై  
ఇయంకన్యాదీయై సతస్యస్యాత్ ఇతి వ్రతిజ్ఞాతవానిత్యథః ఇతి ॥ ఇ  
దమధాపతేతి పూర్వోన్యసంబంధః ॥ ౧ ॥ పణోద్యాతాదిమాత్స్య  
మైగుతా మూల్యేధనేపచేత్యమరః ॥ ౧౭౩ ॥ తతఇతి ॥ తతః ॥ సీతా  
వృత్తాంత కథనానంతరం - మహాషిఃర్షిశ్వామిత్రః- ఋషిలక్షణము  
క్తం । సుధర్మానదృశీ-దేవసభ సమాం ॥ ౧ ॥ స్వాత్సుధర్మాదే  
వసభేత్యమరః - జనకరాజస్య సభామాస్థానం ప్రాప్తేప్రాప్త- తథా

వ్రాసెదే । తాచాపతుచ్చాపవిలాకలోలౌ సచాపకాగోసలరాజపు  
 ॥ త్రా ॥ ౧౭౪ ॥ X ॥ తత్రవిధివదభ్యర్చితకథితదశరథతనయవృత్తాం  
 త్తకాశికః- కాశికప్రముఖైరమరైరస్తత్కులమహా త్రరేదేవరాతే ని  
 ష్చిత్తం విశేషతస్సేతాశుల్కార్థం మయా రక్షితమిదమితి జనకేన  
 చాపవిలాకలోలౌ ధనుర్దశకనలానసౌ ॥ ని ॥ లోలుపోలులుభో  
 లోలౌ లంపటోలాలసశ్చసఇతియాదవః- కుతఃచాపాభ్యాం సహన  
 భావతాధన్వినౌ- ఇతి ధనుర్విద్యావిశారదత్వం సూచ్యతే + తేన స  
 హాత్యాదినా బహువీహిః శేషాద్విభాషేతికపప్రత్యయః- తాకోన  
 లరాజపుత్రా రామలక్ష్మణౌచ-ఏతేనమహాకులీనత్వాదినకలగుణసంప  
 త్తిస్సూచ్యతే- ఆపతుఃప్రాప్తవంతౌ- ఉపజాతిన్పత్తం - లక్షణం  
 తూక్తం ॥ ౧౭౪ ॥ తత్రైతి ॥ తత్రగభాయాం- కుశవంశసంభూతత్వా  
 త్ కోశికోవిశ్వామిత్రః \* కుశవంశసముద్భూతంకాశికం రఘునందన  
 ఇతి శ్రీరామాయణ- విధివద్యథాశాస్త్రమభ్యర్చితఃపూజితః-రాజ్ఞేతి  
 శేషః-తథాకథితఃఉపవణితః దశరథతనయస్య వృత్తాంతౌవంశప్రశం  
 సాదిప్రవృత్తిర్యేన స తథోక్తస్స ॥ ని ॥ వాతాప్రవృత్తిప్రవృత్తా  
 న్తఇత్యమరః- తథాకాశికప్రముఖైరమహేంద్రాదిభిరమతైః ॥ ని ॥  
 మహేంద్రగుగ్గులూకవ్యాళగ్రాహిమకాశికఇత్యమరః-అస్తకు  
 లమహా త్రరేతిస్తద్వంశశ్రేష్ఠైరైవరాతేరాజ్ఞః- నిషిత్తంవిన్యస్తంవిశేష  
 తావిశేషకారణ- సీతాయాశ్శుల్కార్థం నివాహమాల్యాభం-  
 తదారోపణస్తేన సీతాప్రవాససూచ్యత్వాన్విదితానః ॥ని॥ కుల్క  
 స్త్రీస్త్రీధనేపిచేత్యమరః- మయాప్రియంమమిదంధనురితశేషః-ఇ  
 త్యతా- ఇతివైవగవ్యమానాథత్వానసప్రయోగ - జనకేనప్రదత్వా  
 తస్యచాపస్యారోపణాయువనమనాయ - రామమిదేశతజ్ఞావయా  
 మాన- సన్వీకృతేన ధనుర్దేవరాతేన్యాసభూరయూనిషిప్తమితిరా  
 మాయాచామ్రాయతే - అప్రేంద్రాదిభిరితికథితేతస్యంగచ్ఛరైతి

ప్రదక్షితస్యచాపస్యారోహణాయరామమాదిదేశః ॥ ౧౭౫ ॥ ప ॥ తతః ॥  
రామేభాహుబలంవివృణ్వతిధనుర్వంశేగుణారోపణం మాధూత్కేవల  
మాత్మనాతిలకితైవంశేపివైకతనై ॥ అకృష్టనితరాంతదేవనవరంసీ  
తామనోపిదురంతంభంగస్తస్యనకెవలంక్షితిభుజాంధౌస్తంభదంభస్యచ ॥

చెల్ - నదేవేభ్యోధనుషిదిత్సితేతదానీమేతైదేవైస్సన్నికషణం గ  
త్వాస్వయంగృహీతుంభీతైరస్తదభేన్యదేవరాతస్యదేహీతిప్రాధిక  
తస్యై తస్యహస్తేదత్తవానితి ఘోషివిరోధః ॥ ౧౭౫ ॥ — ॥ తతః ॥  
దేశానంతరం ॥ రామఇతి ॥ రామేభాహుబలంనిజభుజబలంవివృణ్వ  
తి ప్రకటయతిసతి-ధనుర్వంశేకెవలంధనూరూపబేణుధండవీపగుణారో  
పణం మార్షియోజనంశౌర్యాద్యర్పణంచమాధూత్ నానీతి+అత్త  
మాజోనఇథతావన్తాజిలుషితిలుజానాశీరథతావనకాశఃకింతావత్త  
నాస్వేనతిలకితైసంజాతతిలకై అలంకృతతత్సభాః- ఆత్మస్వస్యావతిర్ణ  
త్వాదితిభావః ॥+॥ తదస్యసంజాతంతారకాదిభ్యఇతజితచృత్యయః-  
తారకాదిరాకృతిగణః-వైకతనానీకతనసంబంధిని వంశే నూర్యకుల్  
పి ॥ ౧ ॥ వంశోవేణాకులేపిచేతివిశ్వః - గుణారోపణమధూదితివిరో  
ధస్య శౌర్యాదిగుణసమర్పణమధూదితిపరిహారాద్విరోధాభాసః- ఇత  
రవంశజైః రాజభిః ధనుషోఽనారోపితత్వాత్సూర్యవంశావతంశేనశ్చ  
రామేణారోపితత్వాదితి తదవంశస్య మహాత్మిప్రతిష్ఠాసంపాదితేత్యర్థః  
॥౧॥ మారావ్యవంద్యవ్యాశ్చితైసత్వశౌర్యసంధ్యాదికెగుణఇత్యుభయత్యా  
ప్యనురః- కించ తద్ధనురెవనితరామతిశయేన కృష్టంమాధూత్ కింతు  
పరమత్యంతదుర్లభంశిఘ్రి- సీతామనోప్యాకృష్టమధూత్ - ధనురాక  
షణనైస్సనత స్తనస్యమాకషణమేతుత్వాదితిభావః-తథాతస్య కెవ  
లంధనుషవీపభంగోవిభేదోమాధూత్ - కింతు క్షితిభుజాంరాజ్ఞాంధౌ  
స్తంభదంభస్యదోషకండకై తవస్య బలాడంబరస్యచ ॥ ౧ ॥ దంభస్తు  
కైతవేకల్పఇతివిశ్వః-భంగోధూత్ భగ్నంధనుః దృష్టాన్రాజానాన్



౧౭౬ || ప || రామాకష్టణభగ్నకాముకభువాధ్వానెనరోదోరు  
 ధావృప్తక్షత్రయశస్సితచ్ఛదకులేజీమూతనాదాయితమ్ । వీరశ్రీప్రథ  
 మప్రవేశనమయే పుణ్యాహఘోషాయితం మైథిల్యాఃకిలమానసేపరిణ  
 రావపితనిజభుజగర్వాబధూపురిత్యథః - శౌరూలవిక్రీడితంవృష్టం  
 ౧౭౭ || — || రామేతి || రామాకష్టణైన శ్రీరామకర్తృకాకష్టణ  
 న- భగ్నంవిదళితంయత్కాముకంతస్తాద్భవతీతితథోక్తైన- తథారో  
 దసీద్యావాభూమీరుణద్ధ్యావృణోతీతిరోదారుధా || + || అన్యేభ్యోపి  
 ద్యశ్యతఇతికీప్స సర్వవ్యాపినేత్యథః || ౧ || ద్యావాభూమీచరౌద  
 సీ ఇత్యమరః - ధ్వానెనభవనినాకత్రా - దృప్తామదోద్రిక్తాయేక్ష  
 త్రాఃక్షత్రియాః- అత్రజాతివాచినాక్షత్రోద్దేనతజ్జన్యాఃక్షత్రియా ల  
 క్ష్యంతేతేషాంయశఏవసితచ్ఛదకులంహంసశ్రేణీతి రూపకంతస్త్రిన్విష  
 యే || ౧ || హంసాస్తుశ్వేతగరుతఇత్యమరః - జీవనస్యజలస్యమూతఃపు  
 టబంధోజీమూతామేఘః + మూతబంధనేవ్యయోదరాదిత్వాత్సాధుః ||  
 ౧ || జీమూతౌమేఘపర్వతావిత్యమరః జీమూతనాదేన జలధరగజేతే  
 నేవాచరితంజీమూతనాదాయితం తస్యతన్నివారకత్వాదితిభావః + క  
 తుఃకస్యజ్వలోపశ్చ - తతఃభావేక్తఃఅకృత్సార్వభౌతకయోద్ధీర్ఘ ఇతి  
 దీర్ఘః ఏనముత్తరత్రాపీయోజ్యం-తథావీరశ్రీయోవీరలక్ష్మ్యాః-ప్రథమ  
 ప్రవేశనమయే ప్రథమప్రవేశకాలే || ౧ || సమయాశ్వపథాచారకాలసి  
 ధ్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః - పుణ్యాహఘోషేణ స్వప్తివాచనరవేణై  
 వాచరితంపుణ్యాహఘోషాయితంపుణ్యంచ త్తదహశ్చపుణ్యాహమితి  
 + విశేషణమితిసమాసః || రాజాహస్సశ్చిభ్యజ్జతిలచ్ - పుణ్యసుదినా  
 భ్యామహ్నుఃక్లిబ్ధతేక్లిబ్ధత్వం- తథామైథిల్యాస్సితాయాః మానసేమ  
 ససిప్రవర్తమానఇత్యథః, పరిణయేవివాహవిషయేమాంగల్యతూర్యే  
 ణమాంగల్యథాతూర్యధ్వనినెవాచరితం మాంగల్యతూర్యానితంకి  
 రేతిసంభావనాయాం || ౧ || వాతాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః- లు

యేమాంగల్యతూర్యాయితమ్ ॥ ౧౨౨ ॥ ప ॥ రవఃకఠినకషణత్కృజ్ఞ  
తచాపజన్తాక్షణాద్విశాంద్విరదఘ్రిట్కృతైఃకృతహరిత్పతిస్సాగతః । జగ  
ద్భ్రమణకౌతుకోచ్చలితరామకీర్త్యంగనా ప్రయాణపటహఢ్యనింప్ర  
థయతిస్తతారాధ్వని ॥ ౧౨౩ ॥ X ॥ తత్ర చశరధఃసీతాపరిణయవిహి  
తనిర్భయజనకప్రహితదూతాచూతః పురోహితాభ్యుపగమాన్నిధిభిః  
ప్రౌవమాల్కాకారః- వృత్తంపూర్వవత్ ॥ ౧౨౪ ॥—॥ రవఃకఠిన  
కషణాద్భృథాకషణాద్ధౌతాత్కృతిఃభగ్నః యశ్చాపః తస్మాజ్జన్త  
యస్యసతథోక్తకృతివ్యధికరణబహువీహిః + అవజ్యౌజబహువీహిః  
వ్యధికరణాజన్తద్వృత్తరపదకృతివామనః-క్షణాదతిశ్రేణ్యైఃకృతాద్వి  
రదఘ్రిట్కృతైర్దగ్ధజఘ్రిట్కృతైర్హేతుభిఃస్వభయజనితైరేవేతిభావః॥  
కృతావిహితఃహరిత్పతిస్సాగతాదిగీశ్వర కత్తుకకౌభనాగమన ప్ర  
శ్నాయస్య స తథోక్తః - అతివేగేన - దిగంతవ్యాపీత్యధః - రవః  
ధ్వనిః- తారాధ్వనినక్షత్రమాగే అంతరిక్షే జగద్భ్రమణకౌతుకాల్  
లోకసంచారకాతూహలాద్ధౌతాః- ఉచ్చలితాప్రవృత్తారామస్య కీ  
ర్తిరేవాంగనెతిరూపకం- తస్యాఃప్రయాణపటహఢ్యనిం యాత్రా  
మేభృ భేరీభాంకారం - ప్రథమతిస్త ప్రకటయతి స్త తాద్రూప్యమవా  
పెత్యధః - అత్రధనుర్భంగజనితధ్వనాపటహఢ్యనితావరోపణాద్రూ  
పకాలంకారః - తథాన్యనిష్ఠేమఘ్రిట్కృతైర్షన్యకత్తుకసాగతత్వ  
రూపణాద్వ్యధికరణరూపకమిత్యనయోర్నైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః- పు  
ధీవృత్తం॥ జసాజసన్యలావసుగ్రహయతిశ్చపృథ్వీగురురితిక్షణాల్ ॥  
౧౨౫॥—॥ తత్రైతి ॥ తత్రత్స్వి సమయే- చశరధఃసీతాపరిణయే సీ  
తావివాహ- విహితనిర్ణయేనకృతనిశ్చయేన ॥ ౧ ॥ సమానిర్ణయ  
నిశ్చయావిత్యమరః - జనకేనప్రహితాః ప్రేషితాయేదూతాః ప్రే  
ష్యాఃతైరాహూతస్య పురోహితాభ్యుపగమాద్వఘ్రిట్కృతాంగీకారాల్  
॥౧॥ అంగీకారోభ్యుపగమ ప్రతిశ్రవసమాధయ ఇత్యమరః, మిథిలా

మృగమత్ ॥ ౧౭౯ ॥ ప ॥ యత్క్రిస్తిలకాయతే సురవధూసంగీ  
తగోష్ఠీముఖే యేనాద్యఃపితృమాన్పుమాన్వసు మతీయై నైవరాజన్వతీ ।  
ఇంద్రస్సంగరసంకటేమవిజహా వీరస్యస్యస్థోన్మఖపృష్ఠాత్సత్వదన

మృగమత్ పాద ॥ ౧౭౯ ॥ — త మేవదశరథంవహాయతి ॥ యదితి ॥  
యస్యదశరథస్యకీర్తిః దానతాత్రోద్యమాసమాఖ్యా, సురవధూనాం  
దేవతాస్త్రైశ్చాం సంగీతగోష్ఠీసంగీతప్రస్తావః, తస్యాముఖం ప్రారం  
భః సప్తమముఖం వక్త్రమితి శిష్టరూపకం, తస్మిన్ ॥ ౧ ॥ ముఖంప్ర  
ధానే ప్రారంభే వక్త్రఇతి నానాధారత్నమాలా, తిలకాయతేతి  
కోభూషణవిశేషః స ఇవాచరతి, సురవధూనామపి గేహ్యంతరాపే  
క్షయా పథమతపివవహానయోగ్యాభవతీత్యర్థః ॥ + కతుః కన్యజ్సలం  
నశ్చైతి కన్య, అకృత్సాగ్రదాతుకయోదీకఘాతాదిఘాతః ॥ ౧ ॥ తమా  
లవత్ప్రతిలకచిత్రకాచివిశేషకం - ద్వితియంచతురియంచ నస్త్రియామి  
త్యవశః, తథా యేదశుభేన, ఆద్యః పుమాన్ పురాణపురుషాః పి  
తాస్యాస్తీతి పితృమానధూదితి శేషః - శ్రీరామరూపేణాస్యతద్గర్భా  
సంభూతతాద్విదితావశి, ఏతేనాస్యమహాభాగ్యసంపత్తిస్సూచ్యతే -  
యేనదశరథేన నాన్యేనైవేవకారాధః - వసుమతీపృథివీ, సురాజా  
స్యా అస్తీతి రాజన్వతీ సురాజ్ఞాఅధూత్ ॥ ౧ ॥ సురాజ్ఞాదే శిరాజన్వా  
నిత్యమరః ॥ + రాజన్వాంతైస్సార్యాఇతి నిపాతనాత్సాధుః ॥ ఉ  
గితశ్చైతిజీవ తథాయస్యవీరస్య దశరథస్యాన్మఖం అభిముఖం యథాత  
థా, పృష్ఠం త్రోవాయవశాద్చలంత్యః యాః స్వందనకేతనాంబరద  
శాః రథనిబద్ధఘోషపతాకాంచలానితాసాం సందర్శనాత్సవ్యగ్దశానాద్దే  
తాః ॥ ౧ ॥ వత్సవస్థాంశుకాంతేమదశేతిరత్నమాలా, ఇందతీతిం  
ద్యః ॥ + ఇదిపరమైశ్వర్యే, పరమైశ్వర్యసంపన్నః పాకశాసనః, + ఋ  
జ్రేం ద్రేత్యాదిన్నా బేణాదికోరవృత్తయః, సంగరసంకటేమ దేవాసు  
రయుద్ధసంమదేమ ॥ ౧ ॥ అథవృత్తిజ్ఞాజనంవిదావత్సుసంగర ఇత్య

కేతనాంబరదళానందన్మనాద్దుర్దశామ్ ॥ ౧౨౦ ॥ జనకస్సప్తకసీయాంస  
మాజుహవకుశధ్వజమ్ + హతాప్యధిసుధనాన్వనంసాంకాశ్యేస్థాపితం  
పురే ॥ ౧౨౧ ॥ X ॥ తదను తాభ్యామభ్యర్చితస్సపురోహిణోదశరథ  
స్తత్ర పుత్రాణాం గోదానమంగళం నిర్వర్తయామాస ॥ ౧౨౨ ॥

మరః, మదేశాందురవస్థాం విజహాత త్యాజ, ఇంద్రస్యాప్యాశాన్య  
పౌరుషఇతిభావః, సాయందశరథః మిథిలామగమదితిపూర్వేణసంబం  
ధః, తిలకాయతఇత్యత్రలుప్తౌపమా - సాచాక్రూపకేణసంకీర్యతే  
శామూలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౧౨౦ ॥ — ॥ జనకఇతి ॥ జనకౌరాజా  
నస్సప్తకసీయాంసంఅనుజమిత్యర్థః ॥ ని ॥ జఘన్యజేన్మన్యః కన్యప్తయ  
వీయోపరజాసుజాత్యమరః + యువాల్పయోఃకనస్యతఃస్యామితివిక  
ల్పత్కనాదేశః - తథాయధియద్ధేసుధనాన్వనం సామరాజానం హ  
తాప్యాసాంకాశ్యేసాంకాశ్యాభ్యపురేసుధన్వవత్తనెస్థాపితం పృతిష్ఠితం-  
కుశధ్వజమాజుహవతత్పుత్రికయోరపి వివాహమహోత్సవంకర్తుమా  
కారయామాసేత్యర్థః ॥ ౧౨౧ ॥ — ॥ తదన్విత ॥ తదనుతదనంతరం  
తాభ్యాంజనకకుశధ్వజాభ్యాం, అచింతితేయథాహంపూజితస్సపురో  
హితస్సన్మిస్టోదశరథఃతత్రతస్త్రింశత్సమయే - పుత్రాణాం శ్రీరామాదీ  
నాం చతుర్ణాంకుమారాణాం, గోదానమేవమంగళంనిర్వర్తయా  
మాస - వివాహాదీక్షాంగల్యేన కృతవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ గౌర్వాదిన్యే  
బలీవదేకృతుభేదస్విభేదయోః - స్త్రీతుస్యాద్విభారత్యాంభూమాచ  
సురభావపి, నృస్త్రియోఃస్వర్గవజ్రాంబురశ్చివృత్తాల్పామస్వితకేశ  
నః - గావోలోమానికేశాదీయంత్రేఖండ్యంలైతిపుత్రత్వాన్య గోదా  
నంనామబ్రాహ్మణాదీనాం యోజనాదిషు వర్షేషుకర్తవ్యం కేశాంతా  
ఖ్యం కర్తవ్యతే, తదుక్తంమనునా ॥ \* ॥ కేశాంతంయోజశేవర్షే  
బ్రాహ్మణస్యవిధీయతే - రాజస్యబంధోద్ధావనిశ్చైవస్యస్వద్యుధి  
కైత ఇతి ॥ \* ॥ వేదానధీత్యవేదావాకేదంవాపియథాక్రమం- ఆ

ప॥ జగ్రాహజనకాత్మితాం తాతాదేశేనరాఘవః । ఆమ్నాయశాస  
 నెనార్చాం యజమానాదివాసలః ॥ ఆశ్చర్యమేతత్ ॥ ౧౦౩ ॥ గుణ  
 మనిమిషచాపెకంచిదారోప్యసీతాంకుశికతనయవాక్యాదగ్రహీథా  
 మభద్రః । తదనుతదనుజన్తామైథిలేంద్రస్యచిత్రై నిహితబహుగుణస్య  
 విప్లుతబ్రహ్మచర్యోగృహస్థాశ్రమమావసేదితి ॥ ౧౦౨ ॥—॥ జగ్రా  
 హేతి ॥ రఘోర్గోత్రావత్యంభుమాన్ రాఘవః త్రిరామః - తాత  
 సస్త్రిపితృర్దశరథస్య ఆదేశేనఆజ్ఞయా ॥ ని ॥ తాతస్తుజనకఃపితృత్వమ  
 రః జనకాద్ధాతుఃసీతాం, అనలోహుతాశనః. ఆమ్నాయశాసనెనశ్రు  
 తి-చోదనయా- యజమానాద్యజనశీలాద్గృహస్థాత్ ॥+యజతేతాష్ఠి  
 లేచానశ్ - ఆనెముగితిముగాగమః - అర్చాంహోమాదిసత్కారీయా  
 మివ- జగ్రాహగృహీతవాన్ పరిణీతవానిత్యథాః- బింబప్రతిబింబా  
 భావేన ఉపమాలంకారః - ఆశ్చర్యమేతత్ ఏతదాశ్చర్యమద్భుతం ॥  
 ౧౦౩ ॥—॥ అ ॥ కింతదిత్యతతహ ॥ గుణమితి ॥ రామభద్రః-శ్రీ  
 రామః, అత్ర భద్రశబ్దప్రయోగః సకలకల్యాణస్వరూపత్వాత్ వి  
 వాహకమణ్దీక్షితత్వాచ్చేత్యవగంతవ్యం ॥ ని ॥ శ్వశ్రేయసంశివంభ  
 ద్రం కల్యాణంమంగళంశుభ మిత్యమరః- కుశికతనయవాక్యాద్విశ్వా  
 మిత్రనియోగవచనాత్ - ననిమిషంతీత్యనిమిషాదెవాః ॥+పచాద్యచ్  
 తేషాంచాపెమూర్తాత్వాన్నితైసణాహణ్యభావః - కంచిదేకంగు  
 ణంమూర్తీంవిద్యాదిష్టేకతమంగుణంచైత్యమ్యతే - ఆరోప్యనిక్షిప్య-  
 సీతామగ్రహీత్ గృహీతవాన్- తదనుసీతాగ్రహణానంతరం, తస్య  
 త్రిరామస్య అనువశ్చాజ్ఞనయస్యానుజన్తాలక్షణోపి - మైథిలేంద్ర  
 స్య జనకస్యచిత్రైఅమూర్తత్వాన్నితైసణానర్హైపీతిభావః - నిహితాః  
 పరయోగంవివైవనిక్షిప్తాః బహవః అనెకేగుణాఃవిద్యావినయాదయో  
 మాంస్యశ్చయేన స తథోక్తస్సన్- ఊర్తి శాంజనకస్యరసీం కన్యా  
 మగ్రహీత్ ఉక్తరీత్యా - శ్రీరామస్యసీతాగ్రహణంయత్తం లక్షణ

న్నుర్తిశౌలక్షణోపి || ౧౦౪ || తనోభరతశత్రుఘ్నా కుశధ్వజని  
 యోగతః | మాండవీశ్రుతికీర్తిభ్యామభూతాంగృహమేధినా || ౧౦౫ ||  
 గ|| అథదశరథస్తనయైస్సహకృతవివాహైర్విదేశాభ్యః ప్రతినివర్తమా  
 న్సౌర్తిశౌగ్రహణమెవాశ్వర్షమిత్యర్థః - దురారోపహరచాపారో  
 పణాదమానుషపీర్షవత్తాం నిరీక్ష్య- జనకః త్రిరామాయసీతాంపీర్ష్య  
 శుల్కాందదా - పీర్షవిషయాదిసకలసద్గుణ సంపన్నతయాయోగ్యతా  
 మాలోచ్య లక్షణాయడోమిశ్రామితిపరమాధః - సాత్రపుస్త్యై  
 మవివాహదోషః భిన్నోద్దరత్వాల్లైషాం || \* || పితృవ్యపుత్రసా ప  
 త్నృపరనారీసుతేషుచ - వివాహోపనయేయజ్ఞసభవత్సాహిదూషణీ||  
 ని|| గుణోప్రధానే రూపాదామా రాష్ట్రాన్సూదేవృకౌచరే - స్త్రా  
 సత్వాదిసంధ్యాదివిద్యాది వినయాదిష్వితి విశ్వః - అత్రోడపమానా  
 చ్ఛీర్రామాదుపమేయస్య లక్షణస్యాధిక్య ప్రతితేః వ్యతిరేకాలంకా  
 రః ||\*|| ఉపమానాద్యదవ్యస్య వ్యతిరేకస్పృశ్యత ఇతిలక్షణాల్ - స  
 చోక్తజ్ఞేషానుప్రాణితఇతిసంకరః || మాలినీవృత్తమ్ || ౧౦౪ ||  
 || తత ఇతి || తతః రామలక్షణవివాహసంతరం భరతశత్రుఘ్నా-కుశ  
 ధ్వజస్యజనకానుజస్య నియోగతః నిదేశాత్, + పంచమస్తస్యః ||  
 నియోజితావీతిపారే కుశధ్వజేన నియోజితౌ మదీయం కన్యాదవ్యయం  
 యథాయోగ్యం ప్రతిగృహ్యతామితి నియక్తా సంతౌ మాండవీ  
 శ్రుతికీర్తిభ్యాః గృహమేధినా-గృహస్థావభూతాం, మాండవీశ్రుతికీ  
 ర్త్యాభ్య కుశధ్వజపుత్ర్యై క్రమేణ భరతశత్రుఘ్నా పరిశీతవంతా  
 విత్యర్థః || గృహేర్దౌరైశ్చైతేనంగచ్ఛేతేఇతిగృహమేధినా || ౧ ||  
 దారెష్వపిగృహేష్యమరః || జాయాచగృహిణీగృహేష్యమితిహలాయుధ  
 శ్చ + మేధ్యసంగమఇతిధాణోణినిః || ౧౦౫ || అథేతి || అథ తన  
 యవినాహసంతరం, దశరథః కృతవివాహైర్విహితపరిణయైర్నవోధా  
 సంగతైరిత్యర్థః || తనయైస్సహ-రామాదిభిస్సృకం, విదేశాభ్యః-

సస్సంవృత్త సమయసముజ్జ్వలిత హుతవహదుస్సహారోపభీషణం  
 దుర్వారపరాక్రమక్షత్రవర్గగర్వసర్వంకషపరశ్వధధారాధీనరుధిరధా  
 రాపరికల్పిత పితృతర్పణం దర్పవతామశ్రేసర ముదగ్రప్రతాపం త  
 వస్సముచితం వల్కులమయం వసనంవసానమపి వాసనావశాదనతిపరి

జనపదేభ్యః, + అపాహానై పంచమి || ప్రతినివర్తమానః-నిజరాజ  
 ధానీంప్రత్యావృత్తస్సౌ, సంవర్తసమయే-ప్రళయకాలే, || 2 || సంచ  
 ర్తగ్రహలయఃకల్పితమరః || సముజ్జ్వంభితోజాజ్వల్యమానో యో  
 హుతవహోగ్నిస్తద్వద్దుస్సహస్సాధుమశక్యో యో రోషః శైవ భీష  
 ణం-భయంకరం+భీషణైత్యత్ర భీష్మైర్వైత్యుభయైతిమన్ || దుర్వారో  
 నివారితమశక్యః పరాక్రమః భుజబలం యస్యతస్య క్షత్రవగఃస్య  
 క్షత్రిమనివహస్య, గర్వసర్వంకషా అహంకారనిరాసికాయాపరశ్వధ  
 న్యై పరశోధారా అగ్రధాగః || 2 || ద్వయోఃకుతారస్సవిధిఃపరశు  
 శ్చపరశ్వధైత్యమరః :: తదధీనా-తదాయత్రా, తన్నిష్పాదితేతియావ  
 త్ || యా రుధిరధారా-రక్తప్రవాహస్తయా || 2 || ధారాపూఃకాపి  
 సేనాగ్నిం వతదంచాద్విదినంతతిః | భగ్ధాదినీతితప్రాంతైరి రత్నమా  
 లా || పరికల్పితమనుష్ఠితం పితృతర్పణం యేనతంతనోక్తం || సప్రతి  
 జ్ఞం త్రిస్సప్తకృత్యః క్షత్రియాన్ నిజకుతారేణ నిహత్య తదీయరుధి  
 రేణ పితృనివాపాజలిం కృతవంతమిద్యధః సర్వంకషేత్యత్ర + స  
 ర్వకూలాభగిరీషేషివతిఖల్పిత్యయః || అరుద్విషదిత్యాదినాముమా  
 గమః || దగ్ధశ్శ్చైర్యాదిమదః తద్వతామగ్రేసరమతిహదోద్ధతమిద్య  
 ణః || ఉదగ్రప్రతాపం ఆజ్ఞాదండప్రజ్ఞాదండాధాన్యం ప్రచండప్ర  
 తాపమిత్యధః || తథా తవస్సముచితం-తవశ్చైర్యానుకూలం, వల్కు  
 లమయం వృక్షత్వజ్జిర్జితం వసనం-వస్త్రం, వసానమాచ్ఛాదయంతం  
 + వసఆచ్ఛాదనశతిధాతోశ్చానన్ || తథాపి వాసనావశాత్ క్ష  
 త్రియైశ్చేత్రజనసంస్కారవశాదనతిపరిముషితా ఆత్మంతాసపహృతా

ముషితయద్ధశ్రద్ధం మధ్యేమాగ౯మన్విష్టరామభద్రం భార్గవఃముని.  
మద్రాక్షీత్ ॥ ౧౦౬ ॥ గ ॥ అప్రాక్షీచ్ఛ ॥ తన్నిరీక్షణక్షణా  
దేవప్రక్షిణహఃపిమహామిభిస్సమం విధాయ సపర్యామర్యశీ  
లకుశలమితి ॥ ౧౦౭ ॥ ప ॥ అథదశరథవాణీం తామశృణ్వన్నసన్నాం  
భృగువతిరిదమూఁచప్రశ్రితంరామభద్రమ్ । అవజిగమిమరానంజీర్ణ

యుద్ధశ్రద్ధా-యుద్ధాదర్యోయస్యతం \* ఇదం బ్రాహ్మమిదంత్రాత్మశా  
షాదపి శరాదపీతి వచనాదితిభావః ॥ అన్విష్టరామభద్రం-అన్వేషిత-  
రామచంద్రం, ముని-మనశశీలం, భాగ౯వం-భృగువంశోద్భవం, జా-  
మదగ్నం మధ్యేమాగ౯ం మాగ౯స్యమధ్యే + పారేమధ్యేషమ్యైవ  
త్యవ్యయాభావః ॥ తత్సన్నియోగాదేకారాంతత్వంచ మధ్యశబ్దస్యతి-  
ద్రాక్షీత్-దృష్టవాఁ + దృశేయఃశ్చరితావేతిదికల్పదజభావవక్షే-  
సిదివృద్ధిః సదృశేరితికాన్యదేశాభావః ॥ ౧౦౬ ॥ —అప్రాక్షీతి ॥ త-  
స్య భాగ౯వస్య నిరీక్షణక్షణాదేవ సతు వ్యవహితకాలాద్భవకారా-  
ధః ॥ ప్రక్షిణహఃపి-నిహతానందోపిమహామిభిస్సహససిష్టా-  
దిమహామిభిస్సానకం సపర్యాం-పూజాం ॥ ౧౧ ॥ పూజానమోస్యాపశ్చి-  
తిస్సపర్యాపార్శ్వతాస్సమాగత్యమరః ॥ విధాయ-కృత్వా, అ షస్య  
కర్తవ్యత్వాత్కాలోచితత్వాచ్చేతిభావః ॥ హేఅర్యశీలసత్సవభావస-  
మున్నేతి భయభక్తిభ్యామాదుంత్రణం కుశలమితికాకుః ఇత్యపాక్షీ-  
త్పృష్టవాఁ\*బ్రాహ్మణంకుశలంపృచ్ఛేత్ క్షత్రీబంధుమనామయమితి  
స్తరణాత్ దర్శనసముచ్చయార్థకశ్చశబ్దః॥౧॥ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛా-  
చేత్యమరః ॥ ౧౦౭ ॥ —అతతఃకిమిత్సతతమా ॥ అథేతి ॥ అథ-కుశ-  
లప్రశ్నానంతరం, భృగువతిర్భాగ౯వరామః ప్రసన్నాం-ప్రసాద-  
గుణసంపన్నాం, శ్రావ్యామిత్సధః ॥ తాం పూర్వోక్తాం, దశరథ-  
స్య వాణీం-వచనమశృణ్వ-అనాదరాదనాకణాయ, ప్రశ్రితం  
బ్రాహ్మణోయమితి విసయప్రహ్వాం రామభద్రం త్రివిధంతుచనమా-



చూపా త్తక్తిరైరవిదతపరశోస్తేదోర్తదంకార్తుకెస్థిక్ ॥ ౧౨౨ ॥ అదా  
యతత్సగుణమాశువిధాయతత్సంధాయబాణమవధాయ తపోధనత్వం  
తజ్జీవితన్యదయమానమనామనీషీసంఘాతఘోరసమరాద్విరరామరా  
జే-ఉక్తవాక్, కింతద్వచనమతలహ ॥ అచేతి ॥ జీణచాపేన- శిథిల  
హరచూపారోపణేన, మౌతునా ఆత్మకీరైస్సంప్రాప్తయశసఇతి సావ  
పౌళనవచనం తథా అవిచితవలశోరజ్ఞాతనిజాయథప్రభావస్యేతి భ  
యోత్పాదనవచనం యేనవరశునా త్రిస్సప్తకృత్వః క్షత్రియావిహారి  
తౌఇతిభావః ॥ తె తవ దోర్తదం భుజదర్పమస్మిన్వైష్ణవే కార్తుకెక  
ర్తజే ప్రభవతీతికార్తుకం + కర్తృణఉకళితఉకళోప్రత్యయః తస్మిన్న  
వజగమిమః జ్ఞాతుమిచ్ఛః ఆసం-అభవం + గమెస్సన్నంతాదుప్ర  
త్యయః ॥ శిథిలతరహరచాపస్య కిం నమనెనభంగనవా మదీయ చా  
పారోపణేనత్వదీయభుజబలం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీతుక్తవానిత్వర్థః॥మా  
రీనీవృత్తమ్ ॥ ౧౨౨ ॥ — అ ॥ తతః క్రిరరామః కిమకాషీదిత్య  
తలహ ॥ ఆదాయేతి ॥ మనసఈషీ మనీషీ - వివేకసంపన్నః,  
శశం ధావదిత్యావత్పరరూపం - వీహ్యదిత్యావత్తత్వర్థేణిః రామః- త  
ద్భాగవకాముకంఆదాయగృహీత్వా, ఆశుశిఘ్రం సగుణంనజ్జరి  
విధాయకృత్వా ॥ ౧ ॥ మార్వీజ్యశింజనీగుణత్యమరః - తత్రకార్తు  
కే - శరంబాణంసంధాయయోజయిత్వా, తతస్తపోధనత్వమవధాయ  
అయం తపస్వీబ్రాహ్మణః అవధ్యఇతినిర్ధార్యైత్యర్థః- అతఃపతజ్జీవిత  
స్య భాగవరామప్రాణధారణంప్రతీత్యర్థః॥ కర్తృకర్తృణోఃకృతీ  
తికర్తృణీష్యే- దయమానంతాచ్ఛీల్యేనదయాతత్పరం మనోయస్య స  
తపోక్తస్య- సంఘాతఘోరసమరాల్ సముపస్థితదారుణరాద్విర  
రామవిరతౌఘాల్ + జుగుఘ్నవిరామేత్యాదిసాపంచమీ॥వ్యాజురి  
భ్యోరమఇతి పరస్తేపదం ఉక్తరిత్యాచూపారోపణాద్యాడంబరమేవ  
కృతవాక్ సద్రాహ్మణోహంతవ్యఇతినాయేన రియద్ధానకృతవానిత్వ

మః॥౧౮౯॥ తామ్రభౌచభృగువంశసంభవౌచాపదండజమదగ్నిసంభవౌ  
ప్రహ్వభావమవలంబ్య కేవలం రాఘవాంర్పితగుణౌబధూవతుః ॥౧౯౦॥  
॥ప॥యుగపత్ప్రప్తగుణయోశ్చాపభాగవరామయోః । ఋజుతావ

ధణః- నహియక్తాయ క్తవిచారతర్పరవివేకినానిజభుజబలమేవపశ్యం  
తీతిభావః. వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౧౮౯ ॥—॥ తావతి ॥ కించేతిచా

ర్థః - భృగువంశౌ భృగుమునివేణాసంభవః కారణంయయోస్తాతజ్జన్యా  
విత్త్యధణః- యదాప్తభృగువంశే - శైలప్రపాతజవేణా భృగుమునికులేచ  
సంభవః ఉత్పత్తిర్యయోస్తా ॥ ౧ ॥ భృగుదైత్యగురౌశమాజ్ఞ జమద

గ్నిప్రపాతయోరితి నానార్థరత్నమాలాః తామ్రాంర్పితౌ ఉభౌచాప  
దండ జమదగ్నిసంభవౌ ధనుర్వష్టి జామదగ్న్యౌ- కేవలమత్యంతంప్ర  
హ్వభావం ఆరౌపణప్రయక్త నమ్రత్వం వినయాపసతత్వంచావలం

బ్య- రాఘవేణాంర్పితౌవిక్తిప్తః గుణోమార్హీసాధుత్వంచయయోస్తా -  
యదావరాఘవే అర్పితఃగుణః పరాకృమః సత్వగుణశ్చ యాభ్యాం  
తౌబధూవతుః- ఏకత్రస్వారౌపణస్య మహాపరాకృమసూచకత్వాద

స్యత్ర విష్ణవవతారత్వే సతత్రస్వనత్వగుణసమర్పణాచ్చేతిభావః-తి  
త్రచాపదండ జమదగ్నిసంభవయోః కేవలప్రకృతయోరేవ ప్రహ్వభా  
వావలంబ్యనరూపసమానధర్మణౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాక్రైవలప్ర

కృతగౌచరాతుల్యయోగితాలంకారః ॥ \* ॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యై  
షాం కేవలంతుల్యధర్మతః - బౌపమ్యంగమ్యతైయత్ర సామతాతుల్య  
యోగితేతిలక్షణాత్. సహక్తశ్లేషాంగేన సంకీర్యతే - రథోద్ధతావృ

త్తం ॥ \* ॥ రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితీలక్షణాత్ ॥౧౯౦॥—॥  
॥యుగపదితి ॥ యుగపదేకదాప్రాప్తః గుణోమార్హీసాధుత్వంచయ  
యోస్తయోఃచాపభార్గవరామయోః చాపభాగవయోస్తయోరితిచ

పాఠః- ఋజుతాఆర్జవంవక్రతాంనమ్రత్వంప్రాప్త - తథావక్రతాకాట  
ల్యమార్జవంప్రాప్త + ఆప్నోతేర్లిట్ సజ్యతాప్రదృజశ్చాప్నోనమోక్షా

కృతాంప్రాపవక్రతాచతధార్జవమ్ || ౧౯౧ || X || తతస్తత్తణమమోఘేన  
 రాఘవశ్చ రణ భార్గవస్య స్వర్గతిరురొధ || స్థానేహితత్ || ౧౯౨ ||  
 ప || నూనంజనెనపురుషేమహతిప్రయక్తమాగఃపరంతదనురూపఘ  
 లం ప్రసూతే | కృతావ్విరఘూర్షహగతౌక్షణమంతరాయం యద్భా  
 త్తాద్యగ్ధచుర్నమనదక్షమిమమహంకింకరుంశక్సేమీత్యహంకారంపరి  
 త్యజ్యసాధుత్వగృహణాద్యక్రోధార్గవః ఋజురాసీదితివాక్యార్థః - అ  
 త్రప్రాప్తగుణపదార్థస్య విశేషణగత్యాఋజుతావక్రతయో రితరేతర  
 భావప్రాప్తిప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం కాన్యలింగమ  
 లంకారః \* హేతుర్వాక్యపదార్థః త్వే కాన్యలింగముదాహృతమి  
 తిలక్షణాత్ || తథా ధనుగుణప్రాప్త్యనంతరకాలీనత్వేపి భాగవ  
 గుణప్రాప్తైః యగవచిత్వైకకాలీనత్వోక్త్యా తదసంబంధేపి సంబం  
 ధాభిధానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః || సాచస్వతస్సిద్ధక  
 విప్రేక్షోక్తిసిద్ధకార్యకారణ పౌర్వాపర్యవిపర్యయనిబంధనేతి రహ  
 స్యం తథా ఋజుతా- వక్రతాం, వక్రతాచాజవంప్రాపేతిస్ఫురతా  
 విరొధస్త్వోక్తిరీత్యా సమాధానాద్విరొధాభానశ్చేతిసంకరః || ౧౯౧ ||  
 తతఞ్చి || తతస్తదనంతరం, రాఘవస్తత్తణం-తస్మిన్నైవక్షణే, 'అత్యం  
 తసంయోగే ద్వితియా || అమోఘేనావ్యథేనశరణ భార్గవస్య-భృగు  
 నందనస్య రామస్య, స్వర్గతిం, స్వలూకగమనం, రురొధ-ఞ్చంజే  
 త్యర్థః || ౨ || స్వతవ్యయం స్వర్గనాకెత్యమరః || దేహోపాయగమేగ  
 తిరితివైజయంతీ || స్థానేహితత్ || తద్గతినిర్ధనంస్థానేహి యక్తంఖ  
 లు || ౨ || యక్తేద్యేసాంప్రతంస్థానఞ్చత్యమరః || ౧౯౨ || —తత్క  
 ధమిత్యతఆహ || నూనమితి || జనేన మహతిపురుషే-మహానుభావేవి  
 షయే, ప్రయక్తంకృతం ఆగోపరాధః || ౨ || ఆగోపరాధోమంతు  
 శ్చైత్యమరః || పరమత్యంతం తస్యాగసః అనురూపం-అనుగుణం, ఘ  
 లం, ప్రసూతే-జనయతి, నూనమితి వస్తువిచారతావ్విన్నాయముత్ప్రే

గ్రహవరగతేర్విహతిం ప్రపెదె ॥ ౧౯౩ ॥ X ॥ అథ సంక్యాంతయా  
జామదగ్నైశ్శక్తిసంపదాచంపన్నం పన్నగపరిబృథభోగభుజాభీరా  
మం రామమవిరళమాలింగ్య మూర్ధన్యపాఘ్రియచదశరథఃపరిఖయె

క్షాలంకారః ॥ కుతఃయద్యస్తాత్కారణాల్ భార్గవః ఉద్యహతీత్యుద్య  
హో రఘూణాముద్యహో రఘునందనః ॥ ని ॥ తేస్యాస్త్రతాకావత్సం

చ ప్రసవోద్యహనందనాశ్చత్యమరశేషః ॥ + నందిగృహీత్యాదినా  
వచాద్యచ్ ॥ తస్యగతౌ విషయే క్షణం-క్షణమాత్రమంతరాయం-వి  
ఘ్నం నిరౌధమితియావత్ ॥ కృత్వా పరగతేః-స్వలోకప్రాప్తిః,  
విహతిం-హనిం, ప్రపెదె-ప్రాప, విహికాముష్టికగత్యోరన్యతరవి  
చ్ఛేదుపుష్టస్సన్నిహలోకసంచారతాత్పర్యేణాముష్టికగతినిరోధమే  
వాంగీదకార భార్గవః ॥ అతస్తన్నిరోధమేవ శ్రీరామశ్చకారత్య  
థః ॥ విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపాద్ధాంతరన్యాసాలంకారః ॥  
సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాం నిదిష్టప్రకృతసమభాసమ  
ధాంతరన్యాసఇతి సర్వస్వసూత్రం ॥ ౧౯౩ ॥—అథేతి॥ అథజామద  
గ్నైశ్శక్తిపరలొకగతీవిహత్యనంతరం, దశరథఃసంక్యాంతయా-ప్రతిఫలి  
తయా, జామదగ్నైశ్శక్తిపుమాన్ జామదగ్నైః + గగాదిభ్యో  
యజ్ తస్య భాగవరామస్య శక్తిసంపదా-సామర్థ్యసంపత్త్యా,  
సంపన్నం-సమృద్ధం, అవతారాదవతారాంతరసంక్రమణనియమాత్సం  
ప్రతిపన్నవైష్ణవతేజః పరిస్థానామిత్యథః ॥ పరిబృంహతీతి పరిబృ  
థః ప్రభుః + బృహేబ్జుంసౌరాష్ట్రకర్తరి క్తప్రత్యయః ప్రభౌపరిబృ  
థఇతి సకారహరయోలోపాన్విష్టాతకార్యస్య ధత్వంచనిపాత్యతై ప  
న్నగపరిబృథస్య-భుజగేంద్రస్య, భోగః కాయః తత్కల్పాభ్యాం భు  
జాభ్యామభిరామం-మనోహరం ॥ ని ॥ భోగస్సుఖేస్తాన్యవిభృతావ  
శేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః ॥ రామం-శ్రీరామభద్రమ్, అవిరళం  
గాఢమాలింగ్య, ఆశ్లిష్య, తథామూర్ధని-శిరసి, ఉపాఘ్రియ-ఆఘా

వ పరిసరపరిసరంత్యా సరయూసరితానువిద్ధామయోధ్యాం సదా  
 రాణ దారకాంతాదరమాలోకయంతీనాం పౌరపురంద్రీణాం సీరం  
 ద్వితగవాత్తైశకటాత్తైస్సౌందర్యవంచితతాపింశ్చైః పింఛాతపత్రాయ  
 ఇంచకప్రతాప, కృచ్ఛ్చనిగతం పుత్రం పితౌశిరసిజఘ్రితీశాస్త్రాహ  
 తప్రసిద్ధిః ॥ పరిఖయా-వత్తనస్య, వలయాకారేణ నిఖాతజలాధారదుర్గ  
 విశేషేణవెత్సుత్యైతా ॥ పరిసర-వర్యతథువి, ని ॥ పర్యంతభూః  
 పరిసరజత్యమరః ॥ పరిసరంత్యా-ప్రవహంత్యా, సరయూసరితా-సర  
 యావ్యాయానద్యా, అనువిద్ధామావేష్టితాం, అయోధ్యాం-నిజరాజః  
 ధానీ, సదారాంతనధూకాదారాణ్ శ్రురామాదికుమారాణ్ ॥  
 ని ॥ దారకాదాలభేదకావిత్వమరః ॥ సాదరం-సన్నేహమాలోకయం  
 తీనాం, పౌరపురంద్రీణాం సంబంధిభిస్తథాసీరంద్వితగవాత్తైర్నిరంత  
 రగవాక్షమాగ్నేః ॥ ని ॥ వాతాయనంగవాక్షత్యమరః ॥ సౌందర్యవం  
 చితతాపింశ్చైః-సౌభాగ్యనిజతతమాలకుసుమైస్తత్సద్భుతైరిత్యేథః ॥ అ  
 తసాపమాంకారః ॥ ని ॥ కాలస్కంధస్తమాలస్సాన్యత్రాపింశ్చత్య  
 మరః ॥ తాపింశస్య పుష్పంతాపింశ్చం + పుష్పమూలేమబహుళమి  
 తిలుప్ ॥ ని ॥ ద్వీహీనంప్రసవేనర్వమిత్యమరః ॥ కటాత్తైరపాంగావ  
 లాకనేః ॥ యద్వా - యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణ వివర్తనం ॥  
 తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షతఇత్యుక్తలక్షణైః పిం  
 ఛాతపత్రం-బర్హమయచ్ఛత్రం, తద్విదాచరతీతి పింఛాతపత్రాయ  
 మాణం ॥ ని ॥ పింఛబర్హసపుంసకెత్యమరః + పింఛాతపత్రశబ్దాదా  
 చారకృజంతాల్లభ్యానజాదేశః ఆనెముగితిముగాగమః ॥ తథాభూ  
 తం ధవళాతపత్రం- శ్వేతచ్ఛత్రం యస్యసతథోక్తస్స, ప్రవివేశ  
 ప్రవిష్టవాన్, అత్రాతపత్రస్య స్వధవలిమపరిత్యాగేన కటాక్షసీలిమ  
 స్వికరణోక్తేస్తద్గుణాలంకారః ॥ తేనచాక్తాపమానిరూఢేన ధవళాత  
 మస్రస్య పింఛాతపత్రత్వముత్ప్రీక్ష్యతఇతిత్రయాణాం సంకరః ॥ ౧౦౫

మూలధవళోతపత్రఃప్రవివేశ ॥ ౧౯౪ ॥ వ ॥ లజ్జావశాదవిశదన్తరవిః  
 క్రియాభిస్తాభిర్వహుభిరతివెలమవాప్తసౌఖ్యాత్ । ఇత్వాకునాధతన  
 లజ్జితః॥లజ్జావశాలజ్జాయితత్వాద్ధైత్యాః,త్రిపాపారతింత్యాదిత్యధికః॥  
 సి॥ వశతయ త్తతాయాంసాన్యద్యశమిచ్చాప్రభుత్వయోరితికేశవః ॥ అ  
 విశదా-అస్ఫుటాః, స్మరవిక్రియా-మన్తధచేష్టాయాసాంతాభిః, పీతన  
 ముగ్ధాచస్తానూచ్యతే॥ఉదయదౌవనాముగ్ధాలజ్జావిజితమన్తభేతిల  
 క్షణాత్ ॥ తాభిర్వహుభిస్సీతాదిభిర్నవోధాభిః ॥ ౧ ॥ వధూజ్ఞా  
 యానవోధయోరితివిశ్వః ॥ అతివెలమత్యధమవాప్తసౌఖ్యాత్-ప్రా  
 ప్తానుదాత్, చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాత్, ఇత్వాకునాధశ్య-దశరథ  
 స్య, తనయాత్-శ్రీరామాదీన్కూమరాత్, తాదృశ్యయోగే-యోష  
 ససంగతిదశాయాం చతురోనిపుణః వినోదకరఇతియావత్ ॥ ౧॥యో  
 గస్సన్నహనోపాయధానసంగతియక్తిష్టివ్యమరః ॥ రసానానవా  
 నాంప్రథమః శృంగారసస్సిషేవే-సేవితవాత్, సవధూకానాం-తడు  
 ణానాం, చతురాణాం రాజకుమారాణాం శ్రీరామాదీనాం సంభో  
 గశృంగారః ప్రవృత్తత్యధికః ॥ నవరసాస్తవలంకారశాస్త్రేఉక్తాః ॥  
 \*శృంగారవీరకరుణారోద్రహాన్యధయానకాః । బీభత్సద్భుతశాంతా  
 ఖ్యారసాఃపూర్వైరుదాహృతాఇతి ॥ తత్రశృంగారోద్వివిధః ॥ సం  
 భోగోవిప్రలంభశ్చేతి ॥ తదుక్తం శృంగారతీలకే ॥ సమ్భోగోవిప్రలం  
 భశ్చ, ద్విధాశృంగారఇష్యతే। సంయుక్తయోస్తుసమ్భోగోవిప్రలంభో  
 వియుక్తయోః ॥ విప్రలంభశ్చతేధాత్ప్రవణ్యతే రసకోవిదైః । పూ  
 ర్వానురాగమానాఖ్యప్రపాసేకరుణాత్తనా ॥ పౌగసంగతయోర్యు  
 నౌ రాద్యస్సాన్యదుత్తరత్రయః । స్యుఃపౌగస్సంగతయోరేవ తత్రస్థా  
 ర్యానుగంజనమితి ॥ అత్రచ సమవాయికారణౌవైనాలంబనయోర్వా  
 యికానాయకయోస్సమాగమజన్తారతిస్థాయీనమ్భోగశృంగారః ॥ ర  
 త్తిర్నామనమ్భోగవిషయఇచ్ఛావిశేషః ॥ తదుక్తం ॥ యూనోరన్యో

౧౭౬. సవ్యాఖ్యానై-చమ్పురామాయణే

యాస్పృశమౌరసానాం తాబుణ్యయోగచతురశ్చతురస్సిషేవే ॥ ౧౯౫  
విద్యయేవత్రయాదృప్త్యాదర్భవత్రాగ్రధీస్సుధీః । రాజపుత్ర్యా త  
యారామః ప్రపేదే ప్రీతిమత్తమాన్ ॥ \*~\*~\*~\*~\*~\*~\*~\*~\*~\*

ఇతిశ్రీవిదర్భరాజవిరచితే చంపూరామాయణే బాలకాండః .

స్యవిషయాస్థాయినీచ్ఛారతిస్తస్మైతి ॥ సమృద్ధిగశ్చయూనారన్య  
న్యానందజనకం దర్శనాలింగనాదికంకర్త । తదుక్తమ్ భావప్రకాశే॥  
\* కామోపచారసంభూతకామస్త్రీపుంసయోస్సుఖం । సుఖమానందసం  
భేదఃపరస్పరవిమర్దజః ॥ ఉపచారస్తథానదకారకంకర్తకథ్యతఇతి ॥  
తద్విషయఇచ్ఛావిశేషః స్వప్నహంకరవర్ణయః ప్రమోదాత్మకమనా  
వృత్తివిశేషోఽతిరిత్యర్థః ॥ తదుక్తమ్ ॥ \* సంపన్నైశ్శర్యసుఖయో  
రశేషగుణయుక్తయోః । నవయావనయోశ్లాఘ్యప్రకృత్యోశ్శిష్యరూప  
యోః ॥ నారీపురుషయోస్తుల్యపరస్పరవిభావనా । స్వప్నాద్వయాచి  
త్తవృత్తి రతిరిత్యభిధీయత ఇత్యలపత్తిప్రసంగేన ॥ వసంతతిలకావృ  
త్తమ్ ॥ ౧౯౫ ॥ —విద్యయేతి ॥ దర్భవత్రాగ్రధీః-నిశితబుద్ధిరిత్య  
ర్థః ॥ సుధీః-విద్యా, కర్తా, విశేషణద్వయమేతద్ద్రావేపి యో  
జ్యం త్రయీ-త్రివేదీ ॥ ని ॥ ఇతివేదాస్త్రయస్త్రయాత్వమః ॥ త  
స్యోః దృష్ట్యా పర్యాలోచనేన యా విద్యాజ్ఞానం తయేవరామః త  
యా రాజపుత్ర్యా-జానక్యా, ( \* సుతాగ్రరాజభోజమేదుభ్యోదు  
హితుః పుత్రపద్యక్తవ్యఇతిదుహితృశబ్దస్య పుత్రపదాదేశః ॥ ) ఉత్త  
మాద ప్రీతిం-పరమానందం, ప్రపేదే-హాస ॥ ఉపమాలంకారః ॥ అ॥  
అథ కవికావ్యవణానాఖ్యానపూర్వకం కాండసమాప్తింకథయతి ॥  
ఇతిత్యాది ॥ ఇతిశబ్దఃపరిసమాప్తౌ । విదర్భాణాం జనపదానాం రా  
జా విదర్భరాజోభోజః, తేన విరచితే-ప్రణీతఇతికవిమహిమకథనం॥  
గద్యపద్యాత్మకంశాన్యంచంపూరిత్యభిధీయతఇత్యుక్తలక్షణః చంపూః  
తథాభూతం రామస్వయనం చరితం వృత్తం చంపూరామాయణం॥

అయోధ్యాకాండః ప్రారంభః

గచ్ఛతాదశరథేననిర్వృతిం భూభుజామసులభాంభుజబలాత్ ।

మాతులస్యనగరేయధాజితస్తాపితౌభరతలక్ష్మణానుజౌ ॥ ౧ ॥

తస్మిన్నితి కావ్యవణ్యయోః కథనం శిష్టంస్పష్టం ॥ \*\*\*\*  
ఇతిశ్రిమత్పురమయోగీంద్రబృండ్ మానసేందీవరసంబోహమందానంద  
లాభాభిసందితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసా  
రస్వలైనాఖండతపః ప్రచండమునిప్రకాండమండలశ్వశాండిల్యమ  
హమునిగోత్రావతంసస్య వందనాన్వయసుధాపారావారపారిజాత  
స్య ధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయైర్వేదవశ్రముఖనిఖలవిద్యానారస  
ర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కోదండపండితవర్యచ్య తనూజేన గంగాంబికా

గర్భరత్నాకరసుధాకరేణ శ్రిరామచంద్రబుధేంద్రేణ

విరచితాయాం చంద్రారామాయణవ్యాఖ్యానాయాం

సాహిత్యమంజూషికా సమాఖ్యానాయాం బాలకాండస్సమాప్తః

రామచంద్రగర్భరత్నా రామచంద్రపదార్పితా ।

బాలకాండస్యసంపూర్ణావ్యాఖ్యానమంజూషికాభిధా ॥

శ్రిరామార్పణమస్తు

౧ ॥ అ ॥ అథ శ్రిమదయోధ్యాకాండోవ్యాఖ్యానమైతే ॥ గచ్ఛ  
లైతి ॥ భుజబలాత్ నిజభుజశక్తేః ॥ ని ॥ బలశక్తౌబలాసురైశ్చిత్తా  
శ్వతః-అత్రభుజాశబ్దప్రాంబతః ॥ ని ॥ ద్వాపరౌద్వయోః । భుజబాహూ  
ఇత్యమరః ॥ త్రైతాయాంగఘనాయకస్యమహితఖ్యాతాభుజాయాయ  
థేతిప్రయోగశ్చ - భూభుజాం రాజ్ఞాంఅసులభాం దులభాంఅనన్య  
సాధారణీమిత్యర్థః ॥ \* ॥ నిర్వృతింసుఖం ॥ ని ॥ నిర్వాణంనిర్వృ  
తిస్సుఖమితివర్తాయ - గచ్ఛతాప్రాప్తవతాఅనుభవలైతియావత్



అథదశరథఃపుత్రంరామంస్వతస్త్రిజగత్పతిం స్వవిషయమహిమాత్రై  
కర్తృవతివిదధేమతిమ్ || ఘనభరణేకల్యం కల్యాణభూధరమాదరా

గుణవత్పుత్రలాభేన నిజభుజబలస్య సాఫల్యసిద్ధిరితిభావః - దశరథేన  
భరతలక్ష్మణానుజౌ భరతశత్రుఘ్నా - శత్రుఘ్నస్యరామానుజత్వేపి  
నైయత్యేనభరతానుజత్వం త్రిలక్ష్మణస్యచ త్రిరామానుజత్వమిత్య  
భయస్యాపి స్వతస్సిద్ధతావతితిభావః, యథాజితః యథాజిన్నామ్నః-  
మాతులస్యమాతృభ్రాతృః- తయోరేవేతిభావః || +పితృవ్యమాతులమా  
తామహపితామహాఇతి సూత్రేణమాతృశబ్దాద్భృత్రైధేడులచ్చృ  
యః || ౧ || మాతృభ్రాతామాతులఇత్యవరః - నగరకయస్య  
పురే, అశ్వమేధపురేవాస్థాపితౌ - వ్రతిష్ఠాపితౌ - దాహిత్రదిదృ  
క్షోర్వృద్ధస్య కెకయస్యాజ్ఞయా - తదానయనాథఃముపాగతవతియ  
థాజిత- రాజా - తనయాపెగ్గిరితవానిత్యధః, త్రిరామాయణే అ  
యోధ్యాకాండప్రారమ్భే - గచ్ఛతామాతులకులమిత్యాద్యపద్యే-  
పుథవతః వ్రయక్తంగచ్ఛతేతిపదంవాల్లీకినాతదేతద్భోజేనాత్రా  
పిమంగళౌచరణతయాచమత్కారకారితయావా ప్రియక్తమిత్యనుసం  
ధేయం - ఏవము త్రరత్రాపి తత్తత్కాండాద్యపదంతత్తత్కాండా  
దౌ ప్రియక్తమిత్యవగంతవ్యం - రథోద్ధతావృత్తం- రాన్నరావిహ  
రథోద్ధతాలగావితీలక్షణాత్ || ౨ || — || అ || తదనంతరంరాజా  
త్రిరామాభిషేకం కర్తుముద్యుక్తవానిత్యాహ || అథేతి || అథభరత  
శత్రుఘ్నయోర్మాతులనగరప్రతిష్ఠాపనానంతరం, దశరథఃస్వతః స్వ  
భావాదేవ- త్రియాణాంజగతాంసమాహగస్త్రీజగత్ + తద్దితాథేత్యా  
దినాద్విగుణస్యవతింత్రీలోకాద్దీప్యరం పుత్రంనిజభాగ్యోదయాత్పుత్ర  
యోపేణాపతీణాం రామంత్రిరామనామాఃకితంవిష్ణుమిత్యధః-స్వ  
విషయాన్వస్యపరిపాల్యత్వేన గోచరా, యామహిభూస్తన్తాత్రైతా  
వత్యాం మహ్యమిత్యధః || ౧ || మాత్రంకాత్సేన్యైవధారణఇత్య

తస్య వ్యగృహపటలీభుర్యస్తంభంవిధాతుమనాశవ ॥ ౨ ॥ X ॥ తదనంత  
రమసౌ సమంత్ర్యమంత్రీభిస్సహపౌరవృద్ధాన్వృద్ధశ్రవః పురోధన్

మరః - పతింకతుంమతింవిదధేనిధాన్రితవానిత్యథః\*అర్థానిర్ధా  
రణంమతిరితితజ్ఞాః - కథంభూతఇవభువనభరణాత్రిలోకోద్వహనే॥ని॥

భువనంసలిలేలోకఇత్యజయ్యః - కల్యంసమధఃకల్యాణ భూధరం  
, స్వణాచలం ॥ ని ॥ కల్యాణమక్షయేస్వణేకల్యాణంమంగళశిచేతి

విశ్వః- అదరాచ్చాఘ్నాయమిత్యాసక్తేః స్వగృహపటలీనిజగృహని  
వహః ॥ గౌరాదిత్యాత్ జీమ్ తస్యాఃధురంపహతీతిభుర్యః ధురంధరః

ధురోయద్ధకావతి యత్ప్రత్యయః - సచాసౌస్తంభశ్చతంవిధాతుమ  
నా ఇవకతుంకామఇత్యేత్యుత్ప్రేక్షా+ తుంకామమనసోరపీతితుము

నామకారలోపః-క్రిరామస్యపరిమితమహీపతిత్వకరణనిర్ధారణంసు  
మేరోర్గృహధారదారువిశేషత్వకరణనిర్ధారణప్రాయమివేత్యుత్ప్రే

క్షాధః\* - తయాచవిశిష్టమతివిధానమేయస్తంభవిధానయో ర్వాక్యా  
థయోర్నిధిః-తైత్తరీయసంభవాత్సాద్భుత్య లక్షణాయామసంభవద్వ

స్తుసంబంధవాక్యాథవృత్తిర్నిదగ్ధనాభేదోన్యజ్యతఇత్యలంకారేణాల  
జ్ఞానధ్వనిః-నచాయాదృష్టాంతఃధ్వనితోవాక్యభేదేన ప్రతిబింబకర

ణాక్షేపేతస్యోత్థానాత్ ॥ \* ॥ అత్రీతువాక్యాథేవాక్యాథే సమా  
రోపాత్ వాక్యైకవాక్యతాయాం తథాభావఇత్యలంకారసర్వస్వకా

రః - హరిణీవృత్తం ॥ \* ॥ భవతిహరిణీన్సమ్రాప్తాగోరసాంబుధివిష్ట  
ప్తిరితిలక్షణాత్ ॥ ౨ ॥ — ॥ తదితి ॥ తదనంతం మతివిధానానంత

రం, అసౌ దశరథఃమంత్రీభిస్సుమంత్రీప్రముఖై రమాత్రైస్సహౌత్వ  
థః, సహథేవవక్షాయాం తృతీయా- అతీవవినిపిసహశజ్ఞేనభవ

తీతికాశికా, సమంత్ర్యసమ్యగాలోచ్యవృద్ధశ్రవఃపురోధాఃపురహూ  
తపురోహితౌబృహస్పతిస్తత్సమావిద్యాబుద్ధ్యాదిభిగుణైస్తత్క

ల్పానిత్యథః- ఉపమాలంకారః- పురోభవాపౌరాః\*ప్రేషప్రదృశ్య

మాంత్సమాహూయనమాదిదేశ ॥ 3 ॥ విదితమేవహిభవతాం శివతా  
తిమేవమతిందధానాస్సపథా సంచరమాణాః పాణినాం దయమాన  
మానసామానధనా యశస్సమార్జనజాగరూకాజనోపతాపసమ్మూర్జనవ  
రాః పరాం నిర్వృతిముపేత్య దేవభూయంగతాస్సత్వ సః పూర్వపు  
తాన్వయోవృద్ధాన్విప్రాంత్రమాహూయామంత్ర్య - సమాదిదేశ ఉ  
క్తవానిత్యథః ॥ 3 ॥ — ॥ అ ॥ సమాదేశప్రకారమేవవివృణోతి ॥ విదితమి  
తి ॥ శివతాతింశివంకరింకల్యాణీమేవేత్యథః ॥ 2 ॥ శివతాతిశ్శివంకరఇత్య  
మరః మతింబుద్ధిందధానాః ధారయంతః - నతు కదాచిదప్యోఘ్రాతదు  
ర్బుద్ధిగంధాః సుపథానీతిశాస్త్రాక్రమాగేణసంచరమాణా, ప్రవృత్తిత  
త్పరాః సతూత్పథమతః + సమస్త్రతీయాయక్రాదిత్యాత్తనైపదం ।  
సువభేర్యత్రసపూజనాదినిషేధాత్సమాసాంతాభావః ॥ తృతీయావిధానై  
ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానమితితృతీయోపపత్తిరిత్యాద్యక్రప్రాక్-  
తథాప్రాణినాందయమానమానసాఃసకలభూతదయాపూర్ణాత్తాత్వ  
ర్థః, నతు కతిఫహృదయాః + ప్రాణినామితి అగ్నిగర్భదయేశామితికర్త  
ణిషష్ఠీ - మానధనామానేకవిత్తాః - నతు యథాకథుచిత్రావిత్రా  
ణవరాయణాః యశస్సమాజ్జనజాగరూకాఃకీర్తిసంపాదన సావధా  
నాఃనతు కెవలార్థాజ్జనతత్పరాః ॥ + జాగురూక ఇత్యాకప్రేత్యయః -  
జనోపతాపసంమాజ్జనపరాః నిరుపాధిపరదుఃఖప్రహణేచ్ఛా పరతం  
త్రాః సతూపేక్షాతత్పరాః, ఇత్థంభూతాఃసాస్తాకం - ఇదానీతిన  
పుక్త్యాభిప్రాయసంభావనయాతస్త్వోద్వయోశ్చైతివానఇతి బహువ  
చనం - సర్వేనిఖిలాఃపూర్వపురుషాఃఇత్యేకుప్రభృతయః పురాతన సృ  
పాలాఃపరానిర్వృతింపరమసుఖముపేత్య దేవభూయందేవత్వం+భు  
వోభావేక్యప్, గతాః ప్రాస్తాఃఇత్యేతద్యత్తం భవతాంవిదితవేవ  
భవద్విజ్ఞాతమేవేత్యథః ॥ నతుమయాజ్ఞాపసీయం - తథాపివక్తవ్యా  
థాసంగత్యథాంజ్ఞాపితమిత్యేవకారార్థః ॥ + మతిబుద్ధీత్యాదినావర్త

దుషాగతి ॥ ౪ ॥ తస్మాదస్తాభిరపి తేషామేవమనీషామనుసరమాణైరే  
 తావంతం కాలం పరిపాలితాఃకిలసకలాఃప్రజాః ॥ ౫ ॥ ప్రమాణమ  
 త్రపరిపాలనక్రియామిమాం మదీయామనుభవంతాననుభవంతపవ ॥ ౬ ॥  
 భవతామభ్యుపగమానాం నిగమానాంవా ప్రతీపగామినీం పదపీం స  
 మానాభేక్షకః కన్యచ వర్తమానఇతిషష్ఠీవిశేషణానామభిప్రాయ  
 గభతాన్వత్పురికరాలంకారః ॥ ౭ ॥ సాభిప్రాయవిశేషణంపరికరఇతిల  
 క్షణాత్ ॥ ౪ ॥ — ॥ తస్మాదితి ॥ తస్మాత్కరణాత్ - లెషామస్త  
 త్వాప్సృపుషాణాం సంబంధినీం మనీషాంబుద్ధిం ॥ ౫ ॥ బుద్ధిర్మనీషా  
 ధిషణేవమరః , సరణిమితిపాఠే సరణింపత్తతిమగ్మిత్వథః - అ  
 నుసరమాణైరనువర్తమానైః తాచ్ఛీల్యేచాసచ్ - అవశ్యగపితురాచా  
 ర ఇతిన్యామేన శివతాతిబుద్ధిధారణాదివైశిష్ట్యేనేవ ప్రవతమానైరి  
 త్యథః ; అత్రాన్యమనీషాయా అన్యత్ర సంభవాత్తతస్పృశీంమ  
 నీషామితిసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపా నిదగ్ధనాలం  
 కారః, అస్తాభిఃపివితావంతంకాలంబహుకాలమిత్యథః ॥ కాలాధ్వ  
 నారత్యంత సంయోగఇతిద్వితీయా - సకలాఃప్రజాఃపరిపాలితాః కిల  
 నీతిశాస్త్రానుసారేణ సంరక్షితాఃఖలు ॥ ౬ ॥ వారాసంభావ్యయోఃకిత  
 త్యమరః ॥ ౫ ॥ — ॥ అ ॥ నతువారామాత్రమేవకింతుభవతోవ్యత్రప్ర  
 మాణమిత్యాహ ॥ ప్రమాణమితి ॥ అత్రాస్తిన్నద్ధే - ఇమాం ప్రవ  
 త్తమానాం మదీయాం- పరిపాలనక్రియాం ప్రజాసంరక్షణకృత్యం- అ  
 నుభవంతేః ప్రవృత్తమనుసందధానాః భవంతాయూయమేవ- ప్రమా  
 ణం సను సాక్షిః ఖల్వివృత్తః సన్నిత్యామంత్రజ్ఞేవాకిం ప్రమాణాం  
 తరోపన్యాసేనేత్యేనకారాధః ॥ ౬ ॥ — ॥ అ ॥ అస్తుత్వత్తతఃకింత్రా  
 హ ॥ భవతామితి ॥ భవతామభ్యుపగమానాం భవతూర్పరాంగీకా  
 రాణామిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ అంగీకారాభ్యుపగమేత్యమరః, నిగమానాంవాసీ  
 తిశాస్త్రాణామివ ॥ అత్రవాశబ్దఇవార్థకః । ప్రతీపగామినీంప్రతిహల

ప్రత్యేతిఖలులోకః తదస్తికించిదభ్యర్థనీయమ్ ॥ ౭ ॥ ప ॥ మమసు-  
తనరగీతఖ్యాతిభిద్వాతిభిర్వాదివిభువిచసమాన ప్రకృమైర్విక్రమైర్వా-  
నియతమపరిహార్యాయాజరాసామదంగే వికచకమలషండే చంద్రికా  
వావిరాసీత్ ॥ ౮ ॥ X ॥ తస్మాత్సమస్తక్షత్రవగ్గగర్వపాటనపటిష్ఠ-  
వర్తసిం పదపీంచూర్గంబోకోజనః కశ్చిదపీతిశేషః ॥ ౯ ॥ లోకస్తుభు-  
వనేజనఇత్యమరః - నప్రత్యేతినానువర్తనేఖలు - యష్టదుపదిష్టమా-  
ర్గమేవానుసరతీత్యర్థః - తస్మాత్కారణాత్కించిత్ప్రయోజనం అభ్యర్థ-  
నీయంయాచనీయం ప్రప్రవ్యమితియావత్ - అస్తి ॥ ౧౦ ॥ — ॥ అ ॥ కిం  
తదభ్యర్థనీయమిత్యతలహ ॥ మమేతి ॥ సురనరగీతఖ్యాతిభిః దేవమా-  
నుషాభిష్టుతప్రతిష్ఠైః హేతిభిరాయుదైర్వా ॥ ౧౧ ॥ హేతిజ్ఞానాలం-  
శురాయుధమితివైజయంతీ- హేతిశ్చస్త్రేపి సృష్టియోరితి కేశవశ్చ-  
తథాదివిభువిచసప్రగ్మర్త్యలోకయోః-సమానప్రకృమైర్తుల్యప్రకా-  
రైః లోకద్వయేష్య పృతిహతప్రసారైరేత్యర్థః- విక్రమైః - పరా-  
క్రమైర్వా, యాజరాపలితాదియావజ్జ్ఞానావస్థా ॥ ౧౨ ॥ పలితంజరసా-  
శౌక్ల్యం కేశాచావిప్రసాజరేత్యమరః, నియతంనిశ్చితమపరిహార్యా  
పరిహారుమశక్యాతయుభశక్త్యావీర్యేణవా మష్పరిహరేత్యర్థః-సా-  
జరామదంగమదీయశరైరే వికచకమలషండే ప్రపుల్లాంబుజకదంబే-  
చంద్రికాకౌముదీనావిరాసీత్ పౌండరభూత్ యథాచంద్రికాకమల  
సంకొచమ్లానతాది హేతుః తథాచందీయాంగసంకొచాదిహేతుజ్ఞా-  
రాసమత్పన్నాభూదిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ మృతాశమ్మిసమద్భాదికదంజే  
షండమస్త్రీయాంచంద్రికాకౌముదీన్యో త్స్నేహితీచామరః - ఉపమాల  
జ్ఞానః, మాలినీన్యత్తస్ ॥ ౧౪ ॥ — ॥ తలకిమిత్యతలహ ॥ త-  
స్మాదితి ॥ తస్మాజ్జరావిభావాద్దేహిః, సమస్తక్షత్రవగ్గగర్వకార-  
పీర్వావ్యశేషక్షత్రియనివహన్య, గర్వపాటనసలహంకారవిదళనెన  
పటిష్ఠాపటుతరాదృఢత రేజియావత్ ॥ పటుశద్భాదిష్టనిగ్ధమేయస్సివతి-

ధారవరశ్వధభరణభీషణవెషభాగవభంగాదపరిచ్ఛన్నతరశౌర్యశాలిని  
 సౌజన్యభాజనేజనానురాగనిలయోనిర్మత్యరెవత్సలవత్ప్రేస్థిన్విశ్వంవిశ్వం  
 భరాభారం చిరకాలధార్యమాణమార్యైరనుమతస్సన్నవతార్యవిశ్వా  
 స్త్విసుఖమనుభవతుమభిలషామీతి || ౯ || తతస్తేప్రావృషణ్యవయో  
 వాహువ్యాహస్తనితనినదాకణానసముదీణానిరతిశయాహ్లాదసంస్థగ్

టిలోపఃతాదృశీధారాయస్య సతథోక్తఃపరశ్వధఃకురారః తస్యభరణ  
 సేధారణనభీషణాభయంకరౌవేషాన్తేపథ్యంయస్యసః తథోక్తస్యభా  
 ర్గవస్యజామదగ్మస్య భాగేనగర్వనిరావణైస అపరిచ్ఛన్నతరమతి  
 గంభీరం యచ్ఛార్కం తేనశాలలెఽభీష్ట్యైనేతితథోక్తే || +బహుళమా  
 భీక్ష్యైశ్చతిశినిఃసౌజన్యభాజనేసుజనతైర్వకనికెతనై, జనానురాగనిల  
 యై సకలప్రాణిలోకప్రేమాస్పదే-నిమత్సరై పరోత్కర్షణాసహ  
 నంవత్సరః, తద్రహితేఅనసూయఇత్యధః, వత్సలెనర్వత్రస్మిన్ధే వ  
 త్యః స్నేహఃసోస్యాస్తీతివత్సలః || ౧ || స్నిగ్ధస్తువత్సలఇత్యమరః +వ  
 త్సాంసాభ్యాంకామబలఞ్చిలచ్ఛ్రీత్యయః - అస్త్వివత్సై వీతాదృశే  
 సకలసద్గుణసంపన్నై శ్రీరామే - చిరకాలమారభ్య ధార్యమాణ ము  
 హ్యమానం విశ్వంబిభ్రతీతివిశ్వంభరా||+సంజ్ఞాయాంభృత్యావృజీత్యా  
 దిగాఞ్చచ్ఛ్రీత్యయేముమాగమః - విశ్వంవిశ్వంభరాభారమశేషభూపరి  
 పాలనవ్యాపారం అవతార్యనివేశ్యఆరైస్త్రత్రభవద్భిరనుమతః తపా  
 వనాశ్రయాథమనుజ్ఞాతస్సత్ - విశ్రాంతిసుఖంవిశ్రమానందం అను  
 భవతుమనుసంభాతుమభిలషామీచ్ఛామీత్యేనమాదిదేశేతి పూర్వేణ  
 సుబంధః || ౯ || — || ఆ || తతః కింజాతమిత్యతతహ || తతః ||  
 తతః ఆదేశానంతరం ప్రావృషిభవః ప్రావృషణ్యోవాషిఃకః || ౧ ||  
 వాషిఃకంప్రావృషణ్యంసాధిత్యమరః +ప్రావృషణ్యైశ్చతిశినిఃసౌజన్య  
 త్యయః - తాదృశోయః పయోవాహువ్యాహోజలధతపటలతన్యస్తని  
 తంగజాతమేవనినతోద్వనిః || ౧ || స్తనితంగజాతం మేఘనిశ్శామో

నిరగళనిగళశ్చైకాలాపినః కలాపినఇవజనాః ప్రమదభవకలకల  
రమముఖరితదిట్టుఖాబధూవుః ॥ ౧౦ ॥ ప ॥ అనందబాష్పవిసరోసయ  
నే ప్రజానామావిర్బభూవమకరందఇవారవిందే । రామస్యకాంతిమ  
భిషేకదినేభవిత్త్రిం ప్రత్యాశ్చచక్షురివవీక్షితుమాదరేణ ॥ ౧౧ ॥ గ ॥

రసితాదిచేన్యమరః - తస్మాకణానెన శ్రవణేనసముదీణాస్సముత్ప  
న్నఇత్యుథః - శౌణార్థత్వాదగ్రావ్యత్వంప్రత్యతోత్కర్షావహమే  
వ యథాహదండి ॥ \* ॥ నిష్ఠూతొద్ధీణావాంతాదిగౌణవృత్తి న్యపా  
శ్రయం - అతిసుందరమన్యత్రగ్రావ్యకర్త్యాంవిగాహతఇతి, లభాభూ  
తాయోనిరతిశయాన్లఃదః పరమానందఃతన్యసంసగౌణావేశేననిరగళ  
శమప్రతిబంధం యథాతథానిగళశంత్యనిగళచ్ఛంత్యాయః కేశాః  
స్వవాణ్యస్తాః ఆలవంతి తాచ్ఛిత్వన కూజలతీతి లభోక్తాః - కేమూ  
ర్ధ్వాకాయుతి ధ్వనతీతి విగ్రహః ॥ ని ॥ కేశావాణీ మయూరస్యే  
త్యమరః - కలాపినోబహిణః మయూరాఇవేత్యవమా-జనాఃశ్రో  
తారః ప్రమదభవః హషణసముత్పన్నః + ప్రమదసంఘదౌ హషణ  
ఇత్యప్రత్యయాంతానిపాతః - యఃకలకలరవఃకోలాహలభ్వనిః ॥ ని ॥  
కోలాహలఃకలకలఇన్యమరః తేన ముఖరితానిముఖరికృతానివాచలీ  
కృతానీత్యుథః ॥ తత్కరోతీతిన్యంతాత్కర్తృణిక్తః తానిదిట్టుఖాని ది  
గంతరాణితాన్యేన ముఖానివదనానియేషాంతేరిథోక్తాభూవురిత్తి  
ప్రరూపకముక్తౌపమయానక్యేతై, శ్రీరామాభిషేకవారాశ్చవణజని  
తానుదాతిశయోల్లాసతకోలాహలేనాశేషదిగంతరాశాని ప్రతిష్ఠనించ  
కురితిత్యుథః ॥ ౧౦ ॥ — అంచేతి ॥ అనందబాష్పవిసరఃఅనందా  
శ్రువారః - ప్రజానాం నయనేనైవైరవిందే వదైవకంఠః పుష్ప  
రసఇవేత్యవమా-అవిభాభూవప్రాదురాసీత్ ॥ ని ॥ మకరందఃపు  
ష్పరసఇత్యమరః కింకర్తుమివ అభిషేకదినేభట్టాభిషేకదినసేభవి  
త్త్రింభావినీం రామస్యకాంతిం శౌభావిశేషంచక్షురేన్ద్రాణీత్యుథః

రాజాపి తేషాం సంపత్స్యమానమహాత్మనోత్సుకజనసమృద్ధజనిష్య  
 మాణరజో రాజిపాతపరిజహార్షయేవ రోమాంచ ప్రపంచేన కంచుకితాం  
 గానాం ప్రమాణాతీతాం ప్రీతిం ప్రపన్నానాం హర్షప్రకషేణద్వి  
 గుణీకృతమానందమంతర్నియమ్య సుమంత్రప్రముఖాన్తంత్రము  
 ప్రత్యాశ్చనశోధ్య - ఆదరణైష్కామీక్షితుండ్రప్రమివేతి ఫలాత్ప్రే  
 త్తా, యథాలోకేచక్షుః ప్రత్యాశ్చసపూర్వకం దష్టవ్యం వస్తువశ్యంతి,  
 తథాత్రాపి జనావిశిష్టశ్రీరామశరీరకాంతిం ద్రష్టుకామాః చక్షుఃప్ర  
 త్యాశ్చయమివానందాశ్రుణిప్రవతేయమాసురితస్త్వేత్తాథణః-  
 ఉక్తాంకారమోరన్యోన్యనైరపేక్షాన్యత్సంస్పృష్టిః వసంతతిలకావృత్తం  
 || ౧౧ || — || రాజాపీతి || రాజాదశరథోపి, సంపత్స్యమానః ప్రత్యా  
 సన్నతయా సంభవిష్యక్యాయోమహాత్మనః హర్షోత్సాదకత్తింరామ  
 పట్టాభిషేకరూపవాసిపారః ఉక్తంచభావప్రకాశేఽఉత్సాహార్షమి  
 త్ప్రేషణ్యుః పరికీర్తితత్వతితేనోత్సుకాః కాలాక్షమత్సలక్షణోత్సు  
 క్యసంపన్నాః + ప్రసిశోత్సుకాభ్యమిత్యాదినా తృప్తీయాసమాసః  
 యే జనాః తేషాం సమృద్ధేన సంభవేణ జనిష్యమాణఉత్పత్స్య  
 మానాయోరజో రాజిపాతః ధూళినికురుంబపతనం, తస్యైవరహిషణ  
 యాపరిహరణైవ్యయేవేతి హేతూత్ప్రేతా - ఉత్పన్నస్యప్రతీకారా  
 దనభాస్యోత్పత్తిప్రతిబంధనపరమితిన్యాయేనప్రాగేవ లజస్సంక్లేష  
 పరిహరణోపాయ చికిషయేవైత్యైత్తాథణః + పరిపూర్ణార్థరతే  
 స్సన్నంతాల్ ప్రీయామప్రత్యయేటాప్-రోమాంచప్రపంచేనరోమహ  
 షణ్ణవాప్యా || ౧౨ || రోమాంచోరోమహషణ్ణమిత్యమరః || కం  
 చుకితాని-కంచుకవశ్యుతాని- నిర్మితానీశ్యధణః || తాన్యగాని యే  
 షా తేషాం + కంచుకశబ్దాత్తత్కరోతీతిన్యంతాత్కర్తృణీకః || తతః  
 ప్రమాణాతీతాం-ప్రీతిమపరిచ్ఛిన్నావదం ప్రపన్నానాం శేషాం జ  
 నానాం హర్షప్రకషేణ ఇష్టలాభజన్మోమనఃప్రసాదోహర్షణః త



ఖ్యానేవమాచఖ్యా || ౧౨ || ప || అస్తాననాశ్రితతపోవనభూమిభా  
గానుస్తుచ్యలోకపరిపాలనజాగరూకాః | అహ్లానమాద్ధ్యమచిరాద  
వలంబ్యరామ మెవంవిధః కథముదెతిజనానురాగః || ౧౩ ||

స్వప్రకషేణాతిశయేనహేతునా ద్వాగుణావాప్యతీయస్యనద్విగు  
ణః || ౧౨ || గుణస్తావ్యవృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుషీవ్రితైజయం  
తీ || ద్విగుణీకృతఃద్విరావృత్తః + పూర్వవత్కర్తృణీకృతః || ౧౩ || మహానంద  
మిష్టానుష్టానానుభవజన్యసుఖం రాజ్యాభిషేకస్య ప్రజాహాషణమూల  
తాన్వత్తదుపబృంహితానందాతిరేకమిత్యర్థః || అంతర్నియమ్యాంత  
రంగెనిరుధ్య, సుమంత్రప్రముఖాంతుమంత్రాదీక మంత్రముఖ్యా  
నమాత్యప్రసరాన్వృత్తి ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణాచఖ్యా-ఉవాచేత్య  
ర్థః || అత్ర ప్రీతిహాషణనందశబ్దానాం వృత్తిభేదాద్భేదోవసేయః  
|| ౧౨ || — అ || ఆఖ్యానప్రకారమేవాహ || అస్తానితి || అనాశ్రితః  
అనధిష్ఠితః, తపోవనభూమిభాగః-పుణ్యారణ్యభూప్రదేశః, 'హైస్తాక  
తపోక్తాః, అస్మీకృతవానప్రస్థాశ్రమానిత్యర్థః || కించ లోకా  
నాం-ప్రజానాం, పరిపాలన-నీతిమాగేణసంగక్షణై, జాగరూకాః  
సావధానాః, విశేషణద్వయేనాప్యపరిత్యాజ్యత్వంసూచ్యతే || ఏవం  
విధానప్రస్తావనః బహువచనమంత్రాత్తనంభావనయా ద్విష్టవ్యం ||  
ఉస్తుచ్య-త్యక్త్యా, అహ్లానమక్షీణం, మాద్ధ్యం ముగ్ధభావాయస్య త  
మనతిప్రౌఢమిత్యర్థః | త్రిజగత్పలైః-సకలకార్యధురంధరస్యత్రి  
రామస్య, తత్త్వతః అత్యంతప్రౌఢమనంపన్నభావేష్యాదరాతిశయా  
దిత్తం నిర్దిష్టమిన్యనుసంధేయం || రామమచిరాత్-క్షిప్రమేవానలం  
బ్యాశ్రిత్య, ఏవంవిధః-ఇత్థంభూతప్రకారోనిర్వాచ్యగతియావత్ || జ  
నానురాగః-ప్రజాభిలాషవిశేషః, కథం కుతావా ఉదెతి ఉత్పద్యతే  
ఏతదత్యంతాశ్చర్యమిత్యర్థః || మనఃప్రవృత్తైః పరతంత్రావన స  
జాఃసంస్తవపరతంత్రా ఇతిభావఃఏతచ్చ సర్వతోజయమన్విచ్ఛేతు

॥X॥ తేపినియమితనిజమనారథాయదశరథాయసవిసయమేవంవ్య జిజ్ఞ  
పఁ ॥౧౮॥ప॥ దేవేష్ఠిలెపితనయంతవరామభద్రం లోకస్సస్వయం భజ  
తునామకిమ త్రచిత్రమ్ । చంద్రంవినాతదుపలంభనహేతుభూతంక్షీ

త్రాదిచ్చేత్పరాజయమితిన్యాయేన రాజ్ఞోభిమతమేవేతిరహస్యం ॥  
వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౩ ॥ — తఇతి ॥ లె సుమంత్రప్రముఖమ  
న్రిణాపి నియమితా-నిధా-రితః, నిజః-స్వకీయః, మనారథః శ్రీ  
రామాభిషేకరణరూపాయేన తస్మే, యద్వా నియమితఃప్రజానురా  
గస్య శ్రీరామే ప్రవృత్తత్వాత్సంకోచితః నిజమనారథో రాజ్యాభి  
లాషాయేన, యద్వా నియమితః అంతరాచ్ఛాదితః నిజమనారథఃరా  
మాభిషేకవిషయకస్వకీయాభిలాషాయేనతస్మే దశరథాయ సవిసయం  
సప్రశ్రయంయథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణరిత్యా వ్యజ్ఞపఁ-విజ్ఞాప  
యామాసుః ॥ ౧౪ ॥—అ॥విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ॥దేవఇతి ॥ దేవ  
-రాజ్ఞే, త్వయి ॥ ౧ ॥ దేవస్సరెఘనెరాజ్ఞీతివిశ్వః ॥ స్థితే ప్రజాపరి  
పాలనదక్షతయా వర్తమానేసత్యపి లోకో-జనః, తవతనయం-రామ  
భద్రం, స్వయంచోదనాంవినైవ భజతు-సేవతాం, సమాశ్రయత్విత్య  
థః ॥ సామేతినంభావనాయాం, అస్మిన్నథేః కించిత్రమాశ్చర్యం స  
కించదపీత్యథః ॥ కుతపితదిత్యాశంక్య దృష్టాంతమాహ ॥ చంద్రమి  
తి ॥ తృప్తితః-పిపాసితః, చకోరః-చంద్రికాపాయావక్షివిశేషః\*చకో  
రశ్చంద్రికాపాయాత్పుక్తత్వాత్ ॥ చంద్రంవినా-చంద్రంవిహయేత్వ  
థః + పృథగ్వివేచిత్యాదినావికల్పద్వివీచీయా ॥ తదుపలంభనస్య చం  
ద్రోత్పత్తైః హేతుభూతం-కారణభూతం, క్షీరాణ్యుదకానియస్య తం  
క్షీరోదం-క్షీరసముద్రం + ఉదకస్యోదసంజ్ఞాయామిత్యదకశబ్దస్య  
దాదేశః ॥ ఆశ్రయతి-సేవతేకిం, నాశ్రయత్వేవేత్యథః ॥ అతపిత  
న్నచిత్రమితివైధర్మ్యేణ దృష్టాంతాలంకారః \*బింబామబింబన్యాయే  
ననిదే-కొధర్మధర్మిణోః । దృష్టాంతాలంకృతిజ్ఞేయాభిన్నవాక్యాత్థ

బోదమాశ్రయేతికింతృపితశ్చకోరః ॥ ౧౫ ॥ X ॥ తదనంతరం చత్వరే  
తత్వరే తత్వరస్తత్త్వవిదాం వరిష్ఠస్య వసిష్ఠస్యశాసనాదభిషేకోపక  
రణాహరణాయ సామాత్యః పౌరవగః ॥ ౧౬ ॥ పరిహరణాయరామం  
వినయాభిరామమావిః ప్రమోదః ప్రభురేవమూఘ । తవోత్తమాం  
గేమకుటంవిధాతుమహ్నియతిష్యేద్వివసేయతిష్యే ॥ ౧౭ ॥

సంశ్రయేతి విద్యాచక్రవర్తిలక్షణాల్ ॥ వృత్తంతుపూర్వవత్ ॥ ౧౫ ॥  
తదనంతరమితి ॥ తదనంతరం-రాజమంత్రిసంభాషణానంతరకాలే, త  
త్త్వవిదామాగమరహస్యవైత్తాణాం, వరిష్ఠస్య శ్రేష్ఠస్య-వసిష్ఠస్య  
మహాషేః, శాసనాదాజ్ఞావచనాల్, అభిషేకోపకరణాసాం పుణ్య  
తీర్థపరిపూరితకనకలశభద్రాసనచ్ఛత్రచామరాదిరాజ్యాభిషేకసా  
ధనానాం ఆహరణాయతాన్యాహర్తృమిత్యర్థః \* తత్వరే-అనంతర  
॥ ౧౬ ॥ తత్వరే-ప్రసితాసక్తావిత్యమరః ॥ సామాత్యః-మంత్రిసహితః,  
పౌరవగః-నాగరికసమూహః, చత్వరే-అంగణే, తత్వరే-త్వరాంత  
కార ॥ ౧౬ ॥—అనంతరవృత్తాంతమాహ ॥ ఆహరణాయేతి ॥ ప్రభుగర్హ  
రథః, పరాపెక్షయా సస్త్రిన్నికృష్టతానుసంధానం సాపెక్షయా ప  
రస్త్రిన్నుత్కృష్టతానుసంధానంవా వినయః తేన వినయేన- ప్రశ్రయే  
ణాభిరామం-రమణీయం, రామమాహూయ ఆవిః ప్రమోదః, సము  
త్పన్నానందస్సృక్ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ డోచ-ఉక్తవాక్ ॥ త  
దేవాహ ॥ అహ్నియమృతం తిష్యే-పుష్యనక్షత్రయ క్తఇత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ పు  
ష్యేతు సిద్ధతిష్యావిత్యమరః ॥ పుష్యస్సర్వార్థసాధకఇతిశాస్త్రాత్స  
కలకార్యసిద్ధిసాధక త్వేన ప్రశస్తత్వాదితిభావః + నక్షత్రేణ యుక్తః  
కాలఇతి విహితాణః బుధిశేషేఇతిబు ॥ దివసేశ్వవివేత్యర్థః ॥  
తథా రామాయణే దశరథవచనం ॥ శ్వవీవపు బోధిభవితాశ్వాభిషింఛ  
తు మైసుతఇతి ॥ తవోత్తమాంగే-శిరసి ॥ ౧౭ ॥ ఉత్తమాంగం శిరశ్శీర్షమి  
త్యమరః ॥ మకుటం మహారాజ్యలక్షణం కనకకోటిరం విధాతుం-ని

౫॥ అథ దశరథ మనోరథం కౌసల్యా యై నివేద్య స్య భవనము పగతస్య రామ  
 స్య భగవాన్ సస్థి స్సంజాతకౌతుకః కౌతుక మంగళం నిర్వర్తయామాస  
 ॥౧౮॥ ప ॥ ఆపూరయన్తుంగళతూర్య ఘోషైరాశావశావల్లభకణతా  
 ల్లాః । ఉజ్జ్వలభిరహోపి గిరామభూమిరున్తస్తకః పౌరజనప్రమోదః॥

తైపుం, యతిష్య-యత్నంకరిష్య, సావభావికశాస్త్రాభ్యాం జనిత  
 భేదేన ద్వివిధస్యాపివినయస్య త్నయివిద్యమానత్వాద్రాజానంతావం  
 క్షరిష్యామిత్యర్థః ॥ అత్రకామండకః \* వినయప్రగ్రహాన్భూతైస్యకు  
 ర్వితన్యపతిస్సుతాః । అవినీతకుమారంహి కులమాశువిశిర్యతే ॥ వినీత  
 మారసంపుత్రం యావరాజ్యేభిషేచయేదితి ఇత్యుచ ఇతి సంబంధః॥ ఉ  
 పజాతివృత్తమ్ ॥ ౧౭ ॥ — అథేతి ॥ అథానుతరం, దశరథస్య మనోర  
 థం మూర్ధాభిషేకకరణసంకల్పం, కౌసల్యా యై-నిజజననైస్య, నివేద్య-వి  
 జ్ఞాప్య, స్య భవనం-నిజమందిరము పగతస్య-ప్రవిష్టస్య, రామస్య భగ  
 వాన్భూజ్యోవస్థిః సంజాతకౌతుకః ఇదానీం ఖల్వహంకృతార్థః య  
 తస్మిన్ రామాభిషేక ప్రక్రియానువర్తనతాత్పర్యేణ సంభ్రమామీతి స  
 ముత్పన్నహర్షస్స కాతుకం హస్తసూత్రబంధనరూపం మంగళం  
 మంగళాచారం నిర్వర్తయామాస-చకారేత్యర్థః ॥ ధ్రువీపాణిగ్రహా  
 త్సవేదవశ్యకర్తవ్యత్వేన శాస్త్రబోధితత్వాదితి భావః॥ ౧ ॥ కౌతుకం మం  
 గళహషే హస్తసూత్రైకుతూహల ఇత్యుభయత్రాపి శాశ్వతః ॥ ౧౮  
 ఆపూరయన్తితి ॥ మంగళతూర్య ఘోషైః-మంగళార్థవాద్యధ్వనిభిః,  
 ఆశాసు-దిక్షు, యే వశానాం-కరీణీనాం, వల్లభాస్తేషాం దిగ్గజానాం,  
 కణతాలాః-కణసంఘట్టనవిఘట్టనజనితధ్వనీః ॥ ౧ ॥ వశాస్త్రీ  
 కరీణీవంధ్యేత్యమరః ॥ ఆపూరయన్-విస్తారయన్, కౌప్యభూతపూ  
 ర్వోపతపివ గిరామభూమిః వాచామగోచరః ఇయత్తయా, ఇదంతయా  
 వావత్తు మశకృ ఇత్యర్థః ॥ ఉన్తస్తకః-ఉన్నతశిరః, ఘహానిత్యర్థః అథ  
 వా ఉన్తస్తకః-ఉల్లంఘితశిరసః, అతిప్రభూత ఇత్యర్థః ॥ పౌరజనా

౧౯ || తత్ర || యామేవాహుర్నిచరకులోన్మూలనేమూలపాతుం  
 స్యాశ్చిత్రం ప్రకృతికుటిలం గాత్రమిత్రంబధూవ | అంభోజిన్యాశ్శిర  
 సరసంకాసరీవాద్భవం భుక్తే కేయాస్సాహృదయమదయంమదరాని  
 నాం ప్రమోదతనందః, ఉజ్జ్వమ్భితః-ఉతలటాధూదిత్యర్థః || అత్ర  
 తూర్యఘోషాణాం దిగ్గజకర్ణతాళపూరణాసంబంధేపి తత్సంబంధాభి  
 ఘానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః || ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ ||  
 || ౧౯ || — తత్ర-తస్మిన్, ప్రమోదోజ్జ్వలభణసమయిత్యర్థః ||  
 యామేవేతి||యాంమంథరాం ఏవకారోన్యప్రవచ్ఛేదార్థకః||నిశిచరా  
 ణాం-రావణాదిరాక్షసానాం,కులోన్మూలనే-వంశనాశనే, గణవిధ్వం  
 సనెవా || ౧ || సహాయగణైశ్చైవ గోత్రైపికథితంకులమితి విశ్వః ||  
 మూలపాతుమాద్యకారణమాహుః-బ్రువతే, జనాఇతి శేషః +బ్రువః  
 పంచానామిత్యాదినాణలాదేహోబ్రువతిహదేశశ్చ || తద్గురోర్పథాద్విప  
 రీతబుద్ధ్యా కైకేయా, రామే వసంప్రవ్రాజితే తతస్సీతాపహరణే  
 సతి త్రిరామేణ రావణాదిసంహారస్య ప్రకృతత్వాదితిభావః తథా  
 ప్రకృత్యా కుటిలం స్వభావేన వక్రం + ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయే  
 తి తృతీయయాసమాసః || యస్యాః మంథరాయాశ్చిత్రంగాత్రమిత్రం  
 తస్యాఏవ శరీరసదృశంబధూవ || యథా తద్గాత్రం స్వభావవక్రం త  
 థా చిత్రమప్యసీదిత్యర్థః || ఆకారసదృశీప్రక్షేపితదనాత్ప్రాయేణ  
 ప్రజ్ఞాయాఆకారసదృశత్వ నియమాదితిభావః- సామంథరామంథరా  
 భిధానా కైకేయాగృహవాసిని-కాసరీవ-వనమహిషీవ || ౧ || టులా  
 యోమహియోవాహుద్విషత్కాసరసేరిధాఇత్యమరీ || + || జాతైగస్త్రీ  
 విషయాదయోవథాదితిజీవ, శిశిరంచతత్సరసంమధురంచెతి విశేషణ  
 యోరపి మిథోవిశేషణ విశేష్యభావవివక్షాయాం + విశేషణవిశే  
 ష్యేణ బహుళమీతిసమాసః - ఆచ్ఛంనిర్మలం - ఏతద్విశేషణ ద్వ  
 యంహృదయేపి యోగ్యం- అంభోజిన్యాః సరస్యాఃఅంభజవకైకేయాన్

ర్థమంధ ॥ ౨౦ ॥ ప ॥ అలఘుచలితజంఝావాతనిష్పన్నదోషాదశని  
రివకరోరశ్శీతలాంభోదపక్షౌ ॥ అపహృతజనసౌఖ్యాన్తంధరాభేద  
వాక్యాదపి భరతజనన్యాం హంతదౌర్జన్యమాసీత్ ॥ ౨౧ ॥

హృదయం - అదయందయారహితం యథాతథానిర్థమంధ ఆలాడ  
యామాస - యథాతన్యః త్రిరామాభిషేకవిమాత శ్రవణంస్యాత్తే  
థా - నిజచిత్తగాత్రమితై రేవవాక్యైః ప్రలూభయామాసేత్యర్థః, మ  
నోవాక్కాయక ర్థసుకుటిలాయాస్తస్యాకింకపటంనాటయితుమశక్య  
మితిభావః - పూర్వోపమాలంకారః - మందాక్రాంతావృత్తమ్ ॥ ౨౦  
॥ అలఘ్వితి ॥ అలఘుఅమందం - చలితఃప్రవృత్తాయోజంఝావాతఃధ్వ  
నివిశేష సూక్ష్మామ్బువషణమిశ్రితోమహామాతుః తేనయోనిష్పేషః  
సంఘర్షణం సవీవదోషస్తస్తాద్భేదః ॥ ౨౧ ॥ జంఝాధ్వనివిశేషస్యా  
దపిసూక్ష్మాంబువర్షణఇతి నానార్థరత్నమాలా - శీతలాంభోదపక్షౌ  
శిశిరజలదపటలేకరోరస్తీక్ష్యః అశనిఃదంభోళిరివ - అపహృతవిధ్వంసి  
తం జనానాంసౌఖ్యం త్రిరామాభిషేక మహోత్సవజనితానందోయేన  
తస్మాత్ మంధరాయాభేద వాక్యాత్ - రాజా ఇదాసీం శ్రీరామమభి  
షేక్తుముద్యత్తస్తతస్తవం శ్రీరామస్య - ప్రవ్రాజనం భరతస్యాభిషేక  
ఞ్చపూర్వదత్తవరద్వయేనాభ్యర్థయ- అన్యథామహాననధాస్సృడిత్యు  
పజాపవచనాదిత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ భేదోపజాపావిత్వమరః- భరతజనన్యాం  
భరతస్య మాతరి కైకేయ్యామపి, దౌజన్యం-త్రిరామాభిషేకవి  
ఘాతుకత్వరూపమసాధుత్వమాసీత్-ప్రాదుర్భూదిత్యర్థః ॥ భరత  
జనన్యామిత్యనేన భరతే సౌజన్యం సుప్రసిద్ధమేవ తథాచ తజ్జనన్యా  
అపి తథాత్వముపపద్యతే ॥ కారణగుణపూర్వకతాన్విత్కార్యగుణౌ నార  
అతస్సౌజన్యయక్తాయామవ్యస్యాం దౌజన్యమాసీదితి విరోధనూః  
చకోయమపిశబ్దః ॥ ఏతేనమంధరాయావచనస్య తాదృక్ప్రబోధా  
దన పాటనంనూచ్యతై హంతైతిపిషాదే ॥ ౨౧ ॥ హంతహర్షేనుకం

క॥ సైమోమంధరాభిధానపిశాచికావేశపరవశనిజాశయాపూర్వం దండ  
కైవైజయంతపురవాస్తవ్యశంబరాసురసంగరసంగతవేదనా పనోదనా  
ర్థమాత్మనేవిత్తిర్ణంవరద్యయింవరాయ దశరథాయ న్యవేదయత్ ॥౧౨౨॥

పాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః ॥ అలంకారస్తుపూర్వవత్ ॥  
శూలినీవృత్తమ్ ॥ తథా శ్రీరామాయణ కైకేయాంప్రతిమంధరావా  
క్యజ్ఞః \* తవదైవాసురేయద్దెనహరాజషిఃభిఃపతిః । అగచ్ఛత్వా  
ముపాదాయదేవరాజస్యసాహ్యకృదిత్యారభ్య తావరా యాచభర్తా  
ర్ణంభరతస్యాభిషేచనమ్ । ప్రవాజనందరామస్యత్వపషాణివతుర్ద  
శేత్యంతమ్ ॥ ౨౦ ॥ — అ ॥ తతఃకైకేయాకిమకరోదిత్యాశంకాయా  
మాహ ॥ సేతి ॥ మంధరేత్యభిధానం నామయస్యాస్సా తథోక్తాయా  
పిశాచికామహాఘాతగ్రహః + సావధేకఃకణిణిహాస్యః ॥ తస్యాఆ  
వేశేన ఆవాహనేన ఆక్రమణేనోపయాచత్ ॥ పరవశః-పరతంత్ర్యం, వి  
వేకశూన్యత్యర్థః ॥ నిజాశయస్సప్రీత్యాంతఃకరణంయస్యాస్సాతథో  
క్తా, సాప్రాక్కుగుణా, ఏషాకైకేయాపూర్వం-పూర్వకాలే, దండకేన  
వైజయంతమితియత్పురంతదాస్తవ్యస్తత్రనసక్ + వసేస్తవ్యత్కర్తరి  
ణిద్వేతికర్తరి తవ్యప్రత్యయోవృద్ధిశ్చ ॥ యశ్శంబరాసురః-శంబరాఖ్య  
మహాదైత్యః, తస్య సంగర-యద్దే, సంగతా-ప్రాప్తా, యావేద  
నాలసురశస్త్రక్షతిజనితభేదః ॥ ౨౧ ॥ ఖదేపివేదనేత్యమరశేషః ॥ తదప  
నోదనం-తన్నివారణం, ఆధః-ప్రయోజనం, యస్యతత్ తత్సంభా  
వితత్తత్సంభావః ॥ ౨౨ ॥ అహోభిభేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిషి  
త్యమరః ॥ అత్తనై-స్వస్తే, వితీణం తాదృగ్గ్రహసంకటాదపసాద్య  
తత్ప్రత్యదాధాయా నివర్తితతత్వాత్పరితాపికలయా దత్తమిత్యర్థః ।  
వరయోః ద్వయం-ద్వావరావిత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ దేవాదన్వితవరః శ్రేష్ఠ  
త్యమరః ॥ వరాయ భర్తృదశరథాయ + క్రియాగ్రహణమపికర్త  
వ్యమితి సంప్రదానతావచ్ఛతుర్థి ॥ న్యవేదయత్-విజ్ఞానయామాస,

ప || తయోరకస్యసంరంభోభరతస్యాభిషేచనమ్ | అన్యస్య వస్యస్య  
త్వైవ వనేరామస్యవర్తనమ్ || ౨౩ || తస్మిన్క్షణేవరయుగం చరత  
ప్రతామృనారాచవేధపరుషంశృవసీవిదార్య | సత్యప్రహాణచకితస్య

తథా రామాయణమ్ \* స్మరరాజ్జపురావృత్తం తస్మిన్ దైవాసుర  
రణే | తత్రచాచ్యవయచ్చత్రుస్తవజీవితమంతరా || తత్రచాపిమయో  
దేవయత్త్వంసమభిరక్షితః | జాగృత్యాతమానాయాస్తతోమేషా  
దదావరా || తౌతుడత్తావరా దేవనిక్షేపంమృగయామ్యహమ్ | తస్మై  
వప్రథివీపాలస కాశేసత్యసంగరతి || ౨౪ || — అ || విజ్ఞాపితశ్శృవర  
ద్యయస్య వినియోగప్రకారమేవాహ || తయోరితి || తయోర్వ్యయో  
ర్మధ్యే ఏకస్య వగస్య సంరంభస్సంభ్రమః ప్రవృత్తిరితియావత్ || ని  
సంరంభస్సంభ్రమేకోవఇతిశబ్దాణామ్ || భరతస్యాభిషేచనం-రాజ్యా  
భిషేకః, అన్యస్యవరస్య సంరంభః వన్యవృత్త్యా-మునివృత్త్యా, జటా  
వల్కులధారణకందమూలఫలాశనరూపవ్యాపారేణైత్యర్థః || ఉపజా  
పబుద్ధిజనకవృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదాథామేవకారః || రామస్య వనే-  
దండకావనే, వర్తనం వృత్తిరవస్థానమితియావత్ || పూర్వం సామా  
న్యేన దత్తావరావిదాసీం భరతాభిషేకరామవివాసనరూపేణ దాత  
వ్యావిత్క్యక్తవతీత్యర్థః || తథాచరామాయణమ్ || నవపంచవర్షా  
ణి దండకారణ్యమాశ్రితః | చీరాజనజటాధారీరామోభవతుతాపః ||  
భరతోభజతామద్యయావరాజ్యమకంటకమితి || ౨౫ || — అ || త  
దాసీం కింజాతమిత్యాహ || తస్మిన్నీతి || తస్మిన్క్షణే-తత్కాలే, వి  
నిర్వాప్తపార్థితౌకాలవిశేషాత్సవయోక్షణఇత్యమరః || శిరం-చిరకా  
లం, తప్తః-అగ్నిసంతప్తః, అతఏవ తామో-రక్తవర్ణో యోనారా  
చః శలాకాకారతిక్ష్టశస్త్రవిశేషః తస్య వేధస్సంప్రహారస్తదవత్పరు  
షం కఠోరం దుస్సహమితియావత్ || వరయుగం కర్తృ, సత్యస్య-  
నూన్యతభాషితవస్య, ప్రహాణం-ప్రచ్యుతిః, + కృత్యచఇతిదత్త్వం |



సృశస్య కామీశూరీచకార హృదయే పుటపాక రీతిమ్ || ౨౪ ||  
తనయవిరహవారూమాత్రసంతప్యమానా దధదశరథచిత్తాచ్చేతనానిర్జ  
గామ ! దవహుతవహరొచిజ్జ్వాలయాలెహ్యమానాజ్ఞుడితిగహనదు

తస్తాచ్చకితస్య-భయసంభ్రాంతస్య, సృవస్య-రాజ్ఞోదశరథస్య, శ్రవ  
సీ విదార్య-శ్రోత్రైవిభిద్య, బాహ్యేంద్రియదావరా అంతరింద్రియ  
స్యాథ-గ్రాహకత్వాదితిభావః || ౧ || కణశబ్దగ్రహాశ్రోత్రం శ్రు  
తిశ్రీశ్రవణంశ్రవణత్యమరః || హృదయే-తస్యేవమానసే, పుటపాక  
రీతిం-మూషికాసంపుటమధ్యే సువణౌదకం నిగూఢం నిక్షిప్య అ  
గ్నినా సంతాపసంపుటపాకః, తస్యరీతిం-తత్సదృశీం, పరిపాటిమిత్య  
థాః, అతవ నిదర్శనా || కామమత్యంతం ఊరీచకారాంగీచకార ||  
ప్రతిశ్రుతస్యాశ్రవణే అగ్రహణేవా సత్యవిప్లవాభవేదితిశ్రుత్యాగృ  
హీతత్వాచ్చ తత్తనారాచదుస్సహం వరయుగం ద్వారభూతశ్రవణవి  
దాహపూర్వకం రాజ్ఞోంతరంగంప్రవిశ్య తం నిరుచ్ఛావసం తాప  
యామాసేత్యర్థః || ౧ || ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతంప్రతి  
జ్ఞాతమిత్యమరః + ఊర్వాది చ్చిదాచశ్చేతిగతినంజ్ఞాయాం కుగతి  
ప్రాచయతినిమానః || వసంతతిలకావృత్తమ్ || ౨౪ || — తనయో  
తి || అథ-అనంతరం, తనయవిరహవారూమాత్రేణ శ్రురామవియోగ  
వృత్తాంతాకర్ణశ్రవణే సంతప్యమానాద్దహ్యమానాత్, విరహవీరసతి  
కింభవిష్వృతివా నజ్ఞాయతఇతి మాత్రశబ్దార్థః, దశరథస్య చిత్తార్థృద  
యాత్ + ధ్రువమపాయేఽపాదానమిత్యపాదానత్వాత్ప్రపంచమి || ఊత  
నాసంజ్ఞా-జీవభక్తిః, దవహుతవహస్య-వనవహ్నేః, రొచిర్జ్వాలయా  
దీప్తశిఖయా, రొచిష-జ్వాలయావా || ౧ || వనెవ వనవహ్నాచ ద  
వోనావత్తిరితీతఇతిశాశ్వతః || లేహ్యమానాదాస్పాద్యమానాత్, ద  
హ్యమానాదితియోవత్ || గహనగుల్మత్కనసకుంజాత్, ఉజ్జ్వహానాని  
గహనగుల్మా + కుంజాగ్రతావితిభాత్యాశ్చానచ్ || మృగీవ-కురంగీవ,

ల్లాదుజ్జహానామృగీవ ॥ ౨౫ ॥ X ॥ అథదశరథః కథమపి లబ్ధసంజ్ఞః కై  
 కేయిమిదమభాషత ॥ ౨౬ ॥ ప ॥ రామః కామముపాశ్రయిష్యతి  
 వనం త్యక్తాన్యథుతం కౌతుకం లోక స్త్యక్త్యతికౌతుకంచరధృతంతస్యా  
 భిషేకకథమ్ । ధర్తాపాయభయేన నత్సవిరహం వత్స్యామి వత్స్యామి కిం  
 + జాతైరశ్రీవిషయాదయోపధాదిజీమ్ ॥ ఝడిత్యంజసా ॥ ౧ ॥ స్త్రా  
 ఝడిత్యంజసాహ్నయేత్ మరః ॥ నిర్జగామ-నిరగాత్, త్రిరామవిర  
 హవారాఘృత్వా అతిమాత్రపుత్రవత్సహారాజా సపది గూర్భా  
 మగచ్ఛదిత్యర్థః ॥ పూర్వోపమాలంకారః ॥ మానసీవృత్తమ్ ॥ ౨౫ ॥  
 అథేతి ॥ అథ-చేతనానిర్గమనానంతరమ్, దశరథః కథమపి కృచ్ఛే  
 ణ, లబ్ధసంజ్ఞః-ప్రాప్తచేతనస్య, కైకేయాంశ్రుతి ఇదం వదనమ  
 భాషత-అవోచత ॥ ౨౬ ॥ —తత్ప్రకారమేవాహ ॥ రామః ॥ రా  
 మః ధృతం రాజ్యాభిషేకాంగవైనాముక్తంకౌతుకం చాస్తసూత్రం,  
 త్యక్తాన్-లీలయైవ విసృజ్య, కామమత్యంతం అపచింతయిష్యేత్ ॥ వ  
 నముపాశ్రయిష్యతి-ప్రవేశ్యతి, ధర్తాచారిత్రపురత్వాదనాయాసేనై  
 వ ప్రవ్రజిష్యతీతిత్యర్థః, తథా లోకోజనః, తస్య త్రిరామస్యాభిషే  
 కే విషయే చిరధృతం-చిరకాలమారభ్యసంభృతం కౌతుకం-మర్షం, క  
 థం-కథంచీత్, త్యక్త్యతి-దుస్త్యజమవ్యతికృచ్ఛేణ విసర్జ్యతీతిత్యర్థః,  
 తథాధర్మస్యాజ్ఞీకృతపరిపాలనరూపసుకృతస్య జపాయాద్వినాశాద్భృ  
 యం లేననత్సవిరహం-రామవియోగం, వత్స్యామిథాతయఃపామిహ  
 మితి శేషః + వహప్రావణ్యస్యైస్తాద్ధాతార్థ్యత్ ॥ కిం ప్రతివదనం వత్స్యా  
 మ్యసమిష్యామి వదుమకాశాభావాదిభావః + అత్ర, వచఃరిభాషణఇ  
 త్యస్తాద్ధాతార్థ్యత్ అథవా వత్స్యామి వత్స్యామి ఇవచ-నాన్ధోద్వితక్తో  
 యః శబ్దః, పునఃపునఃధారయిష్యామిన్యధాః + చాపలే ద్వైశచత ఇతి  
 ద్వీరుక్తిః - సంభ్రమేణ ప్రవృత్తిశ్చాపలమితి కాశికా, అపిచిన్సుహపు  
 త్రవిరహవేదనాజనితోద్వేగాత్సంభ్రమః, కిం కింతు సాజాయే సేథా

యావత్కల్పమకీర్తిరా ర్జిజననీజాయెతజాయేతవ ॥ ౨౭ ॥ వత్సంక  
 ఠోగహృదయేనయనాభిరామం రామంవినానఖలుఃస్థితి జీవితంమే ।  
 ధాతుర్బలాదువయస్తస్త్వయిహతస్సూర్యః కైకేయిమాముపయమం నయ  
 ర్యే - తవ యావత్కల్పం కల్పంతవర్తంతమిత్యథః + యావదవ  
 ధారణఇత్యవ్యయాభావః , ఆ ర్జిజననీపీడాకరీ మమభేదనీతి యావ  
 త్ ॥ ౨౮ ॥ ఆతిఃపీడాధనుష్కోట్కారిత్యమరః-అకీర్తిఃశ్రురామా  
 భిషేకవిఘ్నాచరణజన్యాపఖ్యాతిః జాయెతప్రాదుర్భవత్ ॥ + జనేర్లి  
 జీతజ్ , యథాతథావాస్తాకం నిర్వాహోభవిష్యతి జాయాత్వేన సం  
 భావితాయాస్తవైవమహానసథః ॥ ౨౯ ॥ సంభావితస్యచాకీర్తిర్కర  
 ణాదతిరిచ్యతఇతి గీతాయాం భగవతాఉక్తత్వాదితిభావః - వృత్త్యను  
 ప్రాసః , శామాలవిక్రీడితంనృతం ॥ ౩౦ ॥—॥ వత్సమితి ॥ హే  
 కరొరహృదయేకరినచిత్రైయతఃస్వప్నైపిదుస్సహం శ్రురామవిరహం  
 సాక్షాత్త్వంబోధయసి - అతఃస్త్వద్భృదయస్య కఠోరత్వంకీంవక్తవ్య  
 మితిత్యేతత్సంబోధనం నయనాభిరామంనెత్రానందకరంవత్సం బా  
 లుతనయందారక విరహాసహిష్టుత్వద్యోతనాథమెతద్విశేషణద్వయం  
 ॥ ౩౧ ॥ వత్సనాకుటజేవషేతణకెతనయాదికఇతివైజయంతీ, రామం  
 వినారామగవిహయేత్యథః ॥ పృథగ్వివేక్ష్యాదినా వికల్పద్విషీయా,  
 మేమమజీవితంజీవనసంతిష్ఠతిభులుసునిశ్చితం మరిష్యామిత్యథః - అ  
 తః హే కైకేయి అత్రయద్యపి భార్యానామగ్రహణం శాస్త్రనిషే  
 ధం , తథాపిభార్యేయంచండితిప్యశహతుం యజ్యతఇత్యేవమామం  
 త్రితమిత్యవధేయం, ధాతుర్బలాద్విధిలత్ త్వేయివిషయే సూర్యంజా  
 తః జాతపూర్వః + సుపుపెతిసమాసః - ఉపయమోవివాహాయమ  
 సమీపంచభ్యవ్యతే ॥ ౩౨ ॥ వివాహోపయమాసమావిత్యమరః, మాం  
 యమస్యాంతకస్య సమీపముపయమం + అన్యయంవిభక్తిత్యాదినావ్య  
 యాభావః - నయతిప్రాసయతీత్యేవంమన్యేబుధ్యామి - ఉపయమ

తీతిమన్యే || ౨౨ || X || తదనునిజమనోరథైకపరిపూరణకృతా దరా  
 కైకేయీసాపహసమవాదీత్ || ౨౩ || ప || సత్యవిప్లవమపత్యసంగత  
 స్సంగతంభృశమపశ్యత స్తన | ఆశ్మితస్యవిఫలత్వమ స్తిచేదాశ్మితస్య  
 స్య ఉపయమప్రాప్తవత్త్వం య క్తమతామమాప్యేవం మరణముపయు  
 జ్యతేఇత్యధః - లోకైలక్షణవతీనాంకన్యకానాం పరిణయోభర్తృజీవ  
 నాయభవతి ఈదృగవలక్షణ దుభాగాయాస్తవపరిణయస్తు మమమర  
 ణాయభవతీతిభావః-వసంతతిలకావృతమ్ || ౨౪ || — తదన్వీతి || తద  
 నుదశరథభాషణానంతరం-నిజమనోరథస్యపీకస్య భరతాభిషేచనరామ  
 ప్రవ్రజనరూపస్వాభిలాషస్తేన పరిపూరణేనిష్పాదనె - అత్రీమనో  
 రథైక శబ్దయోగ్యివభాగవతవత్సమాగః - అథవాపీకపరిపూరణముఖ్యప  
 రిపూరణై || ౨ || ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాత్సమరః కృతాదరావిహిణా  
 స్థా, కైకేయీసాపహసమనోల్లుంఠనమవాదీత్ ఉవాచ || ౨ || సోల్లుం  
 తనంతుస్తాత్పాస్యం సాపహసంసమాస్త్రయిఇతిహలాయుధః || ౨౫ ||  
 అ || ఉక్తిప్రకారమేవ వివృణోతి || సత్యేతి || అపత్యసంగతః పుత్ర  
 మోహద్భేదాః + పంచమ్యాస్తసిః సంగతం ప్రాప్తంసత్యవిప్లవంస  
 త్యవాక్యప్రచ్యుతి - భృశమత్యంతమపశ్యతః అనాలోచయతిః ఈష  
 దప్యననుసందధతేఇత్యధః తవఆశ్మితస్య వరద్వయం దాస్యామీతి  
 ప్రతిజ్ఞాతవచనస్య || ౨ || అంగీకృతమాశ్మరం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః -  
 విఫలత్వం నైష్ఫల్యమస్తిచేత్ తత్ప్రతిశ్మితంవిఫలభవతియదీత్యర్థః  
 ఆఇత్యపహసే విస్మయాశానిపాతః - శ్మితస్య సత్యింపద ధమంబ  
 రస్వాభ్యాయాంతాప్రభుదః - అంగీకృతంహిక్యతీనః పరిపాలయంతీ  
 త్యాది ధమశాస్త్రస్య || ౨ || శ్మితశాస్త్రావధృతయోరిత్యమరః-  
 అయమంజలిః ప్రణామః || ౨ || తాయతావంజలిఃపుమానిత్యమరః ||  
 రచితః విహితః, శాసనాచ్చాస్త్రమిలి పుత్రత్వాదురథ్య ప్రవృత్తి  
 ప్రతిషేధకత్వేన ప్రసిద్ధంశాస్త్రం - ఈదృశాచ్చాస్త్రజ్ఞానానీభవతాయ

రచితాయమంజలిః || ౩౦ || వ || కింనాగతస్తేశ్వరసోస్సకాశమరించు  
మస్సత్యవతాంపురోగః | శ్వేనామిషీధూతః పోలపోతజీవాతజేశ్వ్ర

ద్యేవం పృథ్వితిస్సాన్యత్రహ్యం కించిత్కరతావత్తన్నమస్కరోమిత్య  
భాః || \* 1 తస్మాచ్ఛాస్త్రప్రమాణం తే కార్యకార్యవ్యవస్థితా వి  
త్యాదిభవగద్యచనాచ్ఛాస్త్రమనుసరతాత్వయావ్రతిశ్చోత నిర్వాహోవ  
శ్యం కతావ్యః - నాగ్యభాశేయఇతి తాత్పర్యం - భక్తిశ్రద్ధాదర బం  
ధురాంతికరణతయా - విధియమానానమస్కారః ప్రసిద్ధః, తథావహ  
సాహావసినమస్కారస్సంభవతి - తథాప్రయుక్తం పూర్వైః - బిందు  
ద్వంద్వతరంగితాగ్రసరశః కర్తాశ్చిబిందుకం కర్తైకమితి తాత్పర్య  
యకలాయేకేపితేభ్యంజలిః - యేతుగ్రంథసహస్రశాఙ్గకషణత్కృత్  
త్కశంకైకారాముల్లాసేకవయంతిబిల్వణకవిస్తేషేవనన్నహ్యతీతి ||  
రథోద్ధతావృత్తమ్ || రాన్నరావిహరణోద్ధతాలగావిలిలక్షణత్ || ౩౧ ||  
|| అ || వ్రతిశ్చోరమవశ్యం కరవ్యమితి పురాతనరాజవృత్తాంతం దృ  
ష్టాంతయతి || కిమిత్యాదినా || సత్యవతాంపురోగః సత్యసంధాగ్ర  
ణ్యః అరవనానామిషమిషం సంపద్యమానమిషీధూతం || + అ  
భూతలహ్లాపైః - కుగలిప్రాదయిఇలిసమానః - శ్వేనస్య శ్వేనధూ  
మికాధారిణ ఇంద్రస్య - అమిషీధూతః మాంసఖండిధూతః || ౩౨ ||  
పిశితలరసంమాంసంపలకస్యమామిషమిషమిషియద్వాభోగ్య  
వస్తుసూరకలమిషంభోగ్యవస్తునీతి కథనః - యింకపోతపోతః కపోత  
డింభవేషధారీయమః || ౩౩ || పోతః పోతకోర్భకోడింభఇత్యమరః తస్యజీవా  
తపేషనోషధాభాంలముపజీవయతుమిచ్ఛిథాతి || ౩౪ || జీవాతుజీవనో  
షధమిత్యుతః || + తాదర్థ్యనతుధీశస్త్రనికృత్తగాత్రః షడ్భవిదశితకరీరః  
లరికా దమయతీత్యరిచయః శివిదక్రీవర్త్యపరనామాత్వద్వంశ్యామ  
హరాజః + సంజ్ఞాయాంభృగ్నాపృజేత్యాదినా ఇచ్ఛ అరుద్దిష్టవిత్త్యా  
దినా ముమాగమిః తెతవ - శ్వససోస్సకాశం శోత్రవధం-నాగతఃకిం

నికృతగాత్రః ॥ కించ ॥ ౩౦ ॥ ప॥ అభ్యర్చ్య కస్తే చిదుపాశ్చితాయపితి

తస్యయానశ్చతః కిమిత్సర్థః - శ్చౌశ్చైత్కథమేవం వక్ష్యసీతిభావః  
పురాకిలేంద్రయమాశివిసత్సంధశ్చాయాం వివదమానాతత్పరితూర్థం  
శ్వేనకవోతా భూత్వాతత్ర సంకరపూర్వకం శ్వేనెనాపదుతిత్వ మా  
త్మనాటమకపాతాయాగదీక్షితం శిమిశరణం జగామసోపిశ్వేనా  
సమదామిషీహూతాయం దేయశ్చతిష్ఠవ్యతాగతపరిత్యాగదోషపరు  
ణా తత్పరిమాణస్వశరీరమాసపిండదానేనైవ విమోచయితుకామః  
కవోతలతులాయామారోహ్యస్సమాం సశకలదానేకైరివైన భారాయ  
మాణకవారివిప్రలబ్ధః ప్రతిజ్ఞానగధయాదశేషశరీరనికృతవాని  
తిపౌరాణికభాత్రాసుసంభేదా - పఠంతిచాత్రైమన్యుకమ్ ॥ ౩౧ ॥  
ర్ణస్వచశ్చిత్తా సంప్రాణాజీమూతవాహసః, దదాదధ్యచిస్థీనికీమ  
దేయం మహాత్మనామితి ॥ వృత్తిముపజాతిః ॥ ౩౦ ॥ — ॥ సనబహూ  
నామనోగ్రహానాభ్యయ్యతి లోకప్రసిద్ధైరెకైఃపద్మప్రాతేన కించరి  
తార్థలైర్యత్రాహ ॥ కింఘృతేనైవీవాయుదృష్టాతఃకింతురాజాంతర్  
మపి విద్యతాత్సర్థః తమేవాహ ॥ అభ్యర్చ్యతీ ॥ ప్రజ్ఞవీమప్రాజ్ఞః  
॥ ౩౧ ॥ ధీరోమనీషీజ్ఞః ప్రాజ్ఞశ్చమరః ॥ ౩౧ ॥ ప్రజ్ఞాదిత్యత్సాన్ధ్యైర్భృ  
త్యయః, అథవాఘోషానాభ్యస్తీతి ప్రాజ్ఞః । ప్రజ్ఞాశ్చిద్ధారాభ్యోణ్యతి  
ణప్రత్యయః - ప్రథితప్రభావః ప్రభావతలైజాః ॥ ౩౧ ॥ సప్రతాపః  
ప్రభావశ్చ యలైజాకొశదఃడఃకుప్రయతః - అలర్కసంజ్ఞోఅలర్క  
నామాకశ్చిద్రాజా ॥ ౩౧ ॥ సంజ్ఞానామనిగాయత్ర్యాం చేతనాయాం  
రవిస్త్రియామితివిశ్వో ॥ ఉపాశ్చితాయ నెత్రయాచనాథా మతిధిభా  
వేన సమీపమాశ్చితాయేచ్ఛథాః ॥ కస్తే సదజ్ఞాతిపలగోత్రాయనతు  
పరిచితాయ, పితౄషంప్రావయతితి విస్త్రాయ ద్భావకాయ, పదపా  
దాంగపాదగాయ + కర్తవ్యమభ్యప్రేరి ససంప్రథానమితిసంప్ర  
థానతావచ్చతుభీః ॥ అభ్యర్చ్య-పూజయిత్యా, సత్సంజ్ఞాయేత్సర్థః

అక్షర

చమ్పురామాయణ-సవ్యాఖ్యానే

రచితాయమంజలిః || ౩౦ || ప || కింనాగతస్తేశ్వసోస్సకాశమరింద,  
మస్సత్వవతాంపురోగః | శ్వేనామిషీభూతః పోలపోతజీవాతజేత్ర

ద్యేవం పృవృత్తిసాస్సత్తహ్యా కించిత్కరతావత్తన్నవస్కరోమిత్య  
థః || \* 1. తస్మాచ్ఛాస్త్రప్రమాణంలే కార్యాకాన్యవ్యవస్థితా వి

త్యాదిభవగద్యచనాచ్ఛాస్త్రమనుసరతాత్వయాప్రతిశ్చుత నిర్వాహావ  
శ్యం కతావ్యః - నాగ్యథాశేయశ్చతి తాత్పర్యం- భక్తిశ్రద్ధాదర బం

ధురాంతఃకరణతయా- విధియమానానమస్కారః ప్రసిద్ధః, తథాపహ  
సాదావపినమసూరస్సంభవతి - తథాప్రయత్నం పూర్వైః - విందు

వ్యంధ్యతరంగితాగ్రసరణిః కర్తాశ్చింబిందుకం కర్తైతికృమశ్చిత్తాన్వ  
యకలాయేకేపితేభ్యోంజలిః - యేతుగ్రంథసహస్రశాఙ్గకషణతుంట్య

త్కశంకైగైరాముల్లాసైకవయంతిబిల్బణకవిస్తేషేవనస్సహ్యలీతి||  
రధోద్ధతావృత్తమ్ ||రాన్నరావిహరధోద్ధతాలగాదిలిక్షణాల్ ||౩౦||

||అ|| ప్రతిశ్చురమవశ్యం కర్తవ్యమితి పురాతనరాజన్యత్నాంతం దృ  
ష్టాంతయతి || కిమిత్యాదినా || సత్యవతాంపురోగః సర్వసంధాగ్రగ

ణ్యః అతేవనామిషమహిషం సంపద్యమానమామిషీభూతం || + అ  
భూతతద్భావైః - కుగతిప్రాదయశ్చసమానుః- శ్వేనస్య శ్వేనభూ

మికాధారిణ ఇంద్రస్య - అమిషీభూతః మాంసఖండిభూతః || ౧ ||  
పిశితలరసంమాంసంపలలక్రవ్యమామిషమిద్యమటాయద్యాభోగ్య

వస్తుభూతఃఅమిషంభోగ్యవస్తునీతి కేశవః - యింకపోలపోతః కపోత  
డింభవేషధారీయమః ||౧|| వోంపాకోర్భ్యోశ్చింభశ్చర్యమరఃతస్యజీవా

తపేదీననోషభాధాంతముపజీవయితుమిచ్ఛాథః ||౧||జీవాతుజీవనౌ  
షధమిర్వరః ||+తాదర్థైచతుర్థిఃశస్త్రనిష్కృతాత్రివిధ్యవిదళితశరీరః

అరికా దమయితీవ్యరిదమః శిబిదక్రవర్త్యపరనామాత్వద్వంశ్యామ  
హారాజః + సంజ్ఞాయాంభృత్ప్రవృత్త్యాదినా ఖచ్ అరుద్రిష్టపదిత్యా

దినా ముమాగమిః లేతవ - శ్వససోస్సకాశం శోత్రవధం-నాగతఃకిం

నిశ్చితగాత్రః ॥ కించ ॥ ౩౧ ॥ ప॥ అభ్యర్చ్య కస్తే చిదుపాశ్రితాయపతీ

తస్యానశ్చతః కిమిత్సర్థః - శ్రుతిశ్చైతన్యధమేవం వక్ష్యతీతిభావః  
పురాకిలేంద్రయమాశిబిసత్యసంధకాయాం వివదమానాతత్పరిక్షార్థం  
శ్వేనకపోతా భూతావతత్రసంకెతపూర్వకం శ్వేనెనాపదుతిత్వమా  
త్మనాటమకపోతాయాగద్వీతం శిమింశరణం జగామసోపిశ్వేనై  
నమహమిషీహుతాయం దేయఇతిపృష్ఠకణాగతపరిత్యాగధోషస్తర  
ణాతత్పరిమాణస్వశరీమాంసపిండదానేనైవ విమోచయితుకామః  
కపోతాతులాయామారోహ్యస్వమాంసశకలదానేకైతివెన భారాయ  
మాణకపోతవిప్రలబ్ధః ప్రతిజ్ఞానగదయాదశేషశరీరనిశ్చితవాని  
తిపౌరాశికభాత్రాసుసంభేదా - పఠంతిచాత్రైమణ్ణాకమ్ ॥ ౩౦ ॥  
ర్థస్వచశివిర్తాసంప్రాణాజీమూతవాహసః, దదౌదధ్విన్ధీనికిమ్,  
దేయం మహాత్మనామితి ॥ నృత్రముపజాతిః ॥ ౩౧ ॥ — ॥ ననబహూ  
నామనోగ్రహాన్యాయ్యితి లాకప్రసిద్ధైరెకేంద్రమైతనకించరి  
తార్థతైప్యత్రాహ ॥ కిమిత్సేవీవాయుదృష్టాంతకితురాజాంతర  
మపి విద్యతకల్పః తమేవాహ ॥ అభ్యర్చ్యతీతి ॥ ప్రజ్ఞవీప్రాజ్ఞకి  
॥ ౩౧ ॥ ధీరోమనీషీజ్ఞః ప్రాజ్ఞశ్శమః ॥ ౩౨ ॥ ప్రజ్ఞాదితావత్సాన్వర్ణాప్య  
త్యయః, అశవాహ్వానాన్యస్తీతి ప్రాజ్ఞః । ప్రజ్ఞాశృద్ధారాచభ్యోణిఇతి  
ణప్రత్యయః - ప్రథితప్రభావః ప్రఖ్యాతలజ్ఞః ॥ ౩౧ ॥ సవతావః  
ప్రభావశ్చయలైజఃకొశదండబుచ్చమః - అలర్కసంజ్ఞోఅలర్క  
నామాకశ్చిద్యాహ ॥ ౩౧ ॥ సంజ్ఞానామనిగాయత్రాన్యం చేతనాయాం  
రవిస్త్రియామితివిశ్వో ॥ ఉపాశ్రితాయ నెర్రయాచనార్థమతిథిభా  
వెన సమీపమాశ్రితాయైర్గ్రథః ॥ కస్తేనదజ్ఞాతకులగోత్రాయనతు  
పరిచితాయ, ఏకేపప్రాపయతీతి ఏప్రాప్య ద్వాప్తానాయ, పెదపా  
దాంగపారగాయ + కర్తవ్యయమభిప్రేతి ససంప్రధానమితిసంప్ర  
ధానతావచ్చతుథిః ॥ అభ్యర్చ్య-పూజయితావ, నత్వనజ్ఞాయేత్యర్థః



ర్యవిప్రాయవిలోచనసేస్య । అపూరయత్కశ్చిదలర్కసంజ్ఞః । ప్రాజ్ఞః  
ప్రతిజ్ఞాంప్రథితప్రభావః ॥ ౩౨ ॥ అసురసమరవేశౌజాతదాధావసానె  
వరయగమదిశస్త్యంప్రీతిపూర్వయయామె । ఆశిథిలగుణబంధాన్

అన్యథా \* అసత్కృతమవజ్ఞాదం తత్తామసముదాహృతమితి గీతా  
యాం శ్రీ భగవదుక్తరిత్యా అప్రఖ్యాపనీయతాస్యాదితిభావః ॥ సేన్వి  
-స్వకీయే ని ॥ సోప్రజ్ఞాతావాత్మనిస్వంత్రీప్రాప్తియశత్యమరః ॥ విలో  
చనె-నేత్యై, ద్వితీయాద్వివచనమేతత్ నల్పైకమిత్యర్థః ॥ వితీర్య-ద  
త్వా, ప్రతిజ్ఞాం-సత్యసంధతాం, అపూరయత్పరిపూరయామాస, నమ  
ధీతవానిత్యర్థః ॥ సత్యసంధతానిర్వాహేణ కీర్తనంపాదనతత్పరా  
రాజానానాత్మకైశం గణయంతితిభావః ॥ తవతునేవంవిధక్లేశః । త  
స్మాదాశ్చృతం పరిపాలనీయమితి శ్లోకద్వయస్య తాత్పర్యం ॥ వృత్తం  
పూర్వవత్ \* శైబ్యః శ్వేనకపోతీయేన్వమాంసం షష్టివైదదౌ । అల  
ర్కశ్చక్షుషీదత్వా జగామగతిముత్రమామ్ ॥ తథా ॥ సంశ్రితస్య  
శైబ్యశ్వేనాయ స్వాంతనుంజగతిపతిః । ప్రదాయషష్టిణైరాజాజగా  
మగతిముత్రమామ్ ॥ తథాహ్యలర్కస్తేజసీవ బ్రాహ్మణే జేషపాఠగే ।  
యాచమానస్వకేనేత్యై ఉద్భృత్యావిమనాదహవిల్యేతత్ ఉక్తశ్లోక  
ద్వయస్యాపిమూలమ్ ॥ ౩౨ ॥ — అ ॥ యద్యేవమప్యాశ్చృతంవరి  
పాల్యేత తస్మి సత్యసంధసమానస్కంధగర్వణరూపానధాన్యమపశ్యె  
దిత్యాహ ॥ అసురేతి ॥ అసురసమరవేశౌయాం-శంబరాసురయద్ధన  
మయే, జాతా-నముత్పన్నా, యా దాధా అసురశస్త్రక్షతిజనితవేద  
నా, తస్యాఅవసానే-అంతే, సంగ్రామావస్యత్రాపసారణేనతద్బా  
ధాయానివర్తితత్వాదితిభావః ॥ త్వం యయాగిరా వాచా, మె-మ  
హ్యం, వరయోగ్యగం-యగళం ॥ ని ॥ యగ్ంతయుగళంయగమి  
త్యమరః ॥ ప్రీతిపూర్వం బాధానివర్తనజనితవరితోపపూర్వకయథా  
తథా అదిశః-దత్తవాససి పారితోపికతయా వరద్వయం దాస్యామితి

త్యసంధానరేంద్రాజలలిపిరితికామంసంగిరంతాంగిరంతామ్ ॥ ౩౩ ॥

సత్యోద్యాంగిరమిహనిర్వహస్వమావాసస్తానంభువినసహేయరామ  
మాతుః । సంస్థాస్యేవిషముపభుజ్యపశ్యతస్తే సన్నాహం త్యజసి నచె

యాం గిరముక్తవానసీత్యథః ॥ తాంగిరమశిథిలః-అవిచ్ఛిన్నః, గుణ  
బంధః దానదాక్షిణ్యాదిగుణానువృత్తిర్యేషాంతే సద్గుణసంపాదనదృ  
ఢీకరణతత్పరాశత్యథః ॥ సత్యసంధా విశేషతః సత్యప్రతిజ్ఞాః, శిలా  
క్షరవిన్యాసతుల్యవచనాశత్యథః ॥ ౩౩ ॥ సంధాప్రతిజ్ఞామర్యాదే  
త్యమరః ॥ సరేంద్రాః-రాజానః, ॥ ౩౩ ॥ సరేంద్రఃపాథివే రా  
జ్ఞివిషవైద్యేపిచస్తృతశ్చివైజయంతి ॥ తాంగిరం జలలిపిరితిజలాక్షర  
విన్యాసరూపేతి ॥ ౩౩ ॥ విభతాక్షరవిన్యాసేవిపిలికబిరుభేష్టియామి  
త్యమరః ॥ కామమత్యంతం సంగిరంతామాలవంతాం + సంభావనా  
యాంలూట్ ॥ దశరథవచనం జలలిపివదప్రతిష్ఠితమితిసత్యసంధకృతం  
గర్వణం సంభవిష్యతీత్యథః ॥ సంత్యసంధనరేంద్రవిరచితాహ్వాక్య  
ప్రతిష్ఠాభంగప్రయక్తగర్వాణాదన్యః కోవానర్థపదార్థోస్తిసంభావి  
తానామితిభావః ॥ జలలిపేకర్తవ్యేపినిపాలేనాభిహితత్వాన్నద్వివీ  
యేత్సుక్తమ్ ॥ అత్ర గిరోజలలిపిత్వరూపణాచూరపకాలంకారః ॥ మా  
లిసివృత్తమ్ ॥ ౩౩ ॥ —కింబహునా మన్తనోరథావరిపూరణేస్వస్య  
మరణం నిచ్చితమిత్యాహ ॥ సత్యేతి ॥ గిరం-వరయుగంధాన్యామీల్యే  
పం రూపాంవాచం, సత్యేనోద్యతశ్చితిసత్యోద్యాం-యథార్థవా  
చ్యాం, + పదస్సుపిక్యప్యేతివదేక్యప్ ఉపపదమతిజీతినమాసః ॥ ఇ  
హేదానీం నిర్వహస్వసమర్థయస్వవా ॥ ఉతమావామానిర్వహస్వ, స  
త్యోద్యాం మృయోద్యాంవా కురుష్వేత్యథః । నాత్ర మమాభినివే  
శశ్చితిభావః ॥ కింతు భువి లోకే రామమాతుః కాసల్యాయాస్సస్తా  
నం రాజమాతృత్వప్రయక్తసత్కారం ససహాయసక్షమిష్యే సోఘం  
నశక్నుయామిత్వర్థః + సహేలిక్ ॥ రామసన్తానస్య సహ్యత్వేతి

త్ప్రవర్తమానమ్ || ౩౪ || x || ఏవంవాదినీమేనాంఘాయోపి భూపతి  
 రవాదీత్ || ౩౫ || అయికఠినహృదయే కిము క్రమున్తు క్తలోక మర్యా  
 దయా దయా పెతయాత్వయా || ౩౬ || ప || నైవాభవ స్త్వమిహాశీ  
 లవతీసుగణ్యా నైవాభజత్సిశ్యమతాంగణనాసరామః | నైవాపహూ  
 నపన్నెనన్తానస్య ప్రాన్యాచహంప్రస దుస్సహతివ్విదితధి వః || అతః  
 ప్రవర్తమానం-సంపద్యమానం, సన్నాహం-రామాభిషేకసంభ్రమం,  
 నత్యజసిఃశైల్-నవిస్మజసియది, శై-తవ, పశ్యతస్సతః-పశ్యంతం తావ  
 మనాదృత్యైత్యనః + పట్టియనాదరణిపట్టి, విషముపభుజ్య గర  
 శమభ్యవహృత్, || ౩౬ || క్షేప్రశస్తుగరశంషమిన్యమరః || సంస్థాశ్చ-  
 మరిష్యే, హిసశీవనాద్వరం మరణమేవేతిభావః || ౩౭ || సంస్థాభారె  
 ఫ్థితౌమృతావిత్వమరః + నమవప్రవిభ్యన్తభిత్తాత్తేపదం || ఉచసర్గవ  
 శాధభావంతరం || అత్రరామాయాన్వితః || \* తత్ప్రతిభృత్సర్గరణ  
 నచేద్దాస్యసిమేవరమ్ | అద్యైవహిసంహారామిశీవిరంశ్యద్విమానితే  
 తి || అహంహి విషమద్యైవపీర్వా విహితనాగ్రహః | పశ్యతే మరి  
 ష్యామిరామోయద్యభిషిచ్యశశతి || పరహిషిణీన్య తమ్ || మ్నా  
 జ్యోగస్త్రైదశయితఃప్రహషిణీయమిలిలక్షణాత్ || ౩౮ || — ఏవమి  
 తి || ఏవంవాదినీమేనాం కై కయ్యా, భూయః-పునరపి, భూపతిద్వార  
 థః, అవాదీత్-ఉవాచ || ౩౯ || — || తదేవాహ || అయారి || కఠిన  
 హృదయే-కఠినచిత్తే, పునఃపునరపియే మూర్ధవాధావాద్వదయస్య  
 ఇదంసంబోధనం, ఉన్నతా-పరిత్యక్తా, లోక మర్యాదా సతీ పతినా  
 యిహాస్థాయ యాతయః సమతిక్రాంతమలవహుసమాచారయేత్సః ||  
 దయాపెతయా-దయాహీనయా, క్రూరయేతియావత్, త్వయా కి.కు  
 స్పితవచసముక్తం చహ్వనధామూలత్వావత్సంస్థాద్యామిత్యాదికుస్పిత  
 వచనం పక్త మన్నచితమిత్యర్థః || ౪౦ || కుత్సాప్రశ్నవితర్కప్రాప్త్యైవ  
 కింశబ్దఇష్యతే ఇతిశాశ్వతః || ౪౧ || — అనభావనైవాహ || నెతి ||

త్తజసుఖాన్యహమప్యసార్వే నైవాపమంబుభరతేననమేవదేయమ్ ॥

హేఅనార్వే-దుశ్శీలే, అతపవ త్వమిహలోకే శీలవతిమ-సదస్వత్తిపం  
పన్నాసు, సాధ్వీషి వత్సభః + శీలంస్వభావేనదస్వత్తావిత్సమరః  
గణ్యగణనీయానైవాభవః నైవాసీః+భువాలజ్ఞే పరోపతాపిపాత్తన  
శ్చై యోఽభావన భక్తితేపిలకునేవ్యాధిర్నునివృత్తః వ్రతభృంచేహి సు  
ఖాప్రాప్తిరిత్యాదివల్ ఉభయభగ్మోసీత్సభః ॥ తథా సరామః పి  
తృమతాం-జీవత్పితృకాణాం, రాజన్యానాంమధ్యేగణనాం-సంఖ్యాం  
నైవాభజత్-నప్రాప్నోత్, పితౄచికయేవత్వయా శాంతస్య మమా  
కించిత్కర్తవ్యత్ పితృకర్తవ్యాభిషేకాదినన్తానాసిద్ధిరితిభావః ॥ త  
థాహమపాత్తజ్జే ర్యానిసుఖాని తానినైవాపంవాధాకపుత్రశ్చతో  
వచారాదిజనితసాఖ్యాని నైవప్రాప్నువమిత్సర్థః ॥ రామప్రవాజనే  
న మహాదుఃఖపూర్వకమరణప్యానభ్యంభావితాన్దితిభావః ॥ సర్వత్రై  
వకారోపధారణార్థః + ఆప్నోతేలుజ్, పుషాదిత్వాన్జ్ఞైరజాదే  
శః ॥ తథా భరతేన మే-మహ్యం, నివాహః-పితృతర్పణం ॥ ని ॥ పి  
తృదానంనివాపస్సాన్వదిత్సమరః ॥ తస్యసంబంధినైవాపం + సంబం  
ధార్థేఽన్తః ॥ అంబు-ఉదకం, నప్రదేయం-నదాతవ్యం, భరతస్యార్థ్యత్వే  
ప్యసార్వాయాస్తవదుర్భగగర్భసంభూతత్వాత్ \* నద్వీజాన్యపిసస్యా  
నిదుష్యేయఃక్షేత్రోవాషతః । ఇతిన్యాయేన అయోగ్యతయా మహా  
ధ్వజదేహికక్రియానకర్తవ్యత్సభః । భవన్తరణభయాద్రామే ప్ర  
వ్రాజితే అత్తనోపి మరణం సునిశ్చితమేవేతిభావః ॥ అత్ర పరేతస్య  
నివాపోదకమిష్టమేవ తథాపి శరణేయమితినిషేధితత్వాదనిష్టవిధిరివేష్ట  
నిషేధస్యాప్యనుపపద్యమానతయా ఆభాసత్వాత్తైననిజమరణమూక్షిప్య  
తత్తత్వాక్షేపాలంకారః, ఉక్తందవిద్యానాధేన శ సమాసార్థతయా  
నిష్టవిధ్యాభాసోపాక్షేపశత్యుపగమ్యతే యథాచేష్టనిషేధస్యాప్యను  
పపద్యమానతయా ఆభాసత్వం తథా అనిష్టవిధిరప్యనుపపద్యమానత

౩౭ || కించ || వాసస్త్యచాంభవతుకించనతారపీఠాం ఛాయాదుగ్రామా  
 శ్చభవనానిభవంతువధన్యాః | క్షేకెయితస్యశయనానికథంభవేయస్తస్వి  
 యా ఆభాసత్వమితిరామాభిషేకవిఘ్నాలెపి పుత్రస్య రాజ్యలాభ  
 స్సాన్యదితిలోభేనశీలవతీమగణ్యత్వాభావాద్యనర్థాంగీకారిత్యైఃశిస్వ  
 స్యవైధవ్యం సప్తపుత్రస్య పితృకర్మాచరణాసహాత్వంచేత్యైఃహి  
 కాముష్టిక విరుద్ధమనర్థాద్యయం స్యాదితివా మత్వా అస్తాదభినివే  
 తాద్విరతాభవిష్యతీతి మన్వాసేనరాజ్ఞా భరతనివాపాంబుదాననిషే  
 ధోవన్యాసేన నిజనిధనం సూచితమితిపరమరహస్యం + అత్యరామా  
 మణిశ్లోకః || రామఃకారయితవ్యమే మృతస్యసఖిలక్రియాం - సపు  
 త్రయాత్వయానైవ కర్తవ్యాసఖిలక్రియేతి; యచ్ఛాభరతేననేవాప  
 మంబు- మేనప్రదేయమితి కాకుః ప్రదేయమేవత్యర్థః - రామప్ర  
 వృజనోత్తరక్షణమేవనిజమరణస్యావశ్యం భావిత్వాత్తత్సన్నిధ్యాభా  
 వేన భరతపవమమాధ్వైదైహికక్రియాచరణ తత్పరౌభవిష్యతీతిభా  
 వః - వసంతతిలకావృత్తం || ౩౭ || వక్తవ్యాంతరం వివృత్యత్యాహ ||  
 కించేతి || శౌకైకేయ తస్యరామస్యదివ్యాంబరభారిణఇతిభావః ,తా  
 గపీఠాం తరునుబంధనీనాం + సంబంధాభేదాత్-టిడ్డాణిజిత్యాది  
 నాజీప్- త్వచాంపంబంధికించన కించిద్వల్కలాదికమిత్యర్థః || ౧ ||  
 త్వక్తీస్త్రివల్కంవల్కలమస్త్రీయామిత్యమరః - వాసోవస్త్రంభవతు  
 తథాధన్యాః శ్రురామస్యనివాసత్వేన సఫలజన్తానః-ఛాయాప్రధానా  
 దుగ్రామావృక్షాఃఛాయాదుగ్రామానమేరుతరవః|| + శాకపాథివాదిత్వా  
 న్నృధ్యవపదలోపీసమాసః || ౧ || ఛాయావృక్షోనమేరుస్సాన్యదితి శ  
 బ్దాణావః - నీరుంధ్రదుగ్రామావా భవనానిగృహభవంతుదివ్యభవనసం  
 చారిణఇతిభావః - వన్యాఇతిపాఠాంతరం + కాననతారపీఠాం కానన  
 రారపీఠామితి పాఠద్వయేష్యనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః | అనుశ  
 తికాదేరాకృతీగణత్వాత్ |రుదుర్భగః||౧|| కృష్ణస్తారదుర్యంతురంకుశ

చ్ఛేతసాపి కరినానిశిలాతలాని ॥ ౩౮ ॥ నీవంభర్రాభిప్రీతాప్యర్హ  
చిత్రామాధూదేషామంధరాకృస్తవృత్తిః । రాకాచం ద్రోరాజమానె

మృరరౌహిషాఇత్యమరః । తత్సంబంధినీనాం । త్వచాంబజినానాం  
కింతు, త్వచ్ఛేతసఃతవహృదయాదపి కరినానికరౌరాణి త్వచ్ఛేతపవా  
తికరినం తతోవ్యతికరినత్వేపి తేషాంయోగ్యతాకింవక్తవ్యేతిభావః-శి  
లాతలానిశిలావ్రజేశాఃశయనానిశయ్యాః కథంభవేయః- వల్కలచ్ఛా  
యాదుర్మేర్యభాశభంబిదైహయాత్రా భవిష్యతి కింతుశిరిషపుష్పాది  
క సౌకుమార్యసంపన్న శరీరగ్య హంసతూలికాతల్పనాన్వితచిత్రస్యక  
రినతర శిలాతలాన్యేవ శయనానిభవితుం గాహంతీత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥ ఏ  
తదేవమమహృదయం నికృంతతీతిభావః - సృత్తంతుపూర్వవత్ ॥ ౩౯ ॥  
॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తరీత్యాభరతా తాచ్చీత్యన భరణకర్తానైవప్రాణే  
శ్వరేణ దశరథేన + భృజస్తాచ్చీత్యేత్యభిప్రీతాఅపవాదితాపి ॥ ౪౦ ॥  
భర్తృనంత్యవవాదనమిత్యమరః - మంధరయాపిశాచకల్పయాకృం  
తాభన్నానిహ్ను తేతియావత్, వృత్తిస్సద్వర్తనంయస్యాసాని ॥ ౪౧ ॥  
వృత్తిర్వర్తనజీవనైకత్వమరః - ఏషాకైయారాకాచంద్రోపూణిమా  
చంద్రే ॥ ౪౨ ॥ పూణేరాకానిశాకరభిత్వమరః- అబాధంమేఘావర  
ణాదిప్రతిబంధరహితం యథాతథా, రాజమానెప్రకాశమానేసత్వపి  
పీరుష్ఫన్నాలతాచ్ఛాదితా ॥ ౪౩ ॥ లతాప్రతానినీపీరుదిత్వమరః, చం  
ద్రీకాంతస్థలీచంద్రీకాంతమణిఘామిరివ + జానపదేత్యాదినా అకృ  
త్రిమాథేజీవ - అద్రోచిత్రాస్నేహద్రోహృదయారామాభిషేక వి  
ఘాతాభినివేశపరాఙ్ముఖీతియావత్, మాఘాత్ నాసీత్ నహిదుష్టా  
కృంతాః ప్రయత్నేనాపిప్రకృతిం ప్రతిపద్యంతేతిభావః ॥ ౪౪ ॥ అత్ర  
మాహోనజగదకత్వాన్తాజీలుజోనాశీరథత్యావకాశః అత్రసత్వపిభ  
త్నితత్వకారణైచిత్రస్యాద్రోభావరూపకార్యానుదయాత్ విశేషా  
క్తిరలంకారః ॥ ౪౫ ॥ తత్సామగ్రామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతే॥

వ్యధాధంబీరుచ్చన్నాచంద్రకాంతస్థలీన || 35 || ౫ || తదనుముహూర్త  
 ర్తమాత్రమపిరామముఖావలోకనసుఖమనుబుధూహుః కుమారమా  
 నయేతిదశరథస్సుమన్త్రమాదిదేశ || ౪౦ || ౫ || తేననత్వరం రాజభ  
 వనంప్రవేశితోరామఃకృతప్రణామః పితరమయథాభూతముఖవికాస  
 మారాదాలక్ష్యచకితమతికిమిదమితికై కేయామన్వయజ్ఞు || ౪౦ ||

శ్రీలక్షణాత్ - తథామంధరాకాగ్నితవృత్తినిస్స విశేషణగత్యాచిత్రా  
 ద్విభావాభావం ప్రతిపాతుత్వాత్కవ్యలింగమలంకారః - తథాచ  
 చంద్రకాంతస్థలీనత్యత్ర ఉపమేతి త్రియాణామన్యోన్యసాపేక్షత్వా  
 త్సంకరః-శాలినీన్మత్రం-శాలిన్యత్తామౌతగౌగోద్ధిలోక్తేరితి లక్షణా  
 త్ || 35 || —|| తదన్వతి || తదనుక్తేకేయాదిత్రస్యాసాదీభావాన  
 సరం, ముహూర్తమాత్రంక్షణమాత్రంఘటికాద్వయమపివా- సమ  
 సంతరం త్విరామవిరహస్యావశ్యంభావిత్యాదితిభావః - ఏతేనకైక  
 య్యోనివాద్యనిశ్చయత్వమభివ్యక్తంభీరాజ్ఞోరామప్రవ్రజేన వినిశ్చి  
 తత్వంచ సూచ్యతఇత్యవగంతవ్యం || ౪ || ముహూర్తమల్పకాలేస్యా  
 ఘటికాద్వితయేపిచేతివిశ్వః - రామముఖావలోకనేన యత్సుఖమా  
 హుదస్తదనుబుధూహుః అనుభవితమిచ్ఛుః, త్విరామందిదృక్షుస్స  
 నిత్యథః+ భునస్సన్నంలాత్సనాశంసభిక్షుడః దశరథః, కుమారం  
 రామమానయసమీపం ప్రాప్యయేతి సుమంత్రంగామ మంత్రీణమాది  
 దేశజ్ఞాపయామాన|| ౪౦ || —|| తేనెతి || తేనసుమంత్రేణనత్వగమవిలంబి  
 తంరాజ్ఞోవిలంబానహిన్యత్వాదితిభావః || ౪ || సత్వరంచపలంతూణా  
 మవిలంబితమాశుచేత్యసంకరః- రాజభవనం దశరథగృహంప్రవేశితస్సక  
 + ప్రవేశ్యంతాత్మమణిక్రః - రామఃకృత ప్రణామఃకృతాభివాద  
 నస్సకాలయథాభూతః పృథగ్భూతాప్రాప్త్యాపేక్షయావిలక్షణముఖవి  
 కాసోవక్త్రత్విర్యస్యతంపితరందశరథమారాధమిపే || ౪ || ఆరా  
 ధ్యూరసమీపయోరిత్యమరః - అలక్ష్యదృష్ట్యాచకితమతికిమిదంభా

సాపిపాపాశయాప్రత్యవాదీత్ ॥ ౪౨ ॥ సత్యప్రతిఘోతవరద్వయ ని  
 ర్వహణాప్రవీణతరః తాతస్తేసంప్రతి సానుశయస్తనయ వాత్సల్యాత్స  
 త్యవ్యత్యాసత్రాసాచ్చగాఢమగాఢేకాకసాగరే నిమజ్జితీతి ॥ ౪౩ ॥  
 పరద్వయంతావత్తవమునివృక్షైవవనేవర్తనమవనైరవనంభరతస్యేతి ॥ ౪౪ ॥  
 స్తబుద్ధిస్సృక్ ఇదంరాజ్ఞోముఖవికాసరాహిత్యం కింకుతోవా జాతమి  
 తిభీత్యా, ఇత్యేవంక్షే కేయామన్వయజ్జులపృచ్ఛత్ ॥ ౫౧ ॥ ప్రశ్నా  
 నుయోగఃపృచ్ఛాచెత్యమరః ॥ ౪౦ ॥ — సేతి ॥ తతఃపాపాశయాపాపా  
 భిప్రాచూయదుస్సంకల్పేతియావత్ ॥ ౫౧ ॥ అశయస్సృగ్ధభిప్రాచూ  
 మాససాధారయోరపీతివిశ్వః- సాక్షాత్యేపి ప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యవా  
 చత్రురామప్రశ్నస్యోత్తరందదావిత్యథః + వదేలుఃజేసిచివృద్ధిః ॥  
 ౪౨ ॥ — తదేవవృణోతి ॥ వల్పేతి ॥ సేవత్సరామ, తేతవ తాతః  
 పితా ॥ ౫౧ ॥ తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః - సంప్రతిదానం - ప్రతిఘోతం  
 పూర్వంప్రతిజ్ఞాతం యద్వరద్వయం తస్యనిర్వహణానమథనే వరద్వ  
 యంసమనంతరం స్వయమేవ వివరిష్యతి- ప్రవీణోనిపుణఃతస్మాదితరః  
 అసమథఃస్సన్నిత్యథః ॥ ౫౧ ॥ ప్రవీణానిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్టాతక్షితా  
 ఇత్యమరః- అతఏవసానుశయస్సమనస్సంతాపస్సృక్ ॥ ౫౧ ॥ రంభేశభే  
 థానుశయోదీఘఃప్రేషానుశాపయో రిత్యమరః. తనయేత్వయివాత్స  
 ల్యాత్ స్నేహాత్ ॥ ౫౧ ॥ త్రిమాన్ స్తిగ్ధసువత్సలఇత్యమరః - తథా  
 సత్యవ్యత్యాసఃభరతాభిషేకాకరణ ప్రయత్నత్యవిపర్యాసః తత్త్వా  
 సాత్తద్యయాచ్చ సేతోరగాఢేగమ్భిరేదుస్తరఇత్యథః శోకసాగరే  
 దుఃఖాణావై, గాఢంభృతం అసంభావితోన్తజ్జనమిత్యథః ॥ ౫౧ ॥ ప్ర  
 గాఢం భృశకృచ్ఛయోరిత్యమరః - మజ్జతినిమగ్నోభవతీత్యేవం  
 ప్రత్యవాదీతిప్రాప్తేనసంబంధః ॥ ౪౩ ॥ — కింతద్వరద్వయమిత్యా  
 శఃకాయామాహ ॥ వరేతి ॥ వరద్వయం వరయుగళం, తావత్పక్షో  
 వధారణార్థఃకః ॥ ౫౧ ॥ యావత్తావచ్ఛసాకల్యేనవధామానెవభాగం ఇ



రామస్తదాకణ్యః ప్రముదితహృదయః కృతాంజలిరేనాం ప్రతివ్యజే  
జ్ఞపత్ ॥ ౩౫ ॥ ప ॥ భీతోఽధూభూతః కింబభరతః కింవా వనాత్పా  
వనాత్ప్రస్తాహం సగరాన్వవాయకకుదస్తాతఃకుతశ్శాచతి । దివ్యా

త్యమరః-తవభవతిమునిపుత్ర్యాతాపసప్తత్యైవవీవకారోభేదబుద్ధిజనః  
వృత్త్యంతరవ్యవచ్చేదార్థకఃవనెదండకావనేవర్తనం చతుర్దశవత్సరా  
వస్థాసం తథాభరతస్య అవనెరవనంభూరక్షణంద + అవరక్షణభావే  
ట్యుట్, తవవనవాసవీకోవరః, భరతస్య భూపరిపాలన మవరక్షణ్య  
భః ॥ ఇతిర్వాక్యసమాప్తౌ - ఆధవాఇతిచ ప్రత్యవాదీదితిసంబంధః  
యద్వా ఇతి వరద్వయంతావత్ వరద్వయంఖల్విత్యన్వయః ॥ ౪౪ ॥  
రామఇతి ॥ రామస్తద్వరద్వయమాకణ్యః-సవిశేషంశ్చుతానీ, ప్ర  
ముదితహృదయః-ధీరోదాత్తతయా వికారమంతస్సంస్తభ్య - సంత  
ప్రాంతకరణఇనన౯, ధీరోదాత్తలక్షణంతు \* మహాసత్త్వాతిగంభీ  
రః కృపావాసవికత్తనః । సువశాచలవద్ధీరో ధీరోదాత్తస్ససంమత  
ఇతి ॥ ఏతేనధైర్యముక్తమ్ \* మససాన్వికారత్వంచైర్యంసత్సవీపిహే  
తుష్టిత్వైరిహి ॥ అతవీవ కృతాంజలిః-విరదితకంఠసంపుటా భక్తివి  
యవిధేయతాలక్షణమేతత్ ॥ వీనాం క్షేకేయాంప్రతి వ్యజ్ఞజ్ఞపత్-వి  
జ్ఞాపయామాస ॥ ౪౫ ॥—తదేవాహ ॥ భీతఇతి ॥ హేఅంబ-మాతః,  
ని ॥ అంబామాతాభదాలాస్వాదిత్యమరః + అంబాభావసోర్హస్య  
ఇతిహాసవః ॥ అత్ర సపత్నీమార్కండేపి సాంప్రతికవిరోధాచరణత  
త్పిత్యైపి భర్తృప్రాతికూల్యపరాయణత్వైపి స్వయం నిర్వికారత్వా  
దేహసూక్ష్మత్రైతవానిత్యనగంతవ్యమ్ ॥ భరతః త్వత్పుత్రః భూభరతః  
భూభారాత్, సు వృధాభారాత్ + పంచమ్యాస్తసి ॥ భీతా  
భానాం భయహేతుత్వపాదానత్వాత్పంచమీ ॥ భీతః-భయవిభ్ర  
స్తః, కింసభీతవశేత్యభః ॥ తథాహంరామః పావయతీతిపావనాత్ప  
వితృతా హేతోః, సతు నైరభాక్యాపాదకాత్ + పూర్వోపసనేక

యాస్సరితానివాపకరణాల్లక్ష్మీంప్రతిజ్ఞామిమా మామౌభ్యావభిపూర  
 రిబ్యుః ॥ వనాత్-తపోవనసాత్, పూర్వపత్నంచమీ త్రస్తాభీతః, కిం  
 నత్యస్తపితేత్యథః ॥ ని ॥ చతుర్దశదగ్రత్రాసాభీతిర్భిన్నాన్ధ్వసంభయ  
 మ్మిత్యమరః ॥ అతస్సగరస్య-సగరచక్రవర్తినః, అన్వవాయస్య-కుల  
 స్య, కకుడశి-శ్రేష్ఠః, అథవా సగరాన్వవాయానాం రాజ్ఞాశ్రేష్ఠః ॥  
 ని ॥ మహోన్వవాయస్సంతానఇత్యమరః ॥ కకుద్వత్కకుదా శ్రేష్ఠ  
 వృషాంగే రాజలక్షణీతి విశ్వప్రకాశః ॥ అత్ర సగరాన్వవాయగ్రహ  
 ణం సర్వైషి సగరకులోద్భవా భగీరథాదయోరాజానః దుస్తరవృతిజ్ఞా  
 పారావారపారిణావన, అతస్తత్కులశ్రేష్ఠస్యాస్య ఈదృక్ప్రతిజ్ఞాకు  
 ల్యాతరణం కియదితినూచనాథఃమిత్యవగంతవ్యమ్ ॥ అతాస్తత్ప్రతి  
 మాదృశపుత్రజనకః దశరథః కుతాహేతాఃకౌచతి-భద్యతి, నకుతాపి  
 కోచితవ్యమిత్యథః ॥ కోకకారణయోరుభయోరప్యన్యతరస్యాభావా  
 దితిభావః ॥ తతుగ్రతఇత్యాశంక్యాహ ॥ దివిభవాదివా తస్యాస్సరితా  
 వియద్గంగాయాః నివాపకరణాత్ప్రత్యర్పణాంజలివిధానాత్, అస్త  
 త్పూర్వమహారాజభగీరథకర్తృకాదితిభావః ॥ ని ॥ నివాపశపిత్పరర్ప  
 ణమిత్యమరః ॥ లక్ష్మీమల్పాం, నతత్సమాం-నతతోవ్యధికాంవేత్యర్థః  
 + వోతోగుణవచనాదితీజీవ ॥ ఇమాంప్రతిజ్ఞాం-వరద్వయరూపాం,  
 అయమస్తతాతఃఆవాభ్యాం-సచఅహంచఆవాంతాభ్యాంసాధనభూతా  
 భ్యాం భరతేన మయాచెత్యథః + త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి స  
 ర్వగ్రహణాదత్యదాదినా భరతేనహస్తదస్త్యదాదిత్వాదకశేషః ॥  
 యువాపాద్వివచనఇత్యేవాదేశః ॥ యష్టదస్త్రదోరనాదేశఇత్యాకా  
 రోంతాదేశశ్చ ॥ నాభిపూరయిష్యతిచెల్-ననిష్పహిష్యతిచెల్, క  
 థం కుతః పుత్రీ-ప్రశస్తపుత్రవాక్ + ప్రశంసాయామినిః, స్యాత్ భవ  
 త్ నస్యాదేవ పున్నామ్నోనరకాత్ప్రాయఃఇతిపుత్యత్వాత్సానస్యసా  
 ధారణనిరయోద్ధరణైకసూత్రాణాం పుత్రాణామస్తాకంజననైబహు

యష్టితినచెత్పత్రికధంస్యదయమ్ || ౪౬ || వనభువితనుమాత్రత్రాణమో  
జ్ఞాపితంమే సకలభువనభారస్థాపితోవత్సమూర్ధ్ని । తదిహసుకర  
తాయామావయోస్తర్కితాయాంమయిపతతి గరియానంబలెవక్షపాతః ||

శ్లోకభాగినాస్య రాజ్ఞోస్తత్పూర్వరాజస్య నిరూప్యధవత్తిజ్ఞాపెక్ష  
యా అల్పతరాయాలస్యానిర్వహణాభావే కుతోవా సః పుత్రశబ్దవా  
చ్యతా కుతోయంవా పుత్రవాంతస్య తత్తావావాభ్యామేతదవస్యమ  
జ్ఞీక్రియతే తాతెనాపి నహోచితవ్యమిత్యధః || శామూలవిక్రీడితం  
వృత్తమ్ || ౪౬ || — వనెతి || హేలంబ మే-మహ్యం, వనభువి-కా  
వ్రాసీమ్ని, తనుమాత్రస్య-మామకదేహస్త్రైకస్త్రైవ, త్రాణం-శ  
క్షణలల్పభారభరణమిత్యధః || ఆజ్ఞాపితమాదిష్టం, మమైతత్సుకర  
మితిభావః || కింతు వత్సాబాలః భారోద్వహనానమథాఇతియావత్  
తస్య భరతస్య స్వగర్భసంభూతస్య, మూర్ధ్ని-శిరసి, సకలభువనభా  
రః-అశేషభూభారః, గుడుతరత్వాద్భువహిత్యధః || స్థాపితో-నిక్షి  
ప్తః || ౫ || భువనంవిష్టపేలాకె నలిలేపివియత్యపీలివిశ్వః || తత్తత్తా  
త్కారణాదిహ అస్తి కార్యద్యయవిషయో, ఆవయోః-ఇతస్యమమ  
చేత్యధః || సుకరతాయాం-సౌకర్యేతర్కితాయాం, అలాకిచితాయాం  
సత్యాం, గరియా-గురుతరః, + గుడుశబ్దాదీయసుని || ప్రియస్థిరెత్యా  
వినా గుహఃగరాదేకః || తె-తవ, వక్షపాతః-అదరః, మయి పతతి-  
ప్రసరితి, స్వతనయేభరతే నవత్నివందనే మయిచాదరానాదరాభ్యాం  
సుఖాసుఖసంపాదక రాజ్యాభిషేకవనవాసవిధానాథం ప్రయత్నః  
కృతః సోయం విచార్యమాణా విషరీతోజాతః || అతస్తదేతద్గురూక  
రణవశ్యత్వా మర్కటభావన్యాయప్రాయం సుఖాథంచందనలేప  
వాతోద్యేకప్రసంగకల్పంచాభూదిర్యధః || అతఏవ విషమాలంకా  
రః || విదుద్ధకాన్యస్యత్పత్తిత్రానధఃస్యవాభవేత్ || విరూపభుట  
భాషాస్యాద్విశ్రమాంకృతిప్రేధేతిలక్షణాత్ || హులీనివృత్తమ్ || ౪౭ ||

॥ ౪౭ ॥ కించ ॥ తాతస్సప్సవాచా వ్యవహృత్య హృద్యం వత్సా  
భిషేకోత్సవమంగళంమై । ప్రణామసంజ్ఞస్యమయార్పితస్య కింపూర్ణ  
పాత్రస్యనపాత్రమాసీత్ ॥ ౪౮ ॥ ౫ ॥ తత్త్వణమశనిహతఇవ పరవ్రతః

అ ॥ ఆస్తాంతావద్యుక్తిరచనాసునిశ్చితం వక్తవ్యాంతరమస్తీత్యాహ ॥  
కించైతి ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ తాతఇతి ॥ తాతొస్తత్పితా, స్వవా  
ఘా-స్వముఖోచ్చారితేనియోగవచనేన, భవద్వచనెనైవ భరతాభిషే  
శ్చమభినందయతో మమ స్వవచనెనచేతిగమనక్తవ్యమితిధావః ॥ హృ  
ద్యం-మనోహరం, వత్సస్య ఉభయోరప్యవలాలనీయస్య భరతస్యాభి  
షేకోమూఢాభిషేకస్సవీవాత్సవః \* ఉత్సాతేహర్షమిత్యేష ఉ  
త్సవఃపరికీర్తితఇత్యుక్తలక్షణః సవన మంగళం - కల్యాణం, మోక్ష  
హ్యం, వ్యవహృత్యాక్వా, కథయిత్యేతియావత్ ॥ ౫ ॥ వ్యాహరఉ  
క్తిలక్షితమిత్యమరః ॥ మయా అర్పితస్య-దత్తస్య, ప్రణామసంజ్ఞస్య  
నమస్కారాభ్యస్య, పూణాపాత్రస్య ఉత్సవాదిమ దేయవస్తునఃపా  
త్రం యోగ్యః, నాసీత్కిం-నజాతఃకిమితికావః ॥ తాతేన భరతాభి  
షేకః క్రియతఇతివక్తవ్యం ॥ మయాచాంగీకారపూర్వకం నమస్కర్త  
వ్యంచెత్యర్థః ॥ సత్యసంధస్య స్వస్య స్వముఖోచ్చారణకస్సంకో  
చః తతోనిస్సంకోచవదత్సితితాత్పర్యమ్ \* ఉత్సవాదిమయద్యేయం  
పూణాపాత్రంతదుచ్యతఇత్యభియక్తాః ॥ ౫ ॥ యోగ్యభాజనయోగ  
పాత్రమిత్యమరః ॥ అత్ర నాసీత్కిమితి కాక్వా రాజ్ఞోయోగ్యతాపా  
దనద్వారా రామస్య భరతాభిషేకాంగీకరణమాక్షిప్యతఇతిగుణభూత  
వ్యంగ్యమ్ ॥ తదుక్తమ్ ॥ అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమ  
స్ఫుటమ్ । సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమనుందరమితి ॥ వృ  
త్తముపజాతిః ॥ ౪౮ ॥ —తత్త్వణమితి ॥ తస్మిన్నైవక్షణే రామవ్యభ  
రతాభిషేకాంగీకరణసమయఇత్యర్థః + అత్యంతసంయోగే ద్వితి  
యా ॥ పక్షిరహోదశరథః ॥ ౫ ॥ పక్షిర్దశాక్షరచృంబోదశసంఖ్యా

సర్వతః పరీతదవదహన ఇవ వనస్పతి ర్దివస్పతివదభ్రంశవిధురభవః న  
 హుషః పపాతనిస్సంజ్ఞః పక్ష్యైరథః ॥ ౪౯ ॥ తతస్సాపిత్వనిదేశమవిచా  
 రమచిరాదాచరతి రామమాదిదేశ ॥ ౫౦ ॥ సవషః ॥ ప ॥ మాతురా  
 జ్ఞాంవహన్తూ ధ్నా మాలామివ మహాయశాః । వనాయరామోవన్త్రా  
 శిమస్త్రీయామితికోశః ॥ అశనిహతోవజ్రవిదారితః, పర్వతఇవ స  
 ర్వతస్సమంతాత్పరీతదవదహనోవ్యాప్తదవాగ్నిః వనస్పతిర్వృక్షఇవ  
 ॥ నా ॥ వనస్పతిర్వృక్షమాత్రేవినాపుష్టేఽఘలద్రుమఇతివిశ్వః ॥ ది  
 వః-స్వగఃస్య, పతిర్దివస్పతిరింద్రః ॥ ని ॥ శతమన్యర్దివస్పతిరిత్యమ  
 రః + షష్ట్యాఃపతిపుత్రేత్యాదినా అలుకికస్కాదిత్యాత్ పినజఃసీయ  
 స్య సత్వం తస్యపదాద్భ్రంశేన ప్రచ్యుత్యా విధురః వీగిష్టః ॥ ని ॥  
 విధురఃపత్న్యైవతేసాన్గిష్టవిగిష్టయోరపీతిజ్ఞైషయంతీ ॥ నహుషో  
 యయాతిపితేవ విసంజ్ఞా విచేతనస్సృజ పపాత రామచిరహంసహిష్టు  
 త్వాన్తుమూర్ఛేత్యథః । పురాకిల నహుషః కుత్స్విత్పుణ్యోదయా  
 త్సృగే ఇంద్రత్వంప్రాప్య తత్ర నిజాహంకారమలంకారవ్యకోపితే  
 న కుంభసంభవేన భుజంగోభవేతిశబ్దః స్వగఃపదాత్ప్రచ్యుతోభు  
 విపపాతేతి పౌరాణికీకథా ॥ వక్ష్యతీచారణ్యకాండే ॥ మూలోపమా  
 లంకారః ॥ ౪౯ ॥ —తతఇతి ॥ తతస్తవనంతరం, సాక్షైకేయాపితు  
 దేశరథస్య నిదేశమాజ్ఞాం అవిచారమనాలోచనం, అచిరాద్భ్రుడితి, ఆ  
 చర-విధేహీతి రామమాదిదేశ-అజ్ఞాపయామాస ॥ ౫౦ ॥ —తనోరా  
 మః కిమకాషీచిత్వతలహ ॥ సత్తితి ॥ యోయం క్షేకేయ్యాజ్ఞప్తస్స  
 ఏషః మహాయశాః-కిన్తిసంపన్నః, రామః మాతుః-క్షేకేయ్యాః, ఆ  
 జ్ఞాం వనవాసాయ ప్రజేత్యేవం రూపశాసనం మాలాం-పుష్పస్రజ  
 మివ మూర్ఛానహృశిరసా ధారయన్నిత్యాదరౌక్తిః ॥ వనాయ  
 దండకావనంగంతుమిత్వర్థః+ క్రియాథోపపదస్యేత్యాదినాచతుర్థీ॥  
 తథా జగతామవనాయజగద్రక్షణాయచ, వప్రాజ-జగమ్, వసంప్ర

జ జగతామవనాయత ॥ ౫౧ ॥ ౫ ॥ అసౌసమాసాద్యసద్యఃకౌసల్యా  
సదనమభిషేక ప్రతిబంధం కై కేయానిర్బంధమాత్మనశ్చవనవాసఃప్ర  
ణామానంతరం తస్తేన్యవేదయత్ ॥ ౫౨ ॥ స్తేతదాకణ్య విదీణః  
హృదయా విషదిగ్ధముఖశిలీముఖవిద్ధశ్రవణయుగళైవ సహసా నివత్స  
విలలాప ॥ ౫౩ ॥ ౪ ॥ రేఖారథాంగసరసీరుహశంఖచిహ్నైః క్షేమఃక

తి గంతుమైచ్ఛదిత్యథః ॥ వనవాసేదుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాభ్యాం  
లోకనిర్వాణస్య జాయమానత్వాజ్జగతామవనాయచేత్యక్తమిత్యవగం  
తవ్యమ్ ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౫౧ ॥ — అసావీతి ॥ అసౌరామః స  
ద్యః-అవిలంబెన, కౌసల్యాసదనం-నిజమాతృగృహం, ఆసాద్య-ప్రవి  
శ్య, అభిషేకస్య-నిజరాజ్యాభిషేకస్య, ప్రతిబంధమంతరాయభూతం  
కై కేయానిర్బంధం-సంకటం, వరద్యయాఖ్యపాశైశ్చ రాజానంనిర్బం  
ధ్య భరతస్యాభిషేకప్రవర్తనరూపాభినివేశమిత్యథః ॥ తథా ఆత్మ  
నా వీనవాసంద ప్రణామానంతరం-నమస్కారానంతరకాలే, తస్తేన్య  
కౌసల్యాద్యై, న్యవేదయత్-కథితవానిత్యర్థః ॥ ౫౨ ॥ — స్తేతదితి ॥  
సౌకౌసల్యా ఏతద్దామవనవాసవచనమాకణ్య-శ్రుత్వా, విదీణః  
హృదయా-విదళితాంతరంగాసతీ, తస్య వజ్రప్రహరప్రాయత్వాదితి  
భావః ॥ శిలీ శల్యంముఖే యస్యశిలీముఖం, విషదిగ్ధం-విషరూషితం,  
ముఖమగ్రభాగోయస్యనతథాక్తోయశ్శిలీముఖాబాణః ॥ ౫౩ ॥ ముఖం  
స్యాదగ్రభాగేపి అశిబాణాశిలీముఖావిత్యభయత్రాప్యవరః ॥ తేన  
విద్ధం సంప్రహృతం శ్రవణయుగళం-కణాయగ్ధం, యస్యాస్సాక్షధో  
కై వేత్త్యత్ప్రేక్షా ॥ తయాచైతద్వచనస్య విశిష్టబాణవదత్యంతదుస్స  
హత్వంసూచ్యతే ॥ సహసా-శీఘ్రం + స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితి  
శాకటాయనః ॥ నివత్స-ఘవిపతిత్వా, స్థాతుమశక్యత్వాదితిభావః ॥  
విలలాప-పరిచెవితవతీ ॥ ౫ ॥ విలాపఃపరిచేనమిత్యవరః ॥ ౫౩ ॥ —  
అ ॥ తదేవాహ ॥ రేఖేతి ॥ రేఖావీర రథాంగాని-చక్రాణిచ, సరసీరు

రెతవక, రెజగతాంత్రయాణామ్ ॥ కాంతారకందఖననందచయేతి నూనీ  
మాముక్తవాన్ప్రతిసరంభగవాన్ప్రసిప్తః ౫౪: ॥౫॥ తత్ర సౌమిత్రిరతిమా  
త్రవ్రవృద్ధమన్యశ్శతమన్యసమానమగ్రజన్మానంప్రత్యేవమకథయత్ ॥

హాణిచ శంఖాశ్చ రథాంగాద్యాకారరేఖాఇత్యధః ॥ తేచిహ్నునియ  
స్యతస్త్రిక సామదికశాస్త్రాక్రమహాభాగ్యసంపత్తిసూచకతయాతా  
దృగ్క్షణలక్షితఇత్యర్థః ॥ త్రయాణాం జగతాం భూర్భువస్స్వర్లోకా  
నాం, స్వగంధర్వపాతాళానాంవా, ఉపలక్షణమేతత్ అశేషలో  
కానామిత్యర్థః ॥ షేమంకరోతితిషేమంకరే-శుభకరే, + షేమప్రి  
యమద్రేణైతిభిశ్చ అరుద్ధిష్ఠదిత్యాదిసాముమాగమః॥తవకరే-హస్తే  
॥ ని ॥ బలిహస్తాంశవకరాఇత్యమరః ॥ కాంతారే-అరణ్యే, కందా  
నామభ్యవహరోచితానాం మూలవిశేషాణాం ఖననమవదారణం ॥ని॥  
కాంతారంవత్కందుగంధమమిత్యమరః ॥ రచయ-విభేషే, జీవనోపా  
యార్థమితిభావః ॥ ఇతిమత్సేతిశేషః భగవాన్ \* ఉత్పత్తింబవినాశం  
చ భూతానామాగతింగతిమ్ ॥ పెత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యో భ  
గవానిత్యుక్తలక్షణః ॥ వసిష్ఠః ప్రతిసరం-హస్తసూత్రం, అముక్తవాన్  
నిబద్ధవాన్, ఆజ్ఞప్రితిభ్యాం పరస్య ముచధాతౌర్బంధకార్థకత్వం॥ని॥  
అముక్తప్రతిముక్తశ్చేత్యమరః ॥ నూనం-అన్యథా కథమేవం భవేది  
తిభావః ॥ ని ॥ నాచమూజఘనేహస్తసూత్రేప్రతిసరో-స్త్రియామిత్య  
మరః ॥ అత్ర రాజ్యాభిషేకాంగత్యేనాముక్తస్య ప్రతిసరస్య కంద  
ఖననార్థతేనోల్లేపిక్షితలవ్యుల్లేఖా ॥ సాచ నూనమితి వ్యంజకన  
ద్యావాదావద్యా \* యత్రాస్యఘర్తసంబంధాదీన్యతేనోపకీర్తితమ్॥  
ప్రకృతంహేభవేత్ప్రాజ్ఞాస్తాముల్లేఖాంప్రచక్షతఇతిలక్షణాత్ ॥౫౪ ॥  
అ ॥ అత్రాంతరే రామాభిషేకవిహితమసహమానో నిరూఢాభి  
మానో లక్షణస్తావమాచఇత్యాహ ॥ తత్రైతి ॥ తత్ర కానల్యాదిలాప  
భవయే- సుమిత్రాయాఃఅపత్యంసౌమిత్రిలక్షణః + దాహ్వదిభ్య

౫౫ || అర్య సకార్యమిదమ్ || ౫౬ || లోకగర్హణార్థాయాః కైకే  
యాయః వచసా రజసా జరసాచ సమాకాంతసావంతతయాకృత్యాకృ  
త్యవివేకమూఢస్యరాజ్ఞః పృజ్ఞాజ్ఞేధిల్యాన్నిస్సుతేనవచసా సంత్యజ్య  
రాజ్యమటపీపర్యటనంవిధాతుమ్ || ౫౭ || కింతు తుభ్యమ్నర్థయమానాయ

శ్చేతిశ్చోప్యత్యయః || అతిమాత్రిప్రవృద్ధమన్యః శ్రురామవనవాసక  
థాయాః క్రాశుమశక్యత్వాదత్యంతప్రవృద్ధకొపసన్, శతమన్యన  
మానం-భోక్తృశ్వర్యాదసంవత్త్యాఇన్ద్రతుల్యమిత్త్యవమా|| అగ్రజన్మానం  
జ్యేష్ఠభ్రాతరం శ్రురామం వ్రత్యేవం వక్ష్యమాణరీత్యా అకథయద  
వాచతో || ౫౫ || — అ || తత్ప్రకారమేవవివృణోతి || అర్యేతి || శా  
అర్య-సూర్య, ఇదమేతన్నకార్యం అకార్య-అయ క్తంతవైతన్మోపవష  
ద్యతఇత్యర్థః || ౫౬ || — అ || కిమిదమిత్వతః || లోకేతి || లో  
కగర్హణార్థాయాః ఈదృగకార్యకరణశీలత్వాల్లాకనిందాయాః || ని ||  
కుత్సానిహచగర్హణఇచ్ఛమరః || కైకేయాయః వచసా విప్రలాపేను  
రజసా-రజోగుణైవచ, ని || రజోరజోగుణైర్భూతౌ పరాగార్తవయోరః  
పీతిశాశ్వతః || జరసా-వార్ధకావస్థయాచ, + జరాయాః జరసన్యతరః  
సామితిజరాశబ్దస్య జరసాదేశః || సమాకాంతసావంతతయాసమభి  
భూతాంతఃకరణతయాపాతునా || ని || సావంతంహృత్తానసంమనన్  
త్యమరః || కృత్యాకృత్యవివేకమూఢస్య కార్యాకార్యవివేకహాన్య  
స్య, ఉక్తత్రితయమధ్య ఏకైకమప్యనథాకాయ భవతిమేళనైతు కిము  
వక్తవ్యమితిభావః || రాజ్ఞః ప్రజ్ఞాజ్ఞేధిల్యాద్బుద్ధిమాంద్యాతో, ని  
స్సుతేన వచసా-నిర్గతేనాశర్థకవాక్యేన, రాజ్యం-ప్రజాపరిపాలనా  
త్తకం రాజకృత్యం సంత్యజ్య-విహాయ, అటపీపర్యటనమరణ్యసంచా  
రం విధాతుం కర్తుం అకార్యమితి పూర్వేణనంబంధః || ౫౭ || — అ ||  
నను భవతుయథాతథావా శ్రేయస్కామేన పుంసా గురునిదేశోప  
శ్యంకర్తవ్యః || అన్యథా నిపేధస్తరణాదిత్యాశంక్య తత్ప్రయ క్రింవక్తి ||



ప్రథమమేవ పిత్రా ప్రదత్తాననుపృథ్వీ ॥ ౫౮ ॥ క్షత్రధర్మోపిధర్మ్యా  
త్పథః ప్రమాద్యాపి వర్ణాశ్రమరక్షణతః సమీచినః ప్రాయేణ పురు  
కింతిత్వి ॥ కింతు తతః కిముచ్యతేచేదిత్యథః ॥ అనభ్యథాయమానా  
య-అయాచమానాయ, పునఃపునర్యాధ్ధానిర్బంధేనానుపద్రవకారిణ  
ఇత్యథః ॥ అభ్యథాయమానాయైవదత్తం పునర్నగ్రాహ్యం అనభ్య  
థాయమానాయచేత్కిమువక్తవ్యమితిభావః ॥ \* అత్రేమేధాయతే  
రథాయానేయాధ్ధావరోధయోరితివచనాత్ తుభ్యం-భవతే, + కర్త  
ణాయమభిప్రేతి ససంప్రదానమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుథీ ॥ పి  
త్రా పృథ్వీ భూర్దత్తా నను నితీణాఖలు, అతః ప్రగృహీతాయాఃపు  
నరగ్రహణేన తవాపి ప్రతిగ్రహపరిత్యాగదోషః తస్యాపి నన్వయం  
దత్తాపహరణదోషః తస్మాదుభయతారకత్వాత్త్వయాపునరవశ్యం పృ  
థ్వీగ్రాహ్యేతి తాత్పర్యమ్ ॥ ౫౮ ॥ —అ ॥ నను తథాపి న మమా  
యంధర్మః పురుషార్థవాహతి హేతుత్వాదితినమతవ్యమ్ \* క్షత్రి  
యస్యవరోధర్మః జ్ఞానామేవపాలనమితి మనుపచనాత్ ॥ వస్తుతః  
ధర్మమగభ్రంశేసి సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనతత్పరస్య పురుషస్య మో  
క్షసాధకత్వాదిత్యాహ ॥ క్షత్రేతి ॥ సమీచినస్సమథః, క్షత్రధర్మః-  
క్షత్రియకులచారోపి వస్తుస్వధావాపధారణార్థకోయమపి శబ్దః ధ  
ర్మాదనపెతోధర్మ్యః + ధర్మవభ్యథానాన్యాదనపతేషితియత్ప్రశ్న  
యః ॥ తస్మాత్ప్రథోమాగాత్ + జగుస్సావిరామేత్యాదినావంచమీ  
ప్రమాద్యాపి- ప్రమాదంప్రాప్యపి, ధర్మమగానపహిణోభూత్వా  
పీత్యథః ॥ వణా ద్వాహ్లాణాదయః, అశ్రమేః బ్రహ్మచర్యాదయః  
తేషాం రక్షణతః-పరిపాలనాద్దేశోః, ప్రాయేణ-భూమ్నాని ॥ ప్రా  
యోభూమ్నస్తగమనఇత్యమరః ॥ పురుషం నితరాం శ్రేయోనిశ్చే  
యసం + అదతురాదినా సూత్రేణాచ్యుత్యయాంతానిపాతితః ॥ త  
స్మాక్ సకలపురుషార్థాధ్యక్షే మోక్షేనియోజయేత్ ॥ ప్రవర్తయేత్,

షంనిశ్రేయసే నియోజయేత్ ॥ ౫౯ ॥ నియతం నియతిబలమతిలంఘ్య  
 పౌరుషమేవ ధీరస్య పురుషార్థాన్ సమర్థయేత్ ॥ ౬౦ ॥ ప ॥ మా  
 భూత్వ త్వత్పదపద్మయోరరుణిమాకాంతారసంచారతః పాణౌపాటలిమా  
 మ్మోక్షాధికారిణంకుర్యాదిత్యధః ॥ కుతశ్చిత్కారణార్థర్థమాగప్ర  
 మాదేన వైగుణ్యేపి స్వధర్మతావత్సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనాత్మకస్య క్ష  
 త్రధర్మస్యమునిజనౌచితాటవీపర్యటనరూపపరధర్మానుష్ఠానాపెక్షయా  
 శ్రేష్ఠత్వాచ్చేయసగరత్వంసంభవతి \* శ్రేయాన్ స్వధర్మవిగుణఃప  
 రధర్మాత్ప్రవృత్తితాత్ ॥ స్వధర్మైనిధనం శ్రేయః పరధర్మభయావహాఇతి  
 భగవద్వచనాదిభావః ॥ ౫౯ ॥ — అథ దైవబలౌల్లంఘనెనాపిపౌ  
 రుషస్య పురుషార్థాన్ సమర్థనసామర్థ్యసంభవాత్క్షత్రధర్మనిర్వాహ  
 కః పురుషకారవీవ సమాశ్రయణీయఇత్యాహ ॥ నియతమితి ॥ పురు  
 షస్యకర్మపౌరుషం పురుషకారవీవ ॥ ని ॥ పౌరుషం పురుషస్యోక్తం  
 భావకర్మణితేజసీతివిశ్వః + యువాదిత్యాదణ్ ॥ అవధారణార్థో  
 యమేవకారః ॥ నియతం నిశ్చితంయథాతథా, నియతిబలం-దైవబలం,  
 ని ॥ నియతిర్నియమేదైవఇతివిశ్వః ॥ అతిలంఘ్యాతిక్రమ్య, ధీరస్య-ధై  
 ర్యశాలినఃపుంసః, పురుషార్థాన్-ధర్మార్థాన్ కామమోక్షరూపచతుర్వి  
 ధపురుషార్థాన్, సమర్థయేన్నిర్వపేత్ ॥ స్వశక్త్యా పౌరుషనిర్వా  
 హకస్త్యేన పురుషార్థాలాభః సత్వస్యస్య, అతః పురుషకారవీవ స  
 మాశ్రయణీయఇతిభావః ॥ ౬౦ ॥ — అ ॥ ఇత్థం స్వమతముపన్యస్య త  
 స్య ఫలితమాహ ॥ మాభూదితి ॥ హేఅర్య-పూజ్య, శౌర్యజలధే- అ  
 పారశౌర్యసంపన్నైత్యర్థః ॥ త్వత్పదపద్మయోర్భవచ్చరణౌరవిందయోః,  
 కాంతారసంచారతః-అరణ్యసంచారాత్, అరుణిమా-అరుణ్యం, రౌహి  
 త్యమితియావత్ + వణద్భుతాదిభ్యష్వ్యజ్ఞోచ్చితచకారాదిమనిచ్ ॥  
 మాభూన్నాస్తు + మాజిలుజిత్యాశిషిలుజ్ ॥ కింతు బ్యాకర్షణాత్ -  
 మారావ్యకర్షణాత్, ని ॥ మార్వీబ్యాశింజనీగుణఇత్యమేర్థః ॥ మె-మ

మనాకృష్ణసరతుజ్యోకర్షణాదేవమే । కైకయాపరిభూతతాతవచనే శ  
మోభవాన్తాన్తథాత్కించినామకమార్యశౌర్యజలధేనమ్రంధనర్వత్త  
 మ్, పాణౌ-హస్తపివ, పాటలిమా-రక్తిమా, ని ॥ శ్వేతరక్తస్తుపాట  
 లిజత్యమరః + పూర్వపదిమనిచ్ ॥ మనాగీషత్, పృసరతు పృసర్త  
 తాం, తథా భవాత్ కైకయాపరిభూతస్య-విమోహితస్య, తాతస్య  
 పితుర్వచనవిషయే, సమగ్రి-ప్రహ్వః, విధేయఇతియావత్ ॥ మాన్త  
 ధూత్ మాధూదిత్యర్థః ॥ స్త్రీణవచనస్యానాదరణీయత్వాదితిభావః ॥  
 ౧॥ స్తోత్రలేఖజ్ఞేతిదకారాచాశీలభేలుజ్జనమాజ్యోగఇత్యుప్రతిష్ఠే  
 థః ॥ శేషే ప్రథమఇతిప్రథమపురుషత్వం కింతు కించిదీషన్తామకంమ  
 దీయం + తనకమమకాచేకవచనఇతిమమకాదేశః ॥ ధనుః సమ్రంస  
 త్ వర్తతాం (స్త్రీ)సరతంత్రస్య పితుర్వచననియంత్రితతయా కాంతా  
 రసంచారతత్పరోసభవ కింతు మార్వాప్రకర్షణపూర్వకం మదీయం  
 భనురాయమ్య బాణప్రయోగేన కార్యాకార్యవిచారవిధురమమిత్ర  
 భూతం పితరం హనిష్యామిత్యర్థః ॥ తథాచరామాయణమ్ ॥ \* ॥  
 'హోత్రాహితాయంకైకయాసంతర్జ్ఞోయదినఃపితా । అమిత్రభూతా  
 నిశ్శంకం వధ్యతాంబధ్యతామితి ॥ తథాస్త్రుతిశ్చ \* గురోరప్యవలిప్త  
 స్య కార్యాకార్యమజానతః । ఉత్పథంప్రతిపన్నస్య కార్యంభవతిశా  
 సనమితి ॥ లక్ష్మణస్య ధీరోద్ధతత్వాదిత్థము క్రితిశ్చనుసంధేయం ॥ లక్ష్మ  
 ణంతు \* దర్పమాత్సర్యభూయిష్టశ్చండవృత్తిరివకత్తనః । మాయాపీసు  
 లభకోధస్సధీరోద్ధతఉచ్యతఇతి ॥ ఆత్మ సామయికత్వేన ప్రాప్తయోః  
 త్రిరామపాదపద్మహస్తారుణిమపాటలిమోక్షః త్రిరామపాదపద్మారు  
 ణిమానం కంతోక్త్యా నిషిధ్య పాణౌ నియమనాదేశః పరిసం  
 ఖ్యాలంకారః ॥ తథోత్తరార్థే త్రిరామధనుర్నమ్రత్వయోః ప్రాప్త  
 యోః త్రిరామసమ్రత్వం నిషిధ్య భనుషి నియమనాదపరఇతి త  
 యోస్సాపిషిత్వత్వత్సంకరః ॥ ఏకస్యవస్తునః ప్రాప్తావనైకతైగ్రక

తామ్ || ౬౧ || గ || ఏవమాచక్షాణం లక్ష్మణం రామస్సాంత్యయన్న  
 వోచత || ౬౨ || వత్స సవిత్సవంశజాతానాం రాజ్ఞాం పితృనిదేశపవ  
 దేశికస్సర్వకర్తసు || ౬౩ || బహువక్షులు పితృనిదేశగౌరవాగ్లోహ  
 త్యామపి మాతృవధమపి తారుణ్యవినిమయమపి కండురైణుకెయపూ  
 దాయదా । ఏకత్ర నియమస్సాహిపరిసంఖ్యానిగద్యతఇతిలక్షణాత్ ||  
 ౬౧ || — ఏవమితి || ఏవము క్తరిత్యా ఆచక్షాణం-నదంతం + చక్షిచ్ఛే  
 వ్యక్తాయాంవాచిత్యస్తాద్ధాతోశ్చానచ్ || లక్ష్మణంరామస్సాంత్యయన్  
 సామవాదైరుపలాలయన్ || ౬౨ || సామసాంత్యముభేసమేఇత్యమరః ||  
 అవోచత || ౬౩ || — అ || తత్ప్రకారమేవాహ || వత్సేతి || హేవ  
 త్స లక్ష్మణత్యాద రేణామంత్రణమ్, సవిత్సవంశజాతానాం-సూర్యవం  
 శోద్భవానాం, రాజ్ఞాం పితృనిదేశః-పితృనియోగపవ, సర్వకర్తసు -  
 సకలకార్యేషు, దేశికః-ఆచార్యః, ఉపదేష్టేతియావత్ || ౬౩ || గురౌ  
 దేశేపి దేశికఇత్యమరః || సూర్యవంశోద్భవస్సర్వేషి గుర్వాజ్ఞాపరి  
 పాలనతత్పరావీతేత్యర్థః || అతానాస్తాకమిదంవిరుద్ధమితిభావః || ౬౩ ||  
 అ || నకెవలమస్తాకమియం మర్యాదా కింతు పూర్వేషామన్యేషా  
 మపీత్యాహ || బహువక్షి || కండుర్నామమహషిః రైణుకాయాః  
 అపత్యంరైణుకెయోజామదగ్నోర్నామః + స్త్రీభ్యోఽథక్ || పూరు  
 ర్యయాతినందనః ప్రభృతిగ్రహణాత్సగరపుత్రాదయః || కండుశ్చ  
 రైణుకెయశ్చపూరుశ్చేతిద్వంద్వః || తేప్రభృతిరాదిర్యేషాంలెతథో  
 క్తాః || బహువక్ష-అనెక్, పూర్వే మహత్తానః పితృనిదేశే - పిత్రాజ్ఞా  
 యాం, గౌరవాదాదరాతిశయాగ్లోహత్యామపి సతు యస్యకస్యచి  
 జ్జంఘోర్వాత్యాం + హనస్తచేతిహంతేర్భావేక్యప్ తకారశ్చాంతాదే  
 శః స్త్రీత్వంలొకాత్ || తథా మాతృవధమపి సతుయస్యాంకస్యాశ్చి  
 త్ప్రియాపథం, తథా తారుణ్యస్య-యావనస్య, వినిశ్చయో బుద్ధిపూ  
 ర్వకపరివృత్తిః తమపి సతు యస్యకస్యచిద్వయసోవినిమయం అత్యం

దుప్రభృతయః కుర్వాణా నిర్విచారం తేనాచారవతామగ్ర్యాణా  
తిగణ్యంతే ॥ ౬౪ ॥ తస్మాద్దవశ్యంవశ్యేవ పితురవగాపాగహనమితి॥

తాత్పర్యవినియోజకోపి పితౄనిదేశోనలంఘనీయః॥ ఇయత్కాలవనశా  
సమాత్రవినియోజకస్తు కిం వక్తవ్యఇత్యపిశబ్దత్రయాధః ॥ నిర్విచా  
రం-విచారరహితంయథాతథా ధర్మశాస్త్రనిషిద్ధం గోహత్యాది మహా  
పాతకం కథంకారం కర్తుం యుక్తం స్వాదితి శంకాశూన్యమిత్యర్థః ॥  
కుర్వాణాః-ఆచరితవంతః + కరోతేస్తాచ్చిల్యేశానచ ॥ తేనాచరణే  
న ఆచారవతాం సదాచారసంపన్నానాం అగ్రముత్కర్షణం ప్రయంతి  
ప్రాప్నువంతీత్యగ్ర్యాః శ్రేష్ఠాః + సత్కృద్విషేష్యాదిసాక్షిత్వమ్ ॥  
అగ్రగ్రామాభ్యాం సయతేర్ణోచక్తవ్యఇతితత్వమ్ ॥ ఇత్యేవంగణ్యంతే  
సంఖ్యాయంతే-ప్రశస్యంతేభవిత్వధః ॥ పితౄనిదేశం గురూకుర్వ  
తామిద్దుగకార్యకరణమేవ ప్రశంసాపాతురధూత్కిముతవనవాసాది  
కార్యకరణమితిభావః ॥ కుర్వాణానిర్విచారమాచారవతామగ్ర్యాణా  
ఇతిపాతః ॥ నిర్విచారమిత్యస్యగణనక్రియాయాం విశేషణత్వేనాశ్చ  
యః ఇలికేదిత్ ॥ ౬౪ ॥ —ఉక్తమర్థంగమయతి ॥ తస్మాదితి॥ య  
స్తాత్పితౄనియోగోవశ్యమనుష్ఠేయస్తస్మాత్కారణాదిత్యధః ॥ అవ  
శ్యంనిశ్చితం పితుర్వశ్యేవశంగతవసకా నతు విమతఇత్యేవశారా  
ధః + వశంగతఇతియత్ప్రత్యయః ॥ గహనమరణ్యమవగాపా ప్రవి  
శామిఇత్యవచతేతి పూర్వేణసంబంధః ॥ అత్రరామాయణమ్\* ఋ  
షిణాచపిరుర్వాక్యం కుర్వతాప్రతహరిణా । గౌర్వతాకండునాధర్మం  
చానతాపినిపెత్తితా ॥ జామదగ్న్యేనరామేణ రేణుకాజననీన్వయం ।  
కృతాపరశునారణ్య పితుర్వచసూచకాల్ ॥ అస్తాకంతుకులేపూర్వం  
సగరస్యేజ్ఞయాపితుః । భనద్భిస్సాగరైర్భూషిమవాప్తస్సుమహాన్వ  
ధఇతి ॥ పూరుస్తు సరామాయణేసంగృహీతః ॥ తస్యేయంకథా మహా  
భారతాదౌ కథితా ॥ పూర్వం శుక్రశాపవశాదసమయసం ప్రాప్తమ

॥ ౬౫ ॥ తత్ర విస్తృత పుత్రవాత్సల్యా కాశల్యా లెనసహగం  
తుమభిలషంతీ కృతప్రణామేన రామేణ సవినయమేవ మభిహితా ॥ ౬౬

॥ ప ॥ కాంతారభాజమయికైకయరాజపుత్ర్యాః కార్మశ్యకందళిత  
యాదళితస్యవాచా । తాతస్యశోకదహనగ్లపితంశరీరంమాత స్తవ్యయా

స్సహజరాభారవిహ్వలిన పిత్రాయయాతినానియుక్తః పూరుఃస్వ  
తారుణ్యంతస్తేదత్వా తజ్జరాం స్వయం గృహీతవానితి ॥ అత్రగౌహ  
త్యాద్యుద్దిష్టకృమేణ కండ్వాదీనాముద్దేశాత్కృమాపరనామాయథా  
సంఘాలంకారః \* ఉద్దిష్టానాంపదార్థానాం పూర్వం పశ్యాద్యథా  
క్రమమ్ । ఉద్దేశస్తు భవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యత ఇతిలక్షణాత్ ॥

౬౫॥—తల్లేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే, విస్తృతపుత్రవాత్సల్యా-సమ  
ధికపుత్రస్నేహ, కాశల్యా, లెనసహ-పుల్కేణసాకం, గంతుం వనం  
ప్రీతి శేషః ॥ అభిలషంతీ-కామయమానానతి, కృతప్రణామేన-విహిత  
తనమస్కారేణ, రామేణ సవినయం-సప్రశ్రియం, ఏవం పక్ష్యమా  
ణరీత్యా అభిహితా-ఉక్తా ॥ ౬౬ ॥ —అ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥

కాంతారేతి ॥ హేమాతః మయికాంతారభాజ-అర్చ్యంగలెనతి, కైక  
యరాజపుత్ర్యాః-తత్త్రియతనయాయాః కేకేయాః, అతః తాత్ర  
యుక్తమేవ కరిష్యేతిధావః ॥ కార్మశ్యేన-కౌర్యేణ, ని ॥ కర్మ  
శంకరినఃకూరమిత్యమరః ॥ కందళితయా-ఉత్పన్నయావాచా, శస్త్ర  
ధారాకల్పయేత్త్యథః ॥ దళితస్య-విదారితస్య, పీడితస్యేత్యథః ॥

తాతస్యాస్మత్ప్రితుః సంబంధిశోకదహనగ్లపితం-మద్విరహజనితశోకా  
సతనపీడితం, సంతప్తమితియావత్ ॥ శరీరం తస్యయా కదాచిత్క్షణ  
మాత్రమపేత్యథః । నౌపేక్షణీయం-నానాదర్శణీయం, తురవధారణా  
ధఃకః॥కింతుతత్తత్కాలాచిత్కోపచారైస్సర్వవాపలతోషణీయమిత్య  
థః ॥ వాక్చస్త్రవిదళనమేవ దుస్సహం తత్రాపి శోకానలనంతా  
పశ్యేత్కిమునక్తవ్యం ॥ నశనోజోపరిముసలహారప్రాంత్యాద్విదిధా

నతుకదాచిదు పెక్షణీయమ్ || ౬౭ || గ || తతస్సా తనయస్య సప్తస్త్రి  
 యనాయ సమస్తదేవతాసంక్షీర్తనపురస్సరీమాశిషమాచచత్తై || ౬౮ ||  
 తదను రామస్తామభివంద్య నిష్కాంతః ప్రకాంతనైవథ్యాయాస్మి  
 తాయాః ప్రాసాదమాససాద || ౬౯ || ప || కల్యాణవాదసుఖితాం  
 సహస్రేవకాంతాం కాంతారచారకథయాకలుషీచకార | అంభోదనా  
 దముదితాంవిపినెమయూరీం సుత్రాసయన్నివధనుర్ధ్వనినాపుళిందః  
 వః || మయైకేనైవ వనంపరితిగమ్యతే పతిదేవతయా త్వయాతు తదు  
 పచారతాత్పుర్యేణ గృహవీవ స్థాతవ్యమితిభావః || వసుంతతిలకావృ  
 త్తమ్ || ౬౭ || —తత ఇతి || తతస్తదనంతరం, సాకౌసల్యా తనయస్య  
 రామస్య సప్తస్త్రియనాయ మాంగల్యసంపాదనార్థమిత్త్యర్థః | స  
 మస్తదేవతాసంక్షీర్తనపురస్సరీం ఇంద్రాదినకలదేవతాస్తుతిపూర్వికాం ||  
 + పురోగ్రతాగ్రమనరైరితిట ప్రత్యయేడ్విధానాభిత్వాదినాజీప్ || ఆ  
 శిషమాచచత్తై-ఉవాచ \* యన్మంగళంసహస్రాత్సెనర్వదేవనఘస్కృ  
 తే | వృత్రనాశేసమథవత్తత్తైభవతు మంగళమిత్యాద్యాశీర్వాదంచ  
 కారెత్త్యర్థః || ౬౮ || —తదన్వీతి || తదనుఅశీరుక్త్యనంతరం, రామ  
 స్తాం కాసల్యామభివంద్య-నమస్కృత్య, నిష్కాంతః-మాత్మగృహద్వి  
 నిగతస్సక్, ప్రకాంతంసఖిభిరారబ్ధంనైవధ్యమభిషేకోచితవేషో  
 యస్యాస్తస్యాస్మితాయాః ప్రాసాదం-నదనమాససాద-వివేశ || ౬౯ ||  
 —అ || తతః శ్రురాసుః కిమకరోదిత్యాహ || కల్యాణైతి || కల్యాణ  
 వాదేన-రాజ్యాభిషేక మంగళకథనేన, సుఖితాం-సంజాతసుఖాం,+  
 తారకాదిత్వాదితచ్ || తాంకాంతాం ప్రియతమాం సీతాం కాంతార  
 చారకథయా-అరణ్యసూచారవార్తయా, విపినే-అరణ్యే, అంభోదనా  
 దేన-జలదగజ్జలైన, ముదితామానందితాం, మహ్యమతిశయేనరాతీ  
 తిమయూరీ తాం మయూరాంగనాం + పృషాదరాదిత్వాత్సాధుః ||  
 జాలైరస్త్రీనిషయాదితిజీప్ || ధనుర్ధ్వనినా-ధనుష్ఠంకారేణ, పుళిం

॥౨౦॥౫॥అయమేనామనుగంతుముపశ్యాంతాంతాంతామకథయత్ ॥౨౦॥  
 ప ॥ ప్రియేజనకనందిని ప్రకృతిపెళలామీదృశీ కథంగ్లపయతుంనశా  
 తవశిరిషమృద్వీంతనుం । గృహీతహరిణీగణత్రికవిసారి నానాసిరాక్ష  
 దో-వ్యాధివ, సంత్రాసయత్-భీషయత్, సహసా-సదృషవ కలు  
 పీచకార-సంక్షోభయామాస ॥ క్షేకెయివచననియంత్రితేన రాజ్ఞాని  
 యుక్తోహం వనం ప్రతి గమిష్యామి శైవంరూపవచనెన విమనీచకా  
 రత్యర్థః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ నాత్రనీచోపమాశంకాధర్మప్రాధా  
 న్యకథనేనైవ తథాత్వాపవత్తైః ॥ కింత్యత్ర సంత్రాసనమాత్రవీవ  
 కవివిశ్రాంతిః అన్యథాతి ప్రసంగాదిత్యలం ॥ వృత్తం పూర్వవత్ ॥౨౦॥  
 తతః కిమతః హం అయమితి అయం శ్రురామః అనుగంతుమనుసర్తుముష  
 శ్యాంతాం కృతాదరాం శాంతామెనాంసీతాం ప్రతిఅకథయదవాచత్  
 ॥ ౨౦ ॥—తదేవాహ ॥ ప్రియఇతి ॥ ప్రిణాతీతిప్రియా + ఇగుపథేతి  
 కప్రత్యయః అకారాంతత్వాట్టాప్ ॥ శాప్రియే జనకనందిని - జనక  
 రాజపుత్రి + కృత్యలుప్యటోబహుళమితిబహుళగ్రహణసామర్థ్యా  
 ల్లుప్యట్యుక్తియః ॥ టిత్వాత్ జీప్ ఏతత్సంబోధనద్వయం శాంతానం  
 చారణశానర్హతాద్యోతనార్థం ప్రకృత్యా పెళలాంచారుతరాం,ని॥  
 చారౌదత్తేన పెళలఇత్యమరః ॥ అతవీవ శిరిషమృద్వీం-శిరిషపుష్పవ  
 న్తుమలాం, ఈదృశీమిత్థంధూతాం సుఖోపచాగోచితామిత్యర్థః ॥త  
 వతనుం శరీరం, గృహీతుం దష్టం యద్ధరిణీగణత్రికం కురంగనికురుం  
 బత్రికప్రదేశః ॥ వృకాహిజిఘ్క్షితజంతోష్ఠ్రికప్రదేశమేవప్రథ  
 మం గృహ్లాంతీతి ప్రసిద్ధిః ॥ ౧ ॥ పృష్ఠవంశాధరేత్రికమిత్యమరః ॥ త  
 త్ర విసారిష్యా నిస్సరంతోస్య యాః నానాసిరాః నానావిభనాడ్యః ॥  
 ౧ ॥ నాదీతుధమనీసరేత్యమరః ॥ తాభ్యః అక్షతమవిచ్ఛిన్నయథా  
 తథా యదావ తాసాంక్షలైభ్యో-వ్రణైభ్యః, క్షురితం పరిస్కృతం య  
 చ్ఛాణితమస్యక్ లెనారుణాని వృకాణామిహామృగాణాం అనినాని



తేజ

సవ్యాఖ్యానే-చమ్పరామాయణే

తక్షరితకోణితాదువృత్తాననేకాననె || ౭౨ || X || తదను సోనావిధ

ప్రాయ త్నైనాప్యనుష్ఠదనుజగమిషా శైథిల్యాం మైథిల్యాం లక్ష్మ

ణేప్యనవసితానుగమనవ్యవసాయే వాసిష్ఠాయ సుయజ్ఞాయ భూష

ణమశేషం సాగనహస్రేణ సహశత్రుంజయాహ్వయం మాతులదత్తం

మత్తహస్తిమగస్త్యకాశికాభ్యాంచ వితీర్ణ మహర్షాచిరత్నాని త

యస్తికాతస్తికా హింసప్రచురతయాత్వంతభయంకరభిత్వభణః || ౧ ||

కొక స్త్రీప్రహమ్యగోమృకభిత్వమరః || కాననె-అటవాన్యం, గ్లవయితుం-

పరిక్లెశయితుం, కథంసహే కుతావా మృష్యే సకథంచదపసహభిత్వ

భణః || ఏవమకథయదితి పూర్వేణసంబంధః || పృథ్వీవృత్తమ్ || లక్ష్మ

ణంతూక్తమ్ || ౭౨ ||—తదన్వితీ || తదను-తదనంతరం, మైథిల్యాం-

జూపక్యాం, నానావిధేన శిహితబుద్ధ్యాఖిలువహావదైతతఽభిధీయలే

సదాసుఖం సజానామి దుఃఖమేవనవావనమిహ్నాది రామాయణోక్త

ప్రకారేణాపి యత్నైన బహుప్రకారైఃప్రపాద్యైరివ్యభణః || అనున్తి

షదనుదయత్ అనుజగమిషా శైథిల్యమనుగమసేచ్ఛా దౌర్బల్యం

యస్యాస్తస్యామనివృత్తానుసరణేచ్ఛాయాంసత్వామిద్యభణః || రథా

లక్ష్మణాపిఅనవసితానుగమనవ్యవసాయే-అనువర్తితానుయాత్మాద్యోగే

సతిఅనవసితేత్యత్ర + పోంతర్వణీతిధాతాంకర్తృక ర్తరిక్తతతానఞ్చ

మానః || తతః వాసిష్ఠాయ-వసిష్ఠస్సత్రాయ, + తస్యాపత్యమత్యేణ

సుయజ్ఞాయ-సుయజ్ఞానామైతదాచార్యాయ, ఆశేషంధూషణం, సూషణ

జాతం కనకరత్నమయకేయూరకంకణకుండలాద్యశేషభూషణానీద్య

భణః || శత్రూక్షదయతీతిశత్రుంజయః + సర్జ్జాయాం భృత్యౌవృజీ

త్యాదినాభిప్రత్యయః || అటర్దిష్ఠదిత్యాదినాముమాగమః || సభిత్వా

హవ్యయోయచ్యతం శత్రుంజయేనామ్నా ప్రసిద్ధమిద్యభణః || మాతులే

నదత్తం మత్తహస్తిమ మలైభంచ సాగనహస్రేణసహ-గలనహస్రే

ణసాకం, ౧ || గృహభ్యాశిగజానాగాఇతివైజయంతీ || వివీధ-దత్వా

దనునిజారారాతివీర్యమువీధనువీనిరపాయత్రాణకర్తవీరణీ ॥ ౧౬ ॥  
 ర్యాదిశిథిముఖకృతానుషంగౌ నిషంగౌ నిర్వర్తితపీరపాణౌ కృపాణౌ  
 వరుణౌ జనకసదసి మేదతమేతత్సమస్తమాయధజాతమాదాయమా  
 తథాగస్త్యకౌశికాభ్యాం కుంభనుంభవవిశ్వామిత్రాభ్యాం చ మహా  
 ధ్రాణ్యమూల్యాని ॥ ౧౭ ॥ మూల్యేపూజావిధావర్షఇత్యమరః ॥ ౧౮ ॥  
 ని-మణికాంచనాదీని శ్రేష్ఠవస్త్రానిచ ॥ ౧౯ ॥ రత్నం శ్రేష్ఠమణావపీతి  
 విశ్వః ॥ విశీర్య తదను నిజారారాతీనాం దేవద్విహం దైత్యానాం పీ  
 ర్యం ప్రభావం-సామర్థ్యంఽపి, ముష్టితః-అనహరతత్కృతితథోక్తే ॥ ౨౦ ॥  
 అమరానిజారాదేవాః ॥ వీర్యంశుల్కప్రభావైచ తేజస్సామర్థ్యం  
 యోరపీత్యమరశాస్వతా ॥ ధనువీచ నిరపాయం-నిరాలంకర, త్రాణ  
 కర్తృక్షణకృత్యం యయో సేతథోక్తే చర్తణీ కంచుకే ॥ ౨౧ ॥ తనుప్రంవ  
 ర్తదంశన్మమిత్యమరః ॥ తథా నిర్మర్యాదా-అనంభ్యాయా యే శిశీమ  
 ఖా బాణాః తైః కృతః అనువంగౌ-అనుబంధోయమీస్తౌ అక్షయసా  
 యకావిత్యధః ॥ నిషంగౌ-తూణీరాచ ॥ ౨౨ ॥ తూణోపాసంగతూ  
 ణీరనిషంగౌ ఇమధిర్దన్యోరిత్యమరః ॥ నిర్వర్తితం-నిష్పాదితం, పీరప్రో  
 ణం-రణసమాప్త్యనంతరకర్తవ్యమథు సానంయాభ్యాంతౌ శత్రుసంహ  
 రకావిత్యధః ॥ ౨౩ ॥ పీరపాణంతుయత్పానంవృత్తేభావినివారణఇత్య  
 మరః ॥ కృపాణౌ-ఖడ్గౌచే శ్రేతస్సమస్తం + సభుంసకమనభుంసకేనే  
 త్యేక శేషః ॥ జనకసదసి-జనకయజ్ఞసభాయాం, వరుణౌ సే-మహ్యాం  
 దత్తమాయధజాతమస్త్రకలాపం-ఆదాయ-గృహీత్వా, మాం అనుగ  
 చ్ఛ-అనుసరేతి లక్ష్మణమన్వగ్రహీత్-అనుగృహీతవాన్, ఆజ్ఞాపితవా  
 నిత్యధః ॥ తథాత్రిరామాయణమ్ ॥ యేచరాజ్ఞౌదదాదివ్యేమహ  
 త్తినరుణస్సయిమ్ ॥ జనకన్యమహాయజ్ఞేధనువీతెప్రదర్శయ ॥ అథేద్య  
 కపచెదివ్యే తూణీచాక్షయసాయకౌ ॥ ఆదిత్యావివతౌచోభౌ ఖడ్గౌ  
 హేమపరిష్కృతౌ ॥ సత్కృత్యవిహితంసర్వమేతదాద్యన్యవద్దసి ॥ ౨౪ ॥

మనుగచ్ఛేతి సామిత్రిమన్వగ్రహీత్ ॥ ౨౩ ॥ సీతాపి నిజాభరణజాతం  
 సుయజ్ఞపత్యైస్సదాత్ ॥ తతస్సామిత్రిరపి సావధీననధనేన కంచి  
 త్కౌసల్యాశ్రితముపాధ్యాయమతాషయత్ ॥ ౨౪ ॥ తత్ర సకుంటం  
 బాయ త్రిజటాభిధానాయ నిర్ధనాయశమధనాయప్రహస్తవిక్తిప్రదండ  
 త్వమాయుధమాదాయ క్షిప్రమావృజలక్షణైతి ॥ అత్రైకవ్యాఖ్యాతా  
 రః కించిదాశంక్యసమాదధుః ॥ తత్ప్రకారస్తు ॥ నను జనకయజ్ఞే ధను  
 రాదిప్రదానస్యాశ్రమణాత్ కథమప్రసిద్ధస్యానువాదఃక్రియతే ॥ స  
 త్యమేతత్ ॥ ధగవతావాల్మీకెరియం శ్రేణీప్రస్తుతాధవృత్తిపాదనపా  
 రవశ్యాత్ యత్ర యోవక్తవ్యార్థః తం తత్రానుక్తావ్తత్తత్ర కేనచి  
 ద్వాప్యజేన ప్రసిద్ధవదనువదతీతి ॥ యథా బాలకాండేనభిహితంమణిబం  
 ధనమ్ ॥ \* మణిరత్నమిదందత్తంవైదేవ్యైశ్వశురేణమితిసుందరకా  
 ణ్డే అభిహితవాన్ ॥ అయోధ్యాకాండే వక్తవ్యం కాకాసుర్నవృత్తాం  
 తమ్ \* నపిత్రాచపరిత్యక్తస్సరైస్సరైఃపహషిభిరిత్యాదిసుం  
 దరకాండే ఉక్తవానితి ॥ అతస్తదనుసారిణా తత్రభవతా భోజేనాపిత  
 తైవోక్తత్వాన్నవిరోధఇతిమంతవ్యమ్ ॥ ౨౩ ॥ —తతఃకిమిత్యతలహ  
 ॥ సీతాపీతి ॥ చాఢోపశబ్దః నిజాభరణజాతం రత్నకెయూరకంకణ  
 రశనాదిన్వకీయధూషణకలాపంసుయజ్ఞస్యపత్యైస్స-భార్యయైస్సదా  
 త్-దత్తవతి, మహాప్రభోః క్రిరామస్యాచార్యసంభావనంతత్పత్నాన్  
 స్సీతాయాస్తత్పత్నిసంభావనందయుక్తమితిభావః ॥ తతః సామిత్రిర్గ  
 త్తతోపి సావధీనేన-సావయత్రైన, ని ॥ అధీనోనిఘ్నాయత్తఇత్యమ  
 రః ॥ ధనేన-రత్నకాంచనాదిరూపేణద్రవ్యేణ, కౌసల్యాశ్రితం కాస  
 ల్యాయాః ప్రత్యేకం పురోహితమిత్యర్థః ॥ కంచిశ్రైత్తీరియాచార్యం  
 బ్రాహ్మణమతాషయత్ ॥ న్వకీయద్రవ్యప్రదానెనసంభావయామాసే  
 త్యర్థః ॥ ఏదైవ సామిత్రిర్నిజజనన్యపెక్షయా కౌసల్యాయామేవా  
 త్యంతాదరన్ముచ్యతే ॥ ౨౪ ॥ —తత్రైతి ॥ తత్ర-తస్మిన్మయే, ర

పతనదేశావధికం గౌధనంచ కపింజలాదిభ్యోద్విజాతిభ్యశ్చ రఘుపతి  
ర్విత్తానివివిధాని వితతార ॥ ౭౫ ॥ తతస్తేపౌరనారీణాం నిశ్వాసజం  
రూఢానిలచలదధరకింఫలయానామస్రసలిలాసారేణ శౌకపావకేసచ స  
హ్లాంషి మనాంసిత సిక్తాన్ దద్ధావచనిషిద్ధపరిజనానుగమనతయా హ్ర

ఘుపతిః సకుటుంబాయ-కుటుంబసహితాయ, పత్నిపుత్రసమేతాయేత్య  
ర్థః॥ త్రిజట ఇత్యభిధానం నామధేయం యస్య తస్యైవ మధనాయశాస్తాయ  
కస్తేద్విద్విజాతయేత్యర్థః సప్తహస్తేన-త్రిజటహస్తేన విక్షిప్తః, పరిక్షిప్తదం  
డపతనైః సయావద్యుతలమకృహ్య తే తావద్యుతలపరిమితం గౌధన  
మవాప్సురీతి బ్రాహ్మణానాం గౌగ్రహణచాపల్యప్రదర్శనార్థముదీ  
రితక్రిరామవచనవశాత్ప్రేరితాయోదండః తస్య పతనం పాతః తదధి  
కరణం యోదేశః సవీవావధిర్మర్యాదాయస్య తథోక్తం తావద్దేశస్థ  
మిత్యర్థః ॥ గోధనం-గోవ్రజంచ ॥ ౭౬ ॥ గోకులంతు గోధనంస్వా  
ద్గవాంవ్రజఇత్యమరః ॥ తథా కపింజలోనామ బ్రాహ్మణాదిర్యేషాంతే  
తథోక్తాస్తేభ్యోద్విజాతిభ్యః కరకలాపదండమాణవాదిభ్యో బ్రాహ్మ  
ణాభ్యశ్చ వివిధాని-నానారూపాణి, విత్తాని గౌరత్నాంబరయానాదీని  
ద్రవ్యాణి ॥ ౭౭ ॥ ద్రవ్యం విత్తం స్వాపతేయమిత్యమరః ॥ వితతార-వి  
శ్రాణితవాక్ ॥ ౭౮ ॥ విశ్రాణనం వితరణమిత్యమరః ॥ ౭౯ ॥—తత ఇ  
తి ॥ తతః-విశ్రాణనానంతరం, తే సీతారామలక్ష్మణాః నిశ్వాస్తేరేవ  
జంరూనితైస్సర్ధనిమహామారుతైశ్చ లంతి వలమానాని అధరకింఫలయా  
న్యోష్ఠపల్లవాయాసాంతాస్తథోక్తాస్తాసాం పౌరనారీణాం వస్రాంషి  
మనాంసిత ॥ అస్రసలిలాసారేణ-అశ్రుజలధారాసంపాతేన, ౭౮ ॥ అ  
స్రమశ్రుణిశోణి లెక్కతి విశ్వః ॥ శౌకపావకేన-శౌకదమానేన చ సిక్తాన్-  
ఆద్రీకృత్య, దద్ధాన్-సంతాప్యచ, వహూంష్యస్రసలిలాసారేణ సిక్తాన్  
మనాంసి శౌకపావకేన దద్ధాన్చేతి యథాక్రమమన్వయాద్యథానం  
భ్యాం లంకారః తథోద్వేలావిషాదముత్పాద్యేత్యర్థః ॥ నిషిద్ధపరిజనా

కాశిత ప్రవాససిద్ధాంతాశ్శుద్ధాంతాన్నిశ్చక్రముః || తత్ర || ౭౬ ||

ప || సీతాపురాగగనచారిభిరవ్యదృష్టామాభూదియంసకలమానవనేత్ర  
పాత్రమ్ | ఇత్యాకలయ్యనియతంపిదధేవిధాతాబాహ్నిదయేన నయనా  
నిశరీరభాజామ్ || ౭౭ || తతః || రుద్ధాప్తియాంతమనుగచ్ఛతి మైథిలీ

నుగమనతయా వికాంతికత్వాన్నివారితభృత్యానుయాత్రతయావేతు  
నా || ప్రకాశితః-ప్రకటికృతః, ప్రవాససిద్ధాంతావసవాసరాధ్ధాం  
తోద్భవస్తేతథోక్తాన్యంతః శుద్ధాంతాదంతఃపురాత్, ని || సమాసిద్ధా  
స్తరాధ్ధాంతా | శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేతిచామరః || శుద్ధః-కావటి  
కజనరహితః, అంతస్సమీపఃయస్యసః || ని || అంతాశ్చప్రవసితేమృ  
త్యోన్యయాపేనిశ్చయేంతికైతివిశ్వః || సిద్ధః-నిష్పన్నః, అంతా ని  
శ్చయాయస్తిక ససిద్ధాంతః || నిశ్చక్రముర్నిర్జన్మః || తత్రనిగమ  
నసమయే || ౭౬ || —సీతేతి || సీతా పురా-పూర్వం; గగనచారిభిః  
ఖచరైరపి కిముతాన్వైరితిభావః || అదృష్టానావలోకితా మహారాజ  
పరిగ్రహత్వాదితిభావః || ఇయంసీతా సకలమానవనేత్రపాత్రం-నమ  
స్తజనదృష్టిగోచరా, మాధూత్-మాస్తు + మాఖిలుజిత్యాదినా ఆశీర  
థేఽటుక్ నమాజ్యోగశత్రుత్పుతిపేధః || ఇత్యేనమూకలయ్య-విచా  
ర్య + కలికామధేనుః విభత్రైతివిధాతా యుక్తాయుక్తసమాధానత  
త్పరోబ్రహ్మబాహ్నిదయేన-అహూతాద్భవనేన, శరీరభాజాంప్రాణీనాం  
నయనాని-నైత్రాణి, పిదధే-అచ్ఛాదితవాక్, నియతం-నిశ్చితమిత్య  
త్యేతియాం, మన్యేనామేషువృప్తా యో నూనమిల్యేవమాదిభిః |  
ఉత్ప్రేక్షావ్యజ్యలైశబ్దైరివశ్వోపితాదృశ ఇత్యాచార్యదండివచనే ఆది  
పదేననియతశబ్దస్యాపిగ్రహణాత్ || శ్రీరామప్రవాసమసహమానామా  
నవాస్సాద్వేగం రుదుదురిత్యర్థః || ని || అపిధానతిరోధాఫపిధానాచ్ఛా  
దనానినేత్రమరః + వష్టివాగురిరల్లోపమవాహ్నిరుపసగయోరిత్య  
పెరకాలూపః || ౭౭ || —తతస్తదనంతరం || రుద్ధేతి || మైథిలీ-సీతా, రు

మాం నత్యోజహంతినకదాచనలక్ష్మణోపి । ఇత్యేతయోరనుగతిం ప్రతి  
బోధ్యగంతుంభూయోపిరాజభవనం ప్రవివేశః ॥ ౭౬ ॥ X ॥ త  
స్మిన్ సుమంత్రేణ విజ్ఞాప్య ప్రదర్శితేభూపతిర్భూతావిష్టభవ విష్ట  
రాన్నిపత్య నదారస్సదారచితపరిచేవనోవనోత్క్రంతాం స్వయమ  
ప్యకరోత్ ॥ ౭౭ ॥ తదా సుమంత్రః కైకేయామబ్రవీత్ ॥ ౮౦ ॥ దేవి

ద్ధా-బహుప్రయత్నైననివారితాపి, యాంతం-వనంప్రతిగచ్ఛంతం +  
యాతేశ్శతృప్రత్యయః మాం అనుగచ్ఛత్యననరతీతి తథావత్సానుజః  
లక్ష్మణోపి, కదాచన-క్షణమాత్రమపీత్యథః, మాం నజహంతి-నత్యజ  
తి, సోప్యనుగచ్ఛతీత్యథః ॥ ఇత్యనేనప్రకారేణైతయోస్సీతాలక్ష్మ  
ణయోరనుగతిమనుయాత్రాం, ప్రతిబోధ్య-విజ్ఞాప్య, దశరథాయే  
తిశేషః ॥ గంతుం-వనంప్రతియాతుం, రామః భూయః-పునరపి, రా  
జనదనం-దశరథగృహం, ప్రవివేశ నర్హత్య తదాజ్ఞాయావప్రప్రధా  
న్యాదితిభావః ॥ ౭౬ ॥ —తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్-అంరామే, సుమం  
త్రేణ-మంత్రీవృద్ధైః, విజ్ఞాప్య రామోయంభవద్దగ్ధాథః సమాగ  
తఇతి విజ్ఞాపనంకృత్వా ఇత్థంభూతవ్యవహారస్యరాజధర్మత్వాదితిభావః  
ప్రదర్శితే-దృష్టిగోచరీకృతేనతి, భూపతిః రాజాభూతావిష్టః పిశాచా  
కాంతఇవ, ॥ ౭౭ ॥ భూలంక్షాన పిశాచాదాన్యాయేనత్యోపమాన  
యోరితివిశ్లేః ॥ విష్టరాదాననాత్ + పృక్షాననయోర్విష్టరఇతినిపాతి  
తః ॥ ధృవమపాయేపాదానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమి ॥ నివత్య  
శోకపేగస్య సోభమశక్యత్వాన్మూర్ఛయా భువి పతిత్వైత్యథః ॥ స  
దా అవిచ్ఛిన్నం చరాదనసక్రియావిశేషణమేతత్ రచితపరిచేవనః-కృ  
తవిలాపస్సక్, నదారి-కాసల్యాసహితః, స్వయమపి వనోత్క్రం  
రాం-వనవాసాఙ్కుక్కుం, వనోత్క్రంరాజునిమితిసారే పినవాసోత్పు  
కాం బుద్ధిమకరోత్ ॥ ౭౯ ॥ —సయతి ॥ నా-తస్మిన్ సుమంత్రే, సు  
మంత్రః కైకేయామబ్రవీత్-అవోచత్ ॥ ౮౦ ॥ — అ ॥ తత్ప్రకా

విరమ రామాభిషేకసమున్మిషితాహ్లాదాంకురావగ్రహాదాగ్రహాత్ ||  
 ౪౨ || పురాఖలు వరప్రసాదాదవగతసకలప్రాణిభాషణతయా ప  
 ర్యంకపర్యంతవరిసరిత్పిపీలికాలాపె కృతహాసం తపపితరం హాసనకార  
 ãం వృష్ట్యా తద్వివరణం పతుస్సర్పరణకారణమిత్యవేత్వాపిభూయస్సో  
 నిర్బంధాత్కుపితేనరాజ్ఞావజ్ఞాతాయాఃమాతుస్తేవిధాంమానుకుర్వీథా  
 రమేవాసా || దేవీతి || హేదేవి-కైకేయి, రామాభిషేకేణ-శ్రీరా  
 మరాజ్యాభిషేకోత్సవేన, సమ్యక్ జలసేకేనచ సమున్మిషితస్సము  
 త్పన్నోన్మిషాహ్లాదాంకురః, ఆనందకందళేఞ్చిరూపకం తస్యావగ్రహా  
 త్-ప్రతిబంధకాత్, + అవెగ్రహావషణప్రతిబంధఞ్చిరూపకేఽప్సికోణ  
 చృత్యయః || ౨ || తద్విధూలైవగ్రహావగ్రహాసమావిత్యమరః || ఆ  
 గ్రహాదభినివేశాత్ + జుగుప్సానిరామేత్వాదినాపంచమీ || విరమ-  
 విరతాభవ, తాదృగాగ్రహం పరిత్యజేత్వథః + వ్యాజ్ఞురిభ్యఞ్చి పర  
 స్తైవదం || ౪౩ || అ || పునస్తస్యా రౌశ్శీల్యపరిత్యాజనాథం తన్నా  
 త్యగోచరమితిహాసమాహ || || పురేతి || పురా-పూర్వకాలే, ఖలుశ  
 ఙ్గోవాక్యాలంకారే || వరప్రదాతుః-కన్యచిద్వ్యగినః వరరూపాత్ప్ర  
 సాదాదయగ్రహాత్, అవగతసకలప్రాణిభాషణతయా-విజ్ఞాతసకలజం  
 తువచనతయాహేతునా, పర్యంకపర్యంతే-శయససమీపే, వరిసరిః  
 తీనాం-ప్రసర్పంతీనాం, పిపీలికానాంధూవివరసంచారిసూక్ష్మజంతు విశే  
 షాణాం, అలాపే-భాషణేషయే, కృతహాసం కిమేతేఅజ్ఞానిజంతవః స  
 మాపపంతిహాసితసంతం తపపితరంకేకయం హాసనకారణం-హాసహే  
 తుం, వృష్ట్యాకేసహేతునామామయంపరిహాసశీతి జ్ఞానయానుయజ్య  
 త్యర్థః || తద్వివరణం హాసనకారణం-భాసంపత్సర్పర్పరణకారణమిత్య  
 వేత్వ-జ్ఞాత్వాపి, తద్వచనాదేవేతిభావః || భూయసోబహుళాత్ + బ  
 హుళోఽప్రోక్షూచబహోరితిభూరాదేశః బహుళోఽవశ్చ || నిర్బం  
 ధాత్ప్రయాసకరణాద్ధైతిః, కుపితేన-క్రుద్ధేన, రాజ్ఞా-కేశయేన, అవ

ఇతి ॥ ౨౨ ॥ ప ॥ కృతానమంజనిర్వాసంసగరంకయాత్తజా । నిద  
 ర్శనత్వేనిర్దిశ్య నిరబధ్నాన్నిజంపతిమ్ ॥ ౨౩ ॥ తత్ర ॥ సిద్ధార్థకో  
 మహామాత్యస్తత్పరిత్యాగమబ్రహ్మిన్ । సరయాపాతితానేకప్రజామర  
 ణకారణాత్ ॥ ౨౪ ॥ గ ॥ అథ దశరథేనరామస్సపరిచ్ఛదగవగచ్ఛే  
 జ్ఞాతాయాః-అవమానితాయాస్తేతవ, మాతృర్విధాం-ప్రకారం, ॥ని ॥  
 విధావిధౌప్రకారేచేత్యమరః ॥ మాగమితిపారాంతరం మాగం-  
 సరణిం, మానుకుర్వీథాః-నానుకురుష్యేత్యర్థః ॥ భర్తృప్రాతికూ  
 ల్యాచరణేన మాతృవద్విగర్హణీయామాభూరిత్యర్థః + కరోఽల్పి  
 జిథాన్ ॥ ఇత్యబ్రవీదితిపూర్వైకసంబంధః ॥ ౨౨ ॥ అ ॥ సుమంత్రోవ  
 చనంశ్చుత్వా సాకిమకాషీదిత్యతలహ ॥ కృతేతి ॥ కేకయాత్తజాక్షే  
 కేయా, కృతః-విహితః, అసమంజనామ్నః పుత్రస్య నిర్వాసః-పరి  
 త్యాగః యేనతం అసమంజాఖ్యపుత్రత్యాగినమిత్యర్థః ॥ సగరం రా  
 జానం నిదర్శనత్వే-దృష్టాంతత్వేనిర్దిశ్య సగరవత్త్వమపి పుత్రంపరిత్య  
 జేతి నిరూపేత్యర్థః ॥ నిజంపతిం-స్వభర్తారం, నిరబధ్నాన్నిరుత్త  
 రం చకారేత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ అ ॥ అత్రాంతరేక్షకేయావచనమసహ  
 మానః కశ్చిదమాత్యవృద్ధః ప్రత్యవోచదిత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర-  
 క్షే కేయానిర్బంధవాక్యసమయే, సిద్ధార్థకః-సిద్ధార్థకనామా మ  
 హామాత్యస్సుమంత్రాదనోమాత్యప్రవరః + అమాసహభవతీత్య  
 మాత్యః శుభాశుభకార్యేమనదాసహవర్తత్యత్యర్థః + అవ్యయాత్త్వ  
 ప్ సరయాపాతితాః-సరయానదీనిక్షిప్తానామనెకప్రజానాం బ  
 హుజనానాం, మరణమేవకారణం నిమిత్తం, తస్మాత్ తత్పరిత్యాగం  
 తస్యాసమంజస్య పరిత్యాగం నిర్వాసమబ్రహ్మిన్ ॥ అసమంజసచరిత్ర  
 త్వాదసమంజస్యత్యాగస్సమంజసః ॥ సమంజసస్య సకలసద్గుణాభిరా  
 మస్య త్విరామస్యతు పరిత్యాగః కథంసమంజసఇతిభావః ॥ ౨౪ ॥  
 అ ॥ ఇత్థం బహూపాలంభేష్యవార్యనిశ్చయాంతామవబుధ్య రాజా



తినిర్దిష్టః కేవలం ఖనిత్రపిటకౌ వల్కలయుగళంచప్రాధ్యయత || ౮౫ ||  
 వ || సుఖోచితానాంసువ్యక్త దిస్యలాపణ్యసంపదామ్ | త్రయాణా  
 మపికైకేయావల్కలాన్యదపాహరత్ || ౮౬ || అథరఘుకులనాథో  
 మధ్యమాంబానియోగాద్గుణవతిపరిధానేమంగళార్హైర్నిరాళః | అధికు  
 రామమేనమువాచెత్యహ || అథేతి || అథామాత్యోక్త్యనంతరం,  
 దశరథేన్ద్రరామః సపరిచ్ఛదః-సపరివారస్సన్నైవగచ్ఛ వ్యజేత్యేవని  
 ర్దిష్టోనిష్ఠాక్రస్నక్, పరిచ్ఛాద్యతేఅనెనేతిపరిచ్ఛదఇతి విగ్రహః +  
 పుంసిసంజ్ఞాయాంఘఃప్రాయేణైతిఘప్రత్యయః ఛాదేఽర్హైర్మున్యవస  
 గన్యేతివ్యాసప్యః ఖనిత్రపిటకౌ-ఖనిత్రమవదారణం, ఖనఫసాధనం  
 కుద్దాలాదికమిత్యర్థః || పిటకః-కందమూలఫలాద్యాహరణయోగ్యః  
 కుండోలః తా కేవలం-తావేవ || ని || ఖనిత్రమవదారణం | కండోల  
 పిటకాదితిచామరః || కేవలశబ్దస్తవ్వవదారణార్థకః || తథా వల్కల  
 యుగళం-వల్కలపస్త్రయుగ్గంచ, ప్రాథమ్యత-అయాచత, త్యక్త  
 సంగస్య మేమపరిచ్ఛదేన కిం కార్యం || అపితు మునిజనాచితం వ  
 లల ఖనిత్ర పిటకమాత్రమేవ వాతవ్యమితి ప్రాధికతవానిత్యర్థః ||  
 ౮౫ || —అ || అక్రంతరే త్రిరామవివాససవీక్షితా కైకేయావి  
 లంబానహిష్టతయా దుగ్రతరం వల్కలాన్యాజహరేత్యహ || సుఖా  
 చితానామితి || కైకేయా సుఖాచితానాం-సుఖార్హణం, సువ్యక్త  
 స్ఫుటే దివిధవ్యేదివ్యే శ్రేష్ఠే + తత్ర భవఇతి భవాథేయత్యై  
 త్యయః || లావణ్యం - శరీరసౌందర్యాది, సంపత్ - లక్ష్మీశ్చ తెయే  
 పాంతెతథోక్తాస్తేషాం సకలగుణసంపన్నానామిత్యర్థః || త్రయా  
 ణాం-సీతారామలక్ష్మణానామపి, నైకస్తేనరామస్యేత్యపిశబ్దార్థః ||  
 వల్కలానిచీరాణి ఉదపాహరత్-పరిచ్ఛేద్యమితి స్రావాదిత్యర్థః ||  
 ౮౬ || —అథేతి || అథ-వల్కలాహరణానంతరం, రఘుకులనాథో-ర  
 ఘునాథశ్రేష్ఠః, త్రిరామః మధ్యేభవామగ్యహ+మన్యాస్త్యైతిమప్ర

చతురవలగ్జనకీవాషసే కాదవగతఖరభావంవలంపగ్యధత్త ॥ ౮౭

॥ ౪ ॥ తత్రాదితీయఃతసర్వేనిర్వికారవదనలక్ష్మీకమిత్యావకకులాధ్యక్ష

త్యయఃసాచసాఅంబాచ తస్యామధ్యమాంబాయాః క్షేత్రమ్యాః, నియో  
గాదాజ్ఞావశాత్, మంగళార్హై-రాజ్యాభిషేకకల్యాణోచితై, గుణవ  
తి-మార్గవాదిగుణసంపన్నే, తంతునిర్మితేవాపరిధానే అధోఽంశుకేఽని॥  
అంతరీయోపసంవ్యాసపరిధానాన్యధోఽంశుక ఇత్యమరః ॥ నిరాశః - ని  
స్పృహఃస్సృక్, కుచతటే-అధికుచతటం + విభక్త్యర్థేఽప్యయాభావః  
తత్ర వల్లంతః-ప్లవంతః, యే జానకీవాష్పాః-సీతాసేత్రాంబుధాని, తై  
స్సేకాత్ కశినతరకుచతటవతనోత్పతసాద్వాషపవబిందూసాం తత్రన  
ఙ్క్రమణాదితిభావః ॥ ఏతేన జానక్యాభిరురత్యంతసాన్నిధ్యం వల్క  
లధారణానహిస్తుత్వంచనూచ్యతే ॥ని॥ బాష్పసేత్రాంబుధామయో  
రిత్యభిధానాత్ ॥ అవగతః ఖరభావఃకార్మశ్యంయన్యతత్సంప్రా  
ప్తమార్గవం సద్ధారణానుకూలమిత్యర్థః ॥ వల్కలం పర్యధత్త-పరి  
హితవాక్, అత్రకేచిత్ రాజ్యః కైకేయా-తృతీయపమహిక్షీ, మధ్య  
మాశబ్దప్రయోగస్తు మధ్యమాభంహోవత్ వ్యసిద్ధత్వాన్నతుమధ్యేశవ  
త్వాత్ అజ్ఞానై కుతీసుతమధ్యమాశబ్దప్రయోగవదితివశంతి తదేతద  
విచారరమణీయం చకిరంధప్రయానప్రాయత్వాత్ ॥ కింబిజ్ఞప్రామాది  
కప్రయోగాణామేవ తాదృక్సమాధానత్వాత్ ॥ కింతుస్వర్గపాతాశయో  
ర్మధ్య భవత్వాద్భూలకాయథా మధ్యమలోకఇతిప్రయోగః ॥తథాకా  
నల్యాసుమిత్రయోరన్యాసాంద మూత్యూణాం మధ్యేశవత్వాన్నధ్యమే  
యమితి యుక్తముత్పశ్యామః అమధ్యమేతివాచ్ఛేదః॥ ఏతదభిప్రాయే  
నైవ\* సతేంబామధ్యమాతాతగర్హితవాక్యకథంచనెతి అగణ్యాకాండమో  
డశసర్గసప్తత్రింశశ్లోకానుసారేణ సర్వజ్ఞోభోజోపిఅధరఘకులనాథో  
మధ్యమాంబానియోగాదితిప్రయుక్తవానిత్యలం ప్రశక్తానువ్రసన్త్యా  
మాలినీవృత్తమ్॥ ౮౭॥—తత్రేతి॥తత్ర-తప్తికాకాలే, త్రిరామశబ్ద

మధ్యక్షయంతః తెషామేవ శోకశంకుకీలతమానసానామాననేషు పార  
 మ్పర్యేణాస్ఫురద్వికారః || ౧౦ || కింతు || ప || సవల్లలెదాశరథౌ  
 విషాదాదామీలితాత్మోయదభూద్వసిష్ఠః | తదేవజాతం కరణం మహా  
 ధారణసమయే, సర్వైశశేషజనానిర్వికారా ధీరౌదాత్తత్వాద్వికార  
 రహితౌ పృసన్నా వదనలక్ష్మీర్ముఖశోభాయస్సతం + శ్లేషికిఃకప్ పృ  
 త్యయః || ఇత్వావకులభ్యక్షం-ఇత్వావకులశ్రేష్ఠం, శ్రురామంఅభ్య  
 క్షం పృత్యక్షంకుర్వంతః అభ్యక్షయంతః వశ్యంతస్సంతిఇత్యర్థః + అ  
 భ్యక్షశబ్దాత్తతూరీతీతిన్యతాల్లటశ్శత్రాదేశః || అచిత్రియంత-అశ్చ  
 ర్యమకుర్వత్, ఆశ్చర్యమభజన్నిత్యర్థః || వికారకారణసత్వేపి వి  
 కారాదర్శనమాశ్చర్యమితి భావః + నమోవరివశ్చిత్రిజః కృజిత్య  
 త్రి చిత్రజఆశ్చర్యఇతికృచ్ || చిత్రజోజితాత్వత్త్వత్ || శోకపవశం  
 కుః తేన శోకశత్యన కీలతమానసానాం విద్ధహృదయానాం తెషా  
 మేవ జనానామాననేషు-ముఖేషు, మానసేషివ్వితిపాతే మానసేషు-  
 హృదయేషు || ౧ || చిత్తంతుఁచెహృదయం సాన్వంతం హృన్నానసం  
 మనఇత్యమరః || పారంపర్యేణ-అవిచ్ఛేదేన, వికారః-వైవర్ణ్యంవై  
 కల్యంచ అస్ఫురత్ వల్కలం వసానం శ్రురామందృష్టాన్సర్వేజనా  
 వివణవదనా-వికలమానసాశ్చబభూపురిత్యర్థః || నిర్వికారపదపద  
 ర్థనైన వికారోత్పత్తైర్విషమాలంకారః || ౧౦ || —అ || తదానీస  
 ర్విసాధారణ్యాద్వసిష్ఠస్యాపుస్తత్వమ్నం వికారమన్యథాయోజయతి ||  
 కింతితి || తదేవాహ||పవల్కలఇతి|| దాశరథౌ-శ్రురామే, + అతఇష్  
 సవల్కలె || దుఃఖత్వగ్వికారవాసోధారిణిసతీత్యర్థః || విషాదాత్-  
 ఖదాత్, వసిష్ఠః ఆమీలితాక్షః దృష్టుమశక్తతయా ఈషన్నిమీలితన  
 యనః + బహుప్రీహాసర్గ్యత్తోస్సాన్వీంగాత్వచ్ || అభూదితియల్ త  
 స్నిమీలితాక్షత్వమేవ మహాషేః ఋషిశ్రేష్ఠస్య వసిష్ఠస్య మహర్షి  
 లక్షణముక్తమ్ || కాకుత్స్థయాభాగ్యవిలోకితస్య శ్రురామతత్త్వ

షేః కాకుత్స్థస్యాథాధ్యక్షవిలోకితస్య ॥ ౮౯ ॥ అస్యపీతాంబరత్యా  
 గే కింజాతావిక్రియాపురా । ఇతిప్రత్యద్వృతాం శ్రేష్ఠోపసిష్ఠో నాతివి  
 దశానస్య, భావక్తః, కరణం సాధనంజాతంఅమీలితనయనానామ్మ  
 షీణాం తత్త్వావమర్శసంభవప్రసిద్ధైః ॥ మహాక్షేరముష్యామీలితన  
 యనత్వం, తారకచిహ్నాః శ్రీరామస్య తత్త్వావబోధకత్వేనోపకా  
 రకమధూదిత్యథః ॥ తత్త్వానుసంధానసమయే సంయమినామర్థోన్మీ  
 లితనయనత్వం యోగశాస్త్రసిద్ధం ॥ కేవలనిమీలనై నిద్రాస్యాత్ కే  
 వలూన్మీలనై విషయదర్శనై చ త్తవిశ్వేపస్పందితి ॥ అత్రవిషాదకృతా  
 మీలనస్య తత్త్వానుసంధానపరత్వేనోత్పైక్షణాదుత్పైక్షా ॥ వ్యంజ  
 కాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ వృత్తముపజాతః ॥ ౮౯ ॥ — అ ॥ అతఏవన  
 వ్యధితోభూదిత్యాహ ॥ అస్యేతి ॥ అస్యశ్రీరామస్య పీతాంబరత్యా  
 గే-కాంచనాంబరవిసజ్జనేసతి, పీతాంబరంత్వక్తావీ వల్కలం దధాశే  
 సతీత్యథః ॥ అపురా-అపూర్వా, పీతాంబరధారణసమయే, అనుప  
 లభ్యమానైత్యథః + పూర్వాథవేవాచిన్వా నిపాతేన పురాశబ్దేన న  
 జ్ఞామానః ॥ విక్రియా-వికారః, జాతా-ఉత్పన్నాకిం; నజాతైవేత్యర్థః  
 సప్తతానిర్విక్రియాణా మలంకారానలంకారయోరకించిత్కరత్వాదితి  
 భావః ॥ ఇత్యాలోచ్యేతిశేషః ॥ ప్రత్యద్వృతామంతర్ముఖానాం జ్ఞాని  
 నామిత్యథః ॥ శ్రేష్ఠః-ప్రశస్యః + ప్రశస్యస్యశ్రేష్ఠిశ్చాడేశః ॥ వ  
 సిష్ఠః నాతివివ్యధే-అత్యంతవ్యధాన్ప్రాప్త, లోకికానుషృత్వా కించి  
 దవ్యధాన్ప్రాప్తేవైత్యేతిశబ్దాథః ॥ పీతాంబరంత్వక్తావీ వల్కలంధృ  
 తవతః శ్రీరామస్య బాహ్యభ్యంతరవికారరాహిత్యేన విశుద్ధచిత్స్వ  
 భావమనుసంధాయ నశుకాచేత్యథః ॥ ఉక్తంచజ్ఞానవాసిష్ఠే ఋయో  
 నిత్యమధ్యాత్మమయోనిత్యమంతర్ముఖస్సుఖీ । నిర్వంచదనుసంధానస్స  
 నశోకనబాధ్యతఇతి ॥ కేచిత్తు పురాక్షీరాద్ధౌ రావణభీతచేవాకౌ  
 శనసమయే తదనహిష్ఠోర్భగవత్ ప్రవీరయా పీతాంబరం విస్తృత్యాగ

వ్యధే || ౯౦ || X || సాయం మైథిలీవల్గ-లభారణమరుణదరుణసౌర  
 ధికులగురుః || ౯౧ || తత్ర ప్రయాణాయ ప్రణిపతంతీంస్తుషామాలిం  
 గ్య ప్రస్తుతపుత్రవాత్సల్యాకౌసల్యాబాష్పగద్గదమవదత్ || ౯౨ ||  
 ప || ఘర్తైనిదాఘకిరణస్యకరైకరౌరైః కాంతారమధ్యపదపీఠసఖం  
 పచాసు | తావంపీక్ష్యసంస్థలపదాంవనదేవతాభిర్నిందిష్యతైనియత  
 మనాత్ప్రతాంబరత్యాగోజని | తదా కా విక్రియా జాలేత్యర్థఃకత్యా  
 హుః || ౯౩ || —సఇతి || సాయమరుణసారధికులగురుః-అరుణోనూ  
 రుస్సారధిర్యసారణసారధిస్సూర్యః || ని || సూరసూతౌరుణోనూరు  
 రిత్యమరః || తస్యకులం-వంశః, తస్యగురురాచార్యోవసిష్ఠః, మైథిలీ  
 వల్గ-లభారణమరుణత్-నవారయత్, అస్యాస్సుకుమార్యా-రాజకు  
 మార్యాః, నెద్యగ్వసనధారణం యోగ్యమితినివారితవానిత్యర్థః +  
 రుధైర్లజిరుధాదిభ్యః శ్చమితిశ్చమ్ శ్చసోఽల్లోపఇత్యకారణోపే సం  
 యోగాంతలోపః || రషాభ్యామిత్యాదినాణత్వం || అత్ర లక్ష్మణవల్గ-  
 లభారణాకథనేపి త్రిరామస్య తద్ధారణకథనాత్ప్రతాయాశ్చతన్నిషే  
 ధాత్సాపి ధృతవానేవేత్యనుసంధేయం || ౯౪ || —తత్రేతి || తత్ర  
 తస్మిన్సమయే, ప్రయాణాయ-వనవాసయాత్రా-ర్థం, ప్రణిపతంతీం  
 నమస్కుర్వాణాం, స్తుషాం-త్రిరామవధూం, సీతాం || ని || సమా  
 స్తుషాపాజనీవధ్వఇత్యమరః || ఆశ్లిష్యాలింగ్య, ప్రస్తుతం - సమత్ప్ర  
 స్తం, పుత్రే-త్రిరామేఇవ వాత్సల్యం-స్నేహోయస్యాసాని తద్దోక్తా  
 స్తుషాయామపి సుతనిర్విశేషం-స్నేహవతీత్యర్థః || కౌసల్యాబా  
 మైర్గద్గదం-అవిసృష్టం, వచనమవదత్-అవోచత్ || ౯౫ || —అ||  
 తత్ప్రకారమేవవివృణోతి || ఘర్తైతి || ఘర్త-గ్రీష్మతౌ, నిదాఘ  
 కిరణసోష్ణాంశోః కరౌరైః-తీక్ష్ణైఃకరైః-కిరణైః, నఖాన్పచంతి-సం  
 తాపయంతీతిసఖంపచాసు + మితనఖేచేతిఖిముమాగమః || కాంతార  
 మధ్యపదపీఠ-గహణాంతరాళమాగేషు, సంస్థలపదాం-పరిస్థలిత

మెవనిమేషహానిః ॥ ౯౩ ॥ X ॥ అథ మైథిలీనాథస్సలక్ష్మణః సప్రద  
క్షిణం రాజానం జననీజనంచప్రణమ్య ప్రతిషిద్ధప్రతిహరచక్రనిశ్చ  
క్రామ ॥ ౯౪ ॥ రథోపి దశరథాజ్ఞాపరతంత్రేణసుమంత్రేణద్వారి స  
మానీతః ॥ ౯౫ ॥ ప ॥ పార్థబ్ధయాత్రస్యరఘూదవహస్య పార్శ్వ  
పాదవిన్యాసాం, పరిస్ఫుటితపాదాంవా, పదవీనామత్యంతసంతప్తతా  
త్ పరిక్షిప్తసంచారామిత్యర్థః ॥ తావంవీక్ష్య-దృష్ట్వా, పనవదెతా  
భిర్వనాభిమానినీభిరదేవతాభిరత్యర్థః ॥ నిమేషహానిః -స్వకీయ ని  
ర్నిమేషత్వం నిందిష్యతే-గర్హిష్యతీతి ॥ నిర్నిమేషత్వాదస్తాభిరి  
దృక్సుకుమారీపరిక్లేశావిచ్ఛిన్నదర్శనజనితసంతాపానుభూయతే ॥ స  
నిమేషత్వేతు నైవంసాద్ధి కష్టం బ్రహ్మణాకిమేతత్కృతమిత్యపాలం  
భిష్యతఇత్యర్థః ॥ నియతమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం ॥ వసంతతిలకావృ  
త్తమ్ ॥ ౯౩ ॥ —అథేతి ॥ అథానంతరం, మైథిలీనాథః-సీతాపతిః-  
శ్రీరామః మైథిలీగ్రహణం-తయాచసహితస్సన్నితిసూచనార్థం స  
లక్ష్మణః-లక్ష్మణసహితస్సన్, సప్రదక్షిణం-ప్రదక్షిణప్రకృష్టపూర్వకమి  
త్యర్థః ॥ రాజానం-దశగణం, జనన్యవజనః తంచ కౌసల్యాదిజనన్  
శ్చైత్యర్థః ॥ ప్రణమ్య-నమస్కృత్య, ప్రతిషిద్ధప్రతిహరచక్రనివా  
రితదావర్ణనివహస్సన్, అనుసరణోద్వారపాలకాన్నివారయన్నిత్య  
ర్థః ॥ నిశ్చక్రామ-నిజగ్రామ, అంతఃపురాదితిశేషః ॥ ని ॥ ద్వా  
రిద్వా-ర్హేప్రతిహరఇత్యమరః ॥ ౯౪ ॥ —అ ॥ తతఃకిమిత్యతలహ ॥  
రథఇతి ॥ దశరథాజ్ఞాపరతంత్రేణ-రామప్రయాణార్థం రథమానయేతి  
దశరథనియతైవేత్యర్థః, సుమంత్రేణ రథోద్వారి-ద్వావ్యవహారే, స  
మానీతః-సంప్రాపితః, ని ॥ శ్రీద్వాద్ధ్వారంప్రతిహరఇత్యమరః ॥ అ  
॥ తదానీమాత్సుక్వాత్ప్రభుమం సీతైవ రథమారురౌహేత్యాహ ॥ పార్శ  
వభేతి ॥ సీతాపార్థబ్ధయాత్రస్య-ప్రకారప్రయాణస్య, వసంప్రతి జి  
గమిషోరిత్యర్థః ॥ రఘూదవహస్య-రఘునందన్, అగ్రసరీసతీ

మోక్ష

సవ్యాఖ్యానై-చమ్మురామాయణ

సీతారథమారుహా । ఆనీలరథ్యంరథమారురుక్షోరహ్నంప్రభోరగ్ర  
 నరీప్రభేవ ॥ ౯౬ ॥ చ ॥ దాశరథీచతంరథమారుహాతుః ॥ ౯౭ ॥  
 ప ॥ యథాయథారాఘవరాజధానీం విహాయసీతావిహినోత్సుకాభూ  
 త్ । తథాతథాజాయతయాతుకామాలంకాంవిహారాక్షసరాజలక్ష్మిః॥

ఇదంచవాక్యాంతరథమప్యన్వయసౌకర్యాధఃప్రత్యుపపంజనీయం ।  
 అన్యథా + అస్యారాదితరర్థఇత్యాదినాపంచమీ స్యాత్ ॥ ప్రాక్-  
 ప్రథమమేవ, రథమారుహా-ఆరూఢవతీ, కథమివ, రథంవహంతీతి ర  
 థాః + తద్వహతి రథయగప్రాసంగమితియత్ప్రత్యయః ॥ అనీలా  
 ఈషన్నీలా హరిద్వణాఃఇత్యధః ॥ రథ్యా రథంవోధాః అశ్వాయ  
 స్యతం రథం ఆరురుక్షోరారోధుమిచ్ఛః + దుహేస్సన్నంతాదుప్ర  
 త్యయః ॥ అహ్నంప్రభోరహర్పితేస్సూర్యస్య అగ్రేసరతీత్యగ్రనరీపు  
 రస్సరీ + పురోగ్రతాగ్రమనరైరితిటప్రత్యయః ॥ బాహులకాదనే  
 చంతత్వం ॥ టిత్వాల్ జీప్ ప్రభాదీప్తిరివేతికౌఠిపూణోపమా । త  
 యాచ సీతారామయోరత్యంతావిహాభూతత్వయాపంచస్తున్యజ్యతేఇత్య  
 లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥ ౯౬ ॥ —దాశరథీ  
 ఇతి ॥ దాశరథీ-రామలక్ష్మణౌచ, తంరథమారుహాతుః ఆరూఢవం  
 తౌ ॥ ౯౭ ॥ —యథేతి ॥ సీతా యథాయథా-యేనయేనప్రకారే  
 ణ + వీప్సాయాం ద్విర్భావః ॥ రాఘవరాజధానీమయోధ్యాం, వి  
 హాయ-త్యక్త్వా, విహినోత్సుకా-వనవానయాత్క్రాంతాఽథూత్, త  
 థాతథా-తేనతేనప్రకారేణ, పూర్వవద్ద్విర్భావః ॥ రాక్షసరాజస్య ల  
 క్ష్మిః - రావణస్య సామ్రాజ్యక్రింః లంకాంవీనా-లంకాంవిహాయేత్య  
 ధః + పృథగ్వివేత్యాదినాపాక్షికద్వితియా ॥ యాతుంకామోయస్యా  
 స్సాయాతుకామా-గంతుమనాః + తుంకామవనసోరవీతి తుమనో  
 మకారలోపః ॥ అజాయత-జాతా, తద్వనవాసమూలత్వాత్తదవసర  
 ణస్యేతిభావః ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౯౮ ॥ —

౯౮ || ఆబాలవృద్ధమనుగచ్ఛతి రామభద్రజేషాపురీతదిహణోఖలుని  
గుణాస్యామ్ | ఇత్యాదరాదివధరాబహుధావిధాయ ధూళీచ్ఛబా  
న్నిజతనుతమనుప్రతస్థే || ౯౯ || సృపసుఖవిముఖానస్వీన కాంతెనసా  
కం దుహితరివిధిపాకాత్కాననాయవ్రజంత్యామ్ | ఆకుశలమితివత్సా

ఆబాలేతి || ఏషా పురీ-అయోధ్యా, బాలాశ్చవృద్ధాశ్చబాలవృద్ధాస్తా  
సభివ్యాప్య ఆబాలవృద్ధం + అభివిధావప్యయాభావః || రామభద్రం  
ప్రయాంతం శ్రీరామమనుగచ్ఛతి-అనుసృత్యగచ్ఛతి, తత్తస్తాత్కార  
ణాదిహజగతి అహంనిగుణాఅననుసరణాద్గుణహీనా మాస్యాంఖలు  
సభవేయంకిమితి కాకుః స్యామేవేత్యధః || భక్త్యా-గౌరవేణ, సం  
గధర్తైణవా, మహదనుసరణస్య కర్తవ్యత్వాదితిభావః || ఇతివత్సేతి  
శేషః ధరాధూః ఆదరాల్పైమవశాత్ నిజతనుం స్వకీయమూర్తిం, ధూ  
ళీచ్ఛలాద్రజోవ్యాజాత్, బహుధావిధాయ-బహుప్రకారంకృత్వా,  
తమను-ఊరామస్య వశ్యాదిత్యర్థః || ని || వశ్యాత్సాదృశ్యయోరనివృత్త్యమ  
రః + అనుర్లక్షణఇతికర్తృప్రవచనీయత్వంకర్తృప్రవచనీయయ్యుక్తేద్వితీయే  
తిద్వితీయా || పురతః ఇతిపాతేతస్య పురస్తాత్ప్రతస్థే జగామేతి క్రియాశ్చ  
రూపోల్పేక్షావాచ్యా || వ్యంజకసద్భావాత్ సాచధూళీచ్ఛలాదితిచ  
లశబ్దేనానత్యత్వప్రతిపాదనరూపావహ్నవౌజ్జీవితేతిసంకరః + సమవ  
ప్రవిభ్యస్తఇత్యాత్త నేపదమ్ || వసంతతిలకావృత్తమ్ || ౯౯ || — || సృపే  
తి || సృపసుఖవిముఖాన-రాజభోగవిరక్తేన, స్వీన-స్వకీయేన, కాంతె  
నసాకం-ప్రాణనాథేన ఊరామేణసహ, ని || జీవితేశః ప్రాణనాథః  
కాంతోరమణవల్లభాదితివ్రతాపమూర్తాండః || దుహితరి-స్వపుత్రికా  
యా, విధిపాకాద్దేవవిపర్యాసాత్, కాననాయ-వనాయ + క్రియా  
ధో-పవదస్యకర్తృణస్తానినఇతిచతుర్థీ || వ్రజంత్యాం-గచ్ఛంత్యాంస  
త్యాం, ధాత్రీ-వసుమతి జననీచ || ని || ధాత్రీజనన్యామలకీవసుమ  
త్యుపమాత్మప్రియతివిశ్వప్రకాశః || అకుశలమమంగళమితివత్సా || ప



నూనమహ్నీయధాత్రిపరిజనముఖబాషప్సం పాంసుభిఃపర్యహషీత్. ౧౦౦ ॥ రామానుసారరసనిగతపౌరవగాఁసంస్థానమాత్రిగృహచ త్వరరాజమాగాఁ । నిర్దుక్తభోగభుజగత్వగివక్తణైసలఘ్నీబభూవ త ఘృవుంగవరాజధానీ ॥ ౧౦౦ ॥ X ॥ అథ దశరథస్సాంతఃపురజనఃపు థాన్నిగత్య గత్యంతరాధావాత్రమేవ రామం సుచిరమాలోకయ న్నాలోకపథమతిక్రాంతేసుమంత్రాక్రాంతస్యందనే రఘునందనే రిజనముఖేషుభృత్యజనవదనేహయోచాషప్సం నైత్రాంబు, అహ్నీయ ద్వాక్ పాంసుభిః-పరాక్షేః, పర్యహషీత్-పరిహృతవతి + పరిపూ ర్వాద్ధరతేలుఁజేసిచివృద్ధిః ॥ నూనమిత్సు త్వైత్రాయాం ॥ మాలినీవృ త్తమ్ ॥ ౧౦౦ ॥ —రామేతి ॥ రామస్యానుసరణ యోరసారాగస్తే ననిగతః పౌరవగః-పురజననహోయస్యాస్సా ॥ ౧ ॥ గుణైరాగె ద్వివేరస ఇత్యమరః ॥ అతవన సంస్థానమాత్రాఅవస్థితైవవశిష్టాః, న తు తత్తదనుగుణం సంభ్రమోజ్జ్వంభితాఇత్యర్థః ॥ తె గృహః చత్వ రాణి అంగణాని రాజమాగాశ్చ యస్యాస్సా ॥ ౧ ॥ అంగణం చ త్వరాజరేఇత్యమరః ॥ రఘువుంగవానాంరాజధానీ-ప్రధాననగరీ॥ ౧॥ ప్రధాననగరీరాజ్ఞాం రాజధానీతికథ్యతఇతిప్రతాపమారాండః ॥ నిర్దు క్తః త్యక్తఃభోగః కాయోయయాసాతథోక్తా యాభుజగత్వక్ నిర్మో కపట్టికాసేవ క్షణైసలఘ్నీనిస్సారాహు న్యేతియావత్ ॥ బభూవ ॥ ౧॥ భోగస్సుఖైస్త్రివిధభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః ॥ ఉపమా లంకారః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౦౦ ॥ —అథేతి ॥ అథ-శ్రీరా మనిర్గమనానంతరం, దశరథః సాంతఃపురజనః-సోవరోధవధూకస్యక్, పురాదయోధ్యానగరాత్, నిగత్య గవ్యతఇతిగతిః గంతవ్యదేశః అన్యగతిః-గత్యంతరం, + సుపుపెతినమాసః ॥ తస్యాభావాదసం భవాత్ ॥ ౧ ॥ దేహోపాయగమేగతిరితివైజయంతీ ॥ తం రామమేవ సుచిరం బహుకాలమాలోకయన్, తతః సుమంత్రేణసారథినా, ఆ క్రాంతాధిష్ఠితః స్వందనోరథోయస్యతస్మిన్ ॥ ౧ ॥ శధాంగస్సం

స్యందమానబాష్పప్రవాహా మోహమువగమ్య భూమ్యాం పపాత ॥  
 ౧౦౨॥ తతఃపరిజనకృతాశ్వాసాల్లబ్ధసంజ్ఞాయరాజ్ఞేకౌసల్యానదనమరో  
 దత ॥ ౧౦౩॥ అథదాశరథిరహమహమికయా సంమూర్చన్తహజనౌఘదు  
 రవగాహతయా మందాయమానస్యందనవేగన్సకలజనవివేకకోకనదం  
 దనౌరథఇత్యమరః ॥ రఘునందనే ఆలౌకవధం-దర్శనమౌగం ॥ ౧౦౪॥  
 ఆలౌకౌదర్శనద్యౌతావిత్యమరః + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః  
 అతిక్రాంతే, అతీత్యగతేసతి, స్యందమానబాష్పప్రవాహా-విగతదశ్య  
 పూరస్సౌ, మోహం-మూర్ఛమువగమ్య, భూమ్యాంపపాత ॥ ౧౦౨ ॥  
 అ ॥ తతఃకింజాతమిత్యతహ ॥ తతఇతి ॥ తతస్తదనంతరం, పరిజన్తే  
 స్సేవకజనైః, కృతః-విహితః, యతశ్వాసః-మూర్ఛావగమోచితోవ  
 చారః, తస్మాద్దైకాః, లబ్ధసంజ్ఞాయ-పునఃప్రాప్తచేతనాయ, రాజ్ఞే-  
 దశరథాయ, + రుచ్యథానాంప్రీయమాణఇతిచతుర్థి ॥ కౌసల్యా  
 యాః సదనం-గృహం, అరోచత-నివాసార్హతయాఇష్టమభూత్ తద్గృ  
 హం ప్రవివేశేత్యధః ॥ ఏతేన రాజ్ఞః పూర్వం కైకయాగృహమే  
 వ నియతనివాసఇతినూచ్యతే ॥ ౧౦౩ ॥ — అ ॥ తతః త్రిరామమృ  
 త్తాంతమాహ ॥ అథేతి ॥ అథ దాశరథిః-త్రిరామోపి, అన్యోనన్యం  
 ప్రతిప్రప్రోహమిత్యభిమానోహమహమికా ॥ ౧౦౪॥ అహమహమికా  
 తుసాస్యాత్పరస్పరం యోధవేదహంకారఇత్యమరః+అహమితివిభక్తి  
 ప్రతిరూపకమన్వయంనిపాతితం ॥ తస్యపీప్సయాంద్విరుక్తిః +సంజ్ఞా  
 యాంకప్రత్యయః ॥ తయా అహం ప్రథమికయేత్యధః ॥ మూర్ఛా  
 సమీళక, యో మహాజనాఘః తేన దురవగాహతయా-దుష్ప్రవేశ  
 తయా, మందాయమానా-మందీభవత్, స్యందనవేగ్నీయస్యసతథో  
 క్తస్సౌ, మోహస్తమఇవ-మోహఇవ తమశ్చేత్యవమితసమాసః ॥ తే  
 న మోహంధకారేణ సకలజనానామశేషజనానాం, వివేకః కోకన  
 దం-రక్తోత్పలమివ సఇవచ కోకనదం ॥ ౧౦౫॥ రక్తోత్పలం కోకనదమి

మూకుళయన్మోహతమసాతమసాతటముపాగమచ్చరమగిరితటమపి స  
వశ్యసృగ్దిధితిః || ౧౦౪ || చ || ఆవిశప్రలాపమటవీంభజతాజనస్య  
కాకుత్స్థపాదవిరహానహమానసస్య | ఆస్తీణాపణాశయనాన్యభవ  
గృహాణిమూలస్థలానితమసాతటభూరుహాణామ్ || ౧౦౫ ||

త్యమరః || మూకుళయన్-సంకోచయన్, విశేషణమేతత్సూర్యపియో  
జ్యం || తమసానామనదీ తస్యాస్తటముపాగమల్-ప్రాప, తథాసహ  
స్యగిరితటమస్తాచలకూటమగమదితి సంబధః,  
అత్యవ్యస్తతావ్యస్తతయోద్దాశదధిసహస్రగిరితటోద్భుతుశయన్నితి స  
మానధర్మణాపమ్యస్యగమ్యత్వాద్దీపకం || \* ప్రస్తుతావ్యస్తతాన్తాంచ  
సామాన్యేతుల్యధర్మతః | ఔపమ్యంగమ్యతైయత్యదీపకంతన్నిగద్యత  
ఇతిలక్షణాత్ || తచ్ఛాపమయాసంకీర్త్యతే || ౧౦౪ || — ఆవిరితి || ఆ  
విః-ప్రలాపమాశ్చిర్భవత్పరిదేవనంయస్తికర్తృణి తద్యథాభవతితథా అ  
టవీంభజతః-ప్రవిశతః, కాకుత్స్థపాదవిరహస్య-త్రిరామచరణారవి  
ష్టవియోగస్య, నసహతఇత్యసహమసహిష్టు + పచాద్యచ్ || తన్తానసం  
యస్యతస్య ఆస్తీణానాన్యస్తృతాని యానిపణాని తాన్యేవ శయనా  
ని శయ్యామేషుతాని || తమసాతటభూరుహాణాం- తమసానదీతీరరుహ  
తరూణాం, మూలస్థలాని-మూలప్రదేశాః, గృహాణి-మందిరాణ్యభ  
వన్, తేషు విశశ్రమరిత్యధః || యద్యపి || ని || గృహాఃపుంసించభూ  
మైవవేత్త్యమరః || తథాపి నపుంసకత్వైకవిరేవ ప్రమాణం ||  
అత్య మూలస్థలేషు గృహత్వరూపజాద్యూపకాలంకారః || ౧౦౫ || —

యద్యపి త్యాదిప్రమాణమిత్యంతంవాక్యంచింత్యం | సుధాదిష్యమరవాన్య  
ఖ్యానెషుపుస్తేవిబహువచనాంతపివ గృహశబ్దఃనపుంసకత్వైసర్వవచ  
నాంతాపీత్యుక్తే || ఉత్తరరామచరిలెనీవారముష్టివచనాగృహిణోగృహ  
ణితి || యాదవాభ్యుదయేన ప్రమసగే || మణిప్రదీపితమాంసిగోప్యః  
ప్రవిశ్యరమ్యాణిగుహాగృహాణిఇత్యాది ప్రయోగదర్శనాచ్చత్వాహుః)

౫ || అథనిశీధే దాశరథిస్సుమంత్రేణ సమంత్ర్య వంచితజనహంహతి  
 రతివినతానందనైసన్యందనేనవేదశ్శృతిగోమతీనిష్ప్వందికానామవదీత్య  
 యపరిష్కృతామిత్వాకవే మనునాదత్తాంవసుమతీమతీత్యవివిధవన౫  
 హనవీరుత్పణపటలపిహితరథతురగఖురముద్రయాపదవ్యాగంగాతరం  
 ౫సం౫తమూలం ౫౫నగంగాలింగితశృంగం శృంగిబెరవురాలంకార

అథేతి || అథానంతరం, దాశరథిః - శ్రీరామః, నిశీధే - అధః  
 రాత్రి, ని || అధఃరాత్రనిశీధౌద్వావిత్యమరః || సుమంత్రేణ స  
 హ సమంత్ర్యనిద్రాణానిమాన్పరాన్విలోభ్య గమిష్యామిత్యాలో  
 చ్య, వంచితజనహంహతిః-ప్రతారితానుగతపౌరవ౫న్స్య, వినతా  
 నందనమతిక్యాంతౌతివినతానందనః తేనవైనతేయాధికజవనైత్యర్థః \*  
 + అత్యాదయఃక్యాంతాద్యధేద్వితీయయేతిసమాసః || సన్యందనేన-ర  
 థేన, కరణేన వేదశ్శృతిశ్చగోమతీచనిష్ప్వందికాచేతినామానియస్య  
 తత్తథోక్తం యన్నదీత్రయం తేన పరిష్కృతాం వేదశ్శృతిగోమతీని  
 ష్ప్వందికాఖ్యాభిస్తిస్మభిర్నదీభిర్భూషితామిత్యధః + సంవద్యపె  
 భ్యః కరోతేర్భూషణేనమవాయేచేతిసుడాగమః || తథా ఇత్వాక  
 వే-రాజ్ఞే, మనునాపిత్రావైవన్వతమనునా, దత్తాం వసుమతీం-భూ  
 మిం, శోనలదేశమిత్యధః || అతీత్యాతిక్రమ్య, ఏతేనాస్య రాజ్యల  
 త్కాంతృణీకారస్సూచ్యతే || వివిధాని-నానాప్రకారాణి, వనానిస  
 ఛార్చయోగాని గహనాని దుష్ప్రవేశాన్యరణ్యాణిచ లేషా, వీరు  
 ధాం-లతానాం తృణానాంచ పటలీన-జాలేన, పిహితా-ఆచ్ఛాదితా,  
 అనుపలభ్యమానైతియావత్ | రథతురగఖురముద్రారథాశ్వఖురన్యా  
 సోయస్యాంతయా పదవ్యామాగేణ \* తృతీయావిధానే+ప్రకృత్యా  
 తిభ్యఉపసంఖ్యాత్తృతీయోపపత్తిః || గంగాయా భూతలవాహిన్యా  
 మందాకిన్యాః, తరుగైరూర్మిభిః, సంగతం-సంశ్లిష్టం, మూలంయస్య  
 తం గంగాతీరహమిత్యధః || ఏతేనాత్వంతపవిత్రతాసూచ్యతే ||

మింగుదీపాదపముపాగమల్ || తత్ర || ౧౦౬ || ప || దృష్టావరామహే  
నేకజన్మరచితైర్దృశ్యంశుభైః కర్మభిశ్చ శ్రావమాత్మవరద్యయాదుపన  
తాం వృత్తిచవైఖానసీమ్ | అత్యుజ్జ్వలభీతహర్షశోకజనిలైర్పాప్తైః  
ర్నిషాదాధిపశ్చితాశీతగుణాన్వితైరవిరళైస్సంపృక్తవక్త్రోభవత్ || ౧౦౭ ||

తథా గగనగంగయా-ఆకాశగంగయా, ఆలింగితమృగిష్టం, శృంగమ  
గగిభాగోయన్యతమిత్యోన్నత్యాతిశయోక్తిః || శృంగిబెరపురస్య-గు  
హపగరస్యాల్పంకారమాభరణధూతం శోభావహమిత్యర్థః || ఇంగు  
దీపాదపం-తాపనతరుముపాగమల్, తన్మూలప్రదేశమశిశోయదిత్యర్థః |  
ని || ఇంగుదీతాపనతరుమిత్యమరః || తత్ర తస్మిన్ తరుణూలే || ౧౦౬ ||  
దృష్టావరామహే || నిషాదావనగోచరాజాత్యంతరాస్తేషామధిపా రాజా గు  
హాః అనేకజన్మరచితైః-జన్మాంతరసహస్రాచరితైరిత్యర్థః || శుభైః క  
ర్మభిః-ప్రతినీయమోపవాసాదిసత్కృత్యైర్వైతృభిర్దృశ్యం సాక్షాత్క  
రణీయం, రామందృష్టా తథా మాతుః కైకేయ్యః పరద్యయాత్పూ  
ర్వోక్తాద్వరయ్యుక్తాద్ధైత్యాః ఉపనతాం-ప్రాప్తాం, వైఖానసానాం-వా  
నప్రస్థానాంసంబంధినీం వైఖానసీం + తస్యేదమిత్యేవ టిడ్ఢాణభి  
త్యాదినాజీవ || వృత్తిచ జటావల్మలధారణకందమూలాద్యశనవనవా  
సవ్యాపారంచేత్యర్థః || ని || వైఖానసోపనెవాసీవానప్రస్థశ్చ తాప  
నఇతియాదవః || శ్రుత్యా అత్యుజ్జ్వలభీతాభ్యాం-అత్యుత్కటాభ్యాం  
హర్షశోకాభ్యామానందవిషాదాభ్యాం జనితైః శ్రీరామదర్శనాత్  
హర్షావనవాసశాస్త్రాచారాచాకృతాచరణైః || అతఏవ శీతాశీతగుణాభ్యాం  
శీతాష్ణగుణాభ్యాం అన్వితైస్సమవేతైః, హర్షజత్యాచీతగుణాన్విత  
త్వంశోకజత్యాన్వితగుణాన్వితత్వమితివివేకః || అవిరళైస్సాన్ద్రైర్పా  
ప్తైరశుభిః సంపృక్తవక్త్రైః-పరిక్లిన్నవదనః, సంపృక్తగాత్రఇతిపా  
రాంతరంఅభవత్ || శ్రీరామదర్శనవనవాసశాస్త్రవిజనితానందవిషాదా  
భ్యాం శీతాశీతగుణాన్వితాన్యశూణ్యవర్తయదిత్యర్థః || అతఏవ యథా

X || సాయంప్రియసుహృద్భూమాస్సమాసాద్య కృతాంజలిరంజనా రఘు  
 నాథమనునాథితవాన్ || ౧౦౮ || దేవ పితృనియోగప్రవణాంతఃకర  
 ణమపి భవంతం విజ్ఞాపయితుమజ్ఞాతజానపదరీతిర్భారతీ మాం ముఖర  
 యతి || ౧౦౯ || అస్త్యేతదనివార్యపీర్వోద్భటభటదుగ్ధవగ్ధయక్త  
 క్రమమనన్వయాత్క్రమాపరనామాయథాసంఖ్యాలంకారః || శార్దూలవి  
 క్రిడితంవృత్తమ్ || ౧౧౦ || —స ఇతి || సాయంప్రియసుహృత్-ప్రియ  
 మిత్రం + సుహృద్భూమాదౌమిత్రామిత్రయోరితినిపాతః || గుహ  
 స్సమాసాద్య-సమీపమాగత్య, కృతాంజలిర్విరచితకరసంపుటస్సక్తావిన  
 యలక్షణమేతత్ || అంజనా యాథాభ్యేన నత్యేవచారికతయేత్య  
 థః || ౧౧ || తల్యేత్వద్ధాంజనాద్యయమిత్యమరః || రఘునాథం-శ్రీ  
 రామమనునాథితవాన్-యాచితవాన్ ప్రార్థితవానిత్యథః + నా  
 థ్యయాజ్ఞాయామితిధాతౌః క్తవతుప్రత్యయః || ౧౧౨ || —అ || తత్ప్ర  
 కారమేవవివరిష్యన్నాదౌ తావత్ప్రవినయమావిష్య-రౌతి || దేవ  
 తి || హేదేవ-సావమిన్, పితృనియోగప్రవణం-పిత్రాజ్ఞాపరణంత్యమ  
 స్తఃకరణం యస్యతంతథౌక్తమపి అనివార్య నిశ్చయమపీత్యథః ||  
 భవంతంప్రతి విజ్ఞాపయితుం-వక్తవ్యాధంకధయితుం, అజ్ఞాతా-అవి  
 దితా, జానపదానాం-జనపదవాసినాం, అపామరజనానాం రీతిశ్చైతీ  
 యస్యాస్సాతథోక్తా పామరసాధారణీత్యథః || భారతీ-సంస్వతీ, మాం  
 ముఖరయతి-ముఖంవాగస్యాస్తీతిముఖరౌనిరంతరభాషీ + నఖముఖకుం  
 జేభ్యోరౌవక్తవ్యఇతిరప్రత్యయః || ౧౧ || దుర్ముఖేముఖరాబద్ధముఖావి  
 త్యమరః || తత్స్తత్కరోతీతిన్యంతాల్లట్ || ముఖరీకరౌతి-వ్యాహర  
 యతీత్యథః || అతా విజ్ఞాపయామితిభావః || ౧౧౯ || —అ || సం  
 ప్రతి యద్విజ్ఞాపనీయంతవాహ || అస్తీతి || అనివార్యపీర్వోద్భటా-అన  
 తిక్రమణీయపరాక్రమోజ్ఞుంభితా, భటా-పీడయోధాయస్తీకాసతథో  
 క్తోయోధుగ్ధవగ్ధః-గిరిదుగ్ధాదిగుప్తిస్థాననివహః, తేన యక్తం-

మనుష్య భోగ్యజాతమంధరం మంధరాహృదయతొదావహమస్త  
దీయంలాజ్యమ్ || ౧౧౦ || తదిదమనిదం ప్రథమప్రవృత్తం పరిగృహ్య  
కించిదనుగృహ్యచ పరిజనయోగ్యభాగ్యభాజనమముంజనం సన్వయమ  
ముంచన్నేవ తాతాదేశఁదేశేస్త్విన్దయసీయానుభావమునిబృందమ

సంగతం, దుగేత్యత్రదుఃఖానగమ్యతెత్రేతివిగ్రహః + సుదురోరధి  
కరణైతిగమేర్థః || ఇత్థంభూతస్త్వేనరాజ్ఞామాశ్రయణీయత్వాదితిభా  
వః || తథాహమనుః || \* ధనుదుఃగఁంమహీదుఃగఁమద్దుఃగఁంవా  
హ్మేమేవచ ! నృదుఃగంగిరిదుఃగంవా సమాశ్రిత్యవసేన్నృపఞ్చతి  
తథా అనుషక్తమనపాయీ యద్యోగ్యజాతం సృష్టంధనావహానా  
వస్తువిశేషసమృద్ధిః || తేనమంధరం-నిర్భరం పరిపూర్ణమిత్యర్థః ||  
ఏవంభూతస్త్వేనాపాచయత్వాదితిభావః || తథామంధరాయాః య  
ష్టద్రాజ్యాభిషేకవిమాతకారిణ్యాః కైకేయా దాస్యాః, హృదయ  
తొదావహం-మనోవ్యథాకరం, ఎతద్విసుటనె తస్మాదనధికాచాదితి  
భావః || అస్తదీయమస్తత్సంబంధి + త్యదాదీనిచేతివృద్ధసంజ్ఞాయాం  
సృష్టాచ్ఛః | ఏతద్రాజ్యమయందేశైత్యర్థః || అస్తి-వర్తతే|| ౧౧౦ ||  
అస్తుప్రస్తుతే కింతత్రాహ || తదితి || హేరామ భవా. ఇదం వః  
థమం ప్రవృత్తం ప్రవృత్తిః ప్రాప్తిర్యస్యతదిదం ప్రథమప్రవృత్తం  
తన్నభవతిత్యనిదంప్రథమప్రవృత్తం | చిరకాలప్రాప్త్యా అనూత  
నమిత్యర్థః + ప్రవృత్తమితిభావేకః || పూర్వం యదాకదాచిద  
పీద్యజ్జహారాజాపరిపాలితత్వాదితిభావః || తత్పూర్వోక్తప్రకారమి  
దమేతద్రాజ్యం పరిగృహ్య-స్వీకృత్య, తథా అముంజనం మామిత్య  
ర్థః || పరిజనస్య-భృత్యవగఁస్య, యోగ్యమర్హయద్రాజ్యం -భా  
గధేయం, తస్యభాజనం-పాత్రం, కించిదీషత్ పూర్ణానుగ్రహస్యాన  
ర్హత్యాదితివినయోక్తిః || అనుగృహ్య-దృత్య త్వేననియుజ్యేత్యర్థః ||  
తథా తాతాదేశం మునిపుత్ర్యా వనమాశ్రయేత్యేనంరూపంపిత్యనియో

ద్వాకినీసందర్శనైనమందాయమానజననీజనవియోగదుర్దశశ్చతుర్దశ దశఠ  
 భకధితాస్సమాస్సమాపయతుభవానితి ॥ ౧౦౧ ॥ పతస్త్రిన్నితే ప్రార్థ  
 నాభాజసఖ్యోప్రత్యాచఖ్యోరామభద్రః ప్రియోక్త్యా । మాతుర్వా  
 క్యాద్వల్మీకీనాపుత్రం మేగాత్రంక్షాత్రప్రక్రియాం నార్హతీతి ॥ ౧౦౨ ॥  
 గమిత్యథః ॥ స్వయమముంచన్నపరిత్యజన్నేవ, విస్తయసీయః-అశ్చ  
 ర్యకరః, అనుభావస్తపస్సామధ్యం యస్యతత్తాదృశం మునిబృందం  
 యస్మిన్ తస్మిన్ ॥ గంగాతీరేస్వినాస్యాత్యంతపుణ్యక్షేత్రాన్విన్నరంత  
 రమహాతపానిష్ఠనివహాధిష్ఠితచత్యథః ॥ ఏతేన సమావాసయోగ్యసం  
 పన్నతయా నివాసార్హతానూచ్యతే ॥ అస్మిన్ దేశే-జనపదే, మందా  
 కినిసందర్శనైనచేతునా మందాయమానా-మందీభవంతీ జననీజనవిర  
 హదుర్దశామాతృవగవశ్లేషజనితవిషాదోయస్యసతథోక్తస్స ॥ లో  
 కజననీత్వాద్గంగాయాఇతిభావః ॥ తేన మాతృణామత్యంతపవిత్రతా  
 నూచ్యతే ॥ దశరథేన కథితాః-నిర్దిష్టాశ్చతుర్దశసంఖ్యాకాస్సమాః ప  
 త్సరాన్ సమాపయతు-అతివాహయతు, ఇత్యనునాథితవానితిపూర్వే  
 ణసంబంధః + సంపూర్వాదాహ్నితేః ప్రార్థనాయాం లోట్ ॥  
 శేషేప్రథమః ॥ ని ॥ సంపత్సరోవత్సరోబ్ధాహాయనాస్త్రిశరత్సమా  
 ఇత్యమరః ॥ ౧౦౧ ॥—తస్త్రిన్నితి ॥ సఖ్య-మిత్రే, తస్మిన్ గుహే-ఇ  
 త్థమనైవప్రకారేణ, ప్రార్థనాభాజి-ప్రార్థనాంకుర్వతీసతి, రా  
 మభద్రః ప్రియోక్త్యా-ప్రియవచనైన, అన్యథా తస్య మనఃకలశస్సాన్వది  
 తిభావః ॥ ప్రత్యాచఖ్యో-ప్రత్యాఖ్యతవాన్, తత్ప్రార్థనాం నిరా  
 కృతవానిత్యథః ॥ కిమితి ॥ మాతుర్వాక్యతో-కైకయోనియోగవ  
 చనాత్, అత్ర మాతృగ్రహణం పితుర్నిర్దోషత్వప్రకాశనార్థం, వ  
 ల్మీకీనాపుత్రం-మునివేషధారిత్యథః ॥ మే-మమ, గాత్రం-శరీరం,  
 క్షాత్రప్రక్రియాం-క్షత్రియోచితప్రకారం, రాజవేషమిత్యర్థః ॥ గృ  
 హీనుమితిశేషః నార్హతి-యోగ్యంనభవతీత్యర్థః ॥ + గృహీతంనవతి



గ || తత్స్తదనురోధేన రోధస్తరోధస్తాత్సుమంత్రే నియంత్రయర  
 ధ్యేవాశరధ్యోరాతిథ్యం సమభువర్కంకర్తుమివ మందమందమరవింద  
 బృందస్యందమానమకరందబిందుసందోహవాహినివాహినీతరంగమరు  
 తి వాతి కాననగమనావస్తాం కాకుత్స్థస్య పెక్తితుమక్షమాయామి  
 వత్తాభృతిచరమేతిరోహితాయామహ్నిమధిదేవతాయాం సంధ్యాం చ  
 త్యజేదిత్యాధ్యాయాద్ధృహితపరిత్యాగస్య అనుచితత్వాదితీభావః || ఇతి  
 ప్రత్యాధ్యక్ష్యావితిపూర్వేణసంబంధః || శాలినీపృత్తమ్ || ౧౧౨||—  
 తతః || తతః ప్రత్యాఖ్యానానంతరం, తదనురోధేన-గుహానువర్తనే  
 న, రోధస్తరోధంగానదీతటరుచాస్య, కస్యచిద్వృక్షస్యేత్యర్థః || అథ  
 స్తాదధః ప్రదేశే సుమంత్రే నియంత్రితరథ్య-నియమితరథాశ్వేసతి  
 దాశరథ్యోః-రామలక్ష్మణయోః, మభువర్కః-మభుగుడాదిమభురవ  
 దాథామిశ్రితం పూజ్యానాం దేయద్రవ్యం లెససహసమభువర్కం  
 తిథ్యమతిథిసత్కారం కర్తుమివేతిఫలోల్లేప్తితా || అరవిందబృందా  
 దబ్జషండాత్, స్వందమానం-ప్రసరివంతం, మకరందబిందుసందో  
 హం-పుష్పరసశీకరనిగురుంబంవహతీతథోక్తేవాహినీతరంగమరుతి-  
 గంగాతరంగమరుతే, మందంమందం-మందప్రకారం- + ప్రకారేగు  
 ణవచనస్యేతిద్విర్భావః || కర్తృధారయవద్భవాత్సుపోలుక్ || ఏతేన  
 క్షేత్యమాంద్యసారభ్యసంపత్తిరుక్తా || వాతి-ప్రసరితసతి + వాతేశ్వత్య  
 ప్రత్యయః || వహతీపాశే వహతి ప్రవర్తమానెసతి తదా కాకుత్స్థ  
 స్య త్రిరామస్య అత్రైకవచనగ్రహణం తస్యేవ ప్రాధాన్యాదిత్య  
 వగంతవ్యమ్ || కాననగమనావస్తామరణ్యయా త్రాదుర్దశాం పెక్తి  
 తు-దృష్టుమక్షమాయామసహమానాయామితు్యల్లేప్తితా || అహ్నిమ  
 ధిదేవతాయామహఃపతా, చరమే-త్తాభృతి, అస్తాచలే || అస్తస్సు  
 చరమత్తాభృతిత్వమరః || తిరోహితాయామంతర్హితాయాంసత్వాం,  
 సూర్యేస్తంగతేనతీత్యర్థః || రామశ్చరమాం పశ్చిమాం సంధ్యాంస

రమాం రామస్సముపాస్యతస్యాంతరుమూలభువిలక్ష్మణపరికల్పితం పర్వ  
తల్పమభజత ॥ ౧౧౩ ॥ ప ॥ రామేవిదేహసుతయా తరుమూలసంజ్ఞ  
మంతశపురంవిశతిలక్ష్మణసౌవిదల్లమ్ । నిధ్యాంతంనియమితామితబా

ముపాస్య-సాయంసంధ్యావందనంకృత్యేతథః ॥ తస్యాంఘ్రోన్వీక్తా  
యాం తరుమూలభువి-ఇంగుదీవృక్షాధఃప్రదేశే లక్ష్మణేన పరికల్పితం  
విరచితం, పణాతల్పం-పణామయశయ్యాం, ॥ ౧౧ ॥ తల్పంశయ్యాత్తు  
దారైషి వృత్తమరః ॥ అభజత-ప్రావత్, తత్ర సంవివేశేత్యథః ॥ త  
త్ర సకలలోకవంద్యమానచరణారవిందస్యాపి భగవతః శ్రీరామస్య  
సంధ్యావందనాచరణం లోకే సంప్రదాయప్రవర్తనార్థమిత్యవగంత  
వ్యమ్ ॥ తదుక్తంభగవతాగీతాసు ॥ \* లోకసంగ్రహమేవాపి సర్వ  
శ్లోకకర్తృమర్హసి । యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరౌజనః ॥ సయ  
త్ప్రమాణంకురుతే లోకస్తదనువర్తత ఇతి ॥ అథవా \* అహరహస్సం  
ధ్యాముపాసీతేత్యాదిసకలశాస్త్రాభిజ్ఞస్య సమస్తధర్మాదరణతత్పరస్య  
లీలావిగ్రహధారిణః శ్రీరామస్యాయురారౌగ్యాదిసకలశ్రేయఃప్రద  
త్వాత్సంధ్యావందనం యుక్తమేవేతిద్రష్టవ్యమ్ \* తథాచ మహాభార  
తే ॥ పితౄమహఃపితౄణామృష్టామూర్తింతాముత్ససజహః । సాప్రా  
తస్సాయమాగత్య సంధ్యారూపేణవర్తతే ॥ పితౄంసంధ్యాంయతాత్మా  
నోయేతుదీర్ఘముపానతే । దీర్ఘాయుషోభవిష్యంతి నీరుజఃపాం  
డునందనేతి ॥ ౧౧౩ ॥ — రామఇతి ॥ రామే విదేహసుతయా-జై  
దేహ్య, సహేత్యథః ॥ అత్రసహాధకాప్రయోగేపి తదథస్య గ  
మ్యతాయాం వృద్ధోయూనేతి సూత్రనిదేశాదేవ జ్ఞాపకాత్సహార్థ  
కానామప్రయోగేపి సహాయకైఽప్రధానఇతి సహాధే తృతీయా ॥  
లక్ష్మణవీవ సౌవిదల్లః కంచుకీచౌవారికౌయస్యతత్ సౌమిత్రికృతసంత  
క్షణమిత్యథః ॥ ౧౧ ॥ సౌవిదల్లఃకంచుకీనఇత్యమరః ॥ తరుమూలం  
వృక్షాధఃప్రదేశఇతి సంజ్ఞాయస్యతం తమ్రాపమిత్యథః ॥ అంతఃపు

షష్ఠ్యష్టిర్నిద్రానిరన్యనిషసాదనిషాదనాథః ॥౧౦౮॥ X ॥ వ్యతీతా  
యాం విభావర్యామర్యమమరీచిమాలభారిణిపూర్వోర్విధరమూర్ధ్ని  
విరచితజటాబంధౌ వాశరథీ భాగీరథీకచ్ఛమగచ్ఛతామ్ ॥ ౧౦౯ ॥ త  
త్ర రామః ప్రహృష్టచేతాస్సీతామాచష్ట ॥ ౧౧౦ ॥ ప ॥ మేధ్యాశ్చ  
మాగఃపరిమాగఃసంభవస్య దివ్యోషధీంకపిలకోపమహాజ్వరస్య ।  
రం-శుద్ధాంతం, ప్రవిశతి-ప్రవిష్టవతిసతి, నిషాదనాథోగుహః, తంత  
భాధూతం భూతలశాయినం త్రిరామం నిధ్యాయ-దృష్ట్వా, ని ॥ ని  
ర్వణానంతనిధ్యానం దర్శనాలోకనైక్షణమిత్యమరః ॥ నియమితా -  
అంతర్నిరుద్ధా, అమితా-అవిచ్ఛిన్నా, బాష్పవృష్టిరహితప్రసృష్టాతో  
యేనసతతోక్తస్సౌ త్రిరామమదఃశాదర్శనేన, తోదనప్రవృత్తావపి  
అమంగలధియా-గళనిరుద్ధరోదనత్యథః ॥ నిద్రాం నిశస్య-త్యక్త్వా  
నిషసాద-లక్ష్మణనల్లపతాత్పర్యేణ జాగ్రదేవ తత్ప్రాపవిష్టవానిత్యర్థః  
వనంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౧౧ ॥ —వ్యతీతాయామితి ॥ విభావర్యాం-  
రజస్వారి, ని ॥ విభావరీతమస్విన్యారజనీయామినీతమిత్యమరః ॥ వ్య  
తీతాయాం-అపగతాయాంసత్యాం, పూర్వోర్విధరమూర్ధ్ని-ఉదయాచ  
లభిభరె, ని ॥ ఉదయఃపూర్వపర్వతేత్యమరః ॥ అర్యష్టస్సూర్యస్య,  
మరీచిమాలా-కిరణపక్షిం, తాంబిధి-తిలర్యమమరీచిమాలభారి త  
భాధూతై సతీత్యథః ॥ సూర్యకిరణప్రసరణానంతరమితియావత్ +  
ఇష్టకేషీకామాలానాంచితమాలభారిషివతిహాస్యః ॥ దాశరథీ-రామ  
లక్ష్మణౌ, విరచితః-విహితః, జటానాంబంధః వటవృక్షక్షరైర్గ్రంధనం  
యాభ్యాంతౌ సీతయాసహ భాగీరథీకచ్ఛం-గంగాతీరమగచ్ఛతాంప్రా  
ప్తవంతౌ ॥ ని ॥ జలప్రాయమనూపంస్యాతుంసికచ్ఛస్తథావిధిత్య  
మరః ॥ ౧౧౨ ॥ —తత్రైతి ॥ తత్ర భాగీరథీకచ్ఛై, రామః ప్రహృష్ట  
చేతాః-తద్దర్శనాత్సంతసంతుష్టాంతఃకరణస్సౌ, సీతామాచష్టావా  
చత్ ॥ ౧౧౩ ॥ —అ ॥ తదేవాహ ॥ మేధ్యేతి ॥ మేధ్యః-పవిత్రః

తాతానుతర్పణపచెళిమభాగధేయం భాగీరథీం భగవతీం శరణంభజా-  
మః ॥ ౧౧౭ ॥ ౫ ॥ తదనంతరం రామస్సాంత్యవచనవారితసుమంత్ర

యదాప్తి \* ప్రజాపతిరశ్వమేధమస్మజత ॥ యోమేధాయాలభ్యతే ॥  
అశాసానామేధపతిభ్యాం మేధమిత్యాదిశ్చుతౌ దర్శనాన్తేధశద్వోయా  
గవచనః ॥ యథా త్వమేవపితృమేధఇతివత్ ॥ ౧ ॥ మేధఃక్రతౌమ  
తౌమేధేతివిశ్వశ్చ ॥ తథాచ మేధేసాధుర్మేధ్యః + తత్రసాధురితి మ  
త్ప్రత్యయః ॥ అథవా మేధార్హః మేధ్యః + తదర్హమితి యత్ప్రత్య  
యః ॥ సచాసావశ్వశ్చ అశ్వమేధీయాశ్వఇత్యర్థః ॥ తస్య మార్గప  
రిమాగణైః-వత్తాన్వైషణైః, సంభవః ఉత్పత్తిర్యస్యతస్య కపిలకోప  
మహాజ్వరస్య-కపిలమునిక్రోధరూపమహామయస్య, దివ్యావధీమసా  
ధారణౌషధీఘాతాః, తమవశాంతికరీమిత్యర్థః ॥ తథా తాతానుత  
ర్పణేనాస్త త్పూర్వపితృసంతర్పణేన, వనేళిమం-పరివక్త్రం, భాగధే  
యం-భాగ్యంయస్యాస్తాం పరోపకారాచరణౌపయోగితయైవజన్తసా  
ఫల్యసంభవాదితిభావః ॥ పచెళిమేత్యత్ర + కర్తకర్తరికేళిమరఉప  
సంఖ్యానమితికేళిమర్పిత్యయః ॥ భగవతీం-పూజ్యం, భాగీరథీం-గం  
గాం, శరణంభజామః-ప్రాప్నుమః, యతోస్తత్కులమహత్తరేణభ  
గీరథేనేంద్రపరిముషితాశ్వమేధీయాశ్వాన్వైషణనమయే కాపిలకోపా  
నలదగ్ధానాం పితౄణాం స్వలోకప్రాపణాయావతారితా కార్యసి  
ద్ధిం కృతవతీ అతా భాగీరథీనామ్న ఇయం వ్యవహీయతే ॥ తస్మాద  
స్తాకమపి శరణాగతానాం కార్యసిద్ధింకరిష్యతీతి తద్భజనం యక్తమే  
వేతిభావః ॥ స్పష్టోత్తరూపకాలంకారః ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౧౧౭  
తదితి ॥ తదనంతరం భాగీరథీభజనానంతరం, రామః సాంత్యవచనైః-

తాతానువర్తనైతిపాతేతాతస్య పూర్వపురుషస్య, భగీరథస్యకర్తృణః అ  
నువర్తనైనానుసరణేన, పచెళిమంభాగధేయం భాగ్యంయస్యాస్తాం ॥  
భగీరథకర్తృకానుసరణేన గంగాపుణ్యప్రభావః ప్రకటితఇతిభావః ॥

స్ససౌమిత్రిర్తుంగళాని ప్రార్థయమానయా తయా మైథిల్యాసహ గు  
హేనానీతాం నావమాదురోహ ॥ ౧౦౮ ॥ సవీషనిషిధ్య నిషాదాధిప  
తెరనుగమనమపి తూణామెవని స్తీణాసురసరితూర్పురస్సంపూర్ణ సస్యే  
వత్సాభిధానై జనపదే కృతపదశ్చలలక్ష్యవెధనచతురశ్చతురో మృ  
గాన్నిహత్య కుత్రచిద్వనస్పతిమాలే నిశామనైషీత్ ॥ ౧౦౯ ॥

ప్రియో క్తిభిరేవవారితః త్వంపునరయోధ్యాంప్రతియాహీతినివర్తితః  
సుమంత్రాయోనసతథోక్తః ॥ అత్ర సాంత్యగ్రహణం తన్ననభేదనిరా  
సాథామిత్యవగంతవ్యమ్ ॥ ససౌమిత్రిస్సలక్ష్యణస్స మంగళాని \*  
పుత్రోదశరథస్యాం మహారాజస్యధీమతః | నిదేశంపారయత్వేమం  
గంగేతవ్సభిరక్షితఇత్యాదిత్రురామాయణోక్తకల్యాణానీత్యర్థః ॥ ప్రా  
థమ్యమాశ్రయా-యాచమానయా \* యాజ్ఞాయామభియానైచప్రార్థ  
నాకథ్యతైబుధైరిత్యభిధానాత్ ॥ తయా అనునృతయా మైథిల్యాసహ  
జానక్యాసాకం, గుహేన అనీతాం భృత్యద్వారాప్రాపితామిత్యర్థః  
నావంతరిమాదురోహ-అధిష్ఠితవాక్ ॥ ౧ ॥ (స్త్రీ)యాంనౌస్తరణిస్త  
రిరిత్యమరః ॥ ౧౦౮ ॥ — సఇతి ॥ యోనావమాదురోహ సవీష రా  
మః నిషాదాధిపతేగుహస్యాపి సుమంత్రానుసరణనిషేధసముచ్చ  
యార్థకోయమపిశబ్దః ॥ అనుగమనమనుసరణంనిషిధ్య త్వయాసమ్య  
గ్భక్తిః పృథగ్వితా అతస్తవ్యమత్రైవవసేతినివార్య తూణాంక్షిప్రమే  
వ విలంబేంతరాయస్సాన్విదితిభయాదితిభావః ॥ నిస్తీర్ణసురసరితూర్పు  
రః-విలంఘితగంగావహహాస్సక్, సంపూర్ణ సస్యేప్రీహ్యదినకలనస్య  
సమృద్ధఇత్యర్థః ॥ వత్సఇత్యభిధానమాఖ్యాయస్యతస్మిన్జనపదే-దే  
శే ॥ ౧ ॥ నీవృజ్జనపదాదేశవిషయాదిత్యమరః ॥ కృతపదః-ప్రవిష్టఇత్య  
ర్థః ॥ చలలక్ష్య వెధనచతురశ్చంచలశరవ్యవహారనిపుణః, అతపీవ  
చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకా మృగా వరాహాదీ నిహత్య-ప్రహృ  
త్య, కుత్రధర్మ త్వేనానిషిద్ధత్యాదితిభావః ॥ కుత్రచిత్కస్తింశ్చిద్వనస్స

అన్యేద్యుర్వన్యేనపథా ప్రయాతాస్తే ప్రయాగేప్రతాయమానేహోమ  
 ధూమప్రాగ్భారం భరద్వాజాశ్రమమాశ్రయంతః పశ్చాదభివాద్య త  
 మమందహర్షం మహర్షిమనేనాదిష్టవత్త్వేనాపైక ర్తసీపూరోపప్లవం ప్ల

తిమూలే-వృక్షాధః ప్రదేశే, నిశాం-రాత్రిమనైషీత్-వ్యగమయత్,  
 మత్స్యభిధానఇతిప్రామాదికఃపాఠః ॥ ఉక్తంచక్రిరామాయణే ॥  
 తతస్సమృద్ధాః శుభసస్యశాలినః క్షణేనవత్సాన్సుదితానుపాగమత్ ।  
 తాతత్రహతావచతురోమహమ్మగాః వరాహమృశ్యంపృషతం మహా  
 దురుమిత్యాది ॥ ౧౦౯ ॥ —అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యురన్యస్మిన్దినే  
 + సద్యఃపరుదిత్యాదినానిపాతితమవ్యయం ॥ని ॥ అద్యాత్ర హృస్వి  
 థపూర్వేహీత్యాదౌ పూర్వోత్తరాపరాత్ ॥ తథాధరాన్యాన్యత  
 రేతరాత్పూర్వేద్యురాదయిత్యమరః ॥ తె సీతారామలక్ష్మణాః వ.  
 నేభన్మవన్యస్తేనపథా ఆరణ్యకవత్త్వేనా,ప్రయాతాః-ప్రస్థితాస్సంతః,  
 ప్రయాగ-ప్రయాగాఢ్యై పుణ్యక్షేత్రే, ప్రతాయమానః-స్వయం ప్రత  
 న్యమానోవ్యాప్తువానఇతియావత్ + తనోఽఽకర్తకర్తరీ యకిలట,  
 శ్శానచిముమాగమః ॥ తనోతేర్యక్తీతినునాసికస్య వైకల్పికఅకారః;  
 హోమధూమప్రాగ్భారో-హోమధూమసమూహో యస్మిన్తం హ.  
 వ్యగంధిధూమానుమేయమిత్యధః ॥ ప్రాగ్భారశబ్దస్సమూహే రూ  
 ఢః భరద్వాజాశ్రమం-భరద్వాజాశ్రమహాక్షేస్తవోవనం, ఆశ్రయం,  
 తః-ప్రాప్తువంతస్సంతః, అమందహర్షం-నిజాగమనాదమందఃఅనల్పః  
 హర్షః ఆనందోయస్య తం మహర్షిం-ఋషిశ్రేష్ఠం,తం భరద్వాజం-అ

గంగాయమునయొర్మధ్యే ప్రయాగప్రదేశావత్సదేశః తతః పశ్చిమ  
 భాగే పాంచాలః, యమునాదక్షిణదేశే శూరసేనః,తస్మాత్పశ్చిమతొ  
 మత్స్యదేశఇతి, ఇత్థం దేశస్యవస్థాయా దృశ్యమానత్వాన్తస్మాన్నినితి  
 పాఠః ప్రామాదికఇతిక్రిరామాయణాయోధ్యాకాండత్రిపంచాశసగ్ల  
 న్యాఖ్యానే గోవిందరాజీయే ॥

చానవైణ్ణానని స్తీర్య శమధనజనసన్నిధానశమితశాత్రవసకలసత్వదరి  
 త్రివిదిత్యం చిత్రకూటాచలమభజన్ || ౧౨౦ || ప || అనుజరచితవర్ణా  
 గారహృద్యాసుమాద్యత్పరభృతగళచంచత్పంచమైరంచితాసు | జన  
 కదుహితృయోగాజ్ఞాతసాకేతసౌఖ్యశ్చిరమరమతరామశ్చిత్రకూటస్థతీ

---

భివాద్య-నమస్కృత్యచ, రామస్సవ్యయం తాఙకబ్రహ్మపి క్షత్రియరూ  
 పెణౌవతీణతావద్యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠత్యాదిస్తానాత్ క్షత్రియ,  
 మర్యాదాం ప్రవర్తితవానితినూచితం || అనెనమహర్షితా ఆదిష్టంయ,  
 ద్వత్తా చిత్రకూటమార్గస్తేనవికర్తనస్య సూర్యస్యావత్సంవైకర్తనీయ  
 మునానదీ + తస్యావత్సమిత్యణ్ ట్థాణఞ్ఞిత్యాదినాజీవ || తస్యాః  
 పూరి-ప్రవాహవన, ఉపప్లవఆపత్ తం మార్గనిర్దేశకత్వాదితిభావః ||  
 ని || కాశీందీసూర్యతనయామమునాశమనస్వసేత్వమరిః || వైణ్ణవేన-  
 వేణ్ణమయేన, ప్లవేనోడుపేన || ని || ఉడుపంతుప్లవఃకోలఇత్వమరిః,  
 ని స్తీర్యతీర్త్వా, శమో వైరాగ్యాదినా నిర్వికారచిత్తత్వం నవన ధనం  
 యేషాంతే శమధనామహర్షయస్తవీరజనాః తేషాం సంనిధానెన-సా  
 నిధ్యేన- శమితశాత్రవాణి-ప్రశాంతవైరాణి, యానిసకలసత్త్వానిగో  
 వ్యామ్రాదినమస్తజంతవః తేషాంచరిత్రైకాన్యోవ్యసాహచర్యరూపే  
 ణ, విచిత్రమాశ్చర్యకరం నిరైవరదేశతావన్నివాసార్హమిత్యర్థః || చి  
 త్రకూటంనామ అచలరీపర్వతమభజన్-ప్రాపుః || ౧౨౦ || అనుజైతి ||  
 అనుజరచితవర్ణా-గారహృద్యాసు- సౌమిత్రీనిర్మితవర్ణశౌలామనో  
 హరాసు, తథామాద్యత్పరభృతానాం మత్తకోకిలానాం, గళైః-కం  
 తకుహరేషు, చంచంతః-ప్రసరంతౌ యే పంచమాః-స్వరవిశేషాస్తేః  
 || ని || వికళకూజతిపంచమమిత్యభిధానాత్ || ని || వనప్రియఃవరభృ  
 తః కోకిలఃపికఇత్వమరిః || అంచితాసు-మనోహరాసు + అంచేగ్రూ  
 జాయామితీడ్గాగమః || చిత్రకూటస్య స్థలీష్వకృత్రిమధూమిమ +  
 జ్ఞానవదేత్యాదినాఅకృత్రిమాథేజీవ || రామః జనకదుహితృయో

మః ॥ ౧౨౧ ॥ X ॥ అథ మాంవనవాసవైరస్యాదపినామరామస్సమా  
హ్వాయేతి ప్రత్యాశాపరతంత్రస్సుమంత్రః కానిచిదహనిగుహసకా  
శేనీత్వా నిరాశస్తతః ప్రతినివృత్తానివృత్తాత్సవామయోధ్యామాసా  
ద్య నిర్దాశరథిస్సరథిరయంసమాగతఇతి శోకాతిరెకాతురపౌరజనజః  
నితదీనాక్రందమందీభూతనేమిఘోషాదవరుహ్య రథాద్వశరథంప్రయా

గాత్-జానకీసాంగత్యాద్ధైత్యం ॥ ౧ ॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యా  
నసంగతియక్తిష్టిత్యమరః ॥ జాతముత్పన్నం సాకేతే ఆయోధ్యా  
యాం యత్సౌఖ్యమానందః తత్సదృశంసౌఖ్యంయస్యసతథోక్తస్సన్ని  
తినిదగ్ధనాలంకారః ॥ చిరం బహుకాలమరమతఃఆక్రీడత్ ॥ ౧ ॥ సా  
కేతంస్యాదయోధ్యాయాంకోసలానందినీతథేతియాదవః ॥ ౧౨౧ ॥  
అథేతి ॥ అథ చిత్రకూటభజనానంతరం, వనవాసే క్లేశభూయిష్ఠే వన  
సంచారే వైరస్యాత్ ద్వేషాదపినామ అస్తత్సహవాసానురాగాభా  
వేపీత్యపిశబ్దార్థః ॥ నామెతిసంభావనాయాం ॥ ౧ ॥ నామప్రకా  
శసంభావ్యకుత్సాఘ్యపగమేషుచేతివిశ్వః ॥ రామః మాం సమాహ్వ  
యేత్ ఆకారయేదిత్యేవంభూతాయాః ప్రత్యాశాయాః-ప్రత్యాశాం  
క్షాయాః శరతంత్రః-పరాధీనః, తాదృగాశాబద్ధస్సన్నిత్యథః ॥ సు  
మంత్రః గుహసకాశే-గుహనికటే, కానిచిదహనిద్విత్రాణి చినానీ  
త్యథః ॥ తథారామాయణమ్ \* తతస్సాయాహ్వానమయే తృతీయే  
హనిసారథిరీతి ॥ నీత్వా-గమయిత్వా, తతస్తదనంతరం, నిరాశః దృ  
ఢప్రతిజ్ఞస్య తతోవైరస్యంకుతః పునరాహ్వానమిత్యాశారహితస్సక్తః,  
ప్రతినివృత్తః-ప్రత్యావృత్తః, నివృత్తాత్సవాం-నిరానందామిత్యర్థః ॥  
అయోధ్యాం సమాసాద్య-ప్రాప్య, నిర్దాశరథిః-దాశరథిరహితః, అ  
యంసారథిస్సుమంత్రః సమాగతఇతిహేతోః యశ్శోకాతిరెకః - వి  
షాదాతిశయస్తేనాతురైః విహ్వలైః పౌరజనేజనైః ఉత్పాదితః  
యోదీనాక్రందః ఆర్తఘోషస్తేన మందీభూతాంతర్నితా నేమిఘో



జాన్తుభి ప్రాణం ప్రాణంసీత్ || ౧౨౨ || ఏతద్దర్శనైన విసంజ్ఞాద  
శరథః కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం సమాశ్వాసితః కథంప్రయాతం రా  
మేణ కథంకథితం మైథిల్యాకింవృతస్సమితిరితి ముహూర్తహారశో  
కుంఠితకంఠస్సుమంత్రీమన్వయ్యుక్తుః || సాపిరాజ్ఞేర్యజ్ఞపత్ || ౧౨౩ ||  
చేవ కథంబ్రవీమి కఠినహృదయోహం || కుతః || ౧౨౪ ||

షశ్చక్రధారాధ్వనిద్యస్యతస్తాదిత్యాక్రందాతిశయోక్తిః || ౧ || చక్ర  
ధారాప్రథిర్మైమిరిత్యమరశేషః || రథాదవరుహ్యప్రయాణోన్మథాడ  
త్క్రమణోద్యుక్తాః ప్రాణాః యస్యతం పుత్రీవియోగచేదనానహిష్ట  
జ్వేన ఆనన్నమరణమిత్యథః || దశరథం ప్రాణంసీత్ప్రణతవాన్ ||  
+ నమేలుణ్డే యమరమనమాతానకీర్తిసగూగమః చకారాదిడా  
గమశ్చ ఇలఈటితిసిచోలుక్ నేటితిప్రతిషేధాత్వద్వైభావః || అడ  
భ్యాసవ్యవాయేపీతితత్త్వం || ౧౨౨ || — ఏతదితి || ఏతద్దర్శనైన సు  
మంత్రస్య కెవలస్యాలాకనైనేత్యథః || విసంజ్ఞావిచేతనః, మూర్ఛి  
తఇతియావత్ || అథ కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం కైకేయ్యాఅనభిమ  
తతయా బహిర్భూతత్వాదితిభావః || సమాశ్వాసితః యథా ససంజ్ఞ  
స్సాన్యత్తథోపలాభితస్సన్నిత్యర్థః || దశరథః రామేణ కథం కేనప్ర  
కారేణ ప్రయాతం ప్రధితం భావేక్తః || నతు దుఃఖేన ప్రయాతంకిమి  
త్యథః || తథా మైథిల్యా కథం కయారీత్యా కథితముక్తం నతు ని  
ర్వేదేన కథితంకిమిత్యథః || తథా సౌమిత్రిః కింవృత్తః కథంభూత  
వ్యాపారః, అనువర్తనతత్పరోవా ఉతనవేత్యథః || ఇత్యేవం ముహూ  
ర్తహారః-పునఃపునః, + పిప్సాయాం ద్వీరుక్తిః || అశ్రుకుంఠితకంఠః-  
బాష్యగద్రదవచనస్సక్, సుమంత్రీమన్వయ్యుక్తుః-అపృచ్ఛత్ || ౧ ||  
వ్యజ్ఞోనుయోగఃప్రచ్ఛాచెత్యమరః || సాపిసుమంత్రాపి రాజ్ఞే-దశ  
రథాయ వ్యజ్ఞపత్-విజ్ఞాపితవాన్ || ౧౨౩ || — తత్ప్రకారమేవా  
హం || ధేవేతి || హేదేవ రాజన్ కథం కుతోవాబ్రవీమి కథయామి

॥ ప ॥ సేవారసానుగతపూరమనారథస్య దూరరథస్యచ సుతా త  
 వ వర్తమానా । ఘోరావిదేహదుహితుర్నవసౌవిదల్లో భాగీరథీతటవ  
 సే పథికావధూతామ్ ॥ ౧౨౫ ॥ కించ ॥ దేవత్వత్తనయస్యకుంతలభ  
 రంక్షీరైస్సవధేనూర్ధ్వవైస్సేక్తుంనాలమదుంధతీపతిరథూత్తస్యాభిషేకా  
 పృత్యుత్తరమితీశేషః, కుతః॥ యతః అహం కరినహృదయో-నిర్ణయని  
 త్రి, అరణ్యే రామంవిహాయ పునరాగతత్వాత్తస్య తాదృగ్నాత్రాక  
 థవ్యాలోలరసత్వాచ్చేతిభావః ॥ ౧౨౬ ॥ — అ ॥ ఏవమాత్మానం  
 వినింద్య సంప్రతి ప్రశ్నత్రయస్య కృమణోత్తరమాహ ॥ సేవేతి ॥  
 శేదేవ తవసుతా-త్వత్పుత్రో, రామలక్ష్మణౌ, సేవారసేన-భజనా  
 మరాగేణ, అనుగతాః-అనుసృతాః, యే పౌరాః, పురవాసినోజనా  
 స్తేషాం మనారథస్యానువర్తనరూపాభిలాషస్య తథా రథస్య-స్యంద  
 సస్యద్ద దూర-విప్రకషే, వర్తమానా తమసాతీర నిద్రాణానాం  
 పౌరాణాం విస్మయత్వాద్వినవాసతత్పురాణామస్తాకం కిమనేన రథేన  
 తి పరిత్యక్తత్వాచ్చేతిభావః ॥ భాగీరథీతటే యద్వనం తత్రవిదేహదు  
 హితుర్వైదేహ్యః, నవసౌవిదల్లో-మాతనకంచుకినా, ఘోర్వా తత్పు  
 రిరక్షణతత్పరౌ సంఘాయేత్యథః ॥ ఏతత్సౌవిదల్లస్యేదం ప్రథమ  
 త్వజ్జాగరూకత్వద్యోతనాధాత్వాన్నవత్వం దృష్టవ్యమ్ ॥ పంథానం  
 గచ్ఛతఇతిపథికౌ షాదచారిణావితీయావల్ + పథస్థన్నితి తన్వృత్త్య  
 యః॥ అధూతాం॥ అత్ర పూర్వాధేయేనారథరథయోః కెవలప్రకృ  
 తయోరూరికృతత్వరూపతుల్యధర్మణౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాక్లే  
 వలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా॥ ఉత్తరాధేయదూరభ్యోర్నవసౌ  
 విదల్లత్వరూపణాద్యౌపకాలంకారః ఇత్యనయోరన్యోన్యవైరపేక్ష్యా  
 త్సంస్పృష్టిః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౨౭ ॥ — వక్తవ్యాంతరమ  
 వ్యస్తీత్యాహ ॥ కించేతి ॥ తదేవాహ ॥ దేవేతి ॥ శేదేవ అదుంధతీ  
 పతిర్వసిష్ఠః, అభిషేకోత్సవే-రాజ్యాభిషేకమహోత్సవ, తస్య - తస్య

త్సవే । సిక్తోహహంతసపషమైథిలసుతాబాహ్నిదకోతాప్తదక్ష్య  
గోధక్షరితైజ్ఞాతారచయితుంక్షీరైర్నిషాదాహృతైః ॥ ౧౦౨ ॥ త  
స్యావిదేహదుహితుఃపదయోర్నభేషు లాక్షాంవినాప్యరుణిమౌ సహ  
సాబధూవ । వన్యేపథిప్రియతమేనసహవ్రజంత్యా వైవర్ణ్యమావిర

త్తనయస్య, యుష్మత్పుత్రస్య రామస్య కుంతలభరం-చికురనికురుంబఠ  
॥ ౧౧ ॥ చికురఃకుంతలోవాలఇత్యమరః ॥ స్వధేనూద్భవైః-స్వస్యయా  
భేనుః కామధేనుః తదుద్భవైస్తత్సంఘాలైః, అత్యంతశ్లామ్యైరిత్య  
థః ॥ క్షీరైస్సేక్తుమాద్రీః-రుం, తదాసీం గోక్షీరాభిషేకస్య శా  
స్త్రవిహితత్వాదితిభావః ॥ అలం శక్తోనాభూత్ వైవర్ణ్యోవత్తిభయా  
దితిభావః \* అలంశబ్దయోగే + పర్యాప్తివచనేష్వలమథేష్యితి  
తుముక్ ॥ ౧౧ ॥ అలంఘూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః॥  
శుభవ కుంతలభరః మైథిలసుతాయాః-సీతాయాః, బాహ్నిదకోతాప్తద  
క్షేరశ్రుజలోత్పత్తిసాతుభిఃనిషాదాహృతైః-గుహపరిజనానీతైః,స్య  
గోధక్షరితైర్విటవృక్షోద్భవైః ॥ ౧౧ ॥ స్యగోధోబహుపాద్యటఇత్య  
మరః ॥ క్షీరైః జటాః రచయితుం-గ్రంథయితుం, సిక్తః-అద్రీఃకృతః  
మాంఠేతిభాదే ॥ అత్రాదుంధతీపతేః కామధేనుక్షీరాభిషేకశక్తత్వై  
షి తదశక్తత్వాక్తేః సంబంధే అనంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ తయా  
చ కుంతలభరస్య తాదృగ్రామణీయకం వ్యజ్యతఇత్యలంకారేణ వస్తు  
భవనిః ॥ శామూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ ౧౦౨ ॥ —తస్యాఇతి॥వన్యే  
పథి-కాంతారమాగే, ప్రియతమేన-భర్తా, త్రిరామేణసహ వ్రజ  
న్త్యా-గచ్ఛంత్యాస్తస్యావిదేహదుహితురైవదేహ్యః, పదయోర్నభేష  
యోర్నభేషు లాక్షాంవినాపి-అలక్తద్రవ్యాభావపీత్యథః+ పృథగ్వి  
నెత్వాదిసాద్వితీయా ॥ అరుణిమా-రౌహిత్యం + వణాదృఢాదిభ్యష్వ  
త్ప్రోతిచకారాదిమనిచ్ ॥ సహసా-శీఘ్రం, బధూవ-ప్రాదుర్బధూవ,  
పల్లవకోవలత్వాచ్చరణశఖాప్సారుణ్యమరణ్యసంచారేణావిభూదిత్య

భవన్నకదాపివక్తః ॥ ౧౨౭ ॥ సీతావలెకినలయైఃకరికల్పితల్పం  
సంచార్యసత్త్వదమనాయనిశాసుదృష్టిమ్ । ధన్వీతదంఘ్రిభజనాదివ  
పుణ్యలభ్యాడసప్తేషీవ-వనవత్క-నిలక్షణోఽధూత్ ॥ ౧౨౮ ॥ ౫ ॥ ఏ  
వం సుమంత్రనివేదితపుత్రచరిత్రశ్చరమగిరిశిఖరజుషి నిగమవపుషి

ధణః ॥ వక్తే ॥ ముఖేతు, కదాపి-కదాచిదపి వైవర్ణ్యం-కాంతిమౌ  
నయం, నావిరభవత్-నపాదురభూత్, పూర్వవదేవ వక్త్రమహాభతే  
త్యథః ॥ ప్రియతమసాహచర్యాదితిభావః ॥ తద్వచనంతు కిమపి న  
జ్యోతిమితి వాక్యశేషః ॥ అత్ర లాక్షారూపకారణంవినాప్యరుణిమ  
రూపకార్యోత్పత్తికథనాద్విభావనాలంకారః ॥ తథా కాంతారసంచా  
రరూపకారణసద్భావేపి వైవర్ణ్యరూపకార్యానుత్పత్తికథనాద్విశే  
షా క్తిరత్యనయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః స్పష్టా ॥ వసంతతి  
లకావృత్తమ్ ॥ ౧౨౭ ॥ —సీతేతి ॥ ధన్వీ-ధనుర్ధరః + వీరవ్యధిత్యా  
దినిః ॥ లక్షణః వనవత్క-ని-కాంతారమార్గే, నిశాసు-రాత్రిమ, సీ  
తావతేస్సీతాసమేతస్య త్రిరామస్యేత్యథః ॥ కిలయైః-వల్లవైః, త  
ల్పం-శయ్యాం, పరికల్ప-నిర్తాయ, సుఖశయనాథమితిభావః ॥ త  
థా సత్త్వదమనాయ-దుష్టజంతూ-దమయితుమిత్యథః ॥ ని ॥ స  
త్వమస్త్రీతుజంతుషి వృత్తమరః ॥ దృష్టింసంచార్య-దిక్షుప్రసాద్య, పు  
ణ్యలభ్యాల్-పుణ్యైర్యతోవవాసాది సుకృతవిశేషే లభ్యాత్ప్రా  
ప్యాత్ తదంఘ్రిభజనాత్తస్య త్రిరామస్యాంఘ్రిభజనాచ్ఛరణసేవ  
నాదివేతి హేతుత్ప్రేక్షా ॥ అసప్తేషీ-నిర్విద్యః, జాగరూకవేతియా  
వత్, దేవశ్చైతిగమ్యతే ॥ ఏవకారః క్షణమాత్రనిద్రాసంబంధమపి  
వ్యవచ్చినత్తి అధూత్-జాతః, మహత్తనః తత్ర భవతః త్రిరామస్య  
పాదసేవాయాదేవఘాయప్రాపకత్వాదితిభావః ॥ అసప్తేషీత్యత్ర అ  
భిధాయాః ప్రస్తుతైకగోచరత్వాద్దేవవిషయశబ్దశక్తిమూలార్థవనిః ॥  
సప్తేషీనిరాస్యహకత్వాదావ్యచ్యసిద్ధ్యంగం ॥ ౧౨౮ ॥ —ఏవమి

జ్యోతిషి హృదయలగ్నం శోకశల్యం కౌసల్యం సమాశ్వాస్య సరవతితి  
 త్థమకథయత్ ॥ ౧౨౯ ॥ పురాఖలు సరయూరోధసి వివిధతదునివ  
 హా పిహితదివస్పతౌ మృగయాస్పృహయా కమపిసమయమ్మగమం ॥  
 తత్ర ॥ ౧౩౦ ॥ — ప ॥ తోయాదానసనాదపుష్కరగజభ్రాంత్యాత  
 పస్విమయా విద్ధకకత్పనశబ్దవేధనవిధాపాథస్సరయవ్సంహరణ ॥ తత్ప్రి  
 తి ॥ ఏవముక్తరీత్యా సుమంత్రేణ సైవేదితం-విజ్ఞాప్తితః, పుత్రయోః  
 రామలక్ష్మణయోః చరిత్రంవ్యాపారోయస్యనతథోక్తః ॥ సుమంత్ర  
 ముఖాదాకణితపుత్రస్సషావృత్తాంతఇత్యథః ॥ నరవత్తిర్దశరథః  
 నిగమవపుషి-త్రయీతనా, జ్యోతిషి-సూర్య, చరమగిరిశిఖరజ్వలి-తి  
 స్తాచలకూటభాజి అస్తంగతేనతీత్యథః ॥ హృదయలగ్నం-శోకవివ  
 శల్యం శంకుః యస్యాస్తా దురంతశోకాకాంతాంతకః కణామిత్యర్థః  
 కౌసల్యం సమాశ్వాస్య తతాలలోచితైర్వచనైః ఉపలాల్స, ఇత్థం-  
 వక్ష్యమాణరీత్యా, అకథయదవోచత్ ॥ ౧౩౦ ॥ — అ ॥ తత్ప్రకా  
 రమేవాహ ॥ పురేతి ॥ పురా-పూర్వకాలే, ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకా  
 రే ॥ వివిధతదునివసేన-నానావిధవృక్షసందోహేన, పిహితదివస్ప  
 తౌ-భాదితసూర్య, సూర్యలైజసోప్యనవకాశప్రదఇతి తర్మాణాంసాం  
 ద్రత్యాతిశయోక్తిః + తృతీయాదిమ భాషితేపుంస్కం పుంవచనాలవ  
 స్యేతి పుంవచూపాతి దేశవికల్పాద్వనస్పతావితీసిద్ధం ॥ సరయూరో  
 ధసి-సరయూనదీతీరే, మృగయాస్పృహయా-ఆఖేటకెచ్ఛయా, కమ  
 పిసమయం-కస్తింశ్చిత్కాలఇత్యథః ॥ ని ॥ సమయాశ్శపథాచార  
 కాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరః + కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగే ద్వి  
 తీయా ॥ అగమమగచ్ఛం ॥ తతఃకిమతతహ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రసరయూ  
 రోధసి ॥ ౧౩౦ ॥ — తాయేతి ॥ తాయాదానేనాదకగ్రహణేన, స  
 నాదం-సబృంహితం పుష్కరం శుండాగ్రంయస్యనతథోక్తో యోగజ  
 స్సఇతి భ్రాంత్యో-భ్రమేణ, ని ॥ పుష్కరంకరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండ

త్రోజరదంధయోరనుమృతిం కర్తుం చిత్తించిన్వతోశ్చాపౌమయ్యవత  
 ధృవానపిసుతఃపిష్టాప్రణశ్యేదతి || ౧౩౧ || అహంవైశ్యస్యశూద్రా  
 యాంజాతస్తస్మాన్నసంభవత్ | బ్రహ్మహత్యైతిమాముక్త్యాన్మర్గతా

ముఖైల ఇత్యమరః || శబ్దవెధనవిదా-శబ్దానుసారేణ లక్ష్యసంప్రహం  
 రాభిజ్ఞేనేత్యధః || మయా సరయ్యాంసద్యాం పాథః ఉదకం | ౧ ||

శబంధముదకంపాథఇత్యమరః || హరణ-పితృధణం కమండలునా స  
 శబ్దంసంగృహ్య కశ్చనతపస్వీ మునిపుత్రః శరేణ విద్ధః సఽవ్రహ్మ

తః || తతఃకిమతతహ || తదితి || జరంతౌ జరాజ్ఞౌ తౌచతావంధౌ  
 చతయోః || ౧ || జ్ఞాజ్ఞౌజరన్నపీత్యమరః || విశేషణయోరపిమి

ధౌవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం + విశేషణంవిశేష్యణ బహుళ  
 మితిసమాసః || అతఏవానుమృతిం పుత్రమనుస్మృత్య'మరణంకర్తుం చి

త్తిన్నగ్నిదీప్యకాష్టసంధయం చిన్వతోః-ప్రాధికాయతోః, నచాత్మా  
 త్తఘాతదోషః || \* అనుష్ఠానానమథఃస్యవానప్రస్థస్యజీర్వతః | భృ

గ్వగ్నిజలసంపాతైర్మరణంప్రవిధీయతఇతిస్తరణాత్ || తస్యతపస్వినః  
 పితౄర్హతాఞ్చితోః + పితామాత్రైశ్చైకశేషః || శాపః మయ్యవత

త్వపాత్య అగజితాశనివదితిభావః || కిమితి || భవాత్ త్వమపి సుత  
 పెష్టా-పుత్రస్నేహేన, వ్రణశ్యేత్-మియాదితి + శేషేవ్రథమఇతిప్ర

థమః || శామాంలవికించితంవృత్తమ్ || ౧౩౧ || —శరవిద్ధస్తపస్వీకిం  
 జాతఇత్యతతహ || అహమితి || అహం వైశ్యస్య-వణిజః, శూద్రా

యాం-శూద్రజాతీయాం గనాయాం || ౧ || శూద్రాతజ్జాతిరంగనేత్యమ  
 రః + శూద్రాదామహత్పుర్వాజాతిరిత్యుక్తత్వాన్నజీవ || జాతఃక

రణః నతావద్యైశ్శోషస్త్రిత్యధః || వైశ్యాత్కరణశ్శూద్రాయామి  
 తియాజ్ఞవల్క్యః || ౧ || శూద్రావిశోస్తకరణఇత్యమరశ్చ || తస్మాత్క

రణాత్ బ్రహ్మహత్యానసంభవేత్ కుతా బ్రహ్మహత్యైతిభావః || ఇతి  
 మాంప్రత్యక్త్యా దుగతః శరసంప్రహారదుర్వస్థాకాంతః మునిఃస్వ

దుగళాశామునిః ॥ ౧౩౨ ॥ X ॥ తదవశ్యం వశ్యపీవాస్తి మృత్యోరితి  
స్తృతిపథగతరామవవ విరరామ ॥ ౧౩౩ ॥ ప ॥ మునిశాపకృతోత్ప  
త్తిరిపత్తిర్నిష్ప్రతిక్రియా । తతోదశరథాయాశు దిదేశ దశమీం ద  
శామ్ ॥ ౧౩౪ ॥ నాకాగ్రంతప్రిదిమపరైస్సమనసాం కాంతానబంధీ

ర్గతః-స్వలోకం X తః ॥ ౧౩ ॥ స్వరవ్యయంస్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాల  
యాత్తత్తమరః ॥ తథాచత్రిరామాయణే \* బ్రహ్మచార్యాకృతం పా  
షం మృదయాదపనీయతామ్ । నద్విజాతిరహంరాజమాధూలై మన  
సోవ్యధా । శూద్రాయామస్తివై శ్వేన జాతాజనపదాధిపతి ॥ ౧౩౫ ॥  
తదితి ॥ తత్తస్మాన్మునిశాపకారణాత్, అవశ్యం నిశ్చితం మృత్యోరంత  
కస్య, వశ్యం వశంగతపీవాస్తి, నాత్రీషండేహాభ్యవకారార్థః ॥  
ఇత్యుక్తేన్వితీశేషః ॥ స్తృతిపథగతః-స్థరణగోచరారామో యస్య స త  
థోక్తస్సన్నేవ రామమనుశాచస్నేవేత్యర్థః ॥ విరరామ-నిర్వచనా  
భూత్, కంతగతప్రాణోధూదిత్యర్థః + వ్యాజురిభోగ్యరమృతీ ప  
రస్తేపదమ్ ॥ ౧౩౬ ॥ —మునీతి ॥ తతోవిరామానంతరం, మునిశా  
పనోక్తరూపేణ కృతాడత్పత్తిర్యస్యాస్యాతథోక్తా మునిశాపజనితే  
త్యర్థః ॥ నిష్ప్రతిక్రియా-ప్రతిక్రియాదహితా, ఉపాయాంతరైరపరిహా  
ర్యేత్యర్థః ॥ విపత్తిరాపత్ దశరథాయ దశానాంపూరణీ దశమీ + త  
స్యపూరణేడడితిడట్ ॥ నాంతాదసంఖ్యాదేర్తడితిడట్ మడాగమః ॥  
టిడ్డాణశీత్వాదినాజీప్ ॥ తాం దశమీందశాం-మరణావస్థాం, దిదేశ-  
దత్తవతి, అమోఘమునిశాపానుసారేణైవాయం మమారేత్యర్థః ॥ మ  
న్మథావస్థాసుఅస్యాదశమత్వాదిత్థంనిదేశః ॥ తదుక్తమ్ ॥ దృఙ్మనస్సం  
గసంకల్పా జాగరణకృతకారణి । హీత్యాగోష్టాదమూర్ఛంతా ఇ  
త్యసంగదశాదశేతిదశరూపకే ॥ ౧౩౭ ॥ —నైతి ॥ అత్ర యద్యపీతిప  
దం సర్వత్రాన్ఘబధ్యతే ॥ యద్యపి విచార్యమాణే పరైశ్చత్తుభిః,  
త్రిదిమః స్వగోనాకాగ్రంతః-నాస్కండితః, తథా యద్యపి సుమన

కృతానాకీర్ణంపురుషూతశానసధరైస్సకతబాహ్వంగణమ్ । నాదిష్టా  
 సచివాశ్చభూతలవర్తిత్రాణాయయద్యవ్యహానాకం శోకవశాదగార్హ  
 శరణౌనాస్థామహానాహనే ॥ ౧౩౫ ॥ ౫ ॥ అథ దశరథ ప్రశంసా  
 మాంసలైః కైకేయానిందాకందభిలైః 'రామగుణకీర్తనద్విగుణితైరవ  
 సాందేవానాం, ని ॥ సుమనాః పుష్పమాలత్యోస్త్రీదివ్యబుధయోః  
 పుమానితివైజయంతీ ॥ కాంతాః నబదీకృతాః - నోపగృహీతాః, శు  
 త్సుభిరితిశేషః ॥ ని ॥ వ్యగ్రహాప్రగ్రహాబద్ధామిత్యమరః ॥ త  
 థా యద్యపి పురుషూతశానసధరైః-ఇంద్రాజ్ఞాకరైర్దూతైః, సాకేత  
 బాహ్వంగణం-అయోధ్యాపురబహిష్కర్తవ్యం, 'ని ॥ స్యోత్సాకేతమ  
 యోధ్యాయామిత్యమరః ॥ నాకీర్ణం-నసంకీర్ణం, ఇంద్రాజ్ఞాయా విజ్ఞా  
 హ్వనార్థమాగతైర్దేవమూలైర్నుసంకులమిత్యర్థః ॥ తథా యద్యపిభూ  
 తలవర్తిత్రాణాయ భూమండలసంరక్షణార్థం, సచివా మంత్రిణోనా  
 దిష్టావాఙ్మస్తాః రాజ్ఞో దేశాంతరగమనై భూభారస్య సచివేషా నిత్యే  
 వ్యత్యాదితిభావః ॥ తథాహీతిశేషః ॥ దశరథః శోకవశాత్పుత్రవిరహజ  
 నితహాకాయత్తత్వాద్దేహిః ॥ ని ॥ వశతయత్తతాయాంచేత్యమరః ॥  
 వాహనే-రథే, అస్థామాదరం, నవహన్నగృహ్లాన్నైవ వాహనం విహా  
 యైవేత్యర్థః ॥ నాకం-స్వర్గం ॥ ని ॥ అకాశేత్రిదివనాకఇత్యమరః ॥  
 అగాతౌప అహో పూర్వం త్రిదివస్యవరాక్రమణాదినిమిత్తసంభ  
 వేతత్త్రగచ్ఛతిస్త, ఇదాసీంతు తాదృశ్నిమిత్తాభావేష్యగాదిత్యా  
 శ్చర్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ అహోహిచవీస్తయేఇత్యమరః ॥ అతివీచ విభా  
 వనాలంకారః ॥ పుత్రశోకాతురతయా స్థూలశరీరంవిహాయ సూక్ష్మ  
 శరీరేణ స్వలూకం జగామేతి తాత్పర్యమ్ ॥ శార్దూలవిక్రీడితంబు  
 త్రమ్ ॥ ౧౩౫ ॥ —అథేతి ॥ అథ -రాజ్ఞః స్వలూకగమనాంతరం,  
 దశరథస్య ప్రశంసయా మహారాజోయం సత్యసంధః స్వలూకరంగ  
 తఇత్యాదుస్సక్తోకేన మాంసలైః-ప్రదురైస్తద్భూయిష్టైరిత్యర్థః +సి



రోధవధూజపరిదేవనరవైర్ముఖరితేషుదిక్షుభేషు || ౧౩౬ || ప || అభూ  
దరాజకంఘ్రానసద్గణంగనాంగణమ్ | అలోక్యేవతదాశాంతమశే  
షంచమహితలమ్ || ౧౩౭ || X || తతః ప్రభాలే వసిష్ఠవచసా సచివా  
ద్ధాదిత్యాన్త త్వణీయోలచ్చృత్యయః || క్షేకయాః నిందయా పాపి  
ష్ఠయాఅనయా రామే ప్రవ్రాజితే తద్విరహశోకాతురారాజా కా  
లధర్మంగతఇత్యాదిగర్హణైక కందళితైః-కందళః కిసలయః, తద్వంతః  
కృతాః కందళితాః తైః సందర్శితైరిత్యర్థః + కందళవచ్చద్వాణ్ణిచి తా  
విష్టవద్భావాత్ విన్నతోలుగతిలుక్ || రామస్య గుణకీర్తనైః, గు  
ర్వాజ్ఞాపరతంత్రః సత్యధర్మపరాయణాయం మునివ్రతచారీషసంగతః  
ఇత్యాదిసద్గుణవర్ణనైః, ద్విగుణితైః-ద్విరావతితైః, అవరోధవధూజనః  
పరిదేవనరవైరంతఃపురస్త్రిజనవిలాపాకృందైః, దిక్షుభాషు-హరిదంత  
రాశేషు, వదనైషుచేతిగమ్యతే || ముఖరితేషు-వాచాలితైషు, ప్ర  
తిధ్వజితేషుపత్నివిత్యర్థః || ౧౩౬ || —తతఃకింజాతమిత్యత్రామా || అ  
భూదితి || తదా-తస్మిన్మయే, నవిద్యతేరాజా చంద్రోయస్మిత్త  
త్తథోక్తం కృష్ణపక్షరాత్రిత్యావృష్ణంద్రరహితమిత్యర్థః + క్షేపికఃక  
ప్రత్యయః || అతఏవ మ్లానః-తేజోహీనస్సద్గణానక్షత్రమండలం  
యస్మిత్తత్తథోక్తం గగనాంగణం-నభస్థలమలోకస్య, దృష్టేవైత్యు  
త్ప్రేక్షా || అశేషం-కృత్సర్వం, మహితలం-భూమండలంచ, అరాజ  
కం-దశరథరహితం, అతఏవ మ్లానస్సద్గణః సాధుజననివహాయస్మిత్త  
త్తథోక్తంసత్ శాస్త్రం-స్తిమితమేషుతో + వ్లాదాస్త్రాంతేత్యాదిసా  
నిపాతః || చంద్రరాహిణ్యైః గగనం యథా తేజోహీనక్షత్రకంభః  
వతి తథా దశరథమహారాజరాహిణ్యైః భూతలమపి ఖిన్నసాధుజన  
మభూదిత్యర్థః || ౨ || రాజామృగాంకేక్షత్రయేస్సపెత్త్యయః || ౩ ||  
వనస్యైవిదుషిశ్చైవైసాధౌభవతిచత్రిమ || సత్త్విబమృక్షఇతినా  
ర్థరత్నమాలా || అత్యైప్రేక్షాశ్లేషయోస్సాపేక్షతావత్సకరః || ౧౩౭  
తత్తత్తతి | తతః-పరిదేవనానస్తదం, ప్రభాలే-ప్రాతఃకాలే, సచివా-

స్త్రైలద్రోణ్యాం నిక్షిప్య క్షితిపతేస్తనుం క్షిప్రమేవ భరణీమకథితదశర  
థకథాపవానయతైతి దూతాన్ కేకయేషుప్రేషయామాసుః ॥ ౧౩౨ ॥  
తైవి జితవనజవనహయసంకోచితపథాః తురగపతిపురేదుస్వప్నదర్శ  
నదూయమానమానసం భరతమభివంద్య గురునియోగం వ్యజిజ్ఞపత్ ॥  
సోయం మాతామశేన మాతులేన యథాజితాచానుజ్ఞాతః కతిపయై  
మంత్రీణః ॥ ౧౩౩ ॥ మంత్రీధీనచివోమాత్యుత్తమరః ॥ వసిష్ఠస్యవచసా  
భరతాగమనపర్యస్తమేతచ్ఛరీరం రక్షంత్యితినియోగవచనైః ॥ క్షితిప  
తేః పరేతస్య దశరథస్య తనుంకలైః, తైలద్రోణ్యాం, తైలపురి  
తకాష్టాంబువాహిన్యాం, నిక్షిప్య-ఉచ్ఛానత్యాదిసావైరూప్యభావా  
థమితిభావః ॥ ౧౩౪ ॥ ద్రోణీకాష్టాంబువాహినిత్యమరః ॥ అవధితదశ  
రథకథా-అనివేదితదశరథవృత్తాంతాంతవ, అన్యథా కార్యవిఘాతా  
పత్రైరితిభావః ॥ భరతం క్షిప్రమిలంబితమేవ, అనయత-పాశయత,  
ఇత్యాదిశ్యేతిశేషః ॥ దూతాన్-సందేశహరిణి, కేకయేషు-తన్నామ  
కదేశేషు, ప్రేషయామాసుః-ప్రహితవంతః ॥ ౧౩౫ ॥ స్వాత్సందేశహరౌ  
దూతౌత్తమరః ॥ ౧౩౬ ॥ — శేషీతి ॥ తేపి దూతాశ్చ జితవనాః-  
పవనాధికమేగాః, జవనా-జవశీలాశ్చ + జుచంక్రమ్యేత్యాదినాయుచ్  
యేహయాఅశ్వాస్తేస్సంకోచితస్సంకోచంప్రాపితృవవంథా యెష్ఠాంతే  
తథోక్తాస్సంతః తాదృగశ్వపెగవశాత్సంకుచితతయా ప్రతీయమానమా  
గదైర్ఘ్యాదృత్యథః ॥ తురగపతైరశ్వపతేః, కేకయస్యపురే-వత్తనే  
దుస్వప్నదర్శనైః స్వప్నితుదుఃఖవస్థాశంసి స్వప్నదర్శనైః దూయ  
మానం-పరితప్యమానం, మానసంయస్యతం, తాదృశం భరతమభివం  
చ్చ-నమస్కృత్య, గురోర్వసిష్ఠస్య నియోగం శీఘ్రమాగంతవ్యమిత్యే  
పరూపామాజ్ఞాం వ్యజిజ్ఞపత్-విజ్ఞాపయామాసుః ॥ ౧౩౭ ॥ — ॥ సో  
యమితి ॥ సోయంభరతః మాతామశేన-మాతులపిత్ర, కేకయేనమా  
తులేన-మాతృభ్రాత్ర, యథాజితాచానుజ్ఞాతః, కతిపయైరేవక్షిన్వేః

తేవద్దినైరనిమిత్తసంపాతసాతంకస్సాకతమానసాద ॥ ౧౪౦ ॥ ప ॥ అ  
 లిచకితమతిఃపురైవపశ్యత్ పురమయథాపురచారపాదగజమ్ । న్యవి  
 శతభరతఃపరీతమాతఃపితృభవనంపితృకాననాదనూనమ్ ॥ ౧౪౧ ॥ సపి  
 తరమనవేక్ష్యతత్రమాతున్నదనగతఃప్రణివృత్త్యామపృచ్ఛత్ ॥ కన్యసు  


---

 క్తేష్విదేవాహోభిః, మాతులగృహనిగమనదినమారభ్యాష్టమేదినభిత్వ  
 ధః ॥ తథా రామాయణే ॥ అద్యమేన వైమరాత్రిశ్చుప్తస్యార్యక  
 పేష్టనభిత్వ కైకేయాంప్రతి భరతవచనమ్ ॥ అనిమిత్తసంపాతేన-దుర్ని  
 మిత్తపరంపరయా, సాతంకస్సభయసంభ్రమస్సత్, సాకేతమయోధ్యా  
 మానసాద-ప్రాప ॥ ౧౪౦ — అతీతి ॥ పరీతమాతః-పరివేష్టితదూతాభరతః  
 పురా-పురాభావమనతిక్రమ్యయథాపురం-యథాపూర్వం-యథాభే  
 అనతిక్రమణః-వ్యయాభావః ॥ అవ్యయాభావశ్చేతి సపుంసకత్వం ॥  
 \* హృస్సోష్ణపుంసై ప్రాతిపదిక స్యేతి హృన్వత్త్వం తన్నభవత్తీత్యయ  
 థాపురం-తతశ్చాగతశ్చేన మపునెతిసమాసః ॥ అయథాపురంచారః  
 ప్రచారః పరిపాక్షీయస్యసతథోక్తః ॥ పౌరాణాంవగజానమూహా  
 యస్తికతత్తథోక్తం-త్రిరామవనవాసరాజవిపత్తిభాగం విషణ్ణజనస  
 జ్జులమిత్యధః ॥ పురమయోధ్యాం, పురానికటవన, పృథ్వీన్నవలో  
 కయత్, ని ॥ స్యాత్ప్రబంధేచిరాతీతే నికటాగామికేపురైత్యమరః ॥  
 అత్యవతిచకితమతిరత్యంశభయసంభ్రాంతాంతకరణస్సత్, పితృకా  
 నసాత్-శ్తశానాదనూనమన్యూనం భూతాకోశభూయిష్టత్వాత్తత్క  
 ల్పమిత్యధః ॥ పితుడేశలభస్యో భవనం-గృహం, న్యవిశత-ప్రవిష్ట  
 వాత్ ॥ ని ॥ శ్తశానంస్యాత్పితృవనమిత్యమరః ॥ పుష్పితాగ్రావృ  
 త్తమ్ ॥ అయజనయగరైభతోయకారోయజనచక్షౌజరగాశ్చపుష్పి  
 తాగ్రేలిలక్షణాత్ ॥ ౧౪౧ ॥ — సఇతి ॥ సభరతః తత్రభవనే పితరంద  
 శరభమసవెష్ట్యాదృష్టావ, మాతుః-కైకేయాన్సదనగతా-గృహంప్రవి  
 ష్టస్సత్, తాం మాతరం ప్రణివృత్త్య గురుజనాడతత్పురతావన్నమస్కృ

మమగతవాన్ పితృతే సేషాపరుషతరం భరతాయవాచమూచే ॥౧౪౨॥  
 వనచరశనాకం మైథిలీలక్ష్మణాభ్యాం పితృవిధిమనురోద్ధుం ప్రస్థితౌ  
 రామభద్రః । తదనుతవపితాభూత్కాలధర్తానుకూలస్త్వమనుభవయ  
 థేచ్ఛంనిస్సపత్నాంధరితీమ్ ॥ ౧౪౩ ॥ మయూరీవమహానాగం కేక  
 యాకేకయాత్మజా । భారత్యాభరతంచక్రే పరిక్షుభితమానసమ్ ॥౧౪౪  
 గ ॥తదనుభరతశ్చిరతరం విలప్య విలుప్యమానవివేకః కైకేయామిత్థమ

త్య మమ పితా-దశరథః, క్వను-కుత్రగతవానిత్యపృచ్ఛత్-పుష్పవాన్  
 అథ సేషా కైకేయా భరతాయ-భరతంప్రతీత్యథః ॥ క్రియాగ్రహ  
 ణమపి కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థః ॥ పరుషతరమత్యంతక  
 ణకరంయథాతథా వాచమూచే-ఉక్తవతీ, వృత్తం పూర్వవత్ ॥  
 ౧౪౨ ॥ —అ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ వనచరశతి ॥ రామభద్రః  
 మైథిలీలక్ష్మణాభ్యాంసాకం పితృవిధిం-పితృనియోగం, అనురోద్ధుమను  
 వర్తితుం, వనచరో మునిరివ ప్రస్థితౌ గతిః, మునివేషధారిసత్ త్వం  
 గచ్ఛేతి పిత్రాజ్ఞప్తస్సౌ అరణ్యంగతఇత్యథః ॥ తదనుతదనంతరం  
 తవ పితా దశరథః కాలధర్తస్య-మరణస్య, అనుకూలః-యోగ్యః, ఆభూ  
 జ్ఞాతః, మృత్యుత్యథః ॥ ని ॥ స్యాత్పంచతాకాలధర్త ఇత్యమరః ॥ అతస్తస్యం ని  
 స్సపత్నాం-నిష్కంబకాం, ధరితీం, యథేచ్ఛం-న్వచ్ఛం-దమనుభవప  
 రిపాలయేత్యథః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౪౩ ॥ —మయూరీతి ॥ కేక  
 యాత్మజా-కైకేయా, భారత్యా-ఉక్తరూపయావాచా, భరతం మ  
 యూరిబర్హిణీ + జాతేరస్త్రివిషయాదయోపధాదితిజీమ్ ॥ కేకయా  
 న్వవాణ్యో, ని ॥ కేకావాణీమయూరస్యేత్యమరః ॥ మహానాగం-మ  
 హాభుజంగమివ, పరిక్షుభితమానసం-క్షుభిహృదయం, చక్రే ॥ ని ॥ మ  
 యూరోబర్హిణోబహిన్ నీలకంఠౌ భుజంగభుగిత్యభిధానాస్తయూ  
 ర్యాస్తద్విరోధితాద్దితిభావః ॥ పూణోపమాలంకారః ॥ ౧౪౪ ॥  
 తదన్వీతి ॥ తదను-కైకేయావచనానంతరం, భరతశ్చిరతరం-బహుకా

కథయత్ ॥ ౧౮౫ ॥ ప ॥ పరిణతిపరుషాణాంపాపాన్సనన్నిపాతాన్స  
హిభవసిదతుణాణాం సాత్త్విమత్తాకమంబా । తదిహ తనయవత్సస్సల్లపి  
ష్యంతికామం శ్రుతిపుటరచితారెస్తావంసవిత్రిమకీరైః ॥ ౧౮౬ ॥ గ ॥  
తదను తన్తుఖాదాకృష్టదృష్టిరనుజమిదమవాదీత్ ॥ ౧౮౭ ॥ ప ॥

లం, విలప్య-పితృభాతృద్వైశేన పరిదేవనంకృత్యేవ్యథః॥ విలుప్యమా  
నా లోపం ప్రాప్నువత్ వివేకాయస్యసతథాక్రః॥పితృమరణభ్రాతృ  
ప్రప్రజవశ్యవణలుప్లబద్ధిస్ఫురణతయా కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారవిధురణ  
త్యథః॥ కైకేయామిత్థమకథయదవోచత్ ॥౧౮౫॥—తదేవవివృణో  
తి ॥ పరిణతీత్యాదినా॥ పౌత్రైశ్చైవ పరిణతిపరుషాణాం-పర్యంతేదుర్ద  
శాను సంధాయకానాం, పాపనామైవంవిధపాపానాం ॥ ౧ ॥అస్త్రీ  
పంకంపుమాన్వాప్తేత్యమరః ॥ పన్నిపాతాత్సంఘాతాద్దేహస్సాతథా  
భూతా త్వంఃచతుణాణాం త్రిరామాదీనామస్తాకం, అంబా-మాతా,  
నభవసిహేనజానిహేనైఖలు, ఈదృశాపిష్టాత్సమస్తాకమమ్వాభవతుః  
సార్వసీత్యథః॥ తత్తత్తాత్కరణాత్ ఇహ-అస్మిక్లోకే, తనయ  
వత్సః-పుత్రవత్సః, (స్త్రీయః తథాభూతానామేవ పరిజ్ఞానసంభవాది  
తిభావః ॥ తావం శ్రుతిపుటయోగ్యోగ్రాగోళకయోః, రచితా-విహితా,  
తా, ఆర్తిః-పీడాయయాసా తథోక్తా తస్యాశ్శ్రోతృణామత్యంతఖ  
దకారిణ్యోఇత్యథః॥ అకీరైరుష్మీరైః, సవిత్రిమంబాం కామమ  
త్యంతం సల్లపిష్యంతి పాపాచారేయం కిమేతదకృత్యమకరోత్ య  
తా దుర్నివారాపకీర్తిమూలమభూదిత్యన్యోన్యసంభాషణం కరిష్యం  
తీత్యథః ॥ ౧ ॥ సల్లాపోభాషణంమిథుఇత్యమరః ॥ సంభావితస్యచా  
క్తిర్నిర్మరణోదతిరిద్యతఇతి భగవదప్వచనాదితిభావః ॥ అత్ర కైకేయా  
నిజమాత్మత్వమపహ్నుత్య అకీర్తిమాత్మత్వస్యారోపాదపహ్నవభేదః॥  
ఏతదాదిగ్రీకచతుష్టయం మాలిన్యత్రమ్ ॥ ౧౮౬ ॥— తదితి ॥ తద  
ను-తదనంతరం, తన్తుఖాలైకేయానదనాదాకృష్టా-అపసారితా దృ

అవిరళమివవంశంధగుమాశ్రిత్యతాపంజనమనసికిరన్త్యాం హంతనత్యాం  
భవత్యామ్! అనుసవనమపాపై దేవతాపూజ్యమానావహతికథమిదా  
సీమాశ్రియాశాభిధానమ్ ॥ ౧౪౮ ॥ అవిరతకృషితాంతం వత్సమాలో

ష్టిర్యేన సతథోక్తః ॥ ఈదృగపకారిత్యా ముఖం కిమవలోకనీయ  
మితి జగుప్సయా తదపసీతచక్షుస్సన్నిత్యథః॥ అనుజంశతఃస్మం  
ప్రతీదంవచనమవాదీదమోచత్ ॥ ౧౪౯ ॥—తదేవవివృణోతి ॥ అవి  
రళమితి ॥ భాతీతిభవత్యాం పూజ్యాయాం + భాదేదేవతురిత్యాణా  
దికొడవతువ్రత్యయః ఉగితశ్చైతిజీవ ॥ సత్యాంసాధ్వీమస్యాంకై  
కేయామితి సొల్లంతనాక్తిః ॥ ౧ ॥ సతీసాధ్వీపతిప్రళెత్యమరః ॥ అ  
విరళంసాంద్రం, ప్రవృద్ధమితియావత్ ॥ అదికలమితిపాచే వైకల్యర  
హితమక్షతమిత్యథః ॥ ఇనవంశంసూర్యవంశం, వేణువనంచగమ్య  
తే ॥ దద్ధంనాశయితుం, భస్మీకర్తుచ, ఆశ్రిత్యాధిష్ఠాయ జనానాం  
మనసిహృదయే, తాపంసంతాపమాన్వ్యవచ, కిరంత్యాంవిక్షిపన్త్యాం  
ప్రవర్తయన్త్యాంసత్యామిత్యర్థః ॥ వంశవినాశకారిశ్యాస్తస్యాస్పృశ్చనమన  
స్సంతాపహేతుత్వాదితిభావః ॥ సవనేష్వనుసవనం ప్రాతిరాదినవన  
త్రయేపీత్యథః + విభక్త్యథేవ్యయాభావః ॥ అపాపైస్సుకృతిభిర్య  
జమానైః, పూజ్యమానా దేవతా పావకర్తవ్యథః ॥ ఇదాసీమస్మిన్న  
వసరే, ఆశ్రయంకాష్టగుల్తాదికమశ్చాతీత్యాశ్రియాశః సత్యభిధా  
నం నామధేయం కథం నహతి ప్రాప్నోతి-నవోధవ్యమిత్యథః ॥ స  
తిప్రతివక్షే స్వప్రతిష్ఠాయాఅనిరావ్యాత్వాదితిభావః ॥ ౧ ॥ ఆశ్ర  
యాశోబృహద్బాహుకృతానుపావకోనలగత్యమరః ॥ హంతతప్ర  
చ్యుతస్యాస్తద్వంశసేయంప్రచ్యుతిం సంపాదితవీతిశ్చేదగత్యథః ॥  
అత్రాపమెయస్యాధిగత్యనాపెక్షయోపమాన్వయ పావకస్యాశ్రియా  
శాభిధానసహనాచేసాత్ప్రతిపాలకాః ॥ మత్ప్రమానస్యాక్షేపః  
క్రేమథాకృతకథ్యతే ॥ యద్యోజేయధానోత్య ప్రతిపస్యదలం

కృదేనోరపితనుజశతానాంమాతురస్సంబధూవ । తదిహతనయకొకం  
సంతరేదేకపుత్రా కథయకథమిదానీం కోసలేంద్రస్యపుత్రీ ॥ ౧౮౯

---

కృతిరితిలక్షణాత్ ॥ ౧౮౯ ॥ — అ ॥ పుత్రపీడనమతిదుస్సహదుఃఖ  
కారణమితి దర్శయితుమితిహాసమాహ ॥ అవిరలైతి ॥ అవిరతా-అవిచ్ఛి  
నాఽ, మధ్యాహ్నపర్యంలైతి యావత్ ॥ తయాకృష్యాకర్షణేన తా  
స్తం-గ్లానం, ఖన్నం వత్సంతనయా-బలీవద్దావిత్యర్థః ॥ జాతాపెక  
వననం ॥ వ్యవంశ్యత్వాదవత్సతేననిచక్షః ॥ ని ॥ వత్సినాకుటజెవ  
షే తణకెతనయాదిక ఇతివైజయంతీ ॥ ఆలోక్య - దృష్ట్వా, త  
న్వాంజాతాస్తనుజాః-పుత్రాః లైషాం శతానాం మాతుః అనేకపు  
త్రజనస్యాపిషీత్యర్థః ॥ ధేనోః-కామధేనోః, XXనస్థాయాఇతిశేషః  
అస్యమశ్మి బధూవ తనయక్లేశజనితకోకవశ్యాదుర్దితవతీత్యర్థః ॥ ని॥  
రోచనంచాస్యమశ్మచెత్యమరః ॥ తత్తస్మాత్కరణాదేకః శ్రీరామః  
పుత్రోయస్యాస్సాతథోక్తా ఏకపుత్రా కోసలేంద్రస్యపుత్రీ - కాస  
ల్యా, ఇహస్త్రికలొకే ఇదానీం తనయకోకం-పుత్రవిరహజనితకోకం  
అతిదుస్తరమితిభావః । కథం కెనోపాయేన సంతరేత్-తరితుం శక్ను  
యాత్, నకెనాపి సంతరేదేవెత్యర్థః ॥ కథయ-బూర్హితివిషాదా  
భినయవచనం బహుపుత్రసంపన్నాపి స్వలోకనివాసిన్యపి కామ  
ధేనురపి సాక్షాదనాత్తజస్యాపి వత్సస్య క్లేశమసహమానా శోచితవతీ  
ఏవంధూతాకౌసల్యా శోచిష్యతీతి కిమువక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ తథాశ్చ  
రామాయణమ్ \* యస్యాఃపుత్రినహస్రాణి సాపిశోచతికామధుక్ ।  
కింపురార్యావినారామం కౌసల్యానర్తయిష్యతి॥ ఏకపుత్రాచసాక్షీ  
చవివల్నేయంత్యయాకృలైతి ॥ అత్ర కామధేన్వపేక్షయా అసారా  
యాః కౌసల్యయాః శోకసంతరణాశక్తత్వస్య కైముత్యన్యాయేన  
కథితత్వాదధ్వాపత్తిరలంకారః ॥ ఏకస్యవస్తునొభావాదన్యత్ర వస్త  
న్యథావలైత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదధ్వాపత్తిరలంకియేతి ల

అపిబదియమమంత్రికాలయోగాన్నరెంద్రే వరయుగరసనాభ్యాంప్రా  
 ణవాయంతదీయమ్ । అపనగరమముష్యావర్తనంయక్తరూపం పితృన  
 నవసుమత్యాం కాపివల్లికవత్సామ్ ॥ ౧౫౦ ॥ ఏషా నికృష్టమతిరా  
 త్తగుణోచితేషు వంశైసుసత్సుబహుధాపిశితాశనానామ్ । మాకంద  
 క్షణాత్ ॥ ౧౪౯ ॥—అపిబదితి ॥ ఇయంకైకయాభుజగీచప్రతీయతే,  
 నరేంద్రే-రాజ్ఞి, దశరథే, విషవైద్యేచ ॥ ని ॥ నరేంద్రగిపార్థివేరా  
 జ్ఞివిషవైద్యేచకథ్యతఇతివిశ్వః ॥ కాలయోగాత్కాలవశాత్, సవిద్య  
 తే మంత్రఉపాయవితనం భుజగస్తంభనమంత్రశ్చ యస్యతస్మిన్  
 అమంత్రి పూర్వం మంత్రసంపన్నైస్పి కాలవశాత్తద్విహీనెనతీత్య  
 థః ॥ వరయుగమేవ రసనై తాభ్యాం తదీయం నరేంద్రసంబంధినం  
 + త్యదాదీనిచేతివృద్ధసంజ్ఞాయాం వృద్ధాచ్ఛితిభవ్యత్యయః ॥ ప్రాణ  
 వాయుమపిబల్-పీతవత్, వరయుగాపదేశేన నరేంద్రం నిహతవత్తీత్య  
 థః + పామ్రాధ్యైత్యాదినాపిబాదేశః ॥ అముష్యాః-కైకేయాః స,  
 గరాదపసృత్య అపనగరం అయోధ్యానగరం వజ్రయైత్యేత్యథః +  
 అపవరిబహిరంచవసంచమ్యాఇత్యవ్యయాభావనమాసః ॥ అవ్యయా  
 భావశ్చైత్సిపునకత్వం ॥ వల్లికవత్సాం భుజగీనివాసాచిత వామలూ  
 రుప్రచురాయాం ॥ ని ॥ వామలూరుశ్చనాకుశ్చవల్లికం పున్నపుంస  
 కమిత్యమరః ॥ కాపి కన్యాంచిత్ పితృవనపసుమత్యాం-త్తశానభు  
 వివర్తనమనస్తానం యక్తరూపం ప్రాశస్త్యేనయక్తం + ప్రశంసా  
 యారూపమ్ ॥ ఈచ్ఛకూగ్రరసమాచారేయం నగరాన్నిర్యాసనీయే  
 త్యథః ॥ అత్ర వరయుగే రసనాత్వరూపణాలైకేయాభుజగీత్య  
 ప్రతీతేః శ్లేషసంకీర్ణైకదేశవర్తినావయవరూపకం తథా పూర్వపా  
 క్యాథాస్యోత్తరవాక్యాథాంప్రతి హేతుత్వాదావ్యాథావోతకం  
 కాన్యలింగమిత్యనయోరంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౫౦ ॥— ॥ ఏష  
 తి ॥ నికృష్టమతిర్నిచబుద్ధికైకా కైకేయా అత్తగుణోచితేషు నిజదు



శాలినివనేవిషవల్లరినహహంతకయకులేకభూమావిరాసీత్ ॥ ౧౫౧ ॥  
 జననీతివిహీనామెజననీతిపథర్థవిత్ । నిరయాన్నిరయాద్విరోనిరయా  
 దివసానుజః ॥ ౧౫౨ ॥ గ ॥ తత్ర సామాత్యస్సముపెత్యపత్యశ్చితా  
 ధిరోహణమభిలషంతిం కాసల్యాం భరతశ్శపథశ్చైర్నివార్య వస్తిష్టా  
 గుణానుగుణేషు, పిశితాశనానాం-రాక్షసానాం, బహుధా  
 బహుప్రకారేణ, సత్సు-విద్యమానేషు, మాకందైశ్చుతవృక్షైశ్చాల  
 తైభీక్ష్యమితి మాకందశాలిని + బహుళమాభీక్ష్యఇతిఃసః ॥ తస్మిన్  
 వనే-ఉద్యానే, విషవల్లరి-విషమంజరివ ॥ ని ॥ వల్లరిమంజరిసమే ఇ  
 త్యమరః ॥ కేకయన్యరాజ్ఞఃకులె సకలలోకశ్లాఘ్యైః మహారాజవంశ  
 ఇత్యథః ॥ కథం కుతః ఆవిరాసీత్-ఉదితాభూత్, తాదృజ్మహారా  
 జకులె అస్యాఉత్పత్తిరనుచితైత్యథః ॥ ఉపమాలంకారిః ॥ వసంతతి  
 లకావృత్తమ్ ॥ ౧౫౧ ॥—జననీతి ॥ వీరః దేయదానాదిమపీర్యతాత్రి,  
 భర్తవిధర్తజ్ఞః సఃభరతః మే-మమ, జననీ-మాతా, జనానాం నీత్యా  
 మర్యాదయా- విహీనేత్యక్తేష్వతిశేషః ॥ సానుజస్సశత్రుఘ్నస్సన్,   
 నిరయాత్-రలయోరభేదాన్నిలయాత్, కైకయోగ్మహాత్ నిరయాన్న  
 రకాదివ ॥ ని ॥ స్యాన్నారకస్తువరకొనిరయోదుగతిస్త్రీమూమిత్య  
 మరః ॥ నిరయాత్-నిరగాత్ + నిర్భూర్వాత్ యాప్రాపణై ఇతిన్  
 స్తాద్ధాతౌలజ్ ॥ ఉపమానుప్రాసయోస్సంస్మప్తిః ॥ ౧౫౨ ॥ —  
 తత్రైతి ॥ తత్ర-తస్మిన్సమయే, భరతసామాత్యస్సమంత్రివర్గస్సన్  
 సముపెత్య-సమీపమాగత్య, కాసల్యాయాఇతిశేషః ॥ పత్యః భర్తర్థ  
 శరథప్య, చితాధిరోహణమనుగమనమభిలషంతిం కామయమానాం ॥  
 శ్లో ॥ ఆరారెముదితేహృషావ్రావ్రాషి తేమలినాకృతా । మృతేహిరైతేత  
 యానారీ సాస్త్రీజ్ఞేయాపతివ్రలెలి స్త్రుత్యా తస్య పతివ్రతాధర్మత్వా  
 దితిభావః ॥ కాసల్యాం శపథశ్చైః \* క్షుతా శాస్మానుగా బుద్ధిర్రా  
 భూతస్యకదాచన । సత్యసంభవస్సతాంజ్ఞే యోగోస్థానిన మలెగర

దిష్టినపథా దశరథాయ నదాయాగశీలాయ యాయజూకాభిప్రేతః  
 ప్రేతకృత్యమకరోత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ప ॥ తాతే పితృవనం యాయాయాతుం  
 భ్రాతృవనంతదా ధరతః ప్రార్థనాయమాన ప్రాంజలిః ప్రకృతీకృతీ ॥ ౧ ॥  
 అథ తాభ్యాంకౌసల్యాసుమిత్రాభ్యామంతఃపురజననచసాకమనునీతో

---

ఇత్యాదిశ్రిరామాయణోక్తానైకశవైరిత్యర్థః ॥ నివాన్య చితాధి  
 రోహణాభినివేశాన్నివర్త్య, వసిష్ఠేన-నిజకులాచార్యేణ, మహర్షిణా  
 ఆదిష్టేన పథా అంత్యేష్టిమాగేణ సదా యాగశీలాయ దశరథాయ  
 యాయజూకః-అశ్వమేధాదిబహుయజ్ఞకర్తా ॥ ని ॥ ఇహ్యాగశీలో యా  
 యజూక ఇత్యమరః + యజజపదశాం యజఇతియజలైర్వజంతాదూ  
 కప్రత్యయః ॥ తస్యాభిప్రేతమభిమతం ॥ ప్రేతకృత్యం దహనాదిమృ  
 తసంస్కారమకరోత్ ॥ ని ॥ మృతః ప్రేతః పరాసు శ్చైతివైజయంతీ  
 ౧౫౩ ॥—తతః కింజాతమిత్యతలహ ॥ తాతఇతి ॥ కృతమనెనకృతీ  
 కుశలః కృతకృత్యఇత్యర్థః + ఇష్టాదిభ్యశ్చైతిఇనిప్రత్యయః ॥ భరతః  
 తాతే పితరి దశరథే పితృవనం-శ్శశానం, యాయే-గతైసతి, పరలోక  
 గామినిసతీత్యర్థః ॥ తదాతస్మిన్సమయే స్వయం భ్రాతృవనం శ్రి  
 రామాధిష్ఠితం దండకావనమిత్యర్థః ॥ యాయం-గంతం, ప్రాంజ  
 లిః-కృతాంజలిస్సన్, + ప్రాదిభ్యఇత్యాదినాప్రబద్ధోంజలి ర్యనెతిబహు  
 వ్రీహిః ప్రకృతీరమాత్యాదీ ॥ ని ॥ ప్రకృతిస్సహజేయోనావమాత్యేవరమా  
 త్తనీతివత్సః ॥ స్యామ్యమాత్మసుహృతోశరాష్ట్రదుర్గబలానిచ । రా  
 జ్యంగానిప్రకృతయః పౌరాణాశ్శౌణ్డోపి షెత్యమరః ॥ పార్థివ్యా  
 మాన-యాదితవా ॥ ౧౫౪ ॥—తదనంతరమృతాస్తమాహ ॥ అథేతే ॥ భ  
 రతః అనునీతః వసిష్ఠసుమంత్రాదిభిః ప్రార్థితస్సన్ తాభ్యాంమా  
 తృల్యేన ప్రసిద్ధాభ్యాం కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం క్షేత్రేయ్యా అనా  
 దరాభిషాతత్వాదితిభావః ॥ తథాంతఃపురజనేన అన్యేన రాజావరో  
 ధనధూజనేనచసాకం భవనం-గృహం, అభజత-ప్రవివేశ ॥ ౧౫౫ ॥—

భరతౌ భవనమభజత || ౧౫౫ || అథ యథావిధివిహితౌర్ధ్వదైహికం గ  
మితచతుర్దశదివసం దివసకరకులహితేన పురోహితేన గరవ్యద్దేశ్యసా  
ర్థమమాత్యాస్సముపేత్య ముకుట భరణాయభరతంప్రార్థయామాసుః ||

అథేతి || అథ-గృహప్రవేశానంతరం, విధిమనతిక్రమ్య యథావిధి-య  
థాశాస్త్రం + యథాసాదృశ్యశ్చత్యవ్యయాభావః || ఊర్ధ్వదేహేద్భు  
వమాధ్వదైహికం పరలోకక్రియాం || ౧౫ || మృతాథంతదహే దా  
నః త్రిమస్యాదౌర్ధ్వదైహికమిత్యమరః + ఊర్ధ్వదేహేచ్ఛుతి వ  
త్తవ్యాటక్ || అనుశతికాదేరాకృతిగణతాద్వదుభయపదవృద్ధిః || విహి  
తమాచరితమాధ్వదైహికంయేనతంతథోక్తం గమితాసితాశ్చతుర్దశస  
ఖ్యాకాదివసాయేనతం భరతం అమానహవసంతీత్యమాత్యాః మత్రి  
ణః + అవ్యమాత్త్యిమ్ || దివసకరకులహితేన-పురోహితేన వస్తిషేన  
తథా సగరే పత్యనే, యెవృద్ధా-జ్ఞానవిద్యావయోవృద్ధాః తైశ్చ సా  
ధాం సముపేత్య-సమీపమాగత్య, ముకుటస్య-రాజవిహ్వస్య, కోటి  
గస్యభరణాయ-భరతంప్రార్థయామాసుఃయాచితవంతఃమూర్ధాభిషి  
క్తోభూత్వా భువంపరిపాలయేత్వనుసీతవంతశ్చత్యధః || ననుక్షత్రియ  
స్యయోడశాహసీతి యోడశాహశౌచసద్భావాత్ కథం చతుర్దశదివస  
మిత్యుచ్యతఇతిచెత్సత్సం || \* క్షత్రియస్తుదశాపేన స్వకర్మనిరతశ్చ  
చిరిత్యాది విశేషశాస్త్రానుసారేణ దశాపేనాశౌచనివృత్తౌ ద్వాదశే  
హని శ్చార్ధంకృతవానితిమంతవ్యం || చతుర్దశదివసమితితువాస్తవత్వా  
వవిరోధః || తథాచరామాయణమ్ || \* తతోదశాపేతిగతేకృతశా  
చాన్యపాత్మజః || ద్వాదశేహనిసంప్రాప్తేశ్చార్ధకర్తాణ్యకారయత్ ||  
తథా || తతఃప్రభాతసమయే దివసేచ చతుర్దశే || సమేత్య రాజక

దేహదూర్ధ్వమూర్ధ్వదేహః | రాజదంతాదిః | ఊర్ధ్వదేహేభవంబే  
ధ్వదైహికం | అధ్యాత్మ్యాదిత్వాట్యధ్ || అనుశతికాదిత్వాదుభయప  
దవృద్ధిః | కేచిదుత్తరపదవృద్ధింనెచ్చంతీత్యమరసుధాయాం ||

॥ ౧౫౬ ॥ తతస్తాన్నిర్బంధతోభరతః పృథ్వీవాదీల్ ॥ ౧౫౭ ॥ —

॥ ప ॥ బహుభిరిహ కిముక్తేస్త్యక్త సౌమిత్రివృత్తిర్మకుటమపి ప  
హేయంయష్టదాజ్ఞాహిపూజ్యా । మమపరమవశాశః పరాశాలాశు  
కూలః క్వచిదపివిపులాయాంనాస్తిచెద్దండకాయామ్ ॥ ౧౫౮ ॥ X ॥

రూరౌ భరతంవాక్యమబ్రువన్నితి \* తతఃప్రభాతసమయే దివశేధ  
త్రయోదశే । విలలాపమహాబాహుర్భరతశ్చోకమూర్ఛితఞ్చ ॥ త్రయో  
దశేహి ధరతస్య శోకవిహ్వలత్వేన ప్రసాదయితుమయ క్తత్వాద్దీప  
సేచచతుర్దశఞ్చ త్నిర్రామాయణేఉక్తమ్ ॥ అత్రేతు గమితచతుర్దశది  
వసమిత్యనెన చతుర్దశస్యాప్యహోగమితత్వాత్పంచదశేహి త్యా  
యాతం ॥ తథాచ త్నిర్రామాయణవిరోధఞ్చితేల్ ॥ తర్హియద్యపివిరో  
ధోదుర్వారః ॥ తథాపి యథాకథంచదుపాంత్యన్యాయేన చతుర్దశది  
వసవన పరిణమయితవ్యమ్ ॥ యద్వా గమితఞ్చత్యత్ర వర్తమానార్థే  
క్తప్రత్యయే క్రియమాణే గమితౌగమ్యమానః సీయమానఞ్చితి యావ  
త్ ॥ చతుర్దశఃదివసో యేనతమితి చతుర్దశదివసవన పర్యవస్యతితదా  
నకోపి విరోధఞ్చత్యలమతిప్రసంగేన ॥ ౫౬ ॥ — తతః ప్రార్థనాన  
స్తరం, నిర్బంధతః ముకుటభరణాథం నిర్బంధం కుర్వతః, తానమా  
త్యాక్ పృథ్వీవాదీల్ - ఉవాచ ॥ ౧౫౭ ॥ — తదేవాహ ॥ బహుభి  
రితి ॥ ఇహేదాసీం బహుభిరనేకేరుక్తేః ఉక్తిభిః + భావేక్తః ॥ కిం  
నకించిదవ్యధః ॥ వృథా కాలక్షేపావహత్వాదితిభావః ॥ కింతు త్వ  
క్తా-విస్మయ, సౌమిత్రైర్లక్ష్యస్థ, వృత్తివర్తనం త్నిర్రామకైంక  
ర్యరూపం యేనసశభోక్తస్సౌ ముకుటమపి వహేయం-ధారయేయం  
రాజ్యాధిపత్యమంగీకుర్యామిత్యధః ॥ అపిశబ్దస్సంభావనాయాం ॥  
కుతః యష్టాకమాప్తానం భవతామాజ్ఞానియోగః పూజ్యాహి-మాన  
సీయాఖలు, అవశ్యకర్తవ్యేత్యర్థః ॥ కథంచేత్ విపులాయాం-విస్తృ  
తాయాం దండకాయాం క్వచిత్కుత్రచిదపి మమ పరాశాలాశుకా



కుటిలగతిరుదస్థాన్తంధరానామవాత్యా || ౧౬౦ || కేశహస్తంస్వహస్తే  
 న గృహీతావతద్వధోద్యతమ్ | కౌసల్యావారయామాసక్రృద్ధ రామా  
 నుజానుజమ్ || ౧౬౧ || X || తతస్సాంతకపురజననివపురాన్నిర్గత్య శి  
 వివర్ణసమీకృతసగణైర్భగతఃపురతఃప్రసృతసరగజరథతురగచరణక్షుణ్ణ  
 త్నోణీతలసముత్క్రిణ్వేన రణునికురుబణజంబాలయన్నచరగఁగాం  
 + పాశాదిభ్యోయ్యతియప్రత్యయః సరపతిగృహమధ్యత్ - రాజభన  
 నాంతరాత్, తూణం-క్షిప్రముదస్థాదుత్థితవతి నిగతవతిత్యధః ||  
 + ఉదోనూర్ధ్వఃకర్తణీయతస్య ప్రత్యబాహరణమేతత్ || అత్ర ప్ర  
 కృతాప్రకృతగతః క్లేమాలంకారః || \* ప్రకృతాప్రకృతాభయగతము  
 త్రుచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం || క్లేమోయం శిష్టత్వంసత్వత్రాద్యద్వయై  
 నాంత్యిఇతలక్షణాత్ || ౧౬౦ || — కేశహస్తమితి || తతస్తదనంతరం  
 కృద్ధ తద్దన్యనాశోపాద్రీక్రం అతవ సస్వహస్తేన-నిజకరేణ, కేశ  
 హస్తేన-మంధరాకేశకలాపం || ని || పాశకపక్షశ్చహస్తశ్చ కలాపా  
 ధ్ధాఃకచాత్పరఇత్యమరః || గృహీత్వా తస్యాః మంధరాయాః వధేఉ  
 ద్యతముద్యక్తం ఈదృక్పాపిష్ఠాయావధేన స్త్రీహత్యాదోషానవ్రస  
 జ్యేతేతి తద్విధ్వంసనె విహితాగ్రహమిత్యధః || రామానుజస్య-భ  
 రతస్య, లక్ష్మణస్యవా అనుజం శక్రీఘ్నం కౌసల్యావారయామాస కి  
 మనెన క్షుద్రవాసేనిగ్రహేణేతితన్నిర్బంధాభినివేశాన్నివారితవతిత్య  
 ధః || ఏతేనాస్యాస్సాస్వజనాచితదయాసౌశీల్యాదిగుణసంపత్తిస్సూ  
 చితేతి మంతవ్యమ్ || ౧౬౧ || — తతఇతి || తతః-తదనంతరమ్, భ  
 రతస్సాంతకపురజననివకౌసల్యాద్యంతకపురస్త్రీసహితస్సన్నైవశివివ  
 గణా ఖనకపఘ్నఃకృత్తతక్షకప్రముఖశిల్పినివహేన, సమీకృతాగర్త  
 పాపాదిగుల్మాదినిరసనెన ఋజూకృతాసరణిర్దాగోయస్యసతథోక్త  
 స్సక పురః-పుస్తాత్, ప్రసృతానాం-ప్రవృత్తానాం, సరాణాం గ  
 షానాది రథానాం తురగాణాం, చరణైః-పాదైః, క్షుణ్ణమవదారి

గంగాంచ సుమంత్రః ఫణితగుణనివహగుహనుమత్యా నిస్తీర్య దూ  
రాదేవాశ్రమద్వారి నివేశితబలభారో భరద్వాజాభివందనమకరో  
త్ ॥ ౧౬౨ ॥ సోయం ప్రీతమనామునిర్భరద్వాజో భరతం జననీజన  
మపి ప్రత్యేకమాలోక్య సేనామప్యాహూయ యథోచితమతిథ్యమ  
తంయత్ క్షోణీతలం తస్మాత్సముత్క్రిణేన-సముత్థిలైన, రేణునికరులబై  
ఐ పాంసుభరణ, అంబరగంగామాకాశగంగా జంబూలయన్ జంబూ  
లవశింకుర్వన్ పంకిలయన్నిత్యధః ॥ అనంబంధై సంబంధరూపాతిశ  
యోక్తిః ॥ ని ॥ నిషద్వరస్తుజంబూలః శంకోశ్రీశ్యాదకద్వమావిత్యను  
రః + జంబూలశబ్దాత్తత్కరోతీతిన్యంతాల్లబ్ధశ్శ్రా దేశః ॥ తథాసు  
మంల్రేణ ఫణితోవశితః గుణనివహస్సశీల్యసౌహృదాది సద్గుణసం  
పత్తిర్యన్యతథోక్తస్య గుహస్య నిషాదనాథస్యానుమత్యాంగీకారేణ  
గంగాం-ఘాతలవాహినీంచ, నిస్తీర్య-తీర్వా, అత్రాస్తాభిః క్రియ  
మాణమతిథిసత్కారం పరిగృహ్య పునగంతవ్యమితి ప్రాధ్యయ  
మానం గుహం సాంత్యవచనైః ప్రసాద్య తదనుమత్యా లైససమైవ  
గంగాం సంతీర్యేత్యధః ॥ దూరాద్దూరతవన-విప్రకృష్టదేశవన, మ  
హాషేఠవరోధభయాదితిభావః + దూరాంతికాఢేభ్యో దివీతీ  
యాచేతిచకారాత్పంచమి ॥ ఆశ్రమద్వారై-తపోవనప్రతిహరప్రదేశే,  
నివేశితబలభారస్సంస్థాపితసేనానివహస్సన్ మహర్ష్యాశ్రమపీ  
డా భయాత్కృశాదేవవిస్మయప్రసేన్యిత్యధః ॥ తథా శ్రురామా  
యణమ్ ॥ ౩ ॥ భరద్వాజాశ్రమం దృష్ట్వా క్రొశాదెవనరక్షభః । బ  
లంసర్వవపస్థాప్య జగామసపురోహితి ఇతి ॥ అథ భరద్వాజస్య ము  
నేరభివందనం-పాదవందనమకరోత్ ॥ ౧౬౨ ॥ —స ఇతి॥ సాయం  
మునిర్త్వననశీలః భరద్వాజః ప్రీతమనాస్సంతంష్టాంతకరణస్సన్, భ  
రతం జననీజనమపి కాసల్యాదిభరతమాత్మజులచ ప్రకృష్టం పిడిక్తమా  
లోక్య దయాద్బుష్టానుగృహ్యేత్యధః ॥ సేనాం-భరతచమూమప్యా

కురుత ॥ ౧౬౩ ॥ ప ॥ తథాతిథ్యంచకృ భరతబలభాజాంతనుభృతాంభ  
 రద్వాజిస్తోయంభుకుటిభటకల్పఖిలసురః । తపస్తప్తాప్తహారం దివి  
 సుమనసస్తత్ఫలభుజో యథాలైమాం తోషంక్షణవభిలపెయర్తునిశ్చ  
 హూయి-అసీమతామితస్సేనైతి భరతమజ్ఞాప్య లిద్భృలోముఖేనా  
 కారయిత్వేత్యధః ॥ యథోచితం-యథార్హమాతిథ్యమతిథిసతాగారం  
 అకురుత-కృతవా ॥ ౧౬౩ ॥ —తత్ప్రకారమేవవర్ణయతి॥ తథేతి॥  
 భుక్తుట్యా-ధూగ్రభంగమాత్రేణైవపాతునా, ఈషదసమాప్తా భూభ  
 టకల్పః కింకరప్రాయాఇతియావత్ + ఈషదసమాప్తా కల్పజ్ఞే  
 శ్చదేవిమంజితి కల్పవప్రత్యయః ॥ ౧ ॥ కల్పజ్ఞేశ్చశ్చదేశీయఃప్రత్య  
 యాకించిమానకేశ్చమః ॥ తే అఖిలసురా-అఖిలదేవా యశ్శస్తేత  
 ధోక్తః ॥ లోకత్రయేష్యస్యాసాధ్యం సకించిదస్తీతిభావః ॥ అతవసో  
 యంభరద్వాజః భరతస్య బలభాజాం చమూదరాణాం + భక్షోఽన్వీః  
 తనుభృతాం-శరీరాణాం, తథా లైన ప్రకారేణ ఆతిథ్యం-అభ్యంగసాన్ని  
 నవాసా గంధమాల్యాలంకారమృష్టాన్నపానాద్యతిథిసతాగారం చకృ  
 చకార + అతిథేన్యా-ఇతితాదభ్యేన్యాప్రత్యయః ॥ కథం చకారత్య  
 తఆహ ॥ ఘోం దుష్కరం తపః వ్రతౌపవాసాదియావంతప్తావృ  
 త్వా, సుమనసో దేవాన్సంతః అతవస దివి-స్వర్గే, తత్ఫలభుజిత  
 స్య తపస్య ఫలభుజః రంభాసంభోగాదిఫలభోకారః పురుషాః ముని  
 కృతం-భరద్వాజేన విహితం లైమాం భరతచమూచరాణాం తోషమా  
 నందం,క్షణం-క్షణమాత్రం, యథాఽభిలపెయః-క్షణమాత్రమపీద్యక్ష్మ  
 రిహోయోస్తాకంసంభవేత్యవి తర్హి కృతార్థాగచేతి యథావాంఛయా  
 ప్రథాదకారవృత్తః ॥ సర్వవిచారాదిరామసూత్రాదిభ్యవశాత్సర్వ  
 గానుసారవ్యక్తం సుఖమనఃబహువిధిభ్యః ॥ అత్ర సర్వగీతాంత  
 త్వరితావధానిలదాసచ భేదాభ్యుదయోక్తైఃతిశ్చయోక్తిభేదః ॥  
 శిఖరిణీవృత్తమ్ ॥ రహేరుదైగ్భిన్నాయమనసభలాగశ్శిఖరిణీతిఅక్షణా



తమ్ || ౧౬౪ || ౫ || ఇతి తద్దినం దిశతకల్పం తత్త్రసీత్వా మునెర్ని  
 ఛేదేన సర్వే చిత్రహుటనాద్దేశమవిశత్ || ౧౬౫ || తత్త్ర సన్యస్త  
 ప్రేన్యస్తతత్తోగుహేనసహ రామమన్విష్యత్ హవ్యగంధినా గంధ  
 వహేన హోమధూమేనచ దూరాదేవ విభావ్యమాసమచలమృగగ  
 ణం అదృశ్యరూపాభిర్వనదేవతాభిరవకీర్యమాణబలిసుమమశేపపి  
 శితాశనపిశాచాచ్ఛాతనమంత్రాయమాణ లక్ష్మణచాపఘోషశ్రవణ

త్ || ౧౬౬ || — ఇతి || ఇత్యనేనప్రకారేణ తద్దినం మునిదత్తవచన  
 నం దినశతకల్పం త్రిరామదర్శనాత్పుక్యాద్వహుదినచుల్యమిత్వార్థః ||  
 ‡ తత్త్ర భరద్వాజాశ్రమే నీత్వా-గమయిత్వా, అథ మునేః నిదేశే  
 న-భరద్వాజాజ్ఞయా సర్వే భరతాదయశ్చిత్రహుటస్య పర్వతస్య వ  
 నాద్దేశం-వనప్రదేశమవిశత్-ప్రవిష్టవంతః || ౧౬౭ || — తత్త్ర ||  
 భరతః తత్త్ర వనాద్దేశవీన సన్యస్తప్రేన్యస్తకానికస్సృత్, త్రిరా  
 మమనస్సన్యథాప్రతీత్యనుదయాథమితిభావః || తథా గుహేనసహ  
 గహేనమాగత్వేదిసానిమాదాధిపేనసాకం తత ఇతః ప్రదేశే రామమ  
 నిష్యన్తుగయత్ హోయత ఇతి హవ్యమాజ్యదితర్గ-ధోన్యాస్త్రీతి  
 తథోక్తేన హవ్యగన్ధినా గంధవహేన వాయునా హోమధూమేన-ఘో  
 హసనాద్యగ్నిసూచకహోమధూమేనచ దూరాద్విప్రకృష్టదేశవీన వి  
 భావ్యమాసమనుమీయమానంచలారినిర్భయదేశత్వాదవలాయమానా  
 మృగగణాః-హరిణాదిమృగయూథాని, యస్మిన్తతం అదృశ్యరూపాభి  
 రంతఃకాతాకారాభిర్వనదేవతాభిర్వనాభిమానినీభిదేవతాభిః అ  
 వకీర్యమాణాని-విక్షిప్యమాణాని బలిసుమమాని-పూజాపహారపుష్పాణి  
 యస్మిన్తతం వనదేవతానామదృష్టినీయమిశ్యతాః || ౧౬ || కరోపహార  
 యోగపుంసి బలిరీత్యమరః || అశేషాప్రమస్తా దేవీలితాశనాః - ౧౭

‡ సుక్తిరుత్తరపదెత్వమి । నిధనంకానికాశనాతికాకాశనూచయప్ర  
 త్యత్ర అదిశత్ప్రవరిగృహీతకల్పశబ్దేన సహస్వపదవిగ్రహాః ।

సముచితసామీప్యప్రదేశం నూతనపరికల్పితపణశాలావాస్తవ్యవైఖా  
 నసకుటుంబినీనిబిరీసఘాభాగం అనొకహంశాఖావలంబమాన వల్కు  
 లాజినమమగతరుశాఖావచిత్రైరంబరచరపతికరఙినలయవిముక్తేః అభిన  
 వ్యాదాస్తపీవ పిశాచాభూతగ్రహవిశేషాస్తేషాముచ్చాటనమంత్రేవ  
 వాచరన్నుచ్చాటనమంత్రాయమాణో యో లక్ష్మణశాపఘోషః  
 సామిత్రిధనుష్టంకారః తచ్చరీవణస్య తదాకణానస్యసముచితాయో  
 గ్యసామీప్యప్రదేశః ॥ ప్రాంతభూమిర్యస్యతం నిరంతరలక్ష్మణశా  
 పఘోషఘుమఘుమాయమానసమీవదేశమిత్యర్థః ॥ నూతనపరిక  
 ల్పితాః శ్రురామసహవాసేన కృతార్థత్వసంపాదనార్థం ప్రత్య  
 గ్గిం నిర్మితాస్తాసు పణశాలాసు వనంతీతివాస్తవ్యావసంతః + వ  
 సేస్తవ్యక్తరరిణిచ్ఛతి కర్తరితవ్యప్రత్యయోవృద్ధిశ్చ ॥ వైఖానసాస్త  
 పోవిశేషలబ్ధసంజ్ఞాస్తాపసవిశేషాః ॥ యద్వా బ్రహ్మణసఖజాతావై  
 ఖానసాః ॥ యేనఖాస్తేవైఖానసాఇతిశ్రుతేః ॥ యద్వా విఖనసము  
 నినాప్రాక్తం సూత్రమధికృత్య తన్మార్గానుసారిణో వైఖానసాఃనూ  
 తనపరికల్పితపణశాలావాస్తవ్యాశ్చ తే వైఖానసాశ్చైవేషాం కు  
 టుంబిన్యః పురంధ్ర్యః తాభిర్నిబిరీసః నిబిడోఘాభాగో ఘావ్రద  
 శోయశ్చతం ॥ ని ॥ నిబిడం నిబిరీసంచదృఢం గాఢం ప్రదక్షతఇతి వైజ  
 యతీ + నెర్విడంబ్విరీసచావితి నిశ్శబ్దాద్విరీసచృత్యయః ॥ నిబిడితే  
 తిపాతే నిబిడపద్మాన్నియతాత్మత్వరోతీతినిబిరీసః సాంస్కృత్యైత్య  
 థః ॥ అనొకహంశాల-పుష్కాణాం, శాఖాసు లంబమానాని సగ్రం  
 మానసం స్థానకానివల్కులాని చీరవసనాన్యజినాని కృష్ణాజినానిచ య  
 స్త్రికృతం తథా అమరతరుశాఖాఖ్యః-కల్పస్పృక్షశాఖాఖ్యః, అపచిత్రై  
 ర్విబూతైః అంబరచరపతయః-సిద్ధగంధరావదిభవరాధీశ్వరా ఇంద్రా  
 దయః, లైషాం కరఙినలయవిముక్తేః-పాణిపల్లవవికీర్ణైః, అభినవవ

యోమంత్రేవవాచరతీత్యర్థైః + కర్తృకన్యకలూపశ్చేతికన్యకస్తాల్లటశ్చానుచే

వల్లవభంగశబలైః కుసుమనికరైః శృంగారైః సుమనజానకీనివాస  
తరుమూలవేదికమాలక్ష్యమాణఖడ్గకాయకనిషంగమరేణిజననపర్యావ  
హ్యత్సృకసౌమిత్రినమాహృత కందమూలఫలకలికైః దేశమవినాభూత  
జనకదుహితృచరణనళినవిన్యాసమపహసితసాకెతరామణీయకం రా  
మాశ్రమం భరతస్ససంభ్రమమభజత ॥ ౧౬౬ ॥ ప ॥ అథావానంశాం  
తేరకృతః సకృతానామసులభం నవాంభోదశ్యామం నళిననయనలవల్క  
ల్లవభంగశబలైః బాలప్రవాళశకలమిశ్రణకర్పూరవలైః ॥ ౧౭ ॥ చ  
త్రికింఘ్రకల్తాష శబలైశ్చాశ్చకర్పూరజత్సమరః ॥ అదిరళైస్సాన్దైః,  
కుసుమనికరైః పుష్పనికురుజైః, అభ్యర్చ్యచూనా-సంపూజ్యమా  
నా జానకీనివాసతరుమూలవేదికా సీతానికెతనవృక్షాధిష్యదేశవిత్పి  
కాయస్తికౌతం ॥ ౧౮ ॥ స్యాద్విత్పిస్తవేదికత్సమరః ॥ అలక్ష్యమాణాః  
పరీదృశ్యమానాః, ఖడ్గకాయకనిషంగాయస్తికౌతం ॥ ఆతిథిజనానాం  
సపర్యాయాం పర్యుత్సృకసంప్రేక్షాహవతా సౌమిత్రీణా సమీహృ  
తైర్రాసితైః, కందమూలఫలైః కలితస్సమ్మద్ధః ఏకదేశోయన్యతం క  
ద్వావర్తలనమాలపిండాః, మూలాని దీప్తాకారాణీతివివేకః ॥ అవినా  
భూతాః నిరంతరానువృత్తాః జనకదుహితృచరణనళినవిన్యాసాః-జానకీ  
పాదపద్మముద్యాః యస్తికౌతం ॥ అతఏవ అపహసితం-పరిహసితాధి  
క్రృతమితియావత్ తత్సాకెతరామణీయకమయోధ్యాపుర సౌభా  
గ్యంఘ్రీనతంతరమణీయస్సావరామణీయకం యోవభాగ్యరూపో  
త్తమామృతః ॥ రామాశ్రమం-త్రిరామనివాసస్థానం, సంభ్రమేణ-  
సంతోషజనితశతన, నహితం యస్తికకరణీ-స్వభాభవతితిథాససం  
భ్రమం ॥ అభజత-ప్రాస, ఆత్మసాకెతరామణీయకస్యాసహనిరత్వా  
సంబంధేన తత్సంబంధోక్తేతిసమోక్తిభవః ॥ ౧౬౬ ॥ —ఆథేతి ॥  
అథాశ్రమభజనానంతరం, శాన్తరావాసంకమైకినకేనంకకృతః సకృ  
తానామనాచరితపుణ్యకర్మణాం జనానామసులభం-యష్ప్రపంచం, న

లధరమ్ | జటాజూటాపీడం భుజగపతిభోగోపమభుజం దదర్శ త్రిమం  
తం విశినభువిసీతాసహచరమ్ || ౧౬౭ || తతస్తస్యోపాంతే జనకయజ  
నాధీనభూనాం వనందేవైదేహీంగజనికరరేఖామివనవామ్ | అరణ్యా

హంభోదశ్యామం-నీలమెఘకోమలాంగం, నళిననయనం-పుండరీకా  
క్షం, వల్క్లలధరం-వలూలవస్త్రధారిణం, జటాజూటావీణ ఆపీడః శిఖ  
రాయస్యతం || ౧ || శిఖాసావపీడశిఖరావిత్వమరః || భుజగపత్యైరా  
దిశేషస్య భోగః కాయః సవన ఉపమా సదృశఃయయోస్తౌ తాదృశౌ  
భుజోయస్యతం ఉపమోపమావంస్యాదిత్యత్ర పతీ౦పమాశబ్దస్య ని  
త్యస్త్రీలింగస్య సదృశసాదృశోభయాథాకత్వాత్ || వృత్తాయతపీవ  
రబాహుమిత్యథః ‡ త్రిమంతం సహజకోభాసంపన్నం + నిత్య  
యోగేమఘమ్ || సీతాసహచరం-జానకీసమేతం, త్రిరామం, విశిన  
భువి-కాంతారసీమ్ని, దదర్శ || ఏతదాదిష్టాకత్రయం శిఖరిణీవృత్తం  
౧౬౭ || —తతఇతి || తతః-త్రిరామదర్శనానంతరం, తస్యత్రిరామ  
స్యోపాంతే-పార్శ్వదేశే, నవాం-నూతనాం, రజనికరరేఖాం-చంద్ర  
కలామివస్థితామిత్యత్యైతా || భూలోకగణాయాశ్చంద్రకలాయా అ  
ప్రసిద్ధతావన్నోపమా ‡ జనకస్యరాజ్ఞో యజనాధీనం-యజ్ఞాయత్రం  
జనన-జన్మయస్యాస్తాం || హలముఖకృష్టజనకయజ్ఞత్యైత్రసముత్పన్నా  
మిత్యథః || ౧ || అధీనోనిఘ్నాయత్రైత్యమరః || తథాపుణ్యాత్మ

‡ యద్వా భుజగపతిభోగస్య సదృశౌ భోగోపమా తాదృశౌభుజౌ  
యస్యతం | వాచ్యలింగాదత్యాదభ్య సువిరుత్తరపదత్వమి | నిభసం  
కాశనికాశప్రతీకాకోపమాదయత్సత్వకైః పృథ్వే విశేషస్యనిఘ్నేన  
సదృశాథాకోపమశబ్దేనాస్వపదవిగ్రహః ||

‡ \*యదాయముపమానాంకో లొకసిద్ధిమపేక్షతే | తదోపమైవయె  
నేవశబ్దస్సార్థవ్యాచకః || యదాపునరయాలాకాదసిద్ధైకవికల్ప  
తః | తత్రాత్మైవయేనేవశబ్దస్సంభావనాపరః || ఇతిహరివచనాత్ ||

సాంపుత్యాత్పదక మలము ద్రాపరిచయాదయో ధ్యాసధీచీమవికలమవ  
స్థాంవిదధతిమ్ || ౧౬౮ || స్వతస్సిద్ధంయస్తిన్నితరదురవాపంవిజయతే  
సుమిత్రా పుత్రితావదపిజగతిరామానుజపదమ్ | యదీయాక్షిదన్వంద్య

విశ్రాల్, పదక మలము ద్రాపరిచయాల్, నిజ పాదపద్మవిన్యాససం  
స్థానాద్దేహిః అరణ్యోనాం-విపినానాం, || ౧౬౯ || అటవ్యరణ్యంవిపినమి  
త్యమరః || అవికలం-దృఢంయథాతథా అయోధ్యాసధీచీమయోధ్యా  
సహచరిం, తత్సదృశీమిత్యథః || అతపివాపమాలంకారః || అవస్థాం  
దశాం, విదధతిం-సంపాదయంతీమిత్యథః || యత్ర నిజసంచారస్త  
వ్యేవాయోధ్యాపురసఖిహ్తచారిత్వాదితిభావః + దధాతేశ్వతర్కురీత  
శ్చైతిజీమ్ || నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః || వైదేహీం-జానకీం, వ  
వందే-సమశ్చకార, త్విరామస్య దర్శనం సీతాయాశ్చ వందనంచేతి  
వైతచ్ఛాద్యముద్భావనీయం || త్విరామాపేక్షయాపి తత్పత్న్యాం  
వరమపతివ్రతాయాం తస్యామేవాత్మంతాదరసంభవాదితిభావః + స  
ధీచీమిత్యత్ర సహంచతితి సధీచీ అంచలేః ఋత్విగిత్యాదిసాక్షి  
ప్రత్యయః || సహస్యసధీరితినహశబ్దస్య సద్భ్రావ్యదేశః || అనిదితా  
మిత్యాదినా సకారలోపః || అచక్షత్వకారలోపేచావితిదీర్ఘః || ఉగి  
తశ్చైతిజీమ్ || ఉక్తాలంకారయోఃపరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః || ౧౭౦ ||  
స్వతస్సిద్ధమితి || ఇతరదురవాశం-భ్రాతృంతరదుష్ప్రేషం, భిన్నోద  
రదులభమిత్యథః || రామానుజఇతిపదం శబ్దః యస్మిన్లక్షణేసు  
మిత్రాపుత్రితావత్ సపత్నీమాతృజన్యత్వేన భిన్నోదరత్వాదపీత్య  
థః || కౌసల్యాగర్భసంభూతత్వాభావేపీత్యపిశబ్దార్థః || తథాల్వే  
|| రామానుజస్తావదికేషే లక్షణేపిధనంజయఇత్యభిధానాద్రామాను  
జశబ్దస్య తత్రైవరూఢేః స్వతస్సిద్ధంసదితరదురవాపం విజయలేఇత్య  
న్వయః || రూఢ్యా స్వతస్సిద్ధత్వమత్ర | అన్యత్ర రూఢ్యభావాత్తయా  
తదితరదురవాపత్వంచసిద్ధమ్ ||

ప్రతినిధిభవదంబుజయగంనిశీధేనిర్నిద్రంయదితమపిసాక్షాదకృతనః॥

రామానుజత్వస్య సవతస్సిద్ధత్వే అవివాదపటేతిభావః ॥ యద్వా సు  
మిత్రాయాత్రపుత్రత్వాదీషత్పుత్రత్వాత్ ॥ అస్య సుమిత్రాగర్భన  
మ్భూతత్వమాత్రమేవ పుత్రలాభఫలస్యతు కాసల్యాగామిత్యాదితిభా  
వః ॥ అత్రాపిరవధానాథాధికః ॥ అథవా సుమిత్రమకృత్రిమసు  
హృత్ ఆపుత్రకషత్పుత్రః పుత్రకల్పిత్యధికః ॥ పితృసమోజ్యేష్ఠ  
ఇతి న్యాయస్యాత్తైవప్రసిద్ధత్వాదితిభావః ॥ సుమిత్రంచాసావాపు  
త్రశ్చేతి విశేషణసమాసః ॥ తస్యభావస్తత్వాత్ ॥ అస్యప్రేతాదృశ  
త్వాభావాదిత్యపితృహాద్యధికః ॥ యద్వా సుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సుమి  
త్రాపుత్రత్వంవిహాయేత్యర్థః + ల్యబ్ధోపేకర్తణ్యధికరణాచేతి పంచ  
మీ ॥ అత్రాపిరవకారార్థకః సవతస్సిద్ధం నిసగఽసిద్ధంనత్ జగతి  
లోకే విజయతే-సర్వోత్కర్షేణవర్తతే ॥ పుత్రైర్వ్యకోలభ్యతఇతి  
న్యాయాదితిభావః ॥ విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనేపదం ॥ తథా అంబు  
జయగం-అరవిందయగ్ం, కర్తృ నిశీధే-అర్థరాత్రే ॥ ని ॥ అర్థరా  
త్రనిశీధావావిత్యమరః ॥ నిర్నిద్రం యదిప్రపుల్లంచేత్, యస్య ల  
క్ష్మణస్య సంబంధి యదీయంతచ్చతత్ అక్షిద్వంద్వం-నెత్రయగళం  
చ తస్య ప్రతినిధిఉపమానంభవేత్, స్యాత్ నాస్యోపమానంకించత్పు  
శ్యామఇతిభావః ॥ ఏతేన లక్ష్మణస్య సర్వదా నిర్భారాహిత్యం సూ  
చ్యతే ॥ తంలక్ష్మణమపి సఃభరతః సాక్షాదకృత ప్రత్యక్షీచకార-అపశ్యది  
శ్యదిత్యర్థః ॥ + కరోతేటూజీసిచఃకిత్యాన్నగుణః హృస్వాదంగాదితి  
సహావః ॥ అత్రాంబుజయగస్య నిశీధే నిర్నిద్రత్వాసంబంధేపి త  
త్సంభావనయా సంబంధకథనాదతిశయోక్తిః ॥ తదేతత్, పుషపం ప్ర

॥ యదీయాక్షిద్వంద్వం ప్రతినిధిర్యశ్యేతి బహువ్రీహిః పునఃప్రతినిధి  
రిత్యుక్త్యా తస్య నిత్యపుస్తాత్ ॥ ఉపమానస్య కమలద్వంద్వస్యోప  
మేయత్వప్రకల్పనాత్ప్రతిపాలంకారః \*ప్రతిపముపమానస్యోపమేయ  
త్వప్రకల్పనమితిలక్షణాత్ ॥

౧౬౯ || X || తదనంతరం మరువథే పృథుతరగ్రిష్టోష్ణణి దేవాత్మై  
త్తోపలంభముంభోరుహతటాకం సుధాసారపూరితాపంసత్పవ్ణవ కృ  
ష్ణసారో భరతస్సరభనం సముపేత్య రామం పాదయోర్నిపత్య చిరం  
రుదక్ దశరథకథామపి కథయిత్వా మైథిలీసహితాయ సలక్షణాయ  
రామాయ శోకమూర్ఛాంప్రాయచ్ఛత్ || ౧౭౦ || జననీజనాపి తః

వాళోపహితం యదస్యాదిత్యామృదాహృత్యాలుంకారసర్వస్వకారః  
స్పష్టిచకార || ౧౬౯ || — తదనంతరమితి || తదనంతరం శ్రీరామ  
సీతా లక్షణదర్శనానంతరం, పృథుతరోఽత్యంతబహుళఃగ్రిష్టోష్ణా-  
గ్రిష్టరుజనితసంతాపో యస్మిన్ లిప్తిన్ దుస్సహసంతాపకారః సీత్యర్థః  
మరువథే-ఊషరస్థలవత్కని, నిజలదేశఇతియావత్ + ఋక్పూరి  
త్యాదినాసమాసాంతః || దేవాద్భాగ్యవశాత్ || ౧ || దేవదిష్టభా  
గభేయంభాగ్యమిత్యమరః || కృతోపలంభముపలభింప్రాప్తమిత్యర్థః ||  
సుధాయామృతస్య సారవసారఉత్కృష్టప్రాశోయాసాంతాః పూరి  
తాః పరిపూర్ణాశ్చ కర్తరి క్తః || ఆపోయస్మిన్ తం అమృతప్రాయ  
పయఃపరిపూర్ణమిత్యర్థః + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః || అం  
భోరుహతటాకం-పద్మసరోవిశేషం, భూరితాపః-బహుళంతాపః, అ  
తపివ సత్పవ్ణః-పిపాసాతుగః, కృష్ణసారో-హరిణవిశేషవెత్స్యపమా!  
భరతః సరభనం-సవేగంయథాలేఖా || ౧ || రభసావెగహ్నయోరిత్య  
మరః || రామం సముపేత్య-ప్రాప్త్య, పాదయోర్నిపత్య చిరంరుదక్  
రొదనంకుర్వక్, దశరథస్య కథాం పరలోకయాత్రారూపాం వా  
త్రామపి కథయిత్వా మైథిలీసహితాయ-సలక్షణాయ, రామాయ శో  
కేన యా మూర్ఛాంతాంప్రాయచ్ఛత్-దత్తవాక్, భరతముఖాత్ దశర  
థపరలోకయాత్రాం శ్రుత్వా సీతారామలక్షణాః శోకవశాన్తూ  
ర్ఛాం ప్రాపురిత్యర్థః + పాశ్చాత్యేత్యాదినా దాణోయచ్ఛాదేశః  
|| ౧౭౦ || — జననీజనాపీత్యాదిచ్ఛ్వా || తరగిమిశ్యతరహ ||

నిపత్య సుచిరమరోదీత్ ॥ ౧౭౦ ॥ వేలోల్లంఘనమేతేషాంకోకోదన్వ  
తితన్వతి । అగస్త్యాయితమేతస్త్వన్వసిప్తేనాత్మవేదినా ॥ ౧౭౧ ॥ X త  
తః ప్రతిపద్య సంజ్ఞామనుజ్ఞయా గురొరమరసరితివిరచితసముచిత ని  
వాపకృత్యం ప్రణిపత్య రామం ప్రతినివర్తయితుం భరతఃప్రావర్తత ॥  
వేలేతి॥ ఏతేషాం శ్రురామాదీనాం సంబన్ధిని ఏతస్త్విత్ పూర్వోక్తేశోక  
ఉదన్వానివేతుప్యపమితిసమాసః ॥ అగస్త్యాయితమితుప్యపమాలింగాత్  
తస్త్విత్ కోకోదన్వతి-దుఃఖసాగరే + ఉదన్వాసుదధౌచేతి నివాతగా  
త్సాధుః ॥ వెలోల్లంఘనం-కూలాతివర్తనం మర్యాదాతిక్రమణంచ ॥  
ని ॥ అబ్ధిన్సంబువికృతౌవేలాకాలమర్యాదయోరపీత్యమగః ॥ తన్వతి  
కుర్వతి, ఉదేవ్యైరసతీత్యర్థః ॥ ఆత్మవేదినా-ఆత్మతత్త్వజ్ఞేన శోకావస  
యోవిదేనైత్యర్థః ॥ వసిప్తేనమహాపీణా అగస్త్యేనేవాచరితమగస్త్యా  
యితం కుంభసంభవోంభోధిమివ వసిష్ఠస్తదీయశోకసంరంభం స్తంభి  
తవానిత్యర్థః + కర్తుః క్యజ్జులోపశ్చేతి క్యజ్జ్ ॥ అకృత్సార్వభౌతుకయో  
దీర్ఘఇతిదీర్ఘః, తతోభావేక్తః ॥ ఉపమాంకారః ॥ ౧౭౧ ॥—తత  
ఇతి ॥ తత స్తదనందరం సంజ్ఞాంచేతనాంప్రతిపద్య-ప్రాప్త్య, ప్రతిబు  
ద్ధైర్యత్యర్థః ॥ ని ॥ సంజ్ఞానామనిగాయత్రాన్యం చేతనాయాం రవి  
స్త్రియామితివిశ్వః ॥ గురొరనుజ్ఞయా వసిష్ఠనిదేశేన అమరసరితి-  
గుగాయాం, విరచితమాచరితం సముచితం న్యాయ్యం తత్కాలాచి  
తంవా నివాపకృత్యం-పితృతర్పణకర్తవ్యేనతం ॥ \* ఇదం భుంక్ష్యమ  
హారాజప్రీతాయదశనావయం । యదన్నః పురుషోభవతి తదన్నా  
స్తస్యదేవతాః ఇతి శ్రురామాయణోక్తరీత్యా ॥ తదానీం సంభవద్భిః  
పదానైర్విరిత పితృయజ్ఞమిత్యర్థః ॥ రామం ప్రణిపత్య - సమ  
స్కృత్య, భరతః ప్రతినివర్తయితుం-వసవాసాత్ప్రత్యావర్తయితుం,  
ప్రావర్తత-ప్రవృత్తౌభూత్, శ్రురామప్రతినివర్తనార్థం విజ్ఞానయి  
తుముపాక్రమిత్యర్థః ॥ ౧౭౨ ॥—తత్ప్రకారమేవవివృణోతి ॥



వికర్తనకులస్య యదనుకూలం గుణగణస్య యదనుగుణం యశోరూప  
స్య యదనురూపం సమాచారస్య యత్సముచితం ప్రాచీనభాగ్యస్య  
యద్యోగ్యం లోకగర్హణాయాయదనర్హం శృతస్య యత్సదృశంతా  
దృశమాశయం ప్రకాశయంతీ భరతౌపజ్ఞం విజ్ఞాపనా ॥ ౧౭౩ ॥

వికర్తనెతి॥ అత్రానుకూలాదిశబ్దానాం ప్రాయశస్తావదేశార్థకత్వం॥  
తథాపి కించిద్వాక్యీభ్యాయతే ॥ వికర్తనకులస్యారూపశస్య ॥ ౧ ॥ వి  
కర్తనార్కమార్తం ఊత్యమరః ॥ యత్ యాదృగితి సర్వత్ర యచ్ఛబ్దా  
ర్థః ॥ అనుకూలం-సమ్మతం, గుణగణస్య విద్యావినయాదినంపత్తే,  
యదనుగుణమనువృత్తం యోగ్యమిత్యర్థః ॥ యశోరూపస్య-ప్రశస్తయ  
శసః + ప్రశంసాయాం రూపప్రశంసావచనే శ్చేతి సమాసః ॥ య  
దనురూపమర్హం సమాచారస్య-సమ్మగ్నాచారస్య, ॥ యత్సముచితం  
గ్రామ్యం ప్రాచీనభాగ్యస్య-పురాతనపుణ్యస్య, యత్ యోగ్యం యు  
క్తం, లోకగర్హణాయాలోకాపవాదస్య యదనర్హమయోగ్యం లో  
కనిందానివర్తకం యాత్మగీత్యర్థః ॥ శృతస్య-శాస్త్రస్య, యత్సదృ  
శం సమానమవిరుద్ధమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ శృతంశాస్త్రావధృతయోరి  
త్యమరః ॥ తాదృశం-తాదృకప్రకారమేవ, విధేయప్రార్థానాత్మకైర్వి  
గనిదేశః ॥ ఆశయమభిప్రాయం ॥ ౧ ॥ ఆశయస్సాదభిప్రాయే  
మావసాధారయోరపీతివిశ్వః ॥ ప్రకాశయంతీ-ప్రకటయంతీ, విజ్ఞాప  
నా-ప్రార్థనా, + ఉపజ్ఞాయత్యత్యపజ్ఞా అద్యజ్ఞానవిషయః +  
ఆతపోపసగేఞ్చి కర్తవ్యజురీత్యయః॥ భరతస్యోపజ్ఞాభరతౌపజ్ఞం  
భరతేనాచోజ్ఞాతెత్యర్థః ॥ కర్తరిష్టస్థానమాసే ఉపజ్ఞాపకృమమి  
త్యాదినా నపుంసకత్వం ॥ ౧ ॥ ఉపజ్ఞాపకృమాంతాశ్చ తదాదిత్వప్ర  
కాశనైత్యమరః ॥ మహాకులీశత్యాదిగుణసంపన్నత్వస్య యథా యు  
క్తంస్యాత్తత్తా భరతౌవిజ్ఞాపితవానితి ఫలితాథః ॥ త్రిరామప్రకీని

॥ సమయాచారస్యేతిపాచే నుప్రదాయాచరణస్యేత్యర్థః ॥

తత్క్షణంక్షణప్రభాభంగురలక్ష్మీసమావేశలక్షణే ధ్రువోపతిశతధృత్వాఽన్యైః తే  
ముకుటేవిఘటితాశంసాదరం ప్రణివత్యమాం పాదుకాభ్యాం పరిమృ-  
రుతం యువామితిరఘువరచరణౌ స్వయమేవ పార్శ్వం ప్రతిశ్రయి-  
తుం స్థండిలశాయచరితమివ బభార భరస్యోత్తమాంగమ్ || ౧౭౪||ప||

---

వర్తనాథం అనన్యసాధారణం విజ్ఞాపనాం కృతవానితీతాత్పర్యమ్ ||  
౧౭౩ || — తతఃకింజాతమిత్యతపహ || తత్క్షణమితి || తస్మిన్నేవక్షణే  
తత్క్షణం + అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా || క్షణం ప్రభాద్యుతిర్యస్యా  
స్సా క్షణప్రభా-విద్యుత్, తద్వద్భంగురా-భంగశీలా, అతిచంచలత్య  
థః + భంజభాసమిదోఘురచ్ || తస్యాలక్ష్మ్యాః రాజ్యశ్రియః-సమా-  
వేశస్య సంప్రాప్తిఃలక్షణే-దిష్టా, తథా ధ్రువోపతిశతైరనేకధ్రువోప-  
తిభిః, ధృతంచ-తదుజ్జ్వలతం త్యక్తంచెతిస్నాతానువిప్రవత్పూర్వకాలే  
త్యాదిస్నానమాసః తస్మిన్ విశేషణద్వయేనాపి హేయత్వంనూచ్యతే||  
ముకుటే-కోటీరే, విఘటితాశం-త్యక్తస్పృహం, భరతస్యోత్తమాంగం  
శిరః || ౧ || ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమిత్యమరః || అతఏవ సాదరం-సగౌ-  
రవం, ప్రణివత్య-నమస్కృత్య, యవాం పాదుకాభ్యాం భవదీయా  
భ్యాం పరిమృరుతం-మామలంకురుతం, సహితేతద్వ్యతిరేకేణముకు-  
టమలంకారఇతిభావః + సంపద్యపేభ్యః కరోతాధూషణఇతిసుట్||  
కరోతేలోఽన్తాధ్యమపురుషద్వితవచనం || ఇత్యేవం రఘువరచరణౌ-ర-  
ఘునాయకపాదౌ, స్వయమేవోత్తమాంగమేవ ప్రాధ్యం - యాచ-  
యిత్వా, ప్రతిశ్రయితుం-నిజప్రార్థనామంగీకర్తుం || ౧ || అంగీకా-  
రాఘ్నవగమప్రతిశ్రవనమాధయిత్యమరః || స్థండిల-ఘాతలె, శేతే  
వ్రతవశాదితిస్థండిలశాయా || ౧ || యస్థస్థండిలప్రతవశాచ్ఛతేస్థండిల  
శాయసావిత్యమరః + స్థండిలాచ్ఛయితేరి ప్రతీతిః|| ౧ || తస్య య-  
చ్చరితమాచరణం స్థండిలశాయిత్యరూపం తద్వభారవైఖ్యతేజ్జీవా||  
యథా కశ్చిద్వృత్తి స్వేష్టదేవతాయా యా వదనుగ్రహాంతర్యాయే

అశం

చమ్పూరామాయణ-సవ్యాఖ్యానే

త్వయామయాచక ర్తవ్యస్సత్వవాచఃపితృర్విధిః । ఇతిప్రత్యాదిశచ్ఛా  
 మో భారతీమపిభారతీం ॥ ౧౭౫ ॥ ౫ ॥ తత్రజాబాలప్రాధానాయా  
 మపి వ్యథానాయామ్ ॥ ౧౭౬ ॥ ప ॥ భరతస్తదనుప్రాప్య లేఖలాభ  
 వ్రతనియమాదితాత్పర్యణావతిష్ఠతే ॥ తథా భరతస్సోత్తమాంగమపి  
 త్రిరారామచరణానికౌటే పాదుకాదానరూపానుగ్రహపర్యంతనివత్వా  
 తిష్ఠదిత్యుత్ప్రేక్షాధాన్ ॥ ౧౭౮ ॥ — తతశ్శ్రీరామః కిముకరోదిత్యత  
 ఆహా ॥ త్వయేతి ॥ సత్యవాచస్సత్వవచనస్య, పితుర్దశరథస్య విధిః చ  
 తుర్దశవత్సరావధికభూపరిపాలనవనవాసనియోగఇత్యధాన్ ॥ త్వయా  
 మయాచ పుత్రాభ్యామూవాభ్యామిత్యధాన్ ॥ కర్తవ్యః-అవశ్యంవిధే  
 యః, అవ్యథా దోషస్తరణాదితిభావః ॥ ఇత్యుక్తేతిశేషః ॥ భారతీం  
 భరతసంబంధినీమపి, భారతీం ప్రాధానావాచం ప్రత్యాదిశత్ప్రత్యా  
 ఖ్యాతవాన్, పుత్రస్య పిత్రాజ్ఞౌల్లంఘనమనుచితమణౌవశ్యం మ  
 యానియతకాలం వనేవస్తస్యం త్వయాచ ప్రజాపరిపాలనతత్పరేణ భ  
 వితవ్యమితి నిరాకృతవానిత్యధాన్ ॥ తాదృగ్విసయాదినద్గుణసంపన్న  
 స్య భరతస్తేనప్రాధానాంప్రత్యాఖ్యాతవాన్ కిముతాస్యస్వేతికిం  
 వక్తవ్యమస్యసత్యప్రతిజ్ఞాపరిపాలకత్వమపీశ్యపిశబ్దార్థః ॥ ౧౭౫ ॥ అథకిం  
 తత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర-తస్మిన్మయే, ॥ జాబాలీతి ॥ అత్రరా  
 మాయాం ॥ శాన్వసయంతంభరతంజాబాలిర్బ్రాహ్మణోత్తమః (అలో  
 క్యైశ్చేషః) క్షవాచరామంధమజ్ఞంధర్తాపెతమిదంవచః ॥ సాధురాఘ  
 వమాభూతైబుద్ధిరేవనిరధికా ॥ ప్రాకృతస్యనరశ్యేవహ్యర్యబుద్ధైస్తవ  
 స్వినః ॥ కశకస్యపురుషాబంధుః కిమాప్యంకస్యకెనచిత్ ॥ యదేకాబా  
 యతేజంతురేక ఏవవిసశ్యతి ॥ తస్మాన్మతాపితాచెతిరామసజ్జతయోన  
 రః ॥ ఉన్నతృణవనశ్శేయోనాస్తికశ్చిద్ధికస్యచిదిశ్యేవంభూతాయాంబా  
 బాలేర్తహజ్ఞాః ప్రాధానాయాం యాచ్ఛాయామపి వ్యథానాయామ  
 సంగీకృతాయాం సత్యాం జాబాలివచనెపి నిరాకృతేనతీత్యధాన్ ॥

విహంవరః । కాకుత్స్థస్పాదుకాకారం మహార్థం ముకుటద్వయమ్ ॥ ౧౭౭ ॥  
సవషసానుజః ప్రాయాదయోధ్యాంభ్రాతృశాసనాత్ । అటవీం పితృ

మహామేరపి వచనం నాంకికృతం కిముతాన్యస్యేత్యపి శబ్దార్థః ॥ భ

రతప్రాధానానంగీకారసముచ్చయార్థకోవా ॥ ౧౭౮ ॥ — భరత

ఇతి ॥ తదను-జాబాలిప్రాధానానంతరం, లాభవిదామధికఫలప్రాప్తి

వ్యవహారపరిజ్ఞాత్వశాంతం, + విదేజ్ఞానాధాత్వంపదాదితాన్విత్యి

ప్ ॥ వరః-శ్రేష్ఠః ॥ ౧ ॥ దైవాదన్యతేవరః శ్రేష్ఠఇత్యమరః ॥ భరతః

ప్రాధన్య \* అధిరోహార్యపాదాభ్యాం పాదుకేషామభూషితే । పి

తేహిసర్వలోకస్య యోగక్షేమంవిధాన్యత ఇతి రామాయణా క్తరీత్యా

యావయిత్యాకాకుత్స్థస్య-క్రిరామస్య, పాదుకాకారం మహార్థమ

మూల్యం ॥ ౧ ॥ మూల్యేపూజావిధావర్గ ఇత్యమరః ॥ ముకుటద్వయం

కోటిరయగళం, లేభ-ప్రాప్త, కిమేతేనాపకషావశేన రాజలక్ష

ణకోటిరణేతి పరిహృత్యోత్కషావహం మస్తకాలంకారోత్తమం

పాదుకాద్వయం సీవకృతవానిత్యధః ॥ ధర్తిష్ఠం జ్యేష్ఠం పరిత్యజ్య

రాజ్యపరిపాలనమపూజ్యమితి మత్వా తదీయపాదుకాద్వయపురస్కా

రేణ రాజ్యంకర్తుం తద్వయం సంగృహీతవానితిభావః ॥ అత్ర లాభ

విద్యరపదార్థస్య విశేషణగత్యా ముకుటద్వయప్రాప్తిపదార్థశే

తుత్వాత్ పదార్థశామకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ హేతూర్వా

క్యపదార్థ-త్వే కావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్ ॥ ౧౭౯ ॥ —

అనంతరవృత్తాంతమాహ ॥ స ఇతి ॥ సవషభరతస్సానుజస్సశత్రుఘ్నస్స

భ్రాతృశాసనాచ్ఛ్రీరామనియోగాత్, అయోధ్యాప్రాప్త్యాత్పా

పత్, తథా రామస్సలక్షణస్సౌ పితృనియోగాత్పితృశాసనాత్, అ

టవీం-పండకారణ్యం, యయా యథా క్రిరామస్య పిత్రాజ్ఞాపరిపా

లనీయతేన గరిష్ఠా, తథా భరతస్య భ్రాత్రాజ్ఞేతిభావః ॥ ఎతేన భ

రతస్య పిత్రాజ్ఞాపక్షయాపి భ్రాత్రాజ్ఞేవగిరియసీతీసూచ్యతే ॥ ౧౮౦ ॥

సందేశాద్యయారామస్సలక్షణః ॥ ౧౭౮ ॥ విలంఘ్యవివిధాన్ దేశాన్  
భరతోధృతవల్కలః । విషయంస్వముపాశ్రిత్యవిషయేవిముఖోభవత్ ॥  
౧౭౯ ॥ X ॥ తతశ్చాయం యావదాద్యస్య ప్రత్యాగమనం తావదయో  
ధ్యాంనాధ్యాసే, తస్మిన్నవధిమతిక్రమ్య చిరాయతినతి సద్యఏవాశ్రి

విలంఘ్యేతి ॥ భరతః ధృతవల్కలస్సన్ జ్యేష్ఠే ధర్మిణ్యై వల్కలధారి  
ణినతి మమ సమీచీనవస్త్రధారణమయత్తమితి పరిధృతవల్కలవసన  
ఇత్యర్థః ॥ వివిధాన్నానావిధాన్ దేశాన్ భరద్వాజాశ్రమాది ప్రదే  
శాన్, జనపదాన్వా, విలంఘ్యతిక్రమ్య, తతః స్వం-స్వకీయం విష  
యం కోసలదేశముపాశ్రిత్య విషయే-రాజ్యైర్భోగే, విముఖా-ని  
రాస్థాభవత్ భాగ్యవత్కందమూలఫలాహారేణ శరీరయాత్రాతత్ప  
రొభూదిత్యర్థః ॥ అత్రాయంధ్వనిః ॥ భరతోనామ కశ్యపమునిః  
వివిధాన్ తిర్యజ్నుష్యాదిరూపేణ బహుప్రకారాన్ దిశ్యంతఇతిదే  
శాన్ శరీరాణివిలంఘ్య తత్తత్కర్తానుసారేణ తత్తచ్ఛరీరోపాధ్యవ  
చ్ఛిన్నతయా యావత్కర్తానుభవంస్థితావ తత్తత్కర్తృత్వయే తాని స  
ర్వాణ్యతిక్రమ్యేత్యర్థః ॥ ధృతవల్కలః చరమశరీరావచ్ఛిన్నదశా  
యాం వైరాగ్యాద్యల్కలధారీసన్ స్వస్వహృదయాకాశాంతస్థంవిష  
యం జ్ఞేయతయా నిర్దిష్టం చిదానందాత్మకం బ్రహ్మపాశ్రిత్య కుత  
శ్చిద్భాగ్యోదయాధ్యానగోచరంకృత్వా విషయే తుచ్ఛేసాంసారికసు  
ఖా విముఖః విరక్తోభవత్, అత్రాభిధాయః ప్రకృతార్థనియంత్ర  
ణాదప్రకృతమునిగోచరశబ్దమూల్యాయం ధ్వనినితినంత్రేషః ॥ ౧౮౦ ॥  
తతఇతి ॥ తతః ప్రదనంతరమయంభరతః యావత్ యావత్పర్యంతం, ఆర్య  
స్య-క్రిరామస్య, ప్రత్యాగమనం-ప్రత్యావృత్తిః, తావత్ తావత్పర్యం  
తం అయోధ్యాంనగరిం + అధిశిష్ఠ స్థానాంకర్తృత్వం నాధ్యాసే  
నాధితిష్ఠామి, సతివనవాసిని జ్యేష్ఠేతత్ర రాజ్యస్య కర్తృమనహాత్వాది  
తిధావః ॥ తథా తస్మిన్ క్రిరామే అనధి-చతుర్దశవత్సరాత్తకమర్యా

యాశమాశ్రిత్యాపి ప్రాణాన్నందయిష్యామితి నందిగ్రామసంజ్ఞామా  
శ్రమమశిశ్రయత్ || ౧౮౦ || దాశరథిఃపి శమధనజనకధితనిశిచరగణ  
కదనపరిహరణాయ గహనజతరమవజగాహే || ౧౮౧ ||

దామతిక్రమ్యోల్లంఘ్య, చిరాయతినతి సశిష్యం నాయాతిచేదిత్యర్థః  
సద్యపివ-అవిలంబనైవ, ఆశ్రయమశ్నాతీత్యాశ్రయాశమనలంఘిత్యా  
పిప్రాణాన్నందయిష్యామి-సంతోషయిష్యామి, తదనంతరవిదహస్యా  
గ్నిప్రవేశాదవ్యత్యంతదుస్సహత్వాదితిభావః || ప్రాణపరితాపకౌపా  
యాంతరాత్సంతాభావనూచకాయమపిశబ్దః ఇతి ప్రతిజ్ఞాయేతిశేషః ||  
నందిగ్రామఇతిసంజ్ఞా నామధేయం యస్యతం ఆశ్రమం-తపోర్హనివా  
సం, ఆశిశ్రయత్-ఆశ్రితవాన్, తత్రార్యపాదుకయోః రాజ్యాభిషేకం  
కృత్వాతత్పరతంత్రతయా రాజ్యం పరిపాలయన్నతిష్ఠదిత్యర్థః + శ్రీ  
యలెలుఃఙ్గిశిమృసుభ్యుక్త ర్తరి చఙ్గితిచఙ్గే || చఙ్గిచెతిద్విత్యం || ననుఅ  
సూర్యానామతేలోకా అంధేనతమసావృతాః | తాంస్తే పెరిత్యాభిగ  
చ్ఛంతి యేకేచాత్మహనోజనాఇతిశ్చతేరాత్మహంతృణాం మహాన  
థఃశ్రవణార్ధర్తశాస్త్రరహస్యాభిజ్ఞాయంభరతః కథమాశ్రయాశాశ్ర  
యణరూపప్రతిజ్ఞాంకృతవానితిచేత్సత్యం || ఏవం కథయతి భగవతీశ్చ  
తిః || తథాప్యాతురస్య భరతస్యాత్సంతసాభ్యాత్రప్రదగ్ధనార్థకత్వాది  
త్థం ప్రతిజ్ఞేతివేదితవ్యమ్ || ౧౮౦ ||—దాశరథిరితి || దాశరథిః-శ్రీ  
రామోపి, శమధనజనైర్కహషీభిః కథితం-నివేదితం, నిశిచరగణర  
చితం-రాక్షసనివహకృతం, యత్క్రదనమాశ్రమోపప్లవరూపం తస్య  
పరిహరణాయ-నిరససాగ్రం, మహాపద్రవకారిరాక్షససంహరణేన  
మహావీరస్వస్థానకర్తుమిత్యర్థః || గహనజతరం-కాంతారాంత

(భావలక్షణసప్తమ్యాఃగోమదుహ్యమానాసుగతఇత్యాదౌజ్ఞాప్యజ్ఞాప  
కభావః || పాథసీతే తృష్టాశామ్యతీత్యాదౌపాతుపాతుమద్భావః || ప్ర  
కృతే శ్రీరామాగమనవిలంబస్యాగ్నిప్రవేశపాతుత్వాద్ధేతుపాతుమ  
ద్భావోధః || )

పా విస్తీర్ణాత్తైర్విసినహరితైర్వితభీతివ్రోహైర్దగ్ధగాగ్రసేవ్యకృతరుచి  
భిస్సస్పృహంపీక్ష్యమాణః | రామః ప్రాప్యప్రకృతిమహితంఘోషమత్రై  
ర్మహావైజ్ఞానోహస్యప్రముదితధియః పెరిమవర్యాంసపర్యాం || ౧౮౨ ||

రాశం, అవజగాహ-ప్రవివేశ || ౧౮౧ || — విస్తీర్ణేతి || రామఃపీ  
తావగతా భీతివ్రోహోభయావిర్భూయాయేషాంతైః ప్రసన్నతావది  
గుణదర్శనజనితవిస్మయభాదనుత్పన్నభయైర్త్యధః || అతపివ విస్తీర్ణా  
వ్యాప్తుశ్యాద్విస్తారితాన్యక్షిణియేషాంతైః + బహువీహా సక్ష్మన్మో  
సాన్వింశాత్త్వే || తథా దర్భాకౌం గ్రాసే-కబళిపి, అకృతరుచిభి  
రవిహితాదరైః, త్రిరామదివ్యనూర్తిదర్శనవ్యాసంగాన్నిజదేహయా  
త్రాయామప్యాసక్తిహితైర్త్యధః || విసినహరిణైః-అరణ్యమృగ  
విశేషైః, సస్పృహం-సాభిలాషంయథాతథా పీక్ష్యమాణః-అవలో  
క్యమానస్స, శృతిభవపద్మభవప్రముఖానామవ్యగోచరౌభగవాన్  
సీతాలక్షణోపేతశ్చైరామః పంగూపరింగాపృవాహవదస్తాకం పు  
రతః ప్రాచురాసీదితి సకలజగన్తోహనదివ్యమంగళవిగ్రహదర్శనాన  
శ్చవిచ్ఛేదభయేన నిమిషరహితైర్నైర్విశిష్టమృగాదిభిరపి సవిస్త  
యం పరిదృశ్యమానశత్యధః || తిరశ్చామప్యయంవిలొకనీయః కిము  
తాన్యేషామితిభావః || ప్రకృత్యా-సప్రభావేనేవ, మహితం-పూజ్యం,  
అత్రైరతిగ్రామ్నో, మహాషణః-ఋషిశ్రేష్ఠస్య, ఘోషమాశ్రయం ప్రా  
ప్య, ప్రముదితధియః-నిజాగమనాత్సంతృప్తాంతఃకరఃస్య, అస్మాత్ప్రి  
మహాషేదన్సంబంధినీం పెరిమవర్యాం-ప్రీతిపూర్వకతావదుత్ప్రేషాం  
సపర్యామతిశిషూజాం, బగాహ-స్వీకృతవాన్, యథార్థాతిథిసత్కా  
రాచరణతత్పరేణ మహాషిణౌ యావత్సాహం సంభావితాం-పూ  
జాం, గృహీతవానిత్యధః || ని || పూజాసమస్యావచిత్సపర్యా  
ర్చార్చనౌసమావత్యమః || సకలలోకపూజ్యస్యాస్య భగవతో ర  
ముసందస్య మహాషిఃపూజ్యత్వం యక్తమేవేతిభావః || ౧౮౨ ||

॥౫॥ సీతామవ్యసనసూయాభిధానా తస్యపత్నిస్వభూషణైరతోపయత్  
॥౧౯౩॥ ॥ప॥ ఖండనాయవసుధావధూమసంపుండరికతుహినత్విషాదిన్వి  
షామ్ । దండకావనమవాప రాఘవశ్చండభానురివమేఘమండలమ్ ॥

తతఃకిమతిఆహ ॥ సీతామపీతి ॥ అనసూయేత్యభిధానమాఖ్యాయస్యా  
స్సాతఖొక్తా తస్య మహాపేరలైః పత్ని-భార్యాసీతాం-క్రిరామ  
ధర్మపత్నిమపి, స్వభూషణైః-స్వకీయాలంకారైః, అతోపయదమో  
దయత్, వస్త్రమాల్యాదిదానేన సంభావయామాసేత్యథః ॥ సా  
ధీవశశస్సాధీవశితోవణం యక్తమితిభావః ॥ తథారామాయణం  
\* ఇదందివ్యంవరంమాల్యం వస్త్రమభరణానిచ । అంగరాగంచవైదే  
హిమహర్వృంచవిలెపనమ్ ॥ మయాదత్తమిదంసీతే తవగాత్రాణి శో  
భయేదితి ॥ ౧౯౩ ॥ — ఖండనాయేతి ॥ రాఘవః-రఘువంశోద్భవః,  
క్రిరామః వసుధైవసభూః భార్యాతత్పతస్తస్య క్రిమహావిష్ణుత్వేన  
భూపతిత్వాదితిభావః ॥ తస్యమసవీద పుండరికం-సీతాంభోజం ॥ ౧॥  
పుండరికంసీతాంభోజమిత్యమరః ॥ తస్య తుహినత్విషాం-హిమక  
రాణాం- చంద్రాణామితియావత్ ॥ చంద్రవత్తదుల్లాసనిరససహేతు  
భూతానామిత్యథః ॥ అధర్తాచరణతత్పరత్వేన మనస్సంతాపకారి  
త్వాదితిభావః ॥ నచానెకచంద్రగ్రహణం దోషాయ, విశేష్యబాహు  
లేనోపచరితత్వాదిత్యక్తం విద్యానాథేన ॥ \* ప్రోద్బుద్ధక్తాఘతా  
రాహుకరపరివృతస్వర్షభూషక్త్రచంద్రేతి ॥ ద్విషాం-రాక్షసానాం,  
ఖండనాయ-సంహారకార్యేణ, వస్తుతః స్వయం దుష్టరాక్షసశిక్షకార్థ  
మవతీతాత్వాత్ప్రేషించావశ్యముపలంబియాయా ఎసుధారూపనిజభా  
ర్యాయా మానసాల్లాసనిరాసనకృత్యకారిత్యాశ్చైతిభావః ॥ చండభా  
నుస్సూర్యో మేఘమండలమభ్రబృదమిన దండకావనమవాప తత్స  
మీపం జగమిత్యథః ॥ రూపకోపమయోస్సంస్కృప్తిః శ్చష్టాశ్చబ్దాల  
జ్జాచారస్తస్సపాశ్రసః ॥ చమత్కారకారితయానంప్రహయశ్చద్ధిశ్చ



ఇతి శ్రీవిదర్భరాజవిరచితే శ్రీమతిచంద్రారామాయణే

అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః

అథఅరణ్యకాండప్రారంభః

ప్రవిశ్యవిహినంమహా త్తదనుమైథిలీవల్లభో మహాబలసమన్వితశ్చ  
 వితసీలశ్చైలచ్ఛవిః । నిశాచరదవానలప్రళమనం విభాతుంశరైశ్చచార  
 తకతయాచ శ్రీరామాయణాయోధ్యాకాండంతిమశ్లోకతురీయపా  
 దాంతిమోపమామశ్రావ్యంతే ప్రయత్నవానిత్యనుసంధేయం ॥ త  
 ధాచశ్రీరామాయణం \* ఇతివత్సైఃపాంజలిభిస్తవస్విభిద్విజ్జేకృ  
 తస్వస్త్యయనఃపరంతపః । వనంసభార్యఃప్రవివేశరాఘవః సలక్ష్మణ  
 నూన్యృణవాళ్యమండలమితి ॥ రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ రాన్నరావిహర  
 థోద్ధతాలగావితిలక్షణాల్ ॥ \* \* \* \* \*

ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీంధ్రఖండమానసేందిరినందోహ  
 మంతానందలాభాభినందిత రఘువందనచరణారవిందమకరహ్లాస్వాదన  
 కందలితసారస్వతేనాఖండతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాం  
 డిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్య వంచనాన్వయసుధాపారావారపారి  
 జాతస్య ధన్వంతర్యవతారాంతరస్య ఆయుర్యైవదప్రముఖ నిఖిలవిద్యా  
 సారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కోండపండితవర్యస్య తనూజేన గంగాం  
 వికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణరామచంద్రబుధేంద్రేణ

విరచితాయాం చంద్రారామాయణవ్యాఖ్యానాయాం

సాహిత్యమజ్ఞాషీకానమాఖ్యానాయాం అయోధ్యాకాండః

అథ శ్రీమదరణ్యకాండోవ్యాఖ్యానయతే ॥ ప్రవేశ్యేతి ॥ తదను-  
 దంతకావనప్రాప్త్యనంతరం, మహాబలసమన్వితః-అప్రమేయపరా  
 క్రమశాశీత్యధః ॥ ఏతేన అవినంవాదితయా సకలరాక్షసశిక్షణదక్ష  
 త్వంసూచ్యతే ॥ అన్యత్ర మహాబలోవాయః తేనసమన్వితః తప్త్యై  
 రిత్యత్యధః ॥ చలితస్య సంచలతోనీలశ్చేలస్య-ఇంద్రానీలాచలస్య ఛ  
 విలివచ్ఛవిర్వర్యస్యసతతోక్తః ॥ సమాసమేతల్ ॥ ఏతేనార్యశ్చర్య

సశరాసనస్సురపథేతిత్వానివ ॥ ౧ ॥ X ॥ తదను కంఠూలవనశుం  
 డాలకపోలకషణవిషమితామిత విటపసాలషండనిర్యాత నిర్యాసగం  
 కరత్వం మహాన్నత్యంచనూచ్యతే ॥ మైథిలీవల్లభః-సీతాపతిః, ౫౦  
 రామః మహద్విపులః విపివం-దండకారణ్యం, ప్రవిశ్య శరైర్పాణై  
 ర్నిరైశ్చ ॥ ౫౧ ॥ శరోదధ్యాద్యగ్రసారైర్బాణకాండైశ్చణాంతరే । శ  
 రంతునీరఇతినానాథరత్నమాలా ॥ నిశాచరా-రాక్షసాః, దవాసతా  
 వనవహ్నియఇవేత్యుపమితనమాసః ॥ తటిత్వానివేతిస్పష్టోపమానిం  
 గాత్ ॥ లెషాం ప్రశమనం వినాశముపశమనంచ విధాతుం-కర్తుం,  
 సశరాసనాధనర్ధగన్యక, అన్యత్ర సేంద్రచాపః, సురపథే-అకాశే,  
 + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః ॥ తటితాస్యసంతీతితటిత్వాన్ మే  
 ఘుఇవ + తసామత్వథాఇతిభసంజ్ఞాయామేకసంజ్ఞాధికారేణాపదత్వా  
 త్పదకార్యం జత్వం నభవతి ॥ కింతు యుయిఇతిమతుపోమకారస్య  
 నకారః ॥ చచార-విజహారైత్యథః ॥ అశ్రోత్తరాధే-క్లేషానుప్రా  
 ణేనాయముపమాంకారః స్పష్టః, చలితనీలచైతత్యత్ర నీలచైలస్య  
 చలనాసంభవాత్ ॥ ఇయమభూతోపమేత్యాచార్యదండిప్రభృతయో  
 బభణుః అతపవాప్రసిద్ధస్యోపమానత్వాయోగాదుత్ప్రేక్షేత్యాధునికా  
 లంకారికాస్సర్వే వణయంతి ॥ పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వం యది వినతా  
 తదోపమైవేత్యలం ॥ పృథ్వీవృత్తమ్ ॥ లక్షణంతుక్తమ్ ॥ అత్ర ౫౦  
 రామాయణారణ్య కాండాద్యపద్యాద్యవదం ప్రయుక్తమిత్యనగంత  
 వ్యమ్ ॥ తచ్చ ప్రవిశ్యతుఘహారణ్యమితి ॥ ౧ ॥—తదనివతి ॥ కంఠూ  
 రామ నఖాదున్మేఖనాపనెయస్తవ్యగోగవిశేషః సా ఏషామస్తీతి  
 కంఠూలాః + సిద్ధాదిత్వాన్లచ్ ॥ ౫౨ ॥ కంఠూఃఖజూశ్చకంఠూయే  
 త్యమరః ॥ శుండాస్తుండాపమాంసంతీతిశుండాలాః + పాణిస్థాదా  
 తాలజన్యతరస్యామితిమత్పథేయాలచ్చుత్యయః ॥ రేస్థాంతపక్షే  
 టిశమీ శుండాభ్యోరఇతిరప్రత్యయః ॥ కంఠూలాః యేవనశుండా

ధానపాశ్చత్తగంధాన్విదధానైరాహుతిగంధైరనుమీయమానా నవినా  
 భూతజలాశయానాశ్రమభాగానభితశ్చరతారాతిథ్యప్రశమిత మార్గ  
 శ్రమయోరామలక్షణయోరధాన్వనం తరసాదురోధ విరాధాభిధానో  
 లకపోలాః అగణ్యమత్రైభగండస్థలాని తైషాం కషణేన సంఘషణాన  
 విషమితాః-విశకలీకృతాః, అమితా-అనంఖ్యాతాశ్చ విటపాశ్శాఖా  
 యస్యసతథోక్తః ॥ ౧ ॥ విటపఃపల్లవేషిద్ధైవిస్తారే స్తంబశాఖయోరితి  
 వీశ్వః ॥ తాదృశోయస్సానలపండస్సజకతరునివహః తస్మాన్నిర్యాతఃని  
 గతః, నిర్యాసగంధోమజ్జావిశేషామోదోయేషాంతైః శ్రోత్రానపిఆ  
 త్తగంధాన్ పునఃస్వీకృతామోదాన్ అభిధూతామోదానితచ గవ్య  
 తై ॥ విదధానైః నిర్యాసగంధవిధురత్వేషి పునస్సాన్విభివ్యాప్త్యా బ  
 హుశతరగంధసంపన్నాన్ కుర్వాణైరిత్యధః ॥ ౧ ॥ సాలెతు సజ్జ  
 శార్కార్యశ్వకర్ణకాస్సస్యసంవరః । ఆత్తగంధోభిధూతస్సాన్విదితీచా  
 మరః ॥ ఆహుతిగంధైరహూయమానహవిరాధ్యామోదైర్వైత్తుభిః ॥  
 ౧ ॥ గంధోగంధకామోదైరేశేనంబంధగర్వయోరితివిశ్వః ॥ అనుమీ  
 యమానానభూషాహూమానాన్, దూరాదేవేతి శేషః ॥ ఇమే ఋష్యా  
 శ్రమాధవితుమర్హంతి ఆహుతిగంధవత్త్వాత్సంప్రతిపన్నాశ్రమవత్ ఇ  
 త్యనుమితివిషయాకియమాణానిత్యధః ॥ అవినాధూతాః సర్వతః  
 ప్రతిపన్నాః జలాశ్రయా హృదాయేషుతాన్ శ్రమహరిణ్యత్యధః ।  
 ఆశ్రమభాగానభితః-తపోవనానాంసమంతా ల్ + అభితఃపరితఃప్రత్యా  
 దినాద్వితీయా ॥ చరణోస్సంచారతత్ప్రయోః, అతి ఘ్నేన-మునివిరచ  
 తాతిథిసత్కారేణ + అతి భోజ్యైశ్చతిథ్యప్రత్యయః ॥ శమితః - శాం  
 తింగమితః, మార్గశ్రమోధ్వగమసప్రయ క్తఖదోయయోస్తయోఃశ్ర  
 మః ఖదోధ్వరత్యాదేరితిలక్షణమ్ ॥ రామలక్షణయోః దాశరథ్యోః,  
 అధాన్వనం-మార్గం, తరసా-చెగెన ॥ ౧ ॥ రంహస్తరసీతుర్యస్సస్య  
 ద్విత్వమరః ॥ విరాధఇత్యభిధానం నాయమస్యసరథోక్తౌ యాతు

యాతుధానః || ౨ || X || సవీషరోషభీషణపేషప్రీతిభిశ్చిఖావతంసిత  
వివిధమృగశవశతహృదయశ్శతహృదా తనయస్సీతామపజహాఃప్రవాహ  
హారదాశరథీద || ౩ || కాయువాంయువానౌ కుతస్త్యై వామాచారవ  
త్ప్రతిభాతి మేవామాచారఃచీరంవపుషిజటాశ్శిరసికరేచచండకోదండ  
ధానౌరాక్షసః దురోధ-నిరుద్ధవాన్ || ౪ || యాతుధానశివుణ్యజనౌ  
నేర్భృతౌ యాతుగక్షసీఞ్జత్యమరః || ౫ || — స ఇతి || రోషేణ-సహ  
జామమేణ, భీషణోభయంకరః, వెషోయస్యసతథోక్తః + సంధ్యా  
దితావల్లభ్యః || త్రిశిఖశిఖయా-త్రిమూలాగ్రేణ, అవతంసితాని-ప్రోతా  
ని వివిధమృగశవశతహృదయాని శతసంఖ్యాకహింహాదినానావిధమృ  
శ్మృగశరీరవక్షఃప్రదేశాయస్యసతథోక్తః || భక్షణార్థం-మూలాగ్రేష్ఠా  
తసింహోద్భవేకమృగనిసహఇత్యర్థః || తథారామాయణమ్ \* త్రిన్  
సింహాన్ చతురోవ్యామ్రాన్ ద్వావృకౌప్యషతాన్ దశ | సవిషాణంవ  
సాదిగ్ధం గజస్యచశిరోమహల్ || అవనజ్యాయసేశూరెనినదంతం మ  
హాస్వినమితి || శతహృదాయాస్తనయః సవీషః సోయంవిరాధః సీ  
తామపజహాః-అపహృతవాన్, దాశరథీ-రామలక్ష్మణౌ, ప్రతివ్యాజ  
హరోవాచచ || ౬ || వ్యాహారడ కిలపితమిత్యమరః || ౭ || — వ్యా  
హారప్రకారమేవాహ || కావితి || యువానౌ-తరుణౌ, యువాం-భ  
వంతౌ, కౌ కస్తిన్ వంశేజాతావిత్యర్థః || కుతః కస్తా ద్దేశాదాగతౌ  
కుతస్త్యై + అవ్యయాత్త్యప్ || వాం-యవయోః + యష్టదస్తదో  
ష్టష్టిచతుర్థి-ద్వితియాస్తయూర్వాశ్చ వావిత్తీవామాదేః || అచా  
రః-ప్రవృత్తిః, వామాచారవద్యక్రాచారవదతిరమ్యాచారవదితినరమా  
ధః || ౮ || వామస్తువక్రేరమ్యేస్యాత్ప్రవ్యేవామస్థితేపిచేతిశబ్దాణామే  
+ తేనతుల్యం క్రియాచేద్యతిరితివతిప్రత్యయః || మే-మమ, ప్రతిభా  
తి-పరిస్ఫురతి, కుతః వపుషి-దేహే, చీరం-వల్కలం, శిరసి జటాంక  
రేచచండః ప్రకాశమానఃకోదండదండః ధమర్యష్టిశ్చాస్త్రీ-అయంఘరిద్యు

దండః శ్వాసయమాకల్పః కవచనకల్పలతాకల్పేయమసల్పభరణ తద  
 ణీతి ॥ ౪ ॥ దాశరథిగపి కథితనిజాన్వయో విరాధాంకే వేషమాసాం  
 విదేహదుహితరంవిలోక్య సకోపస్సామిత్రిణాసాకం రత్నోవక్షసి శిలీ  
 ముఖాన్నిచఖాన ॥ ౫ ॥ ప ॥ విశిఖవిశిఖతస్త్విన్విధాత్యవరవర్తణి ॥ సీ  
 శ్యమానః ఆకల్పః జలవల్కలశరచాపాసిభారణరూపావేషః ॥ ౬ ॥  
 ఆకల్పవేషానైపథ్యమిత్యమరః ॥ కవ్చ ॥ ఈషదసమాప్తా కల్పలతా క  
 ల్పలతాకిల్వా-కల్పవల్లీనదృశీ, సకలమనారథపూరణీత్యర్థః + ఈష  
 దసమాప్తాకల్పదైశ్యదేశీయరథాతికల్పప్రత్యయః ॥ అసల్పభరణ-స  
 శలాభరణభూషితా ఇయమేమాతరుణీ సుందరీ, కవచన, మునివేషధార  
 ణస్త్రీసాహచర్యయోరత్యంతవిరుద్ధత్వాద్విదితభావః ॥ ఇతివ్యాజహారేతి  
 సంబంధః ॥ ౪ ॥ —దాశరథిరితి ॥ దాశరథిః-శ్రీరామోపి, కథితః  
 ఉక్తః, నిజాన్వయః-నిజవంశోయేనసతథోక్తస్య ఇత్యావకువంశప్రభ  
 వత్వాది నిజకథాంకధయిత్యర్థః ॥ విరాధస్యాంకే కటిప్రదేశజ  
 తియావతీ ॥ వేషమాసాం భయసంభ్రాంతతయా కంపమానాం, వి  
 దేహదుహితరం-వైదేహీం, విలోక్య అతపవ సకోపస్సామర్షస్సృజ,  
 సామిత్రిణాసాకం-లక్ష్మణేనసహ, రత్నోవక్షసి-విరాధోరన్ధలే, శిలీ శ  
 ల్యంముఖే యేషాంతే శిలీముఖా బాణాస్తానిచఖాన-నిఖాతితవాణా  
 నప్రభిర్బాణైః రత్నోవత్సో విదారయామానేత్యర్థః \* ధనుషాజ్ఞా  
 గుణవతా నప్రబాణాస్తుమోచసేతి శ్రీరామాయణే ॥ ౬ ॥ అభిబాణౌ  
 శిలీముఖావిత్యమరః ॥ ౫ ॥ —తదక్షింతత్రాహ ॥ విశిఖఇతి ॥ వి  
 ధాత్యవరో-బ్రహ్మవరపవ వర్తకంచుకం యస్య తస్మిన్ వరరూపాభే  
 ద్యకవచఇత్యర్థః ॥ ౬ ॥ తనుశ్రవర్తదంశనమిత్యమరః ॥ అతపవత  
 స్మిన్ విరాధేవిషయే విశిఖ రామదాణేష్యిత్యర్థః ॥ జాతావేకవ  
 చనం ॥ అతపవ శిలీముఖానితి నబహువచనవిరోధః ॥ విగతాః శిఖా  
 అగ్రాణి యస్యేతస్మిన్ అకించిత్రరేమసత్స్విత్యర్థః ॥ రక్షః విరా

తాం నిక్షిప్య చిత్రేన శూలం రక్షోరఘూద్యహే || ౬ || తదనుశూలమఖం  
 డయేదంజసా శితశిఖం రఘునాయకసాయకః | నియతమేవ విరాధవి  
 రోధినాలః హృదయశూలమపి త్రిదివౌకసామ్ || ౭ || X || విరాధోపి  
 కుక్రుధా సరభసమభివత్య స్కంధేనిధాయ రామలక్ష్మణౌ గతినిరౌధా  
 వరాధపరిహారాయేవ మిహిరహేమకరౌప్రస్థేనహన్వింధ్య ఇవప్రతస్థే ||  
 ధః సీతాం నిక్షిప్య నిధాయ, రఘూద్యహే-రఘునాయకేవిషయైః శూ  
 లం చిత్రేన-ప్రయుయోజ || ౬ || — తదన్వితీ || తదను-తదనంతరం, ర  
 ఘునాయకస్య సాయకౌదాణ్యః శితశిఖం-తీక్షణగ్రం, శూలం-విరాధ  
 ప్రయుక్తం త్రిశూలం, అంజసా శిఖ్రం-అఖండమదద్భివతీ, తథా వి  
 రాధవిరోధినాం-విరాధోపద్యుతానామిత్యర్థః || త్రిదివః-స్వర్గః,  
 ఓకః స్థానం యేషాంతేషాం దేవానాం నియతనిత్యానుస్యూతం ఏ  
 వకౌరస్త్యయోగవ్యవచ్ఛేదాధః-కః || హృదయశూలం-హృచ్చల్యమ  
 పృఖండయత్ త్రిరామబాణఖండితం విరాధశూలం నిరీక్ష్య దేవావి  
 శల్యంతక్షకరణౌబహూమృతిత్యర్థః || అత్రీద్యయోశ్శూలయోః ప్రకృత  
 త్మోరేవ ఖండనక్రియాయావసామ్యాదౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్.  
 కేవలప్రకృతగోచరాశుల్యయోగితా || దుర్రవిలంబితం || \* దుర్రవి  
 లంబితమాహనభౌభరావితలక్షణాత్ || ౭ || — విరాధఇతి || విరా  
 ధోపి కుక్రుధా శూలఖండనజనితక్రోధేన సరభసం-సప్తేగం, ని || రభ  
 సాపేగహర్షయోరితివిశ్వః || అభివత్యాఘృపగమ్య గతినిరౌధావరా  
 ధపరిహారాయేవనిజాగమనప్రతిబంధనిరాకరణార్థమివరామలక్ష్మణౌ  
 స్కంధే అంసయోరిత్యర్థః | నిధాయరోప్య మిహిరహేమకరౌ—  
 సూర్యాచంద్రమసౌ, ప్రస్థే సానౌవః || ని || సుషిప్రస్థసానినః(ప్ర)  
 యామిత్యమరః || ఉభయత్ర జాత్యైకవచనమ్ || నహా-ధారయమా  
 నౌవింధ్యః-వింధ్యాచలఇవ, ప్రతస్థే-చచార+సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యా  
 త్తనేపదమ్ || అత్ర వింధ్యస్య మెరుస్పర్శయా సూర్యచంద్రగతినిరో

శా. రామస్తత్రపామిత్రిం విరాధవధోద్యుక్తమభివధే || ౧౬ || ప ||  
 యాతునగపదవీనేషాయాతునశ్చాస్యలక్ష్మణ | యాతుకామంత్రేణ పే  
 దం యాతుకామంనహస్యతామ్ || ౧౭ || అయికబళయమామమూపే  
 ముంచేత్యశిక దణందుదతిమవెక్ష్యసీతామ్ | అరమరచయతాముభావసి  
 ధకౌన్నత్యసంభవేపిప్రస్తానాసంభవాదుత్పైత్వా || ౧౮ || రామజతి || తత్రత  
 ప్తిక్తాసమయే రామః విరాధస్యవధే హింసాయాముద్యుక్తం సన్నద్ధం  
 పామిత్రిం అభిదధే-ఉవాచ || ౧౯ || —తదేవాహ || యేతి || హేల  
 క్ష్మణ యాతు యైమతుశబ్దస్తవధారణార్థకః || ౨౦ || అస్తౌకంసంబంధిసి  
 పదవీ-మాగః, యాస్తాభిజిగమిషితాపదవీత్యర్థః || స్నేహైవ అ  
 స్య యాతునారక్షసశ్చ పదవీ || ౨౧ || నైర్మతాయాతురక్షసేషణ్యమ  
 రః || అస్తేవంకింతత్రాహ || ఇదంరక్షః తయాపదవ్యైవ యాతుం  
 కామోయస్యతల్ యాతుకామం-గంతుకామం + తుంకామమనసోర  
 పీతితుమునామకాళలాపః || అతః కామం యథేచ్ఛంయాతు-గచ్ఛ  
 తు + యాలెలోట్ || సహస్యతాం-సవధ్యతాం, దుగమేతిప్తిక్  
 కాంతారమాగః, అస్తద్వహనతాత్పర్యణోపకారకత్వాత్ అయంన  
 హంతవ్యఇత్యర్థః || సహ్యస్తాభిః అస్తాత్ క్షుద్రరక్షః కీటకాద్భేత  
 వ్యంకింతు కతివయప్రదకౌదవహనెన సుఖంగత్వా అనంతరమముం  
 నిహనిష్యామః || అతాయథేచ్ఛంగచ్ఛత్వితిభావః || పీలేనాస్యాత్వ  
 తద్దైర్యసంపత్తిస్సూచ్యతే || మనసోనిర్వికారత్వం దైర్యం సత్సవీపి  
 హేతుప్రీతిరసికాః || అత్ర శ్రీరామస్య కాంతారసుఖసంచారే కా  
 కతాశీయన్యాయేనాన్యస్యాథాస్య రక్షోవహనస్యకారణత్వకథనాత్స  
 మాధిరూపకారః || కారణాంతరయోగాత్కార్యస్యసుకరత్వంసమాధి  
 రితిసూత్రమ || ౨౨ || అయోతి || అయి హేరాక్షస మాం కబళయ-  
 భక్షయ, అమూరామలక్ష్మణౌ విముంచ-త్యజ + శేముచాదీనామితి  
 మను || ఇత్యక్తే వ్రతిశ్చేషః || స్వాపెక్షయాపి తయోరత్యంతప్రేమాతి

భ్యోం పిశితభుజంభుజభారహీనమెనమ్ ॥ ౧౦ ॥ X ॥ తతస్తేన తీక్ష్ణతర  
ప్రహరణ గవాక్షితవక్షసాపి రక్షసానపరిత్యక్తేషు ప్రాణైషు పరా  
కృమావిషయపరాకృమాయాం ప్రాకృమేతామేతౌ తదంగగళితయః  
శయవిషయత్వస్య సంభవాదితిభావః ॥ అతికరుణమతిదీనం, గుచ్ఛం  
తోడసంకుర్వాణాం, సీతామవెక్ష్వ-దృష్ట్యా, ఉభౌ రామలక్ష్మణౌ,  
అరణ్యేష్టం ॥ ౧౧ ॥ లఘుక్షిప్రమరందురీతమిత్యవరః ॥ అసిద్ధ్యాః-భ  
స్థితాభ్యాం, ఏనం పిశితభుజం కృవ్యాదం విరాధం భుజావేవభావః తే  
నహీనం రహితం, ఆరవయతామకురుతాం, లక్ష్మణస్సవ్యదాహుం  
రామోదక్షిణంచ చిచ్ఛేదెత్యధః ॥ తథాత్రిరామాయణమ్ ॥ తస్య  
చౌద్రస్యసామిత్రిస్సవ్యందాహుంబభంజహ ॥ రామోపేదక్షిణం చో  
హుం తరసాతస్యరక్షనఇతి ॥ పుష్పిఎతాగ్రాస్సతమ్ ॥ అయుజినయ  
గరేఫలోయకారో యుజవనజౌజరగాశ్చపుష్పిఎతాగ్రేలిలక్షణాల్ ॥  
౧౧ ॥ —తతఇతి ॥ తతోభుజచ్ఛేదానంతరం, తీక్ష్ణతరప్రహరణైః -  
గాఢతరప్రహరణ, గవాక్షవత్కృతంగవాక్షితం-భిద్రితం + తత్కరో-  
తీతిణ్యంతాత్కర్తృణిక్రః ॥ తదవ్క్షః-ఉరస్థలం యస్య తేనతథోక్తేన +  
జ్ఞేషికస్యకపోవైభాషికత్వాన్నకప్ ॥ తేనరక్షసా-విరాధేన, ప్రాణై  
షు నపరిత్యక్తేషునత్సు తస్మిన్నమృతేనతీత్యర్థః + సజ్జన్య సజ్జన్య  
సుఖ్నుపేతినమాసః ॥ ఏతౌరామలక్ష్మణౌ పరాకృమస్య-భుజబలస్యావి  
షయః అగోచరః పరాకృమః కాతస్యం యస్యాస్సా ॥ తస్మాద్భుజసాశ  
క్యాయామిత్యర్థః ॥ తథాతస్యవిరాధస్యాం గేభ్యోవయవేభ్యోగళితయా  
పరిస్రవంత్యా రుధిరధారయా-రక్తప్రవాహేణ, యస్మేకఆప్లవస్తేనభ  
ననక్షమాయాం అవదారణయోగ్యాయాంకాననక్షమాయాంకాంతాగ  
పరాకృమావిషయపరాకృమావితిద్వితదనాంతపాతే పరామర్శితాం  
ఆకృమస్యావస్కృతనస్య అవిషయః-అగోచరః-పరాకృమః సేతక్తి  
ర్యయోసావితిరామలక్ష్మణవిశేషణమ్ ॥



అంశ

సవ్యాఖ్యానేదమురామాయణ

ధిరధానాసేకేన ఖననక్షమాయాం కాననక్షమాయాం రాక్షసశవోచిత్ర  
మతివిశంకటమవటముత్పాదయితుమ్ || ౧౨ || తత్క్షణమేవ క్షణదాదరోపి  
సంజాతప్రత్యభిజ్ఞౌ రామాయ వ్యజిజ్ఞపల్ || ౧౩ || ఆత్మనాగంధర్వకు  
లసంభవంరమ్భాపరిరమ్భణౌరమ్భసంరమ్భం తచ్చ వ్రవణకుపితవైశ్రవణ  
క్షిత్యాని || నిక్షిత్యాన్త్యానిక్షమాయక్తేక్షమంతక్తేహితేత్రిషివ్యత్యమరః  
రాక్షసశవన్య - రక్ష కుణపన్య ఉచితమనురూపం తాదృశాం -  
తాదృశీగతిరితివచనాద్రాక్షసానాం ప్రేతానాం గర్తప్రక్షేపణస్య ధ  
ర్మత్వాదీతిభావః || తెనైవోక్తంతిరామాయణ శ్రీరామంప్రతి || \* ర  
క్షసాంగతసత్వానామేషధర్మస్సనాతనః | అవశేయేనిధీయంతే లక్షాం  
భోకాస్సనాతనాఇతి || అతివిశంకటమత్యంతవిశాలం || నివిశంకటంపు  
థుబృహద్విశాలంపుథులంమహదిత్యమరః || అవటం-గర్తం || నిగర్తా  
వతాభునిశ్చభిఇత్యమరః || ఉత్పాదయితుం-రచయితుం, ప్రాక్రమే  
తాం-ఉపక్రాంతవంతౌ || ౧౨ || — తత్క్షణమేవేతి || తత్క్షణమేవ-త  
స్మిన్నైవక్షణే, గర్తరచనాసమయవ్యవేశ్యకః + అత్యంతసంయోగ  
ద్వితీయా || క్షణదాచరః-విరాధోపి, సంజాతాస్త్యత్యానూధాప్ర  
త్యభిజ్ఞాపూర్వానుభూతస్వవృత్తాంతపరామర్శ్యోయన్యసతథోక్తస్సక్  
రామాయ వ్యజిజ్ఞపల్-విజ్ఞాపయామాస, నిజవృత్తాంతమితికేషః + కి  
యాగ్రహణమపి కతవ్యమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ || ౧౩ || —  
తత్ప్రకారమేవవివృణోతి || ఆత్మనఇతి || ఆత్మనఃస్వస్యేతిసర్వత్రను  
వృథ్యతే || గంధర్వాణాం-దేవయోనివికేషాణాం, దేవగాయకానాం  
కుల-వంశే, సంభవముత్పత్తిం, తథా రంభాయః వైశ్రవణస్నుషా  
యాః పరిరమ్భణౌరమ్భసంరమ్భం-అలింగనోద్యోగసంభవంచ త  
థా తచ్చ వ్రవణేన రమ్భాపరిరమ్భణౌరమ్భసంరమ్భకణనైన కుపితః  
కుగ్రోధోవైశ్రవణః కుబేరః తెనైవదత్తామతిస్పృహం + విశ్రవసావత్యం  
వైశ్రవణఇతి విగ్రహః || తస్యావత్యమిత్యేవ విశ్రవసోవిశ్రవణరవ

చత్రాం రక్షోయాపిణీంశాపవ్యాపదంతస్యాస్తథావిధమపసానంచ ॥౧౪॥  
 ॥వ॥రక్షోవధఃప్రకృతఇత్యయమేవశంసేత్స్వగ్గాయగాయకపదం గమి  
 తోవిరాధః ॥ నాగాలయాయవపురస్యవదేదితీవశ్వభేతదక్షిపదిమంప్ర  
 మాతంసరామః ॥ ౧౫ ॥ X ॥ తదనునాకలొకభజనాయపురుషాః  
 శాదితిప్రకృతేర్విశ్వవణాదేశః ॥ ౧ ॥ కిన్నరేశోవైశ్రవణాత్ప్రమరః-  
 రక్షోయాపిణీరాక్షసరూపదాయినీమిత్యథః, శాపవ్యాపదంశాప  
 రూపమహావిపత్తిం, తస్యాశ్శాపవ్యాపదస్తథావిధంతాదృక్ప్రకా  
 రేన వనవాససంచారితత్వరేణ త్రింశామేకాశ్వభ్రాతృవణరూపమిత్య  
 థః అవసానమంతంచ వ్యజీజ్ఞపదితినంతంధః- అత్రేదంత్రింశామాయణ  
 వచనం ॥ \* ॥ అభిశాపాదహంఘోరాం ప్రవిష్టోరాక్షసీతమంత  
 మ్బురుర్నామగంధర్వఃశస్త్రైవైశ్రవణేనహ ॥ ప్రసాద్యమానశ్చవయో  
 సాప్రప్రీహంతామహాయశాః - యదాదాశరథీరామస్తాన్వీవధిష్యతి సం  
 యుగే ॥ తదాప్రకృతిమాపన్నాభవాన్స్వగ్గాయగ్గాయకావాసిభ్యఇత్యథః- శం  
 శేత్ - స్వగ్గాయకగతమముండృష్టాన్వదేవాః ప్రకాంతారాక్షసవధ  
 ఇతిజానీయరిత్యథః, తథాస్యవిరాధస్యవపుర్వతశరీరం కర్తు, నా  
 గాలయాయపాతాళలొకవాసిభ్యఇత్యథః ॥ ౧ ॥ ఆథోభువనపా  
 తాళ బలిసద్గుసాతలం - నాగలొకఇత్యమరః, రక్షోవధః ప్రవృత్త  
 ఇతివదేత్ కథయేత్ - భూలోకేతుప్రసిద్ధమేవతిభావః, ఇతిమత్స్వే  
 తిశ్రేషః - స రామః - ఇహభిర్వాణైఃప్రహతంప్రకషేణహతం త  
 ద్విరాధవపుః - శ్వభేగతే, అక్షిపలేక్షిప్తవానివేత్సుత్ప్రేక్షా, పా  
 తాళపరంతగంధీరైగ్గాయకతద్వపునిపాతితవానిత్యథః ॥ ౧౫ ॥

మ సమాహితస్యభగవతస్కరభంగస్యాశ్రమపదంధమువతిరభజత ||౧౬

పా. తత్త్వ ॥ దశశతనయనెసి ఏక్షమాణైవశరధపుత్రసిపేవిపైప జా

తా. మనసిజశరభంగకారివృత్తి రససిమునేశ్వరభంగనామభాజః॥౧౭॥

॥ १॥ సమునిరాశ్రమస్థం కాకుల్ స్థమాతి ధ్యేనసమారాధ్యతత్వాన్ని ధ్యేతుం

॥ తదన్వతి ॥ తదనువిరాధవద్ధానంతరం, రఘువళిః శ్రీరామః, నాక

లోకభజనాయస్వలోకనివాసాథం, పురుషాతేనంద్యోః, స

మాహాతమ్యతావకంతపః ఫలితంతతఃస్వలూకంభజ్జ్యోకారితస్యే

తృప్తి, సమస్తమునిజన సమభిలషణీయసాన్నిధ్యేనంద్రోణ సన్

యొక సమాహార తత్వాత్మకం తస్య మాహాత్మ్యం కథనీయమితి భావో -

గవతిఃపూజ్యస్య శరభంగస్య శరభంగనామోష్ణామృతేరాశ్రమపదం

ప్రొవనస్థానమభజితప్రావః॥ తత్సర్వం ॥ ౧౬ ॥ — ॥ దశేతి

దశశతానినయనానియస్యత స్థిక్ సహస్రా డైవిక్ష్యమాణాదృశ్యమానా

సత్యపి - అలభ్యదశనే దేవేంద్రాద్వైతసత్యపీత్యపితృభావః - మన

సిజిరరాణం మ సభవాణానాం భంగంకరోతితితద్భంగకారిణీవృత్తిర్య

త:వం ముస్సతఫో క్రస్య, జలెంద్రియస్సేత్సఫః - భంగకారిత్యేత్

+ (స్త్రి)యాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవచ్ఛాపః - శరభంగతి నామ భిదా

తీతితదోక్తస్యమనః ॥ \* ॥ నివృత్తస్వభవత్వజ్ఞః కామః ప్రధాదా

జేతులు, భాగ్యవంతుని ముక్తికాంక్షను సంతృప్తిపరుచును. (3)

క్రలక్షణస్య శరభంగమునేమఁనని, దశరథపుత్ర సేవనమైన శ్రీ

రామభజనేచ్చైవ + సేవతేనన్మంతాత (ప్రియామవ)ల్యయన్  
 ౬ జాతాగ్రహత్యన్వా - నిరతిశయసిమఁలనిత్యానందస్వరూపస్య

వ, జాతాసముత్పన్నా- నిరీక్షియినము- లనక స్థిరమైనది-  
కననపారిజాతస్య భగవత్స్త్వైరామస్య భజనానందవిహాయస్వర్గో

నకిమపిభోక్తవ్యమస్తి, అతఃసస్సేవాంకృత్యావస్థలూకమాగమి

పాపమీతి ఇంద్రంపై శిలవారితో ఘోరముగా, అతనివంధ్యవాక్యములు

ఘోషి శ్రీరామభజనమస్య క్తమితిధావః, పుషి ఎళాగ్రాప్రతి

౧౭ ||—||సప్తతి || సముద్రార్థంగః, అప్రమేయజ్ఞాత్మకైశ్చ సమన్వితః

ద్ధాంమంత్రపూతామాహుతిమివాత్సనస్తనుమతనూషణి తనూనపాతి  
పాతయిత్యాశాశ్వతంపదమాశ్రితవాక్ ॥ ౧౮ ॥ తతస్తీక్ష్ణతపసస్సుతి  
క్ష్యస్య నిదేశేనదేశాత్తస్మాదుచ్చలితస్సలిలనిధిపానసంభావితజీవనాభా  
వశంకయా శరణాశ్రయణాయలంబమానసీలాంబుదనందోహనందేహా

భాగ్యవశాదాశ్రిమంప్రత్యాగతమిత్యర్థః + సుపిష్ఠఇతికప్ ప్రత్య  
యః॥ శాకుల్స్థంకకుల్స్థానవయేవతీణం త్రిరామమాతి ధ్యేనాతిధి  
వత్కారేణ సమారాధ్య-సమ్యక్పూజయిత్యా, తస్య త్రిరామస్యసా  
న్నిధ్యేన-సన్నిధావేన, శుద్ధాం-పవిత్రామాత్మనః-స్వస్య, తనుం-శ  
రీరం, మంత్రేణ-ముగ్యజ్ఞాసామాదినా, మంత్రేవాదేన, పూతాం-పవి  
త్రామాహుతిమాజ్యహుతిమివేత్యవమా ॥ అతనుః-అమందః, ఊ  
ష్ణాయస్యతస్మిన్ జాజ్వల్యమానఇత్యర్థః ॥ తనూనపాతి-జాతవేదసి॥  
ని ॥ జాతవేదాస్తనూనపాదిత్యమరః ॥ పాతయిత్యా-నిక్షిప్య, శాశ్వ  
తంపదం బ్రహ్మస్థానమాశ్రితవాక్-మక్తోభూదిత్యర్థః ॥ ఆత్మావా అ  
రెద్యష్టవ్యశ్నోగ్రతవ్యామంతవ్యా నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యాదిహృత్యా పర  
మాత్మరూపత్రిరామదర్శనస్య మోక్షపాతుత్వాన్నక్లిర్యక్తైవేతిభా  
వః ॥ శుష్కవృద్ధశ్శృంగియాలుప్తః ప్రత్యాఖ్యాతభిషక్తియః ॥ ఆత్మా  
శంఖూతయెద్యస్తభృగ్వగ్ననశనాంబుభిరితివచనాత్ శరభంగస్య  
న్యాయ్యవీవాగ్నిప్రవేశఇతిమంతవ్యమ్ ॥ ౧౮ ॥—తతఇతి ॥ తతశ్శర  
భంగమోక్షానంతరం, రామః తీక్ష్ణం నిశితం తపః ప్రతోపవాసాది  
రూపం యస్యతథోక్తస్య సుతీక్ష్ణస్యమునేర్నిదేశేనాజ్ఞయా వీతేనసు  
తీక్ష్ణసందర్శనమపి కృతమితిసూచితం ॥ తస్మాద్దేశాత్-సుతీక్ష్ణాశ్రమప్ర  
దేశాత్ + అపాదానేపంచమి ॥ ఉచ్చలితః-ప్రస్థితస్య, సలిలనిధి  
పానెన-సమద్రావమనేన, సంభావితా-సంప్రతిపన్నాయా జీవనా  
భావశంకా-జీవనస్యోదకస్యజీవికాయాశ్చేతిగవ్యతే ॥ అభావశంకా  
అభావోత్ప్రేక్షాతయాపాతునా॥ని॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షాంశంకా

వహేన నానానాకమానివహేన పిహితాభోగమగస్తాశ్రమం రామో  
స్ససంభ్రమమానసాద అకథయచ్చమైథిలీమ్ || ౧౯ || ప || తస్యేద  
మాశ్రమపదంసరసిరుహక్షిసంఖ్యావిహీనమహిమైకనికెతనస్య | భర్తా  
సమస్తసరితాంకుపితస్యయస్యహస్తారవిందమకరందదశామవాప|| ౨౦

మాహుర్తనీషిణఇత్యభిధానాత్ || ఉత్పేక్షా-ఉహాః, శరణాశ్రయ  
ణాయ-శరణంగంతుమిత్యర్థః || లంబమానః-స్రంసమానో, యో నీ  
లాంబుదసందోహః-నీలమేఘనికురుంబం, స ఇతిసందేహవహేన-సం  
శయప్రదేన నానానాకమానివహేన-నానావిధవృక్షషండేన, పిహితా  
భోగమాచ్ఛాదితదేశవిస్తారం, + వప్తివాగురిరల్లోపమవాప్యోయవస  
గయోరిత్యపెరకారలోపః || ౧౯ || అపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాద  
నానిచేత్యమరః || అగస్త్యమునెరాశ్రమం ససంభ్రమమానసాద-ప్రా  
ప్త, అకథయదితి-మైథిలీంపృత్యకథయదుక్తవాంశ్చ, మనోవినోదార్థ  
మాఖ్యాంకాః కథయతుమారబ్ధవానితిధావః || అత్రానాకమానివహే  
విశిష్టనీలాంబుదసందోహ సందేహవహాన్విత్యేక్షణాత్సందేహోజ్ఞేవి  
నీగుణనిమిత్తాజ్ఞాతిస్వరూపాత్ప్రేక్షేతిసంకరః || సందేహశబ్దస్యభ్రాం  
తిపరత్వేన భ్రాంతిమదలంకారఇతివివేకః || ౧౯ || —కథనప్రకారమే  
వాహ || తస్యేత్యాదిభిశ్చతుర్భిః || సౌనరసిరుహక్షి-పద్మలోచనే మైథి  
ల్లిథిదవేతత్పరిదృశ్యమానం సంఖ్యావిహీనమహిమైకనికెతనస్య-అగ  
ణనీయమాహత్త్వముఖ్యనిలయస్య, మునెరాశ్రమపదం-ఆశ్రమస్థానం  
యత్తదొర్నిత్యసంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్య యద్భట్టాకాంతాయామాహ ||  
సమస్తసరితాంభర్తా-సముద్రః, కుపితస్య-కుర్థస్య, యస్యమునేరగ  
స్త్యస్య హస్తవీణ అరవిందం తత్ర మకరందదశాం-పుష్పరసావస్థా  
మవాప, ఈదృశ్చాహత్త్వసంవన్నాయంమునిరితిభావః || రూపకాలం  
కారః || తథాపరిచ్ఛిన్నై మునిహస్తే అపరిచ్ఛిన్నసముద్రస్యాధేయ  
త్వకథనాత్ అధికప్రభేదాలంకారః \* ఆధారాధేయయోరానురూ

ఇహ సమదగ జేంద్రస్య స్తహస్తాతిభారాత్పథివిస(నియ)మితశాఖస్సల్లక్తి  
 వృక్షవీషః । అభినయతినికామంసంగతోచ్ఛ్రాయహానిర్దునివరకర  
 పాతాద్యుగ్మవింధ్యాద్రిముద్రామ్ ॥ ౨౦ ॥ అస్తిన్నహాపథధియా వద  
 ప్యాభావాధికోమతఇతిలక్షణాత్ ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౧ ॥  
 ఇహేతి ॥ ఇహాస్తికపథి-ఆశ్రమమాగే, సమదగజేంద్రేణ-మత్తమ  
 హామతంగజేన, స్వస్తావిశ్రమాధం వల్లవభక్షణాధంవా నిక్షిప్తా  
 యోహస్తానిజతుండః సవీవాతిభారో భారాతిశయస్తస్తాద్ధేతోః, వి  
 నమితశాఖోభుగ్మశాఖః, అతవీవ నికామమత్యంతంసంగతాప్రాప్తా  
 ఉచ్ఛ్రాయహానిరాన్నత్యభంగోయన్యసతథోక్తః ఉత్పన్నస్థాశ్రాయః  
 ఉచ్ఛ్రాయఇతి + ఘంజంతేనాపసగఃస్వసమానః నావస్పష్టాద్ధృష్టో  
 ప్పత్వయః ॥ శ్రీనిభువోసుపసగఃఇతినియమాత్ ॥ ఏషోయంపరిదృ  
 శ్యమానః, సల్లక్తిచాసావృక్షశ్చేతివిశేషణసమానః ॥ గజభక్ష్యాఖివృ  
 క్షవిశేషః ॥ అత్రవృక్షశబ్దస్య సామాన్యవాచకత్వాన్నపౌనరుక్త్యం  
 చూతవృక్షఇత్యాదివత్ ॥ ౨౧ ॥ గంధినీగజభక్ష్యాతు సువహాసురభీర  
 సా । మహేరణాకుందరుకీసల్లక్తిప్రదిసితిచెత్వమరః ॥ సల్లక్తిస్యాద్గజప్రి  
 యేతిహాలాయధశ్చ ॥ మునివరస్యాగస్త్యస్య ఖహామునేః కరపాతా  
 త్ హస్తేనియమనాద్ధేతోః భుగ్మస్యాననతస్య వింధ్యాద్రేర్దుద్రాం  
 పరిపాటిమభినయతి-నాటయత్వనుకరోతి పృక్కటయతిత్వభః ॥ ఏత  
 న్మనినియమితవింధ్యాద్రిముద్రాసుకరణమేతన్నన్యాశ్రమస్థ వృక్షస్వ  
 యుక్తమితిభావః ॥ పురాకిలమేరుస్పర్ధయా ప్రవధమానం సూర్య  
 మాగనిరొధినం విరధ్యాచలం త్రిదశాభ్యుధితోగస్త్యః స్వహస్తే  
 ననియమితవానితిపౌరాణికీకథా ॥ అత్రాభినయశ్చేన్నాదృశ్యవర్ణవ  
 సానాదుపమా ॥ తథా ముద్రామిత్యత్ర తత్సద్భవం ముద్రామితి సా  
 దృశ్యస్యాత్తేపాల్ అనంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాలంకారఇ  
 త్యనయోస్సంస్మృద్ధిః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౨౦ ॥—అస్తిన్నితి ॥ అస్తి

సంవిగాహ్యానిగఁతుమక్షమతయాజతరెలురద్భిః । వనైగఁజైరజ  
గరాఃపిశితాశనెభౌవాతాపిదానవదశాముపదేశయంతి ॥కించ॥౨౨  
చుళకగతసముద్రాస్వాదనేకుంభయోనేరితరకరనిరస్తా మక్షికొత్సారరీ  
త్యా । గగనగతివిహీనాయెఘనాఃపల్వలాంతే విపినమహిషవేష్టైఃకెవ  
న్నాశ్రమే అజగరాస్త్రిలిత్సాపరనామానః-మహాంగాస్సర్పవిశేషాఃక  
ర్తారః, ని ॥తిలిత్సస్వాదజగరత్సమరః॥ మహాపథధియా-మహామా  
గఁఇతిభ్రాంత్యా, అతపన భ్రాంతిమదలంకారః ॥ వదనం-నిజవక్త్ర  
కుహరం, విగాహ్య-ప్రవిశ్య, నిగఁతుం-పునరాగతుమక్షమతయా  
అసమర్థతయా సంకటత్వాదితిభావః॥జతరె-కుక్షిగోళకె, లురద్భిర్వివ  
ర్తమానైర్వనేభవైర్వనైగఁజైః, పిశితాశనేభ్యఃకర్వాదేభ్యః వాతా  
పిదానవదశా-వాతాపినామక దానవావస్థాం, ఉపదేశయంత్యుపదే  
శం కారయంతి ఉపమా + ఉపపూర్వాద్విశతేఽన్యఁంతాల్లట్ ॥ఽన్యర్థోవి  
వక్షితః॥ పూర్వమముష్యమహత్తనోగస్త్యస్య ఉదరే వాతాపినామా  
దానవః ఏవమేవ పరిలుతః జీర్ణోఽఘాదతాయఃప్రాభిః కైతవాచ  
రజైః సభవితవ్యమితిబోధయంతీత్యథః ॥ అత్రోక్తాధానంబంధేపి  
తత్సంబంధకథనాదతిశయోక్తిభేదః ॥ సచ పూర్వోక్తభ్రాంతిమతాసా  
పెక్షతావత్సంకీర్తయే॥అత్రోక్తరామాయణం\*అగస్త్యసతదాదేవైఃపా  
ర్థితేన మహామేణా ॥ అనుభూయకిలశ్రోద్ధేభక్షితస్సమహాసురఇతి ॥  
వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ అశ్వర్యాంతరమసివిద్యతఇత్యాహ ॥కించెతి॥  
తదేవాహ ॥ చుళకేతి ॥ యేఘనాఃమేఘాః, చుళకగతసముద్రస్య-  
గొకణాకృతిదక్షిణకరతలస్థసాగరస్య, అస్వాదనే-పానసమయఇత్య  
ర్థః॥ మక్షికొత్సారరీత్యా మక్షికానిరాకరణప్రక్రియయా, కుంభయోనే  
రగస్త్యస్య ॥ ని ॥ అగస్త్యకుంభసంభవఇత్యమరః ॥ ఇతరకరణస  
వ్యహస్తేన నిరస్తాః-నిరాకృతాః, జాతాఇతిశేషః ॥ తేఘనాః గగనగ  
తివిహీనాః నిరాకరణజనితదౌర్బల్యాన్నభోమార్గసంచారసామర్థ్యర

లం తెవలంతే || ౨౩ || X || ఏవం విపినవిలొకనవిస్తి తమతిస్తదుటజనికటమా  
సాద్య రామశ్శిష్యైః ప్రవేశితస్సకలలోకవంద్యమానచరణారవిందమర  
విందసంభవమివ బృందారకేర్దునిబృందారకైశ్చ పరివృతంకోపహుంకా  
రనిరహంకారాయ నహుషాయభుజంగభావమాషితాయ దత్తభుజంగ  

---

హితాస్సంతః పల్వవాంతైః అల్పనరొమధ్యే, ని || వెశంతఃపల్వలంచా  
ల్పనరశ్శత్రుమరః || విపినమహిషవేషైః-అరణ్యలులాయభూమికాభిః,  
కేవలమత్యంతం, వలంతే-నంచరంతి, వన్యమహిషవ్యాజేన పరిలుతం  
తీత్యథః || అత్రవేశజ్ఞేన మహిషత్వమవహ్నుత్వ విశిష్టఘనత్వప్ర  
తిపాదనాత్ సాపహ్నువౌల్పేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్య || మా  
లిసీవృత్తమ్ || ౨౩ || — ఏవమితి || ఏవము క్తప్రకారేణ, విపినవిలొ  
కనైన-తపోవనదర్శనైన, విస్తితా-విస్తయం ప్రాప్తామతిర్యన్యనతథో  
క్తః రామః తస్యాగస్త్యస్య మునెరుటజనికటం-వణశాలాభ్యణం  
|| ని || వణశాలాటజోస్త్రీయామిత్యమరః || ఆసాద్య-ప్రాప్య, శి  
ష్యైర్దున్యంతేవాసిభిః శ్రురామోయంమునిసందర్శనాకాంతితయా స  
మాగతస్తస్మే నివేదయంత్యితిలక్షణవాక్యేన మునయేనివేద్య తదను  
మత్యా పునరాగతైరిత్యథః || ప్రవేశితోమునిసమీపంప్రాప్తితస్సక  
లలోకేన అశేషభువనస్థజనేన వంద్యమానే-నమస్క్రియమాణే,  
చరణారవిందే-పాదపద్మైశ్చ సంతం || ని || లొకస్తు భువనైజనశ్శత్రుమ  
రః || బృందారకేదైవతైః, తథా మునిబృందారకేర్దునిముఖైశ్చ  
పరివృతం-పరివెష్టితం, సకలసురమునిసేవ్యమిత్యథః || ని || బృం  
దారకాదేవతాని పుంసివాదేవతాస్త్రీయాం || బృందారకౌరూపిము  
ఖ్యానిత్యుభయత్రాప్యమరః || అతిపీవారవిందసంభవం-బ్రహ్మణమి  
వస్థితమిత్యుపమా || తథా కోపహుంకారేణ-నిజరోషజనితహుంకా  
రేణ, నిగతఃఅహంకారోయస్యతస్మేభుజంగభావన-శరీరవిటభావన  
దూషితాయావలిప్తాయ, నహుషాయ-యయాతిజగకాయ, రాక్షశే ద



భావం భగవతినిరోధకల్యవైపుల్యయోద్ధురవగాహమహావనయోర్వింధ్య  
శ్రేలసింధురాజయోగాధతాగాధతాతస్కరకరొదరముదరజాత జాత  
జేహోవిర చితవాతాపిదానవావలేపలోపం లూపాముద్రావల్లభం సక

త్తః భుజంగభావః సర్పత్వం యేన తస్మై \* భుజంగోవిటసర్పయోరి  
త్యుభయత్రాభిధానాత్ || పురాకిల సహయోరాజా కుతశ్చిత్పుణ్య  
వశాత్ సశరీరఃస్వగంధ్రాప్య తత్త్రేంద్రస్సృక్ శశీజారణాథంయూ  
సమధిరుహ్య గచ్ఛత్ సాహంకారస్సర్పసర్పేతి భగవంతమాక్షివ్యకౌ  
పహుంకారకారితా తేన సర్పభవతి శస్త్రతిపౌరాణికాః కథాంక  
ధయంతి || భేగచ్ఛంతీతిభగాః-పక్షిణః, తెషామపి గతినిరొధే గమన  
ప్రతిబంధే కల్యం సమధం వైపుల్యం-విశాలత్వం, యయోస్తయోద్ధు  
రవగాహం-దుష్ప్రవేశం, మహావనం-మహాకాననం, అగాధజలం య  
యోస్తయోః || ని || వనెనవిలకాననైతిత్యుభయత్రాప్యమరః || విం  
ధ్యశ్రేలసింధురాజయోః-వింధ్యాచలసముద్రయోన్సంబంధిశ్చా యేగా  
ధతా గాధతే-కౌష్ఠత్యగాంభీర్యే తయోస్తస్కరమవలోపకంకరోద  
రు కరోహస్తః ఉదరం కుక్షిశ్చ యన్యతంతథోక్తం కరతలనియమి  
వింధ్యతాన్తో కుక్షినిక్షిప్తసముద్రతావచ్చేతిభావః || అసాధారణసామ  
ద్రైక్యకనికేతనమిత్యథాః || అత్ర వింధ్యస్య గాధతా సముద్రస్య అ  
గాధతేచయథాక్రమమన్వయాత్ వనెత్యత్ర శ్లేషసంస్పృష్టో య  
థాసంఖ్యాలంకారః || తథా ఉదరజాతజాతచెదసా జాతరాగ్నినా వి  
రచితోవిహితః వాలాపిదానవాషరపలోహోవాతాపినామక్ దానవ  
గర్వనిర్వాపణం యేనతంతథోక్తమ్ || ని || అవశేషస్తుగర్వసాస్పృశ్యైవ  
నేమాషణైపిచేతివిశ్వః || లూపాముద్రాయాః వల్లభం-దయితం, ని ||  
మైత్రావదునిగస్తేవ లూపాముద్రాసధర్మణీచ్యమరః || వల్లభో ద  
యితేధ్యక్షణివిశ్వః || సకలానామశేషాణాం, సరితాం-సదీనాం, వ  
ల్లభః-పతిః, సముద్రః తస్య నిశ్శేషీకలణ-నిరవశేషతాపాదనె, బాడ

లసరిదన్వల్లభనిశ్శేషీకరణబాడబం బాడబప్రశస్తమసాస్తసమస్తాశమ  
పుష్పగతదక్షిణాశం వృషైకతానజన్మానమపికుంభజన్మానం భగవంతమ  
గస్త్యమవశ్యత్ ॥ ౨౪ ॥ ప ॥ ప్రభామివార్క్రిం తమసాంనిహంత్రీం

బం-బడబాసలం, పూర్వం నిజోదరస్య సామర్థ్యవణానమిదాసీంస్య  
స్వేతి నహేనరుక్త్యం ॥ అత్ర మునాబాడబత్వరూపణాద్రాపకం తే  
నవ్యసిద్ధం బడబాసలస్తేతచ్ఛాపకత్వమిత్యపూర్వత్వరూపం. వస్త్ర  
వ్యజ్ఞతే ॥ బాడబప్రశస్తం-బ్రాహ్మణోత్తమం, ని ॥ బాడబోబడబాస  
లకః । ఆశ్రమోస్త్రీద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాణతి చామరః ॥ అ  
పాస్త సమస్తాశం నిరస్తాశేషత్వస్థమపి డపగతదక్షిణాశం ప్రోష్టదక్షి  
ణారూపద్రవ్యాతిత్వస్థమితివిరోధః అధిష్ఠితయావ్యదితమితిపరహా  
ద్విరోధాభాసాలంకారః ॥ ని ॥ ఆశాదగతిత్వస్థయోరిత్యభయేత్రా  
పిప్లేజయంతి ॥ ఉక్తంచ బ్రహ్మాండపురాణే ॥ \* అగస్త్యాదక్షిణామా  
శామాశ్రిత్యనభసిస్థితః । వరుణస్యాత్త జాయోగీ వింధ్యవాతాపిషద్దనఇ  
తి ॥ తథావృషైకతానం-సుకృతైకాయనం జన్మయస్యతం సకలధర్మై  
కనిశేతనావతారతయా మహానుభావమిత్యర్థః ॥ వృషభాయత్తజన్మా  
నమితిచ ప్రతీయతే ॥ తథాపి కుంభజన్మానం కుద్యకుంభోద్భవమితి  
విరోధః ॥ డోర్వశీదర్శనాల్ ప్రస్కన్నస్య మిత్రావరుణభైజనః కు  
మ్భే నిక్షిప్తశావల్ తత్సంభవత్వేనాన్య వస్తుగత్యాపరిహారాత్ ॥ పూ  
ర్వవదలంకారః ॥ మాహాత్మ్యేతావన్నాత్వత్తిస్థానం వ్యయోజకమిత్యభా  
వః ॥ భగవంతం వద్ధుణైశ్వర్యసంపన్నం అగస్త్యమవశ్యత్ ॥ ని ॥ సు  
కృతేవృషభేవృషః ॥ ఏకతానానన్యవృత్తిరేకాగ్రేకాయనావసీతీచామ  
రః ॥ ౨౪ ॥ —అ ॥ తతః క్రిరారామః కిమకాషీదిత్యాశంక్యాహ ॥  
ప్రభామితి ॥ ఆర్క్రిమర్కసంబంధినీ, ప్రభాం దీప్తిమివ, తమసా  
మజ్ఞానజనితమోహానాం అంధకారాణాంచ నిహంత్రీం-విధ్వంసకారి  
ణీం + కర్తృకర్తృణోః కృతితికర్తృణివస్త్రీ, బ్రాహ్మీం-లక్ష్మీం, బ్రహ్మతే

బ్రాహ్మీందధాననియమేనలక్ష్మీమ్ । తపోనిధిశ్శౌర్యనిధిఃప్రసన్నస్సవి  
 నామసంకీర్త్యననామరామః ॥ ౨౫ ॥ X ॥ తతఃపరమహాషేణ్యమ  
 హషీణా ప్రణీతాభిరాశీర్భిస్సహమరశాసనశరాసనం సరసిజాసనా  
స్త్రంసౌత్రామణంతూణీరయగ్ధం దుక్తమయకొశంఖడ్గంచ ప్రతిగృహ్య  
 జః, నియమేన-నైయత్యేన, నిష్ఠాపారతంత్ర్యేణ సమిత్కుశాద్యాగ  
 స్తుకసాధననిష్పాద్యకర్తృవిశేషేణవా హేతునా దధానం-ధారయంతం  
 ॥ ౨౫ ॥ నియమస్తుసయత్కర్తృనిత్యమాగతుసాధనమిత్యమరః ॥ తపసః  
 వ్యూహపవాసాదినహితమితమేధ్యాశనరూపస్యనిధిం నిధానం అగస్త్యం  
 శౌర్యనిధిర్మహాశౌర్యసంపన్నః, ప్రసన్నః నిర్మలాంతఃకరణఇతిచ విశే  
 షణద్యయేన దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహసామర్థ్యోక్తిః ప్రపన్నఇతి  
 పాతే పాప్రతిభత్యధః ॥ రామః స్వనామసంకీర్త్య ననామ త్రిరా  
 మవర్తాహంభో అభివాదయఇతి నిజనామోచ్ఛారణపూర్వకం నమ  
 శ్చకారెత్యధః ॥ జ్యాయసాంసమస్కారే తథా శాస్త్రాచారాదితి  
 ధావః ॥ \* అభివాదపరంవిప్రం జ్యాయాంసమభివాదయేత్ । అసౌ  
 నామాహమస్తీతి స్వనామపరికీర్తయేడితి మనుస్మరణాత్ ॥ అత్రశ్లేష  
 సంకీర్ణోపమా ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౨౫ ॥—తతః ॥ తతః-నమ  
 సాగరానంతరం, రామఇత్యధ్యాహరః ॥ పరమహాషేణ సాక్షాత్ప్  
 రబ్రహ్మరూపోయం త్రిరామః మద్దర్శనాపదేశేనాగత్య స్వయం ప్ర  
 త్యక్షభూత్కృతనమస్కారశ్చాభూదిత్యుత్పన్నా మందానందతుం  
 దిలాంతఃకరణనేత్యధః ॥ మహాషీణా అగస్త్యేన, ప్రణీతాభిః స్వ  
 యం మహాషీణాత్ తస్యచ ప్రతీత్యా రాజపుత్రీతావచ్చ విరచితా  
 భిరాశీర్భిస్సహ-ఆశీర్వాదైస్సాకం, మరశాసనశరాసనం-వైష్ణవచా  
 పం, సరసిజాసనాస్త్రం-బ్రహ్మాస్త్రం, సుత్రాష్ట్రఇదంసౌత్రామణం  
 వింద్యం తూణీరయగ్ధం, అక్షయసాయకతూణయగళం, తథా దుక్త  
 మయకొశం-హిరణ్యయపిధానం, ఖడ్గంచ ప్రతిగృహ్య - సీవకృత్య ॥

తదాజ్ఞాయా గోదావర్యా స్రటనికట ప్రకటితాం పశ్చివటీమసేవతః॥  
౨౬॥ తత్ర విస్తృతపక్షదవంద్యమప్రతిక్షద్యవ్యమతిశౌర్యావస్థాప్ర-  
త్యయంకృతాపరోక్ష్యమివ తాక్ష్యం మహామహీధృకల్పం గృధ్రరాజ

ని ॥ కోశోస్త్రీపట్ట లెఖ్యధానైథాః ఘుదివ్యయోరిత్యమరః ॥ తదా  
జ్ఞాయాతస్యాగస్త్యస్యనిదేశేన, గోదావర్యాః తటనికట రోధస్య  
మీపే ప్రకటితాం ప్రసిద్ధాం, పంచానాంవహానాంసమాహరః పంచవ-  
టీ తాం తమపలక్షితత్వాత్తదాఖ్యయాప్రఖ్యాతం కంచదాశ్రమమిత్య-  
థాః ॥ అసేవతనివాసాథామృతత + పంచవటీత్యత్ర తద్దికాథే  
త్యాదినాసమాసః ॥ సంఖ్యాపూర్వోద్విగురితద్విగుసంజ్ఞా ॥ అకారా-  
న్త్రోత్తరపదోద్విగుః స్త్రీయాంధావ్యరణతిస్త్రీత్వేంద్విగోరితిజీవః॥  
౨౭॥ — తత్రేతి ॥ తత్ర పంచవద్యం త్విరామః విస్తృతం విశా-

లం, పక్షదవంద్యం గరుడ్యగ్తయస్యతం ॥ ని ॥ పక్షిపార్శ్వగరుతాన్  
హ్యసహాయలభి తిష్యతియాదనః ॥ అప్రతిద్యంద్యమిద్యమానప్రతి-  
భటం జగదేవిరమిర్యథాః ॥ అతిశౌర్యావస్థాయాః మహాశౌర్యమ-  
ర్యాదాయాః ప్రఖ్యాత్యధ్యత, లోకోత్తరశౌర్యసీమాభివ్యక్తథాః  
॥ ని ॥ ప్రత్యయోధిభవపథజ్ఞానశ్చాన్తఃపాతంప్రత్యమరః ॥ అప్రతి-  
ద్యంద్యశౌర్యావస్థాప్రత్యయమితిపాతే అప్రతిద్యంద్యయానిరుపమా-  
యాశ్శౌర్యావస్థాయాః ఇత్యన్వయః కృతమాపరోక్ష్యం అపరోక్షతా-  
యేనతః ప్రత్యక్షమిత్యథాః ॥ తాక్ష్యం గరుడమివస్థితమిత్యన్వయమా ॥

ని ॥ గరుడతా గరుడస్తాక్ష్యఇత్యమరః ॥ మహేంద్రతీతిమహీధృః +  
మూలవిధుః సదితావత్కప్రఖ్యాతయః ॥ యథాహవామనః ॥ మహీధారిద-  
యోమూలవిధుః సాచా తథాద్యనాదితి ॥ మహామహీధృకల్పం ఈషద-  
సమాప్తమప్రవృత్తం + ఈషదసమాప్తం ల్పప్రత్యయః గృధ్రాణాంరా-  
జానం గృధ్రరాజం జటాయుషం + రాజాహస్యభగ్నవృత్తిటన్ ॥ అదృ-  
శీవపత్యత్ + దృశేయః జీనివివృద్ధిః ॥ ౨౭ ॥ — పానైతి ॥ ఏషో-

యదావశౌర్యావస్థాయాః ప్రత్యయోనిశ్చయోయస్తిన్నితబహువ్రీహిః

మద్యాక్షిత్ ॥ ౨౭ ॥ పానెనహినజలమద్భిమపాస్యనూనం మైనాక ఏష  
మునిమాశ్రయతీతిజాతామ్ । శంకామిమాం రఘుపతేః కథితాత్మవంశ  
స్తవిత్రాతమిత్రమహమిత్యహరజ్జటాయః ॥ ౨౮ ॥ ౧ ॥ రామస్తు  
దశరథమివ తంపశ్యన్కాశ్యపసమ్భూతం సమ్పత్తేరనుజమనుజరదిత

యం మైనాకః పరవతః, సిద్ధవత్కృత్య నిదేహోత్తరథాపరీతియమా  
నతావదిత్యవగంతవ్యం ॥ పానేన-మునికర్తృకపానక్రియయాపేతునా  
హినజలం-జలరహితం, స్థలప్రాయమిత్యర్థః ॥ అభిం సముద్రమ  
పాస్య-త్యక్తావ, పూర్వంపక్షచ్ఛేదోద్వృత్త పురందరభయాత్తత్ర నిలీ  
నతావదితిభావః ॥ యథాహ కాళిదాసః ॥ మైనాకః పుంభోనిధిబద్ధ  
సఖ్యమితి ॥ మునిమగస్త్యమాశ్రయత్యనునరతి స్వాశ్రయభంగకారి  
ణస్తస్య సేవనాశ్రయణీయత్వాదితిభావః ॥ నూనమిత్యుత్పేక్షాయామ్ ॥  
ఇత్యేవంప్రకారేణ జాతాముత్పన్నామిమాంరఘుపతేః-ఊరామస్య,  
శంకాం వితర్కం ॥ ౨ ॥ శంకావితర్కభయయోరితిశాశ్వతః ॥ జటా  
యుః కథితాత్మవంశః వినతాయాం కశ్యపాజ్ఞాతస్యాదుటన్య గరుడా  
గ్రజస్య తనయోహం శ్యేనీగర్భసంభవః సంపాతేరనుజఇత్యాద్యుపప  
ణేతనిజాన్వయవృత్తాంతస్స ॥ అహం త్వత్తాతస్య దశరథస్య మి  
త్రం-సుహృత్, ని ॥ మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్కృత్యితివిశేషః ॥ ఇత్యు  
క్త్యైతిశేషః ॥ అహరత్పరిహృతవాన్, ఊరామముక్తసందేహరహి  
తమకాషీదిత్యర్థః ॥ \* తథారామాయణమ్ \* ఛాపపుత్రావినతా  
యాస్తు గరుడోరుణవీవచ । తస్మాజ్జాతోహమరుణాత్సంపాతిశ్చమమా  
గ్రజః ॥ జటాయురితిమాంవిద్ధిశ్యేనీపుత్రమరిందమేతి ॥ అత్రకవినయ  
తసాదృశాన్యహోన్నతే జటాయుషి మైనాకసందేహోదయాత్తస్యచ  
తేనైవ పరిహృతత్వాత్ ॥ నిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః ॥ అత్ర శం  
కాశబ్దస్య భ్రాంతిపరత్వే భ్రాంతిమదలంకారః ॥ సచాత్ప్రేక్షయాం  
గేదనంకీర్యతే ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౯ ॥ —రామఇతి ॥ రా

వణశాలః పశ్యవట్యాం కంచితృమయం గమయామాస ॥ ౨౯ ॥  
 అథ కదాచిదుపచీయమానమనోభవవైభవః పాకకపిశకలమమంజరీ  
 పుంజపింజరీధూతకెదారప్రపశ్యః పశ్యబాణరణప్రయాణోచితపీఠ  
 పాణనత్పత్రపుటపాత్రద్భశ్యావశ్యాయ విండుసందోహః చన్ద్రాతపే  
 మస్తు-రామోపి, కాశ్యపసంఘాతం-కశ్యపస్యపౌత్రమిత్యర్థః ॥ సం  
 హితైరనుజం తంజటాయవం, దశరథమివపశ్యన్ పితురతిసుహృత్త్వా  
 త్తమివ బహుమన్యమానస్సన్ అనుజరచితవణశాలో-లక్ష్మణనిర్మణో  
 టజస్సన్, పంచమట్యాం కంచితృమయం-కియంతంకాలం, గమయా  
 మాస-యాపయామాస ॥ ౨౯ ॥ — అ ॥ అథ హుగ్నూఖాగమనం  
 వక్తుం తత్కార్యోద్దీపకం హేమంతంవణయతి ॥ అథత్యాదినా ॥ అ  
 థ పంచమట్యాం కియత్కాలయాపనానంతరం, కదాచితృస్త్రింశ్చితృ  
 మయే, శరత్కాలావసానఇత్యర్థః ॥ హేమంతసమయస్సముదజ్ఞం  
 భటేత్యన్వయః ॥ కీదృశోహేమంతసమయఇత్యాకాంతాయాం తవేవవిశి  
 నప్తి ॥ ఉపచీయమానం-స్వయంప్రవర్ధమానం, చివోలైకకర్తకర్తరిశానచ  
 మనోభవవైభవం-మన్తధప్రభావః, కామోత్సవోవాయస్త్విక సతతో  
 క్తః ఉద్దీపకత్వాదితిభావః ॥ పాకేన పశ్యావస్థయా కపిశాపిశంగో  
 యాః కలమమంజర్య-శాలివిశేషకణిశగుచ్ఛాః, తాసాం పుంజే-క  
 దంతే, పింజరీధూతః కెదారప్రపంచః పీఠిత్రేత్రవిస్తారః యస్త్విక  
 సతతోక్తః, తత్ర తైషాం పంచమిత్యసంభవాదితిభావః ॥ అపింజరః  
 పింజరస్సంపద్యమానఃపింజరీధూతః + అభూతతద్భావేచ్ఛి ॥ అస్య  
 చ్ఛానితిదీర్ఘః ॥ కుగతిప్రాదయఇతిసమాసః ॥ ని ॥ శాలయాఃకలమా  
 ద్యాశ్చ ॥ కణిశంసస్యమంజరీతిచామరః ॥ పంచదాణస్య-మారమహాపి  
 రస్య, రణప్రయాణ-జేత్రయాత్రాప్రారంభే, ఉచితమనురూపం,  
 యద్విరపాణం-పిరాణామవశ్యంకర్తవ్యం మధుపానం, తైషాం తథా  
 చారాదితిభావః ॥ ని ॥ వీరపాణంతుయత్పానంవృత్తేభావినీవారణభత

విరాధస్తతాం చస్తానానులేపే నిలూలుపతాం చస్త్రశాలాయాం వి  
 రాశతారం చస్త్రాపలస్తలేనిరాస్తతాం వాతాయనసేవనేనిరుత్సుకతాం  
 హాపీకూటోపకణ్ఠేనిరుత్కుణ్ఠతాం వాసరావసానె నిరాదరతాంవారివి  
 హారే నిరాకాంక్షతామత్పలమాలాయాముపేక్ష్యతాముపవనభజనై  
 పున్ద్యిగ్నతాంచజనానాంజనయన్ గంభీరాభోగగభగ్గృహస్యఘనే  
 మరః ॥ లెనతుల్యంతద్వదితి తద్ధితగతాదధీ ఉపమా + తేనతుల్యం  
 క్రియాచెద్వతిరితివతిప్రత్యయః ॥ తద్ధితశ్చాస్త్వవిభక్తిరిశ్యస్యయసం  
 జ్ఞా ॥ వత్తపుటాని-తరుపలాశసంపుటాని, తాన్యేవపాత్రాణి చష  
 కాఇతిరూపకం లెమద్యశ్యః సలక్ష్యమాణః, అవశ్యామి చిందుపం  
 దోహః సీహారశీకరినిరుదుంబయస్త్రికానతథోక్తః ॥ ౧ ॥ అవశ్యామి  
 స్తునీహారస్తుఘోరస్తుహినంహేమమిత్త్యమరః ॥ తథా చంద్రాతపే-చం  
 ద్రికాయాం, నిరానందతాం-ప్రీతిరాహిత్యం, చందనానులేపే పటిర  
 చర్చాయాం, నిలూలుపతాం-నిరపేక్షతాం, చంద్రశాలాయాం శిరో  
 గృహాం ॥ ౧ ॥ చంద్రశాలాశిరోగృహమిత్త్యమరః ॥ నిరాశతామభిలా  
 షరాహిత్యం, చంద్రోపలస్తలే-చంద్రకాంతమణికుట్టిమే, ౧ ॥ ఉప  
 లక్ష్మప్రస్తరేమణావితీవిశ్వః ॥ నిరాస్తతామూశక్తిరిహితత్వం, వాతా  
 యనసేవనై-గవాక్షమార్గానువర్తనే, ౧ ॥ వాతాయనగవాక్షసాస్య  
 దిత్త్యమరః ॥ నిరుత్సుకతామపరితౌషతాం, వాసీనాం-దీక్షికాణాం,  
 కూపానాం-ఉదపానానాంచౌపకంఠేతికసంచారే నిరుత్కుణ్ఠతాం-  
 నిరుల్లాసతాం, వాసరావసానై-శాయంకాలే, నిరాదరతామతత్పర  
 తాం, వారివిహారే-జలక్రీడాయాం, నిరాకాంక్షతాం-నిస్సృహత్వం  
 ఉత్పలమాలాయాం-కుశలయదామ్ని ఉపేక్ష్యతామౌదాసీన్యవిషయ  
 తాం ఉపవనభజనై-ఉద్యానవనసేవనైపున్ద్యిగ్నతాం-భీరుతాంచ, జనా  
 నాం జనయన్-ఉత్పాదయన్, కాలంతర్యయోగినాం చంద్రాత  
 పాదశీతలౌపచారాణాం తథానీమనవయక్తత్యైన ఆనపేక్షితత్వాత్తై

ష్టకచితభిత్తైరశ్శక్తైరస్కరణీపటలస్య శశోదరతోమమృదులకమ్ప  
 లస్యకాలాగురుఘామస్య కాశ్చీరాంగరాగస్య నిఘామాంగారభరిత  
 మ నిరానందత్వాదిజనకఇత్యుతాః ॥ అత్రచంద్రాతపనిరానందత్వా  
 దీనాం కెవలప్రకృతానామేవోత్పాదనక్రియారూపధర్మసంబంధేనౌ  
 పమ్యస్య గమ్యమాసత్వాత్ కెవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా  
 తదుక్తమ్ ॥ \* ప్రస్తుతానాంధాన్యేషాంకెవలంతుల్యధర్మతః । ఔ  
 పమ్యంగమ్యతేయత్రసాస్త్యతాతుల్యయోగిలైలిలక్షణాల్ ॥ తథాగం  
 భీరః తుషాఽనాశాదిమషప్రవేశగాంభీర్యయుక్తః అభోగోవిస్తారో  
 యస్యతత్రభోక్తం యద్యద్భగృహమానాసాగారం ॥ ని ॥ గర్భాగారం  
 వాసగృహమిష్యమరః ॥ తస్య ఘనం నీరుంధ్రంయథాతథా ఇష్టకాభి  
 శ్చితారదితా భిత్తిః కుడ్యం తిసాన్యస్థ శివబాహునిరర్థకైవల తస్యా  
 అపునసయోగిత్యాదితిధావః ॥ ని ॥ భిత్తిస్తీర్నికడ్యమేహాకమిత్య  
 మరః ॥ + ఇష్టకేషికామాలానాం చిత్రాలభ రిష్యితిహాస్యః ॥  
 అష్టశ్చంద్రాతసు సుఖుతమితియావత్ ॥ తస్య తిరస్కరిణీ పటలస్య  
 ప్రితిసీరానికరస్య ॥ ని ॥ శ్లత్వందశ్చిక్తసంలేప ॥ ప్రితిసీరాయవని  
 కాస్యాత్తిరస్కరిణీషసేతిచామరః ॥ + తిరస్సోన్యతరస్యామితసత్వం॥  
 శశస్య మృగవికేషస్య ఉదరే-హతిప్రదేశే, యాని రోమాణికోమల  
 తనూయహః, తన్నిర్మితం యన్తృదులకంబలం అథవాతదన్తన్తృదులం  
 యన్త్రంబలం సుఖసంస్పర్శకంబలం తస్య॥శీతలనేపదిష్యతే, ప్రియ  
 తమైరాలింగనంకమ్బులమితి చారుచర్యావచనాదితిధావః ॥ కాలా  
 గురుఘామస్య-కృష్టాంబురుఘామస్య కాశ్చీరాంగరాగస్య కుంకుమవి  
 లేపనస్య \* కాశ్చీరచురకేసకృతప్రలేవోహైమంతికానాశు నిహంతి  
 దోషానితి ॥ తస్య దోషనిరర్థకైవల తదానీసపెక్షితత్వాదితిధావః  
 ॥ ని ॥ కుంకుమముపృణపుష్పావ్రోక్తంలోహితచందనమ్ । కాశ్చీ  
 రజన్తవిద్యద్భిః కాలేయంబాంగలంస్తృతమితి హాలాయుధః ॥ నిర్భూ



హాసన్తికాయస్త్రాస్యచ సుభగంకరణః మదనక రణుక రవికీర్ణ శీకరనికరా  
యమాణతుపారధూళీధూసరవాసరస్సరసీదుహ గహనదావపావకస్తు  
హిసప్రణితలాసి కాధరదళమూరిభూతదంశకృత్యః ప్రక్షిణతామణ్యః శౌన్ద  
మాంగారైః-ధూమరహితాంగారైః, భరితం-పూణః, యద్దసంతికా  
యంత్రం అంగారశకటియావయంత్రం తస్యచ ॥ ౧ ॥ అంగారధాని  
కాంగారశకట్యపిహసంత్యపీత్యమరః ॥ నిర్దూమగ్రహణం నైత్రయో  
రనుద్వేజకత్వాథమిత్యవగంతవ్యం అసుభగం సుభగంతుర్వంత్యనెనెతి  
సుభంగకరణః-సౌభాగ్యకరః, గర్భాగారాదీనాం శైత్యక్షేపనివృత్తకల్ప  
నోపయోగితావృత్తజన్తనత్తాసాఫల్యసంపాదక ఇత్యథః + ఆధ్యసుభ  
గస్థూలపలితనగ్నాంధప్రియేమచప్రథేషవచోక్తృజఃకరణేఃఖ్యున్ని  
తిఖ్యునప్రత్యయః ॥ అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః ॥ అత్రాపి  
పూర్వవద్గర్భగృహాదీనాం ప్రకృతానామేవ సౌభాగ్యలాభరూపధర్మ  
సమ్బంధేనోపమ్యన్య గమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరాతుల్య  
యోగితా॥తథా మదనవీవక రణుఃగజః తస్యగజోవా॥తస్యకరశ్శండా  
తేనవికీర్ణః యే శీకరనికరాః సూక్ష్మబిందుసంహారాః, తదవదాచర  
స్తః అతిసూక్ష్మాకారాఇత్యథః కామోలైజకాఇతియావత్ + ఆచా  
రకృజన్తాల్లలశ్శానజాదేశః ॥ తాదృశాయే తుమారాః నీహరాస్తపి  
వధూళ్యః పరాగాఇతిరూపకం తాభిధూనరాః ధూమాః వాసరా  
దినసాః యస్యనతథోక్తః ॥ ౧ ॥ క్షీబేదివసవాసరావిత్యమరః ॥ న  
రసీదుహాణాం చావపావకో-దవాగ్నిః, తుమారతుమానతనతద్దన్వంసక  
త్వాదితిభావః ॥ ౧ ॥ వనెచవనవహ్నోచదవోదావశ్చకథ్యతఇతి శా  
శ్వతిః ॥ తుహినేన వ్రణితానిచృణవంతికృతాని స్ఫుటితానీత్యథః ॥  
+వృణవవృద్ధాత్తత్కరోతీతిన్యన్తాత్కర్తృణీక్తః ॥ తాదృశానియానిలా  
సికానాం వణ్యస్త్రీణామధరదళాన్యధరోష్ఠపల్లవానితేషాంధూరిభూ  
తం ధూరతాపాస్తం దంశకృత్యం-దంతక్షతక్రియాయస్తికనతథోక్తః

శ్చనాశ్చవత్ప్రియాత సౌభాగ్యవ్రపాసన్నివేశస్తాలవృత్తవిశ్రాంతికాలః  
కామినీస్తనభరగిరిదుఃఖసీమ్నినిర్భయనిలీననిదాఘభావో దివాభీత

స్వేతః స్ఫుటితానాం దంశకృత్యాసహతాద్విదిభావః ॥ వంశకృత్యైతి  
పాతే దూరీభూతం దూరతః పరిహృతం వంశకృత్యం వెణునాదక్రి  
యాయస్త్రిక, స్ఫుటితానామధరాణాం వేణుపూరణాసమధత్యాది  
తిభావః ॥ కులపథూజనాధరపుటానాం దంశకృత్యవంశకృత్యానాచి  
త్యాల్లాసికాగ్రహణంద్రిష్టవ్యం ॥ ౧ ॥ నర్తకీలాసికెనమైత్యమరః ॥ ప్ర  
క్షీణతాదుణ్యపణ్యాంగనాంగవల్-వృద్ధవేశ్యావయవపదిత్యపమా ॥ ప్ర  
యాతసౌభాగ్యోవగతరామణీయకఃప్రపాసన్నివేశః పానీయశాలికా  
సంస్థానంయస్త్రిక సతథోక్తః ॥ విటానాం-పాంథానాంచానపక్షిత  
త్యాత్ప్రిసాధనాభావేన వృద్ధపణ్యాంగనాంగానాం ప్రపాసన్నివేశా  
నాంచ అపగతరామణీయకత్వం ద్రిష్టవ్యం ॥ ౧ ॥ ప్రపాపానీయశాలి  
కైత్యమరః + ఘృజభేదకవిధానం ॥ తాలవృంతానాం-వ్యజనానాం, వి  
శ్రాంతికాలావిశ్రమసమయః ॥ విశ్రాంతికరణతిపాతే విశ్రమసంపా  
దకైత్యధికః ॥ గ్రీష్మర్తావిత స్తతోవ్యజనవ్యాధూననజనితజనానందనం  
భవాదితిభావః ॥ ౧ ॥ వ్యజనంతాశవృంతకమిత్యమరః ॥ కామినీనాం-  
తరుణీనాం, స్తనభరః-కుచభారపవ, గిరిదుఃఖసీమా-గిరిదుఃఖస్థానం  
తత్ర నిర్భయం-నిరాతంకంయథాతథా నిలీనో నిగూఢతయా ప్రవర్త  
మానో నిదాఘభావః ఉష్ణాయస్త్రిక సతథోక్తః ॥ కూపోదకం వట  
చ్ఛాయా తాంబూలంతరుణీస్తనా ॥ శీతకాలభవేదుష్టముష్టకాలతుణీ  
తలమిత్స్యక్తేః తదానీం కామినీకుచభరేషు అత్యంతోష్ణవ్యవధ్యవిద్య  
మానత్యావో ॥ ఇయముత్ప్రేక్షాగమ్యరూపకసంకీర్ణా ॥ ఏతేనచే  
మంతనిదాఘయోః జేతృజేతవ్యభావోవ్యద్యతే ॥ ౧ ॥ నిదాఘాగ్రీ  
ష్టకాలేస్యాదుష్టసేవదాంబునారపి ॥ భావస్సత్తాస్వభావాభిప్రాయ  
ఉష్ణాత్తజన్మస్థితివిశ్వప్రకాశామరౌ ॥ దివాభీతవాగ్రతస్య-దివాజహ

వ్యాతస్యావ్యనతిభయంకరదివాకరశ్చకోఽనికరస్యావ్యనతిచే మఃకరశ్చ  
 థాకరః కాదంబకదంబస్యావ్యనతిక్రియకరకమలాకరః కృతకరయగ  
 శస్వస్తికబంధనతయా నీహారాతలకశలయ హృదయకమలమివ గౌ  
 పాయంతమశ్శాంతదంతపీఠావ్యాపారేణ వేపమానధటపుటలేయా శీ  
 ని భయశీలస్య, ఘూకినికరస్యాపి || ని || దివాంధుగకౌశికఘూకఇ  
 త్యమరః || అనతిభయకరః-మండప్రకాశత్వాదీషద్భయకరః దివాకరః  
 సూర్యః యస్మిన్ సః || + మేఘుర్భయేషు కృజ ఇతిఖచి ఆరుద్ధిష్టది  
 త్యాదిసాముమాగమః || చకోఽనికరస్యాపి చంద్రికాపాయపక్షిశేష  
 నివహస్యాపి || ని || చకోఽశ్చంద్రికాపాయాత్మభేదానాత్ || అనతి  
 ఔమంకరః నీహారావరణేనమందత్తి త్వాదీషత్ప్ర పికరః సుధాకరశ్చ  
 వ్యాయస్మిన్ సః + తేమప్రియమద్రోఽశ్చైతిభిఃముమాగమః || కాదం  
 బకదమ్పస్యాపి-కలహంసనికురులస్యాపి || ని || కలదమ్పకలహం  
 సస్యాపిదిత్యమరః || అనతిప్రియంకరః పక్షోల్లాసస్త్రేన్యాదీషత్ప్రి  
 తజనకాః, కమలాకరాస్సరానియస్మిన్ సః + క్రియంకరైత్యత పూ  
 ర్వనత్థచప్రత్యయముమాగమా || తథా కిరయగభస్య-హస్తయగ్భస్య,  
 శ్వస్తికః శ్వస్తికాకారస్సన్నివేశపశేషః-|| వ్యత్యాసస్తాపనంశ్వస్తికశ  
 బ్దార్థః || తద్ద్రావం యద్భూధనం తత్ కృతం శీతబాధానివరకవన  
 శకమ్పశౌద్యాచ్ఛాదనాథి వామంసివిరచిత యేనసంభోతః || శీ  
 తదాధయా వ్యత్యస్తహస్తాచ్ఛాద్యోరస్థలఇత్యధః || తస్యభావస్త  
 త్తా తయా శాతునా నీహారాతలశాతుహింసాద్రవాత్ యా శంకా  
 భీతిః తయా || ని || శంకావితర్కభయయోరితియాదవః || హృదయక  
 మలం-హృత్పద్మం, గౌపాయంతం-రక్షాఽమివేశ్యకౌప్యతా + గుపూ  
 ధూపవిచ్ఛిన్నశిషనిభ్యాయత్యాద్యుత్తయః || కలకావీపకీణ-వల్లకీ  
 వాద్యవిశేషః || శ్రేత్యజనితకంపవశేన ధ్వననశీలత్వాత్ ఆశ్శాంతం ని  
 తదంతరం యో దంతపీఠావ్యాపారః చలనరూపకీయావిశేషః || లెనవే

తిశాపిశాచికానిహారణాయ నిపుణం మంత్రజపమివ కుర్వంతమవిరళ  
 పులకపాళీకబళితకళేబరతయా సకరుణవిధివితీర్ణరోమకంఠలక్ష్మతాం  
 గరక్షమివ భిక్షామటంతం దుగ్ధతవగ్ధం నిర్ఘృణౌ కదాచిదపి క  
 మలానాలోకితవతీతి తస్యేనాసూయఇవ తదీయావాసతామరసం స  
 పమానాధరపుటతయా-కమ్పమానాధరోష్ఠతయా హేతునా, శీతికా  
 యాః-శ్చేత్యదాధాయావపిశాచికాయానిర్ఘృణాయ తాం నిరాకర్తు  
 ముచ్చాటయితుమిత్యర్థః ॥ నిపుణం-సమర్థం, మంత్రజపం-మం  
 త్రోచ్ఛారణం, కుర్వంతమివేతుః-త్యైక్షా ॥ అవిరళపులకపాళ్యాసా  
 ద్ద్రోమాంచప్రపంచన కబళితం గ్రస్తం ఆచ్ఛాదితమితియావత్ ॥  
 కళేబరం-శరీరం, యస్యతత్తయాహేతునా సకరుణైవ దయాళునా-విధి  
 గా-బ్రహ్మణౌ, వితీర్ణం-దత్తం, యద్యోమకమ్పలం-తనూరుహరూ  
 చకంఠలం తేన కృతాంగరక్షం-విరచితాంగనంగౌపనమివస్థితమిత్యు  
 త్పైక్షాణాం తిన్మణాం సంస్పృష్టిః ॥ భిక్షామటంతం-భిక్షాచరణతత్ప్  
 రం, దుగ్ధతవగ్ధం-దరిద్రసమూహం ॥ ని ॥ దరిద్రోదుగ్ధతోపిన  
 ఇత్యమరః ॥ నిర్ఘృణౌ-నిష్క్రమణౌ ॥ ని ॥ కారుణ్యంకరుణాఘృణైత్య  
 మరః ॥ కమలం లీలాశ్చద్రం అస్యాః అస్తీతికమలా-లక్ష్మీః + అర్కఆ  
 ద్యచప్రత్యయః ॥ ని ॥ లక్ష్మీఃపద్మాలయాపద్మాకమలాత్రిర్వరిప్రియే  
 త్యమరః ॥-నాలోకితవతీ-నదృష్టవతీ, కరుణాకటాక్షపీక్షణేన తస్య ధ  
 న్యతాం నాపాదితవతీత్యర్థః + సజ్జధాసస్యనశబ్దస్యసుప్సుపెతిసమూ  
 నః ॥ అధవా అలోకితవతీనభవతీత్యర్థః + అస్తీర్భవంతిపరోప్రాయ  
 జ్యమానోప్యస్తీతిభాష్యకారవచనాత్ ॥ భవంతీతిలటః పూర్వాచా  
 ర్యాణాంసంజ్ఞా॥ఇతిమత్సేతిశేషః ॥ తస్యే కమలాయై తస్యాం కమ  
 లాయామిత్యర్థః + కుర్యదుగ్రహేష్యాసూయాథానాం యంప్రతి  
 కోపఇతిచతుర్థి ॥ సాసూయస్సేష్యస్సన్నివేత్యత్పైక్షా ॥ సపత్ర  
 కోశం-సపణకకుట్టలం, సహమానాథోఽఘంచ ॥ ని ॥ పత్రంవాహ

పత్రకోశం వినాశయన్ముంగజమతంగజకరపుష్కరాత్థిత శీకరనికరా  
కారైరతి పరుషస్తరశరనిపాతపత్రవృక్షనాన్యసృవత్సైవదసద్యుత్తైరక్షీ  
ణమహిమహిమప్రసరైరధ్వగాంతకరణాని సీమంతయౌగహేమంతసమ

సపణయోః ॥ కోశోస్త్రీమత్తులెఖడ్గపిధానైశ్శౌభుదివ్యయోరిత్యు  
భయత్రాప్యమరః ॥ తన్యాఇదంతదీయం-కమలాసంబంధియదావా  
నతామరనం-నివానపంకెరుహం ॥ ని ॥ పంకేరుహంతామరసమిత్య  
మరః ॥ తద్విినాశయన్విధ్వంసయన్, తత్రస్థాయాః కమలాయాః పృ  
తీకాగన్యదుష్కరత్యేన తదీయావాసతామరసప్రతీకారకధనాత్పృత్య  
నీకాలంకారః॥తదుక్తమ్ ॥ \* బలినఃప్రతిపక్షస్యప్రతీకారే సుదుష్క  
రైః । యస్తదీయతిరసారః పృత్యనీకంతదుచ్యతఇతి ॥ నచోక్తౌక్ష్పృ  
క్షోక్తివితతీసంకరః ॥ సపత్రకోశమితి శ్లేషస్తు శేషః ॥ తథా అంగ  
జః-మన్తధవీవ మతంగజః-కుంజరః ॥ ని ॥ మతంగజౌగజౌనాగఃకుం  
జరోవారణకరీత్యమరః ॥ తస్య కరపుష్కరైః-హస్తాగ్రైఃకాత్థితః-ఉ  
త్తిష్టః యశ్శీకరనికరోజలబిందుసందోహః తదాకారైస్తద్యూపేరితి  
రూపకసంకీర్ణతాద్యూప్యోత్పేక్షాగమ్యా ॥ ని ॥ పుష్కరం కరిహ  
స్తాగ్రేవాద్యభాండముఖజలఇత్యమరః ॥ ఆత్ర పుష్కరశబ్దేనైవ కరా  
గ్రప్రతీతేః పునః కరగ్రహణంకరికలభకణావతంసాదివద్దృష్టవ్యం॥అ  
తిపరుషస్తరశరనిపాతేన అత్యంతకఠోరమన్తధబాణనిపతనెన,ప్రతప్తం  
సంతప్తం, యద్గగనమేవ అంగనా తన్యాః అంగం-శరీరం, తస్మాత్ప్ర  
వన్-స్యందమానః, యస్సేవదః-ఘర్తాంబుకణగణః, తత్సద్యుత్తైః-త  
త్సద్యుత్తైఃత్యుత్పేక్షా ॥ అథూతోపమా ॥ గగనస్యాంగస్వేదయోరప్ర  
సిద్ధత్యాదిత్యుక్తప్రాప్తి + దృశేకస్సఇతికృప్రత్యయః॥అమూర్తస్యగ  
గనస్వేవస్తరశరసంతప్తత్యైకిముతాన్యస్వేత్యాశ్చర్యమితిభావః॥అక్షీ  
ణమహిమహిమప్రసరైః-అవిచ్ఛిన్నవైభవతుషారాసారైః, అధ్వగాం  
తఃకరణాని-పాంధహృదయాని, సీమంతయన్విదారయన్, హేమంతస

యస్సముదజ్యభత ॥ ౩౦ ॥ ప ॥ యత్రకాంతాసపశ్యంతి క్లాంతా విర  
హవహ్నానా ॥ నిశావసానవేలాంచ వెలాందవ్యసనామ్బుధే ॥ ౩౧ ॥  
X ॥ తత్ర పణశాలామధ్యమధ్యాసీనం లక్ష్మణోగ్రజముపససాదహ  
ర్షణఖా ॥ ౩౨ ॥ ప ॥ తస్మిన్నుజ్జ్వల్మిశ్శోష్ణస్తతటదయితాహీన  
మయః-శేమంతకాలః, సముదజ్యంభత-విజృంభితోభూత్ ॥ ౩౦ ॥  
యత్రైతి॥యత్ర-యస్మిన్ శేమంతే, విరహవహ్నానా-ప్రియవియోగా  
గ్నినా, క్లాంతా-నిపీడితాః, కాంతాః-(స్త్రీ)యః, నిశావసానవేలాం-  
రజనీవిరామకాలం, వ్యసనాంబుధేః-దుఃఖసాగరస్య, వేలాం-కూలం  
చ, సపశ్యంతి దుస్సహవిరహవేదనావశాత్ తయోస్తథాఘనవధికత్వే  
సప్రళయమానత్వాదితథావః ॥ ౩౧ ॥ అబ్ధ్యంబువికృతౌహేళకాలము  
ర్యాదయోరపీత్యమరః ॥ అత్ర వెలయోరుభయోరపి ప్రకృతయోరేవా  
దర్శనక్రియారూపధర్తసామ్యేనౌపవ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవల  
ప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా ॥ ౩౧ ॥ —తత్రైతి ॥ తత్ర-శేమంతే  
శూర్పంశోణితభాజనం నఖవిడూషణఇతిధాతౌఃకః శూర్పణశోణిత  
భాజనేన యజ్ఞాదిసత్క్రియాః నఖయతిగూషయతీతిశూర్పణఖా॥య  
ద్వా శూర్పాకారాణి నఖానియస్యాస్యా శూర్పణఖానామరాక్షసీ  
రావణస్వసా + పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగతినిత్యం ॥ నఖముఖా  
త్సంజ్ఞాయామితిసజీవ ॥ పణశాలామధ్యం తన్తధ్యఇత్యధః + అథి  
శీష్ఠస్థానాంతరైతికర్తవ్యం ॥ అధ్యాసీనమధిష్ఠితం + ఈదాసఇతికా  
రః ॥ లక్ష్మణోగ్రజం రామముపససాద-(ప్రా)ప, కామాతురతయేతిధా  
వః ॥ భావికార్యకరణదక్షత్వాల్లక్ష్మణోగ్రహణం దృష్టవ్యమ్ ॥ ౩౨ ॥  
తస్మిన్నితి ॥ పరిలయాదాగతప్రాతయం + తతఃకరతఇత్యణ్ \* కే  
కయమిత్యయుప్రలియాసాంయాదేరియఇతియశబ్దస్యఇయాదేశః ॥ప్రా  
తయధారాభిర్నిహారాసారైః, కవచితః-ఆవేష్టితః, XXనాభోగో-గ  
గనవిస్తారః, దిక్పక్రవాళం దిక్కుండలం చ యోతస్మిన్తథా ॥ ౩౩ ॥

సంహారకాలేకాలేప్రాంతయధారాకవచితగగనాభోగదిక్పక్రవాణే॥  
కామాన్ధారాక్షసీసాపతిమతిమతనాన్తైదిలీప్రాణనాథేలక్ష్మీలీలారవిందే

చక్రవాళంతుమండలమిత్యమరః ॥ అతపవోజ్జ్వలభిత్వాష్ట్రం-వృష్ణద్వో  
ష్ట్రస్తనతటం, కుచమండలం యాసంతాభిర్దయితాభిర్వభూభిః హీనా-  
విహీనా వియక్తావిరహేణఇత్యథః ॥ తేషాం సంహారకాలే వ్యలయ,  
కాలే-అథవా తేషాం సంహారే సంహరణక్రియాయాం కాలే కృతాం  
తరూపే ॥ ౧౧ ॥ కృతాంతానైహాసోఃకాలఇత్యమరః \* హసంతీంచహ-  
సంతీంచ, హసంతీంచామలోచనామ్ । హేమంలె యేషసేవంతే తేషు  
రాదైవవంచితాఇతి వచనాత్ విరహేజనమారకఇత్యథః ॥ తస్మిన్  
కాలే-హేమంతసమయే, కామేశాంభావివేకద్వష్టిసూన్యైత్యథః ॥  
సా హూర్వోక్తారాక్షసీ, శూర్పణఖా + జాలెరస్త్రీవిషయాదయోప-  
ధాదితిజీవః ॥ లక్ష్మ్యః లీలారవిందే-విహరపద్దే, లీలయా కదధృతక-  
మలవా ॥ నవపిశితధియం-నూతనమాంసబుద్ధిం, తనవతీ-కుర్వతీ, తా  
దృగ్భ్రాన్తింప్రాప్నువతీత్యథః ॥ ౧౨ ॥ పిశితంతరసంమాంసమిత్య-  
మరః ॥ నవగ్రహణం జిఘ్రత్వోత్పాదనార్థమిత్యవగన్తవ్యమ్ ॥ శ్వే-  
నికేవశ్వేనాంగనైవ వర్తమానానతీతిశేషః ॥ శ్వేనా గృధ్రజాతీయంక-  
పింజలాదిక్షుద్రాగగ్రాహి పక్షివిశేషః + జాలెరస్త్రీత్యాదినాజీవః ॥  
తతః స్వాధేకః ॥ కేణైతిహ్రాస్యః ॥ మైథిలీప్రాణనాథే-సీతావల్ల-  
భే, శ్రీరామే ఏలేహాస్య సమైభగాథం ప్రవృత్తరాత్యస్తాభావ-  
సూచ్యతే ॥ పతిమతిం-పతిరయం మేఘాయాదిబుద్ధిమతనాత్-అక-  
రోత్, పతిత్వేనావృణోదిత్యథః ॥ శ్వేనికాలీలారవిందే మాంసబు-  
ద్ధిమివ శూర్పణఖాపి శ్రీరామే ప్రియతమబుద్ధిం చకారేత్యథః ॥  
అథవా రాక్షసీ శ్వేనికాలక్షిలీలారవిందే నవపిశితధియమివ మైథిలీ-  
ప్రాణనాథే, పతిమతిం తనవతీ విదధానాసతీ, అతనోద్వరణమితి శే-  
షః ॥ త్వం మే పతిర్భవేతి శ్రీరామమవృణోదిత్యథః ॥ ఉపమాలు

నవపిశితధియంతస్వతీ శ్యేనికేవ ॥ 33 ॥ X ॥ తతస్తేనజానకీజానిరితి జా  
నీహిజనమిమం మమానుజమతిమనుజభుజబలమబలావియు క్తంయుక్త

జ్కూరః ॥ సచారవింద శ్యేనికాయాః పిశితభ్రాన్త్యదయకథనా  
ద్భాన్తిమతాంగేనసంకీర్త్యతే ॥ సౌగధరావృత్తమ్ ॥ లక్షణంతూక్తమ్  
॥ 33 ॥ —తత ఇతి ॥ తతః-పతి త్వేనవరణానన్తరం, ఇమమేనం జనం  
మామిత్యథః ॥ తస్యా ఖండితమహిమాతిశయద్యోతనాథమిదంశ  
బ్దేన నిదేశః ॥ జానకీ-జనక మహారాజపుత్రీ, జాయాయస్యజానకీజా  
నిః సీతాపతిః + జాయాయానిజితినిజాదేశః ॥ ఈదృక్సభాగ్యశా  
లినీ మహాకులప్రసూలైయం సన్నిహితా మమ భార్యా సినకతా  
హంచైకపత్నీవ్రతశీలః తస్మాన్మమ త్వయావరణమయ క్తమితిభావః ॥  
ఇతి జానీహి జానకీపతిమవబుధ్యస్వేతి ప్రాతీతికొథః ॥ పరమా  
ర్థస్తు దశరథనందనరూపేణ జననాజ్ఞనం దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనార్థం  
రాజపుత్రీత్వేనావతీర్ణమితిత్యథః ॥ ఇమం మాంజానీహి సీతారూపి  
ణ్యాలక్ష్మ్యః పతిః క్రిమమహావిష్ణుః ॥ తథాచ రాక్షససంహర్తుర్విష్ణోః  
సరాక్షసీవరణం య క్తమితిభావః ॥ ఇతిజానీహి ॥ తతఃకీమిత్యాశం  
క్యాహ \* గురుణాపినమంహస్యక ర్తవ్యంకుటిలంవినేత్యాది న్యాయే  
న భ్రాతృవిషయకమపి పరిహసం ప్రయోజయకరామోత్తణవిషయ  
త్వేన ప్రవృత్త్యాభాసప్రత్యాక్షేః తాత్పర్యేణనివృత్తిప్రతిపాదకేః  
శిష్టశబ్దేఃప్రలోభనాథకముత్తరమనుభాషతే ॥ మమేత్యాదినా ॥ మ  
మానుజం-సోదరం, నతు యచక్షిప్త ॥ సౌశీల్యసాన్ధర్యాదిభిర్మత్తల్య  
మిత్యర్థః ॥ మనుజానతిక్రాంతమతిమనుజమ్ + అత్యాదయఃకాన్తాద్య  
ర్ధైద్వితీయయేతిసమాసః ॥ తద్భుజబలంయస్యతం అమానుషబాహుప  
రాక్రమశాలినమిత్యర్థః ॥ అబలావియుక్తమనూఢభార్యమసన్నిహితభా  
ర్యంవా అతొభార్యాపేక్షణమిత్యథః ॥ సాచ త్వమేవ భవిష్యసీతి  
భావః ॥ ఈదృశం లక్ష్మణమశ్రయితుం భార్యాత్వేనానువర్తితుం తవ



మా శ్రమములంతవెతి పుత్రాభ్యాసాచార్యమేన సా సోమిత్రిముపేత్య  
 యథామనీషితమధాపత ॥ ౩౪ ॥ తెనాపిభద్రే తస్యాగ్ర్యస్య దాసోహం  
 దాసభార్యాపదమసార్యం సనునార్యాః కులజాతాయాస్తస్మాత్తమేవ  
 యక్తమనురూపమితి పరిహాసానుకూలః ప్రాశీతికాథః ॥ అన్తరా  
 శయస్తు మమోనుజం ధర్మశీలత్వాదినా మత్సృజ్యహారణమిత్యధః ॥  
 అతిమనుజః పురుషోత్తమో విష్ణురితియావత్ ॥ తస్యేవ భుజబలంయ  
 స్యతం విష్ణుతుల్యవరాకృతమిత్యధః ॥ అబలావియుక్తం-పరదార  
 పరిగ్రహాదిహాన్యం, ఏకపక్షీవృతమిత్యధః ॥ ఆశ్రయితుం యక్తమి  
 తికాకుః ॥ నయుక్తమిత్యధః ॥ ఇత్యనేనప్రకారేణ రామేణ ప్ర  
 త్యాభ్యాసా-ప్రత్యక్తా, నిరాకృతావా శూర్పణఖా ॥ సోమిత్రిముపే  
 త్య తాత్పర్యానభిజ్ఞతయా త్రిరామవచనం స్యానుకూలమేవమన్వా  
 నామన్దబుద్ధిరియం లక్షణనమిపంగత్వేత్యధః ॥ మనీషితమనతికృన్య  
 యథామనీషితం యావదభిలాషమిత్యధః ॥ అధాపత, మాం పరిగృ  
 హాణత్యవోచత + యథాసాదృశ్యత్యవ్యయాభావః ॥ నియథాసాదృ  
 శ్యవీప్సాధానదాధానశివృత్తిష్యత్యభిధానాత్ ॥ ౩౪ ॥ —తతః  
 కింజాతమిత్యతః ॥ తెనెతి ॥ భద్రే-సాకల్యాణి, ఆగ్ర్యస్య-శ్రేష్ఠ  
 స్యతస్య త్రిరామస్య యస్తవ్యాప్రధమం వృతస్తస్యేత్యధః ॥  
 అహం దాసోభ్యత్యః, అతః కులజాతాయాస్తస్మిన్ప్రసూతాయాః  
 ఆర్యాయాశ్చితియావత్ ॥ నార్యాః-వధావః ॥ ని ॥ నారీమన్తినీవ  
 భూరిత్యవరః ॥ దాసభార్యాపదం-భృత్యభార్యాస్థానం, తథాభూత  
 త్వమిత్యధః ॥ ని ॥ పదంవ్యవసేతి త్రాణస్థానలక్ష్యంఘోషస్తప్తిత్యమ  
 ఠః ॥ అనార్యంసమ-అయుక్తంఖలు, దాసభార్యాభూత్వా దాసీభా  
 వం గంతుమసామృతమిత్యధః ॥ తస్మాత్కారణం త్రమాద్యత్రిరా  
 మమేవ భజేథాః-ప్రాప్నుయాః, ఆర్యాయా ఆర్యభజనంయక్తమి  
 త్యక్షరాధః ॥ వాస్తవార్థస్తువిరుద్ధలక్షణయా అపహ్నాపేన వేభద్రే

భజేథాః ॥ ౩౫ ॥ కించక్రూరశత్రుభయానక కాననసంచారాచతురాం  
విదేహరాజపుత్రీం విహాయ తత్రభవతిం భవతీమేవాసౌ పరిగ్రహీష్య  
అమంగళే, కుజవాసరే అమంగళే మంగళశబ్దప్రయోగవల్ అభద్రే  
జాతే సర్వంభవం జాతమిత్యాదిప్రయోగవచ్చద్రష్టవ్యమ్ ॥ అర్యస్య  
శ్రేష్ఠస్య, త్రిరామస్య భార్యాత్వమేవ భవిష్యసీతిభావః ॥ ఈదృ  
శం లక్షణమాశ్రయితుం భార్యైవనానువర్తితుం తవాయుక్తమనను  
యూపమితి పరిహాసానుకూలః శ్లోతితికోథః నర్వసువర్వసార్వభౌ  
మస్య తస్య ప్రసిద్ధస్య త్రిమహావిష్ణురూపిణోహంధానః భక్తః శ్రీ  
విష్ణురూపత్రిరామభక్తత్వేన అత్యంతపావనభివ్యథణః ॥ అతః కుల  
జాతాయాః నార్యాః భవత్యాః దాసస్య త్రివిష్ణుభక్తస్య భార్య  
యాః యత్నదం తద్వర్ణమయ్యుక్తం ॥ శున్యాః అంతోళికారోహణ  
వాంఛావదిత్యథః ॥ తస్మాత్తం విష్ణురూపం రామమేవ భజేథాః శర  
ణంగచ్ఛే, యతఃఈదృగపకారిణీ త్వం ముక్తాభవిష్యసీత్యథః ॥ ౩౫  
అథ గురుకౌపితమంశాస్యమిత్యాదినాన్యయేన లక్షణఃత్రిరామే సీతా  
యామపి పరిహాసం ప్రయుక్తే ॥ కించేత్యాదినా ॥ క్రూరశత్రవీ  
ర్వాన్యేహృదిభిశ్చాన్వయైః భయానకై-భయంకరై, కానన సంచారా  
చతురాం-సంచరణాశక్తాం, భీతామిత్యథః ॥ యద్వా సంచారే  
ణాచతురాం-విహ్వలాం ఖిన్నాం ఉభయథాపివనవాసప్రతిబంధకీభూ  
తామిత్యథః ॥ విదేహరాజపుత్రీం నతు సదేహరాజపుత్రీం అతప  
వ కృశాంగీమిత్యథః ॥ అనుదరాకన్యా అలవణాయవాగురిత్యాది  
భాష్యకారవచనాదీషదథావాచినజ్జథాకోయంవిశబ్దః అవ్యయానా  
మనేకాథాత్వాత్ ॥ విదేహశబ్దోయంరాజవిశేషణం రాజపుత్రీని  
శేషణంవాత్వంతు నొక్తవిశేషణవిశిష్టైతిభావః ॥ ఈదృశీం శ్రీరామవ  
హాయ-త్యక్త్వా, తత్రభవతిం-పూజ్యాం, భవతిం తావమేవేత్యథః ॥  
+ ఇతరాభ్యోపి దృశ్యతజ్జతి ప్రాగ్దిశీయస్రల్పైత్యయః సుస్పృశ

తీతి లక్ష్మణాభిహితావీతమతిస్సాహితమితి తదీయంవచనమమనుతః॥  
 ష ॥ దశరథాత్ జయగ్నిరీక్షణక్షణనమాకులబుద్ధిరియంచధే॥ ఉభయ  
 తినమాసః ॥ ఉగితశ్చైతిజీవ ॥ ని ॥ త్రిమ తత్రభవాన్ముజ్జస్తథైవా  
 త్రభవానపీతియాదవః ॥ అసౌత్రిరామః పరిగ్రహీష్యతి-స్వీకరిష్య  
 తీతి ప్రా తీతికోర్థః ॥ వస్తుతస్తు అతిదుష్టశ్వాపదవిష్టకాననసంచారే  
 ణాచతురాం షీడితాం సుకుమారిమిత్యర్థః॥యద్వాతత్సంచారభీరుమి  
 త్యర్థః॥భీదత్వస్యేన కులస్త్రీధర్మత్వాదిభావః॥ విదేహరాజపుత్రీం-  
 జనకమహారాజకన్యకాం, మహాకులవ్రాతాంవిశిష్టదేహరాజపుత్రీం  
 చ, అతవ తత్రభవతీం బహుమాననీయాం సీతామేతాదృక్సకలగుణ  
 సంపన్నత్యేనాపరిత్యాగార్హామిత్యర్థః॥ విహాయ కఠోరహృదయాం  
 కులవధూధర్మపరిత్యాగేన ఆతతాయితయా కానసన్నేవరసంచారతత్ప  
 రాం రాక్షసీత్వేనాకులజాతాం వికృతాకారాంచ అతవ తత్రభవతీం  
 విదుద్బలక్షణయా అపూజ్యం పరిత్యాగార్హాం త్వాం పరిగ్రహీష్యతి  
 తికాకుః ॥ నపరిగ్రహీష్యత్యేవేత్యర్థః॥ ఇత్యేవంప్రకారేణ తైన ల  
 క్ష్మణేనాభిహితా పృథ్వీకానతీ, పీతమతిః పరిహాసాశయానభిజ్ఞలయా  
 నష్టబుద్ధిస్సామూర్పణఖా తదీయం లక్ష్మణోక్తంవచనం హితమనుకూల  
 మితి అమనుత-అబుధ్యత, తత్ర పీతమతిపదార్థాస్య విశేషణగత్యా  
 మననశబ్దార్థంప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమల  
 జ్ఞాంరః ॥ ౩౬ ॥ —తతస్సాకిమకరోదిత్యతలహ ॥ దశరథేతి ॥ ద  
 శరథాత్ జయగ్ని స రామలక్ష్మణయోః నిరీక్షణక్షణేన దర్శనోత్సవేన  
 దర్శనావ్యవహితకాలేనవా సమాకులా ససంభ్రమాబుద్ధిర్యస్యాస్సా అ  
 నయోః కతరంభజామితి దోలాయమానమానసేత్యర్థః॥ ని ॥ నిరాన్వ  
 పారస్థితాకాలవిశేయోత్సవయోఃక్షణఇత్యమరః ॥ ఇయంసూర్పణఖాఉ  
 భేచతేకూలెచ ఉభయకూలె+ అత్రోధాదుదాత్తానిత్యమితివృథకూన్  
 త్యరణాదేవ నిత్యత్యేసిద్ధే పునర్నిత్యగ్రహణసామర్థ్యాదన్వృత్తి

కూలనమస్థితశాద్వలభృమగతాగతఃఖన్నగపీదశామ్ ॥ 32 ॥ వృషస్యం  
తీవృషస్కంధం రాఘవంరావణానుజా । భూయశ్శూర్షణఖాభేజేశూ

విషయే ఉభశబ్దస్తానే ఉభయశబ్దప్రయోగవిన సాధురిత్యనుసంధేయం  
యథాహ కైయటః ॥ అత్రాధామదాత్మానిత్యమితినిత్యగ్రహణస్యే  
దం ప్రయోజనం వృత్తివిషయే ఉభశబ్దప్రయోగో మాభూత్ ॥ ఉభ  
యశబ్దస్యేవ యథాస్యాదిత్యభయపుత్రఇత్యాదిభవతీతి ॥ ఏతదావ్య  
ఖ్యాతం మదీయశృంగారనాటకే ॥ తయోః పూర్వోక్తనదీతీరయోస్స  
మం తుల్యం యథాతథా స్థితౌ శాద్వలౌ శవ్యశ్యామదేశౌ శాదా  
శ్వప్యాణ్యనయోదేశయోస్సంతీతి శాద్వలవితివిగ్రహః ॥ ని ॥ శా  
ద్వలశ్శాదహరితఇత్యమరః ॥ శాదఃకర్దమశవ్యయోరితేవిశ్వశ్చ + న  
డశాదాద్వలజతివలచ్చుత్యయః ॥ తయోర్వ్యభిమః కుత్రవా గచ్ఛా  
మితి చిత్తసంభ్రమః ॥ తేననౌతునా గతాగతాభ్యాం-యాతాయాలా  
భ్యాం, ఖన్న-భేదంప్రాప్తాయా గాః-ధేనుఃఖన్నగపీ+గౌరతద్ధితలు  
కీతినమాసాంతప్రచ్ఛిత్వాత్ జీప్ ॥ తస్యా దశామవస్థాందధౌ-ధృతవతీ ॥  
ని ॥ దశావర్తావవస్థాయామితివిశ్వః ॥ రామలక్ష్మణయోరన్యతరప్ర  
ప్ర్యాశాంతోభనెన పరమభద్రైత్యభః ॥ అత్రాన్యధర్మసాన్యస్తా  
సంభవాత్తత్సదృశిం దశామితిసాదృశ్యాతైపాదసంభవద్వసుసంబంధ  
రూపోనిదర్శనాలంకారః ॥ తదుక్తమ్ ॥ \* అసంభవద్వస్తుయోగాదు  
పమానోపమేయయోః । ప్రతిబింబకీయాగమ్యానత్రసాస్యాన్నిదర్శ  
నైతిలక్షణాత్ ॥ ఉభయకూలనముద్ధితైతిపాఠే ఉభయకూలయోసము  
ద్ధితఉత్పన్నాయశ్శాద్వలభృమగత్యన్వయః ॥ 32 ॥—వృషస్యంతీతి ॥  
వృషః పుమాన్ ॥ ని ॥ వృషస్సాన్యదావనవెధర్తై సౌరభేయేచశుక్లఽ  
పుంరాశిభేదయోశ్శృంగ్యాం మూషికశ్రేష్ఠయోరపీతివిశ్వః ॥ వృషం  
పురుషమాత్మనఃఇచ్చతీతి వృషస్యంతీ కాముకీ ॥ ని ॥ వృషస్యంతీశు  
కాముకీత్యమరః ॥ + సుషకత్మనఃకన్యజితకన్య ॥ అశ్వక్షీరవృషలవణా

ర్భుకారాతిభాధితా ॥ ౩౨ ॥ X ॥ తదను జనకదుహితురనితరయవతి  
యోగ్యభాగ్యం రామస్య రూపరామణీయకంచ నిరూప్య పునరియ  
మేవమచింతయత్ ॥ ౩౯ ॥ ప ॥ లావణ్యాంబునిధైరముష్య దయితా  
నామాత్మప్రీతౌ కన్యచిత్వసుగామః ॥ అశ్వవృషయోమైథునేచ్ఛా  
యామితివక్తవ్యమిత్యథానియమః ॥ తతఃశత్రుప్రత్యయః ॥ ఉగితశ్చేతిజీ  
వః ॥ రావణానుజా-రావణస్వసా, శూర్పణఖాశూర్పకశ్శంబరాపరనా  
మాకశ్చిదనురః ॥ తస్యారాతిర్దదన్దేనబాధితాపీడితాపతీజగన్తాహస  
దివ్యమంగళవిగ్రహశ్రిరామదర్శనజనితమదనాతురాసతీత్యథః ॥ వృ  
షస్య పృషభస్య స్కంధావిఘ్నంధౌ భుజశీషేయస్యతం, స్కం  
ధౌన్నత్యస్య మహాపురుషలక్షణత్వాదితిభావః ॥ రాఘవం-శ్రిరామం,  
భూయః-పునరపి, భేజే-ప్రావ ॥ ౩౨ ॥ —తదన్వీతి ॥ తదను-భజ  
నానంతరమియం శూర్పణఖా జనకదుహితుజానక్యాస్సంబంధి అని  
తరయవతియోగ్యం-అనన్యవధూసాధారణం, భాగ్యం శ్రిరామవత్త్వి  
త్వరూపం భాగధేయం, తథా రామస్య రూపరామణీయకం-ఆకార  
సాందర్యంచ ॥ ని ॥ చూపంస్వభావసాందర్యే ఆకారశ్లోకయోగపీతి  
విశ్వః + యోపధాద్ధురూపోత్తమాద్విజ్ఞః ॥ యద్వా కుండలముక్తా  
హరనూపురాం గదాచతుర్విధభూషణాభావేపి భూషితవదవభాస  
మాసఆకారవిశేషాయూపం ॥ తదుక్తంభావప్రకాశే ॥\* ఆవేధ్యారో  
ప్యనిత్యేవ్య బంధనీయైరభూషితమ్ ॥ యద్బాష్పపితమివాభాతితమ్రావ  
మితికథ్యతఇతి ॥ అంగాన్యభూషితాన్యేవ పెక్కుణీయైర్విభూషణైః ॥  
యేనభూషితవద్బాంధితమ్రావమితికథ్యతఇతిభూపాలశ్చ ॥ తస్యరామ  
ణీయకంరమణీయత్వంచ, నిరూప్య-నిర్వణ్య, పునశ్చబ్దౌవాక్యాలంకా  
రే ॥ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణాచింతయత్-చింతితవతి ॥ ౩౯ ॥ —త  
త్ప్రకారమేవాహ ॥ లావణ్యేతి ॥ అస్తదన్వయగురౌరస్తత్కులశ్రేష్ఠ  
స్య అస్తత్కులకూటస్థస్య పులస్త్యస్సేత్యథః ॥ ని ॥ గురుస్తుగీషన్

మనామివైసంజనం కస్తాన్నాసృజదస్త దభయగురోరుత్పత్తిభూఃవ  
ద్భూః । అస్తామేతదరణ్యవాసరసికేహకష్టమస్తిన్నిమాంకాంతిం కా  
సనచంద్రికాసమదశాం కింనిర్తమేనిర్తమే ॥ ౪౦ ॥

తా శ్రేష్ఠభివిత్యః ॥ ఉత్పత్తిభూజన్ స్థానం సాక్షాజ్ఞనకభియావ  
త్ ॥ తథాచాస్తత్ప్రపితామహాన్వినాస్తాకం హితాచరణతత్పరణభ  
వితవ్యమితిభావః ॥ పద్భూర్భక్తిం లవణైవలావణ్యం కాంతివిశే  
షః ॥ + చాతుర్వణ్యాదిత్వాత్సాన్వితేష్యభ్యుత్పయః ॥ ని ॥ ల  
వణోరసరణ్యభిభేదేషులవణారుచీతివిత్యః ॥ యద్వా ముక్తాఫలమ  
చ్ఛాయాయాస్తరళేర్వమివాంతరా వృత్తిభాతియదంగేమతల్లావ్యామి  
హోద్యతభిభూపాలః ॥ తస్యాంబునిభేః అపరిచ్ఛిన్నలావణ్యసంపన్న  
స్యేత్సభాః ॥ అముష్య త్రిరామస్య దయితాం భార్యామేనాం సీ  
తామివ వీనంజనంమామిత్యభావః ॥ కస్తాద్వైతాః నాసృజత్-నసృజత్  
వాక్, వృత్తిభాతిమహత్వరూపసంబంధాదిత్యమేవ సృష్టవ్యా ॥ తథాక  
మకాంగం నసృష్టవాక్ కుహకోవిధాతేత్యభావః ॥ ఏవంచెదియవి  
హమవ్యస్య లావణ్యాంభోభేః భార్యాభూత్వా భవ్యతాం ప్రాప్ను  
యామితిభావః ॥ కిమనయా అకాండచింతయేతి స్వమనసి స్వమమ  
వనిషేధతి ॥ అస్తామితి ॥ ఏతత్సజన్వవిషయకచింతనమాస్తా- తిష్ఠతు  
గతజలసేతుబంధనప్రాప్తేనానైవ కిమిత్యభావః ॥ కింత్యరణ్యవాసర  
సికే వనవాసతత్పరే, రాజ్యస్త్రిసంభోగాదినిస్పృహభ్యుత్పయః +  
అత్యనిరసావిరసశబ్దాన్తత్వభేదయ్యవ్యవృత్తయః ॥ కుతః ॥ నిర్తమేమ  
మేత్యేతద్విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం ॥ మమత్వాదావ్యభితాదృహి  
తానిర్తమః తస్మిన్వైవరాగ్యసంపన్నభ్యుత్పయః ॥ అస్తికాంతిరామే  
కాననచంద్రికాసమదశా మరణ్యచంద్రికాప్రాయముపభోగా నుప  
యోగితయా నిష్ఫలామిత్యభావః ॥ ఇమామేతాదృశీం కాంతిం లావ  
ణ్యసంపత్తిం, కింకిమభావం, నిర్తమే-నిర్తమే, అరణ్యచంద్రికా

శీతామాహర్తుకామామసులభవిషయప్రార్థనోద్దామకామాంసామిత్రిశః  
స్రవాణిర్దశముఖభగినింతామస రాన్యనివార్ధ్యకామకొగ్రాత్తకానామ  
హమికయా పెంఖితామాయతానాంతస్యాశ్చాస్సానిలానామకురుతతః

శన్నిరథకకతావదీదృక్కాంతినిర్దాణమయ కమిత్యథః ॥ ప్యాయ,  
శవితాదృశానుపయ క్తనిర్దాతైవాయంవిధాతేతిభావః ॥ షేతిభేదే ॥  
కష్టం బ్రహ్మణః ఏతాదృశకాంతినిర్దాణప్రయాసవైఫల్యతక్రచ్చగ్మి,  
త్యథః ॥ అథవా ఈదృక్కురుషాలాభాదాత్తనః కష్టమిత్యథః ఏవ  
మచింతయదితి సంబంధః ॥ ౪౦ ॥ —తతః కింజాతంత్రాహ ॥ సీ  
తామితి ॥ శీతామాహర్తుం కామోయస్యాస్తాం రామలక్ష్మణకృతావ,  
మాసజనితకొగ్రాత్తగ్రహణేచ్ఛయాభ్యుద్గచ్ఛంతీమిత్యథః + తుం  
కామమనసారపీతితుమనామకారలోపః ॥ అసులభో దులభో.  
యోవిషయః శ్రురామసంభోగరూపాథః ॥ తస్యప్రార్థనాయాం.  
తత్ప్రప్రియాచ్ఛాయాముద్దామోబహుశః ॥ కామోభిలాషో యస్యా  
స్తాం మూర్ఛితయాత్యస్తాలభ్యలాభా కాంక్షిణీమిత్యథః ॥ ని ॥ కామో  
భిలాష స్తర్జశ్చైత్యమరః ॥ అతఏవానార్యాం దుర్బద్ధివతిం తాంపూ  
ర్వోక్తాం దశముఖభగినిం-రావ.తానుజాం, శామిత్రిలక్షణః, శస్త్రం  
పాణాయస్యసః శస్త్రపాణిః-ఖడ్గహస్తస్సక్ + సప్రముపమానే  
త్యాదినా బహువీహిః ॥ ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్రమాణభ  
వతఇతి వక్తవ్యాత్పాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః ॥ నివార్ధ్య-నిరుధ్య, అల  
భ్యనస్తువాంఛావిశేషః కామః, తదభ వాన్తనః ప్రజ్వలనం కొగ్రాత  
దాత్త కానాం తస్యయానాం, అహమధికోహమధికఇత్యనోన్యన్యంప్ర  
తియోభిమానోసాపహమహమికా ॥ ని ॥ అహమహమికాతుసాస్యా  
స్యాత్పరస్పరంయోభవత్యహంకారఇత్యనురః ॥ + అహమితి విభక్తి.  
ప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతితం ॥ తస్య పిష్పాయాం ద్విరుక్తిః ॥  
శుంజ్ఞాయాం కన్పిత్యయః ॥ శ్మశ్శోదరాదితావదితిసుశూతిచంద్రః ॥

రసామాగ్నవిస్తారకృత్యం ॥ ౪౦ ॥ ౧॥ తతస్తస్యానికృతకణానానికా  
 యాః కనీయస్యాః పరిభవం వదనెవచ నెచదృష్ట్వా శ్శుత్యాచ జనస్తా  
 నవతీ సమరముఖముఖరః ఖరశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకశాఖం చతు  
 తయా అహమహమికయా హేతునా ప్రింఖతాం పరిలుతతాం, నా  
 సావివరయోస్సంకుచిత తేన సంతటత్వాదితిభావః ॥ ఆయతానాం-దీ  
 ధ్వాణాం, తస్యాః శూర్పణఖాయాః శావసానిలానాం నిశ్వాసమాత  
 తానాం, తరసా-బలెన, రంహసావా, ॥ ౫ ॥ తరసీబలరంహసీతిత్యభి  
 ధానాత్ ॥ మాగ్నవిస్తారకృత్యం-విస్తారక్రియాం, అకురుత-కృత  
 వా, సంకుచితమాగ్నే తద్విస్తారకృత్యస్య యక్తత్వాదితిభావః ॥ శ్శీ  
 రామాజ్జయా ఖడ్గేన తన్నాసికాం చిచ్ఛేదేత్యర్థః ॥ తస్యాస్త్రైవ  
 ప్రాయశ్చిత్త్యాదితిభావః ॥ ఏలెన కణాచ్ఛేదాపిలక్ష్యతే ॥ తథా  
 చ త్రిరామామణః ॥ \* ఇత్యుక్తాపిలక్షణస్తస్యాః పృథ్తో రామ  
 స్యపశ్యతః । ఉద్భృత్య ఖడ్గంచిచ్ఛేదకణానాసంమహాబలఇతి ॥ అత్ర  
 నాసికాచ్ఛేదనరూపకారణేన ప్రస్తుతేనైవ మాగ్నవిస్తారరూపస్యకా  
 ర్యస్యగమ్యతయా వర్యాయోక్తిరలంకారః ॥ \* కారణంగమ్యతేయ  
 త్రప్రస్తుతాత్కార్యవణాత్ । ప్రస్తుత తేనసంబద్ధంతత్పర్యాయో  
 క్తిరిష్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥ — తతఇతి ॥ తతస్తదనంతతం, జన  
 స్థానూనామ దండకారణ్యమధ్యభూప్రదేశః, తత్ర వర్తితుం శీలమస్మి  
 స్తీతిజనస్తానవతీ తదధివృత్త్యర్థః + తాచ్ఛీలేణినిప్రత్యయః ॥ స  
 మరముఖ-రణాగ్రే, ముఖరః-సింహానాదాడుబరతత్పరః, రణశూరఇ  
 త్యర్థః ॥ ఖరో నామ రాక్షసాధిపతిః, నివృత్తం-భిన్నంకణానాసికం  
 యస్యాస్తస్యాః తథాభూతాయాః కనీయస్యాః అనుజాయాస్తస్యా  
 శూర్పణఖాయాః పరిభవం-కణానాసికాచ్ఛేదనరూపంభంగం, వ  
 దనే వదనెచ దృష్ట్వా శ్శుత్యాచ వదనె దృష్ట్వా వచనేశ్శుత్యా ఇతి  
 యథాక్రమమన్వయా దృఢాసంఖ్యాలంకారః ॥ తదనంతరమేవ శూ



ద్వశాభ్యక్షరక్షితం రక్షోబలం రామలక్ష్మణౌజిఘృక్షుః పెషయామా  
న || ౪౨ || అథ చాశరధిర్నిరీక్ష్య రక్షోగణముపనర్పంతమపనర్పభూ  
తయా శూర్పణఖయా దర్శితసరణీమరణీరివమథనాత్పుగ్వమనావి  
ష్కృతజేజః ప్రసరస్సీతారక్షణై లక్ష్మణమాదిశ్య యాతుధానవధంతథా

ర్పణఖయా తత్సమీపంగత్యా ప్రత్యక్షం స్వముఖభంగం ప్రదగ్ధ్యశీ  
రామలక్ష్మణకథాయాఃకథితత్వాదితిభావః || వచనఇత్యత్త్ర + అపాదా  
నేష క్తవ్యేవ్యధికరణవివక్షాయాంనప్తమీ || రామలక్ష్మణౌజిఘృక్షుఃగ్ర  
హీతు మిచ్ఛుస్సౌ + గ్రహేస్సన్నతాదుప్రత్యయః || చతుర్దశసంఖ్యా  
కాః శాఖాః వ్యూహాః విభాగాః యస్యతత్రధోక్తం || స్వయంచతుర్ద  
శసహస్రసంఖ్యాక రాక్షసాధిపతిత్వాదేకైకసహస్రకల్పితైకైకవ్యూ  
హమిత్యర్థః || అతఏవ చతుర్దశాభ్యక్షైః చతుర్దశసంఖ్యాకసేనానా  
యైకైః రక్షితం-పరిఘాతితం, ఏకైకవ్యూహస్తే నైకైకనాయకేనభాష్య  
త్వాదితిభావః || రక్షోబలం-రాక్షసస్తేనం, పెషయామాస-ప్రహీ  
తవాన్ || ౪౨ || —అథేతి || అథాసంతరం చాశరధిః క్రిరామః అ  
పనర్పభూతయాచారసమావస్థానం ప్రాప్తయేత్యర్థః || ౫ || అవ  
నర్పశ్చరఃస్పశః || యైకైక్త్యాదావృతేభూతం ప్రాప్యతీతేనమెత్రిష్వితి  
పామరః || శూర్పణఖయా దర్శితా-నివేదితా, సురణిర్హారోయస్య  
తం || అతఏవకపనర్పంతం-సమీపంప్రత్యాగచ్ఛంతం, రక్షోగణం-రాక్ష  
సస్తేనం, నిరీక్ష్య మథనాత్పుగ్వమరణీరిన్వినిర్తంధనచారివ || ౫ ||  
యాపాగ్రం తర్కనిర్తంధ్య చారుణ్యరణిర్వయోర్యమరః || అనావి  
ష్కృతః-అప్రకటితః, తెజః ప్రసరః ప్రభావస్ఫూర్తిరసలప్రకాశశ్చ  
యస్యసః నిర్తంధనచారుణ్యగ్నివన్నిగూఢప్రతాపఇత్యర్థః || క్లేష  
సంకిణ్ణాయముపమా || ౫ || లెనోనలేచ్ఛభావేహ్నోజ్యోతిష్యర్చిషిరే  
తసీతివైజయంతి || లక్ష్మణం సీతారక్షణై అదిశ్యాన్యాన్య స్వయమనసా  
య్యూహతత్కాన్తాద్భక్త్యకణే పథూనాంరక్షణీయత్వాన్ప్రేతిభావః || తథా

విధమకరోత్ ॥ ౪౩ ॥ యథా తపోధననిధనకరం కరనికుడుంబమిదం  
 పరుషభాషణస్పృహయాభుతాలుజాతమిదం పరదారనిరీక్షణనిరపత్రి  
 పం నేత్రబృందమిదం తాపసావసధచారణచతురం చరణయుగళమితి  
 మితినిశితరనిజశరశకలితనిశిచరశరీరావయవానాహృత్యాహృత్య ప్ర  
 త్యుటజం ప్రదగ్ధయద్భిస్తపోధనాభ్యశుద్ధిం విదధ్యమితిగృధ్రరాజనిజే  
 విధం తాదృక్ప్రకారం, యాతుధానవధం-రాక్షససంహారం, అకరో  
 త్ ॥ ౫ ॥ యాతుధానఃపుణ్యజనఇత్యమరః ॥ ౪౩ ॥—కీదృగ్విధంరా  
 క్షసవధమకరోదిత్యతలహ ॥ యథేతి ॥ యథా-యేనప్రకారేణ, ఇద  
 మేతత్ తపోధననిధనం-మునిహింసాంకరోతితితథోక్తం కరనికుడుం  
 బం-హస్తకదంబకం, ని ॥ నికురుంబంకదంబకమిత్యమరః ॥ ఇదం ప  
 రుషభాషణాయ కరోరవదనాయ, స్పృహయాభు-స్పృహవలో+స్పృ  
 హయలైరదంతాచ్చరాదిణిచిస్పృహిగ్రహిత్యాదినాఅభుచ్చ్యత్యయః॥  
 అతోలాపస్య స్థానివత్తాన్మలఘూపధాగుణః॥ తాలుజాతం-కాకుద  
 నివహః, ని ॥ తాలుతుకాకుదమిత్యమరః ॥ ఇదం పరదారాణాం-ప  
 రస్త్రిణాం, నిరీక్షణే-స్పృహవలోకనై, నిరపత్రిపం-నిలజ్జం ॥ ౫॥  
 లజ్జాసాపత్రిపాస్యతఇత్యమరః ॥ నేత్రబృందం-నయనసమూహః, ఇ  
 దం తాపసావసధేషు-తపస్వినివాసేషు, చారణై-సంచారై, చతురం-  
 నిపుణం, చరణయుగళమితివ్యవహారేణ నిశితతరైరతిశీతైర్నిజశరై  
 స్సవ్రికియబాణైశ్శకలితాని-ఖండితాని, యానినిశిచరశరీరాణి-రాక్షసక  
 ణైబరాణి, లైషామవయవాన్ పూర్వోక్తకరప్రభృతీన్యంగానాహృత్యా  
 హృత్య+వీపాస్యాయాంద్విరుక్తిః॥ప్రత్యుటజం-ప్రతిపణశౌఠం+అ  
 వ్యయం విధిక్రీడాదినా వీపాస్యాయామవ్యయాభావః ॥ ని ॥ పణశౌ  
 లాటజౌస్త్రియామిత్యమరః ॥ ప్రదగ్ధయద్భిః-ప్రత్యక్షికుర్వద్భిః, త  
 షామానందాధామితిభావః ॥ వ్యంజకాభావాద్గమ్యత్యైప్రితా ॥ తపో  
 ధనాభ్యశుద్ధిం-ఆశ్రమమాగ్గౌఢనం, విదధ్యం రాక్షసవధక్షణైః

తాదివ దేశాంతరాదాపతద్భిః కంక కాకప్రాచీకప్రామైః పతద్భిరన  
 వకాశమధూదాకాశమ్ ॥ ౪౪ ॥ తతా నికృత్తశిరసి త్రిశిరసి విస్రగం  
 ధినా శరీరస్సుతవసాస్సోతసా పెత్త్యాపి క్రియమాణాశ్రమదూషణే

---

కురుధ్వమి త్యేవంభూతాల్ గృధ్రరాజస్య జటాయవోనిదేశాదాజ్ఞా  
 వచనాదివెతి హేతూత్పేక్షా॥అన్యో దేశోదేశాంతరం తస్మాల్ తద్విష  
 యేభ్య ఇత్యర్థః + సుప్సుపెతిసమాసః ॥ ౧ ॥ నీన్మజ్జనపదాదేశవి  
 షయావిత్యమరః ॥ ఆపతద్భిరాగచ్ఛద్భిః, కంక కాకప్రాచీకప్రామైః  
 కంకాః లోహపృష్ఠా పరనామకాః పక్షివిశేషాః॥ ౧ ॥ లోహపృష్ఠస్తు  
 కంకస్సద్విత్యమరః॥ కంకోగృధ్రోలోహపృష్ఠ ఇతి వైజయంతీచ॥కా  
 కాః ధావంతాః ప్రాచీకాః మాంసభుజిః పక్షివిశేషాః తత్ప్రామైః  
 తద్భూయిష్ఠైః తద్భూపైరావ ॥ ౧ ॥ ప్రాయోధూయోమృత్యుతుల్య  
 బాహుశ్చాననశనెమనెత్యేకాక్షరః ॥ ప్రాచీకశబ్దః పక్షినాదనోనిఘం  
 ట్వంతరేషు మృగ్యః యదావ ॥ ౧ ॥ ప్రాచీకొల్కాపిఙ్గిలికేతి స్త్రీ  
 లింగశేషేత్యమరః ॥ తత్ర మధుమక్షికాః ప్రాచీకా ఇతి తద్వాన్య  
 ఖ్యాతారః॥తదా కంక కాకాః ప్రాచీకా ఇవ నీరంధ్రత్వసామ్యత్వ  
 త్ప్రామైస్తత్ప్రచురైః పతద్భిరండజైః ॥ ౧ ॥ పతత్రిపత్రిపతగపతత్ప  
 త్రిరథాండజా ఇత్యమరః ॥ ఆకాశమంతరిక్షం అనవకాశమవకాశరహి  
 తం, నీరంధ్రమితియావత్ ॥ అథాల్ తథావిధం యాతుధానవధమక  
 రోదితిసంబంధః ॥ ౪౪ ॥—తత ఇతి ॥ తతః-రాక్షసబలవధానంతరం,  
 త్రిశిరసి-త్రిశిరొనామరాక్షససేనానాయకే, నికృత్తం-రాక్షసాణాం  
 సర్వత్ర కొశేషుప్రాచీకప్రామైరితిచకారోత్తరదీర్ఘహ్రీస్వాంతపాఠో  
 దృశ్యతే॥సచాసాధురితిపాదికొల్కాపిఙ్గిలికేతి స్త్రీలింగశేషామరసు  
 ధాయాం పాఠతి అచగతౌణ్యల్ వసమక్షికేతి ముకుటఃపక్షిభేదఇతి  
 స్వామీ ఇతి వ్యక్తియాథామోఃప్రదర్శనాత్ ప్రాచీకాప్రామైరితిచకా  
 రోత్తరహ్రీస్వీకారదీర్ఘాంతపాఠవ సాధురితిభాతి ॥

దూషణేచ రోషభీషణాభిక్షణభరః ఖరోరాఘవమూహావాహ్వాహ్వా  
 న్నం, శిరోయస్యతస్త్విక్ తథోక్తేనతి, తథా దూషణే-దూషణాభ్యః  
 సేనాధిపతా, పెత్త్య-మృత్యాపి, జీవద్దశాయాంకింవత్ప్రమితిభావః॥  
 విస్యగంధోస్యాస్తీతివిస్యగంధినా-ఆమగంధినా, ని ॥ విస్యంస్యాదా  
 మగంధియధిత్వమరః \* అత ఇనితనావితమత్వధీ య ఇనిప్రత్యయః ॥ అ  
 ధవాభిస్యమామగంధివస్తుత సేవ్యగంధోయస్యత త్తథోక్తేనేతుప్రపమాన  
 పూర్వపద్మాబహుప్రీహః + ఉపమానాచ్యేతిగంధసేకారోన్తాదేశః ॥  
 శరీరాల్-శరవిదళితనిజగ్రాత్, సుతైన-సుతవతా, వసాసౌతసా  
 మేదఃప్రవాహేన, ని ॥ మేదస్తువహవసేత్వమరః ॥ క్రియమాణమాశ్రి  
 మదూషణం తపోవనవీభత్సా యేనతస్త్విక్ తథోక్తే ॥ తస్మిన్నపి ని  
 హతైసతిత్వధః ॥ రోషభీషణాభ్యాం క్రోధావేశభయం కరాభ్యాం  
 పిక్షణాభ్యాం నేత్రాభ్యాం ఖరస్తీక్ష్యః దుర్దర్శితత్వధః ॥ ని ॥ తిగ్మం  
 తీక్ష్యఖరంతద్విదిత్యమరః ॥ ఖరో రాక్షసః ఆహవాయ-ఆహవాధం,  
 యోద్ధుమిత్యధః ॥ రాఘవం-శ్రిరామమూహ్వాయత-స్పధాయా  
 మూతవా, నిహతైరభీరాక్షసైః కాశ్లామామాంజత్వాఖలు తన్వ  
 కృతకృత్యతైత్వాత్తనాస్యహయశూరత్వగర్వాదాకారితవానిత్వధః ॥  
 + హ్వయతైలజి స్పధాయామాజిత్యాత్త నెవదమ్ ॥ విపిసిదిహ్వ  
 శ్చఅత్త నేవదేష్యస్యతరస్యామితి చ్చైరజాదేశః ॥ తత్రాయం పరమా  
 ధఃస్ఫురతి ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ శ్రిరామోయం సాక్షాద్విష్టవి  
 వతారః ॥ తదేతేన నిహతానాం-నిశ్చితాననుపరమపదప్రాప్తిః ॥ ఏ  
 వంచ సత్యేతావనా రాక్షసాన్నిహత్య హతశేషమేకమముం కిం హ  
 నిష్యామితి యద్యుపేక్షేత తర్హితదేతన్తమానిష్టంస్యాత్ ॥ తస్మాత్ ॥  
 \* ఆహూతాననివర్తతద్యుతాదపిరణాదపితి ॥ క్షత్రియధర్మలైస్సా  
 హ్వనెనతి పునర్ననివర్తత తథాచ మమేష్టసిద్ధిస్సాన్సిద్ధిమత్వాహూ

త|| ౪౫ || తత్ర విపశ్చిద్భిరవ్యనిశ్చియమానజయాపజయమనిమిషేర  
 వ్యననుసంధీయమానశరసంధానమోక్షమథూదథూతపూర్వం ద్వంద్వ  
 యుద్ధం || ౪౬ || తతః ఖరో గృహీతకోదండస్సకృదనుభూయమాన  
 సమనోన్నమనాయాసస్సమరసమాపనచతురం చతురాననాస్త్రసం  
 తవానితి || ౪౫ || — తత్రైతి || తత్ర-తస్మిన్ సమయే, విపశ్చితో-వి  
 ద్వాంసః, సందిగ్ధాథానిధానకాశ్చతియావత్ || తైరపి కిముతానైస్స  
 రితిభావః || అనిశ్చియమానావనిధాన్యమాణౌ జయాపజయాఽనన్య  
 శేరవిషయా యస్మిన్ తత్రోక్తం అన్యోన్యం తుల్యబలతయానిధాన్  
 రితుమశక్యత్వాదితిభావః || సవిద్యతేనిమిషోదేహం తైరనిమిషైః సు  
 రైరితియావత్ || ౫ || సురమత్స్యవనిమిషావిత్సమరః || తైరపి కిము  
 తానైస్సనిమిషైరితిభావః || అననుసంధీయమానావనిధాన్యమానౌ  
 శరాణాం రామఖరబాణానాంసంధానమోక్షమార్వీయోజసనిగౌణ  
 యస్మిన్ తత్రోక్తం తథా క్షిప్రహస్తత్వాదితిభావః || పూర్వంభూతం  
 భూతపూర్వం + సుపుష్పేతిసమాసః || తతోనర్జునమాసః నిరుపమ  
 మిశ్యథః || ద్వంద్వస్యాసహాయశూరయోర్యుద్ధం ద్వంద్వయద్ధమ  
 భూత్ || ౫ || రామఖరయోరితిభావః || అత్ర జమపరాజయయోర్నిశ్చ  
 యసంబంధేపి తథా శరసంధానమోక్షయోరనుసంధీయమానత్వసంబ  
 ద్ధైవ్యసంబంధాభిధానాత్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్త్యోశ్చ ప  
 రసంబంధైరపి త్యాత్సంస్మృతిః || ౪౬ || — తతః || తతః-ద్వంద్వయు  
 ధ్ధానంతరం, గృహీతకోదండశ్వాపహాణి, ఖరః సకృదేకవారమను  
 భూయమానః అనుభవగోచరీక్రియమాణః సమనోన్నమనాయాసః  
 జ్యాకషణవర్యాసః శరసంధానమోక్షప్రయాసావా యేనసత్రోక్త  
 స్సన్ తా సకృద్భరసంధానమోక్షప్రయాసేపిక్షిప్రహస్తత్వా తథాభూ  
 తఇవ ప్రతీయమానఇతి వేగాతిశయోక్తిః || సమరసమాపనే-గణనమా  
 ప్తికరణే, చతురం-నిపుణం, క్షిప్రమేవ రిపుమారకత్వాదితిభావః || చ

భానదశార్వాం వాశార్వా శరాసనం గ్రాహయతు కామజన రామహ  
స్తాత్పాక్తనం చాపంశరైరపజహార ॥ ౪౭ ॥ సోపి కోపపావకేనయా

తురాననాస్త్రసంధానవశార్వాం - బ్రహ్మస్త్రసంధానక్రియాయోగ్యం,  
తేనైవ స్వశింసచ్చశస్యమానత్వాదితిధావః॥ దశార్వాస్వసంబంధిదా  
శార్వా-వైష్ణవం, పూర్వమగస్త్యదత్రం శరాసనం-చాపం, గ్రాహయ  
తుం-గ్రాహణంకారయతుం, కామోయస్వసతథోక్తఇవేతి ఫలాత్ప్రే  
క్షా ॥ రామేణైతిశేషః ॥ ఉత్తరత్ర తస్యేవ గ్రహీష్యమాణత్వాది  
తిధావః + గ్రహీష్యన్తాతుముక్తతతిః తుంకామమనసారీతి తు  
మనోమకారలంపః ॥ రామహస్తాత్పాకాత్పాక్తనం-పురాతనం,  
పూర్వధృతమిత్యర్థః + సాయంచరమిత్యాదినాఋష్యవ్రత్యయస్తుడా  
గమశ్చ ॥ చాపం శరైరపజహార-అపహృతవాత్, నిజహస్తలాఘవం  
ప్రదగ్ధయత్ ॥ త్రిరామచాపం ముష్టిప్రదేశే అఖండయదిత్యర్థః ॥  
తథావత్త్రిరామాయణైశ్చతతోస్వసశరంచాపంముష్టిప్రదేశేమహాత్మనః  
ఖరశ్చిచ్చైదరామస్య దగ్ధయత్ హస్తలాఘవమితి ॥ ౪౭ ॥ —సోపీతి  
॥ సః త్రిరామోపి కోపపావకేన చాపఖండనజనితకోపాగ్నినాయో  
వకవత్క్రతుం యావత్కితం కోణీకృతమిత్యర్థః + తత్కరోతీతిన్యనా  
అసక్యదనుఘాయమాననమనోన్నమనాయాసమితి ద్వితీయాంతపాదే  
దాశార్వాశరాసనస్య విశేషణమిదం ॥ అనుఘాయమానేత్యత్ర వర్త  
మానసామిష్యే, వర్తమానవద్యేత్యనైవ వర్తమానసమిషే భవిష్యతి  
కర్తృణిటశ్చానమ్ ॥ అసక్యదాకర్షణసహత్వరూపదాఙ్గణంద్యోత  
యిదేతద్విశేషణముత్ప్రేక్షాం దృఢయతి ॥ కించ ఖరగృహీతః కోదం  
డవండోసక్యదనుఘాయమాననమనోన్నమనాయాసఇతిపాదే ఖరన  
మృబంధికోదండండస్తేవ త్రిరామేణ ధనురంతరస్య గ్రహణై ప్ర  
యోజకత్వం ॥ తచ్చ యుజితి యద్ధనమాసనద్వారా న్యకీయనమనో  
న్నమనాయాసపరిహారార్థంభవేదితి భావోవణసీయః ॥

శక్తితాననః కుంభసంభవదత్తం ధనురాదత్త ॥ ౪౪ ॥ ప. ॥ ఖరవేరుషీ.  
 శరాననెగృహితే ఖరకిరణాన్వయశేఖరేణతేన. ॥ ఖరరఘువరయోరణం  
 నమూస్తం ఖరనఖరాయుధయోరివక్షణేన ॥ ౪౫ ॥ ఖరవధపరిశుద్ధేదం.  
 త్కర్తృణీక్రీ ॥ తదాననంయస్యసతథ్నోక్తస్సృక్ కుంభసంభవదత్తమగ.  
 స్త్యమునిదత్తం, ధనురైష్టవం చాపం ఆదత్త-గృహితవా ॥ ౪౬ ॥  
 అగస్త్యగకుంభసంభవఇత్యమరః ॥ ౪౭ ॥ — ఖరేతి ॥ ఖరకిరణాన్వ.  
 యశేఖరేణ-సూర్యవశావతంసేన, యద్వా ఖరకిరణాన్వయానాంనూ.  
 ర్యవంశజన్యరాజన్యానాం, శేఖరేణ-శిఖామణినా ॥ ౪౮ ॥ శిఖాస్వాపీడ  
 శేఖరావిత్యమరః ॥ తేన శ్రురామేణ, ఖరాణి దృఢాని నిబిడానివ  
 రూంషి పర్వాణియస్యతస్మిన్ దుష్ప్రధవ్శణఇత్యథః ॥ ౪౯ ॥ గృం  
 ధిర్నావర్యవయఃఇత్యమరః ॥ శరాననే-వైష్ణవధనుషి, గృహితే-స్త్వి  
 కృతేనతి, ఖరరఘువరయోః-ఖరాసురశ్రురామయోః, ఖరనఖరాయ  
 ధయోః, రానభసింహయోరివ ॥ ౫౦ ॥ రాసభాగర్థభాఃఖరాఇత్యమరః  
 క్షణనాల్పకాలేన, రణంసమరం ॥ ౫౧ ॥ అస్త్రీయాంసమరానీకరణాఇత్య.  
 మరః ॥ సమాస్తం అధూదితి శేషః ॥ గర్దభసింహయోర్యావదంతరం తా.  
 వదంతరంఖరరాఘవయోరపీత్యుపమార్థః ॥ శ్రురామేణవైష్ణవధనుగృ.  
 హితావ తల్పేంద్రదత్తమహాస్త్రసంధానెన క్షిప్రమేవ ఖరవధోపికృత.  
 ఇత్యథః ॥ సచ ప్రకృతః ప్రకృతేనైవ స్వకార్యేణ గమ్యతఇతి ప  
 థ్యాయోక్తముక్తౌపమయాసంస్పృజ్యతే ॥ ఇంద్రశరేణ ఖరవధశ్రురా.  
 మాయణవచనమ్ \* సతద్దత్తంమఘవతా సురజ్యేష్ఠేవధీమతా సంద  
 ఛేదనధర్మాత్తాముమోచచఖరంవృతి ॥ సవృత్తిఇవవజ్జేణ ఘనెనసము.  
 చిర్యథా ! బలావేంద్రాశనిహతో నిపపాతహతఃఖరఇతి ॥ కేచిత్తు ఖ  
 రనఖరాయుధయోరివేత్సత్ ॥ ౫౨ ॥ పక్కుటశ్చరణాయుధఇత్యభిధా  
 శాల్ ॥ తీక్ష్ణనఖకుక్కుటయోరివేతికథయంతి ॥ తదత్వంతారమణీయం ॥ శ్రు  
 రామో హి నాపమాదిదోషప్రసంగాదిత్యలమ్ ॥ ౪౫ ॥ — ఖరేతి ॥

డకారణ్యభాగ మునిభిరభిహితానామాశేషాంతాదృశీనామ్ । స్వయ  
మచరమపాత్రంస్తేవ్విగుణైర్మంథరాభూత్తదనుమనుకులేందు స్సాను

దండకారణ్యభాగ-దండకావనప్రదేశే, ఖరవధేన-ఖరాసురసంహారణ  
పరిశుద్ధై పరిపూతై, నిర్బాధేనతీత్యథః ॥ అతఏవ మునిభిస్తద్విష్ణ  
యవాసిభిః తాపస్తేరభిహితానాం నిర్బాధస్థితిలాభజనితానందాంతరః  
కణోక్తానాం, తాదృశీనాం తథావిధానామమోఘానామిత్యథః ॥

తీశిషాం-స్వస్తివచసాం ॥ ని ॥ స్వస్త్వాశీఃక్షేమపుణ్యాదావిత్యమరః ॥  
మంథరాక్షేకయోదాసీ, స్తేవ్విస్సవ్వికేయోగుణైః కైకయోదుర్మర్త్య  
బోధనశ్రురామరాజ్యాభిషేకవిఘాతకత్వవనవాస ప్రేరకత్వాదిభిః

స్వయమచరమపాత్రమాద్యభాజనమఘాత్ \*దైవేనుకూలే కిరనామ  
నశివాయప్రవర్తత ఇతిన్యాయేన దైవానుకూల్యే అగుణమపిసగుణభ

వతి ॥ యతా విరుద్ధాచరణతత్పరాపి మంథరామున్యాశీర్వాదానా  
మపాత్రం నాఘాత్ ॥ కింతు ప్రథమపాత్రమిన్యేతచ్చిత్తమిత్యథః ॥

తస్యాపివాక్తరీత్యా మునివిరోధిరాక్షససాకనిదానత్వాదితిభావః ॥

ని ॥ యోగ్యభాజనయోగపాత్రమిత్యమరః ॥ తదను-తదనంతరం, శౌ  
ర్యరాశితశౌర్యశాలీత్యథః ॥ సానుజస్సలక్ష్మణః, మనుకులేందురైవ

వస్వతమనుసంతానాహ్లాదకరః శ్రురామః, స్తేవ్విగుణైశ్శౌర్యోదా  
ర్యమునిజనక్షేమంకరత్వాదిభిశ్చరమపాత్రమఘాదితిసంబంధః ॥ మం

థరామూలెనాయంసమాగత్యాస్తాకం నిరుపద్యవంచకారేతి సానందం  
మునయః శ్రురామస్యాశిషం ప్రియంబలైస్తేత్యథః ॥ అత్రశౌర్యరా

శిరితి శౌర్యవర్జ్యతారభేదోక్తే ఛేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిః ॥ తథా  
మంథరాయా అచరమపాత్రత్వానంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరసంబం

ధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిరిత్యనయోస్సంస్కృప్తిః ॥ ౫౦ ॥—నను సా  
క్షాద్రాక్షసహంతారం సకలసద్గుణాభిరామం శ్రురామంవిహాయ

మాన్యాయాః మంథరాయాః కథం మునిజన్మాశీర్వాదాచతమపాత్ర



జశ్శర్మరాణిః || తథాహి || ౫౦ || ప్రాజ్ఞంధరేతిమహిషీతివరదవ్యయా  
 తి ధర్మవ్యయవ్యధిరహుపతిభావతితి | కాకుత్స్థకానసకథేతిచసంతిసం  
 జ్ఞాపేలస్త్వ(హీన)భీతఘననత్రియభాగ్యవజ్జేహః || ౫౧ || ౫ || అథ  
 శూర్పణఖా లంకాపురమపి జనస్థానమివ విజనస్థానం కాకుత్స్థేన  
 త్వమితి కవిరాశంక్య నైతావద్రాక్షససహోగవీచేయిం మూలం కింతు  
 త్రిలోకకంటక రావణాదిసంహారేచేతి మనసికృతావ తద్వ్యక్తమేవే  
 శ్యాహః || తథాహితి || తదేవవివృణోతి || ప్రాగితి || ప్రాకృధ  
 మం మంధరేతి, తతః మహిషీకై కేయాతి, తదను వరదవ్యయా పూర్వ  
 దత్తవరదవ్యయమితి, అనంతరంధర్మవ్యయవ్యధితస్యధర్మచ్యుతినీపీతితస్య  
 భూవత్కేర్దశరథస్య భారతిరామవనవాసప్రేరకవాక్యమితి, కాకుత్స్థ  
 కానసకథా ఊరామవనవాసవారేతిచ, ఏను పూర్వపూర్వస్యోత్తరౌ  
 తరప్రేరకత్వేన ప్రసిద్ధా మంధరాదయశ్చర్యథః || పౌలస్త్యేనలో  
 కకంటకేన రావణేనహీనం రహితం యద్భువనత్రయం-తైత్రిలోక్యం  
 తస్య భాగ్యవజ్జేహః నిర్బాధస్థితినౌతుభూతద్భాగధేయశ్చేత్యాః సం  
 జ్ఞానామధేయానివర్తంతే || అతో మంధరామూ అచరమపాత్రత్వం  
 యుక్తమితిభావః || వసంతతిలకావృతమ్ || ౫౨ || —అథ శూర్పణ  
 ఖాయా లంకాగమనవృత్తాంతమాహ || అథేతి || అథ-ఖరప్రముఖరా  
 త్మససంహారానంతరం, శూర్పణఖా లంకాపురం-రావణరాజభానీమ  
 పి, జనస్థానం-ఖరాసురదేశమివ విజనం-జనరహితం స్థానం యస్యత  
 త్రభోక్తృ శూన్యమిత్యర్థః || కాకుత్స్థేన-ఊరామేణ, కాలియా  
 తుం-విధ్వంసయితుమివేర్థః || అతఏవ ఫలోత్పేక్షాగమోన్యపథ  
 పౌలస్త్యభీతఘననత్రియేతిపాఠస్తుసాధుః || పౌలస్త్యహీనైతిపాఠే  
 తు తదానీం ప్రావ్యాభావాదాశంసాయాం భూతవచ్చేతిభవిష్యద్భై  
 భూతవత్ప్రత్యయఃకల్పనీయః || యద్వా పౌలస్త్యేనహీనం రావణ  
 శూర్పణకాపకషేణధన్యఋషవనత్రయమితిసంబంధః ||

కారయతుం దశకంతోపకంఠే కృత్యైవ నిపత్య రామలక్ష్మణయోర్యా  
 భాతిధ్యం వైదేహ్యదేహసౌందర్యం ఖరప్రముఖైస్సాకం వనీకస్యచతు  
 ర్దశసహస్రసంఖ్యాకస్య పంచతాకరణకారణభూతామాత్మావజ్ఞాంచవి  
 యాం గేనసంకీర్ణా ॥ సీతాహరిణోపదేశాదినాతథాభావయిష్యమా  
 ణత్వాదితిభావః + కరోత్యేన్తాత్తుము ॥ హ్యక్రోర్యతస్సాన్య  
 మిన్యశికర్తుఃకర్తవ్యవికల్పాత్కర్తకరణయోస్తృతియేతిత్పశియా ॥ ౨౩  
 శకంతోపకంఠే-రావణసమీపే, కృత్యైవ మారణాధిదేవైవ ॥ నికృ  
 త్యాక్రియాదేవతయోస్త్రిమభేద్యేధనాదిభిరత్యమరః + కృజన్యతే  
 చకారాత్కన్యమ్ ॥ నిపత్య-భువిపతిత్వా రామలక్ష్మణయోర్యాభాత  
 ధ్యం తథాభావమనతిక్రమ్యయథాతథం యథాస్వరూపమితియావత్ ॥  
 ని ॥ యథాభావంశుసుభాతథమిత్యమరః ॥ + యథాభావ్యయాభా  
 వః ॥ అవ్యయాభావశ్చైతినపుంసకత్వమ్ ॥ హ్యసోష్ణపుంసకేతిప్రా  
 తిపదికస్యేతిహ్యస్యత్వం ॥ తస్యభావయాభాతధ్యం బ్యాహుణాదిత్వా  
 ద్భావేష్యజ్ఞోప్రత్యయః ॥ భీత్వాదాదివృద్ధిః \* దీర్ఘబాహుర్విశాలా  
 క్షశ్చిరకృష్ణాజినాంబరః । కందర్పసమరూపశ్చ రామోదశరధాత్మజఇ  
 త్యాదిరామలక్ష్మణతత్త్వస్వరూపమిత్యధః ॥ తథా వైదేహ్యదేహ  
 సౌందర్యమన్యూనానతిరిక్తావయవసన్నివేశప్రయ క్తజగన్తోహనదివ్య  
 మంగళవిగ్రహరామణీయకమిత్యధః ॥ తదుక్తమ్ ॥ \* అంగప్రత్యం  
 గకానాయస్సన్నివేశోయథోచితమ్ । సుశ్లిష్టసంధిజంధయత్సౌంద  
 ర్యమితిచోచ్యతఇతి ॥ తథా ఖరప్రముఖైస్సాకం ఖరదూషణత్రిశిక్షః  
 ప్రభృతిభిస్సహ ॥ ని ॥ సాకంసత్రాసమంసమేత్యమరః ॥ చతురధి  
 కాఃదశ చతుర్దశసహస్రాణీయస్యాసాతథోక్తాసంఖ్యాన్యస్యతతేధో  
 క్తస్య ఆనీకస్య-రాక్షససైన్యస్య ॥ ని ॥ ఆనీకంతుంజ్ఞానేన్యజివిశ్వః  
 పంచతాకరణే-మరణకర్తృణి, కారణభూతాం-కారణత్వేనపర్యవసీతాం  
 ॥ ని ॥ స్యాత్ప్రపంచతాకాలధర్మోదిష్టాంశఃప్రలయోత్పయః ! అంతోశ్చ

జ్ఞాపయామాస ॥ ౫౨ ॥ ప ॥ సదండకాయాంకృతదండకాయాం స్వ-  
సారమేనాంప్రథితస్వసారః । నిశామ్యరామస్యనిశమ్యవృత్తంచక్రేః  
షంరాక్షసచక్రవర్తి ॥ ౫౩ ॥ X ॥ తతః ప్రస్థాప్యజనస్థానైరాక్షసా-  
ఞ్చోద్వయోర్మృత్యుర్మరణనిధనో (స్త్రి)యామిత్యమరః ॥ ఆత్తావజ్ఞాం  
కణణానాసికాచ్ఛేదనరూపనిజావమాననాంచ, విజ్ఞాపయామాస-విజ్ఞా-  
పితవతీ, సీతారామకథాకథనేన రావణస్య కామకోభావుద్దీపయా-  
మాసేత్యథః ॥ ౫౨ ॥ రీడావమాననావక్షేత్యమరః ॥ ౫౨ ॥ — త-  
తః రావణః కింకృతవానిత్యతాహ ॥ స ఇతి ॥ ప్రథితః-సకలలోక-  
ప్రఖ్యాతః, స్వసారః స్వకీయభుజబలంయస్యసతథోక్తః ॥ ౫౩ ॥ సా-  
రొచలేష్టిరాంశేచేత్యమరః ॥ రాక్షసచక్రవర్తి-రాక్షససార్వభౌమ  
స్సరావణః, దండకాయాం దండకారణ్యే కృతౌ లక్ష్మణేనవిరచితౌ  
దండః కణణానాసికాచ్ఛేదనరూపశాసనం యస్యసతథోక్తః కామో-  
దేహోయస్యాస్తామితి బహువ్రీహిగర్భిత బహువ్రీహిః ॥ ౫౩ ॥ దండో-  
(స్త్రి)శాసనైరాజ్ఞాం హింసాయాంలగుడేపిత । మర్యాదాయాంసైన్య  
భేదఇతివైజయంతీ ॥ కామోదేహః క్లిబపుంసోరిత్యమరః ॥ ఏనాంస్వ-  
సారం భగినీం శూర్పణఖాం, నిశామ్య-దృష్ట్వా + శమోఽదర్శనఇ-  
త్యనేనశామ్యతైర్దర్శనాథే అమిత్రావద్ధ్రస్వాదేశాభావః ॥ తథారా-  
మస్యవృత్తం పూర్వోక్తమాచరితంనిశమ్య-శృత్వా, తన్ముఖాదెవేతి  
శేషః ॥ ౫౩ ॥ నిశామ్యతీతిశ్రవణే తథానిశమయత్యసీతిధట్టమల్లః ॥ అత్ర ని-  
శామ్యతేరిదంరూపమన్యథానిశమయ్యేతిస్యాత్ ॥ అతఏవాహ వామ-  
నః ॥ నిశమ్య నిశమయ్యశదౌ ప్రకృతిభేదాదితి ॥ రుషంచక్రే మత్ప-  
రాక్రమసభిజ్ఞతయా వనగోచర్యం రామః కియతాగ్ర్యం కృత-  
వానితి చుకోపేత్యథః ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౫౩ ॥ — తత ఇతి ॥ త-  
తః-రొషానంతరం, జనస్థానే-ఖరాఽయే, ఆప్తరాక్షసాన్ప్రస్థాప్య, త-  
త్పరిపాలనార్థం ప్రేషయిత్వా, నష్టనీర్హతశయః, అమాగ్రవర్తి

నష్టనష్టనితిరయంతాటకేయహటకమృగం పురస్కృత్యసీతాహ్వయాం  
హరిణీం గ్రహీతుం తస్యావనధమానసాద ॥ ౫౪ ॥ మారీచోప్యాకర్ణి  
తరావణమతః ప్రియత్నశత్రైరప్యనివార్యమాణై తస్మిన్ సుబాహుమే

త్వభః ॥ అమంరావణః తాటకాయాః అవత్సంతాటకేయోమారీచః

+ స్త్రీభ్యోధగతిధక్వయాదేశః ॥ తదూహో హటకమృగః మాయా

కల్పితహిరణ్మయహరిణిః ॥ ౫ ॥ హిరణ్యంహేమహటకమిత్యమరః ॥

హటకస్య హటకమయోవామృగోహటకమృగఇతివిగ్రహః ॥ పప్త్యా

వివక్షితార్థాలాభేనతి మయడాదిగ్రహణాధావేష్యదోషః ॥ తం పుర

స్కృత్య పురోధాయ సీతాహ్వయాం-సీతాభిధానాం, హరిణీం-మృ

గీం, గ్రహీతుం విచార్యేతిశేషః ॥ యథా లూకే బుద్ధకః కంచనమృ

గంపురస్కృత్య వసంగత్వా తద్విప్రలబ్ధం మృగాంతరం గ్రహీతుమి

చ్ఛతి తదవదిత్యభః ॥ తస్య మారీచస్యావనధం-స్థానం ఆసనాద-ఆ

విశేష ॥ ౫ ॥ స్థానావనధవాస్తుచేత్యమరః ॥ అత్రైవంజనస్థానంప్రతి

రాక్షసపిరిణం సీతాపహరణాత్పూర్వము క్తం ॥ త్రిరామాయణేతు

తదనంతరమిత్యేవం పౌర్వాపర్యవివర్యయనిబంధనోవిరోధః పురా

ణాంతరాత్సమాధేయః ॥ తాటకేయహటకమృగమిత్యత్ర రూపకశం

కానకార్యా ॥ తస్యారోపహేతుకత్వాత్ ॥ మారీచేతు హటకమృగ

త్వస్యాగమసిద్ధైరనారోప్యమాణత్వాదితి ॥ ౫౪ ॥ — మారీచఇతి ॥

మారీచోప్యాకర్ణితం శ్రుతం, రావణస్యమతం సీతాపహరణరూపం

చికిషితం యేనసతఘోక్తస్సన్, తస్మిన్ రావణై ప్రియత్నశత్రైరపి

❀ అపిరామోనసంకుర్ధః కుర్యాల్లోకానరాక్షసాన్ । అపిలెజేవితాం

తాయ నొత్పన్నాజనకాత్మజా ॥ ఇత్యాదిత్రిరామాయణోక్తబహు

ప్రియత్రైరిత్యభః ॥ అనివార్యమాణై నివారయితుమశక్యేనతి, త

ద్వినాశకాలస్య ప్రత్యాసన్నత్వాదితిభావః ॥ సుబాహుం-సుబాహు

నామానం, స్వభ్యాతరమేవ యోహి విశ్వామిత్రాధ్వరే త్రిరామే

వ బహుమన్యమానో గత్యంతరాభావాత్తదభ్యధానామంగీకృత్య జా  
తరూపమయమృగరూపం గృహీత్వా సీతాం వంచయితుం పంచవటీ  
మగాహత || ౫౫ || దశముఖోపి జలధరపథస్థాపితరథః దాశరథివిఘ  
టనే కృతాస్తస్తస్థా || ౫౬ || ప || విపినమవజగాహే రాక్షసానాం క  
ణనిహతఇతిభావః || బహు భూయిష్టం మన్యమానః సుబాహువత్సా  
ర్వమేవ ఆత్మనా మరణే ఇదాసీమేతాదృశనిర్బంధో సస్యాత్, అ  
తః సవనధన్యఇత్యవబుధ్యమానస్సన్నిత్యధః || గత్యంతరాభావాత్త  
ద్విపరీతబుద్ధినివర్తనే ఆత్మవిమోచనేవా ఉపాయాంతరాభావాత్ ||  
ని || దేహిపాయగమేగతిరితివైజయంతీ || అభ్యధానామంగీకృత్య త  
తః జాతరూపమయః-కాంచనవికారః, వికారాధేయయత్ || యో  
మృగ స్తయ్యాపం తదాకారం గృహీత్వా-స్వీకృత్య, రాక్షసానాంకా  
మరూపత్వాన్తాయాకనకమృగభూమికాం ధృల్వైత్యధః || ని || చా  
మీకరంజాతరూపం మహారజతకాంచనైత్యమరః || సీతాం వంచయి  
తుం ప్రలోభయితుం పంచవటీమగాహత అసేవత ప్రవివేశైత్యధః  
పంచవటీవ్యాఖ్యాతా || ౫౫ ||—దశముఖఇతి || దశముఖోరావణశ్చ  
జలధరాణాం-మేఘానాం, పంథాః జలధరశథః అంతరిక్షం + ఋ  
క్షురిత్యాదినా సమాసాంతోకాగవ్రత్యయః || ని || తారాపథోంత  
రిక్షంచేత్యమరశైషః || తత్ర స్థాపితానిక్షిప్తా రథోయేనసతథోక్తః || నిజక  
పటాప్రకాశాధామితిభావః || దాశరథి విఘటనే రామలక్ష్మణవియో  
జనై, కృతాస్థావిహితాదరః, తదేకాగ్రచిత్తస్సన్నిత్యధః || తస్థా-స్థి  
తవాన్ || ౫౬ || విపినమితి || అథానంతరమేషనన్యంకుః కనకమృగ  
రూపోమారీచః || ని || న్యంకుగుణరుకులస్థాయాంశిష్యేమీనే మునౌ  
మృగఇతినానాథారత్నమాలా || కృష్ణసారరుచన్యంకురంకుశంబరదౌ  
హేమాఇత్యమరశ్చ || రాక్షసానాం-ఖరాదీనాం, కరోటిః-శిరోస్థీని, క  
పాలాసీతియావీత్ || ని || శిరోస్థనికరోటిస్త్రీత్యమరః || అనకృదనకృ

గోటీరసక్పదసక్పదావిర్బాష ఎమాలాక్యకోచకా । కృతరుచిరివ వ  
 త్త్వన్యంకుశానాంకుశానాం పథికచరణలానిన్యంకురేన్యంకురెషః॥౫౭  
 తదనుజనకపుత్రీయాచ్ఛయాతం జిఘ్కుషుహారిణమనుజగాహే చాప  
 మాదాయభామః ॥ సమయఇతిచభజెసక్రమాతత్యమృత్యుః కుశిక  
 త్ పునఃపునః-బహువారమిత్యథః ॥ వీహస్వియాంద్విర్భాషః ॥ ఆ  
 విర్బాషఎం ప్రాచుర్భవవశుజలంయథాతథా ॥ ని ॥ బాహ్వశుక్రణ్య  
 మ్బుధూమయోరితివైజయంతీ ॥ ఆలోకి-దృష్ట్యా, కోచకా హకష్టం  
 జనస్థానవాసినా రామేణఖలు నిహతాస్స ర్వేపి బాంధవాస్తదేహమి  
 మాః కరోట్యుఃపరిలుతంత్యోదృశ్యంతేసాన్వత్తనాపి అస్తిదేశే మర  
 ణం నిశ్చితమితి మనసి విషీదంతస్సన్నిత్యథః ॥ తథావత్త్వని-విపిన  
 మాగే, అంకుశానాం నైశిత్యసామ్యాత్సృణిప్రాయాణాం ॥ ని ॥  
 అంకుశోస్త్రీస్సృణిద్వయోరిత్యమరః ॥ కుశానాం-దర్భాణాం, సం  
 బంధిని ॥ ని ॥ అస్త్రీసశంకుథోదర్భఇత్యమరః ॥ అతఏవపథికానాం  
 పాంథానాం, చరణాన్వాదతలాని లునాతీతి పథికచరణలానిని + క  
 త్తణ్యణ్ ॥ అంకురెఅంకురేష్విత్యథః ॥ కృతరుచిరి-కృతాభిలాషఇ  
 వ, వశ్యతాం సవకపటాప్రకాశనాథం మృగజాతిధర్మమనువర్తమా  
 నఇవేత్యథః ॥ వస్తుతస్తు సతథేతిభావః ॥ విపినం-పంచవటీనికటార  
 ణ్యమ్, అవజగాహే-ప్రవివేశ, వైదేహ్యవిలోచనగోచరీభవితమితి  
 భావః ॥ మాలినీపుత్తమ్ ॥ ౫౭ ॥—తదన్వీతి ॥ తదను-మృగప్రవేశా  
 నంతరం, రామః జనకపుత్ర్యా-జానక్యాః, యాచ్ఛయా ॥ \* ఆర్యపు  
 త్రాభిరామోసౌ మృగోహరతిమెమనః । ఆనయేనం మహాబాహో  
 క్రిడాథంనోభవిష్యతీత్యాది ప్రాథమికయా వేతునా తం హరి  
 ణం మాయాకనకమృగం జిఘ్కుషుః-గ్రహీతుమిచ్ఛుస్సన్ + గ్రహే  
 స్సన్నంతాదుపృత్యయః ॥ సలోకావ్యయేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః ॥  
 పాశమాత్రత్యేతిపాతే. పాశం రజ్జు ఆతత్యతద్గ్రహణార్థంవీస్తీర్యేశ్యధ్యః

సుతమఖాజౌ భృష్టమెనంజమాంసుః ॥ ౫౮ ॥ అకృష్టదూరముటజా  
దధదర్శినాశః కృవ్యాశేషపరఘునాథశరేణవిద్ధః ॥ కార్తవీర్యైః తను

చామమాదాయానుజగాహే-అనుస్మత్యజగామ, తథా మృత్యుతంతక  
శ్చ ॥ సమయః అయమేవ కలశనావసరఇతి మత్వైతి శేషః ॥ వక్త్ర  
మాతత్య వ్యాదాయ కుశికసుతమఖాజౌ-విశ్వామిత్రాధ్వజసమయ  
ప్రవృత్తయద్ధే ॥ సి ॥ సమిత్యాజసమిద్యుధత్యమః ॥ భృష్టం-౫౯  
తం, త్రిరామబాణేన సముద్రమధ్యే జీవతపవ తస్య నృవేశితత్వాది  
తిభావః ॥ ఏనం మారీచం మాయామృగం జిహ్వాంసుః-హతుమిచ్ఛు  
స్స ౯ + హంతెస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ॥ పూర్వవత్ పశ్యేత్ప్రేషధః  
భేజే-తదంతికం ప్రాపేత్యధః ౬ ॥ త్రిరామజిహ్వుక్షితస్యతస్యావశ్యం  
భావిమరణకత్వాదితిభావః ॥ అత్ర పూర్వవాక్యాధ్వజస్య త్తరవాక్యా  
ధ్వజహతుత్వాత్కన్యలింగభేదః ॥ వృత్తంపూర్వవత్ ॥ ౫౮ ॥—అ  
కృష్టైతి ॥ అథానుతరమేషః పూర్వోక్తః కృష్టంమాంస మశ్వాశీతి  
కృవ్యాశః మాయామృగరూపామారీచః + కర్తవ్యేణ ॥ సి ॥ పలలం  
కృష్టమామిషమిత్యమః ॥ దర్శితా-ఉత్పాదితా, ఆశా గ్రహణకాం  
క్షాయేనసతథోక్తస్స ౯ ॥ హస్తలభ్యవత్పునఃపునర్దాయయాసన్నిహి  
తత్వాదితిభావః ॥ త్రిరామముటజాత్పణశాలాయాస్స కాశాల్, దూ  
రం-విప్రకృష్టం, అకృష్టోత్తరోత్తరాకాత్పాదనేన దూరం నీత్యైత్య  
ధః ॥ \* ప్రలోభయిత్వావై దేహిం యథేష్టం గంతుమర్హసీతి ॥ రా  
వణస్య కృతసంకేతస్య తథాభూతత్వాదితిభావః ॥ అథ రఘునాథస్య  
త్రిరామస్య, శరణ-బాణేన, విద్ధః ప్రలోభనేన దూరాకర్షణజని  
తకోపాత్సంప్రహృతస్స ౯, హతాస్త్రి-మృతాభవామైవంరూపేణ

దర్శితాంగః కృవ్యాదవషణ్ణిపాచే దర్శితాంగః ప్రదర్శితమృగదేహః  
కృష్టంపక్షమాంసమస్తీతికృవ్యాదః + కర్తవ్యేణ ॥ అమమాంసాద్ధ  
కత్వై కృష్టచేతి విటికృవ్యాదితిరూపంస్యాత్ ॥

తాంవిజహాహతాస్త్రీత్యార్తస్వరేణ సహరామవచానిభేన ॥ ౫౯ ॥

౫ ॥ ఏతదాకణ్యం విదీణహృదయాహృదయదయితప్రేక్షాకర్తవ్య

రామవచసాసదృశేన-రామవచానిభేన, నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవి  
గ్రహః ॥ అతఏవ ॥ ౬౦ ॥ సురుత్రరపదేత్వమి । నిధానంకాశనికాశవ్య  
తీకాశోపమాదయఇత్యమరః ॥ అర్తస్వరేణ సహ హాసీతే హాలక్షణైతి  
దీనాకృందనెనసాకం, ఏవంచత్సితారామంప్రతి లక్షణం ప్రేషయేత్త  
చ్ఛాన్యే వణశాలాభ్యంతరే సీతాం రావణోపహరేదితికపటాపా  
యాదితిభావః ॥ కార్తస్వరమయా-హిరణ్మయీ, ఏణతసర్వగళిరం  
యస్యకార్తస్వరేణతనుస్తస్యభావస్తత్తా తాం విజహా-తత్యాజ ॥ ౬౧ ॥  
హిరణ్యంహేమహాటకం । రుక్తం కార్తస్వరం జూంజూపదమష్టావదో  
స్త్రియామిత్యమరః ॥ దీనాకృందనపూర్వకం కృత్రిమమృగశరీరం వ  
రిత్యజ్య పూర్వరూపం ధృతవానిత్యధః ॥ తథాచరామాయణమ్ \*  
మిరియమాణస్తుమారీచోజహాతాంకృత్రిమాంతనూమ్ । కృత్వాతదవచ  
సంరక్షోదధౌకేనతులక్షణమ్ ॥ ఇహప్రస్థాపయేత్సీతాశూన్యేతాం రా  
వణోహరేత్ ॥ సంప్రాప్తకాలమాజ్ఞాయదకారచతతస్సన్వరమ్ । స  
దృశంరాఘవస్తేవ హాసీతెలక్షణైచ । మృగరూపంతుతత్త్వత్వాదా  
క్షసంరూపమాత్మనః ॥ చక్రేససుమహాకాయో మారీచో జీవితంత్యజ  
న్మితి ॥ అత్రార్తస్వరేణసహ దేహత్వాగకథనాత్సహోక్తిరలంకారః  
తదుక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ సహోక్తిస్తుసహాధాస్య బలాదేకాధావా  
చకఇతి ॥ ౬౨ ॥ — ఏతదితి ॥ ఏతచ్ఛ్రీరామవచససదృశమార్తవచ  
సం జూనికి ఆకణ్య-శృశ్వా, హృదయదయితే మనోవల్లభే-ప్రాణై  
శ్వరఇతియావత్ ॥ ౬౩ ॥ రామ ప్రేక్షా-స్నేహేనహేతునా ॥ ౬౪ ॥  
ప్రేమానాప్రియతాహార్దం ప్రేమస్నేహఇత్యమరఃవిదీణహృదయా  
-విదళితాంతరంగా, అతఏవకర్తవ్యకర్తవ్యం-విధేయావిధేయంకృత్యా  
కృత్యమజ్ఞానానా-అనవబుద్ధ్యమానా, ఇతి కర్తవ్యతాపూన్యాసతీత్య



కర్తవ్యమజ్ఞానానా జానకీజానీష్ఠా భ్రాతరమితి సామిత్రిమాదిదేశః॥౬౦॥  
తతశ్చార్చ్య సకార్యమిదమాదిష్టం దిష్టదోషాన్తిథ్యాప్రతీతిః పరంపరి  
భవతిభవతిమ్ ॥ ౬౦ ॥ త్రిభువనైకధనుర్ధరస్య శౌర్యరాశైరార్యస్య

ధః ॥ + జ్ఞాఅనబోధనై ఇత్యస్తాచ్చాసత్ ॥ జ్ఞాజనాజ్ఞేతి జాదే  
శః ॥ భ్రాతరం-ఊరామం, జానీహి పరామ్యశైల్యేవంప్రకారేణసా  
మిత్రిమాదిదేశ ॥ రాక్షసేభ్యో రామస్య విపత్తిమాశంక్యత్తమాజ్ఞా  
పయామాసేత్యధః ॥ తథారామాయణమ్ \* అర్హస్వరంతుతంభర్తుర్వి  
జ్ఞాయసద్భవనే । ఉవాదవచసంసీతాగచ్ఛజానీహిరాఘవమిత్యాది ॥  
౬౦ ॥ —తతఇతి ॥ తతశ్చ నిదేశానంతరంచ, హేఅర్యే-పూజ్యే, జా  
నకి, ఇదమాదిష్టమయమాదేశః +భావైక్తః॥సకార్యం-నకర్తవ్యం,భ్రా  
తరం జానీహిల్యేవమాజ్ఞప్తం సయక్తమిత్యధః ॥ కుతః॥ దిష్టదోషా  
తా-అవిపర్యాసాత్ ॥ ౧ ॥ కాలోవిష్టోప్యనేహపీత్యమరః॥అథవాది  
ష్టదోషాద్దేవప్రాతికూల్యాత్ ॥ ౨ ॥ దైవందిష్టంభాగధేయమిత్యమరః॥  
మిత్యాప్రతీతిర్విపర్యయజ్ఞానం, అరామసంబంధిన్యార్హస్వరే తత్సంబం  
ధిత్యేన భ్రాంతిరిత్యధః ॥ భవతిం త్వాం పరమధికం పరిభవతి-తిర  
స్కరోతి, లోకచాకచక్యదోషాచ్ఛక్తారజతప్రతిపత్తివత్తవాపి అత  
స్త్విస్తద్గ్రహణముత్పన్నమథూత్ అతిపరం భ్రాంతాసీత్యర్థః॥ ౬౦ ॥  
సనుత్వయాప్యయమార్హస్వరః ప్రత్యక్షమనుభూతః సహ రామస్య వి  
పత్తిమంతరానాంపవద్యతే అతికథం మమభ్రాంతత్వమిత్యాశంక్యనై  
తద్విశ్వసితం యోగ్యమిత్యాహ \* త్రిభువనైతి + త్రయాణాం భువ  
నానాంసమాహరస్త్రిభువనం తద్దితాభేత్వాదినాసమాహరసమాసః  
పాత్రాదిభ్యఃప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతి స్త్రీలింగతాప్రతిపేధః ॥ ౧ ॥ పా  
త్రాద్యదంతైరెకాధోద్విగులక్ష్యానుసారరక్షత్యమరః ॥ తతైక  
ధనుర్ధరస్య-జగదేకధానుష్క స్యేత్యస్త్రబలసంపన్నత్వాక్తిః ॥ శౌర్య  
రాశైరార్యశౌర్యసంపన్నస్యేతి శారీరబలసంపన్నత్వాక్తిః ॥ ఏవంవిధ

కశ్యపద్వీతకోణవఘుణనిమిత్తాం విపత్తిమితి ప్రణిపత్య ప్రత్యాచక్షా  
ణం లక్ష్మణం హృదయతోదకారిణ్యావాణ్యా మోహవిహ్వలా సా బ  
హ్వతజ్జయత్ ॥ ౬౨ ॥ భూయోపి లక్ష్మణః ప్రజావతీం పరుషభా

స్యార్యస్య మహాత్మనశ్చైరామస్య కోణపా-రాక్షసాస్తేఘుణాః కీట  
విశేషాఇవ తన్నిమిత్తాం తన్మూలాం, యద్వా మృగభూమికయా ప్ర  
చ్ఛన్నమవ్యమం నిబబుద్ధ్యా రాక్షసం నిశ్చిత్వాహ ॥ కోణపా రా  
క్షసోమారీచః సః ఘుణఇవ తన్నిమిత్తాం తన్మూలాం ॥ ౬౩ ॥ రాక్షసః  
కోణపకర్ష్యాదిత్యమరః ॥ విపత్తిం-ప్రాణసంకటం కః వివేకిశ్రద్ధధీ  
త-విశ్వసేత్, సశ్రద్ధధీలైవేత్యధః ॥ \* పన్నగాసురగంధర్వదేవదా  
నవరాక్షసేః । అశక్యస్తవచైదేహి భర్తాజేతుగనసంశయఇతి ॥ ఊరా  
మాయణపుక్తత్వాదితిభావః ॥ + శ్రదంతరోరుపసగవద్వృత్తిరాఘో  
ఘ్యేతి శ్రద్ధబిన్య పూర్వనిపాతః ॥ ఇత్యేవంప్రకారేణ ప్రణిపత్య-న  
మస్మృత్య, ప్రత్యాచక్షాణం-ప్రత్యాలవంతం, లక్ష్మణం హృదయతో  
దకారిణ్యా-మనోవ్యధోత్పాదికయా, వాణ్యా-వాచా \* అనార్యా  
కరుణారంభనృశంకులపాంసన । అహంతవప్రియంమనస్యేరాఘస్యవ్యనే  
సంమహదిత్యాద్యారభ్య నత్వహం రాఘవాదన్యం పదాపి పురుషేం  
సప్రశేషిత్యంతేన ఊరామాయణోక్తప్రకారయేత్యధః ॥ మోహే  
న ప్రియవిపత్త్యాశంకాజనితచిత్తవైకల్యేన విహ్వలా విక్లబానతీ, సా  
జానకీ బహు-భూమిష్ఠం, అతజ్జయదభిర్జయత్, అనిందయదితి  
యావత్ + తజ్జయతేపరస్తేపేదంకవిప్రయోగాత్సిద్ధం ॥ తజ్జయ  
తేరనుదాతత్యేపి తస్యానుదాతైతశ్చక్షిజోజీత్కరణేనఅనుదాతని  
మిత్తస్యాత్తనెపదస్యాన్విత్యజ్ఞాపనాత్పరస్తేపదమితి ॥ అతఏవ తజ్జ  
యతి-భిర్జయతి చెత్యపి దృశ్యేతఇతిభట్టమల్లః ॥ ౬౪ ॥ —అ ॥ తా  
మేతాం సీతావాణీమసహమానోలక్ష్మణః పునరువాచేత్కాహ ॥ భూ  
యఇతి ॥ భూయః-పునరపి, లక్ష్మణః పరుషభాషిణీం-కణకరోరాహ

షిణీమేవమభావత ॥ ౬౩ ॥ ప ॥ సుముఖమమసుమిత్రా సత్యమం  
బాయదాసీ స్తదభజమవిత్కం మాతృసంపర్కసౌఖ్యమ్ । సపది విధివి  
పాకాద్వాప్యహరంతీదురుక్తిం త్వమసి విసినమధ్యేమధ్యమాంబాపిజా  
తా ॥ ౬౪ ॥ గ ॥ ఇత్యుక్త్వా భ్రాతృసమీపగామినిలక్ష్మణతత్త్వణమేవ

పిసిం, ప్రజావతీం-భ్రాతృభార్యం, సీతామేవం వక్ష్యమాణరీత్యాఅ  
భావత-అవోచత, ని ॥ ప్రజావతీభ్రాతృజాయేత్యమరః ॥ ౬౩ ॥ —

లక్ష్మణవాక్యమేవ వివృణోతి ॥ సుముఖీతి ॥ హేసుముఖ-మధురభా  
షిణీ, జానకీ + సాన్వంగాదిత్యాదినా జీప్ ॥ యద్యస్తాత్కారణోత్త్వం

మమ సత్యం-యథార్థం, అకపటమితియావత్ ॥ సుమిత్రా సుమి  
త్రాయాపిణ్యంబా-మాతా, ఆసీః-అభూః, సువచనోపలాలనాదినా

నిజజననీ జాతాఆసీరిత్యర్థః ॥ తత్తస్తాత్కారణోదవిత్కం నిశ్శంకం  
మాతృసంపర్కేణ-మాతృసాన్నిధ్యేన, యతౌస్సఖ్యమానస్త సమభజం-ప్రా

పువం, అన్వహానమిత్యర్థః ॥ ఏతావత్పర్యంతమితిశేషః ॥ మాతృ  
త్వే తవతత్సహవాససౌఖ్యమభవస్య యుక్తత్వాదితిభావః ॥ సపదీదా

సింతు విధివిపాకా ద్వే వప్రాతికూల్యాద్వైతాః ॥ ౧౧ ॥ విధిర్విధానే దై  
వపీత్యమరః ॥ విజినమధ్యే-అరణ్యమధ్యే, త్వం దురుక్తిం-కణకతో

రవచనం, వ్యాహరంతీ-ఆలపంతీసతీ ॥ ని ॥ వ్యాహరణ క్రిలపితమి  
త్యమరః ॥ మధ్యమాంబా-క్షేకేయ్యపి జాతాసి, నకేవలం సువచనేన

సుమిత్రైవ, కింతు దుర్వచనేన కైకేయ్యపి జాతేతికృత్వా ఉభయ  
భాపి త్వం మమాంబైవభవసి, అతః పుత్రే మయికాన్యశంకాకాన్య

తిభావః ॥ మధ్యమాంబావ్యాఖ్యాతా ॥ మానినీవృత్తు ॥ ౬౪ ॥ —  
ఇతీతి ॥ ఇత్యేవముక్త్వా లక్ష్మణ భ్రాతృసమీపం-త్రిరామనికటం, ప్ర

తిగచ్ఛతీతి తద్గామినిసతి త్క్షణమేవ-తస్మిన్నైవక్షణే, విలంబే కాన్య  
విఘాతాదితిభావః + అత్యంతసంయోగద్వితీయా ॥ రంధ్రమపహర

ణోచితసమయమన్విష్యత్యాకాంక్షత ఇతి రంధ్రాన్వేషీ దశకంధరో-

రంధ్రాన్వేషీ దశకంధరస్స వ్యందనం విహాయ విహాయస్థలాదవతీర్య ని  
జాంతకరణైవ్యమాంతరాగం బహిఃప్రపటయన్నివ ధృతకామాయప  
టః కపటసన్యాసివేషః పణేశాలాభ్యణమాససాద ॥ ౬౫ ॥

రావణః, స్వందనం శతాంగం ॥ ౧ ॥ శతాంగస్స వ్యందనోరథఇత్యమ  
రః ॥ విహాయ-త్యక్త్వా, విహాయస్థలాదాకాశమండలాదవతీర్య అవరు  
హ్య ॥ ౧ ॥ పుంస్యాకాశవిహయసీత్యమరః ॥ నిజాంతకరణై-నిజ  
మానసేవ్యమాంతం అతుల్యత్కటత్వాద్వహిర్నిగచ్ఛంతమిత్యర్థః ॥  
రాగమనురాగం తోహిత్యంచ ॥ ౧ ॥ రాగోనురక్తామాత్సర్యేక్షేశాదా  
లోహితాదిష్టితివిశ్వః ॥ బహిర్భూత్యైపి ప్రకటయ-ప్రకాశయ  
న్నివస్థితఇత్యుత్పేక్షా ॥ తస్యాశ్చ రాగయో శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్య  
వసాయమాలాతిశయోక్త్యనుపాణితత్వాత్సంకరః ॥ కపటసన్యాసి  
వేషః-మాయాభిక్షువేషధారిణ, సద్యవీవ తస్యా అనుద్వేగాధా  
మితిభావః ॥ పణేశాలాభ్యణం-సీతానివాసపణేశాలోపకంతం,

ధృతకమాయపటః-కమాయోరక్తః కామాయః + తైసరక్తం రాగాది  
త్యక్త్వా ॥ తాదృశఃపటః ధృతోదేససః కామాయవస్త్రధారిత్యర్థః ॥  
భట్టికావ్య పంచమసర్గే కమండులుకపాలేనెతి ద్విషష్టితమశ్లోకే  
దండవా-త్రిదండీత్యర్థః ॥ అతవ పూర్వశ్లోకే శిఖిత్యుక్తం ॥ ఏ  
కదండినశ్శిఖాభావాదితి మల్లినాథసూరివ్యాఖ్యానమ్ ॥ కించ త్విరా  
మాయణారణ్యకాండే పట్టతావ్రింశే సర్గే శ్లక్ష్యకామాయసంవీతశ్శి  
ఖి భత్రి ఉపాసహి॥వామెచాంసేవసజ్యధశుభేయష్టికమండులూ ఇతి  
శ్లోకవ్యాఖ్యానై యష్టిస్త్రిదండం శిఖిత్యనేన సాహచర్యాదితివివిఖ్యః॥  
యతేలింగంప్రవక్ష్యామియేనాసాలక్ష్యలైయతిః । బ్రహ్మసూత్రంత్రీ  
దండంచ వస్త్రంజంతునివారణమ్ । శిశ్యంపాత్రం బృహీచైవ కాశీనం  
కటివేష్టనమ్॥ యస్తే వ్రతవిద్యలైలింగం సయతిర్నైతరోయతిరిత్యంగిర  
స్తృతిరపుదాహృతా॥తస్మాత్త్రిదండసన్యాసివేషవీవాల్పేతినిర్ణయః॥

ప || రామాశ్రమాద్విగతలక్ష్మణసన్నిధానాత్సీతాంజహరచపలఃపిశితాశ  
 నెంద్రః | మాలాంసవోత్పలమయూపలభ్రమేణ దేవాలయాదివనిరస్త  
 అససాద-పాశ్రవ + సచేవిఁటిద్విచ్ఛిం || ౧ || ఉపకంఠాంతికాభ్యర్థా  
 భ్యగ్రాఅశ్యభితోవ్యయమిత్యమరః || ౬౫ || — రామేతి || చపల  
 శ్చంచలః అనియతచిత్తజత్యధః || పిశితాశనెంద్రః-రాక్షసుచక్రవ  
 తిః రావణః, విగతం లక్ష్మణస్య సన్నిధానం సాన్నిధ్యోయస్యతస్మా  
 త్ లక్ష్మణగహితాదిత్యధః || రామాశ్రమాత్-ఐరామనివాసాత్,  
 + ధ్రువమపాయేపాదాసమిత్యపాదాసత్వాత్పంచమి || సీతాంజహ  
 రాపహృతవాన్, సాధారణవహూభ్రాంఽస్యేతిభావః || కథమివ నిరస్తజనా  
 త్ అర్చకాదిజనసూన్యత్ దేవాలయాత్, దేనాయతనాత్ పూర్వవత్పంచ  
 చమి || సవోత్పలమయూ-నూతనేఁదీవరవికారం, తద్గ్రథితామిత్యర్థః ||  
 సవగ్రహణమహ్నానశాద్యౌతనాథం + వికారాథేమయటిజీవ ||  
 మాలాం-స్రజం, పలభ్రమేణ-సకాలఖండాంతిభ్రాంత్యా, అన్యథా  
 పలశబ్దస్య కేపలమాంసవరత్వే తస్యరక్తవణత్వేన నీలాత్పలమా  
 లాయాం తద్భ్రాంత్యనుదయాత్ || అలర్కః సాపస్తాంశునకణ్ణవే  
 త్యుపమా || అలర్కస్య మాలాపహరణే ధౌలాభస్మవీవ సీతాపహ  
 ర్తుః రావణస్యాపీచ్యవమాథః || ౧ || శుభ్రోభవకశ్శ్వస్యాదలర్క  
 స్తుసయోగితజత్వమరః || అత్ర కశ్చిద్రూపాస్యాపదేశః కథితః ఐ  
 రామాయణవ్యాఖ్యాతృభిః || యద్యపి లక్ష్మీరూపాసీతా విష్ణురూప  
 రామస్య మృగాన్వేషణసమయే రామవీవ తిరోహితాతథాపి తస్మిన్  
 సమయే దేవైః స్వకార్యాధం ఐరామానుమత్యా మాయయాని  
 మితాసీతా తత్యస్థితా, తాం రానఖో జహరేతి || అన్యథా రా  
 మస్యసీతావియోగాంగీకారే క్షణమాత్రమపి విశ్లేషాభావప్రతిపాద  
 కం విష్టోరేషానపాయినీతి వాక్యమప్రమాణంస్యాత్ || సనుక్షణమా  
 త్రవిశ్లేషస్యాంగీకారే వివాహత్పూర్వం సంబంధాభావః కథమితి

జనాదలర్కః ॥ ౬౬ ॥ హానాథకవచిరాయసీతిబహుశో వ్యాకృశ్య  
బాష్పవిలం చక్షుర్విక్షు విమంచతీం దశరథస్యాద్యామజేక్ష్య స్తు  
షామ్ । రెరెరాక్షునమానభూంప్రరుదతీంముంచేతిగృధ్ధ్యావోరుద్ధావ  
చేన్న ॥ సర్వదా సస్త్రిక విద్యమానాయావనసీతాయాః లోకస్య  
వహరమనుసరణ జనస్యగృహే అవిర్భావం పరికల్ప్య వివాహాదీ  
లాకరణాత్ ॥ అన్వేషణవిలపనాదిఅనుకరణమతీం ॥ తచ్చ(స్త్రీ)నం  
గినామియమవస్థేతి ప్రఖ్యాననాథం ॥ అతపవోక్తం త్రిభాగవత్ ॥  
(స్త్రీ)సంగినామితిగతింప్రథయంశ్చచారేతి ॥ రావణకుంభకణాయోః  
పూర్వం వరప్రదానాదేవ సవవధ్యైస్సిద్ధై యద్యపి ప్రకారాంతరే  
ణాపి తయోర్వ్యసంభవతి రథాపి మాయాయావనసీతాంకల్పయిత్యాత  
దపహరణాపరాధేన రావణహంసనాదికథాప్రసరనేన లోకం పవిత్రీ  
కర్తుం పరదారాపహర్తురేవం వినాశఇతిజ్ఞాపనాథంచెత్సలమతికథ  
యా ॥ వసంతతిలకాస్యర్తమ్ ॥ ౬౬ ॥ —తలికింబాతమిత్వతలహా॥  
హానాథేతి ॥ హేతివేదే, నాథ-ప్రాణేశ్వర, త్రిరామ, కవ-సత్రచి  
రాయసి విలంబనే ॥ యేనైకాదృశ్యసస్థానంప్రాప్తేతిభావః ॥ ఇత్వ  
నేనప్రకారేణ బహుశః-బహువారం + బహ్వల్పథావచ్ఛస్కార  
కావన్యతరస్యామితిసస్పృహ్యయః ॥ వ్యాకృశ్య-ఉచ్చైర్రాక్రింద్య, బా  
ష్పవిలమశ్రకలుషం చక్షుః దిక్షుదిగంతరేషు విమంచతీం-ప్రసార  
యంతీం, త్రిరామాగమన-శయేతిభావః ॥ దశరథస్యాద్యాంస్తుషాం-  
శ్చైవ్యపుర్యశర్యతాపత్ దృష్టస్తుషాం, అపేక్ష్య-దృష్టావ, రేణితి,  
ప్రకృత్యేననే చాపలాద్విషయక్రియం శబ్దాహీనసంబోధనవాచీ॥  
ని ॥ హీనసంబోధనే సరేచన్యమః + చాపలేద్యేభవత్యితిద్విరుక్తిః॥  
సంభ్రమేన ప్రస్తుతిశ్చాపలమితి కాశికోపదేశాచ్చ సంభ్రమః ॥ అ  
త్య సన్వితకామ్యైశ్చిరేణాస్త్రినా ప్రాప్తస్యప్లవస్య, నర్మజ్ఞుశః  
సాహసమనిష్ఠానాన్వి మేవకర్తవ్యమితిపాద్యం ప్రతిపేక్షితాన్త్రత్యా

ధావనమనల్పకౌపమకరోదగ్రేవణం రావణమ్ || ౬౭ || సమభూత్సమ  
యేతస్మింత్యమరంసమరంహసోః | మిథోమథనసంక్రుద్ధగృధ్రరాక్షస  
రాజయోః || ౬౮ || దశముఖరథమాశుభ్యస్తరథ్యంవిసూతంశిథిలతరవ  
రూఢంశీణఃచక్రంసచక్రే | గరుదభిహతశక్తిప్రాసబాణానఖడ్గత్రిశిః

గన్నాహసమితి హరదత్తః || రాక్షసేతి తస్యనామాప్యుచ్చరితుమను  
చితమిత్యామంత్రితమితి మంతవ్యం || మా, సీతాపహరణసాహసంమా  
కుర్విత్యర్థః || మేతివారణ || ని || మాస్తమాలంచవారణ ఇత్యమ  
రః || ప్రరుదతీ-ప్రకీర్ణణకొరంతిం, వధూం-స్నహం, ముంచ-త్య,  
జ, మాప్రతిరుధఇతివాపాఠః || తత్పక్షే నిరోధం మాకుర్విత్యర్థః ||  
ని || సమాస్సుషాజనీవధ్యఇత్యమరః || అత్ర దశరథస్యాత్మప్రియ,  
సుహృద్భావేన భ్రాతృత్వాత్తత్సుషాయాఅపి సవస్సుషాత్వాదప్ర  
ధూగ్రహణం దృష్టవ్యమ్ || ఇత్యక్షేప్తిశిశేషః || గృధ్రాధిపో-జటా  
యః, అగ్రేవణం-వనపురోధాగఇత్యర్థః + వనం పురగామిశ్రకా  
సిధిగాశారికాకోటరాగ్రగ్యఇతి వనసశారస్యణతవం || అధావనం -  
మాగ్ణం, రుద్ధావ-నిరుధ్య, రావణంప్రత్యనల్పకౌపమధికకొరథమక  
రోత్ || అనుచితకారిణం రావణం విజిత్య సీతాం మోచయితుముద్యు  
క్తవానిత్యర్థః || శామాల్లవిక్రీడితంవృత్తమ్ || ౬౭ ||—సమభూదితి ||  
తస్మింత్యమయే-సీతాపహరణకాలే, సమరంహసోస్తుల్యవెగయోః అతపి  
వమిథోమథనేన-పరస్పరప్రహారేణసంక్రుద్ధాసమ్యక్కుపితౌ, యాగృ  
ధ్రరాక్షసరాక్షౌ, జటాయూరావణౌ తయోస్సమరం-యద్ధం, సమ  
భూత్-సమ్యక్ప్రవృత్తమిన్యర్థః || ౬౮ ||—తతఃకింతత్రాహ || ద  
శముఖతి | సశకుంతః-వశీ, జటాయుః || ని || శకుంతివక్షశకునిశకుం  
తశకునద్విజాఇత్యమరః || శక్తయః-అయధవిశేషాః, ప్రాసన్యంతఇతి  
రుధిరావరణేఇతిధాతౌః మాకిలుపలిలపి సీతాధిపాదేతి క్లగజాదేశే  
న మాజ్యౌగెత్వదాగమప్రతిషేధే మాప్రతిరుధఇతిరూపం ||

ఖవిశిఖతూణీపాశకుంతశ్శకుంతః || ౬౯ || రాక్షసాసిక్షతఃక్షిప్రంపపా  
తపతతాంవరః | మైథిలీపక్షపాలైస పక్షపాతమవాప్యసః || ౭౦ || X ||

ప్రాసాః కుంతావరపర్యాయాః షైవణీయా ఆయుధవిశేషాః || తదు  
క్రవృత్తికారేణ || అకర్తరిచకారకెసంజ్ఞాయామిత్యత్ర ప్రాస్యంత  
ఇతిప్రాసాఇతి || బాణా ఇషమః అస్యంతేలినేనేతి బాణానః-కార్తు  
కం||హలశ్చైతికరణైః||ని || ధనుశ్చపౌధనవశరాసనకొదండకార్తు  
కం||ఇషావస ఇత్యమరః || ఖడ్గశ్చంద్రహాసః || ని || ఖడ్గైశునిస్త్రీంశచం  
ద్రహాసాసిరిష్టయిత్యమరః || త్రిశిఖం-త్రిశూలం, విశిఖా-బాణాః||ని||  
పృషత్కబాణవిశిఖాఇత్యమరః || తూణ్యా-తూణీరా|| ని || తూణో  
పాసంగతూణీరనిషంగాఇమధిర్ద్వయోః | తూణ్యామిత్యమరః || పా  
శాః-రజ్జ్వపరపర్యాయాఆకంపణసాఘనాయుధవిశేషాః, కుంతాః ప్రా  
సాః ప్రిసద్ధాః || ని || ప్రిసస్తుకుంతఇత్యమరః || తె రావణప్రియు  
క్తా ఆయుధవిశేషాః || గరుద్భాస్యం-పక్షాభ్యామభిహతాః-పరాహ  
తాయేససతథోక్తస్సక్ || ని || గరుత్పక్షచ్చదావత్రమిత్యమరః || దు  
శముఖరథం-రావణస్యందనం, ఆశు-క్షిప్రం, ధ్వస్తా వినాశితా రథ్యా  
రథవౌధారౌశాన్వయస్యతం || ని || రథౌవౌధారథస్యయిత్యమరః ||  
+ తద్వహతి రథయుగ ప్తా సంగమిత్యుత్ప్రేర్యయః || విగతస్సూతః  
సారశ్చస్యవిసూరం || ని || సూతఃక్షతాచసారశ్చిరిత్యమరః || శిథిలత  
రోత్సంలప్తిష్ఠోవహాధోరథగుప్తిస్యతం || ని || రథగుప్తిర్వరూథో  
నేయమరః || శిశేక-విచ్ఛిన్నై చక్రే-రథాంగే, యస్యతం తథోక్తం  
చక్రే-శూవాక, సేతావిమోచనాభినివేశనతయాయావచ్చక్రిభిత్సం  
చకారైత్యుక్తం || మాలిన్యత్రమ్ || ౬౯ || —తతఃకిలత్రాహ ||  
రాక్షసేతి || సః పతతాంవరః అండజమండలేష్విరోజటాయః, వైథి  
ల్యాం పక్షపాలైస ఆసక్తివిశేషేణ హేతునా, రాక్షసాసిక్షతః-రావ  
ణచంద్రహాసవిదళిలస్సక్, పక్షపాతం-గరుద్భంగమవాప్యే క్షిప్రం ప



శివం

చమ్పురామాయణ-సన్యాఖ్యానే

తత్క్షణమన్యరథాధిరూఢేన రావణేన భూయోపినీయమానాజానకీ శృం  
 గసంగతప్లవంగవంచకే పంచచూడశనత్త్వాధరమారక కస్తింశ్చిత్ త్వా  
 ధరే సుగ్రీవసాత్కృతదశగ్రీవప్రతాపానలసదృశం వాలినాశవశునమ  
 పాత, పక్షపాతతత్పురాణంపక్షపాతప్రాప్తిర్యక్తైఃపతిభావః ॥ అసిని  
 ర్భిన్నపక్షో భువి న్యవతదిత్యగః ॥ ని ॥ పక్షపార్శ్వగరుత్మాభ్యస  
 హాయబలభిత్తిషిన్వతివైజయంతీ ॥ తథారామాయణమ్ \* నద్భిన్నప  
 క్షస్సహసా రక్షసారోద్రకర్తృణా । నిపపాతహతాగృహ్యోధకణ్యామ  
 ల్పజీవితఇతి ॥ ౭౦ ॥ —తర్జుణమితి ॥ తర్జుణం-రస్తి స్తేషక్షణే, జటా  
 యునిపాతానంతరక్షణఇత్యగః ॥ అన్యరథాధిరూఢేన-రథాంతరాధి  
 ప్తితేన, పూర్వరథస్య జటాయుషావిభస్వస్త్రావదితిభావః ॥ రావణేన  
 భూయః-పునరపి, నీయమానా-అపహ్రియమాణా, జానకీ శృంగసంగ  
 తం-శిఖరీపవిష్టం, ప్లవంగానాం సుగ్రీవాదికపీసాం పంచకంయస్యత  
 స్త్వికతథోక్తే ॥ ని ॥ కపిప్లవంగప్లవగశాఖామృగవరీముఖాఇత్యమరః॥  
 అతవీవ పంచచూడాఃశిఖాఃయస్యతస్త్విక ॥ ని ॥ శిఖాచూడాకశపా  
 శఇత్యమరః ॥ త్వాధరమారక-రాజకుమారఇన్ద్రియైర్వైరా రా  
 జకుమారస్య పంచచూడతావసంభవాత్ ॥ యక్షునసయనకారీనన్వి  
 వివక్షా తదా ఉపమైపేరివిచేకః ॥ కస్తికాదిత్ త్వాధర-వర్షణే, ఋ  
 శ్యమూకఇత్యగః ॥ సుగ్రీవసాత్కృతక-బ్రహ్మణా సుగ్రీవాఙ్గినకృ  
 తః + దేయత్రాచేత్యశ్రీ చకారాత్సాహచర్యయః ॥ తథాభూతో  
 యోదశగ్రీవప్రతాపానలః-రావణప్రతాపాగ్నిస్త్రసదృశం-తత్తల్యం, అ  
 త్ర రావణప్రతాపానలస్య సుగ్రీవసాత్కృతతేన సవరోసిద్ధత్వినందే  
 హాదుపమోత్ప్రేక్షయోన్యందేహగణితః ॥ వాలినినాశస్యశునస్సూ  
 చకౌ యో మహాల్కాపాలః తర్జుణిరుం-తర్జుణ్యశములి పూర్వవ  
 త్సందేహానంకరః ॥ ఉత్తరత్రి ఏతర్జుణ్యమీరహాత్పునగ్రీవప్రతా  
 యితేన త్రిరామేణ తథాకరిష్యమాణత్వాదితిభావః ॥ ని ॥ కర్ణాణా

హోల్కాపాతప్రతిమం రామసాహాయకప్రోత్సాహనాయ వుత్తమ  
భివత్ప్రతంగబింబశంకాపహంకనకకపిశకౌశేయోత్తరీయాంతరితమా  
భరణజాలమపాతయత్ ॥ ౭౧ ॥ తత్ప్రతనమపి స్వతేజఃపతనమివసాల  
క్షయౌ లంకాలంకారభూతామహోకపనికాం మైథీలీమనయదనయా

చూస్చకస్సాన్వితమనన్యమరః ॥ రామస్య యత్సాహాయకం-సహాయకర్త, + యోవధాన్లురూపోతమాద్వయో ॥ తత్ర ప్రోత్సాహనాయ పెరణాథం, పుత్రం సుగ్రీవంప్రత్యభివత్తతి-ఆధ్యగచ్ఛతి, పతంగస్య యద్బింబం మండలం ॥ ౭౨ ॥ పతంగౌ పక్షిసూర్యాచేత్యమరః ॥ తద్భూతావహం-తత్సందేహజనకం, తద్భృంతిజనకంవా అతస్తాచేవాంకారౌ ॥ తథా పతంగబింబస్య పతనానంభవాత్ అభూతోవమోత్పేక్షావా మతభేదాదిత్య క్తం తదేతదుజ్జీవితముక్తాలంకారద్యయమితిసంకరః ॥ కనకేన కనకవద్వాకపిశం పిశంగంయతాగశేయం ॥ ౭౩ ॥ కౌశేయంక్రిమికోశాత్తమిత్యమరః ॥ తన్మయం-తద్భూపం, యదుత్తరీయం సంవ్యాసం తేనాంతరితు నిబద్ధం ॥ ౭౪ ॥ సువ్యాసముత్తరీయంచేత్యమరః ॥ అభరణజాలం-హారనూపురాద్యాభరణకలాపం, అపాతయత్ ॥ రావణైశ నీయమానాం మామిమే వానరాః క్రిరాహాయ కథయేయంఋషిషా పాతయామాసేత్యథః ॥ ౭౫ ॥—తదితి ॥ తత్ప్రతనమపి తస్యాభరణజాలస్యపతనమపి, స్వతేజఃపతనమివ నిజప్రతాపనిపాతమివ, నాలక్షయౌ-నప్రత్యక్షయౌ, నకలయన్నితిపాఠేవ్యయమేవాధః ॥ కామాంధత్వాదితిభావః + నశ్చర్థస్యనశ్చస్యసుపుపేతినమాసః ॥ నయాభిజ్ఞా-నీతినిపుణః, ని ॥ ప్రవీణేనిపుశాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్ఠాచక్రితాత్యమరః ॥ సనభవతీత్యనయాభిజ్ఞః దుర్వినితత్వత్వః ॥ అనయజ్ఞఇతిపాతే నయంజానాతీతినయజ్ఞః సనభవతీత్యనయజ్ఞః + అత్రాతౌనుపనగైకకతికప్రత్యయః ॥ నత్తిగుపథేత్యాదినాకప్రత్యయః ॥ అతవీవాహభగవాన్సూత్యాననః ॥ ౭౬

భిజ్జోదశగ్గివః || 20 || ప || అశోకవనికాలభేరాక్షసీపరివేషితాః  
సీతాంమారుతివాలాగ్నిస్తంభనార్థమివాపదీమ్ || 23 ||

కారాదనుపసగార్కైర్మోపపదోభవతివిప్రతిషేధేనెతి వారికవ్యాఖ్యానే భాష్యకారణార్థజ్ఞశబ్దముదాహృత్యాస్యసన్మధనాత్తతా నన్యమానుః || అనయజ్ఞః-సీతేశాస్త్రాచారశూన్యత్యర్థః || దశగ్గీవారావణః, మైథిలీం-సీతాం, లంకాయాః అలంకారభూతాం- అలంకారోపమితాం, తత్ప్రాయామిత్యర్థః || ని || ధూతంత్యూదాపి శాచాదా న్యాద్యేనత్యవమానయోరితివిశ్వః || అశోకవనికాం-ని జవిహారోచితాద్యానపనికాం, అనయత్-తత్త్రనిక్షిప్తవానిత్యర్థః + దు హదితావన్నయత్తేర్ద్విర్వర్తకత్వం || అత్రరామాయణమ్ \* హ్రియమాణాతువైదుహికంచినాధమపశ్యతీ | దదర్శగిరిశృంగస్థాన్-పంచవానర యూధపాన్ || లెషాంమధ్యేవిశాలాక్షికౌశేయంకనకప్రభమ్ | ఉత్త రీయంవరారోహశుభాన్యాభరణానిచ || ముమోచయదిరామాయ శం సేయురితిభామినీ || వస్త్రముత్సృజ్యతన్నధ్యే వినిక్షిప్తసుభూషణమ్ | సంభ్యాంతస్తుదశగ్గీవస్తత్కర్తృదనబుద్ధవానిత్యాది || 20 || — అశో కేతి || అశోకవనికా కర్త్రీ, రాక్షసీభిః నిగూఢసంగోపనార్థంరా వణనియక్తరాక్షసస్త్రీభిః పరివేషితాం-పరివృతాం, సీతాం మారుత స్యాపత్యంపుమాన్ మారుతిః-హనుమాన్ + అత్యభీతిజ్ఞతస్యవాలే లాంగూలే యోగ్నిస్సుదరకాండే వక్ష్యమాణరూపః తస్య స్తంభనే నిరోధనే అర్థాం యోగ్యాం, శక్తామిత్యర్థః || ఓషధీం-లతావిశేష మివ, లేభే-ప్రాపెవత్యుక్తౌ || సీతాన్వేషణసమయే లంకాంపు విష్టో హనుమాన్ సీతామాలాక్య నిజాగమనజ్ఞాపనార్థమశోకవని కాం భక్త్యాపిత్వనియక్తేనేంద్రజితా నిబధన్తిః వాల వస్త్రే స్సంవేష్ట్యాగ్నినాప్రజ్వలితోవైదేహినివాసయైకామశోకవనికామ స్తరేణ కృత్వాం లంకాంధదాపేతి సుందరకాండే వక్ష్యతి || 23 ||

కాకుల్ స్థావ్యధరక్షసామధిపతే రావ్యాగ్వాగులావెష్టితై కృత్యావతాటక  
హాటకేయహరిణశాదూలవిక్రీడితమ్ । ఆగచ్ఛన్నమజేనతత్ప్రగభిత్వా  
మాకణ్యేవారాంతతస్సీతానంగమలాలసస్తథుటజం రామ్యః పృతః స్థే  
అనంతరమృతాంతమాహ ॥ కాకుల్ స్థితః ॥ కాకుల్ స్థావ్యధరక్షసామధిపతే  
ఁ ॥ రక్షసామధిపతే రావణస్య, వాక్ ప్రేరణవచనం, మేష్ట వ్యాగు  
రామ్యగబంధినీ రజ్జునిర్మితజాలవిశేషఇతియావత్ ॥ తయాప్రవెష్టితే  
వృత్తే నియమితఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥ వాగురామ్యగబంధనీత్యమరః ॥ వా  
టకస్యవికాశోహాటకమయోమస్తాటకేయో మారీచస్తస్మిన్నైసహరిణే  
మృగే, శాదూలవిక్రీడితం శాదూలాలోవాసుః ॥ ౧ ॥ శాదూలా  
చీవపినావాసుః ఇత్యమరః ॥ తస్య విక్రీడితవద్విక్రీడితంకృత్యావతాటక  
అవత్తంనిహత్యైత్యర్థః ॥ అథాశంతరమాగచ్ఛత్ తత్రాగమనస్యమ  
యో అనుజేన-లక్ష్మణేన, గదితాముక్తాం, వారాంతినాశ్రందశ్రవణవి  
షణ్ణసీతానిష్ఠరవచన ప్రేరితాహమోగతోస్తి త్యేవంయావవృత్తాంతమి  
త్యర్థః ॥ ౧ ॥ వారాప్రవృత్తిరవృత్తాంతఇత్యమరః ॥ ఆకణ్య-శ్రు  
త్యా, తతస్తదశంతరం సీతాయాన్సంగమే-సమాగమే, లాలసాత్యస్తా  
భిలాషీశక్, విజనేవవే-తద్విపత్తైరవశ్యంభావిత్వాదితిభావః ॥ తథుట  
జం తస్యాసీతాయాః ఉటజం-పణశాలాంప్రతి, తదితివాచ్యేదః ॥ ౧ ॥  
పణశాలాటజో-స్త్రియామిత్యమరః ॥ రామో దుగ్రీతశశీఘ్రి, వృ  
తస్థే-వచాల, అత్ర భిన్నవాక్యస్థత్యావతా-కుల్ స్థ-రామశబ్దయోర్ను  
పౌనరుక్త్యం ॥ యదావ కాకుల్ స్థః-కకుల్ స్థవంశోద్భవఇతి విశేషణ  
త్వేనవాయోజనా ॥ అత్ర వాక్తాటకేయయోరావగురాహారిణరూపణే  
న కాకుల్ స్థే మృగయత్వప్రతీతేః ఏకదేశవర్తిరూపకం ॥ తచ్చ శా  
ర్దూలవిక్రీడితమిత్యత్ర తత్సదృశం-విక్రీడితమితిసాదృశ్యాదేవాదసంభ  
వద్యస్తుసంబంధరూపనిదర్శనయా సాపేక్షితత్వాత్సంకీర్యతే ॥ శార్దూ  
లవిక్రీడితమిత్యత్ర అసాపి వృత్తస్య శార్దూలవిక్రీడితత్వాత్ కష్టే

మృతమ్ || 28 || అయం కథంస్యాదితివాషష్టగర్భమాలాక్యమనా వ  
 న దేవతాభిః విలోకయన్ కైవలవణశాలాం వి(లీన)నష్టః షెతావీలలాప  
 రామః || 29 || హాకష్టమత్రనహిసాకిమిదంప్రవృత్తమాలాకయామిచటు  
 లామిహపాదముద్రామ్ | మాంపీక్ష్యనూనమగృహీతమృగం మహా  
 శ్వాతుర్యమనుసంధేయమ్ \* సూర్యాశైవ్యర్కసజాస్తతాస్సగురవశ్శా  
 రూపవిక్రీడితమిలిక్షణాత్ || 28 || — అయం (త్రి)రామః కథం-క  
 థంభూతాస్యాత్ భవత్ ప్రియతమారహితవణశాలాం వృష్ట్యేతి శే  
 షః || ఇతిమత్సేత్యధః || బాషా అహూణిగర్భయస్త్రికర్తృణితద్య  
 థాభవతితథా || వనదేవతాభిరాలాక్యమానా దృశ్యమానస్య, తా  
 సామపి శోచనీయఇతిభావః || రామః కైవలాం సీతారాహిత్యేన శూ  
 న్యాం వణశాలాముఖజం విలోకయన్, అతఏవ వినష్టశిథాః - భ  
 గ్నోత్సాహస్సన్, విలప-పరిదేవయామాస || 29 || విలాపః పరిదే  
 వనమిత్యమరః || \* మహాత్మగురుదేవానామశ్రువాతః క్షితాయది | దే  
 శభ్రంకోమహద్దుఃఖం మరణంచభవేద్భ్రవమితి || క్షితాయదేవతాశ్రువా  
 తనిషేధదర్శనాత్ త్రిరామస్య క్షిప్రమేవ మహద్దుఃఖప్రాప్తిసూచ  
 నాథం బాషష్టగర్భమిత్యక్తమ్ || వృత్తముపజాతిః || 29 || — వి  
 లాపప్రకారమేవాహపంచభిః || హాకష్టమితి || శైలిభేదే, కష్టం కృ  
 ద్భ్యం ప్రాప్తమితిశేషః || కుతః || అత్రాస్యాం వణశాలాయాం  
 సాసీతా నహి-నాస్తిభిలు, \* అస్తిగ్భవంలిపరోప్రయుజ్యమానాప్య  
 స్తీతిధాష్యకారవదనాత్ || భవంతీతిలటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా  
 ఇదమేతత్సీతా-భావరూపంకార్యంకింప్రవృత్తంకనకారణేనసంజాత  
 మిత్యధః || తథా ఇహాస్త్రికప్రదేశే ఘటలాం పాదముద్రాం వికలి  
 తాన్ పాదవిన్యాసానిత్యధః || ఆలోకయామి-పశ్యామి, కిమేతది  
 త్యధః || ఇత్యేవముక్త్యా నవయం కథంచిదస్యథోత్ప్రేక్షతే || మామి  
 తి || అగృహీతమృగమన్నాహృతహిరణ్యహరిణం, మాంపీక్ష్య సీతా

ర్తమంతర్హితా తరుమరొషవతీవసీతా ॥ 3౬ ॥ త్వదభిలషితపూర్త్యా  
 (త్వైవ) వంచితఃపంచవట్యామచరమచరమోహం మోహభాజంప్ర  
 జానామ్ । తదీహసరళబుద్ధేనేషరోషస్యకాలస్సుముఖమమముఖంకిం  
 రోషవతీసపితేవ,వస్తుతస్తు నతథా పరమప్రేమాస్పదే మయి రోషా  
 భావాదితిభావః ॥ తరుమ-వృక్షేమ, ముహూర్తం-క్షణమాత్మం, ఘటి  
 కాచ్ఛేతయంవా ॥ ౩౭ ॥ ముహూర్తమల్పకాలేస్యాద్ధృటికాద్వితయేపి ఘటి  
 విశ్వః ॥ అంతర్హితా-అంతర్ధానంగతా, నూనమిత్యైత్పైతా లో  
 కేహి కాంతాః కాంతే స్వాభిమతాధానంగ్రహీతధి నతి రోషవిడ  
 మ్పనయా కుత్రచిన్నిగూఢతయా కంచితాకలంగమయంతి తద్వదిత్య  
 ర్థః ॥ వసంతతిలకావృతమ్ ॥ ౩౮ ॥ ఏవంసామాన్యాకారేణచిలవ్య  
 సంప్రసృతీ సీతామామంత్య విలపతి ॥ త్వదితి ॥ హేసరళబుద్ధే-ముజు  
 ధైసుముఖ, సుందరాననే జానకీతి సంబోధనద్యయేన నైవం విప్రలం  
 భస్తవ్యాకర్తుమచితఇతినూచ్యతే త్వదభిలషితపూర్త్యా తవ అభిల  
 షితం అరణ్యేపి నహసంచారదూపమనారథః చిత్రమృగాహరణరూ  
 పమనారథోవా తస్య పూర్త్యా పూరణేన హేతునా వంచితః విప్రల  
 బ్ధిః ప్రతారితః వ్యామోహితఇతియావత్ ॥ అహం మోహభాజం  
 స్త్రైణిపియాణామిత్యధః ॥ ప్రజానాం-జనానాం ॥ ౩౯ ॥ ప్రజాస్యా  
 త్సంతతౌజనఇత్యమరః ॥ చరమోతిమోనభవతీత్యచరమః ఆద్యః-అ  
 గ్రసరస్సన్నిత్యధః ॥ పంచవట్యామచరం సంచరితవాశస్తి ॥ ఏతా  
 వత్పర్యంతం త్వత్సాహచర్యాత్త్వన్తనొరధపరిపూరణతత్పరతయావ్య  
 వహృతవానస్తీత్యధః ॥ తత్తస్మాత్కారణాదిహ మహారణ్యే రోష  
 స్తేవకాలోన ॥ రోషంకర్తుమయంసమయోనభవతీత్యధః ॥ సత్య  
 పి రోషహేతాపిదృగ్దనవాసనంకటే మనస్సమాధాయానుకూల్యైస్తే  
 వవ రితవ్యత్వాదితిభావః ॥ అస్తువాయురోషకాలః ॥ మమ విరహాన  
 పూర్వైవైతి చుర్ధ్వంతపాతే పూరణోద్దేశేనైత్యధః ॥

సోమ్యసీతావియోగం ॥ ౨౨ ॥ యద్యస్తికౌతుకమపూర్వమృగే మృగాక్షి  
 చూరదగ్గింహారామిహారిణం మమసన్నిధేహి । యావన్నముంచస మ  
 యాభ్యుత్తమేణమేనం తావద్దధాతుతవవక్త్రతులాంమృగాంకః ॥ ౨౩ ॥

హిమ్యత్వాద్యా త్వయైవంకరుమయ్యక్తమిత్యాహ ॥ హేసుముఖమమ  
 ఖుఖం యత్త్వత్సహవాసేనైవ సోల్లాసమితిభావః ॥ సోధః త్వాంతఃసీ  
 తాయాస్తవవియోగః విరహః యేనతత్తథోక్తం కిం ॥ సీతావిరహస  
 హిమ్యభవతికిం ॥ నభవత్యేవేత్యథః ॥ అతస్సర్వధారోపంపరిత్యజ్య  
 తన్నిధేయమితిభావః ॥ అత్ర సీతెత్యన్యపదేశగ్రహణమఖండితప్రే  
 మానృదత్వద్యోతనాథః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౨౩ ॥—తథాప్యపూ  
 ర్వమృగాహారణ యది తవాభిలాషస్తదానేనతుచ్ఛేన మయామృగ  
 ణ కిం ఇతౌప్యత్యంతశ్లాఘ్యమానేష్యామిత్యాహ ॥ యదీతి ॥ హేమ్య  
 గాక్షి-కురుంగనయనె, జానకి, అపూర్వమృగే-అసాధారణమృగ, కౌ  
 తుక-కుతూహలం, అభిలాషఇతియావత్ ॥ ౨౩ ॥ కౌతూహలంకౌతు  
 కుషకుతుకంచకుతూహలమిత్యమరః ॥ అస్తియది-వర్తతేచిత్, తవ  
 తిశేషః, తన్ని చంద్రస్యాయంచాంద్రః-చంద్రనిష్ఠఇత్యథః + తస్యే  
 దమిత్యే ॥ తంహారిణం హరామ్యనయామి, యద్యా హరిష్యామి  
 త్యథః ॥ వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః ॥ అతః మమనా  
 న్నిధేహి-సన్నిహితాభవ, ॥ మత్సమీపంప్రత్యాగచ్ఛేత్యథః ॥ అతః  
 మయాహృతమాసీతంవినంచాంద్రమేణంహారిణంయావత్ యావత్పర్య  
 స్తం భవిముంచసి-నత్యజసి, కౌతుకాదితిభావః ॥ తావత్ మృగః అంక  
 శ్చిహ్నం యస్య మృగాంకశ్చంద్రః తవవక్త్రేణ్మనిషు-శంకేన త్వదీ  
 యవదనేన తులాం-సాదృశ్యం, దధాతు-ధారయతు, + సంభావనా  
 మాలోట్ ॥ తదనంతరమిదానీంవావక్త్రసాదృశ్యధారణకరైవనా  
 స్తీత్యథః ॥ అత్ర తులాండధాత్వీతి సంభావితా ఆధీక్ష్యఉపమా త  
 యాదౌపమానాదుపమెయస్యాధిక్యప్రతిపాదనరూపో వ్యతిరెకో వ్య

సప్రాణాశ్చజ్జనకతనయాకిం నతిష్ఠేత మహ్యంహింసేన్సలైన్సర్వఖలు  
నిహతారక్తసిక్తానపృథ్వీ । గోదావర్యాం పులినవిహృతిం రామమా  
న్యానకుర్యాద్భుక్తరన క్తంచరక బళనాత్సర్వథా సంస్థితాసా ॥ 2౯ ॥

జ్యేతజత్యలంకారణాలంకారధ్వనిః ॥ లోకోత్తరలొకణ్యసంచన్న భవ  
న్ముఖామలైక సాధావే మమ కథం నిర్వాహఇతిఫలితాథాఽపక్త్యై  
తృత్యామిత్యై త తుల్యధైరతులౌపమాభ్యామిత్యై త అసామృత్యై  
త్వామిస్తేష తుల్యశబ్దస్య ప్రతిషేధాద త సాదృశ్యవాచిత్వాత్  
భోగేషి తృతీయాసమాసః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ 2౯ ॥ — ॥  
ఇత్థం విలాపెవ్యసన్నిహితాయాస్తస్యామృతిం నిశ్చినోతి ॥ సప్రా  
ణైతి ॥ జనకస్యతనయాజానకీ, విశిష్టపితృజన్యతాన్వితమసాధ్వీశ్చర్మజ  
సప్రాణాచల్ సజీవితాయది, మహ్యమత్యంతవిరహసహిష్టవత్కలిభా  
షాః ॥ పౌష్ట్యైకిం-ఆత్మానం ప్రకాశయంత్యేవనవరైత్యం, నరైత్యైవేత్యథాఽ  
అతానప్రాణసహితై + తిష్ఠతైవిజిప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యా  
త్తనైపదం ॥ తర్హి వ్యామూదిభిః భక్షితాకిం నెత్యాహ ॥ హింసేన్  
సలైన్సర్వావ్యభూదిఘాతుకజంతుభిః ॥ ని ॥ శరాదుర్భాతుకోహం  
ప్రతిత్యమరః ॥ ననిహతాఖలు-నహంసితాఖలు, కుతః పృథ్వీ-భూః,  
రక్తసిక్తా-రుధిరక్తాన్నానభవతీత్యథాః ॥ తథాచేద్యక్తసిక్తాభవదేవేతి  
శేషః ॥ తర్హి గోదావరీతీరే విహతుం గతవతికిం తథాఘాతాపి నభ  
వతీత్యాహ ॥ గోదావర్యాం లక్షణయా గోదావరీతీరత్యథాః ॥ గో  
దావర్యాఇతిషష్ట్యంతపాఠే తస్యాః పుళినెహ-నేకలెమ, విహృతిం-వి  
హారం, ని ॥ తోయోత్థితంతతుల్నిస-నేకతంసికతామయమిత్యమరః ॥  
రామణః ప్రియతమేన మయాశూన్యా విరహితాసతి నకుర్యాత్ న  
విదధ్యాత్, యక్తం, ప్రియతమవిరహితవిహారస్య వతివ్రతాశామధ  
త్తతాన్వదితిభావః ॥ కింఁ జానకీ సర్వధా-సర్వప్రకారేణ + ప్రకాశ  
వచనెథాల్ ॥ న క్తంచరక బళనాద్యాత్సకర్తృభక్షణాద్భావః, సం



లోకాంతరప్రణయనంశ్వశురంప్రణంతుమాజ్ఞప్రకాలమతిలంఘ్యయతి  
ప్రయోగః । విజ్ఞప్యమామపిసమాహ్వయసాధ్యతస్తే సామిత్రిరెవభర  
తేనిదధాతురాజ్యం ॥ ౯౦ ॥ ఇత్తం విలప్యవిపినే దయితాంవిచిన్వతా

స్థితా-నష్టా, య క్తమేతద్విచారణం సంగతమిత్యథః ॥ ౯౧ ॥ సంస్థా  
స్థితావ్యవస్థాయాం సాశితివిశ్వః ॥ వ్యక్తమితి పారే, స్ఫుటమిత్య  
థః ॥ అత్రైవతి బహుధా, సందిహ్య నిశ్చయవర్తనసానకధనాన్ని  
శ్చయంతస్సహజోబంధారః ॥ మందాక్రాంతావృత్తమ్ ॥ ౯౨ ॥—

లోకాంతరేతి ॥ హేజానకి, లోకాంతరప్రణయనం-స్వగతస్థం శ్వశు  
రం పత్యుః పితరం-దశరథం, ప్రణంతుం-నమస్కర్తుం, ఉపసగోదస  
మాసేపిణోపదేశస్యేతిణత్వం ॥ ఆజ్ఞప్రశ్నతుర్దశవత్సరాత్తకతయా ని  
యక్తః యః కాలస్తమతిలంఘ్యాల్లంఘ్య తావంతం కాలమయాపయి  
తైవైవేత్యథః ॥ ఇహానీం సాగే గ్రివత్సరస్యావశిష్టత్వాదితిభావః ॥  
అవిలంఘ్యేతిపారేస్పష్టోధః ॥ పర్యాసియది-గచ్ఛసిచేత్, యద్య  
పి పరమవతివ్రతాయాస్తవ మాం పతిమత్సృజ్య పురస్తాద్గమనమనుచి  
తం తథాపి శ్వశురప్రణామాత్పుత్యన గచ్ఛసిచేదేత్యథః ॥ తర్హి,  
హేసాధ్య-పతివ్రతే, అతామద్విరహం నసహిష్యసేతిభావః ॥ ౯౩ ॥  
శీసాధ్యపతివ్రతేత్యమరః ॥ తస్తే శ్వశురాయ విజ్ఞప్య ప్రియవియు  
క్తాహంస్థాతుం నశక్నోమీతినివేద్య మామపి సమాహ్వయ-అకార  
య ప్రవేశయేత్యథః ॥ ౯౪ ॥ హూతిరాకారణాహ్వనేతిత్యమరః ॥ త  
ద్వినాశాదాత్మనోపి వినాశోనిశ్చిత్యేతిభావః ॥ తర్హి రాజ్యస్యకా  
గతిరిత్యత్రాహ సామిత్రిలక్షణవీవ భరతేరాజ్యంనిదధాతు-నిక్షిపతు  
స్వలోకయాత్రాతత్పరేణత్రైరామేణాహంఇతికర్తవ్యతాయాం ని  
యక్తఇతిభరతం మదాజ్ఞాపరిపాలనతత్పరం సామ్రాజ్యే అభిషేక్ష్య  
తీతిభావః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౯౫ ॥—కవేరావకన్యం ॥ ఇత్థమి  
తి ॥ ఇత్థమనేనప్రకారేణ విలప్య-వరిదేనఽకృత్వా, రామస్తత్ర-త

రామోనతత్త్రధృతిమాన్మహిలక్షణశ్చ || తాదృశీవిధామపి కథాం కథ  
యన్వాచా వత్తి కజన్తమునిరెవకరోరచేతాః || ౨౧ || X || తతః  
ప్రారభ్యమాణప్రయాణాన్ ప్రాణానవష్టభ్యః జటాయస్తతఃకరికి  
యమాణసీతాన్వేషణం రామం సలక్షణమాలక్షయన్నవోచత || ౨౨ ||  
అయన్మన్తాంబుద్ధవిక్షతపక్షతిం క్షితితలైనిక్షిప్య క్షిప్రమపజహ్నఃకృత్సీం  
స్త్రిన్విజినై అరణ్యే, దయతాం పెయిసీం సీతాం విచిన్వన్త్యగయన్,  
ధృతిమాన్-ధైర్యవాన్, నాభూత్, కింతు సీతావిరహవేదనయా వి  
షణ్ణహృదయోధూదిత్యథః || తథా లక్షణశ్చ ధృతిమాన్మహినాభూ  
దేవేత్యథః || తద్గుఃఖస్తేతద్గుఃఖత్వేదితిభావః || కింతు తాదృశీవిధా  
మకార్యోయస్యాస్తాం ఇత్థమితి వక్తుంకొఱువో అత్యవసరత్యథః ||  
తథాభూతామపికథాం శ్రురామవిలాపప్రకారవాక్యప్రబంధం || ఐన్  
హాపాశిజకరోక్త్యా, కథయన్-పునఃపునర్వణయన్, కరోరచే  
తాః-కరినహృదయం, నిర్దయహృదయఇతియావత్ || వత్తి కాజ్ఞన్తయ  
స్యసతథోక్తస్సచాసౌమునిశ్చ సవవ వాత్తికిరెవ ధృతిమాన్మహిలక్ష  
కలలోకానందకరనమస్తసద్గుణాభిరామస్య తత్త్ర భవతః శ్రురామ  
స్య తాదృశీహృదవైక్లవ్యాభివ్యంజక విలాపకథా కథనానిర్విణ్ణచిత్తత  
యా సవవాతిధైర్యసంపన్నోధూదిత్యథః || పిలవచిత్రానామస్తాం  
కథం ధృతిమత్తన్మితిభావః || వృత్తంపూర్వవత్ || ౨౧ || — తతః  
తి || తత స్తదనంతరం, ప్రారభ్యమాణముపకర్మమ్యమాణంప్రయాణం వ  
రలోకయాత్రాయైస్తానుత్కృష్టగుణిలానిత్యథః || ప్రాణాన్ జటా  
యరవష్టభ్యః-సంస్తభ్య, నిరుచ్ఛేత్యథః || శ్రురామాయ వార్తాకథ  
నాథమితిభావః || తతఃకరినహృదయే క్రియమాణసీతాన్వేషణం-సీ  
తామన్విష్యంతమితిత్యథః || సలక్షణం-సౌమిత్రిసహితం, రామమాల  
క్షయన్-పశ్యన్నైవమవోచత-ఉక్తవాన్ + బుంగ్రిణోవచేర్వానిజిన  
చఉమిత్సుమాగమేగుణః || ౨౨ || — కిమిత్సవోచతేత్యతలహ || ఆ



గ ॥ అథ దక్షిణారణ్యసీంహప్రప్థితే కాకుత్స్థే రాక్షసీ కాచిదయో  
ముఖినామ సౌమిత్రిమభిధూయ తదీయశస్త్రే గ్రణ శూర్పణఖాసిద్ధిమల  
భత ॥ ౨౫ ॥ తతః క్రౌంచారణ్యసరణ్యా ప్రయాతావేతామహన్వైః  
గృధ్రరాజాయతాపుభావితీ ॥ నను తిరశ్చాం కర్తాశధికారాదగ్నిసం  
సాహరానర్హత్వాచ్చ ఉత్తమలోకాభావేన కథమస్య ముక్తియక్త  
త్వమితిచెన్న \* మయాత్వంసమనుజ్ఞాతశ్చాశ్వలీంముక్తిమావృహీతి  
ఊరామాయణోక్తత్వాదస్తేవస్యముక్తిః ॥ తమక్తం నృసింహపు  
తాణ ॥ \* మత్స్యతేమరణంయస్తాత్వయాప్రాప్తంద్విజౌత్తమ  
తస్తాన్తమప్రసాదేన విష్ణులూకమవాప్స్యసీతి ॥ సుగ్రీవోహనుమాన్య  
క్షోగజాగృధ్రోవణికృథఇతిముక్తమధ్యపరిగణనాచ్చ జటాయుషోము  
క్తిప్రాప్తిస్సిద్ధేత్యవగమ్యతఇత్యవరమ్యతే ॥ మావసీవృత్తం ॥ ౨౬ ॥  
అథేతి ॥ అథ జటాయుర్ముక్త్యనంతరం, కాకుత్స్థేఊరామే, మహా  
దరణ్యమరణ్యాసీ ॥ ౨ ॥ మహారణ్యమరణ్యాసీత్యమరణ్య ॥ + ఇంద్రవ  
రుణత్యాదిసామహత్వైజీవే ॥ అనుగాగమశ్చ ॥ దక్షిణాదక్షిణదిగవ  
స్థితా సాచసాఅరణ్యాసీచతాంప్రతి పృష్ఠితేచలితేనతి, జటాయుషాత  
ద్దిగవస్థితేన రావణేన సీతాహరణస్యోక్తత్వాదితిభావః ॥ అయోముఖి  
నామ-అయోముఖితి నామ్నాప్రసిద్ధా, కాచిద్రాక్షసీ, సౌమిత్రిం-లక్ష్మ  
ణం, అభిధూయ \* ఏహీరంస్యావచోతుక్త్యా సమాలంబితలక్ష్మణమి  
త్యాద్యక్తప్రకారేణాక్షిప్య తదీయేన-సౌమిత్రిసంబంధినా, శస్త్రే గ్రణ  
భక్తేన, శూర్పణఖాయాః-రావణభగిన్యాః, యాసిద్ధిః ముఖభంగరూ  
పనిష్పత్తిః, తత్సదృశీం సిద్ధిమితినిదర్శనా ॥ అలభత-ప్రాప్త, శూర్ప  
ణభేవ లక్ష్మణభద్రనికృత్తకణానాసికాబహువైత్యర్థః ॥ ఉపలక్షణ  
మేతత్ ॥ నికృత్తస్తనాచబభూవ ॥ తథాచోక్తంఊరామాయణే \* ఏ  
వముక్తస్తుకుపితః ఖడ్గముద్యమ్యలక్ష్మణః । కణానాసేస్తస్థాతస్యాః వి  
చక్త్రారిసూదనఇతి ॥ ౨౭ ॥ తతః-అయోముఖికణా

స్థూలశరణశ్చాపాత్కాణపతాం ప్రపన్నః పన్నగపతిభోగభీషణా  
భ్యాం భుజాభ్యాం బబంధయథాథానామాకబంధః ॥ ౮౬ ॥ తదనంత

నాసికాస్తనచ్ఛేదనానంతరం, క్రౌంచారణ్యస్య సరణ్యా-మాగేణ॥  
ని ॥ అయనంవత్కమాగ్ధవపంథానఃపదపీసృతిః । సరణీరిత్యమ  
ః ॥ అత్ర తృతీయోపపత్తిరావ్యభిజ్ఞాతా ॥ప్రయాతా-ప్రజ్ఞితా, ఏతా  
రామలక్ష్మణౌ, కర్త, స్థూలశరణస్తన్నామోమహాపేక్ష-ముషి శ్రేష్ఠ  
స్య, శాపాత్కాణపతాం-రాక్షసత్వం, ప్రపన్నః-ప్రాప్తః, యథా  
థానామా-అన్వథాభిధానః, కబంధః రాక్షసః, పన్నగపతిః-కుం  
డలీశ్వరస్య, భోగః కాయస్తదవ్యభిషణాభ్యాం-భయంకరాభ్యాం, భు  
జాభ్యాం, బబంధ-రురోధేత్యథః ॥ వస్తుతస్తు త్రిరామస్య సాక్షా  
ద్విష్ణోః శేషాంకశాయితావల్లక్షణస్య శేషావతారతావచ్ఛతయోర్నా  
యంబంధో నదుఃఖపాతుశ్చైతి జ్ఞాపయితుం పన్నగపతిభోగభీష  
ణాభ్యామితి భుజవిశేషణముక్తమిత్త్యనుసంధేయం ॥ కబంధఇత్యత్ర  
విరుద్ధలక్షణయా కస్యశరణోబంధోస్యాస్తీతికబంధఇతివిగ్రహః, అష  
మూర్ధాక శైబరమిత్యర్థః ॥ని॥ కబంధం సలిలేప్రోక్తమపమూర్ధాక శే  
బరమ్ । కబంధోస్త్రీక్రియాయుక్తమపమూర్ధాక శైబరమితి విశ్వామ  
రౌ ॥ ప్రకృతేపీంద్రవజ్రాభిమాతాదవత్సోవిభుగ్నశరస్కతయా కబ  
ంధతాన్విధాథానామత్సవస్యేతిభావః ॥ తథాచశ్రీరామాయణైలక్ష  
ణాంప్రతి కబంధవాక్యమ్ \*పురారామమహాబాహోమహాబలపరాక్ర  
మ । రూపమాసీన్తమాచింత్యంతిరులోకమవిశ్రుతమ్ ॥ తతస్థూల  
శిరానామ మహాపిఃకొపితామయా । విచిన్వక్వివిధంవన్యం రూ  
పేణానేనధర్మిణః ॥ తేనాహముక్తఃప్రత్యైవం ఘోరశాపాభిధా  
యినా । ఏతదెవనృశంసంతే రూపమప్తివతిగర్హితమ్ ॥ ఇంద్రకొపా  
దిదంరూపంప్రాప్తమేవరణాజరఇతి ॥ ౮౬ ॥ —తదనంతరమితి ॥ త  
దనంతరం-నిరోధానంతరం, అనశ్రుపాతేషవదాషవయోగేషు, ని

మనశ్చపాత్రేషు రాక్షసీనెత్రేషు సదౌత్పాదితతరవారిభ్యాం రామలక్ష్మణయోస్తరవారిభ్యాం కబంధబాహుయుగళం కదళీలావమలూయత ॥ ౨౧ ॥ ప ॥ తదనుచనుకబంధేనాదరాదధితౌతౌగిరితటభువిదే

జభత్ప్రమహిమ్నా కదాపిశోకాద్యుపహతిభావాదనాఘృతాశ్చ గంధేన్ద్విత్వథః ॥ ౨౨ ॥ యోగ్యభాజనయోఃపాత్రమిత్యవరః ॥ రాక్షసీనెత్రేషు-రాక్షసాంగనానయనైషు, సదా-సర్వదా, ఉత్పాదితతరాణ్యతిశయేనాత్పాదితాని + ద్వివచనవిభజ్యేత్యాదినా తరప్రత్యయః ॥ తానివారిణి బాహ్వీదకాని యాభ్యాంతౌ తాభ్యాం రాక్షసఖండనేనశోకాత్పాదకత్వాన్నిరంతరరాక్షసీనెత్రజలోత్పాదకాభ్యామిత్యథః ॥ రామలక్ష్మణయోస్తరవారిభ్యాం ఖండాభ్యాం ॥ ౨౩ ॥ తరవారిర్తుండబాగ్రః ఖడ్గకౌఠేయకౌసమాశ్రయమరిశేషః ॥ కబంధబాహుయుగళం కదళీమివలూత్వా కదళీలావమలూయత అచ్చిద్యత, కదళీకాండమివానాయాసేనాఖండ్యతేత్యథః, కదళీలావవదిత్యవపారః + ఉపమానేకర్తృణిచైతాదుముల్పత్యయః ॥ కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగఇతి లూఙ్ఘోనుప్రయోగః ॥ నిర్బంధకుపితౌ త్రిరామలక్ష్మణౌ నిజాసిభ్యాం కబంధస్య దక్షిణసవ్యబాహూచిచ్ఛిదతురిత్యథః, అత్ర కరణయోరపి తరవార్యోః కర్తృత్వవ్యవదేశస్తయోరఖండితతీక్ష్ణత్వద్యోతనార్థం \* తథారామాయణమ్ \* దక్షిణోదక్షిణాబాహుమసక్తమసినాతతః । చిచ్ఛేద రామోపేగెన సవ్యంవీరస్తులక్ష్మణఇతి ॥ ౨౪ ॥ తదన్వితీ ॥ తదను-బాహుచ్ఛేదానంతరం, దనువంశోచ్ఛవత్సాద్దనుఃసచాసౌ కబంధశ్చైతివిశేషణసమాసః ॥ యవా దనురిత్యస్య పూర్వనామ తథా త్రిరామాయణే అరణ్యకాండే \* ఏవముక్తస్తురామేణ వాక్యందనురనుత్తమమితి ॥ దనాస్సకాశాత్తలైవిన ప్రభావం తే మహాత్మనఇతి శబరీంప్రతిశ్ఛీరామవాక్యం ॥ తథాచదనుర్మామశ్రియః పుత్రశ్శిష్యాపాద్యాక్షునతాంగతఇతి కిష్కింధాకాండేచోక్తమ్ ॥ తథాచ

హం దేహతు స్తస్యభీమమ్ ॥ అకథయదథశాపాపాయతుష్టస్సరామం,  
 తక్షణతనయమైత్యాగ్రమైథిలీంప్రాప్నుహితి ॥ ౮౮ ॥ ౫ ॥ తస్మిన్పు  
 శ్యమూకమాగ్మముపదిశ్య, సప్తగంఠతే మతంగాశ్రమవాసినాశ్రతప,  
 ధనునామాచారాసాకబంధశ్చ, దనుకబంధశ్చ ఇతాకపాథివాదితాన్తధన్య  
 మపదలూపీసమాసః ॥ శాకపాథివాదిరాకృతిగణః ॥ తేనదనుకబం  
 ధేనాదరాధారవాత్, అథితాః \* మిత్రం చైవోపదేక్ష్యామి యువా  
 భ్యాం, సంస్కృతోగ్నినెతియాచితో, తే రామలక్ష్మణా, గిరితటభువి,  
 గిరివృథరసీమ్ని \* గిరివృథరమాసాద్య పాపకంఠససజ్జతురితిశ్రీరామా,  
 యతాత్ ॥ భీమం-భయంకరం, తస్యకబంధస్య దేహం-కలెబదం, దే  
 హతుర్భస్మీ చక్రతుః + దహభస్మీ కరణశ్చితిధాత్వాల్, అతఏకః హ  
 ల్మద్యే, నాదేశాదేలికటిత్యైత్యాభ్యాసలూపే ॥ అథ దహనానంతరం,  
 శాపాపాయేన-మునివ్రయ క్తశాపాంతేన, తుష్టస్తాపంగతస్సగ్ంకభ  
 ధ్యః రామంప్రత్యకథయత్-అవోచత్ ॥ కిమితి ॥ తపనతనయమైత్యాగ్ర  
 సుగ్రీవస్నేహాన, మైథిలీం-సీతాం, ప్రాప్నుహి-లభసేవతి \* ఉక్తం,  
 చక్రిరామాయణే ॥ శూరయతాందామవక్ష్యామి సుగ్రీవో నామ వా  
 నరశత్రోరభ్య సతేనహయోమిత్రంచ, సీతాయాః పరిమాగ్ణాశ్చత్యం,  
 తేన మైత్యైత్యత్ర + చాప్తాణాదిశ్వాధ్వణవదనేత్యాదినా ప్యశ్చి  
 త్యయః ॥ షిధౌరాదిభ్యశ్చైతిజీవ సచ మాతరిషిచ్చైతిషితాద్దేవసి  
 ధ్దమాతామహశబ్దస్యగౌరాదిమహాతేనానిత్యస్వజ్ఞాపనాదైవకల్పకః ॥  
 అతపనాహవామనః ॥ ప్యశ్చిషిత-ఽణాదీకారో బహుళమితి ॥ ని ॥  
 ప్రీతిపునకయోర్భావక్రియయోః ప్యశ్చో క్వచిచ్ఛపుశ్చో, ఔచిత్య  
 షాచితిమైత్యం మైత్రీపుశ్చాప్సగుదాహృతశత్యమరః ॥ మాలిసీపు  
 త్రమ్ ॥ ౮౮ ॥ —తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్కబంధే, ఋశ్యమూకమాగ్ం,  
 సుగ్రీవాధిపితిఋశ్యమూకాఖ్యవర్షతనత్త, ఉపదిశ్య-నివదన్య, సప్త  
 గంఠంగతేనతి, మగ్ంగస్యమహాపేరాశ్రమే ససతి, తాచ్ఛిల్వేనేతి

స్విన్యా శబర్యాకృతాం సపర్యాం ప్రతిగృహ్య రామ స్తదనుజ్ఞయా-  
మనోజ్ఞవివిధవిహగకూజితం మృగగణవిహరణమనోహరం గహనమ-  
దమవగాహ్య వ్యాకోచకుశేశయపరిచయకమయైర్వన దేవతాలతాద్రా-  
లనుకూటైఃకూలాయతలీలాపరవశవశావల్లభమదాంభుషుంబిభిః;

మతంగాశ్రమవాసిన్యా, + తాచ్ఛి లేఢీనిః ॥ తపస్విన్యా-ప్రతోపవా-  
సాదితపోనిష్ఠయా, + అస్తాయామైథాసృజోవినిరితివినిప్రత్యయః ॥ శ-  
బర్యా-శబర(స్త్రి)యా, మతంగాశ్రమయా కయాచిద్విరక్తమణ్యాకృ-  
తాం విహితాం, సపర్యామమృకపాద్యాదిరూపపూజాం ॥ ని ॥ పూ-  
జాసమస్యావదితిస్సపర్యాచ్ఛార్తణాసమాశ్రిత్యమరః ॥ తామః ప్ర-  
తిగృహ్య, నీవీకృత్య, నిరంతరభక్తిపరతంత్ర్యావచ్ఛబర్యాస్తద్విరచితా-  
యాఅపి పూజాయామహత్తనా భక్తవత్సలైః, త్రిరామేణ గ్రాహ్య-  
త్వాదితిభావః ॥ తతః, తదనుజ్ఞయా తస్యాశ్శబర్యాః అనుజ్ఞయా ని-  
యోగైః, మనోజ్ఞాని-మనోహరాణి, వివిధాని-అనేకప్రకారాణి, వి-  
హగకూజితాని-శుకశారికాదిపక్షిరుతాని, యస్మిన్ తత్తథోక్తం, మృగ-  
గణానాం హరిణచమరదుర్వాదిమృగయూథానాం విహరణైః-స్తేవీ-  
ధనంచారైః, మనోహరం-హృదయానందకరం, గహనపదమర్హస్థాన-  
మవగాహ్య-ప్రవిశ్య, అథ వ్యాకోచకుశేశయపరిచయేన సంఘల్లక-  
మలపరిశీలనేన, కమయైస్సౌరభ్యసంపన్నైః ॥ ని ॥ ప్రఘల్లోత్పల్లి-  
సంఘల్లవ్యాకోచవికచస్ఫుటాః 1 సహస్రవత్సంకమంతశతవత్సరశ-  
శయమితి చామరః ॥ రాగద్రవ్యేకమయో(స్త్రి)నిర్యాసే సౌరభేగసన్ని-  
తియాదవః ॥ వనదేవతానాం యాలతాదోలాః-అతారూపప్రేంభాశ్చ-  
కాః తాసామనుకూలైరనుగుణైస్సప్రయత్నంవిన్దేవతతస్తతశ్చాల-  
ననౌతుతాద్వితిభావః, కూల-పంపారోధసి, ఆయతలీలాపరవశాః-అ-  
విచ్ఛిన్నక్రీడాపరతంత్రాః, తిర్భగ్దంతప్రహారరూపవ్యాపారతప్త-  
తాగ్రత్యథాః, యే వశానాం-కరిణీనాం, వల్లభా మత్తమత్కుగజాస్తే,



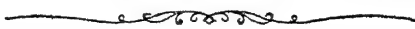
శబ్దబ్రహ్మరాతిశయధిసదృశతటరుహసహకారశిఖరవిసరదాసవాసారశీకరః  
శేఖరైర్వివిధలతాలాసికాలాస్యాపదేశదేశికాయమానైః కాయమానసః  
మానాభ్యోగలతాగృహకేళీలుబ్ధలుబ్ధకపురంధ్రీశిఖిలధమ్మిల్లలగ్నకాగద్ధ

షాం మదాంబుదానోదకం చుంబంత్యవబద్ధుంతీతి తథోక్తైః, మద  
గంధసంబంధబంధురైరిత్యుభయః ॥ ౧ ॥ వశాస్త్రీకరిణీవంధ్యేన్యమరః॥  
శంబరాతిశయధిసదృశాని- పంచబాణతూణీవసరూపాణీత్యుపమా ॥  
యాని, తటరుహసహకారశిఖరాణి తీరరుహాతిసారభరసాలాగ్రమంజర్యః  
అత్ర శిఖరశబ్దేన తద్గ్రమంజర్యోలక్ష్యంతే ॥ ౧ ॥ శిఖరంజైలవృక్షాగ్రః  
శిఖాపులకకౌటిష్ఠివృత్తినిశ్చయః॥ కేభ్యోవిసరక స్సంసమానోయతసవా  
సారోమకరందధారాసంపాతః తస్యశీకరాః కణావపశేఖరా అవతం,  
సాః యేషాంలై స్తథోక్తైః, మాకందమకరందబిందుసందోహాసుందరై  
రిత్యుభయః ॥ ౧ ॥ ఆమృతామృతసారసాలాసహకారోతిసారభః । శీ  
కరోంబుకణాన్మృతశ్చితచామరః ॥ వివిధా-నానాప్రకారాః, లతాః-  
మల్లికామాలత్యాదివల్లర్యస్తావలసాసికాః సర్వశ్చైతీ రూపకం, తా  
సాం లాస్యాపదేశే-నాట్యక్రియాసంశ్చితై, దేశికాః గురవశవాదరం,  
తాదేశికాయమానాస్తేః నాట్యవిద్యాచారైశ్చరిత తాసాం సర్వసప్ర  
వర్తకైరిత్యుభయః + ఆచారకృజంతాల్లటశ్శానజాదేశః ॥ అత్ర వివి  
త్రలతాచలనైః మారుతానాం దేశికాయమానత్యావృత్తతాత్మికా  
యానిమిత్తాజాతిస్వరూపాప్యేతా ॥ ౧ ॥ సర్వకీలాసికేసమే । తాం  
డనసటసంనాట్యం లాస్యంస్మృతంచ సర్వమితిచామరః॥ కాయమితం  
మానం ప్రమాణంయస్య కాయమానః అంగణాదౌ స్తంభాదినిర్మిత  
పురుషప్రమాణాన్నతామండపవిశేషః తత్సమానస్తత్సదృశః అభో  
గోవిస్తాగోయేషాంలైషు లతాగృహేషు-లతావితానమయనికతనేషు  
కేళీలుబ్ధానాం-క్రీడాగృహ్నానాం, లుబ్ధకపురంధ్రీణాం-పులిందసుం  
దరీణాం- యే శిఖిలధమ్మిల్లాః-విశ్లేషకచభరాః, లైషు యామల్లికాః త్మ

మౌంసత్తైర్ల క్షాక్షపక్షవిత్తోభత్తోదీభూతపాథః పాథేయైస్తటవనపవ  
నైరనుకంప్యమానఃపంపామభజత || ౮౯ || \*\*\*\*\*



ఐశూర్యకుసుమాని తాసాం గంధేన-సౌరభ్యేణ, మాంసలైః-పరిపూ  
తైః, ని || కబరీకేశవేశోధ ధమ్మిల్లస్సంయతాఃకచాఇత్యమరః | మ  
ల్లితుమ్మత్పాత్రత్యఐశూర్యయోరితిగత్తుమాలాయాం || మల్లికాక్షామ  
లినచంపచరణా మాంసవిశేషాః || ని || రాజహంసాస్తుతెచంప చర  
ణైలోహితైస్సితాః | మల్లినైర్ల క్షాక్షాస్తైఇత్యమరః || తేషాంపక్ష  
విత్తోభేన-గరుడభిఘాతేన, త్తోదీభూతం-చూణేభూతం, నీహారా  
కారేణ శకలీకృతమిత్యర్థః || తాదృశం యత్పాపథఉదకంతదేష్ట పాథే  
యం సంబల్యంయేషాంలైస్తత్సహకృతైరిత్యర్థః || ని || శబంధముడకం  
పాథఇత్యమరః || త్తోదీభూతమిత్యత్ర అత్తోదఃత్తోదఃసంపద్యమానం  
త్తోదీభూతమితివిగ్రహః + అభూతతద్భావేచిచ్ఛిః కుగతిప్రాదయజ్ఞ  
తిసమాసః || పాథేయమిత్యత్ర పథిసాధుపాథేయం + పథ్యతిధివనతి  
స్వపతేథాజితీథజ్జప్రత్యయః || ఏవంజైత్యమాంధ్యసౌరభ్యసంపన్నై  
స్తటవనపవనైస్తీరకాంతారమారుతైః, అనుకంప్యమానో-దోఘాయ  
మానస్సక, విరహితాం వేదనాద్దీపకత్వాదితిభావః | పంపాంనామ  
పుష్కరిణం అభజత-త త్తిరంప్రాపెత్యర్థః || \*\*\*\*\*



మల్లికాయాఃకుసుమానిమల్లికాః+పుష్పమూలేమబహులమితిలుపిలు  
పియుక్తవృక్షైస్తవనేషతిస్త్రీత్వం||ని||పుష్పేజాతిప్రభృతయస్సవిం  
గాఇత్యమరశ్చ\*గంధాస్సు-భయోవాతాస్తరవఃకుసుమాచితాః | భృ  
మరాశోకిలాహర్త్యమృద్వీశయాసురాసవః || ఇత్యాదయోవిభా  
వాఃస్మ్యర్వసంతేరాగదీపనాః | ఇతి తేషాంవిరహవేదనాద్దీపకత్వే  
నాభియుక్తైః ||

తెలుగు

చమ్మరామాయణ-సహ్యాఖ్యనే

ఇతి శ్రీవిదర్భరాజవిరచిత శ్రీమతిచంద్రారామాయణే

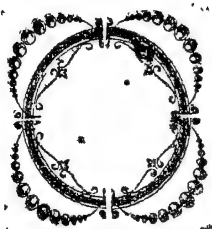
అరణ్యకాండః

ఇతి శ్రీమత్పురమయోగీంద్ర బృందమాననేందీవరసందోహామందాన  
 శ్రీలాభాభిషంబితరఘునందనగుణానందవిందమకరందానాద్వదనకన్దళితసా  
 రవ్యతేనాఖండతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమ  
 హామునిగోత్రావతంసస్య పంచనాన్వయసుధాపారావారపారిజాత  
 గన్య ధన్వంతర్యవతారాంతరస్యామృత్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారనర్వ  
 జ్ఞసార్వభౌమన్య కొండపండితవర్యస్య తనూజేన గంగాంబికాగర్భ  
 రత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణవిరచితాయాం  
 చంద్రారామాయణవ్యాఖ్యానాయాం సాహిత్యమంజూషీకాఖ్యానాయాం

అరణ్యకాండస్సమాప్తః

రామచంద్రార్కరచితారామచంద్రపహర్నితా ।

అరణ్యకాండవ్యాఖ్యానౌ పూర్ణమంజూషీకాభిధా॥



అథ కిష్కింధాకాండప్రారంభః

సతాంసతాంబుద్ధిమివ ప్రసన్నాంపంపాంవియోగజ్వరజాతకంపః |  
విలొకయక్-లొకనివిష్టకీర్తిరాద్రింధఘూణాంప్రవరజప్రపదే || ౧ ||  
X || తతస్తస్యాస్తటవనెనానానొకహనివహపరిష్కృతేనిభృతేతరభృ

అథ కిష్కింధాకాండోవ్యాఖ్యానతే || సతామితి || సవిరాధ  
శిరోఽదూషణఖరకబంధాదీనామయత్నసంహరణైవ సృసిద్ధపరాక్రమ  
య్యక్షః అతపివ లొకనివిష్టకీర్తిజ్ఞగద్విఖ్యాతయశస్సంపన్నః, రఘూ  
ణాంప్రవరో-రఘునాయకః, సతాం-సాధూనాం, బుద్ధి-చిత్తవృత్తి  
మివ, ప్రసన్నా-నిర్మలాం, ఏకత్ర సావభావాదనృత్యరాగాద్యన  
వహతత్వాచ్చేతిభావః, తాంచికిష్కితరావణవధోపయోగిసుగ్రీవాధి  
ష్ఠితముశ్యమాకసమీపవర్తినీం పంపాం విలొకయక్-వశ్యక్, అతపి  
వ వియోగైవ-సీతావిరహశోకాతిశయేన, యోజ్యరః సంతాపః ఇంది  
యక్షోభఇతియావత్ || తేనజాతః-ఉత్పన్నః, కంపో గాత్రవేపథుర్య  
స్యసతథోక్తస్య ఆర్తి-మదనపీడాం, ప్రపదే-ప్రాప, తస్యాఃప్ర  
సన్నత్యేషి విరహీణాముద్దిపకత్వాత్పరమయం వ్యథామనుబభూవెత్య  
ర్థః || ని || ఆర్తిఃపీడాధనుష్కోట్యరిత్యమరః || అత్రబుద్ధిమివత్యై  
కం పదం ఇవేనసహనిత్యసమాసోవిభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతి  
స్వరత్వంచేతివక్తవ్యాత్ || అతపివ సమాసగాశ్రోతీపూణోపమా ||  
వృత్తముపజాతిః || అత్రాచౌ \* సతాంపుష్కరిణీంగత్వా పద్మోత్ప  
లఝుషాకులామ్ | రామశ్చామిత్రసహితోవిలలాపాకులంద్రియఇతి ||  
శ్రిరామాయణకిష్కింధాకాండాద్యపద్యాదిమ పదప్రయోగేణచా  
తుర్యం దర్శితం కవినేత్యనుసంధేయమ్ || ౧ || —తతఇతి || తతస్తద  
నంతరం నానావిధానామనొకహానాం చూతచాంపేయాది తరువిశే  
షాణాం నివహేన-నికురుంబేణ, పరిష్కృతే-భూషితే + సంపద్యపే  
భ్యః కరోతా భూషణఇతిసుడాగమః || తస్యాః ప్రపాయాస్తటవ

మణపరభృతవ్రాతచంచూమయవిపంచీసముదంచితపంచమాంచితాస  
స్తతాకుంచితపంచశరశరాసనశరాసారవంచితపథికజనసంచారప్రపం  
చా ప్రమదభరభరితచంచరికకులకంచుకితమాధపీమాధవీవిభూతిరుదజ్య

నె-వరిసరవర్తికాననె, నిభృతెతరమనిభృతమతిచవలం భృమణమాత్సు  
క్యప్రయ క్తసంభృమోయస్యతథోక్తః యః పరభృతవ్రాతః-పికనిక  
రః || 1 || వనప్రియఃపరభృతఃకోకిలఃపికఇత్యపీత్యమరః || తస్య చం  
చూమయా-త్రాటిరూపా, అత్ర చంచూశబ్దేన కంఠోవివక్ష్యతే, త  
త్రైవ స్వరావిర్భావాత్ || 1 || చంచుస్త్రాటిరుభేస్త్రియామిత్యమ  
రః + తాద్రూప్యమయత్ స్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావః  
తాదృశీ యావిపంచీ-వీణా || 1 || విపంచీపల్లకిపీణేతివైజయంతీ|| వీణా  
తువల్లకి | విపంచీత్యమరశ్చ || తస్యాస్సకాశాత్సముదంచితాస్సము  
త్పన్నాః యేపంచమాః పంచమాఖ్యాః స్వరవిశేషాః || 1 || పికఃకూ  
జతిపంచమమిత్యభిధానాత్ || త్రైరంచితా-మనోజ్ఞా + అంచెపూ  
జాయామితీడాగమః || తథా సంతతం-నిరంతరం, ఆకుంచితం-శరసం  
ధానాథఃమవనమితం, పంచశరశరాసనం మన్తధకార్తుకం తస్మాన్ని  
గఃత్రాయశ్శరాసారః-అవిచ్ఛిన్నబాణవృష్టిః, తేన వంచితో-నివారి  
తః, పథికజనానాం-విరహిణాం, సంచారప్రపంచః యాతాయాతప్ర  
చారోయస్యాంసా, తథాప్రమదభరేణ-మకరందలాభజనితసంతోషా  
తిశయేన, భరితం-పూణం, యచ్చంచరికకులం-రోలంబనికురుంబం,  
తేన కంచుకితాః-కంచుకవత్సః కృతాః ఆవెష్టితాఇత్యర్థః + కంచు  
కవచ్చబ్దాత్తత్కరోతీతిన్యంతాత్కర్తృణిక్తః || తామాధవ్యోతిముక్తల  
తాఃయస్యాంసా || 1 || ఇందిందిరశ్చంచరికోరోలంబోబంభరశ్చసః |  
అతిముక్తఃపుండ్రకస్యాదాస్సంతీమాధవీలతేతిచామరః || మధోగ్వ  
సం తస్యఇయ్యం మాధవీ || 1 || మధుగ్వసంతేచైత్రేచేతివిశ్వః + త  
స్యేదమిత్యేన్ ట్థాణాశిత్యాదినాజీప్ || విభూతిస్సంపత్ ఉదజ్యంభత

మృతః ॥ ౨ ॥ ప ॥ యత్రకాంతైర్వియక్తానాంయక్తానామపిసుభృ  
వామ్ । దోలాకర్తృవితన్వంతి మనాంసిచవప్రాంషిచ ॥ 3 ॥ కరతతైర  
పచాయమథేక్షణైరపచయంచవనెమజనేమచ । సుమనసాంమనసామ

ఉజ్జృంభితవతీ ॥ ని ॥ భూతిర్భస్మనిసంపదీత్యమరః ॥ ౨ ॥ —యత్రై  
తి ॥ యత్ర యస్మిక్ వసంతసమయే, కాంతైః-ప్రియతమైర్వియక్తా  
నాం కాంతైర్భక్తానామపి సుభృవాం-సుందరీణాం, మనాంసి-హృ  
దయాసిచ, వప్రాంషి-శరీరాణిచ, దోలాకర్తృ-దోలాలీలాంవితన్వంతి-  
కుర్వంతి, విరహీణాం మనాంసి ప్రియవియోగవెదనయా దోలాయ  
మానానిభవంతి ప్రియసంగతానాం వప్రాంషితు వసంతోత్సవే ప్రి  
యైస్సాకం దోలాభేలనలాభాత్తాదృశభేలనజనితసుఖమనుభవంతిత్వర్థః  
అతపివ యథాక్రమమన్వయాత్క్రమాపరనామా యథాసంఖ్యాలంకా  
రః ॥ తథా మనసాం వపుషాం వణ్యతయా ప్రకృతానామేవ దో  
లాకర్తృవితనస్త్రియాకూపభర్తృసంబంధేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వా  
తైవలవ్రకృతగౌచరాశుల్యయోగితాత్యయంచోక్తాలంకారేణాంగేన  
సజ్జీర్యతే ॥ 3 ॥ —కరతతైరితి ॥ యద్దినే-యస్యవసంతస్య దినేషి  
త్యర్థః ॥ విలోలవిలోచనాశ్శంచలాక్ష్యః, కరతతైర్నిజహస్తప్రదే  
తైర్వనెమాద్యాఃపనెమ, సుమనసాం-పుష్పాణాం, ని ॥ (స్త్రీ)యస్సు  
మనసఃపుష్పమిత్యమరః ॥ అపచీయతేఇత్యపచాయఃలననం + ఉప  
సృష్టాద్భజ్ అభేతివాక్యారంభే ॥ ఈక్షణైర్ద్వప్పిభిః, జనేమ-మనసాం  
అపచీయతేఇత్యపచయః అపహరః అకషణమితియావత్ ॥ ని ॥ అ  
పహరస్తన్వపచయఇత్యమరః ॥ తంవిరచయంతి-విరచయంతి, అలంకా  
రాః సూర్యవదున్నయా ॥ దురతవిలంబితవృత్తమ్ ॥ \* దురతవిలంబి  
అపచాయఇత్యత్ర + హస్తాదానేచైరస్తేయైఇతిభజ్ అపచయఇత్య  
త్ర ఏరజిర్వచ్ । ఈక్షణైరుపచయమిలిపాతే జనేమ మనసాం ఉప  
చయః, వృద్ధిః ఉల్లాసఇతియావత్ తం విరచయంతిత్వభోజ్యః ॥

ప్రియద్వినే విరచయంతివిలోలవిలోచనాః ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ తస్మిన్నసమశ్చ  
 దసమరసమయే పంపాంసమయాపర్యటక్ పర్యాకులహృదయోహృదః  
 యదయితాం హృదిలక్షయక్ లక్షణమిత్థమభావత ॥ ౫ ॥ ప ॥ ఆధౌ  
 సిద్ధాపధిరివహితాకేళికాలే వయస్యావత్ప్రిత్రైతాయజనసమయే క్షత్రి  
 తమాహనభౌభరావితిలక్షణాల్ ॥ ౪ ॥ — తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్నసమ  
 శరసమరసమయే-పంచబూతరణకాలే, వసంతసమయఇత్యర్థః ॥ పం  
 పాంసమయా-పంపాయాస్సమీపే ॥ ౫ ॥ సమయానికపాశబ్దాసామీ  
 ప్యస్యస్యయేమతావితిహాలాయధః + అభితఃపరితస్సమయానికపా  
 హాప్రతియోగేపీతిద్వితీయా ॥ పర్యటక్-సంచరక్, పర్యాకులహృదః  
 యః-వ్యాకులాంతఃకరణః, త్రిరామః హృదయదయితాం-సీతాం, హృ  
 దిలక్షయక్ నిరంతరభావనయా హృదయేవిలోక్షయక్, లక్షణంప్రతి  
 ఇత్థమనేనప్రకారేణాభావతామౌచత ॥ ౫ ॥ — తత్ప్రకారమేవాహ ॥  
 ఆధావితి ॥ ఆత్మాయత్రహోర్నిత్యసంబంధాదుత్తరవాక్యేతచ్ఛబ్దస్య  
 విద్యమానతావద్యచ్ఛబ్దోధ్యాహర్యః ॥ యాసీతా మే-మమ, ఆధౌ-  
 మానసవ్యధాయాంసత్వాం ॥ ౫ ॥ పుంస్యాధిర్వాసీవ్యధేత్యమరః ॥ ఆ  
 ధిగ్రహణేన తజ్జన్యశారీరామయోలక్ష్యతే ॥ సిద్ధాపధిరివ-సంజీవన్యా  
 ద్యాపధివిశేషఇవ, హితాపథ్యా-ఆరోగ్యకరిత్యర్థః, తాదాత్వికోప  
 చారాచరణహితాపదేశాదినా అధినిరస్య తజ్జనితవ్యాధేరపి నివర్త  
 కత్వాదితిభావః ॥ తదుక్తంజ్ఞానవాసిష్టే \* ఆధిభావ్యాధయస్తత్ర ధృ  
 వ్యమంత్రశుభకృమైః । చిత్సనాదిశాస్త్రాక్తైర్గుణ్యతిత్సృజవేత్సితది  
 తి ॥ కేళికాలే-కీర్తనాసమయే, వయస్యా సఖి అనపాయినీత్యర్థః ॥ ౫ ॥  
 అలిస్సఖీవయస్యాపైత్యమరః ॥ తథాప్రైతాయజనసమయే, ప్రైతాయాః  
 ఆహవనీయాద్యగ్నిత్రయస్య యజనసమయే, హవిరాదిధృవ్యదాన  
 పూజాకాలే ॥ ౫ ॥ ప్రైతాత్వగ్నిత్రయేయగిత్యమరః ॥ ప్రైతాశబ్దా  
 వ్యాఖ్యాతోబాలకాండే త్రియస్త్రైతాగ్నితేజసిత్యత్ర ॥ వత్సినహ

మూఁడైనయ్య ధ్యే । శిష్యాదేవద్విజపితృసమూరాధనెబంధుతాతౌఁ సీ,  
తాసామైశిరితమహాకాననేకానజాతా ॥ ౬ ॥ మలయగిరిచర్యం.  
మన్తధాగోరణాజ్ఞామథితపథికవగోఁ మారుతవ్యాళహస్తీ । విరుచయ్య  
ధర్మిణీపత్యరనయాయజ్ఞస్సంపద్యతఇతిపత్నీతివిగ్రహః ॥ ౭ ॥ పత్నీ,  
షాణిగృహీతీచద్వితీయాసహధర్మిణీత్యమరః ॥ యధ్యే క్షత్రియాణామ  
క్షత్రియకులౌద్భవైవ, క్షాత్రీయ క్షధర్మోపదేశతత్పరైవేత్సర్థః ॥ ౮ ॥ ప,  
తాయ నాదుప్వదేశవ్యవచ్ఛేదకోయమేవ కారః + అర్యక్షత్రియా  
భ్యాంవెతిస్వాభేజీవ ॥ అనుగాగమశ్చ తథాదేవానామిష్టదేవా  
నాం ద్విజానాం వసిష్ఠాదిబ్రాహ్మణానాం పితౄణాం దశరథకౌసల్యా  
దీనాంచ సమారాధనె పూజాయాంవిషయే శిష్యా అంలైవాసిస్థిభయ,  
భక్తిప్రేక్షాపూర్వకముచితోపచారకరణతత్పరైత్యర్థః ॥ ౯ ॥ ఛాత్రా,  
స్తైవాసినాశిష్యైత్యమరః ॥ తథా, అతౌఁ ఆగంతుకపీడాయాంస,  
త్యాం బంధుః-ప్రియసుహృత్, హితౌషాయోపదేశాదినాతన్నిరసన,  
నిపుణైత్యర్థః ॥ జాలైతి సర్వత్రానువజ్యతే ॥ సాసీతా మే శిశిరి  
తం స్వసాహచర్యేణ పూర్వం, శిశిరికృతం, యన్తహాకాననం-మహార  
ణ్యం, తస్మిన్ కానజాతా కాపినాఘాత్, అధ్యాదిషు పూర్వంతత్త్వ  
దానుగుణ్యేన తథాతథాజాతా ఇదానీంత్యస్తిన్తహారణ్యేన కాపిజాతై  
తి మహత్కష్టమాపన్నమిత్యర్థః ॥ ఈదృగ్గుణగణశాలిన్యాస్సీతా  
యాః విరమో కథం మమ నిర్వాహఇతిభావః ॥ సిద్ధౌషధిరివెత్యు  
పమాస్పష్టా । అన్యత్ర రూపకమిత్యనయోస్సంస్పృష్టిః ॥ మందాకాం,  
తావృత్తమ్ ॥ ౧౦ ॥ —మలయేతి ॥ మలయగిరిచర్య - మలయూచలవ,  
రీఁ, ఏకత్ర దాక్షిణాత్యతావదన్యత్ర తద్భవత్వాచ్చేతిభావః ॥ తథు,  
క్తమ్ \* హిమవద్వింధ్యమలయాగజానాంప్రభవానగాఇతి ॥ తథామ  
న్తధవవాగోరణోహస్తీపకః తస్మాజ్ఞయా-నియోగేన, మథితౌ-వ్యా  
+ పత్నీరోన్మయజ్ఞసంయోగజ్ఞతిజీపిన కారాదేదేద పత్నీతిరూపమ్ ॥



తిమదీయే శైత్యసారభ్యమాంద్యత్రివిధమదసమృద్ధో మానసేవప్రలీలాం ।  
2 ॥ ౫ ॥ తతామస్సహవిరహకృశానుభావకృశానుభావం భావసంఘ

కులితా, మర్దితశ్చ పథితవగః పాంథనివహోయేనసతథోక్తః, ఏక  
త్రోద్దిపకత్వాదన్యత్రనిరంకుశత్వాచ్చైతిభావః ॥ ౧ ॥ ఆధోరణా హః  
స్తివకాహస్త్యరోహనిపాదినఇత్యమరః ॥ అయం ప్రవర్తమానఃమా  
దుతపివ వ్యాళహస్తీమత్తగజః ॥ ౧ ॥ వ్యోలోదుష్టగజేనర్పిత్యభి  
ధానాల్ ॥ వ్యాళశబ్దేనేన హస్తీప్రతీతౌ పునర్హస్తీగ్రహణం కరిక,  
లభకణావతంసాదివద్దృష్టవ్యమ్ ॥ శైత్యసారభ్యమాంద్యరూపః త్రివి  
ధఃప్రకారో యోమదో దానాదకం పరప్రహరణశౌతుభూత  
దర్పి వాలేన సమృద్ధస్సంపూర్ణాన్సృజేత్వాదిగుణతితయరూప  
మదోన్మత్తఇత్యధః ॥ మదీయే మానసే వప్రలీలాముక్తాతకేళీం విర  
చయతి-తనోతి, అత్యంతవైకల్యాపాదకవేదనోత్పాదనేన మన్తనావి  
దారణంకరోతీత్యధః ॥ ౧ ॥ ఉత్థాతకేళిశృంగాద్యైర్వప్రక్రీడా  
నిగద్యతఇతిశబ్దాణామే ॥ హస్తీమాత్యస్తేన వప్రక్రీడాదుస్సహః ।  
తస్యతు పునరాధోరణాజ్ఞప్తత్వం దుష్టత్వం త్రివిధమదసమృద్ధత్వంచ  
యది తదా కిమవక్తవ్యమితిభావః ॥ మారులౌశ్చేత్వాదిగుణవణానస్య  
కవిసమయసిద్ధత్వాదితిద్రష్టవ్యం ॥ అత్ర మారులౌవ్యాళహస్తీత్వరూ  
పణాన్మన్మథస్యాహోరణరూపణగమ్యతఇత్యేకదేశవర్తి సావయవరూ  
పకం ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ 2 ॥ — ఏవమితి ॥ ఏవముక్తరీత్యా దుస్స  
హస్సోఘమశక్యః యో విరహకృశానోర్విరహానలస్య, భావశ్చైష్టా  
వ్యాపారఇతియావత్ ॥ తేన కృశః క్షీణః అనుభావస్సామధ్యం చ  
త్తసావస్థ్యం యస్యతంతథోక్తం ॥ ౧ ॥ కృశానుభావకోనలఇత్యమ  
రః ॥ అనుగతౌభావోనుభావఇతిఘృణంతేనస్మాదీసమానః సతూప  
స్సృష్టాచ్ఛిష్టప్రత్యయః ॥ శ్రీనీళువోనుపసగఃఇత్యనుపసగాఃఘృప  
విరహకృశానుభావమితిపాశే విరహావీచకృశానుభావగ్నిరిన్ద్రధః ॥

క్షణవిచక్షణలక్షణవచనధార్యమాణధైర్యం రాఘవమగ్రతస్సుగ్రీవో  
 విలోక్య వాలి ప్రహితాపనర్పధియా సుదూరమవససర్ప ॥ ౮ ॥ స  
 తునన్దుఃప్రయమంతిభిస్తయోరాశయమవజగమిమః ప్రభంజనాత్మ  
 తేర్షణ్విధానాత్ ॥ అతఏవకాశికాయాం ॥ కథం ప్రభావోరాజ్ఞాంవృ  
 కృష్టోభావఇతి ప్రాదినమాసఇతి చోద్యపరిహారౌ ॥ భావసంభుక్షణం  
 స్వభావానుసంధానం, పునః ప్రకృతిప్రావణమితియావత్ + ధు  
 క్షేల్కుః ॥ తత్ర విచక్షణాని నిపుణాని లక్షణవచనానితైభాఽర్య  
 మాణం-ధారణవిషయాక్రియమాణం ధైర్యం-చిత్తస్థైర్యయేనతంతథో  
 క్తం \* సంస్తంభరామభద్రంలె మాశుచకపురుషషణ్ణ ॥ నేదృశా  
 నాంమతిర్తంచాభవత్యకలుషాత్ నామితి త్విరామాయణస్థలక్షణో  
 క్తవచనావలంబితధైర్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ భావస్సత్తాస్వభావాభిప్రా  
 యచేష్టాత్తజన్తస్విత్యమరః ॥ రాఘవంత్విరామమగ్రతః పురోభా  
 సుగ్రీవోవిలోక్య-దృష్ట్వా, వాలినాప్రహితః వృత్తాంతపరిజ్ఞానార్థం  
 పెప్రిషితః యోవసర్పగూఢచారస్సఇతి ధియా-తద్భాగంలైత్సర్థః ॥  
 ని ॥ అవసర్పశ్చరస్సశః । చారశ్చగూఢపురుషఇత్యమరః ॥ సుదూర  
 మతివిప్రకృష్టమవససర్ప-అవసృతవాన్, పూర్వాధిష్ఠితస్థలంపరిత్య  
 జ్య స్థలాంతరంజగామేత్యర్థః ॥ ౮ ॥ — నఇతి ॥ సతు-సోపి, సు  
 గ్రీవః షాడ్గుణ్యచింతనం మంత్రః సవిషామస్తీతి మంత్రీణః తైరమా  
 లైస్సహ ॥ ని ॥ మంత్రీధీనచివోమాత్యృత్యమరః ॥ తత్ర సహచిత  
 ద్వాప్రయోగేపి తదర్థస్య గమ్యతాయాం వృద్ధో యూనేతి జ్ఞాపకా  
 తృతీయా ॥ సన్తుంత్య-సమ్యగిచ్ఛాఽర్య, తయోః రామలక్షణయో  
 రాశయమభిప్రాయం అవజగమిమరవగంతుమిచ్ఛజ్ఞాసుస్సన్ని  
 త్యర్థః + అవపూర్వాధ్యమెస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ॥ పృథంజనా  
 త్తజం-పవమానతనయం, హనూమంతం ప్రాహిణోల్పైషితవాన్  
 తత్సమీపమితిశేషః, తస్మైవ మహాబుద్ధిసంపన్నులైస్స దూతైః ప్రి

జంప్రాప్తిహోత ॥ ౯ ॥ ప ॥ తపనపవనయోర్యఃప్రాప్తవాన్ పు  
త్రభావం శతముఖకృతవాణీవిద్యయాజన్తనాచ । నతు దశముఖకీర్తిస్తో  
మసోమస్యపక్షశ్చరమభవతనూమాన్ప్రాపరామంహసూమాన్ ॥ ౧౦

షణ్ణీయత్వాదితిభావః ॥ ౯ ॥ — అ ॥ సోపి త్రిరామంప్రతి జగా  
మేత్వాహ ॥ తపనెతి ॥ యః హసూమాన్ విద్యయా-నకలశాస్త్రా  
భ్యాసేన, జన్తనా-ఉత్పత్త్యాచ, హేతునా, తపనపవనయోర్యఃప  
వమానయోః, పుత్రభావం-పుత్రత్వం, ప్రాప్తవాన్-గతవాన్ ॥ \*  
మాత్తండస్తప్తబ్రహ్మిత్తత్ర భగవాన్తిమిరావహః । తెజసాస్యమదీయ  
స్య చదామిశతికాంకలామ్ ॥ యదాచశాస్త్రాణ్యభ్యేతుంశక్తిరన్యభ  
విష్యతి । తదాస్యశాస్త్రందాస్యామియేనవాగ్మీభవిష్యతి ॥ భవితా  
త్రిమలోకేషు శకశ్చిచ్ఛాస్త్రదర్శనశ్చితి ॥ ఉత్తరకాండే భగవతస్సు  
ర్యాల్లబ్ధపరత్వవిధనా త్తత్సకాశాత్సకలశాస్త్రాధ్యయనెన సూర్యపుత్ర  
త్వంప్రాప్తవాన్, శిష్యసోపాధ్యాయపుత్రత్వంచోక్తమ్ ॥ త్రి  
రామాయణే వాచినంప్రతి త్రిరామవాక్యం \* జ్యేష్ఠభ్రాతాపితా  
వాపి యశ్చవిద్యాంప్రయచ్ఛతి । త్రయస్తేపితరోజ్జ్యేయాధర్మైవప  
భివర్తినశ్చితి ధర్మశ్చైదత్రకారణమితిపారాంతరమ్ ॥ జనితాచోపనెతా  
చయశ్చవిద్యాంప్రయచ్ఛతి । అన్నదాతాభయత్రాతాపంచైతేషి  
తరఃస్మృతాశ్చితి ॥ తథా ॥ తత్ర రాజా ప్రశాస్త్యస్యకెనరీనామవైపి  
తా । యస్యభార్యాబధూవెష్టాహ్యంజనెతిపరిశ్రుతా ॥ జనయామాస  
తస్యాంచైవాయరాత్తజముత్తమమితి ॥ తత్రైవోక్తత్వాజ్జన్తనాహ  
యపుత్రత్వంచ ప్రాప్తవానిత్యనుసంధేయమ్ ॥ అతివీచ యథాక్ర  
మమనన్వయాద్యధాసంఖ్యాలంకారః ॥ తథా శతముఖనెంద్రేణ, కృతా  
విరచితా, పాళిరంకః-వామహనుభంగరూపోయస్యనతధోక్తః ॥ బా  
ల్యే తుధార్తస్య ఫలమోహాత్సూర్యం గ్రహీతుకామస్యాస్పేంద్రీవ  
జ్యాభిఘాతేన గిరిపతనే వామహనుభంగస్య జాతత్వాదితిభావః ॥

గ || సపవస్వీకృతభిక్షువేషస్సవిసయమేతావాబభాషే || ౧౦ || భవ  
 న్తా కతరా కాంతాకారా కాంతారం కథమిదమవతరతామ్ || ౧౧ ||  
 ని || పౌళిశ్రుత్యశ్రవణేవజ్ఞేష్విత్వమరః || ఏతేనబాల్యవేద్య  
 వజ్రప్రహారసహసశక్తస్యాస్య కింవక్తవ్యం శక్తీసంపన్నత్వమితి సూ  
 చ్యతే || తథాచోక్త గుణవిశిష్టతయాస్యైవ దూతత్వంయుక్తమిత్య  
 వగమ్యతే || యథాహ కామందకః || \* ప్రగల్భస్త్వతిమానావగ్గీశస్త్రీ  
 శాస్త్రీచసన్నితః | అభ్యస్తకర్తానృపతేమాణోభవతుమర్హతితి || ద  
 శముఖస్య-రావణస్య, కీర్తిస్తామో-యతోమండలం, సవిన సామశ్చం  
 పరః తస్య తనూమాణ-మూర్తిమాణ || ని || ప్రీయాంమూర్తిస్తను  
 స్తనూర్తిత్వమరః || చరమః పక్షః కృష్ణపక్షఇవస్థితఇత్యుక్తేప్రీతాః || కా  
 లక్రమేణాస్యతత్త్వయకరత్వాదితిభావః || సతు సాపిహానూమాణ+శరా  
 దీనాంచేతిర్హి, రామం ప్రాప ఉక్తాంకారయోస్సంస్పృష్టిః || మౌ  
 లినీవుత్రమ్ || ౧౦ || —స ఇతి || స్వీకృతభిక్షువేషః-స్వీకృతసన్యాసి  
 వేషః, సవినః హనూమాణ చారాణాం తద్దైవాచారాదితిభావః ||  
 భిక్షురూపంతతోభేదే శతబుద్ధితయాకపిరితి త్రిమద్రామాయణే ||  
 సవినయం-స ప్రశయం, ఏతా రామలక్ష్మణావాబభాషే-ఉవాచ, త  
 త్ర మహాపుణ్యస్య పరమభాగవతాగ్రగణ్యస్య హనూమతోపి రూ  
 పాంతరస్వీకరణే కిముతాతిక్రూరస్య మర్వినీతస్య రావణస్య సీతాపహ  
 రణసమయఇత్యనుసంధేయిమ్ || ౧౧ || —భాషణశ్రుతామేవాహ ||  
 భవంతావిత్యాదినా || కాంతాకారా-మనోహరరూపా, ని || కాంతం  
 మనోహరంరుచ్యమిత్యమరః || భవంతా-ఇదమేతద్దుషప్రవేశమిత్యర్థః,  
 కాంతారం-కాననం || ని || గహనంకాననంపనం | కాంతామిత్యమ  
 రః || కథం కేనహేతునా అవతరతామవతీణవంతో ప్రవిష్టవంతో  
 శతమఖకృతవాణి విద్యయేతిపారే శతమఖకృతావాణివిద్యా వింద్యం  
 వ్యాకరణమ్ ||

విచిత్రతగుజిష్టుకొదండమండితావపి దినస్యాస్య సుదినత్వాద్భవంతౌ  
 నజీమూతౌ || ౧౩ || జటావల్కలయతావపి జంగమత్వాద్భవంతౌ  
 కల్పవృక్షౌ || ౧౪ || తమోపహారకకలితావపి యాగవద్యభాస్వరతే  
 విత్సృణః || ౧౫ || — విచిత్రతరేతి || కించ విచిత్రతరాభ్యామత్యం  
 తాశ్చర్యక రాభ్యాం, జిష్టుకొదండాభ్యాం, జైత్రచాపాభ్యాం, తథావి  
 చిత్రత రేణ-నానావణాసంపూణతాద్విచిత్రేణ, జిష్టుకొదండేనెం  
 ద్రధనుషావమండితౌ + మడిభూషణఇతి భాలోకర్తృణిక్తిః || ౧ || జిష్టుశ్చ  
 శ్రేధనంజయే! జైత్రేచేతివిశ్వః || తథాప్యన్యదినస్య సుదినత్వాత్ ||  
 యష్టద్దర్శనాన్తేఘృన్నత్యాభావనచ సుదినత్వాద్ధేతాః భవంతౌ  
 యువాంజీమూతౌ మేఘానభవత ఇత్యథః || తథాచేన్తేఘృచ్ఛే  
 హిమద్దినమిత్యభిధానాద్దుర్దినత్వమేవస్యాదితిభావః || ౧ || జీమూతౌ  
 మేఘపర్వతావిత్సృమరః || జీమూతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః || ౧౩ || — జ  
 తేతి || కించ జటావల్కలైర్గృధితకచవల్కలవసనైః, శిఖాత్పగ్భిశ్చ  
 యతౌ సహితావపి || ౧ || శాఖాశాలేశిఖాజటే | త్వక్ (స్త్రీ)వల్కలం  
 వల్కలమస్త్రీయామిత్యమరః || జంగమత్వాత్సంచారశీలత్వాద్భవం  
 తౌ కల్పవృక్షౌ నభవతః తథాత్వే స్థావరత్వం స్థావిదితిభావః || ౧౪ ||  
 తమోపహారి || కించ తమోపహారకేన-అజ్ఞాననిరాసకదర్శనైః, త  
 ద్వద్ధావంతవిధ్వంసకద్యోతనేన కలితా-యక్తౌ || ౧ || రాహౌ భావం  
 తేగుణైతమః | అలోకాగచ్ఛనద్యోతావిలిచామరః || తథాపి యాగవ  
 ద్యభాస్వరయోః యుగపర్పుకాశనశీలయోః యువయోసాన్నిధ్యాత్మ  
 నిధానాద్ధేతాః భవంతౌ పుష్పవంతౌ దివాకరనిశాకరౌ నభవతః  
 తథాత్వే యాగవద్యభాస్వరసాన్నిధ్యమేవస్యాదితిభావః || అతఃకౌ  
 యువామితి వాక్యశేషః + ధేశభాసపిసకసంవరణితివగచ్ || పుష్పం  
 వికాసః అనయోరస్తీతిపుష్పవంతౌవితివిగ్రహః || ౧ || ఏకయోక్త్యా  
 పుష్పవంతౌ దిశాః రినిశాక రావిత్సృమరః || అత్ర స్థానత్రయేపి శ్లేష

జసాన్నిధ్యాద్భవంతోనవుష ఏవంతౌ ॥ ౧౬ ॥ ప ॥ కుశస్తంబేపిసంః  
భూతం సౌరభ్యమివభాసతే । తపోవేషేపిసౌందర్యం యవయోధ్యవః  
యోగినోః ॥ ౧౭ ॥ యుష్మద్వాహుధానాద్విద ఋద్ధియోశ్చోత్తరః

భంగ్యా జేమంతత్వాది నానందిహ్య సుదినత్వాదిహేతుభేర్నిషేధేపిని  
శ్చయపర్యవసానాభావాచ్ఛ్లేషసమాహితవిరోధానుప్రాణితశుద్ధవిష  
యస్సందేహాలంకారః \* విషయోవిషయాయత్రసాదృశ్యాత్కవిశమ్భు  
తౌ । సందేహగోచరాస్యాతాంసందేహాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్ ॥

౧౪ ॥ —కుశేతి ॥ కుశస్తంబే-దర్శకాండే, అపిశబ్దోవిరోధనూచకః  
తత్ర యవాకదాపి సౌరభ్యానుదయాదితిభావః ॥ సంభూతం-నము  
తప్పనం, సౌరభ్యనూమోద్యవ తపోవేషే జటావల్మలభారణభూపత  
పస్సినముచితవేషేపీత్యధః । యవానానంతయోగినాచ తయోశ్చ  
వయోగినోః-తదనంతపస్వినోః, యవయోధ్యవతోసౌందర్యం రామ  
ణీయకం భాసతే-ప్రకాశతే, భవశూరివ తపస్విమ సౌందర్యావభాస  
నం నకుత్రాపి దృష్టచరు అతో యవామపూర్వతపస్వినావిత్వాశ  
యః ॥ అత్ర కుశస్తంబస్య పవిత్రత్వాదిధమైః ప్రశస్తలైపిహేమ్న  
ఇవ తస్య కదాపి సౌరభ్యాసంభవాదభూతోపమేయం తయాచ పర  
మపవిత్రత్వనిధిపమసౌందర్యసంపన్నత్వాదివస్తువ్యజ్యతే ॥ ౧౬ ॥ —

అథ మహతాంసికపే కపటమనుచితమితిమత్వా స్వాశయం ప్రకాశ  
యన్నాహ ॥ యుష్మదితి ॥ యుష్మద్వాహ-యుష్మద్వృత్తాంతః, సేవ  
అత్ర మతుప్రత్యయప్రదర్శనాత్తంత్యం । అతఏవక్రమోదితాభ్యా  
మిష పుష ఏవ న్నాస్యమిత్యాదిప్రయక్తంఅకారాంత్యమప్యస్తి । రవి  
శశికాపుషసంతాఖ్యా విత్యమరమాలాయాం ప్రయోగదర్శనాత్ ।  
ప్రాకప్రగ్దగణిఫణిఖరస్థితపుషసంతాభ్యామిత్యాదిప్రయోగదర్శ  
నాచ్చ । అనుసంహస్తు పక్షద్యయం మసనినిధాయ ఏకయోక్త్యాపు  
ష్పసంతావితినామాన్యతా నిర్దిష్టవాక్ ॥

యోఃస్సఖమ్ । స్వయమేవగ్రహీతుః జేజహ్వప్రహ్వప్రవర్తతే ॥౧౭॥  
 గ ॥ కశ్చిదస్మిన్మస్తవానరపతిస్సుగ్రీవఇతి ॥౧౮॥ తేన భౌతృభః  
 యూచ్యమాకముపాశ్రితేన యవాభ్యాసమం సఖ్యమిచ్ఛతా పెన్  
 ప్సితం హనూమదభిధానం భిక్షురూపప్రతిచ్ఛన్నం వానరమమం జ  
 ననూంజనైయం ప్రభంజనసంజాతంజానీతమితి ॥౧౯॥ తతస్తదీయం  
 సుధా అమృతం తస్యాఅసావదేలుబ్ధయోగ్యధోవీ యష్టన్తఖా  
 ద్భవదీయవారాకణ్ణనలోలుప్యయోరిత్యథః, శోత్రయోర్చదీయక  
 ణ్ణయోఃస్సఖమానందకర్తృ మే మమ జిహ్వరసనా ॥ ౧౮ ॥ రసజ్ఞాన  
 సనాజిహ్వేత్యమరః ॥ స్వయమేవ గ్రహీతుమనుభవితం ప్రహ్వన  
 మాసతీ, ప్రవర్తతేయష్టచ్ఛిముఖాత్, ఇదీయవారామనాకణ్ణో  
 వ మహత్సందర్శనజనితప్రభావవశాదహమేవవాచకుః ప్రవృత్తా  
 స్తీత్యథః ॥ ౧౭ ॥ —కశ్చిదితి ॥ సుగ్రీవఇతినామా ప్రాధికశ్చి  
 త్సమస్తవానరపతిః సర్వకపీశ్వరః, అస్తి-వర్తతే ॥౧౮॥ అస్తు తతః  
 క్షితత్రాహ ॥ తేనేతి ॥ భౌతురావలిసాధయాద్ధైత్యోః ఋశ్యమాక  
 మృశ్యమాకాఖ్యంగిరముపాశ్రితేనాధిష్ఠితేన, మతంగశాపాద్యావినస్త  
 త్రాగంతుభశకృత్యావదితిభావః, అతఏవ యవాభ్యాసమం - భవ  
 ద్భ్యాససాకం, సఖ్యం-మైత్రీమిచ్ఛతా-కాంక్షతా, తేనసుగ్రీవేణపెన్  
 ప్సితం-మృతాస్తపరిజ్ఞానార్థం ప్రహితంఅతపన భిక్షురూపేణ-సన్యా  
 సివేషేణ, స్రుతిచ్ఛన్నం-గుప్తమమంజనంమాంజనైయమంజనాగర్భ  
 సంఘాతం + (స్త్రి)స్యోధక్ ॥ ప్రభంజనాద్భజనికెక్తుః పనమానా  
 త్సంజాతం-సముత్పన్నం, ॥ ౧౮ ॥ నభస్వదావతపవవవమానప్రభంజ  
 నాఇత్యమరః ॥ హనూమానిత్యభిధానంయస్యతంతథోక్తం హనూమ  
 దభిధానంవానరం జానీతమనధారయతమిత్యాభిధానఇతిసంబంధః ॥  
 ౧౯ ॥ —తతఇతి ॥ తతస్తదనంతరం, కణ్ణయగళసుధానక్షిసావభి  
 ష్టమితాధావేదకత్వాద్భివశానందకరమిత్యథః, తదీయం, హనూ

వనసమాకణ్య-కణాయుగళసుధావషి-దేవర్షివ్రతిమో దాశరథిస్త్ర-  
 ఘుపాశ్లిష్య తద్దర్శితేనపథా విరచితభువనసౌఖ్యం సఖ్యం తపనతన,  
 యేనసాకమగ్నిసాక్షికమకరోత్ ॥ ౨౦ ॥ ప ॥ యోగంవితనవ్రతి హా,  
 నూమతిరాఘవస్య వైవస్వతేనహరిణాసమవర్తినాచ । మనోవిధిర్ఘట,  
 ఘట్సంబంధివచనమాకణ్య-దేవషి-ప్రతిమః స్వమాహత్త్యా దైవ,  
 షి-సదృశః మహానుభావఇత్యర్థః, దాశరథిః-శ్రీరామః, సానుజః  
 ఇతిశేషః, తంహనూమంతముపాశ్లిష్యారుష్యాత్పర్థః\* పృష్ఠమారో-  
 ప్యతాపీరో జగామకపికుంజరఇతి శ్రీరామాయణవచనాదితిభావః ॥  
 తద్దర్శితేన-హనూమన్నిర్విష్టేన, పథా-నూగేణ, గర్వేతిశేషః, తపన,  
 తనయేనసాకం-సుగ్రీవేణసహ, విరచితభువనసౌఖ్యముత్పాదితసిఖిల్ల  
 లాకానందం, తస్య సకలలోకకంటకరావణసంహారమూలత్పాదిత  
 భావః, సఖ్యం-మిత్రం + సఖ్యర్థఇతియప్రత్యయః ॥ అగ్నిసాక్షి-  
 సాక్షాద్దృష్టాయస్తినుర్తణి తద్యథాతథా అగ్నిసాక్షికమకరోత్ +  
 సాక్షాద్దృష్టరిసంజ్ఞాయామితిసాక్షాచ్ఛబ్దాదినీప్రత్యయః, తతశ్చేషికః  
 కప్ప్రత్యయః \* స్వరక్షణేవ్యశక్తస్య కొహేతుఃపరరక్షణఇత్యాద్యే,  
 నానోన్యాయవిర్బజితా అవస్థంభావినః కాద్యస్యబ్రహ్మణాపి నివ-  
 ర్తయిషుమశక్యత్వాదితిభావః ॥ తథాచశ్రీరామాయణమ్ \* తతోగ్నిం,  
 దీప్యమానంతో చకగ్రతుశ్చపదక్షిణమ్ । సుగ్రీవోరాఘవశ్చేషవచయ-  
 స్యత్వముపాగతావతి ॥ ౨౦ ॥ —యోగమితి ॥ హనూమతి-అంజనే-  
 యే, రాఘవస్య వివస్వతః సూర్యసానీపత్యేన-వైవస్వతేన, + తస్య  
 పత్యమిత్యేత్ ॥ సమవర్తితుంశీలమస్యాస్తీతిసమవర్తినా సర్వదాపి,  
 సామ్యేనైవ వర్తనశీలేనేత్యర్థః, + తాచ్ఛీలేణినిః ॥ హరిణాశకినా,  
 సుగ్రీవేణ, యోగంసంగతిం వితనవ్రతి-కుర్వతీసతి ॥ ౨౧ ॥ యోగస్సంజ్ఞ

దాశరథిస్తద్దర్శితేనపథా తముపాశ్లిశ్యేతిపారే తంనిజకృచ్ఛాన్యనా-  
 భిక్షంసుగ్రీవముపాశ్లిత్య అశ్రయణీయత్వేన ప్రాప్యేత్యర్థః ॥



ఋత్యుః (కృషి) హరి) మంశ్రపుత్రం వైవస్వతేన హరిణా సమవర్తినా చ ॥ ౨౦  
గ్ ॥ తత్తత్తత్తణసంభూతవిస్రంభాయ ప్రతిశుతవాల్మీకాయ కథిత  
నిజమన్తధదశాయ దాశరథయే సుగ్రీవాదశగ్రీవనీయమానసీతాపాతి

హ్యన్యోపాయధ్యానసంగతియ కిషివృత్తమరః ॥ విధిదైవాపంచ ॥ ని ॥ వి  
ధిత్విధానే దైవేపీత్యమరః ॥ ఇంద్రపుత్రం-హరింకపిం, వాలినమిశ్యక్షణః  
వైవస్వతేన-సూర్యతనయేన, సమవర్తినా ప్రాణినాం కిర్తానురూప,  
దృఢప్రవర్తనశీతనైత్యథః ॥ హరిణాయమేనఘటయితుం మేనేశ్చ  
రామసుగ్రీవసఖ్యాత్ మృత్యుః ప్రత్యాసన్నో వాలినఇతిఫలితార్థః  
ని ॥ శ్యాద్ధదేనో వైవస్వతాంతకః । సమవతిః పరతరాత్ ॥ యమా  
నిలంద్ర చంద్రారవిష్ణుసింహంశువాజము । శుకాహికపిభేకేమహ  
ర్నిర్నాకపితత్రిషివ్విచామరః ॥ అత్ర విధేరీదృజ్జననాసంబంధేపి త  
త్సంబంధకథనాదతిశయోక్తిభేదః ॥ తథా విప్రీతీయపాదస్య చతుర్థే  
స్సంయమనాత్సందష్టయమకశ్చబ్దాలంకారః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౦  
తత్తత్తత్ ॥ తత్తద్దనంతరం, తత్తణసంభూతస్సఖ్యకరణక్షణవసంజా  
తః విస్రంభోవిశ్వాసోయస్యతస్మై, తత్సమాగమస్యచద్యవిన ప్రత్య  
యజనకత్వాదితిభావః ॥ ని ॥ సమావిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః ॥ ప్ర  
తిశుతః-ప్రతిజ్ఞానావాలివధోయేనతస్మై భవద్దేవీణం వాలినం హ  
తావ్, తారయాసహ తత్సామ్రాజ్యం తుభ్యం చాస్యామీతి కృతప్రతి  
జ్ఞాయైత్యథః ॥ ని ॥ అంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః ॥ క  
థితాక్షతా, నిబా-స్వీయా, మన్తధదశ-సీతావిరహప్రయుక్తమన్త  
థావస్థా యేనతస్మై, ప్రియతమావియోగేనాహమేవం విష్ణణ్ణోజాతస్త  
త్ప్రయావశ్యం తదనేవషణాథం ప్రయత్నంకర్తవ్యకత్యావేదితాత్మి  
యవేదశాయైత్యథః ॥ ని ॥ దశాపరూపనస్థాయామితిశ్చ ॥ చా  
శరథయే-శ్రీరామాయ, సుగ్రీవః దశగ్రీవేణ-రావణేన, నీయమాన  
కథితనిజకథాయేతికథితనిజదశాయేతిచ పారాంతరమ్ ॥

తాని కానిచిదాభరణానినన్యదర్శయత్ || ౨౨ || ప్రత్యర్పితానాం క  
పిపుంగవేన రామస్సస్వకాంతాధృతభూషణానామ్ | సంస్కారస్తే  
న్యాత్పరిభాసరాణాం ప్రత్యశనంబాషప్పజలైశ్చకార || ౨౩ || గ||  
తతస్సామిత్రిఫణితనిర్బంధసంభుక్తితద్ధైర్యేణ రామేణానుయక్తోహ  
లివైరకారణం భానునూనురిత్థమకథయత్ || ౨౪ || పురాఖిల నిజల  
రిపుకులత్తిమిరనిచయమరీచిమాలినం వాలినం మాయావీనామదాశేషి

యా-హ్రియమాణయా, సీతయా పాతితాని-త్యక్తాని, కానిచిక్రియ  
న్త్యాభరణాని-భూషణాని, నన్యదర్శయద్దర్శయామాన || ౨౨ || —ప్ర  
త్యర్పితానామితి || రామః కపిపుంగవేన-కపిశ్రేష్ఠేన, సుగ్రీవేణ, ప్ర  
త్యర్పితానాం తథా సంస్కారస్తేన్యాత్ తాతనశోధసాద్యభాషా  
త్పరిభాసరాణాం-పరితామలినానాం, స్వకాంతాధృతభూషణానే  
బాషప్పజలైర్నిజనైత్రాంబుభిః, ప్రత్యశనం-పరిశోధనం, నిర్మలభా  
వమితియావత్, చ కార తానిమానిఖలు-తదీయానిభూషణానితి పునః  
పునఃపశ్యన్నపూణిముమోచేత్యథః, అత్ర-త్యాశనకరణానుబంధేపి  
తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, తయాచ తస్య తాదృశీ-ప్రియతమావి  
షయప్రేమాతిభూమిరితివస్తువ్యజ్యతే || ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ || ౨౩ ||  
తత్కృతి || తతోభూషణదర్శనజనితశోకానంతరం, సామిత్రిఫణితాభిః  
హత్తనస్తవనైవం శాకలాలసత్వం యుక్తమిత్యాదుపలాలనవాక్త్యై  
ర్యోనిర్బంధస్తేన సంభుక్తితం-సందానితం, ధైర్యం యస్యైవ లక్షణ  
వాక్యవశాత్పునః ప్రకృతిమాపన్నైనేత్యథః, రామేణ భానునూ  
నుస్సుగ్రీవః వాలివైరకారణమనుయక్తిఃపుష్టసన్క + అనుపూర్వా  
ద్యుజ్జేకర్తృత్వః || ౨౪ || ప్రశోన్మయోగఃపుచ్చాచైత్యమరః || అ  
తవన మహాదిత్యాద్దివర్తకత్వం, ఇత్థమకథయత్-కథయామాన || ౨౪  
అ || తత్ప్రకారమేవవివృణోతి || పురాఖిలత్వాదినా || పురా-పూ  
ర్వకాలే, ఖలుశబ్దోవాక్యాలంకారే- నిఖిలరిపుకులమశేషశత్రుమండ

కశ్చన దుండుభేర్భాగతా యద్ధాయదుద్ధావ తద్బలచలితధృతిదురగ  
నగరకుహరమగాహత ॥ ౨౫ ॥ తదను గుహం గాహమానేన మాన  
శాలినా హేమమాలినాపాలినా బిలముఖపాలనాయ నిహితస్తస్యా  
ఉత్థానవేళాం పరిపాలయన్ సన్ చిరకాలవృత్తిలై ఘనస్త్యాసమాంసవి  
స్తృతమస్మక్పూరమవేక్ష్య భాగతా మేనిహతఇతి నిరచినవమ్ ॥ ౨౬ ॥

అమేవ తిమిరనివయోంధకారపటలం, తస్య మరీచిమాలిన-సూర్యం,  
శుకలశక్తుకులసంహారిణమిత్యర్థః, వాలినం దుండుభేర్భాగతా జ్యే  
ష్ఠః మాయాపీఠియథాథానామ్నాప్రసిద్ధః + అస్తాయామేధాసృజో  
చినిరితిమత్స్వర్థేయోవినిప్రత్యయః ॥ కశ్చన కోపిదానవః యద్ధా  
య-యద్ధంకరుం, దుద్ధావ-నిరుధ్యతర్యవాలినోబలెన పరాక్రమేణ శ  
తితా భిష్టా ధృతిఛైర్యో యస్యసతథోక్తస్సన్ ఉరగనగకుహరం  
పాతాశ్శుహం, అగాహత-ప్రావిశత్ ॥ ౨౫ ॥ —తదన్వీతి ॥ తద  
ను-తదనంతరం, గుహం దానవప్రవిష్టకుహరం, గాహమానేన-ప్ర  
విశతా, కుతః మానశాలినా పరివిదారణాభిమానధనేన నతు యథా  
కథంచిజ్ఞేపనతత్పరేణైత్యర్థః, హేమమాలా-ఇంద్రదత్తనకమాలి  
శాస్త్యాస్తీతి హేమమాలినా + ప్రీహ్యదిత్యాప్సదినః, వాలినా బిలముఖ  
పాలనాయ గుహద్వారసంరక్షణాయ దానవాంతరాప్రవేశార్థమి  
త్యర్థః, నిహితః-నియుక్తః, అహమితి శేషః, తస్యవాలినః ఉత్థానవే  
ళాం పునరాగమనసమయం పరిపాలయన్ తదా చిరకాలవృత్తితేనా  
గ్రసంవత్సరేనత్యర్థః \* తస్యప్రవిష్టస్యబిలంసాగ్రసంవత్సరోగ  
తఇతిక్రిరామాయణాత్ ॥ తతఃఫేనేన సూక్ష్మతరబుద్ధుదమండలేన,  
స్త్యానం-ఘనీభూతం, యన్తాంసం-పిశితం, తేన విస్తృతంపర్యాప్తం,  
అస్మక్పూరం-రక్తప్రవాహం, అవేక్ష్య-దృష్ట్వా, మే-మమ, భాగతా  
వాతీనిహతఇతి నిరచినవం-నిరధారయం, తాదృగస్పృగ్మనెన తథాభా  
వోస్తీత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥

తదను విపులోపలఫలకపిహితబిలముఖస్తస్మైదత్వాస్వయముదశ్చ  
 దుదకం నైవాపమాపంశోకాన్ధఃకిష్కింధామ్ ॥ ౨౭ ॥ అథవిదితవృ  
 త్తాంతైరమాత్రైర్భిషేచితేమయినవాలీమాయావినంనిహత్యఖరతరభు  
 జపరిఘవిఘటితబిలవదనపిథానస్తర సారసాతలాన్నిగత్యపురం ప్రబ  
 ఘోతి నక్షుప్తః ప్రభృష్టాశయం బహుశఃప్రణివతంతం ప్రతిపాదితయా  
 తదన్వితీ ॥ తదను-నిధాఁగణానంతరంవిపులోపలఫలకేన-విష్టతశిలా  
 ఫలకేన (విపులూపలపటలేతిపాశేమహాత్తరశిలానిక రేణైత్యర్థః) ॥ పిహి  
 తమాచ్ఛాదితం బిలముఖం-గుహాద్వారం, యోనసతఞ్ క్తస్సకాదాన  
 వస్యపునర్నిగమనాభావాధామితిభావః ॥ ౨౮ ॥ అపిధానతిరోధానపి  
 థానాచ్ఛాదనానిచైత్యమరః ॥ వష్టివాగురెరల్లోపహహాప్యోబువసగ  
 యోరిత్యశైరకారలూపః - స్వయముదశ్చరుద్గతవాష ఎన్నకాత్తస్మై  
 వాలినైనైవాపముదకం పితృతర్పణజలండుత్వాశ్చోకేన భ్రాతృనిధనజని  
 తవిషాదేన అంధః ఇతి కతావ్యతామూఢస్సక కిష్కింధాంవాలిపా  
 తితనగరిం అవాపంపౌవువంప్రవిష్టవానిత్యధః ॥ ౨౯ ॥—॥ అథే  
 తి ॥ అథానంతరం విదితోవిజ్ఞాతోన్మత్తాంతంవాలివినాశ రూపవార్తా  
 యైస్తేరమాత్రైర్మహాంతిభిః మయిభిషేచితైరాజ్యభిషిక్తైఃసతి సనా  
 లీమాయావినందానవంనిహత్యనం హృత్యఖరతరాభ్యామతిక్షయేన కతి  
 నాభ్యాం భుజపరిఘాభ్యాం నిజభుజాగళాభ్యాం విఘటితంవిదాత్రి  
 తంబిలవదనపిథానంగుహాద్వారాచ్ఛాదన శిలాఫలకయోనసతఞ్ క్త  
 స్సక తరసారంహసారసాతలాత్పాతాళ కుహరాల్ నిగత్య బహి  
 రాగత్యపురం కిష్కింధానగరిం ప్రవిష్టః తదాతీవదుష్టః బిలమధ్యే  
 యందానవేననిహతస్సాన్వదితతన్ముఖమాచ్ఛాద్యస్వయమజానన్నివాగ  
 త్యరాజ్యసుఖమనుభవత్యేషదోహిత్యత్యంతరోమాకాంతచిత్తస్సన్ని  
 త్యధః - ప్రభృష్టాశయమేతద్దశానాద్వినష్టబుద్ధిమితకతావ్యతాశూ  
 న్యమిత్యధః, అతపీవబహుశోబహువారం ప్రణివతంతమజ్ఞానదే

ధాతధ్యమముంజనం నిరాగనమపి నగరాన్నిరకాసయత్ || ౨౮ ||  
 X || తదనుతదనుధావనాత్కాందిశీకస్య మమవర్షతైస్త్రిన్నకుతోభ  
 యసశ్చారకారణమాకణ్యతామ్ || ౨౯ || X || పురైకదావావిన  
 మతనుభజబలమఖిలకులాచలచాలనచతురం చతురణ్వలంఘన జం  
 వం కృతమతోమదవరాధంక్షమస్పేతిపునఃపునః పాదయోర్నిపతంత  
 విత్యథః, తథాప్రతిపాదితం సమ్యక్గ్రాధితం యాథాతథ్యంయాథా  
 ధ్యంయేన తం తథోక్తం రక్తప్రవాహదశేనైవ త్వదీయనిధనమా  
 శ్శంక్య దానమాయంపునర్నిగమనాక్షమతయాబలమధ్యే మ్రియతా  
 మితి తన్ముఖమాచ్ఛాద్యాగతోస్త్రినతుద్రోషేణేతి కథితవస్తుగతి మి  
 త్యథః, యాథాతథ్యమరణ్యకాండే వాన్యఖ్యాతం రామలక్ష్మణ  
 యోర్యాథాతథ్యమిత్యత్ర || నిరాగనంవస్తుతోనిరపరాధమపి || ౨ || ఆ  
 గోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః, ఆముంజనం- మామిత్త్యథః - నగ  
 రాత్కిష్కింధానగరాత్ నిరకాసయత్ నిమోసితవాన్ నిరాస  
 యదితిపాతే వ్యయమేవాధః || ౨౮ || — || తదన్వతి || తదనునిష్కా  
 ననానంతరం తదనుధావనాత్ తస్యవావినఃకతుః అనుధావనాదను  
 సృత్యధావనాత్ || + || భీష్మాధానాంభయశ్చేతరిత్యపాదానత్వా  
 త్పంచమీ- కాందిశీకస్య భయదుగ్రతస్య || ౨ || కాందిశీకోభయదుగ్రత  
 ఇత్యమరః, మమాస్త్రివర్షతేఽముశ్యమూకేనాస్త్రికుతోభయమత్రైత్య  
 కుతోభయః వాలిభయశంకాహన్యత్యథః, || + || మయూరవ్యంస  
 కాదిహ్వయోవయోచ్చనీచాదపరామోచ్ఛావచాకించనాకుతోభయాదీ  
 తిత్తురుషే నిపాతనాత్సః - సచాసౌసంచారశ్చుతస్యకారణంపౌ  
 తురాకణ్యతాం హ్యయతాం || ౨౯ || — || తదేవవివృణోతి || పురై  
 తి || పురాపూర్వకాలే ఏకచాపకక్తికాదినై అతనుభుజబలమసల్ప  
 బాహుపరాక్రమశాలినం అతవవాఖిలకులాచలానాం మహేంద్రాదిన  
 ప్రకులపర్వతానాంచాలనైవిలాలతాపాదనైచతురం శక్తమిత్త్యథః ||

ఘాలంమందుభిర్నామబృందారకారిర్ములామకాయఃపరిభూయ సమ  
రేనమతిష్ఠత ॥ 30 ॥ X ॥ తదనునిహతస్య తస్యశరీరంవాలీబలావలేపి  
నసకలలోకవిలయవిలోలలలితౌతులబలవననచలితలఘుతూలలీలయా

క్లా॥ మశాంద్రోమలయస్సహ్యాశ్చక్తిమాన్మక్షవర్వతః । వింధ్యశ్చపా  
రియాత్రశ్చ సప్తైకేకులపర్వతా ఇత్యాది విష్ణుపురాణవచనం, తథా  
చతుర్ణామణావానాంఘనమతిక్రమణమిత్యుత్తరపథసమాసః, త  
త్రజంఘాలంజంఘావేగవంతం అతిజవమిత్యర్థః ॥ 31 ॥ జంఘాలో  
తిజవస్తుల్యాదిత్యమరః - పాశ్చిణిస్థాదాతొలజనస్తరస్యామితి మత్స్య  
భీయోలచ్చత్రయః, వాలినంబులాయకాయోమహిమకృతిః ॥ 32 ॥  
లులాయోమహియోవాహద్విషదిత్యమరః- మందుభిర్నామమండభిరి  
తిప్రసిద్ధః, బృందారకారిః సురరిపుఃకశ్చిద్దానవశత్యర్థః, పరిభూ  
యతిరన్యుత్య ॥ 33 ॥ అనాదరఃపరిభవఃపరిభావ స్తిరస్క్రియైత్యమరః  
సమరేయధిసమతిష్ఠతసంస్థితఃమృతః, వాలినానిహతోభూదిత్యర్థః  
॥ 34 ॥ సంస్థాచారెద్ధితౌమృతావిత్యమరః - సంస్థాన్వాత్రిస్తతేమణా  
థాల్లజ్జ్ ॥ 35 ॥ సమవప్రవిభ్యస్తఇత్యాత్తనేవదం ॥ 36 ॥ — ॥ తద  
న్వీతి ॥ తదనునిహతస్యమృతస్య తస్యమందుబెశ్శరీరంవాలీబలావలే  
పేన నిజభుజబలగర్వేణ శౌతునా ॥ 37 ॥ అవలేపస్తుగర్వస్యాల్లవ  
నెదూషణైఃచెతివిశ్వః- సకలలోకవిలయేజగత్ప్రళయేవిలోలః విశే  
షేణచంచలః ॥ 38 ॥ లోలశ్చలసత్పష్టయౌరిత్యమరః, లలితోవికసితః  
వ్యాసనశీలఇతియావత్ ॥ 39 ॥ లఘవికాసఇతిధాతోకర్తరిక్తః అశు  
లబలఃనిరుపమశక్తిశ్చయఃపపనఃప్రళయకాలప్రచండమారుతిఇత్యర్థః  
తేన చలితముద్భూతం యల్లఘుతూలం తస్యలీలయాశిత్పద్యఫలీలయేతిని

( విలోలదతులబలవననచలితలఘుతూలకులలీలయేతి పాశే విలోలకా  
విశేషేణచలన్ ॥ 38 ॥ చలల్లోలంచలాదలమిత్యమరః । తూలకులం  
కార్పాససమూహఇత్యర్థః

మతంగాశ్రమక్షితౌ క్షిప్రమక్షిపత్ ॥ 30 ॥ ప॥ తత్ర వాలికరనున్ననిష్ప  
తద్దుందుభివృథవర క్తబిందుభిః । పాటలంతదభవన్తు నెరవనంతస్యవక్త్ర  
మపిరోషరూపితమ్ ॥ 31 ॥ X ॥ తతోమతంగ శాపబలాదవాలివశ్య  
మృశ్యమూకంవిమృశ్యాన్తి విస్తృతపురనివాస సుఖమయిసుచిరం  
నివసతిసతి ॥ 32 ॥ ప॥ అయమసుఖయదేవం దేవధీమాహనూమా  
దర్శనాః, మతంగస్య, మహాపేరాశ్రమక్షితౌ తపోవనసీమ్ని క్షిప్ర  
దుశితం, అక్షిపత్ప్రేరయామాననిపాతయామానేత్యర్థః ॥ 30 ॥ — ॥  
తత్రైతి ॥ తత్ర తస్మిన్ క్షేపణసమయేవాలినఃక రాభ్యాంసున్నః ప్రియః  
+ నుదవిదెత్యాదినా నిప్రాతకారన్యసకాః, అతపవనిష్పతన్నిగ  
చ్ఛా యోదుందుభిదుండుభికాయః; తత్ప్రభవైస్తదుత్పన్నైః  
క్తబిందుభిశ్శాతవృషైః మునేమతంగస్య, సంబంధితప్రసిద్ధం వ  
నంతపోవనంపాటలంర క్తవణమభవత్ తథాతస్యమునేవక్త్రవదన,  
మపిరోషణనిజతపోవనమలీకరణజనితకౌపెన రూపితం ఆలిప్తం,  
తోపాటలమభవత్ కాయంమదీయతపోవనస్య కాలుష్యమాపాదిత,  
వానితి మునిర్భృశమాగ్రహావిష్టోభాదిత్యర్థః - అత్రమునివనవదన,  
యోః ప్రకృతయోరేవ పాటలితత్వ, సంబంధాదౌపమ్యస్యగమ్యత్వా  
చ్ఛ, కెవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా, రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ 31 ॥  
తత ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం మతంగస్యవాలినైవ, తత్కృతమితి నిజత  
పోవలేన విజ్ఞాతవతోమతంగ మహామునేః శాపబలాత్ - ఇహానైనా  
ప్రవేష్టన్యం ప్రవిష్టస్య వధోభవేదిత్యేవం రూపక్రిరామాయణోక్త,  
శాపవశాదిత్యర్థః - ఋశ్యమూకమవాలివశ్యంవాలినః ప్రవేష్టుమశ  
క్యమిత్యర్థః - విమృశ్యాలోచ్యఅన్తి ఋశ్యమూకేమయిపురనివా  
సేన, పత్రనవాసేన యత్సుఖంజాతం తద్విస్తృతయెన తస్మిన్ చోక్త  
ఇతి విధేయవిశేషణం రాజ్యసుఖాదవ్యధిక సుఖమనుభవితరీత్యర్థః -  
ముచిరుంబహుకాలంనివసతి వర్తమానెనతి ॥ 32 ॥ — ॥ ఆయమితి ॥

రిపురిశి భవతోపిత్రస్తమసౌజసంమామ్ | దవహుతవహధూమస్తామ  
 ఇత్యంబువాహాద్భ కితమివమయూరంమాదుతోవారిశితః || ౩౪ || X || శృ  
 త్వాతురామశ్శోకోదగ్ధాం సుగ్రీవగిరమధయద్యేవంమహాభాగః మా  
 భైషీ. మమశిలీముఖవవలీముఖస్య. తస్య సూక్ - కాళక్షేపమప్రా  
 హేదేవస్వామిక్, ఊహావోహాధక్షజ్ఞానెన తత్త్వనిర్భాకరణాభీషా  
 నిత్యమస్యాస్తీతిధీమాక్ || + || నిత్యయోగేమతుప్, అయమిష్టహస్తః  
 నిదేశః హనూమా రిపుః వాలిప్రహితాయంయఃకశ్చన శత్రురితి  
 మత్వైతిశేషః - భవతస్తవత్తాపిమల్సఖ్యాధం సమాగతాదపీత్యపిశ  
 భ్నాధః, త్రస్తంభీతమస్తాజనంనష్టలైజన్మంమాం ఏనమనేనప్రకా  
 రేణ యుష్టత్ప్రవృత్తిపరామశః పూర్వక సఖ్యానుసంధానయాపెణే  
 త్యధః - అనుఖయత్ అహిషయత్ కథమివవారిశితః సనిలనంఘ  
 ర్మశీతలః మాదుతః వాయః, దవహుతవహస్యదవానలస్యధూమస్తా  
 మోధూమపటలమితి మత్వాఅంబువాహజ్వలధరాత్ అత్తొల్లాసకరా  
 దెవైతిభావః, చకితంభయసంభ్రాంతం మహ్యమతిశయేన. గౌతీతిమ  
 యూరం బహిణమివ || ని || మయాగోబహిణోబహిణాత్ప్రమధః  
 + పృషాదరాదిత్వాత్సాధుః - అత్రశ్రోత్రీపూర్ణోకపమాస్థాచాంబు  
 వాపేధూమస్తామభ్రమాద్భ్రాంతిమతాంగేన సంకీర్త్యతే- మాలినీన్మ  
 త్రమ్ || ౩౪ || — || శృత్వైతి || రామఃకొదగ్ధాం శోకబహుళాం  
 సుగ్రీవగిరం శృత్వా అథానంతరం పేమహాభాగప్లవగమండలసార్వ  
 భౌమయద్యేవం త్వదుక్తప్రకారసీవ నిశ్చితశ్చేదిత్యధః - మాభైషీ  
 భయపరవశోమాధూమతః మమశిలీముఖవవ || ని || అలిబాకౌశిలీము  
 ఖాపిత్యమరః, సస్యసలీముఖస్యకపివాలినః || ని || కపిప్లవంగప్లవ  
 గళాఖామ్యగవలీముఖా ఇత్యమరః, అహం ప్రకౌక్ || ని || పుంసి  
 భూమ్నససః ప్రాణాత్ప్రమః, కాలక్షేపంకాలవిలంబనంఅపాన్య  
 త్యక్తాన్ క్షిప్రమేవేత్యధః, పాన్యతి హరిష్యతిఇత్యేవ ముక్తా త



న్యపాన్యతీత్యక్త్వా తత్ప్రత్యయాథఁ పాదాంకేష్టేన ప్రిరితదుం  
 మభికళెబరభర స్తత్కర్తావ్యత్ప్రప్రస్యతస్యసుగ్రీవస్య ప్రార్థనయా  
 సప్తధువన స్తంభసంభావనయాకిల సప్తధాధాతాప్రసవధ్యూమాన ప  
 రిణాహరోహణాన ప్రసాలానవిధేయయాతుధానకులవధవిధాయ కేనసా  
 యకేనవివ్యాధ ॥ ౩౫ ॥ X ॥ సోయంసాయకోనికటగిరికటకమపి పాట

త్ప్రత్యయాథఁ విశ్వాసోత్పదనాథఁ ॥ ౩౬ ॥ ప్రత్యయోధీనశవధజ్ఞా  
 సవిశ్వాసఃపేతుష్విత్సమరః, పాదాంగుష్టేన ప్రిరితాదశయోజన ప  
 త్యంతర క్షిప్తాదుందుభికళెబరమెవభరాయేన సతథో క్తస్సకృతపూర్వం  
 వాలీనిజభుజాభ్యాంయావద్బలముద్భామ్యేదంకళెబరముత్తిప్తవాక్  
 తదేతత్పాదాంగుష్టేనవి నిక్షిప్తం చెత్తస్మాదవ్యధికబలాయమితిమయి  
 విశ్వాసాన్యభవదిత్యాశయేన తథాకృతవానిత్యథః, తతఃతత్కర్త  
 ణాపాదాంగుష్టేనదుందుభికళెబరప్రిరణరూపకృత్యేనాన్యత్ప్రప్రస్య  
 పూర్వంమేదోమాంసాదినా అతిభారవదిదమిదానీంతుకేవలాస్థిప్రా  
 యమతపవ తత్ప్రేరణేన కథంమమవిశ్వాసోభవదిత్యవ్రతుష్టస్యేత్య  
 థః - సుగ్రీవస్య ప్రార్థనాయాచ్ఛయా హేతునాసప్తానాం  
 భువనానాం లోకానాం స్తంభసంభావనయా . ఆధార స్తంభకరణచ్ఛ  
 యాకిలత్యభీకేవస్తుతస్తు స్వభావతపవేతిభావః, అతపవోత్ప్రేక్షానస్త  
 థాసప్తప్రకారైః ॥ + ॥ ప్రకారవచనేధాల్, ధాత్రాబ్రహ్మణాప్ర  
 వర్త్యమానాప్రపచీయమానాపరిణాహరోహా విశాలతాచ్ఛాయాయే  
 మాం తాక్ అతివిశాలానభ్రం కషోంశ్చేతిధావః ॥ ౩౭ ॥ పరిణాహో  
 విశాలతా - నగాద్యారోహణచ్ఛాయావతిహమరః, సప్తసప్తసం  
 ఖ్యా కాక్ సాలాక్ సజ్జకతరూక్ అవిధేయయాతుధానకుల వధవి  
 థాయకేన దుర్వినీతరాక్షసవంశవినాశకేన సాయకేన బాణేన వివ్యా  
 ధ బిభేదెత్యథః ॥ ౩౫ ॥ — ॥ సఇతి ॥ సోయంసాయకోయోసాలాక్  
 బిభేదసాయమిత్యేత్యథః, నికటగిరికటకం సమీపస్థవర్షతనితలంబవపిషా

యోమాస ॥ ౩౬ ॥ ప ॥ నిర్భిన్నసాలకటకోస్త్రియథాతథాత్వంపాల  
స్త్యసాలకటకంఠమధిపాటయేతి । ఊచేతిలాదశనజాతరవేణనూనంత  
స్తేవలీముఖవరాయశీలీముఖస్యః ॥ ౩౭ ॥ X ॥ తతస్తత్ప్రత్యయా  
దాహూతేన పురహూతతనయేనసాధాంతస్యతలాతలియద్దెవ్రవృత్తే

టయోమాస ॥ ని ॥ కటకోస్త్రినితంబోద్రెరిత్యమరః, దుందుభికాయ  
ప్రేరణమాత్రేణాయంమాంనవిశ్వసితవాక్, కింతునిజవాసరసాన్విభాష్య  
నమత్ప్రభావంజ్ఞాతుమశక్తువన్నెవసప్తసాలనిర్భేదనయాచితవాక్  
తథాచ తానన్తాత్రభేదనే మమకియద్ధస్తలాఘవ మిత్యభినివేశవతా  
ఋరామేణ తస్య తథాప్రయక్తత్వాదితిభావః - తథాచ ఋరామా  
యణం, సవిస్మష్టోబలవతాబాణస్సవ్విణపరిష్కృతః-భిత్తాస్ససాల్పాక్  
గిరిపర్జ్వం సప్తభూమింవివేశహేతి ॥ ౩౬ ॥ — ॥ నిర్భిన్నేతి ॥ య  
థాయేనప్రకారేణాహంనిర్భిన్నాః విదారితాః సాలకటకాస్సప్తసాల  
గిరినితంబాయేన స తథోక్తోస్తి, తథాతేన ప్రకారేణత్వం పాలస్త్య  
స్యరావణస్య సాలకటకంపురప్రాకారనితంబప్రదేశం ॥ ని ॥ పా  
కారవృక్షయోస్సాలస్సాలస్సజ్జతరుస్త్యతః, కటకంవలయేసాహృ  
జధానీనితంబయోరిత్యభయక్రాపి విశ్వః, యధియద్దేపాటయవిదా  
రయశ్చత్యేవం ప్రకారేణ సశీలీముఖారామబాణఃశిలాదశనజాతరవేణ  
పాషాణవిదారణ జనితద్వనినాతస్తేవలీముఖవరాయ సుగ్రీవాయఊ  
చేఉక్తవాక్, నూనమిత్యత్యైత్త్రాయాం తాదృగ్గావబాణ సామ  
ధ్యంనిరీక్ష్యసుగ్రీవోవాచినంహనిష్యత్యయమితివిశ్వసిత వానిత్య  
ధాః- వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౩౭ ॥ — ॥ తత ఇతి ॥ తతస్సాలవిదార  
ణానంతరం, తత్ప్రత్యయాత్సాలవిదశన రూపవిశ్వాసాదాహూతేన  
యద్ధాధామాకారితేన పురహూతతనయేన సాధాంవాలినాసహ, త  
స్యసుగ్రీవస్య, తలైశ్చతలైశ్చప్రహృత్యైదంయద్ధం ప్రవృత్తమితితలా  
తలి ॥ + ॥ తత్రతేనేదమితి స రూపేణతిసమాసః, అన్యేషామపి దృ

సుజనదుజనయోద్భవరూపతో వివేక్తుమక్షమతయా సదసిహచ ॥  
యమతామపేతఇవవాగ్గీతయోరవిశేషవేషకర్తవ్యోద్భవ మనవగచఘ్న  
న్నముక్తశరోభూద్ధాశరధిః ॥ 31 ॥ X ॥ సుగ్రీవస్తువాలిబలాసహత  
యాలబ్ధదైన్యోవదాన్యఇవమార్గణాపాతమార్గే చక్షుర్విక్షిప్తపన్నవగత

శ్యతఇతి దీఘః ఇచరాధ్వనీహారఇతీత్రవంతచ తద్వద్ధంచత స్తిక్  
ముష్టియద్దఇత్యధః, ప్రవృత్తజాతెనతి సుజనదుజనయోద్భవమం  
తరయోపతే అక్రమవశాద్వివేక్తుంవిచిచ్ఛ వక్తుమక్షమతయా అసమ  
ర్థకతయా హేతునాసదసినభాయాంవాచం యచ్ఛతీతివాచం యమః  
మోసీ ॥ 31 ॥ తపస్వీతాపసఃపారికాంక్షీవాచంయమోమునిరిత్యమరః  
+ వాచియమోవృతఇతి ఖచ్చగ్రీవయః వాచంయమపురందరాచేతి ॥  
పాతనాన్తమాగమః, తస్యభావస్తత్తాతాం నిర్వచస్తమిత్యధః, ఉ  
పతః ప్రాప్తః వాచాన్యసంతీతి వాగ్గీవావమాకః ॥ 31 ॥ వాచాయ  
క్తైవమర్వాగ్గీవావమాకోతివక్తరిత్యమరః + వాచాగ్నినితిగ్నినిప్ర  
త్యయః; సత్తవేత్త్యవమా, దాశరధిః శ్రీరామః అవిశేషవేషకర్త  
వ్యో అభిన్నహారాద్యాభగణ జనితకౌభాచేష్టితయోః తయోర్వా  
లినుగ్రీవయోః భేదమంతరమనవగచఘ్న జానన్నముక్తశరోపసయ  
క్తబాణోభూత్, యథావాగ్గీతుల్య రూపతావత్సుజనదుజనయో  
ర్భేదమజానన్న యమేషఇతి వక్తుంసశక్నోతి తథా శ్రీరామో  
పి తయోస్తుల్యవేషకర్తవ్యత్తత్సర్వరూపభేద మజానానోమూలఘా  
తభయాచ్ఛరంప్రయోక్తుమశక్నవేంస్తూష్టిముదాస్తేస్తేత్యధః ॥ 31 ॥  
తతఃకిమిత్యతదా ॥ సుగ్రీవఇతి ॥ సుగ్రీవస్తుశబ్దోష్కర్ధకః సస  
హతఇత్యసహః + పచాద్యచ్ వాలిబలస్య వాలిపరాకృమస్యఅస  
హతయా అక్షమతయా లబ్ధదైన్యః ప్రాప్తదీనభావః, విహ్వలస్స  
న్నేత్యధః వదాన్యోబహుప్రదఇవ ॥ 31 ॥ సుగ్రీవదాన్యస్థూలలక్ష  
ణానశౌంధోభిహుప్రద ఇత్యమరః, మార్గణాపాతమార్గే శ్రీరామ

ధృతిస్సుదూరమపాసరత్ ॥ ౩౯ ॥ ౫ ॥ తమేనమృత్యుమూకముకప  
 త్రౌపయానిషణ్ణంవిషణ్ణ హృదయందయాళురాలాక్య తైగ్రలాక్ష్యే  
 కథనీరామస్తద్భేదమవగన్తుకామఃకామప్యభిజ్ఞానమాలాం సుగ్రీవ  
 సాయకాగమనమాగేఅధిజనాగమనమాగేచెతి శ్లేషసంకీర్ణాయ  
 ముపమా ॥ ౫ ॥ మాగౌతౌసాయకాధిజనావినిఘంటుః చక్షుర్వి  
 ష్టిష్ణక్ దృష్టింప్రసారయత్తదాగమనాశయేనేతిభావః తతః అవగత్  
 ధృతిః నిరస్తదైర్యసన్ సుదూరమతివివ్రకృష్టదైవమపాసర దపస్స  
 తవాత్ పలాయితవానిత్యథః ॥ ౩౯ ॥ — ॥ తతఃకిమతఅహ ॥ త  
 మితి ॥ త్రౌపయాపరాజయలజ్జయాహేతునాముత్యమూకముత్యమూ  
 కగిరా భాషణశ్రవణాశ్చిత్తామూకః తెనతుల్యంతద్వత్ నిర్వహాశ్ర  
 త్యథః ॥ ౫ ॥ మూకస్తువస్తుంశోతుమశ్చిత్తత్యమరః+తేనతుల్యం  
 క్రియాచెదవతిరితివతిప్రత్యయః, నిషణ్ణముపవిష్టం, విషణ్ణహృదయంవి  
 షాదాకాంతచిత్తమ్ ॥ \* ॥ విషాదశ్చైతసోభంగ ఉపాయాభావచింత  
 నైరితిలక్షణం - తమేనంసుగ్రీవంవిలోక్యదయాళుఃకారుణికః పరమః  
 శ్చప్రహణేచ్ఛురిత్యథః ॥ ౫ ॥ సుర్వదయాళుఃకారుణికఇత్యమరః- త  
 థాత్రయాలాకాస్తైగ్రలాక్యం ॥+॥ చాతుర్వణ్యాదిత్వాత్వావర్ణే  
 ష్యప్రప్రత్యయః- తతైగ్రకథనీజగదేకధానుష్కృత్యథః ॥ ౫ ॥ ధ  
 నీధనుష్టాన్ధానుష్కృత్యమరః ॥+॥ వీర్యాదిత్వాదినిః - విశేషణద్వ  
 యేనాప్యస్యకార్యనిర్వహణదక్షత్వంసూచ్యతే, స రామస్తద్భేదంత  
 యోర్వావిమగ్నీవయోర్భేదమంతరం అవగంతుకామో జ్ఞాతుమిచ్ఛ  
 స్సన్ ॥ + ॥ తుంకామమనసారపీతితుమునోమకారలూపః, కామపి  
 కాంచిత అభిజ్ఞాయతేనేనెత్యభిజ్ఞానంలక్షణం-తథాధూతాచసామాలా  
 చతామభిజ్ఞానమాలాంభేదప్రత్యాయక గజపుష్పిమాలామిత్యథః-  
 గజపుష్పినాగపుష్పినామలతా - ఉక్తంచక్రిరామాయణే ॥ క్లో ॥ త  
 తోగిరితపేజాతాముత్పత్కుసుమాయతామ్ । లక్ష్మణోగజపుష్పిం

గ్రీవాయాం బాణనివాగణనిపుణాంసిద్ధౌషధీమివబద్ధావ్సూయోపివాలి  
 సమాహవాయాహ్వయైతితమాదిదేశ ॥౪౦॥ X ॥ పునరవ్యవాప్యకిష్కి  
 ధ్నాం పజ్జన్యఇవగజ్జతితస్మిన్ సుత్రామపుత్రస్తారాభిహితాంహి  
 తాక్తిమతిక్రమ్యదురతిక్రమతయానియతెస్సమార్బ్ధసమరోదాశరథి  
 నిశితతరశరశకలితవక్షఃస్థలఃక్షితితలనివపాత ॥ ౪౧ ॥ X ॥ అథవిదితవృ  
 త్తాంతానంతతాశ్చునిష్యందకలుషతరతారాశారానగరాన్నిగృత్యవా  
 తాం తస్యకంఠేవ్యసజ్జయదితి, నచైవంత్రిరామస్యాత్రకర్తృత్వవిరో  
 ధః. ప్రయోజకకీతఃరితథాత్వపచారాదితి, సుగ్రీవగ్రీవాయాంబాణ  
 నివారణేశరనిపాతనివతనే నిపుణాంసమథాంసిద్ధౌషధీ మివెత్సు  
 త్ప్రేక్షా- బద్ధావ్సూజ్జ్యభూయఃపునరపివాలినంతహవాయతహవంక  
 తుం- ఆహ్వయతకారయైతితంసుగ్రీవమాదిదేశఆజ్ఞప్తవా ॥ ౪౦ ॥  
 ॥పునరితి॥ తస్మిన్సుగ్రీవేపునఃభూయోపి, కిష్కింధామవాప్యపజ్జ  
 న్యేమేఘఇవగజ్జతిగజ్జనంకుర్వతిసతి, సుత్రామపుత్రావాలీతార  
 యానిజభార్యయాఅభిహితాముక్తాంహితాక్తిహితవచనమ్ ॥\*॥ నన  
 హాయమహంమన్యేసుగ్రీవంతముపాగతం॥ అవష్టబ్ధసహాయశ్చయమా  
 శ్రిత్యసగజ్జతీత్యాది త్రిరామాయణోక్తదూపామిత్యథః, అతిక్ర  
 మ్యోల్లంఘ్యనియతేఃదైవస్య ॥౫॥ నియతిర్నియమేదైవఃకృత్యాశ్చతః -  
 దురతిక్రమతయాదుర్విలంఘతయాచేతునాఅతిక్రమణస్య కర్తవ్య  
 శక్యతయైత్యథః సమార్బ్ధసమరః ప్రకాంతయద్గన్తృతథాదాశర  
 థేః త్రిరామస్యనిశితరొతిత్క్వఃసచాసాశరశ్చ తేనశకలితం విదలి  
 తం వక్షఃస్థలమరః ప్రదేశోయస్యసతథోక్తస్స, క్షితితలేభువినివ  
 పాతస్య పతదిత్యథః ॥ ౪౧ ॥ —॥ అథేతి ॥ అథ పతనానంతరం విది  
 తావిజ్ఞాతఃవృత్తాంతావాలివధరూపవాతాయయాసాతథోక్తా, అత  
 ఏవసంతతాశ్చునిష్యందేననిరంతరహృష్టసంపాతేన కలుషతరే అత్యం  
 తమాపి తెతారెకనీనకేయస్యాస్మా ॥౫॥ తారకాక్షుఃకనీనకేత్యమరః!

దీవారితమివవారణయూధపతినిభయనిరీక్షమాణః సుగ్రీవముద్గతగ్రీ-  
వముత్థాతుమక్షమగ్నమాతలార్చిత కూర్పరయుగళంగళదన్యకప్రసర-  
శారశరీరంశరాసనశిఖరన్యస్తహస్తేనసన్నికషణ్ణితేన కాకుత్స్థేనకృత  
సల్లాపమపేతాడంబరమివామ్బునిధిమస్తాన్తుఖమివ మయూఖమాలి

తారావాచపత్నినగరాల్ పురాన్నిగత్యవార్యాంగజబంధనస్థానైః ॥

ని॥ వారీతుగజబంధనీత్యమరః - వారితంనిరుద్ధంవారణయూధపతిం గజ-  
యూధనాథమివస్థితమిత్యథః, ఉపమాలంకారః, ॥ని॥ యూధనాథస్తు  
యూధపతిత్యమరః - అతవననిభయంభయరహితంయథాతథానిరీక్ష-  
మాణః అవలూకమానః సుగ్రీవోయంతం ఉద్గతగ్రీవమాత్మప్రహత్వా  
ప్రతీక్షశాథమున్నమితకంధరం, తథాప్యత్థాతుమక్షమమసమర్థంధ్య-  
థప్రహారవేదనయాఇందియపాటవాభావాదితిభావః, అతవనక్షమాత-  
లెఅపితంనిక్షిప్తం కూర్పరయుగళం కపాణిప్రదేశయుగ్లం యోనతం  
తథోక్తం తదవష్టంభేన స్థితమిత్యథః ॥ ని ॥ సాన్యత్రపాణిస్తుకూర్ప-  
రశత్యమరః, గళదన్యకప్రసరేణసన్యంధమానకొణితాభివ్యాప్త్యాశారం-  
కృష్టరక్తసితవణాయుక్తంశరీరం యస్యతమ్ ॥ని॥ కృష్టరక్తసితేశారశ-  
తియాదవః- అథవాశార్దంగంపుక్తం శరీరంయస్యతమ్ ॥ని॥ కరంభఃకర-  
భశ్శరస్సంపుక్తః ఖచితస్సమావృతహలాయుధః, తథాశరాసనశిఖరౌ-  
చావకోట్యాంసన్యస్తానిక్షిప్తః హస్తాన్యైవలైఫతథోక్షేభద్రానుమాణాం-  
తథాఅచారాదితిభావః, సన్నికషణ్ణితేన సమీపవర్తితాకాకుత్స్థే-  
న త్రిరామేణసహకృతసల్లాపంవిహితసంభాషణమ్ ॥ శ్లో॥ పరాఙ్ము-  
ఖపథంకృత్వా కోనుప్రాప్తస్తవ్యయాగుణః ॥ యదహంయద్దసంరద్ధ-  
స్తవ్యత్రైవేనిధనంగత ఇత్యాదిరామాయణోక్తసంభాషణ తత్పరమి-  
త్యథః ॥ని॥ సల్లాపోభాషణంమిథత్యమరః- తథాలపేతాడంబరంత-  
వగతసంరంభం కల్లోలాద్యభావేన స్థితమిత్యథః ॥ని॥ ఆడంబరో-  
స్త్రీసంగభగత్యమరః, ఆడంబరశబ్దో వ్యాఖ్యాతః, అంబరుహడంబర

నంవాలినమాలింగ్య సావజ్జోత్తంసితతదుత్తమాంగారఘనాథమిత్ర  
మకథయత్ || ౪౨ || ప || కారుణ్యంనిరవధియత్తవప్రసిద్ధంశీతాంశో  
స్సహజమివార్తిహరజేత్యమ్ తత్సర్వంమనుకులనాథరమ్యకీర్తయతాప్తి  
పాత్మధయకథంత్యయానిరస్తమ్ || ౪౩ || ప || ఏవంవిధేప్రీతమేవప్య  
చౌర్యేత్యత్ర, అంబునిధింసముద్రమివతథాఅస్తాన్తుఖమస్తంగచ్ఛంత  
మిత్యధః, మయూఖమాలినం సూర్యమివస్థితమిత్యుపమాద్యయం,  
వాలినమాలింగ్యా శ్లిష్టస్వాంకో త్తంసితం నిజోత్సంగక్షిప్తంతస్యవా  
లిన ఉత్తమాంగంశిరీయయాసాతథోక్తాసతి || ౫ || ఉత్సంగచిహ్నాయో  
రంకః- ఉత్తమాంగంశిరశ్శిష్టమితిచామరః - రఘునాథంశ్రురామం  
ప్రతిఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణ అకథయదవాచత్ || ౪౨ || — || త  
త్ప్రకారమేవవాహ || కారుణ్యమిత్యాదినాశ్లాకషట్యైః || హేమ  
నుకులనాథమనువంశనాయకమహాకులీనేత్యధః.. తాదృశస్యాపి మ  
నువంశస్యత్వయైవసనాథత్వమతస్తస్మాత్సత్త్వం కింవణసీయమితి  
భావః.. తథాపారమ్యకీర్తయణీయకీర్తిసంపన్న శ్రురామ, శీతాం  
శోశ్చంద్రస్య సహజంవైసగిక మూర్తిహరిపరోపతాపశాంతికరం వి  
శేషణద్యయ మేతత్కారుణ్యపి యోజ్యం శైత్యంశిశీరత్వమివతవనిరవ  
ధినిర్దరావమియతానవచ్ఛిన్నంపరిమాణశూన్యమిత్యధఃయత్కా  
రుణ్యంకరుణా + సావధేష్యజ్ఞో ప్రసిద్ధంలొకవిఖ్యాతమభూదితి  
శేషః || ౫ || కారుణ్యంకరుణాఘృణైత్యమరః - సర్వంసమగ్రితతాగ్రు  
ణ్యంమత్పాపాన్తదీయదుష్కృతాద్ధేతాఃపతివిపత్తైఃపత్నీదురదృష్టహే  
తుకత్వాదితిభావః త్వయాకథంబుతః నిరస్తంత్యక్తం కథయతిభిధేహి ||  
నిరవరాధోయంమత్ప్రణేశ్వరస్తవయా అకారుణికేనైవ కథనిష్కా  
రణం నిహతఇతిభావః, ప్రహషణీన్యత్తం || ౪౩ || — || ఏవంసా  
ధారణ్యనాపాలభ్యసంప్రతిస్వస్యాపునహతింప్రార్థయలే, ఏవం  
విధఇతి- హేతాటకారే తాటకాంతకరఘుపుంగవరఘుశ్రేష్ఠ శ్రురామ

నపతజీవాంమాం రాక్షసీతిరఘువుంగవసాధుబుద్ధావ్ బాణంవిముఖ్య  
మయిసంప్రతితాటకారేశేయోమహద్దయితసంగమకారిణస్తే ॥౪౪॥  
సాధారణీక్షితి(భృశాం)ధుళాం)మృగయేతిపూర్వము. క్తంత్యయైవజనసం

ప్రియతమే ప్రాణేశ్వరే, ఏవంవిధే ఈదృక్ప్రకారే. మృతేనత్యే  
పీత్యధః - అనపతజీవామనిగతప్రాణాంమాం రాక్షసీతిరాక్షసి.  
ప్రామేతిసాధుసమ్యక్ బుద్ధావజ్ఞాతాన్, ప్రియతమవివక్షిసహస్రస్య  
రాక్షసీలక్షణతావదితిభావః, మయిఉక్తప్రకారేణ రాక్షసాన్యంనవప్ర  
తీదానీం బాణంవిముంచమాంప్రహరెత్సధః, తాటకాలతకస్య తేవ  
రాక్షసి. సంహరణముచితమేవేతిభావః, ననుతాటకాసంహననేనవరో  
పద్రవ. శాంతిరూపం ఫలలబ్ధం త్వత్ప్రహరణాత్క్రింఫలమీత్యతేతదే  
॥శ్రేయఃకృతి॥ దయితేన. సహసంగమంకరొత్తితి. దయితసంగమకారిణః

ప్రాణేశ్వరేణమాంయోజయితఇత్యధః-తేతవవహచ్ఛేయఃఘన  
భ్యుదయః పుణ్యంవాభవిష్యతీతిశేషః ॥ \* ॥ మృతేమియేతయాసా  
దీసావిజ్ఞేయాపతిస్రైతిస్తరణాత్ మమాయంధర్మవతథాచతాదృశధర్మ  
ప్రవతకస్య. తవసుకృతం కేవలణనీయమితిభావః ॥ని॥ సాన్విధర్మమ.  
ప్రియాంపుణ్య శ్రేయసీసుకృతంవృష ఇత్యమరః- ఏతదాదభ్య స్లోక  
చతుష్టయవర్ణంతం వనస్తతిలకావృత్తమ్ ॥ ౪౪ ॥—॥ నను తథాపి  
హింసామహ్యం నరొదశఇత్యాశంజగ్న్య తత్రావపత్తిమాహ ॥ సాధా  
రణీతి ॥ హేసత్యవాదికా యధార్థభావణశీలతస్తస్త్వయాసత్యమేవ.  
సర్వధాపరిపాలనీయమితిభావః ॥+॥ తాచ్ఛీల్యేణిని, క్షితిభృతాంరా  
జ్ఞాం మృగయాజగేటః ॥ని॥ ఆచ్ఛోదనంమృగవ్యంస్యా దాఖేటా  
మృగయాప్రియమివవర్ణః- సాధారణీకలనమృగా ॥ \* ॥ మృగ  
యాఽసూయసఘాభృతాంఘృతామితి సస్యాని స్యయితావదితిభావః.  
ఆగ్నిధ్రుసాధారణాదప్యక్తస్యఇతికల్పస్తత్వ ట్టేజీవ-ఇత్యేవ. పూర్వం  
పురాతన్యయైవత్యన్తుభేదైవజనసంనదిజనసమాజ- సత్వసాక్షికమిత్యర్థః



సదినత్యవాదే శాఖామృగీంతదిహమారయమాంశరణకొనామరామ  
మృగయర్దయలెమ్మగీణామ్ || ౪౫ || సంత్రస్యపూర్వమముత స్తవబంధురె  
షభేజేయధాద్రిమకుతోభయమృశ్యమూకమ్ | భర్తామమాయమపిరా

ఉక్తయాన్తిరాజషయశ్చాత్రమృగయాంధర్మకొవిదాఞ్చి కథితమి  
త్యథః, తత్తస్మాత్కాగణాదిషాదానీం శాఖామృగీంవాసరిం || ౪౬ || బా  
తెరశ్రీవిషయాదయోపధాదిజీమ్, మాంశరణబాణేనమారయవినాశ  
యప్రాణైర్వియోజయేత్యథః యుక్తంచైతదిత్యథాంతరంస్యస్యతి

షారామకోనామకొవామృగాన్యాతీతిమృగయఃమృగసంహరణశీలిః  
+ || మృగయాన్విదయశ్చేత్యాణాదికఃకుప్రత్యయాంతోనిపాతితః, మృగీ  
ణాంమృగాంగనానాందయలెదయాంకుడుజేదయయామృగాంగనాఃకో  
వామృగయరుపేక్షతథ్యథః, అతస్తస్యసత్యవచనానుసారేణావ

శ్యంమాంప్రహరతిభావః - దయాక్రియాంప్రతికర్తవ్యేపిఅనుకరోతిభ  
గవతోనాదాయణస్య తస్యవాసుకరోతీత్యాదివత్సంబద్ధమాత్రవివక్షా  
యాం, మృగీణామితిపక్షీచనవిరుధ్యతే || యథాభాభారవిః, సాల  
క్షీరుపకురుతేయయాపరషామితి, శధాత్రిహషేణచ, సాధూనాముప

కతుణం లక్ష్మీంద్రీష్టుంవిహాయసాగస్తుమ్ || సకుతూహలితస్య మనశ్చ  
రితంచ మహాత్తనాంశ్రోతుమితి || ౪౭ || — || అ || సంప్రతివాచప్ర  
హరణప్రయక్తాభిమానాపి నకార్యఇత్యాహ || సంత్రీస్యేతి || షా  
రామవీర్యోయంతవబంధుస్సుహృత్ సుగ్రీవః, పూర్వమముతోముష్టా

దావలినః + భీత్రాధానాంభయషాతురిత్యపాదానతావత్ప్రచమన్య  
స్తసిః, సంత్రస్యసంత్రానం ప్రాప్యయథాయెన ప్రకారేణనాస్తి  
కుతాపిభయమలైత్యకుతోభయంవాలిభయశఃకా శూన్యమిత్యథః,  
మయూరవ్యంసకాదిమనిపాతనాత్సాధురిత్యుక్తం ఋశ్యమూకమద్రిం  
గిరిమగ్ణమిత్యథః, భజేప్రాప్త, తథాలయం మమభతాప్రా

(వస్తుతస్తుఅధిగర్భదయేశాం కర్తవ్యేకర్తవ్యేషత్వవివక్షాయాంపక్ష్యే)

మశరైరభేద్యం ప్రాప్తౌ మదీయహృదయచ్ఛలమద్రిదుగ్ధమ్ ॥ ౪౬ ॥ నా  
హంసు కేతుతనయానచనప్తసాలీవాలీనచత్రిభువనప్రథితప్రభావః ।

శేశ్వరోవాల్మీపిఅముతాముష్ణాత్త్వత్తస్సుగ్రీవాదావసంత్రస్యశరైస్తావ  
కదాజైరభేద్యం భేత్తుమశక్యమితికాఠిన్యాతిశయోక్తిః, అకుతాభయ  
మిత్యర్థః మదీయహృదయః మామకమానసమితి ఛలంకపటంయస్య  
తత్తథోక్త మద్రిదుగ్ధం ప్రాప్తః ప్రవిప్తః అతామద్భృదయప్రహ  
రణైతద్గతస్యాపి ప్రహరణ సంభవాత్తవాయమభిమానాయశ్చైతే  
తిభావః, మృతాపిమద్భృదయాదనపేతామత్ప్రాణైశ్చైరతిఫలితార్థః  
అత్రీశలశబ్దేన హృదయమపహ్నుత్యాద్రిదుగ్ధత్వేనాసత్యత్వ ప్రతి  
పాదనాదపహ్నువాలజ్కారః ॥ \* ॥ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వ ప్రతిపా  
దనమపహ్నువతిసర్వస్వసూత్రమ్ ॥ ౪౬ ॥ — ॥ కించమత్ప్రహర  
ణాభావేతవధన్వత్ప్రసిద్ధిరపిససిద్ధేదిత్యాహ ॥ నెతి ॥ అహంసుకేతు  
తనయా తాటకాననభవామిత్యర్థః ॥ క్లౌ ॥ యక్షస్సుకేతుదుగ్ధహి  
ణ ప్రసాదాల్లభేనుతాంకామపితాటకాఖ్యామిత్సుక్తంబాలకాండే, త  
థాసప్తానాం సాలానాంసమాహరన్సప్తసాలీసాలతదుశ్చేణిశ్చననభవా  
మి, అత్రపంచవటీవత్ప్రక్రియా, తథాత్రిభువనప్రథితప్రభావః సకల  
లొకవిఖ్యాతప్రజాపఞ్జాలీత్యర్థః, వాలీచననభవామియద్యేవంతర్హి  
త్వయాహమపి ప్రహృతాస్యామితిభావః, అత్రేవానినావిశేషణోపా  
దానాన్నాయక్తగ్రహణదోషః తస్యమహత్ప్రతిపాదనాయ సస్వ  
భావాక్త్యర్థత్వాత్, తదుక్తంరసాకరే ॥ క్లౌ ॥ ధ్వస్యత్వాదరసా  
త్కషేభావాక్తాదోషవారణే । విశేషణంవిశేష్యస్య నాస్తస్యయక్త  
గుణగ్రహ ఇతి గుణావిశేషణమ్ । కింతువజ్రహృదయావజ్రవతగౌరొ  
రహృదయాఅతపవవిశిష్టైర్బాజైరభేద్యాభేత్తు మశక్యాతారాస్తిఅతః  
హేరాఘవమామెతాదృశీమవిద్ధావసంహృత్యధన్వీధామష్కః కథం  
భవసినభవస్యేవైత్యర్థః వేద్యవేదనెకస్సమద్ధోభవేదతామామవేద్యాం

తెల్లది.

చమ్మరామాయణ సవ్యాఖ్యానే

తా. తాస్మిన్ జగదయవిశిష్టాగ్రభేద్యాగ్రసీకథంభవసిరాఘవ మౌఘపి  
ద్ధావః || ౪౭ || ౨ || క్షితివతితనయానాం హంతగర్భేశ్వరాణాం కిమునిరవధి  
ఘోషాన్త్యంశౌర్భవజ్జన్మస్థమ్ | మమహృదినిరపాయేవర్తమానైకపీం  
ద్రోఽఘవరయదమ్మ పైతిష్ఠ సేచాపపాణిః || ౪౮ || ౫ || ఏవంవిలవం

ఇద్ధావృత్తనాథనిష్ఠత్వప్రధాన్యధీకృతుష్యేన్యధః || ౪౭ || — || ఇత్థమ్మ  
పాలంభేషిష్టాక్షితిష్ఠంతముద్వీక్ష్యోప్యైక్షతే || క్షితివతితి || ౫ గర్భేశ్వ  
రాణాం శభామారభేశ్వరాణాం జన్మప్రభృత్యైశ్వర్యసంపన్నానా  
మిత్యథాః క్షితివతితనయానాం రాజకుమారాణాం నిరవధినిర్మరాన్  
దం మహాత్తరమిత్యర్థః, మాగ్ధ్యంవిచారమూఢత్వం || ౫ || ముగ్ధస్వం  
దరమూఢయోరితివిశ్వః, శౌర్యేణతుల్యంశౌర్భవదిత్యుపమా || + || తే  
నతుల్యంక్రియాచేద్యిరితివతివృత్త్యయః జన్మస్థంకిముస్వభావసిద్ధంకిం  
జూంఘ్రితివిమదే || ౫ || హంతహర్షానుకంపాయాంవాక్యారంభవిమద  
యోరిత్యమర్యః కుతఃయద్యస్తాతాగ్రణాత్ హరఘవరరఘునాయకని  
రపాయేనిరాతంకెకాతిహృదయవిశేషణంకపీన్ద్రవిశేషణంవామమహృ  
దిహృదయదేశైకపీంద్రేవానినివర్తమానైతిష్ఠతిసతి, అమ్మక్షైకపీం  
ద్రాయచాపంపాణాయస్యసచాపపాణిస్సృజునఃపునఃపునఃపునఃపునః  
తిభావః + సప్తమ్యుపమానేత్పాదినాబహుప్రీహిః || ప్రహరణార్థ  
భ్యః పరేనిష్ఠాసప్తమ్యాభవతఇతివక్తవ్యాత్ పాణిశబ్దస్యోత్తరనిపా  
తః తిష్ఠసేతత్తానం ప్రకాశయన్ వర్తనఇత్యర్థః, చిన్తాదసాధనసాధ  
నెప్రవృత్తతావ్రతవాపి రాజపుత్రస్య శౌర్భవస్తాగ్ధ్యమాజన్మస్థమితి  
భావః. సర్వభావదీయహృదయవిదారణంకర్తవ్యమితిప్రహాపవాక్య  
సముదాయార్థః || + || తిష్ఠశ్లోగ్ధప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చైత్యా  
త్తనేవదం, అత్రసాన్విభావికత్తిరామావస్థానస్య నిజహృదయస్థవాలి  
ప్రహరణకారణత్వేనోప్యైక్షణాదుత్పేక్షాలంకారః, మాలినీవృత్తం ||  
|| ఏవమితి || ఏవంజ్ఞ క్తప్రకారేణ విలసంత్యాః పరిదేవయంత్యాః సారాయి

తామ్రాంఘ్రితామ్రాంఘ్రిధారాయస్తారాయాః పరిదేవనగవైర్బాహు  
 కణాభ్యక్షజైరక్షిణైర్జిహ్వసానిలైశ్చకృతాశ్వాసజనలబ్ధసంజ్ఞావా  
 త్రినిజనందనరంభమునన్దేనేనమహ్యజ్ఞదమంగసంగినీం కాశ్చనకాశ్చన  
 స్రజంశోకాపకృతగ్నివాంయ సుగ్రీవాయదత్వా నిజభుజబలప్రశాంతా  
 మురీఽయంప్రశాంతాసురభూత్ ॥ ౪౯ ॥ తత్ర ॥ ౫ ॥ హాసకల  
 వాచరంతృప్తాంఘ్రితామ్రాంఘ్రితాః ఆశ్మధారాబాష్పనంపాతాయస్యాస్తస్యాః  
 సప్రభాశంయదంత్యా ఇత్యర్థః, తారాయాస్సంబంధిభిరక్షిణైరవిచ్ఛిన్నై  
 తితినిర్వృత్యసంబధ్యతే, పరిదేవనగవైర్వలవాక్యం దైర్బాహుకణా  
 భ్యక్షజైరశ్మబిందునేకైః సిశ్వాసానిలైర్జిహ్వసమయతైశ్చ మూర్ఖ  
 తాజ్ఞేవకోపచారప్రాయైరితిభాషః - కృతాశ్వాసానిలైర్జిహ్వసమయతైశ్చ మూర్ఖ  
 తైర్మూర్ఖా, లబ్ధసంజ్ఞాః ఉత్పన్నవిచేకశాలీవాతీనిజనందనరంభజమంగదరి  
 రంభజనందనైశ్చిత్రితామాయ ॥ + ॥ అధికరణవివక్షాయాం న ప్రమీ, స  
 మర్పణబాలాయంత్యయా రక్షణీయఇతి తదధీనం కృత్యైత్యర్థః, త  
 థాంఘ్రిరామాయణమ్ ॥ \* ॥ బాలశ్చాకృతబుద్ధిశ్చ హ్యేకపుత్రశ్చ మెహ్ని  
 యః + తారయోరామభవతా రక్షణీయోమహాబలః ॥ సుగ్రీవేచాం  
 గదేచైవ విధత్సవ్యమతిముత్తమామితి - తథాంగసంగినీంకంతప్రా  
 లంబినీం - కాంచనకామపి, కాంచనస్రజం హేమమాలామింద్రదత్తా  
 మిత్యర్థః శోకావనతగ్రీవాయభ్రాతృనిధనకారిత్వ ప్రయుక్తశో  
 కావనమ్రకంధరాయసుగ్రీవాయదత్వాతత్కంధరాయామాసజ్యేత్య  
 థః ॥ \* ॥ ఇమాంచమాలామాధత్సవదివాంసుగ్రీవకాంచనీమిత్యా  
 దిరామాయణై, నిజభుజబలేన స్వకీయబాహుపరాక్రమేణ ప్రశాం  
 తాః ప్రశమితాః వినిహతాః అసురాయెనసతథోక్తః మహావీరకృత్య  
 థః - అయంవాతీప్రశాంతాసురభూత్కంతప్రాణోభూత్ మృతాభవ  
 దిత్యర్థః ॥ ౪౯ ॥ — తత్రైతి ॥ తత్ర తస్మిన్వానిమరణసమయే, హే  
 తిభేదే ॥ ౫ ॥ హావిషాదశుగాతిః ప్రిత్యమరః - సకలభువనబహుమత

భువనబ్రహ్మమతదాహుబలశాఖిన్ గోలభగంధర్వగంధసిన్ధురవజ్జితా  
కరణ వశ్చాననదశముఖభుజభుజంగభోగనిరోధాహితుండికాయితవా  
లవలయ్యవాలిన్ కథంవిలయంగతౌసీతిబాష్పవిలముఖావలీముఖాస్త  
స్య రామాజ్ఞయాథాభిప్రేతం ప్రేతకృత్యంసర్వంనిర్వృత్యాయామా  
సుః || ౫౦ || తతోజాంబవత్ప్రముఖవలీముఖగణౌదాశరథినిదేశాత్సు  
గ్రీవం కాంచనకలకోదక్షైరభ్యషించన్ || ౫౧ || ప || అభిషిక్తేతు

బాహుబలశాఖిన్ అశేషలూకశ్లాఘనీయభుజశక్తిసంపన్న, తథాగౌల  
భూవామాయోగంధర్వదేవయోనివిశేషస్సవన గంధసింధురః మత్తగజ  
స్తస్యపంచతాకరణేనిధనవిధానేపంచాననసింహేతిశ్లిష్టపరంపరితరూప  
కమ్, తద్విశాశకేత్యధః || ౫ || సింహామృగేంద్రుఃపంచాన్య ఇత్య  
మరః - తథాదశముఖభుజారావణబాహువవనభుజంగభోగాస్సర్పకా  
యాః || ౫ || భోగస్సుఖాస్త్యాద్యిభృతావశేషఫణకాయయోరిత్యమ  
రః- తేషాంనిరోధేనియంత్రణాహితుండికోవ్యాళగ్రాహితద్వదాచరి  
తమాహితుండికాయితంవాలవలయంలాంగూలమండలంయస్య సతథో  
క్తేతి సంబోధనత్రయం అత్రరూపకోపమయోస్సంకరః || ౫ || విషవై  
ద్యోజాంగలికౌవ్యాళగ్రాహ్యహితుండిక ఇత్యమరః, కథంవిలయంగ  
తౌసి ఏతాదృశపీర్వసంపన్నకుతౌమ్మణౌసీతిబాష్పవిలముఖాః అ  
శ్శుపరివృతాననాః వలీముఖావానరాః, రామాజ్ఞయాతస్య వాలినః  
అభిప్రేతమనతిక్రమ్య యథాభిప్రేతం యథాహామిత్యధః-ప్రేత  
కృత్యందహనాది ప్రేతసంస్కారంసర్వం, నిర్వృత్యాయామాసుశ్చక్ర  
రిత్యధః || ౫౦ || — || తత ఇతి || తత స్తదనంతరం జాంబవత్ప్రము  
ఖాః జాంబవత్ప్రధానాఃవలీముఖగణౌవానరసంఘాః దాశరథినిదేశా  
చ్ఛ్రీరామాజ్ఞావచనాత్ సుగ్రీవంకాంచనకలకోదక్షైశ్చాతకుంభ సం  
భృతతీర్థజలైరభ్యషించన్వానరసామ్యాజ్యాభిషిక్తంచక్రరిత్యధః  
|| అభిషిక్త ఇతి || సుగ్రీవేతుశబ్దోవధారణార్థఃకః సుగ్రీవవీచిత్యర్థః

సుగ్రీవేరామశ్యామవయోముచా । అభిషేక్తుంస్థితామేఘస్తన్తహిం  
మహిషీమివ ॥ ౫౨ ॥ ఆర్యార్యాన్వేషణాకార్యాశరదీత్యుక్తసంవి  
దా । కపింద్రేణాథేనారామఃకిష్కిన్దావతఃసంప్రతి ॥ ౫౩ ॥ స  
యోగ్యానగర్భప్రాప్తిరిత్యుక్తవతిరాఘవే । సుగ్రీవప్రాథనాప్యాసీ  
ద్భరతప్రాథనాసమా ॥ ౫౪ ॥ దత్తాజ్ఞానవికాశేన ధాతకరాష్ట్రా

॥ ౫౫ ॥ తుస్యాద్భేదవధారణఇత్యమరః, రామవీరశ్యామవయోముకీనీ  
లమేఘస్తేనాభిషిక్తే సతిమేఘజలదాఃతన్తహింతస్య సుగ్రీవస్యమ  
హింభువంమహిషీరాక్షసీమన, అభిషేక్తుంస్థితాఃప్రవృత్తాఃశ్రీరామజల  
దేన కెవలసుగ్రీవాభిషేక కృతేజలదాసాం తన్తహిష్వభిషేకప్రవృ  
త్తిర్యుక్తేవేతిభావః, వమానమయస్సంప్రాప్తఇతిఫలితార్థః, యో  
వకోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ ౫౬ ॥ — ॥ ఆర్యేతి ॥ శో ఆర్యసాన్  
మిన్ శ్రీరామ, శరదీశరత్కాలే ఆర్యాయాస్థితాయాః అన్వేషణా  
గవేషణాకార్యాకతవ్యా, తదాపింకాత్యసౌకర్యాదితిభావః- ఇత్యే  
వముక్తసంవిదావిజ్ఞప్త ప్రతిజ్ఞానైః ॥ ౫౭ ॥ సంవిదాగూఃప్రతిజ్ఞాన  
మిత్యమరః, కపింద్రేణసుగ్రీవేణ కారుణికః శ్రీరామఃకిష్కింధామ  
తఃసంప్రతి కిష్కింధాప్రవేశముద్దిశ్యాధిలోయాదితః ॥ ౫౮ ॥ — ॥  
తతఃకింత్రాహ ॥ నేతి ॥ సగర్భప్రాప్తిఃప్రత్యక్షప్రవేశో యోగ్యా  
అహానభవతి పితృనిదేశపరిపాలనార్థంవనవాసినామమవత్తనప్రవేశ  
శాసనాత్వాదితిభావః, తథాచశ్రీరామాయణమ్ ॥ ౫౯ ॥ చతుర్థశసమా  
స్సామ్యగ్రామంవాయదివాపురం, ప్రవ్రవేత్త్యామిహాసుమన్పితుర్నిద్రౌ  
శపాలక ఇతి ॥ ఇతి వీరరాఘవేఉక్తవతినతి, సుగ్రీవప్రాథనా  
పిఠరతప్రాథనయా సమాసద్భృతీతఘోల్, యథాభరతప్రాథన  
యా శ్రీరామః అయోధ్యాం నప్రవిష్టవాన్ తథాసుగ్రీవప్రాథన  
యా కిష్కింధామపీ నప్రవిష్టవానిత్యర్థః, ఉపమాలంకారః, తథా  
చభరతస్య సుగ్రీవోపమ్యం శ్రీరామస్సద్భుధవ్రతత్వోపగమ్య ॥ ౬౦ ॥

న్నిరసృతా | తేనజీమూతకాలన దేవకీనందనాయితమ్ || ౫౫ || అస్తా  
కలయాపలక్షీమనకృదపహసత్యాత్మకాన్త్యాతదాన్తాంభరారంసస్సురే  
ప్రీంకిమపింగణయోవాళినంద్రాగ్ధూన | ఇత్థంమత్వేనవైరంఝుడితి  
ఘనఘటారాఘవస్యాహవోత్థామాశామాశాశ్చటద్ధ్వాస్తనిత మిషమ

|| అధవషతుంవణయితి || దత్తైత్యాదివా || దత్తైరిజానవికానః  
పాథామానసాల్లాసః అన్యత్ర కకుభతరుపుష్పవికననంచ యేనతథో  
క్తైః || ౫౬ || అజానఃకకుభేపాథే కా ర్తవీర్యమయూరయో రిత్యమ  
తశ్చైష్ట, ధార్తరాష్ట్రాస్త్రిలచంచలదహంసవిశేషా అన్యత్రభృత  
రాష్ట్రావత్యానిదుర్యోధనాదీనిరసృతాని రాకుర్భతా || ౫౭ || రాజహం  
సాస్తుతేదంచ చరదైలోహితైస్సితాః మునిన్వైర్భక్తాః సైధాతా  
రాష్ట్రాస్త్రితరైరిత్యమరః- తేనప్రకృతేన ప్రసిద్ధేనవాజీమూతకా  
లేనవషాసమయేన దేవకీనందనేన త్రికృష్టేనెవాచరితం దేవకీనంద  
నాయితమ్, ఉక్తరీత్యాత్రికృష్టకల్పవషాసమయః ప్రవృత్తభిర్య  
థః || ౫౮ || కర్తుంకృష్ణభోపశ్చఅకృత్సర్వభాతకయోర్దిగ్ధ ఇతిధీ  
ర్ఘః, అతౌభావేక్తః జీమూతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః శ్లిష్టవిశేషణే యమువ  
మాల్లేయోవా మతభేదాత్ || ౫౯ || —|| అస్తాకమితి || అస్తాకరూ  
పలక్షీమాకారకోభాం ఆత్మకాన్త్యానిజదేహభాసాఇంప్రసీలసచ్చాయ  
యేతిభావః-అనకృత్ బహువారంతపహసతిఅవహసంకరోతితదపహస  
నమాన్తాంతిస్థుకింతునాస్తాకంభరారంసాస్మిమనంసురేద్రందెనరాజం  
కిమపిక్రిందిపి నగణయోపలక్షీకుర్వన్నిత్యధః || ౬౦ || సజార్థస్యసశబ్ద  
స్య సుపుపెతిసమాసః- వాలినంతత్సత్రమితిభావః, ధాక్ దురతమ  
విచార్యైత్యర్థః, జహూనహంసితవాత్ || ౬౧ || ద్రాక్షంక్షుసపదిదుర్రితభిర్యమ  
రః, ఇత్థమనేనప్రకారేణవైరంవిరోధమత్పాన్జ్ఞాత్వేన, ఝుడితిశిఖుంఘ  
నఘటాః మేఘబృంధాన్యాహవోత్థాం యద్ధసముద్భితాం రాఘవస్యా  
శాంపాచ్చాఘృతాసౌమితియావత్ - ఆశాదిశశ్చ || ౬౨ || ఆశాదిగ

హంసంహనాదాన్వితేనః ॥ తత్ర ॥ ౫౬ ॥ ప ॥ ఉప చితజీవనధారాస్స  
తృప్తభాజోనిరస్తస్తాపాః । భూపాఇవనవమేఘాఃపౌరస్త్యమహాబ

తితృష్ణయోరితిత్తమా- రుద్ధానిరుధ్యవర్షాసమయేజ్జేత్రయాత్రా  
యా అనుపయ క్తతాద్దితిభావః, స్తనితమిషణ గర్జితవ్యాజేనమహా  
హంసానాదాన్వితేనుశ్చక్రరితి సాపహ్నవాతేప్రతా - స్రగ్ధరావృ  
త్తమ్, లక్షణంతూక్తమ్ ॥ తత్రైతి ॥ తత్రతస్త్రి సమయే ॥ ౫౬ ॥  
॥ ఉపచితేతి ॥ ఉపచితజీవనధారాః పృష్ఠద్ధాదకసంపాతాః అన్యత్రా  
పదతాః జీవనధారాః దానోదకధారాఃయైస్తేతథోక్తాః నిరంతరదాశ  
శిలాఇత్యర్థః, సర్వాణ్యుదకపూర్వాణి దానానీత్యుదకధారాపూర్వక  
తాన్వితృప్తేహందానానామితిభావః, అథవాఉపచితాధర్మాచక్షణాద్భా  
వద్ధితాజీవనధారాఅయర్దైర్వ్యయైస్తేతథోక్తాః(౧) తథాసత్పుత్రభా  
జః ఆకాశమార్గసంచారిణః అన్యత్రసన్తాగ్గవర్తినః, నిరస్తనం  
తాపాః నిర్వాపితపతితాపాః అన్యత్రనిరస్తాశ్రితజనమనః పదితాపాః  
తథాపౌరస్త్యమహాబలాకులితాః పౌరస్త్యపురంద్విదిగ్భవఃప్రాచ్యః  
అగ్రతఉత్పన్నఇత్యర్థః ॥ + ॥ దక్షిణపశ్చాత్పురస్త్యగితిత్యక్ష్మ  
త్యయః, తాదృశాయోఘహాబలోవాయస్తేనాకులితాఃఉద్ధూతాః (౨)  
అన్యత్రరలయోరభేదాలో పౌలస్త్యస్యరావణస్యమహాబలన ప్రభూ  
తబాహుపరాక్రమేణ ఆకులితాః విహ్వలీకృతాఃనవమేఘానూతనజల  
ధరాః దివ్యాశేఘాపారాజానఇవజాతాఇతిశేషః, శ్లేషసంక్షేపయే  
(౧)శీవ్యలెనెనేతి జీవనమ్ । జీవికాసాధనం దేయద్రవ్యం సంబలమి  
త్యర్థః । తస్యధారాఅవిచ్ఛేదః ఉపచితావృద్ధిః ప్రాప్తితాజీవధారా  
యైస్తేఇతివా ॥ (౨)లఖ్యోర్ల డయోస్తదన్వ జ్జడయోర్వబయోస్త  
థా । రలయోర్నణయోశ్చాలే సవినగోవిసగ్గయోః ॥ సబిండు  
కాబిండుకయోస్సాన్వదభేదేనకల్పనం ఇత్యభిప్రాయః । అంలెదిత్రకా  
వ్యేపాదాంతఇత్యర్థః ॥



'లాకులితాః ॥ ౫౩ ॥ X ॥ తేనకిలరఘుపతిరతిమాత్రప్రవృద్ధమన్యశ్శత  
 మన్యశరాసనశారతరతారాపథాంఘనరవముఖిరతహరిన్తఖాభోగాం  
 కదమ్బవనవనసాకమ్పని. రాడమ్బరకాదమ్బకడమ్బావమ్బుడక ద  
 మ్బకబళితామ్బరాంశిలీంధ్రసంబద్ధబద్ధరవసుంధరాంవికచకుటజనిచ  
 యుకవచితమహానశ్యాం ప్రావృషేత్యాం ప్రక్రియాం పెక్తమాణో ల  
 ముపమా, ఆర్యావృత్తమ్ ॥ ౫౪ ॥—॥ తేనతి ॥ తేనజీమూతకాలేన  
 వృత్తునాకిలేతి సంభావనాయాం సంభావితేన జీమూతకాలేనెత్యర్థః॥  
 ని ॥ వారైశుంభావ్యయోగిలెత్యమరః, రఘుపతిః- శ్రీరామః అతి  
 మాత్రంనిభారం ప్రవృద్ధోవృద్ధిగతిః మన్యః క్రొధోయస్యతథోక్త  
 స్స ఉద్దేశకత్వాజ్ఞేత్రయా త్రాప్తతిబంధకత్వాచ్చ కృద్ధస్సన్ని  
 త్యర్థః ॥ ౫౫ ॥ మన్యర్దేస్యేక్రతాకుధీత్యమరః శతమన్యశరాస  
 నే నేంద్రధనుషాశారతరత్వంతశబలవణః తారాపథః ఆకాశం య  
 స్యాంతాం తథోక్తమ్, ఘనరవైర్ఘనగజితైర్దుఖరితాః ప్రతిధ్వని  
 తోః హరిన్తఖాభోగాదిగంతకుహరాణియస్యాం తాంతథోక్తాం, కదం  
 బవనవనసాకమ్పనసీపవనవాయు సంచారణ నిరాడంబరాణివిహ  
 రాడంబరవిభురాణికాదంబకదంబాని కలహంససమూహా యస్యాం  
 తాం ॥ ౫౬ ॥ తూలంచనీపప్రియకకదంబాశ్చహలిప్రియే, కాదంబక  
 తహంసస్సాన్వదితచామరః, అమ్బుడకదమ్పన మేఘబృంధేన కబళి  
 తం స్త్రీగోణామౌచ్ఛాదితమితియావత్, అంబరమాకాశంయస్యాంతాం-  
 శిలీంధ్రసంబంధేన కందళీకుసుమసంగత్యాబంధురామనోహరావసుం  
 ధరాభూయోస్యాంతాం ససూనిధారమతీవసుంధరా ॥ ౫౭ ॥ సంజ్ఞా  
 యాం శుభ్రత్వావృజిత్యాదిసా ఖశ్చైత్యయేముమాగమః ॥ ౫౮ ॥ కంద  
 త్యాంచశిలీంధ్రస్సాన్వదిత శబ్దాణావ, వికచకుటజనిచయైర్వికసితగిరి  
 మల్లికాకుసుమనికుతుంజైః కవచితాన్యాచ్ఛాదితాని మహారణ్యానియ  
 స్యాంతాం ॥ ౫౯ ॥ కుబజోగిరిమల్లికేతిహలాయుధః ప్రావృషివాం

క్షణమిదమభావత ॥ ౫౮ ॥ ప ॥ అయంకాలఃకాలప్రమథనగళాభై  
రభినవైరహంయూనాంయూనామపహంతి ధైర్యంజలధరైః । స్వరా  
ధారాధారాపరిచయజడావాన్తినహసానభస్వస్తస్పస్తః కథమివవి

ప్రావృషేణ్యమ్ ॥ + ॥ ప్రావృషేణ్యఇతి, వీణ్యప్రత్యయః, ప్ర  
కిర్యాంపరిపాటీంప్రక్షమాణస్యక్ లక్షణమిదంవక్ష్యమాణశచన మ  
భావతావోచత ॥ ౫౮ ॥ — ॥ అ ॥ తత్ప్రకారమేవవివృణోతి, అ  
యమిత్యాదిశ్లోకపక్షైశ్చ ॥ అయంవరమానఃకాలానమాసమయః  
కాలప్రమథనగళాభైః మృత్యుంజయకంఠసచ్చాయై రావ్రిపూరిత  
త్వాదతిసీతైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ కాలోమృత్యోమహాకాయో నమయే య  
మకృష్టయోరితివిశ్వః, కుతఃఅభివనైర్నూతనేర్జలధరైః కర్షణైః, అ  
హంయూనామహంకారిణాం శారణ్యమదగర్భేణజేయం మన్యా  
నామిత్యర్థః ॥ ని ॥ అహంయస్సాన్యదహంకారీత్యమరః ॥ + ॥ అహం  
శుభమోద్యసితియస్ప్రత్యయః, యహానాంతదణానాం ధైర్యంధీరత్వం  
నిర్వికారచిత్తత్వ మితియావత్, అపహంతివిలోపయతి - తదణీప్ర  
వణాంతఃకరణాన్కరోతిత్యర్థః ॥ \* ॥ మనసోనిర్వికారత్వం ధైర్యం  
సత్స్వపిశాతుష్పీతిరసికాః తథా స్వరాధారామస్తథోద్దీపకాఇత్యర్థః  
ర్థః, ధారాపరిచయజడావారిసంపర్కశీతలానభస్వంతఃప్రావృష్యా  
తాః ॥ ని ॥ నభస్వదావృతపవన పవమానప్రభంజనా ఇత్యమరః, సహ  
సాలకస్తాదతివేగేనైత్యర్థః, సహసేత్యాకస్త్రికావిమర్శయోరితిగణవాన్  
ఖ్యానే స్వరాదిపారాదవ్యయ మితిశాకటాయనః, వాంతిప్రసరంతి-  
అతఃస్వంతఃసుస్వరూపః అతిదృఢఇతియావత్ ॥ ని ॥ అన్తోస్త్రివసి  
తేమృత్యోస్వరూపేనిశ్చయేన్తిక ఇతివైజయంతీ, అథవాస్వంతః శు  
భావసానః దేహనాశరహితఇతియావత్ వియోగోవిరహఖాదః కథమి

(౧) అత్రకథమితి శాత్వర్థకోనిపాతః । కారణాపికథంతర్కవిస్తయే  
సంపదుద్భవేఇత్యభిధానాత్ ॥

యోగఃపరిణమేత్ || ౫౯ || మహాసమరసూచకఃప్రతిదిశంమనోజన్త  
 నామయూరగళకాహళీకలకలస్సముజ్జ్వంభతే | పయోచమలినేదినే  
 పరుషవిప్రయోగవ్యథానరెమ వనితాసువాదధతిహంతకేకాఇతి||౬౦||  
 ||వ||అమౌఘోధరోదరవినిగతవారిధారాసంమదఃమాంసలసమీరసమీ  
 వతుతావాఇవశబ్దో వాక్యాలక్ష్మరే (౧) పరిణమేత్పరిపాకంగచ్ఛే  
 త్, అతిక్రాంతాభవెదిత్యావత్, సపరిణమేదెవేత్సర్థః, సత్సాముద్దీ  
 పకసామగ్నాంతస్య దుస్తరతాద్వితిభావః, ఛేకానుప్రాసోలక్ష్మ  
 రః||౬౧|| భవేదవ్యవధానెన ద్వయోర్వ్యంజనయ్యుగ్మయోః, ఆవృత్తిర్య  
 త్రస బుద్ధైశ్చేకానుప్రాసఇవ్యతఇతిలక్షణాత్, శిఖరీణీవృత్తం||౬౨||  
 || మహాసమరేతి || ప్రతిదిశందిశిదిశిమనోజన్తనామ వృత్తస్యజగదేక  
 మీరస్యేతిభావః, మహాసమరసూచకోమహారణజ్ఞాపకః మయూరగళ  
 కాహళీకలకలః మయూరగళాఃనీలకంఠకంఠావకాహళ్యోవాద్యవి  
 శేషాస్తాసాం కలకలఃకోలాహలః కెకారవాడంబరఇతియావత్, సము  
 జ్జ్వంభతేవిబృమ్భితోభవతి || ౬౩ || కాహళంభృశశుష్కయోః వాద్య  
 భాండవిశేషేతుకాహళిః కాహళః కళఇతివిశ్వః||౬౪||కోలాహలఃకలకల  
 ఇత్యమరశ్చ, కిమితిసముజ్జ్వంభతఇత్యతావత్, పయోచమలినేదినే వా  
 ప్షికవాసరెష్యేత్సర్థః, పరుషవిప్రయోగవ్యథాం దుస్సహవిరహవే  
 దనాం సరెమ పురుషేమ మధ్యే, వనితాసుప్రీహవామధ్యే, కెన  
 రాః, కావావనితాః దధతిధారయంతి హంతేవిషాదే, తేషాంతాసాం  
 చ సంతోరకాలస్యసంప్రాప్తతాద్విషాదఇత్యర్థః, ఇన్ద్రేవంసముజ్జ్వం  
 భతఇతి సంబంధః, కేమూర్ద్ధికాయతి కూజతీతికేకామయూరవాణీ-  
 యథాహమరసింహః || ౬౫ || కేకావాణీమయూరస్యేతి, తాదృశింవాణీం  
 పదకొవిభజ్య నరవనితావాచకత్వేనాత్మైక్షణాదుత్పైక్షాలజాగ-  
 రః, సచనరెమకేవనితాసుకాఇతిచ యథాక్రమమన్వయాద్యధానం  
 రఖ్యాలక్ష్మరేణాం గనసంకీర్యతై- పృథ్వీవృత్తమ్ || ౬౬ || —||అం

యమాజైః । ఆమోదపీచినిచయైఃకుటజప్రసూనైరాకాశమేతదవకాశ  
 విహీనమాసీత్ ॥ ౬౦ ॥ ప ॥ ఘనశ్యామలవత్ప్రస్య వ్యోమస్యగోధ  
 శాఖనః । ప్రరోహణవలక్ష్యంతేవారిధారాధరాంగతాః ॥ ౬౧ ॥ (అం  
 భోధరైః॥అంభోధరోదరభ్యోజలధరగర్భగహ్వరేభ్యోవినిగతావి  
 నిస్సుత్రాః యావారిధారాస్తా భిస్సహసంమదోసంగ్రామకరణై  
 మాంసలూబలవాన్ వారిధారావిభేదకతయా ప్రవృత్తత్యర్థః, మాం  
 సంబలమస్యాస్తీతిమాంసలఙ్ఘతివిగ్రహః ॥ + ॥ సిక్తాదితావస్తత్వభే  
 దయోలచ్చిత్రప్రయః, బలవాన్తాంసలూంసలఙ్ఘతివృత్తికారః ॥ ౧ ॥ బ  
 లవాన్తాంసలూంసలఙ్ఘతిమరశ్చ తేనసమీరణ వాయునాసమీర్యమా  
 జైః ఆమోదపీచీనాం గంధవరంపరాణాంచయస్సముదాయో యో  
 మాంతైరవిచ్ఛిన్నగంధంభురైర్యథః ॥ ౧ ॥ ఆమోదోగంధహషణ  
 యోరితి విశ్వః, కుటజప్రసూనైరిమల్లికాకుసుమైః ॥ ౧ ॥ జయా  
 ధకుటజశ్యక్రవత్సకోగిరిమల్లికై త్యమరః, ఏతత్పరిదృశ్యమాన మివ  
 స్థితమాకాశం నభః - అవకాశవిహీనంనీరంధ్రమాసీత్, అత్రాకాశ  
 స్యావకాశవిహీనతావసంబంధేపి తత్సంబద్ధకథనాదతిశయోక్తిభేదః, వ  
 సంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౬౦ ॥ — ॥ ఘనేతి ॥ ధరాంఘవంగతాః ప్రా  
 ప్తావారిధారాః రోదోంతరాశ్చేదంజాయ మానతయా ప్రవృత్తాడదక  
 ధారాః, ఘనామేఘావవశ్యామలపత్రాణి నీలవలాశాని యస్యతస్య  
 అన్యత్రఘనవత్ శ్యామలాని అథవాఘనానిసాంద్రాణి శ్యామలానిచ  
 పత్రాణియస్యతత్తథోక్తస్య వ్యోమ్న ఆకాశస్వేవస్యగోధశాఖనా  
 వటవృక్షస్య ॥ ౧ ॥ న్యగ్రోధోబహుపాద్వటత్యమరః, ప్రరోహణ  
 టాఇవలక్ష్యంతేదృశ్యంతే తథావారిధారాణాం ప్రవృత్తతావత్ప్రరో  
 హతావత్ప్రేక్షాయాపకానుప్రాణితైరిసంకరః, అత్ర ఇవశబ్దఉత్ప్రే  
 షాయాం, ఇవేతిషదర్థోపమోత్ప్రేక్షావాక్యా లజ్జారెవ్వీతి గణ  
 వ్యాఖ్యానై ॥ ౬౧ ॥ — ॥ అంభఇతి ॥ హేసౌమిత్రే లక్షణ, ఇహ

భగవౌరసుసంపూణాః స్తటస్థతరువుప్పిణీః । నదీఃపశ్యేహసామత్రై  
ప్రవృద్ధాశ్చదినెదినే ॥ ౬౩) ॥ వ ॥ అమ్బోధిపానేనలిలేనసాకమాపీత  
మారావ్విశిఖాకలాపమ్ । తప్తౌదరావారిధరావమన్తివిద్యుల్లతాన్తై

ప్రావృట్కూలై అంభఃపూరణపయః ప్రవాహేణసుప్తసంపూణాః  
సుసంపూణాః తటైష్టంతీతి తటస్థానాంతీరదుహాణాంకదంబకుటజా  
దివృక్షాణాంపుషాన్తాన్యసుసంతీతి తటస్థతరువుప్పిణీః వాయవశా  
న్నివతీతపుష్పవ్యాప్తాఇత్యథః, తథాదినెదినే ప్రతిదినంవిఘ్నాయాం  
ద్వీభావః, ప్రవృద్ధాఃప్రవృద్ధింగతానదీశ్చపశ్య అత్రాయంధఃసం  
భగవౌరసుసంపూణాఃమదనరసాతిరేకవతీరిత్యథః, తటశబ్దేనాత్ర  
నికటంప్రతీయతే తటస్థానికటస్థాఅనపాయిన ఇతియావత్ తెతరవఃత  
రువత్థితాః ప్రియాయాసాంతాస్తథోక్తాః అతపవపుప్పిణీర్వికాసవతీ  
రితి బహుప్రీహిగర్భితవిశేషణసమాసః-అతఃప్రవృద్ధాఃకలిలాభాద్వృ  
ద్ధింగతాఃనదీః స్త్రీయఃపశ్యేతి (౧) ॥ ౬౩ ॥—॥ అమ్బోధీతి ॥ అం  
భోధిపానే నముద్రజలపాన సమయేనలిలేన సాకమాపీతం నిశ్చయమా  
నమారావ్విశిఖాకలాపం బడదానలజ్వాలాజాలంకర్త ॥ ని ॥ ఔర్వ  
స్తుదాడబోబడదానల ఇత్యమరః వారిధరామెఘస్తప్తౌదరాస్సంత  
ప్రకుక్షికుహరాస్సంతః; విద్యుల్లతాన్తైషమిషేణతటిల్లతాస్ఫురణవ్యా  
జేన వమంత్యుద్గిరంతిబహిర్నిగమయంతీత్యథః-అత్రాలాలాదినీలసన  
పాదినావమనశబ్దేనోపచారాన్నిగమన మాత్రముచ్యత ఇతి చారు  
తావతిశేయః, తదుక్తందండినా ॥ ౧॥ నిష్ఠానాంతోద్ధిఃకాణవాంతాదిగా  
ణవృత్తివ్యపాశ్రయం, అతిసుందరమనన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహ  
తఇతి నూనమిత్యుచ్చేక్షాయాం సాచమిషశబ్దేన విద్యుల్లతాన్తైషమ  
పహ్నుత్యా సత్యతప్రప్రతిపాదనాత్సపహ్నువోత్ప్రేక్షేతినంకరః॥౬౪  
॥ అథజైత్రయాత్రాసయోగిశరతాలస్సంప్రాప్తఇతివక్తుం వషావ

(౧) అన్యపద్యన్యబహుమకోశేష్వనుపలంభాత్ప్రక్షిప్తమివభాతి )

షమి మేణునూనమ్ || ౬౪ || గ || ఇత్థంప్రవృత్తేషునుదినేమదాశరణినా  
కథమసి జేమ తదాకారకాంతింగమితమివశనేశ్శనై రైషుమండలం  
పాండురమఘాత్ || ౬౫ || తస్యచాపవ్యాపారవేశాయాంనసన్నిధా  
తస్యమిత్యంతరిక్షాదన్తర్హితంకిలపాకశాసనశరాసనమ్ || ౬౬ || ప ||  
రఘుపతిచాపఘోషసమయోభవితేకిలవృత్తపరతముద్భుటంఘనఘటాజ

గమంభణాయతి || ఇత్థమితి || ఇత్థము క్తప్రకారేణ ప్రవృత్తేషు ఘన  
దినేషు మేఘాపలితదినేమ వాషికవాసరెషిత్వధః, దాశరణి  
నాంత్రిరామేణ కథమసి గరియసాప్రయత్నైనాత్మ్యంతప్రయాసేనేత్వ  
ధః, నీతేమ గమితేమనత్సు, అతపన తదాకారకాంతిం తస్యత్రి  
రామస్యాకారకాంతింశరీరశోభాం విరహజనితపాండురప్రభామిత్య  
ధః, గమితంప్రాప్తితమివెత్సుతేప్రేక్షా, సంసగజాదోషగుణాభవంతి  
తి న్యాయాదితిభావః (౧) శనేశ్శవైదికనకమేణవిఘ్నాయాంద్విర్భా  
వః మేఘమండలంపాండురం ధవళవణఘఘాత్ || ౬౭ || వశత్రోధవ  
ళోజానః హరిణిపాండురపాండురిత్వమరః || ౬౮ ||—|| తస్యే  
తి || తథాతస్యత్రిరామస్య చాపవ్యాపారవేశాయాం శరాసనా  
ద్యోగకాలే న సన్నిధాతవ్యం సన్నిధానస్థాతవ్యం న ప్రత్యక్షేభవిత  
వ్యమితియావత్, మహద్వాపారకాల స్వవ్యాపారస్యాం క్తత్వా  
దితిభావః, ఇతికిలఇతివ త్యైత్వధః, కిలేత్సభీకే వస్తుతస్తునతథేతిభావః  
ఏవముత్తరత్రాపి వ్యాఖ్యాయం అతపనా త్ప్రేక్షా అంతరిక్షాదాకా  
శాత్తత్సకాశాత్ పాకశాసనశరాసన మింద్రస్యధనుః, అంతహిత  
మపగతం అదృశ్యతాంగతమిత్యధః || ౬౯ ||—|| రఘుపతి || రఘు  
పతిచాపఘోషస్య త్రిరామధనుష్టంకారస్య సమయః కాలః భవితా  
భవిష్యతి ప్రత్యాసన్నఇత్యధః, భువోలుప్త ఇతికిలఏవం మత్స్వే

(౧) తదాకారకాంతివిజితమివేతపాలే త్రిరామకృతి శ్యామలకాం  
త్యానిజితత్వాత్తద్గుణనశుభ్యమధూదివేత్సప్రేక్షా ||

నితం స్తనితమ్ । శ్వసితమరుద్భిరస్యవిజతఃకిలశాన్తమగాత్పరిచితకేతకే  
కుటజనీపవనశపవనః ॥ ౬౭ ॥ తాపౌపశాన్తినటనాత్కృతలొకహమా  
వమా నటీగగనరంగతలాత్ప్రియాతా । అమౌభద్రవాద్యమచిరైశశశా  
మసర్వంనిర్వాపితాశ్చసహస్రేవతటిత్ప్రదీపాః ॥ ౬౮ ॥ గ ॥ ౪౨మే

త్యుత్ప్రేక్షా, ఉద్భటముజ్జ్వలభితం ఘనముటాజనితం మేఘబృంద ను  
ముదూభతం స్తనితంగజితంపునవరతంవినివృత్తం పశుశాంతమధూదిత్య  
థః, తథాస్యవిగహిణః శ్రురామస్యశ్వసిత మరుద్భిర్నిశ్చాసమారు  
తైః అవిచ్ఛిన్నతయా ప్రవతమానైరితి శేషః విజతఃకిలనిజితతథాచే  
త్యుత్ప్రేక్షా, పరిచితానిపరిశీలితాని కేతకీకుటజనీపవనాని కెతకీనాం  
కుటజానాంగిరిమల్లికానాం నీపానాంకడుబానాంచ వనానియేన సత  
థోక్తః, పవనావాయుశ్చశాంతిమగాదుపరతౌఘాత్, వృత్తమున్నే  
యమ్ ॥ ౬౭ ॥—॥ తాపేతి ॥ వమాఃప్రావృడవనటీనర్తకే ॥ ౭ ॥  
స్త్రియాంప్రాప్యట్ స్త్రియాంభూమ్ని వమాఃఇత్యమరః, తాపౌప  
శాంతిస్సంతాపౌపశమనమేవ నటననాట్యం తస్మాద్దైతాః ॥ ౭ ॥ తాండు  
వనటననాట్యమిత్యమరః, కృతఃఉత్పాదితః లొకానాంజనానాం  
ప్రేక్షకాణాంచ హవఃఆనందాయయాసాతఘోక్తాసతీ గజ్యంతైస్త్రీ  
న్నటాఇతి రంగోనాట్యస్థానమ్ ॥ ౭ ॥ రంగౌతుస్థానరాగౌచేతి వైజ  
యంతీ, తస్యతలం ప్రదేశః గగనమెవరంగతలం తస్మాత్ప్రియాతా అ  
పగతాఘాదితిశేషః, తథాసర్వమశేష మంభోదవవవాద్యం వీణావె  
ణుమృదంగాదీనిసర్వాణ్యస్యంభోదవాద్యానీత్యథః, అచిరైశసహ  
సాశశామశాంతిం జగామ, తథాతటితః విద్యుతవవవద్రీపాదీపజ్వాలా  
శ్చ సహసాక్షిప్రమేవ నిర్వాపితాః ప్రశమితాఇత్యథః, ఏవంసమ  
స్తవస్తు వతిసావయవరూపకమ్, వస్తుతస్తురూపకౌపమయోస్సాధక  
బాధకప్రమాణాభావాత్సందేహాలక్ష్యరః, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౬౮ ॥  
॥ ౪౨మే శైతి ॥ సకలమశేషంవాహినీజాతం నదీవృక్షహః కర్తృ ॥ ౭ ॥

ణవాహినీజాతం సకలంభావినీంవానరవాహినీపూర్తిమనహమానమి  
 వతనిమానమభజత || ౬౯ || తథాదుర్దినానాయే లజ్జాయామపి  
 రాజహంసనిశ్శృంగుసంజ్ఞారోభవిష్యతీతిమత్వాకిలధూమ్యామపిసమ  
 జనిరాజహంసనిశ్శృంగుసంజ్ఞారక || ౭౦ || ఏవంప్రోక్షితాయామపిప్రో  
 జాతంజనిసమూహయోరిత్యభిధానాత్ || సర్వాఅపి నద్యితత్సర్వః ||  
 భావినీం భవిష్యంతీమ్ || + || భవిష్యతిగమ్యాదయఇతిభవిష్యదర్శిత  
 నిః- వానరవాహినీపూర్తింకపిసేనానదీపురణం, ఆసహమానమమృ  
 ష్యమాణమివత్యుత్పేత్సా; వాహినీజాతస్య వాహినీస్తరపూర్తస్య  
 హంసంయక్తమేవేతిభావః, కృమేణదినకృమేణతనిమానంతనుత్సవభ  
 జత || ౭౧ || సేనానద్యోశ్చవాహినీతి వైజయంతీ || ౬౯ || — || తథేతి ||  
 తథాదుర్దినానాం మేఘచ్ఛన్నదిపసానాం రావణవధావధికదుష్టదిమ  
 సానాంచ అపాయేఅపగమేసతి ఏకత్రశరదాగమవశాదన్యత్ర త్రి  
 రామవికాంతివశాచ్ఛేతిభావః || ౭౨ || మేఘచ్ఛన్నేహేదుర్దినామి  
 త్యమరః, లజ్జాయారావణపుర్యామపి సాతంకసంచారయోగ్యా  
 యామపేతిభావః, రాజహంసయోశ్చంద్రసూర్యయోస్తథారాజహం  
 సానాం త్రిరామాదిరాజశ్రేష్ఠానాం కలహంసానాంచేతిగమ్యతే ని  
 శ్శంకసంచారః నిభయప్రవృత్తిః, నిరాతంకవిహరశ్చ, రాజాప్రభా  
 నృపేచంద్రేయక్షేత్రయశకయోఃభానుర్వంసస్సహస్రాంశురితి  
 విశ్వప్రకాశామరా || ౭౩ || రాజహంసాన్యవశేష్టే కాదంబకలహం  
 సయోరిత్యన్యత్ర విశ్వః, భవిష్యతీతిమత్వాకిలత్యుత్పేత్సా, ధూ  
 మ్యామపి రాజహంసనిశ్శంకసంచారః కలహంసనిరాతంకవిహరఃరా  
 జశ్రేష్ఠనిరాఘాటైత్రయాత్రాచ సమజనిసంజాతః || + || జనైః  
 కర్తరీలుక్ || దీపజనేత్యానినాచ్ఛేచ్ఛితాదేశః || ౭౪ || — || ఏవమి  
 తి || ఏవముక్తప్రకారేణ ప్రోక్షితజనానాం ప్రవసితనరాణాం విరహీ  
 ణామితియావత్, శేముషీంప్రజ్ఞాం దైర్ఘ్యంముష్ణాతి విలాపయతిప్రో



ప్రితజనశేముషీముషిప్రాప్యసి || 20 || ప || కామక్షిప్తపుషత్కభి  
న్నహృదయచ్చిద్రపగ్జాళీగళనై తీసారలఘాపగతిశ్రవభరం నిరోష్ఠి  
ఘృమవ్యక్షమే | సుగ్రీవేదిరసంశ్రితాంశమయితం రాగాన్ధతాంతాదృ  
శీం కిష్కింధాంధుతమాపకోపకలుషోరామాజ్ఞయాలక్షణః || 21 ||

ప్రితజనశేముషీముషి || + || ముషస్తేయక్విప్ || ని || బుద్ధిర్గమీషాధిష  
ణాధీః ప్రజ్ఞాశేముషీమతిరిత్యమరః, ప్రాప్యసివవతాప్రాప్సితా  
యామృషగతాయాం సత్యామపి || 20 || —|| తతఃకింతత్రాహ || కా  
మైతి || కామక్షిప్తామనధప్రయక్తాయేపుషతాబాణాః || ని || పృష  
త్కబాఃవిశిఖాఅబిహ్వాగఖగాశుగాఇత్యమరః, తైర్భిన్నం విదారితం  
యద్భృదయంచిత్రంవక్షశ్చ || ని || హృదయంజీవితేచిత్రైః వక్షస్సాజీవ  
భావయోరితిశబ్దాణావః, తస్యభిద్రంధ్రమైవ ప్రణాళీజలనిగమ  
నమాగః || ని || ద్వయోఃప్రణాళీపయసః పదవ్యాఘత్యమరః తయా  
గళన్నిగచ్ఛ మేతీసారససఖ్యస్థిరాఙ్గోయస్యసతథోక్తః- అతపి  
వల్లభానిస్సారేక్షుద్రేచ అవిచ్ఛిన్న కామకెలిపరతంత్రీతయావిస్తృత  
సఖ్యసంబంధఇత్యర్థః, మైతీవాఖ్యాతా || ని || సారోబలేష్టిరాంశే  
చేత్యమరః, అతశ్చప్రతిశ్రమసీతాన్వేషణాంగీకారః, నవీవభరస్తమపి  
కిముతాన్యదితిభావః || ని || అంగీకారాభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాధయ ఇ  
త్యమరః- నిరోష్ఠుంసమర్దయితుమక్షమేఅశక్తే సుగ్రీవేదిరసంస్థితాం  
చిరకాలమారభ్యవతేమానాం తాదృశీమనిర్వాచ్యాం రాగణస్త్రీసం  
భోగాసక్తాయా అంధతాఅవిపేకితాతాం శమయితుం నిర్వాపయ  
తుం స్త్రీలంపటతాంనివర్త్యప్రస్తుత కాద్యేప్రవర్తయితుమిత్యర్థః -  
కోపకలుషః రోషాక్రాంతి విక్షిప్తహృదయః లక్షణః రామాజ్ఞయాకి  
ష్కింధాంధుతమాపప్రాప || శామాలనిక్రీడితంవృత్తమ్(౧)||21||

(౧) వృత్తిశ్చ తగిరమితిపాతేఆర్యార్యాన్వేషణేత్వాదిగిరమిత్వర్థః \*  
పతత్పద్యానంతరంతావకభ్రాలరవాల్వమావకవాసుగచ్ఛసి||కిం  
వావాసరమేతూర్ణచీయతాముత్తరంవచః|ఇతిపద్యంపక్షిప్తమ్ ||

౫ || తతస్సౌమిత్రిరతీవరుష్టః పృవిష్టః త్యంగదేన విజ్ఞాపితో వ్యనంగనంగ  
రనంగతపరిశ్రమాదజాతజాగరస్సుగ్గీవస్తద్దశనః (జాత) త్రాససంచరి  
తసకలప్లవగబలకిలకిలాయితేన పృబుద్ధస్సచివయోః ప్లక్ష్యప్రభావనా  
మోషప్రభావనప్రకృతిం ప్రపదే || 23 || తతస్తస్త్రికసుగ్గీవేరాఘ  
వరోషస్యకారణం నిరూపయతి సతినద్యసవముఖరితదిబ్దుఖౌఘాలక్షణ

|| తత ఇతి || తతః తదనంతరం సౌమిత్రిలక్షణః అతీవరుష్టో త్యంతరోషా  
విష్టస్సౌ పృవిష్టః కిష్కింధాం ప్రత్యాగత ఇత్యంగదేన విజ్ఞాపితో పి  
తనంగనంగరనంగతపరిశ్రమాదృతిరమణరణనం ప్రాప్తఖదాద్ధేతోః,  
శ్రమఃఖదోధ్వరత్యాదెరితిలక్షణం, అజాతజాగరోనుత్పన్నప్రబోధః  
సుగ్గీవః తస్య రోషావేశవతో లక్షణస్యదశనాద్యస్త్రాసఃసాధ్వసం  
తేన సంచలితానాం సంభ్రాంతానాం సకలానాం సమస్తానాం ప్లవగబ  
లానాం వానరసేనానాం కిలకిలధ్వన్యాచరణేన పేతు  
నాకిలకిలత్యనుకరణశబ్దః- పృబుద్ధోబోధం ప్రాప్తస్సౌ ప్లక్ష్యప్ర  
భాసశ్చేతినామనీయయోస్తయోస్సచివయోర్గతితోః ప్రభావేన ఉ  
ద్వేగనివర్తకవచనసామర్థ్యేన ప్రకృతిం పూర్వావస్థాం ప్రపదేష్టా  
వ, తథాచక్రిరామోమణమ్ || ప || సాయంరోషపరీతాక్షోద్వారితిష్ఠతిపి  
ర్భవాత్ | వానరానాన్వనరవతేచక్షుషాప్రదహన్నివ || తస్యమూ  
ర్ధ్వాప్రణమ్యత్యం సపుత్రస్సహబంధుభిః- గచ్ఛశీఘ్రంవహాభా  
గరోషాహ్యస్యనివర్తతామితి || 23 || —|| తత ఇతి || తతః తస్త్రిక  
తథాప్రకృతిమాపన్నై సుగ్గీవేరాఘవస్య ప్రాణప్రియసఖస్యాపి ల  
క్షణస్య త్రిరామస్యనారోషస్తస్య కారణం నిరూపయతి || \* || నమే  
దుర్వాప్రహృతంకించిన్నాపిమెదురనుష్ఠితమ్ | లక్షణోరాఘవభ్రా  
తా కృద్భక్తిమితిచింతయే, ఇత్యాదిత్రిరామాయణోక్తరీత్యావర్యాలో  
చయతి సతీత్యధః, ముఖరితహరిన్ముఖః ప్రతినాదితదిగంతరాలోలక్ష  
ణస్యజ్యౌఘోషోగుణధ్వనిరఘాల్ నిజాగమనజ్ఞాపనాథం లక్షణోధ

స్వజ్ఞాఘోషః || ౭౪ || ప|| తత్రాననంద్యతమపాస్యపతికపీనాం  
 తత్రాననమ్రవదనోఘనచాపఘోషాత్ | సంతోషమోక్షమివభూరి  
 భజన్ భుజంగస్సంతాపనాశపిశునాత్తురుణాభ్రఘోషాత్ || ౭౫ || X|| త  
 త్రప్రతిశుతకార్యప్రొత్సహనాయకుపిలైన భ్రాత్రాప్రేషిత ఇతి  
 మాదుతినాథార్యమాణధైర్యస్సగ్రీవస్సామిత్రింసాన్వయితుంతారాం  
 నుష్టంకారంచకారైత్యథః || ౭౬ || —|| తత్రైతి || తత్రైత స్థితసమ  
 యేకపీనాంపతిస్సగ్రీవఃదురతంశీఘ్రమాసనం సింహాసనం అపాన్య  
 త్యక్తావ ఆననామథాయేత్యథః, ఘనచాపఘోషాన్తహాకాయుధస్వ  
 వేనమ్రవదనఃఅవనతానసన్న తత్రానవిభాయకధమివ సంతాప  
 నాశపిశునాత్ - గ్రీష్టాదిజనితసంజ్వరోవశాంతిసూచకాదివిశేషణం  
 చాపఘోషేపి యోజ్యంతరుణాభ్రఘోషాన్నూత్తనమేఘగజితాత్ |  
 భూరిభూయిష్టం యథాతథాసంతోషమోక్షమానందవిఘాతం భజన్  
 ప్రాప్నువన్నితివిశేషణమ్- సుగ్రీవేపియోజ్యం భుజంగస్సర్పభవ ||  
 ని|| శర్వపృథాకుర్భుజగోభుజంగిత్యమరః, అత్ర తరుణాభ్రఘోష  
 స్వ నీలకంఠోల్లాసకత్వాత్ తెషాందనీలకంఠోభుజంగభుగిత్యభిధా  
 నాత్ భుజంగభుక్తావచ్చ భుజంగత్రానశేతుత్వమవగృతవ్యం ఉపమా  
 లజ్కారః- వసంతతిలకావృత్తమ్ || ౭౭ || —|| తత్రైతి || తత్రవి  
 త్రానననమయే ప్రతిశుతం ప్రతిజ్ఞాతం యత్కార్యంసీతాన్వేషణ  
 రూపకృత్యంతస్య ||ని|| అంగీకృతమాశుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః, ప్రా  
 త్సహనాయప్రవర్తనార్థం కుపిలైనవిలంబాదుగ్ధైరభ్రాత్రామేణ  
 ఏషఃలక్ష్మణఃప్రేషితఃప్రహితః ఇత్యుక్తేతిశేషః మాదుతినాహనూమ  
 తాధార్యమాణం ధారణవిషయాకియమాణం ధైర్యంయస్యసతథోక్తః  
 మాదుతివచనాత్పునలబ్ధధైర్యస్సన్నిత్యథః సుగ్రీవస్సామిత్రింసాం  
 త్వయితుం సామవచనైరుపలాలయితుమ్ ||ని|| సామసాంత్యముఖేనమే  
 త్యమరః, తారాం నిజవధూం ప్రేషితవాన్ ప్రథమంస్వస్త్యేవదర్శ

ప్రేషితవాన్ ॥ ౭౬ ॥ ప ॥ ద్రాగ్వాసురుణీభజననిహ్నుతరాజలెడొ ని  
 మ్మగ్నితతారముపశాంతతమోవికారమ్ । పూర్వాశయావిశతినత్పథ  
 భాజమిత్త్రేసత్వంనిశాంతనమమస్యనిశాంతమాసీత్ ॥ ౭౭ ॥ X॥సాతు  
 రామారామాసుజమాసాద్యచైవమవోచత ॥ ౭౮ ॥ ప ॥

నేపునకోపోద్బోధోభవిష్యతి స్త్రీదశనేతునైవమితిమత్పాతాం  
 ప్రహితవానిత్యధః-తథాచశ్రీరామాయణమ్ ॥\*॥త్వద్దశనవిముక్తా  
 త్తానస్తకోపంకరిష్యతినహిస్త్రీమమహాత్మానఃకవచిత్కుర్వంతిదారు  
 ణమిత్యాది ॥ ౭౬ ॥—॥ ద్రాగితి ॥ ద్రాక్ అంజసావారుణీ భజనేన  
 సురాసేవనేన నిహ్నుతమాచ్ఛాదితం రాజ్ఞః ప్రభోస్సుగ్రీవస్యతే  
 జః ప్రతాపోయస్థితత్తథోక్తం అన్యత్రవారుణీభజనేన ప్రతీదినంగ  
 త్యానిహ్నుతమంతహితంరాజతేజశ్చంద్రప్రకాశోయస్థితత్ ॥ని॥  
 సురాప్రత్యకృపావారుణీత్యమరః రాజాప్రభాన్మపచంద్రఇతివిశ్వప్ర  
 కాశః, నిమ్గ్రింతానిగతా తారాసుగ్రీవపత్నీయస్తాత్తథోక్తం  
 అన్యత్రాపగతనక్షత్రం- ఉపశాంతానివృత్తస్తమోవికారోమోహావి  
 క్రియాఅన్యత్రాంధకారవ్యాప్తిర్యస్థితత్తథోక్తమ్ అన్యసుగ్రీవస్యని  
 శాంతం గృహంకర్తృ॥ని॥నిశాంతంభవనోషసారితివిశ్వః-సత్పథభాజన  
 న్తాగవతినిఅకాశమాగ్రసంచారిణిచమిత్రేసుహృదిలక్షణై అర్కే  
 చ ॥ని॥ మిత్రంసుహృదిమిత్రార్కఇతివిశ్వః,పూర్వాశయాపూర్వప్ర  
 తిజ్ఞాతాథః కాంక్షయాహేతునాపూర్వదిశాచవిశతిప్రవిశతినతి,సత్వం  
 యథాథఃమతపవోత్ప్రేక్షానిశాయారీజన్యాఅంతోపసానంతత్సమంత  
 త్పుల్యం ప్రభాతకల్పమిత్యధః- ఆసీత్ శ్లిష్టవిశేషణాయమపమా॥౭౭॥  
 ॥సేతి॥ సాతుస్తేవరామాసుందరీ ॥ ని ॥ సుందరీరమణీరామేత్యమరః,  
 యత్రాకృతిస్తత్రగుణాఇతిన్యాయాన్నిజగుణసంపదాలక్షణ ప్రసాదన  
 పాటవాతిశయద్యోతనాథం రామేత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం, రామా  
 సుజంలక్షణం రామవర్ధుణగ్రాహిత్య ప్రకటనాథమిత్తం నిదేశః,ఆ

ప్రాచీనంవ్యసనంసురేంద్ర తనయాజ్ఞాతంవనేభా గ్రమ్యతస్సుగ్రీవస్య  
నిరాకృతంభరిపిదోవాణేనసాలచ్చిదాఅద్యాన్యద్యసనఃతుపజ్ఞావి  
శిఖాదాసీదుపేంద్రాత్తజాతేస్మిత్తై తదపిప్రశాంతమభవజ్ఞాన్ఘోష  
మాత్రేణతే॥౭౯॥౧॥తదనస్తరంతారాసాంత్యవచనప్రశాంతకోపనసా

సాద్యప్రాప్యవవం వక్ష్యమాణీత్యా అవచతఉక్తవతీచ ॥౭౯॥—

॥తత్ప్రకారమేవాహ ॥ ప్రాచీనమితి ॥ సురేంద్రతనయాద్యావినః  
జాతమత్పన్నం అతవవనె అరణ్యభాగ్రమ్యతస్సచరతః ॥ + ॥ వా  
భాగేశేత్యాదిసాశ్యస్పృత్యయః - సుగ్రీవస్యప్రాచీనంపురాతనంవ్యస  
నంవిపత్ ॥౧॥ వ్యసనంవిపదభ్రంశే దోషకామజకోపజ ఇత్యమరః,  
భరిపిదోఖరాసురాంతకస్య త్రిరామస్య సంబంధినాసాలచ్చిదాస  
ప్తసాలవిదారిణావాణేన, నిరాకృతంనిరస్తమ్, వాలినంనిహత్యతద్యస  
ననంనిరాకృతమిత్యథాః, అద్యేదాసీంతు ఇంద్రముపగతిః ఉపేంద్ర  
ఇంద్రానుజోవిఘ్నః తస్యతనయాత్ప్రద్యుమ్నరూపేణావతీర్ణత్వా  
దితిభావః పంచఅరవిందాదయో విశిఖాదాణాయస్య తస్మాన్తన్తథాత్  
మహావీరావతిభావః, అస్యతుష్టివలక్షణం వ్యసనంస్త్రీవ్యసనమి  
ర్వ్యసః- ఆసీత్ హేసామిత్రైతద్యసనమపి లేతవజ్ఞాన్ఘోషమా  
త్రేణ గుణభర్తామిత్రేణ ప్రశాంతనివృత్తమభవత్ ఇంద్రపుత్రకృ  
తవ్యసనత్వద్భాగిత్రానిస్తం ఇంద్రానుజపుత్రకృతవ్యసనంతు త్వ  
యానిరస్తమితిప్రయోగం క్తఇతిభావః భవదీయచాపఘోషశ్రవ  
ణోత్తరక్షణవనివృత్తికామిత్యేస్సుగ్రీవాయ వృత్తార్థనిర్వాహ  
వరతస్త్రయో వర్తతే ఆతస్యయామహారాజపుత్రేణనఖాపితన్యమి  
తిఫలితాథాః, అత్ర త్రిరామస్య శరణవ్యసననిరానకత్వ మన్యతు  
చాపఘోషమాత్రేణైవేతివ్యతిరేకోన్వ్యాలోకాదూల విక్రీడితంస్త్వ  
త్తమ్ ॥ ౭౯ ॥—॥ తదనంరమితి ॥ తదనంతరం తారాయాస్సాంత్య  
వచనేన ఉక్తయాపసాదవాక్యేనవేతునా ప్రశాంతకోపన నివృ

మి త్రిణాసాకంతపనతనయస్సవినయ మాశ్రిత్యదాశరథిం ప్రాంజలి  
ర్వ్యజ్ఞపత్ ॥ ౧౦ ॥ ౧౧ ॥ దేవకపిబలమఖలకలాచలనిలయ మనిలత  
నయే నాహూతం॥పురహూతఇనపులూమజాపహరిణమనుపహ్లాదంరా  
వణురణైనిహనిష్యసీతి ॥౧౦॥ తతః ॥ప॥ కకుభీకులిశపాణ మ్రేణధి  
లీంతాంవిచక్షుం వినత మగ్రదిశాయాంమారుతింప్రేరభతుః । వరుణది

త్తరౌషణ సౌమి త్రిణాసాకం లక్ష్మ్యవైససహ, తపనతనయస్సగ్రీవః  
సవినయంభయభక్తిప్రయ క్రవినయ సహితంయథాతథా,దాశరథింత్రి  
రామం ఆశ్రిత్యాధిగమ్య ప్రాంజలిః కృతాంజలిస్సృక్ వ్యజ్ఞపత్ వి  
జ్ఞాపయామాస ॥౧౦॥—॥ దేవేలి ॥ హేదేవస్వామి ॥ త్రిరామఅఖ  
లకులాచల నిలయంమహేంద్రాద్య శైషకులవర్వత నికేతనకపిబల మ  
నిలసు త్తేన హనూమతాతహూతం॥అతఃపులూమజాం శచీం అపహరతీ  
తి పులూమజాపహరిణమ్ ॥౧॥ పులూమజాశచీంద్రాణీర్వమరః, అను  
హ్లాదంనామదానవం పురహూతఇంద్రఇదేర్వపమా రావణంసీతాప  
హరిణమితి శైషః రణైనిహనిష్యసి వినాశయిష్యసితివ్యజ్ఞపదవినంబ  
ద్ధః మహేంద్రేక్షేప్సితాం పౌలామీంతప్పితుఃపులూమనామ్నోనుమ  
త్యాఅనుహ్లాదోఽహరణంద్రాస్తవనుమంతారం పులూమానమపహతా  
రమనుహ్లాదంచ నిహత్య తతస్తాం ప్రత్యాసీతనానితిపౌరాణికీకథా  
త్రానుసంధేయా (౧) తతస్తదనంతరమ్॥౧౦॥—॥కకుభీతి॥వానరేంద్ర  
స్సగ్రీవఃతామపహృతాం మైథిలీంసీతాంవిచేరుమన్వేష్టుం కులిశపాణే  
రింద్రస్య కకుభీకేనహర్యోసుక్ష్మాభూతి వ్యోతయతీకపతస్యాం  
ప్రాచ్యామిర్భృతః- వివతంఽనతాభ్యుక్, వానరసేనాధిపతిం అథేతి  
వాక్యారమ్భే అనంతరంవాప్రేరభతుఃర్యమస్య దిశాయాం దక్షిణ  
స్యాందిశీత్యథః+ఆపంచైపహలంతానాం యథావాచానిశాదిశేతి వ  
చనాట్టాప్, మారుతింహనూమన్తం, అ.త్రయవరాజస్యాంగదస్య  
(౧)నిహనిష్యతీతిపౌరేభవానిర్వహ్యాహర్తవ్యమ్॥

శిసుషేణంయక్షరాజాః జ్ఞితాయాంహరితిశతవలిందప్రాహేణోద్వానః  
రేంద్రః ||౩౨||౫|| తదనుదినేమకేమచిద్ధలెమమాసాతిపాతనాసహాని  
యతమదగ్రదండస్సుగ్రీవఇతిసత్వరమితరదిగస్తరప్రేషితేమచష్టవం  
గబలెమ ప్రతినివృత్తైమ పితృపతిహరితి ప్రేషితామాదుతిజాంబవదం  
గదనలనీలప్రభృతయోవ్యలబ్ధ సీతాపలబ్ధయస్తనయవినాశకుపితకండు

ప్రాధాన్యేపి కార్యసాధకత్వాత్ మారుతిగ్రహణమితి మస్తవ్యమ్, త  
థావరుణస్యదిశి ప్రతీచ్యాంసుషేణంస్వస్యశ్వశురంతథాదశ్శిరామాయ  
ణమ్ ||\*|| అథ ప్రస్థాప్యచహరీం సుగ్రీవోదక్షిణాందిశం అబ్రవీన్మై  
ఘసంకాశం సుషేణంనామవానరమ్ | తారాయాఃపితరంరాజా శ్వశు  
రంభీమవిక్రమమితి, తథాయక్షరాజాం చితాయాంకుబేరాధిష్ఠితా  
యాం హరితి ఉత్తరస్యాందిశీత్యధః, శతవలింశతవలినామానంవాన  
రనాయకంచప్రాహేణోత్ప్రేషయామాస, మాలినీవృత్తమ్||౩౨||—  
||తదన్వీతి || తదనువానరప్రవణానస్తరం- కేమచిద్ధినెమ గతేషవ్వితి  
క్రాంతైమ సత్సు. మాసాతిపాతనస్య మాసాతిక్రమణస్యా సహాస  
హిష్టుః ప్రేషణసమయే త్విరామాయణ్లోకః||\*|| ఉద్ధృతంమాసాన్న  
వస్తవ్యం వసన్వభోభవేన్నమై త్యేకమాసమాత్రస్యావధేకృతత్వా  
దితిభావః ||+|| సహ లైపచాద్యచ్ఛకుతఃనియతంనిశ్చితం ఉదగ్రదండ  
శ్చండశాసనః ||ని|| దంహోస్త్రీశాసనోరాజ్ఞామితి వైజయంతీ, సుగ్రీ  
వఇతిమత్వా ఇతరదిగస్తరప్రేషితేమదక్షిణదిగ్వ్యతిరిక్తదిక్త్రయప్రహే  
తేమష్టవంగబలైమ వినతప్రముఖవానరసేన్యేమ సత్వరంతూణాం  
ప్రతినివృత్తైమ అనధిగతసీతావృత్రాస్తతయా ప్రత్యాగతేష్టు సత్సుపి  
తృపతిహరితిదక్షిణస్యాందిశిప్రేషితాః మారుతిజాంబవదంగదనలనీలాః  
ప్రభృతిర్యేషాంతై తథోక్తాః ప్రభృతిగ్రహణోద్దజగవాక్షిగవయాద  
యోపి గృహ్యంతై తెపి వానరౌత్తమాలబ్ధసీతాపలబ్ధయః అప్రాప్త  
మైశీలీలాభాస్సన్తః. తనయవినాశేన విజపుత్రనిధనేన కుపితస్య కు

శాపనిశ్శేషితచరాచరమపరిచితచార ప్రాస్తరంకాస్తారంకాస్తావకస్తిం  
శ్చిత్కాస్తారె అసురమేకంనిరీక్ష్యరక్షగపతిరితిబుద్ధ్వాన్యధనన్నద్ధా  
బధూవుః || ౮౩||వ|| నిశిచరపతిరిత్యవేత్యరోషాదశనిపాతనిభేనతాడ  
నెన | అసురహితమముప్రహృత్యదైత్యం సురహితమేవచకారవాలి

ధన్యకండునామ్నోమహాపేః శాపనిశ్శేషితావిధ్వంసితాశ్చరాచ  
రాజంగమస్థావరాః మృగపక్షివృక్షగుల్మదయోయస్తింస్తత్తథోక్తమ్||  
తథాచక్రిరామాయణమ్||\*|| కండునామమహాభాగ సృత్యవాదీశః  
పోధనః | మహాపీఠపరమామహినియమైదుష్ప్రధర్షణః, తస్యతః  
స్థినన్వేపుత్రాబాలకోదశవాహికః వ్రణప్రోజీవితాంతాయ క్రుద్ధస్త  
త్రమహామునిః-తేనధర్మాత్తనాశస్తం కృత్యంతత్రమహదవనమ్  
అశరణ్యందురాధర్షం మృగపక్షివివజితమితి పరిచితచారంప్రవృత్త  
ప్రాణిసంచారంతచ్చతత్ ప్రాంతరంనికటప్రదేశశ్చతన్నవిద్యతేయ  
స్తింస్తథోక్తమత్యస్తదుగమమిత్యథః || ని || ప్రాంతరందూరభూ  
నోభేద్యత్యమరః- తత్కాంతారంవిపినం కాంతావతిక్రమ్యకస్తింశ్చ  
త్కాంతారేకుత్రవిదరణ్యే వీకమసురంనిరీక్ష్యరక్షఃపతిరావణఇతిబు  
ద్ధ్వాన్జ్ఞాత్వాన్యధనన్నద్ధాన్సమగసన్నాహవంతోబధూవుః||౮౩||—  
నిశిచరేతి || వాలిసూనురంగదః నిశిచరపతిరావణఇత్యవత్యజ్ఞాత్వాత  
మితి శేషః రోషాత్ సీతాపహరణ రూపాకృత్యకరణజనితకోపాద్ధా  
ణః, అశనిపాతనిభేనదమ్బోళిప్రహరణదృశేన తాడనముప్రేభూ  
తేన అసురేభ్యోహితం అసురహితమ్ || ౮౪|| చతుర్థీతదభేత్వాది  
నా సమానః, సురాణామహితంచాముందైత్యంప్రహృత్యనిగృహ్య  
సురహితమేవ చకారేతివిరోధః, నచఅసురహితమచైతనంప్రహృత్య  
సురాణాం హితంసుఖందకారేతి పరిహారాచ్చైషానుప్రాణితోవి  
రోధాభాసోలఙ్కారః ||\*|| అభాసత్వేవిరోధస్య విరోధాభాసశ్చ  
త ఇతి లక్షణాత్, పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ||౮౫||—||



నూనః ||౨౪||X|| తతస్తారేయపచనా తతఇతా విచిత్రనికటగిరిసానుశ  
 యాస్సానుశయాస్సలిలాశయాజలదరపతంగవతనోత్పతనానుమీయమా  
 నపల్వలూపశయంకిమపికుమారమవగాహ్యతత్రకంచనకాఞ్చనమయం  
 మయ మాయానిమితంవిహితతపోభంగాయైసురాంగనాయైహేమా  
 యై దురహిణైన వితీణకంమేరుసావణిక దుహిత్రాన్వయం ప్రభయా  
 తతఇతి || తతస్తదనస్తరం, తారాయాఅపత్యంతారేయః||౨౫||  
 స్త్రీభ్యోఽథకోతస్యవదనాన్నియోగవాక్యాద్భృతాః,తదానస్తత్రత్రవి  
 చిత్రాన్వయనికటగిరిసానుమనమీషస్తగిరిప్రస్థేషుశైరలఙ్కతప్రకాః  
 గదానసంచారిజనితశ్రమాతి రేకాత్తత్రత్రసంవిశంతఇర్యథాః||౨౬||  
 అధికరణ శైలైర్యచప్రశ్నయః,ఆతవససానుశయాస్ససంతాపాః||ని||భ  
 వేదనుశయోద్వేషేపశ్చాత్తాపానుబంధయోరితివిశ్వః- వానరాఃసలిత  
 మ్నాశయావాంఛయాపిపానయైత్యథాః, జలదరపతంగానాం హంస  
 కారండవాదిజలవతిఃపక్షివిశేషాణాంపరనోర్ప్పరిస్తేః వృషీనాఙ్ఞీనాది  
 గతివిశేషైఃఅనుమీయమానమధ్యాహ్నమానంయత్పల్వలంసరస్తస్య  
 వశయమాశ్రయమంతస్థ కాసారమిత్యథాః (౧) కిమపికింతురహ  
 రంభూవివరగభామవగాహ్యప్రవిశ్య కంచనక మపి కాంచనమయం హి  
 రణ్మయం మయస్యాసురశిల్పినో మాయయావిచిత్రకృత్సానిమితం ర  
 చితం, తథావిహిత తపోభంగాయైకృత రపోవిభూషణైఃతస్మైచ ప  
 నేపూర్వం హేమయామయతపోభంగస్య విహితత్వాదివిభావః, హే  
 మాయైహేమాఖ్యాయై సురాంగనాయైఃపురసే దురహిణైసస్య తగీత  
 నంతోపి తేన విధాత్రావిరీణకం చత్రంస్వయంప్రభయా భద్రాఖ్య  
 యా మేరుసావణికేదుహిత్రాన్వయకయాత్రతావనంవిహితరక్షణంన  
 నా ద్వైశంవనప్రదేశంఅవిశన్ప్రవిష్టసన్త, హేమాయాఃప్రియసఖత్వా  
 న్నేరుసావణికదుహిత్రేసావనం దత్తవత్ప్రసంధేయం కృత్యురా  
 (౧)పల్వలూపశయమితిపాచే ఉపశయంనమిష ప్రదేశమిర్యథాః||

కృతాపనంవనోద్దే శమవిశత్ ॥౨౫॥౫॥ తతఃకృతాతిథ్యాయాస్సస్వయం  
 ప్రభాయాఃప్రభావేన బిలాదుత్త్రీశానాంసమయాతిపాతాదాపతివ్య  
 తి సుగ్రీవదుండభతివికృతిముపెత్త్యనంగతమనోగదేనాంగదేనపవనతన  
 యనచనప్రత్యయప్రత్యానీత ప్రకృతినాసహస్రాప్రాయోపవేశ ముపెయ  
 మాయణే ॥౩॥ దుహితావేదసావణ్ణాకరహంతస్యాస్సస్వయంప్రభా, ఇ  
 దంరక్షామిభవనం షేమామాయావాసరోత్తమాః మమప్రియసఖి షే  
 మాన్యత్తగీతవిశారదా- తయాదత్తవరాచాస్థిరక్షామిభవనోత్తమ మి  
 తి ॥ ౨౫॥—॥తతః॥తతఃప్రవేశానస్తరం-కృతాతిథ్యాయాఃఅతిథిస  
 తా-రణోపచరితవత్యాఇత్యథః, స్వయంప్రభా యాఃప్రభావేనసామ  
 ధ్యైన బిలాదుత్త్రీశానాం నిర్గతానాంసమయాతి పాతాదవధికాలాతి  
 క్రిమణాద్భేదాః- దండ్యంలేనిగృహ్యం తేనేనేతిదండః, శిక్షా సుగ్రీవ  
 న్యకతుఃదండఃఆగమిష్యతికాలాతిక్రమణాన అస్మాక్ చండశాసన  
 స్సుగ్రీవోదండయిష్యతీత్యథః, ఇతిమత్వావికృతింపీకారం ప్రకృతి  
 వైల్యమితియావత్- ఉపేత్యనంగతమనోగదేన సంజాత మనోవ్యా  
 ధినా ॥ని॥ రోగవ్యాధిగదామయాఇత్యమగః అథ పవనతనయస్యహ  
 నూమతః వదనంతిత్కాటాచితవాక్యం తత్ప్రత్యయేన తద్విశ్వాసేన  
 ప్రత్యానీరాపునస్సమాహృతా ప్రకృతిఃపూర్వావస్థాయేన స తథోక్త  
 నలంగదేనసహ- ప్రాయోపవేశోనామదక్షిణాగ్రేమదర్భము స్థండి  
 రమంతాభం సుకల్వ్యావవేశనమ్ ॥ని॥ ప్రాయోభూమ్న్యంతగమ  
 సభ్యైస్సం, రముః.మ.పాం ప్రావవతాం ॥+॥ ఉపేయివాసనా  
 శ్చాసంసానాశ్చేద్యైస్సంప్రయంతానిపాతః - ఉదగ్రసుగ్రీవ దం  
 డాపెత్తయం ముదాదేనసంయతి ముమాషతామిత్త్యథః- ఉక్తం  
 చక్రిరామాయః ॥౩॥ ఉపస్పృశ్యోదకంవింధ్యేప్రాజ్ఞుఖాస్సముపా  
 విశత్ ॥ దక్షిణాగ్రేమదర్భేమ ఉదక్తిరంసమాశ్రితాః ॥ ముమాష  
 వాహరి శ్రేస్తావంతిక్షమమితః స్తవేతి, ప్లవంగపుంగవానాజ్ఞాబవ

షాం శ్లవంగపుంగవానాం పరిదేవనకథావ్రసంగేజటాయుషా నిధనం  
 నిశమ్యవింధ్యరథ్యాద్విహితసంపాతస్సంపాతినామగృధ్రరాజస్తానైవ  
 మవాదీత్ ||౨౬||ప|| కాయాయమక్షతబలేవ్యభిధాయపాపం వత్సేజ  
 టాయుషీమమశ్రవసీదహంతః | కస్తాత్పురాకిరణదాహిత పక్షయ  
 గ్గం తిగ్గాంశుముష్ణవచసాశిశిరికురుధ్వే ||౨౭||X|| తతస్తేఃప్రస్తావితప్ర  
 దాదివానరశ్రేష్ఠానాం పరిదేవనకథావ్రసంగే||\*|| రామస్యవనవాసం  
 చక్షుయందశరథస్సచ | జనస్థానవధంచైవ వధంచైవజటాయుష ఇత్యా  
 దివిలిపగొష్ఠీప్రస్తావేజటాయుషానిధనం మరణంనిశమ్య శ్రుత్వావిం  
 ధ్యరంధ్రాద్వింధ్యవర్షతకందరాల్, విహితసంపాతఃకృతనిగమఃతత్పు  
 రామశాఢం వినిష్కాంతఇన్ద్రధణి, సంపాతినామగృధ్రరాజః  
 జటాయుభ్రాతాతానానరానైవంపక్ష్యమాణప్రకారేణావాదీదవా  
 చల్, తథాచ శ్రురామాయణమ్ ||\*|| సంపాతినామనామ్నాతు చి  
 తంజీవీవిహంగమః | భ్రాతాజటాయుషశ్చిమాన్ప్రఖ్యాతబలపౌరు  
 షః- కందరాదభినిష్క్రమ్య సవింధ్యస్యమహారిరె | ఉపవిష్టాహ  
 తీదృష్ట్యా హృష్టాత్తాగిరమబ్రవీదితి ||౨౮||—|| తదేవాహ ||కథితి||  
 అక్షతబలే అప్రతిహతపరాక్రమేషి వత్సేఅనుజే జటాయుషిపాపం ని  
 ధన మభిధాయోక్త్యా మమశ్రవసీకణౌ ||ని || కణశబ్దగ్రహణా  
 శోత్రం శ్రుతిస్త్రీశ్రవణంశ్రవణత్వమరః - దహంతః భస్మీకుర్వంతః  
 యూయం కేకస్తాచ్చ గ్రహదహనాద్దేహి, పురాపూర్వంసూర్యమం  
 జలప్రత్యుద్గమనకాలఇత్సధణి- కిరణైః నిజగభస్మిభిః దాహితందగ్ధం  
 పక్షయగ్గంగరుద్యగళంయేనతంతిగ్గాంశుం చండభానుముష్ణవచసాత  
 తోవ్యతితీక్ష్యవచనైవేత్సధణి- శిశిరికురుధ్వే శిశిరికురుధ, పక్షదహనజని  
 త దుఃఖిదావప్రతిరిచ్యతే, యుష్టదన్వచనజనితదుఃఖమితిభావః సంపా  
 తేస్సూర్యకిరణదగ్ధపక్షతయా వింధ్యపతనాదికథా శ్రురామాయణేను  
 సందేహ- అత్రేతిగ్గాంశ్శిశిరికిరణాసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానా

వృత్తిస్సంపాతిః పోషిత్తాయుషజ్జీవాముషేనివాపంజలినిగ్నవృత్తు  
 రాకవాజిదామిశ్చేనేష్యకాయపృషిత్తేన నిజసుతేన సుపాశ్వనా  
 మ్నాసమామూతంమహేంద్రమహిభ్యరంధ్రనిగ్నతదశవదననీయమాన  
 జానకీపరిదేవనం జానానన్సుత్తవక్త్రుఃపునరప్యవోచత ॥౨౮॥౫॥ అ  
 లంకాతర్యేణలక్ష్మభిధానాం యాతుధానరాజధానీమధివసతిసీతా  
 దతిశయోక్తిభద్రః, వసంతశిలకావృత్తమ్ ॥౨౯॥ ——— తతఃకర్తృతః  
 స్తదనన్తరం తైరావనతైః ప్రస్తావితప్రవృత్తిరాదిత ఆరభ్య కథితవృ  
 త్తాంతః ॥౩౦॥ హేతావప్రవృత్తివ్యత్రాంత ఇత్యమరః, సంపాతిఃపా  
 వితాయుషే మృతాయజ్జీవాముషేనిహేంజలినిగ్నతదశవదననీయమాన  
 త్యక్తవృత్తేత్యథః ॥౩౧॥ నివాపంజలితదృణమిత్యమరః, పురాతన  
 భవంకదాచిత్రస్త్రిశ్చిత్తమమే - ఆమిమానేష్యకాయపృషిత్తేన నిజసు  
 తేన సుపాశ్వనా మ్నాసమామూతంమహేంద్రమహిభ్యరంధ్రనిగ్నతదశవదననీ  
 యావహరంసయనాథకమిత్యథః - పోషిత్తేన ప్రహితేన సుపాశ్వనా  
 నామ్నా నిజసుతేన స్వతనయేన సమామూతంకథితంమహేంద్రమ  
 హిభ్యరంధ్రమహేంద్రాభ్యకులపర్యతస్య మహిభ్యశబ్దావ్యాఖ్యాతః ఆ  
 రణ్యకాండే మహిభ్యకల్పం గృధ్రరాజమిత్యత్ర-రంధ్రాద్విలాజ్ఞేని  
 గ్నతేన దశవదనేన రావణేన నీయమానాయాః అపహ్రియమాణా  
 యాః జానక్యాఃపరిదేవనం విలాపంజానానావజ్జీవాముషాః మనస్య  
 నుసందధానఇత్యథః ॥౩౨॥ జ్ఞానవబోధనఇత్యస్తాచ్యానన్, సూక్ష్మచ  
 డుః సూక్ష్మదృష్టిః పూర్వోత్తరానుసంధానకుశలఇత్యథః, సంపా  
 తిః పునరప్యవోచత ॥౩౩॥ ——— తదేవాహః అలమితి ॥ కాతర్యేణ  
 భయవిహ్వలత్వేన అలంకార్యం నకర్తవ్యమిత్యథః ॥౩౪॥ అలంకార  
 షణపవ్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః । కుతః । దశవదనసీతారా  
 వణాపహృతాసీతాలంకాభిధానాం యాతుధానరాజధానీం రాక్షసస  
 గరిం అధివసతి అధితిష్ఠతితత్రాస్తవిత్యథః ॥౩౫॥ ఉపానన్వధ్యాజ్యసృజ  
 తి కర్తవ్యంతతస్తత్రలక్ష్మంప్రతిత్యథః, భవంతిగచ్ఛంతు + శై

భవదననీతాత్రత్రగచ్ఛంతుభవన్తః ॥ కింఞ్చ ॥ ౮౯ ॥ ప ॥ దివాకర  
 ప్లోషభవాంమమాతింనిశాకరౌనామమునిర్నిరస్య ॥ జగాదవఃకా  
 ర్యమహార్యధైర్యాఃక్షణేనతాంద్రక్ష్యథరామపత్నీమ్ ॥ ౯౦ ॥ ఇతిబుర్రవా  
 ణంకృతసౌహృదంతంసంపాతిమావృధ్యపరావరజ్జమ్ ॥ ప్రవృద్ధహర్షాః  
 షేవృధమశ్రితిప్రథమః ॥ ౯౧ ॥ — ॥ తస్మిన్నథేప్రత్యయాన్తరవిద్యత  
 ఇత్యాహ ॥ కింఞ్చెతి ॥ తదేవవివృణోతి ॥ దివాకరేతి ॥ దివాకరేణ  
 సూర్యేణ యఃప్లోషఃపక్షదాహః తస్మాద్భవతీతితథోక్తాం మమఽ  
 తింమత్ప్రదాం సంతాపమితియావత్, నిశాకరౌనామ నిశాకరశ్రితి  
 నామ్నాప్రసిద్ధః చంద్రశ్చ ప్రతీయతేమునిఃఅతీతానాగతదశేనిరస్య  
 యదాసీతాన్వేషణార్థం వానరాఽగచ్ఛ్యయన్తదాతవపక్షద్యయం  
 పునః ప్రయాథంభవేదిత్యాదీవచనప్రత్యయైర్నిరాకుర్వత్ దివాకరకృ  
 తసంతాపస్య నిశాకరేణనివర్తనం యుక్తమేవేతిభావః, షేఅహార్యధై  
 ర్యాఅపరిహార్యధైర్యసంపన్నావానరాః అతాదైర్యత్యాగోయష్టా  
 కం సయుక్తశ్రితిభావః, వః యష్టాకంకార్యం జగాదఉవాచ ॥ తథాచ  
 త్నిరామాయణమ్ ॥\*॥ ఏష్యంతిపృషితాన్తత్ర రామమాతాఃప్లవం  
 గమాః ॥ ఆఖ్యేయారామమహిషీ త్వయాతేభ్యోవిహంగమేతి తత్ర  
 స్తాత్కారణాత్ రామపత్నీసీతాంక్షణేనాల్పకాలేన ద్రక్ష్యథప్రే  
 క్ష్యథసత్యవచసోమునైర్వచనంనాన్యుతం భవిష్యతీతిభావః ॥ ఉపేంద్ర  
 పజ్ఞావృత్తమ్ ॥ ౯౦ ॥ — ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యనెనప్రకారేణ బుర్రవాణం  
 కథయంతం కృతసౌహృదం విరచితసఖ్యం (౧) పరావరజ్జంఘ్రోన్విత  
 (౧) సుహృదయశబ్దస్య యవాదితొవ్దబ్ధావే అణ్విత్ప్రయేహృదయ  
 స్య హృల్లెఖయదణీలాసేషీవీతి హృద్భావేఆదివృద్ధౌచసౌహృదశబ్దః॥  
 నను కథం హృష్టగిసింధ్యంతే పూర్వపదస్యచెతిసాధయపదవృద్ధిః ॥ ఇ  
 త్థమ్ ॥ అణిపరతః హృదాదేశవృద్ధిశాస్త్రయోరన్యత్రసావకాశయోః  
 పరిత్యాగవృద్ధిశాస్త్రప్రవృథమంప్రవర్తతే ॥ తత్ప్రవృత్తికాలేహృదంత

ప్రథితప్రభావాఃప్రతస్థిరవానరయూధనాథాః ॥౯౦॥ ప ॥ పర్యాప్త  
ప్రమదము పేయుపాంకపీనాం (పంథానం)దశముఖమాగమగణా

ర పర్యాలోచనచతురమిత్యథః- తం వ్రసిద్ధం సంపాతిమాపుద్భవ  
యం సాధయామఇతిసృష్టాప్రధితప్రభావాః ప్రఖ్యాతబలపౌరషాః  
వానరయూధనాథాః అంగదాచివానరశ్రేష్ఠాః - ప్రవృద్ధహషాః జా  
నకివృత్తాంతశ్రవణలాభాదమందానందభరితాస్సంతః ప్రతస్థిరప్రస్థితాః  
+ సమవప్రవిభ్యస్తఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ వృత్తముపజాతిః ॥౯౦॥—॥  
పర్యాప్తేతి ॥ పర్యాప్తపరిపూణఃప్రమదోపమోయస్తాత్మం పరి

త్యాభ వానోభయ పదవృద్ధిరిత్యాదివృద్ధిః । తతోహృదాదేశః । త  
దనంతరంతు హృదంతత్వాపజీవనేన నోభయపదవృద్ధిః । ఆకృతిప  
దార్థపక్షే వృద్ధైరకత్వాత్తస్యాశ్చైక స్థితిపదేనకృత్ప్రవృత్తాయా  
స్తత్రైవపునః ప్రవృత్తప్రభావత్ । యద్వాహృద్భగసింధ్వంతిత్వ  
త్రఅంతగ్రహణ సామర్థ్యాదిదంవిజ్ఞాయతే హృదంతాదేవాణాద  
యోయేవిహితాః తేషుపరతడభయపదవృద్ధిః నతు హృదయాంతాదణా  
ద్యుత్పత్త్యనంతరం హృదాదేశే భవతితి । తేన శోభనహృదయాథా  
క సుహృదయశబ్దే ప్రకృతికంసౌహృదమితిభవతి । సౌహృదమితితు  
మిత్రవాచి సుహృచ్ఛబ్దప్రకృతికమితి నకశ్చిద్దోషః ॥ కేచిదాహుః  
యవాదిషుసుహృత్సుహృదయశబ్దాద్వావపి వర్త్యతే । తత్ర సుహృ  
చ్ఛబ్దస్యాపి సుహృదయశబ్దప్రకృతికన్య ఏక దేశవికృతన్యాదేన సు  
హృదయశబ్దపారాదేవాణిసిద్ధేవునః పాఠోఽన్యత్ర సుహృదయశబ్దే  
యద్భవతి తత్సుహృచ్ఛబ్దేనాస్తీతి జ్ఞాపనార్థమ్ ॥ తేన సుహృదయ  
శబ్దాదశి హృదాదేశేభవత్యుభయపదవృద్ధిః సుహృచ్ఛబ్దాదణితునోభ  
యపదవృద్ధిరితి । అపరేతుసంజ్ఞాపూర్వకోవిధిరనిత్యఇతి క్వచిదుత్తర  
పదవృద్ధప్రభావమాహుః ) ఇతిత్రుహరనాధవిరచిత యమకరత్నాకర  
వ్యాఖ్యానోక్తం యాదనాభ్యుదయ వ్యాఖ్యానే అనూదితమ్)

య । పాథేయాత్పతకపిరాజశాసనానాం । పాథోధిర్మయసపథాతిథి  
 ఋణావ ॥౯॥ ౩౧॥ సుత్రామపుత్రా రిశిలీముఖానాం స్తుత్యాగిణస్త  
 త్రివలీముఖానామ్ । అపామపారస్యనిధేశ్వవశాచ్చదవాఙ్ముఖావక్తు మ  
 పూతాకానందకరమిత్యర్థః ॥౧౦॥ ౩౨॥ ప్రమదసంమదాహషణతినిపాత  
 నాత్సాధుక స్తంత్రాసంసంపాతికధితిమాగణముపెయ్యమం ప్రాప్త  
 వత్సాం లబ్ధవశిష్టత్తితియా నంత్యష్టాంతకరణానామిత్యర్థః - తథాదు  
 శముఖమాగణమాదణతాయీ రావణపదవ్యనేషణార్థం పాథేయా  
 త్పతంహంబశీకృత్వ కపిరాజశాసనం । సుగ్రీవాజ్ఞాయేనేపాం తీక్ష్ణదం  
 డాయం సుగ్రీవశ్చతి తదాజ్ఞాజీవనేన రావణగత్యన్వేషణామిత్యర్థః  
 ॥౧౧॥ పాథేయంసంబళంమతమితియాదవశ్చ, కపీనాంవాసరాణాంపాథో  
 ధిస్సముద్రః సయనపథాతిథిత్వే త్రయాగణోచరోబధావ, అత్రకపి  
 రాజశాసనే పాథేయత్వయావణాద్యూపకాలజ్ఞాం ॥ ప్రహషిణీ  
 వ్యతీప్త (౧) ॥౯॥ ౩౩॥ సుత్రామేతి ॥ వలీముఖానాం గణివా  
 నరధర్మార్థం సుత్రామపుత్రా రెరావలీమథనస్య త్రిరామవ్యశిలీ  
 ముఖానాం షాణానాం అమోఘానామితిభావః, అపారస్యదు స్తరస్య  
 అపాంనిధేస్సముద్రస్యచ స్తుత్యా అమోఘాణాం త్రిరామబాణాదు  
 స్తరంవారిధించ మనస్యసుసంధాయైత్యర్థః ఉభయత్రాపి ॥౧౨॥ అధి  
 గథఃదయేశాంక ర్తణీతి పట్టిసాధ శేషాధికారాచ్చైవత్వ వివక్షాయా  
 మేవ, క ర్తవ్యవివక్షాయాంతు ద్వితీయాభవతీతివేదితవ్యం, వశాత్  
 స్తరణానంతరంఅవాఙ్ముఖావనలవదనస్స వక్త్రమాశయం కథయితుం  
 నవిద్యంతే వాచాముఖేషు యస్యసావాఙ్ముఖాభూత్ మూర్ఖోభూత్  
 (౧) వర్ణావ్రం ప్రమదమితిపాత్రానామితిచపాథే సంపాతివచనా  
 త్ప్రీతాస్థితి పరిజ్ఞానేన సంపూర్ణమానందం ప్రాప్తవతాం అతపీవదశ  
 ముఖమాగణమాగణతాయీ పాంథానాంగమనశీలానామితి కపీనాంవి  
 శేషామ్ । అస్యస్మర్యంసమానమ్ । అయమేవపారస్పర్యధితిభాతి )

వాఙ్మహాభూత్ ॥ ౯౩ ॥ X ॥ తదనువాసరసేనామేనామపార్యమా  
ణకాతర్యామిత్తమవదదంగదః ॥ ౯౪ ॥ ప ॥ కిమితిభజథమానం వాసరా  
మానహీనాస్సగరచితకుల్యాల్లంఘనే కుంతితాశాః । అకలశభవలే  
హ్యేందుశ్శమచాడబాద్వైరనవధిమయశోభింకింసమథాన్ స్తరీతుమ్ ॥

మైరామబాణానామమోఘత్వం పాథోనిధేదుకస్తరత్వంచానుసంధా  
యోః మత్రక ర్తవ్యమస్తాభిరితి క ర్తవ్యతామాఢ్యేన నిరుత్తరోభూది  
త్యక్షః ॥ వృత్తమపజాతిః ॥ ౯౩ ॥ — ॥ తదన్వితీ ॥ తదనుతదనంతరం  
అనార్యమాణం అపరిహార్యమాణం కాతత్వంభయవిభాంతత్వం య  
స్యాస్తాంపినాంపూర్వోక్తాంవాసరసేనాం ప్రత్యంగదః ఇత్థంవక్తవ్యమా  
ణరీత్యా, అవదత్ అవచత్ ॥ ౯౪ ॥ — ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥  
కిమితి ॥ హేమానహీనాఅభిమానసూన్యావాసరాః, ప్రాణాంకమే  
పి మానోనపరిత్యాజ్య ఇతిబోధయితుమేవమామంత్రితమిద్రీప్తవ్యం  
సగరచితకుల్యాల్లంఘనే సగరనిఖాతకుభ్యాస్త్రాయసాగర తరణకుం  
ఠితాశాః భగోత్సాహస్సంతః కిమితికస్తాద్ధేతాః మానంనిరుత్తరతాం  
భజథప్రాప్నుథః సచైతద్యక్తమితిభావః ॥ కుంతః । కలశభవలేహ్యమే  
గస్త్యాస్వాద్యంభవతిత్యకలశభవలేహ్యంకించబాడబాద్వైరణాడమాన  
ల ప్రభృతిభిః ఆద్యశబ్దాద్గరళానిలాదయశ్చ గృహ్యంతే ॥ మిత్రాడబా  
బడబానలఇత్యమరః, దుశ్శమంశమయితుమశక్యమ్ ॥ ౯౪ ॥ ఈషద్దురీత్యా  
దినాఖప్రత్యయః, అనవధిమమర్యాదంశతసహస్రాదియోజనపరిమా  
ణ రహితమిత్యథః, ప్రసిద్ధసాగరస్తునైవం భూతఇతిభావః - అయశో  
భిమపకీతీనాగరంతరీతు ముల్లంఘితం ॥ + ॥ వ్యంతావేదిధీఘః,  
సమథాన్శక్తాః కిం న సమథాన్వపేత్యథః, సాగరమిమంసుతరం  
యధినలంఘయేయస్తహేద్ధుస్తరౌదుష్కితీనాగరః ప్రసక్తభవ  
త్, తద్భావః గీతాయామ్ ॥ ౯౫ ॥ సంధావితస్యచాకీర్తిర్నరణాదతిరిచ్యత  
ఇతి న్యాయోన్తహాననధాన్యాత్, తస్మాత్సర్వధైవసాగరొల్లంఘనస



౯౫॥౧॥ తతః పారావారస్యపారీణతాయామాత్తశక్తేరియతాం ప్రశస్యే  
శం కథయత్సువానరయూధపేమ నిదిశ్యాంజనెయం ప్రభంజనసం  
జాతం జాంబవానిత్యమభిహేతవాక్ ॥౯౬॥ప॥ హేపీరామూధనాథాః

వపునరుత్సహాః కతవ్యఇతిభావః - అత్రప్రసిద్ధసాగరాదుపమానా  
దుపమేయస్యాయశస్యాగరస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరెకాలజ్కారః, మా  
లిసీవృత్తము: ౯౫॥—॥ తత ఇతి ॥ తతః అంగదవచనానంతరం వాన  
రయూధపేమ గజగపయగవాక్షాదివానరయూధనాథేషు ॥ సి ॥ యూ  
ధనాథస్తుయూధపఇత్యమరః-పారావారస్యసముద్రస్యపారీణతాయాం  
పార్థంగతత్వేనముద్ర పారోల్లంఘనఇత్యర్థః ॥ ని ॥ సముద్రోద్భీతకూ  
పారగపారావారఇత్యమరః, ప్రశస్యేకమైక్తేకేనీన్నిత్యర్థః ॥+॥ విభ  
క్త్యర్థేవ్యయాభావః, ఆత్తశక్తేఃస్వసామర్థ్యస్వేయతా మేతావతాం  
చశబ్దేశతి త్రిశదాదియోజనొల్లంఘన విషయాంస్వస్వప్లవనశక్తిమి  
త్యర్థః ॥ తథావత్పిరామాయణి॥\*॥ ఆంభాషేగజస్త్రప్లవేయందశ  
యోజన మిత్యాది, కథయత్సునత్సజాంబవాక్ ప్రభంజనసంజాతం  
పవనతనయంపిత్తవదత్స్వస్తజవనత్వద్యోతనాథమేతద్విశేషణంఆంజ  
నేయం అంజనాగభాసంఘాతంహామంతం త్రేతా తిశయద్యోత  
నాథమేతల్ నిదిశ్యాభిహేతవాక్॥నను ॥ \* ॥ భూతలేసాగరేవా  
పి శేలేమాపవనెమచ, పాతాళస్యాపివామధ్యే నమమాచ్ఛిద్యతేగ  
తి రితిపూర్వం సుగ్రీవసన్నిధౌ గజాదివానరయూధపైః స్వస్వశక్తేః  
ప్రఖ్యాపితత్వాదిదాసీం ప్లవేయందశయోజనమిత్యాదివాపునఃకిమర్థం  
స్వస్వప్లవనశక్తిన్యూనతాముక్తవస్త ఇతిచేత్సత్యం అధికశక్తియుతాఅ  
ప్యేతేరావణాధిష్ఠిత లజ్కాం ప్రవేశ్య సీతాన్వేషణం దుష్కరమి  
తిమత్వాతాదృశకార్యసాధకస్య మహాధీరస్యహనుమతః ప్రాత్సహ  
జాథం తథోక్తవస్త ఇతినరన్వం సమంజసమ్ ॥ ౯౬ ॥—॥అ॥ ఉక్త  
ప్రకారమేవాహ ॥ హేపీరాఇతి ॥ హేపీరాః-పూరాః యూధనా

పరిణతిపరుషః కార్య(అసీచి)మాధీవి)పాదఃకస్తాదస్తాకమేరజ్జలనిధిత  
 రణై శక్తిరతావతీతి॥ స్మృతాప్రాజ్ఞఃప్రతిజ్ఞామయమనిలసుతోలంఘ  
 నాయోన్ముఖశ్చైద్యుదఃప్రాదుర్భవేత్కించకథయతపయసామాస్పదేనో  
 థాఃయూథశ్రేష్ఠాః యూయంచాహంచ వయంతేమామస్తాకమ్॥౪॥త్య  
 తాదీనిసర్వైర్నిత్యమిత్యేకశైవః. ఏతస్యజలధేస్తరణై లంఘనై శక్తి  
 సామర్థ్యం ఏతావతీ ఇయతీదశయోజనాది మాత్రవిషయైత్యర్థః,  
 ఇత్యేవంప్రకారేణ పరిణతిపరుషఃఫలకాలవిరసః విషాదశ్చైతోభజ్ఞః  
 ఖదఇతియావత్ ॥౫॥ విషాదశ్చైతసాభంగ ఉపాయాభావదంతనైరితి  
 లక్షణాత్, కస్తాద్దైతాః కార్యకర్తవ్యః అసీత్ నాయం కార్యఇత్య  
 థః- అథవా కార్యకృతవస్తువిషయే పరిణతిపరుషఇత్యాదియోజనా  
 తుతః అయమేషఇతి హస్తనిదేశః, అనిలసుతః హనూమాన్ అని  
 లవదెవతరసీప్తిభావః, రాజ్ఞస్సుగ్రీవస్య ప్రతిజ్ఞామ్ ॥౬॥ ఉద్ధ్వం  
 మాసాన్నవస్తవ్యంవసన్వధ్యాభవిష్యతీత్యేవంరూపామ్॥౭॥అథవా॥  
 యశ్చమాసాన్నివృత్తాగ్రే దృష్టాసీతేతివక్ష్యతి । మత్తుల్యవిభవో  
 భోగై స్సుఖంనవిహరిష్యతీత్యేవం రూపంచాప్రతిజ్ఞాం వాచంస్తృ  
 త్వా- లంఘనాయసేముద్రతరణాయోన్ముఖాభిముఖశ్చైదుద్యుక్తసాస్య  
 దగ్ధిత్యర్థః - తహింపయసామాస్పదేనాగరైఃఅస్పదంప్రతిష్ఠాయా  
 మితి నిపాతనాత్పుడాగమః, గోష్పదేగోపాదన్యాసేవా భేదోఽత  
 రం ప్రాదుర్భవేమత్పుడ్యేతకించప్రాదుర్భవేదేవేత్యర్థః కథయత  
 యద్యతప్రత్యుక్తిర్విద్యేతతహింకథయైత్యర్థః మహాత్మనాస్యయ  
 దితితిహింస్యాత్తదాగోష్పదమివసాగరోపి సుతరఇతిభావః, అత్ర  
 సాగరగోష్పదయోర్భేదసంబద్ధై వ్యభేదసంబద్ధాభిధానాదసంబద్ధై  
 సంబద్ధరూపాతిశయోక్తిః (౩) సగ్ధరావృత్తమ్॥౮॥—॥

(౧)కార్యమాధీవిపాదఇతిపాతేకార్యంమధ్నాతీతి నాశయతీతి కార్య  
 మాధీవిపాదః కస్తాదితియోజనా॥

క్షుద్రేవా || ౯౭ || ప || ఉదపతదుపభోక్తుం మండలంచండభానోఃప  
రిణతఫలబుద్ధ్యాబాలభావేపిసాయమ్ | తదనుకులిశపాతక్షుణ్ణగండా  
యత్తస్మై వరమదిశదమేయం వాయుత్పైవైవిధాతా || ౯౮ || ప || ఇత్థంజా  
మ్యవతాసరాపరవిదాసంఘక్షితప్రాభవఃకృతావృద్ధి ముపేయుమా  
|| ఉదపతదితి || సః ప్రసిద్ధోయంహనూమాణబాలభావేపిబాల్యేపిపరిణే  
తఫలబుద్ధ్యాపరివక్తృఫలభాన్త్యాచక్షుభానాస్పృగ్యసమండలముపభో  
క్తుమభ్యవహతుకాముడపతదుత్పతితవాణ్, తదనూత్పతనానన్తరం, కులి  
శపాతేన ఇంద్రప్రయక్తవజ్రాభిఘాతేన క్షుణ్ణగండాయఘగ్న  
హనుప్రదేశాయ, తస్మై హనుమతే విధాతాబ్రహ్మ, వాయోరేతత్ప్రి  
తుస్తృప్తైవరితోమథాం, తదానీంతనయప్రహరణకోపాదవాయు  
సాస్వనంచారనంకోచేన త్రైలోక్యసంతాపన్యవిహితత్వాదిభావః  
అమేయమనదృశంవరంకాంక్షితంకల్పయ్యరక్షయ్యత్వమజయ్యత్వంబ్ర  
హ్మేస్త్రానారాయణాస్త్రపాశుపతాస్త్రప్రభృతిభిరభేద్యత్వంచ అది  
శద్దత్తవాణ్ || ౯౯ || దేవాద్యౌపరశ్శేష్ఠ ఇత్యమరః, బాల్యవినయహం  
యోజనోత్పతనదక్షిణాముష్యపీరస్యేదానీం కియదతచ్ఛతయోజనవి  
స్తీణాణాంవలంఘనమితిభావః || తథాచ త్రిరామాయణమ్ || శ్లో ||  
ప్రసాదితేచపవనె బ్రహ్మశుభ్యంవరందదౌ | అశస్త్రవధ్యతాంతాత న  
మరెసత్యవిక్రమేతి, అత్రబాల్యే నభోలంఘన జంఘాలస్యాస్యేదా  
నీం సాగరతరణం కియదితి దండాపూషికయాథాంతరస్యా పతనాద  
థాణపత్తి రలజ్కారః, దండాపూషికయాథాన్తరా పతనమథాణ  
పత్తిరితిసర్వస్వ సూత్రమ్, మాలినీపుత్రమ్ || ౧౦౦ || — || ఇత్థమితి || ఇ  
త్థముక్తప్రకారేణ పరాపరవిదా సూర్యోత్తరకార్య పయాణాచన  
చతురేణేత్యథాః జాంబవతాసంఘక్షితం సముపాద్భౌధితమ్, ప్రాభ  
వసామభ్యంయస్య స తథోక్తః, అసౌమాదుతిః త్రయోవిక్రమా  
యస్య త్రివిక్రమః బలిమథనవామనరూపావిఘ్నః తస్యేవంతైవిక్ర





శ్రీరస్తు.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

సవ్యాఖ్యానే చమ్పూరామాయణే-సుందరకాండ ప్రారమ్భః.

॥ప॥ తతోహనూమాదశకంఠసీతాం సీతాంవిచేతుంపథిచారణా  
నామ్ । మహేంద్రశైలస్య ఖగైవ్యవేగః పృథ్వాదుదస్థాత్పృథమానవ  
ః ॥ ౧ ॥ X ॥ తదానీముదన్వదుల్లంఘనదృఢతరహితచరణతలనిష్ఠీ

అథ శ్రీమత్సుందకాండోవ్యాఖ్యాయతే ॥ తత ఇతి । తతస్సన్నా  
హనస్తరం ఖగేంద్రస్య గరుడస్యవెగోజవాయస్య సతధోక్త ఇత్యు  
పమా, అతవప్రథమానఃపృథుతరవెగోయస్య స తధోక్తః ॥౧॥ప్ర  
థమానంపృథుప్రథమిత్యభిధానాత్, హనూమాదశకంఠసీతాం రా  
వణేనహృతాం సీతాంవిచేతుమన్వేష్టించారణానాంసిద్ధ చారణగంధ  
ర్వాదీనాం పథిసురవత్త్వనిగతుమితిశేషః, మహేంద్రశైలస్య పృ  
థ్వాత్సనుప్రదేశాత్ ॥౧॥ స్తుఃప్రస్థస్సనురప్త్రియామిత్యమరః, ఉ  
దస్థాదుత్థితవా ॥+॥ ఉత్పూర్వాత్ ప్లాగతినివృత్తావితిధాతౌలు  
క్, ఉదానూర్ధ్వక ర్తణీత్యస్య పృథ్యుదాహరణమేతత్ ॥\*॥ తతో  
రావణసీతాయాస్సీతాయాశ్శత్రుకశనః । ఇయేషపదమన్వేష్టించార  
ణాచరితేషథితి శ్రీరామాయణసుందరకాండాద్యపద్యాదిమపద మ  
త్రానుసంధాయకవినాచమత్కృతమిత్యనుసంధేయమ్ । వృత్తముప  
జాతిః (౧) ॥౧॥—॥ తదానీమితి ॥ తదానీముత్థానసమయే, ఉదక  
మస్యాస్తీతు్యదనావనుదధిః ॥౧॥ ఉదనావనుదధిస్సింధురిత్యమరః ॥+॥

(౧)ప్రథమానమాన ఇతిపాఠే ప్రథమానం ప్రవధమానం మానంసము  
ద్రలంఘనోచితదేహ పరిమాణం యస్యేత్యర్థః ॥

ఉనంసోధుమక్షమఃత్వాభృదేషనిశ్శేషనిస్సరన్నిర్ఘృతయోనిరం  
తరనిషప్తదృష్టాష్టవషణ్ణవ తత ఇతావితతజీమాతబృన్దతయా పారి  
ష్టవశిథిలధమ్మిల్లణవ సన్త్రాస్యమానకుంజరయూథతయాసంజాతశ్వయ  
ధురివసాధ్వస ధావమానహరిణగణ చరణఖరతరఖురకోటిపాటనొద్ధూ  
త ధాతుధూళీపాలీపాటలితవికటకటక తయాక్షరితకొణికణవ తత్తణవ

ఉదన్వానుదధాచేతి నిపాతనాత్మాధుః-తస్యోల్లంఘనైతికృమణైవిషయే  
దృఢతరమతిగాఢం యథాతథానిహితాభ్యాం నిక్షిప్తాభ్యాంచరణతలా  
భ్యాం యన్నిష్ఠీషణం తత్సోధుమక్షమః అసమధః- ఏషత్వాభృ  
త్ మహేంద్రపర్వతః ॥ ని ॥ మహీధ్రగిఖరిత్వా భృదహర్యధ  
రపర్వతా ఇత్యమరః, నిశ్శేషంనిరవశేషం యథా తథా నిస్సరన్ని  
గచ్ఛన్నిర్ఘృతః ప్రవాహనివహాయస్య స తథోక్తః తత్తయా  
హేతౌత్పత్తియావముత్తరత్రాపి ॥ని॥ ప్రవాహోనిర్ఘరోర్ఘరఇత్య  
మరః నిరంతరమవిచ్ఛిన్నం విరామరహితంవానిషప్తతన్నిగళద్వా  
ష్టవషణ్ణమశ్రువృష్టిర్యస్య సతథోక్తఇవ తథాతతఇత స్తత్రతత్రవిత  
తజీమాతతయావిస్తృత మేఘబృందతయా ॥ని॥ ఘనజీమాతముదిరె  
త్యమరః, పారిష్టవాస్తరళ్యఃఅతఏవశిథిలోవిల్లిష్టః ధమ్మిల్లః కచనిచయో  
యస్య సతథోక్తః. విశ్లథగిఖాబంధఇవేత్యధః ॥ని॥ చంచలంతరళం  
లాలం ధమ్మిల్లస్సంయతాఃకచాఇత్యమరః-సంత్రాస్యమానంసంత్రాసం.  
(ప్రా)పువనంకుంజరయూథంగజనివహాయస్తిక సతథోక్తః తత్త  
యాసంజాతస్సముత్పన్నః శ్వయధుక్సోభగుణోయస్య సతథోక్తఇవ  
ని ॥ శోభస్త్రుశ్వయధుక్సోషఇత్యమరః - సాధ్వసేనభియాధావమానా  
నాం పలాయమానానాం హరిణగణానాం- మృగయూధానాం యేచ  
రణాః పాదాస్తేషాం ఖరతరఖురకోటిభిరతినిశితశఫాగ్రైః ॥ని॥ శఫం  
క్లిబేఖురఃపుమానిత్యమరః- పాటనెన విదారణై న ఉద్ధూతాయా ధా  
తుధూళీపాత్యస్సిందూరాదిధాతురజః పుంజాస్తాభిఃపాటిలితాన్యరుణి

బుద్ధకంఠీరవకంఠారవముఖరితకన్దగతయాకృతా క్రిందఇవపరిసరగహ్వ  
ర నిబిరిసనిస్సరత్సరీసృపతయా నిగఁళితాన్త్రమాలఇవఘూణామాన  
తరువిటపకోటిపాటితజలదబృందస్యందితశీకరకోటితాకారతయా ను  
ముపజాతస్సేదఇవస్ఫటికతటాపలవతనదళితకేచకసుషిరసంమూర్ఛత్మ

తాని వికటకటకానినిమ్నోన్నత నితంబదేశాయస్య సతథోక్తః తత్త  
యా (౧) ||ని|| కటకోస్త్రీనితంబోద్రోరిత్యమరః క్షరితశాణితఃనిస్సృ  
తరక్తఇవ తత్క్షణతస్త్రిన్నత్పతనసమయే ప్రబుద్ధాబోధంప్రాప్తా  
యేకంఠీరవాస్సింహః ||ని|| కంఠీరవోగజరిపురిత్యమరః లైషాచకంఠార  
జైః కంఠధ్వనిభిః,ముఖరితాః వాచాలితాఃకందరాగుహాయస్త్రిక్తా స త  
థోక్తః తత్తయా ||ని|| దరీరుకందరోవాస్త్రీత్యమరః, కృతాక్రదో  
విహితాక్రొశఇవముఖరితశబ్దో వ్యాఖ్యాతః పరిసరగహ్వరేభ్యః పర్య  
స్తకందరేభ్యః నిబిరిసంనిబిడంనిస్సృతాః నిగఁతాః ప్రాణప్రయా  
సేన నిస్సృతాఇతియావత్, సరీసృపాః వ్యాఖ్యాతఃసతథోక్తఃత  
త్తయా నిగఁళితాన్త్రమాలః బహిర్నిగఁతనాడీనంతేతిరివ ||ని|| ని  
బిడంనిబిరిసంచదృఢంగాఢంప్రచక్షత ఇతి వైజయంతీ ||+|| నెర్విడజ్జి  
రీసచాఎతినిశద్ధాద్విరీసచ్చత్ర్యయః ||ని|| చక్రీవ్యాతస్సరీసృప ఇత్య  
మరః ఘూణామానానాం పరిభ్రమమాణానాం తరూణాంవిటపకో  
టిభిశ్శాఖాన్త్రాడితాద్విదలితాజ్జలదబృందాత్సన్దిలైః ప్రసృతైః  
శీకరనికరైజలబిందుసందోచైః ||ని|| శీకరోంబుకణః స్తృత ఇత్య  
మరః, కొటితస్సంజాతకోటిః ఆహారోమూర్తిర్చస్యసతథోక్తః త  
త్తయా ||ని|| విటపఃచల్లపష్టదైనిస్తారైస్తంబశాఖయోరితివిశ్వః, సము  
పజాతస్సేదస్సంజాతఘమోదకఇవస్ఫటికతటేమ స్ఫటికమయసాను  
మయే ఉపలాస్తవ వస్తరాః కాంన్యాతిశయ దోతనాథం స్ఫ  
టికగ్రహణమ్ ||ని|| ఉపలఃప్రస్తరేమణావిత్యమరశేషః, లైమవతనేన

(౧) నికటేతివోరే నికటానిసమీపస్థితాని ||

వనపూత్కార పూరితగగనతయో ప్రవధామనోభ్యుశ్వానభవ - వచ  
సామవిషయం దౌష్ట్యమభజత || ౨౭ || ప|| కృత్యామామతిలంఘనాత్తిత  
రయాత్తత్రానుయాశాంతిః పర్యాయాత్పతితామహేంద్ర గహన  
క్షోణీరుహాంతతిః | మధ్యేవారినిధిప్రకాశితశిఖాసేతాఃకృతైభావి  
నసూ సత్రీన్యాసనిఖాతశబ్దానివహ భ్రాంతిపయోధాదధా || ౩ ||

దళితానాం విదీర్ణానాం కీచకానాంవేణు విశేషాణాం సుషీరేషు  
శుభ్రేషు సంమూర్ఛంతః ప్రవిశంతః యేవవనాస్తేరేష పూత్కారైఃప  
రిపూరితం గగనంయస్తిక్ సతథోక్తః తత్తయా || ౨౮ || వేణవశీచకాస్తే  
సుర్యేస్వనంత్యనిలార్ధతా ఇత్యమరః, ప్రవధామనః సమేధమానః  
దౌష్ట్యశ్వాసోయస్యసతథోక్తఇవేతి సర్వత్రాత్మేక్షా, వచసామవి  
షయం వత్తుమశక్యం దౌష్ట్యందురవస్థత్వమ్ || ౨౯ || దురవస్థాతుదౌష్ట్యం  
స్వాదిత్యమరశేషః | అభజతప్రాప || ౩౦ || —|| కృత్యైతి || తత్తత్తస్మిం  
త్సమయే మారుతేః హనూమతిలంఘనేన ఉత్తరజ్ఞానాత్థితఉత్పన్నా  
యోరయోవేగస్తస్తాద్ధేతారనుయాత్రాం కృత్యావలనుసృత్య గత్యైత్య  
భాః, తతిలనుయాత్రాననరం పర్యాయాత్క్రమాత్, మధ్యేవారినిధిభిః  
ముద్రీమధ్యే || ౩౧ || పారేషుధ్యేషప్ర్యావేత్యవ్యూహావఃపతితా, తమహే  
ంద్రస్య మహేంద్రపర్వతస్యగహనేబ్రహ్మరణ్యేవ ర్తమానానాక్షోణీరు  
హాణాంసృత్యాణాంతతిఃపక్ష్మిఃప్రకాశితాఃప్రకటికృతాః శిఖాలగ్నాః  
యస్యాస్సాతిభాషాతాసతిభావినఃకరిష్యమాణస్య సేతాఃకృతైతన్ని  
మిత్రం (౧) సూత్రీన్యాసేన నిఖాతానాంశబ్దానాంనివహస్యభ్రాం  
తిం పయోధానింధా - దధాధృతవతీ || ౩౨ || స్థాణురస్త్రీభృవశ్శంకురిత్య  
మరః, ఉత్పేక్షాలజ్కారః శామాలవిక్రిడితంసృతమ్ || ౩౩ || —||

(౧) సేతాఃకృతైతదధామ || ౩౪ || అధేకృతైచశబ్దా ద్వితాదధ్యేకవ్యవ  
యసంబంధకామితి విశ్వప్రకాశః

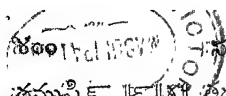


పక్షాభిఘాతరయ రేచితపీచిమాలాత్పాథోనిధేఃపవనసందనవిశ్రమాయ॥  
ఉత్తుంగశృంగకులకీలితనాకలొకోమైనాక భూభృదుదజ్యమ్భత సంభ్ర  
మేణ॥౪॥౫॥తత్రయాత్రాప్రత్యూహఃప్రత్యుద్యుతఇతివక్షసాతమధః  
పాతయిత్వాప్రయాంతమేనం సాన్త్యయేత్ సపషహిరణ్యనాభోబభా  
షే ॥౫॥ ప॥ సాగరేణకృతజ్ఞేన తవాధ్వశ్రాంతిశాన్తయే । మారుతే

పక్షేతి ॥ పక్షయోరభిఘాతరయేశాభిఘాతవేగేన రేచితానిరస్తాపృథ  
క్క్రూతాపీచిమాలాయస్య తస్తాత్పాథోనిధేస్సముద్రాత్సకాశాత్పవన  
సందనస్య హనూమతః విశ్రమాయఉత్తుంగశృంగకులకీలితనాక లొక  
ఉన్నత శిఖర నిమహవ్యాప్తస్వగఁలోకోమైనాకోనామ భూభృత్  
మైనాకాద్విః సంభ్రమేణ వేగనోదజ్యంభత॥వనస్తతిలకావృత్తమ్॥౪॥  
తతఃకిమిత్వతలహ ॥ తలైతి ॥ తత్ర తస్మిన్తమయే- యాత్రాయాః  
సముద్రలంఘన ప్రయాణస్య ప్రత్యూషావిఘ్నః ప్రత్యుద్యుతఃప్ర  
త్యుద్గతఇతి పర్యాలోచ్యతం మైనాకంవక్షసా వక్షస్థలేనాధః పాత  
యిత్వా ప్రయాన్తం వేగనగచ్ఛన్తమేనం హనూమన్తంసాన్త్యయేత్  
సామవచవే రువలాలయేత్ సపషః సోయంహిరణ్యనాభోహిరణ్యప్ర  
ధానోమైనాకోబభాషేఉవాచ ॥౫॥ నాభిఃప్రధానేఇతివిశ్వః ॥+॥ అ  
చ్చిత్వనవసపూర్వాత్సామలోమ్న ఇత్యత్రాజతియోగవిభాగాత్ప్రమా  
సాంతోచ్చిత్వయః ॥౫॥— ఉక్తప్రకారమేవవిశదయతి ॥ సాగరే  
ణైతి ॥ హేమారులైకృతం జానాతీతికృతజ్ఞేన ॥ ౬ ॥ అత్యోనుపసగేక  
ఇతి కప్రత్యయః ॥ అహమిత్వాకునాథేన సగరేణవివధిఃరః। ఇత్వా  
కుసచివశ్చాయంతన్నాహాత్సవసాదితు మితి శ్రీరామాయణోక్తరి  
త్యా ఉపకారజ్ఞేనేత్యధః, కుతఃసాగరేణసగరనిమిఁలైన సముద్రేణ  
తవ అధ్వశ్రాంతిశాన్తయే అధ్వశ్రమాపనోదనాధఁ అద్యేదానీం  
పెరితః ప్రవోదితః, పెరితఇతిపారే ప్రహితఃఅస్తి, అతః హే  
సౌమ్యసాధోవిశ్రమ్యాధ్వశ్రమమపనీయ-మయీతి శేషః, గమ్యతాః॥౬॥

పెరితా స్త్యద్యస్తామ్యవిశ్రమ్యగమ్యతామ్ ॥౬॥ప॥ త్వత్ప్రిత్రాహం  
పరిత్రాతః పూర్వంపర్వతభేదినః । తస్మాన్నాస్తివివక్షోద్వసపక్షఇతి  
మాంభజ ॥౭॥గ॥ ఏవంప్రాథ్నాయమానమేనంసమ్తాన్యకార్యగత్యాగత  
వతిహనూమతి ॥౮॥ప॥ అవలూక్యహిరణ్యనాభ మద్భౌవలమానంవల  
మానమాధివజ్రః । శతమన్యరపెతమన్యరాసీత్పవమానా త్తజసేవనా

॥అ॥నహిసముద్రౌప్రిషణమేవాత్రనిమిత్తం కింతు సుహృత్సంబరధాద  
పి మదాగమనముపపద్యతఇత్యాహ ॥ త్వదితి ॥ మేమాదులెత్వత్ప్రి  
త్రామారుశేన పూర్వమహం పర్వతభేదినః పర్వతపక్షచ్ఛేదిన ఇంద్రా  
త్పరిత్రాతః పరిరక్షితః త్వత్ప్రిత్యసహాయే నాహంనిర్బంధ విముక్తోస్తీ  
త్యథః ॥౧॥ భీత్రాథానాంభయమేతురిత్యపాదానేపంచఘ్న - త  
స్మాత్కూరణాద్విపక్షశ్శత్రుఃపక్షరహితశ్చ నాస్తిఅద్యాస్తిన్నవనారే సప  
క్షఃసుహృత్ పక్షసహితశ్చేతిమత్వామాం భజవిశ్రమాథ్నం మయిని  
వసేత్యథః ॥౭॥—॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తరీత్యా ప్రాథ్నాయమా  
నం యాచమానమేనం మైనాకం సంమాన్యమానయిత్యా ॥\*॥ యథా  
రాఘవనిముక్తశ్శరశ్వసనవిక్రమః । గచ్ఛత్తద్వద్గమిష్యామి లం  
కాంరావణపావిత్రామిత్తిక్రిరామాయణోక్తరీత్యా ప్రతిజ్ఞాయావిహి  
తత్వాత్ కార్యకాలస్యాత్యయికత్వాచ్చ ఇహస్తరెమయానస్థాతవ్య  
మితి సమాధాయేత్యథః, కార్యగత్యాస్వామికార్యవశేన- హనూమ  
తిగతవతినతి ॥౮॥—॥ తతఃకింజాతంచత్రాహ ॥ అవలూక్యేతి ॥ వల  
మానాచలనశీలామథ్నాతి విహరయతీతి తథోక్తంవజ్రందమ్బృ  
ళిర్యస్సనతథోక్తః యదావవబయోరెకత్వ స్తరణాత్ బలస్య బలా  
ఖ్యాసురస్యమానంగర్వమ్ ॥౯॥ గరోవీభిమానోహజ్కూర ఇత్యమరః  
మథ్నాతి నాశయతీతి తథోక్తంవజ్రం యస్యనతథోక్తఃశతమన్యశ్శ  
తక్రతురద్భౌవలమానం హిరణ్యనాభమవలూక్యలక్ష్యంలబ్ధావపీత్యథః  
పవమానాత్తజసేవనాద్ధౌరముష్టిన్నైనాకెవిషయే, అపెతమన్యః,



శ్రీమద్విశ్వక్సే-జమ్మరామాయణ

శ్రీమద్విశ్వక్సే-జమ్మరామాయణ  
 తదనుయథాపురంలక్ష్మీపురంప్రతిపదాపతాహ  
 నూమతస్సరణిమరుణదరుణసారధేపదవీంవిధ్య ఇవవదనంవ్యాదాయ  
 ద్విరజననీరంహసాసురసా॥౧౦॥ప॥ఉజ్జ్వల్భితస్యతరసాసురసాంవిజే  
 తుంపాచౌపయోధికలితౌపవమానసూనోః । అస్యోత్తమాంగమభవ  
 త్తగనస్యవంతీపీచయస్థలితశీకరమాలభారి ॥ ౧౦ ॥ ప ॥

విగతమన్యరాసీత్, త్రిరామకార్యాథం ప్రవృత్తస్య సేవనాయ  
 ప్రవృత్తత్వాద్వైరమవిగతయ్యోవశా న్తకౌవౌఘాదిత్యథః ॥ ౯ ॥  
 తదన్వీతి ॥ తదనుమైనాకనిగమనానన్తరం పురాపురాభావ మనతి  
 క్రమ్య యథాపురంపూర్వవిత్యథః + యథాసాదృశ్య ఇత్యనతిక్రమ  
 నే అవ్యయీభావే హ్రస్వానపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం-  
 లక్షాపురం రావణరాజధానీం ప్రతిప్రభావతో వెగనగచ్ఛతో  
 హనూమతస్సరణింమాగంఅరుణసారధేరనూరుసారధేనుస్సరన్య॥ని॥  
 సూరసూతోరుణోనూరుతిత్సమరః పదవీం వింధ్య ఇవ సురసానామ  
 ద్విరసన జననీసర్పమాతారంహసాతరసా॥ని॥రంహ స్తరసీతురయస్సన్య  
 దఇత్సమరః, వదనంవ్యాదాయశతయోజనపరిమితం వ్యాత్రంకృత్వా  
 అరుణత్ రురోధేత్యథః రుధిరావరణఇతిధాతోర్లజ్జే ॥ ౧౦ ॥ —॥ తతః  
 కేమతలహ ॥ ఉజ్జ్వల్భితస్యేతి ॥ తరసావెగెన సురసాంవిజేతుముజ్జ్వ  
 ల్భితస్య ప్రవృద్ధస్య అస్యపవమానసూనోః హనూమతః, పాచౌప  
 యోధికలితౌ నముద్ర సంస్థితౌ ఆఘాతాం, తథోత్తమాంగశిరస్తు ॥  
 ని॥ ఉత్తమాంగశిరశ్శిష్యమిత్యమరః, గగనస్రవంత్యాః గగనావ  
 గాయాః మందాకిన్యాః వీచీచయేభ్యస్తరంగవరంపరాభ్యః స్థలితా  
 నాం విగళితానాంశీకరాణామంబుకణానాంమాలాః స్రజౌబిభర్తీతి  
 తథోక్తమభవత్, సురసావక్త్రాధికం నిజవపుర్యథాస్యాత్తథా ఆయం  
 నిజసామధ్యోద్వ్యవర్ధతేత్యర్థః ॥ ని ॥ స్రవంతీనిమ్నగావగా, శీకరోం  
 బుకణః స్తుతఇతిచామరః ఇష్టకేషికామాలానాంచితతూలభా రిషివీతి

తనంత నూకృత్యతదాహనూమాకృత్యావగాహంజత రెతదీయేతతా  
 వినిష్క్రమ్యసచక్రపాణే ప్రీతిక్రమస్యక్రమమేవచక్రే॥౧౦॥ప॥భూ  
 యోపిసాయంరఘునాథమాతశ్చిచ్ఛేదగచ్ఛన్నఖరైఃఖరాగైఃసృసిం  
 మాలాశబ్దస్య హ్రస్వత్వం ఆత్మహనూమదుత్తమాంగస్య గగనప్రవం  
 తీశీకరమాలభారిత్యాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తరసంబంధే సంబంధరూ  
 పాతిశయోక్తిః, వసంతతిలకావృత్తమ్॥౧౧॥—॥ తనుమితి ॥ తచాత  
 స్త్రింత్నమయేనాతాద్యగూపధారణేన ప్రసిద్ధప్రభావః హనూమాకృత  
 సంనిజశరీరంతనూకృత్య అంగుష్ఠమౌత్త్రంకృత్యా, శీఘ్రప్రవేశనిగ  
 మన సౌకర్యార్థమితిభావః తదీయే సురసా సంబద్ధినిజతరే కుక్షికుహ  
 రే అవగాహంకృత్యా ప్రవిశ్యతేత స్తదనం స్తరం వినిష్క్రమ్యవదనపి  
 థానాత్ పూర్వమేవనిగత్వ త్రయోవిక్రమాఃపాదస్యాసాయస్య  
 బలిబంధనోద్యుక్తస్యేత్యర్థః, చక్రంసుదశశంపాణౌ యస్యసచ  
 క్రపాణే ర్వామనావతారస్య విష్టోః + సప్తమ్యుపమానెత్వాదిసా బ  
 హువీహిః, ప్రహరణార్థైభ్యఃపరనిష్ఠాసప్తమ్యుభవతఇతిసప్తమ్యుః  
 పరనిపాతః క్రమంతత్సదృశ ప్రకారమిత్యర్థః అతఏవనిదశశంపాణీ  
 బలిబంధనోద్యుక్తోవామనః యథావ్యవధ్యోభూత్వాపునః ప్రకృతిస్థా  
 భూత్తథాఅయమపి తాద్యగూపోబభూవేత్యర్థః, తథాచక్రిరామా  
 యణమ్, తద్బుష్టావ్యాదితంత్యాస్యం వాయుపుత్రస్సుబుద్ధిమాన్,  
 సుసంక్షిప్తాస్తనఃగాయం బహువాంగుష్ఠమౌత్త్రకః । సాభివత్సాధ  
 తద్వక్త్రం నిష్పత్యచమహాజవః, అంతరిక్షేస్థితఃక్రిమానిదంశచనమ  
 బ్రవీచితి ॥ వృత్తముపజాతిః ॥౧౨॥—॥ అనస్తరవృత్తాస్తమాహ ॥భూ  
 యతితి ॥ సోయంసురసావిజయప్రసిద్ధపరాక్రమసంపన్నః- రఘునాథ  
 దూరౌహనూమాకృత్యాఃపునరపిగచ్ఛక్రపథిమార్గైర్చాచానిరౌ  
 థాదనాతపనిగ్రహద్వేతాః ॥౧౩॥ ఛాయాత్వనాతపెకాంతావితి వైజ  
 యంతీ, ఉపవన్నమన్యుః ప్రాప్తకొధః అతఏవ సృసింహస్య రంహ

హారంహాఃపథిసింహికాంగం ఛాయానిరౌధాదుపషన్నమన్యః ||౧౩||  
 X|| తదనుపారావారస్య పారేలమ్బశిఖరిణిలంబమానః ప్రతనుతరత  
 నులఁజ్జాపురోత్తరగోపురద్వారమాసాద్య నితాంతచింతితంతునం  
 ఇవరంహోపేగోయస్య సతథోక్తస్సన్నిత్యపమా- సింహికాయాస్సం  
 హికాఖ్యానాః ఛాయాగ్రహస్య రాహుమాతురంగంకళేబరం-ఖర  
 గ్రాః నిశితముఖైః సఖరైర్విజనఖైః || ౧ || సఖాస్త్రీనఖరౌస్త్రీయా  
 మిత్యమరః- చిచ్ఛేదవిదదారయభాసృసింహోహరణ్యకశిపుగాత్రం త  
 థామమపి సింహికాంగం చిచ్ఛేదేత్సర్థః ||\*|| తతస్తస్యానఖైస్త్రీ  
 ధర్మాఽన్యత్ర్యత్సవానరః- ఉత్పపాతాథవేగేన మనస్సంపాతవిక్ర  
 మఇతి త్రిరామాయణవచనమ్, వృత్తంతుపూర్వవత్ ||౧౩||-||తదన్వ  
 తి|| తదనుసింహికాంగభేదనానస్తరం(౧)అపారంపారమస్యదుస్తరతావ  
 త్పారావారస్సముద్రఃపవయోరభేదః||౧|| సముద్రోద్భిరకూపారఃపారా  
 వారఇత్యమరః,తస్యపారెపరతీతే||౧|| పారావారెపరారావచీతీరపా  
 త్రంతదస్తరమిత్యమరః;లంబశిఖరిణిలంబనిరౌలంబమాన శిఖరిణీత్యప  
 పారః ||క్లౌ|| సులంబశిఖరెలమ్బెలంబమానపయోధరఇతి త్రిరామాయ  
 ణేషీక్తత్వాత్, యద్వాంబపర్వతస్నేవ లంబమానఇతినామాస్తరం,  
 లంబమానః ప్రవిష్టస్సౌప్రతనుతరతనురత్యస్తనూక్షశరీరస్సౌ, పర  
 పామప్రకాశాథమితిభావఃలజ్జాపురస్యాత్తరగోపురద్వారము త్తర  
 పురద్వారం||యద్యపి||౧||పురద్వారంతుగోపురమిత్యమరః- తథాపికరి  
 కలభకణావతంసాదివదపానరుక్త్యంద్రష్టవ్యమ్- ఆసాద్యప్రాప్యల  
 జ్జ్యేయం కేసమాగ్గణసుప్రవేశేతి జ్ఞాతుమితిభావః, నితాంతమత్య  
 (౧)పారంపరతీరమావృణోతీతి పారావారః । పారావారెపరారావరతీరే  
 అన్యస్తలైతివాపారావారః అశ్చఆద్యచ్ । సుధాయాంతుపకారమధోవ్య  
 వ్యస్తీతికశ్చిదిత్యుక్తమ్ । సతుపవయోరభేదఇతి । తదభేదస్య కుత్రా  
 వ్యద్యస్తచరత్వాత్ ||

తానసందానితాస్త్యకరణోభూత్ ॥ ౧౪ ॥X॥ వానరసేనాకథంతరేది  
మమస్తరాయంవితన్వస్తముదన్వస్తమ్ । తరతునామకథముపయాత్తు  
యాతుధానరాజధానీవిమామ, సర్వధాపి వితథమనారథోదాశరథిః  
మోక్షీకృతాణావలంఘనః కేవలమహమభవః, వేతివానవేతిజానామి  
జానకీమితీ తత్రతత్రభగవతీంసీతామవజగమిషంరాంజనేయఃప్రచృ  
న్నసజ్చారశేతారస్తమయంగభస్తిమాశిః కేవలమభిలలాషః ॥౧౫॥

స్త్రీ చింతావతంతు సంతానానిసూత్రసంతతయస్తేస్సందానితం బ  
ద్ధం అంతకరణంయస్య సతథోక్తాఘాత్, మరస్తచింతాకాంతాంత  
రంగోబభూవేత్సథః ॥౧౬॥ బద్ధేసందానితామృతమిత్యవధిః ॥౧౭॥  
చింతాప్రకారమేవాహ ॥ వానరేతి ॥ వానరసేనా అంతరాయంసుర  
సాగ్రహణాదిరూపవిఘ్నం వితన్వస్తం కుర్వాణంధుస్తరమిత్యర్థః,  
ఇమమేనమతివిస్తీర్ణా ముదన్వస్తం సముద్రకథకుతోవాతరేల్లం  
ఘమేల్ - తరితుమశోయముదధిరితిభావః యథాకథచిత్సాగరం తర  
తునామ - యాతుధానానాం రక్షణం రాజధానీం త్రికూటస్థితామి  
మాంబజ్గాం కథముపయాత్తుకథం ప్రాప్నుయాత్ సర్వథా ప్రాప్తు  
మశక్యత్యథఃసర్వధాసర్వప్రయత్నైన పర్యాలోచనాయా క్రియ  
మాణాయా సత్యాందాశరథిః క్రిరామః వితథమనారథః వ్యథా  
సంకల్పవీవ, అహమపి కేవలమత్యస్తమోక్షీకృతం విఫలీకృతంకా  
వలంఘనం యేన సతాదృశోభవమభూవం - జానకీందశకానాథమా  
గతాస్త్రిబహుప్రయత్నైన, జానకీవేతివానవేతిజానకీం నజానామి త్యై  
వం బహుధానం చిన్త్య వృథాచిన్తయా కిం ప్రయోజనమితినిశ్చిత్య  
దైర్యమవస్థభ్య తత్రతత్రపురేవనేమచ భగవతీం మహానుభావాం  
సీతాంజనైయోహనూమానవజగమిషం అవగంతుమిచ్ఛుస్సక్తా వ్ర  
చ్చన్నంరహస్యందోఢాతథాసంచారశేతాః సంచరనిమిత్తం - గభ  
స్తిమాశిః సూర్యస్యాస్తమయం కేవలమస్తమయమేవ అభిలలాషః

తదనుశాతమఖసాగస్త్యసన్నిధౌనిక్షిప్తచాపస్యప్రత్యాసీదతి ప్రయో  
జనవేశేతిప్రచేతసే కథయితుమివ ప్రతీచీం దిశంప్రవిశతి భగవతి భా  
న్వతి || ౧౬ || X|| Xగనతలమిదమవరమహీధరకటక కాస్తూర సముద్భవ  
దావపావకశిఖాశ్రేణీభికిముకొణితంఅథవాసమీపసమాపతత్పతంగర  
శ్చిదృఢతరవేష్టననిష్ఠ్యాతానలతటతవనోపలజాలసముల్లసజ్జ్వాలా పట  
లేః కిమావాటలితం, ఆహాస్విదభ్యాగతాయమిత్రాయ మహాఘోమ  
కమే || ౧౭ || లషకాంతావితి ధాతౌలిట్ || ౧౮ || —|| తదన్వతి || తద  
నుహనూమచ్చింతానంతరం శాతమఖస్య శతమఖసంబంధినః తస్యేద  
మిత్యేత్ అగస్త్యస్య సన్నిధౌనిక్షిప్తస్య చాపస్యచైష్టవస్య ధనుషః  
ప్రయోజనవేశౌకార్యావసరః ప్రత్యాసీదతిసమాగతేతి ప్రచేతసేవ  
రుణాయకథయితు మివభగవతి మహాత్మనిభాన్వతివివన్వతి నూర్యేప్రతీ  
చీం దిశంప్రవిశతి ప్రాప్తవతిసతి || ౧౯ || —|| Xగనతలమితి || ఇ  
దం Xగనతలమాకాశమండలం అవరమహీధరకటకేషస్తాదలనితంబే  
షం యానికాంతారాణి అరణ్యనితత్సముద్భవస్య తత్సంజాతస్య దా  
వపావకస్య దవాగ్నేశ్శిఖాశ్రేణీభిర్జ్వాలాజ్వాలైః కోణితం కిముఅణి  
కృతంకిం అథవాసమీపం నికటంప్రతిసమాపతన్నాగచ్ఛన్యః పతంగ  
సూర్జ్యః || ౨౦ || పతంగౌపక్షిసూర్యాచేత్యమరః తస్యిరశ్చీనాం కిరణా  
నాం ప్రగ్రహణామితిదగమ్యతేదృఢతరవెష్టనేనఅతిగాఢసంవలనేన ని  
ష్ఠ్యాతౌనిగతౌనలొగ్నిర్యేషాంతాని యానితటతవనోపలజాలాని  
తటచతికసూర్యకాంతమణి నికరాస్తేభ్యస్సముల్ల సద్భిస్సంస్ఫురద్భి  
ర్జ్వాలాపటైరర్చిః పుంజైరాపాటలితమాసమంతాదరుణేణం కిం ఆ  
హాస్విత్ యదాస్వి || ౨౧ || ఆహాఉతాహాకిముతవికల్పే కిం కిమూతచ  
స్విత్ప్రశ్నేచ వితరేచేత్సుభయత్రాప్యమరః అగతాయ నిజనివా  
సం ప్రాయమిత్రాయసూర్యాయసుహృదేచ || ౨౨ || మిత్రంసు  
హృదిమిత్రాభివశ్యం మహాఘోమసూర్యంఅఘోధం పూ

ఘ్యంప్రదాతుం ప్రముదితచేతసాప్రవేతసాత్మాణామణామోదరౌ  
 ద్విమమాణికస్యకీరణైకిమదుశితం, అహోస్విత్తారావధతరంగణీసతి  
 లమపిరసయితుముజ్జుమ్భితస్యచరమసాగరారావగ్నైర్భివుంజేనకే  
 మసురంజితమితిసకలజనస్యసందేహాస్వహంసందధానేస్థాన్యారాగ  
 సముదఙ్చితై సరసీరుహశ్రేణీమవత్రపుటకవాటపిధానాసుప్రతిమము

జార్థంద్రవ్యమఘ్యం ||౪|| పాదాఘాభ్యాంఽచేతి యత్ప్రత్యయః  
 ని॥ మూలేవృజావిధావఘాఃషట్పుత్రిష్వఘ్యమఘార్థఙ్గతి చామ  
 రః ప్రదాతుం ప్రముదితచేతసాస్థుష్టానఃకరణైవప్రవేతసావరుణా  
 తూణాం మిత్రాగమనజనితసంభ్రమాత్సత్వరం అణామోదరాత్స్వ  
 ముద్రమధ్యాదుద్ధీప్రమాణాన్యద్ధియమాణానియానిమాణిక్యానితేషాం  
 కిరణైరదుణితం, అత్రనిష్ఠ్యాతోద్ధీర్వమాణశబ్దయోః గౌణాధాత్వా  
 న్నగాగ్మ్యత్వం కింతు సాందర్యావహత్విమేవేత్సక్తప్రాకో ఆహా  
 స్విత్తారావధతరంగిణీసలిలమాకాశగంగోదకమపి ||ని|| తారావధోం  
 తరిక్షంచేత్యమరశేషః, రసయితుమాస్వాదయితుం పాతుమితియావత్  
 ||ని|| రసోగంధరసేస్వాద ఇతివైజయంతీ, ఉజ్జృమ్భితస్యోద్గతస్యచరమ  
 సాగరారావగ్నైః పశ్చిమసముద్రవర్తిబడదానలస్య ||ని|| ఔర్వస్తు  
 బాడబొబడదానలత్వమరః, అర్చిభివుంజేన జావలాజాలేన ఇహ  
 దాసింరంజితం. అరుణీకృతంకిమిత్వనేన ప్రకారేణ సకలజనస్య సర్వ  
 పాం జనానామిత్యధా, సందేహానందోహం సంశయాతిశయం సం  
 దధానే సముత్పదయతి, సంధ్యారాగే సముదంచితే సముజ్జృమ్భి  
 తైసతిఅత్రగగనతలస్య నిధానితానెక హేతునిమిత్తాదుణితత్వా  
 త్ప్రేక్షణౌచత్ప్రేక్షా-తదుజ్జీవితశ్చాయం సందేహఇతి సంక్షేపః  
 తథాసరసీరుహశ్రేణీమ అమృజరాజమా గృహస్థాంతర్గృహశ్రేణీవీ  
 తిచగమ్యతైత్రపుటాన్యేషాపాటాన్యరరాణితానిపిధానాన్యాచ్ఛా  
 పనానియాసాంతాసు ముకుళితాసు సతీష్విత్వర్జః ||ని|| కవాటమరం



భవనం మకరద్వభిక్షామటత్సుమధువృతద్విజేమవికచకువలయకలికాక  
 వక్షణకషాయేమసాయస్తనవాయమతతఇతస్సంచరత్సుమితి రెమకా  
 లాగురుధూమస్తామశ్యామలితేమదిక్పాలపురగోపురవ్యూహేమవృతి  
 కమలాకరం. ప్రేక్షితేవిశ్లేష. వేదనాపూర్వరంగేరథాంగవిహంగదీన కే.

---

తుల్యేఅపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాదనానిచేతి చామరః ||+|| వస్త్రే.  
 వ్యాగురిరల్లోపమవాద్యోరుపసగ్గయోరిత్యపెరకారలోపః, అతపవ.  
 మధువృతాభ్యంగావచద్విజాః బృహచ్చాదిణఇతి రూపకం లేమవృతికు  
 ముదభవనం కుముదరూపభవనేష్విత్సర్గః + పీఠానామవ్యయాభావః  
 ముకురందభిక్షామద్విశ్యాటత్సుపుషపరసరూప భిక్షాటనతత్పరేమ స,  
 త్స్విత్సర్గః, అప్రత్యాఖ్యానినమగ్రభిక్షితేత్సవదేశాత్కవాటపి.  
 నద్ధగృహాన్విహాయాన్యత్రభిక్షాటనస్య, యక్రతావ్దితిభావః, సూ.  
 ర్వాస్తవ్యయేమధువృతానాం ముకుళితసరసీరుహపరిత్యాగేన వికసిత,  
 త్తేషసంహారసంభవాదియమత్పేక్షాగమ్యమానారూపకసంక్షిణ్ణా  
 తథాసాయంతనాస్సాయంభవాః ||+|| సాయంచరమిజ్యాదినాట్యవృ.  
 త్యయస్తుడాగమశ్చ, తేచ తేవాయవశ్చ, తేమవికచకువలయకలికాక  
 వక్షణేన వికసితకోరకసంఘషణ్ణేన. కషాయేమ సురభిమసత్సు ||ని||  
 కలికాకోరకఃపుమా, రాగద్రవ్యేకషాయోస్త్రీనిర్యాసేసారభేరస.  
 ఇత్యమరయాదవౌ, తిమిరెవ్వంధకారేమ తతఇతస్సంచరత్సువ్యా.  
 ప్రియమాణేమ సత్పుతథాదిక్పాలపురాణామింద్రాద్విష్టదికృతి ప  
 త్రనానాంగోపురవ్యూహేమ పురహ్వర సన్నివేశేమ కాలాగురు  
 ధూమస్తామేన. అధివాసనార్థం పరికల్పితకృష్టగురుధూమపటలేనశ్యా.  
 మమితేమ మేచకీకృతేమ సత్సు, లేఖాప్రతికమలాకరం. కమలాకరే.  
 ష్విత్సర్గః - రథాంగవిహంగానాం చక్రవాకపక్షిణామ్ ||ని|| కోకశ్చ.  
 కృష్ణకృవాకోరథాంగాహ్వయనానుక ఇత్యమరః విశ్లేషవేదనాయా.  
 విరహవేదనాయాశ్చపూర్వరంగే స్త్రాగంభూతే దీనక్రేంకారేడినా.

జాగ్రతైశ్చత్రమాలంకృతే గగనమతంగజే || ౧౭||ప|| ఆవిభక్తాః  
 వపూర్వాద్యేశ్శృంగేశ్వజ్జారజీవితమ్ | తమస్తమాలకాంతారకుతారశ్చ  
 శలాఞ్ఘనః ||౧౮|| ప|| తత్కరాస్తమసారుద్ధారజరేగగనాజరే | శై  
 వాలచయసంచ్ఛన్నాస్సరసీవబినాఙ్కురాః || ౧౯ || తస్మిన్ప్రదో  
 క్కందితైశ్చైమిత్యనుకరణశబ్దః | ప్రేక్షితైసముత్పన్నేనసతి, తథాగగన  
 మతంగజేఆకాశవనగజఇతిరూపకంనక్షత్రమాలయాతారకాశ్రేణ్య  
 సప్తవింశతి మాక్రికహారావశ్యాచ అలంకృతేభూషితేనతి ||౧౭|| సై  
 వనక్షత్రమాలాస్యాత్సప్తవింశతి మాక్రికేత్యమరః ||౧౭||—||తతశ్చ  
 ద్ద్రౌదయోధూదిత్యాహ || ఆవిభక్తాఃవేతి || తమోంధకారవనతేమా  
 లకాంతారంతాపింఛకాననంతస్య కుతారఃపరశురితి పరంపరితరూపకం  
 ధ్వాంతవిధ్వంసక ఇత్యర్థః ||౧౭|| కాలస్కంధస్తమాలస్సస్పృతాపింఛః  
 ద్వయోఃకుతారః స్వధితిఃపరశుశ్చ పరశ్చభిదామరః- శృంగారస్య  
 శృంగారాఖ్యస్య రసస్యజీవితం జీవనధూతః తాటస్థేనాద్భీవకత్వాత్త  
 దుజ్జీవక ఇత్యర్థః || తదుక్తమ్ || మలయానిలయచంద్రాద్యాస్తట  
 స్థాఃపరికీర్తితాఇతి (౧) శశలాంఛనశ్చంద్రః, పూర్వాద్యేషుదయవ  
 ర్వతస్య ||౧౭|| ఉదయఃపూర్వవర్వతఇత్యమరః-శృంగేశ్వరేఅవిర్భూ  
 వఉదజృంభత ||౧౮||—|| తదితి || గగనాజరేగగనాంగజే ||౧౭|| అంగ  
 ణంచత్వరాజరే ఇత్యమరః, తమసాఅంధకారేణరుద్ధాశ్చన్నాస్తత్క  
 రాశ్చంద్రకిరణాన్సరసికాసారే ||౧౭|| కాసారస్సరసీసరఇత్యమరః, శై  
 వాలచయసంచ్ఛన్నా శ్చైవలజాలాచ్ఛాదితాఃబినాం కురామృతాశ్చ  
 నామభిననాద్భిదఇవ ||౧౭|| జలనీలీతుశైలాం శైవలేథకుముద్వతీ-మృ  
 తాశంబినమితిచామరః, రేజరేచకాశరే ||+|| రాజృద్ధిప్రాప్తిధానా  
 లిః ||౧౯||—|| తస్మిన్నితి || తస్మిన్ప్రదోషసమయేరజనీముఖవ  
 (౧) శృంగారజీవితఇతి పుల్లింగపాతే జీవితః పాణితఃశృంగారోయే  
 నేతి బహువ్రీహాఅహితాగ్నాద్యదిత్యాన్నిష్ఠాయావరనిపాతః |

మమమయేనహసాహమామాకీర్తిశ్చటామవనికామపనీయశత్రోః ।  
 ఆవిభజాభూవసుమనఃపరితోషణాయలక్ష్మ్యప్రవేశననాటక సూత్ర  
 ధూరః ॥౨౦॥౧॥ తతాఽలె లక్ష్మ్యధిదేవతామాత్మనానహవిగ్రహంబి  
 యో ॥ని॥ పృథోషాగజనీముఖమిత్యమరః, లంకాప్రవేశపవనవం  
 సేషినం, నాటకంతత్ర సూత్రధారోనాటకప్రవర్తకః పృగల్భనటా హ  
 నూమాక ఆత్రవశబ్దగ్రహణం లంకాపురస్య పురుషాంతరాప్రవి  
 స్టృచరత్న సూచనాథమిత్యవగస్తవ్యమ్, శత్రోరావణస్య సంబంధి  
 షీః కీర్తిశ్చటామయశోబృందమేవయవనికాం పృతి సీరామపనీయా  
 పసార్థతత్కీర్త్యవనయస్తేనీన్దూలకీర్తాదితిభావః ॥ ని ॥ బృందంజా  
 లంబకగ్రవాళం జాలకంపేటికాచ్చటైతి వైజయంతీ ॥ని॥ పృతిసీరాయ  
 వనికేత్యమరః- సుమనసాం దేవావాంసామాజిక విబుధానాంచ పరి  
 తోషణాయ హృదయరంజనాథమిత్యథః ॥ని॥ సుమనాఃపుష్పమా  
 లతోన్మస్త్రీదేవబుధయోఃపుమానితి వైజయంతీ, సహసాశిష్యమావిభజ  
 యావ లంకాపురమధ్యదేశప్రవేశాయ పృవృత్తత్యథః, సూత్రంచ  
 శుర్విధాభిషయాత్తకనాటకసూచనాం ధారయతితి సూత్రధారః ॥ని॥  
 సూత్రంతుసూచకేగ్రంథభేదేతంతువ్యవస్థయైరితి నానార్థరత్నమా  
 ల్యసూత్రధారలక్షణంతుఆసూత్రయన్మణాస్తేతుకపేరపిచవస్తునః  
 రంగప్రసాధనప్రౌఢస్సూత్రధారఇహోదితఇతి-అయంతుద్విప్రకారః  
 కఃపూర్వరంగవిధాయకః ఇతరస్తునటావరపర్యాయస్సూత్రధారసదృశ  
 గుణాకృతిః పృస్తావనాప్రయోజక ఇతికెచిత్ ॥ తదుక్తమ్ ॥ పృయ  
 జ్యరంగంనిష్క్రింతే సూత్రధారేనహనుగే । స్తావకఃప్రవిశేదస్య  
 స్సూత్రధారగుణాకృతిరితి అత్రసమస్తవస్తు వర్తిసావయవరూపకా  
 లంకారః, వసస్తతిలకావృత్తమ్ ॥౨౦॥—॥ తతాఽలె ఇతి ॥ తత్కా  
 తపురప్రవేశసమయే, మారుతిహానూమాక ఆత్మనానహస్వేనసాకం,  
 విగ్రహంకలహం విధాతుంకతుం గృహీతాయవతివిగ్రహో యయా

ధాతుం గృహీతయువతివిగ్రహం మాగ్ధప్రసారస్యాగ్ధభూయభూ  
 యసా తజ్జయంతీం నిజతస్యత తస్తయా వానరరచితా వజ్జాప  
 జ్జంనిజనిలయవిలయం గురసిజాసన శాసనాదావేదయన్త్యా విహితా  
 తాం స్త్రీయావధారిణీత్యథః, అతవవమాగ్ధప్రసారస్య మాగ్ధసం  
 చారస్య అగ్ధభీభూయవిష్కంభతాం ప్రాప్యగమనప్రతిబంధినీభూ  
 త్వేత్యథః || ౧౧ || తద్విష్కంభగ్ధశంసనైత్యమరః, భూయసాబాహు  
 శ్యేనతజ్జయంతీం భత్సయంతీం తజ్జయంతేః పరస్తే పదిత్వంతజ్జ  
 యన్నిపకేతుభిరిత్యాది కాళిదాసాదిప్రయోగదశనాత్పిద్ధం తజ్జ  
 యంతే రనుదాత్తత్వేపిచక్షిజోశీత్కరణేనానుదాత్తైత్వ ప్రియక్తాత్త  
 నేపదస్యా నిత్యత్వజ్జాపనాత్పరస్తే పదమితి, అతవవతజ్జయంతి భ  
 త్సయంతి ఛెత్వపి దృశ్యత ఇతి భట్టశృంగేణ, లజ్జాధిదేవతాం లజ్జా  
 ధిష్ఠానదేవతాం, నిజైత్య ముప్తిఘాతేనజిత్యా || \* || ముప్తినాభిజఘా  
 నేనాం హనుమాన్కొధమూర్ఛిత ఇతి త్రిరామాయణవచనాత్ - అ  
 థసరసిజాసనశాసనాత్ బ్రహ్మనియోగవశాత్ ఉపజ్జాయత ఇత్యుప  
 జ్జాఆద్యజ్జానమ్ || ౧౧ || ఉపజ్జాజ్జానమాద్యంస్యాదిత్యమరః, భావే అజ్ఞా  
 త్యయః వానరేణరచితా విహితా యా అవజ్జావధీరణాసాఉపజ్జాఆద్య  
 జ్జానంయస్య తం తథోక్తం వానరకృతావధీరణంతవయదాస్యాత్తదా  
 లజ్జాయా వినాశ ఇత్యాదౌ జ్జాతమిత్యథః (౧) నిజనిలయవిల  
 యంనిజనికేతననాశం ఆవేదయంత్యా || \* || ఇదంచతథ్యంశృణు మే  
 బ్రువంత్యావైహరిశ్వర, స్వయంస్వయంభువాదత్తం వరదానయథా  
 (౧) కెచిత్తు ఉపజ్జాయత ఇత్యుపజ్జా । కర్తృణ్యజ్ ఆద్యజ్జానవిషయఇ  
 త్యథః అవజ్జయాఉపజ్జా అవజ్జౌపజ్జమ్ || + || ఉపజ్జౌపకృమం తదా  
 ద్యాచిఖ్యాసాయా మితి నపుంసకత్వమ్ । అవజ్జయాఉపజ్జాతమిత్య  
 ధః || ఉపజ్జాజ్జానమాద్యంస్యాదితి కోశేపిజ్జానమిత్యస్య జ్జానవిషయ  
 భూతమిత్యర్థః । బాహులకాల్ప-మణిలక్ష్మణిత్వాహుః ||

నుమశిర్తారతిలక్ష్యామామవికలమేవమైథిలీంవిచిన్వనైర్నైర్వృతచక్ర  
వర్తిణఃప్రాసాదమాససాద || తత్ర || ౨౦ || ప || ఏషారాక్షససార్వభౌ  
మనగరీ రక్షశ్చమూరక్షితా తస్యేదంసదనంసువణశిఖరం బిభ్రాణమ  
భ్రావళిమ్ | ఏతత్సుషుప్తకమృతహృతం ధనవతేరిత్యాదరాన్తాదుతే స్త  
సాన్యదశాయదిందుదీపకిరణప్రద్యోతితాశానిశా || ౨౧ ||

మమయచాత్వాంవానరఃశిద్ధిద్విక్రమాద్వశమానయేత్, తదాత్వయా  
హివిజ్ఞేయం రక్షసాంభయమాగతమిత్యాది శ్రురామాయణోక్తరీత్యా  
కథయంత్యేత్యధః, తయాలజ్కాధిదేవతయా విహితానుమతిః కృ  
తాంగీకారస్య, లంకాయామవికలమేవాప్రతిహతమేవ మైథిలీం వి  
చిన్వన్తుగయన్ నైర్వృతచక్రవర్తిణోరాక్షస సార్వభౌమస్య రావ  
ణస్య ప్రాసాదంహర్తవ్యం అససాదప్రాప || తత్ర తస్మిన్వాసా  
దాసాదనమయే ||\* || ౨౦ || — || ఏషేతి || ఏషేయంరక్షశ్చమూరక్షితా  
రాక్షసేనాభిగుప్తా రాక్షససార్వభౌమనగరీ రావణరాజధానీ, త  
థాఇదమేతత్తస్య రావణస్య సంబుధిసువణశిఖరం హిరణ్మయశృం  
గం అభ్రావళిం బిభ్రాణమభిభ్రత్, మేఘపర్యంతాన్నతమిత్యధః || +  
భృశశ్శానచ సదనంగృహం (౧) తథావీతద్ధనవతేధనపీతింవిజిత్యేత్యర్థః  
|| + || ల్యబ్దౌ పెక ర్థణ్యధికరణేచేతి పఞ్చమీ అహృతమవహృతం పు  
ష్పకం పుష్పకాభ్యంవిమానం ఇతి అనెన ప్రకారేణ ఆదరాత్ శ్రురా  
మకార్యప్రవృత్తి జనితప్రీతివశాత్ మారులైర్హనూమతః ఇందురేవదీ  
పస్తస్య కిరణైః ప్రద్యోతితాః ప్రకాశితాః ఆశాదిశోయయాసాతథోక్తా  
నిశారాత్రింబదశాయద్దశాయామాసయథాకాచిత్కస్తే చిదభ్యాగ  
తాయ రాత్రౌదీప ప్రభయాసర్వం దృష్టవ్యం ప్రదశాయతి తద్వద  
త్రాప్త్యధః, చంద్రోదయవశాద్విక్రమాశేసతి మారుతిస్సర్వం ని  
ర్వణాయామాసేతి ఫలితాధః. అత్రనిశాయాః ప్రదశకత్వా సు

(౧) సువణశిఖరైర్బ్రాణమితి పాఠే శిఖరాణాంభరణకరణత్వం

అపిచ॥ఆదిత్యఃకృతకృత్యవవభవితాసీతాపతేరీదృశం సాహాయ్యంవిరచ  
య్యకీర్తిమతులూమాదిత్సునాసూనునా॥ఇత్యాదిచ్యతదాకెలస్వయమ  
పిఖ్యాతింగృహీతుంపరాంలజ్జాయాంరఘునాథమాతసరణౌచంద్రే  
ణ దీపాయితమ్ ॥౨౩॥౫॥ ఏవమేవపథ్యున్నస్వప్నసుందరీ సౌందర్య

బంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః, సచ్చేకదేశవర్తికరూ  
పకేణ సఙ్కీర్త్యతే, శాచూకలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ ౨౨ ॥ — ॥ అథ  
సాక్షాచ్ఛంద్యవవ మారుతే సాహాయకతత్పరౌఘాదిత్యుత్పైక్షతే,  
అపిచెతి, కించేత్యర్థః, తత్ప్రకారమేవాహ ॥ ఆదిత్యఇతి ॥ ఆదిత్య  
సూర్యః కర్తాసీతాపతేః ౧౦ రామస్యవీతేన క్షణమాత్రమపి తద్విర  
హాసహిష్ణుత్వం సూచ్యతే- ఈదృశమిత్థం భూతంపీతా నేషణ రూప  
మిత్యర్థః, సాహాయ్యం సహాయక ర్తసహాయకారిత్వమితియావత్ +  
బ్రాహ్మణాదితాన్వత్స్వప్నో విదచయ్యకృతాన్వ ॥+ ॥ ల్యపిలఘుపూర్వా  
దిత్యయాదేశః, అతులాంనిరుపమాం కీర్తింఖ్యాతిం ఆదిత్సునా ఆదా  
తుమిచ్ఛునా నంబిఘ్నక్షుణేత్యర్థః ॥+॥డదాతేస్సన్నతాదుప్రత్య  
యః, సూనునాపుత్రేణ. సుగ్రీవేణకృతకృత్యఃకృతార్థోభవితా భవిష్య  
త్యేవభవతేలుత్, ఇతీర్థమాలాచ్య కెలమత్వాకిమిత్యర్థః, తదా  
తస్మిన్తమయే స్వయమపిపరాంఖ్యాతింగృహీతుం సంపాదయితుంల  
జ్జాయాం రఘునాథమాతస్య హనూమతస్సరణౌమాగే చంద్రేణ  
దీపాయితం దీపేనేవాచరితం తద్వత్సర్వం హనూమతే ప్రదశితమి  
త్యర్థః, అహోరాత్రప్రకాశకత్వేన తుల్యయోరావయోరన్యతరస్య  
ఖ్యాతిసంభవే మయాతూష్ణిం స్థాతుంనావయజ్యతేఇతి మత్వాచం  
ద్రేణాపెన్వమాచరితమిత్యత్యైక్రితత్వా దుత్పైక్షాలజ్జాఙ్గరః॥+  
దీపశబ్దాదాచారణ్య జంతాద్భావేక్ర, వృత్తతఃపూర్వవత్ ॥౨౩ ॥  
॥ ఏవమితి ॥ ఏవమేవోక్తప్రకారేణైవ మాదుతిఃపర్యటన్ సంవరన్సీ  
తానిరీక్షణార్థమితిభాషః, నవిద్యతేగ్నప్నోద్రాదేమాంతే ఆస్య

ముద్రాం ని(ద్రాయామ)ద్రయా) వ్యతిశయ్యశయ్యాగృహే కృతసం  
 వేశం వేశయువతిజనపరివృతమవరోధ వధూజనమవ్యవిరోధేననిరీక్ష్య  
 తత్ర వితథమనారథో మాదులిర్విరచితబహువిధచింతాప్రకారః ప్రా  
 కారాదవప్లుతస్సన్నశోకననికాయామపి మైథిలీమన్వేష్టుమిష్టదేవతా  
 ప్రణతిమతనుత || ౨౪ || ప || అసౌజనకనందినీ తత ఇతోవిచిన్వత్  
 ప్నాః దేవాః ||సి|| ఆదిత్యాః ఋభవో సవపా ఇత్యమరః తేషాంయాః  
 సుందర్యతాసాం షాందర్యముద్రాం రామణీయకస్య పరాంకాష్ఠాం  
 విద్రయానిద్రావస్థయాపి అతిశయ్యఅతిక్రమ్యజాగ్రద్దశయాతుకింవక్త  
 వ్యమితిభాషః, శయ్యాగృహేశయనమందిరే కృతసంవేశంవిహితస్వా  
 పం నిద్రాణమిత్యథః ||సి|| స్యాన్నిద్రాశయనంసావస్సవస్సన్నంవే  
 శఇత్యపీత్యమరః, వేశయువతిజనపరివృతంవేశ్యాజనపరివేష్టితమ్ ||సి|| త  
 ద్భ్యానగరం వేశ్యవేశ్యాజన సమాశ్రయఇత్యమరః, అవరోధవధూ  
 జనం ముఠాదర్యాద్యంతః పురశ్రీజనంచ ||సి|| శుద్ధాస్తశ్చావరోధ  
 శ్చైత్యమరః, అవిరోధేన అప్రతిబంధేననిరీక్ష్యద్వష్టావత్ర అంతఃపు  
 రేవితథమనారథోసీతాసందర్శనాలాభాద్వ్యథా మనారథఃఆతపీవవి  
 రచితాః బహువిధాః నానాయాపాశ్చ చింతాప్రకారావిచారపరిపా  
 త్యామోనసతథోక్తః ||\*|| కిన్నుసీతాథవైదేహీ మైథిలీజనకాత్తజా  
 ఉపతిష్ఠేతనివశా రావణందుష్టచారిణ మిత్యాదిక్రిరామాయణోక్తనా  
 నావిధచింతా క్రింతాంతః కరణఇత్యథః, అతపీవప్రాకారాదవప్లు  
 తస్సన్ లంఘితప్రాకారస్సన్నిత్యథః అశోకవనికాయామపి రా  
 మాంతఃపురీచిత ప్రమదవనేపి మైథిలీం సీతామన్నేష్టుం విచేతుం  
 ఇష్టదేవతానాం వసుదుద్రాద్యభీష్టదేవతానాం ప్రణతిం సమసాగర  
 మతనుత అకాషీత్ - ప్రార్థనాకార్యసిద్ధ్యథామిష్టదేవతాసమసాగ  
 రం చకారేత్యథః, తథాచక్రిరామాయణమ్ || \*|| వసూకరుద్రాం  
 స్తథాదిత్యా శశివినామరుకొపిచ | సమస్కృత్యావగమిష్యామి రక్ష

క్షణాదశోకవనికామగాదపగతాన్యమాగభ్రమః || పరామభిలషన్  
తిం శమధనోయథానిమమ్ ప్రయీమాభిలకిచ్ఛిష్యపశమస్తేక దిత్వామ  
ధిమ్ || ౨౫ || గ || తతస్తస్యాం నాగపున్నాగతాహితాలతఘోలకృత  
మాలసరళవళవంజిత తిలకామలకకుటజలికుచకతక తన్వితాంకొలలా  
మగవికంకతకెతకీకదమ్బోదుంబర కపిత్థాశ్వత్థకురవకమదమకమాకం  
సాంశోకవృద్ధయ ఇతి || ౨౬ || అసావితీ || అసౌహనూమాక జనకనంద  
సీం జానకిం తతఃకృతావిధిర్వక్ మృగయత్ - అపగతః ఆన్యమాగభ్ర  
మోమాగాంతరసంచారః సంసారమాగవిభ్రాంతిశ్చయస్యసత్యో  
క్తస్సక్ విశేషణమేతచ్ఛమధనేపియోజ్యమ్, క్షణాత్ క్షణమాత్రేణ  
అశోకవనికామగాల్ హ్రీష్ణత్ కథమివ మమేత్యేతదన్యాయం. మమ  
తాప్తిదాప్తింభితాద్రహితానిర్దమోనిస్పృహః శమోవైరాగ్యాదిసానిష్ఠి  
కారచిత్రత్వంసపవధనంయస్యసఃశమధనోవైరాగ్యసంపన్నో మునిరి  
త్యథః, పరాంగతిం ముక్తిమభిలషక్వాంచచ్ఛక్ అభిలకిచ్ఛిష్యపశ  
మనై సకలపాపనిరాసే. ఏకదివ్యావధిం సమస్తపాపక్షయ కరీమిత్వ  
థః, త్రయీయథావేదత్రయమివ సామాన్యంవిశేషే. వర్జివనస్త్రితీ  
తి న్యామేన పశ్యంతోపయోగిత్వా ద్భృష్టాప్రతిషాదకోపనివద్విద్యా  
మివేత్యథః || ౨౭ || ఇతివేదాస్త్రయస్త్రయోత్యమరిక, ఇనవద్యాధా  
శబ్దాఇతి దండ్యాచార్యానుశాసనాదుపమాలజ్కారక, సచత్రయా  
మోషధిత్వరూపణాదుగ్రహణంకారణేణంకెన సంకీర్త్యతే, 'పృథ్వీవృ  
త్తమ్ || ౨౮ || తత ఇతి || తతస్తదనంతరం, నాగాః నాగదంత  
కాః పున్నాగాదెవసల్లభాః తాలాస్త్రణరాజాహ్వయాః హింతాళాః  
త్రితాళాః తమాలాస్తాపింభాః కృతమాలాఅరగ్వధాః సరళాః దేమ  
దారువిశేషాః వరుళాః కెసరళాః వంజుళాఅశోకాః తిలకాః క్షౌరకాః  
అమలకాః తిష్ఠిఫలాః, కుటజాః గిరిమల్లికాఃలికుచాః లఘుచాః కత  
కాఃజలమంకశోకవీజవృక్షవిశేషాఃతన్వితాంకొలలానిశోశఫలానిగంధదుర్ము



చకుందతిందుక చందనస్యందనచంపకచాంపెయపసనవేతసపలాశ పాట  
 లముష్కకప్రియాశుప్రాప్తైరనైకే రనాకహనివప్తేఃపరివృతాయాం  
 పరిభ్రమన్నభ్రం కపవికటవిటపనిబిజితగగవప్రపజ్జాం కాంచనకా  
 జ్జనమయీం శింశుపామాదుగోహ ॥ ౨౬ ॥ ప ॥ తత్త్రితత్ప్రత్రసంఘ  
 న్మగాత్రకపుత్రసభస్వతిః । న్యగ్రోధదశసలీన జనాదనదశాం  
 విశేషాః అంకోలానికోచకాః లవంగాని దేవకుసుమాని వికంకతాః  
 స్మృచాంవృక్షాః కెతక్యఃత్పణదుమవిశేషాః ప్రసిద్ధాఃకదంబాఃసీపాః  
 ఉదుంబరాః జన్తుఫలాః కపిత్థాఃదధిఫలాః అశ్వత్థాశ్చలదళాః కురవ  
 కారక్తకురంట్కాః మదువకాః పిండితకాః సమీరణావా మాకంధా  
 శ్చుతవిశేషాః కుంచానిమాఘ్వానితీం దుకాస్సూజకాః చందనాః  
 మలయజాః స్వందనాస్త్రినిశాఃచంపకాహేమపుష్పకాః చాంపెయాః  
 నాగకేసరాః వనసాః కంటకఫలాః వేతసాఃవానీరాః పలాశాఃకింశు  
 కాః, పాటలాఃఫలేరుహాః ముషగాకావా,రసాలాశ్చుతాః స్క్రియాశ  
 వారాజాదనానిచేత్యే తేషాంవృక్షవిశేష వాచకానాంద్వంద్వః, ఏ  
 లేషామభిధాన మమరకోశాదౌ దృష్టవ్యమ్, ఏతత్ప్రాయైరైతత్ప్ర  
 చురైరనైకైబహుభిరనాకహనివప్తేః వృక్షిషండైః పరివృతాయాం  
 పరిపూణాయాం తస్యామశౌకవనికాయాం పరిభ్రమన్సీతాదశనా  
 థామితస్తతస్సంచరన్ అభ్రంకషంతీత్యభ్రంకమాః అత్యున్నతాః॥ ౪ ॥  
 సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కపకతి ముమాగమః త్రైవిటపై శ్యాఖావిస్తా  
 రైర్నిబిడితగగన ప్రపజ్జాం ఆచ్ఛాదితగగనాభోగా మిత్యతిశయో  
 క్తిః కాంచనమయీం హిరణ్మయీం ॥ ౫ ॥ తాద్రాప్యేమయ్యటిజీప్ శిం  
 శుపామగురుతరుమారురోతా ఆరూఢవాన్ యదధః వ్యదేశ ఏవజానకి  
 నివాసస్థానమితిభావః ॥ని॥ పిచ్చిలాగురుశింశుపాఇత్యమరః ॥ ౨౬ ॥  
 తత్త్రేతి ॥ తత్త్రేతిస్యాం శింశుపాయాం సభస్వతిఃపుత్రపసనస్యతన  
 యోహనూమాన్ తత్ప్రత్రసంఘన్నం తస్యాః శింశుపాయాఃపత్నీసం

జధౌ ॥ ౨౭ ॥ మల్లీంచూతవనాదివన్నుహివనేఁ మ్లేచ్ఛన సంస్థాపి  
తాం మాలాందేవకులాదివామిషధియా క్షిప్తాం శ్తశానెశునాఁ దెవీమా  
శ్శమతస్తదాస్వభవనం న క్తంచరణవృలాదానీతామపసీతవేష రచ  
నా మాలోకయన్తూరుతిః ॥ ౨౮ ॥ X ॥ పునరయమేనామాలోక్తే  
వం చింతాంతతాన ॥ ౨౯ ॥ ప॥ జ్యోత్స్నాం వినాపినివసేన్నిశీతభాను

భన్మం పలాశాచ్ఛాదితం గాత్రంయస్యసతథోక్తస్సన్యగ్రాధ దశ  
సంతీనస్య వటపత్రశాయినౌ జనాదనస్య, త్రిమహావిష్ణోః ద  
శాందభౌ, అన్యేషామవృకాశాథం తత్ర తథానీలీయాతిష్ఠదిత్యర్థః  
తత్రాన్యదశాయా అన్యస్యాసంభవాత్తత్సదృశీం దశామితిసాదృశ్యా  
క్షేపాద సంభవన్వస్తు సంబంధరూపోనిదశానాలజ్కారః॥ ౨౭॥—॥  
తతస్తదధస్తాత్సీతామపశ్యదిత్యాహ ॥ మల్లీమితి ॥ మ్లేచ్ఛనయవనేశ  
చూతవనాశ్శహకారోద్యానాదుద్భవ్యైతిశేషః, న్నుహిపనెసింహుం  
డికాననేసంస్థాపితానిక్షిప్తాంమల్లీంవిచికిలాలతామివ ॥ ౨౮॥ మల్లీవిచికి  
లాశీతభీరుస్సృగదష్టపత్రికెత్యభిధానరత్నమాలా, తథాశునాశునకెన  
ఆమిషధియామాంసభ్రాంత్యాదేవ కులాద్దేవాలయాత్, ఆకృష్టైతిశే  
షః ॥ ౨౯॥ సజాతీయగణైగోత్రైశ్చకౌపికధితంకుల మితివిశ్వః, శ్తశా  
నెపిత్వవనే క్షిప్తాంమాలాం సృజమివకోచ్యామిత్వర్థః, నక్తంచరణ  
రావణేన చలాత్, ఆశ్శమతస్తదావనాల్ అవహృత్యైతిశేషః స్వభవన  
మాసీతాం ప్రాపితాం, అతఏవాపసీతవేషరచనాం అపగతనైవభ్యక్త  
లనాం దేపింసీతాం, తదాతస్థితృమయే మారుతిరాలాకయదపశ్య  
త్, అనెకేవేయముపమా శూదూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ ౩౦॥— ॥  
పునరితి ॥ పునర్భూయోపి అయంహనూమాన్ వీనామాలాక్య ఏవం  
వక్ష్యమాణప్రకారాం చింతాంవిచారంతతానచకార॥ ౩౧॥—తత్ప్ర  
కారమేవాహ ॥ జ్యోత్స్నామితి ॥ నిశిరాత్రా శీతభానుశ్చంద్రః  
జ్యోత్స్నాంవినాచంద్రికాంవిహయాపితవ్యంతావిసాధూతానుపీతిభా

శ్లోయాఽశినాపినివసేద్దీవసేశ్వరోపి । ఏనాంవినారఘువతిః పరిగృహ్యచైర్యంనప్రాణవవసతీతివిచిత్రమేవ ॥౩౦॥౫॥ ఏవంచితయతాహనూమతాకథమపినీతైనిశీధసమయే నిశీధినీనాథేపిచరమగిరిశిఖరోపకంఠసేవాముత్కంఠమానె దశకంఠస్తునిద్రాశేషేణ స్తరశరప్రహారేణచకలుషీకృతాక్షః సరసహరిచండన చర్చయాజానకీదశనేవః, నివసేత్, నివాసంస్థితిం ప్రాప్నుయాత్ -తథాదివసేశ్వరోపి నూర్యోక్షిఛాయాం వినాఛాయానామ్నీం నిజభార్యాం కాంతింవిహాయేత్యథః. నివసేత్ నేతచ్చిత్రమితిభావః ॥౩॥ ఛాయాత్వనాతపేకాంతా ప్రతిబింబార్కజాయయోరితి వైజయంతీ, కింతుఏనాం వినాఇత్థం భూతయాసీతయావియక్తస్సృగ రఘువతిః త్రిరామఃచైర్యంమనస్తేధ్యం పరిగృహ్య అవలంబ్య ॥౪॥ మనసానిర్వికారత్వం చైర్యంనత్సృపి ఊతుషీతిరసికాః, సప్రాణస్సజీవవీవసతీతి యత్, ఏతత్ప్రాణశుంభిచిత్రక్షూశ్చర్యం ఏతాదృశయాప లావణ్యసంపన్నాం విహాయక్షణమాత్రమపి ప్రాణాఽధారయితు మశక్యత్వాదితిభావః, త్రిశీతభానుదివసేశ్వరయోజ్జ్వలత్స్నిఘాచాయావినాభావేన నివసనానంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధేనంబంధరూపాతిశయోక్తిః, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౩౦॥—॥ ఏవమితి ॥ ఏవము కరిత్యా చింతయతాహనూమతా నిశీధసమయే అధకరాత్రకాలే నీతైగమితైసతి ॥౩॥ అర్ధరాత్రనిశీధాద్వా విత్యమరః తథానిశీధినీనాథ చంద్రేపిచరమగిరిశిఖరోపకంఠసేవామస్తాచలశృంగనమీపానువృత్తిం ఉత్కంఠమానే అభిలషమాణే అస్తాన్తుభేసతీత్యథః, దశకంఠస్తురావణోపనిద్రాశేషేణ సావపావశిష్టాంశేన స్తరశరప్రహారేణ మన్తధబాణవేధేనచ కలుషీకృతాని అదుణీకృతాని అక్షిణీలాచనాని యస్యసతథోక్తః ॥౪॥ బహువ్రీహకానక్యన్త్యోసాన్వంగాత్వజతిషద్వృత్యయః, తథాకలుషీకృతానివికలితాని అక్షాణి ఇంద్రియాణియస్య సతథోక్తః, తథాసరసహరిచండ

చ్ఛయాచ పృకటితరాగః పరివర్తిత వైకక్ష్యకమాలయాఘుసుటర  
 త్నప్రభయాచ తిరస్క్రుతనక్షత్రమాలశ్శవైశ్చనైరవిశదకోకవనికామ్  
 ॥౩౧॥ప॥ రజనిచరమభాగేవారసీమంతినీనాం కరతలకలితాభిరూపిణా  
 మాజనీభిః । ధిశిదిశిపరిమృష్టం యత్తమస్తత్సమస్తంహృదయమవజ  
 నదర్శయా సదృవరక్తచందనలేపనెనచ॥౩౨॥గుణైరాగేద్రవేరసజ్జిత్వమ  
 రః, జనకీదశనేచ్ఛయాచ పృకటితః పృకాశితః రాగోత్సాహి  
 త్యమనురాగశ్చయేన సతథోక్తః ॥ రాగోసురక్తామాత్సర్యే క్షణ  
 దౌ లూహితాదిష్టిత్యమరశేషః, తథాపరివర్తితాడపరిసన్నివేశేన  
 ఆముక్తా యా వైకక్ష్యకమాలా ఉరసితిర్వక్రస్థాతిత ఘృష్ణమూలాత్  
 యాచ॥౩౩॥వైకక్ష్యకంతుతల్మయ తిర్వక్ష్మప్రమురసీత్వమరఃముఖ్యుర  
 త్నప్రభయా కోటిరలనన్తణిదీప్తాచ తిరస్క్రుతానర్వకగ్రాతానక్ష  
 త్రమాలా సప్రవిశతిమాక్తికమాలా తారకాశ్రేణిశ్చ యేన సతథో  
 క్తస్సక్త పకత్రప్రకృత్యాఅపరత్రకాంతిప్రసారాఘృతిభావః ॥౩౪॥స్తే  
 వనక్షత్రమాలాస్యాత్సప్రవిశతిమాక్తికేత్యమరః, శనైశ్చనైర్మందభ్ర  
 కారం మదమదనావేశవశాదతిమంధరమిత్యథః, అకౌకవనికామవి  
 శల్ ప్రవిష్టవాక్ ॥౩౫॥—॥ రజనీతి ॥ రజనిచరమభాగే రాత్రివిపరి  
 వృత్తినమయే అవరరాత్ర ఇత్యథః, వారసీమంతినీనాం వారనారీ  
 ణాం॥౩౬॥ వారస్త్రీగణికావైశ్చేత్యమరః, కరతలకలితాభిరూపిణస్తల  
 భృతాభిఃదీపికాభిరెవ మాజనీభిఃకోధనీభిర్దిశిదిశిప్రతిదిశం॥+॥పీ  
 ఘ్నయాంద్విభావః యత్తమౌంధకారోమోహశ్చపరిమృష్టం పరికో  
 ధితం జాతముతిశేషః, తత్సమస్తంకృత్సం, తమఃకర్తృరావణస్య  
 హృదయం కేవలంహృదయమేవావజగాపేప్రవివేశాయథాలాకేస్త్రీ  
 కరభృతమాజన్యా పరిమృష్టోభూపరాగః కుత్రచిన్తందిరాంతరం,  
 యథావాదినకరకరాభిమృష్టం సర్వతోదిక్శౌర్యరమంధకారంగిరి  
 గహ్వీరంప్రవిశతి తద్వదిత్యథః, దీపికాధరవారనారీపరివేష్టితా రా

గావోకైవలంరావణస్య ||౩౨|| సాయంమదాన్ధహృదయో రఘువీరప  
త్నీం సీమంతినీతిహతనీతిరవాపపాపః | ఆమూలవల్లవితకోమలసల్లకీతి  
వైతానపావకశిఖామివవారణేంద్రః ||౩౩||X|| ఏతద్దర్శనైవ వేపమాన

వణః పరమమోహవిష్ట హృదయస్తదాసీ మశోకపనికాం పృవిష్టఇతి  
ఫలితోధః-అత్రజానకీసంగతి మేతుకత్వేన పృసిద్ధస్యరావణహృ  
దయతమః పృవేశస్య దీపికామాజణనీపరిశోధనమేతుకత్వేనోత్పై  
క్షణాదుత్పైక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్య, సాచ తమసఃశ్లేషభిత్తికా  
భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా రూపకానుస్రాణితయానిర్వాప్య  
ధేతి సంకరః ||౩౨||—|| తతఃకింత్రత్రాహ || సాయమితి | మదెన  
దర్పణాంధంవివేక హున్యంహృదయం యన్యసతధోక్తః, అతపీవహ  
తనీతినాప్తవయః దుర్విసీతఇతి యావత్, తథాపాపానిపరదారాభిమ  
శాది రూపక ల్పషాణ్యస్యసంతితిపాపఃదురాచారఇత్యర్థఃXఅశ్శఆ  
ద్యచ్ఛ్రుత్యయః సాయంరావణః సీమంతినీసాధారణయోషిధితి మ  
త్వేతిశేషః, నతు నిజకుల నిమూలనమూలభూతాం జానాతీతిభావః  
రఘువీరపత్నీం త్రిరామధర్మభార్యాం- వారణేంద్రోమత్తగజఃమూ  
లాదారభ్య ఆమూలమ్ ||+|| ఆఙ్కర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయాభావః  
తతఃవల్లవితశబ్దేన సుపుపేతి సమాసః ఆమూలంవల్లవితాసంజాతప  
ల్లవాతారకాదిత్వాదితత్- కోమలాభినవాచసల్లకీగజప్రియవృక్ష వి  
శేషః సేతిమత్వేతిశేషః ||౩౧|| సల్లకీస్యాద్గజప్రియేతి హలాయుధః వి  
తానస్యాయంవైతానోయజ్ఞేయః ||౩౧||కృతువిస్తారయోరస్త్రీవితానమి  
త్యమరః, సచాసాపావకశ్చ తస్యశిఖాంజాన్విలామివ ఆపహ్నిప, ఉప  
మాలంకారః, అత్రరఘువీరశబ్దేన త్రిరామవీర్యాశ్రితాపాతివృత్త్యా  
న్నిజదుర్జయాచ్చాస్యాసన్నమృత్యుత్వంసూచితమిత్యవగంతవ్యమ్||  
౩౩||— || వీతదితి || ఏతద్దర్శనైవ ఏతస్యరావణస్యకర్తృణఃదర్శనై  
వైవలూకనైవ వేపమానాకంపమానాతనులతాగాత్రవల్లియస్యాస్యా

తనులతామైధిలీకాపురుషవిషయవచనపారంపర్యేణ విదీర్యమాణహృ  
దయాహృదయదయితాశయప్రత్యయాదముమేవత్పణమ నరతః కృత్వా  
తథోక్తామైధిలీ- కుత్సితః పురుషఃకాపురుషః ||+|| విభాషాపురుషఇతి  
వికల్పత్కు శబ్దస్యకాదేశః తస్యవిషయాణిగోచరాణిదుజ్జనోచితా  
నీతియావత్, తాదృశానియానిపరుషభాషణాని కణకరౌరదుభాష  
ణాని తేషాం పారంపర్యేణ పరంపరయా ||\*|| మాంద్యప్రాప్త్యాగనా  
సోదుగూహమానా స్తనోదరమ్ | అదశ్శనమివాత్తానంభయాన్నేతుం  
త్వమిచ్ఛసి || కామయేత్వాంవిశాలాక్షి బహుమన్యస్సమాంప్రియే ఇ  
త్యాది త్రిరామాయణోక్తరీత్యాఅవాచ్యవత్సప్రశాళికయేత్వధంః  
విదీర్యమాణహృదయా విశీర్యమాణాంతఃకరణాసతీహృదయదయితస్య  
ప్రాణైర్వరస్య త్రిరామస్యాశయే సర్వదాసర్వజఘ్నత్వాహూపాభిప్రా  
యే ప్రత్యయాద్విశ్వాసాద్దేతాఃఅముంరావణంప్రేక్ష్య సతుస్యత్వం  
తరం ప్రతీత్వధంః, తృణమంతరతః మధ్యేకృత్వాస్థాపయిత్యాన్ధితావ  
ర్తమాసానః, ప్రత్యభాషత, ప్రత్యువాచ రావణస్యసాత్మాత్సంభాష  
ణాసహాత్వాత్తృణవ్యవధానకరణందృష్టవ్యమ్, యదాన్య యథాత్రి  
రామస్తృణేనైవకాకాసురం నిరసితవా తథానేనైవ తృణేనత్వా  
మపి నిరసిష్యతీతి జ్ఞాపనాథంవా పశుసమాసస్య తవేదంతృణమేష  
భోజ్యమితి బుద్ధ్యావా, తృణదుశనేన త్రిరామపాదయోగపతేతిబు  
ద్ధ్యావా - ఆత్మప్రశంసావరస్యతవైర్వర్య మేతత్తృణసదృశమితి బు  
(౧) అముమేవత్పణాయమత్వాన్ధితాపితృణమంతరతః కృత్వాప్రత్యభా  
షతేతి పాశే అముంరావణమేవ తృణాయమత్వాత్తృణవదనాదృశ్య +  
మన్యకర్తృణాదరెఇతిచ తుథీ తస్యేవత్పణాన్వేన భావనయాత్పణ  
నిధానానుపయోగేషి భావనాయామాసశికత్వేన బహిర్లోకాచూ  
రానుసరణాథమంతరాత్పణనిధానేమితిమంతవ్యమ్ || హృదయదయి  
తశోంధీర్య ప్రత్యయామితి పాతేశోంధీర్యం సామర్థ్యం శిష్టంసప్తమ్

స్థితాప్రత్యభావత ॥౩౪॥౫॥ 'అయినకలసమాచారప్రతిష్ఠానిష్ఠః' పరమే  
ష్ఠిననుకులగురుభవతః॥ పరకళ త్రరతిరవ త్ర పాంజనయతిహిగోత్ర  
జానామః ॥ ౩౫ ॥ ౫ ॥ భూయోపిపంచవటీపరిసరమముంజనం పృ

ద్ధ్యావా- జగ దెకపిరస్య త్రిరామస్యాపరాధాచరణైన భవాన్ సా  
నుబంధోవినశిష్యతీతి తృణంఛితాన్వినివేదనార్థంవా- తృణమంతరతః  
కృత్వాప్రత్యుత్తరంఽత్తవతీత్యధః (౧) ॥ ౩౪ ॥—॥ తత్ప్రకారమే  
వాహూ ॥ అయిత్యాదినా ॥ అయిత్యామంత్రణైన తస్య నామాప్య  
చ్ఛ్చరితుమనహామితీతం నిదేశ ఇత్యవగంతవ్యం సకలాఃసమస్తాః  
యేసమాచారాః తత్తద్వణాశ్రమోచితాస్సమ్యగాచారాః తేషాం  
ప్రతిష్ఠాయాంస్థాపనై నిష్ఠాతాత్పర్యం యస్యనతథోక్తః - సమస్తస  
దాచారనిర్వహణధురీణ ఇత్యధః పరమేస్తానెతిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీబ్రహ్మ  
+పరమేష్ఠః కిదితీ నివృత్త్యయఃజౌణాదికస్తత్పురుషే కృతిబహుళమి  
త్యలుక్ స్థాస్థిత్యాణామితి వక్తవ్యాత్ షత్వం భవత్స్తవకులగురు  
ననుకులస్వామీనను-వంశప్రవర్తకః ఖల్విత్యధః- బ్రహ్మణోనప్త  
త్వాత్ త్వంమహాకుల ప్రసూతవజ్ఞాతోసీతిభావః అస్తుతతః కిం త  
త్రాహ ॥ పరతి ॥ పరకళత్రైమ పరచారేమ రతిరనురాగోయస్యన  
తథోక్తః భవానితిశేషః ॥౧॥ రతిః స్థరప్రియాయాంచ రాగేపిసురతే  
పిచేతివిశ్వః గోత్రజానాంత్యద్వంశోద్భవానాం ॥౧॥ గోత్రంవంశే పు  
మాన్శేల ఇతిభాగురిః, అపత్రీపాం లజ్జాంజనయతి ఉత్పాదయతి,  
హిరవధారణై, శేషేప్రగమః త్వదీయజగుఃస్థిత కర్తవశాత్ త్వద్వం  
శ్యాల్లజ్జతాభవంతీత్యధః, సదాచారప్రతిష్ఠానిష్ఠపరమేష్ఠినంశజేనత్వ  
యా తన్నిష్ఠేనైవ వర్తతవ్యంనక్షేపనంభూతదురాచారేణ సదాచా  
రాణాం త్వద్గోత్రజాతానాం లజ్జాజనకేనభవితవ్యమితిభావః ॥౧॥కళ  
త్రంకోణిభార్యయోః, లజ్జాసాపత్రీపాస్యతిఇతి చామరః ॥౩౫॥—  
అ॥ తథాచకిమత్రేతికర్తవ్యమిత్యాశంక్యమయోపదిశ్యమాన మేతద్ధితం

భంజన ఇవానుకూలకూలాపకంఠం, పరిభ్రష్టాంనావమివ యదినయో  
థా స్తహితవాపిదయతే, నియతంమదీయోజీవితేశస్సాక్షాజ్జీవితేశో  
పితృయదయాభుభవేత్ ॥౩౬॥ దాశరథేరజయ్యామైత్ర్యః పో

తవావశ్యం కర్తవ్యం తథాచ శ్రేయోభవిష్యతిత్యాహ ॥ భూయఇతి॥

అముంజనమిత్యాత్మనిదేశః మామిత్యర్థః- పురుషబుద్ధిరెవమయః

ర్తవ్యానతు (స్త్రీ)బుద్ధిరితి జ్ఞాపనార్థమిత్థం నిదేశః, పంచసతీపథిన  
రం పశ్యన్వట్యాశ్రమపర్వంతభువమ్ ॥౩౭॥ పర్వంలభూఃపరిసర ఇత్యము

తః -అనుకూలః ప్రభంజనః అనుకూలవాయురివపరిభ్రష్టాం ప్రతికూలా  
వాయు వశాదమౌగగతాం, నావంకూలోపకంఠంతీర్కప్రాంతమివో

త్యనేకేవేయముపమా,భూయః పునరపినమథాయద్విప్రావయేథాశ్చే  
త్ నయతిద్వికర్తకః, 'తహితవాపిదయతే' మత్ప్రజ్ఞాశ్చరః

శ్రురామః పరమదయాభురితిభావః ॥౩౮॥ జీవితేశోయమైకాంత ఇతి  
విశ్వః తవాపిదారాపహరణరూపాపరాధకర్తురపి సంబంధసామా

నేష్యష్టిత్యుక్తం ప్రాక్, నియతం నిశ్చితందయతేదయాంకరిష్యతి-  
మహాపరాధీదురాచారోయం హస్తగతఇతి సమారయిష్యతీత్యర్థః

వర్తమానసామిష్యేవర్తమానవృత్తయః- ఇత్థం శరణాగతత్వయి కా  
కాసురవద్దయాం కరిష్యతితాదాత్వికగుణగణనా పతతంత్రాపవ ద

యాశ్వినతుపూర్వాపరాధవరతంత్రాఇతిభావః-అతస్సాక్షాజ్జీవితేశః  
పృత్యతాంతకోపిత్వయి విషయేదయాభుదయావాస్థువెన్నమారయేడి

త్యర్థః శ్రురామదయాపాత్రస్య కథం మరణమితిభావః (౧) ॥౩౯॥  
నచైనం మత్ప్రేత్యపశ్యతాన ప్రాణత్రాణమాత్రమేవఫలమపితు స

కలలూకైశ్చానునీయశ్రురామమైత్రీపాత్రమపిభవిష్యతీత్యాహ ॥ దా  
శరథేరితి ॥ దాశరథేఃశ్రురామస్య సంబంధిన్యాంబయ్యామౌజతు

(౧) తవాపి దయతేత్వామపి దయావిషయం కరోతీత్యర్థః + అధీ  
గర్థఃదయేశాంకర్తృశీకర్తృణశ్చేషత్వ వివక్షయాషష్ఠీతియ్యుక్తమ్ ॥



త్రమపిభవితాసి కింతుఖరప్రముఖనిశిచర బలమథనసమయదుచిరలగ్న  
సాంద్రవసాపంకిలముఖమార్యపుత్రస్య శిలీముఖం భవంతమంతరేణ క  
శ్చక్రధీతనిజహ్నుదయగళితరుధిరధారయాప్రత్యైశయితుమ్ || ౩౭ || X || అ  
భవాజనస్థానసమదాదారభ్య నమరాభావావగ్రహత్వమితానాం సా  
మశక్యాయా అపరిహారాయా యావజ్జీవన భావిన్యాఇతియావత్ || ౩౮ ||  
జయోయశ్శక్యతైజతుం జేయోజతవ్యమాత్రక ఇత్యమరః + క్షయ్య  
జయ్యశక్యథాఇతి నిపాతనాత్సాధుః-మైత్రాస్సఖ్యస్యమైత్రీవ్యా  
ఖ్యాతాపాత్రంయోగ్యభవితా సిభవిష్యసి ఆభ్యుచ్చయశ్చాయంలా  
భస్తవభవితైతిభావః || ౩౯ || యోగ్యభాజనయోఃపాత్రమిత్యమరః విప  
క్షేదండమాహ || కింతితి || కింతుమదుక్తాదన్యధాకరణఇత్యథః (౧)  
ఖరప్రముఖనిశిచరబలస్య కోవయుక్తఖరాసురప్రభృతి రాక్షససేనా  
యాః మథనసమయే విధ్వంసనకాలేదుచిరం యథాతథానుచిరతిపాలే  
అతినిరకాల మారభ్యలగ్నయా సంసక్తయాసాంద్రవసయామేదురమె  
దోవిశేషణ పంకిలంపంకవత్ || + || పిచ్ఛాదిత్వాదిలచ్ - ముఖమ  
గ్రంవదనంచయస్య తంతథోక్తమాభ్యపుత్రస్య త్రిరామస్య శిలీము  
ఖందాణం భవంతమంతరేణత్వాంవినా + అంతరాంతరేణయ క్తఇతి  
ద్వితీయానిజహ్నుదయాత్ స్వకీయవక్షఃస్థలాత్ గళితానిస్సృతాయాదు  
ధిరధారాతయాప్రత్యైశయితుంకోధయితుంకశ్చక్రధీతశ్చక్రధాంకుర్యా  
త్ - తాదృక్ఫిలీముఖత్యైశనైత్వమేవ శ్రద్ధావాక్ నాన్యఇత్యథః,  
మదుక్తాన్యధాకరణే త్రిరామఃఖరవిదారణబాణేనత్వదీయవక్షోవిదా  
రయిష్యతితిభావః + శ్రద్ధంతరారుపనగవదన్వత్త్రిరావచ్ఛేతి శ్రచ్చబ్ధ  
స్య పూర్వనిపాతః || ౩౭ || — || అ || ఆస్తాంతావద్యౌమబాణవార్తా ల  
క్షణబాణానాం త్వయినికుతతాంకోవా నివారయితేత్యాహ || అథవె  
త్యాది || అథనేతివక్షాంతరే జనస్థానెయత్సమరంఖరాదిరాక్షసమా

(౧) కింతిత్వస్యస్థానేఅన్యథేతిన్వాచేతివాపారాంతరంసాధుః ||

మిత్రిపత్రిచాతకానాం కోణితామ్బుపారణాంతవాపనయశ్చైత్కన్య  
 మర్థానివారయితుమ్ || ౩౮ || ప || అథనిశిచరనాథంపంచబాణీవిభిన్నం న  
 పీఠనకసుతాయాః ప్రా పదేకాపివాణీ || జనముపనతమృత్యుం పంచవ  
 రణరణం తస్మాదారభ్యతతః ప్రభృతీత్యర్థః, అన్యారాదితర ర్థత్య  
 త్రారభ్యర్థయోగేఽతి వచనాత్పక్షే పంచమి, అతపితథాకాతీ  
 క్యాః ప్రభృత్యాగ్రహాయణీతి భాష్యకారప్రయోగాదేవ ప్రభృతీశబ్ద  
 యోగాత్పంచమితిక్తేయటఃసమరాభావపివావగ్రహోవృష్టిప్రతిబంధ  
 తిరూపకమ్ || ౩౯ || వృష్టిగన్వషంతద్విధూతైశ్చగ్రహావగ్రహాసమావి  
 త్యమరఃకైవ తృప్తితానాంసౌమిత్రిపత్రిణాంలక్షణబాణానామేవచాత  
 కానాం పక్షివిశేషాణామ్ || ౪౦ || పత్తిరోవశమద్వయోరిత్యమరః, శా  
 ణితాంబుపారణాంత ద్వర్తాంబుపానంతవా పనయశ్చైత్కన్యప్రప్రవణా  
 భావరూప దుర్నయోయదితహేనివారయితుం కన్యమర్థః, సకోపీ  
 త్యర్థః, అమోఘానాంలక్షణబాణానాం గతింబ్రహ్మపి వారయితుం  
 శతక్రః, అతస్తద్బాణావపత్వదుర్ధిరంపాస్యంతీతిభావః (౧) || ౪౧ ||  
 అథేతి || అథ జానకీభాషణానంతరం - పంచానాం అరవిందాదీనాం  
 బాణానాంసమాహారః పంచబాణీతిలోకీవదత్తప్రక్రియాతయా విభి  
 న్నం విచారితం అత్యంతకామోపహతమిత్యర్థః, ఏకబాణభిన్నస్తే  
 వావస్థాపక్తం సశక్యతే పంచబాణీభిన్నస్యతు కింవక్తవ్యమితిభావః  
 నిశిచరనాథం రావణంజనకసుతాయాః ఏకాపిఉక్తానాంవాచాంమధ్యే  
 కాచిదపివాణీవాక్ నప్రాపత్ కామాంధహృదయోయంసకామోపహ  
 ణీమశృణోదిత్యర్థః ఆహ్నోలైలుజ్ఞే హిరవధారణే || ౪౨ || హిమేతా  
 (౧) పారణాంతవాపనునతునతశ్చేదితిపాఠే అపఘనోంగం సపపఘనో  
 మేఘస్తస్మాత్ లభేతేతిశేషః । లభేతచేత్ తహేతాం పారణాం నివ  
 ర్తయితుమిత్యాద్యన్వయః ప్రిగ్వత్ । పారణాంత వాఙ్మనునతునతత్యతి  
 పాఠే పూర్వవమూర్తపకం ప్రాప్తామిత్యన్వయాద్యమ్ ।

క్తా హి దష్టం విశతిహృతవిమాధౌషధాకిన్నశక్తిః || ౩౯ || ౧ || ఏవంజ  
నకదుహితురవధీరణా ఫణితిమాకణ్యక్రోధపరాఙ్ముఖోదశముఖస్తామ  
భిశానివసంతీరారక్షికరాక్షసీతుద్దిశ్య భవత్పశ్చతుభిరపుపాయైరే  
నామవశ్యం వశ్యాంకురుధ్వమియమననుకూలాచేదిమాంహతాశాంప్రా

వవధారణాత్మమరః, తత్రదృష్టా నమాహ || జనమితి || ఉపనతమ్  
త్వమాసన్నమరణం ఆతపవ పంచవక్త్రేణ పంచముఖేన అహినా స  
ర్వేణదష్టంజనంహృతవిమాధేః విషదోషవరిహరణ శక్తాయా అపీత్య  
ధాః ఓషధేశ్వక్తిస్సామధ్యం విశతికింసునపవిశత్యేవేత్సధాః- దృ  
ష్టాంతాలజ్కారః || \* || యత్రవాక్యద్వయేబిమ్బ ప్రతిబిమ్బతయో  
చ్యతే, సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞేస్సదృష్టాంతానిగద్యతథాతిలక్షణాత్  
(౧) || ౩౯ || ఏవమితి || ఏవముక్తరూపం జనకదుహితుస్సీతాయాః అ

వధీరణా ఫణితి మవమాసనా నచనమాకణ్య కోపపరాఙ్ముఖః కోపవి  
నివృత్తముఖః దశముఖః తామభితస్తస్యాస్సీతాయాస్సమంతాదిత్య  
ధాః || + || అభితఃపరితథ్యాదిసాద్వితీయా నివసంతీర్వర్తమానాః ఆ  
సమంతాత్ రక్షానందక్షణం తత్ప్రయోజన మాసామిత్యాక్షిక్యః +  
ప్రయోజనమితి తకిజీవతతఃస్త్రియాఃపుంవదిత్యాదిసాపుంవద్భావఃతా  
శ్చతాః రాక్షసృశ్చతాక్షిద్దిశ్య భాంతీతిభవత్యః అఘటితఘటనానైపు  
ణ్యసంపన్నత్వేన ప్రశస్తాః పారాక్షస్యః || + || భాలేడవతురీత్యా  
ణాదికోడవతుప్రత్యయః, ఉగితశ్చైతిజీవ, యాయంచతుర్భిరపుపా  
యైస్సామదానభేద దండరూపైశ్చతుర్భిరుపాయైరప్సీనాం సీతామన  
శ్యంనియతంవశ్యాం వశంగతాం + వశంగతత్వ యత్ప్రత్యయకి కరు  
ధ్వంఘేన కేనాపుపాయేన వశీకురుధ్వమిత్యధాః అథేయంసీతా అన

(౧) పంచవక్త్రా హి దష్టమితి దృష్టాంతవాక్యానురౌధాత్పంచబాణప్రభి  
న్నమితి పాఠవససాధుః | పంచబాణోమస్తథః | హృతః పారైరి  
త్యపి పాఠాంతరం ఆతిరాక్షిడా ||

తరాశాయ మహానసం నయ తే త్యాదిత్యనిశాంతే ప్రత్యాసన్నే నిశాంతమే  
 వ ప్రేవితే ॥౪౦॥౫॥ తదనుక్షణదాచరిణాం రోషభీషణవీక్షణపాద్మా  
 యో నైషణ ముకుళితహృదయపుండరీకాపుండరీక యూధవరివృతసారం  
 గాంగనాభజ్ఞీమజ్జీకుర్వాణాగీర్వాణతరుణీవశావబలాద్వసుధాం ప్రప  
 నుకూలాతవశగాఽపై త్రహిహతాశాం నష్టబుద్ధిమిమాంసీతాం ప్రాత  
 రాశామృతాంతః కాలభోజనాథం మహానసం పాకస్థానం ॥౫॥ స  
 మానారసవత్ప్యంతుపాకస్థానం మహానస మిత్యమరః- నయత ప్రాప  
 యత, విశస్యవచనాథం మితిభావః, నయతిద్వికర్తృకః ఇత్యేవమా  
 దిశ్యాజ్ఞాప్యనిశాంతే నిశావసానై ప్రభాత్యత్యథః, ప్రత్యాసన్నే స  
 మీపవతి-నిసతి నిశాంతం గృహమేవప్రవివేత ప్రవిష్టవా ॥౫॥ నిశా  
 స్తంభవనోషసారితివిశ్వః (౧) ॥౪౦॥—॥తదన్వితీ ॥ తదనురావణగృ  
 హప్రవేశానంతరం - క్షణదాచరిణాంత్రిజటాపృభృత్యారక్షక రాక్ష  
 సీనాం పిశాచీనాంచ భీషణానిభయం కరాణివీక్షణాని విలోకనానియ  
 స్తింక్షుత్తథోక్తం తస్మాద్వాగ్దోషోన్మేషణాత్ ॥ \* ॥ తస్యత్వం రాక్ష  
 సేంద్రస్య భార్యాభవయశస్వినీత్యాది దుర్వచనోచ్ఛారణాత్ తథా  
 వాగేవదోషా రాత్రిస్తస్య ఉన్మేషణాదావిభావాద్ధైత్యాః ॥౫॥ దో  
 షా రాత్రిముఖే రౌత్రావత్రానవ్యయమిష్యత్యత్యభిధానాత్ - ముకు  
 లితం సంకుచితం హృదయమేవపుండరీకం సితాంభోజం యస్యాస్యా  
 తథోక్తా రాక్షసీపరుషభాషణవశాన్నిర్భిన్నహృదయేత్యథః ॥౫॥ పుండ  
 రీకం సితాంభోజమిత్యమరః శ్లేషనంకీర్ణోత్తరూపకాలకారః (౨) కించ  
 పుండరీకయూధవ్యాఘ్రసమూహః ॥౫॥ వ్యాఘ్రేపి పుండరీకానై  
 త్యమరః, శేష పరివృతాయా ఉపనిరుద్ధాయాస్సారంగాంగనాయాహ

(౧) అరక్షక రాక్షసీరితిపాతే ఆనమంతాద్యక్షంతీ త్యాంక్షకాః కర్తరిణ్య  
 లిహిపపుంపద్భవాదికం ప్రాగ్వాత్ (౨) తదనురోషభీషణవీక్షణ  
 నాక్షణదాచరిణాంవాగ్దోషేతిపాతే రోషేత్యాదిచేతుగీభావిశేషణం

న్నాజనకనందినీదింతామెవమకరోత్ ||౪౦||వ || నూనందితవృత్తాం  
 తే జటాయుషిగతాయుషి | మామిహస్థామార్ధపుత్రకింనాధిగతవాన్  
 వ్యభుః ||౪౧||౫|| ఆహోస్విత్క్రవాదమాయయావివర్యస్తప్రకృతైః  
 కాకుత్స్థస్య కిమనాస్థాసంజాయతే | అథవా || ౪౩|| వ || సకేవలంమా  
 మహారద్దురాత్మాకృపాంబరామస్య నిసగఽసిద్ధామ్ | (ఇథం)ఇదం)న  
 రిణాంగనాయాయాభంగీపరిపాటిః తామంగీకుర్వాణా అనువర్తమా  
 నా ప్రాణప్రయానపర్యంతావస్థాంప్రాఖ్నువానేత్యథః- ఉపమా  
 +కరోతేస్తాద్భిల్యేశానచ తథాశాపబలాద్యసుధాంప్రసన్నా భూలో  
 కంప్రాప్తాగీర్వాణతరుణీసురసుందరీవస్థితాజనకజందినీ ఏవం వక్ష్య  
 మాణరూపాందింతామకరోత్ ||౪౦|| — || తత్ప్రకారమేవాహ||  
 నూనమితి || విదితః జ్ఞాతఃవృత్తాంతో మదపహరవార్తాయేనత స్థితా జ  
 టాయుషి గతాయుషిమృతేనతి- ఆగ్యపుత్రః-త్రిరామః, ఇహతిష్ఠతీ  
 తి ఇహస్థాం అత్రలజ్కాయాంస్థితాం+ఇహేత్యన్యయేఉపపదెనుపిస్థ  
 ఇతిస్థాధాతోకప్రత్యయః - మాంనాధిగతవాన్కింఅనధిగతవాన్కిం  
 అజ్ఞాతవాన్కిం | నూనం, అన్యథాకథమయం నాత్మాగచ్ఛేదితిభావః  
 ౪౧||ఆహోస్విదితి|| ఆహోస్విత్ యదావ-క్రవాదమాయయారాక్షస  
 వంచనాశక్త్యావివర్యస్తప్రకృతైర్విపరీతభావస్య పూర్వవిలక్షణా మవ  
 స్థాం పాగ్రిపితస్యేత్యథః కాకుత్స్థస్య త్రిరామస్య అనాస్థాఅనాద  
 రన్సంజాయతే కిం సముత్పద్యతే కింమయాతిశేషః (౧)||౪౩||—|| అ  
 థవేతివక్షాంతరే - తదేవాహ||నెతి|| దురాత్మాదుహృదయః రావణః  
 మాంకేవలం మామేవ- నాహరత్ సహృతవాన్, కింతు నిసగఽసి  
 ద్ధాంస్వభావసిద్ధాంరామస్యకృపాంపరమఖిప్రహణేచ్ఛాహంపాంబ  
 యాంచాహరత్ కయాపివామాయయాపహృతవానిత్యథః నను కథ  
 మేతన్నిర్ణయేత ఇత్యాశంక్య తత్రయ క్రివక్తి, ఇదమేతత్కృపా  
 (౧)సంజాతైతేప్రాచీనపాఠస్తుసాధుః|వర్తమాననిదేశాస్వరస్యాత్|

చెత్సంశ్రితవత్సలఃకింభవే త్సతూష్టింజగదేకపీఠః ॥౪౪॥X॥ ఇత్థంవిల  
 ప్యరఘువుంగవమేన సంతతం చింతయంతీకృచ్ఛాన్తూర్భామ గమ  
 త్ ॥౪౫॥౪॥ నిశాచరీస్తాంనిరవద్యశీలాంనిభత్సయంతీర్నిభృతం ని  
 వాన్య । అస్వప్నలూకోత్సవమాత్తదృష్టం దుస్వప్నమేకంతిజటాజ  
 హరణంనచే త్తహిసంశ్రితేషాశ్రితేషు వత్సలః స్నిగ్ధః నిరంతరాశ్రి  
 తరక్షణతత్పరఇత్యథః ॥ని॥త్రుమాన్స్నిగ్ధస్తువత్సలఇత్యవరః ॥౪౬॥  
 వత్సంసాభ్యాంకామబలఇతి లచ్చిత్యయః - జగదేకపీఠనిగ్రహాను  
 గ్రహసమర్థఇత్యథః త్రురామః తూష్టింభవేత్కింజగదేకపీఠపరత  
 స్త్రాహయేతకిం సభవేదేవేత్యథఃకృపాహరణాభావే కథమిత్థంసమ  
 థాస్యాప్యస్యాశ్రితేషు తూష్టింభావఇతిభావః, అత్రకృపాహరణాను  
 బంధేపి తత్సంబంధోక్తరతిశయోక్తిః, ఉపేంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥౪౪॥—  
 ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణవిలప్య పరిదేవనంకృత్వా, రఘువుం  
 గవం త్రురామమేనసంతతం నిరంతరం చింతయంతీమనసిభావయంతీ  
 సతి, కృచ్ఛాన్తూర్భామంకటాల్ మూఢాంమోహమగమత్ త్రురా  
 మసంవేదనేన రావణభత్సనానుసంధానేనచ విసంజ్ఞాభూదిత్యథః  
 ౪౫॥తతఃకింతత్రాహ. ॥ నిశాచరీరితి ॥ నిరవద్యశీలాంనిదుఃష్టన్వభా  
 వాం + అవద్యవణ్యత్వాదినానిపాతితః తాం సీతాం నిభత్సయం  
 తీః పరితజ్జయంతీః భత్సయంతేః పరస్తేవదిత్యం వ్యాఖ్యాతం- ని  
 శాచరీః రాక్షసీః నిభృతంనిశ్చలం నివార్యనిషిధ్య, త్రిజటానామ కా  
 చిదవృద్ధరాక్షసీ సీతాపక్షపాతినీ అస్వప్నలూకస్య దేవనివహన్య ఉ  
 త్సంహృషణజనకమ్, త్రురామాభ్యుదయహుచిత్రానితిభావః ॥౪౬॥  
 ఉత్సాహేహషణమిన్యేష ఉత్సవఃపరికిరీతత ఇతి రసాకరే, ఆ త్తదృ  
 ష్టం ఆత్మనానుభూతం ఏకందుస్వప్నం రావణవిదానాశ సూచకత్వాద్దు  
 ష్టం స్వప్నం బగాద ఉక్తవతి - తథాచ త్రురామాయణమ్ ॥౪౭॥ స్వ  
 ప్నోహ్యద్యమయాద్యష్టోదానాశోరహాపకాని । రాక్షసానామ

గాద ॥ కించ ॥ ౪౬ ॥ వ ॥ ఉపన్నవృక్షస్య పరోక్షభావాదుపెత్త్యపృథ్వీరం  
 సుచిరంబురంతాః ॥ న క్తంచరస్త్రీముఖకర్ణితాయా స్త్రీతాలతాయా  
 ప్రైజటాజటాభూత్ ॥ ౪౭ ॥ X ॥ తదనంతరమాత్మత్యాగాయస్సృహ  
 యంత్యాం మైథిల్యాం మారుతిరియమనుపెక్షణీయాతపస్వినీతి నీతి మము  
 భావాయ భతుకారస్యాజయాయ చేత్యాది - వృత్తముపజాతిః ॥ న కేవ  
 లంస్వప్నమెవకథితవతి త్రిజటాకింతు సీతాయా ఆలంబనఘాతాప్య  
 భూదిత్యాహ, కించేతి చేత్యధః ॥ ౪౬ ॥ అ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ ఉ  
 పన్నుతి ॥ ఉపన్నవృక్షస్య అతికాశ్రయవృక్షస్య తద్రూపస్య త్రి  
 రామస్యేత్యధః ॥ ని ॥ స్యాదుపన్నంతికాశ్రయైత్యమరః + ఉప  
 న్న ఆశ్రయైతి నిపాతః పరోక్షభావాదసాన్నిధ్యాద్ధైత్యాః పృథ్వీభు  
 వముపెత్త్యసుచిరం అతిచిరకాలమారభ్యేత్యధః, బురంత్యాం ఏవ రమా  
 నాయాః కించన క్తంచరస్త్రీణాం రాక్షసీనాం ముఖైః పరుషవచనైః  
 కళితాతాయాః కాశ్యం ప్రాపితాయాః నిపీడితాయా ఇతియావత్ - తథా  
 న క్తంచరస్త్రీణాం శిథిల్యాభ్య కీటకవిశేషాణాం ముఖైః పరుషవచనైః కర్ణ  
 తాయాః అదితాయాః న క్తంచరస్త్రీశబ్దః శిథిలీవాచకత్వేన నిఘంట్యంత  
 రేషు మృగ్యః తాయావీలతాయాః త్రిజటాజటాశిఖాపునరుత్థానా లం  
 బనేత్యధః అథూత్ ఆసీత్ ॥ ని ॥ స్కంధశాఖాశాలేశి ఘాజపై ఇత్యమరః  
 త్రిరామవిజయసూచకశుభనిమిత్త కథనేన సీతా మాశ్వానయా మాసే  
 త్యధః, శ్లేషసంకీర్ణాయం రూపకాలంకారః ॥ ఉపజాతివృత్తం ॥ ౪౭  
 తదనంతరమితి ॥ తదనంతరం త్రిజటాస్వప్నకథనానంతరం - మైథిల్యాం  
 సీతాయాః త్తత్యాగాయ దేహత్యాగాయ ॥ ని ॥ అత్తాజీవేష్మతా దేహ  
 ఇత్యభిధానాత్ + స్వప్నహేరీప్సిరైతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి  
 స్వప్నహయంత్యాం మభిలషంత్యాం రాక్షసీవిరదితావద్రవా సపిష్ఠ  
 త్వా దితిభావః మారుతిహానూమా తపస్వినీకౌచ్యా ॥ ని ॥ ముని  
 వీనాతపస్వినా విత్తమరః, అనుపెక్షణీయాతపాదక్షణీయాదిలంబ కర

జ్ఞుంతుం చింతాంపరిగృహ్య నేదీయానస్యాబధూవ || తతః || ౪౮ || పోదేవ్యాన్య  
 దశాశనవచోమయవజ్రదీణకణాః || తతవ్రణవిరోపణభేషజాని || మి  
 స్రంభణార్థమయమన్వయసంగతానిరామాభికిర్తనమధూనిశనైర్నన్య  
 పింఛత్ || ౪౯ || X || తదనంతరం సమస్తాత్ప్రసారితనయనా జనకతన  
 యా తస్యాంశాఖాయాం శాఖామృగముద్వీక్ష్య దుస్వప్నబుద్ధ్యాచకిః  
 తేన సహింసనీయేతియావత్ ఇతిమత్వేతిశేషః, నీతిమముంచంతిం నీ  
 తియుక్తామిత్యర్థః :- కేమచాదీనామితి ముమాగమః, చింతామే  
 తత్సంముఖభావవిచారం, పరిగృహ్యకృతాన్ - అస్యామైథిల్లాః, నేదీ  
 యానంతికవర్తిబధూవ X, అంతికబాధయోర్నేదనాధావితినేదాదే  
 శః || తతోనేదిష్టత్వానంతరమ్ || ౪౮ || — || దేవ్యాఇతి || అయంహనుకా  
 మాదశాసనస్యరావణస్యవచోమయం, వాగ్మృపయద్వజ్రమాయు  
 ధం తేనదీణయోవిదారితయోః కణయోరంతరేయానివ్రణానిక్షతాని  
 లెమాంవిరోపణేచితిత్సాయాంభేషజానిభేషధాని || ౪౯ || భేషజౌషధభైష్ట  
 జ్యానీత్యమరః, తథాఅన్వయేన వంశేనసంగతానిరాజాదశరథోనామ ర  
 థకంజరవాజమానిత్యాదివంశవృశంసాపూర్వకాణీత్యర్థః, రామాభికిర్  
 తనాని త్రిరామనామసంకీర్తనాన్యైసమధూన్యమృతాని, దేవ్యాన్వీ  
 తాయావిస్రంభణార్థం విశ్వాసోత్పాదనార్థమిత్యర్థః || ౪౯ || సమామి  
 స్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః, అథేన సహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతావ  
 వక్తవ్యాశనైరవ్యగ్రింస్యపింఛత్ శాశితవానిత్యర్థః, యావకాలాన్  
 రి, వసంతతిలకావృత్తమ్ || ౪౯ || — || తదనంతరమితి || తదనంతరం  
 త్రిరామనామసంకీర్తనానంతరంజనకతనయాసీతాసమంతాద్దిక్కువిది  
 తుచేత్సర్థః, ప్రసారితనయనాకుతపతత్ప్రయ కమితి ప్రవర్తితద్భుష్టి  
 స్సతీతస్యాం నెదిషాయా మిత్యర్థః - శాఖాయాం శింశుపావిటపెస్తి  
 తమితిశేషః శాఖామృగంవాసముద్వీక్ష్య, దుస్వప్నబుద్ధ్యాచకిః  
 పోష్యమితిభాగిత్యాన్వేషేవానరదశనస్యా శుభసూచకత్వేన శా



తహృదయాసలక్షణాయ రామాయభల్లేభద్రమాశం సమానాజనమి  
మం దురాపసావంస్వప్నః కథమాప్పుయాచితి విచింత్యమాయా స  
మాయాతనైర్భతపతిబుద్ధ్యాతస్తాన్తారతవుత్రాత్రత్రాన || ౫౦||౫||  
సోపిసమయవతీర్యవచనవైచిత్ర్యాన్జ్ఞనకవుత్రం ప్రత్యాయయన్నాంజః

స్త్రు సిద్ధత్వాదితిభావః, తథాశ్రిరామాయణే||\* ||స్వప్నోమయాయం.  
వికృతోద్యద్భుష్టశ్శాఖామృగశ్శాస్త్రగణైర్నిష్ఠఇతిచకిత హృదయా  
భయసంభ్రాంతాఃకరణాలతపీవసలక్షణాయలక్షణసమేతాయ x లెసన.  
హేతి తుల్యయోగఇతి బహువ్రీహిఃనోపసజ్జనస్యేతి సహశబ్ధస్యస  
త్వం, భల్లేప్రాణైశ్వరాయ శ్రిరామాయ \* చతుర్థీచాశిష్యా  
యపేత్యాదినాచతుర్థీ, భద్రంకుశలమాశంసమానాస్వస్యస్తురా  
మాయసలక్షణాయేతి కల్యాణాశంసనం కుర్వాణైత్యర్థః ||౫|| శ్వశ్చే  
యసుశివంభద్రంకల్యాణంమంగళంశుభమిత్యమరః+ఆజ్ఞూర్వాచ్యం  
నతేశ్శాన్ న తతోదురాపసావం దుష్ప్రపనిదగ్మ ||౫|| ఫ్యాన్ని  
ద్రాశయనంసావ ఇత్యమరః ఏతేన జాగరాఖ్యాచతుర్థీ మదనావ  
స్థానూచ్యతే || తదు క్తమ్||దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజ్ఞాగరికృతాఽరతిః  
హీత్యాగోన్మాదనూఛాంతా ఇత్యనంగదశోదశేతి, ఇమమిదృగవ  
స్థాపనంజనమిత్యాత్మనిదేశః స్వప్నఃస్వప్నదశాకథంకుతోవాఆ  
పున్నయాత్సంగచ్ఛేత్ నాపున్నాదేవేత్యర్థః, తన్నాంతరియకత్వా  
త్తస్యేతిభావః, తథాచ శ్రిరామాయణమ్ ||\* || స్వప్నోపినాయం.  
'హిమే స్తినిద్రా' శోకేనదుఃఖేనచపీడితాయాః ఇత్యనేనప్రకారేణ వి  
చింత్యాలోచ్య మాయయావాసరభూమికయాసమాయాతః పునరా  
గతాయంనైర్భతపతిరాణఇతిబుద్ధ్యాతద్గోచరభ్యాంత్వేత్యర్థః తస్తాత్త  
థాభూతాన్తారతవుత్రాత్రత్రానవిభాయ||\*|| భీత్రాఘానాంభయ  
హేతురిత్యజ్ఞాదానత్వాత్పంచమి ||౫౦||—|| .....  
తతఃకింత్రాహ|| సశ్చి || సః ఆంజనేయోపి సమంతీర్చ్యశాఖాయాస్స

నేయిక్కుతాంజలిరవ్యజ్జపత్ ||౫౦||ప || కల్యాణిత్వద్వియోగేన తివ్ర  
వేగేనతామ్యతః | రాఘవేంద్రస్యదూతంమా మన్యథామాస్తమన్య  
థాః ||౫౧||ప || త్వయాసహపృథితచిత్తవృత్తిర్విభావతీకోక సమానధ  
ర్తా | వచోబ్రహ్మినే ధిలిమన్తుభానత్వాంకాశలంకాసలరాజ(సూనుః)

కాశాదవదుహ్య, వచనవైచిత్ర్యాత్తత్కలాలాచితనిజవచన రచనావిశే  
షచాతుర్యాజ్ఞనకపుత్రీం జానకింప్రత్యాయయన్నిత్యాంజనేయ విశేష  
ణం సమాశ్వాసయన్నిత్యధః (౧) ||ని||ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వా  
సపాతుష్విత్యమరః, కృతాంజలిర్విరచితకరసంపుటస్సన్ విసయలక్ష  
ణమెతత్ వ్యజ్జపత్ విజ్ఞాపితవాన్ ||౫౦||—||అ|| విజ్ఞాపనప్రకార  
మేవాహ || కల్యాణీతి || పాకల్యాణిశోభనేజానకి ఏతేనసాభాగ్యాభి  
ధాయ కేనసంబోధనేన త్రిరామస్యకుశలం సూచ్యతే ||౫|| గౌరాది  
త్వాత్ జీష్, తివ్రవేగేన చండరయేణదుర్నిరౌఢేనేత్యధః ||ని|| తిగ్మం  
తీక్షణ్భరంతీవ్రం చండముష్టంపటుస్తృత మితిహలాయుధః త్వద్వియో  
గేన త్వద్విరహేణ పాతునాతామ్యతోగ్లాయతః క్లిశ్యతఇత్యధః,  
ఏతేన వ్యాపారాంతరాసక్తత్వశక్జ్జానకార్యేతిసూచ్యతే, రాఘవే  
ంద్రస్య రఘునాయకస్య దూతంసందేశహరమ్||ని||స్యాత్సందేశహరో  
దూత ఇత్యమరః, మాం అన్యథాప్రకారాంతరేణ మాస్తమన్యథాః  
విజానీయా ఇత్యర్థః ||+ || స్తాత్తరైలశ్చేతిచకారాదాశీరథేణుజ్ - న  
మాజ్యోగఇత్యడాగమాభాషః ||౫౧||—|| త్వయేతి|| పామైధిలిత్వ  
యాసహపృథితాప్రయాతాచిత్తవృత్తిర్యస్యసతధోక్తః, త్వదేకాయ  
త్తచిత్తఇత్యధః, అతఏవ విభావర్యాంరజస్యాంయఃకోకశ్చక్రవాక  
స్తస్యసమానాధమోయస్య సతధోక్తః, అతివిరహాతురఇత్యధః||  
ని|| కోకశ్చక్రశ్చక్రవాక ఇత్యమరః ||౫|| ధర్మాదనిచ్ఛేవలాదిత్యని  
చ్, కొసలానాం జనపదానాం రాజాకోసలరాజౌదశరథస్తస్యపు

(౧)ప్రత్యాయయితఃమితితఃసునస్తప్తాతే సమాశ్వాసయితమిత్త్యర్థః ||

పుత్రః) ||౫౩|| అపిచ ||ప|| శిరసాతవసౌమిత్రిరకరోదభివాదనమ్ | అ  
 వృచ్ఛత్సాపిభద్రంతావ్మధిపశ్చవసౌకసామ్ ||౫౪||౫ || ఏవమభిహిత  
 యా సంఘాతవిస్మంభయాభయాపెతయాతయాతామదన్యుక్తఃపవన  
 తనయోవాలిమరణకారణం సుగ్రీవ సఖ్యమాఖ్యాన్యప్రాచేతసఃత  
 ఇవ సంతతసన్నిహితరామనామమంగళమంగుళీయక మస్త్యేప్రా  
 త్రిః శ్రీరామఃమన్మథేన మద్ధాన్వరాత్వాం కుశలమేనకౌశలసాన్వర్ధ  
 త్, వచః క్షేమవచనం అభ్యవీదమాచల్ ||౪||బుగ్గివోలుక్ బుగ్గిశాసీ  
 త్యాదివా ద్విక ర్తకత్వమ్, అకథితంనేతి సీతాయాః క ర్తవ్యం, ఉపజా  
 తివృత్తమ్ ||౫౩||—|| అథ పృత్యయదాధ్యాన్యలక్షణవారామప్యా  
 హ|| అపిచతి|| తదేవవివృణోతి|| శిరసేతి|| వేకల్యాణిసుమిత్రాయా  
 అపత్యం పుమాంతౌస్సమిత్రిర్లక్షణః ||౫|| బాహ్వదిభ్య శ్చైతీర్ష్య పృత్య  
 యః శిరసామూర్ధ్నాతవ, అభివాదనంనమస్కారమకరోత్కృతవాన్  
 అథ సుగ్రీవసఖ్యమపిజాతమితిసూచయన్నాహ || అపృచ్ఛదితి || నః  
 పృసిద్ధఃవసౌకసామధిపాపిచ వానరైశ్వరస్సుగ్రీవశ్చ ||ని|| ముగ్ధా  
 వానరశీశో వసౌకాఇత్యమరః - తాన్వంభద్రంకుశలమపృచ్ఛత్ పృష్ట  
 వాన్ ||౫|| దుహ్యదిత్యాద్దిక్ ర్తకత్వమ్ ||౫౪||—|| ఏవమితి || ఏవ  
 ముక్తప్రకారేణ అభిహితయాఉక్తయా అతీవసంభూతవిస్మంభయా  
 సంజాతవిశ్వాసయా వేతుంగభాంవిశేషణమ్ ||ని|| సమావిస్మంభవి  
 శ్వాసావిత్యమరః, భయాదపెతయాలపగతసాధ్వనయైత్యర్థః ||+||అపి  
 తాపౌధేత్యాదినాపంచమీసమాసః, తయాసీతయాతావత్తదానీ మను  
 యుక్తః కథంసుగ్రీవసఖ్యం జాతమిత్యాదివృష్టస్సన్ ||ని|| పృష్నాను  
 యోగివృచ్ఛాచేత్యమరః. పవనతనయోహనూమాన్ వాలిమరణకార  
 ణం సుగ్రీవస్య సఖ్యం మైత్రీం+సఖ్యర్యైతియేప్రత్యయఃఅభ్యాస  
 సమ్యక్కథయిత్వాప్రాచేతసచేతఇవ వాల్మీకిమనవివేచ్యపమాసంత  
 తసన్నిహితేనీ నిరంతరసన్నికృష్టైన రామనామ్న మంగళకల్యాణ

యచ్చత్ ||౫౫|| ప|| సౌఖ్యావహస్యవహనాత్తజనీయమాన రామాం  
గుళీయక విలాకనవాసరస్య | సత్త్వకలాంశతతమి(మపి)ంభుపి)నైవ  
భేజే పాణిగ్రహాత్సవదినం జనకాత్తజాయాః || ౫౬ || X || తతస్తం  
జానకినిస్సీమహామౌ=బభాషే ||౫౭||X|| మహాభాగసర్వభాస్యదురాత్మ  
నః ప్రత్యాసీదతిమ్మత్యుఃతగైవమహ్యమసలాభిధానయావిభీషణ దు

రూపం విలిఖిత త్రిరామనామవణా=వళీశాభితమిత్సర్థః అంగుళీయ  
కం త్రిరామప్రేషితామభిజ్ఞానముద్రికాం, అస్త్యేసీతాయై ప్రియ  
యచ్చత్ దత్తవాన్ ||+ || పాశ్చాత్యైత్యాదినా దాణోయచ్చాదేశః ||  
౫౫||—|| సౌఖ్యతి || జనకాత్తజాయాస్సీతాయాఃపాణిగ్రహాత్సవది  
నం వివాహమహాత్సవదినకర్తృ, సౌఖ్యావహస్య వరమానందకథ  
స్య పవనాత్తజేన హనూమతానీయమానమాసీతం యద్రామాంగుళీ  
యకం త్రిరామాభిజ్ఞానాంగుళిముద్రికా తద్విలాకనవాసరస్య తత్స  
ర్వశ=నదినస్యశతతమింశతస్యపూరణీమ్||+||తస్యపూరణేడడితిడినిత్వం  
శతాదిమాసాధ=మాససంవత్సరాచ్ఛేతి తమడాగమెటిత్వాత్ జీవ, క  
లామంశమ్ ||౫|| కలాస్యాన్తూలికావృద్ధౌశిల్పదావంశమాక్రకేషోడ  
శాంశేపి చంద్రస్యేతివిశ్వః, భువిసత్వంయథాథం=నేవభేజే న ప్రా  
పైవతతాపి సహస్యగుణాధికానందజనకత్వాదస్యేతిభావః, అత్రక  
లాభజనసంబంధేష్యసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః|| వసుత్తేతిలకావృత్తమ్ ||  
(౧)||౫౬||—|| తత ఇతి || తతఃఅంగుళీయకప్రదానానన్తరం - జానకిని  
స్సీమహామౌ=నిరతిశయానందానతి - తంహనూమన్తం బభాషేడవా  
చ ||౫౭||—||అ|| భాషణప్రకారమెవాహ || మహాభాగతి || హేమహా  
భాగపరిహితాచరణభాగ్యసంపన్న సర్వభాసర్వప్రకారేణ అస్యదురా  
త్మనః పాపిస్తస్యరావణస్య- మృత్యురన్తకః ప్రత్యాసీదతి ప్రత్యాస  
న్నోభవతి తత్ప్రత్యాసాదనం తథానిశ్చిరమిత్యర్థః- నవ్యేతన్తద  
(౧) శతతమీమపి త్యైవ పాఠస్సాధుః|| భువీతిపదస్యామపయోగాత్ ||

హిత్రాస్వమాత్రాప్రేషితయా భాషితంచ, ఆయమప్యనాద్యశీల  
 స్తురీయముపాయమంతరేణ సమామార్యపుత్రస్య సమర్పయిష్యతి ని  
 యతమహామహిమాసాదూర్ధ్వం సశక్నుయాం ప్రాణాకృపణాకా  
 ధారయితుమితి ||౫౨||౫|| ఏతదాకర్ణ్యమామరుతి ర్మహానుభావే మాభై  
 షీస్తత్రభవతీంభవతీంవహన్నే వతూణామణావముల్లంఘ్య రఘువరచ  
 ఘ్నాహనమాత్రిం కింతావృష్టముఖాద్భుతమపీత్యాహ || తద్దైవేతి ||  
 తద్దైవమదూహితప్రకారేణైవ మహ్యం అనలేత్యభిధానం యస్యాస్త  
 యాతథాస్వమాత్రానిజజనన్యా అస్తత్పక్షపాతినాస్సరమయా ప్రే  
 షితయా ఏతద్వార్తాకథనార్థం ప్రహితయా విభీషణదుహిత్రావిభీ  
 షణపుత్రికయా భాషితంచ కథితమపితాతానాద్యశీలస్తుచ్ఛస్వభావా  
 యంరావణోపితురీయంచతుర్థం + చతురశ్చయతావాద్యక్షరలోప  
 శ్చేతి ఛపర్యయః ఆద్యక్షరలోపశ్చ ఉపాయమంతరేణ దండోపా  
 యం వినెత్యర్థః, అంతరాంతరేణ యుక్తఇతి ద్వితీయామామాద్యపు  
 త్రస్య రాజపుత్రస్య త్రిరామస్య-ఆద్యపుత్రేతిరాజపుత్రాణామభి  
 ధానం ఆర్యోబ్రాహ్మణకుమారయోఃరాజాశ్చైవిసాతనాత్ - ససమర్ప  
 యిష్యతి సదాస్యతి, దండోప్యయవిలంబేనేవప్రయోక్తవ్యఇత్యాహ  
 ||నియతమితి || అహమపినియతంనిశ్చితంమాసాదూర్ధ్వంఏకమాసస్యా  
 పరిష్టాదిత్యర్థః, కృపణాకాదీనాక ప్రాణాకా ధారయితునిర్వో  
 ధం + శకధృషెత్యాదినాతుమున్నత్వయః సశక్నుయాంశక్తానభవేయ  
 మతడోర్ధ్వంజీవితంత్యక్త్యామీత్యర్థః- ఇతిబభాషఇతి సంబంధః ||త  
 థాచ త్రిరామాయణమ్ ||\*|| ధారయిష్యామిమాసంతు జీఢితంశత్రు  
 నూదన | మాసాదూర్ధ్వంనజీవిష్యే త్వయాహీనాన్మహాత్తైతి||౫౩||  
 ఏతదితి || ఏతత్ప్రీతావచనమాకర్ణ్య శుక్లావమరుతిః హనూమాకా,  
 సౌమహానుభావే మహాసామర్థ్యసంపన్నై సామర్థ్యమత్రపరమపా  
 తిన్రత్య ప్రయక్తమితి ద్విస్తవ్యమ్ - మాభైషీః భయంమాప్రాప్నుహి

రణసరసిజనమీప ముపయాస్యామి మైనంమామనమథంస మద్ధయేథాః  
 ఇత్యభిహితవాక్॥కించ(౧)॥౧౯॥ప॥మహామహీధ్రసద్భీచీంసోయంన్వద్ధి  
 ముపేయివాక్ । యయానూనమపాంరాశిః కుల్యాతల్యాదశాంద  
 ధౌ ॥౬౦॥ప॥ అనతమువాచసాజనక రాజసుతాముదితాకిముత వదుష్క  
 రంచరణలంఘితవారినిధేః । అపితుమయాసహస్థగవుంగవయాస్యసి  
 చెన్నియతమపాయినీపరిణమేద్భవతఃపదపీ ॥ అన్యచ్చ॥౬౧॥ప॥ పాతి  
 తత్రభవతీం పూజ్యాం భవతీంత్యాం వహన్తేవనగంధేధారయన్తేవ  
 తూణమాశుతణవంసముద్రం ఉల్లంఘ్యఉత్తీర్య రఘువరస్య శ్రీ  
 రామస్య చరణసరసిజనమీపంపాదకమలనమీపముపయాస్యామి ప్రా  
 ప్స్యామి వీనంమామనమథం మాసమథయేథాఃనమస్యస్తేత్యభి  
 హితవాక్ఉక్తవాక్, కించఅపినేత్యథః॥౧౯॥—॥మహామహీధేతీ॥  
 సోయహనూమాన్వసామధ్యపరిజ్ఞాపనాయమహతామహిధౌణగి  
 రిణాసద్భీచీం సమానాంవృద్ధి ముపేయివాక్ ప్రాప్తవాక్ ॥౬౧॥ మ  
 హీధ్రశిఖరిత్తౌ భృదిత్యమరః- యయాదేహవృద్ధ్యాప్తపాంరాశిః సము  
 ద్రః, కుల్యాతుల్యామల్పీకృతసరిత్సమానాదశాంస్థితిందధౌధృతవాక్॥  
 ౬౧॥ కుల్యాల్పకృత్రిమాసరిదిత్యమరః హనూమద్దేహపేక్షయా సము  
 ద్రోల్పఇవప్రతీయతఇతిధానః ॥౬౦॥— ॥ అథేతి ॥ అథహనూమద్దే  
 హసృద్ధిదశానానంతరం, జనక రాజసుతాసీతాముదితా సంతుష్టాసతి,  
 తమాంజనెయమువాచ- హేఅంజనేయ, చరణాభ్యాంలంఘితస్తీణః  
 వారినిధిస్సముక్రయేన తస్యతవదుష్కరం కతుమశక్యంకార్యంకిం  
 కిమస్తి కించిదపినాస్తీత్యథః, అపితుకింతు- మౌష్ణగవుంగవవాస  
 రోత్తమ, మయాసహత్వం యాస్యసిగమిష్యసిచెద్భవతః ఇయం పద  
 పీమాగః, అపాయినీదుష్టాపరిణమేద్భవేత్ - సంకటయుక్తాభవిష్యతి  
 అన్యచ్చకించేత్యథః ॥౬౧॥— ॥ పాతివ్రత్యేతి ॥ హే అంజనేయపా  
 (౧) స మద్ధయేథా ఇత్యభిధాయ! మహామహీధేత్యాదిపాఠఃప్రాచీనః ॥

ప్రత్యహతాశనేనయదితకుర్యామహంభస్తసాత్సత్వం దాశరథేశ్వర  
 స్యనభవదాత్మాచితాపారణా । కించైతస్యకోనిశాపతిరపిప్రహ్లాన  
 కాంతిభావ బాహ్యతశ్శాసితరావణేరఘుపతౌయాత్రామమశ్రేయ  
 సీ ॥౬౨॥ X ॥ ఏవంవాప్యూతఃపవనసుతస్సీతాంవిసీతః పునరాబధా  
 మే ॥౬౩॥ప॥ మాయామృగేణతవమైధిలిమచితాయాశ్శాఖామృగేణ పు

తివ్రత్య హతాశనేన పాతివ్రత్యాగ్నినాతంరావణంభస్తసాద్భస్మీభూ  
 తం కుర్యాంకరోమియది, తహి - దాశరథేః త్రిరామస్యశరస్య  
 బాణస్య ఆత్మాచితా సాస్వనురూపాపారణాపూరిస్తప్తప్తిరితి యావత్ -  
 నభవేన్నస్యాత్ సత్యంయథాథకం నాత్రసందేహఇత్యధః, త్రిరా  
 మబాణనైవ రావణహననంకర్తవ్యమితిభావః, త్రిరామస్యావకీర్యా  
 వహత్వాచ్చ మమైతన్నయజ్యతఇతి పక్షాన్తరమాహ ॥కించ॥కించ  
 వీతన్తాత్ర మేవ నభవతీత్యధః, వీతస్యదాశరథేయశఃదానతాత్రా  
 ద్భవానత్సమాఖ్యా తదేవనిశాపతిశ్చంద్రోపీతి రూపకమ్, పృహ్లాన  
 కాంతిః ప్రక్షిణకోభాభవేత్ - స్వసామర్థ్యేనైవ సీతారావణంవినా  
 శితవతీరామస్త్రవక్త్రవజాతః కిమిత్యవకీర్తిస్సంభవిష్యతీత్యధః-అ  
 తః హేభ్రాతరిత్యాదరేణామంత్రణంరఘుపతౌరఘునాయకశాసితరా  
 వణే విధ్వంసితరావణసతి త్రిరామేణరావణేవిధవంసితేనతీత్యర్థః-  
 మమయాత్రాప్రతిప్రయాణం శ్రేయసీప్రశస్యాశ్రేష్ఠేతియావత్ +ప్ర  
 శస్యస్యశ్రీఇతి శ్రాదేశః అతామమైవమాగతుంనయజ్యతే త్రిరా  
 మోయథాక్షిప్రమాగచ్ఛేత్తథాత్వయాప్రోత్సాహితస్యఇతిభావః ఉక్త  
 రూపకయోస్సంస్మృష్టిః, శామూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ (౧) ॥౬౨॥ ఏ  
 వమితి ॥ ఏవమనెన పృకారేణ, వ్యాప్యూతః ఉక్తః ఏతదేతిశేషః- ప  
 వనసుతోహనూమా౯ విసీతః వినయయక్తస్స౯సీతాంపునః అబధా  
 మేఉక్తవా౯ ॥౬౩॥—॥ తదేవాహ ॥మాయేతి ॥ హేమైధిలిమాయా

(౧) భవేత్తస్మాచ్ఛాసితేతి భవేదాజ్ఞాశాసితేతిచ పారాంతరమ్॥

నరాగతితిర్యక్తమ్ | ఏషాకథాపిభువనేవి(ది)త)కాయదిస్యాత్కా  
 నామరామధనుషఃపృథితాప్రశస్తిః || ౬౪ || గంజహం నేత్యేతదేవ చింతి  
 తం దేవిభవత్యా, యదహం రాఘవగృహిణ్యా స్తదేవనిశ్చితం | యత్స  
 దృశమిదృశస్యసమాచారస్య తదేవప్రకాశితమ్, యదనుగుణం రామ  
మృగేణ కనకమృగేణ వంచితాయాః పత్రారితాయాః విప్రలబ్ధాయా  
ఇతియావత్, తవమహానుభావాయా ఇతిభావః శాఖామృగేణవానరే  
ణ పునరాగతిః ప్రత్యాగమనమిత్యేతద్యుక్తమనహం వంచనేనా  
 పహరణం పునస్సంకోచేనాగమనంచేత్యేతత్సంభాషితాయా స్తవనయ్య  
 క్తమితిభావః, రాజ్ఞాః పునరాజమాగేజైవాగమనం యుక్తమితి  
 భావః కించ ఏషాఉక్తాకథావార్తాపి, భువనెజగతి || ౬౫ || విష్టవంభువ  
 న్నజగదిత్యమరఃవితతావిస్తృతాప్రచురాస్యా దృదితహిం త్రిరామధ  
 నుషః త్రిరామచాపస్య జగత్ప్రయప్రసిద్ధస్యేతిభావః, కానామకావా  
 ప్రశస్తిః పరనిరాసకత్వ ప్రయక్తఖ్యాతిః పృథితాప్రసిద్ధాస్యాదితిశే  
 షః సస్యాదేవేత్యధః, అత స్త్రయాల్పకాలక్షేపహింస్య యాత్రాస్థా  
 తవ్యం త్రిరామేణ పునరాగత్యరావణంజిత్వాత్వం ప్రత్యానెతవ్యా  
 చెత్యయమేవరాధ్ధాంతేఇతిభావః, వస స్తతిలకావృత్తమ్ || ౬౪ || —||  
 అథసీతాస్రశంసాపూర్వకం నిగమయన్నాహ || కిమితి || బహునాకింకా  
 లయాపనకరైరనేకైర్వచనైరలమిద్యధః-కుతః ఇత్యేతత్ప్రకృతమి  
 దమేవ చింతితం దేవిభవత్యా పర్యాలోచితం సమయోచితైవనైత  
 దేవ విచారితమిద్యధః || ౬౫ || ఇతిహేతుప్రకరణం పరక రాది సమాప్తి  
 ష్చిన్తయేత్, కిమేతనిర్వృత్తాహ || యదిత్యాదినా రాఘవస్యరఘునం  
 జొడ్డునస్య త్రిరామస్య గృహిణ్యాగర్హితత్వానాం యదహం య  
 క్తం తదేవనిశ్చితం నిరీకృతం, ఉపదృశస్య ఆనిర్వాచ్యస్యేత్యధః,  
 సమాచారస్య పాతివ్రత్యధర్మస్య యత్సదృశమైవ్యం తదేవప్రకాశిత  
 మభిప్రాయితం, రావణాపరాధప్రతిక్రియాయాః యదనుగుణం అను



కోపరాధప్రతిక్రియా యా సదేవానుమోదితమ్, యదనుకూలం కులవ  
ధూశీలస్య తదేవకథితమ్, యదుచితం క్షత్రియాణీవాణీవక్రమస్య తదే  
వోపకార్యంతమితి బహుశః ప్రశస్య సర్వధారామలక్షణా లంకామి  
మాంప్రాప్తావతి జానకిజానీహ్యనుబాసీహిమంజనంప్రస్థాతుం, కించకా  
క్షత్వైస్ విదితపూర్వమభిజ్ఞానం కిమపిదీయతామితి || ౬౫ || ౧ || సాతుదీర్ఘం.

దూషం, తదేవానుమోదితం అభ్యుపగతం కులవధూశీలస్య కుల(స్త్రీ)  
స్వభావస్య యదనుకూలం సమ్మతం తదేవకథితం ఉక్తం, క్షత్రియాణీ  
క్షత్రికులౌద్భవా అర్థక్షత్రియాభ్యాం వేతిజీవ ఆనుగాగమశ్చ తస్య  
వాణీవక్రమస్య వచనపరిపాట్యాః యదుచితంతదేవోపకార్యంతమార  
బ్ధమ్ (౧) ఇత్యేవం బహుశః బహువారం ప్రశస్య ప్రస్తుతాయ, జానకిస  
ర్వథా సర్వప్రకారేణ- ప్రకారవచనైథాల్ రామలక్షణా లంకామి  
మాం ప్రాప్తావతి జానీహి అవమభ్యస్య, తథాగమంజనంమామి  
త్యథా- ప్రస్థాతుం పునః గతుం ఆమోచనశబ్దవదుపసగేణ ధాత్వ  
థాస్య బాధః అతఏవ || ౧ || ప్రస్థానంగమనంగమ ఇత్యమరః, అనుజా  
నీహి అనుజ్ఞాపయ | అథచ పునః ప్రస్తవ్యం కించిదనశిష్టం విద్యతే ఇత్యాహ  
|| కించే || సదేవానాం కాకుత్స్థేనేతి || కాకుత్స్థేన కపిత్థవంశోద్భవేన త్రి  
రామేణ, విదితపూర్వం పూర్వం విజ్ఞాతమిత్యర్థః + సుస్సుపేతి సమా  
సః, కిమపి కించిదభిజ్ఞానం జ్ఞాపకవస్తుదీయతాం ప్రతిపాద్యతాం ఇత్యా  
బధాషణితి సంబంధః (౨) || ౬౫ || — || తతః కించాతం త్రాచా || సేతి ||

(౧) అత్యగ ద్యేకించునా దేవిభవత్సాతదేవ చిత్రితం యదహం  
రాఘవగృహిణ్యాః, తదేవనిశ్చితం యత్సదృశమిదృశస్య సమయాచార  
స్య తదేవ ప్రకాశితం యదనుగుణం రావణాపరాధప్రతిక్రియా యాతదే  
వానుమోదితం యదనుకూలం కులవధూశీలస్య తదేవకథితం యదుచితం క్ష  
త్రియాణీజనవాణీవక్రమస్యేతి బహుశః ప్రశస్యేతి ప్రాచీనపాఠస్సుగమః  
(౨) అభిజ్ఞాయతేనేతి నైకభిజ్ఞానం కగణైర్బుధైః | పూర్వానుభవసాక్షికం |

నిశ్చ్యన్య నిశ్చిత్త్యపురాఖలుచిత్రకూటతటవనేతరుణతరతరువణీయ త  
 యామందీభవన్నందనవైభవై రఘునందనెనోపధానీకృతాజ్ఞాయా  
 మమపయోధరపరిసరేఖరతరనఖరాగ్రవిరచితవిదారణంధారాధర నా  
 మానంకాకమెకంరఘుపతిర్వ్యలోకయత్ ॥ ౬౬ ॥ ప ॥ కుశరూపకుశే  
 శయాసనాస్త్రంవిజహావాసవివాయసేనపీఠః | అథతత్ప్రాపయాహృ  
 సాసీతాపి తుశబ్ధోవ్యధః దీఘంనిశ్చ్యన్య వక్తవ్యార్థస్తరణ వీజా  
 చోధకచింతానుభావం సవిషాదమభినయోత్యధః నిశ్చిత్త్యనిజీయ  
 తదుక్తం- సదృశాదృష్టచింతాద్యాస్తృతివీజన్య బాధకాకృతి అథప్ర  
 త్యభిజ్ఞానాఖ్యామి కామాహ ॥పురెతి॥ పురాపూర్వం, ఖలుశబ్దోవా  
 క్యాంబజారె తరుణతరైరత్యంతచరుణైః తరుభిః వృక్షైః రమణీయత  
 యాసుందరతయాపేతునా, అథవాతరుణతరాస్తరవాయస్తింస్తత్యథో  
 క్తం అతవీవ రమణీయంచ తస్యభావస్తతాతయామందీభవత్ నందన  
 వైభవం ఇంద్రోద్యానసౌభాగ్యాతిశయోస్తాత్తస్మిన్ తత్తథోక్త ఇ  
 త్యతిశయోక్తిః, చిత్రకూటతటవనేచిత్రకూటాచలతటవిహితే రఘునం  
 జనేనోపధానీకృత ఉపబహిర్యతః అంకః ఉత్సంగోయస్యాస్తస్యాః  
 ॥ని॥ ఉపధానంతూపబహిర్యమిత్వమరః, మమపయోధరపరిసరైశ్చ  
 ప్రాంతేఖరతరనఖరాగ్రైః అతినిశితనఖముఖైః విరచితం కృతంవిదా  
 రణం ఖండనయేనతం తథోక్తం, ధారాధరకృతి నామయస్యతంపికం  
 కాకంకాకాసురంరఘుపతిః శ్రీరామఃవ్యలోకయత్ అపశ్యత్ ॥౬౬॥  
 అ॥ తతఃకిమకరోదిత్యతతహ ॥ కుశేతి ॥ నఃపీఠః శ్రీరామః వాసవ  
 స్యాపత్యంపుమాన్ వాసవిః + అత్యగ్లో సచాసౌవాయసశ్చతస్మిన్  
 ఇంద్రపుత్రైకాకాసురై, కుశరూపకుశేశయాసనాస్త్రం దభరూపబ్ర  
 హ్మస్త్రంవిజహాప్రాయుజ్జ, అథప్రయోగానంతరం, సంతాద్యగవ  
 స్థాపన్నః చిరజీవీదిరకాలజీవీ కాకః తస్యశ్రీరామస్య కృపయాద  
 యయో హృతమక్షిమాత్రంయస్యసత్యోక్తస్యై, యథార్థసంజ్ఞాం

తాక్షిమౌ త్ర శ్చిరజీవీనదధౌ యథార్థసంజ్ఞామ్ || ౬౭ || X || సైషాపరి  
చితకథా స్తరణ ద్విగుణితదుడౌశాకేశసినద్ధమవరమిదమభిజ్ఞానముస్తు  
చ్య || ౬౮ || ప|| చూడామణింకపివరస్య దదౌదశాన్యసంత్రా సపుంజిత  
రుషాగ్నిదశంకృశాంగీ | ఆదాయతత్ప్రణతిపూర్వమసౌపరతస్థేమాణి  
ఛిరంజీవతీతి చిరజీవిత్యన్వథానామధేయందధౌ, ఏతదభిజ్ఞానం త్రిరా  
మాయకథయేతివాక్య శైవః సోయంబ్రహ్మస్త్రాపదురత్సన్ శరణ్యాంత  
ర్భావాత్తమేన పరమకౌరుణికం త్రిరామం శరణంగతావపునస్త  
త్సౌఖ్యాయామమోఘాయబ్రహ్మస్త్రాయనెత్రమేకందత్వాముక్తౌ భూది  
త్యథః || ౬౯ || చిరజీవీచైకదృష్టి మాకలిఃపికవధానఇత్యమరః, తథా  
చ త్రిరామాయణమ్ || \* || సదభాసం స్తరాద్భూహ్యబ్రాహ్మేణాస్త్రే  
ఐయోజయత్ | సదీప్తఇవకాలాగ్ని జ్జ్వాలభిముఖోద్విజమ్ ||  
సతంప్రదీప్తంచిత్రేపదభాంతంవాయనంప్రతి | తతస్తంవాయసందర్శ  
స్సంఖ్యైరనుజగామషేతి, ఔపచ్ఛందసికంవృత్తమ్ || ౭౦ || —|| ఇత్థం  
వాచికరూప మభిజ్ఞానందత్వా సంప్రతివస్తురూపందాతుం ప్రావ  
ర్తతేత్యాహ || సేతి || సైషాసీతాపరిచితకథా స్తరణేన పూర్వానుభూత  
వృత్తాన్తస్త్వత్వాద్విగుణితాద్విరావృత్తాదుడౌశాకురవస్థాయస్యాస్సా  
తథోక్తానతి, కేశసినద్ధంచదురాచ్ఛాదితమ్ || ౭౧ || అపిధానతిరోధానపి  
ధానచ్ఛాదనానిచెత్యమరః || x || వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపనగ్గ  
యోః, ఇత్యపిరకారలూపః ÷ సహ్యతేక ర్తణిక్తః ఆపరమన్యత్ ఇ  
దం వక్ష్యమాణం చూడామణిమిత్యథః, ఉన్నచ్యవికృప్య || ౭౨ ||  
చూడామణిమితి || కృశానివిరహవేదనవశాత్ కాశ్యాన్వస్థాపన్నా  
నిలంగానియస్యాస్సాకృశాంగీతన్వీసీతా ÷ అంగాత్ర కంఠేభ్యశ్చేతి  
వక్తవ్యమితి జీవ, దశాన్యాత్ రావణాత్ యేనంత్రాసఃభీతిఃతేన  
పుంజితః పిండిభూతోయోరుషాగ్నిః క్రోధాగ్నిః తస్యదశేషదశాఅ  
వస్థాయస్యతంతథోక్తమ్ || ÷ || దుషేత్యత్రహలంతాద్వికల్పట్టాప్తత్రా

త్యగభవదనోరగతుల్యదాహుః || ౬౯ || ౫ || తతఃకృతకృత్యవషనిగః

త్ప్రితానుప్రాణితానిదశానా- చూడామణింశిరోరత్నంకపివరస్యవా  
నరోత్తమస్యహనూమతః చదా త్రిరామాయవతమపి ప్రదశయే  
తి దత్తవతి(౧) ( అత్రకపివతస్యేతిసంబంధసామాన్యేషష్టి + యతఃక  
ర్తణాయమభిప్రేతి ససంప్రదానమితి సంప్రదానసంజ్ఞానభవతి, న్న  
స్వత్వనివృత్తిపూర్వక పరస్వత్వాపాదనస్యాభావాత్ నహిస్వీయంధన  
మస్తేదీయతేకింతు ప్రత్యభిజ్ఞానప్రదశానమాత్రేణమణిదానవ్యవదే  
శా, తథాదనస్వేవమపి రజకస్యవస్త్రం దదాతిఘ్నతః పృష్ఠందదాతి  
త్యత్రాపి ప్రాప్నోతితిచోద్యముద్భవ్యనైతదస్తి - దానంహినామ  
పూజ్యనుగ్రహకామ్యయాద్రవ్యపరిత్యాగః పరస్వత్వాపాదనంచ త  
చ్చేహనాస్తీతిన్యానకారేణోక్తం, ననుభాష్యకారమలెతుచతుర్థైవ  
భావ్యంతథాచక్రేయటకారైఃకైశ్చిదన్వర్థసంజ్ఞావిధానాద్దదాతివిషయ  
వవసంప్రదానసంజ్ఞేత్యభ్యుపగతం-దానంచస్వస్వత్వనివృత్తిపూర్వకప  
రస్వత్వోపత్తిపర్యంతమితిప్రత్యాఖ్యాతముభయము క్తంఅన్యత్రభాష్య  
కారేణ సంజ్ఞాభ్యుపగమాత్, తథాచక్రియాగ్రహణస్య గత్యర్థకర్త  
ణీత్వాది సూత్రస్యచ ఫృత్యాఖ్యానంకృతం తథాస్వత్వనివృత్త్యభావ  
వతిదదాతేప్రయోగోద్భవ్యతేనహద్రాయమతిందద్యాదితితస్తేఖం  
డికోపాధ్యాయశ్చ పెటికాందదాతీతీచ సప్రవచ్ఛముపపాదితత్వాది  
తి ) తతఃకపివతఃతత్ప్రణతిపూర్వంతస్యాస్సీతాయానమస్కృతపూర్వ  
కమాదాయ స్వీకృత్యమణిమితిశేషః, మాణిక్యంగర్భేయస్య తస్మాణి  
క్యగభవంతదవదనంవక్త్రంయస్యతేనతథోక్తేనడిరగణసంపౌణతుల్యః

(౧) రుషాగ్నిదశమిత్యత్ర మహాగ్నినిభమితిపాఠే రావణభీతిపుం  
జీభూతాగ్నిసదృశ మిత్యర్థః । ఆదాయతత్ప్రణతిత్యత్ర ఆదాయ  
తం ప్రణతితిపాఠేతంచూడామణిం ఆదాయప్రణతిపూర్వంఅథాత్మ  
తానమనపూర్వకమిత్యర్థః అత్రపాఠే మణిమితి నాధ్యాహార్యమ్ ॥  
(అత్రకుండలితగ్రానే అసాంగత్యందోషజ్ఞేరన్నిష్యపరిహార్యమ్ )

త్యనిశాచరవతేః ప్రకాశయితుం నిజాగమనమశోకపనికాంబభంజనప్ర  
భంజనాత్తజః ॥౨౦॥౪॥ స్వకృతైస్త్వశ్శానామననతిమతీనప్రకటయ  
న్నమాగైణభ్రామ్యన్నరికలితభంగస్సుమనసామ్ | ద్విజానాంసంత్రా

సద్వశః బాహుర్యస్యసత్యోక్తస్సక్, ప్రతస్థేప్రస్థితవా ఉపమాఅ  
స్యాశ్చ పూర్వోక్తాలంకారేణ సంస్పృష్టిః - వసస్తతిలకావృత్తమ్ ॥  
౧౯॥—॥ తతఃప్రస్థానానస్తరం ప్రభంజనాత్తజ్ఞోవాయుసూనుఃకృత  
కృత్యః కృతార్థఃస్సక్ నిగత్యసీతాసాన్నిధ్యాన్నిష్క్రమ్యనిజాగ  
మనంనిశాచరవతేః రావణస్య ప్రకాశయితుం ప్రకటయితుమశోకవ  
నికాంబభంజమమదఉత్పాటయామాసేత్యర్థః ॥౨౦॥—॥ తదేవా  
హ ॥ సేతి ॥ స్వకృతైస్త్వనిజచక్రిమణక్రియాభిఃశాఖానాంద్రిమా  
ణాం అతీవాత్యస్తమవసతిం భుగ్నత్వం ప్రకటయక్ ప్రనర్తయక్,  
అన్యత్రస్వకృతైర్నిజవాపరైః శాఖానాం వెదభేదానాం అతీవా  
వసతిం సమ్యగ్వివేచనం ప్రకటయక్ స్ఫుటితుర్వక్ ॥౨॥ శాఖావెద  
ప్రభేదేషు బాహువంఘ్రిదుర్మాంగయోరిత్యుభయత్రాక్షియాదనః, త  
థాఅమాగేణ అన్యమాగేణ భ్రామ్యక్ సంచరక్ ఆస్యత్రలొక  
విరుద్ధమాగేణావర్తమానః ॥౩॥ వాభ్రాశేత్వాదినావికలాప్తోశ్యస్ప్ర  
త్యయః, సుమనసాంపుష్పాణాం అన్యత్రదేవానాంచ పరికలితభం  
గోవిరచితవ్యాఘాతప్రత్యర్థః ॥౨॥ సుమనాఃపుష్పమాలత్యోఃస్త్రీదే  
వబుధయోఃపుమానిత్యుభయత్రాపి వైజయంతీ, తథాశృతిమధరవా  
చాం శ్రోత్రానంబకరవాచాంద్విజానాం అండజానాం అన్యత్రశృతి  
మధురవాచామామ్నాయమనోహరపనానాం ద్విజానాంవిప్రీణాం  
సంత్రాసంభయంవిరచయక్కుర్వక్ ॥౨॥ శృతిఃశ్రోత్రేతథామ్నాయ  
దస్తవిప్రాండజాద్విజా ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వప్రకాశామరౌ, అ  
యంహనూమాక్ లంకోచ్యానే అశోకపనికాయాం, దశవదనలిలాం  
రావణవిభ్రష్టమతసుత అత్ర అన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవాత్తత్స

సంశృతిమధురవాచాం విరచయన్మయంబంకోద్యానైదశవదనలీలామృతనుత || ౭౦ || X || తదనుసరభసమారక్షిరక్షోగణనివేదితప్రమదవనకదనప్రకృపితదశవదనప్రేషితాఽపిత్వపతికిరభయంకరానికరాప్రహస్తపుత్రేణజమ్బుమాలినా సహనిహత్య చైత్యతొరణ ముపగతవతిహానూచుతి || ౭౧ || X || పునరపి నిశమితామితనిశిచరగణమా

దృశీం లీలామితీసాదృశ్యాజ్ఞేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపా నిదశకానా, సాచాక్రణ్ణేషానుప్రాణితేతి సంకరః, శిఖితీణ్ణృత్తమ్(౧)|| ౭౦ || తదన్విత || తదనుఅశోకవనికాభంగానంతరం సరభసంసప్తేగమ్|| ౭౧ || ధనోపేగహషయోరితివిశ్వః, ఆరక్షఃవనపరిపాలనంప్రయోజనమస్యా రక్షకః || ౭౧ || ప్రయోజనమితీతక్ సచాసారక్షోగణశ్చఅశోకవనపరిపాలక రాక్షసనివహిత్యధః, తేననివేదితం విజ్ఞాపితేయత్ప్రమదవనకదనం వానరకృతాశోకవనభంగః || ౭౧ || స్యాదేతదేవప్రమదవనమస్తః పురొచితమిత్యమరః + జ్యావోస్సంజ్ఞాభందసోబహుళమితి హ్రస్వః తేన హేతునాకుచితేన కృద్ధైవ దశవదనైర రావణైరప్రేషితాఽప్రహితాఽ, పిత్వపతికిరభయంకరా కిరకరా అశీతసహస్రసంఖ్యాకా నిజకింకరానిత్యధః, తథాచత్రురామామణమ్ || ౭౧ || తేషామశీతిసాహస్రకింకరాణాంతరన్వినామితి + మేఘతీ భయేషా కృష్ణాశ్చితీశోముమాగమః, ప్రహస్తపుత్రేణ ప్రహస్తాఖ్యమంత్రీప్రవరతనయేన జంబుమాలినా సహనిహత్యమారయిత్వాహనూచుతి చైత్యతొరణం ప్రాసాదద్వారోపరితనభాగముపగతవతిఅధిష్ఠితమితి || ౭౧ || పునరితి || పునరూయోపి నిశమితం హతిశైలైశ్చాగ్నిం అమితనిశిచర గణమారణం అగ్నిసహస్రసంఖ్యాక రాక్షసనిసహసంహరణంయే (౧) పరికిలతీభంగముమనసామిత్యత్ప్రత్యేగ్వోసీతానునయే నేత్యాదాఖివనిత్య సాపేక్షత్వాత్సమానః | తథాచ పరికిలైరి సుమనోభంగ ఇన్ద్రోక్షః | అపిసంపత్తివేత్త్యత్ర అవనిత్యసల్పమితి హేరాంతరమ్ ||

రణో రావణః స ప్తనదివసుతనిధవ శ్రవణపరికుపితః పశ్చాదం  
చానన పరాక్రమాన్ముఖుః ప్రముఖాంతేనాపతీః వలీముఖంజీవ  
గ్రాహంగృహ్నిధ్వమితి ప్రాహిణోత్ ॥౭౩॥ తత్ర తానపితోరణ  
పరిఘేణవశ్చాపశ్చ తాంసీత్యాముహుముహూదా శరధి దూతాహ  
మిత్యాత్తానముద్ధోషయంతం హనూమంతంనియంతుంనియంతానిఖిలద

న సతథోక్తారావణిసప్తానాంసచివమతానాంమ స్త్రిపుత్రాణాంనిధ  
సశ్రవణైసంహారశ్చుత్వాపరికుపితోత్యన్తకృద్ధన్వపశ్చాన్తనవరా  
క్రమా- సింహతుల్యబలాః ప్రభుఃప్రముఖాఃప్రభుసాదీఃపంచసే  
నాపతీః వలీముఖం వానరంజీవగ్రాహం గృహ్నిధ్వం + జీవతీతిజీవః  
ఇగుపథలక్షణికప్రత్యయః, జీవన్తంగృహ్నిధ్వం జీవగ్రాహంగృహ్నితే  
త్యథః, దూతవధస్య శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్, జీవత స్తస్యవిలూకన కౌ  
తుకాద్యేతిభావః ॥+॥ సమాలత్యాదినాణముల్ ప్రత్యయః కషాది  
త్యాదనుప్రయోగః ఇత్యుక్తేతి శేషః ప్రాహిణోత్ పెషితవా  
+ హితావితిధాతాఃహినుమినెతిణత్వం (౧) ॥౭౩॥—॥ తత్రైతి ॥త  
త్రచైత్యతొరణై, తానపివందసేనాపతీః తొరణపరిఘేణతొరణస్థా  
గఃశైవ పశ్చాతాంమరణంసీత్వా నిహ త్యైత్యథః ముహుముహూకి  
పునఃపునః అహందాశరధిదూతఇత్యేవమాత్తాన ముద్ధోషయంతమ్॥\*  
దాసాహంకోసలేంద్రస్య రామస్యాక్లిప్తకర్తృణఇతి వారంవారమా  
త్తానం ప్రఖ్యాపయంతమిత్యథః, హనూమన్తం నియంతునిగ్రహీ

(౧) తథాచక్రిరామాయణమ్॥\*॥ తతస్తేరాక్షసేంద్రేణచాదితామం  
త్రిణస్సుతాః । నిర్వయిభవనా త్తస్మాత్ప్రసప్తార్చివర్చసః, ఇత్యాది  
సగౌణంతరం । హతాన్తంత్రిసుతాఃబుద్ధావవానరేణమహాత్తనా ।  
రామసంస్సృతాకార శ్చకారమతిముత్తమామ్ ॥ సవిరూపాక్షయూ  
పాక్షౌదుర్ధ్వరంచైవరాక్షసమ్ । ప్రభుసంభాసకణఁచ పంచసేనా  
గ్రనాయకాః॥ సందిశేదశగ్రీవో వీరాన్నయవిశారదానితి ॥

క్షసామధ్యక్షమక్షకుమారమవ్యక్తివత్ ||౨౪||వ || రక్షస్సంఘట్టయాజ్ఞా  
కృతకనకమహాభి త్రిచైత్యోత్తరభూశ్యా సక్షత్రాణామకాలేనరణి వక్షణ  
యస్సీరలక్ష్మీసమేతః | రక్షశ్శూరాభ్యశారాంక్షితితలఫలకే షేపణీయాం  
హనూమానక్షత్రీచాలవిధాతుందశముఖనగరీరత్వరే తత్త్వరేసా ||౨౫||

తుం నిఖిలదక్షసాంనియంతా నకలరాక్షససార్వభౌమః, రాక్షాః, అ  
ధ్యక్షం పురోవతిన్మం సమర్థంవా అక్షకుమారం అక్షాభ్యనిజతేనూ  
జమవ్యక్తివత్ ప్రాహ్నిణోదిత్యధః ||౨౫|| — || రక్షాభితి || రక్షస్సంఘ  
ట్టేన, రాక్షససంతాడనేన వక్షస్సంఘట్టేతి మోతే వక్షస్థలసంఘర్ష  
ణేన చూణీకృతాః క్షోదితాః కనకమహాభి త్తయః కాంచనమయో  
న్నత కుడానియస్య తత్తథోక్తం యచ్చైత్యేప్రాసాదస్తమత్థయా  
తదుత్పన్నయా భూశ్యావరాగణ, అకాలేలనియతకాలే, సక్షత్రా  
ణాం సరణి ఆకాశంలరూయం అరుణీకుర్వన్నిత్యేతిశయోక్తిః + అ  
రుణశబ్దా తత్కరోతీతిన్యంతాల్లభశ్శత్రాదేశః, అతపీన షీరలక్ష్మ్యావిజ  
యశ్శియాసమేతాసాహనూమాన్ (రక్షశ్శూరా రాక్షసయోధా ఇత్యాన్  
భ్యాయాసాం తా స్రథోక్తాశ్శూరా అక్షోపకరణాని యస్యాంతామితి బు  
హువీహిగర్భోబహువీహిః, కవచిదవచయవినతాయాం శారశబ్దస్య  
స్త్రీలింగప్రయోగః || ౨ || స్త్రీస్యాత్కాచిన్నైవాశ్యాది లిప్తివత్పాపచ  
యేయదిత్యభిధానాత్) క్షితితలమేవ ఫలకంత స్థితేషణీయాంప్రవర్త  
నీయాం, అక్షకీడా అక్షకుమారసంహారణభేదాం పాశద్యూతకేలిం  
చ దశముఖనగరీరత్వరే లంకాపురస్యాంగణే విధాతుంకర్తుం తత్త్వ  
రత్వరాంకృతవాక్, రక్షశ్శూరాభ్యశారాంక్షితితలఫలకేషేపణీయా  
నితిపాలేరక్షశ్శూరా ఇత్యాభ్యామేషాంతా శారానక్షోపకరణాని  
క్షితితలఫలకే షేపణీయాన్ నివాసనీయాన్ విధాయేతిశేషః అన్యత్ప్ర  
మానం, (అత్రశారశబ్దస్య ఆకారాంతత్వేన పుల్లింగతాయాంకవిశేషప్ర  
మాణమ్) || ౨ || పక్షాః ౨ షేషుగ్లహోతౌస్తుదేవనాః పాశకాశ్చతే ఇత్య  
అత్రకుండలితపూర్వోత్తరగ్రంథయోరసాంగత్యమస్తి



గర్భితక్షణంక్షణదాచరాణాంమిషతామేవ నిష్పాదితరంగనిష్పాద  
 క్షుత్క్షౌత్సృష్టాసాధముత్పాతిత సంభజాతజాతవేదసా దద్ధావసూ  
 యోపుష్పాశ్రితతారణస్సమీరణసుతో బధూవ, ఏనమపివృత్తాంతశ్చ  
 త్వాత్సృష్టితస్య విశాచరవతేర్ష్యగవదేవ నిపెతుశ్చులైసుత్రామజతి స  
 మం, శ్లేషసంక్షేపకోయం రూపకాలజ్ఞానికి, సగ్ధరావృత్తమ్(౧) ||  
 ౭౫ || తత్తణమితా || తత్ తక్షణంత స్థిన్నైవ క్షణక్షణదాచరాణాం రాక్ష  
 సానాం మిషతాంవశ్యతామేవ సతాం, మిషతాక్షణదాచరాననాదృ  
 త్యైత్యథః + పశ్చిచానాదరక్షతిపశ్చి, రంగరణరంగేనిష్పాదకృత్యం  
 అక్షవినిశకృత్యంనిష్పాదితం నిర్వృత్తితం యోనసతథోక్తి, తథాఠ  
 త్పాతిత సంభజాలైన సముత్పాతిత సంభసంభూతేనజాతవేదసాఽగ్ని  
 నాజాతంవేదఃహిరణ్యంయస్తాత్సంభజాతవేదాః సంభసంభృమణజనితా  
 గ్నినేత్యథః చైత్యప్రాసాదంచైత్యగోపురమ్, దద్ధావసమీరణసుతో  
 మానూమాన్, భూయః పునరుపుష్పాశ్రితతారణః సమధిరూఢతార  
 ణా నరూబధూవ, పూర్వతారణస్యతదాదగ్ధత్వాత్తారణా స్తరసమా  
 శ్రితత్వం తత్రదృష్టవ్యం తథాచ త్రిమద్రామాయణమ్ ||\* || ప్రా  
 సాదస్యమహంతస్య సంభంహేమశరిష్కృతం । ఉత్పాటయిత్వావే  
 గత హనూమాన్ప్రవనా త్తజః || తత్ర సంభ్రామయామాసశతధారం  
 హంబలః । తత్ర చాగ్నిస్సమధవత్ప్రాసాదశ్చవ్యదహ్యతైతి, ఏనంవృ  
 త్తాన్తనుక్షకుమారవినిశవారామపి శ్చుత్వాపశుపితస్య నిశాచరవలైరా  
 వణస్య, వింశతిదృష్టమః విశంతినంభ్యాకాలఽదృశంసమితి హేతూః  
 యద్ధాధకమిత్యథః || ౭౬ || సమిత్యాజసమియ్యధత్యవధి, పశ్చి  
 హేతుప్రయోగఇతిపశ్చి, పుత్రై నిజతనూజే సుత్రామజతి ఇంద్రజ  
 తి, యగవదేకవారమేవనిపెతుః పునసుగ్రీత్వమేవఅస్య సాధనెనమ

(౧)రక్షశ్శూరాఖ్యశారాక్షాతితలధలకశ్లేషయిష్యన్నితిపారే విధా  
 దేతిసాధ్యాహర్షమ్ శ్లేషయిష్యకాపిరియిష్యకానిఃస్థోత్రావినక్షిరః

మితిశాతోర్నింశతిదృష్టయః ॥ ౭౬॥ప॥అనిమిషభువనోవావ్యమ్మివా  
 ఘాలేవేవాసమరముపగతింతాప్తంపీక్షితుంకస్సమథః । ఇతిసుఖివచనే  
 నశ్లా ఘయన్తేఘనాదంశ్లవగమిహసయేతిప్రాహిణోద్ధాక్షసేంద్రః ॥  
 ౭౭॥ప॥ నేతుంశోకరసంనిశాచరపతింహంతుంచనూం రక్షసాంతస్యోఽ  
 లోపురయోషితాంచయితుంచానంవినారోదనమ్ ॥ సూర్యాశోద్ధామ  
 ర్థోనాన్యఇతి గౌరవాదరాధ్యమేకదైవనిఖలాభిరపి దృష్టిభిః తావ  
 ణాపుత్రమింద్రజితమద్రాక్షీదిత్యథః ॥ ౭౮॥—॥ తతఃకింతత్యాహ  
 ॥అనిమిషేతి ॥ నవిద్యంతేనిమిషాయేషాంలేఅనిమిషః దేవాః ॥+॥  
 ఇగుపథలక్షణఃకప్రత్యయః॥ని॥సురమత్స్యననిమిషావిత్యన్తఃకప్తేషాం  
 భువనోస్వలోకేవావ్యమ్మిఅంతరిక్షే భువలోకేవా భూతాః  
 లోకేవా, సమరముపగతంరణోన్ముఖంతాప్తంపీక్షితుం దృష్టుంయద్ధార్ద్రా  
 తుకింవక్తవ్యమిత్యథః, కస్సమథః శక్తః నశోపీత్యర్థః, భూభువ  
 స్వలోకేమానరచారణ సురాశాం సర్వేషామపి జగదేకపరణాన్వ  
 యా నిజతతాద్వదితిభావః, ఇత్యేవం భూతేననుతివచనేన సుతివాక్యే  
 న మేఘనాదమింద్రజితం శ్లాఘయన్ ప్రశంసయన్ రాక్షసేంద్రో  
 రావణఃప్లవగం వానరమిహాత్రనయప్రాపయఇత్యుక్తేవేతి శేషః,  
 ప్రాహిణోత్ పెషీతవాన్ ॥ మాలినీవృత్రమ్ ॥ ౭౯॥—॥నేతుమితి॥  
 నిశాచరపతింరావణం, శోకరసంనిషాదంనేతుం ప్రాపయితుం త  
 థారక్షసాంచనూం రాక్షససేనాం హంతుంచాశయితుమ్, తథాతస్య  
 రావణస్య అంతఃపురయోషితః అపరోధవధ్విః తాసాంమానంవినాని  
 ద్గర్హాదమిత్యథః ÷ పృథగ్విసేత్వాదిదా తృతీయాదికల్పాత్పక్షే  
 ద్వితీయఃకొదనంఆశ్రమోచనం గదయితుంకరుం, తథాసూర్యాచం  
 ద్రమసోదివాకంనిశాకరయోః అపరోరాత్రంస్వకరప్రసారణేన జగ  
 ద్దోషానియోగిభావః ÷ దేవతాద్వంద్వేచెతిదీక్షుః, ప్రవేశవిక  
 ల్పాప్రవేశహితాం రావణభయాత్పర్యవృత్త్యధావాదితిభావః,

సోః ప్రవేశవికలాంబజాఃపురిమగ్నినా శుద్ధాంకతుమ్ముష్యవా  
 నవజితాజాతారణస్తారణే ||౨౦|| ప|| సంగ్రామదుదిన్దెసోయంజహ  
 వేశరవణిఃజిహ్వావమేఘనాదేన మేఘనాదేనమారుతిః ||౨౧||X||  
 తదనుయాతుధానబలప్రధాననిధనకుద్ధౌవివిధాయుధవైతథ్యంవిమృశ్య  
 విజయత్రుసగంధంగంధవహనందన శతానందాస్త్రైణబబద్ధదశకంధరా  
 లజ్జాపురిమగ్నినా వాలానలెన శుద్ధాంపవిత్రాం కతుం చెత్సర్థః,  
 అముష్యహనూమతః వానవజితాఇంద్రజితాసహతారణేచైత్యపరిత  
 నదృశ్యదేశేరణిజాతః, అవశ్యంభావినఃకాగ్యస్య బ్రహ్మణాపి నివార  
 యితుమశక్యత్వాదితిభావః, శారూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ||౨౨||—||  
 సంగ్రామేతి || శరాబాణా శరాణినీరాణిచవషఃతీతితథోక్తే||౨౩||  
 శరౌదధ్యద్యగ్రసారేబాణకాండేత్యణాంతరే, శరంసీరేచేతి నానా  
 ధారత్వమాలా, తస్మిన్పుర్వోక్తేసంగ్రామనవదుదిన్దెసంమేఘచ్ఛన్న  
 దినంతఃస్థిః ||౨౪|| మేఘచ్ఛన్నేహి దుదిన్దెసమిత్యమరః - మేఘనాదే  
 నవజన్యగజ్జాలైఃబహిష్కమయూరణవ ||౨౫|| మయూరౌబహిష్కా  
 బహిష్కమరః, మేఘనాదేన ఇంద్రజితాసాయంమారుతి హానూ  
 మాజిహవేశతుతోషత త్తతుల్యపీరభటయద్ధలాభాదితిభావః తమిమ  
 ముత్పత్త్యనంతరమేవ మేఘవన్నదశశీలత్వాన్మేఘనాదృతి కథయంతి,  
 శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా || ౨౬||—|| తదన్వీతి || తదనుతదనంతరం  
 యాతుధానబలప్రధాననిధనేన రాక్షససేనానాయక వినాశేనకుర్థః  
 కుపితః దశకంధరాత్తజః ఇంద్రజిత్, వివిధాయుధవైతథ్యం నానావి  
 ధాస్త్రవ్యధాతాం విమృశ్యజ్ఞాత్వా- విజయశ్రియాపీఠలక్ష్మ్యాఞ్జాతునా  
 సగంధంసగర్వంవిజయశ్రియా సగంధంససంబంధమితివా ||౨౭|| గంధో  
 గంధక ఆమోదేలేశేసంబంధగర్వయోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వప్రకాశః, గం  
 ధవహనందనంమారుతిం, శతానందాస్త్రైణబబద్ధతుమ్ముఖాస్త్రైణబబంధ  
 అయమవశ్యఇతి - ముత్వానిగృహీతవానిత్యధః, తథాచత్రురామాయ

త్తజః॥౨౦॥X॥ తేనదివ్యాస్తే గ్రణవివశశరీరమేనంపిశితాశనాశ్శణవల్కలై  
ర్బబద్ధః॥౨౧॥ప॥సమాదులైర్నైర్మతపాశజన్తాబంధోభవద్బంధవిమోక్ష  
హేతుః । పురాపులస్త్యాస్వయపాంసనెన బందీకృతానాంసుగసుందరీ  
తామ్ ॥౨౨॥ X ॥ తదనన్తరమితరసహనాసహతయానిహ్నుతస్య ది

తామ్ ॥\*॥ అవధ్యోయమితిజ్ఞాత్వా తమస్త్రేణాస్త్రతత్వవిల్ నిజగ్రా  
హమహాబాహుర్తారుతాత్తజమింద్రజిదితి ॥౨౦॥—॥ తెనేతి ॥ తేనది  
వ్యాస్తే గ్రణబిహ్నుస్తే గ్రణ వివశశరీరం పరవశగాత్రమేనం హనూమన్తం  
పిశితాశనాః రాక్షసాః శణవల్కలైః వల్కలవిశేషరచితరజ్జభరిత్యర్థః  
అన్తగ్రహాషాయం జనవనారవగ్గములు, బబద్ధః ॥\*॥ తతస్త్రేరాక్షసా  
దృష్ట్యానిర్విచేష్టమరిండమమ్ । బబంధుశ్శణవల్కైశ్చ క్షుమచీరైశ్చ  
సంహతైరితి శ్రీరామాయణవచనమ్- నను ఇద్వాగ్రద్యవశ్యస్య మహా  
బలవతో హనూమతః కథంరాక్షసకృత బద్ధనమితిచేత్సత్యం, పితా  
మహవరదానానుసంధానాల్, రావణదశేన కుతూహలితయాదస్వయ  
మేవ నిబద్ధత్యలమతి ప్రసక్లేన ॥౨౧॥ — ॥స ఇతి॥ సఃనైర్మతపాశే  
భ్యోజన్తయిస్యసతథోక్తః, రాక్షసరజ్జకృతఇత్యర్థః ॥+॥అవజ్యో  
బహుప్రీహిర్వ్యధికరణోజన్తామ్యత్తరపదఇతివామనః మామలైః హ  
నూమతః బద్ధః, పురాపూర్వం పునస్త్యాస్వయపాంసనెన పులస్త్య  
బిహ్నుకులమాషకేన రావణేన బందీకృతానాం ఉపగ్రహీకృతానాంకా  
రాగ్రహనిబద్ధానామిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ ప్రగ్రహోపగ్రహాబంధ్యామి  
త్యమరః- సుగసున్దరీతాం దేవతా(స్త్రీ)ణాం- బద్ధవిమోక్షహేతుబంధ  
విమోచన కారణమభవత్, లంకాదాహాదినా ఉత్తరత్ర తథావశ్యం  
భావిత్యాదితిభావః, వృత్తముపజాతిః ॥౨౨॥ — ॥ తదనన్తరమితి ।  
తదనన్తరం బద్ధనానన్తరం నహ్యతేఇతి సహసంధామెయిట్ ఇ  
తరసహనస్య అన్యకృతబద్ధనస్య అసహతయా అసహిష్టుతయా ని  
హ్నుతస్య తిరోహితనామశ్యస్య దివ్యాస్త్రస్య బిహ్నుస్త్రస్య ప్ర

వ్యాప్తస్య ప్రభావం విభావయన్విభావరీచరపతితనయః పవనతనయం  
నిజపితృసమీపముపనినాయ ||౨౩|| ప||సాయంచదశకదశకంధరమంధకా  
రిలీలాద్రితాలనపరీక్షితదాహుపీఠమ్ | బందీకృతేంద్రపురవారషభాక  
రాగ్ర్యాభూతచామరమరుద్భులితోత్తరీయమ్ ||౨౪|| ప|| అపాటలాధ  
రపుటాన్తరరాజమానదంష్ట్రామహాః ప్రసరశార శరీరకాన్తిమ్ | సం

భావంసామధ్యేకం, విభావయన్ పర్యాలోచయన్, విభావరీచరపతి  
తనయః ఇంద్రజిత్, పవనతనయం హనూమన్తం, నిజపితృసమీపంరా  
వణనికటం, ఉపనినాయప్రాసితవాన్, దివ్యాస్త్రస్యేతరబంధాన  
హేష్టుత్పముక్తం త్రిరామాయణే ||౫|| సబద్ధస్తేనవలెన విముక్తాస్త్రే  
ణవీర్యవాన్ | అస్త్రబంధస్సచాన్యంహినబంధమనుష ర్తతజతి||౨౩||—

సజతి || సాయంచానూమాన్, అంధకారేః అంగకాసురసహాకస్య  
శివస్య లీలాద్రిః క్రిడాశైలః కైలాసః లస్యతాలనైన ఉచ్చాలనేనపరీ  
క్షితం పరికౌఢితం బాహుపీఠ్యం భుజశక్తిర్యస్యతంలప్రమేయభాహు  
పరాక్రమ శాలినమిత్యథః, కించ బందీకృతానాం ఇన్ద్రపురవారవ  
భూనాం అభసరసాంకరాగ్రైః వ్యాభూతానాంనామరాజాం ప్రకీర్ణ  
కానాం మరుతాచలితముత్తరీయం సంవాసనయస్యతంచభోక్తమితి  
స్వభావోక్తిః ||౫|| స్వభావోక్తిరసాచారు యథావద్వస్తుమణః స మి  
తిలక్షణాత్ ||౨|| చామరంతువ్రజీకకమ్, సంవాసనముత్తరీయంచే  
త్యమరః, దశకంధంరాజం దశకజరః ప్రకృతిజ్ఞోకపంచకం వన  
స్తతిలకావృత్తమ్ ||౨౪||— | అభ్యర్థిభిఃదశకంధరమిశివష్టి || అపాట  
లేత్యాదినా || అపాటలస్య సమంతాద్రక్తమణస్య అభరపుటస్యాగ  
రదళస్య అంతరేణివరే రాజమానంప్రభాకమానంయద్రోహాన్త్రాన్త  
విశేషాణాం మహస్తేజః తస్యప్రసరణ ప్రసారేణశారాకృష్టరక్తసి  
తవణాశరీరకాంతిః యేహభోభాయస్యరమ ||౨|| కృష్ణరక్తశిర్యాగ  
తియాదవః, అతవివసంధ్యాంబుదేన సన్ధ్యాకాలమేషేన సంధ్యాగ్ర

భాగ్యము దాస్తరితమధ్య సుధామయాఖరేఖాభిరామమివవాసవనీల  
జేలమ్ ||౨౫||ప|| సంగ్రామకళిపరిఘట్టనభగ్నమగ్నపద్మనిదనకృతము  
ద్రుమజాస్తరాళమ్ | ఛాయాత్తనాప్రతితరంగవిరాజమాన శీతాంశుమ  
ణ్ణులసనాథమివామ్బురాళిమ్ ||౨౬||ప|| నిశ్చేయసప్రణయినీం పదవీం  
నిరోద్ధం త్రైలోక్యపాపపరిపాకిమివాత్తరూపమ్ | సూర్యేన్దుపావ  
కమహాంసితపోబలేనజితావ్యయభేష్టమభిషిక్తమివాన్ధకారమ్ ||౨౭||ప||

హా ముత్రామ్బుదస్య రక్తవణత్వద్యోతనాథాంతరిత మస్త  
హిణతం మధ్యంయస్యాస్సాతథోక్తాయాసుధామయాఖరేఖాచంద్రక  
లాతయాఅభిరామంసుందరం వాసవనీల జేలంఇన్ద్రానీలాచలమివస్థితమి  
త్యుపమా ||౨౫||—|| సంగ్రామేతి || పునస్సంగ్రామకేళిపరణభిషా  
రేషు పరిఘట్టనైన వ్యాపూతైన భగ్నాశ్శకలితాః అతవనమగ్నాఃసం  
లీనాశ్చ యేదిగ్ధంతిదంతాదిగ్జదశనాఃత్రైక్యతాః విరచితాః ముద్రాః  
చిహ్నానియస్య తత్రథోక్తం, భుజాస్తరాళం వక్షస్థలంయస్యతం, అ  
తవనఛాయాత్తనాప్రతిబిమ్బరూపేణ||ని|| ఛాయాత్వనాతపేకాన్తా  
ప్రతిబిమ్బార్కజాయయోరితి వైజయంతీ, ప్రతితరంగంతరుగతరంగే  
విరాజమానైన శీతాంశుమండలైన చంద్రబిమ్బైన సనాథం సహకృత  
శుమ్బురాళిమివస్థితమిത്യుపమా ||౨౬||—|| నిశ్చేయసేతి|| నితరాం  
శ్రేయోనిశ్చేయసంఘ్నైతి||ని|| ముక్తికైవల్యనిరావణశ్రేయోనిశ్చేయ  
సామ్యోమిత్యమరకాలచతురాదినూత్రేణఅజంతతయానిపాతితతస్య  
చంద్రాయనీం మోక్షప్రాప్తికామిత్యథాః పదవీంమూగం నిరోద్ధమా  
నిరుం ఛంద్రరూపంమూర్తిమస్తం, త్రయోలాకాస్త్రైలోక్యంతి  
భువనమ్ ||౨౭|| చాతుర్వర్ణ్యాదితావీత్సాన్విభేష్యజ్ఞో తత్ప్రయాని పా  
పానిలైషాంపరిపాకం పరిణామమివస్థిత మిత్యుత్పేక్షా, తథానూ  
ర్యేన్దుపావకానాం మహాంసిలైజాంసి || ని || తేజోధామమహావిభే  
త్యమీర- తపోబలైన తపస్సామధ్యైన అంధకారస్వేపేతిభాషః యు

సోపిష్టవంగమభివీక్ష్యసమీరపుత్రం చిత్తీయమాణహృదయఃపిశితాశ్  
నేద్దగ్రిః | కైలాసశైలచలనాగసిశాపదాయానందీశ్వరస్సవ్యయమిహంగ  
తదృత్యమంస్త ||౨౨|| X || తతః ప్రహస్తేనవిహితవిధానయోగఃప్రత్య  
భాషత రావణంమారుతిః || ౨౯ || X || అయమహమహర్షిపతికులతిలక

భేచ్ఛం న్వచ్ఛందంజితాస్వ అభిషిక్తం పట్టబద్ధం అంధకారగంధాన్వమి  
వ స్థితమిత్యనుపాత్తగుణనిమిత్తస్వరూపోఽప్యైతా, పూర్వోఽప్యై  
క్షయా సంసృజ్యతే ||౨౭|| — || స ఇతి || సపిశితాశనేద్దగ్రిః రావణో  
ఽసమీరపుత్రః వాయునస్తనం ప్లవంగు హనూమస్తమభివీక్ష్య అభి  
ముఖం దృష్ట్వా చిత్తీయమాణం ఆశ్చర్యం ప్రాప్నువానం హృదయం  
యస్య సతథా క్తస్య, కైలాసశైలచలనం కైలాసవర్షితార్ధరణం త  
దేవాగః అపరాధః || ౨ || ఆగోపరాధోమంచుశ్చైత్యమరః తస్మిన్ -  
శాపదాయానకేవలం మత్క్రిడా కైలాద్ధరణచూర్ణమపిచ యస్మాత్  
త్వం వానరముఖతయా మామధిక్షిప్తవానసితస్మాత్ ఓవంవానరేణైవ  
విపత్తింగమిష్యసీత్యైవంచూపశాపప్రదాత్కర్షణః సందీర్ఘః శివపా  
షణః || ౨ || భృంగీభృంగిరిటిస్తంభంనద్విశౌస్థి కర్షక ఇత్యమరః - స్వ  
యంసాక్షాత్ ఇహత్రాగతవానరరూపేననమాగత ఇత్యేవంపాకారణ  
అమంస్తలమన్వత, తథాచ త్రింరామాయణమ్ || \* || కిమేషభగవా  
న్నందీ భవత్సాక్షాదహంగః | యేనసంస్థితైలాసే మయాసంచలితేపు  
రేతి ||౨౨|| — || తత ఇతి || తతస్తదనస్తరం ప్రహస్తేన రావణమన్త్రి  
ణావిహితవిధానయోగః పరదితనానావిభప్రశ్నః || ౨ || ప్రశ్నోపయో  
గః పృచ్ఛాపెత్యమరః కుతవాసమాగతః కేనవాప్యేషిత ఇ  
త్యాదినాపృష్టస్సన్నిత్యర్థః మారుతిః రావణం ప్రత్యభాషతలవోచత్,  
ఏతేన ప్రప్తారం ప్రహస్తమలక్ష్మీకృతవానిత్యనగవ్యతే || ౨౯ || — || అ  
|| భాషణ ప్రకారమేవాహ || అయమిత్యాదినా || అయ మహమహాన్  
మహిపతిః అహర్షిపతిః సూర్యుతత్కులతిలకస్య తద్వంశసూర్యసన్య

స్వ సత్యసంధస్య పితృనియోగసముపనతవనవాసనిరతస్య శూర్పకా  
 రాతిబాధితశూర్పణఖా ప్రాప్తవైరూప్య కుష్మత్తురప్రముఖనిశితచరణల  
 వలాలజాలకల్పంతానలకల్పశిలీముఖస్య కపటహరిణహనన సమయవ  
 రిముషితదారాన్వేషణసంజాతసుగ్రీవసఖ్యస్య సముత్థాతవాలికంటక  
 మహాకలీనస్యేత్యథః - సత్యసంధస్య సత్యప్రతిజ్ఞస్య ॥ ౧ ॥ సంధా  
 వధౌప్రతిజ్ఞాయామితి వైజయంతీ, అలవపితు దేశరథస్య నియోగే  
 స ఆజ్ఞయాసముపనతవనవాస నిరతస్య ప్రాప్తవనసంచార తత్పురస్య  
 గుర్వాజ్ఞాపరిపాలకస్యేత్యథః తథా శూర్పకారాతిబాధితయామదన  
 పీడితయా శూర్పణఖయా ప్రాప్తం యదైవరూప్యం లక్ష్మణకృతకణఠ  
 నాసచ్ఛదరూప విరూపీకరణం తస్మాద్భువ్యంతి కోపంప్రాప్నువ  
 త్నియానిభర ప్రముఖనిశితచరణాని ఖరాసురప్రభృతి రాక్షససేన్యాని  
 తా నేవ పలాలజాలానినిష్ఫలవీహిరాశయః ॥ ౧ ॥ పలాలోక్త్రీసని  
 ష్ఫల ఇత్యమరః తేషాం కిల్పం తానలకల్పః ప్రళయకాలాగ్నిరూపః శి  
 లీముగ్రాదాణోయస్యేతి శ్లిష్టవరంపరితరూపకం భగినీవైరూప్య జనిత  
 కోపాభియాతఖరాది రాక్షసవిధ్వంసక స్యేత్యథః, శూర్పకారాతి  
 బాధితశూర్పణఖా ప్రాప్తవైరూప్యస్యేతిపాఠే శూర్పకారాతిబాధి  
 తశూర్పణఖయా ప్రాప్తంవైరూప్యం యస్తాత్తస్యేతివృథాశ్చేషణం  
 ఇదంచతిదీయహృదయతొదనాథమిత్యనగరతవ్యం, తథాకపటహరి  
 ణస్య మాయామృగస్య హసనసమయే సంహారకాలేపరిముషితానాం  
 చార్యేణ అపహృతానాం దారాణాం భార్యాయాః సీతాయాః ఆనేవ  
 షణ్ణే పథిమాగణకాల తద్విషయేవా సంజాతంసముత్పన్నం సుగ్రీవ  
 స్యసఖ్యం మైత్రీయస్య సంతథోక్తస్య-ఏతేనైతస్య మమోద్ధాటనం  
 త్రిరామస్యసహాయసంపన్నత్వంచ సూచితమిత్యవగ్తవ్యమ్, తథా  
 సముత్థాతః సముత్పత్తితః వాత్యేవకంటకహుచ్ఛాకారమృమాఙ్గవి  
 శ్లేషః - యేసః తథోక్తస్య, ఏతేనర్పన్నియంతృవాలిసంహారకస్యత్వ



స్వ్య దుర్వృత్తక్షత్రవంశవనపవనసారథేస్తపోనిధే జామదగ్న్యస్య  
 భుజబలావలేపలూపపాతాశ్శ్రీమహాదాశరథేర్మాతస్త్రితామార్గ  
 మార్గణాయధిశిదిశితవనతనయపేషితానాంవానరాణామెకతమస్స  
 ముద్రలంఘనజంఘాలస్తవనగరప్రమదవనసీమనిరఘువరధర్మహారా  
 ద్దీప్యసంహరణమీషత్కరమితిసూచితమ్॥ని॥ వెణోదుర్మాంగరోమాం  
 షెక్కుద్రశత్రోచక్రంకకఇతివిశ్వః- దుర్వృత్తానాం దుర్మాంగవత్రి  
 నాన్దిక్షత్రాణాన్దిక్షత్రయాణాం వంశాంకులానివగావాతపవంశా  
 వేణువః శైవంవనం విపివమితిశ్లిష్టరూపకం తస్య వనసారథేదవా  
 నలస్య దుర్విసీతక్షత్రీయకులవినాశకస్యేత్యర్థః ॥ని॥ వంశోవేణాకు  
 లేవగ్ ఇతియాదవః, తపోనిధేః తపశ్శీలస్య జామదగ్న్యస్య జమద  
 గ్నిపుత్రస్య, పరశురామస్య + గర్గాదిత్వాద్యర్థో గర్గాదిరాకృతి  
 గణః, తస్యయద్భుజబలం తస్యవలెపోదర్పః ॥ని॥దవోవలెపఇత్యమ  
 తః, తస్యభూపేనాశే హేతుః కారణంతస్యేత్యర్థః ఏలేనపరశురామ  
 భుజబలనివారకస్య స్యత్వ ద్వింశతిభుజబలనివారణంతృణప్రాయమి  
 తిసూచితం త్రిమతస్సకలగుణసంపత్తిమతః, అథవారాజ్యలక్ష్మీసమృ  
 త్తస్యవీరలక్ష్మీసమేతస్యవానిరుపమకాన్తిసంపన్నస్యహాసీతారూపలక్ష్మీ  
 పతేవా ॥ని॥ శౌభానంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీత్రిరితికథ్యత ఇతి శాశ్వతః  
 దాశరథేః దశరథమహారాజతనయస్య త్రిరామస్య, దూతః చా  
 న్మః, సందేశహరః ॥ని॥ స్యాత్సందేశహరౌమాత ఇత్యమరః, కించ సీ  
 తామార్గస్య, మార్గణాయ అన్వేషణాయ దిశిదిశి ప్రతిదిశంపీఘా  
 యాం ద్విభావః తపనతనయ ప్రిషితానాంసుగీవ ప్రహితానాం  
 మానరాణాం మధ్యేభికతమః అన్యతమః, సర్వేపి వానరామత్తుల్యాః  
 మదధికాశ్చ తత్రైకేనైవ మయావితాదృశ కార్యంకృతం తేన ర్షేమి  
 శితాశ్చైత్త్రింభవిష్యతివా నజ్ఞాయతఇతిభావః, సముద్రస్యలంఘన  
 జంఘాలఃఅతిజవః, సభోమార్గణ, ఉత్తీర్ణార్హ ఇత్యర్థః, ఏలేన,

ప్రణమ్యప్రతిష్ఠాసు ర్ద్దీయమాగమనం భవతః ప్రకాశయితుం ప్రమథితాశోకవనికానాకహనివహ స్తద్వద్దశేనకుతూహలేన కేవలమనుభూతనైర్మతలూతాతంతునహన స్తవపరిసరముపానరమ్ ॥౯౦॥ ప ॥ ఆనాకలూకపరికీర్తితసచ్చరిత్రమత్రాపరుధ్యరఘువంశపతేకళ త్రమ్ ॥ వై

మమకించిదసాధ్యం నాస్తీతి సూచితమ్ ॥ని॥ జంఘాలోతిజవస్తుభ్యాః విత్యమరః, తవనగరే లజ్కాయాం యత్ప్రమదవనం అశోకవనం తత్ప్రమనతత్ప్రదేశేరఘువరధర్తహారాన్ త్రిరామధర్మభార్యాం ॥ని॥ భార్యాజాయాధవుంభూమ్ని దారాః ఇత్యమరః, ప్రణమ్య-నమస్కృత్య ప్రతిష్ఠాసుః ప్రస్థాతుమిచ్ఛుస్సన్ ॥౪॥ తష్టలెన్నన్నంతాడుప్రత్యయః, మదీయమాగమనం మమలంకాపురప్రవేశమిత్యర్థః, భవతః ప్రకాశయితుం ప్రకటయితుం ప్రమథితి ప్రకషేణభగ్నః అశోకవనికానాకహనివహః ప్రమదవనవృక్షశంఠోయేనసతథోక్తః తథాత్వద్దశేన కుతూహలన కేవలం భవదవలూకనకుతూహలనైవ నత్వనమధాతయేత్యర్థః, నైర్మతారాక్షసావన లూతాస్తంతువాయాః కీటదిశేషాః ॥ని॥ లూతాస్త్రీతంతువాయోర్ధనాభమర్కటకాస్సమా ఇత్యమరః, తాసాంతం తవోజ్జవః తవవతస్తవః నాభీకోశోత్థనూక్ష సూత్రాణీతి శిష్టరూపకం, తేషాంతత్ప్రాయత్వాదిత్థం నిదేశః, త్రైయన్నహనుబంధనం తదనుభూతమనుకృతం యేనసతథోక్తస్సన్, తవపరిసరం ప్రాస్తదేశం ఉపాసరం ప్రాప్తాస్తీత్యర్థః ॥ని॥ పర్యంతభూః పరిసరఇత్యమరః ॥౯౦॥—॥ ఆనాకేతి ॥ ఆనాకలూకం స్వగళాకపర్యస్తం ఉపలక్షణమేతత్ సకలలూకేషీవిత్యర్థః ॥ని॥ ఆకాశేతి దివెనాక ఇత్యమరః, పరికీర్తితం పరిష్కాసితం సచ్చరిత్రం సాధుసమాచారోయస్య తత్తథోక్తం- రఘువంశపతే రఘుకులనాయకస్య శ్రీరామస్య కళత్రం భార్యాం పూజ్యామితిభావః, అత్రలజ్కాయామయోగ్యస్థలఇతిభావః, ఉపరుధ్యనిరుధ్యశౌచినితదుర్వసిత శాస్త్ర ని

తానవెదిజనితంపవమానబంధుంవస్త్రేణబంధుమవినీతకథంయతైథాః |  
కించ || ౯౦ || ప్రింఖంతీపితాశయాఽఽముఖసామిత్రపత్రిక్షతం త్వ  
ద్ధాత్రంపరితఃపతత్రిపరిషచ్చత్రచ్చవింమాగమత్ | ద్రాకౌలస్త్య  
పులస్త్యవంశవిలయేసంభావితేత్వత్కృతేకాంతానాంనయనాన్తవాస్త  
సతలంమాధూన్నివాపోదకమ్ || ౯౧ || బద్ధాదరీపిపరదారపరిగ్ర

ష్టిద్ధాచారతత్పరత్వాదితిభావః, వైతానవేద్యాం యాగీయపరిష్కృ  
తధూమాజనితం ఉత్పన్నమ్ || ౯౦ || వెదిజపరిష్కృతాధూమిరిత్యమరః,  
పవమానబంధుమగ్నిం వస్త్రేణబంధుంబంధనంకతుః కథంయతైథాః  
యత్నంకృతవాభవే, నయతైథావేత్యథః- అసంగతత్వాదితి భా  
వః, అతఃపరమపతివ్రతాం సీతాం శ్రీరామాయప్రత్యగ్వ్యక్తశతీభవ  
అన్యథామహాననథసాన్సిదితి తాత్పర్యాథః, నస్తతిలకావృతం  
|| ౯౧ || వక్తవ్యాస్తరం విద్యతఇత్యాహ || కించేతి || అపిచేత్యథః || ౯౦ ||  
ప్రింఖంతీతి || హేమాలస్త్యరావణ, సామిత్రపత్రిక్షతం లక్ష్మణశర  
విదారితంతద్ధాత్రం పరితః త్వచ్చరీరస్య సమంతాదిత్యథః + అ  
భితఃపరితత్వత్వాదినా ద్వితీయా, సిశితాశయామాం సత్పన్థయాప్రిం  
ఖం తిప్రసరంతీపతత్రిపరిషత్ కజ్జూదిపక్షినిఘహాఽధ్రచ్చవిమాత  
పత్రకౌభాం మాగమత్ నప్రాపుయాత్ x మాజిలుజిత్యాశిషి  
లుజ్జపుషాదిత్వాచ్చైరకాదేశః తథాచ్యత్కృతైత్వన్నిమిత్రంద్రాక్  
క్షిప్రమేవ పులస్త్యవంశస్య విలయేవశేషతానాశేమూలతోహానావి  
త్యథః, సంభావితేనంప్రాప్తేనతి, కాన్తానాం స్త్రీణాంనయనాంత  
వాస్తసలిలం అశుజలంనివాపోదకం పితృశర్పణోదకంమాధూత్  
త్వద్వంశస్యస్వరూపతావిలయేతర్పణ ప్రదాతురభావాత్తదేవరర్ప  
ణజలం మాస్త్విత్యథః పూర్వనల్లుజ్ మదుక్తాన్యథాకరణే వినమ  
న భవిష్యతీతిభావః, శామాలవిక్రీడితంవృతమ్ || ౯౧ || బద్ధైతి ||  
హేలనార్యమూఢవివేకశూన్యేత్యథః త్వంపరదారపరిగ్రహేపరస్త్రీ

హేత్వమిక్షాన్వకునాయకశత్రుమనార్యమాగాః । హతాశనోహమితి  
 కింవిసతాసుతస్య శాస్వానిలాయభుజగస్సప్సహయాళుతాటుః ॥౯౩॥  
 ప॥ బాహుదండననిషంగకోటరాన్నిగతోరఘుపతేశ్వరోరగః । ప్రా  
 నవామమవిసీతతావకంకాలయాపనమపాస్యపాస్యతి ॥కింబహునా॥  
 ౯౪॥ప॥ మాయామృగేనమరనాటకసూత్రధారే శాఖామృగైవభవతః  
 సంగమే బద్ధాదరోవిహితాస్థాపి- ఇక్షాన్వకునాయకశత్రుం శ్రుతా  
 మ్మథార్యంమాగాఃప్రాప్తుహి, అస్యథావినిపాతస్సాన్యదితిభా  
 వః \* మాజిలుజ్ నమాజ్యోగఇత్యభాగమప్రతిషేధః- కుతః అహం  
 హతాశనోహయభక్షక ఇతిభుజగః సగ్భః విసతాసుతస్య ఖాగాం  
 తకస్య గరుడస్య శాస్వానిలాయశాస్వానమాదతాశనార్థమిత్యథః \*  
 స్పృహేరీఘ్రితఇతి సంప్రదానతావచ్ఛత్యభి, స్పృహయాళుస్పృహః  
 వత్తాటుకామదంయస్యసతథోక్తః కిం,భవతీతిశేషః భవతికిం నభవత్యే  
 వేత్యథః అతః ఈదృశాకార్యకరణై ప్రియత్నమాకాషీరితిభావః  
 + స్పృహయతే రదుతతావచ్ఛరాదిణిచిస్పృహిగ్రహిత్యాదిన ఆశు  
 చప్రిత్యయః, అతోలోపస్య స్థానివత్తావన్నలఘూపథగుణః ॥ ని ॥  
 తాటుకాకుదమిత్వమరః, దృప్తాంతాలఙ్కారః వసన్తతిలకావృత్తమ్ ॥  
 ౯౩॥—॥ బాహ్వితి ॥ బాహురెవచందనః పటీరదుమఃతస్యనిషంగః  
 ఇమధిరెవ కోటరంనిష్కూహః ॥ని॥ నిష్కూహఃకోటరఃవానేత్వమరః  
 తస్మాన్నిగతో నిస్సృతఃరఘుపతేశ్వరవపడరగః, హేఅవిసీతపర్వినీత  
 తావకంత్వదీయమ్ ॥\*॥ తవకమమ కావేకవచనేఇతితవకాదేశః-ప్రా  
 ణవవాయుః తం కాలయాపనం కాలవిలంబం అపాస్యత్యక్వాప్తిప్ర  
 మేవేత్యథః పాస్యతిఅపహరిష్యతీనమస్తవస్తునరిసావయవరూపకం  
 రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥\*॥ రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్ ॥  
 నిగమయతి కింబహునెతి ॥౯౪॥—॥ అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥మా  
 యేతి॥ సమరమెవనాటకం రూపకవిశేషః తస్యసూత్రధారేతత్ప్ర

ప్రతికూలవాలే । దృష్టోద్యమస్యరఘునాయకసాయకస్య ముక్త్యాప్ర  
 తామకవచంకవచం కిమన్యత్ ॥౯౫॥ప ॥ ఏవంనిశమ్యకుపితఃపిశితాశ  
 నేంద్రః ప్రాణానముష్యహరతైతిభటానవాదీత్ । ఆజానశుద్ధమతిర  
 త్రవిభీషణస్తం దూతౌనవధ్యఇతిశాస్త్రగిరాదురోధ ॥౯౬॥౫ ॥ రావ  
 ణాపివిభీషణభాషణమంగీకృత్యప్లవంగమానామంగేమ లాంగూలమేవ  
 వర్తకఇత్యథః, సూత్రీధారశబ్దో వ్యాఖ్యాతః మాయామృగత్వత్ప్రే  
 రిత కుమానాకనకహరిణే, తథాభవతః ప్రతికూలఃనియామకః వాలః  
 లాంగూలం యన్యస్స స్థిత్ శాఖామృగేవానిచదృష్టోద్యమస్య పరి  
 క్షితవ్యవసాయస్య అమోఘస్యేత్యథః ఏతేన త్వద్విదినాశన మీషత్క  
 రమితి సూచ్యతే, రఘునాయకసాయకస్య త్రిరామబాణస్య ప్రణా  
 మోనమస్కాగ ఏవకవచమురశ్చదః తం ముక్త్యాతద్విదేత్యథః అ  
 న్యత్రావచం కింనకిమపీత్యథః, ప్రణామపూర్వకంసీతాత్త్రిరామా  
 య సమర్ప్యశరణ్యం తం శరణంగత్వాప్రాణత్రాణం కురుష్వేత్యభి  
 ప్రాయః ॥ని॥ ఉరశ్చదఃకంకటకో జాగరకవచోస్త్రీయామీత్యమ  
 రః వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౯౫॥— ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారం  
 నచనమిత్యథః నిశమ్యశుక్లాత్వాకుపితః కృద్ధః పిశితాశనేంద్రోరావ  
 ణః అముష్యప్రాణా హరత, ఏనం వానరంమారయతేత్యథః  
 ఇద్యేవంభటాకింకరానవాదీత్ ఆజ్ఞాపితవాత్ ॥ తతఃకింతత్రాహ ॥  
 అత్రాస్తరే ఆజానశుద్ధమతిః స్వభావపరిశుద్ధబుద్ధిః విభీషణోరావణా  
 నుజస్తం రావణం, దూతౌనవధ్యః వధాహోనభవతిశాస్త్రగిరా  
 శాస్త్రవచనేన దురోధనివారయమాన ॥ తథాచ త్రిరామాయణమ్॥  
 ॥\*॥ రాజధర్మవిదుద్ధంచ లూకవృత్తైశ్చగహితమ్ । తవచాసదృశంపీ  
 ర కపెరస్యప్రమావణమితి, వృత్తంపూర్వవత్ ॥౯౬॥—॥ రావణ  
 ఇతి ॥ రావణోపి విభీషణస్య భాషణంశాస్త్రోపహితవచనం అంగీకృ  
 త్యప్లవంగమానాం వానరాణామంగవ్యవయవేషు లాంగూలమేవవా

రంతదేతత్కార్యానవాససాసంపితం వీతిహోత్రసాత్కృత్యచత్వరేచ  
 త్వరేఘామానుష్ఠోష్యోనప్రహరంనగరింపరితస్సంచారయతేతిరాక్ష  
 సానాదిదేశః । తెహతథాకుర్వాణైషు ॥౯౭॥ప ॥ నిణాయావిషయమ్  
 స్యవాలతఃకణికారనికురుంబకర్పరః । నినిమేషగణభాగ్య సంచ  
 లమెవవరం శ్రేష్ఠం ప్రియమితియావత్ ॥౧॥ దైవాద్యతేవరః శ్రేష్ఠ  
 ఇత్యమరః, అతః కార్యానవాససా కార్యానతంతునిమితవస్త్రేరి  
 రిత్యథః శిష్యుప్రజ్వలనాథం కార్యానగ్రహణం దృష్టవ్యం సంప  
 తం ఆవేష్టితం తదెతల్లాంగూలంపీతిహోత్ర సాత్కృత్యవహ్నాధీనం  
 కృత్వావలిగ్నింప్రజ్వాల్యేత్యథః ॥౧॥ అగ్నిరైవశ్వానరోషహ్ని ర్విత్తి  
 హోత్రాధనంజయత్యమరః ॥+॥ దేయత్రాచేతిచకారాత్సాతి ప్రత్య  
 యః- చత్వరేచత్వరెవ్రతిచత్వరం పృతిపీధీత్యథః- వీఘ్నయాంఽన్వి  
 భావః ఘామాః చౌర్వేణ అశోకవనికాభంగకారీవానరాయంబ  
 భిః నిబద్ధః వధ్యతఇత్యాదిఘామానుష్ఠోష్య సప్రహరంనసంతాడనం  
 నగరింపరితః నగరస్య సమంతాదిత్యథః + అభితఃపరితఇత్యాదినా  
 ద్విటీయాసంచారయత భ్రామయతేత్యనేనప్రకారేణరాక్షసానాదిదేశః  
 అజ్ఞాపయామాసతతస్తేషురాక్షసేషుతథారావణోక్తప్రకారేణకుర్వా  
 ణైషు విదధానేషు, హనూమల్లాంగూలం కార్యానవాసోభిరావే  
 స్త్యలిగ్నిసాతుగర్వతుస్సతు + కరోతేస్తాద్భి లేచానశే ॥౯౭॥—  
 నిణాయేతి ॥ కణికారనికురుంబవత్ కనకపుష్పప్రసూనమంజరీవ  
 త్కబురగ్నబలవణః ఏతేన సుఖస్పృశత్వం సూచ్యతే ॥\*॥ కణిక  
 కారంకంచుకారాకోకకనకపుష్పకఃపీతపుష్పకఃకిరాతఃపీతభద్రో  
 మృదుమృదు ఇతి ప్రతాపమూర్తాండః భగవాన్పూజ్యః ఉషసిబుధ్య  
 తఇతి ఉషబుధిజ్వలనః - అహరాదీనాం పత్యాదిష్వీతిరేఘాదేశః—  
 నినిమేషగణానాం దేవసంఘానాంభాగ్యసంచయాత్ భాగధేయ స  
 మృద్ధేహేతి- అహ్మదాహే లెషాం ఆనందసంభవోదితిభావః—

యోచ్యంతే మేషభగవానుషత్పుత్రః ॥౯౦॥౫॥ ఏతద్వృత్తాంతమౌషధకృత్  
రాక్షసీగణగర్వోద్ధీర్ణవణితమాకణ్యదూయమానమానసా జానకీ  
హృతాశన ముపస్థాయ శీతాభవమానూమత ఇతి ప్రాంజలిః ప్రార్థ  
యత ॥౯౧॥ప॥ ఘోరస్య రాధువకళ త్రతపామయాగ్నేర్ధామావమిం  
భవమహంక్షణమిత్యవేత్స్య శైత్యం వితత్యదహనఃపవమానసూనోర్వా  
లొగ్రసీమ్ని మణిదీపఇవావతస్థే ॥౯౨॥౫॥ తదనుపవనతనయోపి పుర  
మిదం నఖలునక్తం సున్య క్రమాలోకయం తస్మాదనలసాక్షికమేనపుర  
అభ్యహనూమతః వాలతాలాంగూలే + సప్తమ్యధేతసిః, నిర్ణా  
మావిషయం నిర్భర్యాదం యథాతథా- ఉన్తిమేష ప్రజజ్ఞావలత్రాను  
ప్రాసాలజ్ఞారః, రధోద్ధతావృత్తమ్ ॥౯౩॥—॥౧॥ తతఃకిమతలహా॥  
ఏతదితి॥ అరక్షక రాక్షసీగణైః గర్వోద్ధీర్ఘంగర్వోద్ధిక్తం యథాతథావ  
ణితం, ఏతద్వృత్తాంతం హనూమల్లాంగూలప్రజ్వలన వార్తామాక  
ణ్యో, దూయమానమానసా సంతప్యమానాంతః కరణాజానకీ, హృ  
తాశనంతిగ్నిముపస్థాయ ఉపాస్య, హనూమతఃశీతలః అదాహకో భ  
వేత్సేవం ప్రకాశేణ ప్రాంజలిః ప్రణతాసతి ప్రాధయత అభ్యర్చిత  
వతి ॥\*॥ తథాచ త్విరామాయణమ్ ॥\*॥ మధ్యశౌభిముఖితస్యసాత  
దాసీ న్నహకపెః । ఉవత స్థేవిశాలాక్షిప్రయతాహవ్యవాహనమితి॥౯౪॥  
ఘోరస్యేతి ॥ ఘోరస్య దారుణస్య రాధువకళ త్రతపామయాగ్నేః  
సీతాపాతివ్రత్యరూపానలస్యక్షణం క్షణమాత్రిణత్వః ఇంధనందా  
హ్యం దారులహంమాధూవంసహూయాం + మాజీలుజిత్యాగిషిలుజ్  
జిత్యనేన ప్రకారేణ అపేత్యమత్వా దహనః సీతయా ఉపాస్మితోగ్నిః  
శైత్యం వితత్య విస్తార్యవవమానసూనోః హనూమతఃవాలాగ్రసీమ్ని  
బాంగూలాగ్రభాగే మణిదీపఇవతస్థేస్థిరవాక్ - తదసంతాపకరప్వ  
శాతిష్ఠదిత్యథః ఉపమాలజ్ఞారః, వనస్తలకావృత్తమ్॥౯౫॥—  
తదన్వీతి ॥ తదేనువాలప్రజ్వలనానన్తరం- పవనతనయోహనూమాసీపి

మఖలమాలాకయామీతి యామినీచరగణంపరిచితతారణ పరిఘ్నేన నిజః  
 ఘోసః ॥౧౦౧॥ప॥ సీతాభిధానకమలాంవభవేప్రదాతుం లక్ష్మణాన్  
 మంతుభిత్తస్తేనృతరగగభీమమ్ । వెధామ మంధకిలరజ్జుఘజంగరాజభోః  
 గావృతేనవవనాత్తజమందరేణ ॥౧౦౨॥వా॥ అథ దహ్యమానాయాంబు  
 జ్కాయామ్ ॥౧౦౩॥ ప ॥ రక్షస్త్రీవదనారవిందరజసీం విశ్వంభరాబు  
 శక్తం రాత్రోదయం ఏతత్పురంలజ్జాహవత్తనం సువ్యక్తంసుప్రతీతతర  
 నాలోకయం ఖలునదృప్తవానస్త్రీకేలతస్తాత్సువ్యక్తదశనా భావాద్ధృ  
 తోః, అనలొగ్నిస్సాక్షీసాక్షాద్దృష్టాయ స్తీనగర్భణితద్యధాతథా, చా  
 హకపూర్వకమేవేత్యధః x సాక్షాద్దృష్టరిసంజ్ఞాయామితి ఇనిప్ర  
 త్యయః, అఖిలంకృత్సం పురంలజ్జావత్తనంఅతాకయామిః అతా  
 కయిష్యే, వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః, ఇతిమత్సేతి శో  
 షః యామినీచరగణం నిబంధకరాక్షసనివహంపరిచితతారణపరిఘ్నే  
 న పూర్వం యేనరాక్షసాన్నిహతవాన్ శాస్తేవ, పరిఘ్నేత్యధః నిజః  
 ఘోసవిశాశితవానిత్యధః ॥౧౦౧॥—॥సీతేతి॥వేధాఃబ్రహ్మసీతేత్యభిధా  
 నం యస్యాస్సాచ సాకమృతాచతాం సీతారూపిణీంలక్ష్మమ్ ॥\*॥ రాక్షస  
 వత్సైభవస్తీతా రుక్మిణీకృష్ణజన్తనీతి విష్ణుపురాణవచనాత్, ప్రభవో  
 త్తిరామరూపిణీ విష్ణవేప్రదాతుంక్షుభితానిత్యోభం ప్రాప్తోనియా  
 నిస్తేన్యానిరాక్షససేనాః త్రైరేవతరంగైః ఊర్మిభిః భీమంభయంక  
 రం- లుక్తైర్వాణానంతం రజ్జురేషభుజంగరాజభోగః వాసుకికాయంత  
 చావృతేన తద్వేష్టితేన వవనాల్లజేనైవ మందరేణమంథాచలేన- ము  
 మంధకిలలొడియామాస ఖల్వికేయేత్పైతా- సాచ సమస్తవస్తువద్ధి  
 సావయవహావకేణసంకీర్త్యతే ॥\*॥ మంథానంమందరంకృత్వాయోక్త్రం  
 కృత్వాచవాసుని నితివిష్ణుపురాణై ॥౧౦౨॥—॥ అథేతి ॥ అథానంత  
 రంలజ్జాయాం దహ్యమానాయాం భస్మీభవంత్యాం సత్యాం ॥ ౧౦౩॥  
 ॥రక్షణితి ॥ రక్షః(స్త్రీ)తాం రాక్షసాంగనానాంవదనాన్యేవ అరవిందా



పాశాణ్ద్రపాశాంకంభద్రాశాసనయశశాకాదంబ కాదమ్మిసీమ్ । వైధ  
 వ్యాధితవేషనిశ్చితమనాలజ్ఞావధూటీజటాం వైదేహ్యస్త్రిజటాస  
 మ్మాంసమకింధూమ్యహనూమాకాదివి ॥అపిచ ॥౧౦౪॥౪॥ ఏతద్విక్ర  
 మపీక్షణానజనితా మానస్తబాబ్బద్ధతిం రక్షోనాథభయాత్పిధాతు మన  
 ని తెహం రజసి తత్సంకోచకరీమిత్యథః, విశ్వంబిభతీతి విశ్వం  
 భరాభూమిః x సంజ్ఞాయాంభృత్యవృజీత్వాది నాభిచప్రశ్యయోముమా  
 గమః సేవబహిణీమయూరీతస్యాః వహాంరంభదశాం తదుల్లాసకా  
 రిణీమిత్యథః దశాసనయశపవకాదంబఃకలహంసః తస్య కాదంబినీం  
 మేఘమాలాం తన్నిరాసకారిణీమిత్యథః ॥ని ॥ కాదంబఃకలహంస  
 స్సాన్యల్ కాదంబినీమేఘమాలేతి చామరః- తథావైధవ్యస్యవిధవాత్వ  
 వ్య ఉదితః అనుగుణియోవేషః నైపథ్యం తత్రనిశ్చితంమనోయస్యా  
 స్సాతథోక్తాసాచ సాలజ్ఞాచస్తేపవధూటీపీఠవధూఃతస్యాజటాంగ్రిం  
 ధితీకేశపాశరూపాం క్షిప్రమేవరావణసంహారస్య జాయమానత్వాదితి  
 భావః ॥\*॥ సుహృదాశానావధూటీస్యాద్వధూరథ సుహానీతి ప్రతాప  
 మార్తాండః - వైదేహ్యస్త్రిజటాసమాంత్రిజటాకల్పం తథాచశ్వా  
 వకరీమిత్యథః ధూమ్యాంధూమసంహతిం + పాశాదిభ్యోయజ్ఞతియ  
 ప్రత్యయః, హనూమాకా దివిఅంతరిక్షైసమకిరల్ ప్రవర్తయామాసే  
 త్యథః- కిరతిరయం కీర్తమాణకర్తకః యథారజకిరతిమారుతఇతి కు  
 త్రచిత్సకరణకొపి యథాజగతిరుహోవచకరుఃకుసుమైరితిదృశ్యలైచ,  
 ధాతూనామథభేదా త్కారకప్రత్యయభేదః - అత్ర శ్లిష్టపరంపరిత  
 రూపకాలజ్ఞూరశామూలవికీర్ణిడితంవృత్తమ్ ॥ పునస్తామేషవర్ణయ  
 తి ॥ అపిచేతి ॥ కించేత్యథః॥౧౦౪॥—॥అ॥తత్ప్రకాంమేహాహదావి  
 భ్యాం । ఏతదితి ॥ ఏతస్యహనూమతః విక్రమపీక్షణాన పరాక్రమావ  
 లోకనేన జనితాముత్పన్నా మానస్తబాబ్బద్ధతిం ఆనందాశంకప్రసా  
 రం- రక్షోనాథభయాత్ రావణభయాత్ ఏతశ్చిరిజ్ఞానెరావణోసాక్షి

సాం విద్యాధరాణాం ముదా । వ్యాజవ్యాహృతయేయథా పరిణమే  
 ధూమ్యాతథాబృంభత స్వలోకేపికభిన్నశైలతనయా కల్లాలశక్జావహా ॥౧౦౫॥ ప ॥ ఆదానీలాంకుకశ్రింస్తదనుమరకశాబద్ధనీపీవిభూతిః క  
 పీడయిష్యతీతి సాధ్వసవశాదిత్యధః, పిథాతు మాచ్ఛాదయితుం  
 మనోమేషాంతేషాం + తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలో  
 పః, విద్యాధరాణాం సభశ్చరాణాం దేవయోనివిశేషాణామ్ ॥౧॥ వి  
 ద్యాధరోఽఘోరాయత్యేత్యమరః ముదాసంతోషేణ, ( వ్యాజవ్యాహృత  
 యేరావణవిపత్తికథనాయ యథాపరిణమేత్ పరిణతిః ప్రాప్నుయా  
 త్ రావణస్యమహతీవిపత్సంప్రాప్తాతస్తాన్నభేతవ్యమితకథయితుం  
 యథాపర్యాప్నుయాదిత్యధః - యదావ్యాజవ్యాహృతయేఅపదేశ  
 ప్రకాశనాయ ॥౧॥ వ్యాజోపదేశోలక్ష్యంచేత్యమరః యథాపరిణమేదే  
 తేషామకూడయోధూమ్యావశాజ్ఞాతోసత్వన్యతాధూదితి ప్రత్యాయ  
 యితుం స్వయంయథావర్ణవసితా భవేదిత్యధః ) అథవావ్యాజవ్యా  
 హృతేయేవ్యపదేశకథనాయ యథాపరిణమేత్ అస్తాకంనేత్రేషుధూ  
 మ్యాప్రసారాదకూడయః సత్వానందాదినేతి కథయితుం యథోప  
 యుజ్యాదిత్యధః తథాధూమ్యా అబృంభతఅపదేశతస్వలోకపర్య  
 స్తం వ్యాప్తేత్యధః, కీదృశీధూమ్యాస్వలోకేస్వగలోకేపి- కళిం  
 దశైలతనయా కల్లాలశక్జావహా కాళిందీసముత్తుంగతరంగభ్రాన్తిజ  
 ననీ, అత్రస్వతస్సిద్ధస్య ధూమ్యావిజృంభణస్య వ్యాజవ్యాహృతిపరి  
 ణామ పరత్వేనోత్ప్రేక్షాసాచ కల్లాలశంకావమోతిభ్రాన్తిమతాన్తేర  
 పెక్ష్యాశ్శంసృజ్యలే, పృతంపూర్వవత్ ॥౧౦౫॥— ॥ ఆదావితి ॥ ద  
 శముఖనగరీ దాహసంభూతధూమ్యాంజ్ఞాదహసంసంభూత ధూమసం  
 హతిః తదానీం తస్మిన్కాలేదిశవకాంతాః తాసామితిరూపకం జఘ  
 నానిచకుచాశ్చకట్యశ్చకంరాశ్చ నెత్రాణిచేతిద్వంద్వః తత్రత్థానీయ  
 ప్రదేశేష్విత్యధః - అత్రయద్యపి ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావేన

జ్ఞానీపరమార్థంగీక్షణమథవికచేందీవగన్యకస్వత్వి । పశ్యాత్స్విగ్ధాంజ  
సాభాజఘనకుచకటికంతనేత్రేమజాతా దిక్పాస్తానాంతదానీందశము  
ఖనగరీధాహసంభూతభూమ్యా ॥౧౦౬॥ప॥ హతాతహాజననిహాసుతహా

భావ్యం, తథాపి మహావిభాషయా వికల్పాద్విష్టవ్యః యదావదిక్పాం  
తాజఘనాదీనాం తత్తదైశవరత్వేనసాక్షాత్ప్రాప్యంగత్యాభివాచ్యే  
కవద్భావః, ఆదౌప్రథమంక్షణం క్షణమాత్రమిత్యర్థః ఏతచ్చ స  
ర్వత్ర సంభవ్యతే, అనంతరం తదపాయాదితిభావః, నీలాంశుకస్యనీ  
లాంశుకస్య త్రిరివత్రింగ్యస్యాస్యాతథోక్తాజాతాతదనుతదనంతరంమరక  
తాబద్ధాగారుత్తతమణిఖచితా ॥ని॥ గారుత్తతంమరకతమిత్యమరః నీ  
లీవిభూతిః రతనానంవత్త్రింగ్యస్యాస్యాతథోక్తాజాతా తతః కస్తూరీపంక  
స్య మృగమదకడః మస్యేవ భంగీవరిపాటీయస్యాస్యాతాదృశిజాతా, అ  
థానంతరంవికచేందీవరన్యజఃప్రపుల్లనీలోత్పలమాలికాయాః సపత్నీస  
దృశిజాతా, జ్ఞాతిసోదరబంధాదీశబ్దాసాదృశ్యవాచకా ఇత్యాచార్యదం  
డీ॥పశ్యాదనంతరంస్విగ్ధాంజనస్యమృదితకజ్జలస్య ఆభేవాభాయస్యాస్యా  
తథోక్తాజాతేతి సర్వత్రావమా, అత్ర జఘనకుచేత్యాద్యుద్దేశకమా  
నుసారేణ నీలాంశుకత్రిరిత్యనంతరం కస్తూరీపంక భంగీత్వద్దేశకర్త  
వ్యే తథానుక్తత్వాత్సర్వజ్ఞభోజేన క్రమోత్రనవివక్షితః అన్యత్రక  
మ సంభవాత్సపివాలజ్జాః, సచాక్రొపమారూపక్షేరంగాంభా  
వేన సక్తిత్యతి సంతేషః (౧) సగ్ధరావృతమ్ ॥౧౦౬॥ హతాతేతి॥

(౧) జఘనకుచకటికంతనేత్రివిధావప్రసవః । జఘనంకామి  
నీశాంజి పురోధాగ కటిస్తత ఇర్యజయిశాశాత్ శ్రోణిపురోధాగ క  
టిస్తలోభయాక్షకజఘనశబ్దయో రెకశేషాదుభయాధాకత్వేన శ్రో  
ణిపురోధాగ నీలాంశుకశీః కటిస్తతమరకతాబద్ధనీలీవిభూతిః కుచత  
ట్యాంకస్తూరీపంక భంగీత్వాదిక్రమసంభవాదవివక్షితాశ్రయణంసకాచ్యమ  
అత్రాపాతేషుచేన్య ప్రాప్యంగత్యేవ కుచతట్యాః ప్రాప్యంగత్యాభి



తా సోహమనీసంహతిః । తద్విశ్రాణ్యపివాసరాణినగతాసర్వాణామా  
 రాష్ట్రనలజ్జావలాడంబరమమ్బుధౌవిదధిరెవాలాన(లార్చింక)లోద్యత్క్ర  
 ణాః ॥౧౦౦॥ అదీప్యమాన పవనా త్తజవాలసంగాదక్షారశేష విభ  
 వోమవలూక్యలజ్జామ్ 1 మోక్షమిష్టితానిశిచరాస్సగృహాణి నూ  
 తెవాలానలోద్యత్క్రణాఃహనూమల్లాంగూలాగ్నిసముత్థితస్ఫులింగాః-  
 ద్వేత్రిణివాద్విత్తాణిః+సంఖ్యయావ్యయాసన్నేత్యాజనా బహువ్రీహిః  
 బహువ్రీహీసంఖ్యాయేడజబహుగణాదిదిడచృత్యయస్సమాసాంతః,  
 తాన్యపీవాసరాణితావత్స విపవాసరేష్విత్సథః॥౧॥ వాతక్లేదేదివన  
 వాసరావిత్సమరః + అత్వంతసంయోగేద్వితీయా అంబుధౌ నిర్వా  
 ణం శాంతిం నగతాన ప్రాప్తాస్సంతః ॥+॥ సజ్జథాన్య సజ్జథాన్య సు  
 ప్నపెతి సమాసః - ఔరాష్ట్రనలజ్జావలా డంబరం బడదాగ్నికీలా సం  
 భ్రమం విదధిరేచక్రః- క్షిప్రమేనసకలరాక్షస సంహారాభిద్యోతక  
 వైవరీత్య వృత్తిసూచనాథామిత్థనిదేశశతిమంతవ్యం, అత్రాగ్నిక  
 ణాసాం నిరాజన నిర్మాణాద్యసంబంధేపి తత్సంబంధ కథనాదనంబ  
 దై సంబంధరూపాతిశయోక్తిః । శామాలవికీడితంవృత్తమ్ ॥౧౦౦॥  
 అదీప్యమానైతి ॥ అదీప్యమానోజాబ్యల్యమానః యః పవనా త్తజవా  
 లః తస్యసంగాత్సంవకాదైతాః అంగారవశేషః శిష్టాంశోయస్యస  
 తధోక్తౌవిభవస్సమృద్ధిస్యాస్తాం కాత్సైర్నైన దగ్ధామిత్యథఃలం  
 కామవలూక్యవ్యోమి అంతరిక్షేస్థితాః నిశిచరాః రాక్షసాః-స్వగృ  
 హాణిదహ్యమానాని నిజమందిరాణి ॥ యద్యపి ॥ ౧ ॥ గృహాఃపుంసేచ  
 భూమ్యైవేత్యమరః, తథాపి మహాకవిప్రయోగ బాహ్యశ్యాదవి  
 రోహో దృష్టవ్యః (౧) నెత్రభవైః పయోభిః బాహ్వదక్షైః నూ  
 నం నిశ్చితం నిర్వాపయంతః ప్రశమయంతఇవ అలక్ష్యంతేతి శె  
 షః ఉత్ప్రేక్షాలజ్జారః ॥ యథాదహ్యమానం గృహాదికమున్నతదే

(౧) అత్రానంత్యం అయోధ్యాకాండేతథాగృహాణిత్యత్రదృష్టవ్యం

గం నిర్వాసయ స్తథవనే త్ర భవైషయోభిః ॥౧౦౯॥ ప॥ చక్రేశక్రజ  
 తాజ్జమారణముఖై యత్రైర్ భరణోగణ సత్కృతుకంబజనీచరక్షితి భృ  
 త్తాయక్తౌప్యశక్తౌభవేత్ । సప్తార్చిశ్చహనూమతాపరిచితౌ లజ్జా  
 మధాక్షిణ్యథాతత్త్విత్రా మరుతాయతాపి నతథా దాహాక్రియాయాం  
 పటుః ॥౧౧౦॥ ప ॥ త స్త్రిహనూమదరణిప్రభవేహతాశేషద్ధం విధా  
 శఘ్నాదుహ్యజలైః ప్రశమయతి తద్వదిత్యుత్ప్రేక్షాధః, వనస్తతిల  
 తాశ్చ త్రమ్ ॥౧౧౧॥ —॥ చక్రీతి ॥ రక్షోగణౌరాక్షసనివహః శ  
 క్రిబిదాజ్జఘాతంజగన్మిత్రే నైషడపల్లవైః నతు సాక్షాత్, చక్రేశకాశ  
 తత్కృమక్షణదాచరక్షితిభృతారాక్షస సార్వభౌమేన రావణేన యా  
 క్తౌపి సాక్షాత్సహితాపి కతుక్షణ కః జనమార్థః భవేత్ నశక్తు  
 యాదిత్యధః, తదపేక్షయాపుత్ర సామధ్యస్సేవబలిష్ఠత్వాదితిభా  
 వః + సంభావనాయాంలిజ్జే ఏవంసప్రతిర్చింపియస్యససప్తార్చిః అ  
 స్మిశ్చహనూమతాపరిచితప్రవతీతఃసంగతోవాయథాలజ్జామథా  
 క్షిల్దదాహతథాతత్త్విత్రాహనూమజ్జనకేసమరుతాజాయనాయతస్స  
 హితాపి దాహాక్రియాయాం దహనకృత్యేపటుఃసమగ్నఃప్రభవేత్ మ  
 యపరిచయాపేక్షయాతత్పుత్రవరిచయస్య అత్యస్తజృంభణ హేతు  
 త్వాదితిభావః వాయుసాహాయ్యాదవ్యధికంలజ్జాంబదదాహేతిపరమా  
 భః అత్రీపూర్వవాక్యే రావణసహితస్య రాక్షసగణస్యోచదగ్రజేదా  
 జ్ఞా కృతకర్తృరణసామధ్యసంబంధేపి సంభావనయా తదసంబంధా  
 భిధానా త్సంబంధేవ్య సంబంధరూపాతిశయోక్తిః, తథోత్తరవాక్యేవా  
 యసఖస్య సప్తార్చిషఃహనూమత్పురిచయసంగతదాహకృత్య కరణపా  
 టవసంబంధోక్తైరితిశయోక్తిః, అనయోధ్యుష్టాస్తదాష్టాంతికతయా  
 సాపేక్షత్వాత్ప్రకరః, శామాలవిక్రీడితంపుత్రమ్ ॥౧౧౨॥ —॥ త స్త్రి  
 స్మితి ॥ రణకెలిమతూహలేన యద్ధక్రీడాసముత్సుకేన లంకేశ్వరేణరా  
 వణేన బాహుబలాత్ భుజపరాక్రమాత్ అపహృతాప్రభౌమరూజలక్ష్య

యథామెవస మేతు మైచ్చత్ || లక్ష్మణ్యరణ రణకళికుతూహతేన బా  
హుబలాదపహ్లాతాసురదాజలక్ష్మిః || ౧౦౧ || ప || వాచామిదాసీం కీమీమి  
స్తరణ లజ్జాపురీంరావణ బాహుగుప్తామ్ : కాకుల్ స్థదూతాయా  
ముపేత్యపక్తే కృతాస్తదూతస్య సుఖప్రవేశామ్ || ౧౦౨ || ప ||

రింద్రసామ్రాజ్యశ్రీః త స్థై హనూమానేవ అరణిః అగ్నిమంథనదా  
రువి శేషః || ౧౦౩ || నిర్భంధ్యదాదుణిత్యరణిదన్వయోరిత్యమరణ్య సప్రభవః  
కారణంయస్యత స్థై తత్సముత్పాదిత ఇత్యేర్థః హుతమశ్వాతీతిహు  
తాశ్చైతగ్నాక్షర్ణ్యతో శుద్ధింసంసారం విధాయపౌపిష్ఠరావణసంప  
ర్కజనితపాపం విశోధ్యేత్యర్థః, పతినిజభర్తారమింద్రమేవ సమే  
తుం సంగంతుమైచ్చత్ ఇచ్చతి స్తయథాశుతశ్చైతాత్కథాత్ కాచ  
నసాధ్యేషు త్రుచిదపవి త్రస్థలెస్థిత్యా పరిణామకాలే సంస్కారపరిశు  
ద్ధానశీ పుననిజభర్తారమేవజగమిషతి తద్వదిత్యర్థః || ౧౦౪ || ఇచ్చతే  
లక్ష్మణ ఉడబాదీనా మిత్యాదాగమః ఆటశ్చైతివృద్ధిః అత్ర సుతరాజ  
లక్ష్మ్యాఃఈదృశేచ్ఛానంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరితయోక్తిః పీతేన  
రావణస్య వినిపాతసన్న ఇతిసూచ్యతే || వస స్తతిలకావృత్తమ్ || ౧౦౫ ||  
నిగమయతి || వాచామితి || ఇదాసీమ స్థిన్నవస రేసంస్కారోచితకా  
ల ఇత్యర్థః వాచాంవిస్తరేణవచన ప్రపంచేన + ప్రధనేవావశబ్ద ఇతి  
ఘర్షో ప్రతిషేధేఋదోరవిత్యప్ అతపవ || ౧౦౬ || విస్తారోవిగ్రహోవ్యా  
సస్సతుశబ్దస్యవిస్తర ఇత్యమరణి-కిము, నకిమపీత్యర్థః, కింతుఅయం కా  
తుత్థస్యదూతః హనూమానుపేత్యకగత్య, రావణబాహుగుప్తాం దు  
ష్ప్రవేశామిత్యర్థః- లజ్జాపురీంకృతాం తదూతస్యయమకింకరా  
కామిత్యర్థః || ౧౦౭ || కృతాంతాయమసిద్ధాంతావిత్యమరణి - సుఖప్రవే  
శాం సుఖసప్రవేశంశక్యాంచక్రా అనాఘ్రాత నిధనగంధానాం లం  
కాపురస్థయాతుధానానాం నిధనంవిధాయ తద్దూర్వరాపూర్వమసంభా  
షిత ప్రవేశాత్ యమకింకరాన్ సవసామర్థ్యేన ప్రవేశయామాసే

పౌలస్త్యపాతకశుభాగమజాయమానమేనఃపునానభవమాదుతియాయ  
 జుకఃనిర్వతితాక్షవిజయోనిజవాళవహ్నాహుతావతాశసమిధస్సు  
 గతిబహువ ॥౧౧౩॥ప॥ లక్ష్మదాహేవ్యనారాంఘ్యపతిదయితో  
 చారణోక్త్యావిదిత్వా సానస్తస్తాంప్రణమ్యప్రతిగమనవిధౌ ప్రాప్యత  
 త్యధః- ఏతేనఉత్తరత్రాప్యైలెషాం నిరాఘాటసంచారత్వేనూర్జ్వ  
 తే-వృత్తముపజాతిః ॥౧౧౪॥—॥ పౌలస్త్యేతి ॥ మామతిః హన్మా  
 మానెమయాయజుకః యజ్ఞకర్తా ॥౧౧॥ ఇజ్యాశీలాయాయజుక ఇత్య  
 మరః + యజజపదశాయజుఇతియజులైర్యజంతాదుకప్రత్యయః-పౌ  
 లస్త్యైరావణవపాతకీబిహ్మహత్యాదిపాతకవా తస్యసమాగమేన  
 సంగత్యా జాయమానంసంపద్యమానంఏనః తత్సంయోగీచ పంచమఇతి  
 న్యాయాత్ సంభావితదురితమిత్యధః॥౧౧॥ కలుషంవృజన్తేనాఘమం  
 హోదురితదుష్కృతమిత్యమరః పునానభవవికోధయన్నివ పాపనాద  
 నం కుర్వాణఇవెత్యుత్పైతౌ x పూజాశ్శాసన్, నిర్వతితాక్షవిజ  
 యః విరచితాక్షకుమారనిధనఃకృతేంద్రియజయశ్చస్స ॥౧౧॥ అక్షోరభ  
 స్యావయవేపాశకేచాక్షమింద్రియమితి విశ్వః నిజవాలే యోవహ్నిః  
 హుతాశనః తస్మిన్పలంమాంసమన్నతీతి పలాశాః ॥౧౧॥ పలాస్త్రీ  
 పలంమాంసమిత్యభిధానాత్ పలాశాఃరాక్షసాఃతపిషపలాశసమిధః ప  
 లాశవృక్షసమిధఃతాఃహుతావసుగతిఃఅప్రతిహతగమనఃకొభనలొకశ్చ  
 బహువ, అత్తశ్లేషోత్పైతౌనుప్రాణితః సావయవరూపకాలంకా  
 రః, వసస్తతిలకావృత్తమ్ ॥౧౧౩॥— ॥ లక్ష్మేతి ॥ లంకాదాహేగ  
 ఘ్నుపతిదయితాం శ్రురామప్రేయసీం సీతాంచారణానాం నభశ్చరా  
 ణాం గంధర్వాదీనాం ఉక్త్యావచనేన అనారాంఅపీడితాం అనప్రామి  
 తియావతో విదిత్వాజ్ఞాత్వా అతపనసానందః సంతోషః తాంసీతాం  
 ప్రణమ్య నమస్కృత్య ప్రతిగమనవిధౌ ప్రతిప్రయాణవిధానేవిషయో  
 ॥౧౧॥ విధిర్విధానైదైవేపీత్యమరః, లస్యాస్సీతాయాః ఏయోగంలజ్ఞాం



హస్తానియోగమ్ స ఆదుహ్యురిష్టజేలంసిధిమపివయసాం సేవ్యరముత్తీర్ణ  
 నైశాచ్య కేగతామపేంద్రంప్లవగకులపతీక పూణకామాక హా  
 నూమాక ॥౧౦౪॥ — ॥ X ॥ అధయథామాకం సేన్యాధిపాకం సుమాన్యమా  
 రుతిస్తేరమయా కః స్వకీయవృత్తాన్తమఖిలమాఖ్యాతవాక ॥౧౦౫॥ X ॥ త  
 దచుపవనతనయనచనముదితా హానరవరూధినీయూధనాథానుయాతా  
 తద్దశనజనితమానన్దమానంబశరథోదాశరథోఽనుగ్రీవచసంవిభజ్యవ మి  
 ప్రా శ్వతతః అర్విష్టశైటం అరిష్టాఖ్యంపరతీరస్థంపర్యతం ఆదుహ్యవయ  
 స్తానిధిం సముద్రమపిస్తేవీరం యథేచ్ఛం అప్రతిహతమితియావత్,  
 ఉత్తీర్ణ ఉల్లంఘ్యమపేంద్రం అంగదాద్యధిష్ఠితం మహేష్వరవ్యతం  
 గతాహనూమాక ప్లవగకులపతీక అంగదజంబువన్నలనీలాది శ్లవగ  
 శ్వరాక పూణకామాకంసంపూణకమనారథాకచక్రేఅత్ర అతివి  
 స్తరైశకర్షకయోగ్యసాన్యవ్యర్థస్యసంతేపెణొకైశ్చంత్తేవోనామగుణః  
 త్తనుక్తం వైద్యానాథన-సంతేపాథాభిధానంయత్ సంతేపః పరి  
 కీతికతఇతి- సగ్ధరావృతమ్ ॥౧౦౬॥ — ॥ అథేతి ॥ అథానన్దరంమాదు  
 తిః హనూమాక యథామాకం యథాయోగ్యం సేన్యాధిపాకజాం  
 బవదంగదాది సేనాపతీక సమాన్యమానయితాన్వలైః సేన్యాధిపైఃఅ  
 నుయుక్తః కథంధృష్టాత్వయాదేవీకథంవాతత్రవరతే ఇత్యాదిసాప్త  
 ప్లస్త్వ అఖిలమశేషం స్వవృత్తాన్తమఖ్యాతవాక ఉత్పతనాదసీతా  
 దశకనలజ్కాదాహంతాం నిజవాతామశేషాంకథయామాసేత్యర్థః ॥  
 ౧౦౭॥ — ॥ తదప్యితి ॥ తదనుతచనన్దరం పవనతనయవచనముదితా హా  
 నూమదావకన్య సంతుష్టావానర పరూధినీకపిస్తేన్యమ్ ॥౧౮॥ వరూధినీ  
 బలంస్తేన్యమిత్యతః, యూధనాథానుయాతాజాంబవదాదియూధాధి  
 పానుయాతాతదాత ద్దశనజనితంసీతావలూకనశముత్పన్నమానందం  
 ఆనన్దశరథో ఆనన్దపాగదనిత్యవిరతిశయానన్దపరిపూణకఇత్యర్థః, దా  
 శరథోఽనుగ్రీవచసంవిభజ్యవ మగ్నివిచ్యవీక్షితంపద్మమీవ

క్షతుమహమహామికయా ధావంతీమధ్యేనరణిదీధిమభక్త్యతావనంమధు  
వనం హనూమదనుమత్యాభిభూయమధుపానసుఖమనుబభూవ॥౧౦౬॥  
ప॥అథాబ్రవీద్ధిరపరతుంగమంగదంకృతాంజలిదణ్ధిముఖపషరోషవాక్  
వలీముఖాస్తధుభజనెశిలీముఖా భవానిమా ర్ముడితి నివారయేడు  
తిఫలాత్ప్రేక్షాసీతావలొకనవార్తాకథనెనఁగిరామసుగ్రీవానన్దయో  
రన్తడంపతీక్షతుమివేత్యథః॥ అహమిహమికయావరస్పరాహజ్ఞాఞ్ఞా  
ణ, అహమహామికావ్యాఖ్యాతాఅరణ్యకాండెఅహమహమికయేత్యత్ర  
ధావంతీధావమానాఅతివేగేన ప్రద్రవంతీసతీత్యథః॥ మధ్యేనరణ్యాః  
మధ్యేనరణిమాగమధ్యత్యథః॥ + పారేమధ్యేష్టావేత్యవ్యయో  
భావః తత్సన్నియోగాదెకారాన్తత్వంచ మధ్యశబ్దస్య దధిముఖేనా  
ధిముఖాభ్యేన సుగ్రీవమాతులేన వానరేణ కృతమవనంరక్షణంయన్యత  
థోక్తం॥+॥ అవరక్షణభావబుద్ధి, తథాచ యిరామాయణమ్॥\*॥  
యద్రక్షతిమహాపీగ్యస్సదాదధిముఖఃకపిః । మాతులఃకపిముఖ్యస్య సు  
గ్రీవస్య మహాత్తన ఇతి ॥ మధువనం మధునామకసుగ్రీవాద్యానవనం  
మధుప్రచారతావత్ మధువనమిత్యన్వధా సంజ్ఞా హనూమదనుమత్యా  
హనూమదనుజ్ఞయా అభిభూయ ఆక్రమ్య మధుపానేన త్రోద్యమా  
నేన యత్సుఖం తదనుబభూవ, యథేష్టంమధ్యపి బదిత్యథః॥ ౧౧॥ మ  
ధుమధ్యే పుష్పరసేత్రోద్యోపీత్యమరః ॥౧౦౬॥—॥ అథేతి ॥ అథానర  
తరంరోషవాక్ మధువనాక్రాన్తిజనితకోపవాక్ ఏషః దధిముఖావ  
నపాలకః తదాకృతాంజలిః విరచితకరసంపుటస్సక్ ప్రార్థనాలక్ష  
ణమేతత్ శిరివరతుంగంమహాన్నతమిత్యథః, అంగదంయవరాజం  
అబ్రవీత్ కిమితిభవాక్ మధుభజనెమధుపానే పుష్పరసాస్వాదెచ శి  
లీముఖా అభీ ॥ ౧౧॥ అభీబాణాశిలీముఖావిత్యమరః, రూపకాలంకా  
రః, ఇమావలీముఖాకషీ ॥ ౧౧॥ కపిప్లవంగప్లవగ శ్లాఘామృగవ  
లీముఖాత్యమరః, ర్ముడితిఅంజసానివారయేత్ నిరుంధన్యదిత్యేవ వి

తి॥౧౧౭॥వా॥అయమ ప్యేనమచౌచల్ ॥౧౧౮॥ప॥దశముఖపురమధ్యేపిక్షి  
తామైధిలీతిశ్రవణమధువితిణం యేనపీరణమహ్యమ్ । దధిముఖయది  
సాయంభాషలైకొనిరుంధ్యాస్తధుపిబతుయథేచ్ఛంవాహినీవారణాణాం  
౧౧౯॥౧॥ తదనుభయవశసముపనతదధి ముఖవచనవిదిత మధువనకద  
న పరిగణిత జనకదుహితృదశానజనితప్రమదభరభరితస్తపనతనయస్త  
బ్రవీదితి పూర్వైణసంబంధః, అన్యధామహోగ్రశానసస్సుగ్రీవాదండ  
యివ్యతీతిభావః, శేషప్రథమః ॥ యుష్మదస్తద్యతిరిక్తస్య భవచ్ఛ  
బ్దస్య శేషత్వాదితి॥ దుచిరావృత్తం - చతుగ్రాహైరిహరుచిరాజభస్మ  
గాఽతిలక్షణాల్ ॥౧౧౭॥— ॥ అయమితి ॥ అయమంగదోపి ఏనంద  
ధిముఖం ప్రతిఅచౌచల్ ఉక్తవాన్ ॥౧౧౮॥— ॥అ॥ తత్ప్రకారమే  
వాహ ॥ దశముఖేతి ॥ దశముఖపురమధ్యే లజ్జాపురమధ్యే మైధిలీ  
సీతాపిక్షితాదృష్టా, ఇత్యేవంభూతం శ్రవణమధుకోత్రామృతం యే  
శవీరేణమహ్యం వితిణందత్తమ్ ॥ని॥ విశ్రాణనంవితరణం స్పృశనం  
ప్రతిపాదనమిత్యమరః, హేదధిముఖసాయంవీరభాషలేయదిఅజ్ఞానచ  
నంవదతిచైత్ కఃకోవానిరుంధ్యాల్ నివారయేత్ సకోపినిర్ధృం శ  
క్తుయాదిత్యథః x శకిలిశ్చేతిలిజ్ సకలవానరజీవాతు భూతమైధి  
లీ కథామధుప్రదస్యేదృచ్ఛధుపాన నివారణంకథం యుక్తంస్యాదితిభా  
వః- అతఃవానరాణాం వాహినీసేనాయథేచ్ఛం ఇచ్ఛాసదృశం- య  
థేష్టమితివాపారః- మధుపిబతు మాలినీవృత్తమ్ ॥౧౧౯॥— ॥తతఃకిం  
జాతంతత్రాహ ॥ తదన్వీతి ॥ తదను అంగదవచనానన్తరం, భయవ  
శేన భయపారతంత్రేణ సముపనతస్య సమీపం ప్రాప్తస్య దధిముఖ  
స్య వచనైన విదితం జ్ఞాతంయస్తధువనకదనం వానరకృతమధువనా  
ల్లంతనం తేనపరిగణితం పరిసంఖ్యాతం నిశ్చితమితియావత్ - యజ్ఞనక  
దుహితృదశానం సీతావలూకనం తజ్జనితై నతదుత్పాదితైన ప్రమదభ  
రణ హూషాతిశయేన భరితః సంజాతభరః అనన్తపరిపూర్ణఇత్యర్థః

త్రతనువికృతిమతనుతదధిముఖాగమననిమిత్తసంపత్తిమ్ ||౧౨౦||ప||  
 ఆరుహ్యద్రిమథావరుహ్య విపినానాన్యసాద్యనానాఫలానన్యసాద్యప్లు  
 తమారచయ్యపదనేరాపాద్యవాద్యక్రమాక్ | ఆఖింగ్యదుగ్ధమదుక్ర  
 మం మదవశౌ డాఢూయపుచ్చచ్చటామారాడావిరభూదహంప్రథమి  
 + భరితజ్యత్త్రతారకాదిత్వాదితచ్ఛప్రమదేత్త్రతప్రమదసంమదౌ  
 మాషజ్యత్త్రప్రత్యయాంతౌ నిపాతితః, తపఃతనయస్సుగ్రివః తత్ర త  
 స్త్రిక్ సమయేదధిముఖాగమనమేవనిమిత్తసంపత్తిః కారణసామగ్రియ  
 సాన్యస్తాం తమవికృతిం ముఖవికాసనేత్రవిష్ఫారసంఘోన్నమనరౌ  
 మాంచవత్త్వాదిగాత్రచెష్టామతనుతఅకరోత్ - మధువనకదనశ్రవణౌ  
 శ్శీతాసందశఃసంనిశేయపరమానంద భరితోభూదిత్యర్థః ||౧౨౦||—  
 అ|| అనంతరం కపిసేనాపి నికటవర్తిన్యభూదిత్వాహ || ఆరుహ్యేతి||  
 అద్రిమంగాగ్రం పర్వతమారుహ్య అథావరుహ్యపర్వతారోహణౌవ  
 రోహణక్రిడామనుభూయేత్యర్థః విపినాని అరణ్యాని ఆసాద్య ప్రవి  
 శ్య సానాఫలాని పనసరసాలాదివివిధఫలాని ఆసాద్యభుక్వా - ప్లుతం  
 వల్లితానీత్యర్థః-ఆరచయ్యకృత్వా+ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః  
 వదనైముఖైఃవాద్యక్రమాక్ డిండిమాదివాద్యధ్వనిప్రకారాక్ ఆ  
 పాద్యవాదయిత్వా- తథాదుగ్ధమందుగ్ధమానిత్యర్థః - అక్రమం అపగ  
 తక్రమం మెహనౌత్థాపనాదిజగుస్సితాచరణేన అపగతమర్పాదమి  
 త్యర్థః-ఆశ్లిష్యమదవశౌ న్మధుపానజనితదర్పవశాత్పుచ్చచ్చటాలాం  
 గూలజాలం ||౧౧|| బృందంజాలంచక్రవాళంజాలకం పెటికాచ్చటేతి  
 వైజయంతీ- ఆధూయచాలయిత్వా - అహంప్రథమోహం ప్రథమఇతి  
 యస్యాం క్రియాయాం సాలహంప్రథమికా + మయూరవ్యంసకా  
 దిత్వాత్సమాసః, సావధైకప్రత్యయః తయాపీనాపూర్ణావీతత్పూర్వ  
 కయా ధావమానేత్యర్థః కపీనాంచమూః వానరసేనాఆరాత్సమీపే ||  
 ||౧౧|| తిరాద్ధూరసమీపయోరిత్యమరః, ఆవిరభూత్ అలభ్యైత్యర్థః,

కాపీనాకపీనాంచమూః ||౧౨౦||ప|| నిద్రాత్ప్రయాదరుణితేనసమీర పు  
త్తస్సామిత్రినై త్రయ్యగళైస నిపీయమానః | చూడామణింకరతలే క  
లయన్ వనంచేపాదాభవింజయ్యగళంభరతాగ్రజస్య ||౧౨౧||ప || అక్ల  
శసంభూతగతాగతాభ్యాం వితీణావిస్తీణా మహాణానాపి | ఆనంద  
సిద్ధౌపృతసాసమక్షమక్షస్యహస్తానితరాంమమజ్జ ||౧౨౨|| ప ||

అత్ర కపిసావ్యాఖ్యేన యథావద్యస్తువణానాత్ప్రభావాక్తిరలంకా  
ఈ- శాచూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ||౧౨౦||— తతఃకింలత్రాహ ||ని  
ద్రేతి || సమీరపుత్రాహనూమాన్నిద్రాత్ప్రయాన్నిద్రాభావాత్ యా  
వద్యనవాసం నిద్రాహరయోరభావాదితి భావః, అరుణితేన పాటలితే  
న సామిత్రినేత్రయ్యగళైస లక్షణనయనయ్యైస నిపీయమానః, అత్యా  
దరేణ అవలూక్యమానస్సన్నిత్యథః ఏతేన త్రిరామాపెక్షయాపిల  
క్షణస్థేన భూయాన్ హనూమదాగమనపత్తిక్షణాదరొవిద్యతఇతి  
సూచ్యతే, చూడామణింసీతాయా అభిజ్ఞానధూతం శిరోరత్నంకరతల  
కలయన్ త్రిరామాదీనాం యథావత్సుగోచరంస్యాత్ తథాధార  
యన్నిత్యథః, సీతాంధృష్టానమాగత ఇతివ్రథమవచనేనైసజ్ఞాప  
నాథఃమితిభావః- భరతాగ్రజస్య త్రిరామస్య పాదావరవిందే ఇవే  
త్యుపమితసమాసోనతు రూపకం, అన్యథోత్తరపక్షప్రాధాన్యేతత్యవ  
స్థనాయోగాత్ తయోర్యగళవనంచేనమశ్చకార- వసంతతిలకావృత్తం  
౧౨౧||అక్లేశేతి|| అక్షస్యహంతాఅక్షకుమారమాకరోహనూమాన్, అ  
క్లేశేన అనాయాసేనైవ సంభూతే సంజాతయోగతాగతేయాతాయాతే  
తాభ్యాం వితీర్ణోవిలంఘితః విస్తీణామహాణావః పురుషాంతరదుస్తర  
మహాసముద్రయేన సతథోక్తౌపి, అట్టోస్సమీపేనమక్షంసమీపార్థై  
వ్యయాభావః + అవ్యయాభావేశరత్నభృతిభ్యుతి తద్వత్ప్రయః,  
పృతనాయా వానరసేనాయాః సమక్షంపురతః నితరామత్వంతః+ అ  
వ్యయహృదామప్రత్యయః, అనందసిద్ధౌఅనందసాగరే మమజ్జమగ్నౌ

అనీతమాదామణినన్నిధానాదావికప్రమోదేనరఘూద్యవేనతత్రా  
నుయక్తః పవమానజన్తావిజ్ఞాపయామానకృతప్రణామః॥౧౨౪॥ప॥ ల  
జ్కాపురొపవనసీమ్నస్థరాజపుత్రిమాలోకయంనిశిచరీ గణదాధ్య  
మానాం । కేనాపిపాతకవశేనసుపణలలోకేబంధీకృతామివ భుజంగ

భూత్, ఈదృశ్యహంకపి పీఠవాహినీమధ్యేఅహమేకవివమహోదధిము  
ల్లంఘ్య సీతాందృష్టావపునరాగతోస్తీత్యేవం భూతభాషణప్రవర్తక మ్  
హాభాగ్యసంపన్నోఽభవమిత్యేమద్దానస్తతుందిలితాస్తకరణో భూది  
త్యథః, అతఏవ విరోధాభాసాలజ్కారః, వృత్తముపజాతిః ॥౧౨౩॥

అనీతేతి ॥అనీతస్యహనుమదాహృతస్యచూడామణేస్సీతాశిరోరత్నై  
స్య సన్నిధానాతాన్నిధ్యాద్ధేతోః, అవికప్రమోదేన ప్రాదుర్భూ  
తానందేనరఘూద్యవేన రఘునందనేనతత్ర స్తీతావృత్తానైవిష  
యో అనుయక్తః పృష్ఠఃపవనాత్తజన్తాహనూమా- కృతప్రణామో వి  
హితసీతా నమస్కారస్య, తథాచ శ్రీరామాయణమ్ ॥\*॥ ప్రణవ్య  
శిరసాదేవ్యై సీతాయైతాందిశంప్రభి ఉవాచవాక్యంవాక్యజ్ఞస్సీతాయా  
దశానంయథేతి । విజ్ఞాపయామాన సీతావలోకనవార్తాంకథయామా  
నేత్యథః, పూర్వమాగమనానస్తర కర్తవ్యతయావిహితోరామ నమ  
స్కారః ఇదానీంతు సీతాశుభవార్తాకథన ప్రారంభసంతోషాతి రే  
కాత్తన్నమస్కార ఇతి వేదితవ్యం- ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥౧౨౪॥—॥

విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ ॥ లజ్జేతి ॥ అథ విజ్ఞాపనారంభేమంగళా  
చారేవా॥ని॥ మంగళానస్తరారంభ ప్రశ్నకాత్తైవ్యప్రధో అభేత్య  
మః, లంకాపురస్య రాసణరాజధాన్యా ఉపవనసీమ్నిఉద్యానవన  
ప్రదేశే అశోకవనికామధ్యఇత్యథః- నిశిచరీగణదాధ్యమానామరక్ష  
క రాక్షసీనివహపరిపీడ్యమానాం, అతఏవకేనాప్యనిర్వాచ్యేన పాతక  
నశేన పాపానుబంధేన సుపణలలోకే గరుడలోకే బంధీకృతాం కారా  
గారబద్ధామిత్యథః, భుజంగమరాజకన్యాం నాగరాజకన్యామివస్థి

మరాజకన్యామ్ ||౧౨౫||ప|| దేవ్యాస్తవదీయాన్వయకీర్తనైస్ త్వన్తు  
వ్రయాచవ్యవనీయకోకమ్. | వారామభిజ్ఞానమయామయాచంప్రస్థా  
తు.కామఃపరిపూర్ణాకామః ||౧౨౬||ప|| బ్రహ్మస్త్రవిత్త్రస్తజయతకృ  
త్యాం కథాంచవిజ్ఞాప్యవనేవృత్తామ్ || చిరంరుదంత్యాజనకేంద్రపు  
త్రా చూడామణిఃప్రేషితపషతుభ్యమ్ || కింబహునా ||౧౨౭|| ప ||

తాం, రాజపుత్రీం జానకీం ఆలోకయమవలాకితవానస్తి ఉపమాలం  
కారః వసంతతిలకావృతమ్ || బుధీకృతామివవిభోభుజగెంద్రకన్యాః  
మీతి పౌరాంతరమ్ || ౧౨౫ || — || దేవ్యాఇతి || త్వదీయాన్వ  
య కీర్తనైస్ భవదీయవంశప్రశంసయా, త్వన్తుద్రయాత్వదీయప్రత్య  
భిజ్ఞానాంగుళీముద్రికయాచ. దేవ్యాస్సీతాయాః. ఖోకంవిషాదమపనీ  
యనిరస్య, అతీవపరిపూర్ణాకామః. సంపూర్ణామనోరథః ప్రస్థాతు  
కామః పునరాగంతుమనాస్నక్ + తుంకామ మనసోరపీతితు మునో  
మకారలోపః, అభిజ్ఞానమయాం అభిజ్ఞానరూపాంతాద్యూప్య మ  
యటిజీవ వారాన్వృత్తాంతం అయాచంయాచితవానస్తి ఇంద్రనజ్రా ||  
౧౨౬|| — || బ్రహ్మేతి || బ్రహ్మస్త్రాతో దధామయాత్ విత్త్రస్తస్యవి  
శేషంభీతస్య జయంతస్య. జయంతాసురనామ్నః కాకాసురస్యకృ  
త్యం స్తనొల్లాఖనరూపక్రియాయస్యాం తాం, వనెచిత్రకూట తటవిహి  
నై ప్రవృత్తాంసంభూతాంకథామూఖ్యాయికాం అభిజ్ఞాప్య, అభిజ్ఞాన  
త్వే నొక్త్వా, చిరంచిరకాలం రుచంత్యా పూర్వానుభూతార్థ స్మరణా  
వశాత్ అహూణివిముంచంత్యా జనకేంద్రపుత్రాజానక్యాపహాయం  
చూడామణిఃశిరోరత్నం తుభ్యం ప్రేషితః వాగ్రూపం వృన్తురూపం  
చ అభిజ్ఞానద్వయం ప్రహితమిత్యర్థః, నృత్తమువజాతిః (౧) నిగమ  
యతి || కింబహునేతి || బహునావాగ్వాప్తపారణ కిం, సకిమపీత్యర్థః

(౧) బ్రహ్మస్త్రవిత్త్రస్తజయతకాకకథామితి ప్రాచీనపాఠేతు స్పష్టిక.  
జ్ఞాన బహువ్రీహ్యశ్రియణ క్లగోనేతివోభ్యమ్ ||

దేవతసాక్షిః ప్రతిష్ఠానూననూనాశ్చైకపాలితాః॥ ముద్రయితాప్రసన్నాః॥  
హృదయే దభిజ్ఞానముద్రయా॥ ౧౨౦॥

ఇతి శ్రీవిదగ్భరాజవివచితైశ్రిమతిశమ్భురామాయణే.

— శ్రీసుందరకాండస్సమాప్తః శ్రీ —



౧౨౦: తథాపికించిద్యక్తవ్య మవశిష్టం, విద్యత ఇత్యాహ॥ దేవతాః॥  
హృదేనాస్వామిః ప్రతిష్ఠానూనాః ప్రస్థాతుమిచ్ఛంత ఉత్క్రమిష్యన్,  
మాణానిత్యధః + తిష్ఠతేన్నన్నంతాదుప్రత్యయః, తథాపిచైకపా-  
లితాః ఆశయాత్ప్రదాగమనప్రతిక్షయైకయాపావితాః గుప్తాః + శివ-  
భాగవతవత్సమాసః - తస్యాస్మితాయాః అనూక్ ప్రాతాత్ తవాభి-  
జ్ఞానముద్రయా అభిజ్ఞాన, రూపాంగుళీమద్వికయాతయైవాభిజ్ఞానము-  
ద్రయా ముద్రాఫలికయేతి శ్లిష్టరూపకం ముద్రయితాన్విరుద్ధేత్యధః॥  
అహంప్రసన్నః ఆగతౌ స్తీత్యధః॥ ౧౨౦॥

ఇతి శ్రిమత్పురమయోగీంద్రబృందమానసేందిందరసందోహమందా-  
నస్త లాభాభినందిత రఘునందన చరణాంబుజమకరందానాస్వాదనకండలి-  
తసారస్వతేన అఖండతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్య-  
మహామునిగోత్రావతంసస్య వంచనాన్వయ సుధాపారావారపారిజా-  
తస్యధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖలవిద్యాసారసర్వ-  
జ్ఞసారస్వభౌమస్య కోండపండితవర్జస్య తనూజేన గంగాంబికాగర్భ-  
తత్పాకరసృధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితాయాంచమూర్తి-  
రామాయణవాఖ్యానాయాం సాహిత్యమంజూషికా సమాఖ్యానాయాం  
సుందరకాండస్సమాప్తః॥

రామచంద్రార్పణతారామచంద్రపదార్పితా ।

ష్యాఖ్యాసుందరకాండస్యపూర్ణామంజూషికాభిధా॥

శ్రిరామార్పణమస్తు





శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవామనమః



సవ్యాఖ్యానై చమ్పూరామాయణేయుద్ధకాండ ప్రారంభః..  
 దృష్టైయత్రయదృచ్ఛయాపివచసాంచేపిపురోవతః తైసారస్యంమహాద  
 భ్యుదెతినదసిప్రాగల్భ్యముజ్జుష్భుతేజ్ఞాయంతేనకలాకలాపిన్మణాం  
 భాగతిఃకీర్తిర్నవాచెతస్సిహ్యతితత్రదేశికవదామ్భోజేచభోజేమమ  
 ఆసీతంపవనాత్తజనజనకత్తాపాలపుత్రీ శిరోరత్నంమూర్తమివానురాగ  
 మసకృద్వీక్ష్యప్రమోదాన్వితః। యోలూకత్రయకంటకంబశముఖంప్రా  
 ద్ధత్తుమైచ్చద్బలాత్సాయంపీఠవరాగ్రణీజనకజాజానిన్సదాపాతునః  
 ఇత్థం నిజచిత్రకవితా సభాజితనకలకవినమాజేన తత్రభవతాభో  
 జధాజేన ఇరిచితవంచకాండనంబద్దంచమ్పూరామాయణ ప్రబంధంపరి  
 పూరయితు కామేన లక్షణనామ్నా పండితవర్యేశావశిష్టో ర్ముద్ధ  
 కాండః నిజవాగ్దేవభవానుసారేణ రచితస్సాయంమయేదానీంచా  
 క్రియతే। అథ తత్రభవాన్కవిః స్వచకిషత్తస్యగర్భస్య నిష్క్ర  
 త్యాహ పరిపూర్ణాయశిష్టాచారసంపాప్తవిశిష్టేష్టగురుడరణారవిం  
 ద భోజమహారాజ స్తరణరూపం మంగళంనిబధ్నాతి । దృష్టైతి ॥  
 యత్రయస్త్రిదేశికవదాంభోజేభోజేదయదృచ్ఛయా తీలయాపి అ  
 త్యాదరెణ చెక్కిమునక్రస్య మితిభావః, దృష్టైతివలూకితేనతిస్మృణాం  
 మనుష్యమాత్రస్యేత్యర్థః- ఏతద్చ సర్వప్రసంబధ్యతే వచ స్కాంచేపిస  
 రస్వతీ పురోవర్తతే ఉపాసనాదిప్రయత్నం వినైవస్వయం సన్నిహి  
 తాభవతిత్యర్థః, తథామహదనల్పం కార్యకరణవర్యాప్తమిత్యర్థః  
 సారస్యంకవితారసజ్ఞత్వ మధ్యుదెతిఅధ్యుదయంపాప్నోతి సముత్ప  
 ద్యతఇత్యర్థః, అధ్యుపైతితి పాలే ఆభిముఖ్యనసమీప మాగచ్ఛతి

॥ప॥భోజేన తైనరచితామపిపూరయిష్యన్నల్పీయసాపివచసాకృతిమత్యు  
దారామ్నస్ప్రీడితోహమధునానధరత్నహరసంగేనకింతుహ్నాదిధాన్యత

త్యథఃః తథానదసిరాజవిద్యత్సభాస్విత్యథఃః ప్రాగల్భ్యంసకలవి  
ద్యావివరణప్రా ధత్వముజ్జ్వలంభతేవిజృమ్భితంభవతి, తథాసకలాస్సమ  
స్తాఅపికలాఇతిహసాగమాద్యాశ్చతుష్టప్తివిద్యాః జ్ఞాయంతే . ఆభ్యయ  
నవరిశీలనాభ్యాసాభావనైవ తత్వతోవబుధ్యంతే తథానవాఽపూర్వా  
కేతిస్సత్సమాఖ్యాజాగతిఃవిలసతి - తత్ర తస్మిదైవిక పదాంభోజే  
భోజరాజేచమమచేతసిన్విహ్యతిఉక్తరీత్యా బహుశ్రేయస్కరత్వా  
న్తామకంమనస్తత్రస్నేహాయుక్తంభవతీత్యథఃః, చతుష్టప్తికలాస్తు. ॥\*॥  
ఇతిహసాగమాద్యాశ్చ కావ్యాలంకారనాటకమ్ గాయకత్వేకవిత్వే  
చ కామశాస్త్రందురీదరమ్ ॥ దేశభాషాలిపిజ్ఞానం లిపికర్తృవచ  
కమ్ ! సర్వాణిచాపదానాని స్వరశాస్త్రంతుశాకునమ్ ॥ సాముద్రికం  
రత్నశాస్త్రం రథాశ్వగతికాశలమ్ । మల్లశాస్త్రంసూదకర్తృభూరుహ  
ణాచందోహదమ్ ॥ గంధవాదోధాతువాదః ఖన్యావాదోరసస్యచజ్ఞా  
లవాదోగ్నిసంస్తంభః ఖడ్గస్తంభోజిలస్యచ । వాదస్తంభోవయస్తం  
భో వశ్యాకషణమేవచ । విద్యేషణోచ్ఛాటనచ మారణంకాలవం  
చనమ్ ॥ పయసిష్టవచాతుర్యంపాదుకాసిద్ధిరెవచ, మృత్సిద్ధిఘటకా  
సిద్ధి రైంద్రజాలికమేవచ ॥ అంజనంఫరదృష్టిస్తువంచనంస్వరవంచనమ్!  
మణిమంత్రోషధానాంచసిద్ధయశ్చోర్తకర్తృచ! వేత్రలూహాశ్చ మృద్ధారు  
వేణువమాంజనక్రియాః ॥ అదృశ్యకరణీమారకరణీమృగయారతిః ।  
వాణిజ్యపాశుపాల్యంచకృషిరాహవకర్తృచ । లావకుకుటమేషాది  
యద్ధకారణకాశలమ్ ॥ చతుష్టప్తికలాశ్చైతాఃకలావిద్భిఃప్రకీర్తితాఇ  
తి, అనుప్రాసోలంకారః శామూలవిక్రీడితంవృత్తమ్, లక్షణంతూ  
క్తమ్॥౧॥—॥అ॥ సంప్రతిస్వాహంకారంపరిహరతి ॥భోజేనైతి॥ తైనఅ  
సాధారణమహిమాన్నదతయో ప్రసిద్ధేన భోజేన అపిరతిశయాధఃకః

శువతంతుః॥ ౨॥ ౧॥ ముద్రాముద్రితజీవితాంజనకజామోహకులం రాఘ  
 వంచూడారత్నవిలూకనైనసువిరంనిధ్యాయనిధ్యాయచ॥ ప్రారెభేహ్య  
 దిలక్షణకలయితంపౌలస్త్యవిధ్వంసనందీరఃపూరయితంకథాంశవిమ  
 యితాం ప్రగీతాంతతపతత్త్వదారాం రసాలంకారాద్వ్యుత్థసిత శబ్దా  
 థా పంఘటనోజ్జ్వలభితతయా అత్యంతగమ్భీరామిత్యధఃకృతం కా  
 వ్యం అల్పయసాఅత్యల్పవ ఈషన్తాత్రగౌరవ రహితేనాపీత్యధః +  
 ద్వివచనవిభజ్యత్యాదినా ఈయన్తప్రత్యయః-వచసాపూరయిష్యే  
 శ్చూరితాంకరిష్యేఅహమధునా అస్మిన్నాలే = అధునేతినిపాతనా  
 త్సాధుః వీడితొలజ్జితానజాతః కావ్యంనరవజ్జభోజప్రబంధః కవచ  
 వామదీయనాల్పియైవ వచనైవ తత్పరిపూరణమితిలజ్జాం వగతోస్తీత్య  
 థః, కుతపతదిత్యాశంక్య తత్ర అర్థాంతరంస్యస్యతికింతు తథాహీ  
 త్యధః తంతుఃసూత్రం నవరత్నహారనంకేన నూతనమాణిక్యహార స  
 మాగమనహృదివక్షసి మానసేచధార్యతపవ ఆసజ్యతపవనతుపరిహ్రి  
 యత ఇత్యధః, కుతః అతపవ తత్సామ్యేన మదవచనస్యాపి మహా  
 జనపరిగ్రహోధవిష్యతీతిభావః అర్థాంతరన్యాసాలంకారః పునంతతిల  
 కావృత్తమ్ ॥ ౨॥—॥ ౩॥ ఏవంనిజవాగ్వాప్తిపారస్యావకాశం సంపా  
 ద్యేదానీం చికిషత్తమాహ ॥ ముద్రేతి ॥ ముద్రాయాత్రిరామాభిజ్ఞా  
 నముద్రికయా ముద్రితం స్థాపితం జీవితం జీవనం యస్యాస్తాం- జనక  
 జాం జానకీంతథా చూడారత్నవిలూక నేన చూడామణిదళానేనమో  
 హకులం మోహవిహ్వలం రాఘవంచ సువిరం అనల్పకాలమ్ + అ  
 త్యంతసంయోగే ద్వితీయానిధ్యాయనిరంధా ధ్యాత్యావమనస్కనసంధా  
 యేత్యధః+ దైర్ఘ్యచింతాయామితి ధాతౌ నిపూర్వాల్క్తోవ్యల్యబా  
 దేశః, తథానిధ్యాయదృష్టావచ ॥ ౩॥ నిర్వణానంతునిధ్యానం దశానా  
 లూకనేక్షణమిత్యమరః- తథాచ జనకజాంధ్యాత్యావరాఘవం దృష్ట్యా  
 పైతి యథాశ్రమమనన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః ధీరః దైర్ఘ్యశాలీన

అమెకెనకాండేనసః || ౩ || ౧ || ఆనందమందరమనంతకమాంజగేయాత్థాక  
 ణ్యవృత్తిమనమాంజనకాత్తజాయాః | దృష్టిదకాననరుషాపరుషా  
 యమాణామణాసనాపరిదధెప్రభుణాఠఘూణామ్ || ౪ || ౫ || అథఃసుగ్రీ  
 వాపి దశగ్రీవ కుపితరాఘవావ లూకనద్విగుణితగణోత్సాహస్సాహ  
 ప్రసిద్ధః లక్ష్మణః సౌమిత్రిః, ఏకెనకాండేనబాణేన || ౧ || కాండోత్ప్రీ  
 డండబాణార్థవగావనరవారిష్టిత్యమరః, పౌలస్త్యవిధ్వంసనంరాష్ట్ర  
 ణసంహారం కలయితుం కతుంహృదిప్రా రెభే ఉపచక్రమే- మనసిని  
 ధాతితవానిత్యథః, తథాధీరః విద్వాత్, సలక్ష్మణః అక్షణనామా  
 కవిః ఏకెన కాండేన యద్ధకాండేన విమతానిష్కళంకాం కథాంధా  
 వగాసంహార రూపే పాఖ్యానం పూరయితుం పూర్ణాం కతుంహృ  
 దిప్రా రెభేమనసిఉపకాంతవాత్- అత్రలక్ష్మణయోధుభయోరపిప్రకృ  
 తత్వామైవల ప్రకృతగోదరశ్లేషాలంకారః- ప్రకృతాప్రకృతాభయ  
 గతముక్తంచేచ్ఛబ్రమాత్రీసాధర్మ్యమ్ | శ్లేషాయంశ్లిష్టత్వం సర్వత్రా  
 ద్యద్వయేచ నాంత్యఇతిలక్షణాత్, శాదూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ || ౩ ||  
 || అ || కథాంపూరయితుం ప్రా రెభేఇత్యుక్తంసంప్రతితామేవకథాం ప్రస్తా  
 తి || ఆనందేతి || ఆనంతరంచూడామణ్యభిజ్ఞానప్రదశకనాశంతరం,  
 ఆనందేనమందరం నిభారయథాతథా ఆనందపరిపూరితమిత్యథః,  
 ఆంజనేయాత్ ఆంజనాతనయాత్ హనూమతః ఆఖ్యాతోపయోగ ఇ  
 త్యపాదానత్వాత్ప్రంచమి, అనమానిరుప్తాం జనకాత్తజాయాః వృ  
 త్తివతానంజీవనంవా || ౧ || వృత్తిర్వర్తనజీవనేఇత్యమరః, ఆకణ్య  
 శృత్వా రఘూణాం ప్రభుణాం రామేణ, దశాననేరావణే చమరౌ  
 మేణ పరుషాయమాణా ఉగ్రాయమాణాదృష్టిబాణాసనాపరికాన్తు  
 రోపరిదధే నిచిక్షిపే మహావీరసావ్యాభ్యావ్యాచ్చరాసనావలూకన సంజ్ఞ  
 యైవ సుగ్రీవాదిభ్యోజ్ఞేత్రయాత్రాసన్నాహమాజ్ఞాపయామానేత్యర్థః  
 వసంతతిలకావృత్తమ్ || ౪ || —|| అథేతి || అథానంతరంసుగ్రీవాపి-దశ

య్యసమయమనుపాలయన్నన్ధమివసిన్ధమవధార్యదైర్యాదగాఢమతిర  
 ధోరూఢత్రికూట శృంగాలక్ష్మమధిగంతుమంగదకుముదనలనీలప్రము  
 ఖమపి సమనీనహదఖలమనీకమ్ ||౫||ప|| వారిదాదపిచరామనామతః  
 పూరితాపునరపాంగధారయా | తత్క్షణంప్రతిచచాలదక్షిణంవాహినీశమ  
 గ్రీవేకుపితస్య రాఘవస్యావలోకనెన ద్విగుణితోద్విరావృత్తః రణో  
 త్సహోరణప్రయత్నః యస్యసతథోక్తః, లోకోత్తరేషు కార్యేషు  
 స్థేయాన్ప్రయత్నః ఉత్సాహఇతిలక్షణం, సహాయస్యభావస్యాహాయం  
 సహాయకర్త + బ్రాహ్మణాదిత్వాత్పక్షిక్షప్త్యై, తస్యసమయంసంవి  
 దమపి సీతాప్రవృత్త్యపలబ్ధ్యనంతరంతదపహరిణం వైరిణంసమ్మృత్య  
 పునస్తామానెష్యమీతి పూర్వవిహిత ప్రతిజ్ఞామిత్యర్థః ||౬|| సమయా  
 శ్యచథాచార కాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరః - అనుపాలయన్ననువర్త  
 మానః అగాఢమతిః గంభీరబుద్ధిః దైర్యాత్ ధీరత్వాత్ అంధులకూ  
 పమివసంధుంఅవధార్యతథాసుతరానిశ్చి త్యైత్యర్థః||౭|| పుంస్యేవాం  
 ధుఃప్రహీకూపఇత్యమరః, అధిరూఢంత్రికూటశృంగంయయాతాంత్రీ  
 కూటాచలశృంగాగ్రవర్తినిమిత్యర్థఃలంకామధిగంతుం అంగదకుము  
 దనలనీలాః ప్రముఖాః ప్రధానాః యస్యతత్, తథోక్తం అఖలమవ్యసీ  
 కంవాసరస్తేన్యం ||౮|| అనీకంతురణైస్తేన్యఇతివిశ్వః, సమనీనహల్ న  
 న్నాహయామాస + సహలెణౌచఙ్మ్యవధాప్రాస్యాభ్యాసదీఘశ్చ  
 (౧) ||౫||— || వారిదాదితి || రామనామతః రామాభిధానాత్ త  
 ద్యూపాదిత్యర్థః వారిదాజ్జలదాదపి అపాంగధారయాకటాక్షరేఖ  
 యాతమైవధారయాపునర్భూయోపి, పూరితాసమగ్రీకృతాఽప్యాయి  
 తాచఅఖిలాశ్చత్సపివాహినీవాసరసేనాస్తేవవాహినీనదీ ||౬|| సేనాన  
 ద్యోశ్చవాహినీతి వైజయంతీ, తత్క్షణంత స్తినైవక్షణేదక్షిణం వాహి  
 నీశంప్రతిదక్షిణ సముద్రముద్దిశ్య, దాక్షిణ్యగుణయ్యక్తసేనానాయకం

(౧) దైర్యావగాఢమతిరితిపారేదైర్యణావగాధావ్యాప్తామతిభ్యన్యసః!

ఘలాపివాహినీ ॥౬॥౫॥ తత్త్వజ్ఞానమదలితఋక్షశ్రుముదరైఃకుముదామో  
 దకారిణిశరభాధికప్రసాదశీతనీలదీప్తరాసందినిదశాననదిశాక్రమణవ్య  
 గ్రతేజసి సమారూఢతారానందన లక్ష్మణానుగతేనరయముదయ సాన్సు  
 చేతిగమ్యతే, చచాలవ్రతస్థేక్షేషసంకీర్ణం సమస్తవస్తువర్తినావయవ  
 రూపకమ్ ॥౬॥—॥ తత్క్షణభితి ॥ తస్మిన్క్షణే తత్కృత్యత్యథాశ్చ  
 సమంతుల్యంచలితః ప్రస్థితః ఋక్షసముదయః జాలవదాదిభల్లాక్ష్  
 గణః అన్యత్రనక్షత్రమండలయస్యతస్మిన్ ॥౬॥ ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లా  
 కాః-నక్షత్రమృక్షంభంతారమితిచామరః, కుముదస్యకుముదానామ్నః  
 కపిసేనాపతేః ఆమోదంసంతాపం అన్యత్రక్షేరమౌల్లాసంకరోతీతి కు  
 ముదామోదకారిణి ॥౬॥ కుముదంక్షేరవేరక్తవంశజైకుముదాశ్చపాపితిష్ఠి  
 శ్వః, శరభేశరభాభ్యసేనాపతౌ అధికప్రసాదశీలే అత్యంతానుగ్రహాశ్చ  
 త్వరే అన్యత్రశరస్య అశ్వవాల్వాభ్యతృణవిశేషకసుమస్యభాషాభాత  
 స్యాఅపి అధికప్రసాదశీలే అతినిర్మలస్వభావః, నీలందీపరాభ్యసేనా  
 నాయకః అథవానీలః ఇందీవరమివతదానందినితత్పరితౌషకారిణి అ  
 వ్యత్రానీలోత్పలవికాసకారిణి ॥౬॥ నీలకపీశేద్రిభేదేకృష్ణేనాతదవ్యతి  
 త్రిష్వీతి నానాధారత్నమాలా - దశాననదిశాక్రమణైరావణ దిగ్మ  
 సకాన్దనైవ్యగ్రించటులంజెజః ప్రతాపాయస్యతస్మిన్ అన్యత్రదశసం  
 ఖ్యాకాని ఆననానిముఖాని యాసాంతాస్తాసాందితానాం దశదిక్కుఖా  
 నా మిత్యథః- ఆక్రమణైరవరణైవ్యగ్రింపేగవత్తైజ్ఞాజ్యోతిర్భస్యత  
 త్స్మిన్ ॥౬॥ తైజాననప్రభావచవ్యోతిష్యర్చిషీరతసీతివైజయంతీన  
 మారూఢః సమధిష్ఠితః తారానందనాంగదః యెనతేనలక్ష్మణేన సౌమి  
 త్రిణాఅనుగతే అనుస్మృతే అన్యత్రసమారూఢాఃప్రతిదినమేకైకతారా  
 ధిషాననియమాత్ సమధిష్ఠితాఃయాః తారాః అశ్విన్యాదినక్షత్రాణి  
 తాః నందయతీతితథోక్తః సచాసౌలక్ష్మణానుగతః లాంచ్యనైన అనుస్మృ  
 తశ్చ తస్మిన్ లక్ష్మణేతి తృతీయాయా అనుగతశ్చేన జిహ్వామాసః, ని

మస్తమివహానూమంతమధిరోహతినిశాచగతిమిరహాథణనిస్తద్వై రామ  
చంద్రసమస్తతః కందళితబహుళహరిజాలకోలాహలభరితహరిదంత  
తొనిరంతరాన్మందిత నికటకాంతారావళిర్వలీముఖబలమహాంబుధిస్స  
సంభ్రమముదజ్జవృత్త ॥౭॥ప॥ ఉత్త్రాస కాసరముదంచితవచ్చవ క్రమి

శాచరాః రాక్షసాః తిమిరాశీవఅన్యత్ర శార్వరాంధకారాణితేషాం  
హరణేవిధ్వంసనెనిస్తంద్రైజాగరూకెరామశ్చంద్రశివేత్యపమితసనూ  
నః, ఉదయసానుమస్తమివెతిస్పష్టోపమాలింగాల్ తస్మిన్ఉదయదసా  
నూమస్తమదయాచలమివ హనూమస్తం సరయం సత్వరమధిరోహతి  
అనితివృత్తిసతి సమంతతన్వన్విత్రకందళిత స్సముత్పన్నః బహుళాఘా  
యిష్టశ్చయోహరిజాలకోలాహలః వానరసంఘకలకలః ఘుమఘుమధ్వ  
నిశ్చ తేనభరితాని పరివ్రాణాణి హరిదస్తరాణి దిగస్తరాణియస్య  
సతథోక్తః- నిరస్తరంసీరస్త్రం ఆస్కన్ధితాకాన్తానికటకాన్తారామ  
శిః సమీపారణ్యశ్రేణిః యేనసతథోక్తః సమానమేతత్, వలీముఖ బల  
మహాంబుధిః వానదసేనాసముద్రశివేత్యపమితసమాసః, ససంభ్ర  
మం సాటోపముదజ్జంభితఉజ్జ్వమ్భితాఘాల్, శరభాధికవ్రసాదశీత  
లక్ష్మణానుగతశత్రుత్రయచశబ్దశ్లేషః - వస్తుతశ్శబ్దభేదేనాథాద్యయాసభా  
సేపి జతు కాప్తవదేకశబ్దస్య పృతీతే అన్యత్రార్థశ్లేషః, ఏకనాశా  
వలమ్భిఫలద్యయనదభిన్నపదేనాథాద్యయ పృతీతేఏవితత్సంకీర్ణాయ  
ముపమా ॥౭॥—॥ ఉత్త్రాసేతి ॥ అసిమనిర్తర్యాదం ఆతివిప్రులమిత్య  
థాః ॥ని॥ సీమసీమేస్త్రీయాముభేత్యమగః, విషినమరణ్యంకర్తృ  
కపీనాంనర్తకాః జైత్రయాత్రాత్సవక్రీడాఘోషైః ॥ని॥ క్రీడాలీ  
తాచనర్తచేత్యమరః, ఉత్త్రాసాఃభయవిభ్రాంతాః కాసరాః వనమహి  
షాఃయస్మిన్ తత్తథోక్తమ్ ॥ని॥లులాయోమహిషోవాహద్విషత్కాసర  
వేరిభాత్యమరః ఉదంచితాః ఉద్భాన్తాః పంచవక్త్రాస్సింహాః య  
స్మిన్ తత్తథోక్తమ్ ॥ని॥ సింహోమృగైర్ద్రుపింజాస్యశత్రుమరః, నిత్ర

త్రస్తహస్తవిశరాచమూరుయూధమ్ | అలాలలాచనతరంగకురం  
 గౌ శాబమాసీదసీమవినినంకపిన్న ర్థభూమైః ||౮||౪|| సేన్యైస్తతోరఘు  
 పతిస్సరితాంనివేశంవేశస్తయన్విరళయన్విషినాస్తరాణి | ఆరుహ్యశ్చేల  
 మపిసహ్యమసహ్యవాతం మందానిలైకనిలయంమలయంజగామ ||౯||  
 ||వా||౪||త్వా రామస్తమద్గింసామిత్రిమిదమవాదీత్ ||౧౦||౪|| అమితట

స్తాఃవిభీతాః చాస్త్రినః గజాః యస్త్రితత్తథోక్తమ్, విగతానిశరా  
 యాణాం వ్యాఘ్రాదిహింసరిజంతూనాంచమూరూణాంమృగాణాంచ  
 యూథానినివహః యస్త్రితత్తథోక్తమ్ ||౧౧|| శరారుఘాతుకోహిం  
 సగ్రిసజాతీయైః కులంయూధమితి చామరః అలాలాః సాధ్యసాద్వి  
 లాలాః లాచనతరంగాః దృష్టిపరంచరాః యేషాంతేకురంగశబ్దాహ  
 తిణశిశవాయస్త్రితత్తథోక్తంచాసీత్, వసస్తతిలకావృత్తమ్ ||౧౨||  
 సేన్యైర్నిరితి || తతఃనర్థభూమానస్తరం, రఘువతిః సేన్యైః వానరసే  
 నాభిః సరితాంచదీనాం నివేశంవిన్యాసస్థానమ్ ||౧౩||నివేశశ్చివిరోధావ్య  
 హ విన్యాసేషువృత్తిత ఇతివిశ్వః వేశంతయత్ వేశంతంకర్వత్ సే  
 నానుమదాడల్పసరాంసికుర్వన్నిత్యథః ||౧౪||వేశస్తగపల్వలంచాల్ప  
 సరఇత్యమరః+వేశంతశబ్దా తత్కర్తృతీతిణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, తథా  
 విషినాస్తరాణిగహనాంతరాళానివిరళయత్ విరళానికుర్వత్ వానరసే  
 నాసాటాపధాటివిఘట్టితతరుగుల్పమామాణతయాగుగమాసికుర్వన్నిత్య  
 థః+పూర్వవచ్ఛతృప్రత్యయః, సహ్యంసహ్యఖ్యమపిఅసహ్యఃవిరహి  
 ణాందుష్ప్రసహః వాతాయస్త్రితంశైలంమాగ్గసంబద్ధం వర్వత  
 మారుహ్యతతః మందానిలైకనిలయం మండరగంధవాహైకనికెతనం  
 మలయం మలయాఖ్యంశైలం జగామ, వృత్తపూర్వవత్ ||౧౫||—||  
 గల్వేతి || రామస్తమద్గింమలయవర్వతం గత్వాసామిత్రిం ప్రతీదం  
 శ్చమాణ ప్రకారంచవనమవాదీత్ ఉక్తవాత్ || ౪ || షదేలజసిచి  
 వృద్ధిః పరస్తేపదేషితివృద్ధిః ||౧౦||—|| అ|| ఉక్తిప్రకారమేవాహ



నమిషనిర్ఘోరతరంగరిజ్ఞత్పయోజడికృతపటిరభూరుహకుటీర సంసారి  
ణః । మనోవిధురయంతి మేమలయమేఖలామేదురాదురాసదవనఃప్రీ  
యప్రియతమారుతామారుతాః ॥౧౧॥ప ॥ ఇత్యాదపక్షకరుణమేషనిరుద్ధ  
వలంజేలంమహేంద్రమధిగత్యమహీమహేంద్రైః । ఆవర్తముద్రితమి

॥అమిఇతి ॥ తటసమీపేను సానువృదేశేమయేనిర్ఘోరాఃప్రవాహాః  
॥ని॥ప్రవాహోనిర్ఘోరోర్ఘురఇత్యమరః, తెమోతటంకభ్యఃరింఖద్భిః  
స్థలద్భిః పయోభిఃఅంబుభిః జడికృతానిశిశిరికృతాని ॥ ని ॥ సుషిమశ్శి  
రోజడత్యమరః ॥ + ॥ ఆభూతతద్భావే చివ్రత్యయః తథాభూతాని  
యానిపటిరభూరుహ కుటీరాణిదండనతరవవవ కుటీరాణి. అల్పగృహః  
ణి (౧) తెమసంసారిణోనియతావస్థానశీలాః. తాచ్ఛిత్సణినిః మలయ  
మేఖలాసుమలయశ్చేలనితఃబప్రదేశేమమేదురాఃసాంద్రాః॥ని॥ మేఖ  
లాఖడ్గబంధేస్యాత్కంచీశ్చేలనితంబయోరితి విశ్వః దురాసదాని ఉ  
ద్వీపకతాద్విస్సహనివనప్రియప్రియతమానాం కోకిలాంగనానాంరుతా  
నికూజితాని యేమతెతథోక్తాః ॥ ని ॥ వనప్రియఃపరభృతఃకోకిలిపిక  
ఇత్యపీత్యమరః, అమిప్రవర్తమానాః మారుతాః అనిలాఃమేమమమ  
నోవిధురయంతివిహ్వలయంతి వికలీపర్షంతీత్యర్థః, యమకానుప్రా  
వయోస్సంసృష్టిః, పృథ్వీవృత్తమ్, లక్షణంరూక్తమ్॥౧౧॥—॥ఇతి॥  
ఇత్యుక్తప్రకారేణ, కరుణాదీనమాలవ వ్యాహరక ఏషఃమహీమ  
హేంద్రైః భూదేవేద్రైః శ్రురామఃనిరుద్ధవలం ఆవృతసముద్రకూలం  
॥ని॥ వేలాకూతవజలధేర్వేలాకూలవికారయోరితివిశ్వః, మహేంద్రశ్చే  
లం మహేంద్రాఖ్యకులపర్వతవిశేషమ్ ॥\*॥ మహేంద్రోమలయస్స  
హ్యశ్శక్తిమాన్పక్షపర్వతః । వింధ్యశ్చపారియాత్రశ్చ సప్తేతేకులవ

(౧) కుటీశమీశుండాభ్యోరఇత్యల్పార్థేరవృత్తయః । ని॥ కుటస్తుమ  
టవేత్తనాః । కుటీశ్రీస్యాత్కంభదాస్యామల్పవేత్తనిచాపినా! కు  
టీరాకకటాలయాదితిష రత్నమాలా॥

వాన్వయభూపతీనామక్షయ్యకీర్తినిధిమమ్బునిధిందదశః॥౧౨॥౫॥ దృ  
ష్టావచతమద్భుతాకృష్టమనారామస్తదిదమాచప్త ॥౧౩॥ప॥ దృష్టుంనా  
లమగాధతాంఘణిపతిస్సీమాంతరేఖాదిశోద్వీపాస్తే సైకతమండలాని తద  
యందూరేగిరాంవారిధిః । యేషామేషసుఖాదఖానిసఖైరేసేనాథ

ర్వతా ఇతి విష్ణుపురాణవచనాత్ ఏనపుర్రోక్తసహ్యమలయయో  
రపి కులవర్వతవిశేషత్వ మవగంతవ్యమ్, అధిగత్యప్రాప్య (౧) ఆవ  
త్రైణఃజలభ్రమైఃముద్గ్రీతంచిహ్నైతం ప్రతిబద్ధమితియావత్ ॥ని॥ స్యా  
దావతాంభసాంభ్రమఇత్యమరః అష్టయభూచతీనాం సగరాదినిజ  
కులభూభూజాక్షేతుంశకన్యః క్షయ్యః॥+॥ క్షయ్యజయ్యశశ్శాఖాభాగై  
నిపాతః తతానన్యమసః తం కీర్తినిధియశోనిభావమివస్థితమిత్థ్య  
త్ప్రేక్షా, అంబునిధిం సముద్రం చదశఃఅత్ర ఆవతేఽషు ముద్రా  
త్వారోపణాదూర్వకాలంకారః, సచోక్తౌత్ప్రేక్షయా సంస్పృశ్య  
తే, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౧౨॥— ॥ దృష్టేవతి ॥ తమంబునిధిందృ  
ష్టావచ అద్భుతాకృష్టమనాః ఆశ్చర్యావిష్టహృదయస్సౌ రామఃతది  
దంవచనమాచప్తఅవోచత్ ॥౧౩॥— ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ దృష్టు  
మితి(౨) ఘణిపతిః పాతాశకుహరవాసీఆదిశేషః, అగాధతాంతలస్ప  
శతాం గాంభీర్యమిత్యధః ॥ని॥ అగాధమలస్పశఃఇత్యమరః దృ  
ష్టుంనాలంసపర్యాప్తః॥+॥పర్యాప్తివచనేష్వలమథేష్వితితుమ్మది  
శః సీమాంతరేఖాః మర్యాదావసానభూప్రదేశాఃసికతానాం సమూ  
హః సైకతాని సికతామయాని ॥ని॥ సైకతంసికతామయమిత్యమరః ॥  
+ సికతాశగురాభ్యాంచేత్యణప్రత్యయః, త్రేషాంమండలానిశ్రేణయః  
ద్వీపాస్సింహలాదయోద్వీపవిశేషాః తత్తస్మాత్కారణాదయఃవారిధిః

(౧) అధిగత్యేత్యత్ర వాల్యపీత్యనునాసికలావపక్షేతుగాగమః ॥

(౨) ఉత్తరత్ర తదిత్యస్య సత్తావతూర్వంయదిత్యధ్యాహర్యం । యద్య  
స్తాత్కారణాదిత్యధః ॥ని॥ యత్తద్యతస్తతాపాతాచిత్యమరః ॥

వాపూరితస్తేషాంనగలభూభూజామహతస్థేమేమహిమ్నోనమః॥౧౩॥  
 ॥౧౪॥ అథ హరింద్రోపి మహేంద్రోపాంతకాంతారకోభినిలాభనీయో  
 మలయజాతానిత వేటావవనదేశే రఘుపలేర్నిదేశేన నివేశయామాస  
 బలమఖిలమ్॥౧౫॥ప॥సరసపటిరకుంజవనసంజవనాభివతన్తృగమద ౧౦  
 గిరాందూరేవతాత ఇతి శేషః ఆనిర్వాచ్య ఇత్యథః అతఃపవవారిధిః  
 యేషాంనగలభూభూజాం అస్తత్కులప్రసూతపూర్వరాజన్యానాం  
 ఘగరకుమారాణామిత్యథః, నఖరైఃసుఖాత్ అనాయాసేన అఖాని  
 అవదారితః ॥౧౬॥ ఖనతెలుజ్ భావకర్తృవోరితి ౧౬, అథానంతరంయే  
 నవాఅస్తత్కులభూభూజాభగీరథేనైవేత్యథః, పూరితఆప్యాయితః ౧౭  
 గాసాగరపూరణీతి పురాణవచనాత్తస్యాశ్చకాపిలానలదగ్ధనగరతనయ  
 సంతర్పణాథః మహాప్రయత్నపూర్వకమనేనానీతత్వాదితిభావః, తె  
 షాంనగలభూభూజాం సగరకుమారభగీరథ పృథ్వీస్థస్థదన్వయభూపతి  
 నాం తివిహతస్థేమే అప్రతిహతస్థేరాయ కల్యాంతస్థాయిస్త ఇత్య  
 థః॥౧౭॥ స్థిరశబ్దస్య దృఢాదిపారాద్వణాదృఢాదిభ్యఃష్వఙ్ చైతిచ  
 కారాదిమనిచ్ ప్రియస్థిరేత్వాదినాస్థాదేశః, మహిమ్నోమహాత్మ్య  
 యనమోనమస్కారః నమస్సప్తస్త్రాదినాచతుర్థీ, శాచూకలవి  
 క్రిడితంనృతమ్ ॥౧౮॥— ॥ అథేతి ॥ అథానంతరంహరింద్రఃసుగ్రీవో  
 పి, మహేంద్రస్య ఉపాంతకాంతారేణ నికటారణ్యేన కోభత ఇతి త  
 థోక్తేలాభనీయాః మనోహరిణః తెమలయజాతానిలాః యస్మిన్ త  
 స్మిన్ వేటావవనదేశే సముద్రహలాద్యానప్రదేశేరఘుపలేర్నిదేశే  
 స ఆ జ్ఞయా, అఖిలంబలంనివేశయామాసప్రతిష్ఠాపయామాసేత్యథః  
 ౧౫॥— ॥ సరసేతి ॥ సరసానామాద్రాణాం పటిరకుంజానాంచంద  
 ననికుంజానాంవనై అథవాసరసాః పటిరకుంజాయస్మిన్తస్మిన్ సనే  
 సంజవనః స్తమ్యగేష్వగళిస్సన్ ॥౧౬॥ జుచక్రముత్పాదినాయచ్ అ  
 భివత తస్మాదన్త తథామృగమదస్య కస్తూర్యాః గంధాయస్య సత

ధవసూమేదురితేష్టునిధేః । తటనికఃతైలుతత్పనసతాలఃసాలఫలైదుదిత  
మదావిచేదురుదరమృగయోహరయః ॥౧౬॥౫ ॥తదనంతరమపరమహం  
భోధిమివచలితమమ్భోధిరోధస్యంభోధివిలంఘనవిశృంఖలలాఘవంరా  
ఘవానీకమనీకోన్ముఖంచారముఖా దవధార్యధార్యమాణహృదయా తం  
కశపజుగ్రీవచరణ ఇవైరావణోరావణోవిధేయమపరమజానక జాన  
కిమవ్యవిమోక్షకామః కామపరతంత్రామన్త్రిభిస్సమం సమాజమాజ  
భోక్తశ్చ యోగంధవహోనిలః తేనమేదురితేతత్ప్రచుగత్యర్థః, ఏ  
తేన సుఖసంచారయోగ్యత్వంసూచ్యతే ॥ ౧ ॥ మృగనాభిమృగమ  
దః కస్తూరీత్యమరః, అంబునిధేస్సముద్రస్య తటనికఃతైలుతాపాంతే  
లుతద్భిః పశ్యేమతయావృంతాన్నిపత్యధుఃకలుతద్భిః పసనానాం తా  
శానాంరసాలానాంచఫలైః హేతునాఉదితమదాఃఉత్పన్నహమాః  
కుతః ఉదరంబిభ్రతీత్యుదరంభరయః స్వాదరపూరకాఃఃఫలేగ్రహిరా  
త్తంభరిశ్చేత్యత్రచ కారసామర్థ్యాదుదరంభరిత్యస్యాపి నిపాతనాత్సా  
ధుఃస్వపారయఃకపయఃవిచేరుఃతత్తత్ఫలభక్షణతత్పరతయాతత్ప్రతత్రవిజ  
హ్రురిత్యర్థః వృత్త్యనుప్రాసాలజ్ఞానః ॥౧౬॥—॥ అథ రావణ  
వృత్తాంతమాహ ॥తదనంతరమితి ॥ తదనంతరం సేనానివేశానంతరం,అం  
భోధిరోధసిసముద్రకూలచలితమపరమహంభోధిమివస్థితమిత్యుత్పే  
త్తా, తథాఅంభోధివిలంఘనే సముద్రతరణైవిశృంఖలలాఘవం నిరా  
ఘాటపాటవంయస్యతత్తథోక్తమ్- ఆనీకోన్ముఖం రణోద్యుక్తం రాఘ  
వానీకం త్రిరామసేన్యమ్ ॥౧॥ అనీకంతురణైసేన్య ఇతి హలాయుధః  
చారముఖాత్ గూఢపురుషవచనాదవధార్యశ్రోత్వా,రావణిధాగ్యమా  
ణః హృదయాతంకః మనోవేదనాయేన సతథోక్తః, అతపవపకలీ  
నచరణఃకదమనిమగ్నపాదః విరావణః ఇంద్రగజఇవేత్యుపమా, అ  
పరమవ్యద్విధేయం కర్తవ్యమజానక అనవబుధ్యమానః తహిజానకీప  
రిత్యాగం సకలాతంకనిరాసకం కరోత్విత్వతతహ కామపరతన్త్రః

గామ ||౧౭||౪|| రహస్థదానీంరజనీచరెష్టః ప్రహస్తముఖ్యానిదమో  
బభాషే । ఇదంతమేవాహ్నితమీక్షితంవామదస్తుయద్దేవ్విరిజనోచితం  
నః ||౧౮||౫|| అమీచపునరాశయజ్ఞావ్యజ్ఞాపయః ||౧౯||౫|| దేవజన

మస్తథపరాధీనః అతపవజానకీమప్యవిమోక్షుకామః అపరిత్యక్తుమనా  
స్సక్ మంత్రిభిస్సమంప్రహస్తాద్యమాలైస్సహసమాజం సభామండ  
పమాజగామప్రావ(౧) ||౧౭||—|| రహఇతి || తదానీంతస్త్వికానమ  
మే, రజనీచరేంద్రారావణః రహఃపికాస్తే, మస్త్రవాదస్యరహసిక  
తవ్యత్వాదితిభావః ||౨|| రహఃకౌపాంశుచాలింగే ఇత్యమరు, ప్రహ  
స్తముఖ్యా ప్రహస్తప్రముఖా మంత్రీణః ఇదంవక్ష్యమాణం మచ  
నమాబభాషే ఉవాచ । భాషణప్రకారమేవాహ । ఇదమితి । ఇదమే  
తత్ జానన్యాలపరిత్యాగ రూపమిత్యర్థః, తుశబ్దో వధారణార్థః  
కః మే మమవాంఛితమభిలషితం వఃయష్టాకమీక్షితం యష్టాభిప్ర  
త్యక్షితోద్భవమిత్యర్థః ||౩|| మతిబుద్ధీక్యాదినావతమానై క్తప్రత్య  
యః, కన్యచ వతమానఇతిషష్ఠీ, అతఃనః అస్తాకంయత్కృత్యం వై  
విజనే ప్రకృత్యసన్నేఉచితం య కంతల్ వదంతమన్యగ్విచార్య కథ  
యంత్యిత్యర్థః, ఉపేద్యవజ్రావృతమ్(౨) ||౧౮||—|| అమీచేతి||ఆ  
శయంజానన్యాలపరిత్యాగ రూపంరామాభిప్రాయం జానన్తిక్యాశ  
యజ్ఞాపిలెనే తేషామైచ్చికభాషణతత్పరత్వమేవనతునీతికాస్తార్థబో  
ధనప్రప్రతికాత్పరమితిహుచ్చ్యతే||౩|| ఆతానుపనగైకఇతికప్రత్య  
యఃఅమీప్రహస్తాదిమంత్రీణఃప్రపశ్యబ్దోవాక్యాలజ్కార- వ్యజ్ఞాప  
యఃవిజ్ఞాపయామానుః ||౧౯||—||విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ||దేవేతి||

(౧) అంభోధివిలంఘనెత్కృత్య రోదసీవిలంఘనెతిపాతే రోదస్యవ్యా  
వాపృణివ్యాతద్విలంఘనైత్యర్థః । ద్యవాపృణివ్యారోదస్యవిత్సమరు  
(౨) ఈప్నితంవఇతిప్రాచీనపాఠస్సాధుః । ఈహితమిత్యపికావృత్యః  
పాఠః । వైరిజనోచితమిత్యేవైరివద్దోచితమితి ప్రాచీనపాఠః ॥

త్సుభవదాజ్ఞాపరేష్వనుచరెష్వస్తాసు కస్తాదయమవవాదో మరవా  
 పోరుభుజపంజరాసీతాంసీతాం జాతుసజహతునాభత్యభి దధానేమ  
 ప్రధానేమ || ౨౦ || ౫ || తతోరమ్భోవహితహరాజ్ఞసంభవ శాప  
 మమ్భోజభవశాపంచైతదుపలమ్భాన్తరాయమావేదయన్తమగ్రజన్తాన  
 హేదవరాజ || ౨౧ || దెవస్సురేషునేరాజ్ఞీతివిశ్వః భవదాజ్ఞాపరేమ  
 యుష్మన్ని దేశకరణతత్పరేషుఅనుచరేమ సేవకేమలస్తాసుమాద్యశేమమ  
 హాపీరేషీత్యథః, జీవత్సుప్రాణధారితయావతమానేమ సత్సుతి  
 యమవవాదస్సీతాహరణోద్యాతేషః కస్తాల్ కుతాహేతాఃభవేదితిశే  
 షః సకుతోపీత్యథః || ౨౨ || అపరాక్షైవనిర్వాద వరీవాదావవాదవ  
 దిత్యమరః, అతః నాథః స్వామీభవానితిశేషః దురవాపేన వరేషాం  
 దుష్ప్రపేణ ఉరుభుజపంజరేణ మహాభుజమండలేన ఆసీతామవహ్య  
 తాం సీతాంజాతుకదాచిదపి మహాసంకపేషీత్యథః, నజహతునత్యజ  
 తు || ౨౩ || గృహీతంసపరిత్యజేదితి నచనాదితిభావః + అశిషిలోటిశేష  
 ప్రధమః ఇత్యేవం ప్రధానేమ మహామాలేమ అభిదధానేమ వద  
 త్సుసత్సు (౧) || ౨౦ || — || తత ఇతి :: తతఃతదనంతరం రంభోవహితో  
 రంభానిబంధనోనలకూబరాభిహితశాపః హరాంకసంభవశాపః కైలా  
 సోద్ధరణేనందీశ్వరవిరచితశాపః || ౨౧ || తతో ద్వంద్వేనందీశ్వరేంద్రో వి  
 భావైక వద్భవతీశ్వరేంద్రవద్భావః- యదావ్రమ్భోవహితోరంభాపతిః స  
 శకూబరః సచహరాంకశ్చతౌసంభవః కారణయస్యతంబలాదస్యనా  
 రీగ్రహణేమూర్ధాశతధాభవిష్యతీతి రంభానిబంధన సశకూబరశాపం  
 వానరైస్తద్వంద్వంశవిలయోభవిష్యతీతి నందీశ్వరశాపంచైత్యథః, తథా  
 అంభోజభవశాపంపుణకస్థలాభ్యావృరోనిబంధనబ్రహ్మశాపంచైతస్యా  
 స్సీతాయాః ఉపలంభాంతరాయంసంభోగప్రాప్తివిఘ్నమావేదయం  
 తం ప్రహస్తాచిభ్యః కథయంతమగ్రజన్తాసంభ్యేష్టభ్రాతరం రావణం  
 (౧) కస్తాదయమాలాపఇతి ప్రాచీనపాఠే ఆలాపవంధావణమిత్యర్థః

# సవ్యాఖ్యానై-చమ్పురామాయణే

మనమనవినియ విజ్ఞానవిభూషణోవిభీషణస్సరోషమిదమవాదీత్ ||

౨౦. || ప || ఆహహ విధినియోగాదద్యన క్తంచ రెన్ద్రత్వమసిపరకళత్తైదు

వినియః మహత్సుప్రహీష్వాభావః విజ్ఞానంశాస్త్రజన్యవిచేకః అనమానేఅ  
సాధారణవినియవిజ్ఞానేవవిభూషణంయస్యసతతోక్తః విభీషణఃసరో  
షంసామషంయథాతథా ఇదంవక్ష్యమాణప్రకారంవచనం ఆవాదీ  
త్ ఉవాచ అంభోజభవశాపి త్రిరామాయణమ్ ||\*|| అథసంకుపి  
తాదేవో మామిదంవాక్యమబ్రవీత్ | అద్యప్రభృతియామన్యాం బ  
లాన్నారీంఽమిష్యసి || తదాతేశతథామూర్ధాభవిష్యతినంతయః |  
ఇత్యహంతస్యశాపస్య భీతిఃప్రసభవేనతామ్ || సారోపయెబలాత్స్య  
తాం వైదేహీంశయనంమమెతి (౧)||౨౦||—||విభీషణోక్తిప్రకారమే  
వాహ || అహహేత్యాదిభిశ్చతుర్భిః || అహహేతిఞ్ఞదే || ౨ || అహహే  
త్యద్భుతేఞ్ఞదేఇత్యమరః- హేన క్తంచ రెన్ద్ర రాక్షసేన్ద్రు అర్హేదా  
సీంత్యం విధినియోగాత్ దైవసశాల్ పరకళలైపరదారెడు దుర్నివా

(౧) రమ్భోపహితహరాత్కారగ్రహణసంభవమంభోజభవసంభూతం  
చశాపమితిప్రాచీనపాతపీవసాభ్యురంభాయాముపసౌతంకృతంయద్ధరా  
త్కారేణ బలాత్కారేణగ్రహణంతస్తాత్సంభవతీతి తత్సంభవసంభవత్వ  
న్నంశాపంసశకంబరశాపమ్ | అత్యక్రిరామాయణమ్ || తస్యతత్కర్తృవి  
జ్ఞాయ తదావైశ్రేణోత్తబః | ముపహతాద్రోషతామౌక్తిస్తాయంజ  
గ్రాహపాణినా | గృహేత్వాసలిల దివ్యముసస్పృశ్యయథావిధి ఉత్స  
సజతదాశాపం రాక్షసేన్ద్రాయదాహుః || ఆకామాలేనయస్తా  
త్తన్యం బలాద్భద్రేప్రధిషితా | తస్తాత్సయసవీమన్యాం సాకామా  
ముపయాన్యతి | యదాహ్యశామాం కామాతోభవయిష్యతియో  
షీతమ్ || మూర్ధాసహస్రధాత్సవ్య పకీరేవితాతదాఇతి || సకలబ  
రశాపస్యబ్రహ్మశాపస్యచసీతాయాహ రాస్యగ్రహణప్రతిబంధకత్వేనసం  
దిశాపస్యాన్యేవిషయత్వాత్తదుపన్యాసస్యాత్యవక్రకృతానుపయోగాత్

ర్నివారానురాగః । అరుణదవశిఖాయామామిష గాగ్రసమోహదవిరళ  
కృతజిహ్వచాపలః కేసరీవ ॥౨౨॥ప॥ ఆకణ్ఠికకిన్నరముఖాదనఘేన్ద్ర  
వంశే కాకుత్స్థదారహరణోపగతంకళజ్జం । హాపేతిమీలితదృశఃక  
రయోర్యగంతదష్టేశుశీశ్చపిదధాతుకథంవిధాతుః ॥౨౩॥ ప॥

రోనివారయితుమశక్యః అనురాగః ఆసక్తియన్య సతథోక్తోసి- పర  
దారానుషక్తేముహూపాతక తేన శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్తతావినిపాతపివ  
నతుశ్రేయశ్చిభావః, కథమివఅరుణాయాం రక్తవర్ణాయాం దవశిఖా  
యాం వనవహ్నిజ్వాలాయాం ॥ని॥ వనేచవనవహ్నోచదవోదావశతి  
ష్యతఇతి శాశ్వతః ఆమిషగాగ్రసమోహతో మాంసపిండభ్రాంతివశాత్  
॥ని॥ఆమిషంమాంసఉక్తోచైతథాస్యాద్భోగ్యవస్తునీతివైజయంతీఅవిర  
ళంబహుళంయథాతథాశ్చతంతథవాఅవిరళంవిరళంనంపద్యమానకృతం  
విరళకృతంతన్నభవతీత్యవిరళకృతంబహుళకృతఃజహ్వచాపలం రసనేం  
ద్రియప్రియత్వస్థాయన్య సతథోక్తః ॥౪॥ శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభి  
రితిసమాసః శ్రేణ్యాదిమచ్యవ్యధావచనం కతవ్యమితి వాతీకా  
చ్చిప్రత్యయాధావతీతిః । కెనరీసింహాశ్వేతుస్వమా సాచభ్రాంతి  
మతాంఁగన సఃకీయై దవాగ్నిజ్వాలాసాన్వదినః కెసరిణాయాదృశీఅ  
వస్థాతాదృశేనతవాపీత్యధాః ॥ మాల్నివృత్తమ్॥౨౨॥—॥ఆకణ్ఠిక  
తి ॥ అనఘేనిమూఢేన్ద్రవలశేనిహాన్ద్రయే, కాకుత్ స్థదారహరణోపగ  
తం శ్రురామధర్తభార్యాపహరణసంప్రాప్తం, తద్వఙ్శోద్భవేన త్వ  
యా తస్యాః అవహృతత్వాదితిభావఃకళకంఅపవాదం ॥ని॥ కళంకోం  
కాపవాదయోరిత్యమరః కిన్నరముఖాత్ కిన్నరవచనాత్ ॥+॥ ఆఖ్యా  
తోపయోగఇత్యపాదానత్వాత్ప్రచమీ, ఆకణ్ఠికశృతాహాపేతిప్ర  
కృతేవిషాదాతిశయద్యోతకోద్విరుక్తాయంశద్భః ॥ని॥ హాపేతిమదశుగా  
తిఃష్విత్వమరః, ఇత్యుక్తేతిశేషః మీలితదృశః తాదృశుర్వాస్త్రాకర్ణన  
జనితఖదాతిరేకాన్నిమీలితాక్షస్య విధాతుః బ్రహ్మణిఃతత్ పశ్యన్ద్ధం



పశ్యేదానీముదధిపరిభాపాలితాకుత్రలజ్జాపాచాతీతః క్వనువనచరా  
దాగతౌదుర్విపాకఃకతుంన క్తంచరపరిభవంకాపిమాయేతిశక్తేజ్జా  
తాసీతాధరణితనయా జానకీమైథిలీతి ||౨౪||కింబహునా||ప||నగణయసి  
యదిత్వం వానరంవానరంవానమపరిచితపీర్వోష్ణభూకార్తపీర్వో |

కరయోద్యుగంహస్తయుగం కర్తృ, అష్టాచతస్యచతుర్ముఖత్వాత్.  
అష్టసంఖ్యాకాభివ్యథః- శ్రుతిః శ్రోత్రాణికథంపిదధాతు ఆచ్ఛా  
దయతుద్వయోరప్తాచ్ఛాదనేఅపర్యావృత్తాన్నాచ్ఛాదయిష్యత్యేవే  
త్యథః- తాదృగావ్రాకణనేకణాచ్ఛాదనస్యావశ్యకత్వాదితి భా  
వః, త్వన్మలేశ కూటస్థస్యాపి బ్రహ్మణో మహత్తనస్సంతాపస్సం  
ప్రాప్తః, అతస్తవమజ్జేవితమితి తాత్పర్యం ||ని||అపిధానతిరోధానపిధా  
నచ్ఛాదనానిచేత్యమరః, అత్రోక్తవ్యమహారాసంబంధేపి తత్సంబం  
ధోక్తరతిశయోక్తిః, వసంతతిలకావృతమ్ ||౨౩||—|| పశ్యేతి ||ఇదా  
నీమధునా, పశ్యఅవలూకయకించశ్యామీత్యతఆహ, ఉదధిన్వైవపరిభా  
యాభేదేన పాలితాగుప్తామస్ప్రవేశేత్యథః ||ని|| ఖేయంతుపరిభాత్య  
మరః లంకాకుత్ర, వాచాతీతః అనిర్వాచ్యః ననవరాత్ వానరమా  
త్రాత్ ఆగతస్సప్రాప్తః దుర్విపాకః వనభండాక్షుమారాదిరాక్షస  
విష్టోభణగృహదాహాదిరూపాదురవస్థాక్వనుకుత్రతదేతదాశ్చర్య మి  
త్యథః అతః న క్తంచరపరిభవం రాక్షసవిధ్వంసనం కతుంకాప్యని  
ర్వాచ్యామాయావిచిత్రశక్తిరేవ సీతాధరణితనయాజానకీమైథిలీతి నా  
మభిరుపలక్షితాసతీత్యథః, జాతాప్రాదుర్భూతేతి శంకేతరూపాయా  
మి, అన్యథాకథమీదృగ్విపత్తిస్సంభవిష్యతీతిభావః, మన్యేశంకధృ  
వంనూనమితి నిఘంటుః || ఉత్పేక్షాలంకారః, మందాకాంతావృత్తం  
||౨౪||—|| నిగమయతి || కింబహునైతి || గతార్థమేతత్ || నేతి ||  
హేరావణత్వం వానరంకపిచవా, నరంమానుషం వానగణయసి యది  
సంఖ్యాయసేచేత్ తృణప్రాయవేతౌ మద్బాహుబలస్య కియన్తా

సకలయసియదిత్వం నన్విశావంచ ధాతుర్వరమపిసకవజ్జం దుజయో  
దైవయోగః || ౨౫ || గ || ఇత్యేదీనీత్యాసహితం హితమభిహితవంతరిజ  
మనుజంతమవజ్ఞాయజ్ఞాతిరయమరాతిపక్షశ్చిక్షణీయఇతిశంసంతంసృశం  
సంతమతుతుదాభాషణరోషభీషణోవిభీషణోవిహాయవిహాయసి స

త్రమితి నలక్షీకరోషిచేదిత్యధః, తహిజ్జిష్టాధూః శక్రపుత్రఃవతీ ||  
ని || జిష్టుశ్చ కృధనంజయఇతి నిఘంటుః సచకారతపీర్యశ్చ తౌపతిచిత  
పీర్యా నను పూర్వం త్వదనుధూత పరాకృమాఖలు, ఏకేనవాలవల  
య నిబద్ధత్వాత్ అన్వేనయావత్ప్రసాదం బంధీకృతత్వాచ్చేతిభావః,  
అత్రాదృగ్గరివినిశకస్య త్రేథావిధకారేపీడ్వకులనిఘూలనాలం క  
మీణ పరశురామధంగకర్తుశ్చ త్రిరామస్యత్వద్వినిశశం కియ  
న్తాత్రమిత్వంత నిగూఢాభిప్రాయః అతస్తస్వంనందిశాపం వానరైః  
తవోపహతిభవవిష్యతీతి నందిశ్వరశాపంచ సరవజ్జంనరరహితం వి  
ధాతుర్వరమపినరాద్విని అన్యస్తాన్నతేవినిశఇతి బ్రహ్మవరంచేత్య  
ధః, సకలయసియదినమనుషేయదినానుసందధాసిచేత్, తహిదైవ  
యోగోదైవగతిః దుజయః జేతుమశక్యః || ౨౬ || ఈషద్దురిత్యాదినా ఖ  
ల్పిత్యయః నందిశ్వరశాపబ్రహ్మవరానుగుణ్యేన వానరాణాంనర వ  
షధారిణశ్శ్రీరామస్యచ ప్రత్యాసన్నత్వాదత్యాసన్నస్తవమృత్యురితి  
భావః, మానిసివృత్తమ్ || ౨౭ || — || ఇతీతి || ఇత్యాదిరెవమాదిర్యాసీ  
తిః సీతిశాస్త్రసమ్మతవారతాలయా సహితంసంబద్ధం యథాతథాహిత  
మభిహితవంతండ క్తవంతంః కతారి క్తవతుప్రత్యయః తనిజమనుజం  
విభీషణౌ అవజ్ఞాయ అనుచితభాషణైరవమత్స || ౨౮ || రీడావమాననావ  
జ్ఞేయమః అరాతిపక్షః అరాతేశ్శత్రావక్షస్సహయః శత్రుపక్షపాతీ  
త్యధః || ౨౯ || పక్షపాక్ష్యగరుశ్చాసహాయబలభిత్తిప్సితి నిఘం  
టుః | అయంజ్ఞాతిః దాయాదః శిక్షణీయః దండ్యఇత్యేవం శంసంతం  
వడంతం సృశంసంపాపిష్ఠమ్ || ౩౦ || సృశంసాఘాతుకః క్రూరః పాపాఘ్న

ముత్పతన్ననూత్పతద్భిశ్చతుర్భిరమాత్రైస్సమంవారినిధిమతీత్య దూర  
తపవనవితర్కముద్గ్రీవాఽత్సుగ్రీవాదీనంతరిక్షగతపవనమాచచత్వే ॥ ౨౬

ర్తస్తువంచక ఇత్యమరః, తం రావణం అరుఁతుదాభాషణేన మర్తభే  
దక రావణ దుభాషణాదినా యోరోషస్తాత్కాలికః కొపః ॥\*॥ రో  
షస్తాత్కాలికః కోప ఇతి భూపాలః ॥ తేనభీషణః ధయంకరః ॥+॥ అరుం  
తు దెత్యత్ర విభవరుషోస్తుద ఇతి ఖశి అరున్విషదిత్యాదినా ముమాగమః  
విభీషణో విహాయత్యక్తావ, విహాయసి ఆకా శైసముత్పతత్ ఉద్గచ్ఛత్  
॥ని॥ వాతువుంస్యా కాశవిహాయసీ ఇత్యమరః, అనూత్పతద్భిః అనన్య  
త్యాత్పతద్భిః చతుర్భిరమాత్రైః అనలాదిమంత్రీభిస్సమం అమాస  
హసుఖదుఃఖాదిషు భవతీత్యమాత్యా ఇతి విగ్రహః ॥ని॥ అమాసహస  
మీపెచ । మంత్రిధీనచివోమాత్య ఇతి చామరః + అమాశద్బాదవ్యయా  
త్త్యప్ ॥\*॥ అనలశ్చ హరిశ్చైచ్చన సంపాతిః ప్రమదస్తథా । ఏతేవిభీష  
ణామాత్యాశ్చ త్వారోబుద్ధినత్రమా ఇతి శ్రురామాయణ, వారినిధిమ  
తీత్య ఉల్లంఘ్య దూరతపవ అంతరిక్షగతః ఆకా శైవవస్థితస్సన్నిత్యధః  
సవితర్కంకోయం కిమత్రాస్యాగమనప్రయోజనమితి నసందేహం ఉ  
ద్గ్రీవానున్నమితకంధరాః సుగ్రీవాదీః వానరైశ్చరాన్వృతిపవన  
క్షయమాణ ప్రకారేణ ఆచచత్వే అవోచత్ । ఏతేవానరామమాభిధేయ  
మభిప్రాయమవిజ్ఞాయా సారావణసంబంధీత్యన్యథాకరిష్యంతి అతః  
రామసమాశ్రయతాభిప్రాయమేతేభ్యోనివేద్యవీతత్పురుష కారము  
ఖనైవరామంసమాశ్రయిష్యామిన్యభిప్రేత్యాఖ్యవీచిత్యధః ॥ అత్ర శ్రు  
రామాయణవచనమ్ ॥\*॥ అన్యస్తేవంవిధంబ్రూయాద్వాక్యమేతన్ని  
శాచగ, అస్తిన్యహూతేనభవేత్త్వాంతుఃకులపాసనం, ఇత్యుక్తప  
రుషంవాక్యం న్యాయవాదీవిభీషణః, ఉత్పపాతగదాపాణిశ్చతర్భిః  
స్సహరాక్షస్తేరితి ॥నను॥\*॥ జ్యేష్ఠభ్రాతాపితాచైవయశ్చవిద్యాం ప్ర  
యచ్ఛతి ॥ త్రయస్తేపితరోజ్జ్వలధర్మశ్చైద్రాకారణమితి ॥ జనితాహ

ప॥ పౌలస్త్యమగ్రజనుషంపరుషంవదన్తం సంత్యజ్యబాన్ధవజనంచవిభీష  
ణోహమ్ । రామంవిరామమిహవిద్విషతామవాపమాపన్నద్యేన్యహర

పనేతాచ యశ్చవిద్యాం ప్రియచ్ఛతి, అన్నదాతాభయాత్త్రాతావం  
చైతేపితరః స్వతా ఇతి జ్యేష్ఠభ్రాతృత్వేన పితృసామ్యమాపాద్యాపి  
త్యాగోనహం రావణంపరిత్యజ్య రామసమీపాగమనంవిభీషణస్యవి  
దుద్ధమితిచెత్సత్యమ్ ॥\*॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిందితస్య నిషేషణో  
త్, అనిగ్రహచ్ఛేదీయాణాం నరః పతనమృచ్ఛతీత్యాద్యుక్త పతన  
మోతూనాం రావణైపరిపూర్ణతావన్నపతితైస్సహసంవ్యవహారో వి  
ద్యత ఇతి పతితస్య పరిత్యాగాభిధానాత్ ॥\*॥ గురోగవ్యవలిప్తస్య  
కార్యాకార్య మజానతః । ఉత్పథంప్రతిపన్నస్య శ్వాన్యోదండోవి  
ధీయత ఇత్యాదిసా అపథప్రవృత్తస్య గురొరపిపరిత్యాగశ్రవణాచ్చన  
దోషఇత్యలమతి ప్రపంచేన ॥౨౬॥—॥అ॥ ఏవమాచచక్షఇత్యుక్తంత  
ప్రకారమేవాహ ॥ పౌలస్త్యమితి ॥ అగ్రజనుషమగ్రజన్తానంజ్యేష్ఠ  
భ్రాతృమిత్యథః ॥ని॥ జమజన్తనజన్తానీత్యమగః, ఏతేనస్వస్య రా  
వణసంబంధేన దోషవత్త్వముక్తంభవతి, అనేన ॥\*॥ ఉపాయానైవ  
సిద్ధ్యంతి హృదాయోబహుశస్తథా । ఇతియాగర్వహానిశ్చనేపశూర్ష  
ణ్యముచ్యతఇత్యుక్తలక్షణకాగ్గుణ్యరూపమంగం ప్రదశితం - పరు  
షంవదంతమరుంతుదధాషణశీలం ఏతేనయ్యుక్తవచనాభాషణాయుక్తవ  
చనభాషణరూపదోషయ్యుక్తత్వముచ్యతే, పౌలస్త్యంపులస్త్యవంశో  
ద్భవంచ రావణంఏతేన మహాకులప్రసూతత్వేపి దురదృష్టపశాత్పాపా  
చారతయా పరిహర్యత్వం సూచ్యతే । తథాబాంధవజనంపుత్రమిత్ర  
కళత్రాదిబద్ధవగ్ణంచ సంత్యజ్యత్యక్తావ- ఏతేన ప్రాతికూల్యనిరసన  
రూపమంగం ప్రదశితమ్ । విభీషణాభ్యాహం ఏతచ్ఛక్తైర్వస్తుతా  
రాహిత్యేన కేవలరూఢనామమాత్రమితి బోధనేన లెప్తాంవిశ్వాసా  
త్పదనాథం సస్వామనంకీర్తన మిత్యవగత్తవ్యం విద్విషతాం శత్రూ

జ్ఞాం విరమయతితి విరామం వినాశకం దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలన క్ష  
మమిత్యథః, ఆపన్నానాం తావత్ప్రయనిశీడితానాం దైన్యహరణం  
దుగ్ధతనిరాసకం, సురసరతి ర్భగత్తనాం నర్వేషాం ప్రాణినాంస  
మాశ్రయణీయమిత్యథః, రమయతితిరామం నామైవ సకలలోకా  
నందకరం మమశరణం రక్షకఇతి మత్వేతిశేషః ॥ని॥ శరణంగృహర  
క్షిత్రోరిత్యమరః అవాపంప్రాప్నువం ॥\*॥ రక్షిష్యత్యసకూలాన్న  
ఇతి యాసుద్యధామతిః । సవిశ్వాసాభవెచ్చాత్ర సర్వదుష్కృతనా  
భక-ఇత్యుక్తవిశ్వాసరూపమజ్ఞం ప్రదశితం- తథాచ ॥\*॥ అనుకూ  
ల్యస్యసంకల్పః ప్రాప్తికూల్యస్యపజ్జనంరక్షిష్యతీతివిశ్వాసోగొప్తు  
త్వవరణంతథా । ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్య పక్షిధాశరణాగతిరితి భగవ  
చ్చాస్త్రాక్తాయథాయోగాంగాశరణాగతిః ప్రదశితేతి దృష్టవ్యం, న  
ను ఇక్షావకువశజన్య రాజ్ఞోరామభద్రస్య ఉక్తగుణసంపన్నతేనప  
రత్వం విభీషణేన కథముక్తమితిచేత్ ॥\*॥ బాలాపినావమంతవ్య  
మనుష్యఇతిధూపతిః । మహతీదెవతావ్యోమానరరూపేణతిష్ఠతే ॥నా  
న్యపికురుతేకావ్యం నాసురౌవిందలైబలమ్ । నాదేవాంకోదదాత్య  
న్నం నావిష్ణుఃపుణివీపతి రిత్యాదివచనేఽర్హుపతేర్విష్ణురూపత్వావగ  
మేన ॥\*॥ బ్రహ్మాన్వయంధూశ్చతురాననౌవేత్వాదిహనూమద్వచనా  
ద్రామస్య బ్రహ్మాదిభ్యోఽపిశక్తికల్వేనావగతత్వాత్ ॥\*॥ పరమావధ  
తస్యాపి భమేమమమతిభవేత్ । ఆశ్చితంచ బ్రహ్మాస్త్రం భగవ  
ప్రతిభాతుమే । యాయామెబాయతేబుద్ధిః యేషుయేషావశ్యమేష్య  
హ॥ సాసామమాతిధమిష్టాతంతంధర్తంచపాలయే(ది)తప్రాధి  
తేన బ్రహ్మణాభమిష్టస్త్యయథావత్సతథాచైతద్భవిష్యతీతి జత్తపర  
త్వేనచ రామంసకలజగద్రక్షణార్థం మిక్షాద్వదవంశేనతీణం పరమధ  
ర్మరూపం పరమపురుషరూపం శ్రీమన్నారాయణం జ్ఞాత్వాతథోక్త  
వానితి సర్వసారమణీయమ్, మనస్తతిలకాన్మత్రమ్ ॥౨౭॥—॥

ణంశరణంమమేత ॥౨౨॥X॥ అనంతరమతిరుణంసమీరయ స్తం సమీర  
 భువాచసప్రత్యభిజ్ఞం విజ్ఞాపితం నిశాచరపతేరనుజంనిశామ్యతదాత  
 దాగమనాయకింకారణమితిశజ్ఞా పరవశేనివేదయతి హరిశేదాశర  
 ధిరపిదయమానమానస స్తయమానోమధురమిదమవాదీత్ ॥౨౩॥ప॥  
 అనంతరమితి॥ అనంతరమతికరుణంఅత్యనదైన్యయ క్తంయథాతథాన  
 మీరయంతమ్ ॥\*॥ సర్వలొకశరణ్యాయ రాఘవాయమహాత్మనైనవేద  
 యతమాంక్షిప్రం విభీషణముపస్థితమితి భాషమాణమిత్యధః వాచా  
 ధర్తమవాప్నుహేతి న్యాయేనాక్లేశేన భవతాంమహానుపకారః ప్రా  
 శస్యతీతినివేదయంతమితిభావః తథాసమీరభువాహనుమతాచ సప్ర  
 త్యభిజ్ఞం లంకాప్రవేశ సమయే మయామండ్యప్తః ధర్మిష్ఠః అస్తత్వ  
 క్షపాతేన ఉపకారమేవాచరితవానిత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానహిత మిత్యర్థః  
 విజ్ఞాపితంనివేదితం నిశాచరపతేరనుజంవిభీషణం నిశామ్యదృష్టావ్ ॥X॥  
 శమోఽదశనఇత్యత్ర శమఘోషదశనాథే అమిత్రాన్ద్రస్యా  
 యాదేశాభావః తదాతస్మిన్కాలే తదాగమనాయ తస్య నిశాచరప  
 తేః ఆగమనాయ ఆగమనశ్యేత్యధః, కిం కారణంకావేతురిత్థింశ  
 జ్ఞాపరవశేవితర్కతత్పరే ॥ని॥ శంకావితర్కభయయోచితివిశ్వఃహ  
 రిశే సుగ్రీవేనివేదయతి రావణావరజాయం విభీషణః శరణాధీత  
 యా సమాగతఇత్యాదివిజ్ఞాపితవతిసతి, దాశరథిః శ్రీరామోపి దయ  
 మానంనిరుపధిసరదుఃఖప్రహణేచ్ఛాత్తత్పరత్వాద్దయా మావద్యమానం  
 మానసంయస్య సతతోక్తః, తథాస్తయమానః స్థితపూర్వాభిభాభీచ  
 పూర్వభాషీచ రాఘవఇతివచనాద్వాసాత్కాచ్ఛత్రా రావణః తదనుజ  
 ఏవశరణాగతశ్చేత్సంహృషపవేతివా, శరణాగతమనచేద్యోవాకోవా భ  
 వతు పుననివేదనం కిమధః శరణాగతరక్షణ దీక్షితస్య మమనికటఇ  
 తి మందహాసం కుర్వాణస్సన్నిత్యధః మధురంనర్వేషం శ్రవణానం  
 దకరక- ఇదంవక్ష్యమాణప్రకారంవచనమవాదీయవాచ ॥౨౪॥—॥అ॥

౧౦౦ చమ్పూరామాయణ-సవ్యాఖ్యానే

అభయాగతౌ మదపయాతిచేన్మధారఘవౌ భవన్తిలఘవౌ నకేనసఖే । ఆ  
నుజౌయమస్తుతనుజోధవారిపౌఃకరుణాపదంహితశరణౌ గతౌజనః॥౨౯॥

౧౧. తదనుహృదయవిదాహనూమతా సరయమానీతౌ విసీతౌ యమాశర.

తత్ప్రకారమేవాహ ॥ అభయేతి ॥ హేనఖేనుగ్రీవఅభయాగతః అభః  
యార్థమాగతఃజనః, మల్ మత్తస్సకాశాత్ ముధావృథావప్రాప్తమ  
నొరథస్సన్నిత్యథాః, అవయాతిచెదపగతౌయదిరఘవౌరఘుపంశోః  
ధృవారాజానః అత్రరఘుశబ్దేయదుశబ్దవత్తదపల్వేలక్షణా । జనపదా  
వాచిత్యేనా తద్రాజత్వాత్ (౧)లఘుఃసీచానధవంతికేంభవంశ్యేవేశ్య,  
థాః నకేవలంశరణౌగతసంక్షణైముఖేనాహంలఘుః కింతు పూ.  
ర్వేషామపి సకలజనశరణ్యానామస్తత్కులభూవతీనాం నైచ్యాపాద,  
కల్వేన మూలచ్ఛేదకోభవామీతిధావః, అతఃఅయంశరణౌధీరిపోశ్శ్చ,  
త్రాః రావణస్య అనుజోవాణస్తు, అగ్రహరనుజః తనయౌవాఽస్తు, శ  
రణౌగతౌజనః కరుణాపదంహితయాపాత్రం ఖలు అతస్తమవశ్యమాన  
యతైత్యాశయః, మంజుభావి. సీమన్తము ॥\*॥ సజసాజగౌభవతేమంజ  
భాషిణీలి లక్షణాత్ ॥౨౯॥— రచన్వితి ॥ తదను శ్రురామనచనా.  
నంతరం హృదయవిదా ఆశయాభిక్షేప హస్తామతా, సరయంనర్వర  
మాసీతః ప్రాపితః ఆయం శరణాధీశశరణపతిః రాక్షసేశ్వరః విభీష  
ణః విసీరస్సకాదాశరణిమనఃతనమన్మృతవాక్ ॥౧॥ రాక్షసఃకో  
ణవంకరీవాత్క్రన్వాదోసంపదశరణ్యమ౯॥౩౦॥—

(౧) రఘువంశప్రత్యక్షియమితివచనాదినోరఘుశబ్దస్య తద్వంశ్యేమ  
రాజసులక్షణయా బహువచసమితి । కేచిత్తు ఇత్వాకున్తామోదేశ  
స్య రఘుసంజ్ఞాప్యస్తీలి తస్యరాజస్యపత్యవదిలివిహితస్య ప్రత్యయస్య  
తద్రాజసంజ్ఞయా బహువచుగిత్యాహుః । మతద్వయమపి భోజరా  
జేన శృంగారప్రకాశికాయా ముక్తమితీత్రమదప్పయదీక్షితైర్యాదవా  
భ్యుదయాష్టాదశసగ్వాఖ్యానాయా ముపపాదితమ్ ॥

పతిరవస్తతవాశరథిమ్ || ౩౦ || వ || రామస్తమాహవిసతంరజనీచరేంద్రమ్ | ద  
త్తంమయాద్యభవతేదశకంతరాజ్యమ్ | అస్మిన్నుదాహరణమగ్నిజరా  
 రామఇతి || రామఃవిసతంవ్రణతంరజనీచరేంద్రమ్విభీషణం, అహబూతే  
 స్త్ర(ఆహేతిణలంతలైవసబూతిత్వంభ్రాంతంతదుక్తంవామనేన, అహే  
 బూతిశ్చేర్ణలంతత్వంభ్రమానితి) (౧) ఉక్తిప్రకారమేవాహ || హేవిభీష  
 ణఅద్యేదానీమయా, భాతీతి భవతేతుభ్యం + భావేణవతుప్రత్యయేడు  
 శకంతరాజ్యం రావణసామ్రాజ్యదత్తంవిలేఖం, అత్ర భవిష్యదథే  
 లైపి భూతలైవ సిద్ధవత్క్రత్యానువాదః ఏలేన త్రిరామస్య సత్య  
 ప్రతిజ్ఞాపరిపాలన ధారయత్వముక్తమ్ ||\*|| తథాచ త్రిరామాయణవ  
 చనమ్ ||\*|| నిహత్యరావణంసంఖ్యసప్రహస్తంసహంధవమ్ | రాజా  
 సంతాప్తంకరిష్యామిలక్ష్మయాంరాక్షసేశ్వరేతి, నను అగ్నిజం ఘాత  
 యిత్యావకథంతద్రాజ్యంభోక్తుముచితమిశ్యావశంక్య తత్ర దృష్టాన్త మా  
 హ || అస్మిన్నతి || అస్మిన్నథేఅగ్నిజస్య జ్యేష్ఠభ్రాతుః వాలినః రా  
 జ్యభోక్తా రాజ్యానుభవక రాఅనుసృత్యప్లవంతీత్యనుప్లవాః అమాత్యభ్య  
 త్యాదయః లైస్సహసానుప్లవః ||+ || తేనసహేతి తుల్యయోగకతి బు  
 హుప్రీహిః వాశసజ్జనస్యేతి సహశబ్దస్య సభావఃప్లవగమండల సా  
 గ్వభామః కపిరాష్ట్రచక్రవర్తీసుగ్రీవః + సర్వభూమేశ్వరస్సార్వ  
 భౌమఇతి విగ్రహః, తస్యేవ్యరఇత్యథేన సర్వభూమిపృథ్వీభ్యామణ  
 జ్ఞావిత్యణితనుశతకాదీనాంచెత్సుభయవదవృద్ధిః, ఉదాహరణం నిడు  
 శకనందృష్టాంతః ఉపమానమితియావత్, అతోనాత్రానౌచిత్వశంకా  
 కార్యేతిభావః, నాయందృష్టాంతాలంకారః, విమ్బప్రతిబిమ్బ భావః  
 ౧) యూర్షాధాతౌలఽట్ బ్రువవంచానామాదితలహోబ్రువఇత్యనేనా  
 హదేశసక్షేతిపోణలితపేతిరూపంత్రస్తేత్యధ్యాహరేధూతార్థక  
 త్వమ్ | యద్వాఆహేత్యవాచార్యైజ్యేభక్తిప్రతిరూపకోనిపాతఇతిశాక  
 ట్టాయనఃఅతః సపదాధ్యాహరణకోపి నేతిత్రిమదప్పయద్వితమతం



జ్యోతిస్తాపానుష్ఠవః ప్లవగమండలసార్వభౌమః॥తథాహి॥౩౧॥ప॥శ్రేయః  
ప్రదాత్పదముపైతివిధేఃప్రసాదాత్ప్రాయస్తదద్యఫలితంహివిభీషణైశ్చ  
రెఖాతపత్రస్సహితంపదమగ్యగృహ్యన్మేకాతపత్రస్సహితంపదమేష

నాపమ్యస్య గమ్యత్స్వేనబాధాల్ కింతూదాహరణశబ్దేనతుల్యత్వాభి  
ధానాదుపమాంకారః- అతఏనదృష్టాంతోదాహరణనిదేశనయాపా  
శ్యద్ధానప్రయోక్తవ్యాః పౌనరుక్త్యాపత్రైరిత్యేకావళికారః, వసంతతి  
లకావృత్తమ్, ॥౩౧॥—॥ఉక్తమథాంతరన్యాసేనోపపాదయతి ॥ త  
థాహితి॥నవపక్వకారవృక్షః తత్ప్రకారమేవాహ ॥ శ్రేయఃశ్చతి ॥  
శ్రేయోగాహ్యాదికచక్రం, విధేఃప్రసాదాల్ దైవానుగ్రహాల్ ॥౨॥  
విధిర్విధానైదైవేచేతివిశ్వ, ప్రాయోభూమ్న ॥౨॥ ప్రాయోభూ  
మ్న్యంతగమన ఇత్యమరః, పచాల్ స్థానాల్ చరణాచ్ఛేతిగమ్యతే॥౨॥  
పదంశ్యపసిత్రాణస్తాసలక్ష్మ్యాశ్చిసస్త్వస్త్వీవ్యవతి, ఉపైతి ప్రాప్నో  
తీతి యదిత్యధ్యాహుః, యత్రోర్విశ్యసంబంధాత్తత్ న్యాయ్యపచ  
న మిత్యధః, అద్యేవాసీ విభీషణైశ్చ విభీషణవీవ తుశబ్దావ్యవ  
చ్ఛేదకాథకః ఫలితంఫలవల్ చరిత్రాథకఃటాలమిర్లః, తాలకా  
దిత్వాదితచ్ పిరవధారణాణకః- పులియన్వస్తాత్ పునిభవణఃరె  
ఖాతపత్రాకారేభ్యధః తత్సహితం మహాపురుషత్వా ర్చిప్తిహి  
తం అగ్యత్రురంమన్యపదంచరణం స్థానంచేతిగమ్యతే, గృహ్యత్వేన  
ర్వక్, ఏకాతపత్రస్సహితచేకచ్ఛత్రయక్రం నిస్సహమిర్లః  
పదంసామ్రాజ్యం భజేప్రావృతః శ్రేయః ఏవాహితిప్ర  
ప్తిరిత్యేతత్సహితం జాతమితియుక్తమక్రమితి ధాన్యస్థానప్రా  
తీయం విశేషణ సామాన్యసమగ్ధిచూడాధాంతరన్యాసో లకా  
రః వసంతతిలకావృత్తమ్ (౧) ॥ ౩౨॥ — ॥ అసంతిలకృతానమహ ॥

(౧) విభీషణయదితి ప్రాచీనపాఠన్యాసః । తుశబ్దంపతిత్వానధారణా  
థకత్వే ఏకత్రైవిన్యాయ విశ్రాంతిప్రతితే న్యాయస్య సర్వవిష  
యకత్వహనివృత్తంగాత్ ॥

భేదే || ౩౨ || X || అసాపునరగృతపవభరతాగృజాపాంగసుధాతరంగాభి  
 పిక్తోపిపునరుక్తరాజ్యాభిషేకస్సకలవిస్మయభాజనతయానుగ్రీవఇవా  
 పరోదశగ్రీవబలమఖిలమావెద్యనద్యవలజ్ఞా పురసమాస్కందనాయ  
 సేనాసముత్తరణమేతుం సేతుం విధాతుమారాధయవారానిధిమితి స  
 వినయమేనం విజ్ఞాపితవాక్ || ౩౩ || ప || అథవారానిధింధ్యాన్వ  
 అసావిత్వాదినా || అసావిభీషణఃపునశ్చబ్దోవాక్యాలంకారే ఆగృతః  
 అనుపదమేవ భరతాగృజన్య త్రిరామచంద్రస్య అపాంగసుధాతరం  
 గైఃకటాక్షామృతలహరీభిః అభిషిక్తోపి పునరుక్తరాజ్యాభిషేకః పు  
 నర్విరచితసామ్రాజ్యంగమూర్ధాభిషేకః, త్రిరామేణ కరుణాకటా  
 క్షావలూకనపూర్వకం లంకారాజ్యేభిషిక్తఇత్యర్థః, సకలవిస్మయభా  
 భాజనతయా సమగృవిశ్వాసపాత్రతయా || ౩౪ || సమావిస్రంభవిశ్వాసా  
 విత్యమరః, అపరస్సుగ్రీవఇవస్థితస్సన్నిత్యతేప్రితా, అఖిలంసమగ్రంద  
 శగ్రీవబలం రామశక్తిం సేన్యంవా || ౩౫ || బలంసేన్యంబలంధౌల్యం బ  
 లంశక్తిబలంసురఇతిశాశ్వతః, ఆవేద్య || \* || అవధ్యస్సర్వభూతా  
 నాంగంధర్వోరగరక్షసామ్ | రాజపుత్రదశగ్రీవోవరదానాత్పవ్యం  
 భువ ఇత్యాదినా విజ్ఞాప్యేత్యర్థః - సద్యః అవిలంబేనైవలంకాపుర  
 న్య సమాస్కందనాయ సమాక్రమణార్థం సేనాయా వానరసేన్యస్య  
 సముత్తరణమేతుం సముద్రోల్లంఘనసాధనం సేతుంవిధాతుంబంధుం  
 వారానిధినీరనిధిం || ౩౬ || ఆపస్త్రీభూమ్నివారావరీత్యమరః ఆరాధ  
 యప్రాథమ్య ఇత్యనేన ప్రకారేణసవినయం సప్రశ్రియం యథాత  
 థావనం త్రిరామంప్రతివిజ్ఞాపితవాక్ || ౩౭ || —|| ౩౮ || తతశ్శ్రీరామఃకి  
 మకాషీదిత్యత్రాహ || ౩౯ || అథవిభీషణవిజ్ఞాపనానంతరం, రామః  
 వారానిధింధ్యాన్వ పృసాదనార్థం చింతయన్, అంభోధిహృద  
 యే అంభోధితీరేశేతఇతితథోక్తస్సన్ + అధికరణేశేతే రిత్యప్రత్య  
 యః శయవాసవాసిష్ఠ్ కాలాదిత్యుక్ దధా శయనం ద్యౌరూపశయ

మౌఢిహృదయేశయః| వ్యానశేదభశయనంవేదిమివహతాశనః||౩౪  
౫|| తత్రచ కుశాస్తరణమధ్యమధ్యాసీనేదేవేరామభద్రేనియన్రిత ఇ  
వనియమవశాన్నిశాత్రయమపి నిధ్యానవతిప్రసాదం శాససాదయాద  
సాంపతిః ||౩౫||ప|| వ్యాపారయన్నధవిలాచనకోణమద్ధాకోపారుణం

నంవేదింపరిష్కృతభూమిమ్ ||౩౬|| వేదికపరిష్కృతాభూమిరిత్యమరః  
హతాశనః అగ్నిరివవ్యానశే తత్రాధిశిష్యఇత్యర్థః, ఉపమాలంకా  
రః, లేఖప్రార్థనావైధవ్యేపి ప్రకారాంతరేణ కార్యనిర్వాహ  
కత్వం శుచిత్వంచ ద్యోత్యతే, తథాచక్రరామాయణపచనమ్||౩౭|| ఏవ  
ముక్తఃకుశాస్త్రైకే తిరేచదనదీపః | సంవివేశతదారామో వేద్యా  
మివహతాశనఇతి ||౩౮||—|| తత్రేతి || తత్రలంభోధీతిరేచ కుశాస్తర  
ణమధ్యం దభశయనమధ్య ప్రదేశఇత్యర్థః ||౩౯|| అధిశిష్ఠే స్థానాం  
కర్మేతికర్తవ్యం అధ్యాసీనే అధిష్ఠితైవచసాన్వమినిరామభద్రేనియ  
మవశాత్ నిష్ఠాపారతంత్ర్యాత్ నియంత్రైనియమిత ఇవస్తుతస్తసకల  
నియంతృత్వాప్తస్య సతిథాత్వమితిభావః నిశాత్రయమపిత్సమృదునిశా  
స్వపీత్యర్థః, అత్యంతసంయోగే ద్విపీయానిధ్యాసంతి నిరరాధ్యాన  
తత్ప్రసత్వపి, యాదసాంజలంతూనాంపతిఃఇతి||౪౦|| తత్సాకర  
జలనిధియాదశపతిరపాంపతిర్యమరః, అతఏవప్రసాదమనుగ్రహమా  
భిముఖ్యమితి యావత్ శాససాదన ప్రాప్త, తథాచక్రరామాయ  
ణపచనమ్||౪౧|| తస్యరామస్యనుప్రసక్త కుశాస్త్రైకేషహితే | నియ  
మాదప్రమత్తస్య నిశాస్తిస్రోతిచక్రమితి ||౪౨||—|| తతశ్చస్త్రిరా  
మః కింకృతవానిత్యాహ || వ్యాపారయన్నితి || అథనిశాత్రయాపగ  
మానంతరం కోపారుణంమయా ప్రాప్తానాయాం కృతాయామపిమ  
త్సమధ్యాపరిజ్ఞానెన తూష్టింస్తద్భవావనైవాయమనాదృత్యతిష్ఠతీ  
తి సముత్పన్నకోపసంరక్తమిత్యర్థః విలోచనకోణంసైత్రాంచలం  
అబ్ధావ్యాపారయక్ ప్రసారయక్ కుటిలితః వక్రీకృతః భుక్కటి

కుటిలితఘ్రినుటినిటఙ్కః । ఆదాతుమైహతథమః పృథమోరఘూ  
ణాంపైతామహాపృథమసగ్గసమావనాయ ॥ ౩౬ ॥ X ॥ ఆదాయచదు  
రాపంచాపమారోపయతవిశిఖమనలశిఖమ్ ॥ ౩౭ ॥ ప ॥ సాధోవిమోక్తు  
ముదయుఙ్క్తునయావదేషపాథోనిధేదుపరిపావకరూపమస్త్రమ్ । సం  
తాపినీసయనవారిమిషేణతావన్తందాకినీకిముతవారుణమాలమ్బే ॥ ౩౮

భూభంగౌవిటంక ఇవయస్యసతథోక్తః (౧) రఘూణాం ప్రథమో  
త్రిరఘునాయకః, పితామహస్థాయం పైతామహాయః పృథమనగ్గః  
అస్సప్టిరిత్యథః ॥ \* ॥ అపవీవససజాదావితి బ్రహ్మాండపురాణ వ  
చనాతో తస్యసమావనాయసంతైపాయవిధ్వంసనాయేత్యథః ధనురా  
దాతుమైహతచచ్ఛలో వసన్తతిలకావృత్తమ్ ॥ ౩౬ ॥ — ॥ ఆదాయేతి ॥  
దురాపంపరేషాండుష్ప్రాపంచాపమాదాయచ అనలశిఖం విశిఖమౌ  
గ్నేయాస్త్రం ఆరోపయత అనుసంహితవాక్ ॥ ౩౭ ॥ — ॥ సాధయతి ॥ ప  
షః అయం నాథః రఘునాయకః, పాథోనిధేః జలనిధేః ॥ ౩౮ ॥ కబంధ ము  
దకంఘ్రాధిత్యమరః ఉపరిపావక రూపమస్త్రం ఆగ్నేయాస్త్రం యావ  
తో యదావిమోక్తుం నోదయుఙ్క్తుం నోదుక్రవాక్ తావత్తదానీమేవ  
మందాకినీవియద్ధంగానుతాపినీన్వప్రియతమస్య మహావిపత్తిస్సంప్రా  
ప్తేతి సంతాపవతీసతీ సయనవారిమిషేణనైత్రాంబువ్యాజేన వారుణం  
వరుణదేవతాకంఠలిలాస్త్రమాలమ్బే కిమున్నీకృతవతీకిం అత్రపతివి  
పత్తినిమిత్తకస్య మందాకినీబాష్పస్య బాష్పత్వమపహ్నుత్యవారు  
ణాస్త్రత్వేనోత్పైతా, తథా ఆగ్నేయాస్త్రప్రయోగ సంతాపయోః  
కార్యకారణయోః భిన్నదేశత్వాదసంగత్యలక్ష్యార్థః ॥ \* ॥ కార్యకార  
ణయోర్భిన్న దేశత్వేన్యాదసంగతి రితిలక్షణాత్, అయంచోక్తౌత్పై  
తావగతయతిసంకరః, వసన్తతిలకావృత్తమ్ ॥ ౩౮ ॥ — ॥

(౧) భువఃకుటిఃకాటిల్యంభుకుటిః + ఇహోహ్రస్వాజ్యోగాలవస్యే  
త్యూకారస్యహ్రస్వః । కృదికారాదక్రినఇతిజీవ ॥

ప॥ రుమావిశిఖముచ్చిఖంజహతి రాఘవేలాఘవాదజాయతరుజాయతశ్వ  
 పితనక్రచక్రాకులమ్ । రసాతలవల త్రిమి<sup>స</sup>స్తిమితకుమ్మికుమ్మినసప్రవిష్ట  
 గిరికందరంతరళమంతరంవారిధిః ॥౩౯॥ X ॥ తత్త్వణంచజలనిధిఃక్షుద్రాచ  
 యుగాంతానలస్య సహనోపిగరళదహనో వృణాంసాధాపిబాడబగాధా  
 రుమణి॥ రాఘవేశ్రోరామరుషోరోషేణఉచ్చిఖంఉద్ధతజ్వలంవిశిఖంబా  
 ణమాగ్నయాస్త్రమిత్యధః॥ని॥ఘృణిజ్వా<sup>ల</sup>లేఅపిశిఖాప్యవత్కబాణవిశి  
 ఖాభితిః<sup>మరః</sup> లాఘవాల్ హస్తలాఘవాల్ జహతిత్యజతిసతి+జహ  
 తే<sup>త్యవృత్తయః</sup> వారిధేః అంతరంమధ్యంకర్తృ ॥ని॥ అంతరంపరిధా  
 నియేహసీస్సవయాన్తరాత్తని, చిద్రేమధ్యేవకాశేచేతి వైజయంతీ రు  
 బాడివతాపః ॥ని॥ స్త్రీరుక్మజాహవతాపేత్యమరః+షిద్ధిదాదిభ్యో  
 ణ్ అథవాదుజెతి వేదనాభేదః తయా ఆయతాన్యతిదీర్ఘాణిశ్వసితా  
 నినిశ్శాన్సాయస్యతల్ । తథోక్తేన సక్రచక్రేణకుంభీరకాపరపర్యాయ  
 జలగ్రహవృత్తాహాకులం సంచలమ్ ॥ ని ॥ సక్రస్తుకుమ్మిర ఇత్యమ  
 రుజి రసాతలపాతాశేవలంతోవలమానాస్తిమయః శతయోజనవిస్తృత  
 కాయాః మినవిశేషాః యస్మిన్తత్రథోక్తమ్ ॥ని॥ రాజీవశ్శకుల స్తిమి  
 రివ్యమరః, అత్రవలతెరనుదాత్తతైష్ఠిపిచక్షిజోజిత్రరణనతస్యానిత్య  
 తిష్ఠాపనాత్పరస్తేపదప్రయోగః, అతవీవవలతెరాత్తనేపదమనిత్యం  
 జ్ఞాపనాదితివామనః వలలైవలతీతిచెతిభట్టవల్లశ్చ స్తిమితానిశ్చైష్ఠాః  
 కుమ్మినోజలకరిణః యస్మిన్తల్ కుమ్మినస్తేస్సర్పవిశేషైః ॥ని॥కుమ్మి  
 ఘసోలోహితాహారితివైజయంతీ, ప్రోక్షానిగిరికందరాణి మైనాకాదిప  
 ద్వతదిలానియస్మిన్ తత్తద్రాకంచ సల్ తరళంవిఘూణిత మజాయ  
 తజాతం, పృథ్వీవృత్తమ్ ౩౯॥ తత్క్షణమితి ॥ తత్క్షణంతస్మిన్క్షణ  
 అత్యంత సంయోగేద్వితీయా, ఆయంజలనిధిశ్చ వారినిధిరపి యుగాం  
 తానలస్య ప్రళయకాలాగ్నేః + కర్తృకర్తృణాంకృతీతికర్తృణవష్టి, ఏవ  
 ముత్తరప్రాణి దృష్టవ్యం, క్షంతాచసహశిలాపి +క్షమామ్ సహనే

వలెహస్యతితిక్షురపిభాగవత్త్యవరశోపరిశోష్యుస్తమోతరంగారఘ  
యంశరమయమప్రమేయంనిమిషమపినవిషేషే॥౪౦॥వశరణమధశరవ్య  
ధానిదానంజలనిధిరెషజగామరామమేవపరుషకులితపాతవేషకింవాజ  
లధరమధయతెనజీవలూకః ॥౪౧॥౫ ॥ ఆగత్యచానుపదముప్రదీకృతిర్నిర

త్యున్ గరళదహనోష్ణణాం నియతాత్మకుక్షినివాసస్య కాలక్షాతస్య  
స్థావీధస్థితశేషాశీవిషస్య విషజ్వలన పరితాపానాం వాసహనోమృత  
ణి, బాడబస్యబడదానలస్యయోగాధావలెహః నిరంతరదృఢతరా స్వా  
దనం గాధావలేపస్య ఇతిపాతే దృఢదాహగర్వః ॥౫॥ అవలేపస్తుగ  
ర్వేసాన్య లైపనెమాషణైపిచెతివిష్యః, తస్యసోఢాపి సహతేత్యున్ భా  
గవత్త్యవరశోఃజామదగ్న్యనిశితహరారస్య బ్రాహ్మణ్యస్సర్వవిషయం  
సహంధతావస్వనివాసస్పృథానా సమయెప్రయ కస్తేతిభావః, తితి  
క్షుః క్షాంతిశీలోపిక్షమతేస్సన్నం తాదుప్రళయః, అంగారమయమ  
గ్నిస్వరూపంఅంతః పరిశోషయంతమప్రమేయం అపరిచ్ఛేద్యానభా  
వం శరంతస్త్రాత్రమం, నిమిషంనిమేషమాత్రమపి కిముతచరకాలమి  
తిభావః, నవిషేషానచక్షమెస్వతాదుస్సహస్య తత్రాక్షికోపాదేతే  
న శ్రురామపేరితస్యాస్త్రస్య కిక్షుంతేతిభావః ॥౪౦॥ శరణమితి  
అథాసహనానంతరం ఏషజలనిధిః సముద్రః, శరవ్యధానిదానంశరజని  
తాత్యంతసంతాప కారణం ॥౫॥నిదానంతాద్విదికారణమిత్యమరః శ్రామం  
శ్రురామమేవ శరణంరక్షకమ్ ॥౫॥ శరణంగృహరక్షిత్రైరిత్యమరః జ  
గామప్రావ గమేలిఃట్, కుతపతదిత్యాశంక్య తత్రదృష్టాస్తమాహ  
॥పరుషేక్షి జీవలూకః స్థాణిసమూహః, పరుషకింవాజకులితపాతా  
యస్తాత్తం-జలశరం-మేఘమేననాథాయ నయాచలైకింజలమితి శేషః,  
యావతపవ్యసః, అతాస్తేతచచ్చరణ గతత్వంయ కమితిభావః,  
అథాడపయాచ్ఛాయామితిభావః, అథమేథాయతే రథాయానే  
యాచ్ఛానరీధయోరితి వచనాత్ దైధమ్యేణ దృష్టాంతాలంకారః

త్తురత్తురాశిజలరాశిర్విసితవేయోవిశేయోపజాతనతిభిర్నతిభిరభ్యస  
 స్థయేద్యమునందనమ్ ||౪౨||౧౧|| తదనుతదనుసంహితమమోఘమస్త్రంవై  
 ధాత్రంకుత్రచనవనచరధామనిమరు సీమనిసిపాత్యతాం సహ్యతేమ  
 యాసలి(లవి)లావ)ష్టమ్భసమ్భృత్యేవనలూవిదధాతు సేతుమిత్యభిదధా  
 వుష్పితాగ్నావృత్రమ్ ||౪౩||—|| అగత్యేతి || అగత్యేతరణప్రాప్యచ  
 అనుపదమనంతరం, ఉపవీకృతఃఉపాయనీకృతః చిరత్తురత్తురాశియో  
 ననతథా క్రస్పృ ||౪౪|| ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదే త్య  
 ముదో, విసితవేషః అనుద్ధతాకారః, విసయప్రహీధాత్యిత్యభ్యధా, వి  
 శేషేణఉపజాతాఉత్పన్నానతిఃస్తుతిర్యాసుతాఃతతాలోచితప్రసాద  
 సంపాదకస్తాత్రవిశిష్టాత్యభ్యధా తాదృశీభిఃనతిభిఃమస్కాతైః, ర  
 ఘునందన మభ్యనందయత్ అతాషయత్, ఉపాయనస్తుతినమస్కా  
 తైః త్రిరామస్య కోపోపశమంచకార, ప్రణిపాతప్రతికాఙ్కరణభో  
 కౌ మహాత్మనామితి న్యాయాదితిభావః అత్రనతిభిరితి బహువచనం  
 తానాంభక్తికృద్ధాతిశయపూర్వకత్వం ద్యోతయతితథావిధానామేవశ్రే  
 యస్కరత్వాత్ ||౪౫|| తథాచశ్మయః || భూయిష్టాంలైనమఉక్తింఐదే  
 మేతి ||౪౬||—|| తదన్నితి || తదనురఘునందనాభివృద్ధనానంతరం త  
 దనుసంహితం తెనత్రిరామేణ అనుసంహితం ధనుషియోజితం అమో  
 ఘమవ్యధాం వైధాత్రమస్త్రం బ్రహ్మస్త్రంవనదరాణామాభీరప్రము  
 ఖానాం పాపాత్తనూధామనివాసస్థానెకుత్రచనక స్తింశ్చిన్తయసీమ  
 నిమరుడేశే (౧)నిపాత్యతాం విస్మయతామ్-మయాసలిరావస్తంభాసలిం  
 (౧)అత్యసీమనీత్యస్య స్త్రీత్వేపి ధామనీత్యస్యనిత్యసపుంసోత్పత్తాన్  
 మానాధికరణ్యోపపత్తిరితికెచిత్ || అన్యేతునందనవశ్యమ్నపసీమసస్త్వ  
 లీరితి భారణప్రయోగాత్ దుగ్ధమేమాగ్ సీమ్నీతిజయదేవప్రయో  
 గాత్ తద్ధావృత్తీమమచిదండధర్మోధతిష్ఠన్నితి సాహిత్యరత్నాకరకా  
 ర్థరూపప్రయోగాద్ధ సీమకశబ్దస్య సపుంసకత్వమవ్యస్తీత్యాహుః

నామందమస్తమంతరధాత్ ॥౪౩॥ప॥ఆదిష్టారఘువుంగవేన హరయోష్య  
ష్టాసుదిక్షుక్షణాత్తైలోక్యాజ్ఞితమూలమధ్యశిఖరా ధ్వాత్రీధరాణా  
హర౯ । యోక్షిస్తేస్సలిలేనలేనజలధిర్యాతాపిజమ్బులతాం నిగ౯  
చ్చన్నచిరాయ నిర్ఘోర పయః పూరైపుపూరేపునః॥ ౪౪ ॥ ప॥

ప్రతిబంధః సహ్యలేమ్యష్యతేసంప్రతీదానీమేవసలఃసేతుంవిదధాత్తు  
విరచయతు ఇతితమభిదధానాభాషమాణః సాగరకృతిశేషః, మద్దంఘ  
ద్దంమద్దప్రకారం +॥ ప్రకారెగుణవదనస్యేతిద్విధా౯నః, కర్తృధారయ  
వద్భవాత్సుపౌలుక్, అంతరధాదంతహేతాఘాత ॥ ౪౩ ॥ — ॥

తశఃకింతత్రాహ ॥ ఆదిష్టాఇతి॥ హరయోవానరాః రఘువుంగవేనః  
దిష్టాస్సేషునిబంధనాథాం పర్వతానాహరతైశ్చాజ్ఞప్తాస్సంతః, ఆష్టా  
న్వపిదిక్షుష్ణితానితిశేషః, త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యం పాతాళమర్హ్య  
స్వలోకాకాఇత్యర్థః + చాతుర్వణ్యాదితావ్తాన్వభేష్యభ౯, త  
త్రామితాని సంగతానిమూలమధ్యశిఖరాణియేహంతానిత్యలికయో  
క్తిః,ధరంతీతిధరాఃపచాప్యచ్ఛాత్రాన్యధరాః-ధాత్రీధరాఃతా౯పర్వ  
తా౯క్షణాదాహర౯ఆనీతపంతః- తస్మిన్సంసలిలేక్షిస్త్రైయైఃధాత్రీధ  
రైఃజలధిఃజంచాలతా౯వచతామ్॥ని॥నిషద్వఃస్తుజలతాలఃవచోస్త్రీశా  
దకదఃమావిత్యమరి,యాతాఽనిర్ఘోరపయఃపూరైగిరిస్రవాహ్నేః  
॥ని॥ పృవాహోనిర్ఘోరోర్ఘోఇత్యమరి- అచిరాయశ్శ్రేష్ఠేన నిగ౯  
చ్చ౯ ఉపచయంప్రాప్నువ౯ స౯(౧)పునర్భూయోపిపుపూరేపూ

(౧) నిగ౯చ్చత్యదిరాయనిర్ఘోరపయః పూరైపుపూరేపునఃసతి ప్రా  
చీనపాతే నిర్ఘోరపయః పూరైనిగ౯చ్చతినిస్సరితీసతిజలధిరచిరాయ  
పునఃపుపూరేఇవస్వయః కర్తృణిత్ । ఆధాన్నిర్ఘోర పృవాహ  
ణామేవకర్తృత్వమ్ । యదాన్యక్రియమాణంతయత్కర్తృస్వయిమేవప్ర  
సిద్ధ్యతి । సుః సైస్సవగుడైవసాత్కర్తృకైకైతంతంబుడివనవనాదిహ  
సాకర్తృవ్యోతనాయక ర్తక ర్తరిలకాఃఇతివోధ్యమ్॥



అథజలధౌనిపెతురతిమూరనిపాతదళజలచర జీవజీవనదగద్ధ మహాషధ  
యఃస్ఫుటితధరావిరాజదహిపుజ్జవపూత్కరణక్షుభితగుహగృహాత్మిత  
మహాహరయోగిరయః॥౪౫॥ప|అలక్ష్మితమహిధరగ్రహణమస్ఫుటక్షేపణం  
విచిత్రస్ఫుటనంతతోవిరచితానలేనామనా|అబౌధిహరియూధపైరధిప  
రితః ÷ పూరక ర్థణలిట్ - అత్రాంబుధేఃపంకిలత్వనిర్మురపయఃపూర  
పూరితత్వానంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదనంబద్వేసంబంధరూపాతి  
శయోక్తిఃపూర్వోక్తయాసంస్పృశ్యతే శామాలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥౪౬॥  
— || అథేతి || అథానంతరం జలధౌ-అతిదూగనిపాతేన అతన్యం  
తవిప్రకృష్టదేశనిపాతేన సుమారావగాహననవాదశతాం విశీర్యమా  
ణానాం జలచరాణాం నక్రాదిజలజంతురూపాణాం జీవానాం ప్రాణి  
నాం జీవనదః పునరుజ్జీవకః గంధః ఆమోదోయాసాంతాస్తథోక్తాఃమ  
హాషధయః సంజీవిన్యాదిలతావిశేషాఃయేషుతేతథోక్తాఃతి బహువ్రీ  
హిః- స్ఫుటితానిపాతజన్యవేగేన దళితాయాధరాసముద్రాధార్థ భూ  
మిః తస్యాంవిరాజతాం ప్రకాశమానానాం అహిపుంగవానాం పాతా  
లవాసినాం మహాశిరాణాం పూతలరణైర్ముఖనిశ్శాన్వితమారుతైః  
క్షుభితాఃక్షోభంప్రాపితాః అతఏవ గుహగృహేభ్యః కందరమంది  
రాంతరాళైభ్యః ఉద్భితానిగతామహాహరయో మహాసింహయేషాం  
తేతథోక్తాగిరయః పర్వతానిపెతుః పతంతి స్త- అత్రపూర్వోత్తరవా  
త్యస్థయో రసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తౌన్యసంస్పృష్టిః॥౪౭॥—  
అలక్ష్మితేతి || తహాగిరినిపాతానంతరమిత్యధః- అలక్ష్మితం అదృష్టం  
మహిధరగ్రహణం పర్వతస్వీకరణం యస్మిన్కర్తృణితద్యధాభవతితథా  
తథా-అస్ఫుటక్షేపణంఅప్రకాశవిక్షేపణంయథాతథేత్యతిశయోక్తిః- త  
థావిచిత్రా ఆశ్చర్యకరీపటనాయస్థిత కర్తృణితద్యధాభవతితథా - అ  
మునానలేన్నాధిపయోధిపయోధావితివిభక్త్యధా వ్యయాభావః- విర  
చితః నిమిత్తః, మహాఅత్యాయతః సేతుః హరియూధపైః కపిశౌ

యోధి సేతు ర్హాభునోభుజఇవాభయం నిజః సూభువోలంభయన్ ॥  
౪౬॥౫॥ అన స్తరమంతర్దుఖాఇవవలీముఖాః ప్రబోధేనేవ సేతువధేనసం  
సారమివదు స్తరంతరంగిణీపతిమతీత్యనద్యవవప్రకాశంగిరీశంసువేలమ  
వలూకయంతోముహూరమిందన్నరమానస్తమ్ ॥౪౭॥ వలయితతటదెశైర్వా  
హినీనానివేశైరవిరళవనరేఖామధ్యమధ్యాస్తరామః కపికలకలశీర్ష

ప్రేః నిజతనూభువః స్వపుత్రికాయాస్సీతాయాః అభయంభయాభా  
వం+అథాభావేష్యయాభావః-లంభయన్ ప్రాపయన్ భువో ధూ  
దేవ్యాః భుజఇవేత్యత్ప్రేక్షా- అబోధిబుద్ధః + బుద్ధ్యతేకర్తృణి  
జ్ఞ- దీపజనెత్యాదినాశ్చైతాదేశః- పృథ్వీవృత్తమ్ ॥౪౬॥—॥ అన  
స్తరమితి ॥ అనుతరం సేతునిర్మాణానంతరం- అంతర్ముఖాః ఆత్మని  
ష్ఠాః యోగినఇవవలీముఖాః వానరాః ప్రబోధేన తత్వజ్ఞాననేవసేతు  
వధేన + ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతోచ్చత్వయః - సంసారం  
పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధరూపాం జననమరణ పరంపరారూపాం  
వా సంస్కృతిమివ - దుస్తరంతరీతుమశక్యమ్ ॥౪౭॥ ఈషడ్గురిత్యాదినా  
ఖల్పిత్యయః, తరంగిణీపతిసముద్రం- అతీత్యతీర్థానద్యస్తహనీ  
మేవప్రకాశంచక్షుగోఽచరంభాస్వరంచ ॥\*॥ తస్యభాసానర్వమిదం  
విభాతీతిశ్రుతిః. సువేలంసువేలాఖ్యంపర్వతంశోభనమయోదంచ॥ని॥  
వేలాబ్ధితీరాబ్ధివృద్ధోన్యకాలమయోదయోరపీతినానాధారత్నమాలా  
గిరీశంపర్వతశ్రేష్ఠం పరమేష్వరంచ- అవలూకయంతః పశ్యంతః సాక్షా  
తుకర్వంతశ్చముహుః పునఃపునఃపరమనిర్వాచ్యమానందంసంతోషం  
బ్రహ్మానందంచ అవిందన్ అలభంత- అనెకేవేయముపమాశ్లేషసంకీర్ణాః  
౪౭॥—॥ వలయితేతి ॥ రామఃవలయితతటదెశైర్వాహేష్ఠితసానుప్రద  
శైః వాహినీనాం కపిసేనానాం ॥ని॥ సేనానద్యోశ్చవాహినీతివైజయ  
స్త్రీ, నివేశైః శివరైః అవిరళానిసాంప్రాణివనరేఖామధ్యాని వనశ్రే  
ణ్యం తరాశానియన్యతంతథోక్తమ్ ॥ని॥ పక్షిఃశ్రేణీరేఖాస్తురాజ్ఞ

త్కృష్ణరామద్విరాస్తశ్చలితకుపితసింహత్రస్తవేలంసువేలమ్ ||౪౪||X|| త  
దన్మదశముఖౌపిశుకముఖాదితిలంఘితజలధమధిగతసువేలారామంరా  
మంనిశమ్యసమ్యగవగమనాయరఘునాయకబలమనుప్రహితయోర్విది  
త(వెష)విభీషణప్రేరణాకుపితకపిలొకనియన్త్రానితాస్తఖన్నయోర్వి  
పన్నాధారదాశరధివిమోచితప్రాణయోశ్శుకసారణయోర్వదనాత్పరి

యశ్చత్యమరః, కపికలకలైః వానరకోలాహలైః శీర్షమాణానాం విదీ  
ర్షమాణానాం కందరామందిరాణాం గుహాగృహాణామంతర్భగ్యప్రదే  
శః ||౫|| అంతర్భగ్యతథా ప్రా నైస్వీకారాథేపిదృశ్యతఇతివిశ్వః తత  
శ్చలితాకోలాహలానహిష్టుతయా నిగతాస్తథాకుపితాశ్చ యేసింహః  
స్తేభ్యః త్రస్తాఃభీతావలాః లక్షణయాతటవతీజం తవాయస్యతం  
సువేలమధ్యాస్తాధిష్ఠితవాక్ + అధిశిజ్ఞే స్థానాంకమేతి కర్తవ్యం  
మాలిన్సీవృత్తమ్ ||౪౫||—|| తదన్వితీ || తదనుసువేలాధిష్ఠానానంతరం  
దశముఖౌరావణోపి శుకముఖాత్ శుకాఖ్యప్రణిధివచనాత్ అతిలం  
ఘితజలధిం సేతుమాగ్గేణాతిక్రాంతవారిధిం అధిగతసువేలారామం  
అధిష్ఠితసువేలాచలౌద్యానం, రామనిశమ్యశ్శుతాన్వసమ్యగవగమ  
నాయ సమ్యక్పరిజ్ఞానాథం, రఘునాయకస్య జలమనుసేన్య ముద్ది  
శ్యప్రహితయోఃప్రేషితయోః తథావిదితం తద్వృత్తాస్తజ్ఞానమస్యాస్తీ  
తి విదితః + అశేతద్యచ్ఛత్యయః, నచాసౌవిభీషణశ్చ(౧)తస్యప్రే  
రణయా రావణప్రేషితావేతౌ గూఢపురుషౌ గృహ్నిధ్యమితిచోదన  
యాకుపితస్య కుగ్రద్ధస్యకపిలొకస్య వానరనివహస్య నియంత్రణైవత  
త్రౌత్రతబంధనైవత్యథః - నితాస్తఖన్నయోః అత్యన్తఖేదమాపన్న  
యోః, తతఃవిపన్నాధారేణ ఆర్తరక్షకేణ దాశరధినా విమోచితప్రా  
ణయోః హసనోద్యతకపిభిఃత్యాజితజీవనయోః శుకసారణయోః గూ  
ఢపురుషయోః వచనాత్ వానరబలం సమ్యగ్దృష్ట్యా నిబంధముక్తౌ

(౧) విదితవేషవిభీషణతిప్రాచీనపాతెల్యౌతద్యజంతత్వంనకల్పమ్ ||

సాదముదగ్రిమాసాద్యప్రత్యేకశస్త్రదావేద్యమానాప్రవర్థమానసమర  
సన్నాహమతీకా ప్లవగసేనాధిపతీనతిధీరతయాసావధీరణమవేక్షమా  
ణః ప్రతిపక్షబలప్రశంసినాపుభావపుష్పపెక్షమాణశ్శామూల ప్రభృతి  
భిఃప్రణిధిభిరప్యవగతాశేషవృత్తాంతతాంతస్సుచిరమనుచింతయన్నన్తికా  
సీఘ్రమతిశినయప్రహ్వంవిద్యుజ్జహ్వముపహ్వరేకిమప్యభిభూయసౌధాద  
వతతార ||౪౯||X||తత్త్వణంసక్షణదాచరొపినిదేశాన్నిశాచరవతేదాశ

పునరావామాగతావిత్యేవం భూతవాక్యాల్ ఉదగ్రిమున్నతం ప్రా  
సాదం హర్షమాసాద్య అధిదుష్టా, ప్రత్యేకశః భాగశఃతాభ్యాంశక  
సారణాభ్యాం ఆవేద్యమానాన్ జ్ఞాప్యమానాన్, ప్రవర్థమానావృ  
ద్ధిం ప్రాప్నువానానమరసన్నాహమతిః యద్ధసన్నాహౌ బుద్ధిరైస్  
షాంతాన్ ప్లవగసేనాధిపతీన్ సుగ్రివాంగదాదీసేనానాయకాన్, అ  
తిధీరతయా అత్యంతగంభీరతయా మౌతునాసావధీరణం సావజ్ఞం అవే  
క్షమాణః అవలూకమానః తథాప్రతిపక్షవ్యబలప్రశంసినా శత్రుసేన్య  
స్తావకౌపుభావపిశుకసారణౌచ ఉపేక్షమాణః ||౫|| రిపూణౌంప్రతికూ  
లానాం యద్ధాధ్వమభిభూవతామ్ | ఉభాభ్యాంసదృశంనామృతక్షుభ  
ప్రస్తవేస్తవమిత్యాదిన్యాగహామాణఇత్యర్థః, తథా శామూలప్ర  
భృతిభిఃప్రణిధిభిర్గూఢపురుషైరపి అవగతాశేష వృత్తాంతః జ్ఞాతాఖిల  
స్తేన్యప్రవృత్తిః ||౬|| వాతాప్రవృత్తిర్వృత్తాంతశ్రేణీమరః, అతఏవతాం  
తః ఖన్నః సుచిరమనల్పకాలం, అనుచింతయకవితద్విజయే కఉపా  
యోధవేదితి విచారయన్ అంతికాసీనం నికటవర్తినమతివినయ ప్ర  
హ్వం అత్యంతవినయేన నమ్రంవిద్యుజ్జహ్వంనామకంచింతహామాయా  
వినంరాక్షసంప్రతి, ఉపహ్వరేరహసి కిమపికించిద్వచనం, అభిభూయ  
మాయాకల్పితంరామశిరస్సధనుఃప్రదశ్యసీతాం ప్రలూభయేత్యేవం  
భూతం వాక్యముక్త్యేత్యర్థఃసౌధాదవతతారఅవరూఢవాన్ ||౪౯||—  
తత్క్షణమితి || తత్క్షణంత స్థితక్షణైఃసక్షణదాచరొవిద్యుజ్జహ్వోన్తి

రథశిరస్సశరంధనురపినిర్దాయమాయానుభావాదాహవానీత మిత్యభి  
 ధాయపునోనిధాయచ నిదాఘాతశయనుతాపినింవాసంతిమివవైద్యు  
 తానలశ్చరకాలవిరహవిహ్వలీకృతామాకులీచకారమైథిలీమ్ ||౧౦||౫||తత  
 సౌస్సుముగ్ధాప్రబుద్ధా వపునస్తథ్యమితి విచాఘృతదనాఽన్యంపద్య దేవయత  
 పతి దేవతా ||౧౦||ప || రక్షోఽరోధవసతింరజనీచరాణాంరక్షోఽరోధమపి

నిశాచరపతే నిదేశాల్ రావణాజ్ఞావశాద్దేతాః, మాయానుభావాల్  
 నిజమోహనశక్తిసామథ్యాల్ దాశరథేశ్రురామస్యశిరఃసశరంసబా  
 ణాధనుశ్చనిమామయప్రకల్ప్య, ఆహవాల్ యద్ధాల్ ఉనీతమితీత  
 మభిధాయఉక్తావ, పురఃసీతాయా అగ్రేనిధాయ నిక్షిప్యచ నిదాఘే  
 నఘమాతశయేన గ్రీష్మకాలప్రయక్తోష్ణాధిక్యేన సంతాపినిం పరిత  
 ప్యమానాం ||ని|| నిదాఘాగ్రీష్మకాలేస్యాదుష్టస్వేదాంబునోరపీతివి  
 శ్వః, వాసంతిమాధవీలతాం ||ని|| వాసంతిమాధవీలతేత్యమరః, వైద్యు  
 తానలశ్చవైత్యుపమా, చిరకాలవిరహేణ బహుకాలవియోగేన విహ్వ  
 లీకృతాం మైథిలీమాకులీచకార ఆకులీకృతవాన్, తదెతన్నఖవ్రణోప  
 రిముసలాఘాతప్రాయుచండభానుసంతప్తాయదవానలవేష్టన రూపం  
 చాఘాదితిభావః ||౧౦||—|| తతేతతి || తతస్తదనీస్తరం పతిదేవతాప  
 తివ్రతాసామైథిలీ, ముగ్ధామూర్ఖితాపునః ప్రబుద్ధాబోధం ప్రాప్తా  
 చసతీ, అనాగ్యంమాయికం తత్సధనుశ్శిరఃతదన్యథాథమితి విచా  
 ర్యజ్ఞాత్వా పర్యదేవయతవ్యలాపీల్ ||ని|| విలాపఃపరిదేవనమిత్యమరః ||  
 ౧౦||—|| తత్ప్రకారమేవాహ || రక్షేతతి || రక్షసారావణస్య అవ  
 రోధవసతిం అంతఃపురాపస్తానం అత్యస్తదురవస్థాపాదినీమిత్యథః ||  
 ని|| శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చైత్యమరః రజనీచర్యశ్చరజనీచరాశ్చతేషాం  
 అతిథయంకరాణామితిభావః + పుమాన్ప్రియైశ్చైకశేషః రక్షయా  
 గుప్తాయః ఉపరోధోనిబంధః తమపి రావణస్య త్రిలోకకంటకస్య  
 భర్తృనంతేజనంచేతిసర్వం యస్యశ్రురామస్య ఉపలంభధియోప్రా

రావణభర్తృనచ|సర్వంసహాయమపలభ్యధియాసవీపంసర్వంసహభి-  
వతిజీవతిహస్తసీతా||౫౨||౫|| ఇత్యేవమత్యాహితమత్యాసమేతామేతాం-  
సద్వస్సమాసాద్యోసఖివైదేహిదేహిమేవచోమమవచోవిధేహికథమి-  
యందీనాదశాదశాననకృతామాయాహిసేయంమాయాహిమనసివైభవ్య

ప్యాశయాసహమృప్యామి, పహమషణేలటస్తజ్ సః శ్రీరామః  
ఏవమిత్థంధూతః భిన్నశీయోబాతఇత్యథః అథాపిసర్వం సహితఇ-  
తీసర్వం సహహేసర్వం సహేవసుమతి ||ని|| సర్వంసహససుమతీత్య-  
మరః భాతీతిభవతి హేభవతిపూజ్యే||౫౩|| భారేడకవతురత్యాణాదికో-  
డనతుప్రత్యయః ఉగితశ్చేతిజీవసీతాస్వయమిత్యథఃజీవతిప్రాణాక-  
ధారయతి హంతపతద్దశానసమకాలమేవ ప్రాణనిష్క్రమణేనభావ్యం,  
తథానభూతమిత్యత్వంతవిరోధఇత్యథః సర్వంసహయాః సర్వసాక్షి-  
త్వాన్నిజమాతృత్వాచ్చ తాంసంబోధ్యఇత్థవిలాపాయ క్రపవేతిభావః  
అత్ర పూర్వోత్తరవాక్యస్థయో రనుప్రాసయమకవిశేషయోస్సంస్ప-  
ష్టిః ||౫౪||—|| ఇతీతి || ఇత్యేవమక్రవకారేణ, అత్యాహితమత్యా-  
విభీతబుద్ధాయవాప్రత్యాహితేజీవితానపెక్షివ్యాపారయా మతిస్త-  
యా సమేతాం తాదృగ్బుద్ధిమతీమిత్యథః ||ని|| అత్యాహితంమహాభీ-  
తిః కర్తజీవానపెక్షిచేత్తిమరః, ఏతాంసీతాంసద్యః అవిలంబేనైవ అ-  
న్యథామహాననథాస్సందీతిభావః, ఆసాద్యసన్నిధాయహేసఖిప్రీయ-  
||౫౫|| సఖ్యశిశీతిభావాయామితిజీవ, హేవైదేహిమైథిలిమేమహ్యం  
వచః దేహిమాంప్రతివదనేవీత్యథః తథామమమేవచః మయావక్ష్య-  
మాణం వాక్యమిత్యథః విధేహికురుమదీయవచనశ్రుత్వా సమాహి-  
తమనస్కాభవేత్యథః, కింతద్వచఇత్యతలహ, ఇయంపర్తమాన దీ-  
నాదశావ్యామోహావస్థాకథం కుతః న కథమీత్యథః, కింతుసేయం  
శిరోధనురాద్యాహారణక్రియాదశాననైవ మహామాయావినా రావణ-  
నకృతాప్రయుక్తామాయాహిని త్రుభుబువీతస్సర్వంవిబుధ్యోవ్యోవ్యథః

చమ్పరామాయణ-సవ్యాఖ్యానే

మఖలజగతిధుర్యభుజబలాభిరామేరామేపీకిమిదమనార్యంవిచార్యమి  
తిభాషమాణాసవినాసారనిష్ఠ్యందిసీకాదమ్బినీవఘర్తౌద్వేగినీంకేకినీం  
నరమాదిరమాశ్వాసయామాస ॥౫౩॥ప॥ అధనిగదితనీతింముఖ్యముంచె  
తిసీతామవిరతరణకండరాభీషణోరావణోయమ్ । మనసినబహుమే  
నిమంత్రిణంమాల్యవస్తం దివిపరమమరీణాంమండలంమాల్యవస్తమ్ ॥

హిరవధారణేఅతఃమఘసీవైభుర్యంప్రైక్ష్యం- మాయాహిమాప్రాప్ను  
హి- కుతఃఅఖలజగతిధుర్యంనకలలూకధురంధరం ॥+॥ ధురోయద్ధకావి  
తేయతప్రేత్యయః, యద్భుజబలం బాహుపరాక్రమః తేన అభిరామే  
కమనీయేరామే అనార్యంతుచ్ఛమిదమేతత్ శిరశ్చేదాదికృత్యవిచా  
ర్యంకింవిచారయితుంయోగ్యం కింనవిచార్యమేవేత్యథాకాత్యంతబిరుద్ధ  
త్వాదితిభాషః ఇత్యనెనప్రకారేణ భాషమాణాసరమావిభీషణపత్నీన  
వినాసారనిష్ఠ్యందిసీ ప్రత్యగ్జలధారావషిణీకాదంబినీమేఘమాలా  
॥ని॥కాదంబినీమేఘమాలత్యమరః, ఘమోద్వేగినీం గ్రీష్టోష్ణపరిక్లి  
ష్టాం॥ని॥ఉద్వేగస్తిమితేక్లేశే భయేమందరగామినీతి శబ్దాణాం, కే  
కినీమిశ మయూతీభిశ్చవిరమాశ్వాసయామాస ఉపలలితవతీ ॥ ఉజ్జీ  
వితవతీత్యథః ॥౫౩॥—॥ అథేతి ॥ అథమాయాప్రయోగానంతరం అ  
విరతరణకండ్రాబహుతరసమరాభినివేశేన భీషణః సంద్యాదిత్వా  
ల్లుకి, ఆయంరావణస్సీతాం త్రిరామపత్నీంపరమపతివ్రతాం, ముంచ  
ముంచఅభీత్యైనత్యజ+అభీత్యైద్విభాషః- అన్యథామహాననభోభ  
విష్యతీతిభాషః ఇత్యేవనిగదితనీతింఉక్తనీతి వచనంమాల్యవస్తం మో  
ల్యనన్నామానంమంత్రిణం, మనసిబహుగురుయథాతథాన మేనేనబుధ్య  
తేస్త- కింతుదివిన్వృత ॥ని॥ ద్యౌస్సర్వగఃసభసోరఙీతివిశ్వః, మా  
లైవమాల్యమ్ ॥+॥ చాతుర్వణ్యోదిత్వాత్సాన్వధౌష్యఽతిశీరసాన్వ  
మి, తద్వంతం పరణపుష్పస్రగలంకృతమిత్యథః- అమరీణాంమండ  
లం పరంసురీసుందరీనికరమేన ॥ని॥ మండలంత్రిప్విత్యమరః, బహు

౫౪॥౫॥ అథ రామోపి కామోచితవేషవిభీషణామాత్యవదితరక్షోనగర  
క్షోదంతోహృదంతోపజాతసమరసంరంభధీరమ్బుధిమేఖలాలజ్కార  
మణాలజ్కాయాః ప్రాధ్వానరస్థాయప్రహస్తాయపర్యస్తాహితప్రా  
ణానిలంబీలందక్షిణద్వాపరక్షిణోరహోదరమహాపాశ్వయోర్యక్షిత్ర  
మేనసీతామవరిత్యజ్య త్రిరామేణరణే నిహతస్సృగ స్వగళంగంతు  
మైచ్చదిత్యథః, అనుప్రాసయమకయోస్సంస్పృష్టిః మాల్వీనృత్తమ్  
౫౫॥౬॥ అథేతి ॥ అథానంతరంరామోపి కామోచితవేషా ఇచ్చాస  
దృశ వెషధారిణః విహితవక్షిభూమికాత్యథః తథాభూతైభ్యః వి  
భీషణామాత్యైభ్యః, అనలాదివిభీషణమంత్రైభ్యః విదితః విజ్ఞాతః రక్షో  
నగరస్య రావణరాజధాన్యాః బజ్రాయాఃరక్షోదంతోరక్షామార్తా  
యేనసతథోక్తః ॥ \* ॥ తథాచత్రిరామాయణే త్రిరామంప్రతివి  
భీషణవచనమ్ ॥\*॥ అనలశ్వరభజ్జేవ సంపాక్షిఃప్రభుసస్తథా । గ  
తావలజ్కాంమమామాత్యాః పురింపునరిహగతాః ॥ భూతావశకునయ  
స్సర్వే ప్రవిష్టాశ్చరిపోబలమిత్యాది, అతవపహృదంతేహృత్ప్రదేశే  
ఉపజాతాసమరే సంరంభధీః శోపబుద్ధిర్యస్య సతథోక్తస్సృగ ॥నీ॥సం  
రంభస్సంభ్రమేకోవేత్తత్యమరశేషః-అంబుధిమేఖలాలంకారమణాః భూ  
తధాతీభూషణాయమానాయాత్యథః ॥ని॥ భూతధాత్యైభ్యమేఖలే  
త్యమరః, బజ్రాయాఃప్రాధ్వానరే తిష్ఠతీతితథోక్తాయ ॥౬॥ సుపిన్ధ  
ఇతి కప్రత్యయః, ప్రహస్తాయప్రహస్తాఖ్యాయ రాక్షససేనాధిపతయే  
పర్యస్తాహితప్రాణానిలంబీరస్తశత్రుప్రాణవాయు శత్రుకులాంతకమి  
త్యథః నీలంతన్నమానంవాసరసేనాధిపతిం ప్రతినిధినిధాయైతి స  
ర్వత్రసంబధ్యతే, తథాదక్షిణద్వాపరం రక్షతత్తతి తదక్షిణోమ  
హోదరమహాపార్శ్వయోః విశ్వత్రయవిజయధారేయం త్రైలోక్యవిజ  
యధురూధరం తారేయం తారాతప్తయమంగదమ్ ॥+॥ స్త్రీభ్యోధగతి  
ధగుభ్యత్రాపిధ క్షేయాదేశః ప్రత్యగ్వానరపాలనంప్రతీచీ ద్వాపరసంశ



య విజయధారేయం తారేయం ప్రత్యద్వారపాలనాధిక్యతైపాకశాన  
 నజితైవరాకృమమిన తనూమస్తం హనూమస్తమస్తన్యూహవిహి  
 తరక్షాయవిరూపాక్షాయచరక్షసేరక్షః స్లవగముక్షాధిపతీన్నృతినిర్దీక్ష  
 విధాయవిధాయచసజ్యంధనురనుజేన సమంసమీకాభిముఖన దశముఖ  
 న గుప్తముత్తరంగోపురముత్తరంగోబలైరుపయరౌధ ||౫౫||ప|| అత్యా  
 కులంహరిబలైరవలూక్యలజ్జాండ్రాగ్శైమదశకంధరకింకరేషుః  
 రక్షతైస్తవ్విరత మస్తకరాజధాన్యా ముద్ధాటితాభి రుదధావికవాటి  
 క్షణ మధికరొతితితదధిక్యతైకరొతేకిప్తపాకశానసజితైఃద్రజితైఃస  
 ప్రమ్యంతపారేతు - అధిక్యతైనియోజితైః కృధాతొక ర్థశక్తప్రత్య  
 యఃపాకశానసజతివిషయేఽత్యర్థఃతనూమంతంమూతి మంతంపరాక్ర  
 మమివస్థితమిత్యుత్పేక్షా హనూమంతం తథాంతరూప్యశా మ  
 ధ్యగుల్మవిహితరక్షాయకృతసంరక్షణాయ విరూపాక్షాయరాక్షససేనా  
 ధిపతయేచ రక్షఃస్లవగముక్షాధిపతీ విభీషణసుగ్రీవజాంబవతః స్లవ  
 గముక్షేత్యత్ర + ఋత్యక ఇతిసాంహితః ప్రకృతిభావఃప్రశినిర్దీక్షప్ర  
 తిభటానివిధాయకృత్వా నియుజ్యేత్యర్థః । తథాధనుశ్చసజ్యమారోపి  
 త గుణవిధాయకృత్వా అనుజేనసమంలక్షణేన సహబలైరావనరస్తే  
 న్యైః ఉత్తరంగస్సముద్భటస్సై సమీకాభిముఖన సమరొస్తుఖన ద  
 శముఖన గుప్తంరక్షితము తరం ఉత్తరదిగవస్థితం గోపురంపురద్వారం  
 ఉపయరౌధఅరాత్సిత్ దణ్డిస్త || ౫౫ ||—|| అతీతి || హరిబలైరావ  
 నరస్తేన్యైః అత్యాకులమత్యంత సఙ్కలం లజ్జామవలూక్య దశకం  
 ధరికింకరేషు రావణభృత్యేషు దత్తాగ్శైమసంఘటిదకవాతైషువాన  
 రాణాణామంతఃప్రవేశనిరొధాధంకవాటాచ్ఛాదితద్వా రేషుసన్ని  
 త్యర్థః || ౫౬ || కవాటమరంతుల్య ఇత్యమరః - అంతకరాజధాన్యాం  
 యమపుర్యాం, కవాటికాభిః కవాటైః కర్తృభిః + గౌరాదిత్యా  
 త్ జీప్ అతపవోక్తను మరకోశే ||\* || స్త్రీస్యాత్కాచి స్తుణాశ్వా

కాభిః ||౫౬||X|| తత్క్షణంలక్షణాగ్రజస్సుగ్రీవేణ సహసువేలాచలకూటమధిరూఢస్త్రికూటావనీధరమాదామణిం సింహశబ్దీవకమలకణిం

దిర్వివక్షాపదయే యదీతి|అచాహుశ్య పృథితిః పృయోజనంతతః సాన్వరైకః కేణిజిహ్వాసంస్యం ఆసమంతాద్రక్షంతీత్యారక్షకైః దాన్వరపాలకైః + ణ్వల్పచామితి కథారిణ్యుల్ ఆరక్షిక్వైరితిపాతే ఆరక్షాపృయోజనమౌషామారక్షిక్వైః + పృయోజనమితిత్, త్వరితంశిఖ్రిం ||౫౭|| జన్మభగ్నిశ్శుక్లంత్వరిత మిత్యమరః, ఉద్ధూటితాభిర్విఘటితాభిః ఉదభావి ఉద్భూతం + భువోభావేలుక్చిణ్ భావకర్తృణోరితిచిణ్ సమనంతరమేవ మహారణిపత్యపునరాగంత్యాణాం రాక్షసానామత్రపీకమేవ దాన్వరంచేత్ మహానంకటంభవిష్యతీతి ధియామదాన్వరపాలకాఃసర్వాణ్యపి దాన్వరాణిశ్శుమ్భూటితకవాటానిచకుగ్రిత్యథః రాక్షసానాంపాపిష్ఠానాం యమపురప్రవేశనైయత్యాదిభిభావః, మృత్యుస్తేమామతి సన్నిహిలోభూదితి ఫలితాథః లోకతావదక్షైః సర్వరక్షణాభిం కేవలంవృథావ్యాప్రియలై ఫలితవ్యస్వవిపత్త్యాదికం తావదశ్యకతయాస్వయమేవ భవతి నచైతజ్ఞానంత్యహామూఢాః పశవఇనశోద్యాఇతి తాత్పర్యాథః సంయమనీకవాటాద్ధూటనాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తైరితయోక్తిః, వసంతతిలకావృత్తమ్ ||౫౮||—||తల్క్షణమితి || తల్క్షణంతస్త్విక్షణేలక్షణాగ్రజః క్రింరామః సుగ్రీవేణ సహ ఉపలక్షణమేతత్ సర్వైరపివానరైస్సహేత్యథః, సుపలాచలకూటం సువేలాఖ్యగిరిశిఖరమధిరూఢోద్ధిష్ఠితస్సక్, త్రికూటఇత్యవసీధరః పర్వతః రాజాదగమ్యతే, తస్యచూడామణిం శిరారత్నంత్రికూటాచలశిరోభూషణాయమానామిత్యథః, రూపకాలంకారః, సింహశబ్దీవఇత్యప్రాదశబ్దీపెహ ప్రసిద్ధోయోద్వీపః అంతరిపం ||౫౯|| ద్వీపోస్త్రియామంతరిపమిత్యమరః + ద్విగతాఽవాన్స్త్రిన్నితి ద్వీపఇతివిగ్రహః సుఘ్నపేతి సమాసః ఋక్సూరిత్యాదినాసమాసాంతా

అనిమాణకౌశలీం విశ్వకర్షణోనివేశదరీం నిశాచరహరీణామనవర  
తబంధీకృతామగపురంధ్రీబాష్పనదీమాకృతోపవనసీమాస్తరాం నిరంత  
రసేవాసమాగతదిక్పాలకులమాతంగ మదామ్బుపజ్జ్వల బాహ్యంగ  
ణోత్సంగాంబజామనవలూకమానస్త్రచైకస్త్రసమున్నతం సౌధ

కారః ద్వ్యంతరుపకేభ్యోపతడితీకారాదేశః, నవీవకమలంతస్యక  
ణికాంబీజకోశికాం పరమశోభావహతయా తస్యధ్వవర్తినీమిత్సర్థః  
అత్రైకదేశవర్త్యశిష్టపరంపరితరూపకం విశ్వకర్షణోగీర్వాణశిల్పినః  
||ని|| విశ్వకర్షణోదినకరేతథాగీర్వాణశిల్పినీతి వైజయంతీ, నిమాణ  
కౌశలీంరచనాచాతుర్యం విశ్వకర్షణాయావత్స్వకౌశలం నిమిత్తామి  
త్యధః, అత్రకౌశలతత్కార్యయోభ్యేదేవ్యభేదోక్తేరతిశయోక్తిః ఏ  
తేనాస్య సాధారణశిల్పసౌష్ఠవసంపన్నత్వం సూచ్యతే, నిశాచరాః  
రాక్షసాః తపవహరయః సీంహఃలేషాం నివేశదరీం నియత నివాసగు  
హమితీర్హాపకం, అనవగతంనిరంతరం బంధీకృతాడవగ్రహీకృతాయా  
అమరపురంభ్యః సురభుండర్యః తాసాంబాష్పైర్నైత్రాంబుభిః ||\*||  
బాష్పైనేత్రాంబుభూభయోరిత్యభిధానాత్, నద్యేవమాతాయేషాం  
తాని నదీమాతృకాణినద్యంబుజీవనదేశభూతానీత్యధః ||ని|| దేశోన  
ద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్నప్రీహిపాలితః, స్యాన్నదీమాతృకౌదేవ మా  
తృకశ్చ యథాకృమమిత్యవరః-తాన్యవనసీమాంతరాణిఉద్యానవన  
వృదేశాంతరాళాని యస్యాస్తాం, బంధీకృతసురసుందరీదాష్పాంబు  
ప్రవాహపరిపూరితోద్యానవనమధ్యప్రదేశామిత్సర్థః, అత్రాసంబం  
ధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః, నిరంతరమనవరతం సేవాధణం రావ  
ణోపాసనాధణం సమాగతస్య సంప్రాప్తస్యదిక్పాలకులస్య ఇంద్రా  
దిదిగీశ్వరసంఘస్య యేమాతంగాః విరావతాదిమత్తగజాఃలేషాంమ  
దాంబునాపంకిలః పంకవాణబాహ్యంగణోత్సంగోబహిర్భవచత్వరప్ర  
దేశో యస్యాస్తామితి పూర్వవదతిశయోక్తిః ||ని|| ఉత్సంగోముక్తసం

మధివసన్తం సన్తమసమివస దేహబంధమంతికచరదస్తవిమలముక్తా  
 తపత్రనిధాత్మతారకణవిభావరిపతినేవసేవ్యమానం వైమానికవధూ  
 విధూయమానధవతచామరద్వంద్వశోభితమభితత్పలితమందాకినీ పరి  
 వాహ్యమిన్ద్రాంజనాచలమఖిలజగద్విజయవర్ణావళిమతి నిర్ణాయకై ర  
 యోగైశ్చమూర్ఖద్వైతైశ్చి చేత్యత్పలమాలాయాం ॥౫॥ పంశీరేత్యత్ప  
 పిత్తాధితాన్తత్పథీయఇలవ్ బాహ్యేత్యత్ బహిర్దేవపంచజనే  
 భ్యశ్చేతి వక్తవ్యాత్ పవ్యక్ లక్ష్మమవలూకమానః అవేక్షమాణః  
 తత్తలక్ష్మయాంచ సకత్తమికస్తస్మదేశై సమున్నతమత్యన్న  
 తం సౌధంప్రాసాదమిత్యథః + ఉపాన్వేద్యజ్వనవతికర్తవ్యం అధి  
 వసంతం అధితిష్ఠంతం సదేహబంధంమూర్తిమత్ సంతసమసంవివస్వ  
 గంధకారమివస్థితమిత్త్యత్ప్రేక్షా ॥౬॥ ధ్యాంతేగాధేంధతమసం క్షీణ  
 వతఃపంథమః! విషన్సంతమసమిత్యమరః దేహబద్ధమితిపారేగృహీత  
 శరీరమిత్యథః + వాహితాగ్నాద్విషితి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః ఆ  
 హితాగ్నాద్విరాకృతిగణిఅంతికచరేణపార్శ్వవర్తినాఉదస్తముత్క్షి  
 ప్తయద్విమలముక్తతపత్రంస్వచ్ఛతరమాక్తిక చ్ఛత్రంతన్నిధాత్త  
 ద్వాన్వజాత్ ॥౭॥ ష్యాజ్ఞేనిభోనాసదృశేత్రిషన్వభోవాచ్యలింగణావిత  
 నానాథరత్నమాలా సతారకేణ అశ్విన్యాదినక్షత్రయుక్తేన విభావ  
 రి పతినాచంద్రేణ సేవ్యమానముపాస్యమానమివేతిసాపహ్నవోత్ప్రే  
 క్షా, విమానేన చరంతితివైమానికాః దేవాః ॥౮॥ చరంతితక్ తేషాం  
 వధూభ్యాం రమణీభ్యాం విధూయమానం పాశ్వేద్వయేపి సంపీజ్య  
 మాసం యద్ధవతచామరద్వంద్వం పాండరవాలవ్యజనయగళం తేనకొ  
 భితం ప్రకాశమానం అతపీవ అభిరః ఉభయతః ఉభయపాశ్వేయో  
 రిత్యథః, చవితౌప్రసృతౌమందాకినీపరివాహకాగంగాప్రవాహకాయ  
 స్య తంతథోక్తమ్ ॥౯॥ జలౌచ్ఛాన్వసాః పరివాహావత్యమరః, అంజ  
 నాచఙ్గం కజ్జలశైలమివస్థితమిత్యధాతోపమాఉత్ప్రేక్షావామతథేచా

నేకసమీకాభిఘాతమగ్నభగైరావణవిమాణకులిశాగై రుత్కిణః  
విశాలవక్షఃస్థలఫలకమానీలతమాలసచ్చాయమాచ్చాదితాభి నవలోహే  
తపాటలపటమాపాటల సంధ్యారాగబంధురం కన్ధరమివదదశశదశకం  
ధరమ్ ||౫౭||౧|| కోపాదుత్పత్తితస్తదాహరివతిఃకోటిరముత్పాటితం చ

ల్ అఫలజగతాం సమస్తలూకానాంయా విజయవర్ణావళయః విజ  
యజ్ఞావకాక్షరవిన్యాసాః తస్తత్తినిర్ణాయకైః తాదృగ్భ్రాంతిజనకైరి  
త్యథాః అతఏవ భ్రాంతిమదలజ్కారః అనేకసమీకేషు అసంఖ్యాత  
రణేషు అభిఘాతైస్సంప్రహరైర్మగ్నాని సుదూరం ప్రవిష్టానిఅత  
ఏవభగ్నాని విదళితానియానివిరావణవిమాణ కులిశాగ్రాణి ఇంద్రగ  
జదంతవజ్రముఖానిలై రుత్కిణం విక్షిప్తం ఖచితంవిశాలం యదవక్ష  
స్థలం తత్ఫలకమివయస్యతం ఆనీలతమాలసచ్చాయం సమంతాద్విసీల  
తాపించుగుచ్చసమానకౌతిమభినవలోహితవత్ ప్రత్యగ్రహోణితవ  
ల్ పాటలః అరుణఃయఃపటానః ఆచ్ఛాదిశోవసితోయేనతంతథోక్తం  
||౧|| రుధిరాస్పగ్లోహితాన్రరక్తతజశోణితమిత్యమరః, అతఏవఆపా  
టలైవ అత్యంతారుణేన సంధ్యారాగేణ బంధురంసుందరమ్||౧|| బంధురం  
సుందరేనమృతత్యమరశేషః కంధరమంబుధధమివస్థితమితుప్రైక్షా  
ఉపమావా ||౧|| కంవారిణిచమూర్ధ్నిచేత్యమరః దశకంధరంరావణం  
దదశశ (౧) ||౫౭||—|| కోపాదితి || తదారావణదశశననమయే, హ  
రిపతిరావనరేశ్వరస్సుగ్రీవః కోపాత్తద్దశశన జనితామపాదైతాః ఉ  
త్పత్తితః రావణాధిష్ఠితసాధముద్దిశ్యేతిశేషః ||\* || హతంచరావణంయు  
ద్ధదశశనాదవధారయేతి శ్రురామాయణవచనాత్, శ్రురామసన్ని  
ధౌ సోప్తమథంసమథాయతుం సత్వరముత్థితత్యథాః నైర్మతనా  
యకస్యరక్షఃపతేఃరావణస్య ||౧|| నైర్మతాయాతురక్షసీఇత్యమరఃకోటి

(౧) కమిత్యుదకవాచకం మాంతావ్యయం । తస్యపచాద్యజంలైవధరశ  
ప్రేన పశ్చీనమానుః||కంధరతీతివిగ్రహేకర్తవ్యణిత్యణికంధారఇతిస్యాత్

కేనైర్భతనాయకస్యసుదృఢీచక్రేచవైభీషణమ్ | యుద్ధావతత్ప్రథమా  
వమానకుపితేనైతేనబుద్ధావతతామాయామన్య జగామకోమల గుణ  
గ్రామంసరామంపునః || ౫౦ || XII || తతావిరచితతత్సాహసోపాలంభవిధినా  
చాశరథినాసంమన్త్య మంత్రిభిస్సహసమాదిప్తస్సాధిష్ఠభుజశౌర్యశా

రంముకుటముత్పాటితంచకేరకృష్ణభువినిపాతయామాసేత్యర్థః \* || ఆ  
కృష్ణముకుటంచిత్రం పాతయితావతద్యువీతి త్రిరామాయణవచనం  
తథావైభీషణంచభీషణసంబంధినంకోటిరంసుదృఢీచక్రేసుష్టుదృఢీకృత  
వాక్ + అభూతతద్భావేద్విః రావణకోటిరవిభుటనేన విభీషణకోటిర  
సంఘటనంనిశ్చితంచకారేత్యర్థః | అత్రభవిష్యదథాత్వేపి సిద్ధవదను  
వాదామ్యాశాధాప్రయోగః, అథతత్ప్రథమావమానకుపితేనవీషణ  
ధమ్మఆద్యస్తత్ప్రథమః తావత్పర్యంతంకుత్రాపిభంగాభావాత్రైనానమా  
నేనఅవజ్ఞయాపేతునాకుపితేనక్రుద్ధేనైతేన రావణేన సహాయుద్ధావ  
ముష్టితలప్రహారైర్విచిత్రగతివిశేషేద్యుద్ధంకృతావతతః | అస్యరావణస్య  
మాయామానబలసమాశ్రయారంభంబుద్ధావజ్ఞాత్వాప్రసర్భయోపి  
కోమలగుణగ్రామంరమణీయనకలసద్గుణాభిరామం త్రిరామం జగ్మా  
మప్రాప | తథాచత్రిరామాయణం || \* || ఏతస్మిన్సంతరేరక్షో మాయా  
బలమథాత్తనః | ఆరబ్ధముపనంపెదే జ్ఞాత్వాతంవాసరాధిపః || ఉత్ప  
పాతతదాకాశం జితకాశేజితక్లమఇతి, అత్రాతివిస్తరేణవక్తవ్యాధా  
స్య సంక్షేపేణ కథనాత్సంక్షేపానామగుణః, లక్షణంతాక్రమ | శా  
దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ || ౫౦ || — || తతఇతి || తతస్తదనంతరంతస్య  
సుగ్రీవస్య యత్సాహసం రావణోపద్యత్పతనరూప మవిచారకృత్యం  
తస్యోపాలంభవిధిః నిందావచనరచనాసవిరచితఃకృతఃయైనసఃతథోక్త  
న || తథాచ త్రిరామాయణమ్ || \* || అనంత్ర్యమయాసాధాం తది  
దంసాహసంకృతమ్ | ఏవంసాహసయక్తాని నకుర్వంతిజనేశ్వరాఇతివి  
రచితే సుగ్రీవోపాలంభనేత్యర్థః || ని || యస్సనిందఉపాలంభఇత్యమ్

లహరిసంపదస్సలీలంసాలముల్లంఘ్య లజ్జాపప్రవిశ్యనిశ్చబ్ధాన్యశం  
సమీతిశశంసనిశిచరవతిమ్ ||౧౯||ప|| సోహంప్లవంగమపతేస్తనయస్తస్య  
చియనిశ్వాసగంధినిజహాలధిమండలస్య | కాలస్యదూషణఖరత్రిశిరో  
ముఖానాం పౌలస్త్యమాం రఘుపతేరవధేహిదూతమ్ || ౨౦ || ప ||

ఈ, దాశరథీనా త్రిరామేణకర్తృమంత్రిభిస్సుగ్రీవవిభీషణాద్య మా  
త్రైస్సహసంమంత్ర్యమాతప్రేషణస్య రాజధర్తృత్వాత్సమ్మగ్నిచాద్య  
సమాద్యుః ||౩|| గత్వాసోమ్యదాగ్రీవం బూహిమద్యదనాదివ మిత్యా  
దీనా ఆజ్ఞాః సాధిషేన బాధతరేణ భుజశౌర్యేణ బాహుపరాక్రమే  
ణ శాలితేభీక్షమితి తథోక్తః ||౪|| బహుళమాభీక్ష్య ఇతిణిః ౫ సోధి  
ష్టేత్యత్రాంతికబాధయోర్మైదసాధావితిసాధాదేశః పాలిసంధానం  
దశసలీలం సవిలాసంసోత్పతనపాటవమిత్యధః, సాలంప్రాకారముల్లం  
ఘ్యంతికగమ్య||౫|| ప్రాకారోవగణసాల్పిత్యమరఃలంకాంప్రవిశ్యని  
శ్చ్యంకీనభీకస్సక్, నృశంసంపాపినంతం నిశిచరవతింరావణం, ఇతి  
షష్ఠ్యమాణప్రాకారేణ శశంసడవాచ ||౧౯||— || తత్ప్రకారమేషా  
హ || సోహమిత్యాదిభిః పంచభిః తత్రాచోక్తస్తవీకస్యవాదూతఇ  
త్యాశంకాయామాహ, పౌలస్త్యసః ప్రఖిద్ధోహంత్యదీయ నిశ్వా  
సానాం తావకొచ్చావసానాంగంధః ఆమోదః సంబంధోవాస్యస్త్రీ  
తితథోక్తం, నిజవాలధిమండలం స్వకీయవాలవలయంయన్యతన్యహా  
లేనతావం నిబధ్యకతేనిక్షిప్తవత్యిత్యధః ||౫|| గద్దోగద్దకఅమోదేత  
శేసంబంధగర్వయోరితివిశ్వఃప్లవంగమపతేవానిసః తనయః, తథామాం  
దూషణఖరత్రిశిరసోముఖానిముఖ్యాయేషాం లేషాం రాక్షసానాం||  
ఛి||ముఖంతువద నేముఖ్యేతోత్త్రేదావరాభ్యుపాయయోతియాదవః, కా  
లస్య అంతకస్య ||౫|| కాలోడండధరశ్శార్దూలదేవోవైవస్వతోస్తక ఇ  
త్యమరః, రఘుపతే త్రిరామ స్యదూతమవధేహి జూసీహి నిజస్వరూ  
ప కథనాపదేశేన తదీయమమోద్ధాత్సమిత్యంకృతవానిత్యర్థః, వస్త

రక్షశపతేరఘవతేర్మయనంతృతీయ మానందనీయమితిహామనుషకశ  
తృణమౌజమిత్యశికసంభవమక్షిశమ్భోర్థంధాకినీమధుకరస్తుయథా  
మదాంధః || ౬౧ || కిచ్చ || ప || ఏకం హైహయసంభవాత్పరిభవాన్తాన్ద్రో  
తీయంపునదైత్యేన్ద్రావినయా తృతీయమపి మేతాతాహితాద్వైక్యతా

వృత్తిలకావృత్తమ్ || ౬౦ || — || రక్షశతి || హేరక్షశపతేరఘవపక్షే తృతి  
యం నయనం తృతీయనేత్ర రూపమిత్యథః, అతవీవ రూపకాల  
జ్ఞాంః, ఏతేన రామస్యాత్యస్తప్రేమాస్పదత్వం రావణస్యాతిరూ  
రాకృమత్వంచ నూచ్యతే కళత్రంభార్యాంపీతామ్ || ౬౧ || కళత్రంభా  
ణిభార్యయోరిత్యవః, ఆనందనీయమకృమణీయమితి మనుషే అవ  
బుధ్యసే హాతృవినాశ హేతుభూతేయమితి నజానాసీతి విషాదత్య  
థః || ౬౧ || హావిషాదశుగాతిః ప్రిత్య మః - కథమివమదేన అంధోవి  
వేకహూన్యః అతవీవ మందాకినీ మధుకరః వియద్ధంగానంచరణ శీలా  
భృంగః - తుశబ్దౌ వ్యవచ్ఛేదకః శమ్భోత్ప్రీతికస్య అశికసంభవం ల  
లాటస్థమ్ || ౬౧ || లలాటమశికంగోధరిత్యమరః అక్షితి గ్నాన్తకం నేత్రం  
అమ్భోజమితియథా మనుతేతద్వల్ సోప్యాత్తవినాశహేతుభూతమేత  
దితి నజానాసీత్యథః, మందాకినీగ్రహణం కనకకమలసంభవేన త  
త్సదృశలలాటనేత్రే అమ్భోజభాగ్నిజననాథమిత్యవగంతవ్యం, ఉప  
మాలజ్ఞాంః || వృత్తంచూర్వవత్ - వక్తవ్యాస్తరమపి విద్యతే ఇత్యా  
హ || కించెతి || ౬౦ || — || తదేవాహ || ఏకమితి || హేదైత్యేంద్రహై  
హయసంభవాత్ కార్తవీర్యకృతాత్పరిభవాత్, కారాగారనిక్షేపరూ  
పతిరస్కారాద్ధేతోః || ౬౧ || అనాదరః పరిభవః పరిభావ స్తిరస్కారయేత్య  
మరః ఏకంఘ్రితామహముఖం నంఘ్రిన్నం మత్కులనందనశ్చ పరిభవ  
స్సంప్రాప్త ఇతి లెజాహినమభూదిత్యథః - తథా అవినయాత్ లోక  
... ద్విషాదరూపత్వదీయదుర్నయాత్ ద్వితియముఖం నం (౧) త

(౧) దైత్యేంద్రబలింద్రవిషయే అవినయాత్ వీతక్రతదుర్నయాదిత్యన్య



శాఖ

సవ్యాఖ్యనైచమ్పరామాయణ

త్. ఇత్తంత్యచ్చరితైఃపితామహముఖాన్యైకంవినైవాభవంస్తచ్చైవంన  
విధహివాశనధయేదేయాత్వయామైధిలీ ||౬౨||ప|| కాబేరస్యచపుష్ప  
కస్యహరణం కైలాసవిక్షేపణందికాపలాకృమణంచజల్పసిముహుః కిం  
వాయతస్తావతా । వేషంస్సంయమినాంవిధాయవిజనే దేవీంననెజానకిం

ధామేమమతాలేనపిత్రావాలినాతహితాద్విరచితాద్వైకృతాల్వా  
లేననిబధ్యకక్షనిక్షేపణరూపాద్వికారాత్తృతీయమపిముఖంహ్లానంఇత్థ  
మనైసశక్తీకాలే త్వచ్చరితైస్తావకదుర్వాప్యఫారైః పితామహస్యచ  
తముఖాభస్య ముఖానివదనాని ఏకమేవవినాత్రీణిముఖానిహ్లానాన్య  
భవన్ బహుపురిత్యథః. తచ్చ తదప్యవశిష్టమేకం ముఖమిత్యథః  
ఏవముక్తరిత్యాహ్లానంనవిధేహి. ఏకమప్యితత్త్వవియామైధిలీవాశన  
ధయేదేయాదాతుంయోగ్యాతస్యభాతస్సుభమపి ముఖత్రయావశిష్టమ  
పిహ్లానభవిష్యతీత్యథః కూటస్థబ్రహ్మణోలజ్జావిముఖతాం విదధత  
స్తేద్ధిగ్ధివిరమితిభావఃఆత్రపితామహముఖత్రయహ్లానతాసంబంధే  
పితృబంధోకైరతిశయోక్తిః || శార్మాలవికీర్ణితంవృత్తమ్ ||౬౩||  
కాబేరస్యేతి || కుబేరస్వేదంకాబేరం ||x|| తస్యేదమిత్యే తస్యపు  
ష్పకస్య పుష్పకాఖ్యవిమానస్య హరణమపహరణంచ జ్యేష్ఠభ్రాత  
రం జితాన్వితదీయ పుష్పకహరణేన మహాపౌరుషం కృతమితిసోల్లుత  
నాక్తిః కైలాసవిక్షేపణం హరణివాస కైలాత్కాలనేనచ బాహుబలం  
త్వవిద్యతఇతిసావ్మిద్రోహకరణం తదధస్తాద్విరీయం బలంనిరూపిత  
వాససీతి మర్త్యాహ్లాతనాక్తిః దికాపలానామింద్రాదిదిజ్జర్యాదాపా  
లకానాం ఆకృమణం ఆస్కందనంచసాంకర్షణిరాసపూర్వకంఘాకం  
పరిపాలయతాం సాధూనామింద్రాదీనాంచాఫరాధకారణస్తవమరా  
త్తత్వం కిం వక్తవ్యమిత్యాతతాయితోన్వక్తిః, ముహుఃపునఃపునఃజల్ప  
సి కథయసితావతాపుష్పకాద్యాహరణాదినాకింవాయతశకితిః న కి  
మపీత్యథః కుతస్సంయమినాం సన్నాప్యసినాం వేషంకామాయదం

వెగాదాహరతాత్పర్యాద్యరచితపీఠవ్రతస్సాచితమ్ ||౬౩||కింబహునా  
 ||ప|| పూజౌపహారచనాయపురాపురారెళ్ళి న్నేమమూర్ధనుసస్ప  
 వశేషితం యత్ | దేవస్తదద్యకుతుకీదశమంశిరస్తేరామోబలింరచయి  
 తుంరణదేవతాయై ||౬౪||౫|| అనస్తరమరుంతుదాభాషణరోషణైసరావ  
 జ్ఞానశృహ్యతాం శృహ్యతామయమితిసరయమాదిప్రాసవలమ్మితభజ  
 డధారణరూపం నైవధ్యం విధాయస్వీకృత్య, కవటసన్నానీహేత్వై  
 త్యధః విజనెవనె నిజనారణ్యదేవీం పూజ్యాం జానకీం వెగాత్,  
 త్రిరామదశనే సద్యవీవ నిపాతాభవేదితి సముత్పన్నభయసంభ్ర  
 మాత్ ఆహరతాత్పర్యాద్యేదానీం పీఠవ్రతస్య పీఠధర్మస్య ఉచితమ  
 నురూపం రచితంకృతం సకలలొకశ్లాఘ్యం జానకీం త్రితామసుమ  
 త్తం చౌర్యేణాపహరతాత్పర్యా సమ్యక్పారంపం ప్రకటితమిత్యధః  
 వృత్తపూర్వవత్ ||౬౩||—|| నిగమయతి || కింబహునెతి బహుక్త్యా  
 కిమిత్యధః || పూజెతి || పురాపూర్వం పురారెళ్ళిరస్య పూజా  
 యాం ఉపహారచనాయ నైవేద్యకరణాథం సవసుమూర్ధనుశిర  
 స్సుచ్ఛిన్నేమ సత్సుయచ్ఛిరదశమమిత్యధః|అవశేషితభవశిష్టం కృ  
 తం, తత్తేదశమమిత్యధః, దేవః పీఠలక్ష్మ్యాద్యౌతనశీలః త్రిరామః  
 అద్యదానీంరణదేవతాయైగణశక్త్యై,బలింపూజౌపహారంరచయితుంక  
 తుం కుతుకీకౌతుకవాన్ సావరాధం నివేద్య పునర్జానక్యప్రదా  
 నేక్షిప్రమేవరామః త్వాం నిహనిష్యతీతిభావః ||ని|| బలిఃపూజౌపహా  
 రచ కరదైత్యాంతరేపిసఇతి నానాథారత్నమాలా, వసంతతిలకా  
 వృత్తమ్ ||౬౪||—|| అనంతరమితి || అనంతరమంగదవచనానంతరం,  
 అరుస్తుదతీత్యరుంతుదం మమస్పృక్ తేన భాషణేన హేతుసారో  
 షణేనరోషవతా+కర్తరిత్యుః-రావణేనఅయంవానరోశృహ్యతాం శృ  
 హ్యతామితి చాపలాద్విరుక్తిః- సంభ్రమేణ ప్రవృత్తిశ్చాపలమితి కా  
 శికా రోమేతిరెకాచ్చసంభ్రమఃఇత్యనేన ప్రకారేణసరయం సత్పర



ధాయుగపదమ్బుధిమాన్వీక్షాః ॥౬౬॥ వ॥ తతోమదపరిష్టవస్థవగపిర  
సాంరానిణక్షుణ్ణుభితోణవప్తకరపాణికోణాహతః । రవైరభిక్తైర  
తైర్ధుపరుకౌభతోహస్తరంతరంగితఃసామన సనితచంధుభిరుక్తామృతిః

వాసరౌశియుగవిగమేపశయేయుగపదేక వారమేవలంబుధి మాన్వీశి  
ఖాయథాచడదానలజ్వాలాఇవ॥౧॥ బేర్వస్తుబాడబొబడబానల ఇత్యమ  
రశ్మి ఇవప్రదాప్యభాశబ్దావిత్యాచార్య ఉండ్యనుశాసనమ్, సరయం  
పత్వీర్ధురౌశరపురంబజ్కం పరివపుః పరివెష్టయామాసుః ఉపకుక్షు  
నిత్యథాః- ఉపమాలక్ష్యార్థః ॥౬౬॥- తతఃపతి ॥ తతఃలంకోపరో

ధానంతరం, సమంతాద్రావస్సంరావః కోణాపాలజ్జలియావత్ ॥౧॥ ఆ  
రవారావసంరావేత్యమరః తస్యభావస్సాంరావిణం ॥౨॥ అభివిధౌ

భావజ్జనుణితిభావాధౌఇనుణ్ అణినుణఇతిస్వాధేఽన్యైర్వయః జ్జు  
ప్యధిః ఇనణ్యనపత్యఇతి స్కృతిభావః(౧) మదపరిష్టవానాంచవోద్వి  
క్తానాం స్థవగపిరాణాం వాసరపిరభటానాం సాంరావిణక్షణే కోణ  
పాలకాలే తదుత్పవేవా ॥౧॥ నిర్వాన్యపారస్థితౌకాలవిశేషోత్పవయ్యైః

క్షణ ఇత్యమరః, త్సుభితేక్షోభం ప్రాప్తయః కోణవప్తకరౌధా  
క్షసవివహః ॥౧॥ రాక్షసఃకోణపఃకర్వాదిత్యమరః తస్మైపాణిగోణేన  
హస్తప్రదేశేన అథవాపాణాయఃకోణివాద్యవాతనధండవిశేషః॥౧॥

కోణోపిదాదివాదనమిత్యమరః, తేనఅహతేతాడిత్యేవాదితేమంధుభిః  
రణభేరీ ॥౧॥ భేరీ(స్త్రీ)మందుభిఃపుమానిత్యమరఃఅధికశ్చైరవైఅత్యంతభీ  
షణైఃతరంగితం అవిచ్ఛిన్నమయద్ధనాఘనస్తనితం వహకాబ్ధిగజిక్

తం తస్యబంధుభిస్తత్సదృశేరిత్యథాః, అతఏవావమా । జ్ఞాతిసాధర్య  
స్థావదిత్యేభాః సాదృశ్యవాచకా ఇత్యాచార్యవండి ॥ ౧ ॥ శశక్రమాతుక  
మత్రైర్ధ, వహకాబ్ధాఘనాఘనాఇత్యమరః । రవైభాంకారైః రోదో

(౧)అత్రాఘంకరమఃఅభివిధిర్వాన్యప్తిసంపూర్వకాదురీధాతౌభా  
వేవ్యప్తౌ గమ్యాయామినుణిఅణిచసాంరావిణమితివ్యాప్తధ్వనిరిత్యర్థః

౬౭||౧౫|| తెనసమంతతః కందశతాదశయతేవజగంతిదుందుభినిఘ్నా  
 షేణరోషేణచప్రేర్యమాణాఃప్రబుద్ధాః కెసరిణశసగిరికందరా న్నంది  
 రాన్నిర్గత్యగత్యన్తరాయసంధాయకాన్యవత్సానీవానిమిత్రాన్యవిలోక  
 మానావిమానాధిగతవిబుధసీమన్తినీభిస్సహవిజహీషణ్యేవప్రస్థానన  
 మయపరిష్టునముఖిస్సుముఖిరవ్యగణయన్తొనిరన్తరజన్వలితకోపానలన  
 న్తరం హ్యవాఘూమి మధ్యకుహరం ఉపదురోధఆవృణోత్ రాక్షస  
 సమరసన్నాహభేరిభాంకారస్సర్వత్రవ్యాప్తౌ భూదిత్యథః | అత్రదు  
 న్నభిరవాణాం రోదాంతరోపరోధా సంబంధేషి తత్సంబంధోక్తైరతి  
 శయోక్తిః | పృథీవ్యత్తమ ||౬౭||—|| తెనతి || సమంతతస్సర్వత్రకం  
 దశతావ్యాప్తువతా అతవీవజగంతి భూర్యవస్వలోకాన్ దశయ  
 తా విహరయతేవత్సుత్సైక్యా- తెన పూర్వోక్తేన దుందుభినిఘ్నో  
 షేణ రోషేణ వానరసాం రావిణజనితామషేణచ ప్రేర్యమాణాః, అ  
 తవీవ గిరికందరాద్గిరిదరీభ్యశత్యథః ||ని|| దరీతుకందరోవాస్త్రీ త్వ  
 మరః, ప్రబుద్ధాస్సుప్తాత్థితాః కెసరిణస్సింహాశవేత్సుపమా, మంది  
 రాత్ మందిరేభ్యః నిగత్య నిష్క్రమ్యగత్యంతరాయసంధాయకా  
 నిక్వవ్రజసీత్యాదినిషేధవచన పాదగ్రహణాదినాగమనవిఘ్నకారీణి||  
 ని|| విఘ్నాంతరాయఃప్రత్యూహ ఇత్యమరః, అవత్సానినందనానివే  
 త్యవమా||ని||ఆహుదుఃపితరంస ర్వైవత్యంతోకంతయోస్సమైశత్య  
 మరః, అనిమిత్రానిప్రతికూలవాతాదిదుశ్శకునానిఅవిలోకమానా అగ  
 ణయంతిఇత్యథః, సమరపారవశ్యాదితిభావః తథావిమానాధిగతాః  
 వ్యోమయానాధిష్ఠితాఃయావిబుధసీమంతిన్యఃసురసుందర్యస్తాభిస్సహ  
 విజహీషణ్యయావిహరణైచ్ఛయేవేతి హేతుత్వైక్యా|రణైభిముఖిఘ్నా  
 యహతానాం సురసుందరీ సంభోగలాభాదితిభావః ||+|| విపూర్వా  
 ధరతేస్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయేటాప్, ప్రస్థానసమయే రణ  
 ప్రయాణకాలే పరిష్టునముఖిః విషణ్ణవదనాః ఏతద్భదుర్నిమిత్తమితి

యస్కోణారుణాలాతశతనిపాతవిత్రానచలితసిజవారణనివాంఛావేశపరవ  
శనిజాశయాదిశాముఖముఖరశివారవామ్రేడితత్వైలితవ్యాకులీకృతకుల  
మహీధాగ్నిః గృధ్రాయతపక్షవిత్తైపాకులపతాకానీకాస్సముత్తుంగ శతా

భావః + సోఽంగాచోపసజనాదసంయోగోపధాదితిజీవ- సుముఖ  
ర్నిజవధూరవ్య గణయంతః అనాదియంతఇత్యర్థః తథానిరంతరమవి  
చ్ఛిన్నం జ్వలితః ప్రజ్వలన్ కోపవనఅనలాయేషు తెతథోక్తాః నయ  
సకాణానేక్యాంతాస్తవవ అరుణాలాతశతాని అనేకారుణోల్కా ఇత  
ర్థః ||౧|| అలాతముల్కుకంజ్జయం నపుంసకమిదంద్వయమితి ప్రశాప  
మాతాండః- తెషాంశతస్య నిపాతాత్ ప్రసారాల్యోవిత్రానఃభ  
యండ్లుకదశన్ నెవారణాభిభృతీతి ప్రసిద్ధిః, తస్మాచ్ఛలితాః విమాగన్  
గతాః యేనిజవారణాః ఆత్మీయగజాః తెషాంనివారణావేశే మాగన్  
ప్రవతేనకృత్యై పరవశాః ప్రమత్తాః అనవధానాఇత్యర్థః తథాదిశా  
ముఖేషు దిగంతరాశేషు ముఖరాః దుర్నిమిత్తతయా అశుభసూచక  
వాదశతత్పరాఃయాశివాః కోష్ఠాః తాసాంరవైః రుద్రైః ఆమ్రేడి  
తానిద్విస్త్రీరుక్తాని ||౧|| శివాహరీతకీక్రొష్టేతి వైజయంతీ! ఆమ్రే  
డితంద్విస్త్రీరుక్తమిత్యమరః-త్వేలితానిసంహనాదాః||౧||త్వేలితాని  
హనాదసాస్యదిత్యమరఃభావే క్తఃతైర్వాక్యలీకృతాస్సంకులాఃకృతాఃకు  
లమహీధాగ్నిః కులపర్వతాయైస్తే(౧)గృధ్రాణాంకంకానాం యేఅయతాః  
విస్తృతాఃపక్షాస్తేషాంవిత్తేషైః పెగ్గరణైఃఆకులానిసంకులాని పతాకానీ  
కానిపతాకాయ క్తస్తేన్యాని యేషాం తెతథోక్తాః ||౧|| ఆనీకంతురణై  
స్తేస్య ఇత్యమరః కంకాధిష్ఠితపతాకావంతఇతిభావః ||\*|| అసన్నమృ

(౧) గృధ్రాయతపక్షవిత్తైపకృతపతాకానికాయపౌనరుక్త్య సముత్తుం  
గ శతాంగసంఘపరిగతాఇతి ప్రాచీనపాఠే విత్తైపకృతపతాకానికా  
యపౌనరుక్త్యం యేషాంతేచ సముత్తుంగాశ్చ శతాంగారథాస్తేషాం  
సంఘైః స్సమూహైఃపరిగతాఃపరివృతాఇత్యర్థః ||

జ్ఞానంఘాతపరిగతానితో న్తనీశితకృతా న్తదంష్ట్రాఖరతరఃపట్టసప్రాసవ  
తథాగదాముసలపరిఘమృఘణ కృపాణధారిణోదారుణాజగరసంతాన  
సోపితా ఇనవింధ్యకూటాః పూర్వధాతికరాళకాలాయసకంకటాఃవిక  
ల్పాభవ కల్పాంబుదానాం వ్యక్తయజ్ఞవకాళరాత్రైఃవివతాణి

హ్యర్చికైచరంతి గృధ్రాదయోమూర్ధ్నగృహోధ్వభాగే ఇతిప్ర  
సిద్ధిఃతథాసముత్తుంగాతత్యన్నతాశ్చయేశతాంగసంఘాతాఃఅయతస్య  
స్తనబృహదానితత్పరిగతాః తదారుణాఇత్యధః || ౧ || శతాంగస్సన్యం  
దహారథ ఇత్యమరః తథానితాతమత్స్యతం నిశితాస్త్రీష్టాయాః కృ  
తాంతస్య యమస్యదంష్ట్రాః దంతవిశేషాః తద్వత్థరతరాః నిశితతరాః  
యేవప్రసాః విశాలసన్నివేశ భద్రవిశేషాః ప్రాస్యంతఇతి ప్రాసాః  
కుంతాపరపయాః యాః క్షేపణీయాః ఆయుధవిశేషాః తదుక్తంవృత్తి  
కారణ+అకర్తరిచకారకెసంజ్ఞాయామిత్యతప్రాస్యంతఇతి ప్రా  
సాఇతి, పరవశః కుతారాః గదాః పశుసద్ధాః ముసలానిఅయోగ్రాశే  
కురిఘాఃఅయోమయదండవిశేషాః || ౧ || పరిఘఃపరిఘాతకఇత్యమరః  
మృఘణాః మద్గలాపరపర్యాయాః అయోమయగదాః || ౧ || మృఘణై  
ముద్గరఘనావిత్యమరః, కృపాణాఃకరఘాలాశ్చేతిదత్తంద్వః|| ౧ || కాక్షయ  
కోమండలాగ్రాః కరవాలఃకృపాణవదిత్యమరః, తాఃఆయుధవిశేషాః  
ధారయంతితాచ్చిత్యనెతి తథోక్తాః + తాచ్చిత్యేణిని, తథాదారు  
ణాభయంకరాః యెలజగరసంతానాః మహాకాయ సర్పవిశేష నికా  
యాః ప్రైస్సంపీతాస్సంవేష్టితావింధ్యకూటావింధ్యచలశిఖరాణీవెత్సు  
పమా || ౧ || కూటాస్త్రీశిఖరశృంగమిత్వమరః, అతికరాళాః అత్యం  
తభీషణాః కాలాయసకంకటాలూహమయోరశ్చరాఃశేషపూర్వధాతము  
క్తాయైస్తేతథోక్తాః || ౧ || కరాళోదంతురెతుంగే భీషణైవైకృతేపిచ, ఉ  
రశ్చదఃకంకటక ఇతి వైజయంతీ తథాకల్పాంబుదానాం ప్రశయకాల  
మేఘానాం వికల్పాభవ కాళరాత్రైఃప్రశయకాలరాత్రైః వ్యక్తయః

వకలికాలస్య కాలస్యాపి భయంకరాస్సంగరాజీణమవతరస్తస్యమిత  
యంతోవీరవాహనాదాయశరాసమానారైరివగిరిమహ్నాథరా దూ  
రాపాతిభిశ్చిరేముఖైర్వీరముఖబలమఖలమత్నోభయస్తరత్నోభటాః॥౬౮  
పతతానఖభుతాయుధస్తరుపరిత్రుక్రటత్నోమరశ్చిలానిహతముద్గరశ్చిఖ  
రిభిన్నమతద్విపః । స్వపక్షవిజయోపిభిదివిసురాసురైరాక్షురైరల

మూర్తయశ్వ కలికాలస్య మహాఘోరకలియుగసమయస్య - పివర్తాః  
పరిణామవిశేషాశ్వ పశీయమానాశశ్చిత్ప్రేక్షా తథాకాలస్యచ య  
మస్యాపి భయంకరాభయప్రదాఇత్యతిశయోక్తిః ॥౧౦॥ మేఘతేభయే  
మ కృజిఇతి ఖశిముమాగమః సంగరాంగణం యద్ధధువేం అవతరంతః  
ప్రవిశంతః పీరవాహా చిందిభిందీత్యాదిపీరాలాపాన్ సమీక్షంతః  
ఉచ్చారయంతః రత్నోభటాః రాక్షసయోధాః శరాసనం కాముకా  
ణీత్యథః- ఆదాయస్వీకృత్య అమౌఘధరాః మేఘాః అసారైః ధారా  
సంపాలైః ॥౧౧॥ ధారాసంపాతఅసార ఇత్యమరకగిరిమివేత్యవమా,  
దూరాపాతిభిః అత్యనమూరప్రసారిభిః శిలీముఖైర్బాణైః అఖలంవ  
తీముఖబలం వారనస్తేనృమత్నోభయంతత్నోభమనయన్నిత్యథః॥౧౨॥  
తతఇతి॥తతఃవిత్నోభణానంతరం, నతైః వానరనతైః ధుతానీత్యేష్టాని  
అయథాని రాక్షసప్రయక్తబాణపట్టసాహ్యాయుధాని యస్యే సతే  
థోక్తః తరుభిఃపరిత్రుక్రటంతః పరిత్రావిశిర్యంతఃతాక్షరాక్షురైరేవ  
షాః యస్యై సతథోక్తః శిలాభిర్నిహతాః విదళితాః ముద్గరాయస్త్రిం  
త్యతథోక్తఃశిఖరిభిఃపర్యతైఃభిన్నవిహారితాఃమతద్విపాక్షతగభాయ  
స్త్రింత్యతథోక్తః అతపవాతిభయంకరః అతదారుణఃహరిరక్షసాంవాన  
రాణాం రాక్షసానాంచేత్యథః సంగరొంటః స్వపక్షయోవానర  
రాక్షస బలయోః విజయమిచ్చంత్యాకాక్షురైఃఇతి తథోక్తేరతపవా  
తురైరత్యంతవ్యగ్రచిత్తైః అకురైరితిచపాతః దిన్యంతరీక్ష్యంతైః సుసరా  
సురైరేవహానవైరలక్ష్మిదృష్టః ॥౧౩॥చిణ్డావక రక్షారితిచిణ్ చిణ్డా



క్షిపారిరక్షసామతిభయజ్జ్వరస్సంఘః ॥౬౯॥౫॥ కృమేణచకుపితకపి  
పిరమారికృతనైర్భతవీరభుజప్రతాపానల ఇవాస్తంభజతిభానుమతి మ.  
ధితాయుధిక గళనాళప్రణాళీపరీవాహిలోహితనదీపూరఇవమూరమ స్తరి  
తహరిదంతరాభోగ సుధ్యారాగేసముదంచితే విక్రాంత హరిసఖా

గతిలుక్ సురాసురైరెత్యత్ర యేషాంచవిరోధశ్శాశ్వతికఇతి నద్యం  
ద్వైక వద్భావః యతపిషాంకార్యతపవవిరోధోవ్యాఘ్రాదివన్న శా  
శ్వతికఇత్యాహుః అథవాసురైస్సంగతాఅసురాః మయూరవ్యంస  
కాదిత్యాత్మమాసః - ఉత్తగపదలోపశ్చ నతు సురాశ్చ అసురాశ్చై  
తిద్వంద్వః అత్రహియేషాంచ విరోధశ్శాశ్వతికఇత్యేకవద్భావసాన్య  
త్, పృథ్వీపృథ్వీ ॥౬౯॥—॥అ॥ ఇత్థంప్రవృద్ధయః ద్ధనంరంభయోరుభ  
యబలయోస్సంధ్యానమయః ప్రవృత్తఇత్యాహ ॥ కృమేణీతి ॥ కించే  
తిచాధః । కృమేణకాలకృమేణకుపితైః రాక్షససంప్రహరక్కుద్ధైః  
కపివీరైః వానరభతైఃదూరీకృతః దూరతోపాస్తః యఃనేర్భతపిరా  
ణాం రాక్షసయోధానాం భుజప్రతాపానలూబాహుప్రభావాగ్నిః త  
స్తిన్నివహానుమతినూర్యేఅస్తమదశానంభజతి సతి అస్తమితి మకా  
రాంతమవ్యయం ॥ ౬౯॥ అస్తమదశానఇత్యమరః, మూర్యపక్షేఅస్తమ  
స్తాచలమ్ ॥ ౬౯॥ అస్తనుచరమత్తాభృదిత్యమరః తథాఆయుధం ప్రహర  
ణమేషామిత్యాయుధికాః+ప్రహరణమితీతక్ మధితానిచ్చిన్నానియా  
న్యాయుధికానాంగళనాళానితాన్యైవప్రణాళ్యః జలనిగః మనమూర్గాః  
తాభ్యః పరిమహతిప్రవహతీతి తత్పరివాహియోలోహితనదీపూరః శా  
ణితసరిత్ప్రవాహః తస్తిన్నివ, సంధ్యారాగేదూరంసర్వత్రేత్యధః  
అంతరితః ఆచ్ఛాదితః హరిదంతరాభోగః దిగ్విస్తారోయేనతస్మిన్ త  
థోక్తేసతి దిక్షువ్యాపియమాణేషు సన్నివృత్యధః విక్రాంతాః ప  
రాకృమవంతః యేహారయః కపయస్తపహరయస్సింహాఇల్లిష్టరూ  
పకం ॥ ౬౯॥ యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాశువాజిషు । శుకా

క్రాస్తదంతావళవిపులకుంభస్థల ముక్తముక్తాకలాపణవవిజృంభమాణైవి  
యతితారాగణేరణరభనదలితరథతురగపదాతిగజపదాహతవిశ్వేంద్ర రా  
స్తరాశజనుషిరజసీవభువన మాస్కందతితమసితామసీచరెషివనశో  
హికపిభేకేషు హరిర్నాకపిలత్రిప్పిత్యమరః, తేషాం నఖైరాశ్యాం  
తాని విదారితానియానిదంతావళానాం మహాగజేంద్రాణాంవిపులకుం  
భస్థలానితైః ముక్తః త్యక్తః యఃముక్తాకలాపః మాక్తికవృక్షః తస్మి  
న్నివ తారాగణైరక్షత్రమండల వియత్యాకాశే || ౧ || వియద్విష్ణుపదం  
వాతు పుంస్యాకాశవిహాయసీ ఇత్యమరః, విజృంభమాణైసత్తి, గజా  
సాంముక్తాకరత్వముక్తమ్ || \* || కరింద్రజీమూతవరాహశంఖమత్సన్య  
హిశుక్త్యధ్వనవేణజుని ముక్తాఫలానిప్రధితానిలాకై తేషాంతశుక్త్య  
ధ్వనమేవభూరితి (౧) తథారణరభసేన సమరసంభ్రమేణ చలితం ప్ర  
వృత్తం యద్రథతురగపదాతిగజం + సేనాంగత్యాద్ధ్వం ద్వేష్కవద్భావః  
తస్యవదైరాహతం అవదారితం యద్విశ్వంభరాంతరాళం రణక్షోణీ  
మధ్యం తత్ప్రజనుజన్తయస్య తస్మిన్ రజసి భూళావిపతమస్యంధకా  
రై భువనంజగల్ అస్కందతికామతిసతి || అత్ర || ౧ || హస్త్యశ్వరథ  
పాదాతం సేనాంగంస్యాచ్చతుష్టయ మిత్యభిధానాత్ తత్కృమేజై  
వ గజాదీనాం వక్తవ్యత్వై తథానాక్తమితిచోద్యం యద్యపి । తథా  
పిక్రమోనాత్ర వివక్షితఇతి - బహుపుస్తకేష్వేవమేవపాఠదర్శనా  
త్, ననుయవాగ్వాగ్నిహోత్రజహోతి యవాగూంపచతీత్యత్రపాఠ  
క్రమానుపపత్తౌ అథక్రమోయథాసీప్వకృతః తదన్వదత్రాపి యథా  
యోగమన్వయోంగీక్రియతామితిచేత్సత్యం | అపౌరుషేయేవేదవాక్యేయ  
థాతథావాస్తుపుం వాక్యేతు శ్రవణానంతరమేవప్రయోక్తుస్తారతమ్యా  
నభిజ్ఞత్వ ప్రతీతేరన్వయవిలంబానహిష్టుత్వా వ్రోహాత్ప్రదుర్వార ఇత్య  
(౧) జీమూతకరిమత్సన్యహిశంఖవంశవరాహజాః శుక్త్యధ్వవాశ్చ వి  
జ్ఞేయానిషా మాక్తికయోధయః ||

కేవలమూమిసీవిరహివిహగేమ్యశరక రేష్యవనకోశేమతామరసేమదా  
శరణి బలభవః ప్రమదాకరేకుముదాకరే || ౭౦ || ప || ఆసారధారాం  
వికిరణశరాణామాశ్వాసయన్తానసమాశరాణామ్ | వీరోహరీక్షాసంయ  
లవతిప్రసంగేన- తథాతామసీచరేషు రాత్రించరెష్యివ||ని|| తమిసా  
తామసీరాత్రి రిత్యమరః, యామిసీవిరహివిహగేమచక్రవాక పక్షిమ  
+|| ఉభయత్రాపి పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః సకోశేమ నవిమాదే  
మన్యత్యుభయక త్రమహావిపత్తిప్రత్యాసలైరన్యత్ర విరహకులితత్వా  
శ్చైవతిభావః- తథాఆశరకరేషు రాక్షసభటహస్తేష్యవతామరసేమవం  
కేరుచోషు సకోశేమ భిక్షాపాయాత్కైవలతత్పిధానేషు సత్సు- అ  
న్యత్ర పశుట్ర లేమసత్సు ||ని|| కోకోస్త్రీకుట్రలేభిద్గపిధానేర్థాఘది  
వ్యథౌరిత్యమరః తథాదాశరథిబలే త్విరామస్తేన్య ఇవకుముదాకరే  
తైవతాకరే ప్రమదాకరే ఉల్లాసభాజనతి, నాత్ర తుల్యయోగితాప్ర  
తాస్థానలభానుమదాదీనాంకేవలవక్రతల్యేప్యోపవ్యన్య గమ్యత్యై  
న తదన్యత్రానాత్, నాపి శ్లేషః కేవలవక్రత శ్లేషవిశేష్యశ్లేషాయో  
గాత్ తస్మాత్తుఫమానోపమేయసాధారణధర్తనాదృశ్య పతిపాదకా  
నాంచతుణాంప్రయోగేణేయమనెకేవశబ్దాకాపి పూర్ణోపమాశ్లేష  
సంకీర్ణా||౭౦||—|| తతఃకింతత్రాహ || ఆసారేతి || శరాణాం బా  
ణానామన్యత్ర ఉదకానామాసారధారాం ధారాసంపాతపరంపరాం||  
ని|| ధారాసంపాతఆసార ఇత్యమరః, వికిరణవిక్షిప్తప్రవహన్నిత్య  
శ్చః|ఆత్రోద్భవతాత్త్వముపదర్శయేతితవవలశరాణాంరాక్షసానాం||ని||  
రాక్షసశకోశపక్షివ్యాత్కృవాదోస్రవలశరఇత్యమరః- అన్యత్రఆ  
గమ్యతాభ్యురవత్ప్రవర్తంతే తృప్తయేత్యాశరాణాంచాతకాది పక్షివి  
శేషాణామిత్యుభయః మానసమాశ్వాసయన్ ఏకత్రభయనివారణేన అప  
రత్రసర్వస్సహాపతితమంబునచాతకానామితిభూగతస్య లైషాంవిషప్రా  
యత్యాదభామాంబుదానేనోజ్జీవయన్నిత్యర్థః, వీరోహశూరోమేషు

తిమేఘనాదో వివాన్యధహంసానివమేఘనాదః || ౭౦ || ప || రణేతదనుదా  
రుణే(సరయ)రభస)మంగదో రావణేద్భ్రుమేణమహతాహతాఖిలభరీణ  
యానవృజః | శితేనశతకోటినాశిఖరికూటమింద్రోయథామమంథ చర  
భు మనోరథమపిక్షణాద్రక్షసామ్ || ౭౧ || ప || వియత్తలేతదను నిలీ  
యమాయయా సలక్షయన్గఘుతనయంసలక్షణమ్ | అజహ్తగానధిగ  
నాదః ఇంద్రజిత్ ఉత్పత్తిసమయవీవ మేఘవన్నదనాన్తేఘనాద ఇతి  
పుత్రాద్దయంతి మేఘనాదః అభ్రనిఘోషోహంసానివసంయతియ  
ద్దేహరీక వాసరాక వివాన్యధనిజఘాన - శ్లేషసంకీర్ణాయముపమా  
ఇంద్రసజ్జావృత్తమ్ || ౭౦ || — || రణఇతి || తదనుతదనంతరం - దారు  
ణేభీషణేరణే అంగదః మహతామహాన్నతేన దుగ్రమేణరభసం వేగ  
యుక్తం యథాతథా || ౭౧ || రభసోవేగహవ్యయోరితి విశ్వః || + || అశణ  
అద్యద్వృత్త్యయః రావణః రావణౌ త్తజస్య ఇంద్రజితః + అశ ఇక్ష - అఖిలం  
సమస్తం భురంవహతీతి భురీణో భురంధరః + ఖస్సర్వభురాదిత్యత్రయోగ  
విభాగాత్ఫవృత్త్యయః తాదృశోయోయానవృజః రథాశ్వనిసహాసః ఆ  
హతామారితాయేన సతథోక్తస్సన్నిత్యధః + సాపెక్షత్యైపిగమక  
తావృత్తమాసః, ఇంద్రః శితేన తీక్ష్ణేన శతకోటినాదంభోశినాశిఖరికూ  
టంయథాపర్వతశిఖరమివ - రథం రావణస్యందనం రక్షసాం మనోరథం  
విజయాభిలాషమపి, క్షణాత్ క్షణమాత్రేణ మమంథబభంజ - అత్ర రథ  
మనోరథయోః కెవలప్రకృతయోరేవ మధనరూపసమానధమేణౌప  
మ్యస్య గమ్యమానత్వాత్కైవలప్రకృత గౌచరాతుల్యయోగితాసాచా  
క్రౌపమయాసంసృజ్యతే, పృథ్వీవృత్తమ్ || ౭౧ || — || వియదితి || త  
దనురథమథన్తానన్తరం సరావణిరింద్రజిత్తాయయాక్షేతవేప వియత్తతేన  
భస్మలేనీలీయనిగూఢతయాఘ్రిత్యైత్యధః సలక్షణం రఘుతనయం ర  
ఘునందనం లక్షయన్లక్ష్మీకుర్క్ష || ౭౧ || లక్ష్యం లక్షం శరవ్యంచేత్యమరః ||  
సరయమితి ప్రాచీనపాఠే అశణ అద్యజంతత్వం ప్రకల్ప్యం ||

తజహ్మగాకృతీనమషతస్సమితివవషతావణిః || ౨౩ || ప || లక్ష్మణానుగ  
తంరామ చంద్రంరామభయంకరాః | బబంధుదామరణతమాబంధ  
చ్ఛిదమమీశరాః || ౨౪ || ప || యావద్యాతిపురంపురద్వరజయీ యా  
వద్దశాస్యాజ్ఞయా సీతాపుష్పకవాసిరఘువరౌ దృష్టావపురశ్శోచతి |

+ తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రా దౌః అధిగతజహ్మగాకృతీ పా  
ప్రవన్నగాకారాత్ || ౨ || ఉరగఃపన్నగోభోగీజహ్మగఃపవనాశన ఇత్య  
మరః, అజహ్మమకుటిలంగచ్ఛంతీత్యజహ్మగాత్ శరాత్ అమషతః  
కోపాల్ శమితియ్యుద్ధవవషనాగపాశాస్త్రాణిప్రయ క్తవానిత్యర్థః,  
రుచిరావృత్తమ్ || చతుర్గ్రహేరిహరుచిరావభస్టగాఢతిలక్షణాత్ || ౨౩ ||  
లక్ష్మణాతి || లక్ష్మణాచిహ్నాన లక్ష్మణాన సౌమిత్రీణాచలనుగతమిత్యర్థః  
శ్లేషః ఏకనాశావలంబిఫలద్యయవదేశజ్ఞేనాథవ్యయప్రతీతేః బంధ  
చ్ఛిదంసంసారనివర్తకం రామశ్చంద్రఇవతంరామభయంకరాః దా  
రుణతమాః అత్యస్తదారుణాః అమీశరాః నాగపాశరూపాః బబంధుః  
రురుధుః శరకార్యంవేధనం- పన్నగకార్యం వెష్టనంతతః వెష్టనంచక్రు  
రిత్యర్థః, అత్రరామభయంకరాఢిశసమస్తాపమాలింగాద్రామచం  
ద్రమిత్యత్రాపమితి సమాసాశ్చయణం యుక్తం అతఏవోక్తశ్లేషసంకీ  
ర్ణాయ ముపమాబంధచ్ఛిదంబబంధురిత్యత్రవిరోధాభాసస్యగమ్య  
త్వాత్ప్రయాణం సంస్కప్తిః || ౨౪ || — || తతఃకింబాతంతత్రాహ ||  
యావదితి || యావద్యదాపురందరజయీ ఇంద్రజిత్ || + || జదృక్షీత్యా  
దినా ఇనిప్రోత్యయః - పురంలక్ష్మాంయతి - రఘుసుతౌరామలక్ష్మ  
ణౌ నాగపాశబద్ధావతః కృతకృత్యోస్తీతి గచ్ఛంతీత్యర్థః- తథాయా  
వత్ దశాస్యాజ్ఞయారావణనియోగేన పుష్పకవాసినిపుష్పకాఖ్యవి  
మానారూఢాసీతాపురః అగ్రేరఘువరౌ నాగపాశబద్ధౌ రామలక్ష్మ  
ణౌదృష్టావశోచతి విషీదతియత్ప్రాప్త్యాశయేయం వర్తలతావేవనిబ  
ద్ధావతి ప్రదేశేయతేతి రావణేననియుక్తేః రాక్షసేః పుష్పకమౌ

తావతైగళితాస్సువర్ణగరుతాం వాతేనవాతాశశాదీప్తోచంద్రదివాక  
రావివళమో ముక్తాతతోరాఘవౌ || ౭౫ || ప || దువాకరేతదనుజ్ఞ  
యోశ్చబలయోరుజ్జ్వంభమాణైరణైర్ధూమ్రక్షుంభుజతఃప్రకమ్పనమపి  
ద్వేధావ్యధాన్తరుతిః! తారెయోపిచవజ్రదంష్ట్రమచలాన్నీలకప్రహ  
స్తంబలాత్తత్సర్వండశకన్ధరాయచకితైరుక్తచనక్తంచరైః || ౭౬ || ౫ ||

రౌప్య సీతాయాస్తదానీతత్రానీతత్వాదితిభావః! తావత్తదానీమే  
వతే పూర్వోక్తాః వాతాశనాః నాగపాశాః- సువర్ణగరుతాంగరుడ  
వక్షాణాంవాతేనదళితాః నిభగ్నాశ్చతి వెగాతిశయోక్తిః - తతస్త  
దనంతరం రాఘవౌరామలక్ష్మణౌ తమోముక్తౌరాహుముక్తౌ || ౭౭ || ధా  
మౌధ్యాంబైగుణైతమశత్యమరః-చంద్రదివాక రౌచస్త్రసూర్యుఃవివ  
దీప్తోసుప్రకాశౌ! అథూతామితి శేషః, ఉపమాలక్ష్మరః, శౌర్యాల  
విక్రీడితవృత్తమ్ || ౭౮ || — || దుర్వారశ్చతి || తదనునాగపాశ మోక్షా  
నంతరం- ద్వయోశ్చబలయోః వానరరాక్షససేన్యయోః దువాకరే ని  
వారయితు మశక్యే రణైర్జ్వంభమాణైః ప్రవధమానేనతి మారుతిః  
హనూమాఅత ఇత్థో భుజతః భుజబలప్రయుక్తశృంగసాలప్రహరేణ  
త్యథః || ౭౯ || ధూమ్రక్షన్యశిరోమధ్యే గిరిశృంగమపాతయ దిత్వాది  
శ్రిరామాయణవచనాదితిభావః ధూమ్రక్షం ప్రకంపనమపితస్యనా  
మాకంపనశ్చితచవదుతిధూమ్రక్షప్రకంపననామానౌ రాక్షససేనానా  
యకావిత్యథః, ద్వేధాద్విప్రకారేణవ్యధాదకరోత్ విహరయామా  
సేత్యథః, తథాతారెయస్తారాసుతోంగదోపి + స్త్రీభ్యోఢక్, అ  
చలాత్ అచలేనేత్యథః వజ్రదంష్ట్రం ద్వేధావ్యధాత్ - తథానీలఃతి  
గ్నిసుతః వాసరసేనావతిః - బలాత్ నిజభుజశక్తైః ప్రహస్తంనామ  
రాక్షససేనావతిం ద్వేధావ్యధాత్ || ౮౦ || ప్రహస్తస్యశిలాఽమూర్ధ్ని  
నీలస్తూణమపాతయ దిత్వాది శ్రిరామాయణవచనమ్, తత్సర్వం  
ధూమ్రక్షవధాద్య శేషవృత్తమ్ - చకితైః భయసంధ్యంతైః సక్తం

అథ తదా నీమనీకినీ నాథవధజనితకోపోదయాదాయోధనోత్కంఠోదశ  
కంతస్సకలజగదండభరితభయానక జయానకనినదబధిరితా శేష శేషాహి  
లోచనోరోచిష్టజిష్టకోదండధరస్సలిలధలృవసు మేరుశృంగంసముత్తు  
జ్జంశతాంగమలంకుర్వంత్యర్వతశ్చలితసకలచతురంగసంఘతయాలజ్జ  
యేన స్వయమనుగమ్యమాణః క్రమాదతిక్రమ్య పురతొరణంపురతొ

చరైః హతశేషైః రాక్షసైః- దశకంధరాయ రావణాయ ఉక్తం కథితం  
చ, అత్ర సందేహో నామ గుణః వృత్తం పూర్వవత్ || ౭౬ ||—|| అథేతి  
అథ సేనాపతి నిధనకథనానంతరం, తదా నీంత స్థిత్యమయే, తనీకినీనా  
థానాం రాక్షస సేనాపతీనాం వధేన విధ్వంసనేన జనితః యః కోపోద  
యః అమషోః-ద్రోకః తస్మాద్దైత్యః ఆయోధనోత్కంఠస్స మరొత్సు  
కః దశకణ్ఠో రావణః- సకలజగదండే అశేషబ్రహ్మాడగోళకభరితః ప  
రిపూణః భయానకః భయంకరశ్చ యోజయానకనినదః జయమందుభి  
ధ్వనిః తేన బధిరితాని బధీకృతాని పూరితాని అశేషాణి సమస్తాని చ శే  
షాహిలోచనాని ఆదిశేషచక్షుసాంషి యేన సతథోక్తః తస్య చక్షుశ్శ  
వస్తావద్ధుండుభిధ్వనినాతల్లాచనపూరణం యుక్తమితి భావః, అత్రైక్తా  
థానంబంధేహి తత్సంబద్ధోక్తైశ్చ యోక్తిః, రోచిష్టజిష్టకోదండ ధ  
రః దీప్యమాన్ దైత్యధనుర్ధరః విస్ఫురదించ్రధనురుంకితశ్చ, సలిలధరో  
నీలమేఘఇవసు మేరుశృంగంసముత్తుంగమత్యున్నతంశతాంగంరథమలం  
కుర్వక్ విభూషయక్ అధిరూఢస్సన్నిత్యధః || ౭౭ || అలంభూషణవ  
యాప్తి శక్తివారణవాచక మిత్థమగః - తథాసర్వతః సమంతతః  
చలితః యద్ధవన్నద్ధతయా ప్రవృత్తసకలస్సమగ్రశ్చతురంగసంఘః హ  
స్త్యశ్వరథపాదాతరూపదతురంగబలం యస్య సతథోక్తః తస్య భావస్త  
త్రాతయా హేతునా-స్వయంసాక్షాల్లకయానుగమ్యమానోనుస్సీయ  
మాణఇవేత్యుత్పేక్షా, క్రమాత్ క్రమేణ పురతొరణంప త్రనబహిర్ధావ  
ర్మ || ౭౮ || తోరణోస్త్రీబహిర్ధావరమిత్యమగః, అతిక్రమ్య ఉల్లం

రణప్రచలితమాలాకయత నిఖలమపి (వలీముఖం)కపికులమ్ || ౨౨ || ప ||  
జేతారమాహవముఖేదశదిక్పతీనాం దృష్ట్యాపురౌదశముఖం రఘునంద  
నస్య | శ్లాఘావశేన నచచాలశిరఃపరంతత్సవ్యేతరఃకుజశిరోపి సమీ  
క్ష్యలక్ష్యమ్ || ౨౩ || ప || అథమదగజైరధికతజ్జితదిక్పతీభిరదా

ఘృపురతః పురస్తాత్ - రణప్రచలితం యద్ధాథంప్రసవత్ నిఖలమ  
పి వలీముఖంబలం వానరసేన్యలాలాకయత అపశ్యత్ || ౨౨ || — ||

జేతారమితి || అహవముఖేదశాగ్రేదశదిక్పతీనా మిద్ధ్యాదిదిక్షులకా  
నాంజేతారం || + || జిహ్వాస్తృచికత్వేకర్ణణాశ్చతీతి కర్ణవిషష్టి-  
డోధాన్వోధోదిగ్భ్యాదిశాం దశసంఖ్యాకత్వం వేదితవ్యం దశముఖం  
పురౌగ్రేదృష్ట్యాశ్లాఘావశేన అహోమహానయమితి ప్రశంసావశేనర  
ఘునందనస్య శ్రురామస్యశిరః పరఃఉత్తమాంగమేవ నచచాల- కిం  
తుతశ్చ | ధృమాత్తానురూపమిత్యథాః లక్ష్యంరావణరూపశరవ్యంస  
మీక్ష్యదృష్ట్యా, సవ్యేతరఃదక్షిణమిత్యథాః భుజశిరోభుజాగ్రమపిచ  
చాలతద్దశేన సమయిన శ్రురామదక్షిణ భుజశ్చరచాపవ్యాపార త  
త్పరోభూదితి కిం కవ్యమస్యధన్యత్వమితి ధన్యః, ఏతేనాస్యమహాపీ  
రత్వం సూచ్యతే || \* || సపిరోయస్యవైప్రీ మరీశాయధివన్యత ఇ  
తిలక్షణాత్, అత్రశిరోభుజశిశ్చలనయోః కేవలవ్రకృతత్వావైరుల్యయో  
గితా, వసంతతిలకావృత్తమ్ (౧) || ౨౩ || — || అథేతి || అథానంతరంత  
దాతస్థిత వానరసేనాభియోగ సమయే దశవదనారావణః- అధిక  
మత్యంతం తజ్జితాభీషితా దిక్పరీణోద్వైప్రేమదగజైరైర్దద పృ

(౧) దానైదేవాదిపూజాయాంస్పందేలంకరణపిచ | వామభాగః పృ  
శస్త్రసాన్యతీన్రిణాం పుంసాంతుదక్షిణః ఇతిపచనాద్దక్షిణభుజశిరస్సప  
స్తనం భావిజయహుచకమితి ముఖ్యతాత్పర్యంసవ్యేతరమిత్యత్ర సవ్య  
మితరదృష్టాదితి బహువ్రీహిః | సబహువ్రీహివితి సర్వవామసంజ్ఞాని  
మేధాన్నాదదాదేశః || ఏవమన్యత్రాభిబోధ్యమ్ ||



శవదన స్తదాదశదిగంతరమంతరయః । సమరముఖేనఖిలపదచంక్ర  
మతోవిదధే హరికులమకులంజలధిమాదివరాహాభవ ॥౨౯॥౫॥ అనంత  
రమనీకాస్కందకందళితామషణంతం వషణంతం గిరీకా హరీణామధి  
పతిమతినిష్ఠురేణ ముష్టినాగాఢమభిఘ్నంతం హనూమంత మమంద  
తర లాఘవాక్యాస్తధ్వజకిరీటాచలం నీలమపి వానరసేనాపతిం నిఖి  
లమపి వానరబలం నిఖిలజగతీజితామహతాబలేన వాతూలభవతూల  
య్యుక్తసింహనాదైః దశదిగంతరం దశదిగవకాశానిత్యభవః, అంతర  
యః ఆచ్ఛాదయః అంతరశబ్దాదంతథానాథాత్తత్కారోతీతి  
ణ్యంతాల్లటశ్చ త్రాదేశః ॥ ౫ ॥ అంతగమవకాశావధిపరిధానాం తర్థి  
భేదతాదధ్యైశ్చత్యభయత్రాప్యమరః, సమరముఖే రణాగ్రే సఖలపద  
చంక్రమతః సవిలాసపాదవిన్యాసవైచిత్ర్యాత్ జలధిమాదివ రాహ  
భవ హరికులంవానరసమూహం- అకులంక్షుబ్ధంవిదధేచకార ॥౨౯॥  
అనంతరమితి ॥ అనంతరమనీకాస్కందేన వానరసేనాకులీకరణైశ్చకం  
దళితా మషణంసముత్పన్న క్రోధం అతఏవగిరిన్వషణంతం తహరీణా  
మధిపతిం సుగ్రీవంచ అతినిష్ఠురేణ అత్యస్తకతోరణ ముష్టినాముష్టి  
శబ్దః పుల్లింగోప్యస్తియథాహమరసింహః ॥౫॥ హస్తామహ్యైశ్చతుర్ధ  
యానిషునిష్ఠైన ముష్టినేతిచ॥ గాఢమత్యంతం అభిఘ్నంతం ప్రహరం  
తం హనూమంతం అమందతరలాఘవేన అనల్పచంక్రమణపాటవేన ఆ  
క్యాంతే ఆకరమణవిషయాకృతే ధ్వజకిరీటాచలే కెతుకోటిరాగ్రయే  
నతం నిజచంక్రమణలాఘవేన ధ్వజకిరీటాగ్ర దేశావాక్యామంత మి  
త్యభవః అథాచాదిషవ్వంచలశబ్దోదృష్టవ్యః యద్యప్యంచలశబ్దో వ  
స్త్రదశాసుసర్తతే- అతఏవామరశేషే ॥౫॥ అంచలత్వేశుకాంతేనాన్య  
దితి తథాప్యంతిమప్రదేశసాధమ్యాద్ధౌణతేతి, నీలమపినీలాఖ్యం వా  
నరసేనాపత్కించ నిఖిలమపి వానరబలం నిఖిలజగతీజితా సకలభువనజ  
యినా ॥౫॥ జగతీభువనేభూమావితీవిన్వః మహతాబలేన నిజపరాక్ర

రాశిమపసారయన్న విరతశరాసారవషణ్ణమభ్యమిత్రిణం సౌమిత్రిమ  
పి శక్త్యామహత్యాగాఢమురసివివ్యాధక్రవ్యాదపతిః॥౮౦॥ ప ॥ అవ  
కీర్యదాశరథిరశ్శుర్పురైరనుజంపులస్త్యతనుజంచశరైః । యుగపద్వ్య  
ధాత్కరుణవీరరసాయధికోకహషశబలంచబలమ్ ॥ ౮౧ ॥ప॥ ఆధూ  
యమోహమహితా న్తథనాయయావత్సమిత్రిరున్దిషతి సంయతితావ

మేణ వాతూలావాత్యా + వాతాచ్చైత్యులప్రత్యయః- తూలరా  
శిమివాపసారయన్ నిరన్యక్ క్రవ్యాదపతిః రాక్షసేశ్వరిః రావణః,  
అవిరతశరాసారవషణ్ణం నిరంతర బాణపరంవరావషణ్ణం అభ్యమి  
త్రిణం ఆభిముఖ్యేనామిత్రం సుష్టుగచ్ఛతీత్యభ్యమిత్రిణమ్ ॥+॥ ఆ  
భ్యమిత్రాచ్ఛచేతిచకారాత్ప్రత్యయః ॥౨॥ సౌభ్యమిత్రాభ్యమిత్రి  
యో వ్యభ్యమిత్రిణశత్రుపీత్యమరః, సౌమిత్రిలక్షణమపి ॥+॥ బహ్వ  
దిత్వాదిశ్చో బహ్వదిరాకృతిగణః మహత్యాశక్త్యాబ్రహ్మదత్తయాశక్త్యా  
ఉరసిగాఢమత్యాయతం వివ్యాధనిజసూన ॥౮౦॥—॥ అనకీర్యేతి॥ రా  
శరథిః శ్రురామః అశ్శుర్పురైః బాష్పప్రవాహైః అనుజంశక్తివిధం  
లక్షణం తథాశరైదాణైః పులస్త్యతనుజం పులస్త్యవశోద్భవం  
రావణంచావకీర్యనిక్షిప్య, లక్షణంప్రతిరుదిత్వా రావణవిద్ధావచేత్య  
థః యుధియద్దేకరుణవీరరసౌ శోకాత్సహస్థాయినౌ రసవిశేషౌ  
యుగపదేకవారమేవవృధాల్ అకరోల్, తథాబలంవానరస్తేనన్యంకో  
కహషాభ్యాం శబలంసంకీర్ణంవృధాల్ లక్షణోపహతి జనితనిజ  
కోకేన కోకః రావణప్రహరణైస హషణ్ణతివివేకః, నన్వన్యన్యవి  
జాతీయయోః కరుణవీరరసయోః కథం యుగపద్విధానమితిచేల్-రసాః  
కార్యపశాత్సర్వ మిళంత్వేనవరసపరమితిసర్వేషాంరసానాంసాంకర్య  
సంభవాదదోషఇతి సంక్షేపః, ప్రమితాక్షరావృత్తమ్ ॥౮౧॥—॥ ఆ  
ధూమోతి ॥ సౌమిత్రిః మోహంమూర్ఖాం ఆధూమనిరన్య సంయతి  
యుద్ధే, అహితా న్తథనాయశాత్రవవిధ్వంసనాయ యావద్వదాడన్తి



సప్తాక్షరీ-చమ్పరామాయణ

వదేవ । పౌలస్త్యమేషపరిధూయపరంతదీయాపాణాన్తుమోచదయ  
యోనముఖోచదాణాన్ ॥ ౮౨ ॥ ప ॥ పాప్యతత్ప్రథమంయద్ధే ప  
రాజయముదేజయన్ ॥ దశాననఃపురీంప్రాసదిధదీవదశాననః ॥ ౮౩ ॥  
ప ॥ పాప్యబోధయత్తదనుపజ్జీముఖశ్చయాళుంకాలంవినాపిసకథంచన

పతి అవబుధ్యతే తావత్తదానీమేవ ॥ ని ॥ యావత్రావచ్చసాకల్యైఽవ  
ధామానై వధారణ ఇత్యమరః, ఏషఃశ్రురామః పౌలస్త్యంరావణం  
పరిధూయతిరసన్పృత్య-దయయాతాదాత్మిక కృపయాఽదీయాన్ రా  
వణసంబంధినః ప్రాణాన్సరం ప్రాణానైవ ముమోచతత్పాజ - బా  
ణాన్స్తునముమోచ పృథమమేవ కిమయంహంతవ్యః తతాగృహం గ  
త్వా పునరాగచ్ఛత్విత్సుపేక్షితవానిత్యధః, వసంతతిలకావృత్తం (౧)  
౮౨ ॥—॥ పాప్యతి ॥ దశాననఃతదేవపృథమంతత్ప్రథమం పూర్వం  
యదాకదావ్యసంధావితత్వాదితిభావః (౨) పరాజముశ్రురామాదప  
జయం పాప్యఉదేజయన్ పృకమ్పమానః ॥ ८౩ ॥ ఉత్పూర్వాత్ ఏష్యక  
మ్పనఇతిభావః శత్రువృత్తయః, అతఃపివదితే అహనియోదీపస్తస్యేవ  
దశాయేపాతాని ఆననానియస్యసతథోక్తః తేజోహీనవదనస్సన్నిత్య  
ధః- పురీంప్రావలజ్గాం పృవివేత ॥ ౮౩ ॥—॥ పాప్యబోధయదితి ॥  
తదనుపురపృవేశానంతరం సవజ్జీముఖోదశముఖఃశయాళునిద్యా  
ళుమ్ ॥ ని ॥ సప్తన్నకృపయాళునిద్యాళుర్నిద్యాణశయితౌనమావిత్యమ  
రః ॥ ౮౪ ॥ శీఘ్రోవాచ్యఇత్యాళుచ్ కుంభకణంకాలంవినాపిఅకాలఇ  
త్యధః- బృహద్రహదానాత్తస్య షణ్మోసావద్భిన్న నిద్రానంతరమే  
కస్తి దినే పృబోధనియమాదితిభావః ॥ ఏతచ్ఛోత్రరకాఽఢ్యేస్పష్టమ్ ॥  
+ పృథగ్నినెత్వాదినా తృతీయావికలావృత్తే ద్వితీయావికథంచనకెన

(౧) కుంభకణఃద్రావిడదాదినకలరాక్షసవధానంతరమంతతాస్యవధః  
కార్యఇత్యాశయేనప్రకృతేరావణస్యప్రాణమాప్రేణమోచనమ్ (౨) త  
త్ తస్మాత్ ప్రాణమాప్రేణవిమోచనాత్ తంపృథమమితిపాఠస్సుగమః

కుమ్భకణమ్ । ఆదేశతస్సచవిభోరపునః ప్రబోధసంవేశధామ స  
మరాంగణమాజగామ ॥ ౮౪ ॥౧॥ ఆగతంచతమంజనాచలనికాశమా  
కాశతలభృమితత్రిశూలంశూలధరమివజగత్క్షయోద్యుక్తంసక్తంచరనిశా  
మృశామృతృహజభుజతెజోవిశేషమశేషాసుదిక్సుధావమానంపవమా  
నచలిత జలదపారిష్ణవం ప్లవంగమబలమంగదోధీరమవాదీత్ ॥౮౫॥ప॥  
కపయశ్చే కసేయానాంకాపిసేయంబిభీషికా । మాఘాదఘాతపూర్వం

చిత్ప్రియాసేన, కుంభకర్ణం ప్రాబోధయత్ బోధయామాన- సచకుంభ  
కణశ్చవిభోః రావణస్య ఆదేశతః ఆజ్ఞావచనాత్ పంచమ్యాస్తసిః, ఉ  
క్తిరాభాషణం వాక్యమాదేశోవచనం వచఇతిశబ్దాణావే నవిద్యతేపు  
నః ప్రబోధోయస్తింతతథోక్తాయస్సంవేశో దీక్షునిద్రామరణమి  
తి యావత్ తద్ధామతత్త్వనినం తద్గృహంవాపూర్వసంవేశధామ్నితు  
షణ్ణా సేనవాపునః ప్రబోధోజాయేతనత్వత్రకదాచిదపీతిభావః ॥ ౧॥  
స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాపస్సప్నస్సంవేశఇత్యపిధామదేశేగృహేస్థా  
నే తెజోజన్తప్రకాశయోరిత్యమరవిశ్వప్రకాశౌ- సమరాంగణం యు  
ద్ధఘామింజగామప్రాప, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౮౪॥—॥ ఆగతమి  
తి ॥ ఆగతంచతమంజనాచలనికాశం కజ్జలశైలసన్నిభమితు  
పమా, ఆకాశతలభృమితత్రిశూలంగగనతలావతితతిశిఖం, అతపవజగ  
త్క్షయో ఉద్యుక్తంసన్నద్ధం శూలధరంకాలాగ్నిరుద్రమివస్థితం తంసక్తం  
చరం కుంభకణంనిశామృ దృష్ట్వా శామ్యో శమంప్రాప్నువత్ స  
హజతెజోవిశేషః స్వాధావికబాహుప్రభావవిశేషోయస్యతత్తథోక్తం  
అతపీవా శేషాసుదిక్సుప్రతిదిశమిత్యథః, ధావమానంషలాయమానంఅ  
తపీవ పవమానచలిత జలదపారిష్ణవం సమీరణ సమీరతవారివాహు తర  
ళం ॥౧॥ పారిష్ణవపరిష్ణవేఇత్యమరః ప్లవంగమబలం కపిసేనస్యం అంగ  
దోధీరముదారం అవాదీదువాచ ॥౮౫॥—॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ క  
పయశ్చితి ॥ హేకపయస్సేయంపరిదృశ్యమానావ్యక్తిః కైకసేయానాం

వః ప్రాకృతం భయవైకృతమ్ ||౮౬|| ౧౫|| అథహరయోపి నరయమనున  
యనంగత మంగదవచనమవధారయంతో ధారయంతస్సమరసన్నా  
హం దిజ్ఞాగాఞన ప్రతినివృత్తాః ప్రమత్తమివైరావణం రావణాను  
జం వింధ్యాచలమివ యుగాంతానిలాస్సమంతాదాహ్మతైః గిరిభిరపిత  
రుభిరవాకిరైః ||౮౭||ప|| క్షిప్తాస్సంయతిపుష్పితాః క్షితిరుహస్తైరక్షసోవ

కైకసీగభణనంభూతానాం మధ్యే + స్త్రీభ్యోఢక్, కాపికాచన వి  
భీషికావిక్రాంతానామి కాంతిః వఃయష్టాకం పూర్వంభూతం భూత  
పూర్వంసుపుష్పేతిశమాసః, తతానన్యమాసః, అదృష్టచరమిత్యథః  
ప్రాకృతం లోకసాధారణం భయవైకృతం వలాయనాది భయజనితవికా  
రః మాభూత్ నభూయాత్ ప్రాకృతజనైరివ మహాఫీరైః యష్టాభిః  
నభేతవ్యమిత్యథః ||+|| మాజీలుజిత్యాగిషీలుజ్జ్ ||౮౬||— || అథేతి ||  
అథానంతరం హరయః కపయోపి అనునయసంగతం తత్కాలోచిత  
ప్రాధికానసహితమంగదవచనమవధారయంతః ఆకణాయంతః అత  
ఏవనరయం సత్వరంసమరసన్నాహంరణోత్సాహంధారయంతో దేధా  
నాః, దిజ్ఞాగాఃదిగ్గజాఞవేత్సృపమా, ప్రతినివృత్తాఃప్రత్యాగతాః ప్ర  
మత్తమైరావణమివస్థితం అప్రకంప్రపరాకృమమిత్యథః- రావణా  
నుజం కుంభకణంయుగాంతానిలాః ప్రళయకాలవాయవః వింధ్యాచ  
లమివ సమంతాత్సకలదిగ్భ్యుగిత్యథః, ఆహ్మతైరానీతైః గిరిభిరపి  
రుభిరపి అవాకిరైః అభినవృషరిత్యథః - అత్రకిరలైర్వృష్ట్యథఃత్వా  
ద్గిరితరూణాం కరణత్వం విక్షేపాథకత్వైతు కర్తవ్యమేవ ఏవంసించతీ  
త్యాదీనా మపిసించతైరాద్రీకరణాథకత్వాద్దృగవదృవ్యస్య కరణత్వం  
యత్రైతు కరణమథః-తత్రదృవదృవ్యస్యకమత్వంయథాఅమృతైస్సిం  
హతి వపుః అమృతంసించతీత్యాదిబోధ్యమ్ ||౮౭||— || క్షిప్తాఞితి ||య  
ఞిత్యధ్యాహరః యత్తదోర్నిత్యస్య సంబంధాత్ పుష్పితాస్సంజాత  
పుష్పాః ||౫౪||రకాదిత్వాదితచ్ఛ విశేషణమేతత్పుటవాసపాంసుభావ

క్షసిప్వస్వన్నేపటవాసపాంసవ ఇ వాలీయంతమాణీకృతాః । ముక్తా  
యేధరణ్ణేధరాముహూరమీతద్బాహుసంఘట్టనాత్ప్రత్యావృత్త్యపునఃప్ర  
హతుఃరభవత్ ఖదాయభేదాయచ ॥౨౦॥ ప ॥ జ్వలదనలంతిశూల  
ముపరిభ్రమయన్న మయన్నయమవసీమసీక మదఖలన దులాలితః । స

యోగాథం దృష్టవ్యం । యోక్షితిరుహఃవృక్షాఃకిన్విప్ సంయతియద్ధైక్షి  
ప్తాః వికీణాః వానరైరితి శేషః । లెక్షితిరుహః ప్రసిప్వన్నేక్రొధానుభా  
వస్వేదాద్యై + సిద్ధ్యతెర్నిష్ఠాతకారస్య నకారః - రక్షనః కుంభ  
కణస్య వక్షసి అతికఠోర ఇతిభావః, చూణీకృతాస్సంతః పటవా  
సపాంసవత్సవ పిష్టాతపరాగా ఇవ ॥ని ॥ పిష్టాతఃపటవాసక ఇత్యమరః  
అథవాపటవాసోనానావిధకుసుమాదిసుగంధద్రవ్యపరిమళితగంధ చూ  
ణం ॥ని॥ పటవాసోగంధచూణం సుమద్వైరధివాసితమిత్యభిధా  
నాత్, అలీయంతాల్లిష్కృతత్రీసంసక్తాబభూవురిత్యథః + లీక్ష  
శ్లేషశ్చైలజితక్ష । తథాయేధరణీధరాః పర్వతాః ముహూఃపునఃపునః ము  
క్తాః క్షిప్తాః, అమీధరణీధరాః తస్యకుంభకణస్య బాహుసంఘట్టనా  
త్ బాహూపమదాద్ధైతాః ప్రత్యావృత్త్యప్రాతిలోమ్యేన ఆగత్య  
ప్రహతుః పరస్యప్రహతురేవ ఖదాయభేదాయచ అభవత్ అత్ర  
పూర్వాధేక్షితిహంచూణీకృతతాన్వసంబంధేపితత్సంబంధోక్తై రతిశ  
యోక్తిః తయారక్షోవక్షసస్తాదృశకారాస్యం వ్యజ్యతే, తదుజ్జీవితాచె  
యంపటవాసపాంసవ ఇవేత్యపమేతి సంకరః, ఉత్తరాధేతూక్తా  
థాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః, తథానధోత్పత్తిరూ  
పో విషవూలంకారశ్చైతి సంకరః ॥౩॥ విరుద్ధకార్యసోఽత్పత్తిర్యతా  
నథస్య వాభవేత్ ॥ విరూపఘటనావాస్యా ద్విషమాలంకృతిస్త్రీభే  
తి లక్షణాత్, శామాలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥౨౦॥—॥ జ్వలదితి ॥ అ  
యంకుంభకణః జ్వలదనలం ప్రజ్వలజ్వలనం తిశూలంఉపర్యపరి  
ష్టాత్ భ్రమయత్ చాలయత్ అవసీఘ్రవంసమయత్ నమ్రయత్ నిజ్జ

శ్రీగం - చమ్పరామాయకేసవ్యాఖ్యానే

పదిబభంజనీలమృషభంశరభంచబలాదహరత గంధమాదన మరుద్ధగవా  
క్షమపి ||౮౯||X|| తతశ్చ సహజభయచాపలాధిగతలాఘవం రాఘవంశగ  
ణమశ్నువాసం వానరానీకమాశ్వాసయన్విశ్వాధికవిపులభుజవీర్యో వి  
కీర్యవిద్విషతిసగ్వతః పర్వతాన్విధాయచ విచిత్రమృతిచిరంయద్ధం న  
కంచరపతివిము క్తధాతీధరావళిః కులిశదారిత్యవకులభూధరో ధరా

పాదపూతేన నిమ్నాయుర్వన్నిత్యధః - అనీకమదేనయద్ధాభినివేశ  
శర్పణయత్థైలనం లీలాతేన దుర్బలితః దుర్విలసితస్సృక్ సపదినద్య  
మీన బలాత్ నిజదాహుపరాక్రమాత్, నీలంబుషభంశరభంచెతి త్రి  
వానరసేనాపతీక్ బభంజమమదః, తథాగంధమాదనమహరత ప్రా  
హరదిత్యర్థః, గవాక్షమవ్యయంధరురోధనిరబధ్నాదిత్యధః || ౮౯ ||  
తతః || తతస్తదనంతరించ సహజేకపికులసాన్విధావ్యాన్వైసగిక  
యేభయచాపతే తాభ్యామధిగతం ప్రాప్తం లాఘవంలఘుత్వం యెన  
తత్తథోక్తమ్, అతఏవ రాఘవంశరణంరక్షకమ్ ||ని|| శరణంగృహరక్షి  
త్రారిత్యమరః, అశ్నువాసం ప్రాప్నువాసం X అశూవాప్రాశాసన్ ||  
వానరానీకంవానరస్తేన్యం అనీకంతురణేస్తేన్యఇతివిశ్వః సమాశ్వాస  
యక్ ఉజ్జీవయక్ విశ్వాధికవిపులభుజవీర్యః, లూకోత్తరమహాహు  
పరాక్రమశాలీహరికులపతిస్సుగ్రీవః, విద్విషతికుంభకణానర్వతః స  
మంతాత్ పత్వితాన్వికీర్యవిక్షిప్యతథావిచిత్రమాశ్చర్యకరం యద్ధం అ  
తిదిరుబహుకాలం విధాయతతః సక్తంచరపతినా కులభకణేన విము  
క్తావిక్షిప్తాధాతీధరావళిః పగ్వతశ్శేణిగ్యస్థిక్సతథోక్తః కుంభకణ  
హస్తవిముక్తా నైకపర్వతాహతఇత్యర్థః అతఏవ అచేతనః నిస్సంజ్ఞస్సృక్  
కులిశదారితః నజాయుధవిదళితః ||ని|| హృదిసీవజ్జిమస్త్రీసాత్కులి  
శంభిమరంపవిరిత్యమరః, కులభూధగః కులపర్వతఇవేత్యవమా ధరా  
యాంపపాత ||\*|| తథాచ శ్రురామాయణమ్ ||\*|| సతతదాభగ్నమ  
వేక్ష్యశూలం చుకోపరక్షోధిపతిర్నహతా ఉత్పాట్యలంకామలయా

యామచేతనః పపాతహరికులపతిః ॥౯౦॥ ప॥ పరిగృహ్యతంఝడితిదా  
హుపంజరేచలితైపురంతదనురావణానుజే । అవినీతహాలికృతమద్యనః  
ప్రభోరయశఃప్రమృష్టమితిహృష్టమాశరైః ॥౯౧॥ X ॥ తత్రచవిచిత్ర  
కుసుమపరిమళశిశిరరభౌపచారసచేతనోద్గ్రీవసుగ్రీవనఖముఖా కలి  
తశూర్పణఖాముఖానుకారోదారుణాకారస్సచమత్కారం ప్రాకా

త్యశృంగం జఘానసుగ్రీవముపేత్యతేన ॥ సజ్జేలశృంగాభిహతోవిసం  
జ్ఞోనెమఃప్రహృష్టాయుధియాతుధానాఇతి ॥ ౯౦॥—॥ తతఃకింజాత  
మతఅహ ॥ పరిగృహ్యైతి ॥ తదనుపతనానంతరం, రావణానుజేకుం  
భకణ్డార్కుడిత్యంజసాతనుగ్రీవం బాహుపంజరేదార్కండలేనేత్యర్థః  
అధికరణవివక్షాయాం సప్తమీ, పరిగృహ్యగృహీత్వా, పురంలంకాం  
ప్రతిచలితేప్రవృత్తైసతి అవినీతేన అమర్షితేనవాలినాకృతం ఘా  
స్తాకం ప్రభోః సోమినః రావణస్య అయశః వాలేననిబద్ధకక్షనిక్షే  
పణ రూపకృత్యజనితావకీర్తిత్యర్థః, అద్యేదానీం ప్రమృష్టఙ్గోధితం  
అస్తత్సావ్నిమివరోధివాల్మనుజస్య తదనుజేన కుంభకణ్డైతథానీతత్వా  
న్నిరాకృతమిత్యర్థః, ఇతీతం మత్పైతిశేషః, అశరైఃరాక్షసైః హృ  
ష్టంసంతుష్టంభావైశ్చ! మంజుభాషిణీవృత్తం లక్షణంతూక్తమ్ ॥౯౧॥  
తి ప్రైతి ॥ తత్రలంకాపురే, విచిత్రః వివిధాఃకుసుమపరిమళాఃపుష్ప  
గంధాః యేషులైతథోక్తాఃశిశిరాజలసేకాదినా శీతలాశ్చయే రథోప  
చారాః పుష్పధీప్రసాధనక్రియాః లైస్సచేతసస్ససంజ్ఞః అతపవడద్గ్రీ  
వః ఉన్నతకంఠరశ్మయస్సుగ్రీవతస్యనఖముఖైఃసఖాగ్రైఃఆకలితః వి  
రచితశూర్పణఖాయాముఖానుకారః ముఖసాదృశ్యేయస్య సతథో  
క్తః, సుగ్రీవప్రభునిభిః సత్కణ్డనానభరన్యర్థః, అతపవదారుణాకారః  
భయంకరాకృతిఃసదమత్కారచమత్కారసహాయగౌరవాత్, స మది  
త్యనుకరణశబ్దః చమత్కారంబ్రహ్మచారిశబ్దః, సుగ్రీవశిఖాగృహ్యత్వా దైర్ఘ్య  
మేంద్రైశ్చి త్రివిక్రియా । చమత్కారస్ససీత్కారశ్శరీరోల్లాసనాదిభి



రం సముత్పన్నత్యగతమక్షిగతమైన మనాలక్ష్యవైలక్ష్యతః ప్రతినీవృత్తా  
వృత్తారు విషమతారకక్షణఃక్షణదాచరఃప్రతిక్షణమతిక్షీబతయాప్రతిప  
క్షబలమివస్వపక్షబలమపిభక్షయన్నలక్షయకాసామి త్రిమద్విశిఖరం వి

రితి ప్రాకారంసాలం ||ని|| ప్రాకారోవరణస్సాల ఇత్యమరః ఉత్ప  
త్యఉల్లంఘ్యగతం అక్షిగతంచక్షుగోచరంచెప్పవ్యం ||ని|| చెప్పెన్  
తప్తిగతావధ్య ఇత్యమరః తమేనమీద్దుద్దదశాకారిణం సుగ్రీవమ  
నాలక్ష్యతదృష్టావ, విగతంలక్షయస్యసః విలక్షోవిహ్వలః తస్య  
భావఃజైలక్ష్యం ||x|| బ్రాహ్మణాదిత్వాల్ ష్యభో తతోహేతాఃప్రతి  
నివృత్తస్సక్ యద్ధాయప్రత్యావృత్తః (౧) వృత్తైవతు తాకారే ఉరు  
ణీవృథులేవిష మతారకేన్యూనాతిరి క్తకనీకచేక్షణనెత్రేయస్య స త  
థోక్తఃవిరూపోగ్రాక్షఇత్యధః ||ని|| వతులంనిస్తలంవృత్తిమిత్యమ  
రః, సోయక్షణదాచరః క్షపాచరఃకుంభకణః ||ని|| త్రియామాక్షణ  
దాక్షపెత్యమరః, ప్రతిక్షణంక్షణేక్షణక్షీబతేమాద్యతీతిక్షీబఃమ త్తః||ని||  
మలైశ్చౌండోత్కటక్షీబాఇత్యమరః + క్షీబృమదఇతిధాతాఃఅనుపన  
గాత్ఫుల్లక్షీబకృత్కొల్లాఘాఇతి నిష్ఠాంతానిపాతితః తస్యభావ స్తయా  
స్తబ్ధతయేతి పాశేవిమూఢతయాప్రతిపక్షబలంశత్రునైస్యమివస్వపక్షబ  
లమపి భక్షయకా సామిత్రిమధ్యధృతం లక్షణమలక్షయకా మత్పరా  
క్రమస్యాంకియానిత్యలక్షీకుర్వక, అద్విశిఖరంగిరిశృంగం విముంచ  
న్నేవ ప్రియంజానస్సన్నైవ అంజసార్పడితి రామంత్రిరామం ప్ర

(౧) వైలక్ష్యతొలజ్ఞాయాఃహేతాః ప్రతినీవృత్తఇత్యర్థః । స్వకృతసు  
గ్రీవానయననిమి త్తకకణానాసచ్చేద రూపవికారస్యాన్యగోచరతావ  
ల్లజ్ఞా । తథాచోక్తమ్ । ఆ త్తనశ్చరేనమ్యన్తా తేనైర్వర్యస్యజాయతే।  
అవత్రపాతిమ హతీసవిలక్షణతి స్తృతః । తస్యభావఇత్యర్థా బ్రాహ్మ  
ణాదిత్వాల్ ష్యభోయదావీలక్షోవిస్తయాన్వితే ఇత్యమరకోశాద్వై  
లక్ష్యంవి స్తయః । సావనీతస్యసుగ్రీవస్యాదర్శనాద్వి స్తయఇతిబొధ్యం

ముంచన్నైవాయమంజసారామమభిజగామ ॥౯౨॥ప॥ విచ్చిద్యాశుత  
దర్థచంద్రముఖతాపీరోరఘూణాంపతి ర్భాణానత్రముమోచవాలిదళ  
నాన్తారీచమర్థచ్చిదః । ఆలూక్యధనశాన్తిదారితఖరానస్తిన్నకించి  
త్కరాన్వాయవ్యం పునరైంద్రమప్యరివధూవైధవ్యధుర్యందధే ॥౯౩॥  
ప॥ రామాస్త్రాద్ధరితేమరాక్షసపతేరంగమతుంగోభుజః పాగోకోనివ

త్యాజగామ ప్రాప అభ్యుజ్జగామైత్యధః ॥౯౪॥—॥ విచ్చిద్యేతి॥  
వీరః శూరః రఘూణాంపతిః శ్రీరామః తత్కుంభకణవిముక్తం అ  
ద్రిశిఖరం అధఃచంద్రముఖతః అధఃచంద్రాభ్యబాణవిశేషాగ్రేణత్య  
ధః విచ్చిద్యవిభిద్యఅత్రకుంభకణైవాలిదళనావానివిశాళకా  
మారీచన్య మర్థచ్చిదంతితి తద్ధోక్తా మారీచమారకానిత్యర్థః వి  
దారితః ఖరొదైస్తాంశ్చ బాణాన్తమోచ ప్రియయజే, అత్రవాలిదళ  
నన్యమారీచమర్థచ్చేదకస్య ఖరవిదారిణశ్చ ఏకేకత్వేపి బహువచన  
ప్రయోగస్తద్వర్గాణామనేకత్వాదుపపద్యతే, తథావిదారిత ఖరాని  
తస్యోత్తరాధఃస్థితత్వే పెక్వవాక్యత్వాన్నవాక్య సంకీర్ణదోషః, అ  
థానంతరంసరామః తానాభ్యణానస్తిన్కుంభకణైః అకించతురానకా  
ర్యకారిణః మోఘానితియావత్, ఆలూక్యదృష్ట్యా ఏతేనాస్యవాల్వా  
ద్యపెక్షయామహాసామర్థ్య సంపన్నత్వంసూచ్యతే, వాయవ్యంవా  
యదెవతాకం దివ్యాస్త్రుండధేప్రియక్తవాణ - బాహుచ్చదాధమి  
తిభావః, పునర్భూయోపిఅరివధూవైధవ్యేశత్రుస్త్రీవైధవ్యేధుర్యంధు  
రంధరం శత్రునాశకమిత్యర్థః + ధురోయద్ధకావతి యల్పత్రియః-వి  
ద్గ్రంథంద్రదేవతాకమప్యస్త్రుండధేతచ్చిరశ్చేదాధమితి భావః, శా  
దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥౯౫॥— ॥ రామాస్త్రాదితి ॥ తతస్తదనం  
తరం రామాస్త్రాత్ రామాస్త్రేరిత్యర్థః రామాస్త్రాద్ధరితేష్వితివాతస్తు  
సాధుః ॥ రాక్షసపతేః కుంభకణాస్య అంగమబాహవ్యద్యవయవేషుదలి  
తేషు చిన్నేషు, తుంగః ఉన్నతః ఏకఃభుజఃబాహుః పాగో ప్రధమం

పోతమందరభవప్రత్యర్థినేనాంబుధౌ । సింధౌనిషప్తితః పరోపిదద్యు  
శేనేతుద్వితీయాయధాభిన్నంవ్యోమ్నిశిరస్తురీయ మభవత్కూటం  
త్రికూటస్యచ ॥౯౪॥౫॥ తదనుతదనుమోదభరితహరికోలాహలాకర్ణన  
విదితకుంభకర్ణవధ పరిష్టునముఖైన దశముఖైన సహోదరామహో  
దరమహార్హస్వ సహాయా విధాయ సమాదిప్తాః కుమారాదేవాన్తక  
నరాంతకాతికాయ త్రిశిరసశ్శిరసాదాయపితుర్నిదేశం నివేశమివ  
పితృపతేసమావిశన్న మీసమీకభువమ్ ॥౯౫॥ ప ॥

ప్రత్యర్థినేనాంబుధౌ శత్రుప్రేన్యంసముద్రజవత్సవమితి సమాన్యః-  
మందరౌమందరాచలజవత్సవమా, పపాత, సింధౌసముద్రేనిషప్తి  
తః ప్రవిప్తః పరోపిభుజః; ద్వితీయః సేతుర్యథాసేతురివదద్యుశే ఇత్యు  
త్ప్రేక్షా తచ్చిన్నం విదారితంశిరః శిషణంచవ్యోమ్ని ఆకాశే, త్ర  
యఃకూటాయస్యతస్య త్రికూటస్య అన్వర్ధనామ్మిలంకాధిష్ఠానభూ  
తస్య పర్యతస్య తురీయంచతుర్థమ్ ॥౪॥ చతురశ్చయతావాద్యక్షల  
వశ్చేతిభవప్రత్యయః, కూటంశిఖరంఅభవదితి గమ్యోత్ప్రేక్షేతితన్మతాం  
సంస్పృష్టిః, వృత్తంపూర్వవత్ ॥౯౪॥—॥ తదన్వీతి ॥ తదనుతదనంతరం  
తేన కుంభకర్ణవధేన యోనుమోదః తేన భరితానాం పూర్ణానాం హరి  
ణాం వానరాణాం కొలాహలస్య కలకలస్య ఆకర్ణనేన విదితావిజ్ఞా  
తఃకుంభకర్ణవధోయేన సతథోక్తః, సచాసౌపరిష్టునముఖః శోభా  
హీనవదనశ్చేతి విశేషణసమాన్యః, తేనదశముఖైన రావణేన, సహోద  
రా మహోదరమహార్హస్వినామరాక్షస సేనానాయకౌసహాయా  
రక్షకౌవిధాయ కృత్వాసమాదిప్తాః ఆజ్ఞప్తాః దేవాంతకౌనరాంతకః అ  
తికాయః త్రిశిరాశ్చత్యత్కూటాభిధానాశ్చత్వారిః కుమారాః పితుః  
రావణస్యనిదేశమాజ్ఞాంశిరసాఆదాయగృహీత్వా అమీకుమారాః పితృ  
పతేః ప్రేతరాజస్య ॥౫॥ ధర్మరాజపితృపతిస్సమవర్తిపరేతరాజిత్య  
ఘోరః, నివేశతే తేత్రినివేశం స్థానమివేత్యుత్ప్రేక్షా, సమీకభువం ర

అజనిపునస్సమీకమనయోరుభయోర్బలయోరవదళితేముఖేపియదన్యు  
తరోషభరమ్ । అమరమృగీదృశామపియవాశయపుటైకరం సమరస  
ముత్సుకేన మునినాయదదృష్టచరమ్ ॥౯౬॥ ప ॥ మమాథశ్చైలాదథవా  
లిసందనో నరాంతకం సంయతివానరాంతకమ్ । హనూమతాసాపి  
హతస్సురాంతకఃపురాంతకేన యథాపురాంతకః ॥ ౯౭ ॥ X ॥

చాఘామిం సమావిశత్ ప్రావిశత్ ॥౯౫॥ —॥ అజనితి ॥ పునర్భూ  
యోపి అనయోరుభయోర్బలయోరావనరరాక్షససేన్యయోః సమీకం  
యద్ధం అజనిజాతం + జనేక ర్తరిలుక్ దీపజనైత్వాదినాచ్చైశ్చిణాదే  
శ్చ కీదృశం సమీకమిత్యతః । యత్సమీకముఖేఅవదళితేసతి అ  
న్యోన్యముఖం జాతైసత్యపీత్యర్థః, అన్యుతః అత్యక్తః రోషభరః  
అమషాతిరేకః యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్ - సేనికానామమషాతిశ  
యేన పునఃప్రవర్థమానమిత్యర్థః, అమరమృగీదృశాం సురసుందరీణా  
మప్య శయపురైకరం మనోరథపరిపూరకం మహాపీరోపసంహారక  
త్వైసప్రత్యేకమైకైకవరలాభాదితిభావః, తథాయత్సమరసముత్సుకేన  
సమరోత్క్రంతి తేన కలహప్రియేణేతియానత్, మునినా నారదేన అ  
దృష్టచరమదృష్టపూర్వం + భూతపూర్వైచరట్ ఇత్థం భూతస్యపూర్వం  
యదాకదాప్యజాతత్వాదితిభావః, తాదృశంయద్ధమజనితంబంధః ॥౯౬  
॥మమాథేతి॥ అథానంతరం వాలినందనోగదః సంయతియద్ధేవానరా  
ంతకంవానరసాశకం నరాంతకం, శైలాత్ శైలేనేత్యర్థః మమాథవి  
దారయామాస- తథాహనూమతాసప్రసిద్ధః సురాంతకః దేవాంతకో  
పి- పురాపూర్వం పురాంతకేన త్రిపురజయినాశంభునాశవశబ్దౌవా  
క్యాలంకారై-ఇవేతీషదధోపమోల్పేక్షావాక్యాలంకారేష్వితిగణ  
వ్యాఖ్యానే, అన్యథాయథేతివాథా వాచినాశబ్దేన పౌనరుక్త్యదో  
షౌమర్వారస్యాత్ (౧) అంతకాయథామృత్యురివహతః మారితః ఉప

(౧) పురాంతకేనేవదుషాపురాంతక ఇతిప్రాచీనపాఠేన కావ్యనుపపత్తిః

అనంతర మసమసమరశీలేననీలేననిహతేమహోదరే మామతిమథితశిర  
సిత్రిశిరసివిశసిలైషు మహాపాశ్వాదీషువాహినీపతిషునిభారవిషాద  
రోషపరవశోనిశాచరాకారభవతమోనికాయస్సరయమతికాయస్సమా  
గత్యవృత్త్రాసురభవసుత్త్రాన్మూసుమిత్రాసులైససహవిలెనేవిచిత్రమా  
యోధనమ్ ||౯౦||౪|| సచ సుచిరంనియుధ్యత మవధ్యతీశవరాదనిలగి  
రావిబుధ్యపునరస్త్రమథ తవిధేః | ఓళితమనెనతద్దినముత్పత్తితం జగ

మాయమకయోస్సంస్పృష్టిః || వంశస్థవృత్తమ్ || ౯౧ || అనంతరమితి ||  
అనంతరంనరాంతకదేవాంతకవధానంతరం, అసమసమరశీలేన అసా  
ధారణ రణకమాచరణ తత్పరేణ నీలేన - మహోదరెహాశ్లేసతి త  
థాత్రిశిరసిమామతి మథితశిరసి హనూమద్భిన్నమస్తకేనతి, తథామ  
హాపార్శ్వ ఆదిర్యేషాం లైషురాక్షససేనానాయకేషు విశసితేషువి  
నాశితేషు సత్సుముషభేణైతిశేషః, నిభారవిషాదరోషపరవశస్సము  
త్పటకొకకొద్ధాకాంతాంతకరణః నిశాచరాకారః రాక్షసదేహ  
ధారిమోనికాయః అంధకారపటలభవస్థితభ్రష్టైర్మైత్రా, అతికా  
యః సరయమాగత్య సుత్రాన్మూవాసవేనసహ ||౧|| సుత్రామాగో  
త్రభిద్యతే వాసవౌవృత్తహవృషేత్యమరః-వృత్తాసురభవేత్యవమా  
సుమిత్రాసులైస లక్ష్మణేన సహవిచిత్రమాశ్చర్యకరం ఆయోధనంవితే  
నేజన్యమకరొదిత్యధణః ||౯౦||—|| సకతి || సఃసామిత్రిశ్చ సుచిరమ  
తిచిరకాలం నియుధ్యయుద్ధంకృత్వా, తమతికాయంఈశవరాత్ బ్రహ్మ  
పరాత్ అవధ్యః వచితుమశక్యత్యేవమనిలగిరావాయవచనేన విబు  
ధ్యజ్ఞాత్వా పునశ్శబ్దోవాక్యాలంకారే, విధేరస్త్రంబ్రహ్మస్త్రం అథత్ర  
ప్రాయుజ్ఞా, అథానేన బ్రహ్మస్త్రేణదళితం విచ్ఛిన్నంనల్ దివిఅం  
తరిక్షే సముత్పత్తితం సముద్గతంతల్ ప్రిసిద్ధంఅతికాయశిరః జగతాం  
లోకానాం అధికాంబహుళం రాహుభీతిం రాహుగయమితి భ్రా  
న్వీసముత్పన్నం భీతిమతసుతలకరొత్ అత్రాతికాయశిరసిరాహు

తామతనుతరాహుభీతిమధికామతికాయశిరః ॥౯౯॥ ప ॥ అనునీయ  
రావశిరఃవిధురంపితరందధత్వపుగుసమీకభురామ్ । సరథీసమేత్యన  
ధనుశ్శరధీచలితశ్చమూభిరభిదాశరథీ ॥౧౦౦॥౫॥ ఆగత్యనమరమరాతి  
జయమనోగథాయరథాభిరక్షాయాం రక్షాయశిరః పరికల్పప్రత

భ్రమాద్భ్రాంతిమదలంకారః ॥౧౦॥ కవిసమస్తసాదృశ్యాద్విషయోపిహి  
తాత్మని । ఆరోప్యమాణాసుభవో యత్రసభ్రాంతిమాన్తత ఇతిలక్ష  
ణాత్ (౧) ॥౯౯॥—॥అనునీయేతి ॥ అధానంతరం సప్రసిద్ధః రావ  
ణి ఇంద్రజిత్ విధురం సహోదరుమారవధశ్రవణజనితశాకవిహ్వలంపి  
తరం రావణంఅనునీయ సతాతమోహంపరిగంతుమహాసీత్యాదినాన  
మాధాయపృథుసమీకభురాం మహారణధారం + ఋక్పూరిత్యాదినా  
సమాసాంతాప్రత్యయోఽపి దధత్ దధానః యధనన్నద్ధఇత్యధః॥+  
నాభ్యస్తాచ్చతురితినువభావః- రథీరథాయాధః సహధనుషాసధనుఃకా  
ముకధరశ్చసక శరధీతూణీరౌసమేత్యధృత్వైత్యధః, శరాఃఇష  
వౌధీయంతే అనయోరితి శరధీ ॥+॥ కర్తవ్యధికరణైశ్చైతికిప్రత్యయః  
॥౧॥ తూణోపాసంగతూణీర నిషంగాఇమధిద్వయోరిత్యమరః, చ  
మూభిస్సేనాభిస్సహ+ అత్రసహశబ్దాప్రయోగేపి. తదధఃస్య గమ్య  
తాయాం వృద్ధాయానైతి జ్ఞాపకాత్ప్రతీయా దాశరథీఅభి. రావల  
క్షణయోరాభిముఖ్యేనైత్యధః + అభిరథాగఇతికమప్రవచనీయ  
త్వాద్విత్తీయాచలితఃప్రవృత్తః ॥ ప్రమితాక్షరావృత్తమ్ (౨) ॥౧౦౦॥  
ఆగత్యేతి ॥ సమరంయధ్ధనువమాగత్య ప్రవిశ్య. అరాతిజయమనోర

(౧) ఈశశరాదిత్యత్ర ఈశశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే త్రిరామాయణమ్॥  
అనైనమధ్యుపాగమ్య వాయుర్వాక్యమువాచహ । బ్రహ్మదత్తవరో  
హ్యేషఅవధ్యకవచావృతః । ద్వాక్షాణాస్త్రేణభింధ్యేనమేషవధ్యోహి  
నాన్యథేతి ॥ (౨) సశనుశ్శరధీరితి ప్రాచీనపాఠే చాపతూణసహిత  
సంకచమూభిస్సహసమేత్యైత్యన్వయః

ర్ష్యచహవిషాప్రదక్షిణశిఖం శిఖావంతం త్రాధిగతవివిధశస్త్రాణి ద  
ధాన స్తిరోధానేన గగనగతపివనిశితము ఖైశ్శిలీము ఖైర్నిర్మాయ నిఖల  
మర్మాహతిం నిస్త్రిన్తశక్రమః క్రవాదాక్ వ్యాధృణహరీన్విధు  
రీచకార ॥౧౦౧॥ప సహలక్షణంతమపిదాశరధింపరుషోనిదాఘ ఇవప

థాయశత్రుజయమనారథసిద్ధ్యథామిత్యథః, రథాభిరక్షాయాం ని  
జరథ గుప్తావిషయే పరితస్సమంతాత్ రక్షాంసిరాక్షసపీరాక్ పరిక  
ల్ప్యనియోజ్య, హవిషా ఆజ్యాదినాప్రగతౌదక్షిణం ప్రదక్షిణంఽతిష్ఠ  
ద్ధుప్రభృతితావదవ్యయాభావః ప్రదక్షిణంశిఖాజ్వాలాయస్యతం॥ని॥ఘృ  
ణిజ్వాలేఅపిశిఖే ఇత్యమరః, ఏతేనాస్యజయప్రదత్వం సూచ్యతే, త  
దుక్తం ॥౧॥ ఇత్థంప్రదక్షిణగతోహుతభుజ్జుప్సస్యధాత్రిం సముద్రర  
శనాంవశగాంకరౌతీతి, శిఖావంతమగ్నింప్రతస్యసంతవ్యచ, మం  
త్రాధిగతవివిధశస్త్రాణిమంత్రసామర్థ్యసంప్రాప్తనానావిధాస్త్రాణి  
దధానౌధారయత్, తిరోధానేనాంతధానైన గగనగతాంతరిక్షవ  
తీనన్నేవ నిశితముఖైస్తీక్షాగ్రైశ్శిలీముఖైర్బాణైః నిఖలమర్మా  
హతిం అశేషచమూమమచ్ఛేదనిర్మాయకృతావఃఽనిగతస్త్రీం  
శతోంగుళిభ్యఇతినిస్త్రింశః ఖడ్గవిశేషః ॥ని॥ఖడ్గేతునిస్త్రింశచంద్రహ  
సాసిరిష్టయిత్యమరఃతస్యక్రమఃపరిపాటియస్యసతథోక్రః, ఖడ్గవద్వి  
భేదకస్సన్నిత్యథః, క్రవాదాక్ పక్షిణః వ్యాధోలుబ్ధకఇవైత్యవ  
మా ॥ని॥ వ్యాధోమృగవధాజీవౌ మృగయులుబ్ధకశ్చస ఇత్యమరః  
హరీన్వానరాన్విధురీచకారమూర్ఛితానకరౌదిత్యథః(౧)॥౧౦౧॥—  
సశేతి ॥ అయంరావణిః సహలక్షణైస సహలక్షణం ॥౧॥ తేనసశే  
తితుల్యయోగఇతిబహువ్రీహిః, వాపనజనస్యేతి చికల్పత్సహశబ్ద  
స్య సత్వాభావః, తందాశరధిం త్రిరామమపి పరుష స్తీక్షణినిదాఘా  
గ్రీష్మకాః ॥ని॥ నిదాఘాగ్రీష్మకాలేస్యాదుష్టస్వేదాంబునారపీతి వి

(౧) క్రవాదౌవ్యాధృణహరిణిశాహరీనితిపారేక్రవాదఇంద్రజిత్ ॥

ద్దసరః! వికలాశయం విధురస త్వమయం విరచయ్యథామచజగామశనైః  
౧౦౨॥ ప॥ క్షతార్కభవతేజసిక్షపితరామచంద్రద్యుతౌ విముచ్యసతి  
నిగతే విశిఖవృష్టిమస్త్రిక్షణేన । అదీప్తశశమస్ఫురత్కుముదమస్త  
నీలాత్పలంసముత్తరళజీవనంసమభవత్రచావాహినీ ॥౧౦౩॥ప ॥

శవ్వి, పద్దసరః కమలాకరం- శరైః వికలాశయంవ్యాకులమానసం అ  
న్యత్రకలుషితాధారప్రదేశంచ ॥ని॥ ఆశయస్సాన్వితభిప్రాయో మానసా  
ధారయోరపీతి విశవ్వి, విధురసత్వం విశిష్టతక్తిం అన్యత్రవిహ్వల జల  
జ్ఞతుకంచ ॥ని॥ విధురంప్రీత్యపెలెస్యా త్కష్టవిశిష్టయోరపీతి వైజ  
యంతీ విరచయ్యకృత్వా + ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః, శవ్విః  
మందంకృతకృత్యత్వాదితిభావః, ధామగృహంజగామప్రాప, క్లేష  
సంకీర్ణాయముపమాప్రమితాక్షరావృత్తమ్ ॥౧౦౪॥—॥ క్షతైః ॥ క్ష  
తార్కభవతేజసి నివాపితసుగ్రీవప్రతాపెతిరన్కుతసూర్యజాత ప్ర  
కాశేచ, క్షపితాసంకుచితారామవీవచంద్రస్తస్యద్యుతిః కోభాయేన త  
స్త్రిక్షణ తథోక్తే, అస్త్రిక్షణేమహాత్తనీంద్రజిత్యేవ ఘనేమేఘే విశిఖ  
వృష్టింశరసంపాతం తామేన వృష్టింవిముచ్యత్యక్వానిగతేసతి తదా  
తస్త్రింశమయే పాహినీనదీసేనాచ ॥ని॥ సేనానద్యోత్సవాహినీతి వై  
జయంతీ, అదీప్తః అప్రకాశః నళః సళాఖ్యః కపినాయకః అన్యత్రన  
ళాః పోటగళాఖ్యతృణవిశేషాః యస్త్రిక్ష ॥ని॥ నళఃపోటగళైరాజ్ఞపి  
త్యగతేకపీశ్వర ఇతివిశవ్వి, అస్ఫురన్నదీప్యమానః కుముదఃకపిః అ  
న్యత్ర అస్ఫురంతి అనుల్లసంతి కుముదానికైరవాణియస్త్రిక్ష॥ని॥ కుము  
దంక్షరవేరక పంకజైకుముదఃకపావితివిశవ్వి, అస్తానష్టప్రాప్తానీలా  
నీలాఖ్యకపినాయక ఏవఉత్పలంయద్వా అస్తానీలాత్పలౌనీలాత్పల  
నామానౌకపినాయకౌఅన్యత్రవినష్టానికృష్టేందీవరాణిచయస్త్రిక్ష॥ని॥  
నీలఃకపీశేద్విభేదే కృష్టేనాతద్వతిత్రిప్వీతి నానాథరత్నమాలా, సము  
త్తరళమతిచంచలంస్థితివిధురం జీవనంజీవితం అన్యత్రఉద్వేజితజలం



అచలమథసలీలమోషధీనాంహరతిహనూమతిబాంబవన్నియోగాల్ వి  
చలితమథవద్బలంవిశల్యంవిబుధమసౌపివిధూతకోకశల్యమ్ ||౧౦౮||౫||  
పునరపిసహజతేజోభరిలైనదవానలనేవ వానరబలైనదహ్యమానాం ద  
రీమివ పురీమపహాయపఞ్చాననమివపఞ్చాన్యనననిదేశతశ్చలిత మఖి  
లభువన ప్రకంపనమకంపనమాహతప్లవంగసఙ్ఘం ప్రజంఘమంగదభు  
స్త్రినూర్మణితద్యథాభవతి తథేతినర్యత్ర క్రియావిశేషణం, సమభవత్ ఉ  
క్తరీత్యావిశకలితాధూదిత్యధః శ్లేషసంకీర్ణసావయవయాపకం, పృ  
థ్వీవృత్తమ్ ||౧౦౩||—|| అచలమితి || అథసేనామూర్ఛానంతరం- హా  
నూమతి బాంబవతః పరాపరజ్ఞస్య ఋక్షరాజస్య నియోగాల్ నిదే  
శవచనాల్ ఓషధీనామచలం సంజేవన్యాద్యోషధిపర్వతంసలీల మనా  
యాసం యథాతథా, ఆహరత్యానీతవతినతి, బలంవానర సేన్యం విశ  
ల్యం శల్యరహితంసత్ విచలితమభవత్ పునర్యుద్ధసమృద్ధితాస్సహమ  
భూదిత్యధః, తథావిబుధానాం త్రిరామజయకాంక్షితాంసురాణాం  
మనోపి ||ని|| విబుధాస్సురపండితాభివ్రత్యమంః, విధూతం విహతఃకో  
కవీవశల్యం యస్యతథోక్తంవానర సేన్యప్రబోధేనవిబుధాస్సంతుష్టాం  
తఃకరణా బభూవురిత్యర్థః, అత్ర సేన్యవిబుధమనసో కేవలప్రకృతత్వా  
త్తుల్యయోగితాభేదః పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ||౧౦౮||—||పునరితి || పు  
నర్భూయోపి సహజతేజోభరిలైన నైసగికపృథావ పరిపూర్ణానఅ  
స్యత్ర సావిధావికార్చిస్సంపన్నైన ||ని || తేజోసలేప్రధాపేహ్నిజ్యోతి  
ష్వర్చిషి రతసీతి వైజయంతీ, దవానలైన వనవహ్నినే వవానరబలైన  
దహ్యమానాం భస్మీక్రియమాణాండరీం గిరిగుహమివ పురిం ల్లంకామ  
పహాయత్యక్తావపంచాననం సింహమివేత్యనే కేవేయముషమాపఞ్చాన్య  
నన నిదేశతః రావణాజ్ఞావచనాల్ చలితయద్ధాయప్రవృత్తం అఖి  
లలాకానశేషభువనాని ప్రకంపయతి నిడయతి నిజభుజబలైనేతి త  
థోక్తం, ఆకంపనం ఆకంపనాశ్చిం రాక్షససేనానయకం, తథాతి

జప్రతాపానలశలభావభావపి నిశమ్యనిశామ్యచద్వివిదమైందావదారి  
తామహారథోకోణితాక్షవిరూపాక్షావక్షికోపాక్షాతిభ్యాం పరుషసంర  
మ్భా కుమ్భానికుంభౌమహాపీఠౌసముత్తంభ్య బాహూసుబాహూమారీ  
చావివరాఘవభుజాభ్యాంసుగ్రీవహనుమద్భ్యామద్భుతయద్దమత ని  
షాతామ్॥౧౦౫॥ప॥ధూమాతతఃప్లవగ రాజభుజెనవిద్ధమాలోక్యకుంభమ

హతప్లవగ సగఘంనిహతవానరనిపహం, ప్రజంఘంచేత్సభా వపి రాక్ష  
సౌ, అంగదభుజ ప్రతాపవన అనలః తస్త్రిక్, శలభౌపతంగౌ నిశమ్య  
అంగదబాహుపరాక్రమ హతావాకజ్యేత్యధః॥ని॥ సమాపతంగశ  
లభావిత్సహరః తథామైందద్వివిదాభ్యాం మైందద్వివిదాభ్యవనరవ  
తిభ్యాంఅవ దారితౌ వినిహతౌమహారథౌ ॥౫॥ ఆత్తానంసారథిం చా  
శ్వౌ రక్షన్యధ్యైతయోనరః॥ సమశ రథసంజ్ఞాస్యదిత్వాహుర్నితి  
కోవిదా ఇత్యుక్తలక్షణాకోణితాక్షవిరూపాక్షాకోణితాక్షవిరూపాక్ష  
నామానౌ రాక్షససేనానాయకావపినిశామ్యదృష్టావచ కోపాక్షాతి  
భ్యామమషేష్యాభ్యాంపరుషః అత్యద్ధతఃసంరంభోయద్ధసంభృ  
మః యయోస్తా ॥ని॥ అక్షాంతిరీష్యాసూయాతుసంరంభస్సంభృమే  
కోవత్సచామరః, కుంభానికుంభౌనామకుంభకణఃపుత్రౌ మహాపీఠాక  
రారౌబాహూనిజహస్తాసముత్తంభ్యసాటాపముద్భృత్య రాఘవ భుజా  
భ్యాం త్రిరామబాహుభ్యాం సుబాహూమారీచావివశ్యామిత్రయా  
గ సంరక్షణవేళాయామితిభావః, రాఘనస్య భుజాభ్యాం భుజప్రా  
యాభ్యాం సుగ్రీవహనుమద్భ్యాంసహ, అద్భుతమాశ్చర్యజనకం య  
ద్ధం అతనిషాతాంకృతవంతౌకుంభస్సుగ్రీవణానికుమ్భాహనుమతేతియ  
ధాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలుంకారః, సచోక్తౌపమయా సంస్క  
జ్యతే ॥౧౦౫॥—॥ ధూమావితి ॥ తతస్తదనంతరం ప్లవగ రాజభుజె  
న సుగ్రీవబాహునా విద్ధంప్రహృతమతపవధూమాపతిరమితి శేషః, కు  
మ్భమాలోక్యదృష్టావచీయం విరహంవియోగం, నసహతఇత్యసహ

సహోవిరహంశదీయమ్ । శోకాదగాదనిలసూనుహతో నికమ్భస్త  
 న్నామయ క్తమమరీస్తనకుంభమేవ ॥౧౦౬॥౫॥ తతఃకుపితరావణౌ  
 కారణంరణవాహనియ క్తం య క్తమఖిలవాహినీభి రాహవాటౌప  
 ముఖరం ఖరాత్తజం మకరాక్షమైత్వాకశరోపి విపక్షమపిసపక్షవీవ  
 సమక్షమనయజ్జనయితుః ॥౧౦౭॥౪॥ కృతావ్సముధానిశాసనం పితర

సహిష్ణుః + పచాద్యచ్, నలోకేత్యాదినా పష్టిప్రతిషేధః అనిల  
 సూనునా హనుమతానిహతః నికుంభః శోకాల్ భ్రాతృవిరహజని  
 తవిషాదాద్ధౌః తన్నామయక్తం కుంభనామయక్తం అమరీస్తన  
 కుంభం అమరాంగనాకుచకుంభమేవ అగాల్ భ్రాతృవిరహస్సహతయా  
 తన్నామగంధసంబంధాదమరీకుచకుంభంప్రాపెత్సధః, అత్రరణౌ  
 భిముఖమరణశాతుకస్య అమరీకుచకుంభసంగమస్య శోకశాతువై  
 నోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్ష్యావ్యంజకా ప్రియోగాద్గమ్య, వసంతతిలకా  
 వృత్తమ్ ॥౧౦౬॥—॥ తతఃకృతి ॥ తదనుకుంభనికుంభవధానంతరం, కుపి  
 తేన కృద్దేన రావణేన ఆకారణమాహ్వనయస్యతం రావణేనాహూ  
 తమిత్యధః ॥౧॥ హూతిరాకారణాహ్వనే ఇత్యమరః, తథారణవా  
 శాసమరక్రియానివాశా విషయేనియ క్తమాజ్ఞాప్రితం అతవీవాఖిల  
 వాహినీభిర్య క్తంచతురంగస్తేన సమేతమిత్యధః, ఆహవాటౌపము  
 ఖరం రణాడంబరారభటసముద్భటసింహనాదం ఖరాత్తజంఖరతనయం  
 మకరాక్షం విత్వాకస్య ఇత్వాకువంశోద్భవస్య త్రిరామస్య శరో  
 బాణః విపక్షంశత్రుపక్షమపి తంసపక్షవీవబంధుస్సన్నైవేతి విరోధః  
 సచనగరుదేవేతి పరిహారాద్విరోధాభాసః, జనయితుః జనకస్యఖరస్య  
 సమక్షం సమీపమనయత్ ప్రావయామాస, మకరాక్షోపిసహత ఇ  
 త్యధః (౧) ॥౧౦౭॥— ॥కృత్యైతి ॥ అధోమకరాక్షవధానంతరం మ  
 హాభుజః అపరిచ్ఛిన్న భుజబలశాలీత్యధః రావణిరింద్రజిత్ - పితః

(౧) తతఃకుపితకొణపాధిపనియ క్తమితి పాదీనపాతే స్పష్టోద్ధః ॥

భోగతాపరణం రావణహుతాత్వతత్తమహాభుజాహుతభుజం ధృత్వా  
 మహాస్రాణిచ ॥ స్థితావ్యవృత్తిమనిమాయయా శరచయంత్యక్తావచభిత్తా  
 చమూంబుద్ధావరాఘవకోపమాపనహసాలజ్కమలంకాతరః ॥౧౦౮॥  
 ౫॥ తతఃప్రతీచఃప్రతీహారాదయంప్రాతిహారికోనిగత్య నికృత్యాసినా  
 కాంచిదాంజనెయస్య పురతోమాయామయ్యాంమైథిలీమాకులీకృతమా  
 నసే తస్మిన్నాక స్థిమిదమతధ్యమపితధ్యమేవ విబుధ్యనియుధ్యచిరా

---

రావణస్యశాసన మాజ్ఞాంమూఢనిశిరసి+విభాషాజిహ్వోరితివికల్పాద  
 త్సాపాభావః కృత్యావృత్త్యేత్యధః, రణం రణరంగంగత్యా, తత్త రణ  
 రంగ హుతభుజం అగ్నిం హుత్వా మహాస్రాణి దివాస్రాణిచ ధృ  
 త్వామాయయా అంతర్ధానశక్త్యావృత్తిమనింతరితే + పూర్వవదల్లో  
 పాభావః - స్థితావ్య శరచయం బాణవరంపరాచ, త్యక్తాభివృష్టచ  
 మూం వానరసేనాంభిత్తా త్సారాఘవస్యకోపం కోపోదయం బు  
 ద్ధ్యాజ్ఞాత్యా అలమత్యంతం కాతరోభీతస్య సహసాశీఘ్రమ్, స్వ  
 రాదిపారాదవ్యయమితిశాకటాయనః, లంకామాప ప్రవివేశ, శా  
 దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥౧౦౮॥—॥అ॥ అధనికుంభిలాం హోతుకా  
 మః ప్రత్యద్ధావరణ నిగచ్ఛన్నింద్రజిత్స్విగమనవిఘాతుకం త్విరా  
 మలక్ష్మణయోర్యుద్ధోద్యోగందృష్ట్యా తన్నివారణార్థం మాయాప్ర  
 కటితవానిత్యాహ ॥ తతః ॥ తతఃపురప్రవేశానంతరం ప్రతిహియ  
 తే విమోహ్యతేనెన పరమాననమితి ప్రతిహరిః కైతవం సప్రయో  
 జనమస్య ప్రాతిహారికో మాయావీత్యధః x ప్రయోజనమితిరక్ అ  
 యమింద్రజిత్ ప్రతీచః ప్రతీహారాత్ ప్రత్యద్ధావరాత్ ॥౧॥ స్త్రీదావ  
 ద్వాఃరంప్రతీహారత్యమరః, నిగత్య ఆంజనెయస్య హనూమతః  
 పురతః పురస్తాత్ అసినాఖడ్గేనమాయామయ్యాంమిథ్యారూపాంకాంచ  
 నైథిలీసీతాంనికృత్యచ్చిత్వాఅతఃఆకులీకృతమానసేవ్వాకులితాంతః  
 కరణే తస్మి ఆంజనెయ ఇదం సీతావధకృత్యం అక స్థికమకస్తాదా

యనిరాశేనివృత్తైవిద్వేషిపశువిశసనారప్పినికుమ్భిలాంసమాసాద్య స  
 ద్యవీవ పావ్రత్యయతనత్త్రమతివిచిత్రమ్ ||౧౦౯||౫ || తదనుచానూమ  
 తః పృతినివృత్తాద్యృత్తాంతమిమ మాకణ్యోవిదీర్ఘ మానసో మానసద  
 రభవ రాజహంసోవజ్రనిర్ఘోషాద్విషాదాకులారాజహంసస్సంసది ని  
 గత మింద్రజాలమివేత్యథః, అతథ్యమసత్యమపి తథ్యం సత్యమేవ  
 విబుధ్యజ్ఞాత్వా ||ని || సత్యంతథ్యమృతంసమ్యగమూనిత్రిమతదవతీత్య  
 మరః, చిరాయచిరకాలంవిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమెతత్ ||ని|| చిరా  
 యచిరరాత్రాయేత్యమరః, నియుధ్యయద్ధంకృత్వా నిరాశే ఆశారహి  
 తె నివృత్తైనిగతైసతి విద్వేషిణవపశవః తెషాంవిశసనై విహారణై  
 ఆరంభః ఉద్యోగః అస్యాస్తీతితథోక్తః యద్వా విద్వేషీతిచ్ఛేదః ఇం  
 ద్రజిత్ పశువిశసనమారభతే తాచ్ఛిత్వనేతి తథోక్తస్య నికుంభి  
 లాంనికుంభిలాఖ్యహోమాధుగ్నిప్థలవిశేషమాసాద్యప్రాప్యసద్యస్త  
 దానీమేవాతివిచిత్రమత్యంతాద్భుతంసత్రంపరమారణయాగంప్రాప్త  
 యత ప్రవర్తయామాస ఉపకాంతవానిత్యథః (౧) ||౧౦౯||—|| త  
 దన్వీతి || తదనుఇంద్రజితః నికుంభిలాపరవేశానంతరం, పృతినివృత్తా  
 త్ ప్రత్యాగతాత్ హనూమతః ఇమంవృత్తాంతం ప్రేధిలీనధరూపవా  
 తాం ||ని|| వార్తాప్రవృత్తివృత్తాంత ఇత్యమరః, ఆకణ్యోశ్శృత్వా  
 విదీణమానసోవిదళితహృదయః అతవీవవజ్రనిఘోషాత్ స్ఫుజ  
 థోః ||ని|| స్ఫుజఘృహ్యజ్రనిఘోషఇత్యమరః, విదీణమానసః త  
 స్యతదుద్వేజకత్వాదితిభావః, మానసచరః మానససరోవరీణః ||ని|| మా  
 నసం సరసిస్వాంతఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః- రాజహంసః కలహంసఇ  
 వ విషాదాకులః ||\*|| విషాదశ్చైతసోభంగ ఉపాయాభావచింతనై రి

(౧) ప్రాచీనపుస్తకేషు ప్రాతిహారికఇతిపదంనాస్తిసత్యైవపి | ద్వా  
 రిద్వాధ్యే పృతిహారికఇత్యమరకోశాత్ ప్రతిహారేద్వారే నియుక్తః  
 ప్రాతిహారిక ఇత్యర్థః | విద్వేషిపశువిశసనారంభాయేతిప్రాచీనపాఠః ||

పత్యసౌమిత్రిణానమాశ్వాన్యమానస్సకరుణం నిశ్వస్యవిశ్వస్యపతిరపి  
విభురోవ్యలాపీత్ ||౧౦౦||ప|| జజ్ఞేతదత్ర భవతీజనకస్య యజ్ఞేదేవ్యా  
శ్చిరాయధరణరణశ్చిభావ । వంశేమనారపి వధూరభవత్క్రిమన్య  
ద్రామ సథాపి విధినారితోవిరానుః ||౧౦౧||ప||

త్యు కలక్షణ విషాదపర్యాకులస్సృక్ రాజహంసాన్యపశ్రేష్ఠః రామః  
||౧|| రాజహంసాన్యపశ్రేష్ఠే కాదంబకలహంసయోరితివిశ్వః, సంసది  
వానరసమితో ||౧|| సధాసమితిసంసదఇత్యమరః నిపత్యధువిపతిత్వా  
సౌమిత్రిణానమాశ్వాన్యమానః ||\*|| శుభేవత్త్రానితిష్ఠంతం తావమా  
ర్యవిజితేంద్రియం || అనర్ధభ్యోనశ్శక్తి త్రాతుంధమోనిగధాక ఇ  
త్యాదిసీతివచనేః సమాధీయమానః సకరుణంధీనంనిశ్వస్య, విశ్వస్య  
ప్రపంచస్య పతిరపిసకలలూక నిగ్రహానుగ్రహసమర్థోపీత్యథాః, సః  
రామఃవిభురోవిశ్లిష్టస్సృక్వ్యలాపీత్ విలలాప ||౧|| విభురంప్రీత్యపేతే  
సాన్యత్క్రిష్టవిశ్లిష్టయోరపీతి వైజయంతీ ||౧౦౦||—|| తత్ప్రకారమేవా  
హ || జజ్ఞ ఇతి || తత్తథాలేనప్రకారేణైత్యథాః అత్రభవతిపూజ్యా సీ  
తా అత్రభవతివ్యాఖ్యాతా, జనకస్యరాజ్ఞాయజ్ఞేతరణేః నిమంథ్య  
దారువిశేషాత్, శిఖాఅగ్నిజ్వాలే వత్సుపమా, ఏతేన పరమపావన  
త్వమయోనిజత్వంచనూచ్యతే ||౧|| ఘృణిష్వాలేఅపిశిఖే ఇత్యమరః ధర  
ణదేవ్యాః హలముఖాకృష్టామయాః భూదేవ్యాఃచిరాయదిరకాలేనజ  
జ్ఞేప్రాదుబాభూవ తథామనోవైవస్వతమనోవంశేకులే సకలలూ  
కశ్లాఘ్యితిభావః, వధూఃస్నుషా దశరథమహారాజస్యేతిభావః య  
హ్వానధూజ్ఞాయాఅత్తనఇతిశేషః, అభవత్ జాతా ||౧|| వధూజ్ఞా  
యాస్నుషాస్త్రీచైత్యమరః, అన్యత్క్రిముత్పత్తిగృహప్రవృత్త గృహ  
యోరత్యంతశ్లాఘ్యత్వం వక్తవ్యమన్యతామపి నాస్తీత్యథాః, రామ  
ఇత్యాత్మనిదేశః అఖంశితమహత్త్వద్యోతనార్థః । విధినాదేవేన ||  
౧|| విధిర్విధానైదైవేచేత్యమగః, విగతారామాసుందరీయస్యవిరామో

శ్రీ ౬౪ చమ్పరామాయకే-సవ్యాఖ్యానే

యత్నోముధాభవతి యత్రసమీరసూనోర్నాలంసలూపినవసేతునిబద్ధ  
 నాయాదూరేచపావకశరోదురతిక్రమోయంతతేనశోకజలధి సవలం  
 ఘనీయః॥౧౧౧౨౧॥ ఇత్యాదిపరి దేవమాన మేనంవిదితాశరమాయావిశేషా  
 విభీషణస్సమాగత్య దేవభవతోపికిమిదమస్థానేక రుణమవస్థాంతరంనిరం  
 విగతభార్యః రచితఃకృతః దైవయోగోనకస్యాపి లంఘనీయఇతిభావః  
 ॥ని॥సుందరీరమణీరామేత్యమరః, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౧౧౧౧॥ —॥  
 యత్న ఇతి ॥ యత్రశోకజలధౌ సమీరసూనోః హనుమతే యత్నః ఉ  
 ల్లంఘనోత్సాహః ముధావృద్ధౌభవతిసాపితరతుంశక్తోనభవేదితిభావః  
 తథానలోపిప్రసిద్ధసేతునిర్మాతాపివససేతునిబంధనాయ న్మాతనసేతు  
 నిర్మాణాయ, నాలంసవర్యాప్తః సాపితరణోపాయకరణసమర్థోన  
 భవతీత్యర్థః + నమస్సప్తస్తీత్యాదినాచతుర్థీ, తథాపావకశరశ్చాగ్నే  
 యాస్త్రమపిదూరే వర్తతేఇతి శేషః, సోపేయనంశోషయితుంసశక్త ఇ  
 త్యర్థః, తత్తస్మాత్కారణాత్ దురతిక్రమః దుస్తరోయంవర్తమానః, త  
 వశోకజలధిః తస్మిన్నిమిత్తకాయంశోకసాగరః, కేనోపాయేన లంఘనీ  
 యః ఉక్తోపాయైఃప్రసిద్ధార్థవ స్తరతుం శక్యః, అయంతునకేనాప్యపా  
 యేన తరతుంశక్యఇత్యర్థః అతఏవోపమానాత్ప్రసిద్ధార్థవాదస్యాధిక్య  
 కథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥\*॥ ఉపమానాద్వదన్యన్యవ్యతిరేకస్సవ  
 స ఇతిలక్షణాత్-వృత్తపూర్వవత్ ॥౧౧౧౨॥ —॥ఇతి॥ఇత్యాది ఏవమా  
 దిపరిదేవమానం విలపంతమ్ ॥ని॥ విలాపఃపరిదేవసమిత్త్యమరః, ఏనం  
 త్రిరామంవిదితాశరమాయావిశేషః విజ్ఞాతరాక్షసమోహన వ్యాపార  
 విశేషః విభీషణస్సమాగత్యసన్నిధిం ప్రత్యాగత్య, దేవస్వామి త్రి  
 రామభవతోపి మాయానియతుః పరమపురుషస్యాపీతిభావః, అస్థా  
 నెలశోచనీయస్థానేసీతావధన్యమాయికత్యాదితిభావః, కరుణాదీనం + క  
 రుణశబ్దాదర్కాద్యచ్ ఇదమేతదవస్థాంతరం చశాభేదః కింకిమర్దం, దు  
 ర్దశావస్థాత్వేన నవర్తితన్యమిత్త్యర్థః కింతునిరంతరాయం నిర్విఘ్నం

తరాయమఖనిర్వర్తనాయపురందరారిణాకృతకృతకమేవైతదవధారయ  
ధారయమనసిద్ధైర్యమిత్యభిధాయతద్వధాయపురోధాయలక్ష్మణంతక్షణా  
దేవ నికుమ్భిలాంబలైస్సహోపదురోధ ||౧౧౩||ప||హరికులారవతశ్చలిత  
స్తతాగిరిదరీకుహరాదివకేగరీఅపరిసూర్యరుషాహవమాహవంసవిదధే  
బలశాసనశాసనః ||౧౧౪||ప|| వాతూలఇవతూలానాంవానరాణాంరణా

యథాతథా మఖనిర్వర్తనాయస్వవిజయపాతుసత్యనిష్ఠాద్వదనార్థపురం  
దరారిణాఇంద్రజితాకృతమాచరితం, ఏతత్సితావధరూపకృత్యం, కృత  
కంకృత్రిమం, ఆనత్యమేవేతియావత్ అనధారయజానీహి, అతఃమనసి  
ద్ధైః నిర్వికారచిత్తత్వం, మనసోనిర్వికారత్వం దైర్ఘ్యసత్సన్ధిపిపా  
తుమిత్తిరసికాః, ధారయస్వీకురుఇచ్చేన మభిధాయఉక్తావ, తస్యేంద్ర  
జితః వధాయసంహారార్థం లక్ష్మణం పురోధాయపురస్కృత్య తత్క్ష  
ణాదేవతస్థితేన క్షణానికుంభిలాం నికుంభిలాఖ్యస్తానం బలైర్వాసర  
వేన్ద్రేస్సహ ఉపదురోధనిరుద్ధవా ||౧౧౩||హరితి||తతఃఉపరోధానంత  
రం, సంప్రసిద్ధః బలంనామదానవంశాస్తీతి బలశాసనః ఇంద్రః తం శా  
స్తీతిబలశాసనశాసనః ఇంద్రజిత్ + ఉభయత్రాపికర్తరిత్యుః, హరికు  
లారవతః కపివేన్ద్ర్యలాహలాద్దేహిః, గిరిదరీకుహరాత్ పర్వతగుహ  
గోళకాల్, కెనరీసింహాఇవ చలితానిగతస్సృక్, రుషావాసరసంఘ  
ద్దకృతామర్షణఆనమంతాజ్ఞహోత్యస్థిన్నిత్యాహ వాయాగః (౧) +  
ఋదోరవిజిహ్వాతేరప్రత్యయే గుణావాదేశౌ తమపరిపూర్యతాన  
మపైవ్యవ, ఆహూయంతేతత్రివస్థిన్నిత్యాహవంయద్ధం చకార||+||  
ఆజీయద్ధఇతిహవ్యయతే రాజ్పూర్వాదవప్రత్యయే సంప్రసారణం ||౧||ఆ  
హవన్సంగరేయాగ ఇతివిశ్వః విదధేచకార ద్దుత్రవిలబితంవృత్తమ్||\*  
ద్దుత్రవిలంబితమాహ నభౌభరావితి లక్షణాల్ ||౧౧౪||—|| వాతూల  
ఇతి || తతః తదనంతరం మాయూపగవ్యామోహకవ్యాపారంవేత్రితి  
(౧) అ త్రహవమితిచ్చిత్వాహూయంతేస్థిన్నితిహవోయజ్ఞఇతిపదస్థి||



జిరె । విద్రావణస్తతామాయా విద్రావణసుతాభవత్ ॥౧౦౫॥ ౫॥ అ  
 'నుపదమనీకో' స్తథనసంరంభం సంవర్తనమయదుర్దాస్తం కృతాంతమివ  
 సమాపతంతం స్వంచనగతం సంక్రందనజితంగంధవహానందన సహ  
 స్థవర్తీసామిత్రిః ప్రవర్తితనిశితశరధారశ్శతధారపాణిరివజమ్భమస్త  
 మ్భయత్ ॥౧౦౬॥ ప॥ వికస్వరమదోతూటం ప్రచురపీరవాదోద్భటం  
 మాయావిత్ రావణసుతఇంద్రజిత్, తూలానాం కాపాకసానాంవా  
 తూలావాతసమూహాభవేత్పువమా + వాతాఞ్చత్యూలప్రత్యయః,  
 రణాజిరేరణాంగణై ॥ని॥ అంగణంచత్వరాజిరే ఇత్యమరః, వానరా  
 ణాంవిద్రావయతీతివిద్రావణఃనిరాసకఃఅభవత్ శరవక్షేణదానరాణా  
 కాందిశీకాణచకారేత్సథః ॥౧౦౭॥—॥ అనుపదమితి ॥ అనుపదమ  
 నంతరం అనీకో' స్తథనేవానరస్తేన్యవిదారణేసంరంభః కోపస్సంభ్రమో  
 వాయస్యతంతి॥సంరంభస్సంభ్రమేకోప ఇతిశబ్దాణామః(౧)సంవర్తన  
 మయదుదాంతం ప్రలయకాలాద్భటం ॥ని॥ సంవర్తఃప్రలయఃకల్ప  
 ఇత్యమరః- కృతాంతంయమమివస్థితమిత్యవమా ॥ని॥ కృతాంతో య  
 మసిద్ధాతావిత్సమరః, స్వందనగతం రథారూఢం సంక్రందనజితమిం  
 ద్రజితం గంధవహానందనస్య హనూమతః స్కంధవర్తీస్కంధారూ  
 ఢఃసామిత్రిఃలక్ష్మణః,ప్రవర్తితాః ప్రయుక్తాః నిశితాస్త్రైః శరధారా  
 శ్శరవరంపరాయేన సతథో'క్తస్సృక్, జంభంజంభాభ్యమసురం శతధా  
 రంపాణాంయస్యశతధారపాణిరింద్రాభవేత్పువమా + ప్రహరణార్థైభ్యః  
 పరేనిష్ఠానస్త్రమ్యాభవతీతినిష్ఠాయాః పరనిష్ఠాతః॥ని॥ శతకోటిస్సవరు  
 స్థంబ ఇత్యమరః, అస్తంభయత్ ఉపరురొధ ॥+॥ స్తంభురొధనఇతి  
 సౌత్రాత్ స్తంభుధాతో'ణిజంతాల్లజ్ ॥౧౦౮॥—॥ వికస్వ రేతి ॥వి  
 కస్వరః వికసనశీలః ప్రతిపదంప్రవధామాసఇతియావత్ ॥ని॥ వికాసీ  
 తువికస్వరఇత్యమరః + స్థేశభాసపిసకసావరజతి వరచ్చత్యయః తె  
 (౨) అనీకో' స్తథన సంరబ్ధమితి నిష్ఠాంతః ప్రాచీనపాఠసహసాభ్యః ॥

వతత్క్రూరితకక్కుటంవ్రతిహతాన్త్రమస్త్రేణచ । జగత్త్రయభయాన  
హంజయపరాజయాగోచరంవిలెనతుదుభావిభావితదా రణందారు  
ణమ్ ॥౧౦౭॥శతధారకరొరశివైర్విశైవైశ్చతథావిరచయ్య శరాసగుణం  
విదధేవిబుధేశజితసమరహతసారథిమవ్యధిధాశః ॥౧౦౮॥ప॥ య  
దుచితమహోమాయాశీలస్యయద్భుతశాలినస్సద్భవమధవాయుక్తం న  
నమదేనదర్పణఉత్కటముద్రిక్తం, ప్రచురపీఠవాదైః ఛింధిభిః ధీత్యాది  
ప్రభూతపీఠాలాపై దుద్భటముజ్జ్వమ్భితం॥౧౧॥ ప్రభూతం ప్రచురంప్రా  
జ్యమిత్యమరః, పతంతః గళంతః తుటితాః చ్ఛిన్నాః కంకటాః ఉర  
శ్చదాయ స్థితం ॥౧౧॥ ఉరశ్చదఃకంకటకఇత్యమరః, పరితుటితైతిపా  
తస్సాధుః । తథాఅస్త్రేణదివ్యాస్త్రేరిత్యర్థః, ప్రతిహతానిప్రతిరుద్ధా  
ని అస్త్రాణియస్థితం తథోక్తంచ, జగత్త్రయభయానహం లైలా  
క్యభయంకరం శుభావహమితిపాతే త్రిలోకకంటకస్యేంద్రజితః వినా  
శశేతుత్వాచ్చభకరం, జయపరాజయయోరగోచరం అవిషయం తు  
ల్యబలత్వాదితిభావః అతపపదాదుణం పరస్పరభయంకరంరణంకలహం  
॥౧౧॥ అస్త్రీయాంసమరానీకరణాః కలహవిగ్రహేవిత్సమరః, తదాత  
స్థితసమయే, ఉభౌసామీత్రీం ద్రజతౌ ఇభౌమత్తగజావివలెనతుః  
చకరతుః, ఉపమానాలంకారః పృష్ఠీవృత్తమ్ ॥౧౦౭॥—॥ శతధారైతి  
అధానంతరం దాశరథిః దశరథపుత్రులక్షణః + అతఇష్ సమరేయ  
ద్ధే శతధారకరొరశివైః వజ్రాయుధవస్త్రైశ్చైవైశ్చైర్వాణైః, శ  
రాసగుణమింద్రజిత్కాముకజ్యామ్ ॥౧౧॥ గుణస్తావృత్తిశబ్దాదిజ్యేం  
దియాముఖ్యతంతుష్విత్సమరః, శతధాశతప్రకారేణ శతశతకవిత  
మిత్యర్థః, విరచయ్యకృత్వా + ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్వయాదేశః వి  
బుధేశజితమింద్రజితమపిహత సారథింవిదధేచకార ॥౧౧॥ సూతః క్షత్తా  
చసారథిరిత్యమరః, లోటకవృత్తమ్ ॥\*॥ఇహలోటకమమ్బుధిస్తేమి  
లితమితి లక్షణాల్ ॥౧౦౮॥—॥యదితి॥ అహోనికృత్తగుణోహతసా

క్రంతరేంద్రసుతస్యయత్ శతముఖజితశ్శైర్వ్యంయదాప్నోతురూప మథా  
త్తనస్తదకృతదుష్టమందోమందోదరీతనయోరణే ||౧౧౯||౫||ఏవంమం  
దోదరీతనయస్య లక్ష్మణానసాకంయుధ్యమానస్యత్రీణిది నానివ్యతీయః||  
౧౨౦||౫||అనుపదమభిషేకనవతివిభీషణాలైనాఁగినిలైనభీషణాన విము

రభిశ్చైత్యాశ్చర్యం! మాయాశీలస్య పరవ్యామోహకవ్యాపారాచర  
ణ తత్పరస్య యత్కృత్యముచితమనుగుణం తథాభుజశాలినః బాహు  
పరాక్రమశాలినః యత్సదృశంసమానం, అథవేతి పక్షాంతరే, నక్రం  
చరేంద్రసుతస్య సకలలోకజ్ఞేత్రరావణ తనయస్య యద్యుక్తం అ  
హం అథవేతివాక్యారంభేశతముఖజితః ఇంద్రజితః తాత్తనస్సవ్యస్య  
యచ్చ ||ని|| వాస్యాద్వికల్పాపమయోరెవార్థేచ సముచ్చయ ఇత్యమ  
రః, శౌర్యంసూరత్వం అనురూపంసమర్థం తత్తాదృశం కృత్యంర  
ణేదుష్టరూపేణామందః మహారోషాక్రాంతఇత్యర్థః, మందోదరీత  
నయః ఇంద్రజిత్ అకృతకృతవాక్+కృజిల్లజితజ్ఞే! తనాదిభ్యస్తథా  
సోరితి సిహౌలుక్, మాయాశీలత్వాదిగుణసంపన్నస్య సవ్యస్యయదుచి  
తం తత్సర్వమపి రణపాండిత్య మకరోదిత్యర్థః హరిశీవృత్తం ||\*||ర  
సయుగహయైస్సామ్రాజ్యస్థాగౌయదాహరిణీతదతిలక్షణాత్, అతప  
వాద్యపాదెద్వితీయయతిస్థానేఅపదస్థయత్వాఖ్యబోషమకృతకృతయో  
ప్యంకారికానమమృషః\*||కుత్రచిత్పదమధ్యేపి యతిమిచ్ఛంతినూ  
రయః యదిపూర్వాపరౌభాగా నస్యాతామేక వణాగా వితితిలకవ  
చన మపిసమాధాతుం సశక్నుయాత్ తథాపి ||\*|| సతుప్రతినివిష్టమూ  
ఖజనచిత్తమారాధయేదిత్వాది మహాకవిప్రయోగదర్శనాదధోషః ని  
రంకుశాః ఖలుకవయస్సర్వపథికాభవంతి ||౧౧౯||—|| ఫీవమితి || స్ప  
ష్టోధః (3) ||౧౨౦||—|| అనుపదమితి | అనుపదమనంతరం, విభీ  
షణే అభిషేకనవతిసేనయా అభిగమనవతిసతి ||ని || యత్యేనయాభిగ

(౧) ఏవమిత్యాదివ్యతీయరిత్యంతంవాక్యంప్రాచీనకోశేష్వనుపలబ్ధమ్

తాంశక్రిమధుచంద్రేణదారయన్న పారయన్ సోధుమదసీయమవి  
నయమమమోక్షలసౌమిత్రిరమోఘం మోక్షవతమముంచదస్త్రమ్॥  
౧౨౧॥ పతతి స్తతత్ప్రళయమస్త్రముజ్వలంసశిరస్త్రమింద్ర జయినశ్శి  
రస్తతః॥ అనుభుష్పవృష్టిరవశాదివౌకసామధదాష్పవృష్టిరమరారియో

మనమరౌతదభిషేకనమిత్త్యమరః + సత్వాపపాశేత్వాదినాసేనాశబ్దా  
జ్ఞోచ్ఛ్వాదిష్వభ్యాసేనచాభ్యాసస్యేతి సకారస్యవత్సం, భీషణానభ  
యంకరణ అవినీతేన దుర్వినితేన తేనేంద్రజితాముక్తాం ప్రయక్తాం  
శక్తిం ఆయుధవిశేషం అధుచంద్రేణ బాణవిశేషేణదారయన్ విభిం  
దన్ అముష్యేఇంద్రజితఇమ మదసీయం + త్వదాదీనిచేతినృద్ధసంజ్ఞా  
యాం వృద్ధాదృఢి, అవినయందుర్వినియం సోధుమపారయన్ అశక్తు  
వన్, అమమోక్షలః క్రొధావిష్టసౌమిత్రిః లక్ష్మణః అమోఘంశత్రు  
శిరశ్చేదకమిత్త్యధః, మోక్షవతమైంద్రం + తస్యేదమిత్త్యణ్, అస్త్ర  
మముంచత్ ప్రాయుక్తు ॥౧౨౧॥—॥ పతతి ॥ ప్రథమమాదౌ  
జ్వలందీప్తం తత్ప్రసిద్ధమస్త్రమైంద్రాస్త్రం పతతి స్తన్యపతల్, ఇం  
ద్రజితి తేషః + లట్ స్తజతి భూతాథేలట్ తతఃఅస్త్రపాతానం  
తరం సశిరస్త్రం సశీషేణ్యమింద్రజయినః శిరఃపతతిస్త, అనుపశ్చా  
త్, శిరఃపతనానంతరం॥ని॥ పశ్చాత్సాదృశ్యయోరన్నిత్యమరః, అవనౌ  
భూమ్యాం॥ని॥త్త్వావనిరైదిసిమహీత్యమరః, ద్యౌదివంవాటకఃస్థానయే  
షాంతే ఐహికసాదెవాఆద్యవ్యూహరాదిత్వాత్సాధుః ద్వితీయే ॥ని॥ది  
వంస్వగ్గేంతరిక్షేచేతి నానాధరత్నమాలా (౧) ౯ ఘంభుష్పవృష్టిః

(౧) దివశబ్దస్యాకారాంతనపుంసకత్వే అనిరుద్ధచరితే సుభూతిచంద  
ప్రయోగోపి దృశ్యతే ॥ సశోభతేనైవహివినాపురంమరుత్వతావృ  
త్యవధేయథాదివంశతి ॥ని॥ మందిరంస్తేరిభశ్శక్రభవంఖండివంసభ  
తి త్రిశాండశేషశ్చ । ద్యౌరొకోయేషామితివి గ్రహేదిహికనః । ది  
వౌకాశ్చదివౌకాశ్చదేవచాతకపక్షిణీతిరంతిదవః॥

షిత్వామ్ ||౧౨౨||ప|| శృత్వాశక్రజితస్సుతస్యనిధనం శోకేనరక్షఃపఠేః  
 క్లాంతానిశ్వసదశృపూరభరితం కృందచ్చపూత్కారచ | కోపేనాథవి  
 పాటలంచ కుటిలభూవల్లివృత్తేక్షణం జజ్ఞదప్తఘనోష్ఠమట్టహాసితోద్గ్రీ  
 క్తంసమస్తంముఖమ్ ||౧౨౩||X|| అనంతరమతిక్రాంతేమవిక్రాంతేమ  
 తదవవజితే వ్రసూనవషణ్మిత్యధః, పతతిస్త్ర అథానంతరమమరా  
 రియోషితాం రావణాంతిపురస్త్రీణాం బాష్పవృష్టిః నేత్రాంబువర్షం  
 పతతిస్త్ర - అత్రపూర్వపూర్వసోఽత్తరోత్తరం ప్రతిహేతుత్వాత్కార  
 ణమాలాఖ్యాలంకారః || పూర్వపూర్వంప్రతియదాహేతుసాన్యైర్ద్యుత్త  
 రోత్తరం, తదాకారణమాలాఖ్యమలంకరణముచ్యత ఇతిలక్షణాత్, మం  
 జుభాషిణీవృత్తమ్ ||౧౨౨|| శృత్వేతి|| సుతస్య శక్రజితః ఇంద్రజితః  
 నిధనంమరణం శృత్వా రక్షఃపఠేః రావణస్య, సమస్తంముఖందశాపి  
 ముఖానిత్యధః శోకేనక్లాంతం పరిహాసం నిశ్వసత్ దీఘాఃష్టాని  
 శ్వాసకృత్ అశృపూరభరితం బాష్పప్రవాహపరిపూర్ణంకృందదా  
 క్రొశచ్చపూత్కారచపూడితిముఖమరుతాసుకారిశబ్దః, అథేవాక్యా  
 రమ్భే కోపేన శత్రుకృతాపకారేణమనః ప్రజ్వలనంకోపఇత్యుక్తలక్ష  
 ãణేన క్రొధేన విపాటలమత్యరుణంచ కుటిలితాః పక్షికృతాః భూవల్ల  
 ర్యోయస్య తత్తథోక్తం, పృతానివిఘూర్ణనాద్వర్తతాలాకారాణి  
 ఈక్షణానియస్య తత్, దప్తాః దంతైర్నిషీడితాః ఘనాలంబమానాశ్చ  
 ఓష్ఠాలధరోష్ఠాయస్యతత్తథోక్తమ్, అట్టహాసితేన అతిశయితహాసేన ఉ  
 ద్గ్రీక్రముద్భుతంచ, జజ్ఞహతం అశేషాణి రావణముఖానికరుణరౌద్రర  
 సాసుభావవిజృంభితాన్య భూవన్నిత్యధః అత్రక్లాంతత్వాదీనా మ  
 నైకగుణానాం సముచ్చితత్వాత్ సముచ్చయాలంకారః •||\*||గుణస్త్రియా  
 యాగపద్యం సముచ్చయఇతిసామాన్యలక్షణమ్, శాదూలవిక్రీడితం  
 వృత్తమ్ ||౧౨౩||—|| అనంతరమితి || అనంతరంశోః రౌద్రరస్సావేశా  
 నంతరం విక్రాంతేషు మహాశూరేషు ||ని|| శూరోపిరశ్చవికాంతఇత్య

పురందరారిముఖేషు నందనేషు వినిహతేషు కుంభకణాదిషు భ్రాతృ  
 య విధ్వస్తేషు ప్రహస్తపూర్వేషు సచివేషు వ్యాపాదితేషు విరూపా  
 క్షప్రభృతిషు సేనాపతిషు విశిష్టైరబలవతినిభిలేఖలే సమంతతః కరుణ  
 పరిపూరితపౌరవధూజనపరిదేషసూత్రరంగాయాం లంకాయా మాతం  
 కాతిశయిరోషణారావణస్తత్త్వణమేవదాగ్యైశ్చ ఇన హరిణీంధరణీ సు  
 తాం జిహ్వాంసురంతికగతేన మంత్రిణానివాప్యమాణస్సారథినావిధినా  
 చక్రసంచోదితరథో దాశరథివిజయవిహితసంగరస్సంగరాంగణమవత  
 మరః, పురందరారిముఖేషు ఇంద్రజిత్ప్రముఖేషు నందనేషు పుత్రైషు  
 అతిక్రాంతేషు మృతేషు నిగతప్రాణైషు సత్స్విత్యధః, కుంభక  
 ణాదిర్యేషాం లేషు ఆదిత్యదేవమహాదరమహాపాశాద్విదయోగ్యహ్య  
 నై భ్రాతృషు సహోదరేషు వినిహతేషు నాశితేషు సత్స, ప్రహస్త  
 పూర్వేషు ప్రహస్తాదిషు సచివేషు మంత్రిషు విధ్వస్తేషు మారిలేషు  
 సత్స్విత్యధః, విరూపాక్షప్రభృతిషు సేనాపతిషు వ్యాపాదితేషు వి  
 నాశితేషు సత్స, నిభిల బలవతిబలసేన్యైః విశిష్టైః విక్సిప్తైః విధ్వస్తే  
 తి లంకాయాం సమంతతః సర్వత్ర, కరుణపరిపూరితః శోకపరిపూర్ణో  
 యః పౌరవధూజనః చ త్తనస్త్రీజనః తస్య పరిదేవనేః విలాపేషు త్త  
 రంగాయా ముద్రిక్తాయాం తమ్భాయిప్రాయాం సత్యామిత్యధః, ఆ  
 త్మకాతిశయేన అపమ్భయిస్తేషు రోషణోరోషవాక్ + కృధమం  
 దాథేభ్యశ్చైతియుచ్ రావణః తల్క్షణం తస్త్విక్షణే హర్యక్ష  
 సింహః హరిణీం మృగీమిద ||ని|| హర్యక్షః కేసరీహరిరత్సమరః | ధరణీసు  
 తాం సీతాం జిహ్వాంసురమాంతుమిచ్ఛః + హం లెస్సనంతాబుప్ర  
 త్యయః అంతికగతమంత్రిణా సమీపస్థనచివేన నివార్యమాణః నచైత  
 న్నాన్యాయ్యమితి విధ్వస్తమానః తథాసారథినావిధినాచక్రసంచోదితరథో  
 రితారథోయస్య సతథోక్తః దాశరథివిజయ విహితసంగరః కృతప్ర  
 తిజ్ఞస్సేక్, సంగరాంగణం రణభుమి అవతతాచ ప్రవివేషే ||ని|| అథవ్య

తార || ౧౭౫ || ప || కోపాదసాపరిఘతో మరకుంతయష్టిచాపాశుగద్యుధుః  
 బాశక్తికృపాణపాణిః | ఏకోవ్యనెక ముఖబాహుతయో సబంధులౌ  
 కోయథానమితిలొచనగోచరౌఘాత్ || ౧౭౬ || ప || అలక్ష్మత సరక్షసా  
 మధిపతిః కృపాణంముహూఃప్రసహ్యవినిపాతయన్ ప్లవగమండలీమా  
 లిమ | ఆయంతవతవాయమిత్యధినమిక మేక్షేకశోవరానివనినిదిశస్స  
 మరవారవామభ్యువామ్ || ౧౭౭ || ౫ || తత్త్వణమత్రోహిణీవిక్షోభకంధ

తిజ్ఞాజినంవిదాపతస్సస్జరభక్త్యభయక్రావ్యమరః || ౧౭౮ || కోపాదితి || కొ  
 పాత్సమరాభినివేశాద్దేహః పరిఘాః అయోమయగదాః తోమరాదం  
 డవిశేషాః కంతాః ప్రాసాః యష్టయోలగుడాః చాపాః శోముకాణి  
 ఆశుగాదాణాః దుర్ఘణాః ముద్గరాః శక్తయః ఆయుధవిశేషాః కృ  
 పాణాః ఖడ్గాశ్చపాణిమ యస్యసతథోక్తోసారావణిః, ఏకః సకలవి  
 నాశాత్సహాయశూన్యపితనెకానిముఖానిదాహవశ్చయస్యసతథోక్తః  
 తస్య భావస్తత్తాతయా వేతునాసబంధులౌ కోయథాబంధుజనసహ  
 త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా || ౧ || లొకస్తుభువనెజనభక్త్యమరః, ఇవవద్వా య  
 భాశద్దావితదంతీ, సమితియద్దేహోచనగోచరః ప్రత్యక్షోభూదిత్యర్థః  
 వాసరాణామితి శేషః, వసంతతిలకావృత్తమ్ || ౧౭౯ || — || అలక్ష్మతే  
 తి || సరక్షసామధిపతిః రావణిః ప్లవగమండలీనాం వానరసమూహ  
 నాం మాలిమశిరస్సు, ప్రసహ్యబలాత్ కృపాణంచంద్రహాసం, మూ  
 హూః పునః పునః వినిపాతయన్ ప్రవరయన్ విదారణార్థమితి భావః,  
 తవాయమేషః తథా తవాయమిత్యనెన ప్రకారేణ అధినమికం యద్ధఇ  
 త్యనః, విభక్త్యధైర్యయా భావః, అమరవారవామభ్యువాం సురసుంద  
 రీణాం ఏకైశః ప్రత్యేకం వరాన్ ప్రియతమా వినినిదిశస్సప అల  
 క్ష్మతేత్యుత్ప్రేక్షా, జృంభీన్వత్తమ్ || ౧౮౦ || — || తత్త్వణమితి || తల్  
 క్షణంతస్తిక్షణా అత్యంతసంయోగద్వితీయా, అత్రోహిణీనామనేకా  
 త్రోహిణీ సుఖ్యాకానాం వాసరాణాం అత్రోహిణీ సంఖ్యాశు || ౧ || ప్ర

చిత రుషమతిపరుషవిశిఖవిదళితకెతన మధాచంద్రనికృతధన్వానమ  
 స్త్రుధారా విదారిత సారథి మతివిస్తనీయకరలాఘవం రాఘవానుజమ  
 మషావేగము క్రయాశక్త్యామహూర్తమివ నూర్చానిమిలితముపరా  
 యుతః ససాహస్రం వంచాశత్రింశతుభటాః, పాదాతంపష్టిసాహ  
 స్రం షట్పతీదశవాజనః- ఏకనింశతిసాహస్రం శతానామప్తసప్తతిః,  
 ద్విరదాస్సృందనాయ త్ర సాక్షోహిణ్యుద్యతేబుడై రిత్యక్షోహిణీనం  
 ఖ్యా మాహుః! తథాచమహాభారతే, ఏకోరథోగజశ్చైచ్చకో నరాఃవం  
 చపదాతయః || త్రయశ్చతురగాస్తజ్జ్యేష త్రిరిత్యభిధీయతే, పత్తింతు  
 త్రిగుణామేతాం విదుస్సేనాముఖంబుధాః ! త్రిణీసేనాముఖాన్యేకోగు  
 ల్ల ఇత్యభిధీయతే । త్రయోగుల్తగణో నామ వాహినీతుగణాస్త్రయః ।  
 స్పృతాస్త్రిన్దువాహిన్యః పృతనేతిచివక్షణైః । చమూస్తుపృతనాస్త్రి  
 స్రశ్చవ్యస్త్రిన్దుస్తవనీకినీ । అనీకినీందశగుణామాహురక్షోహిణీంబుధా  
 ణ్తి, యథాహామరసింహాః ||ని|| ఏకేభైకరథాత్యశ్వావ ప్రిఃవంచ పదా  
 తికా, పత్యంక్షైస్త్రైగుణైస్సరైవః క్రమాదాఖ్యాయథో త్తరమ్ । సే  
 నాముఖంగుల్తగణో వాహినీపృతనాచమూః, అనీకినీదశానీకిన్యక్షో  
 హిణ్యథనంపదీతి, ఐక్షోభేణ విధ్వంసనైన కండళితరుషం సమత్పన్న  
 కోవం అతఏవతిపరుషమైరత్యంతశితైః విశిఖైఃచాక్షైః విదళితం కెతనం  
 యోనతం అథాచంద్రేణబాణవిశేషేణ నికృతంచ్చిన్నం ధనుర్యేనతం  
 + ధనుషశ్చైత్యశజాదేశః, అస్త్రధారయాశరవరంపరయా అసిధారే  
 తి పారేఖద్గధారయావిదారితావిదళితసార్థిర్యేనతం, అతివిస్తయనీ  
 యముత్యాశ్చర్య విషయం కరలాఘవం హస్తపాటవంయస్యతం, రా  
 ఘవానుజం లక్షణయోతుధానపతిః రావణః అమషావేగేన క్రోధ  
 రయోఽము క్రయాశక్త్యామయమాయాని ర్భిశక్త్యాఖ్యాయుధేన, కలాధర  
 మ్మిందుం ఉపరాగోరాహుగ్రహగ్రాసఇవేత్యుపమా . ||ని|| ఉపరాగో  
 గ్రహఇత్యమరః, ముహూర్తమల్పకాలమ్ ||ని|| ముహూర్తమల్పకాలే



గజపత్య కలాధర మాతతానయాతు ధానపతిః ||౧౨౭||వ|| ఆలొక్యదూన  
మనుజం హృదిశ క్రిమాతాచ్ఛో కేనవిద్ధహృదయస్సుతరాంసరామః |  
కోపేనదాపమమండలయూచకారలంకాపతేరపిలలాటవిపింవిధాతా  
౧౨౮||వ|| అవకీర్యదాశరథిరశ్రుర్మురైరనుజంపులస్త్యతనుజంచశరైః |  
యగవద్వ్యధాత్కరుణవీరసౌ యుధిశోకహషణ శబలంచబలం ||  
౧౨౯||వ|| వలయితచిత్రచాపవతివారితపక్షిముఖేనిస్సజతిరాఘవేవి

హ్నిద్వ్యటికాద్వితయేపి చేతివైజయంతీ, మూర్ఖయామోహాన నిమిలి  
తం విసంజ్ఞమివ వస్తుతస్తునతథా, తస్యవరమపురుషాంతత్వాదితిధా  
షః, ఆతతానచకార, శక్తిప్రయోగేణ లక్ష్మణమమూర్ఖయదిత్యర్థః ||  
౧౨౭||ఆలొక్యతి || సరామః హృదిహృష్ప్రదేశే, శక్తిమాతాత్ శ  
క్తిప్రహారాల్ దూనంపరితప్తం+మాజ్ పరితాపఐతి ధాతౌనిష్ఠాతకార  
స్యనకారిః, అనుజంలక్ష్మణమాలాక్య శోకేన విషాదేనసుతరామత్యం  
తం విద్ధహృదయోవిదచితాంతరంగస్సకా అథశోకానంతరఃకోపేనక్రో  
ధేన హావకుండలయాంచకార ఆకణ్ఠాకషణజ్ఞేన వలయీచకారే  
త్యర్థః తథావిధాతావిధిరపిలంకాపతేః రావణస్యలలాటవిపిం ఆయు  
ర్నికాణాయకఫాలపట్టాక్షరవిన్యాసం కుండలయాంచకార- యథాలిఖ  
తాధికాక్షరనిరసనే కుండలనాకుర్వంతిలేఖకాః తద్వదిత్యర్థః, త్రి  
రామసమరసంరంభం దృష్టాన్ రావణస్య మృత్యుస్సన్నిహితౌ భూది  
త్యర్థః అత్రచాపలలాటవిహ్వైః కేవలప్రస్తుతత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః  
౧౨౮|| అవకీర్యతి || వ్యాఖ్యాతమేతత్ ||౧౨౯|| —||వలయితేతి||అ  
మషణవతిలక్ష్మణప్రహారాత్కృధాదిచ్చై అతపవ వలయితంకుండ  
లీకృతం చిత్రం ఆశ్చర్యజనకంచాపం అస్యాస్తీతితథోక్తైఆకణ్ఠాకృ  
ష్టకాముకఇత్యర్థః x యద్యపినకర్తృధారయాన్తత్వధీయఇతికర్త  
ధారయాన్తత్వధీయ ప్రత్యయప్రయోగం ననహంతే వ్యాకరణపాఠి  
ణ్ఠాః తథాపి త్వగుత్తరాసంగవతిమధిత్యకామిత్యాదిమహాకవిప్రయో

శిఖివర్షమమర్షవతి । హరిమనకశ్చిదవ్యధనిష్పత్త్యగతస్సమరాద  
మరవిలాసినీమనచ కాచిదలబ్ధవరా ॥ ౧౩౮॥౫॥ అయంచపునరంజనా  
సుత సమానీత మహీధర మహాషధీ విధిలబ్ధజీవితానుజ సమాన్లెషసు  
ఖలబ్ధ మనోరథస్సమెధమాన సమరకౌతుకోపలంభ సంరమ్భోదంచిత  
పులకకంచుకితాకృతిర్దాశరథిరధిసంగరమమరాధిప సారధినా మాత

గదర్శనాన్నదోషఇతి సమాధేయమ్, వారితప జ్జీముఖే సంస్తంభిత  
రావణే, రాఘవేత్రిరామే విశిఖివర్షం శరవృష్టిం విస్ఫుజతిప్రయం  
జ్ఞానెనతి, అథానంతరం అరిమశక్రమ మధ్యేశ్చిదపిరాక్షసః సమ  
రాద్యుద్ధాన్నివృత్త్యనగతః కింతు సర్వేపి మృతాఇత్యర్థః, తథాఅమ  
రవిలాసినీమ సురసుందరీమచ + వాకపలసేత్వాదినాఘినఃప్రత్యయః  
కాచిదెకాపివిలాసినీలబ్ధవరాఅప్రాప్తప్రియతమానాభూత్, త్రి.  
రామబాణనిహతానాం సర్వేషామపిస్వగ్లాకప్రాప్తినంభవాత్స  
రాత్రిఅపి స్వగ్లాప్రియః సప్రాప్తవరావన చభూపురిత్యర్థః॥౧౩౯॥  
అయమితి॥ కించేతిచార్థః అయందాశరథిః త్రిరామఃపునర్భూయోపి  
పూర్వమేకవారమానీతత్వాదితిభావః, వాక్యాలంకారేవా, అంజనా  
సుతేన హనూమతానమానీతః జాంబవన్నిదేశాత్ప్రత్యానీతః యోఘ  
హీధరః ఓషధిపర్వతః తస్యాషధీనాం సంజీవకరణీప్రభృత్యాషధివిశేషా  
ణాం విధినా సుషేణప్రయక్తచికిత్సయా లబ్ధజీవితస్య పునర్లబ్ధప్రా  
ణస్య సమాన్లెషేణ గాఢాలింగనేన యత్సుఖం తేన లబ్ధమనోరథఃసం  
ప్రాప్తవాంఛితః।అతవన సమెధమానఃప్రవర్ధమానః యస్సమరకౌ  
తుకోపలంభసంరంభః రణకుతూహలప్రాప్తినంభ్రమఃతేనఉదంచితాః  
ఉత్పన్నాఘేపులకాః రోమాంచాఃత్రై కంచుకితావర్మితాఆకృతిర్వ  
న్యసతఘోక్తస్స ॥౧౪॥ ఆకృతిఃకథితామెసామాన్యవపుయోఽపీతివి  
శస్తి, అధిసంగరంసంగరే+విభక్త్యర్థేవ్యయాభావః, శతక్రతారింద్ర  
స్య అనుగ్రహాత్ప్రసాదాత్ - నిమిత్తైపంచమి అమరాధిపసారధినా

లినా సమాసీతమతివిశంకటం రథమపిశంకటకంశతక్రణారనుగ్రహాద  
గ్రహీత్ ||౧౩౧||ప|| అన్యోన్యస్య సదృక్షలక్ష్యమిశనాదాలక్ష్యశౌం  
దీర్యయోశ్చస్త్రాశస్త్రీ సమున్దిషత్పులకయోస్సన్తాఘయోస్సాహసే |  
జాతేజవితసంకటేవిహరతోర్మూర్ఖాస్సువిశ్రామ్యతౌర శ్రాంతం

మాతలినా ఆసీతం ప్రాపితమతివిశంకట మత్యంతవిశాలం ||ని||విశంక  
టంపృథుబృహద్విశాలంపృథులగమహదిత్యమరః+ వేశ్మాలచ్చంకట  
చావితిశంకటచ్చత్యయః రథంస్యందనంకంకటకం కవచమపి అగ్ర  
హీత్ స్వీకృతవాణ ఉక్తంచక్రిరామాయణ ||\*|| సహస్రాక్షేణ  
శాకుత్స్న రథోయంవిజయాయతేద తస్యవమహాసత్వక్రి మార్చ్యత్సని  
బహాణాశ్వాది (౧) ||౧౩౧||—|| అన్యోన్యస్యేతి|| అన్యోన్యస్యపర  
స్పరస్య సదృక్షలక్ష్యమిశనాత్ సదృశలక్ష్యలాభాత్ +దృశేఃకృషతి  
కృప్రత్యయః- ఆలక్ష్యంఅస్ఫుటదృశ్యంశౌండీర్యం శౌర్యాతిరెకోయ  
యోస్తయోః, శస్త్రేశ్చశస్త్రేశ్చ ప్రహ్వల్యేదాయద్దం ప్రవృత్తం శ  
స్త్రాశస్త్రీ + ఇచ్చర్తవ్యతిహరణతిబహువీచేస్స మాసాంతఇచ్చ  
త్యయః అన్యేషామపి దృశ్యతఇతి దీర్ఘః తిష్ఠద్ధప్రభృతీనిచెత్సన్య  
యాభావత్వాదవ్యయత్వం తత్ర సమున్దిషంతః సముత్పద్యమానాఃపు  
లకాఃరోమాంచాయయోస్తయోః- సాహసే సాహసకృన్యసతినన్తా  
ఘయోః అహోమహదాశ్చగ్యంహస్తలాఘవమిత్యాది ప్రశంసాపర  
యౌరిత్యర్థః- జీవితసంకటే ప్రాణనిర్బంధేజాతేసతి విహరతోవిహ  
రమాయోః విరహతోరితిపాతేవియుంజతోస్సతో రిషన్తాత్రేవృద్ధ్యాఽ  
సే తూష్ణీ నతిష్ఠతోరిత్యర్థః మూర్ఖాసు మోహనదశాస్సువిశ్రా

(౧) మహాషధీవేగానుజీవితైతి ప్రాచీనపాతే పెగోవ్యాప్తిః | కా  
తుకోపలంభఇతిపృథక్పదకయాపాతః శతక్రతౌరనుగ్రహాయాగ్రహీ  
దితిపాతే ఇంద్రమనుగ్రహీతుం రథకంచుకౌ గ్రహీతవాణ | తద  
భావేపి సస్వశక్త్యేవసర్వం కర్తుంశక్తత్వాదితిభావః ||

రఘువీరపక్ష్తీముఖయోరాసీదసీమారణః ॥౧౩౨॥ X ॥ అథతయోర  
 శ్రాస్తముక్తదివ్యాస్త్రయోరాఖండలవృత్తనిభయోరుధయోరాలూనే  
 ముమాగణైష్వభంగురపరస్పరవివరమాగణైష్వసచ్చిన్నైషు ధను  
 గుణైష్వవ్యాహతసహజసాహసగుణాధీనేషు ధురీణైషుచ యనే  
 షు నిరపాయసమరాభియానేషు నిర్భిన్నేచసాంయుగీనేరథనిరైవక  
 మ్యతాః విశ్రాంతింగచ్ఛతాః మూర్ఛావస్థాతాస్యత్రక్షణమాత్ర  
 మపి కాలంవృథానయాపితవతారిత్యథఃరఘువీరపక్ష్తీముఖయోఃత్రి  
 రామరావణయోః అశ్రాంతమవిచ్ఛిన్నయథాతథా అసీమానిర్వర్యా  
 దోరణః ఆసీత్ - శామూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥౧౩౨॥—॥అథేతి॥ అ  
 థానంతరమాఖండలవృత్తనిభయోః సహస్రాక్షశృత్రాసురసదృశ  
 యోరిత్యుపమా ॥౧॥ ఆఖండలస్సహస్రాక్ష ఇత్యమరః, తయోరుభ  
 యోః రామరావణయోః, అశ్రాంతముక్తదివ్యాస్త్రయోః అవిచ్ఛిన్న  
 ప్రాయక్తమహాస్త్రయోస్సతారిభంగురం భంగరహితం యథాతథాపర  
 స్పరవివరాణి అన్యోన్యమర్థస్థానాని మాగణయంత్యన్విష్యంతీతిత  
 ధోక్తేషు + కర్తరిన్యః, అభంగురైత్యత్రిభంజభాసేత్వాదినా ఘుర  
 ష్, మాగణేషు సాయకేషు ॥౧॥ మాగణౌసాయకాథినావిత్వ  
 మరః, అలూనేషు విచ్ఛిన్నేషుసత్సు + లావదిభ్యశ్చేతినిష్ఠాతస్యనత్వం  
 తథాధనుగుణేషు చాపమార్విష్వవచ్చిన్నేషు విదళితేషు సత్సు  
 ధురీణైషు ధురంధరైషు యోధైషు + ఖస్సర్షభురాదిత్యత్రయోగవిభా  
 గాత్థః, అవ్యాహతోప్రతిహతః సహజౌనైసగికశ్చ యస్సాహసగు  
 ణః తదధీనేషు తదాయత్రైషుసత్సు ॥౧॥ అధీనోనిఘ్నాయత్ర ఇత్య  
 మగః, యానైషుత్రిరామరథాశ్వేషునిరపాయసమరాభియానేషుస  
 త్సు, సాంయుగీనెనంయుగేసాధౌయద్దసమర్థఇత్యథః ॥౧॥ సాంయుగీ

(౧) జాతేజవితనంకపైపిహసతారితిప్రాక్తనపారే ప్రాణనిబం  
 ధైః స్వశ్రమమప్రకాశ్యస్వస్థవద్ధానంకుర్యతోరిత్యథః !

ల్య విజయమనారథ మజాయతయశోధనమాయోధనమ్ ||౧౩౩|| ప ||

తూణీముఖాత్త్వరితముద్ధరణేగుణైన సంయోజనేవ్యధశరస్యవిమోచనే

వా । యత్రవ్యలూకితదధీనఇవాతివేగాల్లాకెనరాఘవకరచ్చిర మాలు

లూకే ||౧౩౪||ప|| అర్ధోదీరితపీరవాదమహారద్రామోయదస్త్రేక్షణాత్తై

నైవాంకురతాముఖైః జగదేశేషంచలచాపతేః । సామ్యేనత్యపిచా

రుచారముఖయోధాః సుష్కమాయావిగోర్నిచ్చిన్నాననదర్శనాత్సమ

నారణేసాఘరిత్యమరః, రథేరావణస్యందనేనిభిః సేనితరాంవిదారి

తేసతి- నిర్దైవకల్యం వైకల్యరహితం విజయేమనారథోభిలాషో య

స్తింస్తద్యథాతథా- యశపవధనంయ స్తి తదాయోధనంయద్ధమజా

యతజాతం||ని||యద్ధమాయోధనంజన్యమిత్యమరః||౧౩౩||తూణీతి|| తూ

ణీముఖాన్నిషంగకుహరాల్ త్వరితంశీఘ్రమ్ ||ని|| జవౌధశీఘ్రంత్వరి

తమిత్యమరః, శరస్య బాణస్యఉద్ధరణేఅకష్టేగుణైనమార్వాన్యసం

యోజనే సంధానేపి ||ని|| మార్విజ్యాశింజనీగుణఇత్యమరః, అథానం

తరం విమోచనేమోక్షేవా, యత్రయ స్తి వ్యాపారెరాఘవకరఃలూ

కేనద్రష్టృజనేనవ్యలూకిదృష్టః ||+||లోకృదర్శనేలుజిహ్వావక ర్షణోరి

తిచిత్ అతివెగాద్యేగాతిశయాద్దైత్యస్తదధీన స్తోదావ్యపారాయత్త

ఇవతి వెగాతిశయాక్త్యనుపాశితోత్ప్రేక్షా, చిరుచిరకాల మాలు

లోకే సవిమశాశ్చర్యాను సంధానందృష్టఇత్యధః+కర్తణిలిట్,వ

సంతతిలకావృత్తమ్ ||౧౩౪||—|| అర్ధేతి || రామః అర్ధోదీరితపీరవా

దం అర్ధోక్తపీరాలాపం యద్రావణముఖం,అస్త్రేరహరచ్చిచ్ఛేద,క్షణా

ల్ క్షణమాత్రేణ అంకురతాకండళతాలైస్తేవలంకాపతేః రావణస్యము

ఖైఃశేషం పూర్వోక్తపీరాలాపావశిష్టాధాంచ జగదేశత్తంతతఃధనుః

ప్రహరణయేషాంతేధానుషాః ధన్వినః ||ని|| ధన్విధనుష్టాధాను

ష్కఇత్యమరః + ప్రహరణమితత్ || ఇసుసుక్తాంతాత్కృతికాదేశః

తైషామధ్యే మాయావినోః విచిత్రశక్తిసంపన్నయోః + అస్తాయా

భవద్వీర్యదారణైరావణే ||౧౩౫||ప||దశాసనశరక్షతక్షరదస్పృగ్విబుద్భు  
దైస్తవంగితమహేంద్రకంకటసహస్రచక్షుషపథః||రణైరఘుకులూద్భ  
వః క్షణమమానివైమానికైర్యథాదశశతేక్షణోబలరుషాకమాయేక్షణః||

మేధాస్రజౌవినిరితి వినిప్రత్యయః, అథవాధానుషోఽచతో మాయావి  
నాచేతి విశేషణసమాసః, తయోరుభయోః రామరావణయోః చారవ  
శ్చతురాశ్చ రాయద్ధగతి విశేషాః అస్త్రప్రయోగావాయస్థిక్ క  
ర్తవీతద్యధాభవతితథా, సామ్యేసాదృశ్యేనత్యపిరణే యద్వైవిచ్ఛిన్నా  
ననదశకనాత్ రామాస్త్రవిదళిత ముఖావలూకనాత్, రావణే ప్రి  
దౌలజ్ఞా సమభవత్ జీవలైవమయాసకలలోకసమక్షుచ్ఛిన్నాని. శి  
రాంసి పునదృశ్యంతే ధిక్షైజీవితమిత్యాత్మనిదాపూర్వకంరావణో  
లజ్జితవానిత్యర్థః, శామూలవిక్రీడితంవృత్తమ్(౧)||౧౩౫||—|| దశా  
సనేతి || దశాసనశరైః రావణప్రయక్తదాణైః యానిక్షతాని ప్రహర  
ణానితేభ్యః క్షరంత్యాః విగళంత్యాః అన్మగ్నరూపైరక్రప్రవాహస్యబు  
ద్భుదైరాస్సోత్పైఃతరంగితాఃసంజాతతరంగాఃసమభివ్యాప్తాఇతియావ  
త్ x తరంగి తేత్యత్రతారకాదిత్వాదిటత్ తస్మిన్ మహేంద్రకంక  
టై ఇంద్రదత్తకవచే సహస్రచక్షుషపథాస్సహస్రసంఖ్యాకనేత్ర  
గోళకాయస్య సతిధోక్తః ||౪|| ఋక్పూర్విత్యాదినా సమాసాంతఃకర  
ణైరఘుకులూద్భవః శ్రురామః విమానేనచరంతీతి వైమానికైదేవైః  
+ చరంతీ తక్ బలేబలాసురేరుషారోషేణ కమాయేక్షణస్పందకలూచ  
నోదశశతేక్షణోయథాసహస్రాక్షణవేత్యప్రేక్షాక్షణక్షణమాత్ర  
మనంతరం తత్సంబంధాథవాదితి భావః, అమానిఅవబుద్ధః + మనస్  
తైః కమణిబుజ్, ఇంద్రకవచసంబంధాత్తత్రసహస్రాక్షణసదృ  
క్షణోణితబుద్భుదసంబంధాచ్చ తథాత్వేనోత్పైక్షితతత్వర్థః, ఏ  
తేన స్తరణంధనస్యై, పృథ్వీవృత్తమ్ ||౧౩౬||— ||

(౧) సామ్యేనత్యపిచాతురీభిరుభయోరితి ప్రాచీన పాఠస్సుగమః ||

౧౩౬॥౫॥ తదనువారుణేన వైశావనరం వైసల్యేన వాతస్థయం వాయు  
 వ్యేన వారిదం వైభాకరేణ తామిస్రం మాహేంద్రేణ దానవం మాహే  
 శ్వరేణ వైష్ణవమిక్యేన మస్త్ర మస్త్రేణ భిందానయోరనయోరనిశ మా  
 హవాగ్రహదవిదితాన్యహానిన ప్రవృత్తీయః॥౧౩౭॥ప॥ శస్త్రాశస్త్రీనకౌ  
 తుకోపిదముతాంసంబింత్య(చింతా)పర్యా)కుటామస్త్రేణ జ్వలతావిధే  
 రపునరున్తేషేణ తస్త్వకాకారామకందళితాన్యహుర్దుహురవచ్ఛేదేషి  
 తదన్వీతి॥తదనుతదసంతరం వారుణేన వరుణదేవతాకాస్త్రేణ + సావ్యదే  
 లేశ్యణోపవము తరత్రాపి, వైశావనరమాగ్నేయాస్త్రం వైసల్యేనగా  
 రుత్తతేన వాతంధయం నాగాస్త్రం + నాడీముష్టివ్యౌశ్చైత్యత్రావశారాట్ఠశి  
 ముమాగమః, వాయుదేవతాస్య వాయవ్యేన x వాయవ్యతుపిత్కుషసా  
 యదితి యత్ప్రత్యయః, వారిదంజలదాస్త్రం వైభాకరేణ సూర్యాస్త్రే  
 ణ, తామిస్రమంధకారాస్త్రం, మాహేంద్రేణ ఇంద్రదేవతాకాస్త్రే  
 ణ దానవందానవాస్త్రం, మాహేశ్వరేణ మహేశ్వరాస్త్రేణ వైష్ణ  
 వం విష్ణుదేవతాక మిక్యేనముక్తరిత్యాఅస్త్రం వైశావనరాజికం తాస్త్రే  
 ణ వారుణాదినాభిందానయోః విదారయతోః + భిదేశ్యానజే, అన  
 యోశ్చీరామరావణయోః అనిశమవిరతం ఆహవాగ్రహద్రాణాభినివేశా  
 దవిదితాన్యజ్ఞాతాని సప్తాహానిదినానివృత్తీయరతిచక్రముః + ఇణగతావి  
 తి ధాతోలిఁట్ ॥౧౩౭॥— ॥ శస్త్రాశస్త్రీతి ॥ శస్త్రాశస్త్రీశస్త్రప్ర  
 హరణం యద్ధం తత్ప్రసముత్సుకౌపుత్యం రితౌపి సకౌతుకోపితి పా  
 రేష్యయమేవాధః, శస్త్రాశస్త్రీవ్యాఖ్యాతం సీతాపతిమౌఢిలీప్రా  
 ణనాథః ఏతేన తద్విగ్రహసహిష్ణుత్వం సూచ్యతే, త్రిరాయః పర్యాకు  
 లాం విరహవిహ్వలాం దయితాం ప్రేయసీం సీతాం సంచింత్య సమర  
 కేళితత్పరతయా విలంబేక్రియమాణేతస్యాః పునః క్లేశభవిష్యతీతి వి  
 చారైత్యధః జ్వలత దీప్యమానేన సద్యతే పునరున్దేషః పునః  
 ప్రయోగోయస్య తేనకవారప్రయోగేనైవ రిపునాశకేనేత్యధః॥య

లజ్జాపతేరాతంకేన సమంసమస్తజగతాం చిచ్ఛేదసీతాపతిః॥౧౩౮  
వ॥రక్షఃపతౌపతతిలబ్ధమనౌరథానామాతన్వితాం దివిషదామథపుష్ప  
వషణమ్ । శ్లాఘాపదంసమజనిష్టపరం నరామః కామోపధేః కలిత

దావీ నవిద్యతే పునరున్వేషఃమస్తకానాం పునఃప్రాదుర్భావోయ  
స్తాలైస విభేదస్త్రేణ బ్రహ్మస్త్రేణ కరణేన ముహుర్ముహుఃపునఃపు  
నః అవచ్ఛేదేపి పూర్వం విదళనెనత్యపి కందళితానంకురితాన్ లంకా  
పతేః రావణస్య తేచతే మస్తకాశ్చతాన్ దళశిరాంసీత్యధః- సమ  
స్తజగతామశేష లోకానామాతంకేన సమముపద్రవేణసాకం చిచ్ఛేద  
వౌదారయామాస- అత్ర రావణశిరోజగదాతంకచ్ఛేదయోః కార్యకా  
రణభావేన భిన్నకాలీనయోరపి సమమిత్యేకకాలీనత్వోక్త్యా కార్య  
కారణ పౌర్వాపర్యవిపర్యయ నిబంధనాతిశయోక్తిమూలాసహా కిర  
లంకారః ॥\*॥ సహాభేదానాన్వయోయత్ర భవేదతిశయోక్తిః । కల్పి  
తౌపమ్యపర్యంతా సాసహా కిరితీష్య ఇతి లక్షణాత్- ఏతేన యదా  
రావణశిరశ్చేదః తదా జగదాతంకశ్చేదోపీత్యాపమ్యకల్పనయాకా  
రణగతాశుభావప్రతీతేశ్చమత్కారఇతిరహస్యమ్-శామూలవిక్రీడితం  
న్యత్రమ్ (౧) ॥౧౩౯॥- ॥రక్షఇతి॥రక్షఃపతౌరావణపతతిభువి నివతి  
తేనతి లబ్ధమనౌరథానాం ప్రాప్తకామానాం- అతపీన పుష్పవర్ష  
మాతన్వితాం అవసజయితాం దివిసీదంతీతి దివిషదాదేవాః ॥ని॥అది  
తేయాదివిషదఇత్యమరః ÷ సత్పూర్వమిత్యాదితాత్విప్ హృద్యభ్యా  
ముపసంఖ్యానమితి సప్తమ్యాఅలుక్ సుషామాదిమనతీషత్వం అవి  
హిత లక్షణోమూఢస్యస్సుషామాదిమ ద్రష్టన్యఇతినచనాల్ లైషాం  
రామఃపిరంరామపీన శ్లాఘాపదం ప్రశంసాస్పదం నసమజనిష్టనజా  
తః ÷ దీపజనేత్యాదినా కర్తరియజ్జీవిణభావవక్షేసిచ్ కింతు కామో

(౧) అపునరున్వేషం నిమేషేణసఃఇతి ప్రాచీనపాఠే అపునరున్వేషమి  
తిచ్ఛేదన క్రియావిశేషణమ్ । పునఃకృతానావిభవేత్రథాఃచ్ఛేదేత్యర్థః



శూర్పణఖావికారః ||౧౩౯||౫|| అనన్తరమాలింగితరణవసుంధరాతలం  
శరతల్పమధిశయానమధిగత నిషంగోపధానం యాతుధానపతి మధిగ  
త్యనివత్యచభువిసాదర్యస్నేహసులభవైధుర్యఃకదర్యోహమితి విహిత  
నిజదూషణోవిభీషణశ్చిరంవిలలాప ||౧౪౦||ప || అయిసమసుఖదుఃఖై

వధేః కామకైతవాత్ ||ని|| కపటాశ్రీవాన్జడమౌఘ పథయశ్చదై  
తవేషత్యమరః, కలితౌవిరచితః శూర్పణఖావికారః కణనాసచ్ఛ  
దరూపః సోపి శ్లాఘాపదం సమజనిష్ట కామోవనశ్చతిపాలేవనే దండ  
శారణ్యైకలితశూర్పణఖావికారః కామః శ్లాఘాపదంసమజనిష్టతీన్యలో  
కకంటకరావణ సంహరమూలత్వాదితిభావః, వసంతతిలకావృత్తమ్ (౧)  
౧౩౯||—|| అనంతరమితి || అనంతరం రావణపతనానంతరం ఆలింగి  
త రణవసుంధరాతల మాశ్లిష్టరణహూమిభాగం అవాఙ్ముఖతయా రణభు  
వినివతితమిత్యర్థః శరతల్పంబాణశయ్యామధిశయానం అధిష్ఠితవంతం  
÷ అధిశీష్ఠ స్థానాంకమేతికర్మత్వం ||ని||తల్పంశయ్యాట్టదారెష్వి  
త్యమరః- అధిగతనిషంగోపధానం ప్రాప్తతూణీరోపబహుం ఏతే  
న మృత్యాపి నిజవ్రకృతిం నజహతీతి సూచ్యతే- యాతుధానపతింరా  
వణమధిగత్యప్రాప్య భువినివత్యపతిత్వా సహనాదరేశయితస్సాద  
ర్యోభ్రాతానమానశబ్దస్య ప్రాగివసనభావః, సాదరాచ్ఛేతియత్ప్ర  
త్యయః తస్మిన్ స్నేహేన ప్రేష్టాసులభం సుఖలభ్యంవైధుర్యంవిహ్వ  
లత్వం యస్యసతథోక్తః, అహం, కుశ్చితోర్యః కదర్యః ఆత్మప్రాణ  
త్రాణార్థం భ్రాతృసూతితయాత్ముద్యః ||ని|| కదర్యైకృపణక్షుద్రై  
త్యమరః ||\*|| ఆత్మాసంధమేకృత్యంచ పుత్రదారాంశ్చపీడయేత్ |  
లోభాద్యఃపితరౌభ్రాతృన్సకదర్యైతి స్మృతైతిచ ÷ కోక తత్పు  
రుషేచితికుశబ్దస్య కదాదేశః-ఇత్యనెన ప్రకారేణవిహితనిజదూషణః  
విరచితాత్మనిండః విభీషణశ్చిరంవిలలాప||౧౪౦||—|| తత్ప్రకారమేవా

(౧) నరామః కామోపిచాకం తేతి ప్రాచీనపాఠస్సగమః

రన్వితంబంధువగఁగం సహజమపి భవంతఁముంచతస్సహసేన । కుల  
విశసనమేతోఁకూటభమానువృత్తైదశశముఖమమయావజ్జీవమాసీత్  
శంకః ॥౧౮౧॥ప । ఆర్యస్యరక్షితుమనూననుజస్సపికఃప్రాణానముంచ  
తపరం యుధికుంభకణః । త్వజ్జీవహృత్స్వయమహంనిజజీవమేతోర  
ద్యాపిహంతసహతేహతకోవిధిర్దామ ॥౧౮౨॥౫॥ ఇత్యేవమస్త్విన్విలవ  
హ ॥అయీతి॥ అయిదశముఖ మేరావణ సమానితుల్యతయానుభోక్త  
వ్యానితతానిసుఖదుఃఖానిచ తైరన్వితం మద్వినాభావేన సుఖదుఃఖా  
నుభవతేత్పరమిత్యథః, బంధువగఁగపుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధు  
సమూహం- తథాసహజం సహోదరం భవంతమపి, సాహసేన అవిభే  
కేన ముంచతః త్వజతః, తథాకులవిశసనమేతోఁ వంశక్షయకరస్య-  
కూటభమేసహజం భ్రాతరంపరిత్యజ్య అన్యసమాశ్రయణరూపకపట  
సమాచారేఅనువృత్తిఃఅనుసరణంయస్యతస్య, మమయావజ్జీవంజీవితవ  
ర్యంతః+యావదవధారణ ఇత్యవ్యయాభావః, కళంకః స్వయమవనా  
ధం భ్రాతరంఘాతితవానిన్యేనం రూపోపవాదఃఅసీత్ ॥౧॥కళంకోం  
కాపవాదయోరిత్యవరః ॥ మాలినీవృత్తమ్ (౧) ॥౧౮౧॥—॥ ఆర్యస్యే  
ర ॥ ఆర్యస్యపూజ్యస్యభవతః అనూఁ ప్రాణాఁరక్షితుం త్రాతుమ  
తినుజస్సప్రసిద్ధఃపికఃకుంభకణః పరంకుంభకణవీవ, ప్రాణాయ  
ధిసమితిఅముంచత అత్యజల్ - సవీవధన్యఇతిభావః - అహంతునిజజీవ  
మేతోఁఆత్మసాణత్రాణాథమిత్యథః÷ షష్ఠీహేతుప్రయోగ  
ఇతిషష్ఠీ-స్వయంసాక్షాత్ త్వజ్జీవహృత్ త్వత్ప్రాణాపహరి, అతఃఅద్యే  
దానీమపి,హతకః పాపఇత్యుపాలమ్భాక్తిః ÷ సాదృశ్యేకః । విధిఃదై  
వం మామేవంవిధవోహిగాం సహతేమృష్యతిహంతకాద్యగనుచితకా  
రిణాపి మమమారణనైముఖ్యేన తూష్ణీం తిష్ఠతి విధిరివిహదఇత్యర్థః  
వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౧౮౨॥—॥ ఇతీతి॥ ఇన్యేపంచనారీత్యాఅస్తి

(౧)అత్యైఅన్వితంబంధువగఁగరితిహారకమానువృత్తైరితచ పారాస్తర్యం

తివిదితవృత్తాంతా శుద్ధాస్తాత్కరుణ మారటంతీభిరంతరితయాధపా  
భిరివకరిణీభిస్తరుణీభిస్సహసమాగత్య మధ్యేనమరమావతితమశనిహ  
తమివమందరం దశకంధరం నిరీక్ష్యనిహతోపఘ్నైవలతానివతన్తి (విల  
పంతీ)నాథనాథేత్యపరిమేయవిషాదానిషాదాహతదయిత విధురీకృతా  
కురరీవామందంచక్రందమందోదరీ॥౧౪౩॥ప॥యాపీక్షితాఽజనిపురాయ

న్విభీషణీ విలవతినతి,విదితావిజ్ఞాతః వృత్తాంతఃరావణసంహారవార్తా  
యయానాతథోక్తా, అతపవాంతరితయాధపాభిః విసప్తయాధనాథా  
భిః కరిణీభిఃకుంజరీభిరివేత్సవమా x కరుణాశబ్దాత్కృపావచనాద్ద  
ర్శాద్యచ్ కరుణంక్రాత్మశాం శౌకజనకమారటంతీభిర్రాత్రోశంతీ  
భిః తరుణీభిస్సహస్తః పురస్త్రీభిస్సాకం-శుద్ధాంతాదవరోధాత్సమా  
గత్య ॥ని॥శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః, మధ్యేనమరంసమరస్య మ  
ధ్యేరణమధ్యదేశిత్యథః+పారెమధ్యేష్టప్రాయేవేత్యవ్యయాభావఃతత్స  
న్నియోగాదేకారాస్తత్సంమధ్యశబ్దస్య అశనిహతంచజ్రవిదారితంఘం  
దరంమందరాఖ్యవర్వత మివేత్సుపమా - ఆవతితంనివతితం దశకంధ  
రం రావణంనిరీక్ష్య, నిహతోపఘ్నావిచ్ఛిన్నోపాశ్రయపృథ్వా ॥ని॥  
స్యాదుపఘ్నంతికాశ్రయిత్యమరః లలెనవివతీతీభువినివతితా, ని  
షాదేనాహతోవిద్ధాదయితః పియోయస్యాస్సా అతపవవిధురీకృతా  
విహ్వలీకృతైతి విశేషణసమాసా వణానీయః, యద్వానిషాదాహత  
దయలెన విధురీకృతావిగ్లిష్టికృతా ॥ని॥ విధురంప్రీత్యపెలెస్యాత్కృష్టవి  
గ్లిష్టయోరపీతి వైజయంతీ ÷ అభూతతద్భావేచ్ఛిః అస్యచ్ఛావితిదీర్ఘః  
కురరీవ ఉత్కృశఖగాంగనేవ ॥ని॥ ఉత్కృశకురరాసమ్భావిత్యమ  
రః- అపరిమేయవిషాదానిరవధికశోకానతి- మందోదరీరావణాగ్రమ  
హిషీనాథనాథేతి ప్రియప్రియైతి + పిషాన్యాంద్విభావః- అమంద  
ముచ్చైః చక్రందవిచుక్రోశవిలలాపేత్యథః ॥౧౪౩॥—॥ తత్ప్రకా  
శమేవాహ ॥ యైతి ॥ హేవీరపురాహ్వంత్యయాసకలదిగ్విజయోత్స

మరాజధానీపీఠస్వయాసకలదిగ్విజయోత్సవేషుః తామద్యదుర్విధిచలేన  
సమస్తలొకసాధారణఃపునరుపేష్యసిహాకిమేతత్ ॥౧౪౪॥ ప ॥ జనక  
స్సన్వయందనుజవంశనాయకో దయితోజగత్త్రితయజ్జేత్రశాసనః । త  
నయఃపురందరజయితగర్వితావిధినాహమేవమధునావిడమ్పితా ॥౧౪౫॥  
ప ॥ రాజన్యధర్మవిదుషోపి రఘూద్యహస్య హత్వాపయథాగ్రజమథా  
నుజపట్టబంధః। ఆరభ్యవాచినమసంశయమావిరాసీదిత్యావకువంశసహజ

వేషుసమస్తదిగ్విజయయాత్రామహోత్సవేషుయాయమరాజధానీయ  
మపురీః పీక్షితాదృష్టాఅజనిజాతా- తాం యమరాజధానీమద్యేదానీం  
దూర్విధిః। తేన మప్తదైవవశేన, సమస్తలొకసాధారణః సకలజనసాధా  
రణస్సౌ పునర్భూయోపేక్షకఉపైష్యసి ప్రాప్స్యసివీతదవస్థాంతరం  
కిం, హేతివిషాదే॥ని॥ హావిషాదశుగాతిః ప్రిత్యమరః, వసంతతిలకావృ  
త్తమ్ ॥౧౪౪॥—॥ జనకఇతి ॥ జనకఃమమపితామయః, న్వయంసాక్షా  
త్ దనుజవంశనాయకః దానవకులశ్రేష్ఠః, తథాదయితః, ప్రియతమః  
జెత్రివజ్జేత్రం + జెత్తశబ్దాత్ తృన్నంశాత్ప్రజ్ఞాదితావ్తాన్విధేః  
ఋత్యయః, జగత్త్రితయస్య త్రైలోక్యస్య జేత్రంజయశీలం శాస  
నమాజ్ఞాయస్య సత్పక్షః, తథాతనయః పురందరంజయతీతి పురందర  
జయీ ఇంద్రజిత్ - ఇత్యేవం ప్రకారేణాహంగర్వితానంజాతగర్వాజా  
తేతిశేషః, అధునెదానీంతువిధినాదైవేన ఏవం పరిదృశ్యమాన ప్రకా  
రేణ, విడంబితాఅనుకృతా సర్వసంక్షయేణైకేన పరిశేషితాస్తీత్యర్థః  
॥౫॥ తథాచక్రిరామాయణే ॥ పితాదానవరాజామే భరతామేరాక్ష  
సేవ్యరః । పుత్రస్సుశక్తినిజేతా ఇత్యహంగర్వితాభ్యత మితి- మంజుభా  
షిణీవృత్తమ్ ॥౧౪౫॥—॥ రాజన్యేతి ॥ రాజ్ఞఃఅపత్యానిపుమాంసోరా  
జన్యాః క్షత్రియాః + రాజశ్వఃపరాద్యదితి యత్ప్రత్యయః రాజ్ఞో  
వత్యేజాతిగ్రహణం సాధు॥తేషాం ధర్మవిదుషోధర్మజ్ఞసాహిరఘూ  
ద్యహస్య చక్రిరామస్య యథాయద్వత్ అగ్రజంహత్వా తథానంతరమ

కథమేషధమః || ౧౪౬ || ప || అహహనిహతా లక్ష్మణానానలైః  
హనూమతః పరమవనిజాపాతివ్రత్యానలేన భవానపి । సుఖమహమి  
హసీనాకోకానలపి యదీదృశేప్రభవతినమాంహంతుంప్రాయస్సవీష  
హుతాశనః || ౧౪౭ || X || తదహమిదానీం సాయందినేభగవతస్సవితః  
ప్రభవస్యవిశ్వజాతవేదనంచంద్రికేవచం దృష్టుం తటిదివతటి త్త్వంతం  
నుజవట్టబంధః అనుజస్య సామ్రాజ్యాభిషేకః వాలినమారభ్యఅసం శ  
యం నిస్సందేహం+అథాభావేవ్యయాభాషః-అవిరాసీత్ ప్రాదు  
రఘూత్, ఏషోయం ధమఃకథం కుతావా ఇత్స్వకువంశస్య పరమ  
ధర్మిష్ఠస్య ఇత్స్వకుకులస్య సహజః నియతః శసహజఃవేత్సధః  
అతః ఇత్స్వకుకులవతంసస్య త్రిరామస్య అయంనధర్మఇతిభాషః,  
వనంతిలకావృత్తమ్ || ౧౪౮ ||—|| అహహేతి|| అహహేతిభేదే || ౧||  
అహహేత్యద్భుతేభేదఇత్యమరః || తదేవాహ, హనూమతః వాలాన  
లేన లంకాపరమత్యంతం నిహతాదగ్ధా, అవనిజాయాస్సీతాయాః పా  
తివ్రత్యం పతివ్రతాధర్మవీవ అనలః తేన, భవానపినిహతః, అహం  
త్విహేదానీం ఈదృశే అనిర్వాచ్యే కోకానలేసతి, యద్యపిసుఖం  
నిర్విచారం ఆసీనాఅవస్థితా, దాహకాలే కథమాసీనేత్యతలహ, సవీ  
షః సోయం హుతాశనః కోకాగ్నిఃప్రాయోభూమ్నూమాం హంతుం  
గాశయితుం, సప్రభవతినమర్థోనభవతి, కథమన్యథాత్తానం నదహతీతి  
భావః, హరిణీవృత్తమ్ (౧)|| ౧౪౯ ||—|| తదితి|| తత్తస్మాత్కారణాదిదానీ  
మహంసాయందినే సాయంకాలే సాయమిత్యవ్యయమ్- దినశబ్దేన సు  
ప్నుపేతి సమస్యతే- భగవతః పూజ్యస్య సవతురాదిత్యస్యప్రభాద్యు  
తిరివ జాతం వేదోహిరణ్యం యస్తాత్తం జాతవేదసమ్మిం || ౧|| జాత

(౧) చితానలఇతి ప్రాచీనపాఠే ఈదృశే కోకానలపి అహంసుఖా  
సీనాయది । స్వపషచితానలః చిత్యాగ్నిః మాంహంతుంప్రాయః శప్ర  
భవతీత్యనన్వయః ||

భవంతమనుసరంతీనిర్వాపయామినిరంతరవిరహదహనదహ్యమానమా  
 త్తానమ్ ||౧౪౮|| X || ఇత్యాదికరుణపరిదేవనవతీప్రజావతీనివత్సా  
 నిర్వర్త్యచనిజ్జయానిశాచరపతేర్భావిధినమెథంపితృమేధం సవిభ  
 వేదాస్తనూనపా దిత్యమరః- ప్రవిశ్యసవిత్ప్రభా యాస్సాయమగ్ని  
 ప్రవేశే ||\*|| ఆదిశాస్త్రేస్తమయన్నగ్నిమనుష్యవిశతి- అగ్నింవావా  
 దిత్యస్సాయంప్రవిశతిత్యాది శ్రుతిరేవప్రమాణమ్, చంద్రమనంచంద్రం  
 చంద్రికాకౌముదీవ- తథా తటిశాస్త్రసంతీతి తటిత్వామేఘః + త  
 సామత్వభావతి భస్మజ్ఞాయాం పదకావ్యంనభవతి కింతు ఝయజ  
 తిమతువోమకారస్య వకారః - అపదత్వాన్నజత్వం తంతటిద్విద్య  
 దివేత్సవమా భవంతమనుసరంతీతసువర్తమానావితాధిరోహణేనఅను  
 గచ్ఛంతీనతీ నిరంతర విరహదహనేన అవిచ్ఛిన్న వియోగాగ్నినా ద  
 హ్యమానం తావ్యమానంతానం దేహం నిర్వాపయామి సుఖయా  
 మిత్యయాసాకం వ్రసిద్ధాగ్నిప్రవేశమంతరాతాద్యగ్నిరహశోకానలజ  
 నిత సంతాపస్య నిర్వాణాసంభనాత్ ||\*|| ఆరాటేముదితేహృష్టా  
 పోషితేమలినాకృశా । మృతేమృయేతయానారీ సాస్త్రీజ్ఞేయాపతిప్ర  
 తేతిస్తృత్యుక్త్యాప్తవ్రతాధర్మత్వాచ్చేతిభావః-ఏతేనప్రసిద్ధానలా  
 పెక్షయా విరహానలస్యాత్యంతసంతాపకరత్వం సూచ్యతే (౧) ||౧౪౯||  
 ఇతి || ఇత్యాదిపవమాది కరుణపరిదేవనవతీం శ్రోతృణాంశోకజన  
 కవిలాపవతీం ప్రజావతీం భాతృజాయాం మంచోదరిం ||ని|| ప్రజావతీ  
 భాతృజాయేత్యమగః, నివత్సావితాగ్నానిరహణాభి నివేశాన్నిషి  
 ధ్య, నిజాజ్ఞయా ||\*|| మరణంతానివైరాణినివృత్తంనప్రయోజనం  
 క్రియకామ్యసంసారో మమాప్యేషయథాతవేత్యాది శ్రురామా  
 యశోక్తరీత్యా న్వనిదేశవచనేన నిశాచరపతేః రావణస్య, యథావి  
 (౧)సాయంతినీగగవతఇతి ప్రాచీనపాఠే సాయంభవాసాయంతినీ+సా  
 యంచరమిత్యాదినా భవాభేటుప్రత్యయస్తుడాగమశ్చ||

మేధమానవిషాదం విభీషణమశేష రాజ్యాధిపతిం విధాతుమఖిలతీర్థా  
హృత్తైరమ్బుభిరమౌర్భధరణవదావదహనాకులంవనస్సతిం రఘుపతిరభ్య  
షించత్ ॥౧౪౯॥ప॥ అథదశరథనందనాభిషేకాదధిగతరాజ్యపదావిభీష  
ణోయమ్|అనుదినమభివృద్ధమండలోధూదరుణక రామృతపూరణోయ.

ధియథాశాస్త్రం, మేధాబుద్ధివిశేషః శృద్ధాతియావత్. తయాసహితం  
యథాతథాపితృమేధం పితృయజ్ఞమ్ ॥\*॥ ప్రజాపతిరశ్వమేధమసృజ  
తెత్యాదా మేధశబ్దస్య యాగవరత్నైన వ్యాఖ్యానాత్, నిర్వర్త్యకృ  
త్వాచ- సవిధంసమీపఇత్యధః- ఏధమానవిషాదం ప్రవధమాన ఖే  
దం విభీషణమశేష రాజ్యాధిపతిం లంకాసకల సామ్రాజ్యాధిపతిం వి  
ధాతుం కతుంరఘుపతిః శ్రురామః అఖిలతీర్థేభ్యః అశేషపుణ్య తీ  
ర్థేభ్యః ఆహృతైరాసీతైః అంభోభిః, దావదహనాకులంవనస్సా  
సంతాపితం వనస్సతిం వృక్షమ్ ॥౧॥ వనస్సతిర్వృక్షమాత్రేవిసాపుష్పైః  
ఫలదుమిషతివిశ్వః, అంభోధరోమేఘఇన అభ్యషించత్ అభిషిక్త  
వాక్ (౧) ॥౧౪౯॥—॥ అథైతి॥ అధానంతరం దశరథనందనాభిషేకా  
త్ శ్రురామవిరచిత మూర్ధాభిషేకాత్, అధిగతం ప్రాప్తంరా  
జ్యపదం సామ్రాజ్యస్థానం యేనసతథోక్తః ॥ ౧॥ పదంవ్యవసితత్రా  
ణ స్థానలక్ష్టాంఘ్రివస్తుష్పీత్యవరః, ఆయంవిభీషణః అనుదినం దినే  
దినే పీప్సయామవ్యయాధావః, అరుణక రామస్సృగీకీర్ణాపవ ఆమృ  
తం తేనపూరణమాప్సాయనం యస్యసతథోక్తః, ఇందుర్యథాఇందురివ.  
అభివృద్ధంప్రవృద్ధం మండలంరాష్ట్రం బింబశ్చయస్యసతథోక్తోధూత్  
ఇందోరరుణకరయ క్తత్వ ముక్తంవరాహమిహిరేణ ॥\*॥ సలిలమ  
యే శశినిరవేదీకథితయో మూర్ఛితాస్తమోనైశమ్ । క్షవయంతిదర్ప  
ణోదరనిహితాఇవ మందిరస్యాతఇతి, శ్లేషసంకీర్ణాయముపమా, పు

(౧) అత్రయథావిధివిహితపితృమేధంసమేధమాన విషాదంవిభీషణ మ  
గ్రజాశేషరాజ్యాధిపతిమితి ప్రాక్తనఃపాఠః ॥

ఘేందుః || ౧౫౦ || తతః || ప || సీతాముదీక్ష్యనిభృతేనవిభీషణేన సీతా  
 ముదారగుణరూపవతీంసతీనామ్ | దేవస్యతక్షణమభూద్దశకంఠకృష్టా  
 మానందశోకరసబంధురమంతరంగమ్ || ౧౫౧ || ౫ || అనంతర మియమ  
 మంధతీవపవిత్రచారిత్రనిధేరధిదేవతావతి దేవతానాది పుంసోపి పరస్య  
 మర్త్యధర్మేణ ప్రత్యాయనాయనాయకస్య పురః పురందరముఖాన్  
 ప్పితాగ్రావృత్తమ్ || \* || అయజనయుగరెభశాయకారోయుజచనజా  
 జరగాశ్చపుష్పితాగ్రతి లక్షణాత్ (౧) || ౧౫౦ || — || తతః || తతో  
 విభీషణాభిషేకానంతరం || సీతామితి || నిభృతేన ప్రశ్నితేనకరణ త్రిత  
 యపరిశుద్ధానైత్యధః, విభీషణేన సీతాంసమీపం ప్రాప్తాంసతీనాం  
 స్త్రీణాం మధ్యే ఉదారాణి గంభీరాణి గుణరూపాణి గుణాస్సౌశీల్యా  
 దయఃరూపంసాందర్యచాస్యాస్సంతీతి తథోక్తం, నిష్కలంకం దశ  
 కంఠ కృష్టారావశాపహృతాం సీతాముదీక్ష్యదృష్ట్వా - తత్క్షణంత  
 స్థితౌ క్షణఇత్యధః, దేవస్య సావమినః క్రిరామస్య అంతరంగమం  
 తఃకరణం - అనందః సీతాదశనజనిత హావః శోకః ఈదృశీమిమాం  
 వృష్ట్వాదురాచారోరావణః కథంతూష్ణింస్థాస్యతీతిదుఃఖం, అథవా  
 సీతావంతం కాలమత్యంతపరిక్లిష్టయిమభూదితి విషాదః - తాపెవరసౌ  
 తాభ్యాంబంధురంపరిపూర్ణమభూత్, వసంతతిలకావృత్తమ్ (౨) || ౧౫౧ ||  
 అనంతరమితి || అనంతరం క్రిరామస్య అనందశోకావేశానంతరమియం  
 సీతాఅమంధతీ వసిష్ఠధర్మపత్నివేత్సవమా - పవిత్రచారిత్రం పరిశు  
 ద్ధసమాచారవీణ నిధిః నిక్షేపః తస్య అధిదేవతా అధిష్ఠానదేవతానిత్యం  
 నిరతిశయ నిర్మలాచార పరిపూరితైత్యధః - తథావతిదేవతా ప  
 రమపతిప్రత్యా, పరస్యపరమాత్మనః అనాదిపుంసః పురాణపురుషస్యా  
 పి నాయకస్యవత్సయః క్రిరామస్యపురః మత్యధర్మేణ స్వయంమ

(౧) అధిగతరాజపదః ఇతి పూర్ణాదివేందురితి చ ప్రాకృతపాఠః ||

(౨) రామస్య తత్క్షణమభూద్దశకంధరారెతి ప్రాచీనపాఠః ||



బహిర్ముఖాః పురస్కృత్య చ భగవంతమరవిందాసన మిందుక  
లేవ పునరుదేష్యంతితపనమివదహనమవజగాహే ||౧౫౨|| ప || ప్రా  
విక్షదర్పిషివరనిజశుద్ధిహేతో దేవీవిశుద్ధచరితాజనకస్యపుత్రీ | అం  
హశ్చిగంహియదపావనవస్తుసంగా త్యక్తస్సవ్యయంతదమునాద మునాబ

త్యక్తైవనావతీణతావ్విదితిభావః, ప్రత్యాయేనాయవిశ్వాసోత్పాదనా  
థం ||౧|| పృత్యయోధీనశవధజ్ఞానపిశ్వాస హేతుషివ్యత్యరః, పురం  
దరముఖానిందాదీక్ష బహిః హుతాశోముఖ యేమాంతాదేవా  
||౧|| బహిఃకుశహుతాశయోరితి విశ్వః- అగ్నిముఖావై దేవాకతిః

తే- తథాభగవంతం పూజ్యంషడ్గుణైశ్చైర్వ్యసంపన్నంవాః, అరవిహ  
సనం బ్రహ్మాంశపురస్కృత్యపురోధాయతాః సాక్షీకృత్యైత్యథః,  
తేమాంతవాసన్నిహితత్వాదితిభావః, ఇందుకలాచంద్రకలేవపురూప  
యోవ్యుదేష్యంతీనతీతపనం సూర్యమివ, దహనమగ్నింఅవజగాహే  
ప్రవివేశఇందుకలాయాః కుహ్వంతపనప్రవేశ ఆగమసిద్ధః(౧)||౧౫౩||

ప్రావిక్షదితి || విశుద్ధచరితాపరమపవిత్రచరిత్రా దేవీపూజ్యాజనకస్య  
పుత్రీజానకీ- నిజశుద్ధిహేతోరాత్మశుద్ధ్యథామేవైత్యథః + వస్తీ హేతు  
ప్రయోగఇతివస్తీ, అర్చిషిజ్వలనే ప్రావిక్షత్ ప్రవిష్టవతీ ||+ || విశ  
తేలుక్ష శలఇగుపధాదనిటకృతికానదేశః, రమునాజ్వలనస్తు ||౧|| స

ప్రార్చిదక్షమునాశ్మక్రొత్త్యమరః,చిరంచిరకాలమరభ్యేత్యథః ఆపా  
వనవస్తుసంగాత్ అవవిత్రవస్తుసంపర్కాత్ స్వస్యసర్వభక్షకత్వాదితి  
భావః యదంహోదురితంసంపాదితమితి శేషః||౧||అంహోదురితదుష్కృ  
తమిత్యమరః- తదిత్యవ్యయంత్యతీయాధాతేనైత్యథః,అమునాఅంహ

(౧) అనంతరమియమరుంధతీవపవిత్రచారిత్రి నిధిరధి ద్వైవతాపతి దేవతా  
నాం ఆదిపుంసోపి పరస్యమర్త్యధర్మణః ప్రత్యాయనాయేతి ప్రా  
చీనపాతే స్వప్రోథః + మనుష్యస్యధర్మణవధర్మోయస్యసమనుష్య  
ధర్మా | ధర్మాదనిచోనలాదిత్యనిచోనమాసాంతః ||

భూవ ॥౧౫౩॥ విశుద్ధశీలామనలేనసంగాద్విదేహజాం తత్రవిలాక్య సీ  
తాం । ప్రభాంపునః ప్రతుష్ఠపసీవపూషాప్రత్యగ్రహీత్స గ్రసరోర  
ఘూణౌమ్ ॥౧౫౪॥౫॥ అథవాశరధిరధిగతనిజప్రశంసావిధిసావిధినాపు  
సాస్వయంత్యక్తః విముక్తౌబభూవ ఆత్మవిశుద్ధ్యథః ప్రవిష్టాయాం  
పరమవతివ్రతాయాం జనకపుత్ర్యాం తత్సంపర్కాత్స్వయం సకలదు  
రిత విముక్తివాపరా పరిశుద్ధోభూదితి మహదేతదాశ్చర్యమిత్యథః  
అత్రదమునసాదురితసంబంధ తద్విముక్త్యైరసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే  
రతిశయోక్తిభేదః, ఏతేనజ్వలనాపెక్షయాప్యత్యంతవవిత్రత్వ మస్యా  
వ్యజ్యతే (౧) ॥౧౫౩॥—॥ విశుద్ధేతి॥ తత్రత స్త్రీత్సమయే యఘూణౌ  
మగ్రసరోరఘునాయకః సక్రిరామః అనలేనసంగాత్ అగ్నిసంప  
ర్కాద్దైత్యః విశుద్ధశీలాం పరమపావనసమాచారాం విశేషణ మేత  
త్ప్రభాయామపియోజ్యం, విదేహజాం జనకమహారాజపుత్రీం కులీ  
నామిత్యథః, అయోనిబామితిచగమ్యతే- సీతాంవిలాక్య ఆత్మాదరే  
ణదృష్టేవపూషాసూర్యః ప్రతుష్ఠపసి ఉషఃకాలే ॥౫॥ ఉషఃప్రతుష్ఠపసీ  
ఆపీత్యమరః, ప్రభాం నిజశోభామివ పునఃప్రత్యగ్రహీత్ పరిగృహీత  
వాక్, ఉపమాలజ్కృషు ॥ ఏతేనానయోరత్యంతావినాభావ సంబంధో  
వ్యజ్యతే, వృత్తముపజాతిః (౨) ॥౧౫౪॥—॥ అథేతి॥ అథ సీతాపరిగ్ర  
హానంతరం దాశరథిః క్రిరామః అధిగతః ప్రాప్తః నిజప్రశంసావి  

---

(౧) తదమునేత్యత్ర తచ్చతదదశ్చేతి కర్తృధారయాశ్చయగాత్తదిత్యస్య  
తృతీయాంతార్థకావ్యయత్వం సకల్యమ్ । యదావఅమునాసీతాప్రవే  
శేనపామనా దమునాతత్ పాపంకర్తస్వయంత్యక్తః త్యక్తుమారబ్ధ  
వాక్ + ఆదికర్తృత్వం కర్తరిచేతి కర్తరిక్తః ఇత్యన్యే ॥  
(౨) ప్రత్యగ్రహీతాప్రగ్రసరణి ప్రాచీనపాతే విశేషణమాశ్చ ప్ర  
యోగో విశేష్యప్రిపత్తావితి వామనసూత్రాత్ప్రగ్రసరశబ్దేనైవ  
రామరూపవిశేష్యలాభః ॥

గ॥ ప్రియేజనకనందిని వినతానందనమవ్యతిశేతే విమానవేగః ॥ తథా  
హి ॥౧౫౦॥ప॥ యద్యద్దూరేపురఃపశ్యన్నిచ్చామితవశంశితుమ్ । తత్త  
దన్వగపిద్రష్టుమపివత్తుంనపార్యతే॥౧౫౧॥గ॥తరుణిధరణీసుతేపశ్యం  
శ్యమూకోయం, బింబాధరేప.పాసరఇదం, కంబుకంఠికబంధనిధనభూ  
రియం, కరభోరఖరాదికలహస్తానమిదంమధురాలాపినిమమ పణశా  
న తవకావ్యతిశైత్యభిప్రాయేణ పరిహసంతీత్యర్థః ॥౧౫౨॥—॥అథ  
తత్తత్త్వానాని పదగ్గయిష్యే సీతాంనంబోధయతి ॥ ప్రియేశ్చత్వాది  
నా ॥ హేప్రియే జనకనందిని సీతేవిమానవేగఃవ్యామయానరయః- విన  
తానందనంగదుత్తంతమపిఅతిశేతేతథావ్యతివేగెనగచ్ఛతీత్యర్థః ॥౧॥  
గదుత్తాగదుదస్తాక్ష్యోవైసతేయఃఖగేశ్వరఇత్యమరః, తదేవవ్యతిపా  
దయతి॥ తథాహేతి ॥౧౫౩॥—॥ పృతిపాదనప్రకారమేవాహ ॥ యద్య  
దితి ॥ పురఃపురస్తాల్ దూరేయద్యద్వస్తుస్థానంవాపశ్యే- తవశంశి  
తుం కథయితుమిచ్చామితత్తద్వస్తుస్థానంవా అన్వక్ పశ్చాద్ద్రష్టుమ  
పి తథావత్తుమపి నపార్యతే నశక్యతఇతి వేగాతిశయోక్తిః- తథాపి వ  
త్సామి శృణ్వతి వాక్యశేషః ॥౧౫౪॥—॥ తరుణీతి ॥ హేతరుణీసుంద  
రి ధరణీసుతేభూపుత్రిసీతే- అయంపరిదృశ్యమానశః ఋశ్యమూకః ఋ  
శ్యమూకాఖ్యపర్వతః పశ్య తమవలూకయ, హేబింబాధరేబింబోష్టి-  
పంపాసరఇదం యస్యతీరే మయారావణాపహరణసమయే త్వద్విరహ  
వేదనయాచమలవిలపిత మితిభావః హేకంబుకంఠికంఖసదృశగ్రీవే+అం  
గగాత్రకంఠేభ్యశ్చైతిజేష్ - ఏతేనమహాభాగ్యలక్షణసంపత్తిస్సూచ్య  
తే- తదుక్తం సాముద్రికశాస్త్రే ॥\*॥ స్యావ్రోమవజితముర్మమృదు  
లాంగనానాంగ్రీవాచకంబునిచితాధసుఖానిదతై ఇతి కంబునిచితాత్రి  
రేఖావ్యాప్తేత్యర్థః- ఇయమేషాకబంధస్య కబంధాఖ్యదానవస్య ని  
ధనభూమిః విభవంసనస్థానం యేనసుగ్రీవసఖ్యం త్వత్ప్రాప్తిసాధన  
మ్మపదిష్టమితిభావః- కరభావిన ఊరూయస్యాస్తస్యాస్సంబుద్ధిః హే.

లేయం, మత్తైభగామిని మాయామృగమృగయావనమిదం, కుటిలాయత  
 కబరిగోదావరీయం, కుంభికుంభ స్తనికుంభసంభవాయ తనమిదం, విధు  
 ముఖవిరాధ విధ్వంసనమహీయం, కంజలూచనే మహామునెరత్రై రా  
 శ్రమ పదమిదం, విదేహరాజపుత్రిచిత్రకూటాయమితి వివిధాఃకథాః  
 కథయన్మైవాంజసాభాగోరథీపరిసరభరద్వాజమునైః ప్రశాంతపావనం  
 కరభోరు + ఊరూత్తరపదాదౌపమ్య ఇత్యుచ్చిత్యయః- అతపీవ  
 ప్రాస్యః ||ని|| మణిబంధాదాకనిష్ఠంకరస్యకరభోబహిరిత్యమరః, ఇ  
 ద్మంభరొదీనాం కలహస్థానం యుద్ధభూమిః- ఏతదాదిత్య యాదృష్టచ  
 రమితిభాషీః, హేమధురాలాపిని మంజుభాషిణి - ఇయంమమపణా  
 శాలా అయమావయోరుటజఇత్యర్థః- హేమత్తైభగామిని మందయా  
 నైఇదం మాయామృగస్య మాయామృగరూపధారిణో మారీచస్యమృ  
 గయావనం తద్ధ్వంసనకాననమిత్యర్థః, కుటిలాకుంచితానతా - తథా  
 భూతాయాపీవ మోహనత్వాత్ ఆయతాదీర్ఘాచకబరీకేశపాశా య  
 స్యాస్తస్యాస్సంబుద్ధిః- హేకుటిలాయతకబరి ||ని||కబరీకేశవేశిత్యమ  
 రః ||+|| జానపదేత్యాదినాజీమ్- ఇయంగోదావరీ, హేకుంభికుంభస్త  
 నికరికుంభపుంకుటీచే + స్వాంగాచ్చౌపసజ్జనాదనయోగోపధా  
 దితిజీమ్- ఇదంకుంభసంభవాయతనమగస్తాశ్రమః ||ని||అగస్త్యఃకుం  
 భసంభవ ఇత్యమరః- హేవిధుముఖచంద్రాననే పూర్వవన్దీమ్ ||ని|| వి  
 ధుర్విష్ణౌదండ్రమసీత్యమరః | ఇయంవిరాధస్య విధ్వంసనభూమిఃవిసా  
 శస్థానం, హేకంజలూచనే పద్మనయనై - ఇదంమహామునైః మునిపుం  
 గవస్య అత్రైరాశ్రమపదం తపోవనస్థానం- హేవిదేరాజపుత్రి జనక  
 నందిని అయంచిత్రకూటపర్వతః ఇత్యనైస ప్రకారేణవివిధాః నానా  
 ప్రకారాఃకథాః శ్రావ్యవాచః + చింతిపూజకధిపంభిచర్చశ్చైత్యజ్ఞు  
 త్యయః, కథయన్ శంసన్నేవాయం క్రిరామః అంజసామృతంభాగీర  
 థీపరిసర గంగాప్రాంతభువి ||ని|| పద్మంక్షేపాః పరిసరఇత్యమరః- భ

తపోవన మయాసీత్, అభాషతచ మైథిలీమ్ || ౧౬౦ || ప || పృసు ప్రబహేణ  
శ్వాసపాఞ్శాసు (భతఃఫణి) కృతీహరిః | కంఠూదినోదనోత్కంఠీకంఠీర  
వనభ్రామ్యగః || ౧౬౧ || గ || తత్ర భరద్వాజవిహితవివిధాతిభ్యస్తభైవప  
దపిం దపీయసీమతిలంఘ్య పునరయోధ్యాసవిధమాసీదన్నగృతపవ హ

రద్వాజమునెన్నుబంధిప్రశాంతం పృసన్నం నిర్వైరమిత్యథః- పాప  
నం పవిత్రించెతి మిథోవిశేషణ విశేష్యధావ వివక్షాయాం x విశే  
షణంవిశేష్యేణ బహుళమితిసమాసః, తపోవనమాశ్రమమయాసీత్  
ప్రావిశదిత్యథః || + || యాలెలుజ్జ్ యమరమనమాతాం శక్యేతి  
సగాగమః, అస్తిసిచాపుకృతీడాగమః, మైథిలీమభాషతలూచతీ  
చ || ౧౬౦ || — || ఉక్తిప్రకారమెవాహ || పృసుప్తేతి || హరిఃభుజం  
గః || ని || యమానిలేంద్ర చంద్రార్క విష్ణుసింహంశువాజమ, శుకా  
హికపిథేకమ హరిర్నాకపిలేత్రిష్యేత్యమరః - పృసుప్తస్య నిద్రా  
భోః బహేణస్య మయూరస్య యేశ్వాసానిశ్వాసమారుతాః లేహం  
పారణయాభోజనైస సుకృతీధన్యః || ని || సుకృతీపుణ్యవాక్ధన్యః, మే  
యురోబహేణోబహేణ నీలకంఠోభుజంగభుగితి చామరః, బహే  
ణభుజంగయోస్సహజవైరే సత్యపి మహామునిమఃశ్చిత్తామృతప్రసన్నత్వా  
దాశ్రమస్య నిభయసాన్నిధ్య సంభవాదితిభావః, తథామృగోఘారి  
ణః- కంఠీరవనవైః సింహానఖరైః కణ్ఠూదినోదనోత్కంఠీ కంఠూత్వ  
పనోదనోత్సుకః పూర్వవద్భావః, సహజమపి వైరంసంత్యజ్యస్తేష్వి  
రం విహరంతిమృగపన్నగాదయత్తతి మునే ర్హతపస్సామధ్యేం సూ  
చ్యతే || ౧౬౧ || — || తత్రైతి || తత్రాశ్రమే భరద్వాజేనవిహితం  
కృతం వివిధాతిభ్యం నానాప్రకారాతిధిసత్కారోయస్యసతథోక్తః  
తభైవదపీయసీందూరతరాం + స్థూలదూరైశ్చాదినా పూర్వగుణయ  
ణాదిపరలూపాద్వివచన విభజ్యేత్వాదినా ఈయసున్యవాదేశః ఉగిత  
శ్చైతిజీవ- పదపీంమాగమతిలంఘ్యాతికృమ్య పునరూభయవాక్యా

నూమదావెదితాదంతమాగచ్ఛంతమరుభతీజాని పురస్కరమజస్రమా  
నందమామ్నకులితాలోకైరమాత్మలొకైః పరిగతమతిపావనతపోధన  
వ్రతమాజానభక్తిభరితం భరతమాలోకయన్నతివత్సలతయా తద్విమా  
నాదవరోహణాయదేవోదశకంతరిపురుషకంతత ॥౧౬౨॥ ప ॥ యానం  
మహాశయమవేష్యయథోయధైతత్తారాపథాదవతరత్యసనీషమారి ఆసే

లంకారెవా అయోధ్యాయాః సవిభంసమీపమాసీదకప్రాప్నునన్న  
గ్రతః పురస్తాదేవ, హనూమతా ఆవెదితానివెదితః ఉదంతః శ్రీరా  
మాగమనీప్యత్రాలతాయస్యతలతపవ అగచ్ఛంతంబభిముఖ్యేనాయాం  
తం అరుంధతీజాయాయస్యసోరుంధతీజానిఃవసిష్ఠః + జాయాయానిశ్చే  
నిజాదేశః పురస్కరోగ్రేసరోయస్య సతథోక్తస్తం- తథాలజస్రంనిరం  
తరమానంద భాష్టేరాకలితా అలంకారదర్శనానియేషాంతైః ॥ని॥ ఆ  
లంకాదశానందోతావిత్సమరః - అమాత్మలొకైః సుమంత్రాది  
మంత్రిజనైః పరిగతంపరివెష్టితంఅతిపావనమత్యంతపరిశుద్ధం తపోధన  
వ్రతం జటావల్మలధారణకందమాలాశనాధశ్శయన బ్రహ్మచర్యాదితా  
పసాచారోయస్యతంభక్తిఃసూర్యైషవనురాగః ఆజానభక్త్యాస్వభావ  
సిద్ధభక్త్యాభరితం పరివ్రాజం నిజభక్తితత్పరమిత్యధః ॥ని॥ భక్తిర్ని  
షేవతైరాగేరదనాయామితి శబ్దాణామే - భరతమాలోకయన్ అతివ  
త్సలత్వేన హేతునా ॥ని॥శ్రీమాన్సిద్ధస్తవత్సలశత్యమరః+ వత్సాం  
సాభ్యాం కామబలశతి లచ్చత్సయః- తతస్తద్విమానాల్ పుష్పకా  
దవరోహణాయదేవః సావీమీదశకంతరిపుః రావణాంతకః శ్రీరామః  
ఉదకంరతక్రత్కంఠితవాక్ విచ్చదిత్యధః ॥౧౬౨॥ ౧ ॥ కదానీచీ  
తామామంత్రితవాక్ శ్రీరామశత్యాహ ॥ యానమితి ॥ హేఅవసీకు  
మారిసీలే, ఏతదస్తదస్థిష్ఠితం యానంపుష్పకం కర్తృ - మహాశయం  
మమావరోహణాభిప్రాయమవేత్సజ్ఞాత్వా, యథాయథాణారాపథా  
దంతరిక్షాదత్యాగరూపితివా పాఠః అతపీవావతేతి అవరోహతి

దుషీంసవిధమద్యతథాతథాఘోరత్యాడరణ భవతీమభిగచ్ఛతీవ॥౧౬౩॥

ప॥ ఇత్థంచదన్నిలదుముఖింసలీలందెవఃప్లవంగాధిపదత్రహస్తః । విభీ

షణావేషితయాపదవ్యావిమానతామండమవాదురోహ ॥౧౬౪॥ప॥ పృ

ణీతమణిపామకంప్రణతమ్ గతః పాదయోరుదస్యభరతంజవాదుపన

యన్భజాభ్యంతరమ్ । ఉదీక్ష్యచతపఃకృశంవపురముష్యవాత్సల్యతః క

రణేసముహుస్పృశన్నవిరరామరామశ్చిరమ్ ॥౧౬౫॥ప॥

తథాతథాఘాః తస్మాత్తాఘాదేషేఅద్యేదానీంసవిధం సమీపమాసేదు

షీముపగతాం భవతీంపూజ్యాం తావమ్ ॥ + ॥ భారేడవతురీతి డవతు

ప్రయః పూర్వవత్ అత్యాదరణ అత్యంతపుత్రికా పౌష్ట్యా అభిగ

చ్ఛత్సిత్యధ్యదృచ్ఛతీవేత్సుప్రేక్షా, యథామారాదాగతాంపుత్రిం మా

తాఅత్యంతాదరణాభ్యధ్యచ్ఛతితచ్ఛదిత్యధాంవసంతతిలకావృత్తం॥౧౬౩

ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమనేనప్రకారేణ + ఇదమస్థమరీతి ధముప్రత్యయః-

ఇందుముఖిం సీతాంప్రతి సలీలంసవిలాసంచదక్షదేవః సావ్యమిత్రు

రామః- ప్లవంగాధిపన సుగ్రీవేణదత్తః రాజలక్షణత్యావ్దిప్తిణాంహ

స్తః హస్తావలంబాయన్యసతథోక్తస్సక్ - విభీషణావేషితయా ఇత

అగమ్యతాం దేవేనేతినిదిష్టయాపదవ్యామోగేణపథః కరణత్వం

వ్యాఖ్యాతం ప్రాక్, విమానతః విమానాత్ పంచమ్యాస్తసిః మందం

శనైః అవారుహఅవరూఢవాక్ ॥౧౬౪॥— ॥ పృణీలైతి ॥ పృణీతే

మిత్రరామచరణసన్నిధానం ప్రాపిలైమణిపాదుకే పూర్వం రాజ్యపరి

పాలన పురస్కారార్థమాసీతే మాణిక్యపాదుకేయేనతం, పాదయో

రగృతః పురస్తాత్ప్రవేశితంసమస్కృతపంతం- భరతంజవాదాదరాతి

శయప్రయుక్తరయాత్ ఉదస్యఉత్తిప్య, భుజాభ్యంతరముపనయన్ గా

థమామిగన్నిత్యధాం, తథాతపసాశ్రతోపమాసాదినా కృశంక్షీణం అ

ముష్యభరతస్యచపుశ్శరీరం ఉదీక్ష్యదృష్టావచ, వాత్సల్యతఃసౌధరస్నే

హాత్ కరణముహుఃపునఃపునఃస్పృశన్ పరిమాజయన్ సరామః

పశ్యన్మనఃదభరతః పరిరభ్యవోభ్యాం సౌమిత్రిమాన్యసమదుఃఖకృ  
శీకృతాంగుసోయంసుసౌపనశరాజ్యపరాజ్యఖాయతస్తే పునస్సహ  
జభక్తి దృఢవృతాయ॥౧౬౬॥౫॥ అథభరతోఽపురతోభివాదితపురుషం  
పౌరుషనిఘ్ననశత్రుఘ్ననసహదేవీంప్రణమ్యజనకనందినీ మున్ననీ  
కృత్యసావరౌఢవధూకాంత్యగ్రీవ చశగ్రీవానుజాదీయధోచితాభిరు

చిరంసవిరరామనవిరతౌఘాత్, తదుపలాలనతాత్పర్యేణ అనల్పకా  
లం ప్రావతతేత్యథః + వ్యాజ్ఞపరిభోగ్యరమణిపరస్తే పదం, పృ  
థ్వీవృత్తమ్ ॥౧౬౫॥—॥ పశ్యన్నితి ॥ భరతః ఆర్యేణపూజ్యేన త్రిరా  
మేణసమరిదుఃఖరుదుఃఖానుభవోయస్య సఃఅతపవకృశీకృతం అంగంశ  
రీరంయస్తేతి బహువ్రీహిగర్భితౌ విశేషణసమానుః- అథవా ఆర్యస  
మదుఃఖేన కృశీకృతాంగం అంతతః క్లేశాననుభూతవంతం సౌమిత్రింల  
క్ష్మణంపశ్యత్ దౌభ్యాంబాహుభ్యాం పరిరభ్యానింగ్యసనఽదభ్యస  
హవాసేనాయంధన్వోభూదితి సంతతుతావతథాసోయం సౌమిత్రిశ్చ  
సుఖేన ఉపనతేస్వయం సంతప్తైరాజ్యే పరాజ్యఖాయ అదరరహి  
తాయేత్యథః- కుతః సహజభక్త్యాదృఢంగాఢం వ్రతం త్రిరామాగ  
మనపర్యంతం అయోధ్యాం నప్రవేశ్యామీత్యాది రూపనియమోయ  
స్య సఃఅథోక్తాయతస్తే భరతాయ పునశ్శబ్దౌవాక్యాలంకారే, న  
నందతద్రాజ్యదానతత్పరం భరతందృష్త్వా పరంజహషేత్యథః, గు  
ణానాం పరమాదరాస్పదత్వాదిదమన్యోన్యాభినందనంయ క్రమితిభా  
వః, వసంతతిలకావృత్తమ్ (౧) ॥౧౬౬॥—॥ అథేతి ॥ అథానంతరంభ  
రతః పౌరుషనిఘ్నన పురుషకారాధీనేన ॥౧॥ అధీనోనిఘ్నఅయత్త  
ఇత్యమరః, శత్రుఘ్నన సహపురతః ప్రథమమభివాదితౌనమస్కృ  
తః పురుషః పరమపురుషః త్రిరామఃయస్మిన్ కర్తృణితద్యథాతథా,  
దేవీ జనకనందినీ సీతాంప్రణమ్య, తథాయధోచితాభిః యథా

(౧) తస్మా ఇతి తాదర్శ్యచతుర్థీ ! తన్నిష్ఠాక్షిగుణోద్దేశ్యకంసందనం॥



పంచర్యాభిరభ్యర్చి తపురొహితమామంత్రితమంత్రీలొక మనుగ్రహః  
 లోకానుగృహీత పౌరవర్గమగ్రజన్తానంఽహునగతమేవ సబహుమాన  
 మానందయన్ననయదపనీతరుజంనిజమాశ్రమపదమ్ ||౧౬౭||X|| తత్రైవ  
 సౌమిత్రి సీతాసఖౌదాశరథిరతిలొభనీయవాత్సల్యాం కౌసల్యామతి

హాభిరుపచర్యాభిః ఉపచారైః x ఉపపూర్వాచ్చరతైఃకవ్యజంతాద  
 ప్రత్యయాదితి స్త్రియామప్రత్యయేటాప్, అవరోధ వధూభిరంతఃపుర  
 స్త్రీభిః సహితా సావరోధవధూకాః ÷ తేన సహేతి తుల్యయో  
 గఇతి బహువ్రీహిః, సద్యత శ్చైతికప్ సుగ్రీవదశగ్రీవానుజౌసుగ్రీవ  
 విభీషణావాదీయేషాంతా వానరా ఉన్తనీకృత్యఉత్సుకచిత్తాః .  
 కృత్వా ÷ అభూత తద్భావేచ్ఛిఃఅస్యచ్ఛావితీదీఘఃఅరున్తనశ్చక్షు  
 రిత్వాది నాసలోపః,అభ్యసేతఃపూజితఃపురొహితావసిస్థ్యయేనతంత  
 మంత్రితః సంబోధితోమంత్రీలొకోమంత్రీజనాయేనతం అనుగ్రహః  
 లొకేన కరుణాకటాక్ష పీక్షణేన అనుగృహీతః అనుగ్రహవిషయాకృ  
 తః పౌరవగః పురజననివహోయేనతం, అగ్రజన్తానంజ్యేష్ఠభ్రాతరం  
 శ్రీరామం విమానగతం విమానారూఢమేవ, సబహుమానం సగౌర  
 వమానందయ ఉపనీతా శ్రీరామాగమనాదపగతారుజా ఉపతాపో  
 యస్తి తత్తథోక్తమ్ ||౧|| స్త్రీరుగ్రుజాచోపతాపెత్యమరః, నిజం  
 స్వకీయ మాశ్రమపదంనందిగ్రామాఖ్యమావాసస్థానం, అనయత్ ప్రా  
 పయామాన (౧) ||౧౬౭||—|| తత్రైతి || తత్రభరతాశ్రమపదేసౌమిత్రి  
 సీతాసఖిః లక్ష్మణసీతాసమేతః ÷ రాజాహస్సుఖభ్యష్టవ దాశరథిః  
 శ్రీరామః అత్యంతంలొభయతీత్యతిలొభనీయం పుత్రదశాఖాభిలాష  
 విశేషజనక మిత్యర్థః,తద్వాత్సల్యంస్నేహోయస్యాస్త్రాంతౌసల్యాంచ

(౧) అథభరతోపిపురతోభివాదితపూర్వజౌపలాలననిఘ్ననశత్రుఘ్న  
 న సహేత్యాదిప్రాచీనపాఠస్సాధుః । అత్రపౌరుషాధీనత్వాక్రైదమప  
 యోగాత్ ||పూర్వజఃశ్రీరామఃతత్రాత్మకముపలాలనంశిష్టంసప్తపద

శయితదుఃఖాతిరెకాం కైకయోమతిక్రమస్నేహపరిష్వక్తాం సౌమి  
త్రిమాతరమపిక్రమాదభివాదయన్నిజావలూకనరసనిగతాభిరెతాభిర్వ  
నితాభిః పూర్ణిమాచంద్రశివకలాభిః పయోనిధిరిపవీచికాభిః పృతిక్ష  
ణం పరిరభ్యమాణానిర్భరానందమవిందత ||౧౬౮||ప|| అథాఖిలజనేక్ష  
ణైక్షితరఘూద్వహస్యాగరాద్విధాతుమభిషేచనంవిచరితం గురౌరాజ్ఞ  
యా । అనీయతసమంతతోహరిగణైనతీర్థః పునస్సమాకుచితమంధరం  
అతిశయితోబహుళః దుఃఖాతిరెకోయస్యాస్తాం సర్వానధఃమూల  
భూతాషామస్తీతిసముత్పన్నదుఃఖభరాకాంతామిత్యధఃకైకేయాం  
చ, అతిశయైవ క్రమమతికాంతేన స్నేహేన పరిష్వక్తాం నిర్ద  
ర్యాదపేమపరిపూర్ణాం సౌమిత్రిమాతరమపిసుమిత్రాంచక్రమా  
త్ వృద్ధానుక్రమాదభివాదయన్ సమస్కర్షన్ నిజావలూకనేతత్త్వ  
దగ్ధనేయోరసానురాగః తస్మిన్నిరతాభిః తత్పరాభిరేతాభిఃపూర్వో  
క్తాభిః వనితాభిరుత్తమస్త్రీభిః కలాభిరంజైః ||సి|| కలాశిల్పేకాలభే  
దే చంద్రాంశేకలనాకలేతి వైజయంతీ, పూర్ణిమాచంద్రశివ, పీచి  
కాభిరూర్తిభిః పయోనిధిస్సముద్రశివేత్యవమాద్యయం, పృతిక్షణంప  
రిరభ్యమాణః ఆదరాశ్శివయాత్ క్షణైక్షణ ఆశ్లిష్యమాణః నిర్భరానంద  
మమందానందమవిందతలభత పగమానందభరితాంతః కరణోభూది  
త్యధః (౧)||౧౬౮||—|| అథేతి || అథానంతరంగురౌర్వసిష్ఠస్య ఆజ్ఞ  
యానిదేశేన అఖిలజనేక్షణై రశేషలూకలూచనైరిక్షితస్యానందమవ  
లూకితః సచాసౌరఘూద్వహశ్చ తస్యత్రిరామస్య- ఆదరాత్ విచ  
రితం విశిష్టాచారయక్తం అభిషేచనం మూర్ధాభిషేకం విధాతుంక  
తుం- మంధరామందాంగతిం విజహతాత్వజతానసంభ్రమం ప్ర  
వృత్తైనేత్యధః + జహత్తేశ్వత్వప్రత్యయః । హరిగణేన వానరసమూ  
హేన పమాకుచితానుక్షుభితా మంధరాకై కేయాదాసీయ స్తైకర్తణి

(౧) అయశశ్శల్యజనితకౌకాతిరెకాం కైకేయాం అకృత్రిమస్నేహ  
పరిష్వక్తాం సుమిత్రామపీతి ప్రాచీనపాఠస్సుగమః

విజహతాగతిం మన్థరామ్ ||౧౬౯||వ|| అలంకృతఃకృతమభిషేకమాద  
రాదమాత్యసంహతిభిరవాప్యరాఘవః | పురోస్త్యఖఃపునరయమానశే  
రథంమనోరథం సచభగతోమహారథః ||౧౭౦||౧|| తత్రచ సేవావిచక్ష

తన్యభావతతథాతత్రితస్యాః క్షేతవప్రయోగ్గానవసరాతిభావఃసంమ  
తతః సకలదిగ్భ్యస్త్యత్యథః తీర్థంపుణ్యనదీసలిలం పునర్భూయోపి  
వాక్యాలంకారేవా, అనీయత ఆనీతం, పృథ్వీవృత్తమ్(౧)||౧౬౯||—||  
అలంకృతఇతి || అయంరాఘవః రఘువంశోద్భవః శ్రీరామః- అమా  
త్యసంహతిభిః మంత్రివర్గైః ప్రత్యలైషాం ముఖ్యత్వాదితిభావః, ఆద  
రాత్ సత్కారాత్ కృతంవిరచితమభిషేక మవాప్యమోఢాభిషి  
క్తస్సన్నిత్యథః, అలంకృతః జటాపటలవిమోచనపూర్వకం వివిధవి  
చిత్రమణిహరదివ్యాంబరాదిభిః విఘాషితః పునఃపురోస్త్యఖః అయో  
ధ్యాపురస్సవేశాభిముఖస్సన్నిత్యథః- రథమానశేపావ- పుష్పకం  
విహాయరథారూఢోధూదిత్యథః x అక్ష్మైశ్చైత్యభ్యానదీఘాను  
దాగమా- తథామహారథః మహాత్మాసప్రసిద్ధభరతశ్చమనోరథంశ్రీ  
రామాభిషేకయాపనిజవాంఛితార్థసిద్ధిం ఆనశే శ్రీరామాభిషేకేణ  
పరిపూణమనోరథోధూదిత్యథః, రుచిరావృత్తమ్ || \* || చతు  
గ్రాతైరిహమిరాజభస్టగాఢతిలక్షణాత్ ||౧౭౦||—|| తత్రైతి || కిం  
చేతిచార్థః || తత్ర త స్తింత్నమయే సేవావిచక్షణాభ్యా ముపచార

(౧) అథాఖిలజగత్ప్రతేరపిరఘూర్షహస్యావరాద్విధాతుమభిషేచనం  
విచలతాగురోరాజ్జయా | అనీయతనమంతతాహరిగణేనతీర్థం పున  
ర్విచిత్ర్య హృదిమంధరాం విజహతాగతిం మంధరామితిప్రాతే అఖ  
లజగత్ప్రతేరపిత్వనెనస్వతంసన ర్వేష్వరత్వంసిద్ధమితిసూచితంరఘూర్ష  
హస్యేత్వనెనమానుషయాపేణతద్వంశేనతీర్థత్వాదభిసేతవ్యమభిషేచ  
నం విధాతుంగురోరాజ్జయవిచలతామంధరాంప్రాగభిషేకాంతరా  
యకారీణః కై కేయాదాసీంవిచిత్ర్యప్రాగ్వతుప్సర్విఘ్నంకర్మా  
దిత్యాశంక్య అతపవమంధరాంగతింవిజహ తేత్వన్వయశిష్టంస్పష్టమ్||

కాభ్యాం శత్రుఘ్నలక్ష్మణాభ్యామభివౌవిధూతవ్యజనః పరిజనాచార  
నిరతభరతాదస్తవిమలముక్తాతపత్రావిచిత్రపహితనైపథ్య చారురా  
రూఢ శతాంగమాతంగైరాశరణ్ణవగవాహినీపతిభి రనుగమ్యమాసఃప్ర  
వర్తన్యమానశ్వేతాక్షత కుసుమలాజౌపచారపౌరపురంధ్రీకదంబ సంర  
మ్భచలితమంజీరమణికాంచీవలయవాచాలితాంవాద్యమాన మాంగళిక  
తూర్యఘోషవైతాళిక వైబోధికవివిధరవశ్రవణసమయోచ్ఛలితసామో

చరణ తత్పరాభ్యాం శత్రుఘ్నలక్ష్మణాభ్యాం జ్యేష్ఠకన్తిస్తథావౌత్తనవి  
వక్షితః లక్ష్మణా పెక్షయాపి శత్రుఘ్నస్యాదరాతిశయద్యోతనాథః పా  
తథాచ మేహాకవిప్రయోగః ॥\*॥ శత్రుఘ్నలక్ష్మణముఖై రుపచర్యమా  
న స్సామ్రాజ్యభోగనిరతౌభరతౌబధూవేతి | అభ్యుతఃఉభయపాశ్వ  
యౌరతిప్రథమః విధూతేషజితేవ్యజనేచామ రేయస్యసతథోక్తః, పరిజనా  
చారనిరతేనభృత్య జ్ఞాచితాచారతత్పరణ భరతేన ఉదస్తముత్తిప్తం  
విమలం స్వచ్ఛంముక్తాతపత్రం మాకైకచ్ఛత్రం యస్యసతథోక్తః  
విచిత్రీమాశ్చర్యకరం విచిత్రసన్నివేశంవా యథాతథౌపహితేన విరచి  
తేన నైపథ్యేన దివ్యధూషణాంబరప్రయక్తావయవ ప్రసాధనేనచారు  
స్సుందరః, తథాశతాంగాః గథాఃమాతంగాః గహఃలైకరూథాః అధి  
ష్ఠితాఃయైస్తేః ॥ని॥ శతాంగస్సన్దనౌరథశ్రవ్యమరః - అశరణ్ణవగవా  
హినీపతిభిః విభీషణసుగ్రీవ ప్రముఖరాక్షసవానరసేనానాయకేః, ఆ  
నుగమ్యమాసః అనుస్రియమాణశ్చసక రామచంద్రః శ్వేతాక్షతానాం  
కుసుమానాం లాజానాంచోపచారః విశ్వేషణహూవోపచారఃప్రవర్తన్  
మాసః మంగళౌచారతయౌ క్రియమాహౌయైస్తాని తథోక్తాని యాని  
పౌరపురంధ్రీకదంబానివ తన స్త్రీనివహస్తేషాం సంరంభేణ సంభ్రమే  
ణచలితైః రుణిరుణాంయమానైః మంజీరమణికాంచీవలయైః నూపుర  
మాణిక్యరశనాకంకణైః వాచాలితాం ముఖరితాం + తత్కరోత్తి  
న్యంతాతూర్తగీర్తకః, వాద్యమానానితాడ్యమానానిమాంగళికతూర్తా  
ణి మంగళవాద్యాని తద్ధోషానావతథావైతాళికానాం స్తుతిపాతకా

దపారసందాధాం సౌధాంతరగవాక్ష చలితతరుణీజ నేక్షణరేఖా నీలో  
 త్పలదామతొరణాభిరామగధ్యాంతరా మయోధ్యా మాజగామరా  
 మచంద్రః || ౧౭౧ || సాకేతంసముపెయివాంత్యవిజయా సంసేవితో  
 భ్రాతృభిస్సుగ్రీవ ప్రముఖానపి ప్రియసఖాః సేవసేవదేస్తాపయన్  
 నాం\* తత్తత్ప్రహరకయోగైస్సరాగైస్సతాగరవాచిభిష్టాక్షైః | సరభస  
 మేకవిచారంగాయన్ వైతాళికోభవతీత్య కలక్షణానాం | వైబోధికా  
 నాంకతన్వాయోధావిబోధకజనానాంచయేవివిధరహః లైషాంచశ్రవణస  
 మయే అకణ్ణనకాలే ఉద్బులితాః ప్రిచలితాః సామోదాః సానీదాశ్చ  
 మోపారాః పురజనాః లైస్సందాధాంసంకిణ్ణాం + మార్గళికవైబో  
 ధికేత్యత్ర ప్రియోజనమితత్, సౌధాంతరగవాక్షైః ప్రాసాదమధ్య  
 వాతాయంతైః చలితాః ప్రిసృతాః యాస్తరుణీజనేక్షణ రేఖాస్సుందరి  
 జననేత్రపజ్జయః తావనీలోత్పలదామతొ రణానితైరభిరామాణి  
 రమ్యాణిరథ్యాంతరాణి ప్రితొళ్ళభ్యంతరాశ్చాని యస్యాస్తాం, అయో  
 ధ్యాం అజగామప్రవివేశేత్యథః (౧) || ౧౭౧ || —|| సాకేతమితి || విజ  
 యాజయశీలః + జిదృక్షీత్వాదినా ఇనిప్రత్యయః, యద్వాప్రశస్తారా  
 వణ విజయోస్యాస్తీతి నిజయా + ప్రశంసాయోమినిః సప్రసిద్ధోరా  
 మస్సాకేతమయోధ్యాం || ౧౭ || సాకేతంసౌధయోధ్యామిత్యమరః,  
 సముపెయివాన్ ప్రిశస్తః + ఉపెయివాననాశ్వాననూచానశ్చైతికప్  
 సుప్రత్యయాంతో నిపాతితః | తథాభ్రాతృభిః అనుజ్ఞేభరతాదిభిః సం  
 సేవితః ఉపచర్యమాణః తథాసుగ్రీవ ప్రముఖాన్ సుగ్రీవాదీన్ క్రియ  
 సఖాన్ ప్రియసుహృదః + రాజాహస్సుభ్యష్టచ్, సేవసేవదే కి  
 ప్క్రింధాదిప్రతినియతస్తానేష్విద్యథః + వీఘ్నయాం ద్విభావః  
 పూర్వాదిభ్యోసవభ్యోవేతి వికల్పాత్ స్తీన్నాదేశాభావః స్థాపయన్

(౧) అభితోవిధూతనశలవాలవ్యజనఞ్చితి విచిత్రవజాత మనజవేషచా  
 మభిరితిచ ప్రాచీనపాఠః || చారుభిరితివాహినీపతివిశేషః ||

స్వచ్ఛందంసుచిరంసుఖాన్యనుభవః దేవ్యానమంసీతయారామః పా  
లయతి స్త్రీ ర్నిభవై రామోదినీం మేదినీమ్ ॥౧౭౨॥ప॥ సాహిత్యాదిక  
లావతాశనగరగ్రామావతంసాయితత్రిగంగాధరధీరసింధువిభునాగంగా  
మృకానూననా॥ ప్రాగ్భోజోదితపంచకాండవిహితానందేప్రబంధే:

ప్రతిష్ఠాపయత్ తథాదేవ్యాసీతయానమం స్వచ్ఛందం యథేచ్ఛంసు  
ఖాన్యైహికభోగా అనుభవః, దానదక్షాత్రోద్భవాకీర్తిః తస్మా  
విభవైః సామగ్ర్యైః సమృద్ధిభిః, ఆమోదినీమానందవతీం మేదినీంధు,  
వంసుచిరమతిచిరకాలం హేలయతి స్త పరిపాలితవాక్ + లట్ స్త్రీః  
త ధూతా భవత్, శామాలవిక్రీడితంవృత్తం ॥౩॥ సూర్యాశ్రేష్ఠీ,  
మనజాస్తతాస్సగురవః శామాలవిక్రీడితం ॥౧౭౩॥— అథకవిః  
కావ్యవణ్యనామాఖ్యానపూర్వకం కాండసమాప్తింశ్లోకేనాహ॥సా  
హిత్యైతి ॥ సాహిత్యంకావ్యనాటకాలజ్ఞారాదినముదాయరూపామి  
ద్యాతదాదిప్రముఖంయాసాంతాః కలావిద్యాఅన్యసంతీతసాహిత్యాన్య  
దికలావతా సకలవిద్యారహస్వాభిజ్ఞైరేత్యథః + అత్రకర్తృధారయ  
స్యాప్యనుద్వేగ కరత్వాత్సర్వధనీనర్వకేశిత్యాదినన్నిర్వృత్యః శనః  
గరమితి గ్రామః తీస్యఅవతంసవదాచరితః అవతంసాయితః ధూమ  
ణాయమానః + ఉపమానాథకాచారక్య జంతాత్కరరిక్తః నచా  
సౌ త్రిగంగాధరధీరశ్చ త్రియక్తః గంగాధరనామాపండితః॥ని॥ ధీ  
రొమనీసీజ్ఞః ప్రాజ్ఞస్సంఖ్యావాక్ పండితః కవిత్యైవరః, సపవ  
సింధుః సముద్రోతస్య విభునాదంద్రోణ పుత్రోత్వాద్యల్లాసకరత్వాచ్ఛ,  
అమామైవైత్యథః ॥ అతవ శ్లిష్టపరంపరితరూపకం ॥ని॥ విభుర్వి  
ష్ణోదంద్రిమస్యైవరః గంగాంబికానూననాగంగాంబికాగర్భసంభూ  
తేన లక్షణ సూరిణా లక్షణాభ్యవిమషా, ప్రాకూర్వం భోజైరరా  
జ్ఞా ఉదితైః విరచితైఃపంచభిః చాలకాంబాదిసుందరకాంధాంలైః  
కాండేః విహితః అనందోవిద్యుత్ ప్రమోదోయేన తస్మిన్నిత్యుచిత

పునః కాండోలక్షణనూరిణావిరచితః షష్ఠోపజీయాచ్చిరమ్ ||౧౭౩||

ఇతి త్రిలక్షణకవివరవిరచితో యుద్ధకాండస్సమాప్తః

మదనమాసః ప్రబుధే చమ్పురామాయణాఖ్యే కావ్యేపునః విరచితః  
ప్రణీతః, షష్ఠః షణ్ణాంపూరణః, కాండోయద్ధకాండః చిరంజీయాత్ స  
లొవ్విత్కషేణ వర్తతామిత్యర్థః, శామాలపీక్రీడితంవృత్తం ||౧౭౩||  
పూర్వేషాంవిదుషాంమతానివివిధాన్యాలోచ్య తత్సారమప్యాకృప్యై  
యమఖండపండితపరీతోషాయసందర్భితా । యద్యత్ప్రతిభాతిమూష  
ణమిదం విజ్ఞాయతాం భూషణంతత్రాశి ప్రతిభాతిచెన్నసుపరా  
మృశ్యంహ్యవశ్యంబుధైః ||\*|| లోకేషు ప్రతిభాతిమధ్యమజగత్తత్ర  
తిలింగాహ్వయోదేశస్తత్రితథాద్రిమాళి తనయాతీరంపరం తత్రచ ||  
గ్రామః కాంజులీరితి తత్రమహితః త్రిరామచంద్రస్సుధీశ్శ్రీ  
మానుద్వహతాదముష్యకవితాకన్యాం రఘుణాంపతిః || \*\*\* ||

ఇతి త్రిమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేంద్రియసం దోహానంద  
లాభాభినందిత రఘునందన చరణారవింద మకరందాస్వాదనకందళిత  
సారస్వతేనాఖండితతపః ప్రచండముని ప్రకాండమండలైశ్వరశాండిల్య  
మహామునిగోత్రావతంసస్య వంచనాన్వయ సుధాపారావార పారి  
జాతస్య ధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయర్వేదప్రముఖ నిఖిలవిద్యా  
సారసర్వజ్ఞ సారస్వభౌమస్య కోండపండితవర్చస్య తనూజేన గంగావి  
కాగర్భరత్నాకర సుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితాయాం  
చమ్పురామాయణవాఖ్యానాయాం- సాహిత్యమజూషికాసమాఖ్యా  
నాయాం యుద్ధకాండస్సమాప్తః ||\*\*\*||

రామచంద్రార్చరచితా రామచంద్రపదార్పితా ।

వాఖ్యాత్రియద్ధకాండస్య పూర్ణామజూషికాభిధా

సవ్యాఖ్యంచమ్పురామాయణంసమాప్తమ్...

